

**Vlaamse
overheid**

VRIND 2016

Vlaamse Regionale Indicatoren

STUDIEDIENST
VLAAMSE REGERING

www.vlaanderen.be/svr

VRIND IS EEN UITGAVE VAN DE STUDIEDIENST VAN DE VLAAMSE REGERING.

De **Studiedienst Vlaamse Regering (SVR)** maakt deel uit van het departement Kancelarij en Bestuur van de Vlaamse overheid. De teams van de Studiedienst ondersteunen de Vlaamse overheid en zijn diensten bij het voeren van een geïnformeerd beleid. Daartoe kijken ze naar de toekomst, verkennen de ruime omgeving waarin de Vlaamse overheid optreedt, volgen de internationale trends op en positioneren hierin de opportuniteiten en bedreigingen voor Vlaanderen. De Studiedienst monitort ook de resultaten en effecten van het optreden van de Vlaamse overheid en in het bijzonder van het transversale beleid en de domeinoverschrijdende beleidsprogramma's. De Studiedienst coördineert ten slotte het Vlaamse statistiekbeleid met het oog op de productie en de verspreiding van relevante, tijdige, coherente, ... statistieken ter ondersteuning van het Vlaamse beleid en om tegemoet te komen aan de Europese richtlijnen.

VRIND is ook te raadplegen via de website (www.vlaanderen.be/svr).

U kunt daar eveneens andere publicaties van de Studiedienst van de Vlaamse Regering downloaden.

De reeksen uit deze publicatie en de metadata zijn daar terug te vinden via de rubriek Cijfers.

STUDIEDIENST VAN DE VLAAMSE REGERING

Departement Kancelarij en Bestuur
Boudewijnlaan 30 bus 23, 1000 Brussel
Tel. 02 553 52 07
Fax 02 553 58 08
E-mail svr@kb.vlaanderen.be

Bestellingen

<http://publicaties.vlaanderen.be>

Telefonisch via gratis nummer 1700 (elke werkdag van 9 tot 19 uur).

Depotnummer: D/2016/3241/229

ISBN: 9789040303814 (EAN : 9789040303814)

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Martin Ruebens, secretaris-generaal

GRAFISCHE VORMGEVING, OPMAAK EN DRUK

Vormgeving en opmaak Prepress Bosmans | Lommel
Drukwerk Hendrix | Peer

Dit rapport is gedrukt op chloorvrij milieuvriendelijk papier.

WOORD VOORAF

Voor u ligt de 24ste editie van de Vlaamse Regionale Indicatoren (VRIND). Het is de tweede editie in de lopende legislatuur.

VRIND beoogt 2 zaken: enerzijds het beschrijven van de ontwikkelingen in de samenleving en de omgeving die van belang zijn voor het overheidsbeleid en anderzijds nagaan of de effecten en veranderingen die het beleid vooropstelt in beleidsnota's en beleidsplannen dichterbij komen. Het in beeld brengen van de netto effecten van het Vlaamse overheidsoptreden is niet vanzelfsprekend. In een complexe en snel veranderende samenleving zijn er vele spelers, actoren en omstandigheden die daar impact op hebben.

De Studiedienst van de Vlaamse Regering (SVR) doet jaarlijks suggesties zowel naar de keuze als de invulling van de indicatoren op basis van nieuw beschikbare data alsook over de presentatie van de indicatoren. De indicatoren die in VRIND worden opgenomen, zijn finaal goedgekeurd door de beleidsraden waar de minister en zijn administratie samen zitten.

De essentie van een monitor zoals VRIND, is het 'systematisch en periodiek' opvolgen van veranderingen op basis van gevalideerde indicatoren. Het opbouwen van reeksen is daarbij belangrijk. Als het beleid duidelijke keuzes heeft gemaakt, kunnen we nagaan of de evolutie de voorbije periode in de juiste richting ging en de beoogde doelstelling al dan niet in zicht komt.

Beschrijvingen op zich verklaren echter niet waarom ontwikkelingen zich voordoen. VRIND kan dus zeker niet opgevat worden als een evaluatie-instrument van het beleid van de Vlaamse overheid. De vastgestelde ontwikkelingen verklaren, veronderstelt een grondiger analyse waarbij rekening wordt gehouden met de vele spelers en actoren die deze ontwikkelingen mee beïnvloeden en sturen. De verschillende steunpunten beleidsgericht onderzoek maar ook SVR leveren hiertoe bijdragen. De resultaten daarvan zijn terug te vinden in studies en artikels die onder meer worden gepubliceerd op de website: www.vlaanderen.be/svr. Daar vindt u trouwens ook langere tijdreeksen en meer variabelen dan wat u in VRIND terug vindt in tabellen, grafieken of kaarten.

Indicatoren – het woord zegt het zelf – geven een indicatie. Het is dikwijls een moeilijke vraag hoe we effecten op langere termijn het best kunnen opvolgen. In vele gevallen moeten we ons tevreden stellen met een indicator die een of ander aspect opvolgt en bij benadering iets zegt over de mogelijke impact hiervan op het geheel. Gebrekkige statistieken of ontbrekende meetinstrumenten belemmeren vaak een goede benadering. Belangrijk daarbij is dat de indicatoren gedragen worden door alle betrokken partners en de resultaten eenduidig kunnen worden geïnterpreteerd.

VRIND ontstaat in coproductie. Naast medewerkers van de Studiedienst is een prominente rol toebedeeld aan de beleidscellen van de departementen en wordt daarnaast een beroep gedaan op circa 200 medewerkers uit de Vlaamse overheid, de wetenschappelijke steunpunten en andere instellingen. Samen met hen hebben we meer dan 800 indicatoren gedocumenteerd. Zonder hun medewerking was dit niet mogelijk. We willen hen hiervoor uitdrukkelijk danken.

Luk Bral
VRIND-coördinator

MEDEWERKERS

MEDEWERKERS STUDIEDIENST VLAAMSE REGERING

PROJECTCOÖRDINATIE Luk Bral

EINDREDACTIE Luk Bral, Myriam Vanweddigen, Karolien Weekers

DWARSDOORSNEDE Luk Bral, Myriam Vanweddigen, Karolien Weekers

ALGEMEEN REFERENTIEKADER

Sociaal-culturele context Luk Bral, Myriam Vanweddigen
Macro-economische context Thierry Vergeynst
Demografische context Martine Corijn, Edith Lodewijckx, Edwin Pelfrene, Ingrid Schockaert
Bestuurlijke context Luk Bral, Pieter De Maesschalck, Dirk Festraets, Dirk Moons, Myriam Vanweddigen, Karolien Weekers

WELVAART

Onderwijs en vorming Naomi Wauterickx (O&V), Dirk Festraets
Werk en sociale economie Myriam Vanweddigen, Jo Noppe
Ondernemen en internationale handel Thierry Vergeynst, Michaël Goethals
Ontwikkelingssamenwerking Myriam Vanweddigen
Innovatie Peter Viaene (EWI), Thierry Vergeynst

WELZIJN

Zorg Dirk Moons
Gezondheid Dirk Smets
Inkomen, armoede en sociale uitsluiting Jo Noppe
Gelijke kansen Jo Noppe
Diversiteit, inburgering en integratie Jo Noppe

CULTUUR EN VRIJE TIJD

Cultuur en jeugd Guy Pauwels
Sport Guy Pauwels
Media Marie-Anne Moreas
Toerisme Pieter De Maesschalck

OMGEVING

Ruimte Greta Sienap
Wonen Greta Sienap
Milieu en natuur Veerle Beyst
Energie Dirk Smets
Landbouw Dirk Smets
Mobiliteit Veerle Beyst, Pieter De Maesschalck

TECHNISCHE EN ADMINISTRATIEVE ONDERSTEUNING Guy De Smet, Nancy Jadoul, Erik Roebben, Georneth Santos, Caroline Temmerman, Lieven Van der Elst, Karina Van De Velde, Tina Vander Molen

CARTOGRAFIE Greta Sienap

MEDEWERKERS UIT DE VLAAMSE OVERHEIDS- EN ANDERE INSTELLINGEN

ALGEMEEN REFERENTIEKADER

Demografische context

Kind en Gezin: Diederik Vancoppenolle

ADS: Patrick Lusyne, Michel Willems

Bestuurlijke context

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOREN: Anne Delarue, Lucas Huybrechts, Liesbet Servranckx, Dieter Vanhee

ABB: Katja Borré, Ann De Saedeleer, Petra Desmedt, Katie Heyse, Els Podevin

Agentschap Overheidspersoneel – HR Technologie en Data: Gijs Martens

Departement FB: Henk Goossens, Lucas Huybrechts

Vlaamse Infolijn: Stefan Kerremans

Vlaamse Ombudsdienst: Bart Weekers

WELVAART

Onderwijs en vorming

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOR: Naomi Wauterickx

Departement O&V: Isabelle Erauw, Liës Feyen, Johan Geets, Liesbeth Hens, Geert Leemans, Nadine Poelmans, Guy Stoffelen, Raymond Van de Sijpe, Ann Van Driessche, Johan Vermeiren, Geert Vermeulen, Naomi Wauterickx

AGION: Filipe Bonte, Anne De Meulemeester

AHOVOS: Jean Blanquart, Goele Bossaert, Caroline Domogala

EPOS vzw: Jan Ceulemans, Ronny Masset

ETNIC: Catherine Lefèvre

Syntra Vlaanderen: Gert Franssen

VGC: Lies Wallyn

VLIR: Els Titeca

Werk en sociale economie

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOR: Faiza Djait

Departement WSE: Raf Boey, Willem De Klerck, Faiza Djait

Steunpunt Werk: Wim Herremans, Boie Neefs, Luc Sels, Bart Scholiers, Michelle Sourbron, Gert Theunissen, Wouter Vanderbiesen, Sarah Vansteenkiste

VDAB: Francis Holderbeke, Willem Vansina

SERV-Stichting Innovatie & Arbeid: Ria Bourdeaud'hui, Stephan Vanderhaeghe

Ondernemen en internationale handel

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOREN: Pascale Dengis, Liesbet Servranckx

Departement EWI: Peter Viaene, Pascale Dengis

FIT: Christophe Verhaeghe

Ontwikkelingssamenwerking

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOR: Liesbet Servranckx

Departement iV: Simon Calcoen, Jorg Vereecke

FOD Buitenlandse Zaken, Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking: Antoon Van Broeckhoven

Innovatie

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOR: Pascale Dengis

Departement EWI: Peter Viaene

WELZIJN

Zorg

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOR: Joost Bronselaer

Centrum ter Preventie van Zelfdoding, Studiedienst en Communicatie: Ekke Muijzers

Departement WVG, Kenniscentrum, Team Wetenschappelijk Onderzoek: Joost Bronselaer

Departement WVG, Team Eerstelijn en Thuiszorg: Ilse Goossens

Departement WVG, afdeling Justitiehuizen: Roel Peeters

Vlaams Agentschap Zorg en Gezondheid, Team Gegevensverwerking en Resultaatopvolging: Herwin De Kind, Hilde Smets

VAPH, Studiecel: Anneleen De Broeck, Ann Van den Abbee

Agentschap Jongerenwelzijn: Johan Peeters

Kind en Gezin: Diederik Vancoppenolle

VIPA: Christophe Cousaert

Steunpunt Algemeen Welzijnswerk: Lies Debouwer, Anita Cautauers, Koen Mendonck

Federatie Tele-Onthaaldiensten in Vlaanderen: Jennifer Pots

Holebifoon: Michaël Veltens

Gezondheid

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOR: Joost Bronselaer

Vlaams Agentschap Zorg en Gezondheid, Team Gegevensverwerking en Resultaatopvolging: Heidi Cloots, Herwin De Kind, Hilde Smets

Inkomen, armoede en sociale uitsluiting

Departement WVG, afdeling Welzijn en Samenleving: Koen Devroey

Gelijke kansen

Departement KB – horizontaal gelijkekansenbeleid: Agna Smisdom, Sabine Van de gaer, Han de Bruyn

Steunpunt Werk: Wim Herremans

Departement WSE: Faiza Djait

Diversiteit, inburgering en integratie

ABB: Philippe Buysschaert, Gerlinde Doyen, Karen Stuyck

CULTUUR EN VRIJE TIJD

Cultuur en jeugd

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOREN: Peter Jolling

Departement CJSM: Roel Devriendt, Peter Jolling, Marina Laureys, Marleen Serré, Maarten Vandekerckhove, Kristof Vanden Bulcke

Cultuurnet: Carlo Dieltjens

VTi: Bart Magnus

Sport

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOR: Astrid Vervaet

Sport Vlaanderen: Chris Massez, Astrid Vervaet

Media

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOR: Johan Bouciqué, Peter Jolling

ADS: Peter Boonants

Elektronisch Nieuwsarchief ENA: Ine Kuypers

Departement CJSM: Johan Bouciqué

Fonds Pascal Decroos: Ides Debruyne

MEDIAALAN: Anita Coremans

Nielsen: Marie-Anne Stevens
Raad voor de Journalistiek: Pieter Knapen
SBS Belgium: Kristof Demasure
VRM: Ingrid Kools, Judith Leterme, Dirk Peereman
VRT: Philippe Cieters

Toerisme

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOR: Liesbet Servranckx
Toerisme Vlaanderen: Sofie Wauters, Vicky Steylaerts
Departement iV: Jan Korthoudt

OMGEVING

Ruimte

COÖRDINATOREN: Stijn Vanacker (Ruimte), Els Hofkens (Onroerend Erfgoed)
Agentschap Ondernemen: Idris Peiren
Agentschap Onroerend Erfgoed, afdeling Erfgoedbeleid: Korneel De Groot
Departement Ruimte Vlaanderen, afdeling Onderzoek en Monitoring: Jean-Paul Beys, Wouter Brems, Isabelle Loris, Peter Willems

Wonen

COÖRDINATOR: Veerle Geurts
Agentschap Wonen-Vlaanderen, afdeling Financiële Instrumenten: Stijn Schockaert
Agentschap Wonen-Vlaanderen, afdeling Wonen: Gunther Gysemans
Agentschap Wonen-Vlaanderen, afdeling Woonbeleid: Lize Haagdorens
Agentschap Inspectie RWO, Wooninspectie: Tom Vandromme
VMSW: Wendy De Pauw

Milieu en natuur

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOR: Ludo Vanongeval
VMM, MIRA: Johan Brouwers
OVAM: Ilse De Win, Mieke Vervaet
INBO: Heidi Demolder
Departement LNE, afdeling Milieu-, Natuur- en Energiebeleid: Kris Rongé, Ludo Vanongeval
ANB: Johnny Cornelis, Eva Troch
VLM: Els Lesage
De Vlinderstichting: Chris Van Swaay

Energie

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOR: Ludo Vanongeval
Departement LNE, afdeling Milieu-, Natuur- en Energiebeleid: Jan Schaerlaekens, Kris Rongé, Ludo Vanongeval
VITO: Kristien Aernouts, Kaat Jaspers, Wouter Wetzels
VMM, MIRA: Johan Brouwers
VREG: Sarah Van Kerckhoven

Landbouw

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOR: Jonathan Platteau
Departement LV, afdeling Monitoring en Studie: Els Demuyck, Jonathan Platteau, Tom Van Bogaert, Dirk Van Gijsegem
Departement LV, afdeling Landbouw- en Visserijbeleid: Eddy Tessens

Mobiliteit

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOR: Bart Van Herbruggen

ADS: Krist Omev

FOD MV: Marc Kwanten

Departement LNE: Kris Rongé, Tania Van Mierlo, Philippe Van Haver

Beleidsdomein MOW: Tim De Backer, Wilfried Goossens, Stefaan Hoornaert, Jan Pelckmans, Bart Van Herbruggen (Departement MOW), Thomas Arkens (Agentschap Wegen en Verkeer), Bernadette Naets (Agentschap voor Maritieme Dienstverlening en Kust), Tine Wynants (De Lijn), Dieter Adam (nv De Scheepvaart), Kevin De Coen (Waterwegen en Zeekanaal nv)

INBO: Heidi Demolder

SERV: Dirk Neyts

INHOUDSOPGAVE

DWARSDOORSNEDE VRIND 2016	15
Sociaal-maatschappelijke doelstellingen	16
Economische en welvaartsdoelstellingen	17
Fysiek ecologische doelstellingen	21
Bestuurlijk institutionele doelstellingen	23
Ter afronding	24
ALGEMEEN REFERENTIEKADER	25
1.1 Sociaal-culturele context	27
Algemene leefsituatie en zorgen	28
Sociale samenhang	31
Maatschappelijke waarden en betrokkenheid	35
Vlamingen en de Europese Unie	37
1.2 Macro-economische context	41
Internationale conjunctuur	41
Vlaams Gewest	43
RESOC's	48
1.3 Demografische context	53
Bevolking	53
Loop van de bevolking	56
Huishoudens	59
Veranderende samenlevingsvormen	60
1.4 Bestuurlijke context	64
Middelen van de Vlaamse en lokale overheid	64
Outputzijde: de prestaties	69
De overheid, lokale besturen en burgers	74
CLUSTER WELVAART	87
2.1 Onderwijs en vorming	89
Kerncijfers	89
Scholingsgraad	94
Talenten van elke lerende ten volle ontwikkelen	96
Voldoende, deskundig en gemotiveerd onderwijspersoneel garanderen	109
Onderwijsinstellingen versterken	112
Werk maken van het masterplan scholengebouw	114

2.2	Werk en sociale economie	119
	Situatie Vlaamse arbeidsmarkt	119
	Vlaams arbeidsmarktbeleid	131
2.3	Ondernemen en internationale handel	141
	Ondernemen	141
	Internationaal ondernemen	149
2.4	Ontwikkelingssamenwerking	156
	Vlaamse partnerlanden internationale samenwerking	156
	Officiële ontwikkelingshulp	157
	Draagvlak ontwikkelingssamenwerking	158
2.5	Innovatie	162
	Input	162
	Output	167
CLUSTER WELZIJN		173
3.1	Zorg	177
	Algemeen welzijnswerk	177
	Justitiehuizen	179
	Kinderen en gezinnen	180
	Jeugdzorg	183
	Personen met een handicap	185
	Ouderen	187
	Investerings in voorzieningen	191
	Regionale spreiding	191
3.2	Gezondheid	193
	Gezondheidsdoelstellingen	193
	Mortaliteit en morbiditeit	205
	Zwangerschap en geboorte	209
3.3	Inkomen, armoede en sociale uitsluiting	213
	Welvaartsverdeling en armoede	213
	Sociale uitsluiting	225
	Armoede bij kinderen	230
3.4	Gelijke kansen	234
	Gender	234
	Holebi's en transgenders	243
	Handicap	247
	Maatschappelijke participatie van kansengroepen	249
3.5	Diversiteit, inburgering en integratie	251
	Aanwezigheid en instroom	251
	Samenleven in diversiteit	258
	Inburgering als opstap naar integratie	263
	Woonwagengroepen	265

CLUSTER CULTUUR EN VRIJE TIJD		269
4.1	Cultuur en jeugd	271
	Globale participatie en aanbod	271
	Kunsten en Erfgoed	276
	Cultureel erfgoed	283
	Sociaal-cultureel werk en lokaal cultuurbeleid	286
	Economische cijfers	298
4.2	Sport	303
	Kwaliteitsvol sportaanbod	303
	Sportparticipatie	307
	Topsport	314
	Anti-doping	316
	Economische aspecten	318
4.3	Media	321
	De mediagebruiker in het mobiele en digitale tijdperk	321
	Digitale technologie als motor van groei en verandering	328
	Divers en kwaliteitsvol aanbod	329
4.4	Toerisme	343
	Vlaanderen als bestemming	343
	De Vlaming op vakantie	349
CLUSTER OMGEVING		351
5.1	Ruimte	359
	Ruimtegebruik	359
	Ruimtelijke planning	365
	Onroerend erfgoed	369
5.2	Wonen	375
	Nieuwbouw, aankoop en renovatie	375
	Huurmarkt	377
	Betaalbaarheid van het wonen	379
	Ondersteuning eigendomsverwerving	380
	Ondersteuning huurmarkt	383
	Woningkwaliteit	386
	Lokaal woonbeleid	392
5.3	Milieu en natuur	394
	Duurzame regio	394
	Water	396
	Bodem	397
	Lucht	398
	Klimaatverandering	399
	Biodiversiteit	400
	Afval- en materialenbeleid	404
	Vermesting	407
	Gezondheid	409

5.4	Energie	414
	Efficiënt energieverbruik	414
	Energieopwekking	417
	Energiearmoede	421
	Elektriciteits- en aardgasmarkt	422
	Elektriciteits- en aardgasnetwerk	425
5.5	Landbouw	428
	Landbouwstructuur	428
	Economische aspecten	432
	Sociale aspecten van de landbouw	435
	Landbouw en milieu	436
	Landbouw- en plattelandsontwikkelingsbeleid	438
	Visserij	441
5.6	Mobiliteit	446
	Personenvervoer	446
	Logistiek	452
	Vlot verkeer	459
	Veilig verkeer	467
	Milieuvriendelijke mobiliteit	469
	METHODOLOGISCHE NOTA	477
	Veelgebruikte surveys	477
	Verstedelijking	481
	AFKORTINGEN	482

DWARSDOORSNEDE

Vorig jaar is naar aanleiding van de nieuwe legislatuur de structuur van VRIND herbekeken. Voor de herkenbaarheid en de samenhang van de tekst is toen geopteerd voor een clustering van de verschillende sectorale hoofdstukken, zoals opgenomen in het regeerakkoord. In deze editie is de indeling in clusters behouden. Een eerste cluster 'Welvaart' focust op aspecten rond onderwijs en vorming, werk en sociale economie, ondernemen, internationale handel, innovatie en ontwikkelingsamenwerking. De cluster 'Welzijn' bundelt de welzijns- en gezondheidsaspecten en behandelt een aantal transversale thema's zoals armoede en sociale uitsluiting, gelijke kansen, diversiteit, inburgering en integratie. Cultuur, jeugd, sport, media en toerisme vormen een derde cluster 'Cultuur en vrije tijd'. Een laatste cluster 'Omgeving' bevat alle domeinen die met de fysiek ruimtelijke (leef)omgeving te maken hebben: ruimtelijke ordening en onroerend erfgoed, wonen, milieu en natuur, mobiliteit, landbouw en energie.

Zoals in voorgaande edities worden de clusters voorafgegaan door enkele contexten. De ontwikkelingen die in de contexten behandeld worden zijn van belang voor de clusters die volgen. Het gaat om sociaal-culturele, macro-economische, demografische en bestuurlijke ontwikkelingen. Vooral de bestuurlijke context is voor deze editie grondig bijgewerkt. In de mate van het mogelijke werden ook cijfers voor Brussel mee opgenomen. Voor gemeenschapsmateries wordt daarvoor de Brusselnorm gebruikt (5% van de middelen, 300.000 Brusselaars). Voor gewestmateries is het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest als benchmark in de overzichten meegenomen. Daarnaast wordt er in de verschillende hoofdstukken nagegaan of verstedelijking al dan niet een rol speelt of voor verschillen zorgt.

De 20 doelstellingen van het Pact 2020 en de bijhorende indicatoren vormen – zoals vorig jaar - het referentiekader voor de dwarsdoorsnede van deze VRIND-editie. In haar jongste regeerakkoord onderschreef de Vlaamse Regering het belang van de realisatie van de Pact 2020-doelstellingen: een pact tussen de Vlaamse Regering, de sociale partners, het middenveld en vertegenwoordigers van de lokale besturen en de Vlaamse administratie. Naar aanleiding van die actualisering van de indicatorenset in 2015, besliste de Vlaamse Regering de nieuw gevalideerde Pact-indicatoren integraal in VRIND op te nemen.

De indicatoren staan verspreid over de hoofdstukken waar ze functioneel thuishoren en zijn herkenbaar aan het icoontje. Op www.vlaanderen.be/svr kan de volledige set van indicatoren per doelstelling geconsulteerd worden. We presenteren de resultaten van de jongste meting opgesplitst volgens de duurzaamheidsprincipes: sociaal-maatschappelijk, economisch, fysiek-ecologisch om af te ronden met een bestuurlijk luik waarin ook de relatie burger – bestuur aan bod komt. Het gaat in totaal om 125 indicatoren, vaak opgesplitst naar sectoren of doelgroepen.

Pact 2020 Doelstellingen	
Sociaal-maatschappelijk	
	Solidaire en open regio (D2)
	Zorg (D12)
	Armoede (D13)
	Gezondheid (D17)
Economie en welvaart	
	Duurzame topregio (D1)
	Internationalisering (D3)
	Innovatie (D4)
	Ondernemerschap (D5)
	Logistiek en infrastructuur (D6)
	Werkzaamheid (D9)
	Werkbaarheid (D10)
	Talent (D 11)
Fysiek-ecologisch	
	Energie (D7)
	Eco-efficiëntie (D8)
	Milieu (D14)
	Natuur (D15)
	Mobiliteit (D16)
Bestuurlijk institutioneel	
	Overheid (D18)
	Maatschappelijke betrokkenheid (D19)
	Begroting (D20)

Sociaal-maatschappelijke doelstellingen

Het Pact 2020 bevat 4 sociaal-maatschappelijke doelstellingen rond een solidaire en open regio, zorg, armoede en gezondheid.

Solidaire en open regio

Onder **solidaire en open regio** worden subdoelstellingen geformuleerd rond sociaal kapitaal, maatschappelijke participatie, discriminatie en ontwikkelingssamenwerking.

Tegen 2020 zou het **sociaal kapitaal** in Vlaanderen minstens op het niveau moeten liggen van de top 5 van Europese landen. Voor sociaal kapitaal wordt gekeken naar vrijwilligersinzet, intensiteit van de sociale contacten en het vertrouwen dat mensen in elkaar stellen. Een vergelijking met de EU-lidstaten geeft aan dat Vlaanderen op het vlak van sociaal kapitaal relatief goed scoort maar niet echt een topper is (figuur 1.19). In de Europese benchmark verliest Vlaanderen enkele plaatsen.

De **maatschappelijke participatie** van volgende bevolkingsgroepen wordt gemeten op het vlak van cultuur, sport, verenigingsleven, internetgebruik en politieke participatie: vrouwen, laaggeschoolden, ouderen, personen met een functiebeperking, personen met een niet-EU-herkomst, holebi's, alleenstaande ouders en alleenstaanden (figuur 3.146). Laaggeschoolden en ouderen kennen de grootste achterstand. Maar ook de andere groepen participeren op quasi alle domeinen proportioneel minder dan hun aandeel in de samenleving. Enige uitzondering hierop zijn de holebi's die - behalve aan het verenigingsleven - meer participeren. De achterstand bij vrouwen en alleenstaande ouders is relatief beperkt. Voor cultuurparticipatie scoren ze zelfs iets hoger. De grootste achterstand is er voor ouderen maar vooral voor laaggeschoolden. Personen met een niet-EU-herkomst scoren laag op maatschappelijke en politieke participatie maar hun internetgebruik ligt hoger en ook inzake sport scoren ze relatief iets beter. De situatie van laaggeschoolden en alleenstaanden is er de jongste jaren nog op achteruit gegaan.

Het Pact 2020 verwijst expliciet naar het wegwerken van de **werkzaamheidskloven** (figuur 2.76). Tussen 2008 en 2015 daalde de kloof tussen mannen en vrouwen (7,4 ppt), tussen ouderen en jongeren (21,4 ppt) en tussen personen met en zonder een functiebeperking (33,8 ppt). De kloof van de laaggeschoolden (27,2 ppt) neemt niet af en de kloof tussen personen geboren in België en personen geboren buiten de EU (19,9%) is gedurende deze periode nog toegenomen..

Aangezien attitudes aan de basis liggen van discriminerend gedrag, wordt via de SCV-survey periodiek de houding van de Vlamingen gemeten ten opzichte van gendergelijkheid, holebi's, transgenders, personen met een handicap en vreemdelingen.

Inzake **gendergelijkheid** wordt gekeken naar de houding tegenover een gelijke taakverdeling tussen mannen en vrouwen in het huishouden, een gelijke taakverdeling bij de opvoeding

van de kinderen en een gelijke aanwezigheid van mannen en vrouwen in topfuncties. De weerstand tegen een gelijke taakverdeling in het huishouden en in de opvoeding van kinderen is tussen 1996 en 2014 significant afgenomen, al is de daling van de weerstand bij mannen tegen een gelijke taakverdeling in het huishouden sinds 2006 wel gestopt. De weerstand tegen de gelijke aanwezigheid van mannen en vrouwen in topfuncties is niet significant gewijzigd tussen 2006 en 2014 (figuur 3.133).

Holebiseksualiteit wordt tegenwoordig breed aanvaard en de houding is op de meeste vlakken de jongste 10 jaar nog positiever geworden (figuur 3.139). Slechts een kleine minderheid spreekt zich expliciet negatief uit over holebiseksualiteit. Tegelijk is er wel nog steeds een behoorlijke groep die dat op een meer impliciete en indirecte manier doet.

Ook gelijke rechten voor **personen met een handicap** worden op het eerste zicht breed gesteund. Dat personen met een handicap hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen wordt door een grote meerderheid onderschreven, evenals de stelling dat mensen met een handicap evenveel kansen zouden moeten krijgen als mensen zonder handicap (figuur 3.145). Tegelijk staat men duidelijk positiever ten opzichte van personen met een fysieke handicap dan ten opzichte van personen met een verstandelijke handicap.

De houding tegenover **vreemdelingen** is in 2015 in vergelijking met de vorige metingen opvallend positiever geworden (figuur 3.167). Dat is het geval bij zowel mannen als vrouwen, bij alle leeftijds- en opleidingsgroepen en bij nagenoeg alle gebruikte opdelingen naar woonplaats en buurtsamenstelling.

In 2015 werd ten slotte voor het eerst ook de houding van de Vlamingen tegenover **transgenders** gemeten. Daaruit blijkt dat de Vlamingen op dit vlak een diffuse houding aannemen (figuur 3.140). Enerzijds roepen de stellingen die betrekking hebben op mogelijke onduidelijkheid over iemands geslacht behoorlijk wat weerstand op. Anderzijds is de houding tegenover een medische transitie relatief positief.

Een laatste deelaspect van de doelstellingen betreffende een solidaire en open samenleving gaat over internationale solidariteit en **ontwikkelingssamenwerking**. De middelen vanuit Vlaanderen voor ontwikkelingssamenwerking zijn het jongste decennium gestegen maar het aandeel in de Belgische middelen voor ontwikkelingssamenwerking stagneert (figuur 2.142).

Zorg

Voor **zorg** mikt het Pact op een toegankelijk en betaalbaar kwaliteitsvol aanbod aan hulp- en zorgverlening waarbij de gebruiker centraal staat. In eerste instantie wil men daarvoor de eerstelijns- en thuiszorg versterken.

Het aanbod en de capaciteit van de zorgvoorzieningen blijft toenemen en dit zowel naar **kinderen, jongeren als ouderen** (figuur 3.43). Dit geldt tevens voor het aantal gezinnen dat beroep kan doen op **gezinszorg** (figuur 3.27). De evolutie van het

zorgaanbod voor personen met een handicap kan – gezien de hervorming – moeilijk in beeld worden gebracht. Wel worden steeds meer hulpmiddelen ingezet en neemt het aantal personen met een assistentiebudget toe. Het aantal actieve zorgvragen de jongste jaren stagneert (figuur 3.23). De toegenomen capaciteit volstaat niet altijd om tegemoet te komen aan de vraag. Zo staan er meer dan 7.000 jongeren op een wachtlijst voor een voorziening (figuur 3.17) en zijn er meer dan 11.000 (figuur 3.23), zijn de wachttijden bij de centra voor geestelijke gezondheid niet afgenomen (figuur 3.63) en stijgt het aandeel personen dat medische consumptie uitstelt om financiële redenen (figuur 3.109).

Armoede

Op het vlak van **armoede** werden in het Pact 2020 zeer ambitieuze doelstellingen opgenomen. Zo wil men dat Vlaanderen in 2020 op het vlak van armoede en sociale uitsluiting bij de best presterende Europese landen hoort en iedereen minstens een inkomen heeft dat de Europese armoederisicodrempel bereikt. Dit moet resulteren in een halvering van het aantal kinderen dat geboren wordt in armoede, een beperking van de laaggeletterdheid tot 3%, een substantiële verhoging van de woonkwaliteit en de creatie van 43.000 bijkomende sociale woningen. In het kader van de EU2020-strategie werd dit verder vertaald in een daling van 30% voor het aantal personen in armoede of sociale uitsluiting.

Op het vlak van **armoede en sociale uitsluiting** scoort Vlaanderen nu al op hetzelfde niveau als de best presterende EU-landen (figuur 3.80). Voor de andere doelstellingen is er nog werk aan de winkel. Zo leeft nog steeds 11% van de Vlamingen (710.000 personen) in een huishouden met een inkomen onder de armoederisicodrempel (figuur 3.86). Het aandeel personen onder de **armoederisicodrempel** is de afgelopen jaren vrij stabiel gebleven. Het risico op armoede ligt beduidend hoger dan gemiddeld bij ouderen, alleenstaanden, leden van eenoudergezinnen, werklozen en niet-actieven, leden van gezinnen waar niet of weinig wordt gewerkt, laagopgeleiden, huurders en personen geboren buiten de EU (figuur 3.81 en 3.82). Het armoederisico van ouderen is de afgelopen jaren wel opvallend gedaald. Bij werklozen, eenoudergezinnen, gezinnen met lage werkintensiteit en personen geboren buiten de EU, is het armoederisico de afgelopen jaren nog verder gestegen. In de periode 2013-2015 vond 12% van de **geboorten** plaats in een kansarm gezin (figuur 3.114). Dat aandeel is vanaf 2006 sterk gestegen en ligt een eind verwijderd van de doelstelling van 4%.

De **laaggeletterdheid** stagneert voorlopig op 15% van de bevolking (figuur 3.100).

Iets minder dan een vijfde van de Vlaamse bevolking leefde in 2014 in een **huis van mindere kwaliteit** (figuur 3.104). Dat komt overeen met bijna 1,2 miljoen personen. Dat aandeel is na een stijging tussen 2009 en 2011, de jongste jaren weer iets gedaald.

Ook op het vlak van de **sociale woningbouw** ten slotte wordt vooruitgang geboekt (figuur 5.42.). Tussen 2007 en 2015 werden bijna 17.000 nieuwe sociale huurwoningen gerealiseerd.

Gezondheid

De **gezondheidsdoelstellingen**, die ook door het Vlaams Parlement zijn goedgekeurd, werden integraal in het Pact opgenomen. De ambitie is om voor levenskwaliteit tot de Europese top te behoren. Dit moet blijken uit een hoog geluksgevoel, een hoge globale tevredenheid met de eigen leefsituatie en langer leven in goede gezondheid.

Met de **tevredenheidsaspecten** zit het goed (figuur 1.2). Vlaanderen scoort bij de top van Europa (figuur 1.1). De cijfers over de gezondheidsdoelstellingen zijn grotendeels gebaseerd op de gezondheidsenquête. De jongste cijfers dateren van 2013 en kunnen voorlopig niet geactualiseerd worden. Voor de meeste gezondheidsdoelstellingen wordt de voorbije jaren vooruitgang geboekt. 65% van de vrouwen tussen 25 en 64 jaar heeft zich de afgelopen drie jaar preventief laten onderzoeken (figuur 3.36). De participatiegraad voor onderzoek naar dikke darmkanker (56- tot 74-jarigen) bedroeg 49% in 2014 (figuur 3.39). De **vaccinatiegraad** bij jonge kinderen is hoog genoeg om groepsimmunitet te verkrijgen (figuur 3.40 en 3.41). Het aandeel volwassen rokers vermindert duidelijk over de tijd: tussen 1997 en 2013 daalde het percentage rokers van 29% tot 22% (figuur 3.43). Ook het **tabaks- en alcoholgebruik** bij jongeren loopt terug (figuur 3.43). Tussen 1998 en 2013 is het aantal dodelijke **ongevallen** voor mannen gedaald met 23,5% en dit vooral door een forse daling van het aantal vervoersongevallen (-53%). Het aantal ongevallen voor vrouwen is in dezelfde periode gedaald met 27,5% (figuur 3.53). Zowel bij mannen als vrouwen wordt de algemene doelstelling rond ongevallensterfte bereikt. 48% van de Vlamingen is te zwaar: 35% valt in de categorie **overgewicht** en 13% van de bevolking is zwaarlijvig. Zowel overgewicht als zwaarlijvigheid nemen toe doorheen de tijd (figuur 3.57). Iedere dag sterven 3 Vlamingen door **zelfdoding**, bijna 3 op de 4 zijn mannen (figuur 3.58). Binnen de EU15 bevinden we ons bij de landen met hogere zelfdodingscijfers (figuur 3.59). De zelfdodingscijfers nemen sinds 2000 af.

Economische en welvaartsdoelstellingen

In wat volgt worden de economische en welvaartsdoelstellingen geclusterd vanuit verschillende invalshoeken: Vlaanderen als economische topregio, internationalisering, innovatie, ondernemen, logistiek en infrastructuur, werkzaamheid, werkbaarheid en talent.

Europese competitieve en polyvalente kenniseconomie

De ambitie is om van Vlaanderen in 2020 een competitieve, polyvalente kenniseconomie te maken die tot de **Europese topregio's** behoort op het vlak van geproduceerde en verdiende welvaart.

In Europees perspectief bekeken is Vlaanderen tamelijk welvaarend. Anno 2014 ligt het **bbp per inwoner** 19% hoger dan gemiddeld in de EU28. Sedert 2008 slaagde het Vlaamse Gewest er in om zijn positie ten opzichte van het EU28-gemiddelde te verbeteren en dit tot in 2013. In vergelijking met 17 benchmarkregio's doet Vlaanderen het eerder gemiddeld (figuur 1.42). De belangrijkste troef voor het Vlaamse bbp per inwoner is de hoge **arbeidsproductiviteit**. De Vlaamse arbeidsproductiviteit is 30% hoger dan het EU28-gemiddelde in 2015. Enkel Ierland en Luxemburg behalen betere resultaten. De sterke positie van het Vlaamse Gewest komt eveneens tot uiting in een ranglijst van benchmarkregio's waar alleen Zuid-Oost Ierland hoger scoort in 2014 (figuur 1.44).

Een belangrijke competitiviteitsindicator is de **loonkost per eenheid product**. In 2015 was de verloning goed voor 63% van de bruto toegevoegde waarde (figuur 1.48). Over de periode 2008-2015 genomen vertoont deze indicator een licht afnemende tendens. De loonkost per eenheid product ligt op een lager niveau in de industrie (59% in 2015) en kent daar ook een sterkere daling in vergelijking met 2008. In internationale context doet Vlaanderen het steeds beter. De loonkost per eenheid product ligt in de hele Vlaamse economie vanaf 2014 lager dan gemiddeld in de 3 buurlanden; in de industrie ligt deze indicator in 2015 zelfs 8% lager. Ondertussen blijft in 2015 het **aandeel van de industrie** in de totale bruto toegevoegde waarde (16,5%) en in de totale tewerkstelling (13,1%) verder krimpen (figuur 1.49). Bovenop de reeds dalende trend zorgt de economische recessie als gevolg van de financiële crisis voor een extra vermindering van het belang van de industrie.

De **geharmoniseerde competitiviteitsindicator** (HCI) is een maatstaf voor de prijs- en kostencompetitiviteit (figuur 2.133). Deze indicator is sterk afhankelijk van de koers van de euro. Van bij de start van 2015 verbeterde de Vlaamse HCI merkbaar. Dit was te danken aan de daling van de koers van de euro ten opzichte van de Amerikaanse dollar, de Chinese yuan en het Britse pond. Vanaf mei 2016 brokkelde deze sterke positie opnieuw wat af. Dat kwam vooral door de waardevermeerdering van de euro tegenover het Britse pond, de Chinese yuan en in mindere mate ook de Russische roebel, de Indische roepie en de Turkse lira.

De totale **investeringsratio** komt in het Vlaamse Gewest op 25,2% van het bbp in 2015 (figuur 2.118). Anno 2009 zakte deze indicator om vervolgens quasi constant te blijven tot in 2013. Nadien herneemt de investeringsratio zich in 2014 en 2015. De private sector is de belangrijkste investeerder.

De **duurzaamheid van de welvaart** wordt gemeten met de Index for Sustainable Economic Welfare (ISEW). Dit is een aangepast bruto binnenlands product (bbp), dat naast de baten ook rekening houdt met de kosten van economische activiteiten en met activiteiten die de welvaart negatief beïnvloeden. Alhoewel beide toegenomen zijn tussen 1990 en 2013 kennen het bbp per hoofd en de ISEW een verschillend verloop (figuur 5.58). In de jaren 1990 was er – parallel met het bbp per inwoner – een duidelijke toename van de duurzame welvaart. In de jaren 2000 nam de ISEW echter af door een toename van de inkomensongelijkheid. Enkel

de economische crisis van 2009 zorgde voor een heropflakking. Tussen 2011 en 2013 neemt de ISEW per capita lichtjes toe; dit in tegenstelling met de daling van het bbp per hoofd in dezelfde periode.

Internationalisering

De **internationalisering** van de economie wordt beoogd met het herwinnen van het verloren aandeel in de wereldexportmarkt, een toename van de buitenlandse directe investeringen, een toename van het aantal exporterende bedrijven met een verdubbeling voor de KMO's en 10% aandeel van de Vlaamse uitvoer naar snelgroeiende markten.

De crisis van 2009 en de recente zwakkere groeiaren laat nog sporen na in onze buitenlandse handel. De **uitvoer** van goederen nam in 2015 toe met 2,2% (figuur 2.130). Hiermee komt een einde aan de quasi stagnatie tijdens de 3 jaren daarvoor. De goederen zijn goed voor bijna 80% van de totale uitvoer (figuur 2.132). In 2015 zijn er met 18.300 **exporterende bedrijven** in het Vlaamse Gewest quasi evenveel als in 2014 (figuur 2.131). De evolutie van het aantal exporterende ondernemingen houdt op langere termijn gezien geen gelijke tred met het uitvoerbedrag.

Het Vlaamse totale **wereldmarktaandeel** brokkelt af tot in 2012 om nadien enigszins te stabiliseren (figuur 2.138). Vlaanderen laat een gemengd beeld optekenen voor de periode 2008-2015. Enerzijds won het Vlaamse Gewest marktaandeel in de EU12, de Aziatische Tijgers, de Sub-Sahara, Afrika, Japan en nauwelijks in de N11. Anderzijds was er verlies in de BRIC en Noord-Amerika.

In 2015 kon het Vlaamse Gewest wel 227 **buitenlandse investeringsprojecten** aantrekken, een absoluut topaantal (figuur 2.139). Deze projecten zijn samen goed voor een bedrag van 2,7 miljard euro en een recordaantal (verwachte) jobs (4.352).

Innovatie

Vlaanderen wil op vlak van **innovatie** voluit gaan om 3% van het bbp te besteden aan onderzoek en ontwikkeling. Dit moet leiden tot een verdubbeling van de omzet uit nieuwe of verbeterde producten en diensten, een hogere vertegenwoordiging van de speerpunt domeinen en een hoger aandeel werkenden in kennisintensieve sectoren tot op een gelijk niveau als de Europese topregio's en een stijging van de patentaanvragen.

Anno 2014 wordt 2,46% van het **bbp** besteed aan **onderzoek en ontwikkeling** (figuur 2.149). Daarmee komt de stijging van de O&O-intensiteit van de jongste jaren tot een halt. De afname is vooral te danken aan de private sector; in de publieke sector blijft de O&O-intensiteit op een vergelijkbaar niveau als in 2013. Europees vergeleken scoort Vlaanderen een pak hoger dan het EU28-gemiddelde, Nederland en Frankrijk. In Europa halen enkel de Scandinavische landen de 3%-norm, Duitsland net niet.

Na 2007 kennen de **octrooiaanvragen** een licht fluctuerende dalende trend. Het Vlaamse cijfer voor 2012 komt op 225 octrooiaanvragen per miljoen inwoners (figuur 2.162). Vlaanderen bevindt zich daarmee in de subtop. Vooral (multinationale) bedrijven zijn actief in het aanvragen van octrooiën. Daarnaast profileren kenniscentra en universiteiten zich steeds meer als octrooiaanvragers.

Anno 2014 bestond 7% van de **omzet** van Vlaamse bedrijven uit goederen en diensten die nieuw waren voor de afzetmarkt of voor de onderneming (figuur 2.122). Dit aandeel schommelt (lichtjes) over de jaren. Nog in 2014 was 57% van de Vlaamse bedrijven **innovatief** (figuur 2.123). De industrie en de grote bedrijven doen het in beide gevallen beter dan de dienstensector en KMO's.

In 2014 telt het Vlaamse Gewest 8,7% **werkenden in kennisintensieve sectoren**. Dat is een afkalking ten opzichte van de voorbije jaren maar wel hoger dan het EU28-gemiddelde (figuur 2.120).

In een vergelijking met 17 benchmarkregio's die excellent presteren op het vlak van innovatie, staat het Vlaamse Gewest op een 14de stek. Dat is minder goed dan in 2008 toen Vlaanderen nog op de 12de plaats stond.

Ondernemerschap

Van Vlaanderen een innovatieve topregio maken veronderstelt een bloeiend **ondernemerschap**. Dit kan maar gedijen in een positieve ondernemerscultuur in de samenleving. Het succes van het ondernemerschap valt af te lezen uit meer doorgroei van ondernemingen. De beschikbaarheid van bedrijventerreinen is een randvoorwaarde voor ondernemen. Een bijzondere subdoelstelling van het Pact heeft betrekking op de landbouw. Ook hier wordt gestreefd naar een performante sector die de vergelijking kan doorstaan met de Europese landbouw-economische topregio's.

Anno 2015 telt de Vlaamse bevolking (15- 64 jaar) 10,3% **zelfstandigen**, een vrij stabiel aandeel (figuur 2.114). Het aandeel zelfstandigen is met 7,3% iets lager bij de vrouwen terwijl de oudere bevolking (50-64 jaar) iets meer zelfstandigen (12,2%) telt. De indicator ligt ongeveer de helft lager bij personen van niet-EU-herkomst, personen van Turkse herkomst uitgezonderd (figuur 2.115).

Ondernemerschap kan maar goed gedijen als het breed gedragen wordt door de bevolking. Na een aanvankelijke opflakking tussen 2010 en 2012 is het enthousiasme van de Vlamingen om **ondernemerschap als een wenselijke carrièereuze** te zien ietwat getemperd vanaf 2013 (figuur 2.117). De cijfers blijven evenwel op een hoger niveau dan tijdens de crisisjaren 2008-2009.

In de loop van 2015 kwamen er 7.800 **ondernemingen** bij (figuur 2.110). Dat zijn er meer dan in 2014, maar minder dan de gemiddelde aangroei in de jaren 2008-2013. Het merendeel van de ondernemingen heeft minder dan 5 werknemers in dienst. Er is wel een lichte toename van het aandeel van de grotere

ondernemingen (figuur 2.111).

In 2015 ligt het aantal nieuw opgerichte ondernemingen ten opzichte van het bestaande aantal (geboorte) op een hoger niveau dan in de voorgaande jaren 2012-2014. Analoog daalde het aantal verdwenen ondernemingen ten gevolge van stopzetting of faillissement (sterfte) ten opzichte van 2013 en 2014 (figuur 2.112). De **netto-groeiratio** van het totaal aantal ondernemingen komt in 2015 op 2%; dat is een herneming ten opzichte van de 2 voorgaande jaren.

De jaren van zwakke economische conjunctuur hebben duidelijk een weerslag op de loop van het aantal ondernemingen. Dit heeft ook repercussies gehad voor de overlevingskansen van ondernemingen en de groei van de ondernemingen. De **overlevingsgraad na 5 jaar**, die de jongste jaren stabiliseerde rond 75%, is in 2014 en 2015 teruggevallen naar respectievelijk 72% en 72,8% (figuur 2.113). Begin 2014 zijn er 2,4% **snelgroeiende ondernemingen** of gazellen onder de Vlaamse ondernemingen met 10 of meer werknemers (figuur 2.116). De laatste jaren gaat deze indicator in dalende lijn.

De Pactdoelstelling rond **bedrijventerreinen** voorziet dat tegen 2020 het aantal effectief bruikbare bedrijventerreinen zou verhoogd worden tot minimaal 95% van het totale aantal bestemde bedrijventerreinen. Het bruikbaarheidspercentage van de Vlaamse bedrijventerreinen ligt medio 2016 op 90,2% (figuur 5.18).

De intensieve productie van de Vlaamse **landbouw** leidt tot hoge opbrengsten per voltijdse arbeidskracht. Over de periode 2009-2013 prijkt Vlaanderen met een gemiddelde waarde van 38.500 euro per voltijdse arbeidskracht op de 5de plaats binnen de landen van de EU28, na Denemarken, Nederland, België en het Verenigd Koninkrijk (figuur 5.131).

Logistiek en infrastructuur

Logistiek wordt gekoppeld aan de bereikbaarheid van economische poorten via verschillende transportmodi en het terugdringen van de verliesuren op de hoofdwegen tot maximaal 5% en een beperking van de milieu-impact van goederen – en personenvervoer. Hiervoor rekent men op een optimalisatie van de **infrastructuur** door het wegwerken van missing links en dynamisch beheerde vervoersstromen. Een maximalisatie van de logistieke activiteiten kan door het aantrekken van logistieke spelers die toegevoegde waarde en werkgelegenheid creëren.

De 4 Vlaamse zeehavens worden ontsloten met het hinterland via snelwegen, spoorwegen en binnenwaterwegen. De wijze van aan- en afvoer verschilt sterk van haven tot haven. Zo is binnenvaart erg belangrijk voor de haven van Gent, terwijl in Zeebrugge slechts een fractie van het transport via binnenwater gebeurt (figuren 5.180, 5.181). Deze zeehavens zijn over het algemeen ook vlot bereikbaar voor vrachtwagens. Al zijn er wel enkele wegsegmenten met meer hinder en tijdverlies, voornamelijk op de ring rond Antwerpen (figuur 5.183).

De **filezwaarte** in Vlaanderen is tussen 2012 en 2015 gestegen met 18% ('s ochtends) à 33% ('s avonds) (figuur 5.186). De voorbije jaren vonden er in de regio's Antwerpen en Brussel talrijke

ingrijpende wegenwerken plaats die gepaard gingen met extra congestie. Hierdoor worden de evolutiecijfers verstoord. Files en vertragingen brengen tijdsverliezen met zich mee. Het aandeel **voertuigverliesuren** in file in Vlaanderen schommelde de voorbije 5 jaar rond 6% (van de totaal aantal gepresteerde voertuiguren); in 2015 stijgt het verder tot 7,4%. Er zijn wel grote regionale verschillen. Wanneer we de verliesuren in file én vertraagd verkeer bekijken, neemt het aandeel voor Vlaanderen toe tot 11,5% in 2015 (figuur 5.187).

Voor de periode 2000-2014 is er een daling van de totale milieu-impact van transport en zijn infrastructuur op het milieu en de natuur met 14% (**MITTRANS**). De sterkste afname doet zich voor tussen 2000-2001 en 2010-2013. De daling tussen 2008 en 2009 komt voornamelijk door de financieel-economische crisis (figuur 5.213).

3 van de 6 prioritaire **missing links** op het wegennet (figuur 5.190) zijn voltooid: de noordelijke wegontsluiting van de luchthaven van Zaventem, de Noord-Zuid verbinding Kempen (N19) en het vervolledigen van de zuidelijke tak van de R4 te Gent. In de huidige legislatuur wordt er gewerkt aan de 7 projecten die als prioritair genoemd worden in het regeerakkoord 2014-2019. De meeste daarvan zitten in de ontwerpfasen. Ook de missing links in het waterwegennet worden verder aangepakt (figuur 5.191).

Met behulp van technische hulpmiddelen in de vorm van **dynamische verkeersmanagementsystemen** (DVM) tracht men de capaciteit van het bestaande wegennet te verhogen (optimaliseren). DVM wordt toegepast op de belangrijke knooppunten en filegevoelige stukken, niet op het volledige hoofdwegennet. De uitbouw van DVM verloopt vlot (een verdubbeling op enkele jaren tijd) en de streefcijfers voor 2020 (momenteel realisatiegraden van 68% tot 100%) komen al binnen bereik (figuren 5.187, 5.188).

Het aandeel van de **logistieke sector** binnen de totale (directe) toegevoegde waarde komt in 2013 op 4,4% (figuren 5.175a, 5.175b). Dat is iets minder dan het jaar voordien en haast 1 procentpunt minder dan in het recordjaar 2008. Het aandeel van de logistieke sector in de werkgelegenheid kent eveneens een continue dalende trend sinds 2009 en haalt 4,2% in 2014 (figuren 5.176a, 5.176b). Door het afzetten van de toegevoegde waarde en de werkgelegenheid op het aantal tonkilometer door vrachtvervoer ontstaat er een soort beeld van de verhouding tussen de lusten en de lasten van logistiek. De laatste jaren veerde de toegevoegde waarde per miljard tonkilometer op en de werkgelegenheid per miljard tonkilometer kende een licht dalende trend. Wegens grote methodologische meetverschillen is het meest recente cijfer van 2013 evenwel niet te vergelijken met de voorgaande jaren.

Werkzaamheid en werkbaarheid

Er wordt gestreefd naar een globale **werkzaamheidsgraad** van ruim 76% met een gemiddelde jaarlijkse groei van 0,5 procentpunt. Voor vrouwen mikt men op een verdere stijging. Voor allochtonen, personen met een arbeidshandicap en 50+ wordt een jaarlijkse stijging met

minstens een procentpunt vooropgesteld. Tegen 2020 zou 50% van de 55+ nog aan het werk moeten zijn. Ook wordt er een verhoging van de **werkbaarheidsgraad** nagestreefd tot minstens 60% voor werknemers en zo dicht mogelijk bij 55% voor zelfstandigen. Zowel de werkbaarheid van werknemers als van zelfstandigen zou jaarlijks gemiddeld met minstens 0,5 procentpunt moeten toenemen. Bijzondere aandacht gaat naar vrouwen, kansengroepen en bijzondere gezinssituaties.

Sinds de financiële crisis van 2008 stabiliseert de Vlaamse **werkzaamheidsgraad** al jaren rond 72%. Ook in 2015 zijn er net geen 72 op 100 Vlamingen op beroepsactieve leeftijd (20-64 jaar) aan het werk (figuur 2.74).

De werkzaamheidsgraad van de meeste kansengroepen is toegenomen anno 2015 (figuren 2.74, 2.75). Zo blijft de werkzaamheid van **50- en 55-plussers** erop vooruitgaan en ook meer **vrouwen, jongeren en personen met een arbeidshandicap** zijn aan de slag. De grootste toename is evenwel te vinden bij personen met een vreemde nationaliteit, in het bijzonder de groep met een **niet-EU-nationaliteit**. Bij de **laaggeschoolden** is de werkzaamheidsgraad wel gedaald ten aanzien van 2014.

De werkzaamheidsgraad van vrouwen tussen 25 en 49 jaar neemt sterk af naarmate ze meer kinderen hebben; dat is vooral het geval wanneer er in het gezin 3 of meer kinderen aanwezig zijn (figuur 3.127). Een belangrijk aspect in de mindere arbeidsprestaties van vrouwen is de mate waarin dit een gevolg is van gebrek aan opvangmogelijkheden voor de kinderen of andere afhankelijke personen. Cijfers wijzen sinds 2012 op een daling van het aandeel vrouwen (15-64 jaar) dat niet of deeltijds werkt omwille van **zorgverantwoordelijkheden en gebrek aan gepaste opvangdiensten** (figuur 3.132).

Waar de **werkbaarheidsgraad** bij de **werknemers** lichtjes toeneemt tussen 2010 en 2013 tot 54,6%, stijgt het aandeel **zelfstandige ondernemers** met een kwaliteitsvolle job aanzienlijk in dezelfde periode tot 51,4%. De werkbaarheidsgraad van vrouwen, laaggeschoolden en personen met een arbeidshandicap ligt onder de globale werkbaarheidsgraad (figuur 2.84). Bij de 55-plussers is dat omgekeerd. Net zoals bij de loontrekkenden is werkstress ook bij zelfstandigen het belangrijkste knelpunt om te komen tot meer werkbaar werk (figuur 2.85).

Talent

Het Pact 2020 bevat concrete doelstellingen inzake onderwijs en vorming. Zo willen de ondertekenaars dat het aantal kortgeschoolden op de arbeidsmarkt met de helft vermindert tegen 2020. Dit wil men realiseren door meer jongeren het secundair onderwijs te laten afwerken, meer jongeren na hun secundair onderwijs verder te laten studeren zowel in het hoger beroepsonderwijs als in het hoger onderwijs en meer mensen te laten deelnemen aan levenslang en levensbreed leren (stijging tot 15% van de bevolking op beroepsactieve leeftijd). Dit vertaalt zich in een halvering van het aantal leerlingen dat het secundair onderwijs zonder voldoende startkwalificaties verlaat en een aanzienlijke stijging van het aantal jongeren met een

diploma hoger onderwijs ongeacht herkomst, werksituatie of opleidingsniveau van hun ouders. Kinderen van niet-hooggeschoolde ouders bereiken een participatiegraad van ruim 60% in het hoger onderwijs. Daarnaast zullen in 2020 meer bedrijven en sectoren een strategisch competentiebeleid voeren en worden competenties, waar en hoe ze ook verworven zijn, erkend.

De groep **kortgeschoolden** in de bevolking (25-64 jaar) neemt stelselmatig af, de groep middengeschoolden blijft vrij stabiel en de groep hooggeschoolden groeit aan. De daling van het aandeel kortgeschoolden in de periode 2005-2015 is, net zoals in Luxemburg en het Verenigd Koninkrijk, behoorlijk groot (figuur 2.17).

De **schoolse vertraging** schommelt in het lager onderwijs de jongste jaren, maar neemt ten opzichte van 2008 een beetje af. Dit geldt eveneens voor het secundair onderwijs (figuur 2.30). Het aandeel **vroegtijdige schoolverlaters**, volgens de Europese benadering, bedraagt 7,2% in 2015 (figuur 2.34). Daarmee haalt Vlaanderen de EU2020-doelstelling (<10%). Het departement Onderwijs en Vorming (O&V) hanteert een eigen berekening en komt in 2013 uit op 11,7% vroegtijdige schoolverlaters (figuur 2.35). Volgens het Pact zou het aandeel in beide gevallen moeten halveren tegenover 2008 tot 4,3% volgens de Europese meting en tot 7% volgens de meting van het departement O&V.

Van kinderen van niet-hooggeschoolde ouders wordt verwacht dat 60% in 2020 hoger onderwijs volgt. In 2013-2014 gaat het om 54% van de jongeren. De **participatie van jongeren met een niet-hooggeschoolde moeder** neemt de voorbije jaren niet toe (figuur 2.48). Zoals voor vele opleidingsindicatoren scoren meisjes heel wat beter dan jongens. Zij bereiken al wel de vooropgestelde 60%-doelstelling.

Het Vlaamse Gewest telt 43,2% **hooggeschoolde 30-34-jarigen** in 2015 (figuur 2.50). Daarmee haalt Vlaanderen de EU2020-doelstelling van 40%, maar niet de Vlaamse aanscherping ervan (47,8%).

In 2015 participeert 7% van de 25-64-jarige Vlamingen aan **levenslang leren** (figuur 2.36). Dat is nog ruim onder de 15%-doelstelling die in het kader van Pact 2020 werd bepaald. Ook in EU28-perspectief scoort Vlaanderen niet zo goed.

Terwijl het aantal beroepen waarvoor men een ervaringsbewijs kan krijgen steeg tussen 2006 en 2015, kent het aantal uitgereikte **ervaringsbewijzen** zelf een eerder schommelend verloop (figuur 2.42). In 2014 voldoet circa 40% van de ondernemingen en organisaties met 10 werknemers of meer aan de normen inzake **competentiebeleid** (ICO) (figuur 2.44).

Het aandeel werknemers dat in de **ondernemingen** een opleiding heeft gevolgd komt op 36% (formele opleidingen) en 23% (informele opleidingen) in 2012. Naar de grootte van de ondernemingen zijn er beduidende verschillen. In de kleine ondernemingen (minder dan 10 werknemers) bedraagt de participatie aan formele opleidingen nauwelijks 4%. In de grote ondernemingen (meer dan 200 werknemers) stijgt die deelname tot 55% (figuur 2.40).

Fysiek-ecologische doelstellingen

Hieronder komen doelstellingen rond energie, eco-efficiëntie, milieu, natuur en mobiliteit aan bod.

Energie

Vlaanderen opteert in het Pact voor een stabiele toegang tot energie die de bevoorradingszekerheid en de competitiviteit van de prijzen ten goede komt. Enerzijds dienen daarvoor efficiëntiewinsten te worden geboekt met een verlaging van het energiegebruik en de CO₂-emissies als gevolg. Anderzijds wordt de productiecapaciteit uitgebreid door het betrekken van meerdere spelers, meer productie uit hernieuwbare energiebronnen en WKK zoals in uitvoering van de Europese richtlijn hernieuwbare energie. Tenslotte wordt ook geopteerd voor een internationaal goed geconnecteerd en slim elektriciteitsnet.

In Vlaanderen wordt het gros van de benodigde primaire energiebronnen ingevoerd: 91,5% in 2014 (figuur 5.102). Dit aandeel daalt de jongste jaren. Er is een toenemende trend naar energieproductie dichtbij of door de eindgebruiker zelf. De installatie van onder meer WKK's, zonnepanelen, windturbines, zonneboilers en warmtepompen brengt het aandeel **lokale energieproductie** in de totale Vlaamse energievraag op 34,7% in 2014 (figuur 5.103). Dit aandeel omvat ook de warmte geproduceerd in verwarmingsketels bij eindgebruikers vertrekkende van onder meer stookolie, aardgas en biomassa. Onder invloed van ingrijpende wijzigingen van de marktaandelen van de leveranciers van elektriciteit en aardgas, is er sinds 2012 een opvallend gunstige evolutie naar minder **concentratie op de energiemarkt** (figuur 5.115). De betrouwbaarheid van de Vlaamse elektriciteits- en aardgasdistributienetten blijft op een hoog peil. De cijfers rond **stroomonderbrekingen** zijn vergelijkbaar met die van Nederland en Duitsland, die in Europa tot de laagste behoren (figuur 5.121).

In 2014 ligt het **bruto binnenlands energieverbruik** 7% lager dan in 2013 (figuur 5.98). In sectoren waarbij het buitenklimaat een rol speelt (voornamelijk de huishoudens, de tertiaire en de landbouwsector (glastuinbouw)) is er een daling van het energieverbruik omwille van het warmere weer in 2014 tegenover 2013 (figuur 5.99). Sinds 2003 is er een ontkoppeling tussen de economische groei en het energieverbruik. In 2014 is de **energie-intensiteit** 24% lager dan in 1990 (figuur 5.98).

Het totaal aandeel **hernieuwbare energie** in het bruto finaal energieverbruik bedraagt 6% in 2015. Het aandeel groene stroom in het bruto finaal energieverbruik komt uit op 12,6% (figuur 5.110).

Voor Vlaanderen is het **distributienetverlies** beperkt tot enkele procenten (figuur 5.123). Tussen 2010 en 2015 werden in totaal 29.978 slimme meters geïnstalleerd in het kader van een aantal pilootprojecten van de netbeheerders (figuur 5.122). 83,4% van de meetpunten op middenspanning zijn op afstand uitleesbaar ten opzichte van 64,5% in 2010.

Eco-efficiëntie

Een toegenomen eco-efficiëntie moet blijken uit een verdere ontkoppeling van enerzijds economische groei en anderzijds het geheel van emissies en afvalproductie door een toenemende materiaal- en energie-efficiëntie. Het energiegebruik van de gebouwen dient aanzienlijk te dalen en nieuwbouwwoningen dienen te voldoen aan optimale energieprestatienormen. De economische activiteit en tewerkstelling in de hernieuwbare energiesector zou daardoor moeten toenemen.

In 2014 ging 72,4% van het huishoudelijk afval naar één of andere vorm van **materiaalrecuperatie** (figuur 5.84). Het aandeel van het totaal primair bedrijfsafval dat na 2 verwerkingsstappen een nieuw leven krijgt via hergebruik, recyclage, compostering of gebruik als secundaire grondstof of nieuwe grondstof bedroeg 77% in 2014 (figuur 5.87).

De evolutie van de **eco-efficiëntie** is moeilijk eenduidig te interpreteren. Bij de sector huishoudens is er een ontkoppeling tussen de bevolkingstoename en een aantal milieuparameters. Enkel de PAK-emissies (polycyclische aromatische koolwaterstoffen) en de emissie van fijn stof zijn niet ontkoppeld (figuur 5.59). In de periode 2000-2014 is de industriële milieudruk matig tot sterk gedaald terwijl het industriële activiteitsniveau is gestegen. Het totale industriële energiegebruik en de emissie van fijn stof daalden slechts lichtjes (figuur 5.60). Zie ook eco-efficiëntie van de landbouw (figuur 5.141), eco-efficiëntie van het personenvervoer (figuur 5.209) en van het goederenvervoer (figuur 5.210).

In sectoren waarbij het buitenklimaat een rol speelt (voornamelijk de huishoudens, de tertiaire en de landbouwsector) is er een daling van het **energieverbruik** omwille van het warmere weer in 2014 tegenover 2013. De verwarmingsbehoefte, uitgedrukt in aantal graaddagen, ligt in 2014 33% lager dan in 2013. Daardoor daalt het energieverbruik van de huishoudens en de dienstensector, die vooral energie gebruiken om gebouwen te verwarmen, met 15% (huishoudens) en 13% (dienstensector) ten opzichte van 2013 (figuur 5.100).

De groep bouwers die een **lage-energiewoning** bouwen, met een E-peil lager dan E60, neemt jaar na jaar toe (figuur 5.101). Pas vanaf 2016 is E50 de maximumnorm, maar van de vergunningaanvragen in 2014 voldoet al 55% van de nieuwe woongebouwen aan deze norm. Naast die positieve trend groeit ook de groep van de voorlopers sterk. Dat is de groep die véél energiezuiniger bouwt dan de gestelde eis ($\leq$ E40). Voor het aanvraagjaar 2014 bedraagt het aandeel voorlopers ruim 31%. Ook het aandeel BEN-woningen ($\leq$ E30) gaat in stijgende lijn, voor het aanvraagjaar 2014 gaat het om 20%.

De **economische waarde van de hernieuwbare energiesector** wordt opgevolgd aan de hand van de werkgelegenheid en de handel in windturbines en zonnepanelen. Voor werkgelegenheid zijn er slechts cijfers tot 2011. Tot dan is er alvast een stijging. Zowel de import als export van windturbines kent een wisselend verloop maar piekt in 2014 om in 2015 volledig terug te vallen. De handel in zonnepanelen kende een forse toename tot 2011 maar loopt sindsdien ook terug (figuur 5.111).

Milieu

Vlaanderen wil ook op vlak van milieu tot de top van de Europese economische regio's behoren. Dit moet resulteren in een significante daling van het aantal verloren gezonde levensjaren, een daling van de uitstoot van broeikasgassen, een kwart minder fijn stof concentratie en een realisatie van de Europese fijnstofnormen. Geluidshinder moet met 15% teruggedrongen worden en de waterlopen zouden een goede ecologische toestand moeten bereiken.

In vergelijking met de **Europese economische topregio's** staat Vlaanderen met 36% van het huishoudelijk afval dat gerecycleerd werd in 2013, op een gedeelde zevende plaats (figuur 5.85). 27% van het afval werd gecomposteerd of gefermenteerd. Hiermee zitten we in de groep van de koplopers. 63% van het huishoudelijk afval werd dus in 2013 gerecycleerd of gecomposteerd. 37% van het huishoudelijk afval in Vlaanderen werd verbrand (inclusief verbranding met energierecupatie). In de periode 1997-2015 werden in totaal 4.905 bodemsaneringsprojecten ingediend en conform verklaard (figuur 5.65).

De **impact** van fijn stof op de **gezondheid** daalde in de periode 2005-2015 met 29,7%, ondanks de stijgende bevolkingscijfers. Langetermijnblootstelling aan $PM_{2,5}$ verklaart het grootste deel van de gezondheidsimpact door fijn stof, 88 % in 2015 (figuur 5.97).

In 2014 is de totale **broeikasgasuitstoot** verder gedaald. De emissies in 2014 liggen in lijn met de dalende trend die is ingezet sinds 2005. (figuur 5.69).

De ruimtelijk jaargemiddelde **PM_{10} -concentratie** (gemodelleerd) toont globaal een dalende trend en komt in 2015 uit op 18,1 $\mu g/m^3$ waardoor de doelstelling wordt gehaald (figuur 5.94). De $PM_{2,5}$ -concentraties lagen in 2015 op alle meetplaatsen onder de doelstelling van 25 $\mu g/m^3$ (figuur 5.95).

Er is een dalende tendens voor de ernstige **geluidshinder** door wegverkeer. De doelstelling is in 2013 gehaald (figuur 5.212). De dalende tendens kan te wijten zijn aan de gewijzigde meetmethodiek of het kan gaan om een generatie-effect (ingesteldheid ten aanzien van verkeer bij jonge leeftijdscategorieën verandert van generatie tot generatie).

Het aandeel Vlaamse **oppervlaktewaterlichamen** dat minstens de klasse 'goed' haalt, is tussen 2005-2007 en 2010-2012 licht gestegen voor macro-invertebraten (figuur 5.62). Geen enkel van de 194 beoordeelde Vlaamse waterlichamen haalt de goede ecologische toestand (of potentieel) en slechts 17,5 % haalt een matige ecologische toestand (metingen 2010-2012).

Natuur

De natuurdoelstellingen mikken op een Europese toppositie inzake biodiversiteit. De streefdatum om alle instandhoudingsdoelstellingen te realiseren is 2050. Tegen 2020 wil Vlaanderen 70% van alle noodzakelijke

maatregelen in uitvoering hebben. Er wordt tevens gestreefd naar een betere kwaliteit en toegankelijkheid van de bossen.

De **vogelaantallen** van het landbouwgebied zijn in de periode 2013-2015 significant lager dan in de periode 2007-2009 (figuur 5.71). De samengestelde **graslandvlinderindicator** geeft een schommelend beeld. De indicator daalt licht gedurende de eerste 10 jaar van de monitoring maar schommelt sindsdien sterk (figuur 5.72).

9 **soorten** van Europees belang uit de Habitatrichtlijn (15%) worden gunstig geëvalueerd in Vlaanderen. Voor 10 soorten (17%) is de score matig ongunstig en voor 34 soorten (58 %) is die zeer ongunstig. 81% (38) van de **habitats** krijgt een zeer ongunstige score in Vlaanderen omdat minstens 1 van de criteria (oppervlakte, areaal, kwaliteit en toekomstverwachting) zeer ongunstig scoort. Daarnaast zijn er nog 4 habitats (8%) die matig ongunstig scoren. Dit betekent dat er slechts 5 habitats zijn die over de ganse lijn een gunstige score halen (figuur 5.70).

Eind 2015 was er 79.283 ha **effectief natuurbeheer** gerealiseerd (figuur 5.75). Daarmee is de doelstelling om tegen 2015 70.000 ha te realiseren gehaald. Als tevens de natuurdomeinen met een goedgekeurd beheersplan maar zonder statuut van natuurreservaat, worden meegeteld, komt de totale oppervlakte op 81.598 ha. In het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen zijn **groene gewestplanwijzigingen** voorzien voor 38.000 ha bijkomend natuurgebied en 10.000 ha bosuitbreiding ten opzichte van 1994. Tussen 1994 en 2015 kwam er 20.000 ha extra planologisch bos- en natuurgebied bij (figuur 5.76).

Tussen 2000 en 2015 is de bebouwde oppervlakte met 11,4% toegenomen in Vlaanderen. In 2015 was 27,2% van de oppervlakte bebouwd. De gemiddelde oppervlakte van een aaneengesloten gebied met een planologische groene bestemming steeg tussen 1994 en 2015 van 33,2 ha tot 35,4 ha (figuur 5.78). Een hogere gemiddelde oppervlakte van de planologische groenbestemmingen wijst op een lagere **versnipperingsgraad**.

In de zomer van 2016 waren er 35 **stadsbosprojecten** opgestart binnen de 56 (klein)stedelijke gebieden. Dit komt neer op een aandeel van 62%. De doelstelling van 50% is daarmee gehaald. De laatste 4 jaar zijn er geen nieuwe projecten meer opgestart. De totale bosoppervlakte in Vlaanderen bedroeg in 2010 volgens de Boswijzer 177.424 ha of 13% van het Vlaamse grondgebied. In 2013 bedroeg de totale bosoppervlakte 185.686 ha (figuur 5.77).

Mobiliteit

Een Europees hoog scorend verkeers- en vervoerssysteem veronderstelt een optimalisering van de co-modaliteit o.a. door een gericht locatiebeleid en dit met een minimaal effect op het milieu. Vlaanderen wil ook een toppositie inzake verkeersveiligheid met o.a. een daling van 20% dodelijke slachtoffers en 25% zwaargewonden tegen 2020. Meer thuiswerk moet voor minder woon-werkverkeer zorgen en 40% van de woon-werkverplaatsingen zouden niet langer met de wagen gebeuren.

De **emissies** van de transportsector zijn over de ganse lijn gedaald. Voor de NO_x -emissies met 33% tussen 2000 en 2014. De NMVOS-emissies zijn in dezelfde periode met ruim 69% gedaald en de $\text{PM}_{2,5}$ -emissies zijn met ruim de helft gedaald. Voor NMVOS en voor $\text{PM}_{2,5}$ -emissies is daarmee de doelstelling bereikt (figuur 5.206).

17% van alle verplaatsingen in het personenvervoer heeft een **afstand** korter dan 1 kilometer. Deze verplaatsingen gebeuren voornamelijk te voet of per fiets, maar de wagen heeft hier toch nog een aandeel van 31,4%. Bij verplaatsingen tussen 1 en 5 kilometer (goed voor ruim een derde van alle verplaatsingen) heeft de auto een aandeel van 70,5%. Tram, bus en metro hebben een aanzienlijk aandeel bij de middellange verplaatsingen, de trein vooral bij de lange afstanden. De verplaatsingen van meer dan 40 kilometer zijn goed voor 7,8% van alle verplaatsingen (figuur 5.165).

In 2015/2016 ligt het aandeel collectief vervoer, fiets en te voet in het **woon-werkverkeer** op 28,7% (figuur 5.160). Het streefcijfer voor 2020 bedraagt 40%. De gemiddelde woon-werkafstand bedroeg 17,9 km in 2015/2016.

Bij het **goederenvervoer** was er in 2013 een lichte daling van het aantal tonkilometer bij de binnenvaart en een status quo bij het spoorvervoer. Het vrachtvervoer over de weg wordt sinds 2013 op een andere manier gemeten, waardoor vergelijken met de jaren voordien niet mogelijk is (figuur 5.175).

Het aantal **verkeersdoden** in Vlaanderen is met 57% afgenomen tussen 2000 en 2015. In diezelfde periode is het aantal zwaargewonden met 55% afgenomen. In vergelijking met de Europese economische topregio's scoort Vlaanderen slecht (figuur 5.198). Onze regio telde in 2014, na Wallonië, het hoogste aantal dodelijke verkeersslachtoffers per miljoen inwoners (61). In de EU-28 vielen in 2014 53 verkeersdoden per 10 miljard personenkilometers. 13 lidstaten zaten onder dit EU-gemiddelde. Vlaanderen bevindt zich met een score van 61 net boven het EU-gemiddelde (figuur 5.200).

Bestuurlijk institutionele doelstellingen

Onder de bestuurlijk institutionele doelstellingen komen overheidsaspecten, maatschappelijke betrokkenheid en begroting aan bod.

Overheid en maatschappelijke betrokkenheid

Vlaanderen wil een meer efficiënt en kwaliteitsvolle overheid die substantiële efficiëntiewinsten boekt en de kwaliteit van de dienstverlening aan burgers en ondernemingen verbetert. Vlaanderen wenst alle maatschappelijke actoren nauwer bij het beleid te betrekken en ondernemingen te stimuleren om hun maatschappelijke verantwoordelijkheid mee op te nemen.

Vlamingen zijn over het algemeen zeer tevreden met de **publieke voorzieningen** (figuur 1.104). Hoge scores zijn er voor de voorzieningen voor huisvuil, cultuur, openbaar groen, gezondheid, sport en onderwijs. Er zijn amper mensen die daarover niet tevreden zijn. Ook over ouderen- en jongerenvoorzieningen is nog net een meerderheid tevreden. Dit is minder het geval voor het openbaar vervoer en kinderopvang. Laagste scores zijn er voor de staat van de wegen, de fiets- en wandelpaden en voor de opvang van werklozen, armen en vreemdelingen.

Vooralsnog zijn er weinig **efficiëntiemetingen** beschikbaar. Wel blijkt dat het imago van de Vlaamse administratie bij de lokale besturen verbetert en dat de tevredenheid met betrekking tot het bestuurlijk toezicht en de planlasten toeneemt. Ook hun oordeel over de efficiëntie van de Vlaamse administratie is iets gunstiger dan de voorbije jaren maar er is zeker nog verbetering mogelijk (figuur 1.120). Vlaamse ondernemingen geven aan dat ze in 2014 met meer administratieve lasten worden geconfronteerd dan in 2012. Ze beoordelen dan wel alle overheden samen (figuur 1.105). De toename heeft enkel te maken met toegenomen fiscale lasten, de administratieve lasten voor werkgelegenheid en milieu zijn immers wel gedaald.

Mede door de staatshervorming zijn de **uitgaven** van de Vlaamse overheid de voorbije jaren gestegen. Ondanks de extra overgekomen bevoegdheden naar aanleiding van de zesde staatshervorming zijn de uitgaven voor het eigen apparaat slechts zeer beperkt gestegen. Proportioneel geeft Vlaanderen in vergelijking met de andere gewesten en gemeenschappen iets meer uit aan gemeenschapsmateries maar heel wat minder aan gewestmateries (figuren 1.94 en 1.101).

Een behoorlijke dienstverlening veronderstelt een goed uitgebouwd systeem van klachtenbehandeling. In 2015 liepen 13.456 ontvankelijke **eerstelijnsklachten** binnen, een toename van 7% ten opzichte van het jaar voordien (figuur 1.108). Variatie in het aantal klachten betekent niet noodzakelijk dat de diensten beter of slechter presteren dan voorheen, maar kan te wijten zijn aan een betere en meer toegankelijke klachtenregistratie. Ook komen soms pieken voor in het aantal klachten na het ingaan van nieuwe regelgeving. De Vlaamse Ombudsdienst die optreedt als **tweedelijnsklachtenbehandelaar**, streeft bij de behandeling van dossiers vooral naar verzoening tussen de betrokken partijen. In 2015 ontving de Vlaamse Ombudsdienst 7.080 verzoeken. In vele gevallen wordt er doorverwezen. De Ombudsdienst behandelde in 2014 1.076 dossiers, bij 1.011 dossiers kwam het tot een beoordeling. Een derde ervan eindigde in een verzoening tussen de betrokken partijen (figuur 1.109).

In 2015 is er een globale stijging van het **vertrouwen in instellingen** in vergelijking met 2014. Dat gaat ook op voor de Vlaamse administratie, maar niet voor de Vlaamse Regering of het Vlaamse Parlement (figuur 1.111). Europees vergeleken ligt het vertrouwen in politieke instellingen in Vlaanderen merkbaar hoger dan gemiddeld in Europa. Vooral de regionale en lokale overheid scoort relatief hoog (figuur 1.114).

Begroting

Bij de ondertekening van het Pact 2020 kende Vlaanderen een schuldenvrije positie. Deze wou men bestendigen o.a. door een Vlaams stabiliteitsprogramma en door te komen tot een prestatiegerichte begroting.

De bijdrage van de Vlaamse overheid aan de **geconsolideerde brutoschuld** bedraagt 17,2 miljard euro eind 2015, dat is 950 miljoen euro of 5% minder dan eind 2014 (figuren 1.81). Ook het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest kon zijn schuld in 2015 terugdringen. De schuld van de overige regionale overheden neemt toe. Het Waalse Gewest heeft de grootste schuld (20,3 miljard in 2014).

Vlaanderen maakt vorderingen inzake **prestatiegericht begroten** maar met een score van 22% in 2014 blijft het ver onder het niveau van de buurlanden. De score ligt hoger dan die van de federale overheid (figuur 1.98 en 1.99).

Ter afronding

In totaal worden voor het Pact 2020 125 indicatoren opgevolgd. Door opsplitsingen naar doelgroepen, sectoren of deelgebieden zijn in totaal 213 reeksen of subindicatoren verwerkt. Globaal gaat de helft van de indicatoren er op vooruit de voorbije jaren. Een kwart is eerder stabiel of wisselend en een vijfde gaat er op achteruit. De indicatoren die de fysiek-ecologische en de sociaal-maatschappelijke doelstellingen opvolgen, gaan er meer op vooruit dan deze die de economische doelstellingen opvolgen. De welvaart gaat er wel op vooruit maar ondernemingen blijven het moeilijk hebben en zowel inzake export als innovatie is nog heel wat vooruitgang mogelijk.

ALGEMEEN REFERENTIEKADER

1

FIGUREN

Sociaal-culturele context

1.1	Algemene tevredenheid	28
1.2	Tevredenheid	28
1.3	Tevredenheidsindex	28
1.4	Zorgen	29
1.5	Vrees werk	29
1.6	Toekomstverwachting lange termijn	30
1.7	Toekomstverwachting korte termijn	30
1.8	Maatschappelijke problemen	30
1.9	Persoonlijke en maatschappelijke problemen	31
1.10	Immigratie	31
1.11	Vertrouwen in de medemens	32
1.12	Utilitair individualisme	32
1.13	Utilitair individualisme: evolutie	32
1.14	Sociale contacten	33
1.15	Kwaliteit sociale contacten	33
1.16	Buurintegratie	33
1.17	Vrijwilliger	34
1.18	Informele zorg	34
1.19	Sociale samenhang: Europese vergelijking	34
1.20	Belangrijkste waarden	35
1.21	Politieke onmacht	35
1.22	Index politieke onmacht	36
1.23	Politieke interesse	36
1.24	Politieke discussie	36
1.25	Politiek actief	37
1.26	Politiek actief: benchmark	37
1.27	Evolutie imago EU	37
1.28	Imago EU	38
1.29	Kenmerken EU	38
1.30	EU-lidmaatschap internationaal	39
1.31	EU-lidmaatschap	39
1.32	Evolutie richting EU	39
1.33	Richting EU	40
1.34	Evolutie toekomst EU	40
1.35	Toekomst EU	40

Macro-economische context

1.36	Groei economie en handel	42
1.37	Schuld bedrijven	42
1.38	Economische groei	42
1.39	Vlaamse conjunctuur	43
1.40	Reële groei	43
1.41	Bruto binnenlands product	44
1.42	Bbp benchmarkregio's	44
1.43	Arbeidsproductiviteit	44
1.44	Arbeidsproductiviteit benchmarkregio's	45
1.45	Determinanten welvaart	45
1.46	Beschikbaar inkomen	46
1.47	Spaarquote	46
1.48	Loonkost per eenheid product	46
1.49	Industrie	47
1.50	Werkgelegenheid finale vraag	47
1.51	Handelsstromen	47
1.52	Productiemultiplicatoren	48
1.53	Werkgelegenheidsmultiplicatoren	48
1.54	Situering RESOC's	49
1.55	Componenten welvaart	49
1.56	Componenten groei	49
1.57	Investeringsratio	50
1.58	Buitenlandse handel	50
1.59	Netto-groeiratio	51
1.60	Werkloosheidsgraad	51

Demografische context

1.61	Bevolking	53
1.62	Ingeschreven asielzoekers	54
1.63	Bevolkingsdichtheid per gemeente	54
1.64	Buitenlandse bevolking per gemeente	55
1.65	Vergrijzing	55
1.66	Doorstromingsratio bevolking op arbeidsleeftijd	56
1.67	Geboorten en overlijdens	56
1.68	Leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers	57
1.69	Levensverwachting	57
1.70	Internationale migratie	58
1.71	Componenten bevolkingsgroei	58
1.72	Instream van asielzoekers	59
1.73	Verandering van register (binnen)	59
1.74	Gemiddelde huishoudgrootte	60
1.75	Burgerlijke staat	60
1.76	Gescheiden blijven	61
1.77	Samenlevingsvorm van gescheiden 50-69 jarigen	61

Bestuurlijke context

1.78	Totale ontvangsten Vlaamse overheid	65
1.79	Totale ontvangsten gemeenten en provincies	65
1.80	Fiscale autonomie	65
1.81	Schuld deelstaten	66
1.82	Autofinancieringsmarge	67
1.83	Financiële schuld	67
1.84	Personeel Vlaamse overheid	68
1.85	Personeel lokale besturen	68
1.86	Werknemers naar sector	68
1.87	Personeelsuitgaven Vlaamse overheid	69
1.88	Loonkost per gewerkt uur	69
1.89	Personeelsuitgaven gemeenten en provincies	69
1.90	Investerings Vlaamse overheid	70
1.91	Investerings gemeenten en provincies	70
1.92	Investerings privé-publiek	71
1.93	Investerings per beleidsdomein	71
1.94	Uitgaven Vlaamse overheid	71
1.95	Uitgaven gemeenten en provincies	72
1.96	Uitgaven naar type	72
1.97	Uitgaven per beleidsdomein	73
1.98	Prestatiegericht begroten: evolutie	73
1.99	Prestatiegericht begroten: benchmark	73
1.100	Uitgaven per inwoner en in % bbp	73
1.101	Uitgaven deelstaten	74
1.102	Tevredenheid beleid	75
1.103	Werking democratie	75
1.104	Tevredenheid met openbare voorzieningen	76
1.105	Administratieve lasten ondernemingen	76
1.106	Vlaamse infolijn	77
1.107	Informatieverstrekking burgers	77
1.108	Ontvankelijke eerstelijnsklachten	78
1.109	Behandelde verzoeken	78
1.110	E-gov burgers	79
1.111	Vertrouwen in instellingen	79
1.112	Evolutie van het vertrouwen in instellingen	80
1.113	Vertrouwen Europese instellingen	80
1.114	Vertrouwen: Europees vergeleken	81
1.115	Algemene tevredenheid	81
1.116	Informatieverstrekking lokale overheid	81
1.117	Dienstverlening Vlaamse administratie	82
1.118	Relatie lokaal bestuur en Vlaanderen	82
1.119	Tevredenheid met Vlaamse administratie	82
1.120	Imago	83
1.121	Evolutie imago	83
1.122	Transacties vanuit lokale besturen	83
1.123	Vertrouwen in administraties	84
1.124	Vertrouwen en verstedelijking	84

SOCIAAL-CULTURELE CONTEXT

1.1

BLIKVANGERS

- De algemene levenstevredenheid en de tevredenheid met de verschillende levensaspecten blijven zeer hoog (figuur 1.1 en 1.2). Dit neemt niet weg dat een pessimistisch toekomstbeeld overheerst (figuur 1.6).
- In het lijstje van voor de Vlamingen belangrijkste maatschappelijke problemen is in de lente van 2015 'oorlogen en etnische conflicten' prominent gestegen. Samen met 'de pensioenzekerheid' en 'het wegvallen van waarden en normen' maken ze de top 3 uit (figuur 1.8).
- Alleenwonenden en alleenstaande ouders hebben minder sociale contacten (figuur 1.12) en zijn ook minder tevreden over de kwaliteit van hun contacten. Grootstedelingen zijn iets minder tevreden dan stadsrand- en plattelandsbewoners over deze contacten (figuur 1.13).
- Iets minder dan een vijfde van de volwassen Vlamingen geeft aan vrijwilligerswerk te doen. Deze inzet schommelt de jongste jaren rond 5 uur per week (figuur 1.15). De helft stelt minstens op jaarbasis zieke, bejaarde of gehandicapte burens, familie of vrienden te hebben geholpen. Een kwart van de vrouwen en ouderen (tussen 55 en 75 jaar) doet dit wekelijks (figuur 1.16).
- Sinds begin deze eeuw is de mate waarin men gericht is op eigenbelang en individueel succes, toegenomen (figuur 1.13).
- Hoe lager de leeftijd, hoe politiek onmachtiger men zich voelt (figuur 1.21). Dit gaat samen met een lagere politieke interesse (figuur 1.23) en een lagere maatschappelijke inzet (figuur 1.25).
- Vlamingen discussiëren Europees vergeleken zeer weinig over politieke aangelegenheden (figuur 1.24) en ook inzake politieke activiteit blinken ze niet uit (figuur 1.26).
- Vlamingen hebben net als de gemiddelde EU28-burger geen eenduidige mening over het imago van de Europese Unie (figuur 1.28). 4 op de 10 Vlamingen hebben een positief beeld van de EU, een ongeveer even grote groep een neutrale kijk en 2 op de 10 Vlamingen een negatieve indruk.

In deze sociaal-culturele context ligt de focus op de ontwikkelingen in waarden, houdingen, gedragingen en opvattingen van de Vlamingen. Daarbij is er zowel aandacht voor het persoonlijk welbevinden van burgers, hun directe leefomgeving, het samenleven, hun maatschappelijke inzet alsook de ruime EU-context waarin ze leven.

Een eerste luik van deze context belicht de tevredenheid van de Vlamingen met een aantal levensaspecten, hun zorgen, de maatschappelijke problemen waar ze van wakker liggen en hoe ze tegen de toekomst aankijken.

In een tweede luik wordt ingegaan op diverse aspecten van sociale samenhang: het vertrouwen dat mensen in elkaar stellen, de intensiteit en de kwaliteit van de sociale contacten, de mate waarin men zich in de eigen buurt thuis voelt en zich als vrijwilliger inzet of onbaatzuchtig informele hulp verleent aan familie, burens of vrienden. Tevens wordt nagegaan in welke mate de Vlaming gericht is op eigenbelang en individueel succes.

Daarna wordt nagegaan welke maatschappelijke waarden de Vlaming het belangrijkste vindt en hoe het politieke onmachtsgedoele evolueert. Vervolgens worden een aantal gedragscomponenten rond politieke interesse, discussie en maatschappelijke inzet besproken. De relatie tussen de burger en de overheid komt aan bod in de bestuurlijke context (hoofdstuk 3.3).

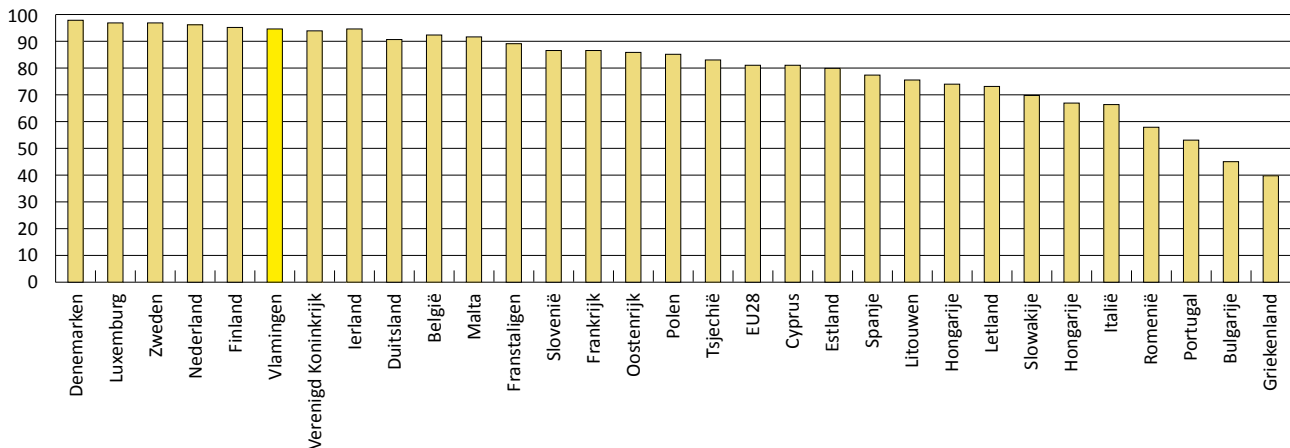
Tot slot wordt er ingegaan op het imago en de steun die de Europese Unie geniet. Om af te ronden wordt de blik gericht op de toekomst en de richting waarin de EU uitgaat volgens de bevolking.

Voor deze context wordt overwegend gebruik gemaakt van de survey Sociaal-Culturele Verschuivingen (SCV-survey) van de Studiedienst van de Vlaamse Regering. Jaarlijks wordt deze bij een representatief staal van de Nederlandstalige bevolking vanaf 18 jaar in het Vlaamse en Brusselse Hoofdstedelijke Gewest afgenomen, telkens in de maanden maart tot en met juni. De survey peilt naar opvattingen en verwachtingen van de Vlamingen over hun eigen situatie en over een aantal maatschappelijke en beleidsrelevante thema's. Om de opvattingen van de Vlamingen Europees te vergelijken is geput uit de Eurobarometer (EB) en de European Social Survey (ESS). De Eurobarometer is een instrument van de Europese Commissie waarmee sinds 1973 tweemaal per jaar wordt gepeild naar de publieke opinie in de EU-lidstaten. Voor Vlaanderen worden circa 600 Nederlandstalige inwoners bevroegd. De ESS is een academisch aangestuurde cross-nationale survey, gestart in 2002, die tweejaarlijks in heel wat Europese landen wordt gehouden, waaronder naast EU-lidstaten ook landen als Turkije, Rusland en Israël. Meer informatie over de gebruikte surveys is te vinden in de methodologische bijlage, achteraan in dit rapport.

1.1 Algemene tevredenheid

Tevredenheid met het leven in het algemeen, Europese vergelijking, in 2015, in %.

Bron: Eurobarometer 83.4 (herfst 2015).

1.2 Tevredenheid

Evolutie van de tevredenheid met verschillende levensaspecten, van 2009 tot 2015, gemiddelde score van 1 tot 4.

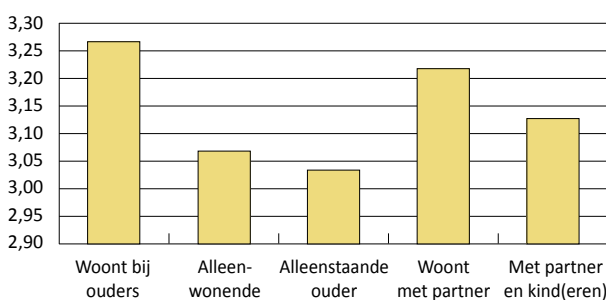
Levensaspect	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Sociale contacten met huisgenoten	3,18	3,33	3,35	3,35	3,38	3,34	3,33
Woning	3,35	3,35	3,37	3,34	3,38	3,34	3,38
Buurt	3,32	3,31	3,29	3,30	3,32	3,26	3,34
Sociale contacten met vrienden	3,32	3,21	3,24	3,20	3,29	3,23	3,23
Sociale contacten met niet inwonende familie	3,18	3,16	3,22	3,19	3,25	3,20	3,21
Werk	3,20	3,19	3,18	3,23	3,23	3,20	3,21
Levensstandaard	3,09	3,11	3,12	3,14	3,14	3,11	3,14
Vrije tijd	3,07	3,09	3,08	3,10	3,14	3,10	3,09
Gezondheidstoestand	3,02	3,00	3,04	3,02	3,04	3,03	3,00
Beschikbare tijd	2,92	2,95	2,96	2,96	3,01	2,94	2,93
Inkomen	2,87	2,86	2,86	2,91	2,94	2,91	2,90
Tevredenheidsindex*	3,15	3,14	3,15	3,15	3,19	3,15	3,16

* Tevredenheidsindex: gemiddelde score (op een schaal van 1 tot 4) op de verschillende levensaspecten (hoe hoger, hoe meer tevreden).

Bron: SCV-survey.

1.3 Tevredenheidsindex

Tevredenheidsindex, naar gezinstype, in 2015, op een schaal van 1 tot 4 (hoe hoger, hoe meer tevreden).

Bron: SCV-survey 2015.

Algemene leefsituatie en zorgen

Naast de globale tevredenheid met het leven in het algemeen komen de tevredenheidsaspecten met verschillende levensaspecten, de zorgen van de Vlamingen, hun toekomstverwachtingen en de problemen waarvan ze wakker liggen aan bod en dit in Europees vergelijkend perspectief.

Tevredenheid

In de lente van 2015 geeft de Vlaming zichzelf een tevredenheidsscore met het leven in het algemeen van 7,6 op 10. Deze score is de jongste jaren vrij stabiel. Geslacht, leeftijd en opleiding zorgen niet voor opvallende verschillen. Dit is wel het geval voor gezinstype. Alleenstaanden scoren lager (7,1/10) dan jongeren die thuis wonen (7,8/10) of koppels met of zonder kinderen (7,8/10). Europees vergeleken blijven Vlamingen zeer hoog scoren. Enkel de Scandinaviërs, de Nederlanders en de Luxemburgers geven aan nog iets meer tevreden te zijn.

Ook de tevredenheid van de Vlamingen met verschillende levensaspecten werd bevraagd. Deze liggen in 2015 over het algemeen op hetzelfde niveau als in 2014. De **tevredenheid** met de buurt en de woning scoren iets hoger, gevolgd door de sociale contacten met vrienden en familie. Het minst tevreden is de bevolking met de beschikbare tijd (de tijd 'om te doen wat gedaan moet worden') en met het inkomen. Vrouwen zijn iets minder tevreden over hun werksituatie, hun tijdsbesteding en hun gezondheidstoestand dan mannen. De tevredenheid over de tijdsbesteding ligt ook iets lager tussen 25 en 45 jaar en bij hoger geschoolden. Over de ganse lijn zijn er iets lagere scores voor alleenstaanden en dan vooral voor alleenstaande ouders.

Op basis van de tevredenheid met de verschillende levensaspecten kan een globale **tevredenheidsindex** worden berekend. Deze geeft geen verschil naar geslacht. Tussen 25 en 55

1.4 Zorgen

Evolutie van het aandeel van de bevolking dat zich zorgen maakt, van 2009 tot 2015, naar geslacht, in %.

Veel of enige zorgen over	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015		
							Man	Vrouw	Totaal
Eigen gezondheid	68	68	70	68	59	69	63	72	68
Toekomst	59	63	59	64	54	64	58	67	62
Gezin	61	64	62	61	47	62	51	64	58
Geldzaken	57	58	57	57	51	57	50	62	56
Veiligheid	55	59	52	55	44	52	46	58	52
Politiek	45	49	46	50	44	47	54	48	51
Werkloosheid	43	42	39	42	41	34	32	32	32

Bron: SCV-survey.

jaar ligt de index iets lager. Alleenwonenden en alleenstaande ouders hebben ook een lagere tevredenheidsscore. Hoge scores zijn er voor jongeren die thuis wonen en hooggeschoolden. In de grootsteden ligt de tevredenheid iets lager dan elders.

Zorgen

Mensen maken zich in de lente van 2015 iets minder zorgen dan in 2014. De meeste **zorgen** maakt men zich over de eigen gezondheid en de toekomst. De minste zorgen maakt men zich over de politiek en over de kans op werkloosheid voor zichzelf of zijn/haar partner. Op de zorgen over de politiek na, maken mannen zich doorgaans minder zorgen dan vrouwen. Ouderen maken zich minder zorgen over geldzaken en de toekomst. Hun gezondheid baart hen het meest zorgen. Bij de jongeren (<35 jaar) maakt driekwart zich wel eens zorgen over de eigen toekomst. Hoe hoger geschoold, hoe meer men wakker ligt van de politiek. Opvallend is dat ze zich ook meer zorgen maken dan niet of lager geschoolden over hun werksituatie.

Alleenstaande ouders maken zich over de ganse lijn het meest zorgen.

Minder dan een vijfde van de bevolking geeft aan zich in de eigen buurt al eens onveilig te voelen en bepaalde plekken in zijn of haar gemeente of stad te mijden. Het onveiligheidsgevoelen en het mijddgedrag ligt merkelijk hoger bij vrouwen dan bij mannen. In de grootsteden loopt het onveiligheidsgevoelen in de buurt op tot een kwart van de bevolking, meer dan een derde zegt bepaalde plekken in de stad te mijden.

De vrees om zijn job te verliezen of niet aan werk te geraken, schommelt de jongste jaren en is in 2015 lichtjes afgenomen in vergelijking met 2014. Dit neemt niet weg dat iets meer dan een vijfde van de werkenden wel eens vreest voor het verlies van de eigen job. Een derde van de werkzoekenden is bang geen werk meer te zullen vinden en iets meer studenten gaan er van uit dat ze moeilijk aan een job zullen geraken.

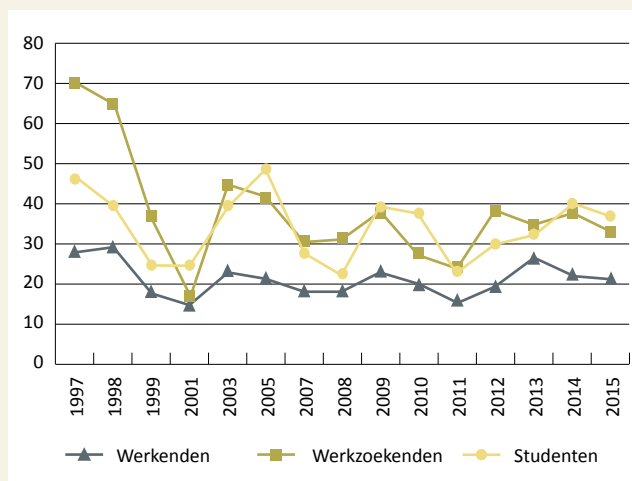
Toekomstverwachtingen

De pessimistische toekomstverwachtingen blijven de jongste jaren aanhouden, zeker in vergelijking met het begin van deze eeuw en zelfs in vergelijking met de start van de economische en financiële crisis. 3 op de 4 Vlamingen gaan er in 2015 van uit dat de volgende generaties op het vlak van inkomen een stap terug zullen moeten zetten en dat inkomensverschillen de komende 10 jaar nog zullen toenemen. Iets meer dan 10% gaat er van uit dat meer mensen een hoger beschikbaar inkomen zullen hebben. Circa 2 op de 3 verwacht dat Vlamingen over 10 jaar voor hun eigen pensioen zullen moeten zorgen en het aantal uitgeslotenen en werklozen de komende 10 jaar zal toenemen. Diegenen die geloven in een betere kwaliteit van het leefmilieu en gezondere voeding vormen een minderheid: circa een kwart verwacht dat de kwaliteit van het leefmilieu er op vooruit zal gaan en dat de voeding gezonder zal zijn dan vandaag.

Vrouwen en laaggeschoolden zijn in 2015 pessimistischer ingesteld. Dit in tegenstelling tot mannen en hooggeschoolden. Jongeren mogen dan al meer wakker liggen van hun persoonlijke toekomst, wat globale maatschappelijke evoluties betreft zien ze de toekomst niet zwarter in dan andere leeftijdsgroepen.

1.5 Vrees werk

Evolutie van het aandeel van de bevolking dat vreest zijn werk te verliezen of niet aan werk te geraken, van 1997 tot 2015*, in %.

* Niet bevraagd in 2000, 2002, 2004 en 2006.

Bron: SCV-survey.

1.6 Toekomstverwachting lange termijn

Evolutie van het aandeel respondenten dat de stellingen juist of volledig juist vindt, van 2000 tot 2015, in %.

Over 10 jaar in Vlaanderen	2000	2002	2006	2008	2009	2010	2012	2013	2014	2015
Volgende generatie inkomen stap terug	50	56	68	68	69	67	74	77	73	75
Groter verschil inkomens	62	56	72	75	68	73	72	70	72	73
Voor eigen pensioen zorgen	48	53	67	60	59	63	69	69	66	65
Meer sociaal uitgeslotenen	51	50	61	59	61	62	64	65	66	67
Meer werklozen	26	48	59	44	53	52	57	63	60	60
Betere kwaliteit van het leefmilieu	31	24	20	24	29	20	21	24	22	25
Voeding gezonder dan nu	25	19	18	18	23	22	19	22	20	24
Meer mensen hoger beschikbaar inkomen	23	22	16	18	18	12	11	22	11	12

Bron: SCV-survey.

1.7 Toekomstverwachting korte termijn

Toekomstverwachting op korte termijn, vergelijking houding van de Vlamingen met het gemiddelde in de EU28, najaar 2015, in %.

Evolutie komende jaar		Beter	Slechter	Hetzelfde
Leven in het algemeen	Vlamingen	21	12	66
	EU28	28	11	58
Economische situatie in het land	Vlamingen	19	30	47
	EU28	24	26	44
Financiële toestand van uw gezin	Vlamingen	14	15	68
	EU28	23	13	62
Werkgelegenheid in het land	Vlamingen	22	28	46
	EU28	24	28	43
Uw professionele situatie	Vlamingen	16	7	64
	EU28	22	8	60
De economische situatie in Europa	Vlamingen	10	42	40
	EU28	20	26	42
De levenskwaliteit in het land	Vlamingen	9	31	58
	EU28	19	24	53
De levenskwaliteit in Europa	Vlamingen	9	36	51
	EU28	18	23	49

Bron: Eurobarometer 84.3 (najaar 2015).

1.8 Maatschappelijke problemen

Rangorde van de meest geselecteerde maatschappelijke problemen uit een lijst van 25 onderwerpen, in 2006, 2010 en 2015.

	2006	2010	2015
De pensioenzekerheid	2	1	1
Oorlogen en etnische conflicten	11	13	2
Het wegvallen van normen en waarden	4	3	3
De werkloosheid	3	2	4
Stijgende kosten gezondheidszorg	7	7	5
De milieuvervuiling	8	4	6
De verkeersdruk	12	9	7
Armoede	13	10	8
De belastingdruk	7	11	9
Het druggebruik bij jongeren	1	5	10
De onveiligheid op straat	5	8	12
De vreemdelingen	10	6	14

Bron: SCV-survey.

Het pessimisme leeft minder sterk als gepeild wordt naar de verwachtingen op korte termijn. Hier verwacht een meerderheid van de Vlamingen dat het allemaal niet zo'n vaart zal lopen en verwacht men niet direct grote veranderingen, zeker wat het leven in het algemeen en de eigen persoonlijke en gezinssituatie betreft. Minder gerust is men in de economische situatie en de levenskwaliteit van het land en van Europa. Meer dan 30% verwacht dat het daarmee het komende jaar eerder de slechte kant opgaat. Vlamingen zijn hier pessimistischer ingesteld dan de doorsnee Europeaan.

Persoonlijke en maatschappelijke problemen

In de lente 2015 liggen de Vlamingen vooral wakker van de pensioenzekerheid, oorlogen en etnische conflicten, de werkloosheid, het 'wegvallen van waarden en normen' en de stijgende kostprijs van de gezondheidszorg. Over iets langere termijn zien we enkele forse verschuivingen in de top 10 van maatschappelijke problemen. In 2015 is het de eerste keer dat oorlogen en etnische conflicten in de top 10 van maatschappelijke problemen terug te vinden zijn. Dit zal niet verwonderen gezien Europa en ook Vlaanderen vanaf de lente 2015 meer en meer met vluchtelingen worden geconfronteerd. De grote stroom volgde pas in het najaar. Naast oorlogen en etnische conflicten schuiven ook de verkeersdruk en de armoede op in de rangorde. Omgekeerd zien we dat het druggebruik bij jongeren en de onveiligheid op straat minder vernoemd worden.

Uit Europees vergelijkend materiaal in het najaar 2015 blijkt ook dat Vlamingen vooral de immigratie- en de pensioenproblematiek als belangrijkste maatschappelijke problemen naar voor schuiven. Wat immigratie betreft zitten ze op dezelfde golfhoogte als de Franstalige landgenoten en de doorsnee Europeaan. Wat de persoonlijke en gezinssituatie betreft zijn het de stijgende prijzen, de belastingen en de milieuproblematiek die naar voor geschoven worden door de Vlamingen. Belastingen en milieu worden door de Franstaligen en de gemiddelde Europeaan minder als een probleem aangegeven.

De helft van de Vlamingen staat in de herfst van 2015 positief tegenover immigratie vanuit andere EU-lidstaten. Tegenover immigratie van buiten de EU reageert 30% positief. De Zwe-

1.9 Persoonlijke en maatschappelijke problemen

Rangorde van belangrijkste problemen op landelijk en op persoonlijk niveau, vergelijking tussen Vlamingen, Franstaligen en het gemiddelde van EU28, in 2015.

	Landelijk niveau			Persoonlijk niveau		
	Vlamingen	Franstaligen	EU28	Vlamingen	Franstaligen	EU28
Criminaliteit	9	9	9	11	6	12
Economische situatie	7	5	3	9	7	7
Prijsverhogingen, kosten levensonderhoud	3	3	5	1	1	1
Belastingen	6	11	11	2	4	6
Werkloosheid	4	1	2	8	5	5
Terrorisme	11	6	6	13	15	15
Huisvesting	12	7	10	15	12	14
Staatsschuld	5	7	8	6	3	2
Immigratie	1	2	1	7	9	8
Gezondheid en sociale zekerheid	7	13	4	5	10	3
Onderwijs	13	10	12	9	8	9
Pensioenen	2	4	7	3	2	4
Milieu, klimaat en energie	10	12	13	4	14	13

Bron: Eurobarometer 83.4 (najaar 2015).

den staan zowel voor immigratie binnen Europa (80%) als van buiten Europa (70%) het meest open. Wat immigratie binnen Europa betreft reageren ook de Luxemburgers (77%) en de Finnen (74%) positiever dan de andere Europeanen. Voor een positieve houding tegenover immigratie van buiten Europa is enkel in Spanje en Ierland een meerderheid te vinden.

De helft van de Vlamingen verwacht vooral heil van Europese maatregelen inzake migratie. Minder dan een vijfde rekent hiervoor op de federale overheid. Samen met de Franstalige landgenoten wordt voor migratiemaatregelen meer dan in andere Europese landen naar de Europese Unie gekeken. In vrijwel alle andere lidstaten verwacht men vooral maatregelen zowel van de EU als van de lidstaten zelf.

In 2014 heeft de helft van de Vlamingen iemand van een ander ras of cultuur binnen zijn vriendenkring. In Frankrijk en Zweden loopt dit op tot twee derde en meer, in Tsjechië en Polen blijft dit beperkt tot een kwart en minder. Meer over houdingen ten opzichte van vreemdelingen is te vinden in hoofdstuk 3.5.

Sociale samenhang

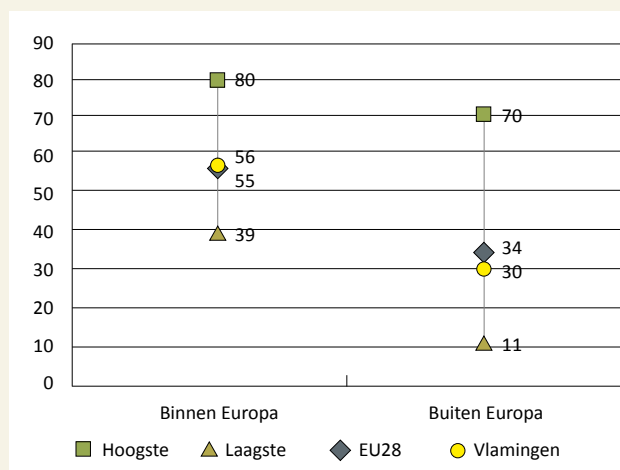
Heel wat maatschappelijke problemen zoals agressie in het verkeer, buurtconflicten, gezinsdrama's, integratieproblemen, ... worden gekoppeld aan een tanende sociale samenhang en solidariteit in de samenleving. Daarbij wordt ook verwezen naar een toenemend individualisme. Voor het meten van de sociale samenhang wordt doorgaans teruggesproken naar de mate waarin mensen onderling sociale contacten hebben, zich inzetten voor elkaar, vertrouwen stellen in hun medemens en betrokken zijn bij hun buurt. Dit wordt in wat volgt omgezet in een maat voor buurtintegratie. Daarnaast komt de maatschappelijke inzet via vrijwilligerswerk en informele zorg aan bod en wordt Vlaanderen vergeleken met andere Europese landen.

Vertrouwen medemens

Het vertrouwen in de medemens vertoont over de jaren lichte maar niet significante schommelingen. Het wordt gemeten aan de hand van 3 tegengestelde uitspraken waarbij de respondenten telkens een score kunnen geven van 0 tot 10: men kan niet voorzichtig genoeg zijn in zijn omgang met mensen (0) tegenover de meeste mensen zijn te vertrouwen (10), de meeste mensen proberen misbruik van u te maken als ze daartoe de kans krijgen (0) tegenover mensen proberen eerlijk te zijn (10) en mensen denken meestal aan zichzelf (0) tegenover mensen proberen behulpzaam te zijn (10). De uitspraken hangen nauw samen zodat op basis daarvan een vertrouwensin-

1.10 Immigratie

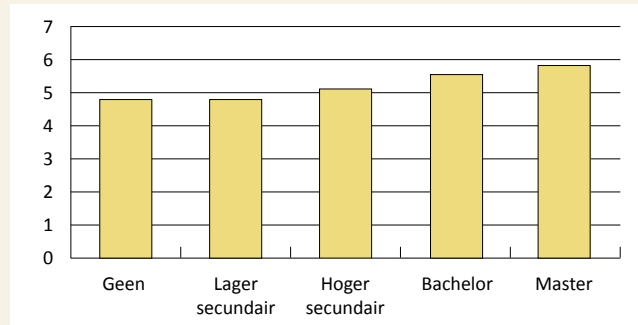
Positieve houding tegenover immigratie van buiten en van binnen de Europese Unie, Europese vergelijking, in 2015, in %.

Bron: Eurobarometer84.3 (herfst 2015).

1.11 Vertrouwen in medemens

Vertrouwen in medemens, naar opleidingsniveau, in 2015, score op een schaal van 0 tot 10 (hoe hoger de score, hoe meer vertrouwen).

Bron: SCV-survey 2015.

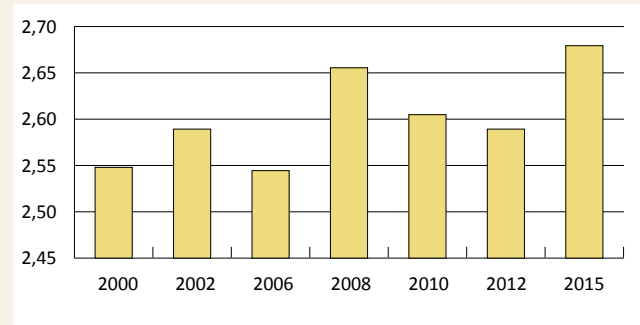
dex kan berekend worden. De gemiddelde score bedraagt 5,2 op 10 in 2015. Naar geslacht zijn er weinig of geen verschillen. Wel stijgt het vertrouwen met het opleidingsniveau.

Individualisme

Van bij de eerste metingen van de SCV-survey wordt regelmatig nagegaan hoe individualistisch de Vlamingen ingesteld zijn. Dit wordt gemeten aan de hand van 8 stellingen die vooral het utilitair individualisme meten. Daarbij wordt de gerichtheid op eigenbelang en individueel succes nagegaan. De trendlijn geeft aan dat dit **utilitaire individualisme** de voorbije jaren schommelt en eerder lijkt toegenomen dan afgenomen. Mannen zijn meer dan vrouwen individueel ingesteld. Tussen 35 en 45 jaar is men het minst individualistisch ingesteld en met het opleidingsniveau neemt ook de individualistisch ingestelde houding af.

1.13 Utilitair individualisme: evolutie

Evolutie van het utilitair individualisme, van 2000 tot 2015, schaal van 1 tot 5.

Bron: SCV-survey.

Sociale contacten

Vlamingen hebben regelmatig contact met buren, familie of vrienden. De jongste decennia zijn deze contacten niet afgenomen. Vooral de contacten met buren zijn vrij frequent, behalve voor jongeren. Zij compenseren dit door meer contacten met vrienden. Alleenstaande ouders hebben doorgaans minder **sociale contacten**. Meer dan een vijfde van hen geeft aan minder dan maandelijks contact te hebben met vrienden en familie.

Bijna alle jongeren hebben contact met personen van andere herkomst. Hoe hoger de opleiding en hoe stedelijker men woont, hoe groter de kans op dit contact. Zie ook hoofdstuk 3.5 Diversiteit en inburgering.

Over het algemeen zijn mensen zeer tevreden over de kwaliteit van hun sociale contacten. De grote meerderheid geeft

1.12 Utilitair individualisme

Mate waarin met het eens is met de uitspraken over individualisme, naar geslacht en leeftijd, in %, in 2015.

	Man	Vrouw	Totaal	18-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75+
De mensheid, onze naasten, solidariteit, ... wat een onzin allemaal, iedereen moet eerst voor zichzelf zorgen en zijn belangen verdedigen.	30	29	29	18	24	20	30	34	36	40
Men moet steeds zijn eigenbelang nastreven en zich niet te veel van anderen aantrekken.	30	29	29	18	24	20	30	34	36	40
Wat telt zijn geld en macht, al de rest zijn praatjes.	20	17	19	9	8	9	12	24	26	40
Het nastreven van persoonlijk succes is belangrijker dan te zorgen voor een goede verstandhouding met anderen.	12	9	10	7	5	6	8	13	13	21
In de samenleving kan men maar beter eerst voor zichzelf zorgen.	38	35	36	26	31	33	27	40	46	53
Het is belangrijk om in de eerste plaats te streven naar een vooraanstaande positie voor zichzelf.	34	29	31	31	25	21	27	37	33	45
Wie veel kan, mag dit hoofdzakelijk gebruiken om er zelf beter van te worden.	49	43	46	51	51	41	38	50	46	50
In de samenleving komt het erop aan om te vechten voor de eigen positie, de rest volgt wel.	42	34	38	32	32	28	33	41	48	50
Individualismeschaal*.	2,75	2,61	2,68	2,65	2,57	2,45	2,57	2,76	2,79	2,99

* Individualismeschaal: gemiddelde waarde op 8 stellingen, van 1 tot 5, hoe hoger, hoe individualistischer.

Bron: SCV-survey.

1.14 Sociale contacten

Sociale contacten naar gezinstype, in 2015, in %.

	Woont bij ouders	Alleenwonend	Alleenstaande ouder	Met partner	Met partner en kinderen	Totaal
Minstens wekelijks						
buren	51	73	69	77	72	71
vrienden	79	59	57	56	54	59
familie	54	62	52	68	62	63
Minder dan maandelijks						
buren	24	10	14	7	8	10
vrienden	5	18	22	15	15	14
familie	13	19	23	9	13	13

Bron: SCV-survey 2015.

aan mensen te kennen met wie ze goed kunnen praten, bij wie ze terecht kunnen en die hen begrijpen. Van de alleenwonenden en stedelingen geeft iets minder dan 10% aan zich van anderen geïsoleerd te voelen en zegt 30% dat hun sociale contacten eerder oppervlakkig zijn. Bij de 75-plussers loopt dit op tot 40%.

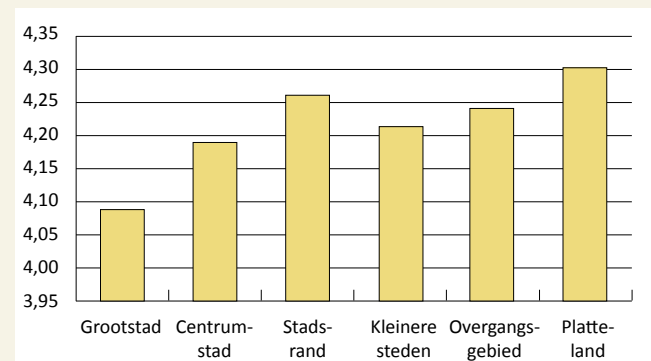
Op basis van de uitspraken over de kwaliteit kan een index voor kwaliteit van de sociale contacten worden berekend. De index geeft aan dat vrouwen iets meer tevreden zijn over de kwaliteit van hun sociale contacten maar dat vooral met de leeftijd de tevredenheid daalt. Personen met een bachelor diploma geven zichzelf de hoogste score, de laagste is er voor alleenstaanden en de 75-plussers. Er is ook een licht verstedelijkingseffect: hoe landelijker, hoe hoger de score.

Buurtintegratie

Voor de sociale samenhang wordt meer en meer belang gehecht aan de mate van buurtbetrokkenheid van bewoners. Om de **buurtintegratie** te meten wordt hier nagegaan of de mensen in de buurt elkaar vertrouwen, onderling contacten hebben en bereid zijn elkaar te helpen. De resultaten geven aan dat een meerderheid van de bewoners stelt mensen in de buurt te vertrouwen, zich thuis voelt bij de mensen die in de buurt wonen en er van uitgaat dat buren elkaar willen helpen. 60% heeft veel contact met de directe buren, de contacten met andere buurtbewoners zijn iets minder intens. De verschillende facetten van buurtintegratie hangen zeer nauw samen, wat toelaat een buurtintegratie-index te berekenen.

1.15 Kwaliteit sociale contacten

Kwaliteit van de sociale contacten, naar verstedelijking, in 2015, score van 1 tot 5.

Bron: SCV-survey 2015.

Zowel de leeftijd, het gezinstype, de verstedelijgingsgraad als de samenstelling van de buurt waar men woont, zorgen voor verschillen in buurtintegratie. Hoe ouder, hoe meer men instemt met de voorliggende stellingen. Ouderen gaan er ook meer van uit dat mensen in de buurt elkaar willen helpen. Wie samenwoont met een partner (al dan niet met kinderen) vertoont een hogere mate van buurtintegratie. Wie nog thuis woont en alleenstaande ouders scoren het laagst. Hoe landelijker men woont, hoe hoger de buurtintegratie. Buurten met bijna alleen personen van Belgische herkomst, scoren hoger qua buurtintegratie.

1.16 Buurtintegratie

Aandeel van de bevolking dat het eens of helemaal eens is met de uitspraken over buurtintegratie naar verstedelijking, in 2015, in %.

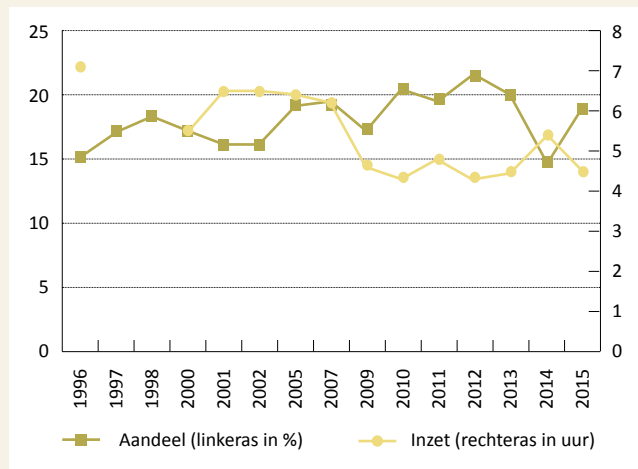
	Grootstad	Centrumstad	Stedelijke rand	Kleinere stad	Overgangsgebied	Platteland	Totaal
Mensen in deze buurt zijn te vertrouwen.	72	78	88	84	82	87	83
Ik voel mij thuis bij de mensen die in deze buurt wonen.	75	79	86	84	82	83	82
Ik heb veel contact met mijn directe buren.	60	53	64	56	57	67	59
Mensen in deze buurt zijn bereid hun buren te helpen.	66	81	83	78	79	84	79
Ik heb veel contact met andere buurtbewoners.	37	41	48	41	49	51	45
Buurtintegratie-index*	3,55	3,70	3,90	3,74	3,82	3,96	3,79

* Buurtintegratie-index: gemiddelde score (op een schaal van 1 tot 5) op de verschillende uitspraken.

Bron: SCV-survey 2015.

1.17 Vrijwilliger

Evolutie van het aandeel vrijwilligers in % van de bevolking en gemiddeld aantal uren vrijwilligerswerk per week, van 1996 tot 2015.

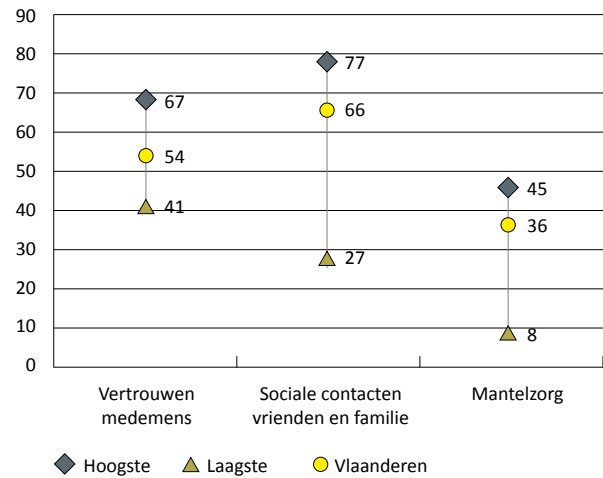

Bron: SCV-survey.

1.19 Sociale samenhang: Europese vergelijking

Sociale samenhang in Europees perspectief, in 2014, in %.

Bron: ESS 2014. Voorlopige cijfers op basis van 21 Europese landen.

Vrijwilligerswerk en informele zorg

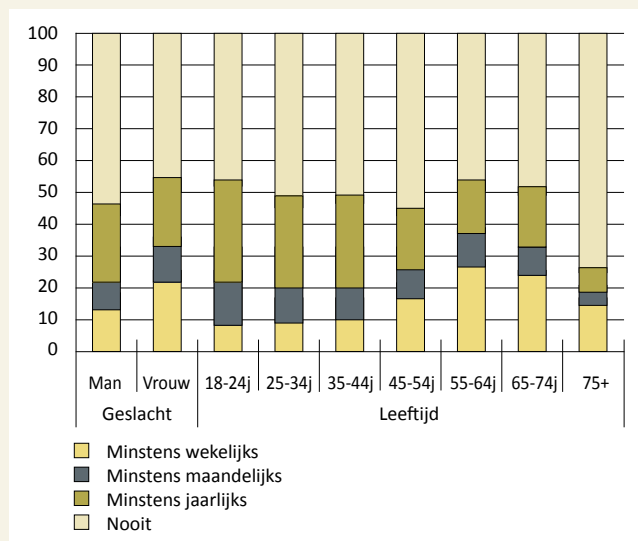
In 2015 zegt 19% van de volwassen Vlamingen onbetaald **vrijwilligerswerk** te doen. Bij jongeren (<35 jaar) ligt dit iets lager. Personen met een bachelorsdiploma scoren met bij 30% het hoogst. Jongeren (35 jaar) die vrijwilligerswerk doen besteden er wel iets meer tijd aan dan 35-55-jarigen. 65-plussers steken er het meeste tijd per week in. Hoe lager het diploma, hoe meer uren per week dat men aan het vrijwilligerswerk besteedt. Waar het aandeel vrijwilligers over de jaren schommelt

zonder een duidelijke trend aan te geven, is dit wel het geval voor het aantal uren dat vrijwilligers zich inzetten. Hier is de trend eerder dalend. Europees vergeleken zitten Vlamingen duidelijk boven het Europese gemiddelde. De koplopers zijn de Nederlanders, de Duitsers en de Scandinaviërs.

De helft van de Vlamingen zegt het voorbije jaar informele zorg te hebben verleend door zieke, gehandicapte of bejaarde familieleden, kennissen of buren te helpen of te verzorgen. Bij de vrouwen en bij de 55-75-jarigen ligt de intensiteit (minstens wekelijks) fors hoger dan bij de mannen en de jongere leeftijdsgroepen.

1.18 Informele zorg

Mate waarin de afgelopen 12 maanden zieke, gehandicapte of bejaarde familieleden, kennissen of buren werden geholpen of verzorgd, naar geslacht en leeftijd, in %.

Bron: SCV-survey.

Sociale samenhang: internationaal vergeleken

Europees vergelijkend onderzoek laat toe cijfers voor Vlaanderen met enkele andere Europese landen te vergelijken. In 2014 halen de Vlamingen op de vertrouwensschaal van 0 tot een gemiddelde score van 56. Vlaanderen behoort daarmee tot de subtop. Enkel de Scandinaviërs, de Nederlanders en de Ieren halen hogere scores.

Van de Vlamingen heeft 65% wekelijks contact met familie en vrienden. Dit cijfer is vergelijkbaar met de bevraging in 2012.

In 2014 geeft meer dan een derde van de Vlamingen aan zich in te zetten voor familieleden, vrienden of buren die daar nood aan hebben. Gemiddeld besteden mantelzorgers 5 uur per week aan verzorging. Internationaal vergeleken nemen de Vlamingen een middenpositie in zowel voor het aandeel mantelzorgers als het aantal uren inzet per week.

Maatschappelijke waarden en betrokkenheid

Het 'wegvallen van waarden en normen' is voor heel wat Vlamingen een belangrijk maatschappelijk probleem. Welke maatschappelijke waarden vinden Vlamingen vandaag belangrijk? Verder wordt nagegaan in welke mate Vlamingen zich betrokken voelen en betrokken zijn bij de samenleving. Daarvoor wordt eerst gekeken naar het politieke onmachtsgedoeven vooraleer wordt nagegaan in welke mate Vlamingen discussiëren over politieke aangelegenheden en zichzelf inzetten om op de politiek en het maatschappelijke leven te wegen.

Maatschappelijke waarden

Als de Vlamingen uit 12 voorgelegde waarden de voor hen 3 belangrijkste mogen aanduiden, gaat de voorkeur uit naar vrede en mensenrechten. In vergelijking met de gemiddelde Europeaan worden verdraagzaamheid en persoonlijke ontplooiing meer aangekruist. Het minste belang hechten zowel de Vlamingen als de Europeanen aan godsdienst.

Politieke onmacht

In een overheidscontext is het belangrijk na te gaan in welke mate de bevolking ervan overtuigd is zelf invloed te kunnen uitoefenen op de besluitvorming. Zoals de voorbije jaren blijven de meeste Vlamingen heel sceptisch over de impact die ze hebben op politieke partijen en politici. Maar liefst 80% geeft aan dat de bevolking niets kan beginnen tegen een

1.20 Belangrijkste waarden

Mate waarin de Vlamingen en Europeanen bepaalde waarden belangrijk vinden, in %, in 2015.

Rang	Waarde	Vlamingen	EU28	Plaats EU28
1	Vrede	42	45	1
2	Mensenrechten	38	40	2
3	Verdraagzaamheid	29	17	8
4	Eerbied voor het menselijk leven	28	36	3
5	Democratie	27	25	5
6	Gelijkheid	23	20	6
7	Individuele vrijheden	23	27	4
8	Persoonlijke ontplooiing	20	9	10
9	Solidariteit, steun voor anderen	19	18	7
10	Respect voor andere culturen	12	9	11
11	De rechtsstaat	8	13	9
12	Godsdienst	6	6	12

Bron: Eurobarometer 84.3 (herfst 2015).

onrechtvaardige wet en een overgrote meerderheid is ervan overtuigd dat partijen bij verkiezingen van alles beloven maar dat daar weinig van terecht komt en dat politici enkel geïnteresseerd zijn in de stem van de kiezer en niet in zijn mening. De helft onderschrijft de stellingen dat gaan stemmen geen zin heeft, dat politici geen rekening houden met de opvattingen van de kiezer en dat mensen geen invloed hebben op het beleid. Partijen doen wat ze willen en politici hebben nooit geleerd om te luisteren naar gewone mensen. Wat niet wil zeggen dat een stem er niet toe doet. Daar is een meerderheid van de Vlamingen het niet mee eens. 4 op de 10 vindt dat politici wel geschikt zijn en weten wat ze doen. Een

1.21 Politieke onmacht

Mate waarin de bevolking het eens is met stellingen over politieke onmacht, naar opleiding, in 2015, in %.

		Geen	Lager secundair	Hoger secundair	Bachelor	Master	Totaal
Gaan stemmen heeft geen zin, de partijen doen toch wat ze willen.	Oneens	19	21	35	55	64	38
	Eens	74	69	53	34	26	52
De meeste van onze politici zijn geschikte mensen die weten wat ze doen.*	Oneens	33	28	26	20	27	27
	Eens	45	38	40	49	47	43
Bij verkiezingen belooft de ene partij al meer dan de andere, maar uiteindelijk komt daar weinig van terecht.	Oneens	6	2	8	12	20	9
	Eens	84	82	75	66	53	73
De politieke partijen zijn alleen maar geïnteresseerd in uw stem en niet in uw mening.	Oneens	11	4	17	24	29	17
	Eens	78	78	64	55	49	65
Als er mensen zoals u aan de politici hun opvattingen laten weten, dan zullen zij daar rekening mee houden.*	Oneens	57	57	55	45	41	52
	Eens	17	14	14	17	23	16
Er stemmen zoveel mensen bij de verkiezingen dat uw stem er niet toe doet.	Oneens	33	43	52	70	75	54
	Eens	50	40	28	16	15	30
Mensen zoals u hebben wel degelijk invloed op wat de overheid doet.*	Oneens	64	59	51	46	41	52
	Eens	17	16	23	31	33	24
De politici hebben nooit geleerd om te luisteren naar gewone mensen zoals u.	Oneens	15	15	28	43	39	28
	Eens	65	56	44	34	30	46
Als het parlement een onrechtvaardige wet heeft gestemd, dan kan je daar als burger nog weinig aan doen.	Oneens	4	3	8	11	19	9
	Eens	84	85	81	80	66	80
Index politieke onmacht**		3,77	3,68	3,41	3,13	2,99	3,4

* Inverse waarden voor index politieke machteloosheid.

**Index politieke onmacht: gemiddelde score op 9 uitspraken, hoe hoger, hoe meer onmacht.

Bron: SCV-survey 2015.

1.22 Index politieke onmacht

Evolutie van de gemiddelde score op de stellingen rond politieke machteloosheid (op een schaal van 1 tot 5), naar geslacht, van 1998 tot 2015.

	1998	2000	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
man	3,46	3,21	3,27	3,42	3,18	3,19	3,22	3,32	3,33	3,36	3,3	3,27	3,24	3,27
vrouw	3,49	3,26	3,28	3,46	3,27	3,18	3,34	3,33	3,4	3,43	3,31	3,33	3,27	3,28

Bron: SCV-survey.

kwart gaat ervan uit dat mensen wel invloed hebben op wat de overheid doet.

De reacties op de stellingen hangen sterk samen, wat toelaat een samengestelde maat van politieke onmacht te berekenen. De lichte terugval van de jongste jaren heeft zich in 2015 niet doorgezet. Het politieke onmachtsgedoeven blijft sterk leeftijds- en opleidingsgebonden: hoe ouder en hoe lager de opleiding, hoe hoger het gevoel van onmacht. Politieke onmacht hangt ook samen met verstedelijking: hoe stedelijker, hoe minder politieke onmacht mensen voelen. Wie actief lid is van een vereniging, zich als bestuurslid, vrijwilliger of op een andere manier maatschappelijk inzet, voelt zich minder politiek machteloos.

Europees vergeleken ligt het politieke onmachtsgedoeven in Vlaanderen niet zo hoog. 55% van de Vlamingen gaat er van uit dat zijn of haar stem telt. Enkel Zweden (69%), Denen (68%) en Nederlanders (58%) zijn daar nog meer van overtuigd.

Politieke interesse en maatschappelijke betrokkenheid

Minder dan 1 op de 4 volwassen Vlamingen is geïnteresseerd in **politiek**. Bijna de helft van de bevolking zegt er helemaal niet in geïnteresseerd te zijn. De interesse ligt merkbaar hoger bij mannen (32%), hooggeschoolden (44%), 55- tot 65-jarigen (28%) en lager bij vrouwen (16%), laaggeschoolden (10%), jongeren (<25 jaar) (16%) en 75-plussers (19%). In vergelijking

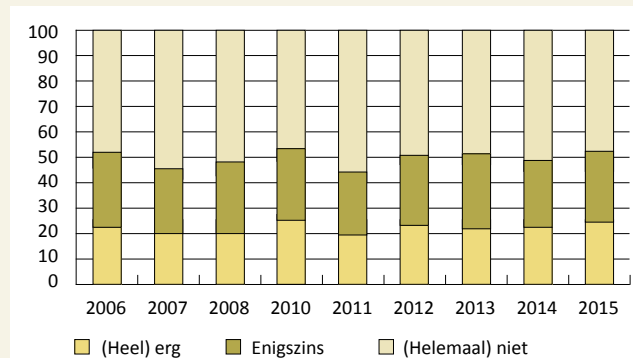
met de voorbije jaren zijn er nauwelijks verschillen. Europees vergeleken behoort de politieke interesse van de Vlamingen tot de middenmoot. In de Scandinavische landen, Duitsland en Nederland zegt minstens twee derde van de bevolking geïnteresseerd te zijn.

Van veel politieke discussie tussen vrienden en familieleden is er in Vlaanderen amper sprake. Vlamingen bengelen helemaal achteraan het lijstje als vergeleken wordt met de Europese lidstaten. In Zweden, Denemarken, Nederland, Duitsland en Oostenrijk gaan de gesprekken blijkbaar veel sneller de politieke toer op. Het zal niet verwonderen dat ook de Grieken zowel over de eigen nationale als de Europese politiek het hoogste scoren. Vlamingen bevinden zich in het gezelschap van de Portugezen, Maltezen, Slowaken, Polen en Roemenen.

Het aantal Vlamingen dat zich politiek actief inzet is niet zo groot. Een meerderheid heeft ooit wel eens een petitie ondertekend en een kwart wel eens bepaalde producten geboycot, deelgenomen aan een demonstratie of geld ingezameld voor een sociale of politieke activiteit. Slechts een kleine minderheid is actief in een advies- of overlegorgaan of stelt zich kandidaat bij de verkiezingen. Over de jaren zien we hier weinig of geen verschuivingen. Zelfs in verkiezingsjaren valt er geen opstoot van politiek engagement te noteren. Het verschil naar geslacht blijft overeind: mannen zijn actiever dan vrouwen. De jongste (<25 jaar) en oudste leeftijdsgroep (75-plussers) zijn minder actief en naarmate het opleidingsniveau stijgt, neemt de politieke activiteit toe. Vrijwilligers zijn uitgesproken actiever dan niet-vrijwilligers.

1.23 Politieke interesse

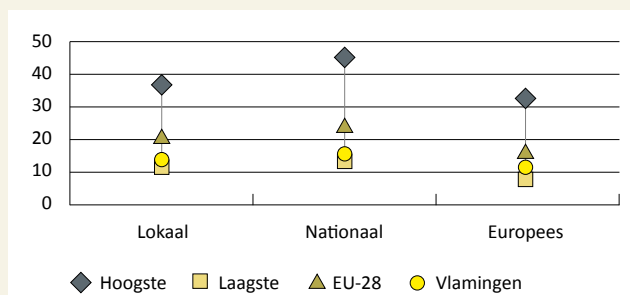
Evolutie van de mate van interesse in politiek, van 2006 tot 2015, in %.

Bron: SCV-survey.

1.24 Politieke discussie

Aandeel van de bevolking dat zegt vaak met vrienden en familie over politieke aangelegenheden te discussiëren, naar beleidsniveau, Europese vergelijking, in 2015, in %.

Bron: Eurobarometer 84.3 (najaar 2015).

1.25 Politiek actief

Evolutie van het politiek en maatschappelijk actief zijn, van 2004 tot 2015, in %.

Ooit gedaan	2004	2006	2009	2010	2012	2013	2014	2015
Tekenen van petitie	66	63	60	64	55	57	52	59
Boycotten of opzettelijk kopen bepaalde producten omwille politiek/ethiek/milieu	20	19	18	20	18	20	19	24
Deelnemen aan een demonstratie	27	29	24	25	22	20	20	24
Bijwonen van een politieke vergadering of bijeenkomst	16	17	16	18	16	18	14	17
Contacteren politicus of ambtenaar om mening te uiten	17	22	19	20	20	21	17	21
Schenken of verzamelen van geld voor een sociale of politieke activiteit	28	23	14	23	20	22	18	24
Contacteren of verschijnen in media om mening te uiten	9	8	8	10	11	10	8	8
Aansluiten bij een politiek forum of discussiegroep op internet	5	2	4	5	6	4	4	6
Zich kandidaat stellen op een lijst voor verkiezingen	nb	nb	3	3	4	5	4	5
Deel uitmaken van advies/overleg/inspraakorgaan gemeente/stad	nb	nb	6	8	7	7	7	9
Actief informatie verzamelen over plannen of beslissingen van de overheid	nb	nb	11	14	13	13	12	14
Lidmaatschap van een buurtcomité/bewonersgroep/actiecomité	nb	nb	9	11	9	10	9	10

Nb: niet bevestigd.

Bron: SCV-survey.

Zoals Vlamingen niet uitmunten in politieke interesse en in vergelijking met andere Europese landen minder geneigd zijn om een politieke discussie aan te gaan, zijn ze geen koplopers inzake politieke activiteit. Andermaal zijn het de Scandinaviërs die het hoogst scoren.

Vlamingen en de Europese Unie

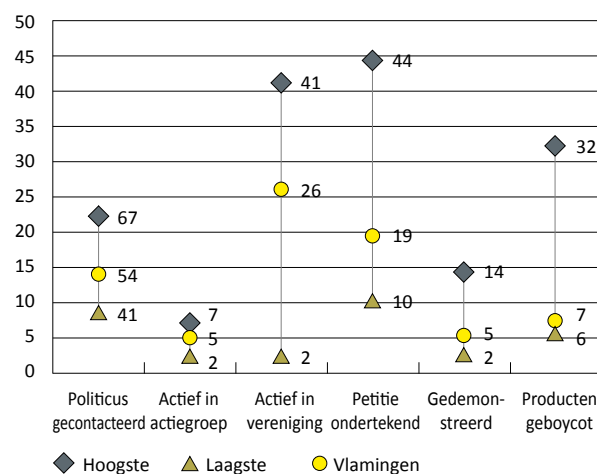
Gezien de impact die de Europese Unie heeft op het leven van de Vlamingen wordt hier tot slot ook gekeken naar het imago en de steun die de EU geniet bij de bevolking. Ook wordt er ingegaan op de richting en de toekomst waarin de EU evolueert.

In Vlaanderen heeft men geen eenduidige mening over het imago van de **Europese Unie**. In de herfst van 2015 heeft 40% van de Vlaamse bevolking een positief beeld van de EU, 38% een neutrale kijk en 22% een negatieve indruk. Tussen 2005 en 2010 had minstens de helft van de Vlaamse inwoners een positief beeld van de EU; nadien verminderde dit. Zowel in 2014 als in de lente van 2015 groeide deze groep wel terug aan. Het afgelopen decennium overtroffen de positieve en neutrale percepties steeds de negatieve percepties.

Ook in de EU28 is de opinie over het imago van de EU verdeeld. Bijna 4 op de 10 Europeanen hebben een positieve voorstelling van de EU, iets minder dan 4 op de 10 gaan voor een neutraal beeld en de rest heeft een negatief aanvoelen. De

1.26 Politiek actief: benchmark

Aandeel van de bevolking dat het voorbije jaren politiek actief is geweest, in %, in 2014.

Bron: ESS 2014. Voorlopige cijfers op basis van 15 Europese landen.

verschillen tussen de lidstaten zijn uitgesproken. In 5 lidstaten, met Roemenië op kop, heeft zeker de helft van de bevolking een positief beeld van de EU. Gezien de verregaande hervormingen en de zware besparingen die Cyprus en Griekenland opgelegd kregen in ruil voor Europese steun, hoeft het niet te

1.27 Evolutie imago EU

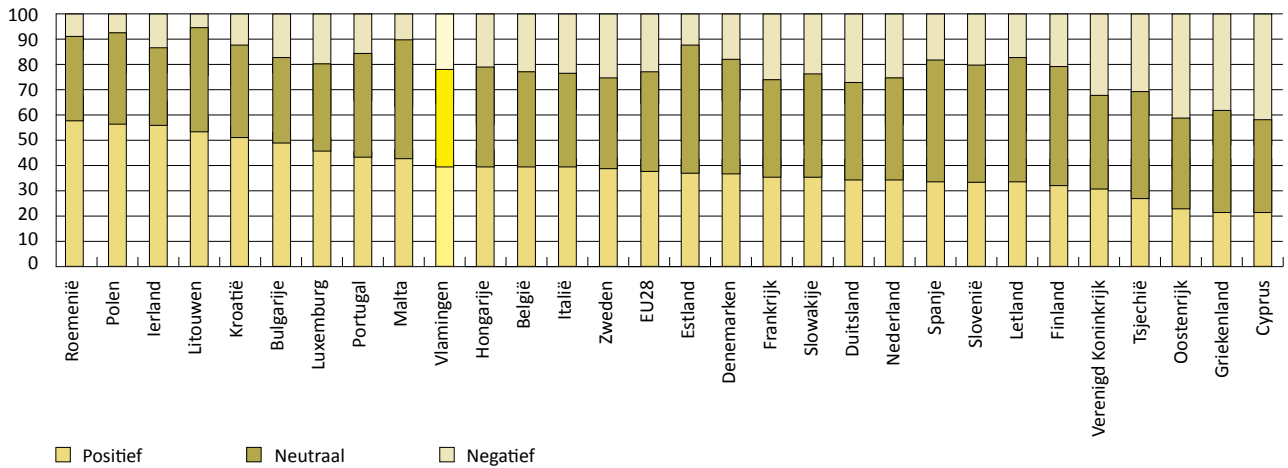
Evolutie van de perceptie van het algemeen imago van de EU, van 2005 tot 2015, in %.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
	Lente										Lente	Herfst
Positief	52	53	62	59	50	48	33	32	39	47	40	
Neutraal	35	35	28	34	35	35	37	42	40	41	36	38
Negatief	13	12	10	7	15	15	15	25	27	20	17	22

Bron: EB 63.4 (lente 2005) – 84.3 (herfst 2015), bewerking SVR.

1.28 Imago EU

Perceptie van het algemeen imago van de EU, in 2015, Europese vergelijking, in %.

Bron: Eurobarometer 84.3 (herfst 2015), bewerking SVR.

verbazen dat 42% van de Cyprioten en 38% van de Grieken een negatief beeld heeft van de EU. Circa 1 op de 5 Grieken en Cyprioten houdt er een positieve perceptie op na. Ook Oostenrijk hoort in dit rijtje thuis, maar hier speelt mogelijk de vluchtelingencrisis een rol.

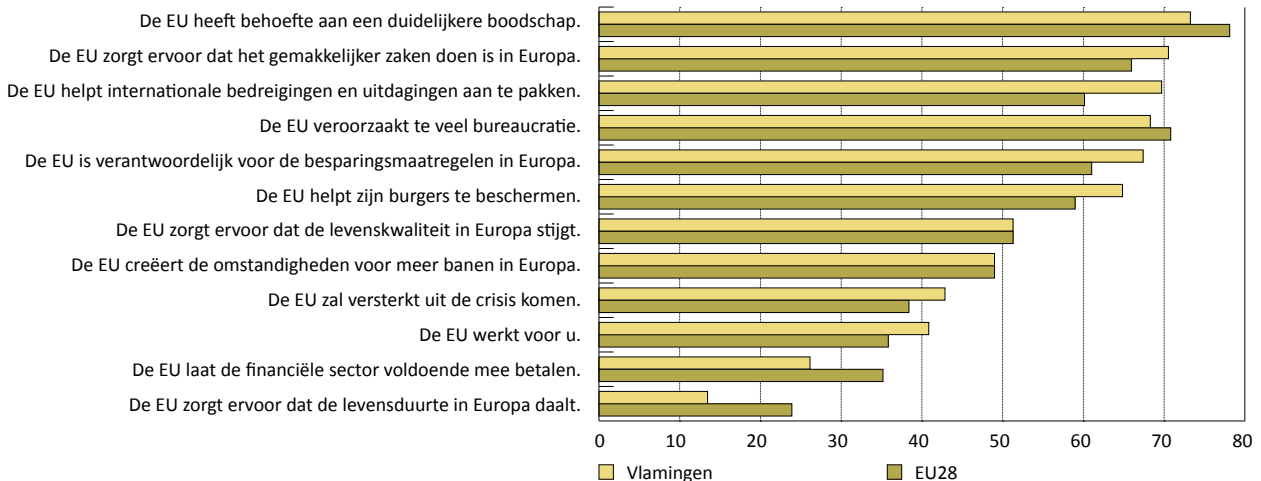
Voor de Vlaamse bevolking wordt het imago van de EU in de eerste plaats overheerst door een gebrek aan een klare boodschap. Nagenoeg 3 op de 4 Vlamingen ervaren de behoefte aan een duidelijkere boodschap over het belang van de EU. Daarnaast wordt het beeld van de EU eveneens gekenmerkt door negatieve aspecten zoals bureaucratie, besparingsmaatregelen en stijgende levensduurte. Ook vindt een meerderheid dat de EU de financiële sector onvoldoende laat betalen. Ook

de gemiddelde EU28-burger denkt er zo over, al is men minder negatief over de rol van de EU in verband met de stijgende levensduurte of het laten betalen van de financiële sector. Tegelijk wordt de Europese Unie door meer dan 2 op de 3 Vlamingen gezien als een plaats waar het goed is om zaken te doen, als hulp om internationale bedreigingen en uitdagingen aan te pakken en om burgers te beschermen. In de EU28 zijn er dat gemiddeld genomen iets minder.

Net als in de lente van 2013 kan de Europese Unie ook in de herfst van 2014 nog op heel wat steun rekenen van de Vlaamse bevolking. Circa 3 op de 4 vindt het EU-lidmaatschap een goede zaak. Tussen 2008 en 2012 brokkelde de overtuiging van de Vlamingen af dat deel uitmaken van de EU opportuun is.

1.29 Kenmerken EU

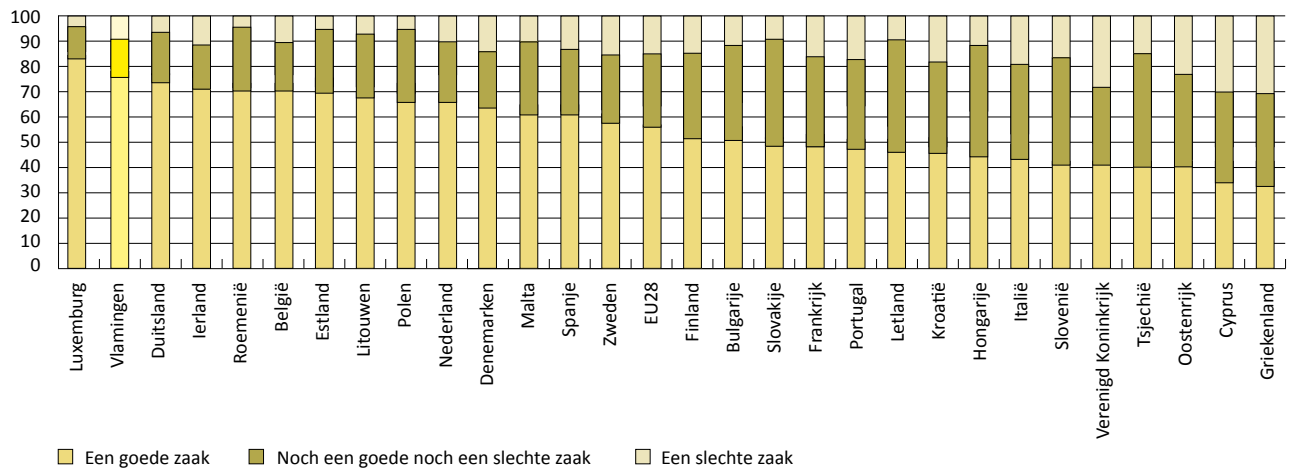
Perceptie van de belangrijkste kenmerken van de Europese Unie (aan de hand van een aantal uitspraken), in 2015, Europese vergelijking, % akkoord.

Bron: Eurobarometer 83.3 (lente 2015), bewerking SVR.

1.30 EU-lidmaatschap internationaal

Steun aan het EU-lidmaatschap, in 2014, Europese vergelijking, in %.

Bron: Eurobarometer 82.4 (herfst 2014), bewerking SVR.

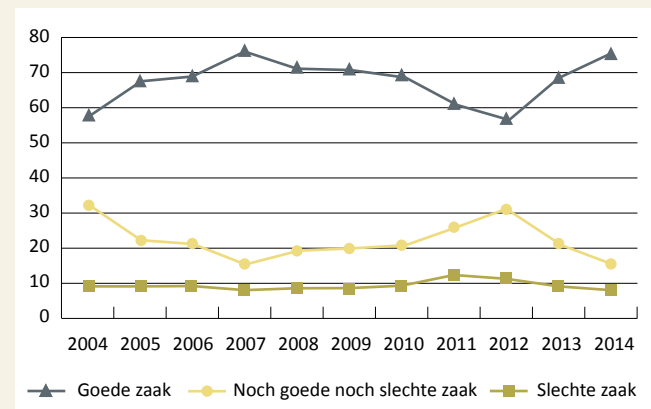
De Vlaamse inwoners zijn meer dan de gemiddelde Europeaan van mening dat het een goede zaak is dat hun land lid is van de Europese Unie; zij moeten enkel Luxemburg laten voorgaan. Tussen de landen onderling zijn er wel grote verschillen. Zo denken ruim 8 op de 10 Luxemburgers dat het EU-lidmaatschap een goede zaak is; bij de Grieken zijn er dat maar goed 3 op de 10.

In de herfst van 2015 zijn nauwelijks 1 op de 4 Vlamingen van oordeel dat het met de EU de goede kant opgaat. Dat zijn er een pak minder dan in de lente van dat jaar. De helft van de Vlaamse bevolking ziet de zaken in de verkeerde richting evolueren.

Ook de gemiddelde Europeaan ziet het zo. Circa de helft meent dat het de slechte kant opgaat tegen een kwart dat denkt dat de zaken goed lopen. Tussen de lidstaten onderling zijn de standpunten duidelijk uiteenlopend. In 7 landen, met op kop Roemenië en Bulgarije, zijn er meer positieve dan negatieve reacties. In de overige 21 landen zijn diegenen die Europa de verkeerde kant zien uitgaan overwegend in de meerderheid. In de meest kritische landen, zoals Griekenland en Frankrijk, zijn nagenoeg 2 op de 3 mensen van opvatting dat de Europese constructie zich op dit ogenblik in de slechte richting aan het ontwikkelen is.

1.31 EU-lidmaatschap

Evolutie van de steun aan het EU-lidmaatschap, van 2004 tot 2014*, in %.

* In 2014 resultaten herfstbevraging; voorgaande jaren lentebevraging.
Bron: Eurobarometer 61 (lente 2004) – 82.4 (herfst 2014), bewerking SVR.

Toch zijn zeker 6 op de 10 Vlamingen optimistisch gestemd in de herfst 2015 over de toekomst van de Europese Unie. Dat aandeel ligt 10 procentpunten lager dan in het voorjaar van 2015.

1.32 Evolutie richting EU

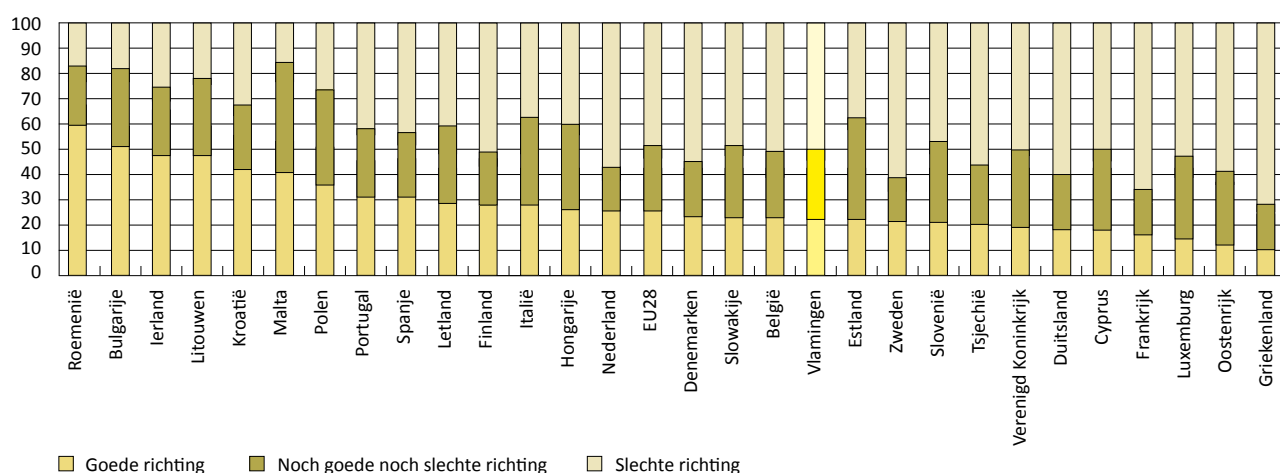
Evolutie mening over de richting waarin de zaken in de EU momenteel uitgaan, van 2008 tot 2015, in %.

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
	Lente							Lente	Herfst
Goede richting	56	41	41	38	25	33	44	37	23
Noch goede, noch slechte richting	21	22	22	26	19	16	20	26	28
Slechte richting	22	37	37	35	56	51	36	37	50

Bron: Eurobarometer 69.2 (lente 2008) - 84.3 (herfst 2015), bewerking SVR.

1.33 Richting EU

Mening over de richting waarin de zaken in de EU momenteel uitgaan, in 2015, Europese vergelijking, in %.

Bron: Eurobarometer 84.3 (herfst 2015), bewerking SVR.

De publieke opinie in de EU28 is wederom erg verdeeld: ruim de helft is optimistisch over de toekomst van de EU terwijl de rest pessimistisch is. De optimisten zijn in de meerderheid in 22 van de 28 lidstaten. De meeste optimisten wonen in Ierland

waar ze vrijwel 80% van de bevolking uitmaken. In sommige landen die zwaar getroffen zijn door de crisis, zoals Griekenland en Cyprus, zijn meer dan 60% van de inwoners negatief gestemd over de toekomst van de Europese Unie.

1.34 Evolutie toekomst EU

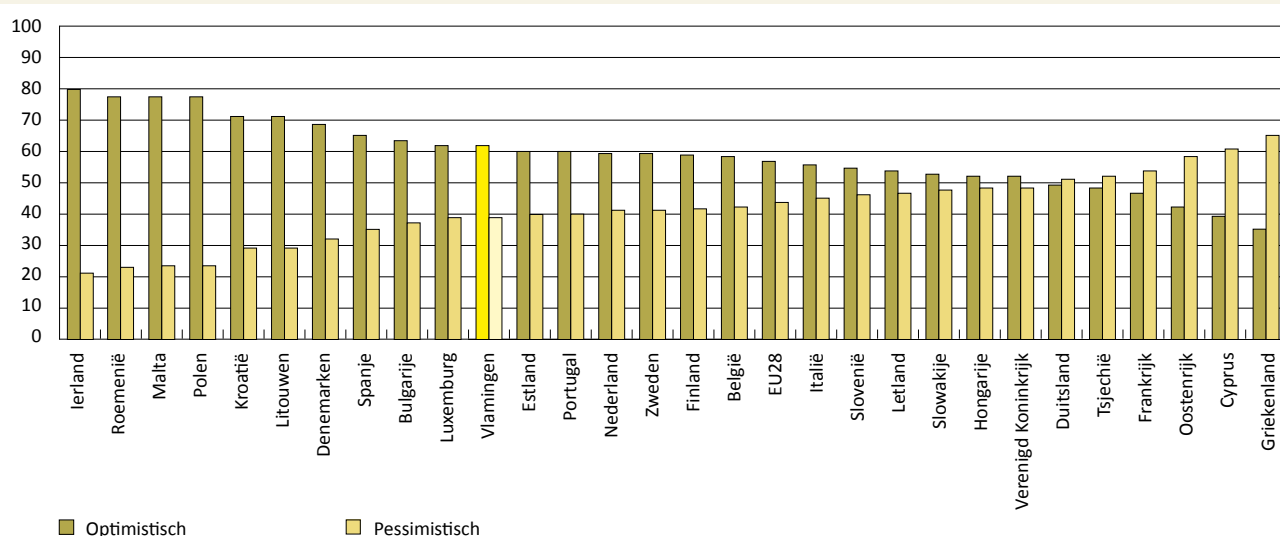
Evolutie in de kijk op de toekomst van de Europese Unie, van 2007 tot 2015, in %.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
	Lente								Lente	Herfst
Optimistisch	79	75	74	67	68	57	57	67	71	61
Pessimistisch	21	25	26	33	32	43	44	34	29	39

Bron: Eurobarometer 67.2 (lente 2007) - 84.3 (herfst 2015), bewerking SVR.

1.35 Toekomst EU

Kijk op de toekomst van de Europese Unie, in 2015, Europese vergelijking, in %.

Bron: Eurobarometer 84.3 (herfst 2015), bewerking SVR.

MACRO-ECONOMISCHE CONTEXT

1.2

BLIKVANGERS

- De economische groei in de eurozone zou in 2016 een matige 1,5% tot 1,6% bedragen (figuur 1.38).
- De evolutie van de wereldhandel blijft opmerkelijk achter op deze van de wereldoutput (figuur 1.36).
- De Vlaamse conjunctuur herstelde zich in de eerste helft van 2015, maar blijft sindsdien zowat constant (figuur 1.39).
- De belangrijkste troef voor het Vlaamse bbp per inwoner is en blijft een hoge arbeidsproductiviteit (figuur 1.43).
- De spaarquote daalde de laatste jaren tot 15,3% in 2013 (figuur 1.47).
- Het Vlaamse Gewest maakt vorderingen op het vlak van de loonkost per eenheid product. Vooral in de industrie is er een daling (figuur 1.48).
- Van al wie werkt voor de Vlaamse finale vraag doet één derde dat voor de uitvoer (figuur 1.50).
- Het Vlaamse Gewest heeft een handelsoverschot met het buitenland en met het Waalse Gewest, maar een deficit met het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest (figuur 1.51).
- Het bbp per inwoner is het hoogst in de RESOC's Antwerpen en Halle-Vilvoorde (figuur 1.55).

Voorliggende context start met een schets van de internationale conjunctuur. Deze is van groot belang voor een kleine, open economie als de Vlaamse. Daarop aansluitend wordt de economische situatie in het Vlaamse Gewest beschreven. Naast de recente economische ontwikkeling komt ook de structuur van de Vlaamse economie aan bod. Finaal is er aandacht voor de sociaal-economische verschillen binnen het Vlaamse Gewest.

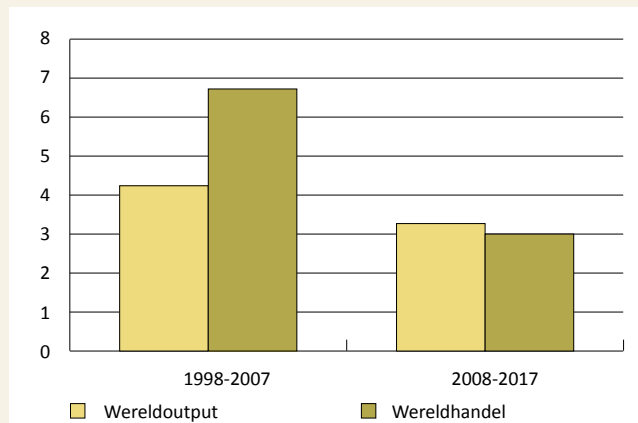
Internationale conjunctuur

Het Internationaal Monetair Fonds (IMF) ziet de **wereldeconomie** in 2016 met 3,2% aantrekken in reële termen. Dat is amper meer dan wat de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) voorziet (+3,0%). Sedert het uitbreken van de financieel-economische crisis kende de wereldeconomie doorgaans vrij matige groeicijfers. Dit hangt nauw samen met een lagere groei van de wereldhandel. Dat laatste is opmerkelijk; de handel tussen landen nam tot voor kort immers sterker toe dan de economische groei. Een en ander heeft te maken met de opgang van de nieuwe groeielanden, en China in het bijzonder, hetgeen zorgde voor een sterke toename van de handelsstromen.

De economie van de **eurozone** trok enigszins aan in 2015, maar de dynamiek verzwakte alweer in de tweede helft van het jaar. Er zijn onmiskenbaar een aantal factoren die gunstig zijn voor de economische groei: de lagere olieprijs, de depreciatie van de euro, gunstige financieringsvoorwaarden, mede door het beleid van de Europese Centrale Bank (ECB), de overgang van een sanerings- naar een meer neutraal begrotingsbeleid in de meeste eurolanden en het Europese investeringsplan waarbij de Europese Commissie onder andere op 3 jaar tijd voor 315 miljard euro investeringen wil mobiliseren. Maar er zijn een aantal redenen waarom dit niet resulteert in sterke groeicijfers. Vooreerst is de schuldgraad bij bedrijven en overheden hoog. Dit is een rechtstreeks gevolg van de financieel-economische crisis van 2008-2009 waarbij bedrijven geconfronteerd werden met een recessie terwijl ze hun schulden stelselmatig hadden opgebouwd de jaren daarvoor. De overheden zagen zich op hun beurt genoodzaakt om – in voorkomend geval – financiële instellingen te helpen met hun herkapitalisatie en met stijgende uitgaven in het algemeen (bijvoorbeeld voor werkloosheid) als gevolg van de economische inzinking. De ervaring leert dat schuldafbouw tijd vergt. De lage inflatie helpt zeker niet (schuldontwaardiging). De daling van de olie- en grondstofprijzen en de matige groeicijfers van de economie werken desinflatoir. De licht aantrekkende economische activiteit de komende jaren zou, samen met minder ruimte voor een verdere daling van de grondstof- en energieprijzen voor een iets hogere inflatie zorgen in de volgende jaren.

1.36 Groei economie en handel

Gemiddelde groei van de wereldoutput en van de wereldhandel in goederen en diensten, in 1998-2007 en in 2008-2017, in %.

Bron: IMF (april 2016), verwerking SVR.

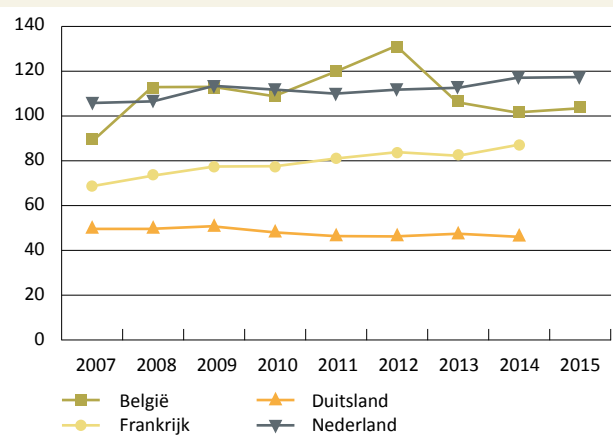
Ondertussen is de potentiële groei van de eurozone teruggevallen tot circa 1%. Dat is laag, zowel in historisch perspectief als in vergelijking met andere handelsblokken. Dat komt doordat de investeringen relatief laag blijven. Naast de noodzaak tot schuldafbouw blijven investeerders immers voorzichtig omwille van de onzekere ontwikkeling van hun afzetmogelijkheden op de groeiemarkten en geopolitieke spanningen. Het effect van de aanslagen in het afgelopen jaar zou volgens conjunctuuranalisten eerder tijdelijk zijn. Er is overigens nog voldoende capaciteit om te produceren wat uitbreidingsinvesteringen niet ten goede komt. Een ander element is de impact van de lage groeicijfers gedurende de voorbije jaren op de arbeidsmarkt: de economische en schulden crises van de afgelopen jaren zorgden voor een opstoot van de werkloosheid. Dat betekent dat een belangrijk deel van de beroepsbevolking dan niet actief is en dat hun kennis en kunde afneemt. Ook de hoge jongerenwerkloosheid in een aantal landen (vooral in Zuid-Europa) legt een hypotheek op het groeipotentieel van een economie. Ten slotte zorgt de lagere handel voor minder competitieve druk. Dat vermindert de noodzaak om te innoveren. Al deze elementen tasten het groeipotentieel van de Europese economie op lange termijn aan.

De Europese Centrale Bank (ECB) doet inspanningen om de economie van liquide middelen te voorzien. In maart 2015 startte de ECB met het opkopen van staatsobligaties. Aanvankelijk zou het gaan om een maandelijks bedrag van 60 miljard euro, en dit tot september 2016. Ondertussen werd dit programma verruimd met aankopen op de secundaire markt (ook van regionale en lokale overheden) en verlengd tot maart 2017. Daarmee hoopt de ECB op middellange termijn de inflatie naar 2% op te krikken. Deflatie, of prijsdalingen, zijn immers nefast voor de economische activiteit omdat consumenten en producenten goederen en/of diensten goedkoper kunnen aankopen als ze maar lang genoeg wachten.

De economie in de **Verenigde Staten** groeide recent sterker dan in de eurozone en dat zou ook het geval zijn in de nabije

1.37 Schuld bedrijven

Evolutie van de uitstaande leningen en schuldtitels van bedrijven, België en de buurlanden, van 2007 tot 2015, in % van het bbp.

Bron: Eurostat (juli 2016).

toekomst. De sterke dollar is niettemin een belemmerende factor. De jobcreatie valt echter mee en de Amerikaanse Federal Reserve hoedt zich voor een te snelle verhoging van de rente. In december 2015 was er weliswaar een verhoging van de Federal funds rate (de basisrente), maar dat was dan ook de eerste verhoging in 7 jaar. **Japan** kampt met structureel lage groeicijfers. Recent zijn er tekenen van meer politieke stabiliteit, waardoor de premier dan ook denkt aan een nieuw stimuleringsbeleid voor de economie voor maximaal 180 miljard euro.

De opkomende economieën stonden jaren garant voor hoge groeicijfers en leverden daardoor een steeds belangrijker bijdrage aan de wereldgroei. Daar kwam echter recent verandering in. **China** kampt sedert een paar jaren met afzwakkende groeicijfers omdat zijn model van krediet- en investeringsgeleide groei moeilijk houdbaar blijkt. Er gaat meer aandacht uit naar de binnenlandse consumptie. Dat blijkt een delicate evenwichtsoefening: een te abrupte overgang kan immers tot een recessie leiden. Dit zorgt voor enige onzekerheid bij

1.38 Economische groei

Evolutie van de reële groei van het bbp in de wereld, de eurozone en een aantal grote landen, van 2015 tot 2017, in %.

	IMF			OESO		
	2015	2016	2017	2015	2016	2017
Wereld	3,1	3,2	3,5	3,0	3,0	3,3
Eurozone	1,6	1,5	1,6	1,6	1,6	1,7
VS	2,4	2,4	2,5	2,4	1,8	2,2
Japan	0,5	0,5	-0,1	0,6	0,7	0,4
Rusland	-3,7	-1,8	0,8	-3,7	-1,7	0,5
China	6,9	6,5	6,2	6,9	6,5	6,2
India	7,3	7,5	7,5	7,4	7,4	7,5
Brazilië	-3,8	-3,8	0,0	-3,9	-4,3	-1,7

Bron: IMF (april 2016), OESO (juni 2016).

investeerdere en beleggers in andere delen van de wereld. Tot dusver verloopt de overgang zonder al te veel problemen. De economische situatie in **India** is stabiel. **Rusland** en **Brazilië** hebben erg te lijden onder de daling van de grondstoffen-prijzen (belangrijk voor hun export). Beide landen zijn gevoelig voor kapitaal dat wegstroomt en zien zich genoodzaakt hun rentetarieven te verhogen (om de kapitaalvlucht binnen de perken te houden), met duurder krediet en een hogere inflatie als gevolg.

De conjunctuurinstituten zien een lichte groeihername voor 2017. Dit optimisme is gestoeld op betere vooruitzichten voor grondstoffenexporterende landen, een succesvolle herstructurering van de Chinese economie en meer in het algemeen een oplevende wereldhandel dat ook de Westerse economieën ten goede zou komen. Specifiek voor de Europese Unie is er de onzekerheid die de **Brexit** teweegbrengt. Op 23 juni 2016 heeft een meerderheid van de Britten zich daar immers voor uitgesproken. Ondertussen circuleren vele analyses over de impact daarvan op het Verenigd Koninkrijk en de EU-landen. Een lange termijnanalyse van het Nederlandse Centraal Planbureau (CPB) voorziet 2 scenario's: in het eerste geval zou het Verenigd Koninkrijk lid blijven van de Wereldhandelsorganisatie (WHO) en zijn douanetarieven en niet-tarifaire handelsbelemmeringen van kracht met betrekking tot de EU (zoals voorschriften waaraan producten moeten voldoen willen ze op elkaars markt verhandeld kunnen worden). Dit is het WHO-scenario. In een tweede geval weet het Verenigd Koninkrijk na 10 jaar een vrijhandelsverdrag met de EU af te sluiten met afbouw van voormelde tarieven en belemmeringen als gevolg (het 'Vrijhandelsverdrag' of VHV-scenario). Volgens het WHO-scenario zou het Belgische bbp in 2030 2,1% lager liggen dan in geval van geen Brexit. In het geval van het VHV-scenario is dat 1,5% lager. Een simulatie voor de Belgische regio's leert dat de Brexit naar verhouding zwaarder aankomt voor het Vlaamse Gewest dan voor de 2 andere gewesten. Dat komt omdat de goederenuitvoer naar het Verenigd Koninkrijk 9,1% uitmaakt van de totale Vlaamse uitvoer, tegenover 8,7% voor België. Verder komt 23,5% van de bruto toegevoegde waarde geproduceerd voor het Vlaamse Gewest op rekening van de goederenuitvoer. In het Waalse Gewest (15,3%) en het Brussels Hoofdstedelijke Gewest (8,7%) is dat lager. Een doorrekening van de impact van de Brexit zou dan voor het Vlaamse Gewest resulteren in een bbp-niveau dat 2,6% lager is in het WHO-scenario en 1,8% lager in het VHV-scenario.

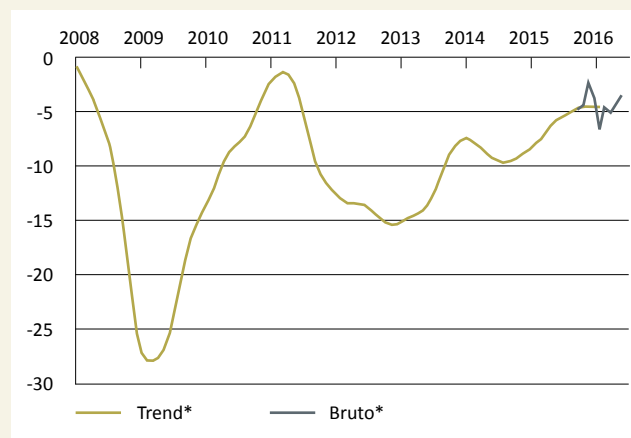
Vlaams Gewest

Algemeen

De globale Vlaamse **conjunctuur** zat vanaf september 2014 in de lift. Deze opgaande beweging duurde tot november 2015. Sindsdien lijkt er weinig verandering te komen in de stand van de conjunctuur. In de bouwnijverheid trekt de conjunctuur in juni 2016 nog steeds aan. Bij de diensten aan bedrijven is er momenteel geen toename meer van de curve, na maanden van gestage opleving. Industriële ondernemers zijn recent iets minder optimistisch over het conjunctuurverloop, na een klim tot in november 2015. In de handel ten slotte zijn de on-

1.39 Vlaamse conjunctuur

Evolutie van de Vlaamse globale conjunctuurcurve, van januari 2008 tot juni 2016, procentpunt verschil tussen de positieve en de negatieve antwoorden.

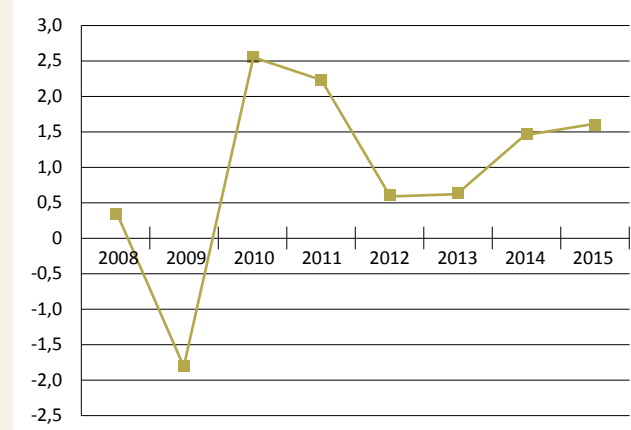
* Bruto: seizoengezuiverde antwoorden, trend: afgevlakte reeks.
Bron: NBB.

dernemers al sedert de aanvang van 2015 pessimistisch. Daar komt geen verandering in.

De economie groeit slechts matig. De reële groei van het bbp wordt op +1,4% geraamd in 2016. In 2012 en 2013, ten tijde van de schulden crisis, was het groeicijfer slechts +0,6%. In 2014 trok de economie licht aan (reële bbp-groei van +1,5%) door een betere conjunctuur in de eurozone, wat de uitvoer stimuleerde, en ook door een wat hogere binnenlandse vraag. De werkgelegenheid breidde met 12.200 personen of +0,5% uit. Dat zette zich door in 2015 (+1,6%), zij het vooral in de eerste jaarkwartaal. Het herstel is merkbaarder aan de werkgelegenheidskant: +23.300 personen of +0,9%. De onzekerheid over de afwikkeling van de schulden crisis in Griekenland en over de afkoeling van de Chinese economie verhinderden een sterker groeipad sindsdien (bbp-groei van +1,4% in 2016). Dit is vrij

1.40 Reële groei

Evolutie van de reële groei van het bbp, van 2008 tot 2015, in %.

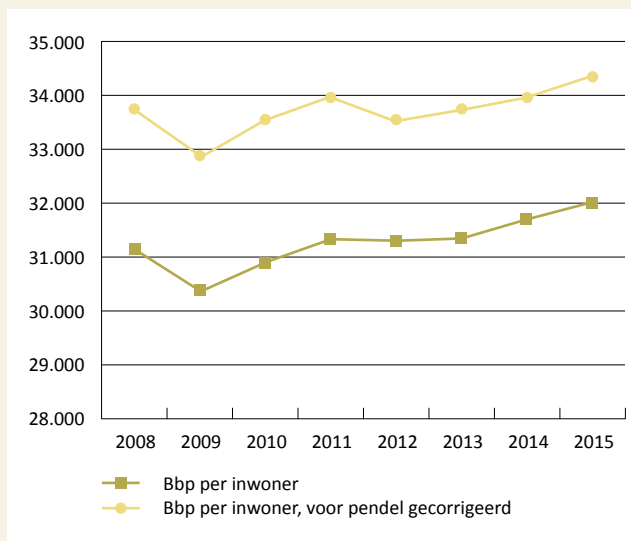
Bron: HERMREG.

1.41 Bruto binnenlands product

Evolutie van het bruto binnenlands product per inwoner, wel en niet voor pendel gecorrigeerd, van 2008 tot 2015, in kettingeuro's met referentiejaar 2005.

Bron: HERMREG, INR, ADS, verwerking SVR.

algemeen. Twee belangrijke bedrijfstakken, met name de overige marktdiensten (zakelijke diensten) en de industrie, zouden een iets zwakkere groei bijdrage leveren. De werkgelegenheid neemt in 2016 toe met 0,9% of 24.100 personen. Voor 2017 zou het wantrouwen wat afnemen, wat resulteert in een voorzien groeicijfer van +1,7%. Dit is zonder de gevolgen van de Brexit die nog niet becijferd werden in de prognoses. De zakelijke diensten nemen hierbij wederom het voortouw. De werkgelegenheidstoename zal op +0,8% komen of +22.800 personen in 2017.

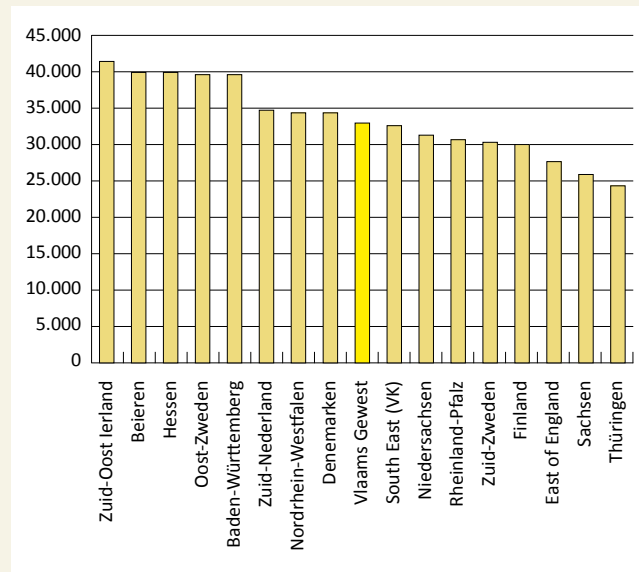
Gemiddeld over 2013-2017 zou de Vlaamse economie reëel met +1,3% per jaar groeien. De toename van de arbeidsproductiviteit (+0,8%) speelt daarbij een belangrijkere rol dan deze van de werkgelegenheid (+0,5%). Voor de jaren 2009-2012 was het groeicijfer lager (+0,9%). Opvallend is dat de werkgelegenheidstoename toen ook op +0,5% kwam. Het is de productiviteitsgroei die in 2009-2012 gemiddeld zwakker was (+0,4%).

De bbp-groei in de EU28 komt op gemiddeld +1,4% voor de jaren 2013-2017, nauwelijks meer dan de Vlaamse. De arbeidsproductiviteit en de werkgelegenheid dragen beide voor 0,7 procentpunt bij. De gemiddelde groei van België (+1,1%), Duitsland (+1,4%), Frankrijk (+1,0%) of Nederland (+1,2%) wijkt niet veel af van de Vlaamse. Het zijn al bij al vrij lage groeicijfers. De gemiddelde EU28-groei was met -0,3% in 2009-2012 veel slechter dan de Vlaamse.

Het Vlaamse **bruto binnenlands product** (bbp) komt in 2015 op 34.200 euro koopkrachtpariteiten (KKP) per inwoner. Typisch voor België is dat het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest een klein gebied is. Dat maakt dat er relatief veel pendel is van de beide andere gewesten daar naartoe. Als gecorrigeerd wordt voor pendelarbeid bedraagt het Vlaamse bbp 36.700 euro KKP in 2015. Het is alom bekend dat het Vlaamse Gewest

1.42 Bbp benchmarkregio's

Bruto binnenlands product per inwoner, het Vlaamse Gewest en de benchmarkregio's, in 2014, in euro KKP.

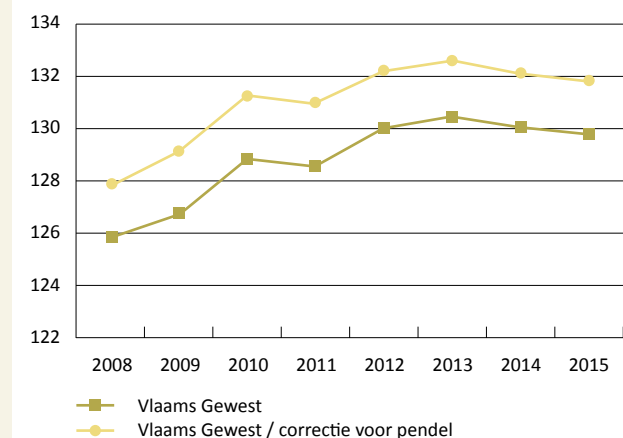

Bron: Eurostat, verwerking SVR.

een welvarende regio is. In vergelijking met de EU28 is het Vlaamse bbp per inwoner 19% hoger, zelfs 28% indien met pendelbewegingen rekening wordt gehouden. Het Vlaamse Gewest kon zijn positie ten opzichte van het EU28-gemiddelde verbeteren sedert 2008 (toen 14% meer). Maar die verbetering gebeurde enkel tot in 2013 (21% meer). Luxemburg, Ierland en Nederland zijn de toptanden. In een rangschikking van 17 benchmarkregio's staat het Vlaamse Gewest 9de op 17 innovatieve regio's. De best presterende regio's zijn Zuid-Oost Ierland, een aantal Duitse Länder, Oost-Zweden, Zuid-Nederland en Denemarken. De positie van het Vlaamse Gewest verandert niet veel. Ook in 2009 stond het op een 9de plaats.

1.43 Arbeidsproductiviteit

Evolutie van de arbeidsproductiviteit, wel en niet voor pendel gecorrigeerd, van 2008 tot 2015, in indices (EU28 = 100).

Bron: AMECO, HERMREG, verwerking SVR.

Het Vlaamse Gewest dankt zijn welvaart aan een hoge **arbeidsproductiviteit**. Met een waarde van 83.000 euro KKP in 2015 doen enkel Ierland en Luxemburg het beter. De Vlaamse arbeidsproductiviteit is 30% hoger dan gemiddeld in de EU28. Tussen 2008 en 2012 kon het Vlaamse Gewest zijn voorsprong op de EU28 vergroten. Sindsdien blijft het verschil constant. De sterke positie van het Vlaamse Gewest komt ook tot uiting in een rangschikking tussen de benchmarkregio's. Het Vlaamse Gewest moet enkel Zuid-Oost Ierland laten voorgaan in 2014 net zoals in 2013.

De **jobratio** bedraagt in het Vlaamse Gewest 64,1% anno 2015. Dit is lager dan het EU28 gemiddelde van 68,8%. Maar gecorrigeerd voor pendel krimpt het verschil (67,8% voor het Vlaamse Gewest). Het Vlaamse Gewest situeert zich in de middenmoot van het EU-peloton. Luxemburg is de absolute topper. In mindere mate scoren ook Nederland, Duitsland, Zweden en Denemarken hoog.

Met een **aandeel van de bevolking op arbeidsleeftijd (15-64 jaar)** van 64,4% in 2015 presteert het Vlaamse Gewest eveneens gemiddeld. Het EU28-gemiddelde komt op 65,4%. Het zijn vooral de nieuwe EU-lidstaten die hoger scoren op deze indicator. Over het algemeen zijn de verschillen tussen de landen niet erg groot.

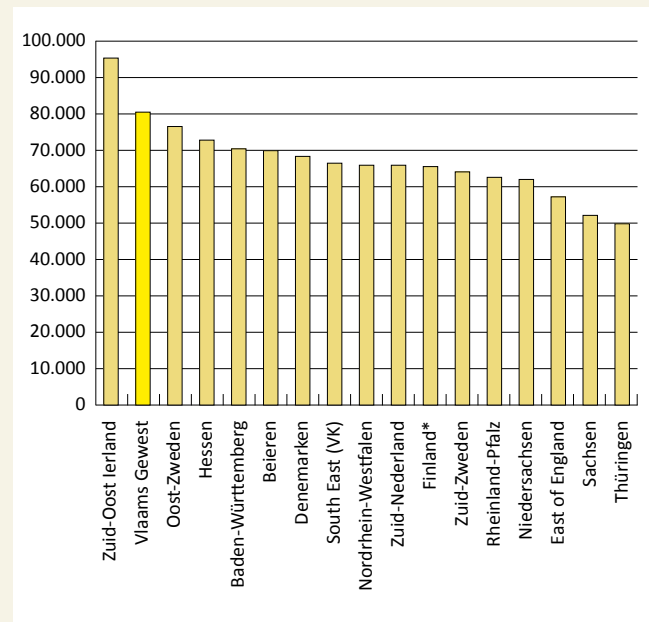
Naast het bbp, dat de geproduceerde welvaart van een land of regio weergeeft onafgezien van waar de productiefactoren arbeid en kapitaal vandaan komen, is er ook het beschikbare inkomen dat de inwoners in handen hebben, ongeacht waar ze dat verdiend hebben.

Anno 2013 had de gemiddelde Vlaming een beschikbaar inkomen van 19.900 euro (niet gecorrigeerd voor koopkrachtpariteiten). Dat bestaat uit het primair inkomen, verdiend uit arbeid en kapitaal, gecorrigeerd door sociale uitkeringen en overdrachten en belastingen (de zogenaamde secundaire inkomensverdeling). De bruto lonen zijn met gemiddeld 76,8% veruit de belangrijkste post van het primair inkomen. Het netto vermogensinkomen is het verschil tussen ontvangen interesten, dividenden en de betaalde interesten op consumenten- en hypothecair krediet en pachtgelden. Het is goed voor 11,7% van het primair inkomen. Het gemengd inkomen zijn de verdiensten van zelfstandigen die niet kunnen onderscheiden worden van hun winst en het inkomen dat gezinnen behalen uit de verhuur van woningen. Deze post maakt 8,8% uit van het primair inkomen. Het inkomen uit woondiensten ten slotte, heeft een aandeel van 2,7%. Het is de toegerekende huur uit woningen die de gezinnen voor eigen gebruik betrekken.

Dit primair inkomen ondergaat een reeks sociale correcties. De voornaamste correctie zijn de betaalde belastingen. Deze romen 19,9% af van het primaire inkomen. De ontvangen sociale uitkeringen komen voort uit sociale verzekeringen (zoals ziekte, invaliditeit, pensioenen, gezinsbijlagen, werkloosheid), uit particuliere verzekeringen (zoals groepsverzekering, hospitalisatieverzekering, ...) en uit rechtstreekse uitkeringen betaald door de werkgever (zoals doorbetaling loon bij ziekte, zwangerschap). Er zijn ook betaalde premies van gezinnen, doorgestort aan sociale zekerheidsinstellingen. Het saldo zijn de netto sociale uitkeringen. Dat is anno 2013 in het Vlaamse

1.44 Arbeidsproductiviteit benchmarkregio's

Arbeidsproductiviteit, het Vlaamse Gewest en de benchmarkregio's, in 2014, in euro KKP.

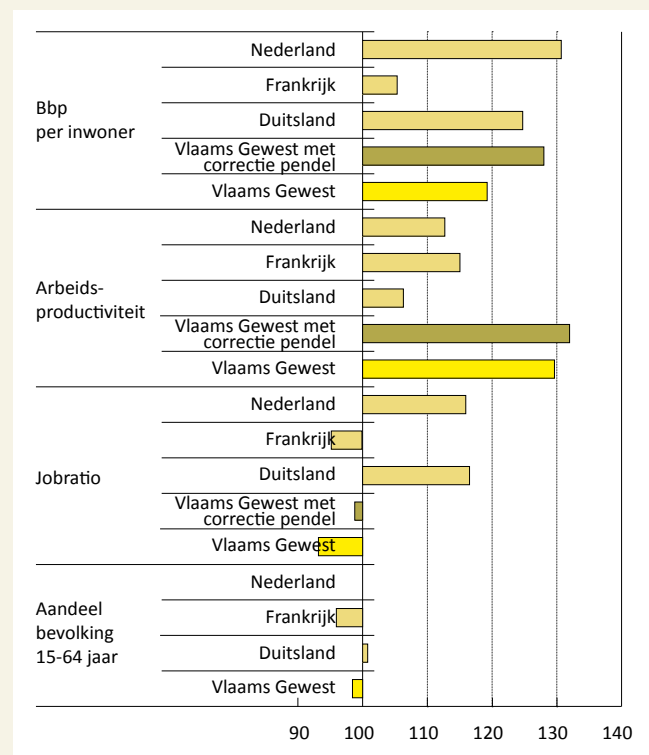

* 2013

Bron: Eurostat, verwerking SVR.

1.45 Determinanten welvaart

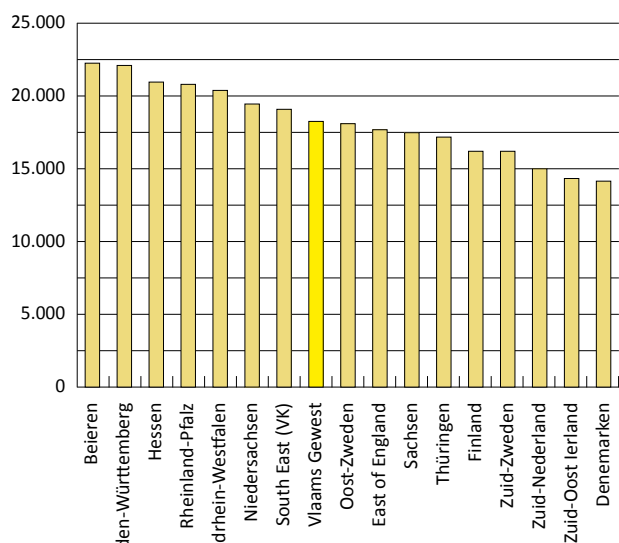
Bbp per inwoner, arbeidsproductiviteit, jobratio en aandeel van de bevolking van 15-64 jaar in het Vlaamse Gewest en Duitsland, Frankrijk en Nederland, in 2015, in indices (EU28 = 100).

Bron: AMECO, HERMREG, verwerking SVR.

1.46 Beschikbaar inkomen

Bruto beschikbaar inkomen per inwoner, het Vlaamse Gewest en de benchmarkregio's, in 2013, in euro KKP gebaseerd op de finale consumptie.

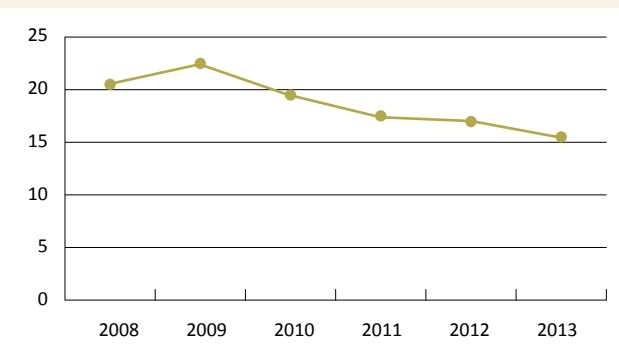
Bron: Eurostat.

Gewest goed voor een betaald bedrag van 2,6% van het primaire inkomen. De netto inkomensoverdrachten ten slotte, zijn het saldo tussen de uitkeringen uit schadeverzekeringen, prijzengeld, stakingsgelden en dergelijke en de betaalde premies in het kader van schadeverzekeringen, boetes en dergelijke. Het is per saldo, een kleine, maar negatieve post (-1,1%). Door de secundaire inkomensverdeling is het beschikbaar inkomen 23,6% kleiner dan het primaire inkomen.

In een internationale vergelijking wordt het inkomen uitgedrukt in euro KKP gebaseerd op de finale consumptie. Het **beschikbaar inkomen** bedraagt in het Vlaamse Gewest aldus

1.47 Spaarquote

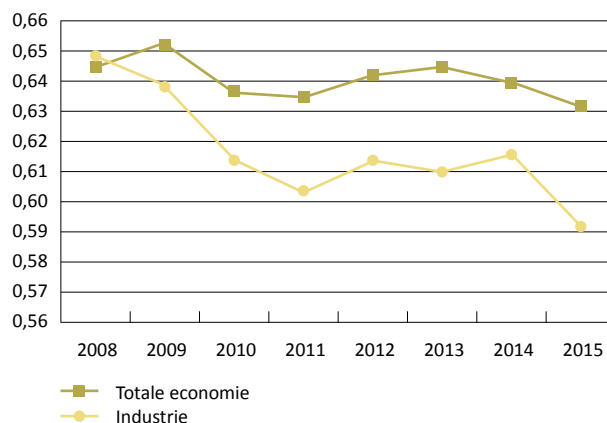
Bruto spaarquote, van 2008 tot 2013, in % van het bruto beschikbaar inkomen na correctie voor mutaties in pensioenrechten.

Bron: NBB.

1.48 Loonkost per eenheid product

Evolutie van de loonkost per eenheid product in de totale economie en in de industrie, van 2008 tot 2015, in peruu.

Bron: HERMREG, verwerking SVR.

18.200 euro KKP gebaseerd op de finale consumptie in 2013. Dat ligt duidelijk boven het EU28- gemiddelde van 15.500 euro KKP. Vlaanderen doet het goed in Europees verband; het beschikbaar inkomen per inwoner ligt enkel hoger in Duitsland en Oostenrijk. In een vergelijking van de 17 benchmarkregio's vinden we het Vlaamse Gewest terug op een 8ste plaats. De meeste Duitse benchmarkgebieden en het Britse South East scoren hoger.

De bruto spaarquote kwam in het Vlaamse Gewest op 15,3% in 2013. De laatste jaren is er een daling van deze indicator. Dat komt onder meer omdat de consumptieve bestedingen van de huishoudens sneller gegroeid zijn dan het bruto beschikbare inkomen.

De **loonkost per eenheid product (LEP)** is een belangrijke competitiviteitsindicator. Anno 2015 was de totale verloning goed voor 63% van de bruto toegevoegde waarde. Er is een licht dalende tendens. In 2008 bedroeg de indicator nog 64%. De loonkost per eenheid product ligt op een lager niveau in de industrie (59% in 2015). Bovendien is er in die sector een sterkere daling ten opzichte van 2008 (65%).

In internationaal perspectief doet het Vlaamse Gewest het steeds beter. De loonkost per eenheid product ligt in de hele Vlaamse economie vanaf 2014 lager dan gemiddeld in de 3 buurlanden (-0,3% in 2014 en -1,3% in 2015). In de industrie ligt deze indicator in 2015 zelfs 8,0% lager dan gemiddeld in de 3 buurlanden.

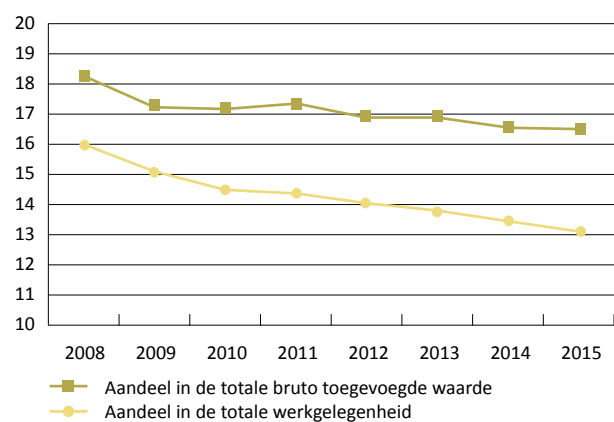
Structuur van de Vlaamse economie

Het is alom bekend dat het (rechtstreekse) aandeel van de **industrie** in de economie daalt in de Westerse economieën. Dat is niet anders in het Vlaamse Gewest. De reden ligt bij de uitbesteding van niet-industriële activiteiten, zoals catering, aan de tertiaire sector. Ook is er de sterkere concurrentie

1.49 Industrie

Evolutie van het aandeel van de industrie in de totale bruto toegevoegde waarde en in de totale werkgelegenheid, van 2008 tot 2015, in %.

Bron: HERMREG, verwerking SVR.

omwille van de grotere internationalisatie van de industriële sector. Dat drukt de prijzen en zo ook de toegevoegde waarde. Verder blijkt de vraag naar persoonsgebonden diensten in een welvarende economie toe te nemen. In 2015 is de industrie rechtstreeks goed voor 16,5% van de bruto toegevoegde waarde en 13,1% van de totale werkgelegenheid in het Vlaamse Gewest. Er zij opgemerkt dat de economische recessie als gevolg van de financiële crisis zorgde voor een extra daling van het belang van de industrie, vooral volgens de bruto toegevoegde waarde.

Dit kwam bovenop de reeds dalende trend.

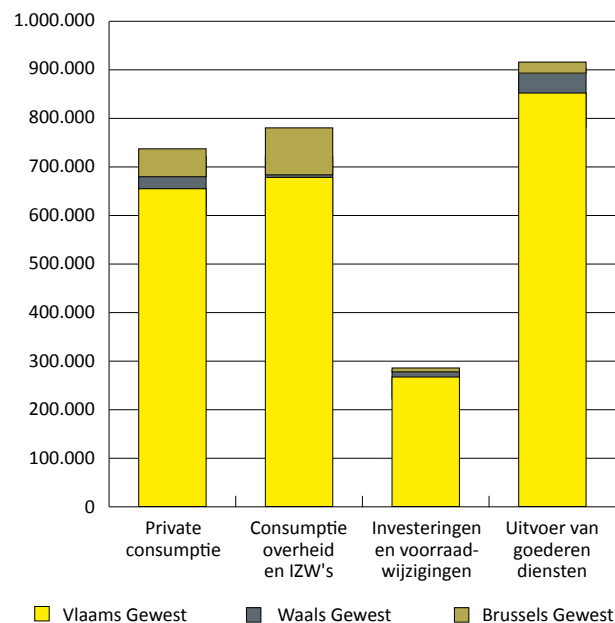
De interregionale input-outputtabel (RIOT) voor het jaar 2010 laat een meer gedetailleerd beeld zien van de relaties tussen de bedrijfstakken van de economie onderling en tot de finale vraag (consumptie, investeringen, export). Het gaat hierbij niet alleen over de relaties tussen bedrijfstakken in het Vlaamse Gewest, maar ook met de andere gewesten.

Anno 2010 waren 2.714.000 personen in België tewerkgesteld om aan de Vlaamse finale vraag te voldoen. Welgeteld 33,7% werkte voor de uitvoer van goederen en diensten. De private consumptie en deze van de overheid en instellingen zonder winstoogmerk (IZW's) waren goed voor 27,2% en 28,7%. De investeringen ten slotte, vereisten 10,5% van dit totaal. Het gros van deze tewerkstelling, of 2.454.000 personen, was tewerkgesteld in het Vlaamse Gewest. In het Waalse Gewest werkten 76.000 personen voor de Vlaamse finale vraag. In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest waren dit er zelfs 184.000, voornamelijk voor de Vlaamse overheidsconsumptie.

Nog volgens de RIOT voor 2010 kwam de Vlaamse uitvoer van goederen en diensten naar het buitenland op 193,8 miljard euro. De invoer beliep 181,6 miljard euro. Het (positieve) saldo van de handelsbalans met het buitenland bedroeg dus 12,3 miljard euro. Het Vlaamse Gewest voerde voorts voor 23,7 miljard euro uit naar het Waalse Gewest, tegenover een invoer van 18,2 miljard euro. Er is dus een handelsoverschot van 5,5

1.50 Werkgelegenheid finale vraag

Totale werkgelegenheid voor de Vlaamse finale vraag, naar component en gewest, in 2010, in personen.

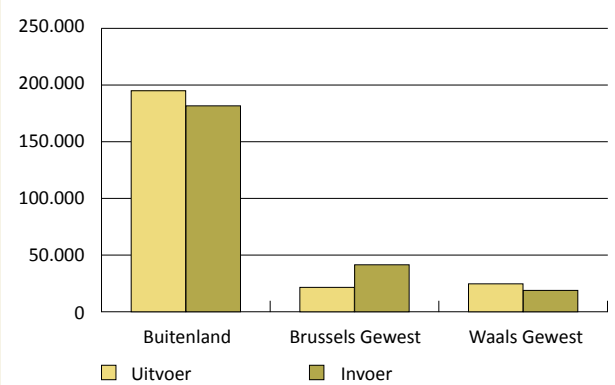

Bron: Federaal Planbureau, INR, verwerking SVR.

miljard euro met het Waalse Gewest. Dat komt vooral door de private consumptie en de investeringen waarvoor duidelijk meer vanuit het Vlaamse Gewest uitgevoerd wordt dan omgekeerd. Met het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest ligt het anders: tegenover een export van 22,5 miljard euro stond een import van 42,4 miljard euro, of een deficit van 19,9 miljard euro. Op de investeringen na wordt voor elke component van de finale vraag en ook voor het intermediair verbruik meer ingevoerd vanuit het Brusselse Hoofdstedelijke gewest dan omgekeerd.

1.51 Handelsstromen

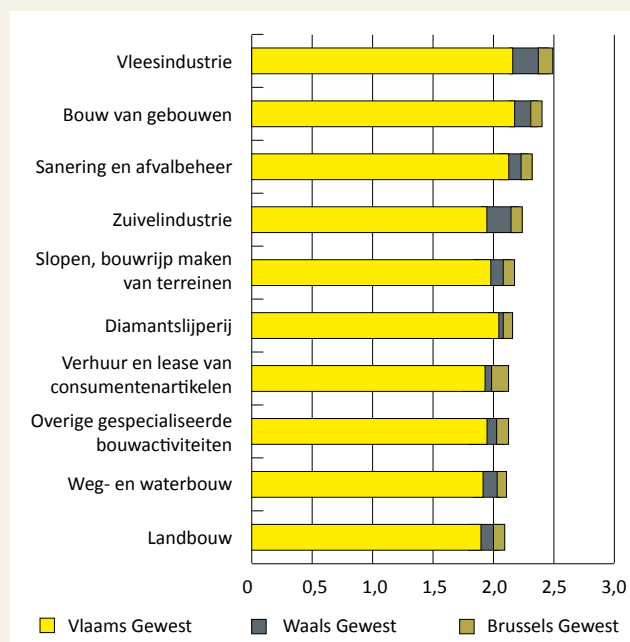
Uit- en invoer van goederen en diensten met betrekking tot het buitenland, het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest en het Waalse Gewest, in 2010, in miljoen euro.

Bron: Federaal Planbureau, INR, verwerking SVR.

1.52 Productiemultiplicatoren

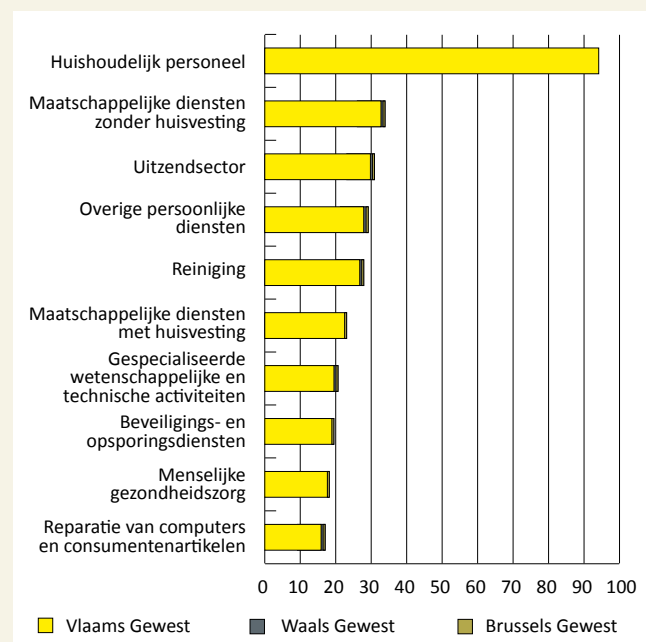
Vlaamse bedrijfstakken met de hoogste productiemultipliator, intraregionaal (Vlaamse Gewest) en interregionaal (Waalse en Brusselse Hoofdstedelijke Gewest), in 2010.

Bron: Federaal Planbureau.

1.53 Werkgelegenheidsmultiplicatoren

Vlaamse bedrijfstakken met de hoogste werkgelegenheidsmultipliator, intraregionaal (Vlaamse Gewest) en interregionaal (Waalse en Brusselse Hoofdstedelijke Gewest), in 2010.

Bron: Federaal Planbureau.

Een verandering in de consumptie, de investeringen of de vraag uit het buitenland heeft uiteraard een effect op de productie. De RIOT laat toe multiplicatoren te berekenen die in kaart brengen in welke bedrijfstakken een verandering in de finale vraag het meeste effect teweeg brengt. Hierna komen productie- en werkgelegenheidsmultiplicatoren aan bod.

Als de finale vraag in een bedrijfstak in het Vlaamse Gewest toeneemt, dan zal dat zorgen voor een initieel effect in die bedrijfstak zelf, maar ook voor een vraag vanuit die sector naar leveranciers uit andere bedrijfstakken en finaal ook naar de toeleveranciers van die andere bedrijfstakken. De effecten beperken zich niet enkel tot een hogere productie in de regio zelf (intraregionale multiplier), maar ook in de andere regio's (interregionale multiplier).

De Vlaamse bedrijfstak met het belangrijkste multiplicatoreffect van de productie is de vleesindustrie. Een verhoging van de vraag met 1 miljoen euro gericht naar die bedrijfstak zorgt voor een verhoging van de productie met 2,48 miljoen euro. Die productieverhoging grijpt vooral in het Vlaamse Gewest zelf plaats (2,16 miljoen euro). In veel mindere mate is er ook een toename in het Waalse en Brusselse Hoofdstedelijke Gewest (0,20 en 0,11 miljoen euro). Onder de 10 bedrijfstakken met de hoogste productiemultipliator bevinden zich nogal wat subsectoren van de bouwnijverheid.

Een verhoging van de finale vraag met 1 miljoen euro heeft veruit het hoogste effect op de werkgelegenheid in de huishoudelijke diensten: er worden dan 94 jobs gecreëerd. In mindere mate is de werkgelegenheidsmultipliator ook hoog in de maatschappelijke en persoonlijke diensten, de uitzendsector

en een aantal andere quartaire en tertiaire sectoren. De effecten blijven quasi hoofdzakelijk in het Vlaamse Gewest. Er is amper een spill-over naar de 2 andere gewesten.

RESOC's

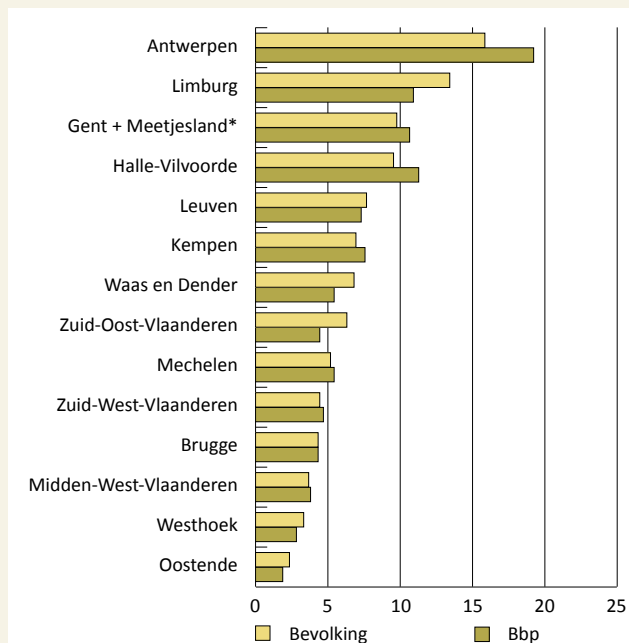
Dit laatste deel gaat dieper in op de sociaal-economische situatie in de gebieden van de Regionaal Sociaal-Economische Overlegcomité's (RESOC's). Er zijn immers binnen Vlaanderen belangrijke verschillen op economisch en sociaal vlak.

De RESOC Antwerpen is de grootste RESOC, zowel volgens het bbp (19,3% van het Vlaamse totaal) als volgens het inwoneraantal (15,9%). In tweede orde volgen de RESOC's Limburg, Gent+Meetjesland en Halle-Vilvoorde. De West-Vlaamse RESOC's zijn het kleinst, maar dat komt omdat deze provincie het grootste aantal RESOC's telt.

De RESOC Antwerpen is de koploper op vlak van het bbp per inwoner. Bij een waarde voor het Vlaamse Gewest gelijk aan 100 in 2014 heeft de RESOC Antwerpen een index van 120,9. De arbeidsproductiviteit en de jobratio zijn er beide vrij hoog, hoewel sommige andere RESOC's op één van beide nog hoger scoren. Het unieke van de RESOC Antwerpen is dat beide deelcomponenten vrij hoog zijn. Andere RESOC's met een hoog bbp per inwoner zijn Halle-Vilvoorde en de Kempen, beide door toedoen van de arbeidsproductiviteit, en Gent+Meetjesland, Midden- en Zuid-West-Vlaanderen, omwille van een hoge jobratio. De RESOC Mechelen is een afspiegeling van Antwerpen, zij het dat beide deelcomponenten er minder

1.54 Situering RESOC's

Spreiding van de bevolking en het bruto binnenlands product over de RESOC's, in 2014, in %.

* 'Gent+Meetjesland' is een samenvoeging van 'Gent en Gentse Rand' en 'Meetjesland – Leie & Schelde'.
Bron: INR, verwerking SVR.

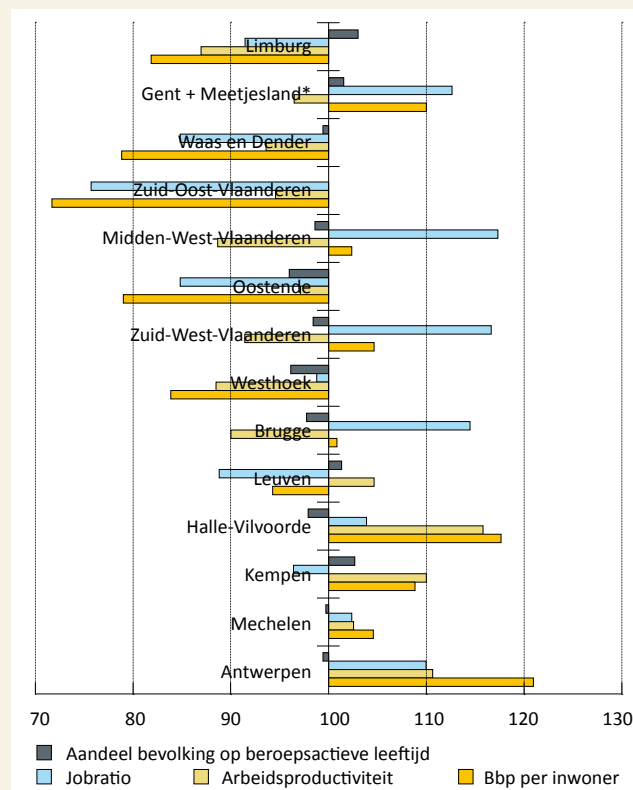
sterk scoren. De RESOC's Zuid-Oost-Vlaanderen, Waas en Dender en Oostende noteren het laagste bbp per inwoner, vooral omwille van een lage jobratio. Ook Limburg en de Westhoek hebben een relatief laag bbp per inwoner, maar dat komt daar vooral door een lage arbeidsproductiviteit. De omvang van de jobratio wordt deels ook bepaald door de aanwezigheid van naburige tewerkstellingspolen (mogelijkheid om door pendel een inkomen te verwerven). De arbeidsproductiviteit wordt mee bepaald door de relatieve aanwezigheid van grote, multinationale ondernemingen (doorgaans hoogproductief) en de mix van productieve / minder productieve bedrijfstakken.

Over de jaren 2008-2014 groeide de bruto toegevoegde waarde in volume het sterkst in de RESOC's Kempen (+15,8%) en Leuven (+13,4%). In tweede orde volgen Gent+Meetjesland, Zuid-West-Vlaanderen en de Westhoek. Op Gent+Meetjesland na blijkt de arbeidsproductiviteit de sterkste groeibijdrage te leveren bij deze RESOC's. De reële economische groei was het zwakst in de RESOC Mechelen (+1,7%). Ook Limburg, Midden-West-Vlaanderen, Brugge en Antwerpen scoorden relatief zwak, meestal door een achterophinkende productiviteitstoename. Zo is de werkgelegenheids groei in Limburg omzeggens even groot als in de Kempen, maar de Kempen kende een sterke productiviteitsopstoot in de periode 2008-2014, hetgeen volledig ontbrak in Limburg.

De spreiding van de bedrijfstakken levert een aantal verschillen op tussen de gebieden. De RESOC Antwerpen is gespecialiseerd in financiële diensten (5,9% van de bruto toegevoegde waarde in 2014), en in mindere mate in handel, vervoer en

1.55 Componenten welvaart

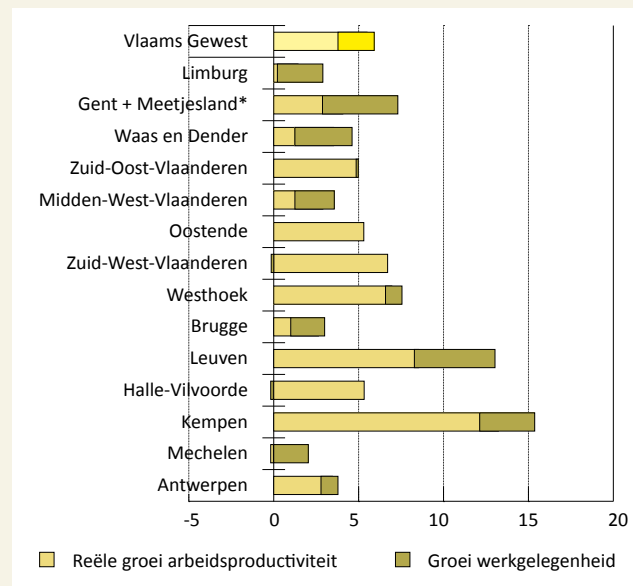
Bbp per inwoner, arbeidsproductiviteit, jobratio en aandeel bevolking op beroepsactieve leeftijd (20-64 jaar), RESOC's, in 2014, in indices (Vlaams Gewest = 100).

* 'Gent+Meetjesland' is een samenvoeging van 'Gent en Gentse Rand' en 'Meetjesland – Leie & Schelde'.
Bron: INR, verwerking SVR.

1.56 Componenten groei

Reële groei van de bruto toegevoegde waarde naar component (arbeidsproductiviteit en werkgelegenheid), RESOC's, in 2008-2014, in %.

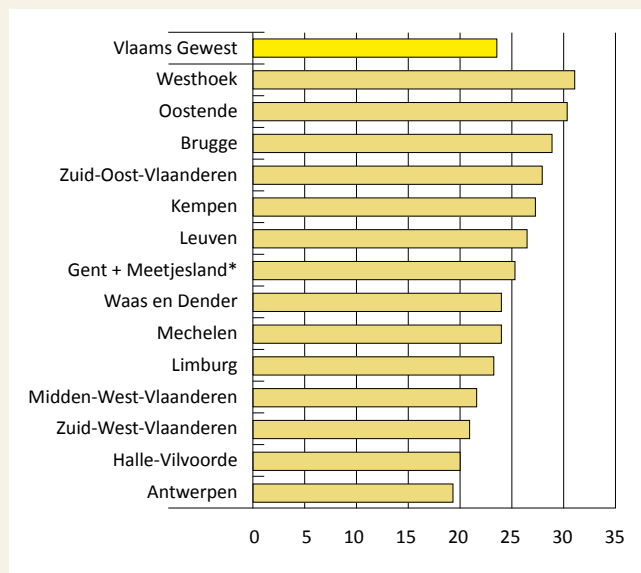
* 'Gent+Meetjesland' is een samenvoeging van 'Gent en Gentse Rand' en 'Meetjesland – Leie & Schelde'.
Bron: INR, verwerking SVR.

horeca en zakelijke diensten. De primaire sector, maar ook de bouw zijn er relatief zwak vertegenwoordigd. Mechelen kenmerkt zich door een sterke aanwezigheid van informatie en communicatie (9,3%) en ook cultuur en recreatie. Maar de bouw is er ondervertegenwoordigd in de bruto toegevoegde

waarde. Nergens is het aandeel van de industrie zo hoog als in de Kempen (35,8%). Dit gaat ten koste van zowat alle tertiaire sectoren. Halle-Vilvoorde kenmerkt zich door een uitgesproken specialisatie in handel en diensten (33,6%) en zakelijke diensten (21,3%). De primaire sector, de industrie, de bouw en ook de quataire sector komen er dan weer relatief minder aan bod. De zwakke aanwezigheid van industrie en bouw is ook typisch voor Leuven maar de financiële diensten (5,9%) en de overheid, onderwijs, gezondheidszorg en maatschappelijke diensten zijn een troef voor Leuven (26,0%). Deze laatste sector is ook een topper in Brugge (26,1%), samen met cultuur en recreatie. Financiële en zakelijke diensten scoren er relatief zwak. Dat geldt overigens ook voor alle West-Vlaamse RESOC's. De Westhoek is de top-RESOC voor de primaire sector (3,8%). In Zuid-West-Vlaanderen valt de relatief sterke aanwezigheid van de bouw op (9,2%). Dit geldt ook voor Midden-West-Vlaanderen (9,5%), waar ook de primaire sector vrij sterk scoort (2,6%). In beide West-Vlaamse RESOC's heeft de industrie een vrij groot aandeel (ongeveer een kwart van de bruto toegevoegde waarde), zij het niet zo sterk als in de Kempen. In Oostende spant het onroerend goed de kroon (15,8%), en ook cultuur en recreatie (2,5%). Zuid-Oost-Vlaanderen en Waas en Dender hebben met elkaar een hoog aandeel van de bouw gemeen (10,9% en 9,8%) maar de financiële diensten scoren er zwak evenals informatie en communicatie en zakelijke diensten. Gent+Meetjesland scoort vrij hoog voor overheid, onderwijs, gezondheidszorg en maatschappelijke diensten. Hetzelfde geldt voor Limburg.

1.57 Investeringsratio

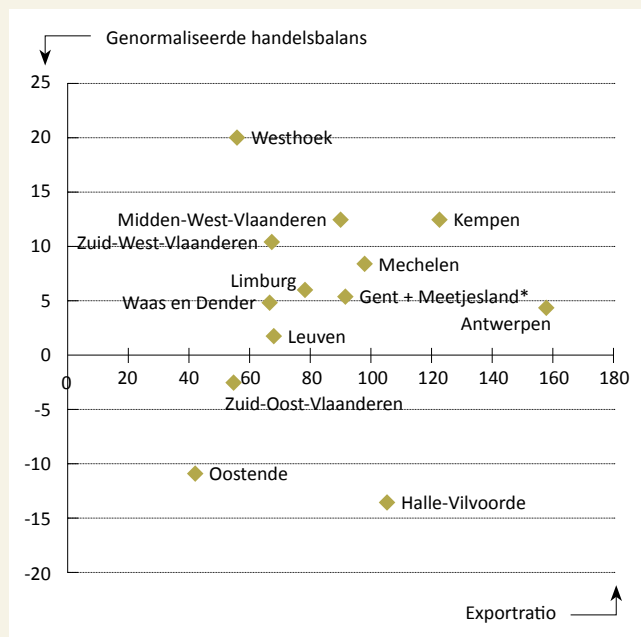
Investeringsratio, RESOC's, in 2013, in %.

* 'Gent+Meetjesland' is een samenvoeging van 'Gent en Gentse Rand' en 'Meetjesland – Leie & Schelde'.
Bron: INR, verwerking SVR.

1.58 Buitenlandse handel

Exportratio en genormaliseerde handelsbalans, RESOC's, in 2013, in %.

* 'Gent+Meetjesland' is een samenvoeging van 'Gent en Gentse Rand' en 'Meetjesland – Leie & Schelde'.
Bron: NBB, verwerking SVR.

De loonkost per eenheid product kan ook berekend worden voor de RESOC's. Maar men kan er niet zonder meer conclusies uit trekken: de aanwezigheid van arbeidsintensieve dan wel kapitaalintensieve bedrijfstakken en verschillen in anciënniteitsniveaus spelen immers een belangrijke rol. De LEP is niettemin het laagst in de Kempen (53,7%). Het hoge aandeel van de industrie met een kapitaalintensief karakter laat zich hier blijken. Ook Oostende, waar het onroerend goed relatief belangrijk is, heeft een lage LEP. Halle-Vilvoorde, met een relatief sterke tertiaire aanwezigheid en Gent+Meetjesland en Limburg, waar de quataire sector goed scoort, hebben de hoogste gemiddelde LEP (62% à 63%).

De 3 kust-RESOC's kennen de hoogste investeringsratio (circa 30% in 2013). De activiteiten van het vastgoed aldaar verklaren een en ander. Dit staat in contrast tot Halle-Vilvoorde en Antwerpen waar de investeringsratio circa 20% bedraagt.

Vlaanderen is een exportgerichte regio. Dat neemt niet weg dat er grote verschillen kunnen zijn tussen de deelgebieden. De exportratio is het hoogst in Antwerpen (157,5% in 2013), in tweede orde gevolgd door de Kempen (122,2%). De exportratio is opvallend laag in de meeste Oost- en West-Vlaamse RESOC's met uitzondering van Gent+Meetjesland (91,7%) en Midden-West-Vlaanderen (89,9%).

De meeste RESOC's kennen een overschot van de uitvoer van goederen en diensten op de invoer. Het genormaliseerde handelsaldo komt voor 2013 op +20,0% voor de Westhoek, naar verhouding het hoogste. Negatieve waarden werden opgetekend in Halle-Vilvoorde, Oostende, Zuid-Oost-Vlaanderen en Brugge.

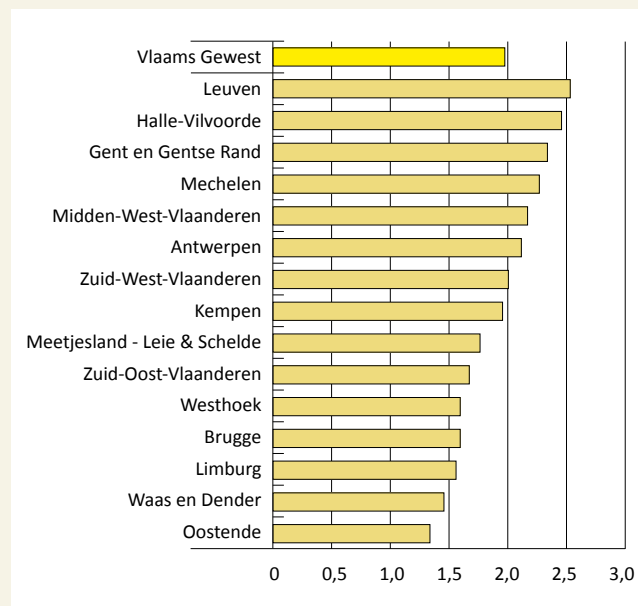
De 4 grootste RESOC's naar bevolkingsomvang (Antwerpen, Limburg, Gent+Meetjesland, Halle-Vilvoorde) tellen ook de meeste btw-plichtige ondernemingen. De groei van het aantal btw-plichtige ondernemingen tussen 2008 en 2016 was het sterkst in Leuven (+21,0%), en was het zwakst in de Oost- en West-Vlaamse RESOC's met uitzondering van Gent+Meetjesland. De netto-groeiratio was in elke RESOC positief in 2015. Toppers zijn de 2 Vlaams-Brabantse RESOC's met elk afgerond +2,5%. Waas en Dender (+1,5%) en Oostende (+1,3%) zijn de hekkensluiters.

De werkzaamheidsgraad ligt het hoogst in de West-Vlaamse RESOC's (Midden-West-Vlaanderen: 77,2%), met uitzondering van Oostende dat samen met Antwerpen op de laatste plaats staat (67,3%). Tussen 2008 en 2014 was er geen grote evolutie van de werkzaamheidsgraad. Hij nam doorgaans het sterkst toe in de West-Vlaamse RESOC's, wederom met uitzondering van Oostende (-0,9 procentpunt). De Westhoek realiseerde de sterkste toename (+0,8 procentpunt).

De werkloosheidsgraad piekte anno 2015 in de 2 RESOC's met een grootstad: Antwerpen (11,4%) en Gent en Gentse Rand (10,1%). In Meetjesland, Leie en Schelde en in Midden-West-Vlaanderen is de werkloosheidsgraad tweemaal zo laag. De werkloosheidsgraad is anno 2015 in elke RESOC hoger dan in 2008. Antwerpen kende de sterkste toename (+3,3 procentpunten). De jeugdwerkloosheidsgraad verdient speciale aandacht. Het is belangrijk om jongeren aan werk te helpen om hen te leren ervaring op te doen en te laten doorgroeien in een job. De jeugdwerkloosheid is ook relatief hoog. Ook hier scoren Gent en Gentse Rand (20,9%) en Antwerpen (20,5%) het hoogst in 2015. De minima worden bereikt in Meetjesland, Leie en Schelde (12,1%) en in Midden-West-Vlaanderen (12,0%).

1.59 Netto-groeiratio

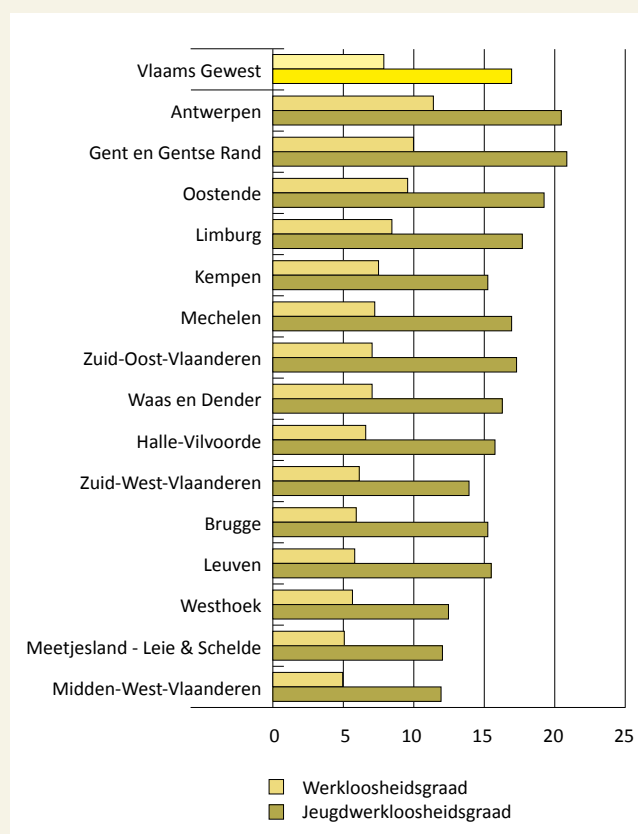
Netto-groeiratio van btw-plichtige ondernemingen, RESOC's, in 2015, in %.

Bron: KBO, verwerking SVR.

1.60 Werkloosheidsgraad

Totale en jeugdwerkloosheidsgraad, RESOC's, in 2015, in %.

Bron: VDAB.

DEFINITIES

Arbeidsproductiviteit Het bruto binnenlands product (bbp) per werkende (in loondienst of als zelfstandige).

Benchmarkregio's Dit zijn 16 Europese regio's die de top uitmaken op het vlak van innovatie. Dit op basis van de Regional Innovation Scoreboard van de Europese Commissie. Het Vlaamse Gewest wil doorgroeien tot een volwaardige innovatieve regio en wordt met deze regio's vergeleken (dus groep van 17).

Brexit De uittrede van het Verenigd Koninkrijk uit de Europese Unie.

Bruto beschikbaar inkomen Netto beschikbaar inkomen plus het verbruik van vaste activa.

Bruto besparingen Het deel van het beschikbare inkomen dat niet aan consumptie wordt besteed.

Bruto spaarquote De verhouding tussen de bruto besparingen en het bruto beschikbaar inkomen na correctie voor mutatie in pensioenrechten.

Exportratio De waarde van de uitvoer van goederen en diensten in % van het bbp.

Genormaliseerde handelsbalans Het verschil van de uit- en invoer van goederen en diensten in % van de som van de uit- en invoer van goederen en diensten. De indicator heeft een waarde tussen -100 en +100 en is een maat voor het relatieve handelssaldo.

Hoofdsectoren Primaire sector (land- en tuinbouw en visserij), secundaire sector (industrie en bouw), tertiaire sector (handel en commerciële diensten) en quataire sector (niet-commerciële, gesubsidieerde diensten).

Investeringsratio De totale investeringen in % van het bbp.

Jobratio De totale werkgelegenheid in % van de bevolking 15-64 jaar.

Loonkost per eenheid product Aandeel van de loonsom in de bruto toegevoegde waarde. Voor de zelfstandigen is een raming gemaakt van hun inkomsten op basis van het gemiddelde loon van een werknemer.

Netto-groeiratio Verschil tussen aantal oprichtingen en stopzettingen van btw-plichtige ondernemingen in % van het aantal bestaande ondernemingen.

Peruun Per één. Vermenigvuldigd met 100 geeft dit procent.

Potentiële groei De economische groei die een economie kan realiseren bij een 'normale' inzet van de productiefactoren (arbeid, kapitaal). Meer groei proberen te realiseren zal tot prijsinflatie leiden.

Productiemultipliator Dit meet de impact van de finale vraag aan een bedrijfstak in een regio op de productie in alle bedrijfstakken in alle regio's.

RESOC's (Regionaal Economisch-Sociale Overlegcomité's)

Een RESOC is een overlegorgaan tussen de lokale sociale partners, de provincie en de plaatselijke gemeentebesturen. Het doel van een RESOC is een visie en een strategie te ontwikkelen op de sociaal-economische ontwikkeling, neergeschreven in een streekpact. Er zijn 16 RESOC's. Omwille van het beschikbare datamateriaal worden de RESOC's 'Gent en Gentse Rand' en 'Meetjesland, Leie en Schelde' dikwijls samengenomen.

Werkgelegenheidsmultipliator Dit meet de impact van de finale vraag aan een bedrijfstak in een regio op de werkgelegenheid in alle bedrijfstakken in alle regio's.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

- Avonds, L., Hambÿe, C., Hertveldt, B., Michel, B. & Van den Cruyce, B. (2016). *Analyse van de interregionale input-output-tabel voor het jaar 2010*. Federaal Planbureau. Brussel.
- Federaal Planbureau (2016). *Economische vooruitzichten 2016-2021*. Juni 2016. Federaal Planbureau. Brussel.
- Federaal Planbureau (2016). *Regionale economische vooruitzichten 2016-2021*. Juli 2016. Federaal Planbureau. Brussel.
- Internationaal Monetair Fonds (2016). *World Economic Outlook – April 2016*. IMF. Washington.
- Nationale Bank van België (2016). *Verslag 2015. Economische en financiële ontwikkelingen*. Nationale Bank van België. Brussel.
- OECD (2016). *OECD Economic Outlook. Volume 2016. Issue 1*. OECD. Parijs.

<http://www.imf.org/external/ns/cs.aspx?id=29>
<https://www.nbb.be/nl/statistieken>
<http://www.oecd.org/eco/outlook/>
<http://www.plan.be/index.php?lang=nl>

DEMOGRAFISCHE CONTEXT

1.3

BLIKVANGERS

- Terwijl de bevolking tussen 2000 en 2015 gestaag aangroeide met 8,5% (figuur 1.61), steeg het aantal private huishoudens met 14%. De gezinsverdunding zet zich dus verder door maar zwakt wel af (figuur 1.74).
- Meer dan een half miljoen inwoners of 8,1% van de Vlaamse bevolking zijn vreemdelingen (figuur 1.64). Het gaat vooral om Nederlanders (26%), Polen (7%), Marrokkanen (6%), Italianen (5%) en Roemenen (4%).
- De bevolkingstoename wordt vooral beïnvloed door internationale migratie. Het natuurlijk saldo en het binnenlands migratiesaldo spelen een kleinere rol (figuur 1.71).
- In 2015 stagneert de levensverwachting bij geboorte bij mannen (79,6 jaar) en is er een lichte daling bij vrouwen (83,9 jaar). Het verschil in levensverwachting zwakt af (figuur 1.69). Op 65 jaar hebben mannen nog een levensverwachting van 19 jaar, vrouwen van 22 jaar.
- Ons land trok in de tweede jaarhelft van 2015 in verhouding meer asielzoekers (27 per 10.000 inwoners) aan dan gemiddeld in Europa (17/10.000) (figuur 1.72). Het aantal erkenningen als vluchteling nam toe en laat zich vooral voelen in de steden (figuur 1.73).
- Tussen 2000 en 2015 is het aantal gescheiden personen bijna verdrievoudigd (figuur 1.75).

De omvang en de loop van de bevolking zijn essentiële parameters voor heel wat aspecten van het beleid. We zoomen achtereenvolgens in op de stand en de loop van de bevolking. Ook de evolutie van het aantal huishoudens komt in beeld, en er is aandacht voor de verschillende samenlevingsvormen.

Bevolking

Het bevolkingsaantal en de bevolkingsdichtheid, het aandeel van de buitenlandse bevolking en aspecten van de leeftijdsstructuur worden belicht.

Bevolking en bevolkingsgroei

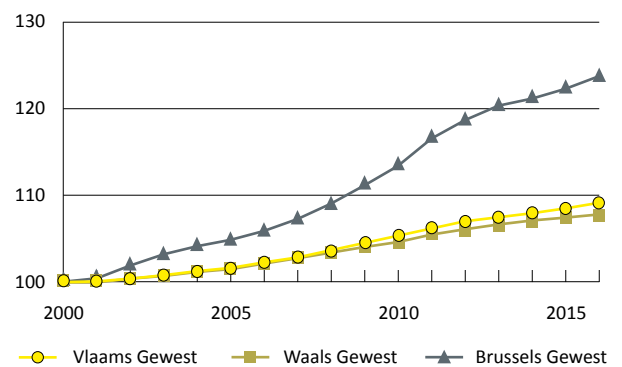
Het Vlaamse Gewest telt aan de start van 2016 bijna 6,5 miljoen **inwoners** (exact 6.477.804), of omgerekend 57,5% van de (wettelijke) bevolking van België.

Tussen 2000 en 2016 groeide de bevolking van het Vlaamse Gewest aan met 9 procent. Het Waalse Gewest kende een gelijkaardige bevolkingsgroei (+8%), maar de hoofdstedelijke bevolking groeide sterk aan (+24%). Ook een aantal Vlaamse centrumsteden kende in die periode een opmerkelijke bevolkingsaanwas, met Antwerpen (+16%), Gent (+15%), Leuven (+13%), Hasselt (+13%) en Roeselare (+13%) in de top-5.

Bevolkingsvooruitzichten geven aan dat de totale bevolking nog verder zal aangroeien, zowel in het Vlaamse Gewest (+5

1.61 Bevolking

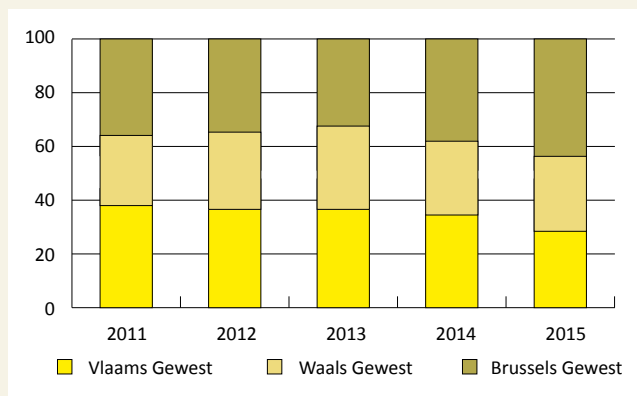
Evolutie van de wettelijke bevolking per gewest, van 2000 tot 2016, indexcijfers (bevolking 1/01/2000=100).

Bron: ADS, bewerking SVR.

1.62 Ingeschreven asielzoekers

Verdeling van de personen ingeschreven in het wachtregister voor asielzoekers over de gewesten, van 2011 tot 2015 (stand op 1 januari), in %.

Noot: Het aantal ingeschreven asielzoekers werd afgeleid door het verschil te maken tussen het cijfer voor de 'gewoonlijk verblijvende bevolking' van Eurostat voor België en zijn gewesten en het overeenkomstige cijfer voor de 'wettelijke bevolking' van ADS.
Bron: Eurostat, ADS; bewerking SVR.

à 6% tegen 2030 ten opzichte van de stand voor 2016), het Waalse Gewest (+6%) als het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest (+11,2%) (Schockaert, 2015; Vandresse, 2015).

De Belgische officiële bevolkingsstatistiek rapporteert in haar publicaties traditioneel over de 'wettelijke bevolking', wat een onderschatting is van de 'werkelijke bevolking'. **Asielzoekers** bijvoorbeeld worden daarin niet meegeteld, noch de personen die illegaal op het grondgebied verblijven ('mensen zonder pa-

pieren') of de buitenlandse EU-burgers die hier langdurig verblijven zonder aangifte daarvan (waaronder vele studenten), noch bevoorrechte categorieën zoals diplomaten (en hun gevolg) of vertegenwoordigende leden van de internationale instellingen.

Eurostat poogt de werkelijke bevolking beter te benaderen door de 'gewoonlijk verblijvende bevolking' (usually resident population) in aanmerking te nemen. Dit is 'de bevolking die al minstens 12 maanden (continu) op het grondgebied verblijft of het afgelopen jaar is aangeland met de intentie om er minstens een jaar te verblijven'. Lidstaat België rapporteert deze cijfers vanaf 2011, wat er in de praktijk op neerkomt dat ook de in het wachtregister voor asielzoekers ingeschreven personen worden meegeteld. Dat geeft een surplus van 49.390 eenheden begin 2015 ten opzichte van de stand voor de wettelijke bevolking naar Belgisch recht.

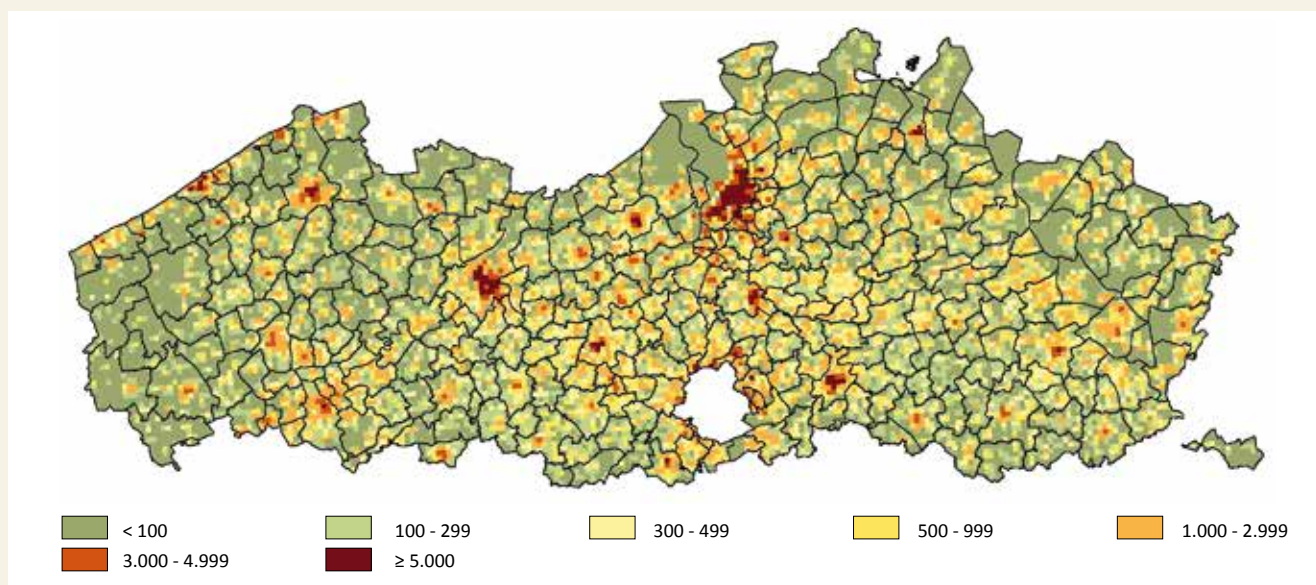
Het Vlaamse Gewest en het Waalse Gewest herbergen elk iets minder dan een derde van de ingeschreven asielzoekers (elk 28% van het totaal aan 49.390 ingeschreven asielzoekers op 1/01/2015), terwijl de restgroep toegewezen is aan het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest (44%). Daar past wel een kanttekening bij, vermits bij het hoofdstedelijke gewest ook de groep van asielzoekers is geteld voor wie in feite geen woonplaats kan worden aangeduid. Een analyse van de data voor de stand op 1/01/2013 gaf aan dat zij van het aantal ingeschreven asielzoekers in het gewest ongeveer de helft uitmaken (Pelfrene & Lodewijckx, 2014).

Bevolkingsdichtheid

De gemiddelde **bevolkingsdichtheid** in het Vlaamse Gewest anno 2016 bedraagt 479 inwoners per km² (wettelijke bevol-

1.63 Bevolkingsdichtheid

Aantal inwoners per vierkante kilometer, stand van zaken op 1/01/2011.

Noot: De kaart toont de bevolkingsdichtheid op een raster van vierkanten met zijden van 1 km. De bevolking van elk vierkant wordt berekend op basis van de geografische coördinaten van de woonplaats van elke persoon.
Bron: ADS (Census 2011), bewerking SVR.

king/totale oppervlakte). Voor het jaar 2000 noteren we 439. Elk jaar stijgt de bevolkingsdichtheid.

Op kaart valt af te lezen dat de bevolkingsdichtheid vooral hoog is in het gebied van en omheen de centrale ruit tussen Gent, Antwerpen, Leuven en Brussel. Ook aan de kust, op de as tussen Kortrijk en Gent en langsheen de Maas in Limburg is er een vrij hoge bevolkingsdichtheid.

Buitenlandse bevolking

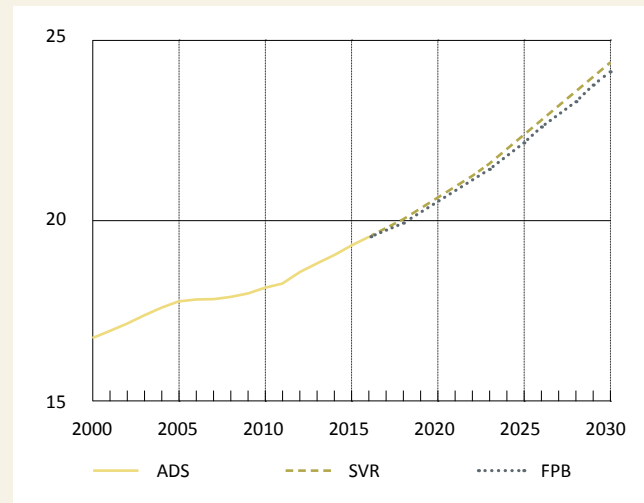
Meer dan een half miljoen inwoners van het Vlaamse Gewest zijn **vreemdelingen** in de zin dat ze niet de Belgische nationaliteit hebben (exact 526.394 op 1/01/2016). Omgerekend komt dit neer op 8,1% van de Vlaamse bevolking. Tot 2005 bleef dit nog (net) onder de 5%.

In de grote steden ligt het aandeel vreemdelingen in de bevolking hoger. In Antwerpen (20,4%) is 1 op de 5 inwoners een vreemdeling, maar ook in Leuven (17,1%), Turnhout (15,1%), Gent (14%), Genk (12%) en Mechelen (10%) is minstens 1 op de 10 een vreemdeling. Daarnaast zijn er ook tal van kleinere gemeenten met relatief veel vreemdelingen, vooral dan in het brede randgebied rond het hoofdstedelijke gewest of in Antwerpse en Limburgse grensgemeenten met Nederland. Meer informatie over de vreemde bevolking en de inwoners van buitenlandse herkomst is te vinden in hoofdstuk 3.5 Diversiteit en inburgering.

De top-5 vreemde nationaliteiten in Vlaanderen anno 2015 zijn Nederlanders (26% van het totale aantal vreemdelingen), Polen (7%), Marokkanen (6%), Italianen (5%) en Roemenen (4%).

1.65 Vergrijzing

Aandeel 65-plussers in de wettelijke bevolking, waarnemingen en vooruitzichten, in %.

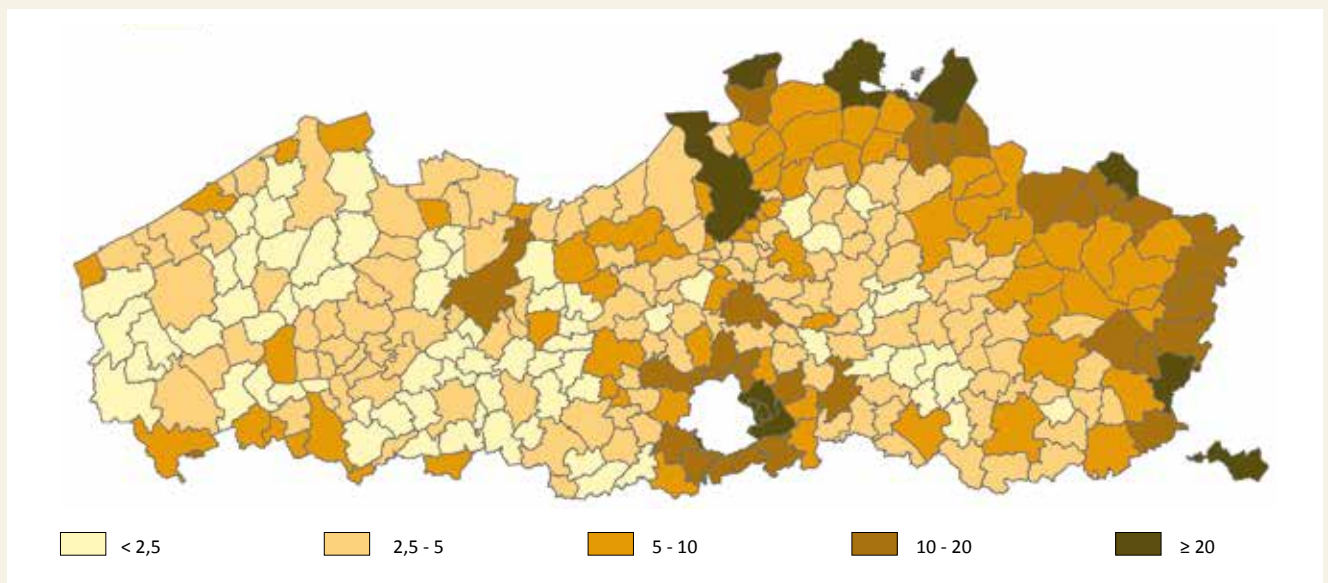
Bron: waarnemingen 2000-2016: ADS; vooruitzichten 2017-2030: FPB en SVR.

Vergrijzing

Vandaag is 1 op de 5 inwoners in het Vlaamse Gewest 65 jaar of ouder (19,5% aan de start van 2016). Het aandeel 65-plussers in de totale bevolking ligt iets lager in het Waalse Gewest (18,3%) maar vooral aanmerkelijk lager in het hoofdstedelijke gewest (13,1%). Ook in de grootsteden Antwerpen (16,8%) en Gent (16,6%) ligt het aandeel 65-plussers onder het Vlaamse

1.64 Buitenlandse bevolking per gemeente

Aandeel van vreemdelingen in de totale wettelijke bevolking per gemeente, 2016, in %.

Bron: ADS, bewerking SVR.

gemiddelde. Maar dat kan verkeren onder de centrumsteden, zoals in Oostende (27,5%), Brugge (23%) of Kortrijk (21,4%).

Bevolkingsvooruitzichten geven aan dat een verdere toename van het aandeel 65-plussers in het verschiet ligt, zowel voor het Vlaamse Gewest (tot 24% tegen 2030) als voor het Waalse Gewest (tot 22%).

Demografische doorstromingsratio

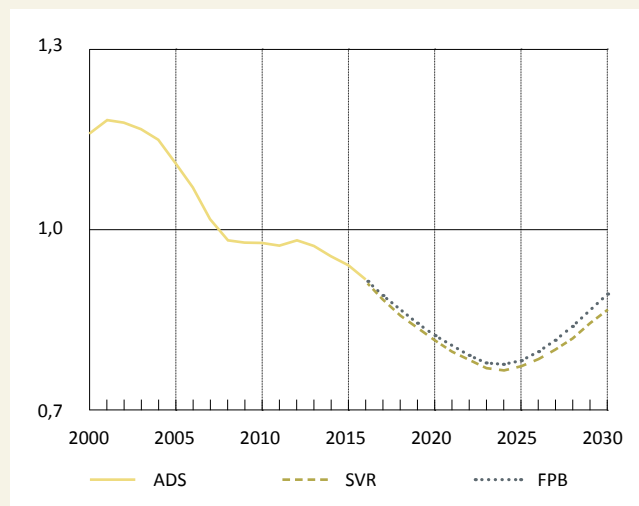
De leeftijden tussen 18 en 24 jaar zijn leeftijden waarop men gewoonlijk instroomt op de arbeidsmarkt; die tussen 58 en 64 jaar leeftijden waarop men gewoonlijk uitstroomt. De verhouding van beide leeftijdsgroepen geeft bijgevolg een idee hoe de potentiële instroom zich verhoudt tot de potentiële uitstroom. Dit is de demografische **doorstromingsratio** van de bevolking op arbeidsleeftijd. Zijn beide groepen in evenwicht, dan is de ratio 1; is er een sterkere potentiële instroom dan uitstroom, dan is de ratio groter dan 1; en omgekeerd, kleiner dan 1 bij een sterkere potentiële uitstroom dan instroom.

Voor het Vlaamse Gewest ligt die ratio aan de start van 2016 op een waarde 0,91, wat een demografisch vervangingstekort uitdrukt. Voor het Waalse Gewest wordt een evenwicht tussen beide leeftijdsgroepen waargenomen (ratio=0,99); voor het hoofdstedelijke gewest een overwicht aan jongvolwassenen ten aanzien van de groep van senioren (ratio=1,36).

De verwachting is dat het aangeduide demografische vervangingstekort in het Vlaamse Gewest zich doorzet tot in 2024 (ratio=0,78 volgens de jongste bevolkingsvooruitzichten van het FPB; 0,77 volgens SVR), om nadien geleidelijk terug te keren naar een evenwicht (tegen 2040 volgens FPB).

1.66 Doorstromingsratio bevolking op arbeidsleeftijd

Doorstromingsratio van de wettelijke bevolking op arbeidsleeftijd (aantal 18-24-jarigen/aantal 58-64-jarigen), waarnemingen en vooruitzichten.

Bron: waarnemingen 2000-2016: ADS; vooruitzichten 2017-2030: FPB en SVR.

Loop van de bevolking

De loop van de bevolking slaat op de wijziging van de bevolking als gevolg van de geboorten en overlijdens en de in- en uitwijkingen door migratie.

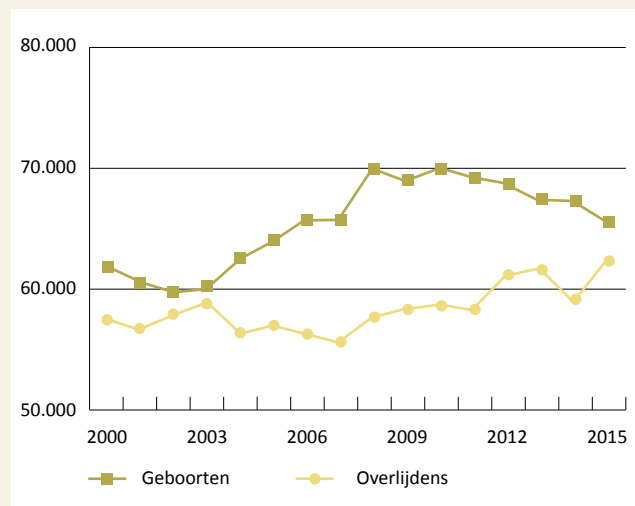
Geboorten en overlijdens

In 2015 werd in Vlaanderen het laagste aantal **geboorten** geregistreerd sinds jaren: 65.606 levendgeborenen bij moeders uit de wettelijke bevolking van het Vlaamse Gewest. In 2010 waren dat er nog meer dan 70.000. De trend is dalend in alle gewesten. Het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest behoudt wel een duidelijk hoger geboortepijl (15,4 levendgeborenen per 1.000 leden van de wettelijke bevolking in 2015) in vergelijking met het Vlaamse (10,2) of het Waalse Gewest (10,5). Een relatief hoog geboortepijl vinden we trouwens terug in verschillende grote Vlaamse steden (Antwerpen=14,9; Mechelen=13,3; Gent=12,6; Kortrijk=12,0; Sint-Niklaas=11,9; Leuven=11,7).

In 2015 werden precies 62.291 **sterfgevallen** geteld in (de wettelijke bevolking van) het Vlaamse Gewest. Dat zijn er bijna 3.500 meer dan het jaar daarvoor. Er zijn niettemin nog meer geboorten dan overlijdens in het Vlaamse Gewest, waardoor de natuurlijke balans positief blijft (+0,5 per 1.000 leden van de wettelijke bevolking in 2015). In het Waalse Gewest is de natuurlijke aangroei van de bevolking anno 2015 negatief (-0,3‰); in het hoofdstedelijke gewest is die naar verhouding sterk positief (+7,5‰).

1.67 Geboorten en overlijdens

Aantal levendgeborenen en aantal overlijdens in de wettelijke bevolking, 2000-2015.

Bron: ADS (Rijksregister, wettelijke bevolking), bewerking SVR.

Vruchtbaarheid

Vruchtbaarheid in demografische zin verwijst naar het feitelijk gerealiseerde aantal geboorten per vrouw. Meer bepaald geeft het leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfer de kans aan om een kind te krijgen op de opeenvolgende vruchtbare leeftijden. Vergelijking van leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers (LVC) voor de kalenderjaren 2010 en 2014 toont aan dat op alle leeftijden jonger dan 30 de vruchtbaarheidskansen over de jaren heen daalden. Er is enkel lichte stijging op leeftijden boven de 35 jaar.

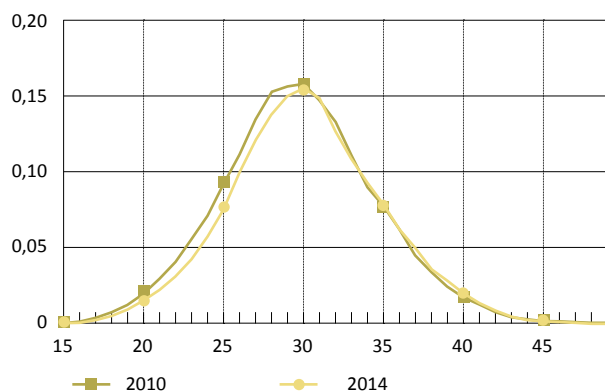
Een samenvattende maat voor het (conjuncturele) vruchtbaarheidsspeil is het totaal vruchtbaarheidscijfer (TVC). Dit geeft aan hoeveel kinderen een vrouw kan verwachten te krijgen volgens de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers in een kalenderjaar. Voor het Vlaamse Gewest noteren we (bij vrouwen tussen 15 en 49 jaar) 1,81 voor 2010, en 1,71 voor 2014.

Een analyse op recente data van Kind & Gezin met betrekking tot vrijwel dezelfde populatie, komt tot een TVC van 1,72 voor 2014 en van 1,66 voor 2015. Dit wijst op een nog verdere daling van de vruchtbaarheid in het afgelopen jaar, opnieuw vooral in de leeftijden tot 35 jaar (Van Bavel & Nomes, 2016).

In een breder tijds kader wordt zichtbaar dat de tijdelijke dalingen van vruchtbaarheidscijfers op jonge leeftijden na verloop van tijd in onze regio meestal gevolgd worden door verhoogde vruchtbaarheidscijfers op oudere leeftijden. Er is in dat geval veeleer uitstel dan wel afstel van kinderen (met een finale afstamming van gemiddeld om en bij de 1,8 kinderen per vrouw).

1.68 Leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers

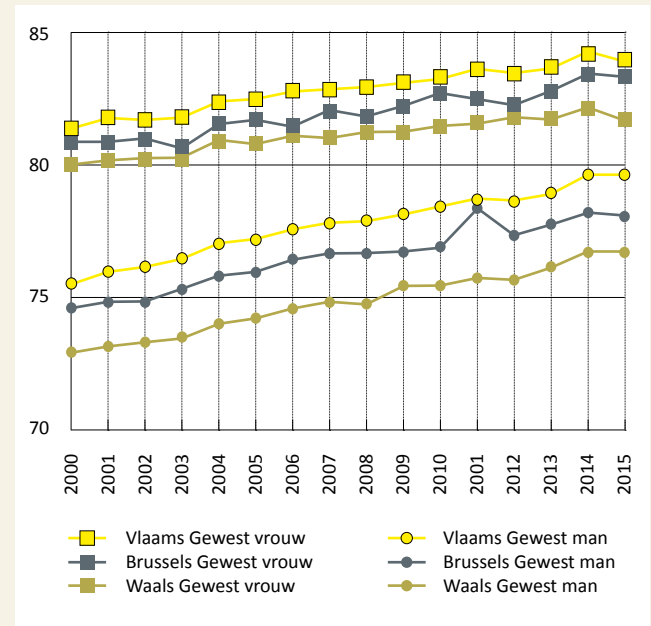
Vruchtbaarheidskansen per leeftijd van de vrouwelijke (wettelijke) bevolking tussen 15 en 49 jaar, 2010 en 2014.

Noot: het vruchtbaarheidscijfer per leeftijd is de verhouding van het aantal levendgeborenen bij vrouwen van een bepaalde leeftijd tot het gemiddelde aantal vrouwen van die leeftijd. Hier betreft het de leeftijd die vrouwen (normaliter) tijdens het kalenderjaar zullen bereiken, van 15 tot 49 jaar.
Bron: ADS (Rijksregister, wettelijke bevolking), bewerking SVR.

1.69 Levensverwachting

Evolutie van de levensverwachting bij geboorte, per gewest en per geslacht, van 2000 tot 2015.

Bron: ADS (Rijksregister, wettelijke bevolking, met leeftijd in verstreken jaren op 1 januari van het kalenderjaar), bewerking SVR.

Levensverwachting

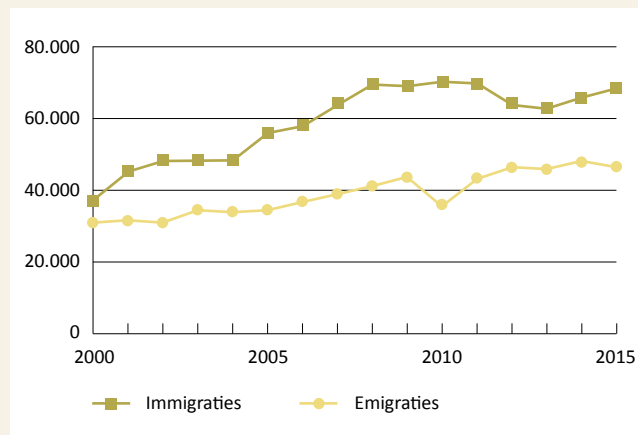
In 2015 lag de **levensverwachting** bij geboorte voor inwoners van het Vlaamse Gewest op 79,61 jaar bij mannen; bij vrouwen op 83,93 jaar (= 4,32 jaar extra tegenover mannen). Dit is een stagnatie bij mannen en een lichte daling bij vrouwen. Zulke lichte dalingen op jaarbasis zijn nog al opgemerkt bijvoorbeeld in 2012. Trendmatig (uitgemiddeld over meerdere kalenderjaren) blijft de levensverwachting toenemen, zij het iets sterker bij mannen (bijna een seizoen per jaar voor de periode 2011-2015) dan bij vrouwen (zowat een half seizoen per jaar). Dit leidt ertoe dat het verschil in levensverwachting bij de geboorte in het voordeel van vrouwen over de jaren heen afzwakt.

Van de drie gewesten is de levensverwachting bij geboorte het hoogst in het Vlaamse Gewest en het laagst in het Waalse Gewest. Bij vrouwen gaat het om een verschil tussen die beide gewesten van 2 levensjaren, bij mannen van bijna 3 levensjaren. Weliswaar stijgt overal de levensverwachting, maar de kloof geraakt niet gedicht.

Op 1 januari van 2015 hebben mannen van het Vlaamse Gewest die dat jaar de pensioenleeftijd bereiken (leeftijd 65) nog een levensverwachting van 19,03 jaar; bij vrouwen is dat 22,19 jaar. Opnieuw is dat hoger dan voor de inwoners van het Waalse Gewest (mannen=17,37 jaar; vrouwen=20,71 jaar) of van het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest (mannen=18,24 jaar; vrouwen=21,90 jaar).

1.70 Internationale migratie

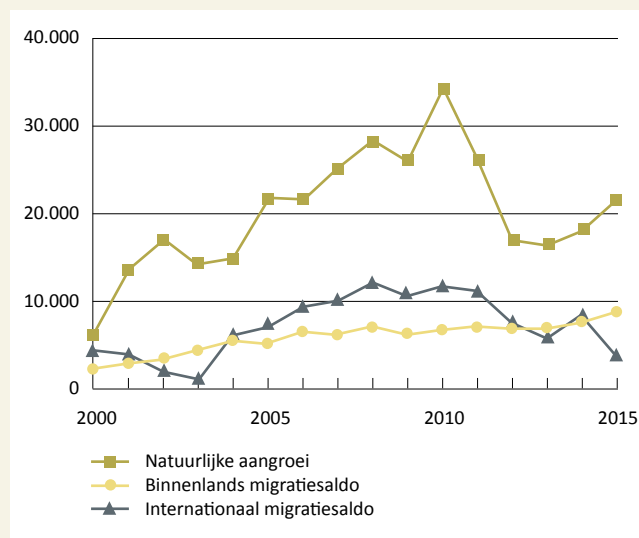
Internationale immigratie en emigratie, 2000-2015.

Noot: De internationale immigratie en emigratie zijn in ruime zin opgevat: internationale immigratie = immigratie vanuit het buitenland (in strikte zin) + opnieuw ingeschreven personen + veranderingen van register (binnen); internationale emigratie = emigratie naar het buitenland (in strikte zin) + ambtshalve geschrapte personen + veranderingen van register (buiten). Asielzoekers zijn niet meegeteld, wel de erkende vluchtelingen in de hoedanigheid van 'veranderingen van register (binnen)'.
Bron: ADS (Rijksregister, wettelijke bevolking), bewerking SVR.

1.71 Componenten bevolkingsgroei

Natuurlijke aangroei, binnenlands en internationaal migratiesaldo, van 2000 tot 2015.

Noot: enkel de wettelijke bevolking is in aanmerking genomen.
Bron: ADS (Rijksregister, wettelijke bevolking), bewerking SVR.

Migraties

Na de daling van de voorbije jaren is de totale internationale **immigratie** naar België voor het tweede jaar op rij opnieuw toegenomen (van afgerond 146.700 in 2013 naar 158.000 in 2015). De totale internationale **emigratie** uit België is beperkter en meer stabiel van aard (jaarlijks schommelend tussen de 110.000 en 114.000 eenheden). Het gaat telkens om migratie van zowel Belgen als vreemdelingen.

Uitsplitsing van de internationale immigratie per gewest leert dat de meeste immigranten zich in het Vlaamse Gewest komen vestigen (43% van de immigranten van 2015), gevolgd door het hoofdstedelijke gewest (32%) en het Waalse Gewest (25%). Bij de internationale emigratie gaat het om gelijkaardige gewestelijke verhoudingen (respectievelijk 42%, 30% en 28%). Bijgevolg zien we dan ook voor het Vlaamse Gewest een stijging van de internationale immigratie (van 62.300 in 2013 naar 68.000 in 2015) samen met een licht schommelende internationale emigratie (rond de 46.600 eenheden in 2013-2015) in recente jaren. Het internationale migratiesaldo blijft positief, zowel voor België (+47.682 eenheden in 2015) als voor het Vlaamse Gewest (+21.589 eenheden).

Ook de binnenlandse migratie vertoont al sinds jaar en dag een positief saldo voor het Vlaamse Gewest, met een grotere inwijking vanuit de overige gewesten (30.420 eenheden in 2015) dan de uitwijking daar naartoe (21.633 eenheden). Een nadere blik leert dat dit enkel op rekening komt van de netto inwijking vanuit het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest (+8.700 eenheden als gemiddelde voor de jaren 2013-2015) terwijl andersom de migratiebalans met het Waalse Gewest negatief is (-1.000 eenheden).

De internationale migratie levert al sinds de eeuwwisseling

de sterkste bijdrage tot de bevolkingsgroei van het Vlaamse Gewest. Concreet laat de bevolkingsgroei van 2015 zich voor twee derden (64%) verklaren door het positieve internationale migratiesaldo, gevolgd door de positieve saldi voor de binnenlandse migratie (26%) en voor de natuurlijke aangroei (10%).

Voor het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest (BHG) tekent zich duidelijk een ander beeld af dan voor het Vlaamse Gewest (VG), enerzijds met een vrij sterk positief natuurlijk saldo (+7,5 per duizend inwoners BHG versus +0,5‰ voor het VG anno 2015) en internationaal migratiesaldo (+14,6‰ BHG versus +3,3‰ VG), anderzijds met een (aanhoudend) negatief binnenlandse migratiesaldo (-11,3‰ BHG versus +1,4‰ VG). Brussel is zowel een internationale magneet als een doorstuw pomp (Pelfrene, 2015).

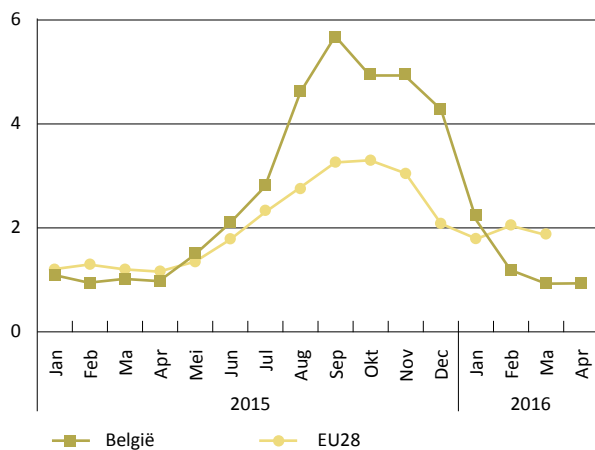
Asiel

In de loop van 2015 hebben zich meer dan 1,25 miljoen personen voor een eerste maal aangemeld voor internationale bescherming in een lidstaat van de Europese Unie. Dat zijn er veel meer dan in de voorgaande jaren (vergelijk met 374.000 in 2013 en 563.000 in 2014). Praktisch allen zijn burgers van buiten de Europese Unie.

In België meldde 38.995 nieuwe **asielzoekers** van buiten de EU zich aan in de loop van 2015, waarvan de meesten toestroomden in de tweede jaarhelft (30.515). Omgerekend geeft dat voor die jaarhelft 27 nieuwe asielzoekers per 10.000 leden van de bevolking, wat uitstijgt boven het Europese cijfer van 17. Aldus gerekend manifesteerde de asielgolf van het najaar van 2015 zich sterker in België dan in de Europese Unie als ge-

1.72 Instroom van asielzoekers

Aantal derdelanders dat een eerste aanvraag voor internationale bescherming indiende, in België en de Europese Unie (EU28), maandelijkse instroom van januari 2015 tot april 2016, aantallen per 10.000 inwoners.

Noot: voor de noemer werd de 'gewoonlijk verblijvende bevolking' op 1 januari 2015 zoals gerapporteerd aan Eurostat in aanmerking genomen.
Bron: Eurostat; bewerking: SVR.

heel, met een piek in september. In vergelijking met de overige lidstaten rangschikte België zich aldus in de subtop (rang 8). De nieuwste maandelijkse tellingen voor 2016 vertonen evenwel een duidelijke terugval van de asielinstroom - tot minder dan een derde van het peil van nazomer 2015. Die terugval is sterker voor lidstaat België dan voor de Europese Unie als geheel.

Opmerkelijk is het sterke overwicht van mannen onder de asielzoekers van het najaar 2015. Drie op de vier van alle derdelanders die dan een eerste asielaanvraag indienden in een EU-lidstaat, zijn mannen. Bij de grote groep van Syriërs is dat ook het geval (70%). De jongste gegevens over de nieuwe asielaanvragen in België van 2016 tonen dat er nu ook meer vrouwen bij zijn. De meesten zijn jongvolwassenen.

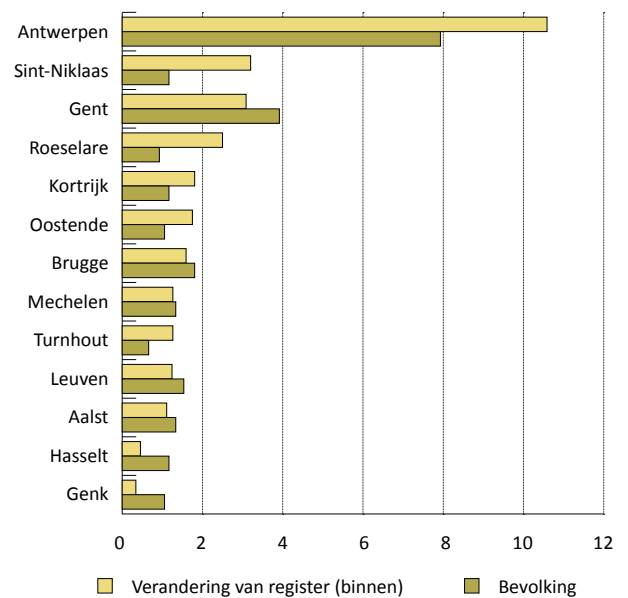
Waar 5 jaar terug binnen de EU een kwart van de beslissingen (in eerste aanleg) over asielaanvragen van derdelanders in positieve zin zijn beoordeeld (25% in 2010), is dat recent aangegroeid tot de helft (52% in 2015). Dat is ook zo voor België (54% in 2015) of voor Duitsland (57%). In Nederland, Denemarken of Zweden bijvoorbeeld ligt dat hoger, maar in die landen wordt veel meer de (tijdelijke) subsidiaire beschermingsstatus toegekend dan wel de (permanente) erkenning als vluchteling volgens de Conventie van Genève.

Het Federaal Agentschap voor de opvang van Asielzoekers (Fedasil) staat in voor de opvang en begeleiding van asielzoekers in ons land. België telt heel wat opvangcentra, hetzij beheerd door Fedasil, door OCMW's (de 'lokale opvanginitiatieven' of LOI's) of door ngo's. Die liggen verspreid over het land, zowel in steden als op het platteland.

Erkende vluchtelingen of **subsidiair beschermden** treden toe tot de wettelijke bevolking van het land via de administra-

1.73 Verandering van register (binnen)

Verdeling van 'verandering van register (binnen)'^{*} in de 13 Vlaamse centrumsteden in vergelijking met de verdeling van de bevolking, in 2015, in % van het totaal voor het Vlaamse Gewest.

Noot: voor de verdeling van de bevolking is gesteund op de gemiddelde wettelijke bevolking.

^{*} Gaat om asielzoekers die na erkenning als vluchteling of subsidiair beschermde overgeschreven worden van het wachtregister naar het reguliere bevolkingsregister.

Bron: ADS (Rijksregister, wettelijke bevolking), bewerking SVR.

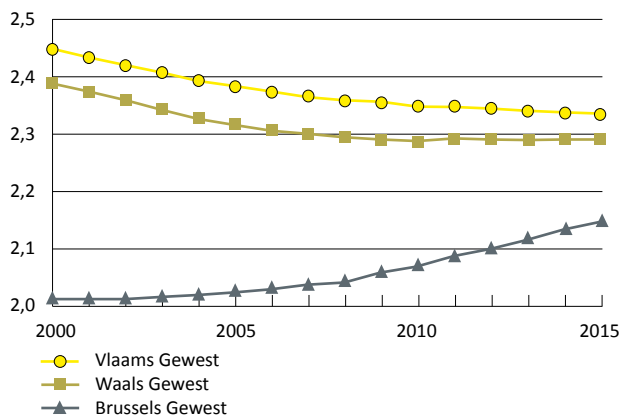
tieve regeling van de 'verandering van register (binnen)', wat voor de bevolkingsstatistiek een component is van de internationale immigratie. In de regel worden ze ingeschreven in het vreemdelingenregister. In 2015 waren er 12.960 zulke registraties in België, waarvan de kleine helft (45%) in een Vlaamse stad of gemeente. Er is vooral sterke concentratie van de 'veranderingen van register (binnen)' in het hoofdstedelijke gewest (18% versus 10,5% bevolkingsaandeel). In de 13 Vlaamse centrumsteden vinden we zulke relatieve concentratie terug in Antwerpen, Sint-Niklaas, Roeselare, Kortrijk, Oostende en Turnhout. Daarnaast zijn er ook tal van kleinere (bijvoorbeeld Langemark-Poelkapelle, Lint, Lovendegem) of middelgrote gemeenten (zoals Sint-Truiden, Ranst en Heusden-zolder) met relatief veel ingeschreven vluchtelingen en/of subsidiair beschermden.

Huishoudens

Terwijl de bevolking van het Vlaamse Gewest tussen 2000 en 2015 gestaag aangroeide met 8,5%, steeg het aantal private **huishoudens** met 14% (van 2.396.000 naar 2.731.000). Het resultaat van die veel sterkere aangroei van de private huishoudens is een huishoudensverdunding, met een kleiner gemiddeld aantal leden per privaat huishouden dan voorheen (van 2,45 in 2000 naar 2,33 in 2015). De laatste jaren zwakt die

1.74 Gemiddelde huishoudgrootte

Gemiddelde grootte van de private huishoudens, per gewest, van 2000 tot 2015, stand op 1 januari van het jaar.

Noot: de gemiddelde huishoudgrootte = aantal personen van de wettelijke bevolking woonachtig in private huishoudens/aantal private huishoudens. Aangenomen werd dat een huishouden van 10 of meer leden gemiddeld 11,5 leden telt.
Bron: ADS, bewerking SVR (datawarehouse demografie).

voortschrijdende huishoudensverduunning wel af; er is veeleer stagnatie.

Een gelijkaardig beeld tekent zich uit voor het Waalse Gewest (van 2,39 leden/privaat huishouden in 2000 naar 2,29 in 2015). Daartegenover staat de ontwikkeling in het Brussels Hoofdstedelijke Gewest, met vanaf halfweg de jaren 2000 een opvallende toename van het gemiddelde ledental per privaat huishouden (van 2,01 in 2000 over 2,02 in 2005 naar 2,14 in 2015).

Een kleine minderheid verblijft in een collectief of institutioneel huishouden (meestal ouderen met verblijf in een woonzorgcentrum). In het Vlaamse Gewest gaat het anno 2015 om

iets meer dan 77.000 personen (exact 77.256), wat neerkomt op 1,2% van de totale bevolking.

Op 1 januari 2015 telde het Vlaamse Gewest iets meer dan 849.000 1-persoonshuishoudens: 401.000 mannen en 448.000 vrouwen. Dat zijn er 193.000 meer dan 15 jaar geleden. Het aandeel **alleenwonenden** in de totale Vlaamse bevolking is tussen 2000 en 2015 toegenomen (van 11% tot 13%). In het Waalse Gewest loopt de evolutie van het aandeel alleenwonenden in de bevolking parallel (van 13% naar 15%); niet zo in het Brussels Hoofdstedelijke Gewest waar omgekeerd net een daling wordt vastgesteld (van 25% naar 22%).

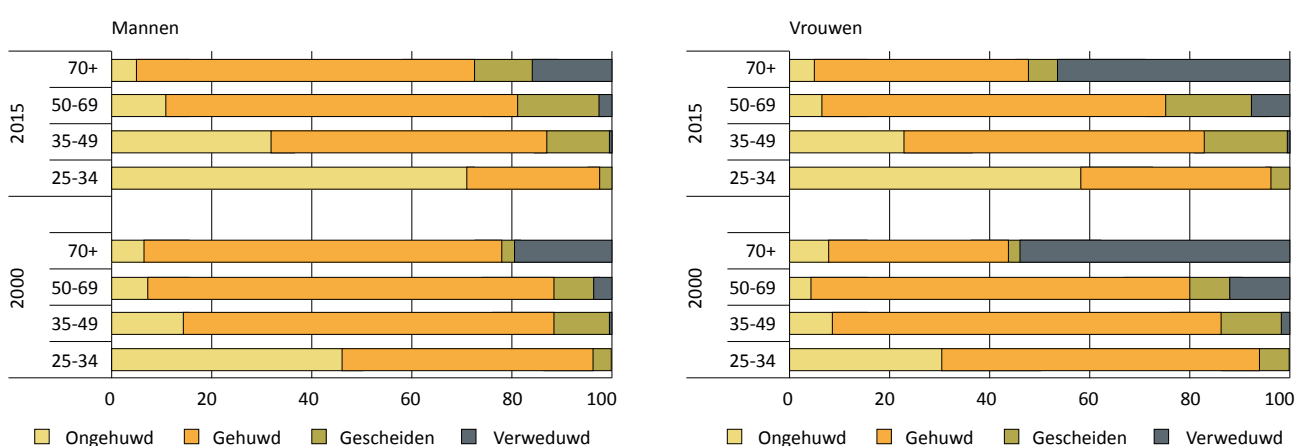
In 2030 worden in het Vlaamse Gewest 955.000 alleenwonenden verwacht. Vooral het aantal oudere alleenwonenden, meer specifiek oudere vrouwen, zal groeien (Lodewijckx, 2016).

Binnen Europa heeft lidstaat België rang 9 wat betreft het aandeel 1-persoonshuishoudens in het geheel van private huishoudens (34,1%), op basis van de Census van 2011 met data voor de 'usually resident population' in lidstaten van de (toenmalige) EU27. Het Vlaamse Gewest situeert zich in het derde kwartiel (met 30,4%), tussen het Verenigd Koninkrijk (rang 18) en Roemenië (rang 19). Ook een meer recente schatting (EAK) voor 2014, maar dan voor de bevolking van 15 jaar en ouder, plaatst het Vlaamse Gewest in het derde kwartiel van de EU28.

Aanvullende studie naar huishoudenstype geeft aan dat in Vlaanderen het gezin met thuiswonende kinderen nog steeds de belangrijkste leefvorm is (39% van alle private huishoudens in de wettelijke bevolking van 2014 tegenover 46% in 1994). Voor het grootste deel zijn dit gehuwde koppels met kinderen (Lodewijckx, 2014).

1.75 Burgerlijke staat

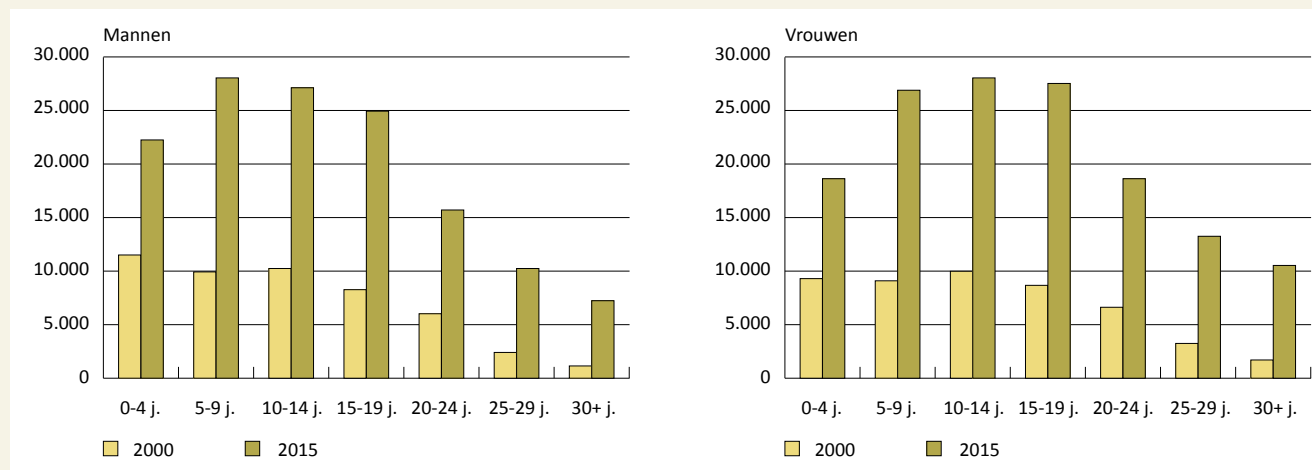
Burgerlijke staat van 25+-jarigen per geslacht, van 2000 tot 2015, in %.

Bron: ADS, bewerking SVR (datawarehouse demografie).

1.76 Gescheiden blijven

Duur sinds echtscheiding bij gescheiden 50-69-jarigen per geslacht, in 2000 en 2015, in aantal jaren.

Bron: ADS, bewerking SVR.

Veranderende samenlevingsvormen

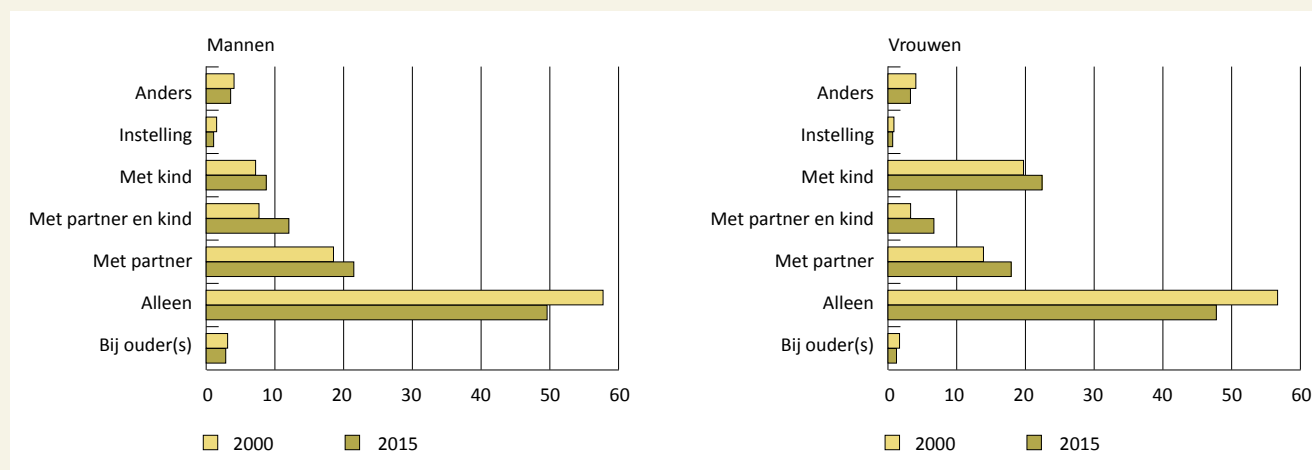
Sinds de eeuwwisseling is de Vlaamse volwassen bevolking toegenomen met 10%. In 2015 hebben de jongsten van de babyboomgeneratie (geboren 1946-64) de leeftijd van 50 jaar bereikt. De groep 50-69-jarigen is sinds 2000 met een kwart toegenomen (tot 1.680.358). Het toenemende aantal echtscheidingen sinds 1970 tekent het meest deze leeftijdsgroep. Het aantal gescheiden personen op deze leeftijd is tussen 2000 en 2015 bijna verdrievoudigd tot 279.357. Niet meer 7,4% (in 2000) maar 17,2% (in 2014) is nu gescheiden. Omwille van hertrouw heeft een nog hoger percentage ervaring met een echtscheiding. De toename gaat op leeftijd 50-69 samen met een daling van het aandeel gehuwden en van het aandeel weduwen en met een lichte stijging van het aandeel dat ongehuwd blijft.

De toegenomen echtscheidingsgeneigdheid in combinatie met een dalende hertrouwkans deed de groep die lang gescheiden blijft, groeien. In 2015 was 25% van de gescheiden mannen van 50-69 jaar al minstens 20 jaar gescheiden; voor vrouwen ging het om 30%. Niet-hertrouwde 50-69-jarige mannen zijn in 2015 gemiddeld genomen al 14,2 jaar gescheiden; vrouwen al 15,5 jaar. Dat mannen vaker dan vrouwen hertrouwen speelt hierin een rol (Corijn, 2012).

De samenlevingsvormen van gescheiden 50-69-jarigen zijn sinds de eeuwwisseling weinig veranderd. Alleen wonen na een echtscheiding was en blijft de dominante samenlevingsvorm. Gescheiden mannen en vrouwen wonen op leeftijd 50-69 iets minder vaak alleen en iets vaker ongehuwd samen met een partner dan 15 jaar geleden.

1.77 Samenlevingsvorm van gescheiden 50-69-jarigen

Samenlevingsvormen van gescheiden 50-69-jarigen per geslacht, 2000 en 2015, in procent.

Bron: ADS, bewerking SVR.

DEFINITIES

Bevolkingsdichtheid De verhouding van de jaarlijks gemiddelde bevolking tot de gegeven omvang van het territorium (in km²). In Belgische statistieken is het gebruikelijk om de oppervlakte van de inlandse watergebieden bij te tellen bij het territorium. In Europese statistieken wordt dit in de regel niet meegeteld, zodat meer precies de bevolkingsdichtheid 'per oppervlakte land' wordt aangegeven. Voor landen met veel meren en rivieren (Finland, Nederland) maakt dat inderdaad veel uit.

Bruto geboortecijfer Aantal geboorten per jaar per duizend inwoners, berekend op de gemiddelde bevolking van het jaar.

Bruto sterftcijfer Aantal overledenen per jaar per duizend inwoners, berekend op de gemiddelde bevolking van het jaar.

Derdelander Niet EU-burger.

Gemiddelde bevolking op jaarbasis De gemiddelde bevolking zoals die kan bepaald worden uit de tellingen op 1 januari van het jaar en op 31 december van het jaar (= stand op 1 januari van het volgende jaar). Biedt een aanmerkelijke benadering van de bevolking op 1 juli van het betreffende jaar.

Huishouden Het huishouden bestaat uit een persoon die gewoonlijk alleen leeft, ofwel uit twee of meer personen, al dan niet met elkaar verwant, die gewoonlijk in dezelfde woning wonen en er samenleven. Onder een collectief (of een institutioneel) huishouden verstaat men (in tegenstelling tot een privaat huishouden): kloostergemeenschappen, rusthuizen, weeshuizen, studenten- of arbeidershomes, verplegingsinrichtingen en gevangenis- (definitie van ADS).

Leeftijdspiramide Gekantelde verdeling van de bevolking over leeftijds- en geslachtsgroepen. De jongste leeftijdsgroep vindt men aan de basis, de oudste aan de top. Links van de centrale as staan de mannen, rechts de vrouwen. De traditionele piramidevorm oogt vandaag meer als een boon.

Internationale migratie De migratie van en naar het buitenland, ook 'externe migratie' genoemd. Het verschil tussen de buitenlandse immigratie (+) en de buitenlandse emigratie (-) geeft het saldo van de buitenlandse/internationale migraties. Voor de bepaling van dat saldo wordt ook rekening gehouden met de 'ambtshalve schrappingen' (-), de 'opnieuw ingeschreven personen' na een voorgaande ambtshalve schrapping in een voormalig kalenderjaar (+) en met de 'veranderingen van register', hetzij van het wachtregister voor asielzoekers naar een wettelijk bevolkingsregister (+), of omgekeerd (-).

Binnenlandse migratie De migratie van en naar een andere gemeente binnen België, ook 'interne migratie' genoemd. Het verschil tussen de binnenlandse inwijking (+) en de binnenlandse uitwijking (-), berekend over alle 308 gemeenten van het Vlaamse Gewest, geeft het saldo van de migraties tussen het Vlaamse Gewest en de beide overige gewesten van België.

Vergrijzing Proces van toename van het aandeel ouderen (in de regel vanaf 65 jaar) in de bevolking.

Vruchtbaarheidscijfer Het vruchtbaarheidscijfer per leeftijd is de verhouding van de levendgeborenen bij vrouwen van een bepaalde leeftijd tot de (gemiddelde) getalsterkte van de vrouwen van die leeftijd. Voor de leeftijd van de vrouwen wordt ofwel a) de leeftijd aangenomen die in de loop van het jaar (normaliter) zal bereikt worden gegeven hun geboortjaar, ofwel b) de leeftijd die bereikt werd op de laatste verjaardag. Bij optie (a) gaat het op elke leeftijd over één enkele generatie vrouwen (allen van hetzelfde geboortjaar); men noemt dit ook "projectieve" cijfers, meer bepaald voor aanwending in bevolkingsvooruitzichten (waarbij veelal de getalsterkte van de vrouwelijke bevolking op 1 januari van het jaar wordt in aanmerking genomen in plaats van de gemiddelde getalsterkte in dat jaar). Bij optie (b) betreffen de overeenkomstige vruchtbaarheidscijfers bij nader toezien twee generaties van vrouwen (die weliswaar in de loop van het jaar dezelfde leeftijd kunnen delen naargelang hun verjaardag al dan niet voorbij is).

Totaal vruchtbaarheidscijfer Het totale vruchtbaarheidscijfer (TVC) is de som van de vruchtbaarheidscijfers per leeftijd. Het TVC is gelijk aan het aantal kinderen dat een vrouw in het reproductieve leeftijdsinterval zou krijgen indien ze hetzelfde vruchtbaarheidscijfer zou blijven vertonen op elke leeftijd. Men spreekt in dat verband soms ook over het conjuncturele vruchtbaarheidsspeil in contrast met de finale afstamming waarbij de vruchtbaarheid van een generatie van vrouwen daadwerkelijk vanaf leeftijd 15 tot leeftijd 50 jaar (overheen alle kalenderjaren) is opgevolgd. Ook hier hangt de uitkomst af van wat precies onder 'leeftijd' moet worden verstaan, hetzij de leeftijd 'volgens het geboortjaar' hetzij 'volgens de laatste verjaardag' van de vrouw bij de geboorte van het kind.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

- Corijn, M. (2012). *Sluiting en ontbinding van een eerste, tweede en derde huwelijk in het Vlaamse Gewest (1970-2010)*. Een analyse op basis van Rijksregistergegevens. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, SVR-Webartikel, 2012/1.
- Lodewijckx, E. (2014). *Meest voorkomende leefvorm in Vlaanderen is gezin met kinderen*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, SVR-ST@TS, 2014/3.
- Lodewijckx, E. (2015). *Huishoudensprojecties: basishypothesen en werkwijzen*. Brussel: Studiedienst Vlaamse Regering, SVR-Methoden en technieken, 2015/2.
- Lodewijckx E. (2016). *Aantal alleenwonenden in Vlaanderen sinds 1990 toegenomen met 50%*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, SVR-ST@TS, 2016/1.
- Pelfrene, E. & Lodewijckx, E. (2014). *De bevolking ingeschreven in het wachtregister van asielzoekers*. In: Pelfrene E. & Van Peer C., Internationale migraties en migranten in Vlaanderen, Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, SVR-Studie, 2014/1.
- Pelfrene, E., Schockaert, I. & Lodewijckx, E. (2015). *Bevolkingsprojecties: basishypothesen en werkwijzen*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, SVR-Methoden en technieken, 3.
- Schockaert, I. (2015) *Nieuwe bevolkings- en huishoudensprojecties voor de Vlaamse steden en gemeenten, 2015-2030*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, SVR-ST@TS, 2015/1.
- Van Bavel, J. & Nomes, E. (2016). *De recente evolutie van de vruchtbaarheid in het Vlaamse Gewest: 2014-2015*. Leuven: KU Leuven Centrum voor Sociologisch Onderzoek.
- Vandresse M. (2016). *Demografische vooruitzichten 2015-2060. Bevolking, huishoudens en prospectieve sterftequotienten*. Federaal Planbureau (FPB) en Algemene Directie Statistiek (ADS) van de FOD Economie, maart 2016.

Algemene Directie Statistiek (FOD Economie, KMO, Middenstand en Energie): www.stabel.fgov.be

BLIKVANGERS

- Onder meer als gevolg van de zesde staatshervorming is er tussen 2014 en 2015 een stijging van de beschikbare Vlaamse middelen van 53% (figuur 1.78). Ook de uitgaven namen met een derde toe (figuur 1.94).
- De bijdrage van de Vlaamse overheid aan de geconsolideerde brutoschuld bedraagt 17,2 miljard euro, dat is 950 miljoen euro of 5% minder dan in 2014 (figuur 1.81).
- Het totale aantal Vlaamse ambtenaren en de personeelsbeschikbaarheid daalt (figuur 1.84). Het voorbije jaar neemt ook het aantal personeelsleden van de lokale besturen af, bij de gemeenten zelfs met 7% (figuur 1.85).
- De tevredenheid van de burgers over het beleid van de lokale overheid is de jongste jaren toegenomen, dit is niet het geval voor de Vlaamse overheid (figuur 1.102). Burgers zijn ook minder tevreden over de voorzieningen van de overheid (figuur 1.104). Er is wel een toename in de tevredenheid van de burgers over de informatieverstrekking door de overheid (figuur 1.107).
- Bij de burgers is er een globale stijging van het vertrouwen in de instellingen. Dit gaat ook op voor de Vlaamse administratie maar niet voor de Vlaamse regering en het Vlaams Parlement (figuur 1.111).
- Bij de lokale besturen is men het meest tevreden over de werking van de eigen administratie, maar ook over de werking van de Vlaamse administratie is er een toename van de tevredenheid (figuur 1.115). Lokale besturen zijn doorgaans tevreden over de correctheid van de informatie die ze van de Vlaamse overheid krijgen, al schort er nog wat aan de tijdigheid en de informatie op maat (figuur 1.116).
- Bij de lokale besturen is de tevredenheid over het algemeen toezicht, het verlenen van subsidies en vergunningen door de Vlaamse overheid toegenomen. Er blijven wel klachten over de complexiteit en snelheid van toepassing van regelgeving, het gebrek aan maatwerk en gelijkwaardige behandeling (figuur 1.117).
- Het imago van de Vlaamse overheid bij de lokale besturen is er de voorbije jaren op vooruit gegaan: de Vlaamse overheid is betrouwbaar, vernieuwend en toegankelijk, maar op het vlak van efficiëntie en transparantie is nog verbetering mogelijk (figuur 1.121).

Met deze bestuurlijke context wordt de politieke en bestuurlijke omgeving geschetst waarbinnen en waarrond het Vlaamse beleid werkt. Dat gebeurt aan de hand van een heel deel indicatoren die zowel gaan over de Vlaamse overheid, de lokale overheid als de burgers. In de eerste plaats komen de inputfactoren van de overheid aan bod: wat zijn de middelen en het personeel waarover de Vlaamse en lokale overheid beschikken? Daarna volgt de output: welke investeringen en uitgaven doen deze overheden en hoe zit het met de efficiëntie? Het derde deel zoomt in op enkele effecten van het beleid. Wat vinden burgers en lokale overheden van de prestaties en dienstverlening van de Vlaamse overheid en dat vanuit de bril van de waarden die de Vlaamse overheid belangrijk vindt: wendbaarheid, betrouwbaarheid en integriteit, transparantie en openheid, daadkracht en effectiviteit, efficiëntie en klantgerichtheid.

Middelen van de Vlaamse en lokale overheid

Dit luik belicht de inputzijde of de middelen die de Vlaamse en lokale overheden ter beschikking staan. Het gaat achtereenvolgens over de financiën en het personeel.

Financiën

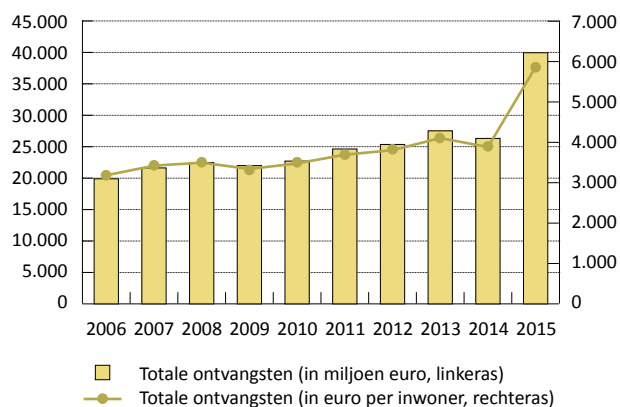
In dit deel komen de financiën van de Vlaamse en lokale overheden aan bod. Zoals de voorgaande VRIND-edities vermeldt deze uitgave de werkelijke ontvangsten of realisaties in plaats van de begrotingscijfers. Er wordt ingegaan op de totale ontvangsten, de fiscale autonomie, de financiële toestand en ten slotte het aandeel van de ontvangsten van andere overheden in de totale ontvangsten.

Totale ontvangsten

De **totale ontvangsten** uit de Vlaamse algemene begroting zijn in 2015 gestegen met 13,9 miljard tegenover 2014, een stijging van 53%. Ze komen uit op 40,2 miljard euro, tegenover 26,3 miljard euro in 2014. Deze 13,9 miljard extra middelen, wordt voor het grootste deel verklaard door de zesde staats-hervorming. Als gevolg hiervan krijgt de Vlaamse overheid in 2015 immers 10,8 miljard euro extra middelen die langs verschillende kanalen naar het Vlaamse niveau toevloeien. Zo zijn er nieuwe dotaties van het federale niveau die nauw samenhangen met de nieuwe bevoegdheden en de daaraan gekoppelde uitgaven. Daarnaast kan Vlaanderen vanaf 2015 nieuwe opbrengsten genereren door de gewestelijke opentienem op de federale personenbelasting. Het tarief van deze

1.78 Totale ontvangsten Vlaamse overheid

Evolutie van de totale ontvangsten van de Vlaamse overheid, in realisaties, van 2006 tot 2015, in miljoen euro en in euro per inwoner.

Bron: Departement FB, afdeling Financiële Diensten en Rapportering.

opcentiemen wordt autonoom door het Vlaamse niveau vastgelegd (zie verder onder Fiscale autonomie). Naast het bedrag van 10,8 miljard ingevolge de staats hervorming omvat de stijging ook de terugbetaling van 3 miljard (inclusief premies) van de steun die de Vlaamse overheid aan de KBC tijdens de financiële crisis had verstrekt. Na de eerdere terugbetalingen in 2013 en 2014 is hiermee de volledige Vlaamse steun aan KBC terugbetaald.

De Vlaamse ontvangsten per inwoner (Vlaamse Gewest + 30% van het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest) bedragen in 2015 5.910 euro, tegenover 4.170 euro in 2014.

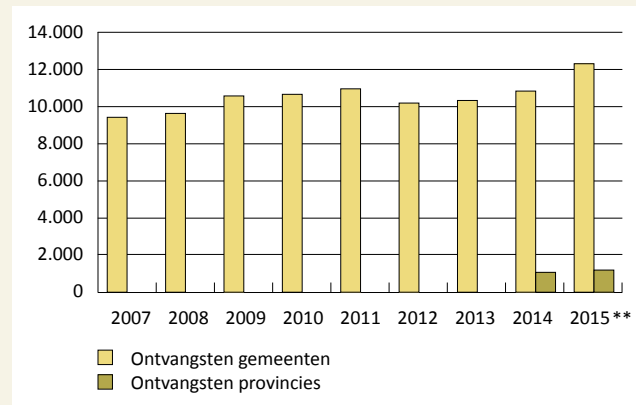
De totale ontvangsten op gemeentelijk niveau bedroegen in 2015 12,2 miljard euro, een stijging van 12% ten opzichte van 2014. Ook in 2014 was er een (bescheiden) toename van 5%. De provincies hadden totale ontvangsten van slechts 1,1 miljard in 2014. In dat jaar bedroegen de totale ontvangsten van de Vlaamse overheid 26,3 miljard euro. Wanneer we de ontvangsten van gemeenten, provincies en Vlaamse overheid als één geheel willen beschouwen, dienen we er echter rekening mee te houden dat de gemeenten en provincies in ruime mate vanuit de Vlaamse overheid worden gefinancierd. De overdrachten van het Vlaamse niveau naar de gemeenten en provincies bedroegen in 2014 om en nabij 4,6 miljard euro. De gezamenlijke ontvangsten van Vlaamse overheid, provincies en gemeenten in 2014 bedragen zo circa $26,3 + 10,8 + 1,1 - 4,6 = 33,6$ miljard euro. Gezien de stijging van de Vlaamse ontvangsten in 2015 met 13,9 miljard, zullen de globale ontvangsten in 2015 naar verwachting met een vergelijkbaar bedrag toenemen.

Fiscale autonomie

In 2015 is de opbrengst van de **gewestbelastingen** vrijwel gelijk gebleven aan de opbrengst van 2014 en bedraagt 5,3 miljard euro. Dit is de laagste groei sinds het crisisjaar 2009. In dat jaar werd een daling met 4,5% genoteerd. In de daar-

1.79 Totale ontvangsten gemeenten en provincies

Evolutie van de totale ontvangsten van gemeenten en provincies*, van 2007 tot 2015, in miljoen euro.

*Voor de provincies zijn via de BBC-databank slechts data beschikbaar vanaf 2014.

**Het cijfer voor 2015 is een extrapolatie.

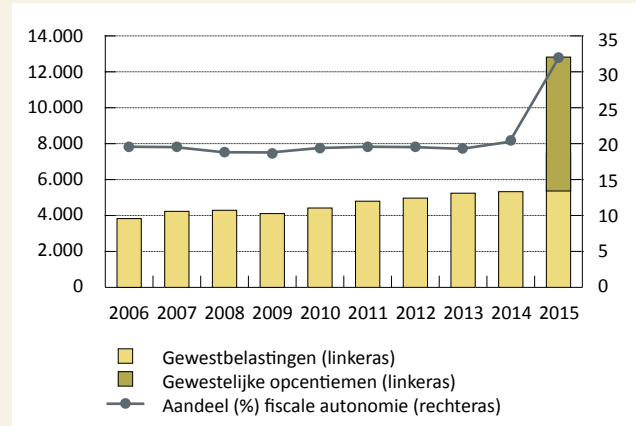
Bron: Agentschap Binnenlands Bestuur.

opvolgende jaren konden de gewestbelastingen - ondanks de crisis - jaar na jaar behoorlijke groeicijfers voorleggen, met uitzondering van 2014 (groei van 0,9%) en 2015. Voor de gewestbelastingen zijn de gewesten vrijwel volledig bevoegd. Het Vlaamse Gewest int zelf de onroerende voorheffing, sinds 2011 de verkeersbelasting, de belasting op de inverkeerstelling en het eurovignet en sinds 2015 ook de registratie-, schenkings- en successierechten. Vanaf 2015 worden daarmee vrijwel alle gewestbelastingen door het gewest zelf geïnd en niet langer door de federale overheid. Daarnaast zijn er nog 0,2 miljard 'eigenlijke' gewestbelastingen (milieuheffingen, planlasten, heffingen op leegstand.

Vóór de zesde staats hervorming waren de gewestbelastingen de enige ontvangsten waarover de deelstaten autonoom

1.80 Fiscale autonomie

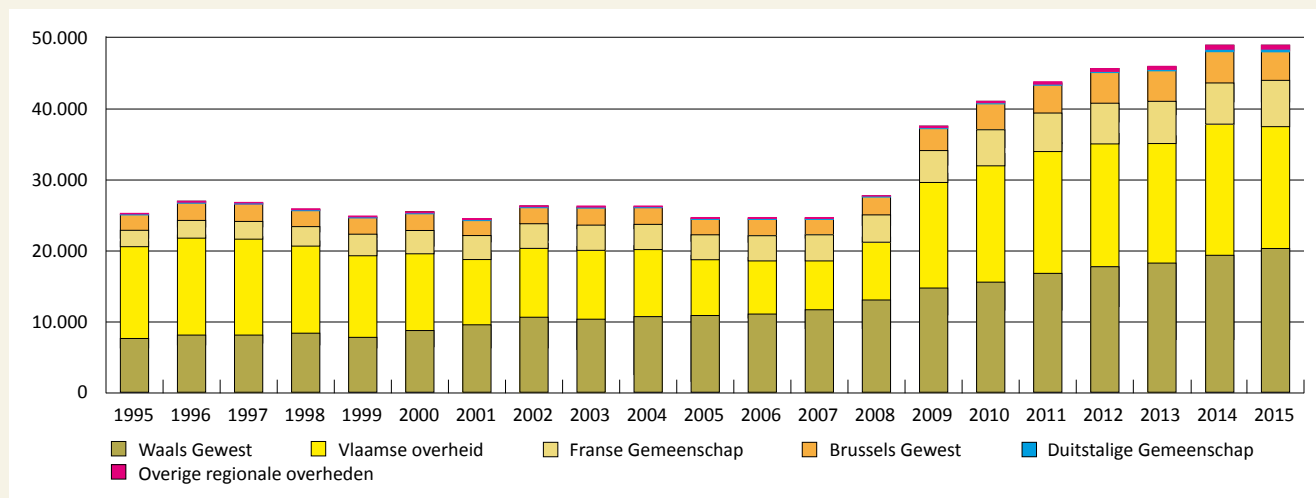
Evolutie van de gewestbelastingen en gewestelijke opcentiemen en aandeel fiscale autonomie, van 2006 tot 2015, in miljoen euro en %.

Bron: Departement FB, afdeling Financiële Diensten en Rapportering.

1.81 Schuld deelstaten

Evolutie van de bijdrage van de deelstaten tot de geconsolideerde brutoschuld, van 1995 tot 2015, in miljoen euro.

Bron: INR.

beslisten. Met het inwerkingtreden van de nieuwe staatshervorming is deze **fiscale autonomie** aanzienlijk uitgebreid. De federale overheid stelt vanaf 2015 een deel van de middelen die zij ontvangt via de personenbelasting open voor een systeem van **opcentiemen**. De federale overheid verlaagt het tarief van de personenbelasting met ongeveer 25% waarop de gewesten zelf een bijkomend tarief (opcentiemen, dat wil zeggen een percentage bovenop de federale personenbelasting) kunnen voorzien op de personenbelasting geïnd in het gewest. De gewesten kunnen vervolgens (al dan niet gedifferentieerde) opcentiemen heffen op belastingsschijven die ze zelf bepalen. Slechts onder bepaalde voorwaarden kunnen de gewesten echter afwijken van de progressiviteit van de personenbelasting.

De gewesten zijn daarnaast ook bevoegd om **belastingverminderingen en -vermeerderingen, kortingen en belastingkredieten** toe te staan. Dit geeft de Vlaamse overheid de mogelijkheid op een aantal vastgestelde domeinen belastingvoordelen toe te kennen. Het bekendste voorbeeld is de woonbonus (voor de 'eigen woning'). Deze belastingvoordelen worden echter als uitgaven beschouwd en komen hier niet aan bod.

In 2015 bedragen de voornoemde opcentiemen 7,5 miljard euro. Samen met de 5,3 miljard euro aan gewestbelastingen vormen zij de fiscale autonomie van de Vlaamse overheid. In totaal gaat het dus over een bedrag van 12,8 miljard euro of 32% van de totale ontvangsten. Vóór 2015 vormde de fiscale autonomie, dat wil zeggen de gewestbelastingen, een aandeel van 19 à 20% in de ontvangsten.

Financiële toestand

De bijdrage van de Vlaamse overheid aan de **geconsolideerde brutoschuld** bedraagt eind 2015 17,2 miljard euro. In vergelijking met eind 2014 is de schuld gedaald met 950 miljoen euro of 5%. De terugbetaling van de KBC-steun in 2015 (3 miljard euro inclusief premies) heeft in belangrijke mate bijgedragen

tot de daling van de schuld in 2015. Vlaanderen bereikte zijn laagste schuld net voor de financiële crisis. In 2009 nam de schuld van de Vlaamse overheid sterk toe door de overheidssteun verleend aan KBC en het begrotingstekort als gevolg van de financieel-economische crisis. Om die redenen nam de Vlaamse schuld in 2009 veel sterker toe dan bij de andere regio's.

De totale schuld van de deelstaten blijft in 2015 stabiel op 48,8 miljard euro. De grootste schuld bezit het Waalse Gewest (20,3 miljard euro), gevolgd door de Vlaamse overheid en de Franse Gemeenschap (6,5 miljard). Naast de Vlaamse overheid kon ook het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest zijn schuld aanzienlijk terugdringen (-8%). Het Waalse Gewest en de Franse Gemeenschap daarentegen zagen hun schuld toenemen.

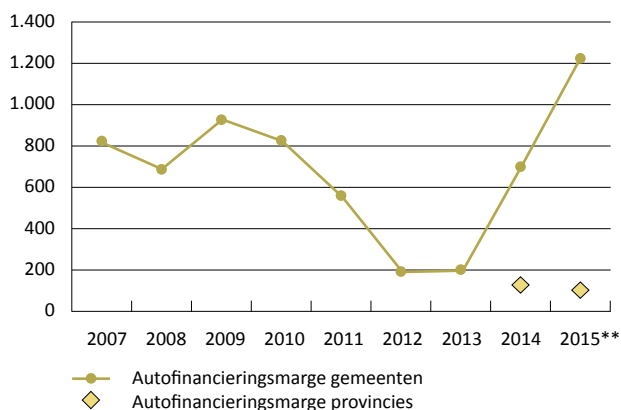
Vlaanderen behoudt sinds 2011 zijn AA-rating bij Standard & Poor's (S&P). Sinds 2014 heeft het de 'outlook' (vooruitzichten) stabiel. Ook de AA-rating van het bureau Fitch blijft behouden. De outlook is sinds 2014 wel negatief.

De gemeentebesturen zijn decretaal verplicht in het eerste jaar van de legislatuur een meerjarenplan in te dienen dat moet voldoen aan een dubbel evenwichtscriterium: een toestandsevenwicht (korte termijn) en een structureel evenwicht (lange termijn).

- Toestandsevenwicht: wordt bepaald door het **resultaat op kasbasis**. De besturen moeten **jaarlijks** aantonen dat de totale ontvangsten volstaan om de totale uitgaven te dekken, rekening houdend met eventuele kasoverschotten van vorige jaren;
- Structureel evenwicht op lange termijn: wordt bepaald door de **autofinancieringsmarge (AFM)**. De besturen moeten kunnen aantonen dat **op het einde van de planningsperiode** de exploitatie-ontvangsten zullen volstaan om de exploitatie-uitgaven én de aflossingen van leningen te financieren.

1.82 Autofinancieringsmarge

Evolutie van de autofinancieringsmarge, naar type bestuur, van 2007 tot 2015, in miljoenen euro.

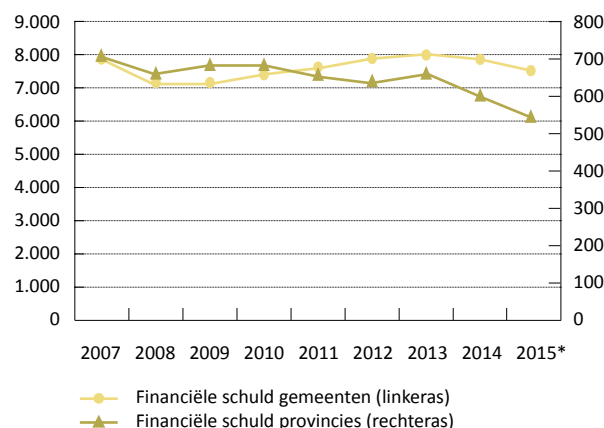
* Voor de provincies zijn via de BBC-databank slechts data beschikbaar vanaf 2014.

**Het cijfer voor 2015 is een extrapolatie.

Bron: Agentschap Binnenlands Bestuur.

1.83 Financiële schuld

Evolutie van de financiële schuld, naar type bestuur, van 2007 tot 2015, in miljoenen euro.

*Het cijfer voor 2015 is een extrapolatie.

Bron: Agentschap Binnenlands Bestuur.

Om de financiële gezondheid van de gemeentefinanciën te beoordelen presenteert deze sectie twee indicatoren: de autofinancieringsmarge. Dit is het verschil van exploitatieontvangsten enerzijds en exploitatie-uitgaven en aflossingen anderzijds. In de tweede plaats bespreken we de **financiële schuld**.

Ook hier blijkt de crisis een keerpunt te markeren. We zien van 2010 tot 2012 een continue daling van de autofinancieringsmarge van de gemeenten, maar in 2013 en vooral in 2014 en 2015 is een duidelijke verbetering vast te stellen. Deze AFM is overigens altijd positief gebleven. Ook de AFM van de provincies is in 2014 en 2015 positief.

De financiële schuld van de gemeenten daalde in 2008 met 10% als gevolg van het Lokaal Pact, waarbij de Vlaamse overheid een deel van de gemeenteschulden op zich nam. Van 2010 tot 2013 stegen de gemeenteschulden echter opnieuw tot boven het niveau van 2008. In 2015 daalde de schuld evenwel met 3,8%.

De financiële schuld van de provincies, die minder dan een tiende van die van de gemeenten bedraagt, kent sinds 2007 een dalende tred.

Aandeel ontvangsten van andere overheden in totale ontvangsten

De btw en de personenbelasting, die door de federale diensten worden geïnd, worden gedeeltelijk doorgestort naar de gewesten en gemeenschappen en vormen samen met de federale dotaties voor de overgehevelde bevoegdheden de hoofdmoot van de Vlaamse ontvangsten. De btw dient uitsluitend voor de financiering van de gemeenschappen; de personenbelasting voor zowel de gemeenschappen als de gewesten.

Zoals hierboven uiteengezet wordt nog 68% van de Vlaamse ontvangsten in 2015 niet door Vlaanderen vastgelegd en kan

Vlaanderen alleen over het resterende derde autonoom beslissen. Een van de belangrijkste vernieuwingen van de zesde staats hervorming is wel dat de hoogte van doorgestorte personenbelasting gedeeltelijk door de deelstaten wordt vastgelegd onder de vorm van de 'gewestelijke opcentiemen'. Deze opcentiemen worden gerekend tot de fiscale autonomie. De gewesten -in tegenstelling tot de gemeenschappen- worden grotendeels gefinancierd door deze gewestelijke opcentiemen, waarvan het tarief een percentage is berekend op de federale personenbelasting. Dit tarief wordt autonoom door de gewesten vastgesteld. De gemeenschappen hebben niet de mogelijkheid de hoogte van de hun doorgestorte personenbelasting (gedeeltelijk) zelf te bepalen.

In de gemeenten en provincies was in 2014 31% van de ontvangsten afkomstig van de Vlaamse overheid en 9% van het federale niveau. Bij de gemeenten zijn de percentages respectievelijk 32% en 10%, bij de provincies zijn ze met 24% en 1% duidelijk lager. Binnen de Vlaamse overheid kunnen echter gewest- en gemeenschapsmiddelen voor alle uitgaven worden ingezet.

Personeel Vlaamse en lokale overheden

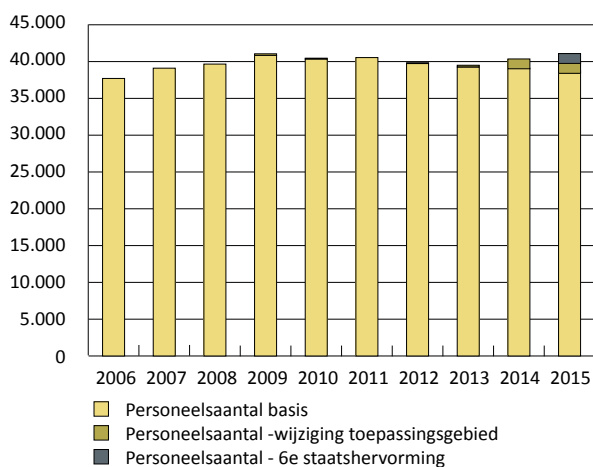
Wat het overheids personeel betreft, gaan we in de eerste plaats dieper in op de personeelsaantallen en personeelsbeschikbaarheid. Daarna bekijken we de kosten voor personeel meer in detail.

Personeelsaantal en -beschikbaarheid

Het opstellen van een tijdreeks over het aantal personeelsleden van de Vlaamse overheid is geen sinecure. Allereerst is er de afbakening van wat onder de Vlaamse overheid dient te worden verstaan. Sinds 2009 zijn er hier verschillen waar te nemen, maar vanaf 2014 wordt het verschil groter omdat de

1.84 Personeel Vlaamse Overheid

Evolutie van het aantal personeelsleden van de Vlaamse overheid*, rekening houdend met ESR-definitie en staats hervormingen, situatie 31 december, van 2006 tot 2015.

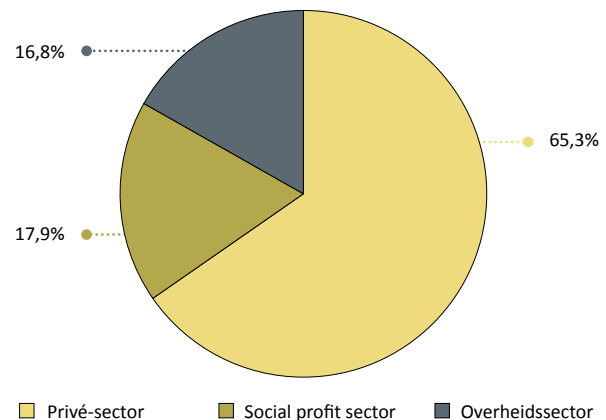

* Vlaamse overheid volgens ESR-toepassingsgebied, deze wijzigde in belangrijke mate in september 2014.
Bron: Ago - HR Technologie en Data.

Europese begrotingsregels het toepassingsgebied verder deden uitbreiden: zo zijn nu onder andere de VMSW, de Stichting Vlaamse Schoolsport en de Limburgse Investeringsmaatschappij mee opgenomen in de cijfers van de Vlaamse overheid. Daarnaast zijn er de opeenvolgende staats hervormingen waardoor meer bevoegdheden, financiële middelen en personeelsleden bij de Vlaamse overheid terechtkomen. Zo kwamen in 2015 heel wat personeelsleden over: de grootste groep bij het departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin, waar 622 mensen overkwamen van de Justitiehuzen, maar ook de Vlaamse belastingdienst mocht 445 nieuwe collega's verwelkomen. Eind 2015 werken in totaal 41.174 personeelsleden voor de Vlaamse overheid. Voor vergelijkingen in de tijd wordt dezelfde personeelsbasis gebruikt, zonder gewijzigd toepassingsgebied en zonder de extra personeelsleden van de zesde staats hervorming. Een vergelijking van het basisaantal tussen 2009 en 2015, geeft een afname van het personeelsaantal met 2.377 personeelsleden of 5,8%.

1.86 Werknemers naar sector

Aantal werknemers werkend in het Vlaamse Gewest, op 30/06/14, naar sector (op basis van NACE-Bel 2008).

Bron: RSZ DMFA, bewerking Departement WSE.

In termen van **personeelsbeschikbaarheid** STELT de Vlaamse overheid in 2015 36.704,4 voltijdse equivalenten (VTE) tewerk. De verhouding tussen de personeelsbeschikbaarheid en het personeelsaantal is het voorbije anderhalf jaar niet gewijzigd. Gemiddeld werkt een personeelslid 0,89 VTE, wat betekent dat sommige personeelsleden deeltijds werken of voltijdse/half-tijdse loopbaanonderbreking nemen.

Bij de **lokale besturen** neemt het aantal voltijdse betrekkingen af. Alle lokale besturen samen bieden werk aan ongeveer 170.000 personeelsleden of circa 130.000 voltijdse equivalenten (VTE). De sector van de lokale besturen omvat een brede waaier van overheidsbesturen. De gemeenten en de OCMW's zijn veruit de grootste werkgevers, samen zijn ze goed voor 65% van de VTE van de lokale besturen. De autonome gemeenten en provinciebedrijven stellen het minste mensen te werk (samen nog geen 3%).

In 2015 stellen de lokale besturen samen 1,4% meer voltijds equivalenten te werk dan in 2006. De procentueel grootste toename is er bij de autonome provinciebedrijven en de auto-

1.85 Personeel lokale besturen

Personeel bij de lokale besturen, in 2006, 2014 en 2015, in VTE, telkens cijfers 2de kwartaal.

	In aantal VTE			Verschil			
	2006	2014	2015	2006-2015	%	2014-2015	%
Gemeenten	49.762,5	51.602,7	48.082,9	-1.679,6	96,6	-3.519,8	93,2
OCMW's	37.136,4	36.644,8	35.439,5	-1.696,9	95,4	-1.205,3	96,7
Politiezones	15.426,3	16.234,5	16.299,6	873,3	105,7	65,1	100,4
OCMW-verenigingen	10.236,7	12.786,7	13.315,1	3.078,4	130,1	528,4	104,1
Intergemeentelijke samenwerkingsverbanden	7.731,9	8.085,7	7.957,1	225,2	102,9	-128,7	98,4
Provincies	4.966,4	4.542,6	4.352,0	-614,4	87,6	-190,6	95,8
Autonome gemeentebedrijven	1.968,1	2.912,9	2.947,3	979,2	149,8	34,4	101,2
Autonome provinciebedrijven	194,5	772,0	783,1	588,6	402,6	11,1	101,4
Totaal	127.423,0	133.581,8	129.176,6	1.753,6	101,4	-4.405,2	96,7

Bron: DIBISS.

nome gemeentebedrijven. Dat wijst op het toenemend belang van dit 'nieuw' soort bedrijven. De gemeenten kennen tussen 2006 en 2014 een beperkte stijging van 1.840 VTE of 3,7%. Het laatste jaar is er globaal een afname van 3,3%, in de gemeenten bedraagt de afname bijna 7%.

Op basis van RSZ-gegevens zijn er in het Vlaamse Gewest 370.000 werknemers in de overheidssector. Dat is 1 op 6 van het totaal aantal werknemers. Om een zicht te krijgen op de totale gesubsidieerde tewerkstelling dient ook de social profit sector meegerekend te worden. In die sector werken 390.000 werknemers, ook een zesde van het totaal. Samenvattend kan gesteld worden dat een derde van de werknemers in het Vlaamse Gewest tewerkgesteld is bij de overheid of in de gesubsidieerde sector.

Personeelskosten

In de Vlaamse overheid ligt het aandeel van de **personeelsuitgaven** (lonen en sociale lasten) in de totale uitgaven tot 2014 tussen de 8% en 9%. Door de zesde staats hervorming is dit aandeel in 2015 fors gedaald tot 7,1%. Ondanks de aanzienlijke uitbreiding van de bevoegdheden en de daarmee gepaard gaande middelen, is het personeelsbestand van de Vlaamse overheid niet uitgebreid, wat de daling van dit aandeel verklaart.

De loonkost per gewerkt uur maakt een onderscheid tussen de bruto en de netto VTE. Bij de bruto VTE wordt enkel de langdurige wijziging in het arbeidsregime zoals door loopbaanonderbreking en deeltijdse prestaties in rekening gebracht. Bij de netto VTE wordt bijkomend ook rekening gehouden met kortdurende afwezigheden, zoals ziekte, jaarlijks verlof, enz. De loonkost per gewerkt uur bij bruto VTE en bij netto VTE neemt licht toe met de jaren. Dit is vermoedelijk vooral te wijten aan de hogere verloning omwille van de toenemende anciënniteit. De iets grotere toename van de loonkost per netto gewerkt uur is ook te wijten aan de toegenomen ziekteafwezigheid. Zo steeg het ziekteafwezigheidspercentage van 6,5% in 2012 tot 7,0% in 2015.

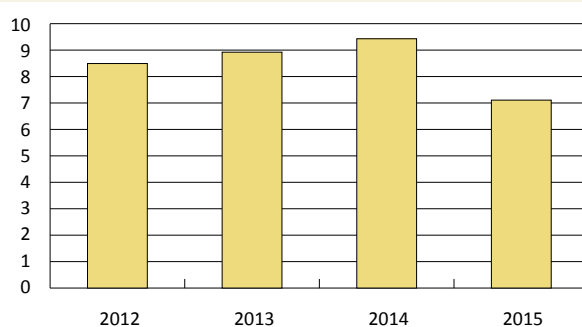
De gemeenten en provincies hebben in verhouding tot hun totale uitgaven aanzienlijk hogere personeelsuitgaven (bezoldigingen, sociale lasten en pensioenen) dan de Vlaamse overheid. Beide zijn moeilijk te vergelijken door het verschillende takenpakket en de daarmee samenhangende uitgavenstructuur. Voor de gemeenten bedraagt het aandeel van de personeelsuitgaven (inclusief onderwijzend personeel) de jongste jaren 32% à 35%. Voor de provincies bedraagt het aandeel in 2014 zelfs 41%.

Outputzijde: de prestaties

Aan de outputzijde meten we de prestaties van de overheden. In de eerste plaats nemen we daartoe de investeringen onder de loep. Daarna komen de uitgaven aan bod en ten slotte bespreken we enkele efficiëntie-indicatoren. De uitgaven die worden gedaan in bepaalde beleidsdomeinen zijn natuurlijk maar een eerste inschatting van de prestaties van de overheid in deze. Details per beleidsdomein zijn te vinden in de afzonderlijke hoofdstukken verder in deze publicatie.

1.87 Personeelsuitgaven Vlaamse overheid

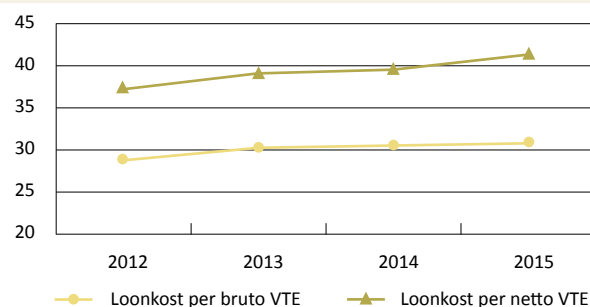
Evolutie van het aandeel van de personeelsuitgaven in de totale uitgaven van de Vlaamse overheid, geconsolideerd, van 2012 tot 2015, in %.

Bron: Departement FB, afdeling Financiële Diensten en Rapportering.

1.88 Loonkost per gewerkt uur

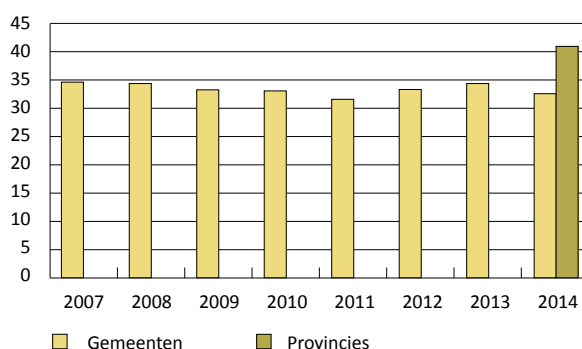
Gemiddelde budgetlast per VTE per gewerkt uur, netto* en bruto** VTE, van 2012 tot 2015, in euro en lopende prijzen.

* Netto VTE geeft weer hoeveel de personeelsleden van een entiteit gedurende een periode werkelijk prestaties leverden, daarbij werd rekening gehouden met alle afwezigheden, ook de kortdurende zoals jaarlijkse vakantie, ziekte, ...
 ** Bruto VTE geeft het totaal aantal te werken dagen waarvan de onbeschikbaarheden (zoals bijv. loopbaanonderbreking) worden afgetrokken.
 Bron: Ago - HR Technologie en Data.

1.89 Personeelsuitgaven gemeenten en provincies

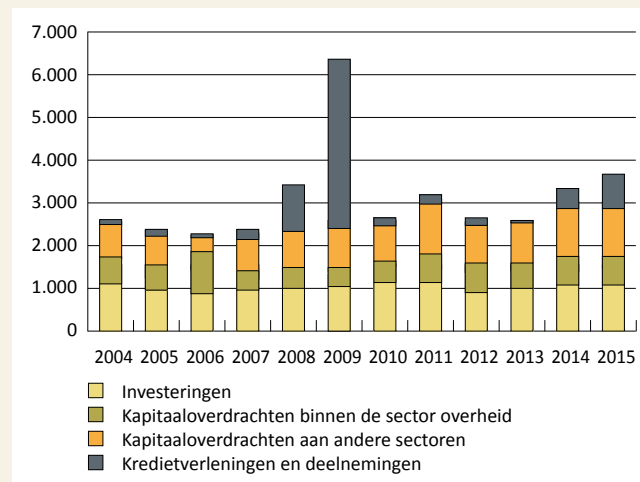
Evolutie van het aandeel van de personeelsuitgaven in de totale uitgaven van de gemeenten en provincies, naar type bestuur, van 2007 tot 2014, in %*.

*Voor de provincies zijn via de BBC-databank slechts data beschikbaar vanaf 2014.
 Bron: Agentschap Binnenlands Bestuur.

1.90 Investerings Vlaamse overheid

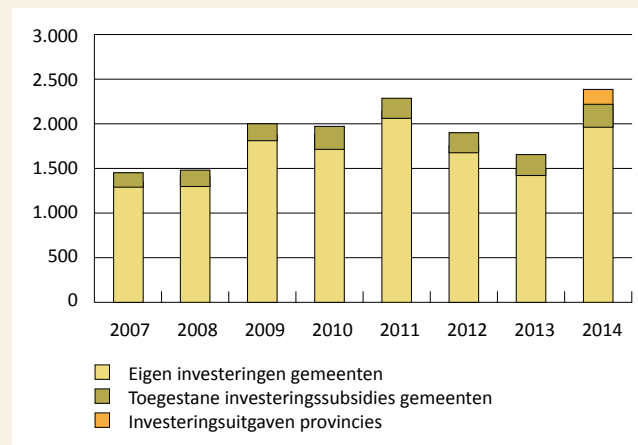
Evolutie van de investeringsuitgaven naar hoofdgroepen (ESR-codes 2 digits), geconsolideerd, van 2004 tot 2015, in miljoen euro.

Bron: Departement FB, afdeling Financiële Diensten en Rapportering.

1.91 Investerings gemeenten en provincies

Evolutie van de investeringsuitgaven, naar subcategorie en type bestuur, van 2007 tot 2014, in miljoen euro.

*Voor de provincies zijn via de BBC-databank slechts data beschikbaar vanaf 2014.

Bron: Agentschap Binnenlands Bestuur.

Investeringen

In deze sectie komen volgende zaken aan bod: de totale investeringen van de Vlaamse overheid en de gemeenten en provincies, het aandeel van de publieke investeringen in het bbp en ten slotte de totale investeringen per beleidsdomein.

Totale investeringen

De **investeringsuitgaven** worden hier in ruime zin opgevat: ze omvatten niet alleen de investeringen door de Vlaamse overheid zelf, maar ook de kapitaaloverdrachten (investerings-subsidies verstrekt door de Vlaamse overheid) alsook de kredietverleningen en deelnemingen. Deze 3 subcategorieën zullen afzonderlijk worden weergegeven. Ook voor de gemeenten en provincies wordt een onderscheid tussen investeringen en investeringssubsidies gemaakt.

De Vlaamse investeringsuitgaven (in ruime zin) zijn goed voor 3,6 miljard euro in 2015 of 9% van de uitgaven, tegenover 11% in 2014. De kapitaaluitgaven werden in 2009 in sterke mate bepaald door de reddingsoperaties in de financiële sector (**kredietverleningen en deelnemingen**), waardoor de investeringsuitgaven een aandeel bereikten van 23% van de totale uitgaven. De investeringen door de Vlaamse overheid zelf hebben een aandeel van 3% van de totale uitgaven en de **kapitaaloverdrachten** 4,5%. De restcategorie wordt gevormd door de kredietverleningen en deelnemingen met een aandeel van 2% in de totale uitgaven.

De investeringsuitgaven (inclusief investeringssubsidies) van de gemeenten en provincies zijn in 2014 goed voor 2,4 miljard euro, wat een belangrijk aandeel vormt van de publieke investeringen. Het aandeel in de totale uitgaven (19%) is dan ook veel groter dan bij de Vlaamse overheid.

Het leeuwendeel wordt hier gevormd door de eigen investeringen (16% van de totale uitgaven). De investeringssubsidies zijn dus relatief veel minder belangrijk.

De investeringsuitgaven vertonen normaal een stijgende trend van het begin tot het eind van de bestuursperiode om bij het begin van de volgende legislatuur opnieuw te dalen. Dit 'klassieke' patroon wordt echter doorkruist door de crisis. Op een groei van 16% in 2011 volgde een forse teruggang van de investeringsactiviteit in 2012 (nota bene het einde van de legislatuur) van liefst 17%. In 2013 dalen de investeringsuitgaven nogmaals met 12%. In 2014 zien we echter een indrukwekkende remonte van 33% als we alleen de gemeentelijke investeringen in aanmerking nemen. De forse stijging in 2014 heeft te maken met de overname van de aandelen van Electrabel in de distributienetbeheerders door de gemeenten. Zonder de Electrabel-operatie dalen de investeringsuitgaven zelfs in vergelijking met 2013.

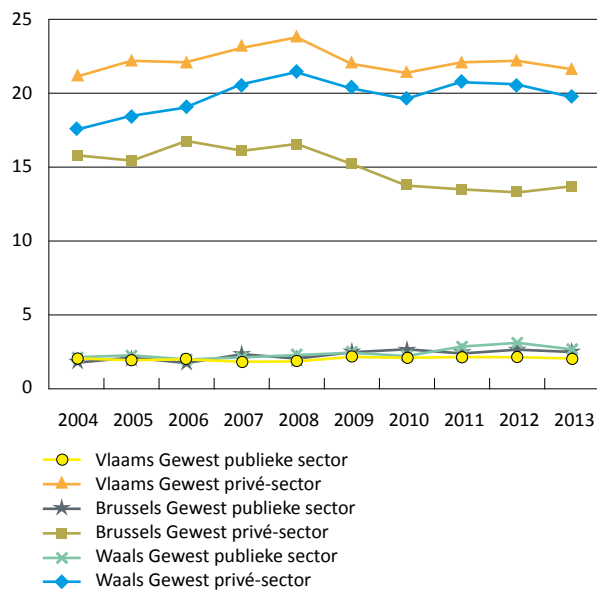
Privé- en publieke investeringen in % bbp

De publieke investeringen van alle overheden in het Vlaamse Gewest vormen slechts een beperkt deel van de totale investeringsmassa. In 2013 bedraagt dit aandeel 9%. Als aandeel van het bbp bedragen de publieke investeringen 2%, tegenover 22% voor de privé-investeringen. Door de tijd zijn deze aandelen nauwelijks veranderd.

Het Vlaamse Gewest boekt hogere privé-investeringen dan de overige gewesten (in verhouding tot de regionale bbp's). Het verschil met het Waalse Gewest is met 2 bbp-procentpunten echter niet meer zo groot. De publieke investeringen zijn in alle gewesten relatief laag; de Vlaamse publieke investeringen zijn de jongste jaren echter iets lager dan die van de andere gewesten. In de Eurozone bedraagt het aandeel van de publieke investeringen 3% van het bbp, de privé-investeringen 17%.

1.92 Investerings privé-publiek

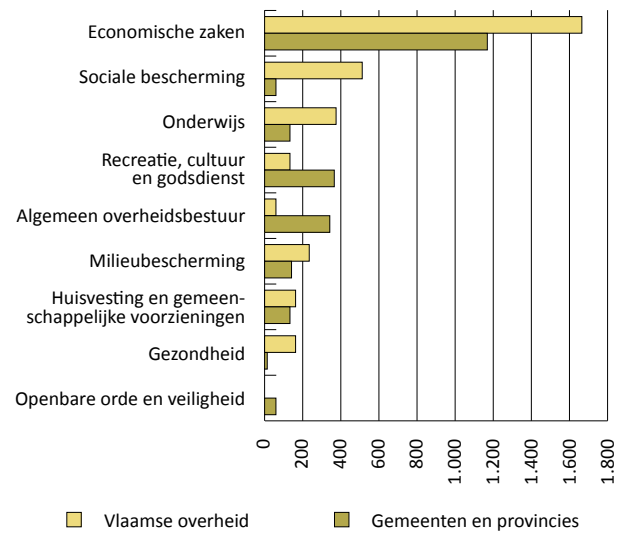
Evolutie van het aandeel van de privé- en publieke investeringen in het bbp, naar gewest, van 2004 tot 2013, in %.

Bron: HERMREG Federaal Planbureau.

1.93 Investerings per beleidsdomein

Investerings van Vlaamse overheid, gemeenten en provincies, per COFOG-beleidsdomein, in 2014, in miljoen euro*.

*Niet verdeelde uitgaven worden buiten beschouwing gelaten.

Bron: Departement FB, afdeling Financiële Diensten en Rapportering, Agentschap Binnenlands Bestuur.

Investerings per beleidsdomein

De gezamenlijke investeringen van de Vlaamse overheid zijn in 2014 sterk geconcentreerd op het beleidsdomein 'economische zaken', dat onder andere de investeringen in de wegeninfrastructuur inhoudt. Dit beleidsdomein neemt 51% van de totale investeringen voor zijn rekening voor een investeringsbedrag van 1,7 miljard euro. Op grote afstand volgen investeringen in de beleidsdomeinen 'sociale bescherming' (16%), 'onderwijs' (11%) en 'milieubescherming' (7%). De uitgaven die niet aan een bepaald beleidsdomein kunnen worden toegewezen zijn buiten beschouwing gelaten.

Bij de gemeenten en provincies zien we dat ook daar het beleidsdomein 'economische zaken' het grootst is, met 49% van de totale investeringen voor een investeringsbedrag van 1,2 miljard euro. Op grote afstand volgen investeringen in de beleidsdomeinen 'recreatie, cultuur en godsdienst' (15%) en 'algemeen overheidsbestuur' (14%).

Belangrijk is hier op te merken dat de uitgaven van het Vlaamse niveau en die van de gemeenten en provincies niet eenvoudig kunnen worden opgeteld. Het Vlaamse niveau keert immers een hoog bedrag aan subsidies uit aan de lokale besturen. Deze bedragen worden vervolgens ook door deze laatste overheden uitgegeven, zodat de betreffende uitgavenstromen dubbel zouden worden geteld wanneer de Vlaamse en lokale uitgaven worden gesommeerd. Deze stromen bedroegen in 2014 circa 200 miljoen euro (wat de investeringen betreft).

Een andere kanttekening betreft de hier weergegeven Vlaamse uitgaven. Zij zijn de som van de uitgaven van de Vlaamse ministeries, de Vlaamse overheidsagentschappen met rechtsper-

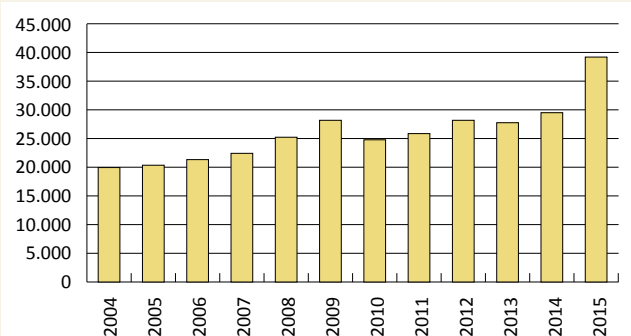
soonlijkheid en de diensten afzonderlijk beheer. Tussen deze entiteiten bestaan eveneens interne financieringsstromen die hier niet zijn uitgezuiverd, zodat ook hier dubbelstellingen kunnen voorkomen.

Uitgaven

Volgende aspecten komen aan bod: de totale uitgaven van de Vlaamse overheid en de gemeenten en provincies, de uitgaven naar type en de totale uitgaven per beleidsdomein.

1.94 Uitgaven Vlaamse overheid

Evolutie van de uitgaven Vlaamse overheid, geconsolideerd, van 2004 tot 2015, in miljoen euro.

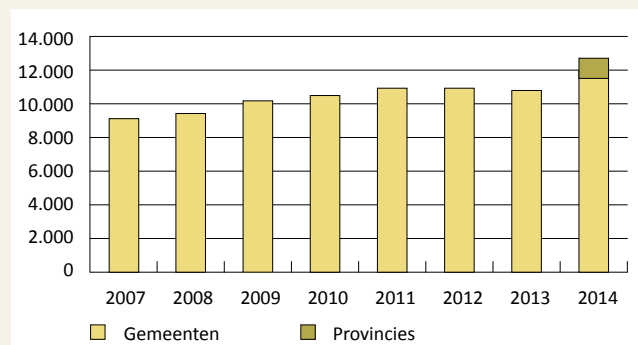

* exclusief overflow tgv gewijzigde aanrekeningsregels Rekendecreet.

Bron: Departement FB, afdeling Financiële Diensten en Rapportering.

1.95 Uitgaven gemeenten en provincies

Evolutie van de uitgaven van gemeenten en provincies, naar type bestuur, van 2007 tot 2014, in miljoen euro.

*Voor de provincies zijn via de BBC-databank slechts data beschikbaar vanaf 2014.

Bron: Agentschap Binnenlands Bestuur.

Totale uitgaven

De stijging van de **uitgaven** van de Vlaamse overheid in 2015 heeft uiteraard alles te maken met de nieuwe bevoegdheden ingevolge de zesde staatshervorming. De totale uitgaven nemen toe met 32,4% tot 39,3 miljard euro. Er kwamen bevoegdheden over op het vlak van arbeidsmarkt (onder andere controle op werklozen, PWA's, dienstencheques), gezinsbijslag (onder andere kinderbijslag), gezondheidszorg (onder andere oudereninstellingen, ziekenhuizen), justitie (justitiehuisen, jeugdgevangenis, deel van het vervolgingsbeleid), verkeer (onder andere technische keuring, rijtscholen, binnenscheepvaart) en van andere domeinen (landbouw, rampenfonds, huurwetgeving, ...). In 2014, het eerste jaar dat de uitgaven het niveau van 2009 overtroffen, stegen de uitgaven met 6%.

De uitgaven van de Vlaamse gemeenten en provincies bedraagt in 2014 12,7 miljard, waarvan 11,6 miljard voor de gemeenten en 1,1 miljard voor de provincies. De uitgaven van de gemeenten stegen in 2014 met 7%, na een teruggang van 0,4% het jaar voordien.

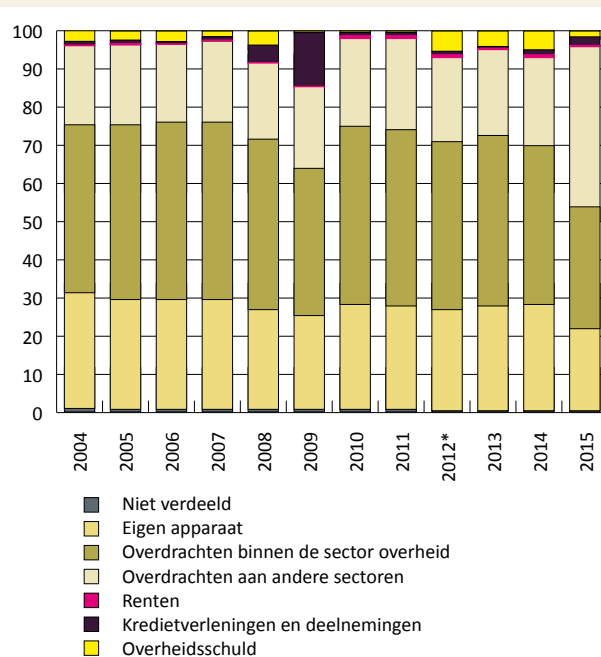
Uitgaven naar type

In deze sectie worden de uitgaven van de Vlaamse overheid opgesplitst naar economische hoofdgroepen. Naast de lopende uitgaven voor goederen en diensten en investeringen worden de **overdrachten naar andere overheden** en de **overdrachten naar andere sectoren** (gezinnen, bedrijven en buitenland) onderscheiden. Daarnaast passeren ook de **participaties, renten** (interessen en huurgelden) en **schuldaflossingen** de revue.

De zesde staatshervorming zorgt ervoor dat de grootste verschuiving gaat in de richting van de overdrachten aan andere sectoren, vooral gezinnen in de vorm van gezins- en kinderbijslag. Dit type van uitgaven stijgt met 143% van 6,8 miljard euro in 2014 tot 16,6 miljard euro in 2015. Het aandeel in de totale uitgaven klimt van 23% tot 42%, zodat het in 2015 de grootste uitgavenpost vormt. Andere belangrijke verschuivingen in

1.96 Uitgaven naar type

Evolutie van de uitgaven van de Vlaamse overheid naar hoofdgroepen (ESR-codes 2 digits), geconsolideerd, van 2004 tot 2015, in % van de totale uitgaven*.

* Exclusief overflow tgv gewijzigde aanrekeningsregels Rekendecreet.
Bron: Departement FB, afdeling Financiële Diensten en Rapportering.

relatieve termen vormen de 83%-toename van kredietverleningen en een afname van schuldaflossingen met 66%. Zoals reeds hierboven aangehaald, zal de volledige afbetaling (inclusief premies) van de Vlaamse steun door KBC – een terugbetaling ter waarde van 3 miljard euro in 2015 - pas in de toekomst leiden tot een versnelde aflossing van de globale Vlaamse schuld.

De overdrachten binnen de sector overheid vormden tot 2014 de grootste uitgavenpost met 42%. In 2015 werden ze door de overdrachten aan andere sectoren naar de tweede plaats verwezen met een aandeel van 32%.

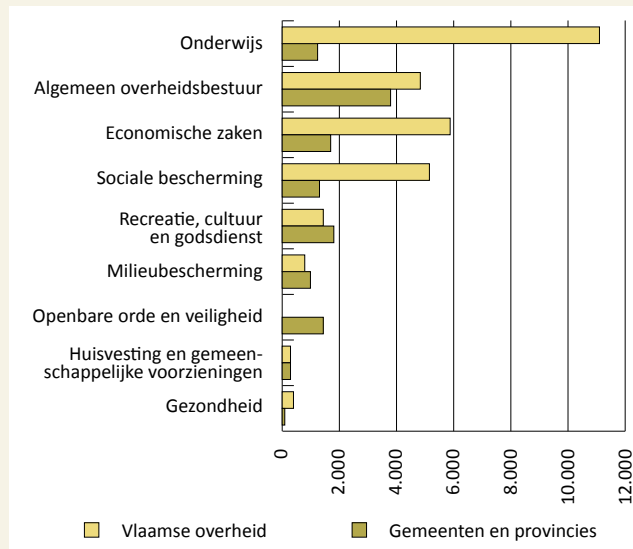
Uitgaven per beleidsdomein

Onderwijs neemt in 2014 in de uitgaven van de Vlaamse overheid de eerste plaats in. Dit beleidsdomein neemt 37% van de totale uitgaven voor zijn rekening met een bedrag van 11,1 miljard euro. De tweede en derde plaats worden bekleed door de beleidsdomeinen 'economische zaken' (inclusief infrastructuur) met 20% en 'sociale bescherming' met 17%. De uitgaven die niet aan een bepaald beleidsdomein kunnen worden toegewezen zijn buiten beschouwing gelaten. Meer gedetailleerde data over de outputs en prestaties van de beleidsdomeinen zijn terug te vinden in de desbetreffende VRIND-hoofdstukken.

Bij de gemeenten en provincies wordt 30% van de uitgaven ingenomen door het beleidsdomein 'algemeen overheidsbestuur', gevolgd door 'economische zaken' en 'recreatie, cultuur en godsdienst' (beide 14%).

1.97 Uitgaven per beleidsdomein

Uitgaven per COFOG-beleidsdomein, geconsolideerd, naar type bestuur, in 2014, in miljoen euro*.

*Niet verdeelde uitgaven worden buiten beschouwing gelaten.

Bron: Departement FB, afdeling Financiële Diensten en Rapportering, Agentschap Binnenlands Bestuur.

Belangrijk is hier op te merken dat de uitgaven van het Vlaamse niveau en die van de gemeenten en provincies niet eenvoudig kunnen worden opgeteld. Het Vlaamse niveau keert immers een hoog bedrag aan subsidies uit aan de lokale besturen. Deze bedragen worden vervolgens ook door deze laatste overheden uitgegeven, zodat de betreffende uitgavenstromen dubbel zouden worden geteld wanneer de Vlaamse en lokale uitgaven worden gesommeerd. Deze stromen bedroegen in 2014 circa 4,7 miljard euro.

Efficiëntie

Hierna wordt het prestatiegericht begroten besproken, evenals de uitgaven van de overheden per inwoner en in % bbp.

Prestatiegericht begroten

De Vlaamse overheid wil bij het toekennen van financiële middelen een duidelijker zicht krijgen op de outputs of prestaties (performance) die de begrotingsmiddelen tot stand brengen. De output van de overheid is het geheel van de geleverde diensten. De doelstelling is de efficiëntie te verhogen overeenkomstig het Pact 2020.

De vorderingen inzake **prestatiegericht begroten** worden gemeten aan de hand van de scores op een internationaal aanvaarde vragenlijst van de OESO. Deze evalueert de gebruikte soorten performance-informatie, het proces inzake het stellen van prestatiedoelstellingen, de opvolging ervan en de mate waarin deze informatie wordt benut tijdens het begrotingsproces. Op basis van deze vragenlijst haalt Vlaanderen in 2014 een

1.98 Prestatiegericht begroten: evolutie

Evolutie van de scores voor Vlaamse overheid op basis van de OESO-vragenlijst, van 2011 tot 2014, in %.

Begrotingsopmaak	Score
Begrotingsopmaak 2011	17,69
Begrotingsopmaak 2012	20,3
Begrotingsopmaak 2013	22,2
Begrotingsopmaak 2014	22,2

Bron: Departement FB.

1.99 Prestatiegericht begroten: benchmark

Scores voor voor België en de buurlanden op basis van de OESO-vragenlijst, in 2011, in %.

Land	Score
België	9
Duitsland	23
Frankrijk	38
Verenigd Koninkrijk	54
Nederland	57

Bron: OESO, bewerking Departement FB.

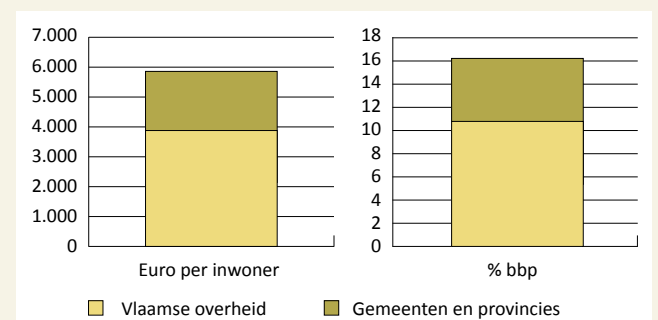
score van 22% op een schaal van 0% tot 100%. In 2013 bedroeg de score eveneens 22%. Vlaanderen doet het daarmee beter dan België (9%), maar minder goed dan de buurlanden (23% voor Duitsland tot 57% voor Nederland). Finland heeft binnen de OESO-landen de beste score met 58% (2011). Vlaanderen maakt met andere woorden vorderingen maar heeft nog een lange weg te gaan om tegen 2020 de streefwaarde van 100% te bereiken.

Uitgaven per inwoner en in % bbp

De geconsolideerde uitgaven van de Vlaamse overheid, gemeenten en provincies beliepen in 2014 5.900 euro per inwoner van het Vlaamse Gewest. Hiervan komt 3.900 euro of twee

1.100 Uitgaven per inwoner en in % bbp

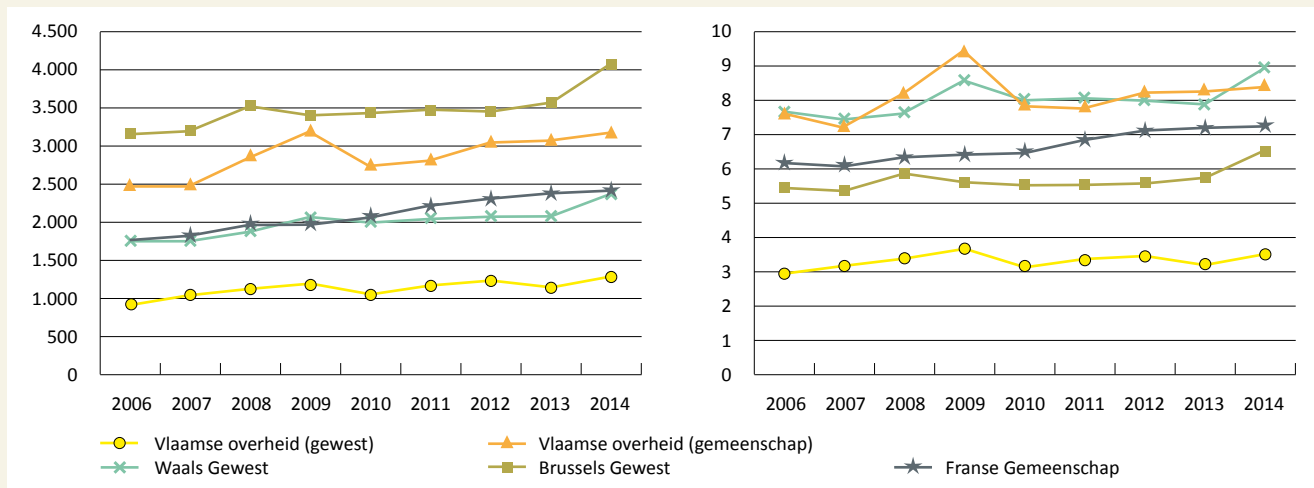
Uitgaven, geconsolideerd, naar type bestuur, in 2014, in euro per inwoner (links) en in % bbp Vlaams Gewest (rechts).

Bron: Departement FB, afdeling Financiële Diensten en Rapportering, Agentschap Binnenlands Bestuur, Hermreg-Federaal Planbureau, Algemene Directie Statistiek.

1.101 Uitgaven deelstaten

Evolutie van de geconsolideerde uitgaven, naar deelstaat, van 2006 tot 2014, in euro per inwoner (links) en % bbp* (rechts).

* 30% van de bevolking en van het bbp van het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest is versleuteld naar de Vlaamse Gemeenschap en 70% naar de Franse Gemeenschap, conform de Brusselnorm.
Bron: FOD Budget.

derden voor rekening van de Vlaamse overheid en de resterende 2.000 euro of een derde voor rekening van de gemeenten en provincies.

Uitgedrukt in aandeel van het bruto binnenlands product (bbp) van het Vlaamse Gewest, bedroegen de geconsolideerde uitgaven van de Vlaamse overheid, gemeenten en provincies 16%, waarvan opnieuw twee derden voor rekening van de Vlaamse overheid en een derde voor rekening van de gemeenten en provincies.

Een vergelijking met de uitgaven van de andere **deelstaten** is een onderdeel van het Pact 2020 van de Vlaamse overheid. De benchmark met de andere deelstaten leert ons dat de Vlaamse overheid wat gemeenschapsbevoegdheden betreft (3.175 euro per inwoner of 8,4% bbp in 2014) duidelijk meer uitgeeft dan de Franse Gemeenschap. De gewestuitgaven van de Vlaamse overheid daarentegen (1.290 euro per inwoner of 3,5% bbp) liggen duidelijk onder die van het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest en die van het Waalse Gewest.

De overheid, lokale besturen en burgers

De Vlaamse overheid zet in op de efficiëntie, effectiviteit, kwaliteit, integriteit en klantgerichtheid van haar dienstverlening en een heldere, toegankelijke communicatie. Volgende waarden staan daarbij centraal: wendbaarheid, betrouwbaarheid en integriteit, transparantie en openheid, daadkracht en effectiviteit, efficiëntie en klantgerichtheid.

De Vlaamse Regering wil met haar beleid vertrouwen winnen en meer vertrouwen geven aan de verschillende belanghebbenden. In wat volgt wordt ingegaan op de tevredenheid van burgers en lokale besturen, het imago van de Vlaamse overheid en in welke mate zowel burgers als lokale besturen vinden dat de overheid of overheden er in slagen de voorop-

gestelde waarden te realiseren.

Bij burgers nagaan of de hierboven beschreven waarden in het optreden van de Vlaamse overheid herkend worden en men daar ook tevreden over is, ligt niet voor de hand. Burgers maken weinig onderscheid tussen de verschillende overheidsniveaus. Doorgaans hebben ze wel een mening over hoe ze het optreden van overheden in het algemeen percipiëren. In de mate dat daarbij de focus op Vlaamse bevoegdheden wordt gelegd, geeft dit wel een appreciatie van de Vlaamse overheid weer. De resultaten die hier worden voorgesteld zijn gebaseerd op survey-onderzoek zowel op Vlaams (SCV-survey) als Europees niveau (Eurobarometer). Voor meer toelichting over beide surveys: zie bijlage achteraan deze editie.

Voor het meten van de appreciatie van de Vlaamse overheid door de lokale besturen is een tevredenheidsbarometer opgezet. Dit is een bevraging bij alle gemeente-/stadssecretarissen, OCMW-secretarissen en provinciegriffiers binnen het Vlaamse Gewest. Een korte toelichting over deze bevraging is ook in de bijlage toegevoegd.

Burgers

Naast de tevredenheid met het beleid komen hier de tevredenheid met de voorzieningen en de overheidsinformatie en – communicatie aan bod. Verder wordt ingegaan op de klachtenregistratie, e-gov gebruik van burgers en hun vertrouwen in overheden.

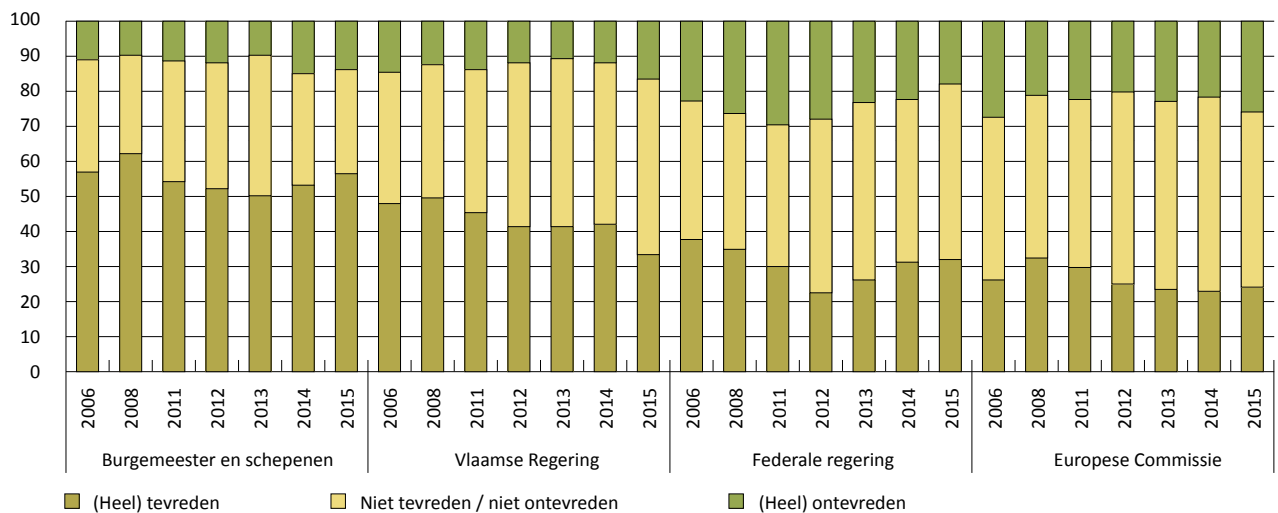
Tevredenheid met het beleid

De **tevredenheid van de burgers met het beleid** spoort doorgaans samen met het overheidsniveau: hoe dichter bij de burger, hoe hoger de tevredenheid en hoe meer mensen zich duidelijk uitspreken. In 2015 is een ruime meerderheid van de bevolking tevreden over het beleid dat de burgemeester en

1.102 Tevredenheid beleid

Evolutie van de tevredenheid over het gevoerde beleid op verschillende overheidsniveaus, van 2006 tot 2015, in %.

Bron: SCV-survey.

het college van zijn stad of gemeente voert. 1 op de 7 is niet tevreden. De gemiddelde tevredenheid ligt het hoogst in plattelandsgemeenten (67%) en het laagst in de centrumsteden (46%). De ontevredenheid loopt in de grootsteden op tot bijna 1 op 5 ontevredenen. In tegenstelling tot de andere overheden neemt de tevredenheid over het beleid van de Vlaamse minister-president en zijn regering af. Nog een derde van de bevolking is in de lente van 2015 tevreden, 16% is ontevreden. De tevredenheid over de federale premier en zijn regering ligt vrijwel op dezelfde hoogte als deze van de Vlaamse Regering. Terwijl het aantal ontevredenen voor de Vlaamse Regering toeneemt, is er een daling voor de federale regering. Iets minder dan een kwart van de bevolking is tevreden over het

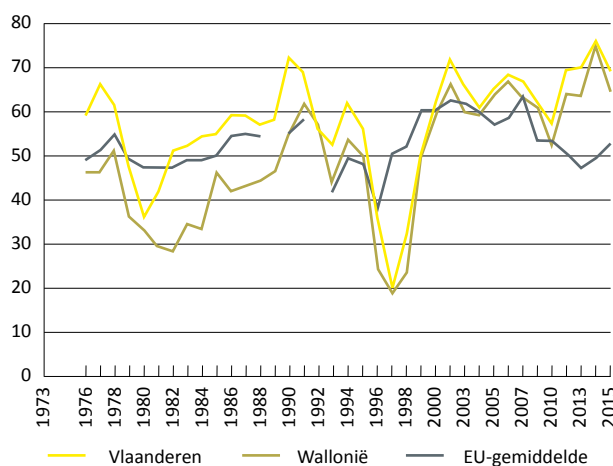
beleid van de Europese Commissie, ongeveer eenzelfde aandeel is niet tevreden. Zowel over de Vlaamse, de federale als de Europese overheid spreekt de helft van de bevolking zich niet duidelijk uit.

In de lente van 2015 is bijna 70% van de Vlamingen tevreden over de **werking van de democratie** in eigen land. Dit is lager dan de piek in 2014 maar beduidend boven het Europese gemiddelde (50%). Wel zijn er nog iets hogere scores in de Scandinavische landen (Denemarken 89%, Zweden 82%, Finland 79%), Nederland (78%) en Luxemburg (76%). In de Baltische staten, Oost- en Zuid-Europa - op Polen en Malta na - is minder dan de helft van de inwoners tevreden over de werking van de democratie in eigen land. De tevredenheid in Wallonië loopt de jongste jaren vrij parallel met deze in Vlaanderen.

60% van de Vlamingen is tevreden over de werking van de democratie in de Europese Unie. In Denemarken, Litouwen, Roemenië, Kroatië, Polen en Luxemburg ligt de score iets hoger. In 11 lidstaten onder andere Nederland, Groot-Brittannië en alle Zuid-Europese lidstaten, is in het voorjaar 2015 minder dan de helft van de bevolking tevreden.

1.103 Werking democratie

Evolutie van de tevredenheid met de werking van de democratie in eigen land, van 1973 tot 2015, in %.

Bron: Eurobarometer.

Tevredenheid met voorzieningen

De **tevredenheid met voorzieningen** is gebaseerd op een module in de SCV-survey waarbij een reeks van 15 voorzieningen, die minstens deels ook tot de Vlaamse bevoegdheden behoren, aan de respondenten worden voorgelegd. De tevredenheid over deze publieke voorzieningen loopt ver uit elkaar. Hoge scores zijn er voor de voorzieningen voor huisvuil, cultuur, openbaar groen, gezondheid, sport en onderwijs. Er zijn amper mensen die daarover niet tevreden zijn. Ook over jongerenvoorzieningen is nog een meerderheid tevreden. Alle andere voorzieningen scoren gemiddeld onder de helft. Daarbij valt vooral de terugval op voor kinderopvang, openbaar

1.104 Tevredenheid met openbare voorzieningen

Evolutie van de tevredenheid van de bevolking met openbare voorzieningen, van 2007 tot 2015, in %.

Voorziening	2007		2010		2011		2012		2013		2014		2015	
	NT	T	NT	T	NT	T	NT	T	NT	T	NT	T	NT	T
Huisvuilvoorzieningen	8,9	82,0	4,8	85,2	4,2	87,7	5,3	88,8	3,2	91,2	4,8	87,2	6,8	85,6
Culturele voorzieningen	2,6	82,5	2,9	79,0	3,0	83,7	2,3	83,5	2,2	84,6	3,5	80,5	3,5	81,7
Gezondheidsvoorzieningen	6,6	77,6	7,4	72,0	3,7	84,0	5,0	79,5	5,2	78,0	5,0	80,4	6,1	78,7
Openbaar groen	7,9	76,2	7,2	71,6	4,0	81,3	6,5	79,5	3,9	82,6	6,0	78,1	7,3	77,7
Sportvoorzieningen	6,4	74,7	4,8	70,7	3,4	78,5	3,7	78,5	4,1	78,7	4,2	78,5	3,0	76,9
Onderwijs	6,9	78,0	6,8	73,4	4,4	82,2	4,5	80,7	7,2	75,1	7,3	75,3	10,1	70,6
Jongerenvoorzieningen	10,9	58,3	10,5	52,1	9,9	58,3	11,2	57,2	9,6	58,9	11,0	55,9	9,2	56,3
Bejaardenvoorzieningen	20,2	50,8	16,5	51,4	7,2	63,6	10,5	59,0	10,8	60,6	11,9	55,1	18,7	49,1
Kinderopvang	13,8	50,3	11,3	48,8	6,7	60,2	9,2	56,4	9,4	54,8	9,4	56,1	9,1	46,1
Openbaar vervoer	15,9	62,2	18,5	53,8	14,2	62,3	16,4	57,4	16,0	56,6	16,4	56,5	24,8	46,0
Staat fiets- en voetpaden	39,4	38,3	46,2	27,8	40,3	32,9	31,6	42,4	28,6	45,2	31,4	43,9	41,2	33,7
Staat wegen	30,1	41,9	55,7	16,8	30,4	44,7	35,4	35,8	33,8	37,8	30,9	40,0	40,6	31,8
Begeleiding werklozen	22,7	41,3	24,5	31,2	21,9	33,9	26,1	31,9	22,3	31,5	30,6	26,7	30,3	25,4
Opvang en begeleiding vreemdelingen	28,3	26,7	32,8	20,0	26,8	25,4	32,4	22,8	21,5	27,2	27,8	24,9	21,6	24,2
Opvang en begeleiding armen	35,0	26,2	36,5	20,5	30,4	26,0	35,3	21,5	25,5	28,6	32,6	24,0	34,5	22,4
Tevredenheidsindex (1-5)%*		3,5		3,4		3,5		3,5		3,5		3,5		3,4

NT: (helemaal) niet tevreden T: (helemaal) tevreden.

* Tevredenheidsindex: gemiddelde score (op een schaal van 1 tot 5) op de verschillende voorzieningen (hoe hoger, hoe meer tevreden).

Bron: SCV-survey.

vervoer en de staat van de fiets- en voetpaden. Een lichtere terugval is er voor bejaardenvoorzieningen en de staat van de wegen. Over de staat van de voet-, fietspaden en wegen is meer dan 40% niet tevreden.

De laagste tevredenheidsscores zijn er voor de opvang en begeleiding van werklozen, armen, sociaal zwakkeren en vreemdelingen. Over deze opvang en begeleiding - mogelijk door gebrek aan contact met deze diensten - spreekt bijna de helft van de Vlamingen zich niet duidelijk uit. Er doen zich geen grote appreciatieverschillen voor tussen mannen en vrouwen.

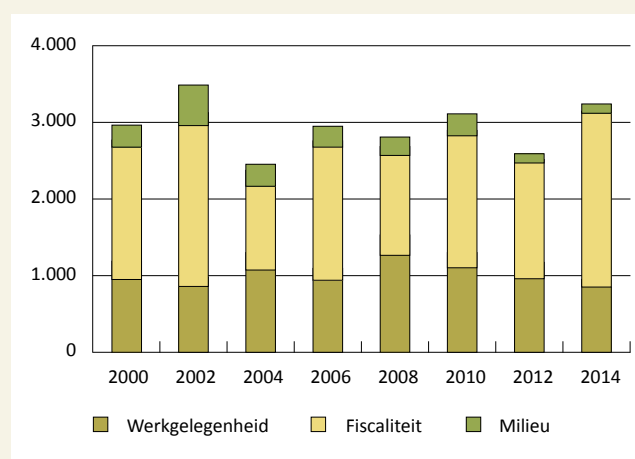
Het meest kritisch is men op actieve leeftijd en dan vooral tussen 35 en 45 jaar. De jongste (<25 jaar) en oudste leeftijdsgroepen (65-plussers) reageren iets milder. De tevredenheid van hoger opgeleiden ligt doorgaans ook iets lager.

Over de ganse lijn is er een terugval van de tevredenheid over de voorzieningen ten opzichte van de voorbije 2 jaar.

Er zijn niet veel data voorhanden over de tevredenheid van de ondernemingen met de dienstverlening en de voorzieningen van de Vlaamse overheid. Wel berekent het Federaal Planbureau tweejaarlijks de administratieve lasten verbonden aan fiscaliteit, tewerkstelling en milieu. Het gaat daarbij om alle administratieve lasten, los van het overheidsniveau. Daarbij wordt ook een inschatting van de bedrijven gevraagd. Uit de jongste meting blijkt dat de administratieve lasten in het Vlaamse Gewest na een daling in 2012, in 2014 terug zijn toegenomen. De toename heeft enkel te maken met een toegenomen fiscale stijging terwijl de administratieve lasten voor werkgelegenheid en milieu zijn gedaald. De toename doet zich vooral voor in kleine ondernemingen. De administratieve lasten liggen in Vlaanderen in 2014 merkelijk hoger dan in de andere gewesten. De helft van de ondernemingen schat zelf ook een verhoging in van de administratieve lasten terwijl dit in Vlaanderen enkel het geval is voor de fiscale kosten.

1.105 Administratieve lasten ondernemingen

Evolutie van de administratieve lasten bij ondernemingen in verband met tewerkstelling, fiscaliteit en milieu, van 2000 tot 2014, per werknemer, in euro.

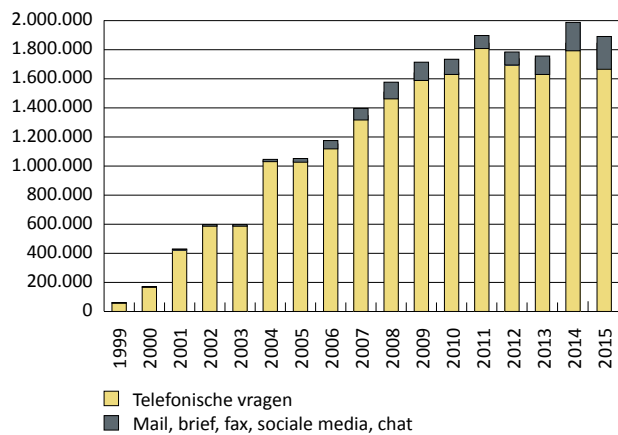
Bron: Federaal Planbureau.

Informatie en communicatie

De Vlaamse Infolijn is het centrale aanspreekpunt van de Vlaamse overheid dat burgers, bedrijven en organisaties gewijs maakt in de overheid en een antwoord geeft op hun vragen. Dat gebeurt hoofdzakelijk via het gratis telefoonnummer 1700, elke werkdag bereikbaar tussen 9 en 19 uur, en de website www.vlaanderen.be.

1.106 Vlaamse Infolijn

Evolutie van het aantal oproepen Vlaamse Infolijn, van 1999* tot 2015.

*De aantallen van 1999 hebben slechts betrekking op 10 maanden (in maart 1999 is de Vlaamse Infolijn van start gegaan).
Bron: Vlaamse Infolijn.

Het gratis nummer van de Vlaamse Infolijn werd aan het publiek voorgesteld op 10 maart 1999. Sindsdien groeide de bekendheid van het infonummer, alsook de samenwerking met nieuwe klanten, zoals onder meer met Vlabel (2000), de Zorgkas (2001), Studietoelagen (2002), De LijnInfo, Kind en Gezin (2003) en het Zorgfonds (2005). Het aantal contacten kende daardoor snel een hoge vlucht. Aldus bemannen de voorlichters van de Vlaamse Infolijn in het contactcenter niet alleen het infonummer 1700, ze beantwoorden ook de oproepen van een 8-tal andere domein-gebonden infonummers en infolijnen.

In 2015 ontving de Vlaamse Infolijn 1,89 miljoen contacten, zo'n 5% minder dan in 2014. De twee grote partners, De Lijn (de LijnInfo) en het algemene informatienummer van Kind en Gezin, krijgen elk ongeveer een vijfde van al deze oproepen binnen. Naar andere lijnen, zoals de Taaltelefoon en het nummer van de Vlaamse Zorgkas en het Vlaams Zorgfonds, is het aantal oproepen veeleer beperkt. Voor de directe contacten, blijft de telefoon het belangrijkste kanaal.

1700, het gratis informatienummer van de Vlaamse overheid,

bleef in 2015 nipt onder de kaap van een miljoen contacten via telefoon, e-mail of chat. Verkeersbelasting, Studietoelage en Onroerende voorheffing genereerden de meeste contacten.

Vlaanderen.be was in 2015 meer dan ooit de toegangspoort tot informatie van en over de Vlaamse overheid. De website werd 5,7 miljoen keer bezocht. Ten opzichte van 2014 steeg het aantal pageviews met 27%. Als we de home-, de zoek-, de contactpagina en de publicatiedatabank buiten beschouwing laten, waren dit de populairste pagina's: 1. Renovatiepremie, 2. Werken voor Vlaanderen, 3. Dakisolatie, 4. Successierechten, 5. Woonbonus.

Zoals reeds aangegeven is het niet vanzelfsprekend om de tevredenheid over de **klantvriendelijkheid** en de **informatieverstrekking** van de Vlaamse overheid te meten bij de bevolking. De meeste mensen hebben weinig of geen inzicht in de bevoegdheidsverdeling in ons land. Gevraagd naar de klantvriendelijkheid van de overheid in het algemeen, antwoordt meer dan 4 op de 10 Vlamingen dat ze daarvan een goede tot zeer goede indruk hebben. Eenzelfde aandeel spreekt zich niet duidelijk uit en amper 1 op de 8 heeft een slechte indruk. Het oordeel over de klantvriendelijkheid is de jongste jaren nauwelijks gewijzigd.

Bijna de helft van de Vlamingen is van oordeel dat de overheid correcte en betrouwbare informatie verstrekt. Voor velen wordt er echter te weinig informatie gegeven, zeker over genomen beslissingen. 60% van de bevolking vindt de overheidsinformatie te ingewikkeld, voor heel wat mensen is de informatie ook moeilijk te vinden.

Globaal genomen is de tevredenheid over de informatieverstrekking er de voorbije jaren lichtjes op vooruit gegaan, al blijven er pijnpunten. Vooral lager geschoolden en ouderen vinden moeilijk hun weg, begrijpen de informatie niet altijd en zijn over het algemeen minder tevreden.

Klachten

De klantentevredenheid kan onrechtstreeks ook afgelezen worden uit de **klachten** die burgers uiten over de werking van de overheid. Binnen de Vlaamse overheid is die georganiseerd op twee niveaus. Wanneer iemand zich onterecht behandeld voelt door de Vlaamse overheid, stapt hij eerst naar de klachtendienst van de betrokken instantie. Dit noemt men eerste-lijnsklachtenbehandeling. Pas wanneer de klager vindt dat

1.107 Informatieverstrekking burgers

Evolutie van de tevredenheid over de informatieverstrekking door de overheid, van 2009 tot 2015, in % eens/(oneens).

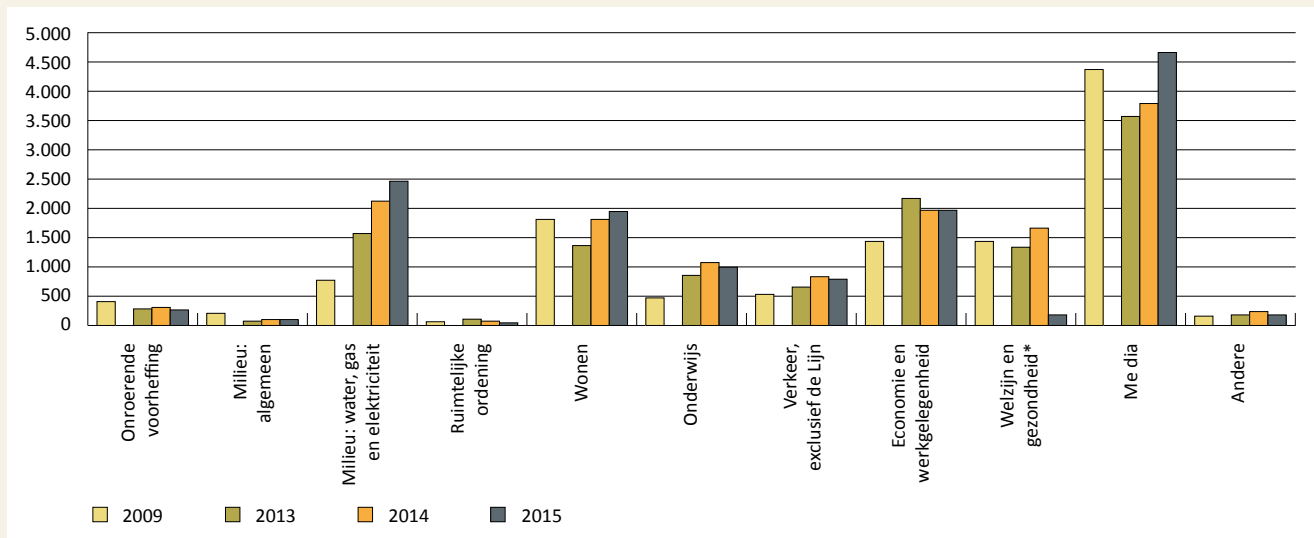

Stellingen	2009	2011	2012	2013	2014	2015	
	Eens	Eens	Eens	Eens	Eens	Oneens	Eens
Overheid geeft correcte betrouwbare informatie.	42	31	36	43	46	18	48
Overheid geeft veel te weinig informatie.	44	50	46	43	44	20	46
Overheid voldoende info over beslissingen.	23	20	22	23	26	41	23
Meest info overheid te ingewikkeld om te begrijpen.	59	59	58	55	51	17	59
Overheid geeft nuttige informatie.	42	34	36	42	44	15	42
Info overheid moeilijk te vinden.	37	44	40	39	35	29	39

Bron: SCV-survey.

1.108 Ontvankelijke eerstelijnsklachten

Evolutie van het aantal ontvankelijke eerstelijnsklachten, naar domein, van 2009 tot 2015.

Bemerking: Het aantal klachten voor het thema Verkeer, infrastructuur en mobiliteit is exclusief klachten van De Lijn. De door hen gerapporteerde klachten bleken ook meldingen en gewone klantenreacties te bevatten en werden daarom niet opgenomen.

* Sinds 2015 exclusief klachten van UZ Gent.

Bron: Vlaamse Ombudsdienst.

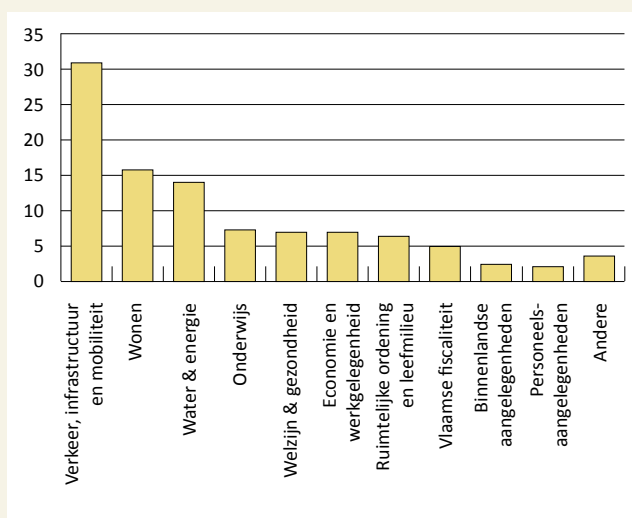
hij onvoldoende gehoor krijgt, kan hij terecht bij de Vlaamse Ombudsdienst. Deze Ombudsdienst, een aan het Vlaams Parlement verbonden onafhankelijke instelling, treedt op als tweedelijnsklachtenbehandeling.

In 2015 liepen 13.456 ontvankelijke **eerstelijnsklachten** binnen. Dat lijkt een daling van 3% ten opzichte van het jaar voordien te zijn, maar in 2015 werden de klachten van UZ

Gent niet opgenomen in het totaal. Als we vergelijken met 2014 zonder de toenmalige klachten bij het UZ, zien we een stijging van 7%. Variatie in het aantal klachten betekent niet noodzakelijk dat de diensten beter of slechter presteren dan voorheen, maar kan te wijten zijn aan een betere en meer toegankelijke klachtenregistratie. Ook komen soms pieken voor in het aantal klachten na het ingaan van nieuwe regelgeving. Toen de VREG op 18 december 2014 besliste om het prosumentarief in te voeren voor eigenaars van een kleine PV-installatie, leverde dit op enkele dagen tijd onmiddellijk 213 vragen en klachten op bij de VREG, terwijl in de rest van het jaar slechts 29 klachten ontvangen werden. Ook in 2015 volgden er veel vragen en klachten over dit prosumentarief voor consumenten die zelf hun stroom opwekken.

1.109 Behandelde verzoeken

Verdeling van het aantal behandelde verzoeken bij de Vlaamse Ombudsdienst in 2015, naar thema, in %.

* De categorie 'andere' slaat vooral op verzoeken die niet over de overheid handelen, met name consumentenklachten.

Bron: Vlaamse Ombudsdienst.

In 2015 behandelde de Vlaamse Ombudsdienst 7.080 verzoeken, wat gezien kan worden als **tweedelijnsklachten**. Bij 6 op de 7 verzoeken kan de Vlaamse Ombudsdienst een 'onmiddellijke dienst' verlenen: de dienst wijst de burger er dan op dat zijn verzoek geen betrekking heeft op een Vlaamse overheidsdienst of dat hij zich eerst tot de klachtendienst van de betrokken overheidsinstantie moet wenden. Bij verzoeken die louter vragen om informatie zijn, krijgt de verzoeker meteen het correcte antwoord of een doorverwijzing naar 1700. De Ombudsdienst behandelde in 2015 1.076 dossiers, bij 1.011 dossiers kwam het tot een beoordeling. Een derde ervan eindigde in een verzoening tussen de betrokken partijen.

E-gov burgers en ondernemingen

De Vlaamse overheid gaat voor 'radicaal digitaal' waarmee ze aangeeft zich te willen transformeren tot een informatiegedreven overheid. De voorbije jaren werd daarbij vooral gefocust

op de integratie van 'front- en backoffices'. De Vlaamse overheid evolueert zo verder naar een omgeving waar gegevens ontsloten worden uit authentieke gegevensbronnen en waarbij deze informatie onderling uitgewisseld wordt. Daardoor moeten burgers en bedrijven steeds minder lastig gevallen worden met vragen om gegevens die al bekend zijn. De **digitalisering** brengt mee dat fysieke loketfuncties kunnen worden afgebouwd en de communicatie vlotter kan verlopen.

In 2015 geeft meer dan de helft van de bevolking aan het voorbije jaar internet te hebben gebruikt om contact te leggen met een overheid. Meer dan een derde heeft het gebruikt om formulieren via internet digitaal te versturen. Vooral het gebruik van digitale formulieren is de jongste jaren fors toegenomen. Wel is er een lichte terugval ten opzichte van 2014. Vlaanderen is daarmee in Europa geen koploper maar heeft de EU-doelstellingen van de digitale agenda gehaald.

Bedrijven gebruiken het internet vaker dan individuen voor interactie met de overheid. Van de Vlaamse bedrijven gebruiken 9 op de 10 e-gov diensten. Dat is net iets meer dan het Europese gemiddelde.

Vertrouwen

In de lente van 2015 is er een globale stijging van het **vertrouwen in instellingen** in vergelijking met 2014. Van de voorgelegde 19 instellingen blijven het onderwijs, de gemeentelijke administratie en de lokale politie het hoogst scoren. De laagste scores zijn er voor de politieke partijen en de kerk. Over heel wat instellingen nemen tot de helft van de burgers geen uitgesproken standpunt in. Het wantrouwen is nu reeds enkele jaren het hoogst voor de kerk. Meer dan de helft van de bevolking zegt daar geen of helemaal geen vertrouwen in te hebben. Ook het wantrouwen tegenover de vakbonden en de Waalse politieke partijen ligt zeer hoog.

Van de Vlaamse instellingen scoort de Vlaamse administratie iets hoger dan het Vlaams Parlement en de Vlaamse Regering. Een kwart heeft (veel) vertrouwen in parlement en regering, een ander kwart (helemaal) geen. Beide instellingen, samen met de vakbonden, zijn de enige die het voorbije jaar aan vertrouwen hebben ingeboet.

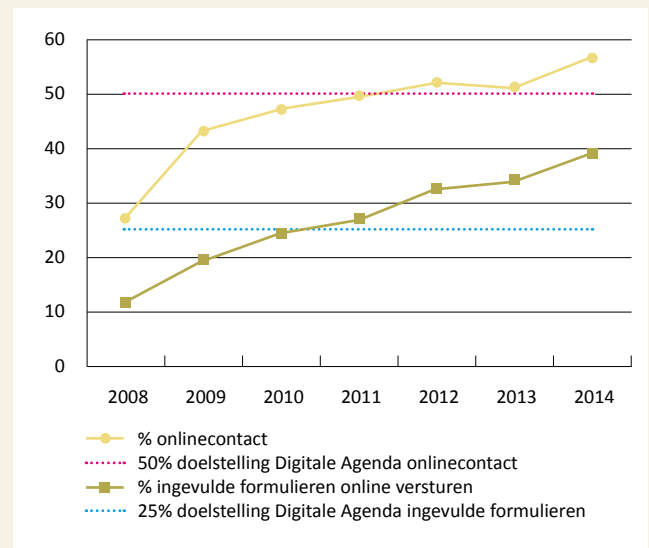
De houdingen van mannen en vrouwen lopen vrij parallel. Vrouwen stellen wel iets meer vertrouwen in de vakbonden en in Europa. Jongeren zijn doorgaans milder dan de middelste leeftijdsgroepen. Hoe lager de opleiding, hoe kritischer men reageert. De vakbonden maken hierop een uitzondering: daar stellen lager geschoolden meer vertrouwen in dan hoger geschoolden.

In de herfst van 2015 ligt het **vertrouwen** van de Vlamingen voor alle instellingen beduidend boven het Europese gemiddelde. Het internet en de sociale media vormen hierop de uitzondering. Respectievelijk 55% en 68% wantrouwen deze nieuwe media.

Een ruime meerderheid van de Vlamingen heeft vertrouwen in de lokale en regionale overheden. Iets lager ligt de vertrouwensscore in de Verenigde Naties, gevolgd door deze in de Europese Unie, het federale parlement en de federale regering.

1.110 E-gov burgers

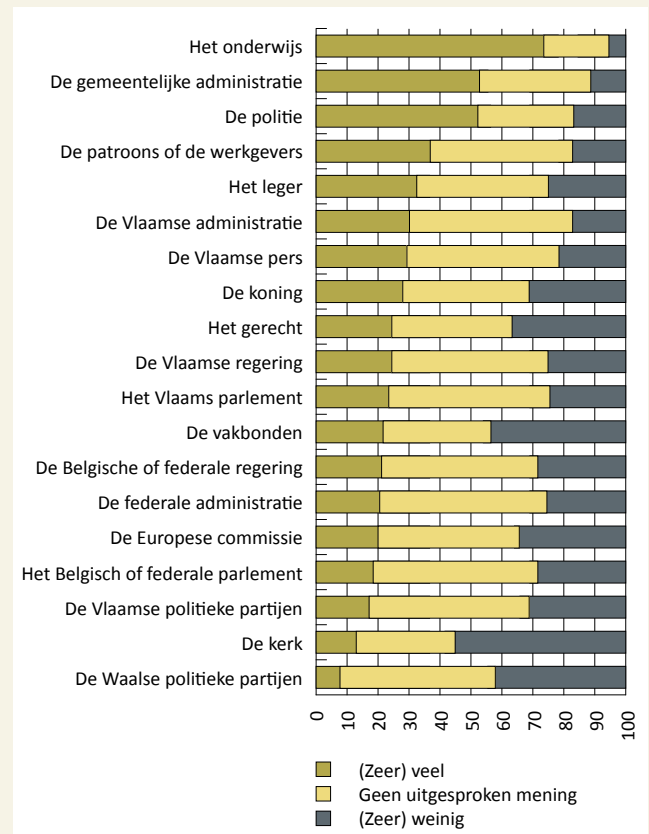
Evolutie van het aantal inwoners (tussen 16 en 74 jaar) die internet gebruiken voor interactie* met de overheid, van 2008 tot 2015, in %.

* Interactie met de overheid omvat minstens één van deze activiteiten: informatie verkrijgen van een officiële overheidswebsite, downloaden van formulieren van overheidswebsite of ingevulde formulieren verzenden via een overheidswebsite.
Bron: Eurostat.

1.111 Vertrouwen in instellingen

Vertrouwen in instellingen, in 2015, in %.

Bron: SCV-survey 2015.

1.112 Evolutie van het vertrouwen in instellingen

Evolutie van het aandeel van de bevolking dat veel tot zeer veel vertrouwen heeft in instellingen, van 2000 tot 2015, in %.

(Zeer) veel	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Onderwijs	72	78	79	80	77	82	71	76	75	71	70	74
Gemeentelijke administratie	43	45	48	44	48	51	38	48	44	47	47	53
Politie	44	47	46	42	44	44	40	50	42	44	46	53
Patroons/werkgevers	39	36	36	31	35	40	32	39	34	33	37	37
Leger	nb	32	25	22	24	28	22	27	26	26	29	33
Vlaamse administratie	29	35	31	31	30	37	22	27	25	30	27	31
Vlaamse pers	15	18	18	20	22	24	19	25	21	29	29	30
Koning	51	40	34	34	30	23	23	26	25	22	25	28
Gerecht	20	22	21	28	25	26	18	24	20	25	22	25
Vlaamse Regering	24	26	17	25	31	29	25	28	26	32	28	24
Vlaams Parlement	25	24	18	22	28	26	23	26	25	29	26	23
Vakbonden	27	29	27	27	29	30	26	28	26	25	25	22
Federale regering	25	22	15	19	21	16	13	12	12	20	19	21
Federale administratie	nb	16	13	17	16	14	15	19	14	22	20	20
Europese commissie	17	20	17	20	16	20	20	22	19	20	19	20
Federale parlement	25	23	16	19	21	17	13	13	12	19	18	18
Vlaamse politieke partijen	15	15	12	15	20	20	14	17	16	23	18	17
Kerk	24	22	17	20	19	34	14	11	11	13	14	13
Waalse politieke partijen	6	7	4	6	5	5	5	6	6	8	8	7

Bron: SCV-survey.

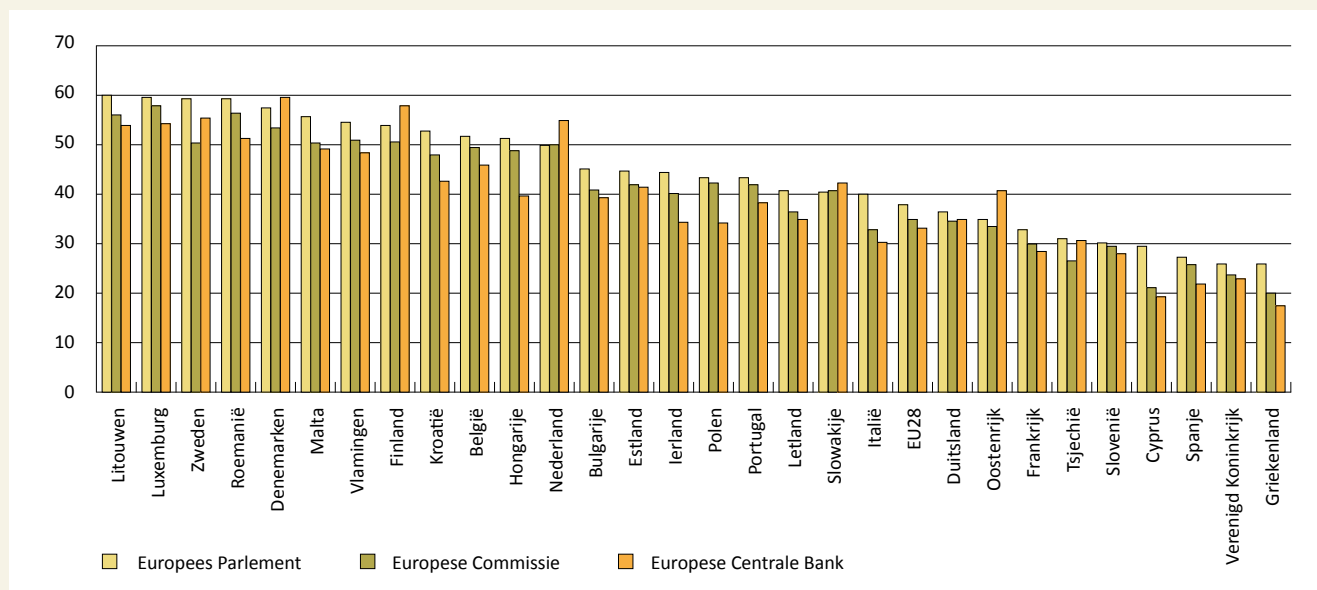
Een derde van de bevolking vertrouwt politieke partijen. De scores zijn vergelijkbaar met deze van de voorgaande jaren. Vlaanderen verliest wel enige posities.

Europese cijfers met een verwante doch niet geheel dezelfde vraagstelling, geven aan dat de relatieve posities - in vergelijking met de andere EU lidstaten - vrij stabiel blijven. Opvallend zijn de hoge vertrouwenscores voor de Scandinavische

landen, Luxemburg en Nederland op lokaal en nationaal niveau in tegenstelling tot hun vertrouwen in het Europese niveau. Het vertrouwen in de Europese Unie scoort hoog in Roemenië, Litouwen en Malta. De Italianen, Spanjaarden, Cyprioten, Slovenen en Grieken zijn over de ganse lijn het meest wantrouwig. Ook wat betreft het vertrouwen in het Europees Parlement, de Europese Commissie en de Europese Centrale Bank zijn de onderlinge verschillen tussen de landen.

1.113 Vertrouwen Europese instellingen

Vertrouwen in enkele Europese instellingen, 2015, Europese vergelijking, % dat eerder vertrouwen heeft.

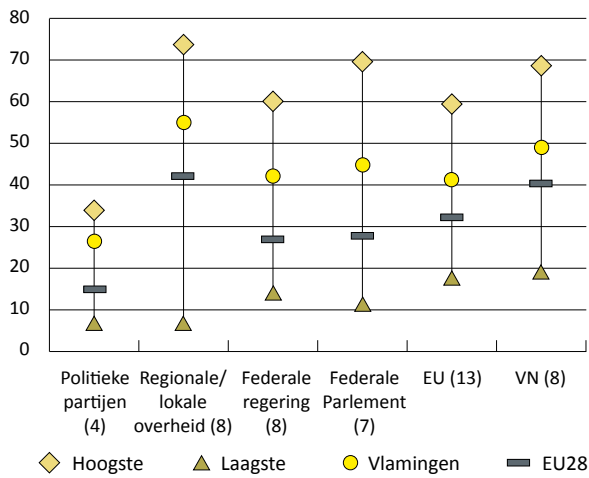
Bron: Eurobarometer 84.3 (herfst 2015), bewerking SVR.

1.114 Vertrouwen: Europees vergeleken

Vertrouwen in de overheid, Europees vergeleken*, in 2015, in %.

* Land met hoogste en laagste score, gemiddelde voor EU28 en score van de Vlamingen. Onderaan staat tussen haakjes de rangschikking van Vlaanderen ten opzichte van Europese lidstaten (Belgische cijfers opgesplitst tussen Vlamingen en Franstaligen).
Bron: Eurobarometer 84.3 (herfst 2015).

1.115 Algemene tevredenheid

Tevredenheid over de administraties op verschillende overheidsniveaus, in 2011, 2014 en 2016, gemiddelde score van 0 (heel ontevreden) tot 10 (zeer tevreden) (n=264).

	2011	2014	2016
Tevredenheid Vlaamse administratie	6,22	6,20	6,44
Tevredenheid gemeentelijke administratie	6,93	6,85	7,31
Tevredenheid OCMW-administratie	7,33	7,19	7,53
Tevredenheid provinciale administratie	6,30	6,14	6,62
Tevredenheid nationale/federale administratie	5,43	5,39	5,83

Bron: Tevredenheidsbarometer lokale besturen.

Algemene tevredenheid

De algemene **tevredenheid** van de lokale besturen over de werking van de Vlaamse administratie schommelt rond 6,5 op een schaal van 1 tot 10. Bij de lokale besturen speelt ook het nabijheidsprincipe. Zij zijn het meest tevreden over de gemeentelijke en OCMW-administraties dan volgen de provinciale en de Vlaamse administratie. Het minst tevreden is men over de federale administratie. Ten opzichte van vorige metingen gaat de tevredenheid er over de ganse lijn op vooruit. In de centrumsteden is men doorgaans minder tevreden dan in kleinere steden en gemeenten.

Lokale besturen

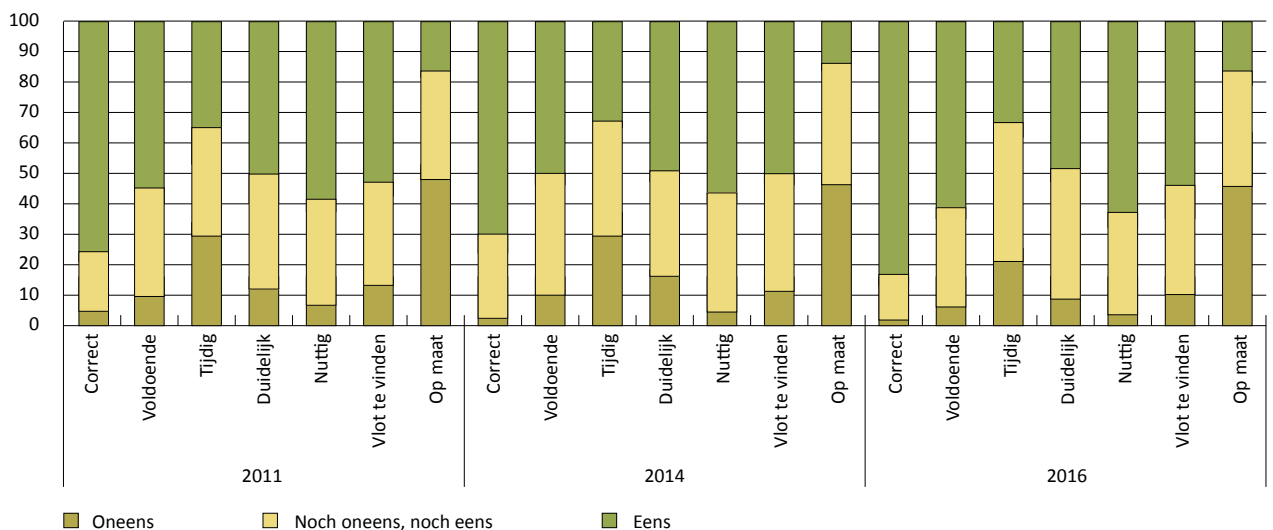
Hieronder komen een aantal perceptie-aspecten terug, maar dan bekeken vanuit de bril van de lokale besturen zoals die door de betrokken gemeente- en OCMW-secretarissen worden ingeschat. Ze beoordelen daarbij zichzelf als administratie maar tevens andere administraties op de andere bestuursniveaus: provincie, Vlaamse overheid en federale overheid.

Tevredenheid informatie en communicatie

De lokale besturen zijn doorgaans tevreden (84%) over de correctheid van de **informatie** die ze van de Vlaamse overheid ontvangen. Een goede 60% vindt dat er voldoende en nuttige informatie wordt verschaft en de helft vindt dat de informatie vlot te vinden is en duidelijk. Aan de tijdigheid van de

1.116 Informatieverstrekking lokale overheid

Evolutie van de tevredenheid over de informatieverstrekking door de Vlaamse overheid, in 2011, 2014 en 2016, in %.

Bron: Tevredenheidsbarometer lokale besturen.

1.117 Dienstverlening Vlaamse administratie

Algemene tevredenheid van lokale besturen met subsidies, vergunningen en uitoefening van het bestuurlijke toezicht, in 2011, 2014 en 2016, score van 0 tot 10.

	2011	2014	2016
Subsidies	5,9	5,8	6,1
Vergunningen	5,7	6,1	6,4
Uitoefening bestuurlijk toezicht	6,5	6,6	6,9

Bron: Teverdenheidsbarometer lokale besturen.

1.118 Relatie lokaal bestuur en Vlaanderen

Evolutie van de tevredenheid met diverse aspecten van de relatie tussen lokaal bestuur en Vlaamse administratie, in 2011, 2014 en 2016, in %.

	2011	2014	2016
Vlaamse administratie globaal nu beter.	25	16	25
Betere afstemming adviezen en beslissing.	12	7	11
Voldoende rekenschap verscheidenheid lokale besturen.	14	13	15
Voldoende tijd om nieuwe regelgeving in te voeren.	20	19	22
Vlaamse administratie doet wat ze belooft.	20	19	22
Gelijkwaardigheid in partnerschap.	9	9	15
Het aantal Vlaamse regelgevende kaders en de complexiteit ervan zijn het afgelopen jaar gedaald.	nb	5	8
De kwaliteit en stabiliteit van de Vlaamse regelgevende kaders is het afgelopen jaar gestegen.	nb	51	54
De Vlaamse administratie neemt een oplossingsgerichte houding aan in functie van de aanpak van lokale uitdagingen.	nb	20	24
Planverplichtingen gedaald.	8	22	42

Nb: niet bevraagd.

Bron: Teverdenheidsmonitor lokale besturen 2016.

informatie schort er wat. Nog een derde is daarover tevreden. Meer dan de helft van de lokale besturen vindt dat de Vlaamse overheid geen informatie op maat geeft. Amper een vijfde is het daar wel mee eens. Op de tevredenheid over de informatie op maat na, is er over de ganse lijn een toename van de tevredenheid over de verstrekte informatie.

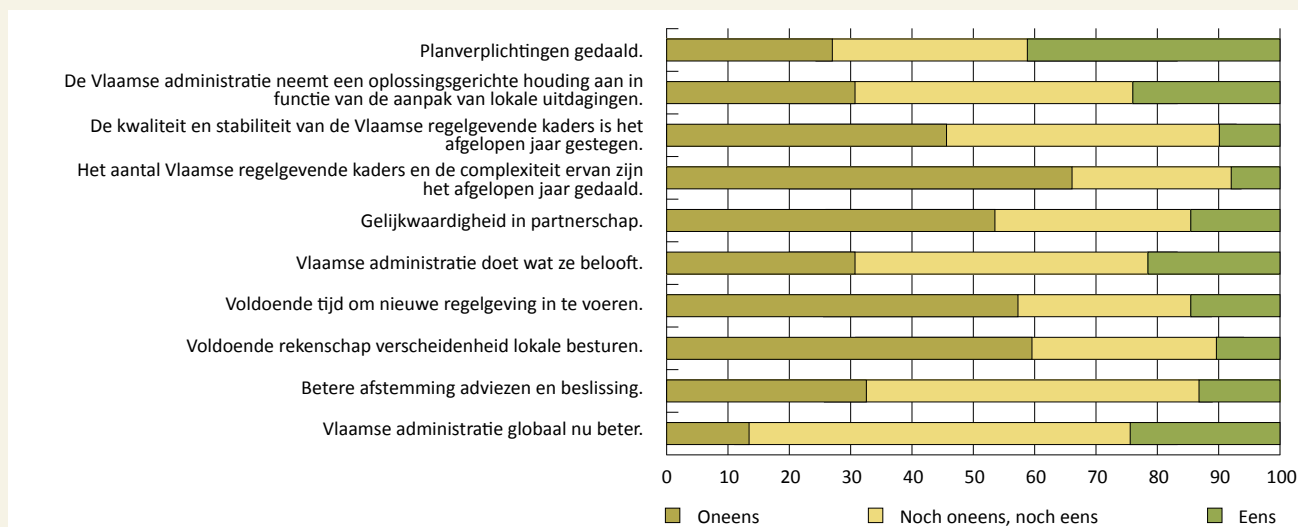
Tevredenheid met dienstverlening Vlaamse overheid

Bijna 7 op de 10 lokale besturen is tevreden over het bestuurlijk toezicht dat de Vlaamse overheid uitoefent. Reeds jaren levert de Vlaamse overheid inspanningen om de planverplichtingen van de lokale besturen te verlagen. In 2011 gaf 70% van de gemeenten en steden aan daar nog weinig van te hebben ondervonden. In 2016 geven 4 op de 10 gemeenten aan dat er duidelijk vooruitgang is geboekt, nog een kwart is het daar niet mee eens.

Deze relatief betere scores op de globale tevredenheid worden niet bevestigd wanneer een aantal stellingen over het functioneren van de Vlaamse overheid worden voorgelegd. Alhoewel ook hier een globale verbetering wordt aangegeven, is er nog heel wat verbetering mogelijk volgens de lokale besturen. Het aantal lokale besturen dat aangeeft dat de **planlastverplichtingen** gedaald zijn, is toegenomen maar volgens 2 op de 3 is het aantal regelgevende kaders en de complexiteit ervan niet gedaald. Meer dan de helft is van oordeel dat lokale besturen te weinig tijd krijgen om nieuwe regelgeving in te voeren. Amper 10% vindt dat de **kwaliteit** en stabiliteit van de Vlaamse **regelgeving** is verbeterd. De afstemming tussen adviezen en beslissing kan voor een derde ook nog heel wat beter en heel wat gemeenten vinden dat de Vlaamse administratie niet steeds doet wat ze belooft. Dit geeft aan dat heel wat lokale besturen zich nog vragen stellen bij de **wendbaarheid en op-**

1.119 Teverdenheid met Vlaamse administratie

Teverdenheid met diverse aspecten van de relatie tussen lokaal bestuur en Vlaamse administratie, in 2016, in %.

Bron: Teverdenheidsbarometer lokale besturen 2016.

1.120 Imago

Imago van de verschillende administraties op diverse kwaliteitskenmerken, in 2016, gemiddelde score van 1 tot 5.

	Vlaams	Gemeente	OCMW	Provincie	Federaal
Klantgericht	3,26	3,79	4,11	3,46	2,89
Betrouwbaar	3,65	3,89	3,95	3,66	3,3
Samenwerken	3,22	3,64	3,68	3,6	2,81
Voortdurend verbeteren	3,29	3,59	3,59	3,34	2,96
Transparantie	3,07	3,48	3,44	3,21	2,74
Efficiëntie	3,14	3,33	3,55	3,25	2,92
Vernieuwend	3,38	3,42	3,48	3,41	2,88
Toegankelijkheid	3,35	3,92	3,95	3,44	2,79

Bron: Tevredenheidsbarometer lokale besturen 2016.

lossingsgerichtheid van de Vlaamse administraties. Nog te weinig wordt rekening gehouden met de verscheidenheid aan lokale besturen en de vraag om **maatwerk**. Dat nog meer dan de helft van de lokale besturen aangeeft niet als gelijkwaardige partner behandeld te worden door de Vlaamse overheid, geeft aan dat het op het vlak van **betrokkenheid** ook nog beter kan. Dit alles neemt niet weg dat een kwart van oordeel is dat de Vlaamse administratie het vandaag beter doet. Een kleine minderheid is daar niet van overtuigd. In 2014 was dit nog een kwart van de gemeenten.

Imago administraties

Lokale besturen geven zichzelf de beste scores als een aantal kwaliteiten en waarden van administraties worden voorgelegd. Ook hier speelt het nabijheidsprincipe. Het zijn de OCMW-administraties die op de diverse aspecten telkens het hoogste scoren, in dalende volgorde volgen de gemeente, de provincie, de Vlaamse en de federale administratie. Bij de beoordeling van de Vlaamse administratie staat in 2016 **betrouwbaarheid** op de eerste plaats, gevolgd door **vernieuwend, toegankelijk** en **voortdurend verbeteren**. De scores liggen iets lager voor **samenwerken, efficiëntie** en **transparantie**.

Op betrouwbaarheid na, is de Vlaamse administratie er op alle terreinen de jongste jaren op vooruit gegaan. Vooral op het vlak van transparantie en vernieuwing en verbetering is er winst geboekt. Over de jaren scoort betrouwbaarheid wel het best, gevolgd door vernieuwend en toegankelijk terwijl de laagste scores telkens slaan op efficiëntie en transparantie.

1.121 Evolutie imago

Evolutie van het imago van de Vlaamse administratie, in 2011, 2014 en 2016, gemiddelde score van 1 tot 5.

	2011	2014	2016
Klantgericht	3,17	3,17	3,26
Betrouwbaar	3,58	3,71	3,65
Samenwerken	3,15	3,19	3,22
Voortdurend verbeteren	3,15	3,24	3,29
Transparantie	2,89	2,94	3,07
Efficiëntie	3,06	3,1	3,14
Vernieuwend	3,21	3,31	3,38
Toegankelijkheid	3,27	3,31	3,35

Bron: Tevredenheidsbarometer lokale besturen.

E-gov lokale besturen

Meer dan de helft van de **transacties** van de lokale besturen met de Vlaamse overheid lopen via e-mail, 30% langs een webloket. De steden maken blijkbaar iets minder gebruik van een webloket dan de stedelijke rand en de kleinere gemeenten. Zij klagen dan ook het meest over de gebruiksvriendelijkheid van deze loketten en geven aan dat de Vlaamse loketten amper op elkaar zijn afgestemd en vinden dat de transacties tussen hen en de Vlaamse overheid niet logisch en eenvoudig verlopen. Dit wordt door een meerderheid van de steden aangegeven.

1.122 Transacties vanuit lokale besturen

Aard van de transacties vanuit de lokale besturen naar de Vlaamse overheid, in 2016, in %.

	Centrumsteden	Stedelijke rand	Kleinere steden	Overgangsgebied	Platteland	Totaal
Webloket	25	33	21	33	33	30
E-mail	58	64	55	52	50	54
Post	8	3	13	8	14	10
Telefoon	8	0	3	6	3	4
Ander	0	0	8	2	0	2

Bron: Tevredenheidsbarometer lokale besturen, 2016.

Vertrouwen

Bij de lokale besturen speelt op het vlak van **vertrouwen** ook het nabijheidsprincipe. Lokale besturen geven hun eigen administraties de hoogste scores, gevolgd door de provinciale, de Vlaamse en de federale administratie. Ten opzichte van de vorige meting gaat het vertrouwen er lichtjes maar niet significant op vooruit. De Vlaamse administratie scoort het hoogst bij de plattelandsgemeenten en de stedelijk rand en het laagst bij steden.

1.123 Vertrouwen in administraties

Evolutie van het vertrouwen lokale besturen in de administraties, in 2011, 2014 en 2016, gemiddelde score van 0 (heel ontevreden) tot 10 (zeer tevreden).

Meting	2011	2014	2016
Vlaamse administratie	6,4	6,4	6,5
Gemeentelijke administratie	7,2	7,1	7,6
OCMW-administratie	7,6	7,4	7,7
Provinciale administratie	6,7	6,5	6,9
Nationale\federale administratie	6,0	5,9	6,2

Bron: Vertrouwensbarometer lokale besturen.

1.124 Vertrouwen en verstedelijking

Vertrouwen van de lokale besturen in de administraties naar verstedelijking, in 2016, gemiddelde score van 0 (heel ontevreden) tot 10 (heel tevreden).

	Vlaamse	Gemeentelijke	OCMW	Provinciale	Federale
Centrumsteden	6,2	7,5	7,6	6,7	6,5
Stedelijke rand	6,7	7,6	7,6	6,7	6,1
Kleinere steden	6,1	7,4	8,1	7,1	6,3
Overgangsgebied	6,6	7,8	7,8	6,9	6,3
Platteland	6,7	7,5	7,6	7,0	6,2
Totaal	6,5	7,6	7,7	6,9	6,2

Bron: Vertrouwensbarometer lokale besturen 2016.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

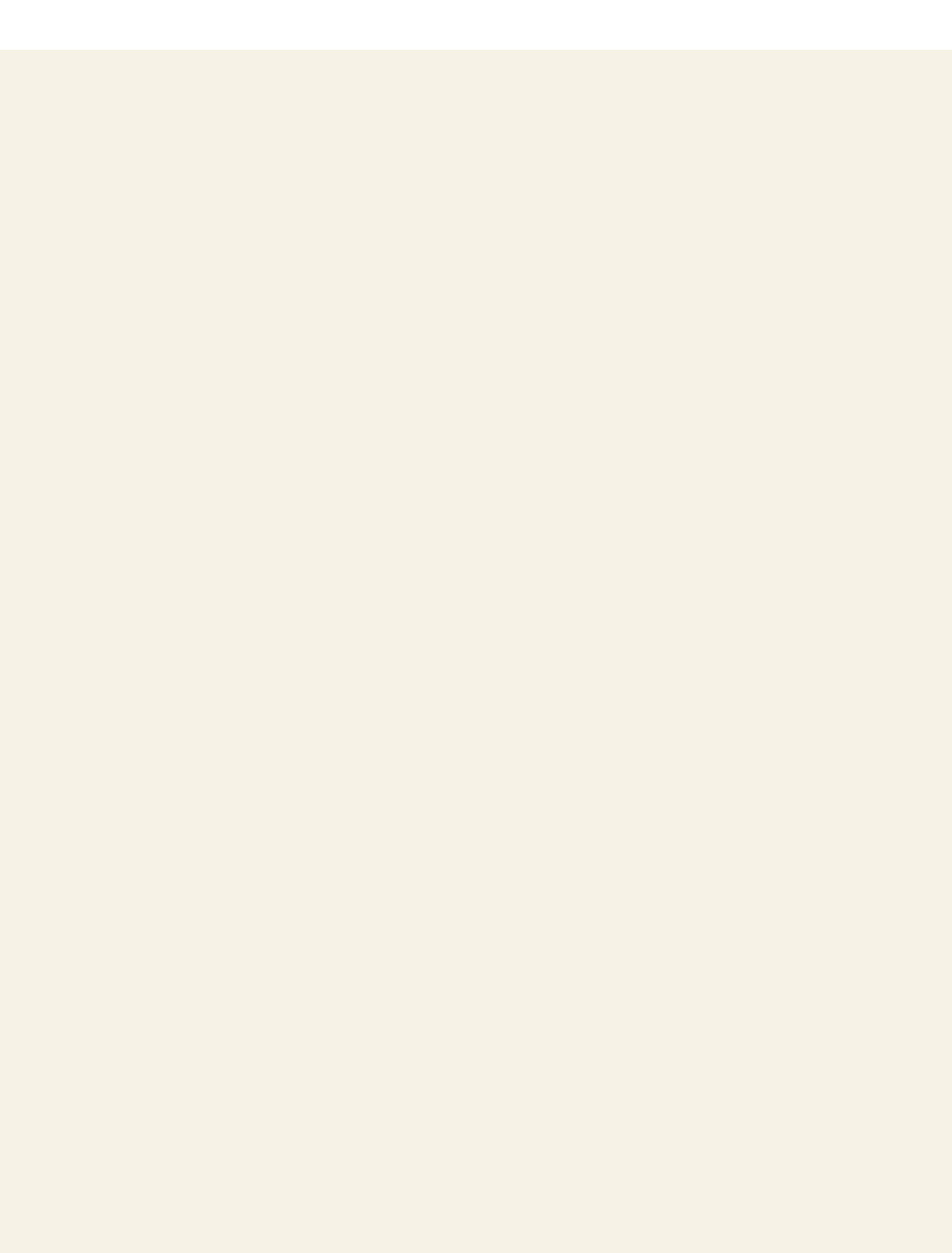
- Agentschap Binnenlands Bestuur. *BinnenBand, de tweemaandelijke publicatie van de administratie*, downloadbaar via <http://www.binnenland.vlaanderen.be/binnenband/index.htm>
- Agentschap Binnenlands Bestuur (verschillende jaren). *Jaarbeeld*. Downloadbaar via <http://www.binnenland.vlaanderen.be/publicaties/>
- Bourgeois, G. (2009). *Beleidsnota Binnenlands Bestuur 2009-2014*. Brussel: Vlaams Parlement.
- Bourgeois, G. (2014). *Beleidsnota Buitenlands Beleid, Internationaal Ondernemen en Ontwikkelingssamenwerking 2014-2019*. Brussel: Vlaams Parlement.
- Kegels, C., Verwerft, D.(2016). *De administratieve lasten in België voor het jaar 2014*. Brussel: Federaal Planbureau, Planning paper 115.
- Turtelboom, A. (2014). *Beleidsnota Financiën en Begroting 2014-2019*. Brussel: Vlaams Parlement.
- Jaarlijkse publicaties van de Sociaal-Economische raad van Vlaanderen (SERV): *Evaluatierapport Begroting (januari)* en *Advies Begrotingsadvies (juli)*. Brussel: SERV. <http://www.serv.be>
- Jaarverslag Vlaamse Infolijn
- Jaarverslag Vlaamse Ombudsdienst
- Vereniging Vlaamse Steden en Gemeenten (VVSG) *Lokaal*. Het maandelijks blad van de Vereniging voor Vlaamse Steden en Gemeenten.
- Agentschap Binnenlands Bestuur:
<http://www.binnenland.vlaanderen.be>
- Algemene Directie Statistiek:
<http://statbel.fgov.be/nl/statistieken/cijfers/index.jsp>
- Dienst voor de Bijzondere Socialezekerheidsstelsels (DIBISS)
<https://www.dibiss.fgov.be/>
- E-government Vlaamse overheid:
<http://www.vlaanderen.be/egovernment>
- Eurostat: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>
- Portaal Lokale Statistieken
http://aps.vlaanderen.be/lokaal/lokale_statistieken.htm
- Rijksdienst voor Sociale Zekerheid van de Provinciale en Plaatselijke Overheidsdiensten (RSZPPO) www.rszppo.fgov.be
- Vlaamse Infolijn: <http://www.vlaamseinfolijn.be/>
- Vlaamse Ombudsdienst:
<http://www.vlaamseombudsdienst.be/>
- Vlaamse overheid – begroting: <http://www.vlaanderen.be/nl/vlaamse-overheid/werking-van-de-vlaamse-overheid/de-vlaamse-begroting-cijfers-2016>

DEFINITIES

Aanvullende belastingen Bij aanvullende belastingen wordt de grondslag (de belastbare materie) bepaald door een hogere overheid (Vlaamse Gemeenschap of federale overheid), die ook de inning op zich neemt. De gemeente beslist echter over het belastingtarief. De belangrijkste aanvullende belastingen zijn de opcentiemen op de onroerende voorheffing (OOV) en de aanvullende belasting op de personenbelasting (APB). De onroerende voorheffing (OV) wordt berekend op het kadastraal inkomen van onroerende goederen. Aangezien het kadastraal inkomen sterk verschilt naargelang van het gebied, kan een zelfde OOV-tarief leiden tot verschillende belastingopbrengsten in de onderscheiden gebieden. Het gaat over een van de gewestbelastingen die geïnd wordt door de Vlaamse Belastingdienst. Gemeenten stellen de opcentiemen autonoom vast bovenop het gewestaandeel van de OV. Een OOV-tarief van 1500 opcentiemen (in feite procenten) betekent dat, bovenop de onroerende voorheffing ten bate van het gewest, 1500% van gewestaandeel ten bate van de gemeente wordt geheven. De gemeente ontvangt in dat geval dus 15 maal zoveel als het gewest. De APB wordt berekend op de personenbelasting en is bestemd voor de gemeente waar de belastingplichtige woont. Zowel de personenbelasting als de APB worden geïnd door de Federale Overheidsdienst Financiën. Een APB-tarief van 7% betekent dat, bovenop de personenbelasting ten bate van de federale overheid, 7% hiervan ten bate van de gemeente wordt geheven.

Klachten Klachten komen eerst terecht bij de klachtendienst van de betrokken instantie. Dit noemt men eerstelijns-klachtenbehandeling. Pas wanneer de klager vindt dat onvoldoende gehoor is gegeven aan zijn klacht, kan hij terecht bij de Vlaamse Ombudsdienst (tweedelijns-klachtenbehandeling).

VTE of Voltijds Equivalenten Alle bezoldigde tewerkstelling wordt binnen een bepaald jaar herrekend naar voltijdse jobs. Onbetaalde verlofstelsels, zoals loopbaanonderbreking en deeltijdse afwezigheden, worden herrekend.

FIGUREN

Onderwijs en vorming

2.1	Schoolbevolking basis- en secundair onderwijs	90
2.2	Leerlingen buitengewoon onderwijs	90
2.3	Evolutie geïntegreerd onderwijs	90
2.4	Hoger beroepsonderwijs	90
2.5	Studenten hoger onderwijs	91
2.6	Aantal inschrijvingen met een diplomacontract	92
2.7	Uitgaven in % bbp	92
2.8	Uitgaven per leerling kleuteronderwijs	93
2.9	Uitgaven per leerling lager onderwijs	93
2.10	Uitgaven per leerling secundair onderwijs	93
2.11	Uitgaven per student hoger onderwijs	93
2.12	Leerling-leerkracht-ratio kleuteronderwijs	94
2.13	Leerling-leerkracht-ratio lager onderwijs	94
2.14	Leerling-leerkracht-ratio secundair onderwijs	94
2.15	Student-docent-ratio hoger onderwijs	94
2.16	Scholingsgraad	95
2.17	Evolutie scholingsgraad	95
2.18	Aandeel kortgeschoolden	95
2.19	Gemiddeld schoolprofiel - basisonderwijs	96
2.20	Gemiddeld schoolprofiel - secundair onderwijs	97
2.21	Deelname 5-jarigen aan kleuteronderwijs	97
2.22	Deelname kleuteronderwijs volgens leeftijd	97
2.23	Leerlingen ASO	98
2.24	Leerlingen TSO	98
2.25	Leerlingen BSO	98
2.26	Leerlingen KSO	98
2.27	Aantal leerlingen in het DBSO	99
2.28	Aantal unieke leerlingen in het DBSO en leertijd	99
2.29	Evolutie voltijds engagement	100
2.30	Schoolse vertraging gewoon onderwijs	100
2.31	Schoolse vertraging naar onderwijsvorm	100
2.32	Problematische afwezigheden	101
2.33	Evolutie problematische afwezigheden	101
2.34	Vroegtijdige schoolverlaters	101
2.35	VSV-indicator	102
2.36	Levenslang leren	102
2.37	Volwassenenonderwijs	103
2.38	Nederlands tweede taal	103
2.39	Onthaalklas anderstalige nieuwkomers	104
2.40	Opleidingsparticipatie werknemers	104
2.41	Opleidingsuren werknemers	105
2.42	Ervaringsbewijzen	105
2.43	Ervaringsbewijzen in de beroepsbevolking	105
2.44	Competentiegericht ondernemen	105
2.45	Deeltijds kunstonderwijs	106
2.46	Vreemde talen lager onderwijs	106
2.47	Vreemde talen secundair onderwijs	106
2.48	Starters hoger onderwijs	107
2.49	Diploma hoger onderwijs	107
2.50	Diploma hoger onderwijs internationaal	108
2.51	Erasmusstudenten	108
2.52	Studentenmobiliteit Erasmus	108
2.53	Inkomende mobiele studenten	109
2.54	Uitgaande mobiele studenten	109
2.55	Personeel	110
2.56	Salarissen lager onderwijs	111
2.57	Salarissen lager secundair onderwijs	111
2.58	Salarissen hoger secundair onderwijs	111
2.59	Evolutie inschrijvingen lerarenopleiding	112
2.60	Brussel - Nederlandstalig onderwijs	112
2.61	Brussel - gewoon onderwijs	113
2.62	Brussel - kleuteronderwijs	113
2.63	Brussel - lager onderwijs	113
2.64	Brussel - secundair onderwijs	113
2.65	Vlaamse Rand	113
2.66	Evolutie vraag basisonderwijs	114
2.67	Evolutie vraag secundair onderwijs	115
2.68	DBFM	115

Werk en sociale economie

2.72	Bevolking op arbeidsleeftijd	120
2.73	Bevolking op arbeidsleeftijd socioeconomisch	120
2.74	Werkzaamheidsgraad globaal	121
2.75	Werkzaamheidsgraad ouderen	122
2.76	Werkzaamheidskloven	122
2.77	Werkzaamheidsgraad internationaal	122
2.78	Uittredeleeftijd	123
2.79	Tijdelijke arbeid	123
2.80	Deeltijdarbeid	124
2.81	Atypische arbeid	124
2.82	Werkenden naar sector	125
2.83	Werknemers naar sector	125
2.84	Werkbaarheidsgraad	125
2.85	Werkbaarheidsindicatoren	126
2.86	ILO-werkloosheidsgraad globaal	127
2.87	Werkloosheidskloven	127
2.88	ILO-werkloosheidsgraad internationaal	128

2.89	Langdurige werkloosheid	128
2.90	Niet-werkende werkzoekenden verloop	129
2.91	VDAB-werkloosheidsgraad naar gemeente	129
2.92	VDAB-werkloosheidsgraad	130
2.93	Niet-werkende werkzoekenden naar kenmerken	130
2.94	Openstaande vacatures	131
2.95	Spanningsratio	131
2.96	Betaald educaties verlof	132
2.97	Opleidingscheques werknemers	132
2.98	Tewerkstellingscellen	133
2.99	Loopbaanonderbreking en tijdskrediet	133
2.100	Vlaamse aanmoedigingspremies	134
2.101	Uitstroom naar werk	134
2.102	IBO	135
2.103	Bereik kansengroepen in IBO	135
2.104	Werkervaring	135
2.105	Tewerkstellingspremie 50-plus	136
2.106	Werkhervattingstoelage	136
2.107	Bereik sociale economie	137
2.108	Kansengroepen in de sociale economie	138
2.109	Uitstroom naar reguliere arbeidsmarkt	138

Ondernemen en internationale handel

2.110	Groei ondernemingen	142
2.111	Spreiding ondernemingen	142
2.112	Geboorten en sterften	142
2.113	Overlevingsgraad	143
2.114	Ondernemerschap	143
2.115	Doelgroepen ondernemen	143
2.116	Gazellen	143
2.117	Houding tegenover ondernemerschap	144
2.118	Investeringsratio	144
2.119	Vraag, voorraden en capaciteitsbezetting	144
2.120	Kennisintensieve sectoren	145
2.121	Creativiteit	146
2.122	Nieuwe goederen en diensten	146
2.123	Innovatieve bedrijven Vlaams	146
2.124	Innovatieve bedrijven internationaal	147
2.125	Technologische industrie / Bruto toegevoegde waarde	147
2.126	Technologische industrie / Werkgelegenheid	147
2.127	Kennisintensieve diensten / Bruto toegevoegde waarde	148
2.128	Kennisintensieve diensten / Werkgelegenheid	148
2.129	Doorbraaksectoren	148
2.130	In- en uitvoer	150
2.131	Exporterende bedrijven	150
2.132	Goederen en diensten	150
2.133	Competitiviteit	150
2.134	Belang opkomende landen	151
2.135	Uitvoer en invoer	151
2.136	Uit- en invoerpakket	151
2.137	Uitvoer high-techgoederen	152
2.138	Marktaandelen	153
2.139	Buitenlandse directe investeringen	153

Ontwikkelingssamenwerking

2.140	Hulpafhankelijkheid	157
2.141	Vlaamse ODA partnerlanden	157
2.142	ODA	158
2.143	Belang ontwikkelingshulp	158
2.144	Belang ontwikkelingshulp internationaal	158
2.145	Rol individu	159
2.146	Persoonlijk engagement	159
2.147	Persoonlijke betrokkenheid	160
2.148	Kennis ontwikkelingshulp	160

Innovatie

2.149	O&O-intensiteit in Vlaanderen	163
2.150	Internationale vergelijking	163
2.151	O&O-uitgaven - BERD	164
2.152	O&O-uitgaven - non-BERD	164
2.153	Wetenschapsbudget	165
2.154	Aandeel niet-gericht versus gericht onderzoek	165
2.155	Overheidsbudget internationaal	165
2.156	O&O personeel	166
2.157	Diploma's in wiskunde, wetenschappen en technologie	166
2.158	Belangstelling exacte en toegepaste wetenschappen	167
2.159	Mobiliteit van onderzoekers naar statuut	167
2.160	Publicatieoutput	168
2.161	Publicatieprofiel (specialisatie)	168
2.162	Octrooiaanvragen	169
2.163	Europese octrooikaart	169
2.164	Regionale octrooikaart	169
2.165	Technologische specialisatie Vlaanderen	170
2.166	Economische specialisatie Vlaanderen	171
2.167	Technologie versus exportperformantie	171

ONDERWIJS EN VORMING

2.1

BLIKVANGERS

- In het tweede jaar van de derde graad secundair onderwijs heeft bijna 1 op de 10 leerlingen minstens twee jaar schoolse achterstand: 11,2% van de jongens tegenover 7,4% van de meisjes (figuur 2.30). Bij jongens daalt het aandeel al enkele jaren, bij meisjes stagneert het.
- Het aandeel vroegtijdige schoolverlaters is de jongste jaren lichtjes gedaald. In 2015 telt Vlaanderen 7,2% vroegtijdige schoolverlaters: 5,7% bij jonge vrouwen tegenover 8,3 % bij jonge mannen. Het Vlaamse Gewest haalt de Europese doelstelling van minder dan 10% maar de eigen doelstelling om het aandeel vroegtijdige schoolverlaters te halveren is nog veraf (figuur 2.34).
- 7% van de Vlamingen neemt deel aan levenslang leren. In het kader van de Pact 2020-strategie werd bepaald dat de deelname aan levenslang leren in 2020 15% moet bedragen. Het Vlaamse Gewest scoort ook in een Europese context niet zo goed. Het gemiddelde van alle EU-lidstaten ligt, net als in 2014, op 10,7% (figuur 2.36). In Vlaanderen zien we wel een toename in de inschrijvingen in het volwassenenonderwijs.
- Terwijl de participatiegraad aan het hoger onderwijs bij jongeren met een laaggeschoolde moeder iets meer dan 40% bedraagt, ligt de participatiegraad ruim dubbel zo hoog bij kinderen met een hoogopgeleide moeder (figuur 2.48).
- In 2015 beschikt 43% van de 30-34-jarigen in het Vlaamse Gewest over een diploma hoger onderwijs. Daarmee voldoet Vlaanderen aan de EU 2020-doelstelling van 40% en scoort het beduidend hoger dan het EU28-gemiddelde, maar voldoet nog niet aan de Vlaamse aanscherping ervan (47,8%). Vrouwen doen het duidelijk beter dan mannen: de helft van de 30-34-jarige vrouwen heeft een diploma hoger onderwijs. Bij mannen is dat ongeveer 36% (figuren 2.49 en 2.50).

In dit hoofdstuk komen na de kencijfers en de scholingsgraad de strategische doelstellingen van de beleidsnota onderwijs aan bod. In de lopende regeerperiode wil het beleid zich concentreren op deze doelen: talenten van elke lerende ten volle ontwikkelen, voldoende, deskundig en gemotiveerd onderwijspersoneel garanderen, onderwijsinstellingen versterken en werk maken van het Masterplan Scholenbouw.

Kercijfers

In dit eerste deel worden kercijfers aangaande leerlingen en studenten, personeel en onderwijsbudget gepresenteerd. Ook een aantal indicatoren in internationale context zijn hier terug te vinden.

Per onderwijsniveau wordt weergegeven hoeveel leerlingen of studenten er zijn. Daarbij komen relevante onderverdelingen aan bod: gewoon of buitengewoon onderwijs, de onderwijsvormen in het secundair onderwijs, het geïntegreerd onderwijs en de onthaalklas voor anderstalige nieuwkomers. Ook de Brusselse situatie - zowel het Nederlandstalig als het Franstalig onderwijs - wordt specifiek belicht. Een aantal indicatoren omtrent onderwijsuitgaven en leerling-leerkracht-ratio worden internationaal vergeleken.

Leerlingen basis- en secundair onderwijs

In het Vlaamse onderwijs volgen meer dan 1,1 miljoen leerlingen basis- en secundair onderwijs. Ruim 270.000 kleuters bezoeken 2.323 kleuterscholen. In 2.423 lagere scholen volgen dagelijks bijna 439.000 leerlingen les. In totaal zijn er in het basisonderwijs 2.587 scholen die enkel kleuteronderwijs, enkel lager onderwijs of de beide samen aanbieden. In het voltijds secundair onderwijs volgen bijna 438.000 scholieren les in 1.058 scholen.

Na acht jaar toename is er in 2014-2015 voor het eerst een lichte daling van de leerlingenpopulatie in het **kleuteronderwijs**. Ten opzichte van het schooljaar 2013-2014 daalt het aantal kleuters met 786 (- 0,3%). Deze afname is vooral terug te vinden in het gewoon kleuteronderwijs. In het buitengewoon kleuteronderwijs daalt het aantal kleuters met 42, een vermindering van - 0,1%. In het **lager onderwijs** is er een forse stijging van het aantal leerlingen. Deze toename manifesteert zich enkel in het gewoon lager onderwijs (+ 11.368 of + 2,8%). In het buitengewoon onderwijs is er een daling (- 824 of - 2,9%).

In het voltijds gewoon **secundair onderwijs** begon in het schooljaar 2007-2008 een dalende trend. In 2014-2015 is er nog

2.1 Schoolbevolking basis- en secundair onderwijs

Aantal leerlingen in het voltijds basis- en secundair onderwijs, per onderwijsniveau en geslacht, gewoon en buitengewoon onderwijs, in schooljaar 2014-2015.

	Aantal	% jongens	% meisjes
Kleuteronderwijs			
Gewoon	268.453	51,1	48,9
Buitengewoon	2.000	69,2	30,8
Totaal	270.453	51,3	48,7
Lager onderwijs			
Gewoon	411.097	50,3	49,7
Buitengewoon	27.483	63,5	36,5
Totaal	438.580	51,1	48,9
Secundair onderwijs			
Gewoon	416.847	50,8	49,2
Buitengewoon	20.661	64,6	35,4
Totaal	437.508	51,4	48,6

Om dubbelleningen te vermijden, zijn in deze data de leerlingen in het buitengewoon onderwijs van het type 5 niet opgenomen.

Bron: O&V.

een lichte daling van het aantal leerlingen (- 456 of - 0,1%), terwijl het aantal leerlingen in het buitengewoon onderwijs toeneemt (+ 166 of + 0,8%).

Buitengewoon onderwijs

Leerlingen uit het **buitengewoon onderwijs** zitten zowel absoluut als relatief het vaakst in het lager onderwijs: 6,3% van de schoolbevolking bevindt zich in het buitengewoon lager onderwijs. In het kleuteronderwijs ligt dat percentage een heel stuk lager (0,7%); in het secundair bedraagt dit 4,7%.

2.2 Leerlingen buitengewoon onderwijs

Evolutie van het aantal leerlingen in het buitengewoon onderwijs per onderwijsniveau en van het aandeel ten opzichte van het totaal aantal leerlingen in dat onderwijsniveau, van het schooljaar 2001-2002 tot 2014-2015.

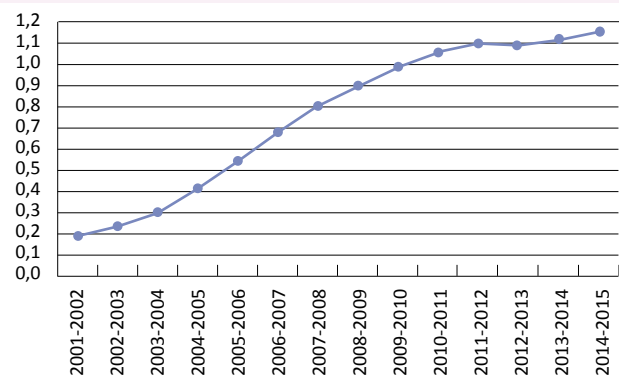
Schooljaar	Kleuter- onderwijs	Lager onderwijs	4,7Secundair onderwijs
2001 - 2002	1.686	0,7	26.794
2002 - 2003	1.726	0,7	26.901
2003 - 2004	1.720	0,7	26.952
2004 - 2005	1.791	0,8	26.768
2005 - 2006	1.821	0,8	26.753
2006 - 2007	1.907	0,8	26.794
2007 - 2008	1.950	0,8	27.140
2008 - 2009	1.977	0,8	27.543
2009 - 2010	1.962	0,8	27.705
2010 - 2011	1.975	0,8	28.225
2011 - 2012	1.986	0,8	28.566
2012 - 2013	2.023	0,8	28.481
2013 - 2014	2.042	0,8	28.307
2014 - 2015	2.000	0,7	27.483

Om dubbelleningen te vermijden, zijn in deze data de leerlingen in het buitengewoon onderwijs van het type 5 niet opgenomen.

Bron: O&V.

2.3 Evolutie geïntegreerd onderwijs

Evolutie van het aandeel GON-leerlingen ten opzichte van het totaal aantal leerlingen in het gewoon basis- en secundair onderwijs, van 2001-2002 tot 2014-2015.

Bron: O&V.

Het totaal aantal leerlingen dat les volgt in het buitengewoon onderwijs neemt over de jaren heen toe. In het lager onderwijs (met uitzondering van de twee laatste schooljaren) en het secundair onderwijs is een geleidelijke stijging merkbaar.

2.4 Hoger beroepsonderwijs

Het aantal unieke inschrijvingen in een opleiding in het hoger beroepsonderwijs van het volwassenenonderwijs in de referentieperiode 1/4/2014-31/3/2015 en evolutie van het aantal cursisten in HBO5 verpleegkunde van 2009-2010 tot 2014-2015.

Aantal unieke inschrijvingen				
Studiegebied	Mannen	Vrouwen	n.b.*	Totaal
Biotechniek	144	97	-	241
Gezondheidszorg	19	92	-	111
Handelswetenschappen en bedrijfskunde	5.144	4.804	-	9.948
Industriële wetenschappen en technologie	1.560	101	2	1.663
Sociaal-agogisch werk	1.501	4.398	-	5.899
Totaal	8.368	9.492	2	17.862

Evolutie			
Aantal cursisten HBO5 verpleegkunde	Mannen	Vrouwen	Totaal
2009-2010	727	4.544	5.271
2010-2011	804	5.033	5.837
2011-2012	827	5.428	6.255
2012-2013	915	5.954	6.869
2013-2014	999	6.384	7.383
2014-2015	1.009	6.393	7.402

* Van een beperkt aantal cursisten werd het geslacht niet geregistreerd.

Unieke inschrijving in een opleiding: iemand die zich gedurende een referentieperiode twee of meer keer inschrijft in dezelfde opleiding en binnen hetzelfde stelsel, wordt slechts éénmaal geteld. Wanneer hij/zij zich twee (of meer) keer inschrijft in dezelfde opleiding, maar in een verschillend stelsel (de ene keer lineair, de andere keer modulair), dan wordt hij/zij tweemaal geteld. Wanneer hij/zij zich in twee verschillende opleidingen –al dan niet binnen hetzelfde studiegebied- inschrijft, wordt hij/zij tweemaal geteld.

Bron: O&V.

Geïntegreerd onderwijs

Het **geïntegreerd onderwijs** (GON) biedt leerlingen met een handicap of leer- of opvoedingsmoeilijkheden de kans om naar een school voor gewoon onderwijs te gaan. Een school voor buitengewoon onderwijs biedt daarbij ondersteuning. Steeds meer leerlingen maken hiervan gebruik. In het schooljaar 2014-2015 kregen 12.676 leerlingen ingeschreven in het basis- en secundair onderwijs (dit komt overeen met 1,2% van de totale schoolbevolking in het gewoon onderwijs) GON-ondersteuning. Daarnaast kregen 706 studenten in het hoger onderwijs GON-ondersteuning.

Hoger beroepsonderwijs

Op 1 september 2009 werd het **hoger beroepsonderwijs** (HBO5) ingevoerd in het Vlaams onderwijsbestel. HBO5 behoort tot het niveau hoger onderwijs. De opleidingen zijn beroepsgericht en situeren zich tussen het secundair onderwijs en de professionele bacheloropleidingen. De opleidingen kunnen worden ingericht door centra voor volwassenenonderwijs of door hogescholen. HBO5 verpleegkunde wordt als enige uitzondering enkel ingericht door instellingen van het voltijds secundair onderwijs.

De opleiding verpleegkunde, die vroeger behoorde tot de vierde graad van het beroepssecundair onderwijs, ging vanaf die datum over naar het hoger beroepsonderwijs (HBO5 verpleegkunde). De driejarige opleiding HBO5 verpleegkunde (= 6

semesters) wordt modulair ingericht en leidt tot het diploma van gegradueerde. Op 1 februari 2015 werden er 7.402 cursisten geteld; ruim 86% daarvan zijn vrouwen.

In de referentieperiode 1 april 2014 - 31 maart 2015 waren er in hoger beroepsonderwijs van het volwassenenonderwijs (ingericht door de centra voor volwassenenonderwijs) 17.862 unieke inschrijvingen in een opleiding. 53% hiervan zijn vrouwen.

Studenten hoger onderwijs

In het academiejaar 2014-2015 stijgt de totale studentenpopulatie in de basisopleidingen met 1,5% ten opzichte van het academiejaar 2013-2014. Zowel aan de universiteiten als aan de hogescholen zijn vrouwen in de meerderheid.

In 2014-2015 stijgt de studentenpopulatie in het hogescholenonderwijs met 2,6% (of + 2.918 studenten); de studentenpopulatie in het universitair onderwijs blijft zo goed als status quo (+ 0,1% of + 36 studenten).

Bij de inschrijvingen met een diplomacontract in een professioneel gerichte bachelor hebben vrouwen een overwicht. Ook bij de academisch gerichte bachelor en de masteropleiding zijn vrouwen in de meerderheid maar in mindere mate dan bij de professioneel gerichte bachelor. Bij de professioneel gerichte bachelor trekt Handelswetenschappen en bedrijfskunde de meeste inschrijvingen aan, gevolgd door Onderwijs. In de

2.5 Studenten hoger onderwijs

Evolutie van het aantal studenten in het hogescholenonderwijs en in het universitair onderwijs, naar geslacht, van 2001-2002 tot 2014-2015.

Academiejaar	Studenten hogescholen (1)			Studenten universiteiten (1)		
	Aantal studenten	% mannen	% vrouwen	Aantal studenten	% mannen	% vrouwen
2001 - 2002	99.339	46,1	53,9	56.693	45,2	54,8
2002 - 2003	99.661	46,3	53,7	56.839	44,7	55,3
2003 - 2004	100.178	45,9	54,1	56.839	44,6	55,4
2004 - 2005 (2)	101.185	45,7	54,3	57.005	44,5	55,5
2005 - 2006 (3)	102.367	45,8	54,2	59.172	44,8	55,2
2006 - 2007	102.477	45,7	54,3	60.866	44,9	55,1
2007 - 2008	104.174	45,9	54,1	64.372	44,6	55,4
2008 - 2009 (4)	107.332	45,9	54,1	68.601	44,4	55,6
2009 - 2010	114.174	45,8	54,2	72.355	44,7	55,3
2010 - 2011	120.839	45,5	54,5	75.063	44,6	55,4
2011 - 2012	125.586	45,1	54,9	77.135	44,4	55,6
2012 - 2013	129.140	45,2	54,8	78.717	44,4	55,6
2013 - 2014 (5)	110.770	42,0	58,0	101.324	48,0	52,0
2014 - 2015	113.688	42,2	57,8	101.360	47,8	52,2

(1) Bij de hogescholen zijn inbegrepen in de cijfers: professioneel en academisch gerichte bacheloropleidingen, masteropleidingen, basisopleidingen en initiële lerarenopleidingen; bij de universiteiten zijn inbegrepen in de cijfers: academische gerichte bachelor en kandidaturen en licenties.

(2) Hogescholen: Vanaf 2004-2005 zijn de professioneel en academisch gerichte bachelors, de masters, en de basisopleidingen in afbouw, inclusief HOKT SP, opgenomen. Universiteiten: vanaf 2004-2005 zijn de academisch gerichte bachelors en masters inbegrepen.

(3) Vanaf 2005-2006: het betreft de eerste inschrijving van de studenten met een diplomacontract; en dit in een instelling van het hoger onderwijs in het huidige academiejaar. Daarnaast kunnen de studenten zich nog inschrijven in een andere opleiding. Dit zijn dan tweede of volgende inschrijvingen. Alle onderwijstalen worden opgenomen. Tot 2004-2005 gaat het om het aantal hoofdschrijvingen in de Nederlandse onderwijstaal.

(4) Vanaf 2008-2009 wordt het concept 'eerste inschrijving' verlaten. Een student kan in meerdere opleidingen ingeschreven zijn. Een student die met een diplomacontract in verschillende opleidingen ingeschreven is, wordt meerdere keren meegeteld in de tabel. De teldatum voor het hoger onderwijs is 30 september (i.p.v. 1 februari vóór 2008-2009).

(5) In academiejaar 2013-2014 hebben de hogescholen hun academische bachelor- en masteropleidingen, met uitzondering van de kunstopleidingen en de academische opleidingen van Hogere Zeevaartschool, overgedragen aan de universiteiten. Na de integratie bieden de hogescholen nog verder hun professionele opleidingen aan en binnen het kader van een "School of Arts" ook nog academische kunstopleidingen (in de studiegebieden Audiovisuele en beeldende kunst, en Muziek en podiumkunsten). Een School of Arts is een afzonderlijke structuur binnen een hogeschool of over verschillende hogescholen heen met een grote mate van autonomie. De universiteiten zijn vertegenwoordigd in het bestuur van de Schools of Arts. De Hogere Zeevaartschool blijft binnen het studiegebied Nautische wetenschappen ook nog zowel professionele als academische opleidingen aanbieden.

Bron: O&V.

2.6 Aantal inschrijvingen met een diplomacontract

Aantal inschrijvingen met een diplomacontract in de 5 grootste studiegebieden van de professioneel gerichte opleidingen en de 10 grootste studiegebieden in de academische gerichte opleidingen, naar studiegebied en geslacht, in 2014-2015, in absolute cijfers en %.

Professioneel gerichte opleidingen - 5 grootste studiegebieden	Totaal	% mannen	% vrouwen
Handelwetenschappen en bedrijfskunde	31.905	54,5	45,5
Onderwijs	21.684	28,7	71,3
Gezondheidszorg	18.695	18,0	82,0
Sociaal-agogisch werk	15.337	20,8	79,2
Industriële wetenschappen en technologie	14.660	84,4	15,6
Overige studiegebieden	6.308	46,6	53,4
Totaal	108.589	41,9	58,1

Academisch gerichte opleidingen - 10 grootste studiegebieden	Totaal	% mannen	% vrouwen
Rechten, notariaat en criminologische wetenschappen	11.733	38,5	61,5
Economische en toegepaste economische wetenschappen	11.218	61,5	38,5
Industriële wetenschappen en technologie	8.663	87,9	12,1
Psychologie en pedagogische wetenschappen	8.192	16,6	83,4
Geneeskunde	6.880	42,1	57,9
Bewegings- en revalidatiewetenschappen	6.783	44,0	56,0
Handelwetenschappen en bedrijfskunde	6.348	56,7	43,3
Wetenschappen	6.346	67,0	33,0
Toegepaste wetenschappen	5.912	76,9	23,1
Politieke en sociale wetenschappen	5.248	41,3	58,7
Overige studiegebieden	37.924	38,9	61,1
Totaal	115.247	48,2	51,8

Eén opleiding kan onder meerdere studiegebieden vallen. Deze werden opgenomen onder de noemer 'Overige studiegebieden'.
Bron: O&V.

academisch gerichte opleidingen trekken de opleidingen in de studiegebieden Rechten, notariaat en criminologische wetenschappen en Economische en toegepaste economische wetenschappen de meeste inschrijvingen aan. Het studiegebied Psychologie en pedagogische wetenschappen is vooral populair bij vrouwen. De studiegebieden Industriële wetenschappen en technologie en Toegepaste wetenschappen zijn procentueel gezien de populairste studiegebieden bij de mannen.

Budget

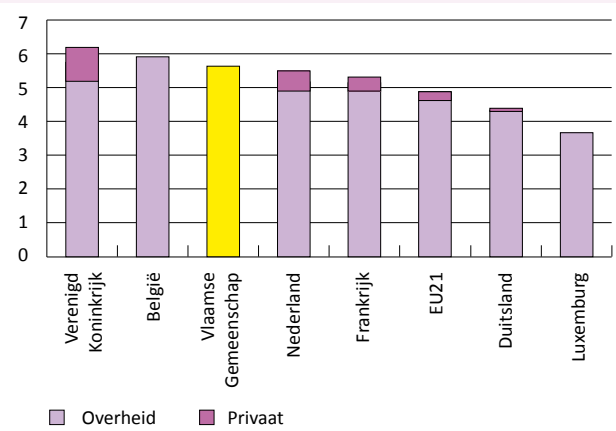
De Vlaamse onderwijsbegroting bedraagt in 2015 10,845 miljard euro. Tegenover 2014 daalt het budget met 0,5%.

Onderwijsuitgaven in % bbp

In 2012 bedroegen de Vlaamse onderwijsuitgaven, volgens de OESO-berekening, 5,6% van het bruto binnenlands product.

2.7 Uitgaven in % bbp

Uitgaven voor onderwijsinstellingen als % van het bbp, volgens de OESO-berekening, naar private en overheidsuitgaven, in %, internationale vergelijking, in 2012

Deze berekening omvat het Vlaamse onderwijsbudget, de financiële inspanning voor onderwijs en opleiding van gemeenten en provincies, de middelen van Syntra Vlaanderen, de kinderbijslag die ouders ontvangen voor kinderen boven de 18 jaar, de kost van de onderwijsadministratie, de Europese middelen, de pensioenen en alle uitgaven voor onderzoek en ontwikkeling.
Bron: O&V, OESO.

Daarmee zit de Vlaamse Gemeenschap boven het EU21-gemiddelde. Wanneer enkel de gependeerde overheidsmiddelen worden beschouwd, geeft Vlaanderen 1% méér uit dan het gemiddelde EU21-land.

Overheidsuitgaven per leerling/student

Vlaanderen gaf in 2012 voor alle onderwijsniveaus meer uit per leerling of student dan een gemiddeld EU21-land, behalve voor het kleuteronderwijs. Er wordt meer uitgegeven per leerling of student naarmate ze in een hoger onderwijsniveau zitten. Zo krijgt een kleuter in verhouding het minste overheidsmiddelen. Deze vaststelling moet wel gerelativeerd worden. Nergens in Europa – met uitzondering van Frankrijk – bestaat immers zo een uitgebreid kleuteronderwijs als in Vlaanderen (en België).

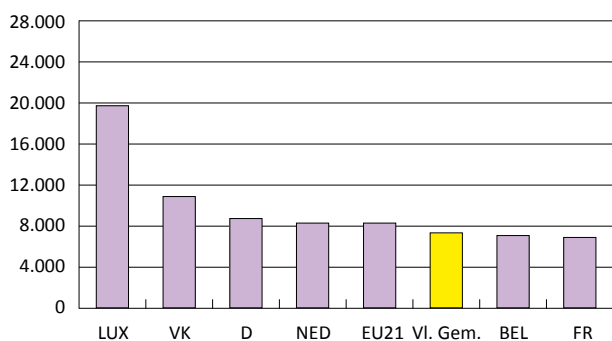
De relatieve positie van elk land bij de kostprijs per leerling/student wordt vooral bepaald door de volgende factoren:

- klasgrootte: hoe meer studenten gelijktijdig worden onderwezen, hoe goedkoper het is per student;
- tijd doorgebracht in het onderwijs per jaar: hoe meer lessen er worden gegeven, hoe groter de kostprijs ;
- studierichtingen en hun relatief aandeel: sommige studierichtingen vereisen specifiek onderwijsmateriaal en zijn duurder dan andere;
- grootte van de overheid: landen met een grotere overheid kunnen meer geneigd zijn een hogere kostprijs per student te spenderen;
- demografie: wanneer een land een kleine cohorte van studenten heeft en de totale uitgave voor hoger onderwijs blijft stabiel, dan stijgt de kostprijs per student;
- politieke beslissingen: verschillende patronen komen

2.8 Uitgaven per leerling kleuteronderwijs

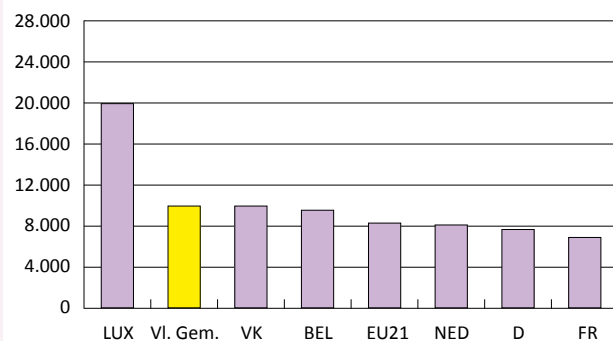
Uitgaven voor onderwijsinstellingen per kleuter in het kleuteronderwijs, in USD-equivalenten, internationale vergelijking, in 2012.

Bron: O&V, OESO.

2.9 Uitgaven per leerling lager onderwijs

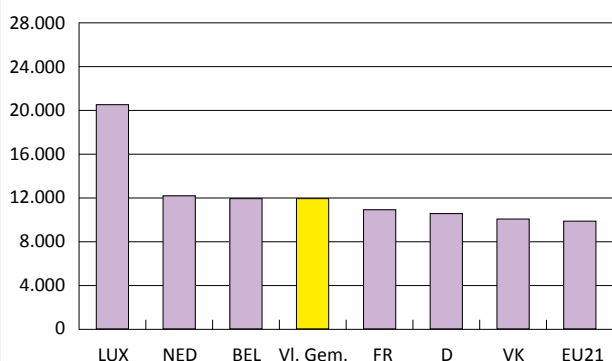
Uitgaven voor onderwijsinstellingen per leerling in het lager onderwijs, in USD-equivalenten, internationale vergelijking, in 2012.

Bron: O&V, OESO.

2.10 Uitgaven per leerling secundair onderwijs

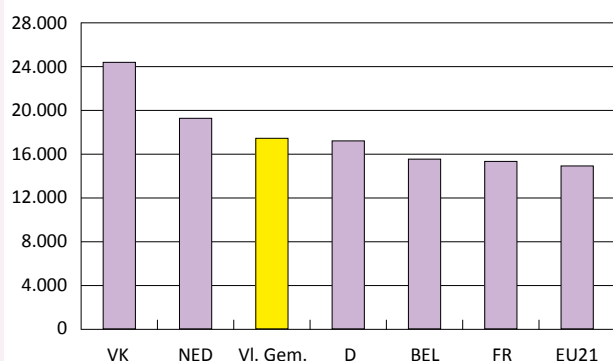
Uitgaven voor onderwijsinstellingen per leerling in het secundair onderwijs, in USD-equivalenten, internationale vergelijking, in 2012.

Bron: O&V, OESO.

2.11 Uitgaven per student hoger onderwijs

Uitgaven voor onderwijsinstellingen per student in het hoger onderwijs, in USD-equivalenten, internationale vergelijking, in 2012.

Bron: O&V, OESO.

vaak van de uitgavenprioriteiten binnen de landen en ook bijvoorbeeld de druk die op het budget heerst.

- R&D: dit speelt een grote rol in de kostprijs van het hoger onderwijs;

Leerling-leerkracht-ratio

De **leerling-leerkracht-ratio** geeft weer per hoeveel leerlingen één onderwijzend personeelslid bezoldigd wordt. Deze ratio geeft geen beeld van de klasgrootte, maar is eerder een investeringsindicator.

Voor het kleuteronderwijs situeert Vlaanderen zich boven het EU21-gemiddelde van 13. De ratio van Duitsland en het Verenigd Koninkrijk, de buurlanden met de laagste leerling-leerkracht-ratio in het kleuteronderwijs, bedraagt 10 en die van Frankrijk, het buurland met de hoogste ratio in dit onderwijsniveau, komt op 22.

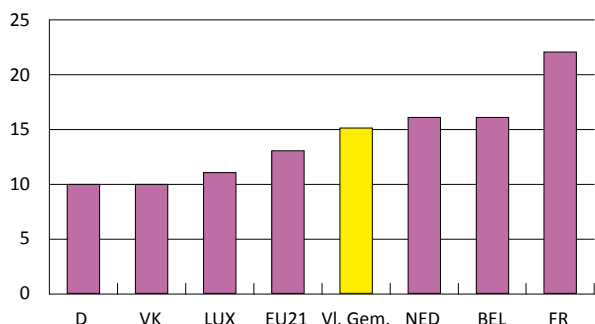
Wat het lager onderwijs betreft, positioneert Vlaanderen zich onder het EU21-gemiddelde (14). Luxemburg heeft de laagste ratio van de buurlanden (9) en het Verenigd Koninkrijk de hoogste (21).

Vlaanderen behoort in het secundair onderwijs tot de landen met de laagste ratio's. Het EU21-gemiddelde bedraagt 12. Luxemburg heeft de laagste ratio van de buurlanden met 9 en Verenigd Koninkrijk de hoogste met 18.

In het hoger onderwijs heeft Vlaanderen een ratio boven het EU21-gemiddelde (16). Duitsland scoort laag met een ratio van 12 en België als geheel hoog met een ratio van 21.

2.12 Leerling-leerkracht-ratio kleuteronderwijs

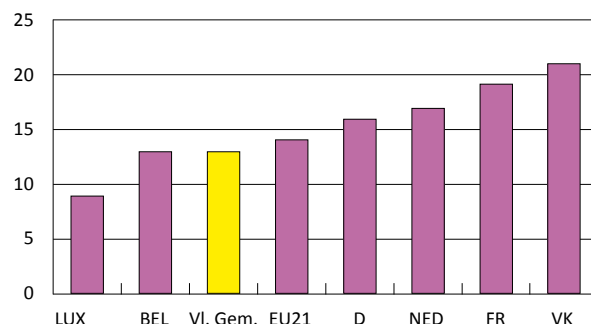
Leerling-leerkracht-ratio in het kleuteronderwijs, internationale vergelijking, in 2012-2013.

Bron: O&V, OESO.

2.13 Leerling-leerkracht-ratio lager onderwijs

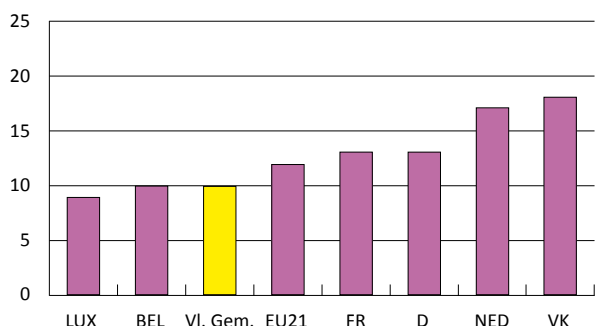
Leerling-leerkracht-ratio in het lager onderwijs, internationale vergelijking, in 2012-2013.

Bron: O&V, OESO.

2.14 Leerling-leerkracht-ratio secundair onderwijs

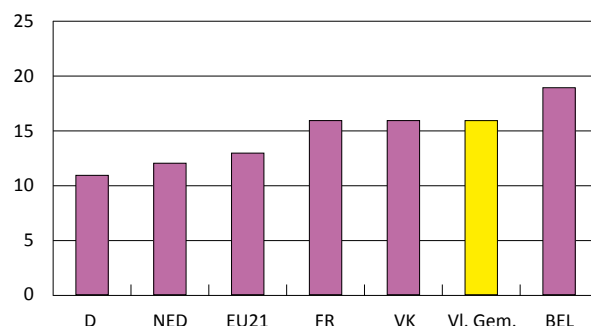
Leerling-leerkracht-ratio in het secundair onderwijs, internationale vergelijking, in 2012-2013.

Bron: O&V, OESO.

2.15 Student-docent-ratio hoger onderwijs

Student-docent-ratio in het hoger onderwijs, internationale vergelijking, in 2012-2013.

Bron: O&V, OESO.

Scholingsgraad

De **scholingsgraad** staat prominent op de politieke agenda. Het Pact 2020 van de Vlaamse Regering stelt een halvering van het aandeel kortgeschoolden op de arbeidsmarkt tegen 2020 voorop. Hetzelfde Pact vereist een aanzienlijke stijging (niet gekwantificeerd) van het aandeel hooggeschoolden in de leeftijdscategorie 20-29 jaar. Op Europees niveau is wel een gekwantificeerde doelstelling over de hooggeschoolden afgesproken. De EU 2020-strategie wil dat tegen 2020 de hooggeschoolden 40% van de 30-34-jarigen uitmaken.

Er wordt eerst nagegaan hoe het vandaag gesteld is met de scholingsgraad van de Vlaamse bevolking in vergelijking met de situatie in de buurlanden. De scholingsgraad is in het recente verleden ook sterk geëvolueerd. Tot slot komt de arbeidsmarktdeelname van kortgeschoolden, de meest kwetsbare groep, aan bod.

Wat het hoogst behaald diploma (of de scholingsgraad) betreft, zijn er 3 grote groepen:

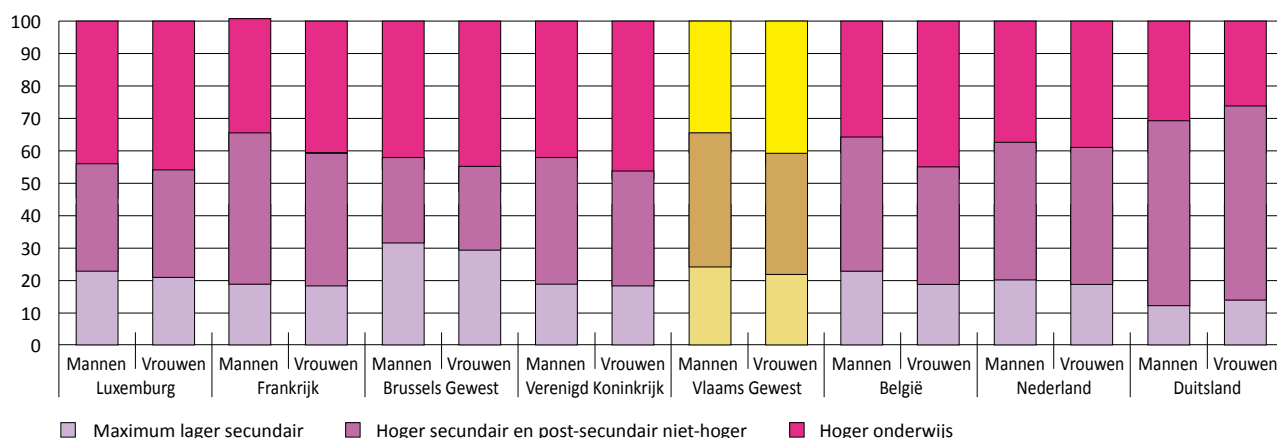
- kortgeschoolden of laaggeschoolden (maximaal lager secundair onderwijs);
- middengeschoolden (secundair onderwijs afgewerkt);
- hooggeschoolden (diploma hoger onderwijs).

In het Vlaamse Gewest is in 2015 23% van de 25-64-jarige bevolking kortgeschoold, 40% middengeschoold en 37% hooggeschoold. Er zijn meer hooggeschoolde vrouwen dan mannen; hetzelfde in Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk. In Nederland en Luxemburg is het verschil tussen mannen en vrouwen klein en in Duitsland zijn er meer hooggeschoolde mannen. Verder zien we dat Duitsland een kleine groep laaggeschoolden (13% in 2015) heeft en relatief veel middengeschoolden (bijna 60% in 2015).

De evolutie in de jongste tien jaar geeft eenzelfde beeld in het Vlaamse Gewest als in onze buurlanden. De groep kortgeschoolden neemt stelselmatig af, de groep middengeschoolden blijft vrij stabiel en de groep hooggeschoolden groeit aan. Toch valt op dat in Vlaanderen, net zoals in Luxemburg en het Verenigd Koninkrijk, de daling van het aandeel kortgeschoold-

2.16 Scholingsgraad

Scholingsgraad van de 25-64-jarigen in 2015, naar geslacht, internationale vergelijking, in %.

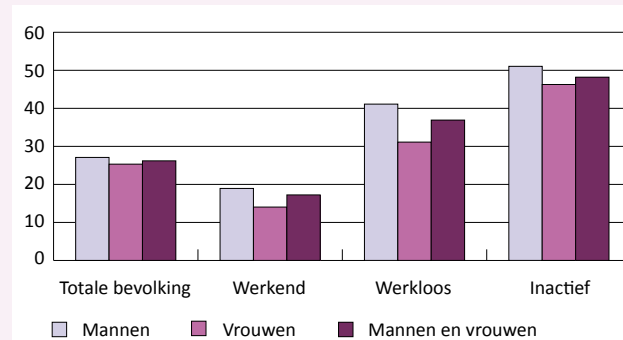
Bron: O&V, ADS EAK, Eurostat LFS.

den in de periode 2005-2015 behoorlijk groot is. Als we bijvoorbeeld vergelijken met Nederland, is de Vlaamse situatie in 2005 beduidend minder goed. In 2015 echter telt het Vlaamse Gewest ongeveer evenveel kortgeschoolden als Nederland. Voor het aandeel hooggeschoolden geldt dit ook: de evolutie in Vlaamse Gewest gaat wat sneller dan in Nederland.

De scholingsgraad heeft een duidelijke samenhang met de arbeidsmarktpositie: kortgeschoolden zijn vaker inactief. Als ze zich toch op de arbeidsmarkt begeven, zijn ze vaker werkloos. Terwijl in de gehele bevolking (15-64-jarigen) iets meer dan één op vier kortgeschoold is, blijkt dit onder de inactieven bijna de helft te zijn. Bij de werklozen is 31% kortgeschoold. De groep werkenden toont noodzakelijkerwijs het spiegelbeeld: daar is slechts 17% kortgeschoold.

2.18 Aandeel kortgeschoolden

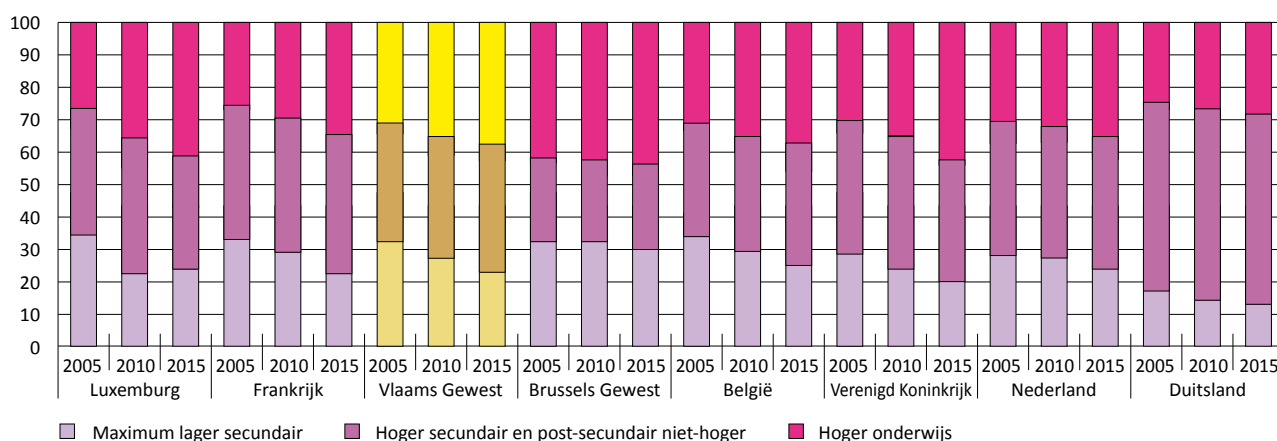
Aandeel kortgeschoolden in 2015, 15-64-jarigen, naar arbeidsmarktstatus en geslacht, in %.

Bron: O&V, ADS EAK.

2.17 Evolutie scholingsgraad

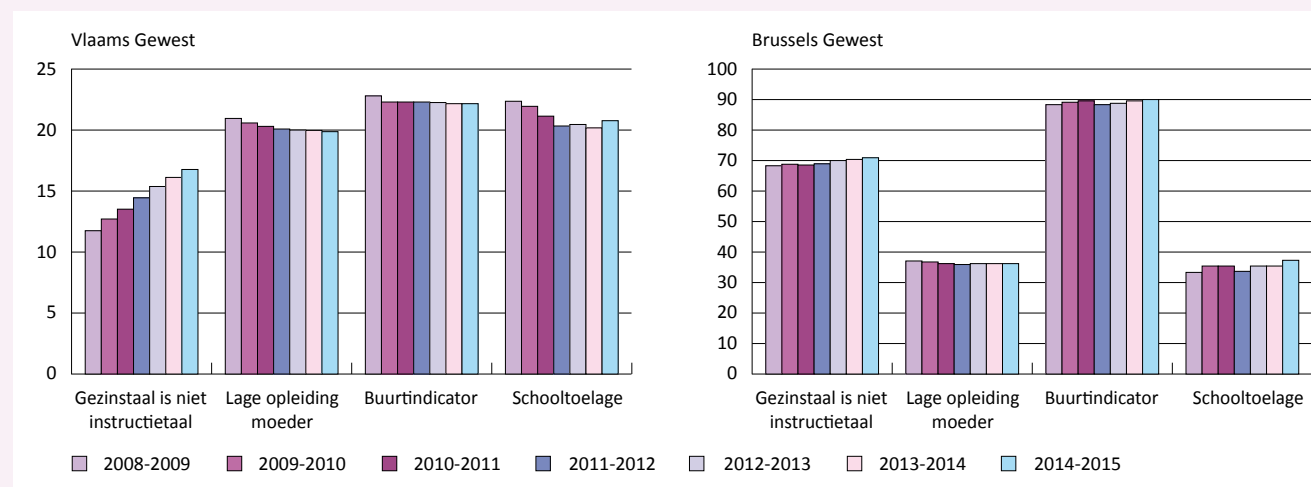
Evolutie van de scholingsgraad van de 25-64-jarigen, internationale vergelijking, van 2005 tot 2015, in %.

Bron: O&V, ADS EAK, Eurostat LFS.

2.19 Gemiddeld schoolprofiel – basisonderwijs

Evolutie van het aantal leerlingen die de verschillende leerlingenkenmerken bezitten, gewoon basisonderwijs, van schooljaar 2008-2009 tot 2014-2015, naar gewest, in %.

Bron: O&V.

Talenten van elke lerende ten volle ontwikkelen

Het succesvol doorlopen van het leerplichtonderwijs wordt vaak beschouwd als een basisvoorwaarde voor een goede start; hetzij op de arbeidsmarkt, hetzij in de verdere onderwijsloopbaan. Het is dan ook een doelstelling van het Pact 2020 om tegen 2020 het aantal schoolverlaters dat het secundair onderwijs zonder voldoende startkwalificaties verlaat, te halveren. De EU 2020-strategie van de Europese Unie wil het aandeel vroegtijdige schoolverlaters tegen 2020 onder de 10% brengen. Vlaanderen heeft deze laatste doelstelling al bereikt.

In dit gedeelte wordt het leerplichtonderwijs vanuit verschillende invalshoeken bekeken. Eerst komt het sociaal profiel van de scholen waarin de schoolloopbaan van de leerlingen zich afspeelt, aan bod. Dan de deelname aan het kleuteronderwijs. Daarna wordt gekeken hoe de Vlaamse overheid het technisch en beroepsonderwijs – zowel voltijds als deeltijds – opwaardert. De schoolloopbaan verloopt echter niet altijd even vlot. Leerlingen krijgen te maken met schoolse vertraging en er worden problematische afwezigheden genoteerd. Beide kunnen leiden tot het (te) vroeg verlaten van het leerplichtonderwijs. Vervolgens komt het levenslang leren, het deeltijds kunstonderwijs, het leren van vreemde talen en het hoger onderwijs aan bod.

Gemiddeld schoolprofiel

Het **sociaal profiel** van een school wordt bepaald op basis van 4 leerlingenkenmerken: ze zijn opgenomen als indicator van het Pact 2020 van de Vlaamse Regering (zonder streefwaarde):

- het opleidingsniveau van de moeder (wat iets zegt over de culturele bagage van de leerling);
- het ontvangen van een schooltoelage (wat iets zegt over

- de financiële draagkracht van het gezin van de leerling);
- de taal die de leerling spreekt in het gezin (wat iets zegt over het taalkundige en culturele kapitaal van het gezin);
- de buurt waar de leerling woont (wat iets zegt over het sociaal kapitaal van het gezin).

Het zijn ook deze 4 leerlingenkenmerken die, sinds het nieuwe financieringsbeleid, in het kleuter- en leerplichtonderwijs worden gebruikt bij het berekenen van de werkmiddelen die de scholen ontvangen.

In het basisonderwijs van het Vlaamse Gewest bedraagt het aandeel van de leerlingen dat aan de leerlingenkenmerken voldoet telkens 20% à 23%. Door de tijd veranderen deze cijfers weinig. Een uitzondering vormt de taal die de leerling in het gezin spreekt. Het aandeel van de leerlingen dat thuis geen Nederlands spreekt, stijgt van schooljaar tot schooljaar en bereikt in 2014-2015 17%.

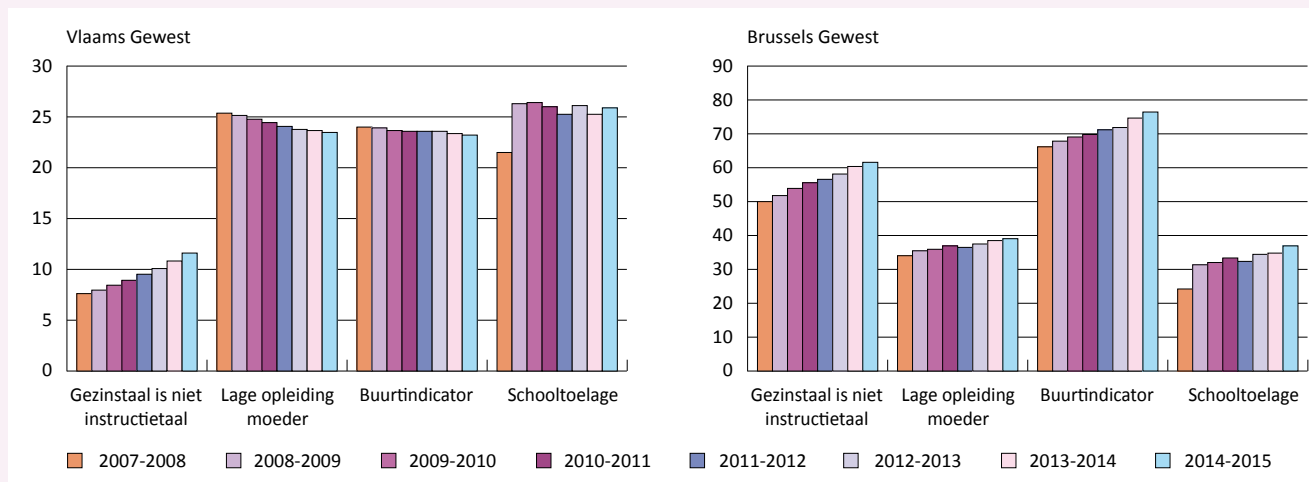
In het Nederlandstalig basisonderwijs van het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest zijn de aandelen opvallend hoger. De kenmerken 'lage opleiding moeder' en 'ontvangen schooltoelage' bedragen elk ongeveer 35%. Niet alleen de hoge score van 'thuis taal niet Nederlands' (71% in 2014-2015), springt in het oog, maar ook die van de 'buurtindicator' (90%). Door de tijd veranderen deze cijfers weinig.

In het secundair onderwijs van het Vlaamse Gewest is het aandeel van de leerlingen dat aan de leerlingenkenmerken voldoet marginaal hoger dan in het basisonderwijs. Door de tijd veranderen deze cijfers weinig. Een uitzondering vormt ook hier de taal die de leerling in het gezin spreekt. Het aandeel van de leerlingen dat thuis geen Nederlands spreekt, stijgt van schooljaar tot schooljaar en bereikt in 2014-2015 12%, wat weliswaar lager is dan in het basisonderwijs.

In het Nederlandstalig secundair onderwijs van het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest zijn de aandelen opvallend hoger dan in het Vlaamse Gewest. In vergelijking met het Brusselse

2.20 Gemiddeld schoolprofiel – secundair onderwijs

Evolutie van het aantal leerlingen die de verschillende leerlingenkenmerken bezitten, gewoon secundair onderwijs, van schooljaar 2007-2008 tot 2014-2015, naar gewest, in %.

Bron: O&V.

Nederlandstalige basisonderwijs zijn de kenmerken 'lage opleiding moeder' en 'ontvangen schooltoelage ongeveer gelijk (39% en 37% in 2014-2015). De score van 'thuis taal niet Nederlands' (62% in 2014-2015) en ook die van de 'buurtindicator' (76%), liggen dan weer lager dan in het Nederlandstalige basisonderwijs van het hoofdstedelijke gewest. Een ander verschilpunt met het basisonderwijs is dat de scores van de 4 leerlingenkenmerken door de tijd duidelijk zijn toegenomen.

Kleuterparticipatie

Sinds het schooljaar 2007-2008, het 'Jaar van de Kleuter', heeft de Vlaamse overheid heel wat maatregelen genomen om zoveel mogelijk kleuters te laten participeren aan het kleuteronderwijs. Uit onderzoek kunnen we immers afleiden dat deelname aan het kleuteronderwijs een gunstige invloed heeft op de gelijke onderwijskansen en de slaagkansen van kinderen in hun verdere schoolloopbaan. Met kleuterparticipatie bedoelen we niet alleen de inschrijving in het kleuteronderwijs, maar ook een zo groot en zo regelmatig mogelijke aanwezigheid.

2.21 Deelname 5-jarigen kleuteronderwijs

Evolutie van de deelname van 5-jarigen aan het kleuteronderwijs, van schooljaar 2009-2010 tot 2014-2015, in %.

Schooljaar	% in het kleuteronderwijs ingeschreven vijfjarigen	% ingeschreven vijfjarigen die minimum 220 halve dagen aanwezig waren
2009-2010	99,1	97,3
2010-2011	99,1	97,4
2011-2012	99,0	97,5
2012-2013	97,8	97,0
2013-2014	98,6	96,2
2014-2015	98,7	96,9

Bron: O&V.

Op basis van de beschikbare cijfergegevens voor het schooljaar 2014-2015 blijkt dat zowel het aandeel in het kleuteronderwijs ingeschreven 5-jarigen als de effectieve aanwezigheid van de ingeschreven 5-jarigen (zeer) hoog is.

Daarnaast is vast te stellen dat het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest (5%) het hoogste aandeel heeft van kinderen dat de 220 halve dagen niet bereikt heeft, gevolgd door de provincie Antwerpen. In Limburg zijn nog 2,1% van de kinderen onvoldoende aanwezig.

Bij de 5-jarige kleuters die gedurende het schooljaar 2013-2014 niet aan 220 halve dagen aanwezigheid komen ligt het percentage GOK-leerlingen opmerkelijk hoger dan het Vlaamse gemiddelde. Het gaat hier dus om de meest kansarme leerlingen.

Opwaarderen technisch en beroeps- onderwijs

In het schooljaar 2014-2015 zijn 416.847 leerlingen ingeschreven in het voltijds gewoon secundair onderwijs. De onthaalklas voor anderstalige nieuwkomers telt op 1 februari 2.508 leerlingen. 131.203 leerlingen zijn ingeschreven in de eerste graad. Na de eerste graad volgen 40% van de leerlingen algemeen secun-

2.22 Deelname kleuteronderwijs volgens leeftijd

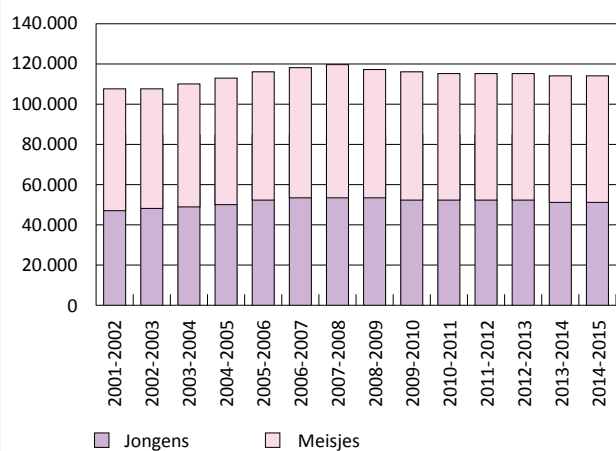
Deelname van 3-, 4- en 5-jarigen aan het kleuteronderwijs, in het schooljaar 2014-2015.

Leeftijd	% in het kleuteronderwijs ingeschreven	Verwachte 1/2 dagen aanwezigheid	% ingeschreven kleuters die voldoende aanwezig waren
3 jaar	98,5	150	96,4
4 jaar	98,6	185	96,9
5 jaar	98,7	220	96,9

Bron: O&V.

2.23 Leerlingen ASO

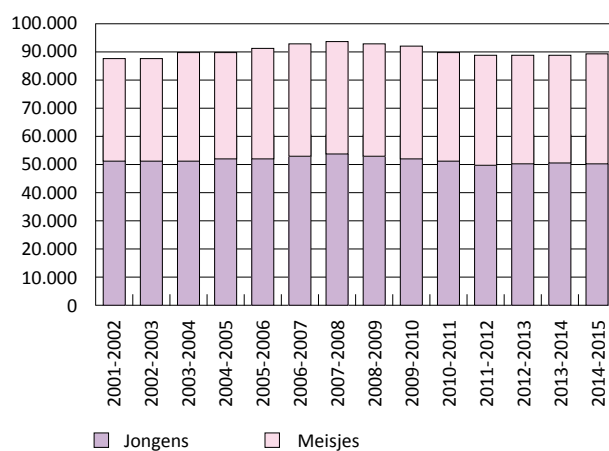
Evolutie van het aantal leerlingen in het algemeen secundair onderwijs, naar geslacht, van schooljaar 2001-2002 tot 2014-2015.

Bron: O&V.

2.24 Leerlingen TSO

Evolutie van het aantal leerlingen in het technisch secundair onderwijs, naar geslacht, van schooljaar 2001-2002 tot 2014-2015.

Bron: O&V.

dair onderwijs. Meisjes zijn hier duidelijk in de meerderheid. Ruim 31% volgt technisch secundair onderwijs, met een duidelijk overwicht van jongens. Iets meer dan 26% van de leerlingen volgt beroepssecundair onderwijs, waarvan meer jongens dan meisjes. Het kunstsecundair onderwijs trekt iets meer dan 2% van de leerlingen aan. Bijna 65% daarvan zijn meisjes.

Studieaanbod voltijds gewoon secundair onderwijs

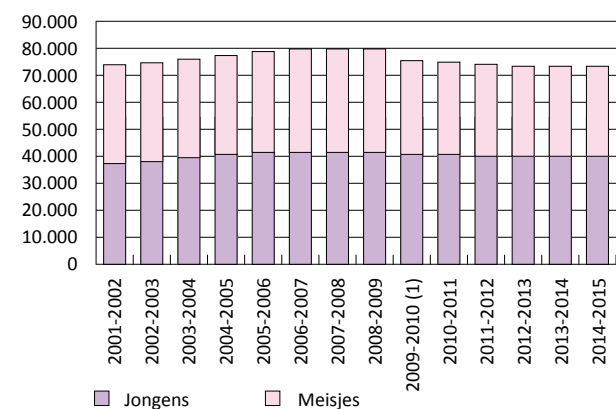
Volgens het masterplan hervorming secundair onderwijs van 4 juni 2013 en de daaropvolgende conceptnota van 28 mei 2016

zijn er te veel verschillende studierichtingen in het voltijds gewoon secundair onderwijs. Leerlingen en ouders weten niet altijd in welke beroeps-en/of onderwijskwalificaties een studierichting uitmondt en welke vervolgmogelijkheden ze al dan niet biedt.

Het Agentschap voor Kwaliteitszorg in Onderwijs en Vorming heeft het studieaanbod van het voltijds gewoon secundair onderwijs gescreend. De resultaten van deze screening zullen mee de basis vormen voor de actualisering en de reductie van het studieaanbod van het voltijds gewoon secundair onderwijs, zoals voorzien in de beleidsnota Onderwijs 2014-2019. Elke studierichting moet een goede aansluiting verzekeren met het hoger onderwijs en/of de arbeidsmarkt

2.25 Leerlingen BSO

Evolutie van het aantal leerlingen in het beroepssecundair onderwijs, naar geslacht, van schooljaar 2001-2002 tot 2014-2015.

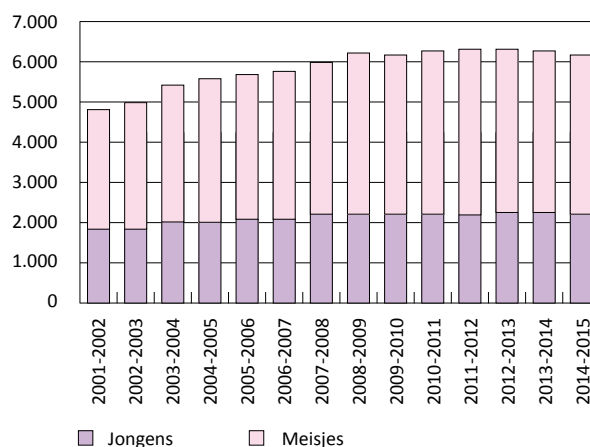

(1) In 2009-2010 werd de vroegere opleiding verpleegkunde van de 4de graad omgevormd tot hoger beroepssecundair onderwijs (HBO5 verpleegkunde).

Bron: O&V.

2.26 Leerlingen KSO

Evolutie van het aantal leerlingen in het kunstsecundair onderwijs, naar geslacht, van schooljaar 2001-2002 tot 2014-2015.

Bron: O&V.

2.27 Aantal leerlingen in het DBSO

Aantal leerlingen in het DBSO naar voltijds of geen voltijds engagement, schooljaar 2014-2015.

Aantal leerlingen in DBSO	Voltijds engagement							Geen voltijds engagement				Geen registratie bij VDAB
	NEC	Thuis-helper	Brug	Voor-traject	Andere	POT	Totaal VE	Niet onmiddellijk beschikbaar	Te oriënteren	Tewerkstelling < 13 u	Totaal geen VE	
8.797	2.591	135	987	658	609	603	5.583	647	1.948	11	2.606	608
100%	29,5%	1,5%	11,2%	7,5%	6,9%	6,9%	63,5%	7,4%	22,1%	0,1%	29,6%	6,9%

Bron: O&V.

Deeltijds onderwijs

Vanaf 15 of 16 jaar kan de leerling overstappen naar het stelsel van leren en werken. Alle leerlingen in het deeltijds onderwijs moeten minimum 28 uren per week leren en werken. Deeltijds leren en werken wordt op 2 manieren ingericht: via het deeltijds beroepssecundair onderwijs (DBSO) georganiseerd in een centrum voor deeltijds onderwijs (CDO) of in een Syntra (leertijd).

In een CDO volgen de leerlingen 15 uren les per week. Om te voldoen aan het voltijds engagement dienen zij de opleiding in het CDO aan te vullen met een werkcomponent. Deze werkcomponent wordt in het merendeel van de gevallen ingevuld met een concrete werkcomponent die aansluit bij de opleiding. Leerlingen die niet klaar zijn om te werken, kunnen de werkcomponent invullen met een voortraject of brugproject bij een erkende promotor of een persoonlijk ontwikkelingstraject in een Centrum voor Deeltijdse Vorming (CDV). De brugprojecten mikken daarbij vooral op jongeren die arbeidsbereid zijn, maar nog arbeidsgerichte attitudes en vaardigheden dienen te ontwikkelen; voortrajecten focussen op jongeren zonder duidelijk arbeidsmarktperspectief. Persoonlijke ontwikkelingstrajecten zorgen voor een intensieve

begeleiding van kwetsbare jongeren. Het aantal jongeren in centra voor deeltijds onderwijs was de laatste jaren stijgend maar het schooljaar 2014-2015 kende een lichte daling. In het schooljaar 2014-2015 volgden op 1 februari 2015 8.797 leerlingen het DBSO; hiervan zijn 67,1% jongens. Het voltijds engagement in 2014-2015 bedraagt 63,5%, in absolute cijfers 5.583 jongeren.

In de leertijd kunnen leerlingen een leerovereenkomst afsluiten die voorziet in 4 dagen praktijkopleiding in een organisatie die voldoet aan de voorwaarden als opleidingsplaats (onder andere een opleiding moet kunnen aangeleerd worden, vooropleiding en maturiteit opleider,...) en 1 dag theoretische vorming per week. Via deze onderwijsvormen kunnen jongeren naast een certificaat van een opleiding, een getuigschrift van de tweede graad, de derde graad of een diploma van het secundair onderwijs behalen. Deze getuigschriften zijn gelijkwaardig met de studiebekrachtiging die wordt uitgereikt in het voltijds beroepssecundair onderwijs.

2.28 Aantal unieke leerlingen in het DBSO en leertijd

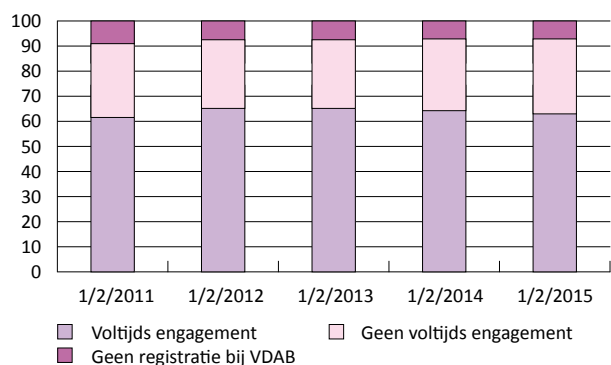
Evolutie van het aantal unieke leerlingen in het DBSO, van schooljaar 2001-2002 tot 2014-2015.

Schooljaar	Deeltijds beroepssecundair onderwijs			Leertijd Syntra Vlaanderen		
	Aantal leerlingen	% jongens	% meisjes	Aantal leerlingen	% jongens	% meisjes
2001-2002	6.229	65,1	34,9	7.063	68,3	31,6
2002-2003	6.279	65,2	34,8	7.264	69,1	30,8
2003-2004	6.342	65,1	34,9	6.704	69,0	30,9
2004-2005	6.380	65,5	34,5	6.141	68,7	31,3
2005-2006	6.445	66,1	33,9	5.876	68,6	31,4
2006-2007	6.573	66,5	33,5	5.685	68,7	31,3
2007-2008	6.687	67,1	32,9	5.432	67,9	32,1
2008-2009	6.935	66,9	33,1	4.834	66,9	33,1
2009-2010	7.332	67,1	32,9	4.681	67,6	32,4
2010-2011	7.871	67,2	32,8	4.536	66,8	33,2
2011-2012	8.241	67,2	32,8	4.283	66,9	33,1
2012-2013	8.636	67,8	32,2	4.055	65,9	34,1
2013-2014	8.867	67,5	32,5	3.816	66,5	33,5
2014-2015	8.807	67,1	32,9	3.378	66,5	33,5

Bron: O&V, Syntra Vlaanderen.

2.29 Evolutie voltijds engagement

Evolutie van het voltijds engagement, van 1 februari 2011 tot 1 februari 2015, in %.

Bron: O&V.

2.31 Schoolse vertraging naar onderwijsvorm

Het aandeel leerlingen met schoolse vertraging van twee jaar of meer in het tweede jaar van de derde graad secundair onderwijs, naar onderwijsvorm en geslacht, 2014-2015.

	Totaal	Jongens	Meisjes
ASO	2,1	2,4	1,8
TSO	11,1	12,8	9,0
KSO	12,2	19,2	8,6
BSO	18,8	20,7	16,6

In deze tabel wordt schoolse vertraging berekend op basis van een vergelijking tussen het leerjaar waarin de leerling is ingeschreven en het leerjaar waarin de leerling op grond van zijn geboortjaar en bij normale studievordering ingeschreven zou moeten zijn. Door atypische studieovergangen kan een leerling schoolse vertraging oplopen die niet blijkt uit deze tabel (bv. overgang van 5de leerjaar naar 1B op basis van het leeftijds criterium).

Bron: O&V.

Schoolse vertraging

De schoolse vertraging, een belangrijke risicofactor voor het niet beëindigen van het secundair onderwijs, is een belangrijk aandachtspunt in het onderwijsbeleid. Het Pact 2020 van de Vlaamse Regering bevat de indicator 'aandeel scholieren secundair onderwijs met een schoolse vertraging van 2 jaar of meer', maar stelt hierbij geen streefwaarde voorop.

Schoolse vertraging of schoolse achterstand is het aantal leerjaren vertraging dat een leerling oploopt ten aanzien van het leerjaar waarin hij zich zou bevinden als hij normaal zou vorderen. Het wordt berekend door een vergelijking tussen het leerjaar waarin de leerling is ingeschreven en het leerjaar waarin de leerling op grond van zijn geboortjaar bij normale studievordering ingeschreven zou moeten zijn. Het is niet noodzakelijk een gevolg van zittenblijven, maar kan ook veroorzaakt worden door bijvoorbeeld verlate instap in het lager onderwijs, ziekte, ... Schoolse vertraging geeft een beeld van de achterstand die een leerling in zijn totale schoolloopbaan

heeft opgelopen. Schoolse voorsprong is het aantal leerjaren voorsprong dat een leerling heeft ten aanzien van het leerjaar waarin hij zich zou bevinden als hij normaal zou vorderen.

In het zesde leerjaar lager onderwijs heeft 1,0% van de leerlingen minstens twee jaar schoolse vertraging opgelopen. Het komt iets vaker voor bij jongens dan bij meisjes. In het tweede jaar van de derde graad secundair onderwijs heeft bijna 1 leerling op 10 minstens twee jaar schoolse achterstand. Hier is het verschil tussen jongens en meisjes veel groter: 11,2% bij jongens tegenover 7,4% bij meisjes. Op beide momenten in de schoolcarrière doet schoolse vertraging zich veel vaker voor bij niet-Belgische leerlingen. Het Pact 2020 van de Vlaamse Regering stelt als doelstelling een daling van het aandeel vroegtijdige schoolverlaters. Globaal is in het zesde leerjaar lager onderwijs echter slechts een zeer lichte daling merkbaar. In het tweede jaar van de derde graad is de daling eveneens klein en zien we daarenboven weliswaar een daling bij de jongens, maar ook een stagnatie bij de meisjes.

2.30 Schoolse vertraging gewoon onderwijs

Evolutie van het aandeel leerlingen met schoolse vertraging van twee jaar of meer in het 6de leerjaar lager onderwijs en in het 2de leerjaar van de derde graad secundair onderwijs, van schooljaar 2004-2005 tot schooljaar 2014-2015, in %.

		2004-2005	2005-2006	2006-2007	2007-2008	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015
Zesde leerjaar lager onderwijs	Jongens	1,2	1,2	1,2	1,1	1,0	1,1	1,2	1,2	1,3	1,2	1,1
	Meisjes	1,2	1,2	1,2	1,0	1,1	1,1	1,2	1,0	1,3	1,0	1,0
	Totaal	1,2	1,2	1,2	1,1	1,1	1,1	1,2	1,1	1,3	1,1	1,0
Tweede leerjaar derde graad voltijds secundair onderwijs	Jongens	13,2	13,0	12,3	12,3	11,6	12,1	12,3	12,2	12,0	11,9	11,2
	Meisjes	6,8	6,9	6,8	7,0	6,9	6,7	7,2	7,4	7,4	7,5	7,4
	Totaal	10,0	10,0	9,5	9,6	9,3	9,4	9,7	9,8	9,7	9,7	9,3

Schoolse vertraging wordt berekend door een vergelijking tussen het leerjaar waarin de leerling is ingeschreven en het leerjaar waarin de leerling op grond van zijn geboortjaar bij normale studievordering ingeschreven zou moeten zijn. Door atypische studieovergangen kan een leerling in het verleden schoolse vertraging opgelopen hebben die niet blijkt uit deze tabel (bv. overgang van 5de leerjaar naar 1B op basis van het leeftijds criterium). Scholen die lager onderwijs inrichten volgens een specifieke pedagogische methode registreren leerlingen niet altijd per leerjaar. In het verleden vertekende dit de cijfers licht. Vanaf het schooljaar 2007-2008 worden de leerlingen uit het methodeonderwijs niet in rekening gebracht in de analyses.

Bron: O&V.

2.32 Problematische afwezigheden

Het aantal meldingen van problematische afwezigheden ten opzichte van de schoolbevolking in het secundair onderwijs, naar soort secundair onderwijs en naar geslacht, schooljaar 2014-2015.

Aantal meldingen van problematische afwezigheid in % t.o.v. de schoolbevolking			
	Voltijds	Deeltijds	BuSO
Mannen	1,2	44,1	7,3
Vrouwen	1,1	48,3	8,9
Totaal	1,2	45,5	7,8
Voltijds gewoon secundair onderwijs			
Eerste graad	0,8		
A-stroom	0,5		
B-stroom	2,5		
ASO	0,2		
KSO	1,1		
TSO	0,7		
BSO	4,9		
Onthaalklas	11,5		

Bron: O&V.

Binnen het secundair onderwijs komen grote verschillen tussen de onderwijsvormen naar voor. In het BSO hebben leerlingen veel vaker schoolachterstand opgelopen dan in het TSO of KSO. TSO & KSO doen het op hun beurt minder goed dan het ASO. Meisjes doen het in alle onderwijsvormen beter dan jongens.

Problematische afwezigheden

In het schooljaar 2014-2015 was, overheen het volledige secundair onderwijs, 2,07% van de leerlingen problematisch afwezig. Binnen het secundair onderwijs bestaan echter grote verschillen. In het deeltijds onderwijs is 45,5% van de schoolbevolking problematisch afwezig; in het gewoon voltijds secundair

2.33 Evolutie problematische afwezigheden

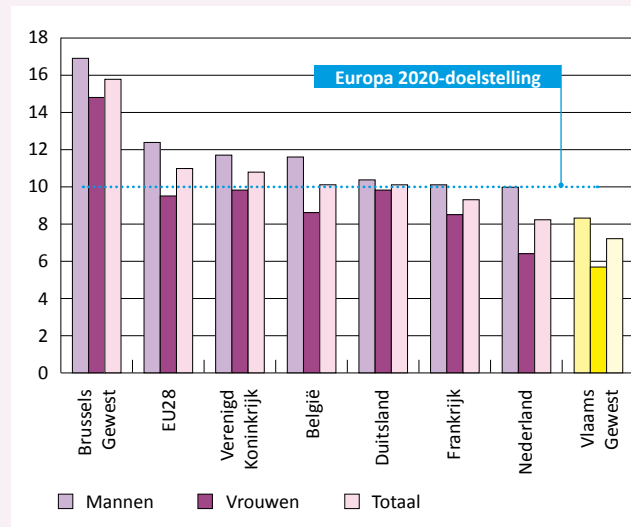
Evolutie van het aantal meldingen van problematische afwezigheden ten opzichte van de schoolbevolking in het secundair onderwijs, van schooljaar 2007-2008 tot schooljaar 2014-2015.

	Aantal meldingen van problematische afwezigheid in % t.o.v. de schoolbevolking			
	Voltijds	Deeltijds	BuSO	Totaal
2007-2008	0,6	26,6	3,4	1,2
2008-2009	0,7	31,3	4,4	1,2
2009-2010	0,8	32,7	5,3	1,4
2010-2011	0,9	33,1	5,6	1,5
2011-2012	0,8	37,5	5,9	1,5
2012-2013	0,9	36,7	6,0	1,6
2013-2014	1,0	41,1	6,6	1,7
2014-2015	1,2	45,5	7,8	2,0

Bron: O&V.

2.34 Vroegtijdige schoolverlaters

Vroegtijdige schoolverlaters in 2015, internationale vergelijking, naar geslacht, in %.

Bron: O&V, ADS EAK, Eurostat LFS.

onderwijs gaat het over 1%; in het buitengewoon secundair onderwijs over 7,8%. Zowel in het deeltijds als het buitengewoon onderwijs zijn meisjes beduidend vaker problematisch afwezig dan jongens.

Binnen het voltijds gewoon secundair onderwijs zijn er eveneens aanzienlijke verschillen. De B-stroom van de eerste graad, het BSO en de onthaalklas voor anderstalige nieuwkomers tellen relatief veel problematisch afwezige leerlingen.

Als we de evolutie van het aandeel problematisch afwezige leerlingen bekijken (voor het volledige secundair onderwijs), zien we dat er een (kleine) stijging merkbaar is als we terugkijken naar het schooljaar 2007-2008.

Vroegtijdig schoolverlaten

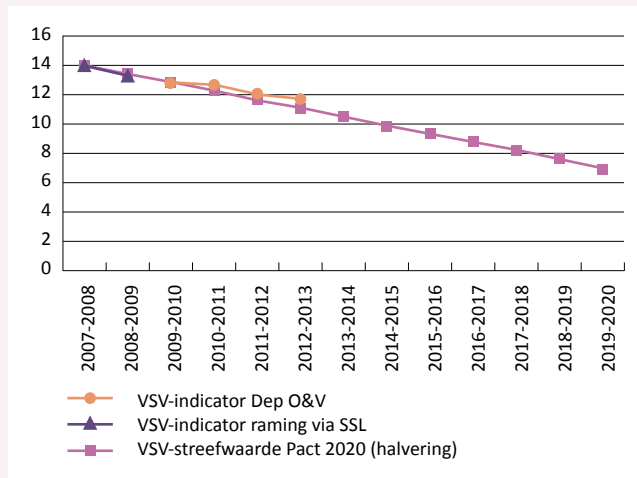
Het is een doelstelling van het Pact 2020 om tegen 2020 het aantal schoolverlaters dat het secundair onderwijs zonder voldoende startkwalificaties verlaat, te halveren. De EU 2020-strategie van de Europese Unie wil het aandeel **vroegtijdige schoolverlaters** tegen 2020 onder de 10% brengen. Vlaanderen heeft deze laatste doelstelling al bereikt, althans volgens de Europese indicator. De groep jongeren die het leerplichtonderwijs verlaat voordat zij een diploma of getuigschrift behalen wordt op 2 manieren opgevolgd: enerzijds via de Europese indicator Early Leavers from Education and Training, anderzijds via een eigen Vlaamse invulling van het Steunpunt Studie- en Schoolloopbanen.

Een vroege schoolverlater wordt Europees gedefinieerd als een 18-24-jarige die maximaal beschikt over een kwalificatie van het lager secundair onderwijs en geen onderwijs of opleiding meer volgt. De berekening gebeurt op basis van steekproefgegevens. In 2015 bedraagt de omvang van deze groep in het

2.35 VSV-indicator

Evolutie van de vroegtijdige schoolverlaters-(VSV-)indicator (Pact 2020) van het Departement Onderwijs en Vorming, van 2007-2008 (nulmeting Pact 2020) tot 2012-2013 ten opzichte van de doelstellingswaarde van het Pact 2020.

Bron: O&V,

Vlaamse Gewest 7,2%. Het Vlaamse gemiddelde verbergt wel een aanzienlijk verschil tussen de geslachten: 5,7% bij jonge vrouwen tegenover 8,3 % bij jonge mannen. Daarmee behaalt het Vlaamse Gewest de Europese doelstelling en doet het duidelijk beter dan de gemiddelde EU-lidstaat. Ook Nederland en Frankrijk duiken onder de 10%-grens, zij het met minder marge dan het Vlaamse Gewest. Duitsland en België als geheel blijven weliswaar net boven de doelstelling hangen, maar we kunnen stellen dat ze binnen bereik ligt.

De eigen Vlaamse indicator Vroegtijdig Schoolverlaten (VSV) werd oorspronkelijk door het Steunpunt Studie- en Schoolloopbanen ontwikkeld en berekend. In 2015 werd de indicator 'vroegtijdige schoolverlater' door het Departement Onderwijs & Vorming herzien en geactualiseerd. Het betreft jongeren die niet meer leerplichtig zijn en die het Vlaams secundair onderwijs verlaten zonder voldoende kwalificatie. De percentages worden jaarlijks berekend op de gehele cohorte van vroegtijdige schoolverlaters en de jongeren die zich wel kwalificeren.

Volgens het Pact 2020 moet het aandeel vroegtijdige schoolverlaters in 2020 gehalveerd zijn ten opzichte van de nulmeting in 2008. De waarde van de nulmeting van de eigen Vlaamse indicator komt op 14% (2007-2008). Het tempo van de daling van de laatste jaren is vooralsnog niet sterk genoeg om deze halvering te realiseren. In 2012-2013 bedraagt het percentage VSV 11,7%, terwijl de tussentijdse streefwaarde 11,1% bedraagt.

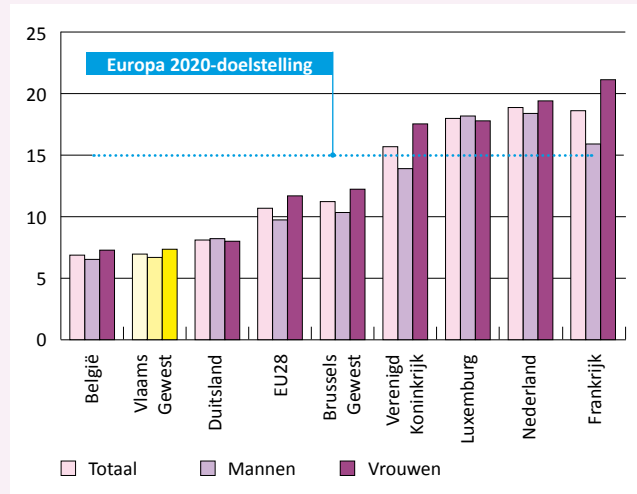
Levenslang leren

Leren stopt niet wanneer we als jongvolwassenen de poorten van de school, hogeschool of universiteit achter ons dichttrekken. In een snel veranderende maatschappij is het noodzakelijk te blijven leren. We denken hier zowel aan opleidingen in

2.36 Levenslang leren

Aandeel 25-64-jarigen dat in de 4 weken voorafgaand aan de survey deelnam aan onderwijs of opleiding, naar geslacht, internationale vergelijking, 2015.

Bron: O&V, ADS EAK, Eurostat LFS.

het kader van de arbeidsmarkt als aan de verdere persoonlijke of sociale ontwikkeling van individuen.

Levenslang leren (Europese benchmark)

Als we de inwoners van het Vlaamse Gewest vragen of zij recent deelnamen aan onderwijs of opleiding blijkt het antwoord vaak 'nee' te zijn. Het Vlaamse Gewest (en ook België) scoren daarmee in een Europese context niet zo goed. In het kader van het Pact 2020 van de Vlaamse Regering werd bepaald dat de deelname aan **levenslang leren** in 2020 15% moet bedragen. Het Vlaamse Gewest is in 2015 met een deelname van 7,0% ver van deze doelstelling verwijderd. Het gemiddelde van alle EU-lidstaten blijft, net als in 2014, steken op 10,7%. De meeste van onze buurlanden doen het wel goed: het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, Nederland en Luxemburg overstijgen de doelstelling. Enkel in Duitsland en het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest bevindt de deelname aan onderwijs en opleiding zich in de buurt van het Vlaamse (en Belgische) cijfer.

Volwassenenonderwijs

In de referentieperiode 1 april 2014 - 31 maart 2015 waren er in het secundair **volwassenenonderwijs** 325.881 unieke inschrijvingen in een opleiding en waren er 9.355 unieke inschrijvingen in een opleiding in de specifieke lerarenopleiding.

In het hoger beroeps onderwijs van het volwassenenonderwijs telde men in dezelfde referentieperiode 17.862 unieke inschrijvingen. De gegevens van het hoger beroeps onderwijs van het volwassenenonderwijs zijn eveneens geïntegreerd in de kerncijfers rond het hoger beroeps onderwijs.

2.37 Volwassenenonderwijs

Evolutie van het aantal unieke inschrijvingen in een opleiding in het secundair volwassenenonderwijs, in het hoger beroepsonderwijs van het volwassenenonderwijs en in de specifieke lerarenopleiding, referentieperiodes* van 2009 tot en met 2015.

Secundair volwassenenonderwijs	Lineair				Modulair			
	Mannen	Vrouwen	n.b.**	Totaal	Mannen	Vrouwen	n.b.**	Totaal
2008 - 2009	2.726	5.246	-	7.972	118.144	173.977	-	292.121
2009 - 2010	1.730	1.995	-	3.725	124.830	175.357	-	300.187
2010 - 2011	1.278	1.665	-	2.943	129.233	182.400	-	311.633
2011 - 2012	739	1.100	-	1.839	131.751	189.154	-	320.905
2012 - 2013	1	47	-	48	133.459	194.580	-	328.039
2013 - 2014	-	-	-	-	130.709	194.194	-	324.903
2014 - 2015	-	-	-	-	129.989	195.819	73	325.881
Hoger beroepsonderwijs van het volwassenenonderwijs	Lineair				Modulair			
	Mannen	Vrouwen	n.b.**	Totaal	Mannen	Vrouwen	n.b.**	Totaal
2008 - 2009	1.167	789	-	1.956	9.800	13.309	-	23.109
2009 - 2010	1.016	693	-	1.709	7.466	9.020	-	16.486
2010 - 2011	883	571	-	1.454	7.416	8.887	-	16.303
2011 - 2012	755	535	-	1.290	7.763	9.182	-	16.945
2012 - 2013	703	439	-	1.142	7.826	8.945	-	16.771
2013 - 2014	683	383	-	1.066	7.777	9.146	-	16.923
2014 - 2015	-	-	-	-	8.368	9.492	2	17.862
Specifieke lerarenopleiding	Modulair							
	Mannen	Vrouwen	n.b.**	Totaal				
2009 - 2010	3.009	5.305	-	8.314				
2010 - 2011	3.154	5.943	-	9.097				
2011 - 2012	3.097	6.102	-	9.199				
2012 - 2013	3.085	6.220	-	9.305				
2013 - 2014	3.163	6.262	-	9.425				
2014 - 2015	3.123	6.231	1	9.355				

*Referentieperiode: van 1 april tot 31 maart het daaropvolgende jaar.

** Van een beperkt aantal cursisten zijn de gegevens naar geslacht niet beschikbaar.

Unieke inschrijving in een opleiding: iemand die zich gedurende een referentieperiode twee of meer keer inschrijft in dezelfde opleiding en binnen hetzelfde stelsel, wordt slechts éénmaal geteld. Wie hij/zij zich twee (of meer) keer inschrijft in dezelfde opleiding, maar in een verschillend stelsel (de ene keer lineair, de andere keer modulair), dan wordt hij/zij tweemaal geteld. Wie hij/zij zich in twee verschillende opleidingen –al dan niet binnen hetzelfde studiegebied- inschrijft, wordt hij/zij tweemaal geteld.

Bron: O&V.

De centra voor basiseducatie (CBE) bieden volwassenen de mogelijkheid om hun basisvaardigheden aan te scherpen. Vanaf 1 september 2008 is het decreet Volwassenenonderwijs in werking getreden voor de basiseducatie; het aantal centra werd teruggebracht van 29 naar 13. Tijdens de referentieperiode 2014-2015 waren er in de CBE's 52.509 unieke inschrijvingen in een opleiding.

Nederlands voor anderstaligen

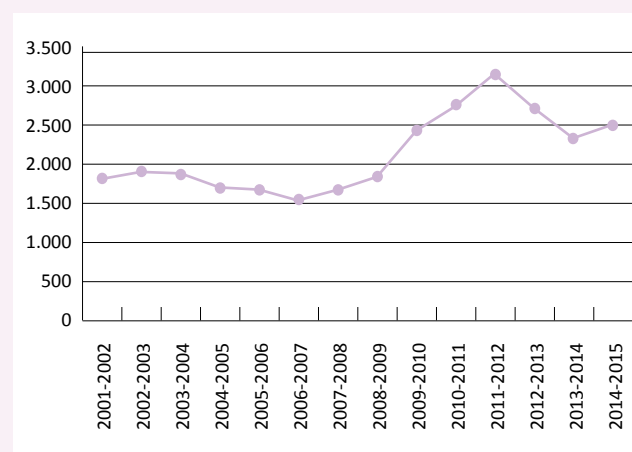
Nederlands voor anderstaligen (NT2) neemt een belangrijke plaats in het volwassenenonderwijs in.

De CVO telden in tussen april 2014 en maart 2015 85.758 unieke inschrijvingen ('koppen') voor NT2, goed voor een stijging van 6,5% ten opzichte van de voorafgaande referentieperiode. Uitgedrukt in financierbare cursisten ('inschrijvingen') gaat het om 192.133 inschrijvingen, een stijging van 1,4%.

In de CBE waren er in dezelfde referentieperiode 24.628 unieke inschrijvingen in het studiegebied NT2 (inclusief Alfa NT2), of

2.38 Onthaalklas anderstalige nieuwkomers

Evolutie van het aantal leerlingen in de onthaalklas voor anderstalige nieuwkomers, van 2001-2002 tot 2014-2015.

Bron: O&V.

2.39 Nederlands tweede taal

Evolutie van het aantal unieke inschrijvingen in het studiegebied NT2, naar geslacht, in het secundair volwassenenonderwijs (referteperiode* van 2007/2008 tot 2014-2015) en in de basiseducatie (van 2010/2011-2014-2015).

Secundair volwassenenonderwijs	Nederlands tweede taal			
	Mannen	Vrouwen	n.b.**	Totaal
2007 - 2008	26.056	36.404	-	62.460
2008 - 2009	26.646	35.994	-	62.640
2009 - 2010	29.825	36.477	-	66.302
2010 - 2011	33.259	40.279	-	73.538
2011 - 2012	35.207	43.545	-	78.752
2012 - 2013	34.763	44.720	-	79.483
2013 - 2014	34.605	45.856	-	80.461
2014 - 2015	36.463	49.282	13	85.758

Basiseducatie	Nederlands tweede taal				Alfabetisering Nederlands tweede taal			
	Mannen	Vrouwen	n.b.**	Totaal	Mannen	Vrouwen	n.b.**	Totaal
2010 - 2011	8.556	7.750	-	16.306	4.580	5.427	-	10.007
2011 - 2012	8.204	7.734	-	15.938	4.458	5.629	-	10.087
2012 - 2013	7.842	7.509	-	15.351	4.411	5.567	-	9.978
2013 - 2014	7.424	7.433	-	14.857	4.158	5.611	-	9.769
2014 - 2015	7.202	7.720	-	14.922	3.985	5.721	-	9.706

* Referteperiode: van 1 april tot 31 maart het volgende jaar.

** Van een beperkt aantal cursisten zijn de gegevens naar geslacht niet beschikbaar.

Bron: O&V.

47.618 financierbare cursisten (stijging ten opzichte van de voorgaande referteperiode met 2,1%).

In 2014-2015 is NT2 goed voor 26,3% van het aantal unieke cursisten in het secundair volwassenenonderwijs georganiseerd door de CVO en 46,9% van het aantal unieke cursisten in de CBE.

Onthaalklas anderstalige nieuwkomers

In het schooljaar 2014-2015 werden 2.508 leerlingen geteld in de **onthaalklas** voor anderstalige nieuwkomers (1.375 jongens en 1.133 meisjes). Dit is een stijging ten opzichte van vorig schooljaar. De onthaalklas voor anderstalige nieuwkomers is verbonden met het secundair onderwijs, maar wordt niet ingedeeld bij een bepaalde graad of leerjaar. De globaal stijgende evolutie hangt samen met de stijging van het aantal anderstaligen in de samenleving.

Opleiding in ondernemingen

De **participatie aan formele opleidingen** is in 2012 gestegen tot 36% van de werknemers, zoals het Pact 2020 voorschrijft. In verhouding tot het totaal aantal gewerkte uren is de vormingsactiviteit echter beperkt: slechts 0,7% ervan werd aan formele vorming besteed. Naar de grootte van de onderneming zijn er grote verschillen. In de kleine ondernemingen (minder dan 10 werknemers) bedraagt de participatie amper 4% van de werknemers. In de grote ondernemingen (meer dan 200 werknemers) daarentegen stijgt de participatie tot 55%.

De participatie aan informele opleidingen is kleiner dan die aan formele opleidingen, maar is in 2012 eveneens toegenomen, tot 23% van de werknemers. Van het aantal gewerkte uren wordt slechts 0,45% aan informele opleidingsactiviteiten besteed. Ook hier zijn zeer grote verschillen naar ondernemingsgrootte vast te stellen. In de kleine ondernemingen (minder dan 10 werknemers) bedraagt de participatie amper 4% van de werknemers. In de grote ondernemingen (meer dan 200 werknemers) daarentegen stijgt de participatie tot 35%. Het valt dus op dat het verschil tussen kleine en grote ondernemingen inzake informele opleidingen veel kleiner is dan wat formele opleidingen betreft. In de kleine ondernemingen is het verschil zelfs verwaarloosbaar, tenminste wat de participatie aangaat.

2.40 Opleidingsparticipatie werknemers

Aandeel werknemers dat gedurende het boekjaar één of meer formele of informele opleidingen heeft gevolgd, in %, Vlaams Gewest, van 2010 tot 2012.

	2010		2011		2012	
	Formele opl.	Informele opl.	Formele opl.	Informele opl.	Formele opl.	Informele opl.
Totaal	32,4	19,9	33,6	20,6	36,2	23,1
0 tot 9 werknemers	2,7	2,1	2,7	2,5	4,0	3,6
10-49 werknemers	10,7	6,3	12,2	7,1	13,9	8,8
50-199 werknemers	32,0	19,5	33,2	19,8	36,7	22,4
200+ werknemers	51,4	31,7	52,4	32,3	55,3	35,4

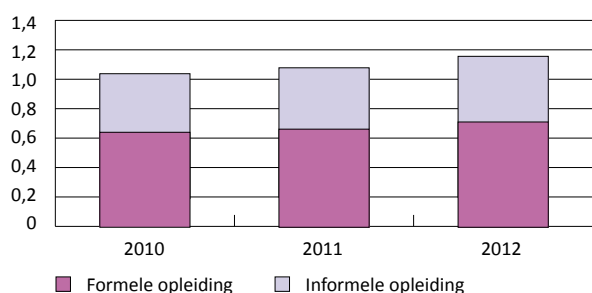
Bron: Steunpunt WSE, op basis van Balanscentrale (NBB) en RSZ.

2.41 Opleidingsuren werknemers

Aandeel gewerkte uren dat gedurende het boekjaar aan formele of informele opleidingen werd besteed, in %, Vlaams Gewest, van 2010 tot 2012.

Bron: Steunpunt WSE, op basis van Balanscentrale (NBB) en RSZ.

Ervaringsbewijzen

In de stimulering van het levenslang leren speelt de erkenning van **competenties** een belangrijke rol. De erkenning van competenties die mensen via niet-formeel leren hebben verworven, kan leiden tot een vlottere toegang tot onderwijs en opleiding en de leer- en opleidingstrajecten verkorten. Vandaar ook dat deze indicator in het Pact 2020 wordt opgevolgd. In oktober 2006 werd er voor het eerst ervaringsbewijzen afgegeven, namelijk voor 11 call center operators. Sindsdien is het aantal snel toegenomen. In 2007, het eerste volledige jaar waarvoor cijfers beschikbaar zijn, werden 240 ervaringsbewijzen uitgereikt. In 2010 en 2011 is het cijfer gedaald, maar tussen 2012 en 2014 stijgt het weer om in 2015 opnieuw te dalen tot 865. Het aantal beroepen steeg tussen 2006 en 2015 van 1 tot 27. De belangrijkste in 2015 zijn: poetschulp (155 ervaringsbewijzen), heftruckchauffeur (154), arbeidsconsulent (85), opleider-begeleider in bedrijven en organisaties (85) en administratief commercieel medewerker binnendienst (80). In verhouding tot de beroepsbevolking blijven de aantallen echter laag: in verhouding tot de werkenden tussen 15 en 64 jaar werden in 2015 0,03% ervaringsbewijzen afgegeven. In verhouding tot de werkzoekende 15-64-jarigen werden er 0,57% ervaringsbewijzen afgegeven.

Competentiegericht ondernemen

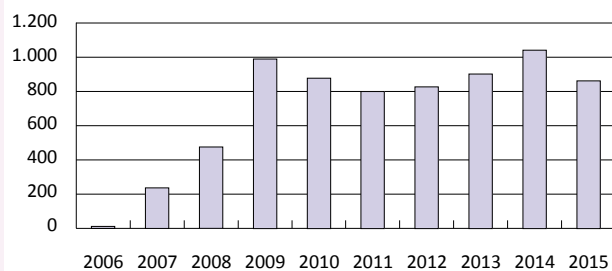
In het Pact 2020 stelt het beleid zich tot doel dat tegen 2020 meer bedrijven en sectoren een **strategisch competentiebeleid** voeren. In 2014 slaagde 40,3% van de bevraagde ondernemingen en organisaties (overheid, onderwijs en non-profit) met ten minste 10 werknemers erin te voldoen aan 8 van de 15 indicatoren inzake hun competentiebeleid (ICO 2020). In 2011 was dit 37,6%. Statistisch betekent dit een status-quo. Aangezien de indicatoren sinds 2011 gebaseerd zijn op een grondig herziene vragenlijst, is vergelijking met de vorige versies van ICO niet mogelijk.

Naarmate de grootte van de onderneming toeneemt, stijgt ook de ICO 2020-score. Ondernemingen met 10 tot 49 werknemers halen een score van 34%, ondernemingen met meer dan 200

2.42 Ervaringsbewijzen

Evolutie van het aantal titels van beroepsbekwaamheid/aantal uitgereikte ervaringsbewijzen, van 2006* tot 2015.

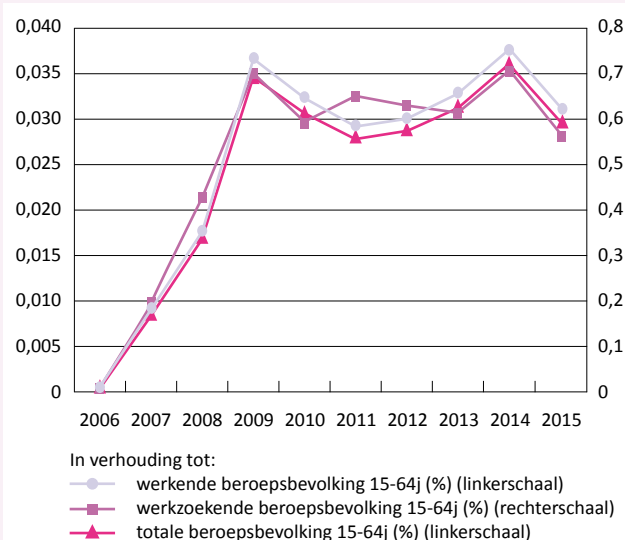
* Geen volledig jaar voor 2006.

Bron: WSE.

2.43 Ervaringsbewijzen in de beroepsbevolking

Evolutie van de verhouding afgegeven titels van beroepsbekwaamheid/aantal uitgereikte ervaringsbewijzen tot de werkende, werkzoekende en totale beroepsbevolking, van 2006* tot 2014.

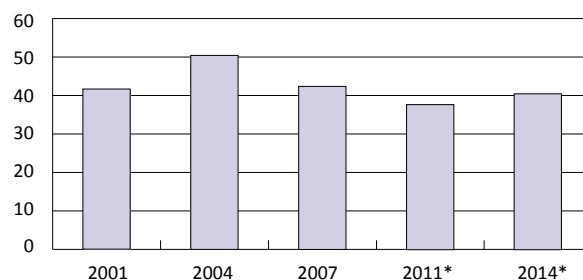
* Geen volledig jaar voor 2006.

Bron: WSE, ADS EAK, Eurostat LFS.

2.44 Competentiegericht ondernemen

Evolutie van de indicator competentiegericht ondernemen (ICO/ICO 2020), in 2001, 2004, 2007, 2011 en 2014.

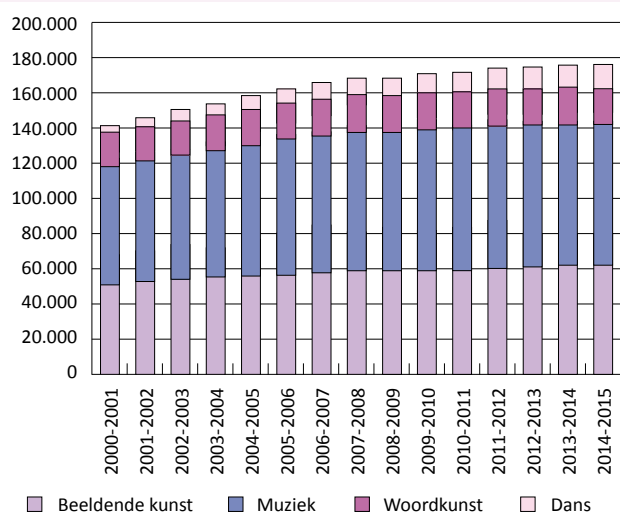

* Nieuwe manier van berekenen.

Bron: SERV, Stichting Innovatie & Arbeid.

2.45 Deeltijds kunstonderwijs

Evolutie van het aantal leerlingen in het deeltijds kunstonderwijs, van 2001-2002 tot 2014-2015, naar studierichting.

De telling is gebaseerd op het aantal financierbare leerlingen, geteld op 1 februari. Wie meer dan één studierichting volgt, wordt meer dan éénmaal geteld.

Bron: O&V.

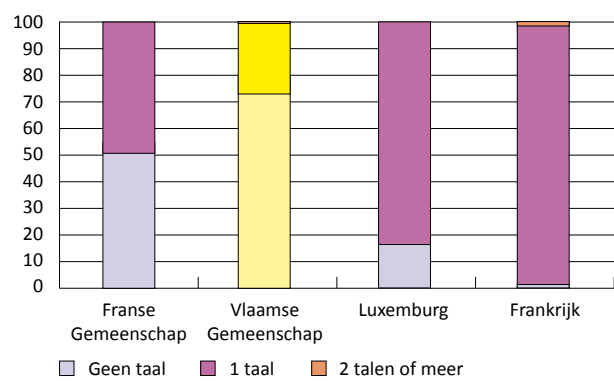
werknemers een score van 72%. Organisaties (overheid, onderwijs en non-profit) doen het ook duidelijk beter dan ondernemingen.

Deeltijds kunstonderwijs

De schoolbevolking in het **deeltijds kunstonderwijs** neemt sinds het schooljaar 1994-1995 sterk toe. Met uitzondering van het schooljaar 2008-2009 is er sindsdien ieder jaar een toename van het aantal financierbare leerlingen. In 2014-2015 nam het aantal toe met 553 (of +0,3%). 63.101 leerlingen volgen

2.46 Vreemde talen lager onderwijs

Aantal leerlingen die geen, één of twee of meer vreemde talen volgt in het lager onderwijs, internationale vergelijking, in 2013-2014.

Bron: O&V, Eurostat.

les in de studierichting Beeldende Kunst; 112.703 leerlingen in de studierichtingen Muziek, Woordkunst en Dans.

Vreemde talen lager onderwijs

In het gewoon lager onderwijs leert in Vlaanderen gemiddeld bijna 1 leerling op 3 (26,9%) een **vreemde taal**. Naast de leerlingen die verplicht Frans volgen zijn in die statistiek ook de leerlingen opgenomen die een taalinitiatie volgen. In Vlaanderen en in de gemeenten met een speciaal statuut (Brussel, randgemeenten en taalgrensgemeenten) kan in het gewoon basisonderwijs gekozen worden voor taalinitiatie in een andere taal dan het Nederlands, vroeger dan of naast het verplicht onderwijs in het Frans. Indien hiervoor gekozen wordt, moet steeds eerst taalinitiatie in het Frans aangeboden worden. Leerlingen die een dergelijke taalinitiatie volgen, zijn nu opgenomen in de cijfergegevens. Dit verklaart waarom een heel klein percentage leerlingen (0,1%) 2 talen of meer volgt.

Vreemde talen secundair onderwijs

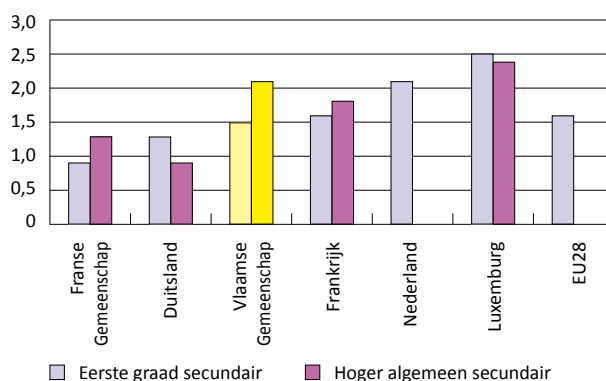
Een leerling in de eerste graad secundair leert in Vlaanderen gemiddeld 1,5 vreemde talen. De toestand in onze buurlanden is gelijkaardig, enkel Luxemburg doet beduidend beter (2,5 vreemde talen). In het hoger algemeen secundair onderwijs scoort Vlaanderen met gemiddeld 2,1 vreemde talen wel duidelijk beter; Luxemburg (2,4) heeft hier eveneens een nog hoger cijfer.

Hoger onderwijs

Het afwerken van het secundair onderwijs wordt vaak gezien als het veroveren van een behoorlijke startpositie. Meer en meer mensen proberen hun positie nog verder te versterken door een diploma te behalen in het **hoger onderwijs**. We starten dit onderdeel met meer informatie over de jongeren die na het secundair onderwijs de overstap maken naar het

2.47 Vreemde talen secundair onderwijs

Gemiddeld aantal vreemde talen per leerling in het secundair onderwijs, naar niveau, internationale vergelijking, in 2013-2014.

Bron: O&V, Eurostat (website op 5 februari 2016).

hoger onderwijs. Vooral in de jongere bevolkingsgroepen zijn de effecten daarvan op de scholingsgraad duidelijk zichtbaar. We bekijken hoe groot deze groep in Vlaanderen is en we proberen een zicht te krijgen op de verdeling van deze diploma's over de bevolkingsgroepen.

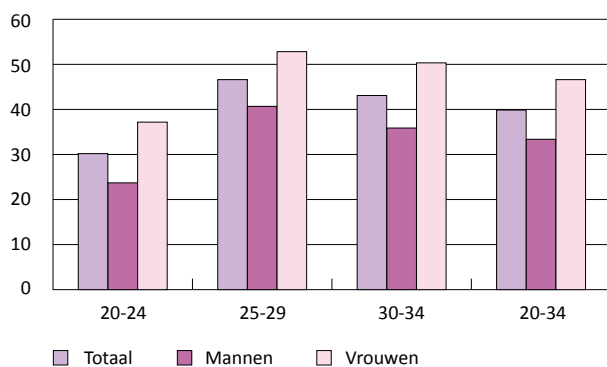
Wie begint aan hoger onderwijs?

In het Pact 2020 werd als doelstelling opgenomen dat 60% van de kinderen van niet-hooggeschoolde ouders deelnemen aan het hoger onderwijs. Concreet bekijken we dit door na te gaan hoeveel leerlingen in (minstens één van) de drie academiejaren volgend op het uitstromen uit het secundair onderwijs opduiken als student in het Vlaams hoger onderwijs. Hierbij wordt geen rekening gehouden met de kwalificatie die ze behaalden in het secundair onderwijs en de toegang tot het hoger onderwijs die vasthangt aan die kwalificatie. De doelstelling heeft betrekking op de democratisering van het hoger onderwijs en richt zich daarom op de jongeren van wie de ouders (in dit geval de moeder) geen diploma hoger onderwijs heeft.

Voor de eerste 4 schooljaren uit de onderstaande tabel kunnen we een volledig beeld schetsen. De daling van de participatiegraden tijdens het laatste en het voorlaatste jaar kan gedeeltelijk te wijten zijn aan het feit dat deze jongeren slechts één schooljaar de kans hebben gehad om door te stromen naar hoger onderwijs. Toch kunnen we duidelijk concluderen dat de participatie van jongeren met een niet-hooggeschoolde moeder de laatste jaren niet toeneemt, en er dus geen vooruitgang wordt geboekt voor deze Pact 2020-doelstelling. De intergenerationele overdracht van het opleidingsniveau van de ouders op de kinderen blijft ongewijzigd. Terwijl de participatiegraad bij kinderen met een laaggeschoolde moeder iets meer dan 40% bedraagt, ligt de participatiegraad ruim dubbel zo hoog bij kinderen met een hoogopgeleide moeder. Ook het geslacht van de leerling heeft een invloed: meisjes stromen meer door naar hoger onderwijs dan jongens.

2.49 Diploma hoger onderwijs

Proportie 20-34-jarigen die een diploma hoger onderwijs bezitten, naar leeftijd en geslacht, Vlaams Gewest, in 2015.

Bron: O&V, ADS EAK.

2.48 Starters hoger onderwijs

Evolutie van starters in het hoger onderwijs, naar scholingsgraad van de moeder en geslacht, uitstroomjaren 2008-2009 tot 2013-2014.

Totaal	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014
Laaggeschoolde moeder	45	41	42	42	43	41
Middengeschoolde moeder	66	65	64	64	64	63
Hooggeschoolde moeder	86	86	86	86	86	83
Indicator Pact 2020	57	55	55	55	56	54
Totaal	67	66	66	66	67	65
Mannen	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014
Laaggeschoolde moeder	36	34	33	34	34	33
Middengeschoolde moeder	59	56	55	56	56	54
Hooggeschoolde moeder	82	82	81	81	81	78
Indicator Pact 2020	49	47	46	47	47	45
Totaal	61	59	59	60	60	58
Vrouwen	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014
Laaggeschoolde moeder	53	49	51	50	51	49
Middengeschoolde moeder	73	74	74	73	72	71
Hooggeschoolde moeder	90	90	91	90	90	87
Indicator Pact 2020	65	64	65	64	64	63
Totaal	73	73	74	73	74	72

Opmerking: enkel de gegevens tot en met uitstroomjaar 2010-2011 zijn definitief in de zin dat voor 3 academiejaren volgend op het uitstroommoment nagegaan kan worden wie heeft deelgenomen aan het hoger onderwijs.
Bron: O&V.

Jongeren met een diploma hoger onderwijs

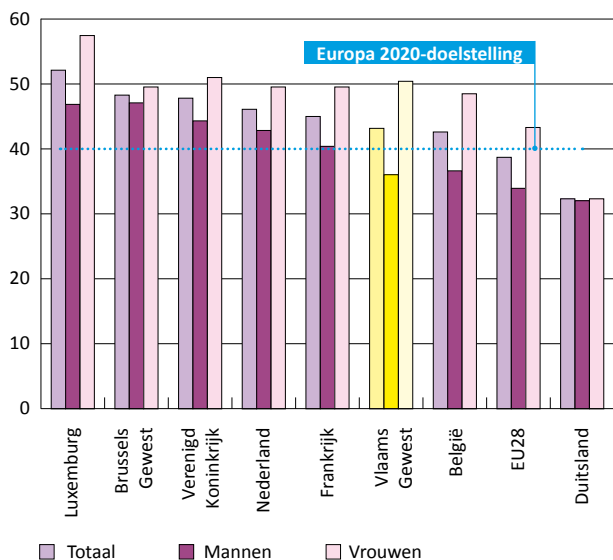
In de groep 20-34-jarigen beschikt vandaag iets meer dan 40% van de inwoners van het Vlaamse Gewest over een **kwali-ficatie van het niveau hoger onderwijs**. Bij de cijfers voor de 20-24-jarigen (waar iets meer dan 30% een kwalificatie uit het hoger onderwijs bezit) hoort een belangrijke kanttekening. De leeftijd waarop men vandaag in Vlaanderen zijn eerste diploma in het hoger onderwijs kan behalen is immers vaak 21. In dat opzicht geven de 25-29- en 30-34-jarigen een correcter beeld. Wanneer we die groepen bekijken, stijgt het aandeel aanzienlijk. We kunnen stellen dat zo'n 45% beschikt over een diploma uit het hoger onderwijs.

Vrouwen doen het daarbij duidelijk beter dan mannen: meer dan de helft van de 25-34-jarige vrouwen heeft een diploma uit het hoger onderwijs. Bij mannen is dat ongeveer 38%.

Het behalen van een diploma hoger onderwijs staat ook prominent op de Europese agenda: in de EU 2020-strategie is bepaald dat tegen 2020 40% van de 30-34-jarigen hooggeschoold moet zijn. De Vlaamse aanscherping hiervan bedraagt 47,8%. Het Vlaamse Gewest behaalt in 2015 weliswaar de 40%-norm met 43% hooggeschoolde 30-34-jarigen, maar nog niet de eigen aanscherping. De 40%-norm wordt ook gehaald door België, het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest en onze buurlanden. Duitsland is hierbij de enige uitzondering; de groep jonge hooggeschoolden bedraagt er 31%.

2.50 Diploma hoger onderwijs internationaal

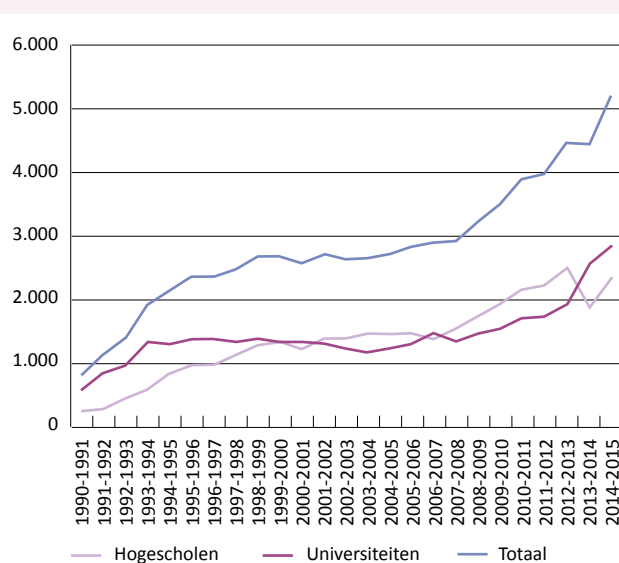
Proportie 30-34-jarigen die een diploma hoger onderwijs bezitten, naar geslacht, internationale vergelijking, in 2015.

Bron: O&V, ADS EAK, Eurostat LFS.

2.51 Erasmusstudenten

Evolutie van het aantal Vlaamse Erasmusstudenten, naar soort instelling hoger onderwijs, van 1990-1991 tot 2014-2015.

Bron: O&V, VZW Epos.

Erasmus: studenten

Het **Erasmus-programma** werd in 1987 gelanceerd en is het vlaggenschip van de Europese onderwijs- en opleidingsprogramma's voor mobiliteit en samenwerking binnen het hoger onderwijs in Europa. De verschillende acties van dit programma bieden niet alleen mogelijkheden voor studenten die in het buitenland willen studeren of een stage doen, maar ook voor onderwijzend en ander personeel, zelfs uit bedrijven, die in het buitenland college willen geven en voor personeel uit het hoger onderwijs dat in het buitenland een opleiding wil volgen. Bovendien ondersteunt het programma ook de samenwerking van hogere onderwijsinstellingen via intensieve programma's, academische netwerken en multilaterale projecten en hun inspanningen voor een betere band met het bedrijfsleven.

Erasmus-studenten kunnen gedurende een periode van 3 tot 12 maanden naar het buitenland gaan om er te studeren of een stage te doen in een bedrijf of organisatie. Na afloop van hun buitenlandse studies of stage krijgen de Erasmus-studenten een erkenning van de behaalde studiepunten (credits).

De uitgaande studentenmobiliteit is in 2014-2015 flink gestegen. Er waren 3.752 studenten die mobiel waren voor studiedoeleinden (SMS) en 1.451 voor stagedoeleinden (SMP). De stijging geldt vooral voor de stagestudenten.

Er waren weinig of geen verschuivingen in de patronen betreffende populaire bestemmingslanden. Frankrijk blijft de populairste bestemming bij de Vlaamse Erasmusstudenten, gevolgd door Spanje. De studentenmobiliteit voor studiedoeleinden ging vooral naar zuidse landen. De studentenmobiliteit voor stages was veel meer gericht op onze buurlanden dan de

studentenmobiliteit voor studies.

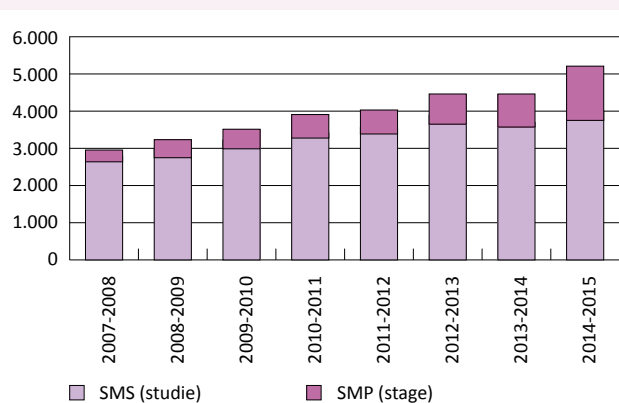
Net zoals in 2013-2014, waren de populairste studiegebieden voor Erasmus de studies Sociale Wetenschappen, Handelswetenschappen en Rechten. Bij de stages waren de meest populaire sectoren bedrijfskunde en beheerswetenschappen.

Studentenmobiliteit

Naast Europese en andere uitwisselingsprogramma's is **diplomabiliteit** ook een mogelijkheid om buitenlandse studie-ervaring op te doen. 'Inkomende mobiele studenten uit Europa' waren in het academiejaar 2013-2014 goed voor 2,8%

2.52 Studentenmobiliteit Erasmus

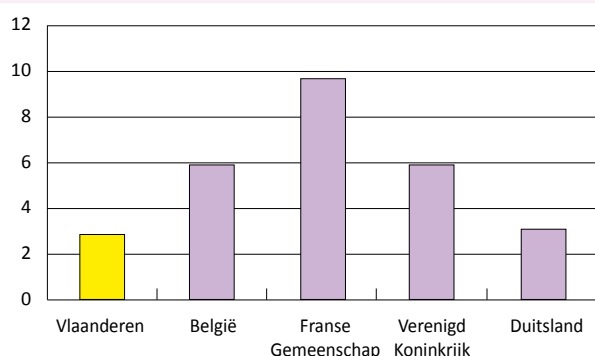
Evolutie van het aantal Vlaamse Erasmusstudenten, naar soort mobiliteit, van 2007-2008 tot 2014-2015.

Bron: O&V, VZW Epos.

2.53 Inkomende mobiele studenten

Aandeel inkomende mobiele studenten uit Europa ten opzichte de totale populatie hoger onderwijs van het gastland, internationale vergelijking, in 2013-2014.

Bron: O&V, Eurostat (website op 25 mei 2016).

van de studentenpopulatie in het Vlaamse hoger onderwijs. Dit zijn studenten die niet de Belgische nationaliteit hebben en die hun vorig diploma (secundair onderwijs) niet in België behaald hebben. Wat België betreft, ligt het percentage mobiele studenten uit Europa beduidend hoger, namelijk 5,9%.

Bij uitgaande mobiliteit wordt er gekeken naar het aantal Belgische studenten dat zich in het buitenland inschrijft aan een instelling voor hoger onderwijs. Zoals blijkt uit de cijfers schrijft het merendeel van de Belgische studenten zich in een instelling in gesitueerd in een van de ons omringende landen. De populairste bestemmingen zijn hier: Nederland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk. Deze gegevens verwijzen naar het academiejaar 2013-2014.

Voldoende, deskundig en gemotiveerd onderwijspersoneel garanderen

Personeel

Onze **leerkrachten** zijn het bindmiddel tussen de leerstof en de leerlingen. Zij hebben ongetwijfeld een groot aandeel in de goede leerresultaten van de Vlaamse leerlingen in internationaal perspectief. In wat volgt bekijken we het personeelsbestand van het Vlaamse onderwijs.

Het Vlaams onderwijs stelt een groot aantal mensen tewerk. In 2015 bestond het onderwijsbudget voor 69,5% uit lonen (exclusief de lonen in het hoger onderwijs). De omvang van het onderwijspersoneel is niet alleen een gevolg van schommelingen in de leerlingenaantallen; ook het beleid speelt een belangrijke rol. In het schooljaar 2014-2015 stonden in totaal 157.788 voltijdse equivalenten op de betaalrol van het beleidsdomein Onderwijs en Vorming. Dat is een stijging van 6% ten opzichte van 2004-2005. Daarnaast zijn er ook nog personeelsleden die niet door het beleidsdomein worden betaald.

2.54 Uitgaande mobiele studenten

Aandeel mobiele Belgische studenten naar gastland ten opzichte van de totale mobiele Belgische studentenpopulatie, in 2013-2014.

Belgische studenten naar	Aantal	%
Frankrijk	2.154	17,0
Duitsland	1.090	8,6
Luxemburg	429	3,4
Nederland	2.373	18,7
Verenigd Koninkrijk	2.894	22,8

Bron: O&V, OESO (OECD.stat - website op 25 mei 2016)

Het onderwijspersoneel wordt onderverdeeld in enerzijds het bestuurs- en onderwijzend personeel en anderzijds de andere personeelscategorieën. Het personeel van de universiteit wordt apart besproken.

Bestuurs- en onderwijzend personeel

Het **bestuurspersoneel** bestaat uit directeurs, adjunct-directeurs en enkele selectieambten. Het **onderwijzend personeel** heeft een lesopdracht of is ter beschikking gesteld voorafgaand aan het rustpensioen. Het aantal voltijdse equivalenten in het bestuurs- en onderwijzend personeel op de betaalrol van het beleidsdomein Onderwijs en Vorming is tussen 2004-2005 en 2014-2015 met 4,1% toegenomen. Deze aangroei is terug te vinden op elk onderwijsniveau, behalve in het hogescholenonderwijs en het gewoon secundair onderwijs. Eenzelfde beeld zien we bij de vergelijking van 2012-2013 met 2014-2015, maar in het totaal is er toch een lichte daling. Het aantal tijdelijken in het Vlaams onderwijs daalt tegenover 2004-2005 en 2012-2013 indien we de basiseducatie niet meetellen. In 2014-2015 bedroeg het 27,8% (in koppen).

Verskillende maatregelen, zoals het decreet Gelijke Onderwijskansen, het onderwijsvoorrangsbeleid en de inzet van ICT-coördinatoren leidden tot een toename van het aantal leerkrachten. Ook de open-end-financiering zorgt, via de stijgende leerlingenaantallen, voor een toenemend aantal leerkrachten. Naarmate het onderwijsniveau stijgt, daalt het aandeel vrouwen. Een uitzondering hierop vormt het HBO5 verpleegkunde.

Andere personeelscategorieën

Deze groep van niet-onderwijzend personeel stijgt continu sinds 2004-2005. In het secundair volwassenenonderwijs is er een grote toename.

Het aandeel vrouwelijk personeel neemt toe in de meeste onderwijsniveaus, van 78,5% in 2004-2005 tot 80,7% in 2014-2015. De grootste toename is te merken in het hoger beroeps-onderwijs van het volwassenenonderwijs. Bij het gewoon basisonderwijs, de hogescholen en het secundair volwassenenonderwijs is er een daling.

Sinds 2010-2011 varieert het aandeel vastbenoemde personeelsleden. Na de stijging in 2013-2014 is er weer een daling in 2014-2015.

Personeel universiteiten

Op 1 februari 2015 waren er bij de Vlaamse universiteiten 25.003 voltijdse eenheden aan het werk, waarvan 3.197 bij het Zelfstandig Academisch Personeel (ZAP) en 7.873 bij het Administratief en Technisch Personeel (ATP). De junior en postdoctorale onderzoekers zijn de grootste groep met 13.040 voltijdse eenheden.

Aan de universiteiten werken in 2015 globaal gezien 48% vrouwen. Er zijn echter wel verschillen tussen de verschillende personeelsstatuten. Uit de cijfers voor man/vrouw-verhoudingen binnen de Vlaamse universiteiten blijkt dat in 2015 48% van de 9.610,36 junior onderzoekers en 40% van de 3.429,36 postdoctorale onderzoekers een vrouw is. Binnen de categorie (tenure track) docenten vermindert dit aandeel verder tot 35%. Bij de gewoon hoogleraren is 14% vrouw. Ten opzichte van vorig jaar zien we enkel een lichte verbetering in het aandeel vrouwelijke junior onderzoekers, bij de andere categorieën wordt een status quo vastgesteld. De academische pijlpijn blijft nog altijd genderlekken vertonen vanaf het postdoctorale niveau.

De onderstaande cijfers geven wel aan dat er zich een positieve evolutie aftekent met betrekking tot de doorstroom naar het ZAP-kader: het aandeel vrouwen binnen het totale ZAP-personeelsbestand (op basis van VTE's) steeg immers van 20% in 2010 tot 25% in 2015. Hoewel de kloof almaar kleiner wordt is, is hij nog steeds pertinent aanwezig, zeker op de hoogste treden van de academische ladder.

Bij het ATP blijft de stijging van het aantal tewerkgestelde vrouwen aanhouden, met een aandeel van 62% in 2015. Ook hier valt hetzelfde patroon als bij het ZAP op: hoe hoger op de functieladder, hoe kleiner het aandeel van vrouwelijke werknemers. Vrouwen zijn oververtegenwoordigd in de lagere graden (niveau B) van het ATP, vanaf niveau C is ook bij het ATP een glazen plafond merkbaar.

Verloning van leerkrachten

De **salarissen** van leerkrachten verschillen sterk van land tot land. Zo kiezen Engeland en Schotland er bijvoorbeeld voor om hun leerkrachten, ongeacht het onderwijsniveau waar ze werkzaam zijn, gelijk te bezoldigen.

Wat het lager onderwijs betreft, situeert zowel het aanvangs-salaris als het maximumsalaris in Vlaanderen zich boven het EU21-gemiddelde. Bij het maximumsalaris behoort de verloning in Vlaanderen zelfs tot de koplopers onder onze buurlanden.

2.55 Personeel

Evolutie van alle personeelscategorieën naar onderwijsniveau en statuut, in budgettaire voltijdse equivalenten, van 2004-2005 tot 2014-2015.

	2004 -2005	2005 -2006	2006 -2007	2007 -2008	2008 -2009	2009 -2010	2010 -2011	2011 -2012	2012 -2013	2013 -2014	2014 -2015
Totaal personeel	148.723	148.455	149.496	151.340	154.707	156.174	155.882	154.942	157.850	157.212	157.788
Gewoon basisonderwijs	34,1	34,0	33,4	33,3	33,0	32,8	32,9	33,0	34,1	34,7	35,1
Buitengewoon basisonderwijs	5,3	5,5	5,5	5,6	5,1	5,2	5,3	5,4	5,4	5,4	5,4
Gewoon secundair onderwijs	42,3	41,8	41,9	41,7	41,4	40,6	40,1	39,8	38,7	38,5	38,1
Buitengewoon secundair onderwijs	3,9	4,0	4,2	4,3	4,3	4,5	4,6	4,8	4,9	5,1	5,1
HBO5 verpleegkunde (1)						0,5	0,6	0,6	0,7	0,7	0,8
Hogescholenonderwijs	6,2	6,2	6,3	6,3	6,4	6,4	6,4	6,3	6,3	5,5	5,2
Basiseducatie					0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5
Secundair volwassenonderwijs	2,9	2,9	3,0	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1	3,2	3,2
Hoger beroepsonderwijs van het volwassenenonderwijs	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Deeltijds kunstonderwijs	2,5	2,6	2,6	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7
Andere (2)	2,5	2,6	2,6	2,6	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3
Vastbenoemden	71,5	72,5	72,2	71,7	70,7	70,9	71,6	72,8	72,9	73,4	72,9
Tijdelijken	28,5	27,5	27,8	28,3	29,3	29,1	28,4	27,2	27,1	26,6	27,1

Cijfers in januari. De cijfers bevatten het bestuurs- en onderwijzend personeel en andere personeelscategorieën (administratief personeel, werkliddepersoneel van het gemeenschapsonderwijs, opvoedend hulppersoneel, paramedisch personeel, CLB-personeel, inspectiepersoneel, pedagogische begeleiding, internaat personeel, kinderverzorgsters in het kleuteronderwijs), alle vervangingen, TBS+ en Bonus. Bij de hogescholen worden personeel met een mandaatvergoeding en gastprofessoren niet in de statistieken opgenomen. Het universitair personeel is niet in de cijfers inbegrepen.

Vanaf 1 september 2000 werden de taken van de Psycho-Medisch-Sociale centra en de Centra voor Medisch Schooltoezicht overgenomen door de Centra voor Leerlingenbegeleiding (CLB's). Het personeel, dat behoorde tot het departement Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, werd overgeheveld naar het departement Onderwijs.

De toename in 'Andere' voor het schooljaar 2008-2009 is het gevolg van de opname van de personeelsleden in de internaten in deze categorie. Vroeger werden deze geteld bij het onderwijsniveau van de school waaraan het internaat verbonden was.

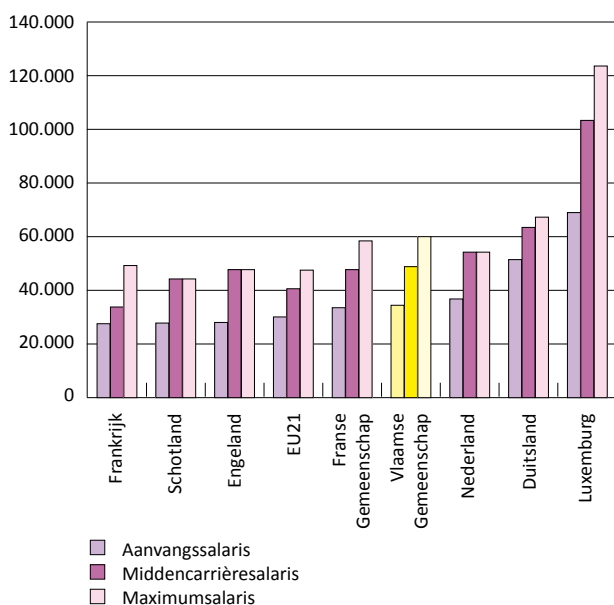
Vanaf 1 september 2008 wordt de betaling van het personeel van de Centra voor Basiseducatie overgenomen door het Beleidsdomein Onderwijs en Vorming. In uitvoering van het decreet Volwassenenonderwijs (15 juni 2007) treedt het Beleidsdomein op als 'derde betaler' voor personeelsleden die met een arbeidsovereenkomst verbonden zijn aan een Centrum voor Basiseducatie (Contractueel door Onderwijs) en niet op een andere manier worden betaald.

Bron: O&V.

2.56 Salarissen lager onderwijs

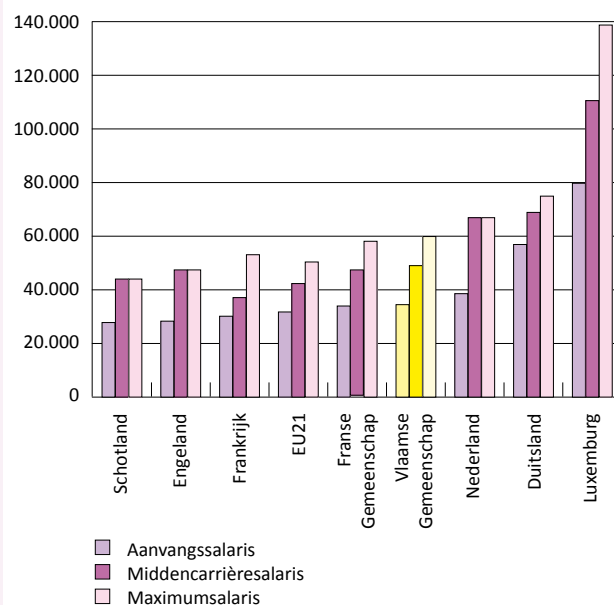
Salarissen van leerkrachten in het lager onderwijs naar carrière-moment, internationale vergelijking, in 2012-2013.

Bron: O&V, OESO.

2.57 Salarissen lager secundair onderwijs

Salarissen van leerkrachten in het lager secundair onderwijs naar carrière-moment, internationale vergelijking, in 2012-2013.

Bron: O&V, OESO.

Qua aanvangssalaris heeft Frankrijk het laagste en Luxemburg het hoogste bedrag. Wat het maximumsalaris betreft, heeft Schotland het laagste en Luxemburg het hoogste bedrag.

Voor het lager secundair onderwijs zit Vlaanderen eveneens boven het EU21-gemiddelde. Schotland heeft het laagste aanvangs- en maximumsalaris en Luxemburg in beide het hoogste.

In het hoger secundair onderwijs behoort Vlaanderen tot de landen met het hoogste aanvangssalaris en het hoogste maximumsalaris. Dezelfde landen als bij de lonen van het lager secundair hebben het laagste en hoogste aanvangs- en maximumsalaris.

Lerarenopleiding

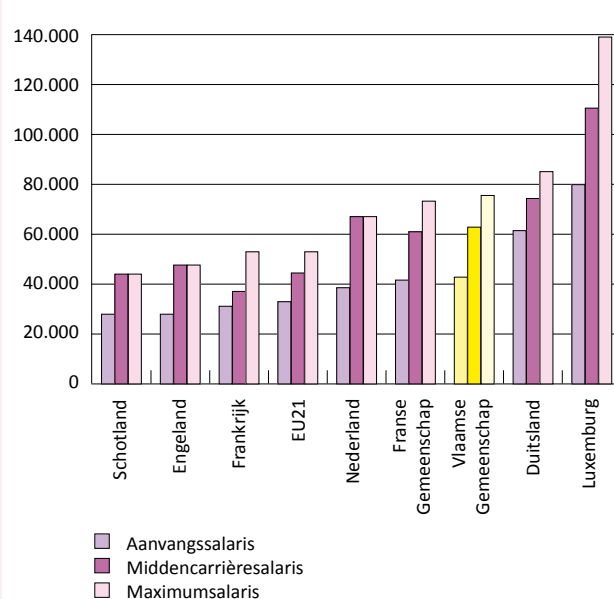
In de **lerarenopleiding** zijn 2 verschillende soorten opleidingen: de geïntegreerde lerarenopleiding en de specifieke lerarenopleiding. De geïntegreerde lerarenopleiding leidt tot een professionele bachelor en kan men volgen aan een hogeschool. Hierbij kan men kiezen voor een opleiding leraar kleuteronderwijs, leraar lager onderwijs en leraar secundair onderwijs. Verschillende hogescholen bieden bachelor na bachelor opleidingen aan die aansluiten bij de opleiding tot professionele bachelor in het onderwijs. In het academiejaar 2014-2015 waren er 21.683 inschrijvingen met een diplomacontract in de professionele gerichte bachelor, in de bachelor na bachelor-opleidingen gaat het om 1.341 inschrijvingen.

In de specifieke lerarenopleiding, die wordt aangeboden door de hogescholen, universiteiten en CVO's, wordt enkel gefocust

op het pedagogisch aspect. Het eerder behaald hoofddiploma, in het hoger of secundair onderwijs of de werkervaring in een praktijkvak, bepaalt in welke vakken men les mag geven. In de referentieperiode 1/4/2014 – 31/3/2015 waren er 9.355 unieke inschrijvingen in de CVO's voor deze opleiding. In de speci-

2.58 Salarissen hoger secundair onderwijs

Salarissen van leerkrachten in het hoger secundair onderwijs naar carrière-moment, internationale vergelijking, in 2012-2013.

Bron: O&V, OESO.

2.59 Evolutie inschrijvingen lerarenopleiding

Evolutie aantal inschrijvingen met een diplomacontract in een lerarenopleiding (geïntegreerde en specifieke lerarenopleiding) in het hogescholen- en universitair onderwijs, van 2009-2010 tot 2014-2015. Evolutie aantal inschrijvingen in de specifieke lerarenopleiding.

Evolutie aantal inschrijvingen in de lerarenopleiding hoger onderwijs								
Academiejaar	Professionele bachelor				Bachelor na bachelor	Na professioneel gerichte bachelor	Na master	Totaal
	Kleuteronderwijs	Lager onderwijs	Secundair onderwijs	Totaal				
2009-2010	4.091	5.781	10.049	19.921	1.203	4	1.928	23.056
2010-2011	4.511	6.446	10.777	21.734	1.260	17	2.034	25.045
2011-2012	4.844	6.877	10.838	22.559	1.307	20	1.945	25.831
2012-2013	4.781	7.006	10.555	22.342	1.270	19	1.905	25.536
2013-2014	4.856	7.100	10.268	22.224	1.407	26	1.926	25.583
2014-2015	4.879	7.143	9.661	21.683	1.341	19	1.795	24.838

Aantal unieke inschrijvingen in het volwassenenonderwijs	
Referteperiode	Totaal
2009-2010	8.314
2010-2011	9.097
2011-2012	9.199
2012-2013	9.305
2013-2014	9.425
2014-2015	9.355

Bron: O&V.

fieke lerarenopleiding na professioneel gerichte bachelor aan de hogescholen waren er in het academiejaar 2014-2015 19 inschrijvingen met een diplomacontract; in de specifieke lerarenopleiding na master aan de universiteiten 1.795.

Onderwijsinstellingen versterken Leerlingen Brussel en Rand

In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest bieden zowel de Franse Gemeenschap als de Vlaamse Gemeenschap onderwijs aan. In het gewoon kleuter-, lager en secundair onderwijs vinden we in het schooljaar 2014-2015 in totaal 238.791 leerlingen. Daarvan zit 17,9% in een school van de Vlaamse Gemeenschap. Het aandeel van de Vlaamse Gemeenschap vertoont belangrijke verschillen naargelang het onderwijsniveau:

- 21,3% in het gewoon kleuteronderwijs, neemt jongste jaren af;
- 18,4% in het gewoon lager onderwijs, neemt jongste jaren toe;
- 15,4% in het gewoon secundair onderwijs, stagneert.

Het leerlingenpubliek van de Vlaamse scholen in Brussel is zeer divers, zowel qua culturele achtergrond als qua gezinstaal. Het aandeel van de Vlaamse Gemeenschap is het hoogst in het kleuteronderwijs (21%) en het laagst in het secundair (15%): het neemt dus af naarmate het onderwijsniveau stijgt. Wel stellen we vast dat het aandeel in het lager onderwijs toeneemt. In het kleuter- en secundair onderwijs is de jongste jaren sprake van een stagnatie.

Kinderen in het Nederlandstalig onderwijs in Brussel die uit een homogeen Nederlandstalig gezin komen (beide ouders spreken Nederlands) vormen een minderheid, vooral in het

kleuter- en lager onderwijs. De meeste overige kinderen komen zelfs niet uit een homogeen Franstalig gezin, maar uit een gezin waarin geen van de ouders gewoonlijk één van de landstalen spreekt.

In de Vlaamse Rand rond Brussel is de Vlaamse Gemeenschap bevoegd voor het onderwijs, zowel het Nederlandstalige als het Franstalige onderwijs. Het Franstalige onderwijs is beperkt tot het kleuter- en lager onderwijs en komt alleen voor in de faciliteitengemeenten. Het Nederlandstalige onderwijs is met 54.000 leerlingen in 2014-2015 veruit het belangrijkste. Ook op het niveau van het basisonderwijs gaan er meer leerlingen naar Nederlandstalige dan naar Franstalige klassen. Het Franstalige onderwijs in de Rand is goed voor 2.900 leerlingen.

2.60 Brussel – Nederlandstalig onderwijs

Aantal leerlingen in het Nederlandstalig gewoon onderwijs in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest, naar onderwijsniveau, culturele achtergrond en gezinstaal, in het schooljaar 2014-2015, op 1 februari 2015.

	% westerse achtergrond	% homogeen Nederlandstalig	% taalgemengd	% homogeen Franstalig	% homogeen anderstalig
Kleuteronderwijs	43,0	8,3	20,8	31,0	40,0
Lager onderwijs	42,1	9,4	23,3	29,9	37,5
Secundair onderwijs	58,7	18,6	26,4	24,8	30,2

Niet alle SO-scholen konden gegevens over de culturele achtergrond bezorgen, daarom is dit percentage niet berekend op het totaal aantal getelde leerlingen. Het gaat om 678 'missings' (2 scholen).
Bron: VGC, O&V.

2.61 Brussel – gewoon onderwijs

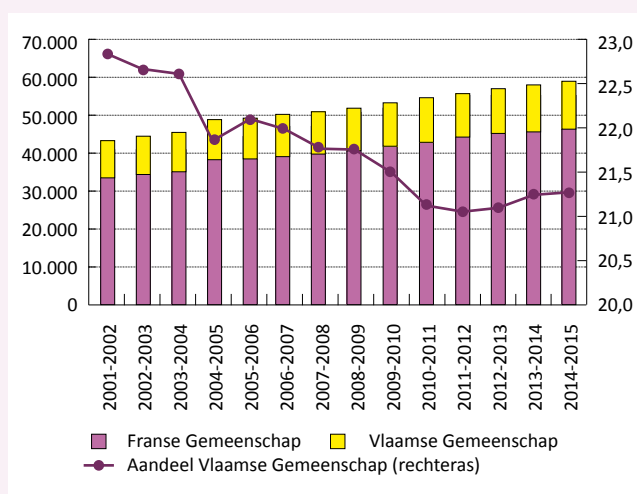
Aantal leerlingen in het gewoon onderwijs in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest, naar onderwijsniveau en Gemeenschap, totaal, naar geslacht, in het schooljaar 2014-2015.

	Franse Gemeenschap			Vlaamse Gemeenschap			Brussels Gewest
	Totaal	% jongens	% meisjes	Totaal	% jongens	% meisjes	Totaal
Kleuteronderwijs	46.287	50,9	49,1	12.499	51,0	49,0	58.786
Lager onderwijs	72.747	50,8	49,2	16.448	49,6	50,4	89.195
Secundair onderwijs	76.033	49,9	50,1	13.867	47,0	53,0	89.900

Bron: ETNIC, O&V.

2.62 Brussel - kleuteronderwijs

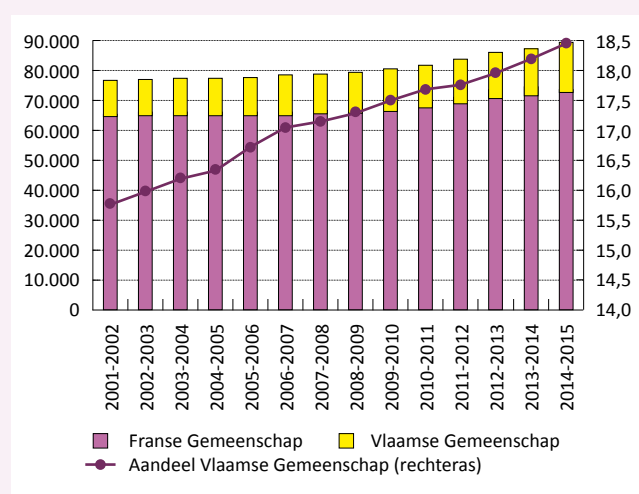
Evolutie van het aantal leerlingen in het gewoon kleuteronderwijs in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest, naar onderwijsniveau en naar Gemeenschap, van het schooljaar 2001-2002 tot 2014-2015.

Bron: ETNIC, O&V.

2.63 Brussel – lager onderwijs

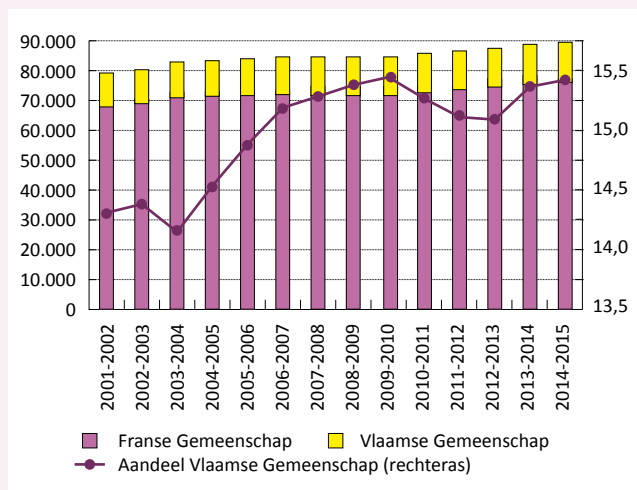
Evolutie van het aantal leerlingen in het gewoon lager onderwijs in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest, naar onderwijsniveau en naar Gemeenschap, van het schooljaar 2001-2002 tot 2014-2015.

Bron: ETNIC, O&V.

2.64 Brussel – secundair onderwijs

Evolutie van het aantal leerlingen in het gewoon secundair onderwijs in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest, naar onderwijsniveau en naar Gemeenschap, van het schooljaar 2001-2002 tot 2014-2015.

Bron: ETNIC, O&V.

2.65 Vlaamse Rand

Aantal leerlingen in de Vlaamse Rand, naar onderwijsniveau en naar geslacht, in het schooljaar 2014-2015.

	Jongens	Meisjes	Totaal
Nederlandstalig onderwijs			
Gewoon kleuteronderwijs	7.412	6.944	14.356
Gewoon lager onderwijs	11.156	10.970	22.126
Buitengewoon lager onderwijs	328	211	539
Voltijds gewoon secundair onderwijs	8.692	7.973	16.665
Buitengewoon secundair onderwijs	76	56	132
Totaal Nederlandstalig	27.664	26.154	53.818
Franstalig onderwijs (1)			
Gewoon kleuteronderwijs	561	567	1.128
Gewoon lager onderwijs	865	876	1.741
Totaal Franstalig	1.426	1.443	2.869
Totaal	29.090	27.597	56.687

(1) Franstalig onderwijs = Franstalige scholen en Franstalige afdelingen van Nederlandstalige scholen die onder de bevoegdheid van de Vlaamse overheid ressorteren in de faciliteitengemeenten van de Vlaamse Rand.

De leerlingen zijn geteld in de fusiegemeente waar de hoofdzetel (administratieve zetel) van de school gevestigd is. Om dubbelstellingen te vermijden zijn de leerlingen in het buitengewoon onderwijs van het type 5 niet inbegrepen in de data.

Bron: O&V.

Werk maken van het masterplan scholenbouw

Capaciteit

Een **capaciteitsmonitor**, ontwikkeld in 2015, levert vraagprognoses en aanbodgegevens aan voor het leerplichtonderwijs in Vlaanderen en in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest. De gegevens worden op niveau fusiegemeente bevroegd en geanalyseerd. Voor de centrumsteden en het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest zijn er ook analyses op niveau van deelgebieden. Wat de vraagzijde betreft (aantal leerlingen) vertrekt men van de demografische prognoses van de Studiedienst Vlaamse Regering, waarna deze in een zogenaamd 'transitiemodel' verder worden verfijnd tot te verwachten leerlingenaantallen. De capaciteitsmonitor rekent tot 15 jaar ver in de toekomst. Naast het toekomstig aantal leerlingen is het de bedoeling dat de monitor ook het aantal beschikbare plaatsen in kaart brengt. Deze worden door de scholen zelf aangeleverd, onder coördinatie van de lokale besturen. Door de capaciteitsmonitor om de 3 jaar te actualiseren blijven de voorspellingen en het aantal opgegeven beschikbare plaatsen voldoende accuraat.

Voor het Nederlandstalig gewoon basisonderwijs als geheel geeft de capaciteitsmonitor aan dat na een langdurige sterke stijging van het leerlingenaantal sinds 2007-2008, een stagnatie of zelfs een kleine daling verwacht wordt omstreeks het schooljaar 2017-2018 om vervolgens omstreeks 2024-2025 een nieuwe stijging in te zetten. In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest, de grootsteden Antwerpen en Gent of in de stedelijke rand rond Brussel zal er zich ook tussen 2017 en 2024 een blijvende stijging voordoen. Dit is ook het geval voor de meeste overige reeds bestaande 'capaciteitsgemeenten' met een lokale

taskforce capaciteit. Daarnaast zien we tussen de schooljaren 2012-2013 en 2020-2021 ook grote leerlingentoesnames in gemeenten zonder lokale taskforces.

Voor het Nederlandstalig secundair onderwijs als geheel toont de capaciteitsmonitor dat de vraag van het schooljaar 2007-2008 (438.431 leerlingen) daalt tot en met het schooljaar 2015-2016 (419.738 leerlingen), daarna volgt een periode van sterke stijging tot het schooljaar 2025-26 (468.971), waarna de leerlingenaantallen terug beginnen te dalen om in het schooljaar 2030-2031 op 454.007 leerlingen te komen. In onder meer het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest, de grootsteden Antwerpen en Gent, maar ook in heel wat andere steden zien we echter dat er zich in de periode tussen 2007 en 2016 helemaal geen daling heeft voorgedaan.

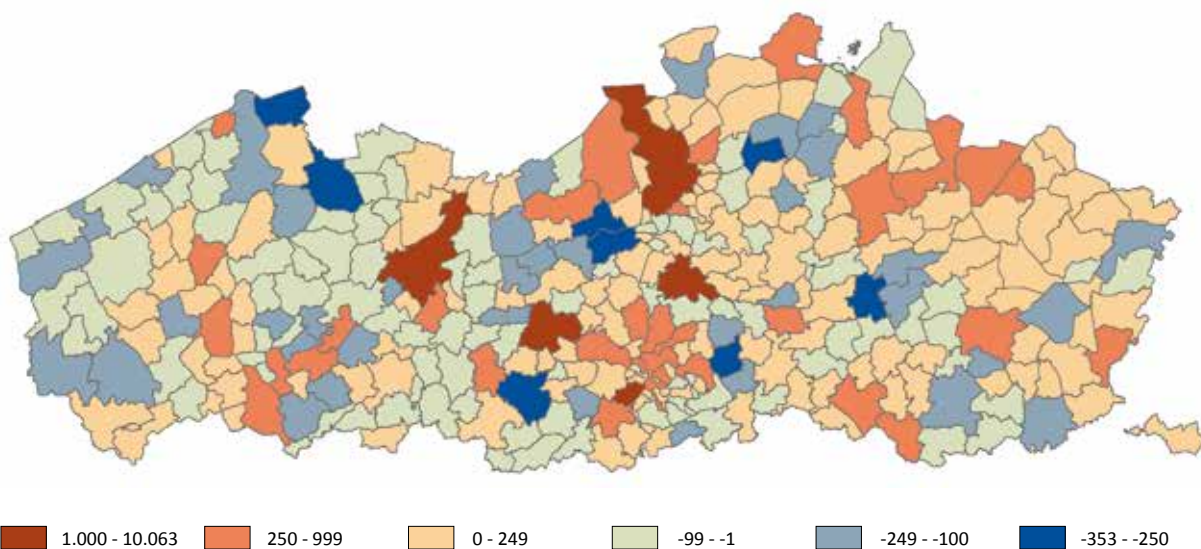
In de periode tussen 2012-2013 en 2024-2025 zien we in 8 gemeenten een verwachte toename van meer dan 1.000 leerlingen, met name in Antwerpen (9.966), Brussel (3.386), Gent (2.746), Mechelen (2.046), Aalst (1.680), Hasselt (1.466), Sint-Niklaas (1.416) en Leuven (1.277).

Schoolinfrastructuur

Er waren nog nooit zoveel investeringen in **scholenbouw**. In april 2015 heeft AGIO, het Agentschap voor Infrastructuur in het Onderwijs, 20,3 miljoen euro subsidies goedgekeurd voor reguliere scholenbouwprojecten in het gesubsidieerd onderwijs. Iets meer dan 3,4 miljoen euro gaat naar grote (ver) bouwprojecten. Het overige deel gaat naar kleinere verbouwings- en renovatiewerken voor de vernieuwing van het bestaande schoolpatrimonium. Deze investeringen resulteren in een betere schoolinfrastructuur.

2.66 Evolutie vraag basisonderwijs

Evolutie van de vraag (aantal leerlingen) in het gewoon basisonderwijs op niveau fusiegemeenten, in 2020-2021 ten opzichte van 2012-2013, in absolute cijfers.

Bron: O&V.

Daarnaast is de Vlaamse overheid op zoek gegaan naar een alternatieve manier om de lange wachtlijst in scholenbouw in te korten. De inhaalbeweging voor schoolinfrastructuur werd zo in het leven geroepen en per decreet vastgelegd.

Na een openbare procedure heeft de overheid een private partner aangeduid die instaat voor het ontwerp, de bouw, het onderhoud en de financiering van de scholen. Deze private partner is een samenwerking tussen AG Real Estate en BNP Paribas Fortis. De publieke en private partner vormen samen de DBFM-vennootschap, genaamd "DBFM Scholen van Morgen nv". Deze is verantwoordelijk voor de concrete uitwerking van het programma.

Het programma bestaat uit 165 projecten, goed voor meer dan 200 nieuwe of gerenoveerde schoolgebouwen. Vooraf werd door de overheid een lijst van scholen opgesteld die tot dit unieke programma kunnen toetreden. Momenteel zijn er binnen het DBFM-programma Scholen van Morgen 48 projecten opgeleverd en bevinden 107 projecten zich in de bouwfase. Volgens de huidige planning zijn eind 2016 meer dan 100 DBFM-projecten volledig opgeleverd.

Na realisatie kunnen de inrichtende machten de gebouwen inzetten voor hun pedagogisch project. De DBFM-vennootschap staat ook in voor het onderhoud van de gerealiseerde schoolinfrastructuur gedurende 30 jaar. Tijdens deze periode betalen de inrichtende machten een beschikbaarheidsvergoeding. Na 30 jaar wordt de gerealiseerde infrastructuur aan de inrichtende machten overgedragen.

2.68 DBFM

Aantal geschatte op te starten en geleverde DBFM-bouwwerken, toestand 1/6/2016, in aantallen.

	Aantal bouwwerken
Per 31/12/2013	2
Per 31/12/2014	53
Per 31/12/2015	126
Per 31/12/2016	45
Per 31/12/2017	15
Per 31/12/2018	3

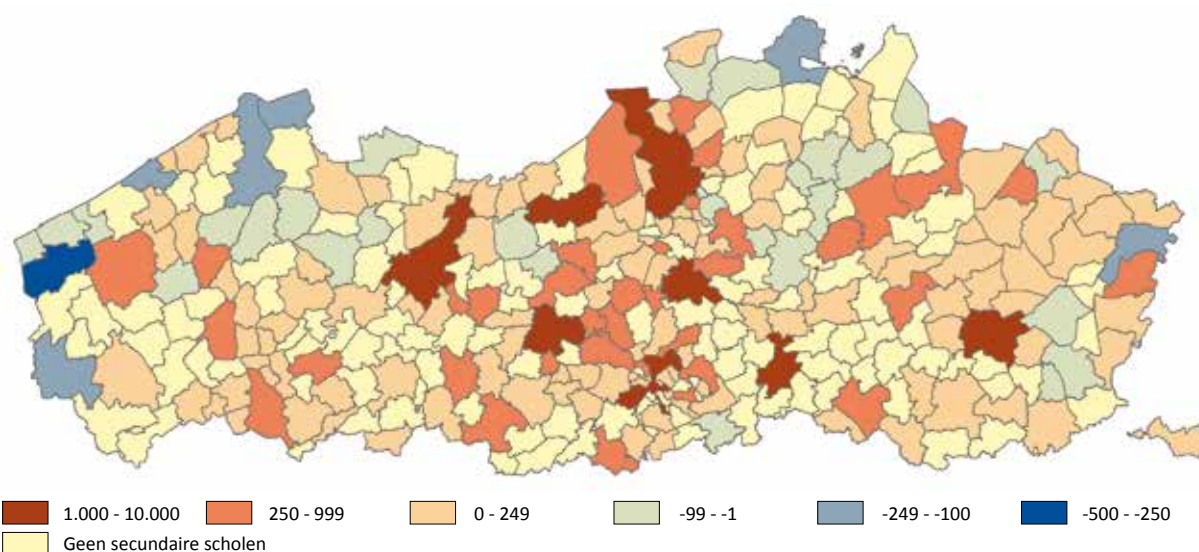
	Aantal opleveringen
2014	1
2015	24
2016	107
2017	41
2018	13
2019	3
2020	0
2021	1

Het aantal opleveringen zijn inclusief faseringen.

Bron: AGIO

2.67 Evolutie vraag secundair onderwijs

Evolutie van de vraag (aantal leerlingen) in het gewoon secundair onderwijs, op niveau fusiegemeenten, in 2024-2025 ten opzichte van basisjaar 2012-2013, in absolute cijfers.

Bron: O&V.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

Crevits, H. (2014). Beleidsnota onderwijs 2014-2019, p. 24. Ge-
raadpleegd op 24 juni 2016 via [https://www.vlaanderen.
be/nl/publicaties/detail/beleidsnota-2014-2019-onderwijs](https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/beleidsnota-2014-2019-onderwijs)

OECD (2015), *Education at a Glance 2015 OECD Indicators*.
Parijs.

Vlaamse Regering. (2013). *Masterplan hervorming secundair
onderwijs*, p. 8-9. Brussel.

Vlaams Ministerie van Onderwijs & Vorming (2015). *Statistisch
Jaarboek van het Vlaams Onderwijs – Schooljaar 2014-
2015*. Brussel.

ETNIC: www.statistiques.cfwb.be

Organisatie voor Economische Samenwerking & Ontwikkeling:
www.oecd.org

Vlaamse Gemeenschapscommissie: www.vgc.be

Vlaamse Interuniversitaire Raad: www.vlir.be

Vlaams Ministerie van Onderwijs & Vorming: Onderwijsstatis-
tiek - <http://onderwijs.vlaanderen.be/node/2567>

DEFINITIES

Leerlingen De leerlingenaantallen hebben betrekking op het aantal ingeschreven leerlingen en studenten op 1 februari 2015. De leerlingen en studenten die ingeschreven zijn in Franstalige afdelingen van Nederlandstalige scholen of in Franstalige scholen onder de bevoegdheid van de Vlaamse overheid worden niet in dit cijfermateriaal opgenomen. In het hoger onderwijs wordt (tenzij anders vermeld) het aantal actieve inschrijvingen weergegevens op 30 september 2014. Eén student kan meerdere inschrijvingen hebben in het hoger onderwijs. In het volwassenenonderwijs wordt het aantal inschrijvingen in opleidingen gestart binnen de referentieperiode geteld. In het deeltijds kunstonderwijs wordt het aantal inschrijvingen van financierbare leerlingen geteld. In beide onderwijsniveaus ligt het aantal inschrijvingen hoger dan het aantal fysieke personen, omdat een leerling voor meerdere cursussen ingeschreven kan zijn. Leerlingen die omwille van een langdurige ziekte les volgen in het buitengewoon onderwijs (de zogenaamde type-5-leerlingen) worden, om dubbeltellingen te vermijden, niet in het cijfermateriaal opgenomen.

Leerling-leerkracht-ratio De leerling-leerkracht-ratio geeft aan hoeveel leerlingen er zijn per bezoldigd onderwijzend personeelslid. Het geeft dus geen beeld van de gemiddelde klasgrootte. Ook het buitengewoon onderwijs werd in het Vlaamse cijfermateriaal geïntegreerd. De omkadering is er groter dan in het gewoon onderwijs. Ook het deeltijds onderwijs en het volwassenenonderwijs zijn in de cijfergegevens vervat. Voor de personeelsgegevens moet er op gewezen worden dat al het onderwijzend personeel (budgettaire fulltime-equivalenten) opgenomen is. Zo zitten er personeelsleden in de cijfers die geen klasleerkracht zijn, bijvoorbeeld taakleerkrachten. Ook personeelsleden die zorgen voor vervangingen van minder dan een jaar werden in de basisgegevens opgenomen. We volgen daarmee de OESO- instructies over de 'coverage' en hun definities over leerkrachten.

Overheidskost per leerling Op internationaal vlak worden de kosten per leerling op basis van het aantal financierbare studenten berekend en uitgedrukt in US-dollar-equivalenten. Uitgaven voor onderwijsinstellingen per student in vergelijking met het bbp per capita worden berekend door de onderwijsuitgaven per student in de nationale munteenheid af te zetten als percentage van het bbp per capita, ook in de nationale munteenheid. In de gevallen waarbij de onderwijsuitgaven en de bbpdata een andere referentieperiode beslaan, worden de onderwijsdata aan de referentieperiode van de bbp-data aangepast. Men maakt daarbij gebruik van de inflatieratio's.

Personeel

Gegevens afkomstig van het Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming:

In de personeelsstatistieken wordt enkel het personeel geregistreerd dat ofwel rechtstreeks door het Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming wordt betaald, ofwel waarvan de lonen ten laste van de werkingsenveloppe van het hoger onderwijs zijn. Het personeel dat geniet van het stelsel 'terbeschikkingstelling voorafgaand aan het rustpensioen' (TBS55+) is dus opgenomen in de statistieken. Het meester-, vak- en dienstpersoneel van het gesubsidieerd onderwijs komt niet aan bod in de statistieken. De gesubsidieerde contractuelen worden ook buiten beschouwing gelaten omdat zij niet volledig door het Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming worden betaald. De personeelsgegevens hebben betrekking op de maand januari zoals gekend in juni, tenzij anders aangegeven.

Gegevens afkomstig van de VLIR:

De personeelsgegevens voor het universitair onderwijs zijn afkomstig van de Vlaamse Interuniversitaire Raad (VLIR), en hebben betrekking op 1 februari 2015.

Salariëring van leerkrachten

Deze indicator geeft een beeld van de salarissen van leerkrachten in het onderwijs. De gegevens zijn afkomstig uit de OESO- databank. De salarissen zijn aangepast volgens de 'Purchasing Power Parity' (PPP), zodat vergelijkingen tussen de landen verantwoord zijn. Deze PPP-index wordt jaarlijks door de OESO samengesteld en is een coëfficiënt die per land de koopkracht weergeeft. Er wordt een onderscheid tussen het aanvangs-, het middencarrière- en het maximumsalaris van leerkrachten gemaakt. Het aanvangssalaris is het brutosalaris per jaar voor een voltijds aangestelde leerkracht in het begin van zijn/haar loopbaan met het minimum opleidingsniveau dat vereist is om volledig gekwalificeerd te zijn. Het middencarrièresalaris verwijst naar het brutosalaris per jaar na 15 jaar loopbaan voor een voltijds aangestelde leerkracht met het minimum opleidingsniveau dat vereist is om volledig gekwalificeerd te zijn. Hetzelfde geldt voor het maximumsalaris, met dit verschil dat de berekening gebeurt op basis van 27 jaar dienstanciënniteit voor leerkrachten in het kleuter-, lager en in de 1ste graad secundair onderwijs en 25 jaar loopbaan voor geaggregeerden in het secundair onderwijs - groep 2. De term 'brutosalaris' verwijst naar de geïndexeerde bruto jaarwedde, verhoogd met de eindejaarstoelage en het vakantiegeld. Het brutojaarsalaris wordt berekend uitgaande van het salaris van de maand januari. Dit wordt getransponeerd tot een volledig jaarsalaris. Voor het 'hoger technisch en beroepssecundair

onderwijs' – wat overeenkomt met de 2de en 3de graad secundair onderwijs BSO/KSO/TSO – zijn er geen cijfergegevens in de internationale dataverzameling geïntegreerd. In dit soort onderwijs komen te veel verschillende salarisschalen voor om zinvolle gemiddelden te berekenen. Dat is ook in het buitenland het geval, waardoor de OESO besliste om hiervoor geen indicator te berekenen.

Schoolse vertraging Schoolse vertraging wordt berekend op basis van een vergelijking tussen het leerjaar waarin de leerling is ingeschreven en het leerjaar waarin de leerling op grond van zijn geboortjaar en bij normale studievordering ingeschreven zou moeten zijn. Het is niet noodzakelijk een gevolg van zittenblijven, maar kan ook veroorzaakt worden door bijvoorbeeld verlate instap in het lager onderwijs, ziekte, ... Door atypische studieovergangen kan een leerling schoolse vertraging oplopen die niet blijkt uit deze indicator (bijvoorbeeld overgang van 5de leerjaar lager onderwijs naar 1B secundair onderwijs op basis van het leeftijds criterium). Scholen die lager onderwijs inrichten volgens een specifieke pedagogische methode registreren leerlingen niet altijd per leerjaar. In het verleden vertekende dit de cijfers licht. Vanaf het schooljaar 2007-2008 worden de leerlingen uit het methodeonderwijs niet in rekening gebracht in de analyses.

Vroegtijdige schoolverlater (SSL/Departement O&V) Deze indicator werd door het Steunpunt Studie- en Schoolloopbanen (SSL) ontwikkeld en berekend. Recent werd de indicator door het Departement Onderwijs & Vorming herzien en geactualiseerd. Het betreft jongeren die niet meer leerplichtig zijn en die het Vlaamse secundair onderwijs verlaten zonder voldoende kwalificatie. De percentages worden jaarlijks berekend op de gehele cohorte van vroegtijdige schoolverlaters en de jongeren die zich wel kwalificeren.

WERK EN SOCIALE ECONOMIE

2.2

BLIKVANGERS

- Ook in 2015 blijft de totale werkzaamheidsgraad stagneren. Net zoals in 2013 en 2014 klokt deze af op 71,9%. Vooral mannen en laaggeschoolden doen het minder goed. Toch is de werkzaamheidsgraad van de meeste kansengroepen toegenomen (figuren 2.74 en 2.75). Zo blijft de werkzaamheid van 50- en 55-plussers erop voortuitgaan en ook meer vrouwen, jongeren en personen met een arbeidshandicap zijn aan de slag. De grootste toename is evenwel te vinden bij personen met een vreemde nationaliteit, in het bijzonder de groep met een niet-EU-nationaliteit.
- Waar de werkbaarheidsgraad bij de werknemers lichtjes toeneemt tussen 2010 en 2013 tot 54,6%, stijgt het aandeel zelfstandige ondernemers met een kwaliteitsvolle job aanzienlijk in dezelfde periode tot 51,4%. Net zoals bij de loontrekkenden is werkstress ook bij zelfstandigen het belangrijkste knelpunt om te komen tot meer werkbaar werk (figuren 2.84 en 2.85).
- Na enkele jaren van groei stabiliseert de totale werkloosheid in 2015 (figuur 2.90). Positieve signalen zijn de vermindering van de jeugdwerkloosheid en het aantal kortdurig werkzoekenden. Langs de andere kant nemen het aantal oudere werkzoekenden en de langdurige werkloosheid verder toe (figuur 2.92).
- Eind 2014 stelden de verschillende werkvormen van de sociale economie in totaal 26.657 doelgroepwerknemers te werk. Dat komt overeen met 1% van de totale werkende bevolking tussen 20 en 64 jaar. De jaarlijkse stijging van het totale aantal doelgroepwerknemers in de sociale economie die in 2009 nog 5% bedroeg maar in 2013 tot stilstand was gekomen, is in 2014 weer opgelopen tot 3% (figuur 2.107).

Dit hoofdstuk gaat van start met een schets van de huidige toestand op de Vlaamse arbeidsmarkt. Om een accurater beeld te krijgen van de staat van de arbeidsmarkt en de voorname uitdagingen voor het beleid, komen in eerste instantie de bevolking op arbeidsleeftijd, de werkenden en de werkzoekenden aan bod. De aansluitingsproblemen tussen vraag en aanbod maken vervolgens het plaatje compleet. De Vlaamse Regering heeft een aantal lange termijn doelstellingen bepaald in het Pact 2020 en in het regeerakkoord 2014-2019. Bedoeling is om in te zetten op de versterking van competenties en de ondersteuning van loopbanen en de activering van werkzoekenden. De Vlaamse Regering wil ook werk maken van een versterkte sociale economie. In het tweede deel van dit hoofdstuk komen een aantal beleidsmaatregelen en -programma's aan bod die werden opgezet om deze doelstellingen te verwezenlijken.

Situatie Vlaamse arbeidsmarkt

Hier volgt een overzicht van de ruime omgeving waarin de Vlaamse arbeidsmarkt en het arbeidsmarktbeleid zijn ingebed. Vooreerst worden de bevolking op arbeidsleeftijd en een aantal onderliggende componenten besproken. Nadien wordt dieper ingegaan op de werkenden, de werklozen en de aansluitingsproblemen tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt.

Bevolking op arbeidsleeftijd

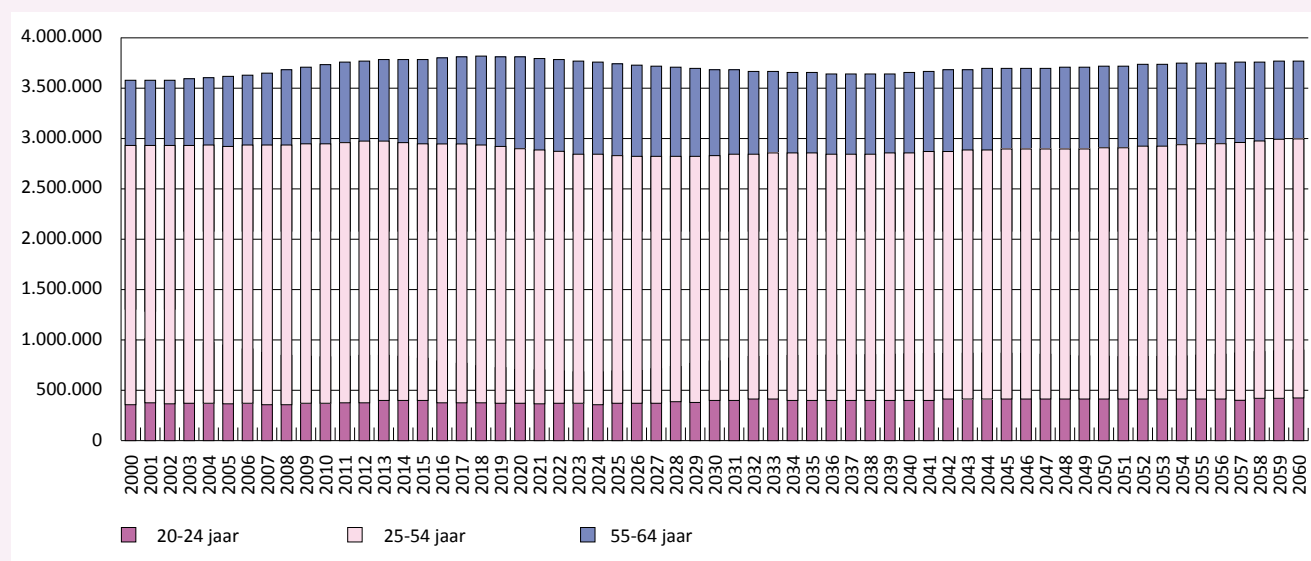
Prognoses geven aan dat de groei van de Vlaamse bevolking op arbeidsleeftijd (20-64 jaar) niet zal blijven duren. Volgens vooruitzichten zou het aantal 20-64-jarigen in Vlaanderen in 2018 oplopen tot nagenoeg 3,8 miljoen om nadien af te brokkelen. Deze neerwaartse evolutie zou zich voortzetten tot eind jaren '30.

Bovendien blijkt de kleiner wordende groep personen op arbeidsleeftijd ook te ontgroenen en te vergrijzen. Dit proces is nu reeds aan de gang: terwijl het aantal jongeren (20-24-jarigen) sinds 2000 min of meer stabiel is gebleven, neemt het aantal ouderen (55-64-jarigen) tot begin jaren 2020 sterk toe. Waar er in 2000 nog ongeveer 56 jongeren per 100 ouderen waren, zou deze jongeren/ouderen-ratio in 2024 een dieptepunt bereiken met circa 39 jongeren op 100 ouderen.

De bevolking op arbeidsleeftijd (20-64 jaar) kan volgens de internationaal geldende definitie van de International Labour Organization (ILO) naar socio-economische positie in 3 grote categorieën ingedeeld worden: de werkenden, de werklozen of werkzoekenden en de niet-beroepsactieven. Voor Vlaanderen komen we in 2015 aan 71,9% werkenden, 3,8% werklozen en

2.72 Bevolking op arbeidsleeftijd

Evolutie/prognose* van de bevolking op arbeidsleeftijd (20-64 jaar), naar leeftijdsgroep, van 2000 tot 2060.

* Op basis van bevolkingsaantallen 2000-2015 en bevolkingsprognoses 2016-2060.
Bron: ADS, FPB, bewerking SVR.

24,3% niet-beroepsactieven. De eerste 2 vormen samen de **beroepsbevolking**.

Het aantal **werkende** 20-64-jarigen vertoont nagenoeg een status quo op jaarbasis in 2015.

Het aantal mannelijke werkenden (53%) heeft nog steeds een overwicht op de vrouwen (47%). Ook in de overige Belgische gewesten is dat zo.

In 2015 stijgt het aantal **ILO-werklozen** op jaarbasis. Er zijn nog altijd meer mannelijke dan vrouwelijke werkzoekenden. Het aantal **niet-beroepsactieven** kent in 2015 een lichte daling ten aanzien van 2014. Vrouwen blijven stevast in de meerderheid. In het Waalse en het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest is dat zelfs nog iets nadrukkelijker het geval.

Werkenden

In wat volgt komt eerst de werkzaamheidsgraad, zowel globaal als naar verschillende achtergrondkenmerken, aan bod. Vervolgens wordt er even stilgestaan bij de uittredeleeftijd. Nadien wordt er ingegaan op verscheidene arbeidsregimes en wordt er gekeken naar de werkenden per sector en naar statuut. Tot slot wordt aandacht besteed aan werkbaar werk.

Werkzaamheidsgraad

Vlaanderen wil met de arbeidsmarkt tegen 2020 een stuk verder staan dan vandaag. Een reeks doelstellingen, opgesteld

2.73 Bevolking op arbeidsleeftijd socio-economisch

Bevolking op arbeidsleeftijd (20-64 jaar) naar socio-economische positie in 2015, naar geslacht en gewest, jaargemiddelde, in aantal en in %.

		Werkend	Werkzoekend	Niet-beroepsactief	Totaal bevolking op arbeidsleeftijd
Vlaams Gewest	Totaal (aantal)	2.737.597	145.597	923.249	3.806.444
	Mannen (%)	53,0	58,6	41,5	50,4
	Vrouwen (%)	47,0	41,4	58,5	49,6
Waals Gewest	Totaal (aantal)	1.302.590	173.043	640.951	2.116.584
	Mannen (%)	53,4	55,8	41,1	49,9
	Vrouwen (%)	46,6	44,2	58,9	50,1
Brussels Gewest	Totaal (aantal)	428.109	89.261	211.688	729.059
	Mannen (%)	54,4	59,1	36,2	49,7
	Vrouwen (%)	45,6	40,9	63,8	50,3
België	Totaal (aantal)	4.468.297	407.901	1.775.888	6.652.086
	Mannen (%)	53,2	57,5	40,7	50,2
	Vrouwen (%)	46,8	42,5	59,3	49,8

Bron: ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

2.74 Werkzaamheidsgraad globaal

Evolutie van de werkzaamheidsgraad (20-64 jaar), van 2008 tot 2015, naar geslacht, leeftijd, onderwijsniveau, nationaliteit*, geboorteland* en arbeidshandicap**, jaargemiddelde, in %.

	Vlaams Gewest								Waaals Gewest	Brussels Gewest	België	EU28
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015	2015	2015	2015
Totaal (20-64 jaar)	72,3	71,5	72,1	71,8	71,5	71,9	71,9	71,9	61,5	58,7	67,2	70,0
Mannen	78,3	77,2	77,4	77,0	76,7	76,8	76,2	75,6	65,9	64,3	71,3	75,8
Vrouwen	66,1	65,7	66,7	66,4	66,2	66,9	67,6	68,2	57,2	53,2	63,0	64,2
20-24 jaar	56,1	49,6	50,8	50,0	48,6	48,1	46,1	47,7	32,4	25,5	40,2	49,6
25-49 jaar	87,9	86,8	86,8	86,4	85,9	85,7	85,8	85,2	73,3	66,7	79,2	78,2
50-64 jaar	49,1	50,9	53,1	53,6	54,6	56,5	57,5	58,1	51,6	52,3	55,5	61,8
55-64 jaar	34,3	35,8	38,2	38,9	40,5	42,9	44,3	45,6	40,8	45,6	44,0	53,3
Laaggeschoold	53,4	52,6	53,3	52,0	51,7	52,0	51,8	50,6	40,2	41,2	45,6	52,6
Middengeschoold	74,8	73,2	74,1	74,0	72,9	73,4	72,0	72,3	61,3	51,8	67,2	70,7
Hooggeschoold	85,0	84,2	84,1	83,8	83,9	83,2	84,4	84,1	79,7	76,4	81,8	82,7
Belgen	72,8	72,2	72,9	72,7	72,4	72,7	72,9	72,7	62,8	58,9	68,5	70,6
EU-burger (exclusief Belgen)	71,5	68,0	70,1	68,5	70,3	69,3	70,3	72,0	58,1	69,0	66,5	73,4
Niet-EU-burger	47,2	46,9	44,4	46,3	42,7	46,4	44,6	52,6	36,8	40,8	45,2	56,7
Geboren in België	73,3	72,9	73,5	73,3	73,3	73,4	73,6	73,6	63,7	63,1	69,7	70,7
Geboren in ander land EU	68,4	67,0	68,6	69,0	69,0	70,0	70,0	70,6	57,1	70,4	66,1	71,2
Geboren buiten EU	56,3	53,4	53,4	53,0	51,8	54,9	53,3	53,7	43,8	45,7	48,6	60,3
Personen met arbeidshandicap	-	37,5	33,5	38,6	38,7	40,4	42,7	43,1	33,2	31,9	38,3	-
Personen zonder arbeidshandicap	-	75,7	76,8	76,8	76,7	76,8	76,7	76,9	67,8	63,7	72,6	-

* Vanaf 2013 EU28, voordien EU27.

** Personen met hinder in dagelijkse bezigheid door langdurige handicap of ziekte.

Bron: Eurostat LFS, ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

in het kader van het Pact 2020 en de Europa 2020-strategie, geven deze ambitie vorm. De kerndoelstelling is het bereiken van een **werkzaamheidsgraad** van ruim 76% bij de Vlaamse 20-64-jarigen tegen 2020. Op die manier levert het Vlaamse Gewest een bijdrage aan de Europese strategie om voor de ganse EU een werkzaamheidsgraad van 75% te realiseren. Om de globale werkzaamheid op te krikken, moet de werkzaamheidsgraad van bijna alle bevolkingsgroepen omhoog.

De Vlaamse werkzaamheidsgraad stabiliseert al jaren rond 72% sinds de financiële crisis van 2008. Nog voor de kloof met het precisisniveau uit 2008 gedicht was, begon de werkzaamheidsgraad in 2011 opnieuw af te brokkelen en ook in 2012 was er een lichte terugval. Anno 2013 volgt er opnieuw beterschap en zijn er net geen 72 op 100 Vlamingen op beroepsactieve leeftijd (20-64 jaar) aan het werk. In 2014 en 2015 blijft de totale werkzaamheidsgraad evenwel op dit niveau stagneren. Daarmee scoort Vlaanderen wel (veel) beter dan de andere 2 gewesten en het Belgische gemiddelde.

Ook in vergelijking met het EU28-gemiddelde (70%) houdt Vlaanderen nog stand, maar de laatste 2 jaar lijkt wel een Europese inhaalbeweging ingezet. Bovendien bereiken Malta, Duitsland, Zweden, Litouwen, Estland en Kroatië in 2015 reeds de nationale doelstelling die ze tegen 2020 naar voren hebben geschoven. Met het groeiritme dat tijdens de afgelopen jaren gerealiseerd werd, wordt het bereiken van de 76%-doelstelling tegen 2020 nog een hele uitdaging voor Vlaanderen. Niet alleen laat de economische toestand sporen na, ook de vergrijzing van de bevolking op arbeidsleeftijd en de verdere toename van de beroepsbevolking remmen de stijging af. Ook blijven een aantal specifieke groepen (ouderen, personen af-

komstig van buiten de EU, personen met een handicap, vrouwen, ...) ondervertegenwoordigd op de arbeidsmarkt. Vandaar dat Vlaanderen een aantal bijkomende doelstellingen tegen 2020 geformuleerd heeft met het oog op de activering van deze kwetsbare groepen.

Kende de mannelijke werkzaamheidsgraad een overwegend (licht) negatieve evolutie, dan steeg de arbeidsdeelname van vrouwen aanzienlijk de afgelopen decennia. Ook in 2015 verkleint de werkzaamheidskloof tussen Vlaamse mannen en vrouwen verder.

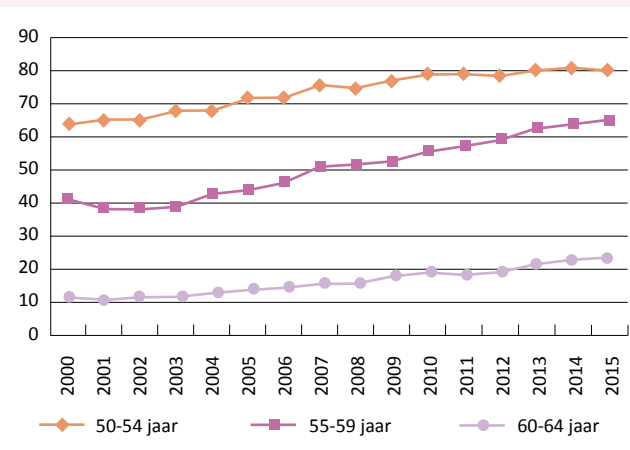
Na een onderbreking van de jarenlange klim in de vrouwelijke werkzaamheidsgraad in 2009 en 2011-2012, groeit de werkzaamheid van de Vlaamse vrouwen sinds 2013 elk jaar verder aan. Met ruim 68 op de 100 vrouwelijke 20-64-jarigen die een betaalde job hebben zit het Vlaamse Gewest toch nog een eind af van de 75%-doelstelling tegen 2020.

De Vlaamse arbeidsmarkt wordt nog steeds gekarakteriseerd door een 'citroenmodel' met een erg hoge arbeidsdeelname in de middelste leeftijdsgroep, een late intrede bij het begin van de loopbaan en een sterk vervroegde uitrede aan het einde van de loopbaan. De grote kloof tussen de werkzaamheid van de mensen jonger en ouder dan 50 jaar is de voorbije jaren wel steeds kleiner geworden, maar blijft anno 2015 toch nog uitgesproken met 21,4 procentpunten.

De jongerenwerkzaamheid (20-24 jaar) is tussen 2008 en 2015 aanzienlijk gedaald van 56,1% naar 47,7%. Dit is deels te wijten aan de crisisjaren; jongeren zijn erg kwetsbaar in tijden van economische laagconjunctuur. Anderzijds hebben de democratisering en het hervormingsproces van het hoger onderwijs

2.75 Werkzaamheidsgraad ouderen

Evolutie van de werkzaamheidsgraad (50-64 jaar), van 2000 tot 2015, naar leeftijdsklassen, jaargemiddelde, in %.

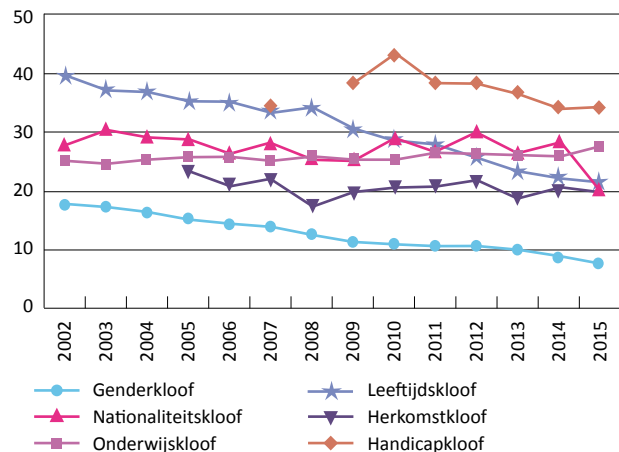
Bron: ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

geleid tot een verlenging van de studieduur en het uitstellen van de arbeidsmarktintrede.

De lage werkzaamheid bij ouderen blijft één van de belangrijkste pijnpunten op de Vlaamse arbeidsmarkt. Om dit aan te pakken wil Vlaanderen tegen 2020 respectievelijk 60% en 50% van de 50-plussers en 55-plussers aan het werk. De 50- en 55-plussers zijn de laatste jaren steeds vaker aan het werk, ondanks de langdurige laagconjunctuur. Ze hebben de afgelopen periode substantiële vooruitgang geboekt en ook in 2015 is dat het geval. Er zijn dan 58,1% van de 50-plussers aan de slag; dat zijn er 0,5 procentpunten meer dan in 2014. Bij de 55-plussers ligt de arbeidsdeelname lager met 45,6%; dat zijn er 1,3 procentpunten meer dan het jaar voordien. De afgesproken werkzaamheidsdoelstellingen tegen 2020 komen zo weer een stapje dichterbij.

2.76 Werkzaamheidskloven

Evolutie van het verschil in de werkzaamheidsgraad* tussen mannen en vrouwen, tussen 20-49-jarigen en 50-64-jarigen, tussen Belgen en niet-EU-burgers**, tussen personen geboren in België en geboren buiten de EU**, tussen personen zonder handicap en personen met handicap***, en tussen midden/hooggeschoolden en laaggeschoolden, van 2002 tot 2015, in procentpunten.

* Het gaat telkens om alle 20-64-jarigen.

** Tot en met 2004 is de EU gelijk aan EU15, in 2005 en 2006 EU25, vanaf 2007 EU27 en vanaf 2013 EU28.

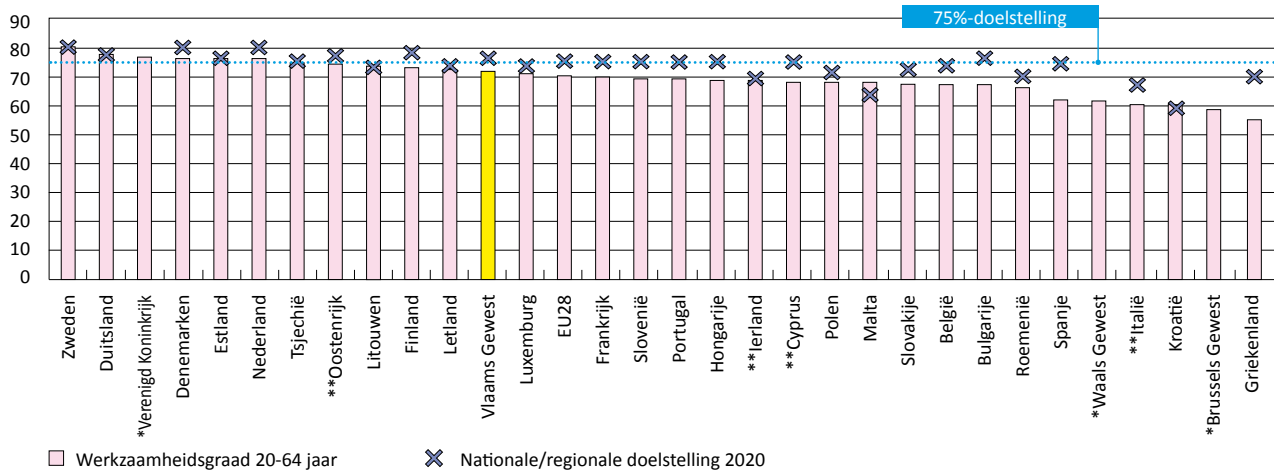
*** Tussen 2007 en 2009 is er een tijdreksbreuk. Vanaf 2009 worden jaargegevens gebruikt, voordien tweede kwartaalgegevens.

Bron: ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

De werkzaamheidsgraad van de Vlaamse laaggeschoolden blijft veel lager dan die van de midden- en hooggeschoolden. Niet enkel het lage opleidingsniveau of het tekort aan ervaring of specifieke competenties hypothekeren de kansen op werk voor laaggeschoolden. Ook verdringingsprocessen spelen een

2.77 Werkzaamheidsgraad internationaal

Werkzaamheidsgraad (20-64 jaar) in 2015 met nationale/regionale* streefdoelen**, naar gewesten en Europese vergelijking, jaargemiddelde, in %.

* Geen nationale/regionale doelstelling bepaald.

** Doelstelling tussen 69-71% (Ierland), 67-69% (Italië), 75-77% (Cyprus) en 77-78% (Oostenrijk).

Bron: Eurostat LFS, ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE

2.78 Uittredeleeftijd

Evolutie van de gemiddelde uittredeleeftijd, van 1999 tot 2013*, naar geslacht, gewesten en België, in aantal jaren.

	Vlaams Gewest											Waals Gewest	Brussels Gewest	België
	1999	2001	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	*2013	*2013	*2013	*2013
Mannen	58,7	58,8	59,2	59,4	59,5	59,5	59,5	59,6	59,8	59,6	59,8	59,9	59,7	59,8
Vrouwen	57,4	57,5	58,3	58,0	58,7	58,8	58,2	58,9	59,0	59,2	59,2	59,6	59,7	59,4
Totaal	58,3	58,4	58,8	58,9	59,2	59,2	59,1	59,3	59,5	59,4	59,6	59,8	59,7	59,6

* Raming voor het jaar 2013 op basis van onvolledige gegevens.

Bron: Datawarehouse Arbeidsmarkt & Sociale Bescherming van de KSZ, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

rol, vooral in tijden van crisis wanneer de werkloosheid ook toeneemt bij de middengeschoolden. Anno 2015 is slechts iets meer dan de helft van de laaggeschoolden op arbeidsleeftijd aan het werk. Het verschil in werkzaamheid tussen laag- en hogergeschoolden komt dan op 27,2 procentpunten en is de laatste jaren eerder wat toegenomen.

Na een flinke toename van de werkzaamheidsgraad van de personen afkomstig van buiten de EU tussen 2005 en 2008, werd deze groep hard getroffen door de economische crisis. De werkzaamheidsgraad van personen met een niet-EU-nationaliteit kent sinds 2009 een schommelend en overwegend dalend verloop. In 2015 laat deze groep, die voor het eerst meer werkenden dan niet-werkenden telt, een aanzienlijke toename met 8 procentpunten ten opzichte van 2014 optekenen. Deze stijging is wellicht niet alleen te wijten aan een reële evolutie, maar is ook deels te verklaren door het effect van een verschillende respons. Omdat een groot deel van de bevolking met een herkomst van buiten de EU ondertussen de Belgische nationaliteit verworven heeft, is het accurater om deze groep niet alleen op basis van nationaliteit maar ook op basis van geboorteland af te bakken. Het niveau van de werkzaamheid van de personen geboren buiten de EU is sinds 2008 voortdurend afgenomen, met uitzondering van 2013 en 2015 (+0,4 procentpunten). De herkomstkloof blijft groot en ook de afstand tot de 64%-werkzaamheidsdoelstelling tegen 2020 voor personen geboren buiten de EU is nog beduidend.

In 2015 nam de werkzaamheid van de Vlaamse bevolking met een arbeidshandicap verder toe tot 43,1%. Daarmee wordt het streefdoel, om tegen 2020 een werkzaamheidsgraad van 43% bij personen met een arbeidshandicap te halen, nu reeds bereikt. Het verschil in arbeidsdeelname tussen personen met een arbeidshandicap en personen zonder handicap verkleint lichtjes, maar blijft nog aanzienlijk.

Uittredeleeftijd

Het opkrikken van de werkzaamheidsgraad van 50-plussers betekent dat de uittrede van de werkenden uit de arbeidsmarkt uitgesteld wordt en dat er meer werklozen aan het werk gezet worden. In 1999 bedroeg de gemiddelde **uittredeleeftijd** in het Vlaamse Gewest 58,3 jaar, in 2013 loopt dit op tot 59,6 jaar. Dit komt in deze periode neer op een jaarlijkse toename van de gemiddelde uittredeleeftijd met 1 maand. De gemiddelde groeivoet ligt bij de vrouwen (1,4 maanden per jaar) wel hoger dan bij de mannen (0,9 maanden per jaar), waardoor de vrouwelijke achterstand in de gemiddelde uittredeleeftijd deels ingehaald is. Ook in de andere gewesten is de gemiddelde uittredeleeftijd gestegen.

Arbeidsregime

Een meer flexibele arbeidsmarkt wordt naar voren geschoven als een instrument om het aanpassingsvermogen van werknemers en ondernemingen te bevorderen. Een blik op het gebruik van een aantal vormen van contractuele en temporele flexibiliteit in Vlaanderen verschaft een gemengd beeld.

Het aandeel **tijdelijk loontrekkende werkenden** kent in het Vlaamse Gewest de voorbije jaren een schommelend verloop en fluctueert tussen 6,5% en 7,5%. Dat is een stuk lager dan in de overige gewesten en het EU28-gemiddelde van 14% in 2014. Het contract voor onbepaalde duur blijkt meer de norm te zijn in Vlaanderen dan in de rest van Europa. Ongeveer 5% van de Vlaamse loontrekkenden oefenen een tijdelijke job uit omdat ze geen passend vast werk vinden. Tijdelijke arbeid is net als deeltijdarbeid een overwegend vrouwelijke aangelegenheid, maar het verschil met de mannen is minder uitgesproken. In 2014 waren 84 op de 1.000 van de Vlaamse

2.79 Tijdelijke arbeid

Evolutie van het aandeel tijdelijke arbeid bij loontrekkenden (15-64 jaar), van 2008 tot 2014, naar geslacht, gewesten, België en Europese vergelijking, jaargemiddelde, in %.

	Vlaams Gewest							Waals Gewest	Brussels Gewest	België	EU28
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2014	2014	2014	2014
Mannen	5,2	5,2	5,3	6,2	5,6	5,8	6,3	9,0	11,7	7,6	13,6
Vrouwen	8,9	8,7	8,3	9,0	7,5	7,4	8,4	11,1	13,3	9,7	14,4
Totaal	6,9	6,8	6,7	7,5	6,5	6,6	7,3	10,0	12,4	8,6	14,0

Bron: Eurostat LFS, ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

2.80 Deeltijdarbeid

Evolutie van het aandeel deeltijdarbeid bij werkenden (15-64 jaar), van 2008 tot 2015, naar geslacht, gewesten, België en Europese vergelijking, jaargemiddelde, in %.

	Vlaams Gewest								Waals Gewest	Brussels Gewest	België	EU28
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015	2015	2015	2015
Mannen	7,1	8,1	8,2	8,9	8,7	8,3	8,1	9,2	8,8	10,8	9,3	8,9
Vrouwen	42,7	43,1	43,5	45,1	45,2	43,7	42,6	42,9	41,6	31,5	41,4	32,1
Totaal	23,2	24,0	24,3	25,5	25,4	24,6	24,1	25,0	24,1	20,2	24,3	19,6

Bron: Eurostat LFS, ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

loontrekkende vrouwen met een tijdelijk contract aan de slag, tegenover circa 63 op de 1.000 loontrekkende mannen. Tijdelijke arbeid is ook sterk leeftijdsgebonden en blijkt vooral een jongerenzaak te zijn. Bij Vlaamse jongeren komen tijdelijke arbeidsovereenkomsten relatief meer voor dan bij de totale bevolking op arbeidsleeftijd, maar minder dan bij tal van hun Europese leeftijdsgenoten. Dit onderlijnt het toegenomen belang van tijdelijk werk als intredekanal op de arbeidsmarkt.

Het aandeel **deeltijds werkenden** is in het Vlaamse Gewest doorheen de jaren overwegend toegenomen en komt in 2015 op 25%. Daarmee ligt het aandeel van deeltijdarbeid duidelijk hoger dan het EU28-gemiddelde van 19,6%. Het succes van deeltijdse jobs is deels te verklaren door de tertiaïrisering van de werkgelegenheid. Een andere belangrijke factor is de financiële ondersteuning van de vele stelsels van loopbaanonderbreking en tijdskrediet. Deeltijdarbeid is overigens nog steeds in hoge mate een vrouwelijk verschijnsel. De meerderheid van de Vlaamse vrouwen die een deeltijdse baan hebben, geeft aan dit te doen omwille van de combinatie arbeid-gezin. In 2015 waren 43% van de werkende vrouwen deeltijds aan de slag tegen zo'n 9% bij de mannen.

Er is ook nog de **arbeid volgens een afwijkend uurrooster** (atypische arbeid). Opmerkelijk is dat vrouwen meer op zaterdag en zondag werken dan mannen. Beide vormen van

atypisch werk zijn de voorbije jaren overwegend toegenomen. Nachtwerk, avondwerk en ploegenarbeid komen dan weer meer voor bij mannen. Deze drie atypische werkvormen zijn de laatste jaren een beetje aan het afbrokkelen. Een opvallende vaststelling is dat de Vlamingen gemiddeld genomen minder in afwijkende arbeidsvormen tewerkgesteld zijn dan hun collega's elders in de Europese Unie.

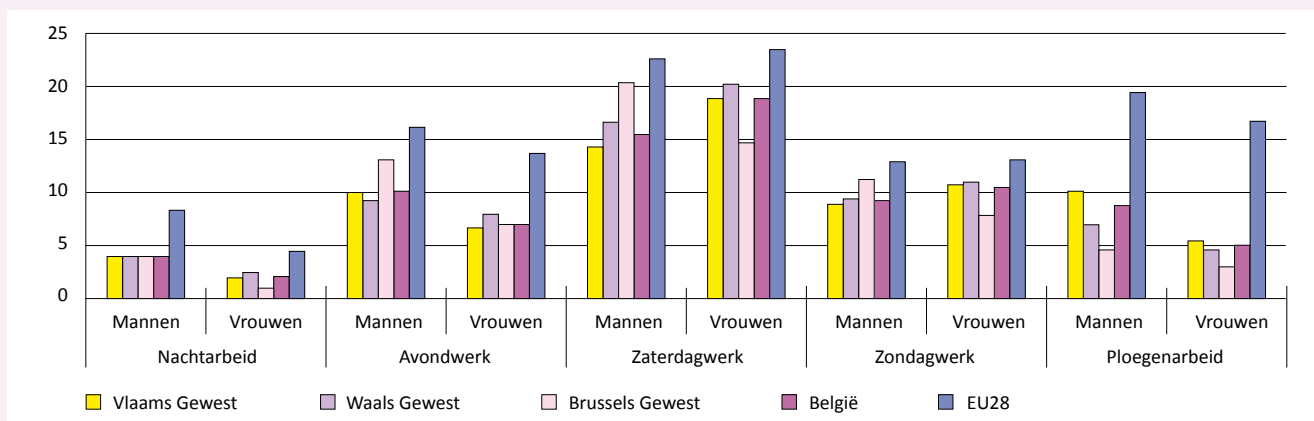
Werkenden naar sector en statuut

Er zijn bij benadering 2,72 miljoen werkenden in Vlaanderen anno 2014. Dat zijn er iets meer dan in 2013. Daarvan zijn er nagenoeg 84% aan de slag als loontrekkende en de resterende 16% werkt als zelfstandige of helper.

In vergelijking met 2006 zijn er circa 6% meer werkenden in 2014. De tewerkstellingsevolutie kent een verschillend patroon naargelang de hoofdsector. Terwijl het aantal werkenden in de primaire en secundaire sectoren afkalft over de periode 2006-2014, neemt de werkzaamheid nog toe in de dienstensectoren. In de quataire sector, waar initieel weinig te merken viel van de crisis, kende het aantal werkenden in 2010 een negatief groeicijfer om nadien nog maar lichtjes uit te breiden. Dit is wellicht het gevolg van besparingen en rationalisering bij de overheid. Ook in de conjunctuurgevoeligere tertiaire sector is de toename van het aantal werkenden in 2012 en 2013 ge-

2.81 Atypische arbeid

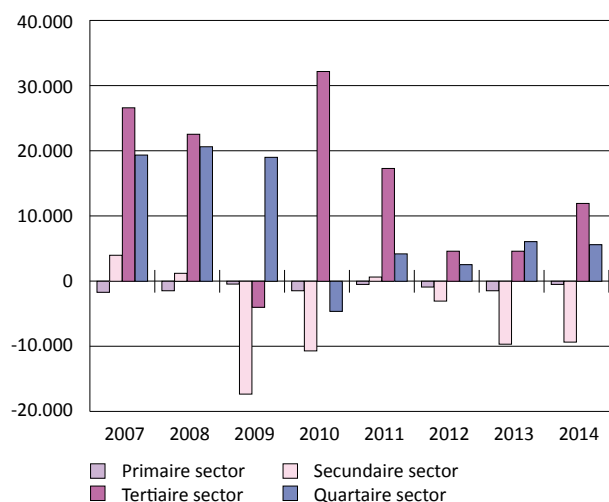
Aandeel loontrekkenden met een atypisch contract (15-64 jaar), in 2014, naar geslacht, gewesten, België en Europese vergelijking, jaargemiddelde, in %.

Bron: Eurostat LFS, ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

2.82 Werkenden naar sector

Evolutie van het aantal werkenden (20-64 jaar), van 2007 tot 2014, naar hoofdsector (op basis van NACE-Bel 2008), jaar-op-jaar wijziging, in absolute aantallen.

Bron: Vlaamse Arbeidsrekening, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

2.83 Werknemers naar sector

Evolutie van het aantal werknemers werkend in het Vlaamse Gewest, van 2008 tot 2014, op 30 juni, naar sector (op basis van NACE-Bel 2008).

Bron: RSZ DMFA, bewerking Departement WSE.

ring om in 2014 toch iets meer aan te groeien.

De verdeling van het aantal werkenden naar hoofdsector toont aan dat Vlaanderen een diensteneconomie is waar 46,2% aan het werk is in de tertiaire sector en 31,8% in de quartaire sector. De industrie en bouw is goed voor 19,8% van de werkenden en de rest is werkzaam in de landbouw.

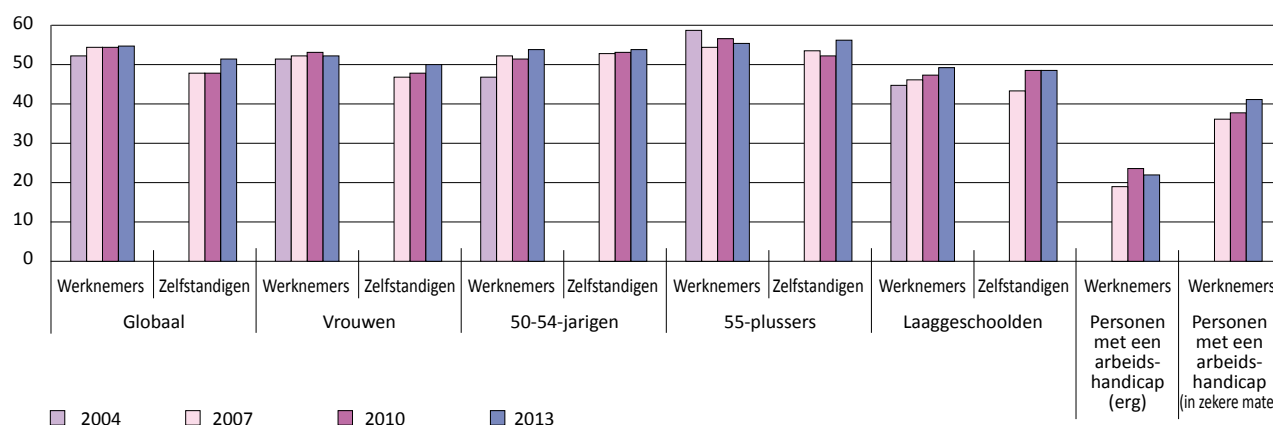
In 2014 zijn ongeveer 2 op de 3 van de loontrekkenden actief in de privé-sector. Iets minder dan 2 op de 10 werkt in een social profit sector en de rest is aan de slag in een overheidssector. In vergelijking met 2013 stijgt het aantal werknemers in de privé-sector en de social profit, daar waar er in de overheidssector een stabilisatie is.

Werkbaar werk

Om de vroege uitstroom uit de arbeidsmarkt te beperken en werkenden langer actief te houden, is ook aandacht vereist voor **werkbaar werk** of een kwaliteitsvolle job. Het Pact 2020 voorziet dat de werkbaarheidsgraad, die het aandeel werkenden met een kwaliteitsvolle baan weergeeft, bij zowel werknemers als zelfstandige ondernemers jaarlijks gemiddeld met 0,5 procentpunt groeit. De **werkbaarheidsgraad** zou daardoor tegen 2020 verhogen tot minstens 60% voor werknemers en zo dicht mogelijk bij 55% komen voor zelfstandigen.

2.84 Werkbaarheidsgraad

Evolutie van de werkbaarheidsgraad, van 2004 tot 2013, naar beroepsstatuut en kansengroepen, in %.

Bron: SERV-Stichting Innovatie & Arbeid.

2.85 Werkbaarheidsindicatoren

Evolutie van de werkbaarheidsindicatoren, van 2004 tot 2013, naar beroepsstatuut, % niet-problematisch.

		2004	2007	2010	2013
Psychische vermoeidheid (werkstress)	Werknemers	71,1	71,2	70,2	70,7
	Zelfstandigen	-	63,3	62,0	66,6
Welbevinden in het werk (motivatie)	Werknemers	81,3	81,9	83,4	81,9
	Zelfstandigen	-	91,8	91,8	91,6
Leermogelijkheden	Werknemers	77,4	80,1	81,8	82,0
	Zelfstandigen	-	94,4	95,2	95,3
Werk-privé-balans	Werknemers	88,2	89,2	89,4	89,2
	Zelfstandigen	-	65,5	65,0	68,4

Bron: SERV-Stichting Innovatie & Arbeid.

Het aandeel van de Vlaamse werknemers met een kwaliteitsvolle job op het vlak van psychische vermoeidheid (werkstress), welbevinden in het werk, leermogelijkheden en werk-privé-balans is gestegen van 52,3% in 2004 naar 54,6% in 2013. Tussen 2004 en 2007 nam de werkbaarheidsgraad toe met 1,8 procentpunten; nadien bleef de groei stilstaan met de komst van de economische crisis. De afstand (5,4 procentpunten in 2013) ten opzichte van het streefdoel tegen 2020 is de laatste jaren slechts beperkt afgenomen. Werkstress blijft het grootste knelpunt voor de werkbaarheid van loontrekkende jobs. Tussen 2004 en 2013 is er een beduidende toename van zowel het aandeel jobs dat voldoende leermogelijkheden biedt als het percentage jobs dat een evenwichtige werk-privé-balans waarborgt. Ook in 2013 wijkt de werkbaarheidsgraad voor vrouwen en sommige kansengroepen af van de globale werkbaarheid bij de werknemers. Zowel voor de vrouwen als voor de laaggeschoolde loontrekkenden, de personen met een handicap en de 50-54-jarigen ligt de werkbaarheidsgraad lager dan het algemeen gemiddelde. Enkel bij de 55-plussers is dat net andersom.

Anno 2013 wordt een werkbaarheidsgraad bij de zelfstandige ondernemers opgetekend van 51,4%. Waar er tussen 2007 en 2010 nauwelijks evolutie was in de werkbaarheidsgraad van de zelfstandigen, is er in 2013 een toename met 3,6 procentpunten in vergelijking met de meting in 2010. Daarmee wordt de afstand tegenover de 55%-doelstelling bij de zelfstandigen in 2013 flink ingekort. Bij de zelfstandige 50-plussers ligt de werkbaarheidsgraad hoger dan globaal; bij vrouwen en laaggeschoolden is dat niet zo. Net zoals bij de loontrekkenden is werkstress ook bij de zelfstandigen het belangrijkste knelpunt kort gevolgd door de werk-privé-balans.

Werkloosheid

Om de werkloosheid nader te belichten wordt zowel gebruik gemaakt van enquêtegegevens (EAK/LFS) als van administratieve VDAB-data. Enige voorzichtigheid is hierbij geboden aangezien de werkloosheidsgegevens uit de EAK niet noodzakelijk overeenkomen met de administratieve werkloosheidssituatie. De meetmethode van de EAK heeft als gevolg dat een aantal werklozen die administratief 'niet-werkend werkzoekend' zijn, toch beschouwd worden als 'niet beschikbaar voor de arbeidsmarkt'. Ze worden daardoor tot de niet-beroepsactieve bevolking gerekend en bijgevolg ook niet meegenomen in de

berekening van de werkloosheidsgraad. Dit leidt tot een onderschatting in vergelijking met de administratieve situatie op basis van de inschrijving bij de VDAB.

ILO-werkloosheidsgraad

In 2015 blijft de globale **ILO-werkloosheidsgraad** (15-64 jaar) in het Vlaamse Gewest hangen op 5,2%. De Vlaamse werkloosheidsgraad blijft daarmee ruim onder het niveau van België en de andere gewesten. Net zoals de voorgaande jaren waren Vlamingen op beroepsactieve leeftijd minder vaak op zoek naar een job dan gemiddeld genomen in de Europese Unie. Vlaanderen moet enkel Tsjechië en Duitsland laten voorgaan die in 2015 de laagste werkloosheidsgraad laten optekenen in de EU. Duitsland is, samen met Malta, Hongarije en het Verenigd Koninkrijk, één van de weinige lidstaten die in 2015 een lagere werkloosheidsgraad hebben dan in 2008. In landen die erg hard door de crisis getroffen werden zoals onder meer Griekenland, Spanje en Cyprus, neemt de werkloosheid aanzienlijk toe tussen 2008 en 2015.

In vergelijking met 2014 is de vrouwelijke werkloosheidsgraad gedaald en de mannelijke werkloosheidsgraad gestegen. Daarmee is de genderkloof, die de laatste jaren nagenoeg verdwenen was, terug wat breder geworden.

In Vlaanderen zijn de vrouwen wel minder vaak werkloos dan in de andere gewesten en gemiddeld genomen in de EU28.

Circa 15 op de 100 jongeren (15-24 jaar) die zich aanbieden op de arbeidsmarkt hebben geen baan in 2015. Dat zijn er iets minder dan in 2014, maar toch blijft de werkloosheidsgraad bij de jongeren ruim 3 keer hoger dan het globale gemiddelde. Gebrek aan werkervaring en te lage of verkeerde scholing speelt de jongeren parten. Bij het aantrekken van de arbeidsmarkt behoren zij doorgaans bij de eersten die terug aan de slag kunnen gaan.

Bij de 50-plussers blijft de werkloosheidsgraad beperkt tot 4,1%. Dit wil niet zeggen dat deze leeftijdsgroep volop aan het werk is, maar veeleer dat heel wat ouderen zich niet langer op de arbeidsmarkt aanbieden.

Ook de laaggeschoolden lopen naast de ondervetegenwoordiging op het vlak van werkzaamheid, een hoger risico op werkloosheid. In vergelijking met de andere gewesten en de meeste

2.86 ILO-werkloosheidsgraad globaal

Evolutie* van de ILO-werkloosheidsgraad (15-64 jaar), van 2008 tot 2015, naar geslacht, leeftijd, onderwijsniveau**, nationaliteit*** en geboorteland***, jaargemiddelde, in %.

	Vlaams Gewest								Waals Gewest	Brussels Gewest	België	EU28
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015	2015	2015	2015
Totaal	3,9	5,0	5,2	4,3	4,6	5,1	5,1	5,2	12,0	17,5	8,6	9,6
Mannen	3,7	5,0	5,2	4,2	4,6	5,1	5,2	5,7	12,5	18,7	9,2	9,5
Vrouwen	4,2	5,0	5,1	4,4	4,5	5,0	5,0	4,6	11,4	15,9	7,8	9,6
15-24 jaar	10,5	15,7	15,6	12,7	12,8	16,6	16,1	15,2	32,2	36,2	22,1	20,4
25-49 jaar	3,2	3,9	4,3	3,5	4,1	4,3	4,4	4,4	11,5	16,9	8,0	9,0
50-64 jaar	3,6	3,9	4,0	3,4	3,0	3,4	3,4	4,1	7,1	13,9	5,8	7,1
55-64 jaar	3,6	4,3	4,0	3,4	3,0	3,8	3,3	4,2	6,8	11,4	5,6	7,0
Laaggeschoold	6,0	6,9	8,0	7,1	7,1	7,3	7,7	8,8	19,1	27,3	14,8	16,3
Middengespoold	3,2	3,8	3,9	3,1	3,9	3,8	4,3	4,3	11,1	20,0	7,5	7,5
Hooggeschoold	1,9	2,5	2,6	2,1	2,8	2,7	2,5	2,7	5,0	8,9	4,1	5,2
Belgen	3,5	4,5	4,7	3,8	3,9	4,5	4,5	4,7	11,4	16,9	7,6	9,1
EU-burger (exclusief Belgen)	6,8	8,6	8,8	8,2	8,9	9,3	8,0	8,8	11,9	12,6	11,0	10,4
Niet-EU-burger	23,3	21,6	24,7	19,9	24,6	22,6	22,0	15,3	32,8	31,2	24,0	19,2
Geboren in België	3,3	4,2	4,3	3,5	3,5	4,2	4,2	4,2	10,7	14,4	6,8	8,9
Geboren in ander land EU	6,1	8,0	8,4	6,7	7,9	7,1	7,9	8,9	11,7	10,9	10,4	11,4
Geboren buiten EU	14,8	16,9	17,7	15,0	17,4	16,0	15,6	16,0	28,0	27,3	22,7	18,1

* In 2011 wijzigde de bevraging waardoor een deel van de werkzoekenden verschoof naar de niet-beroepsactieven. Hierdoor zijn de data vanaf 2011 niet volledig vergelijkbaar met die van de jaren voordien.

** 25-64 jaar.

*** Vanaf 2013 EU28, voordien EU27.

Bron: Eurostat LFS, ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

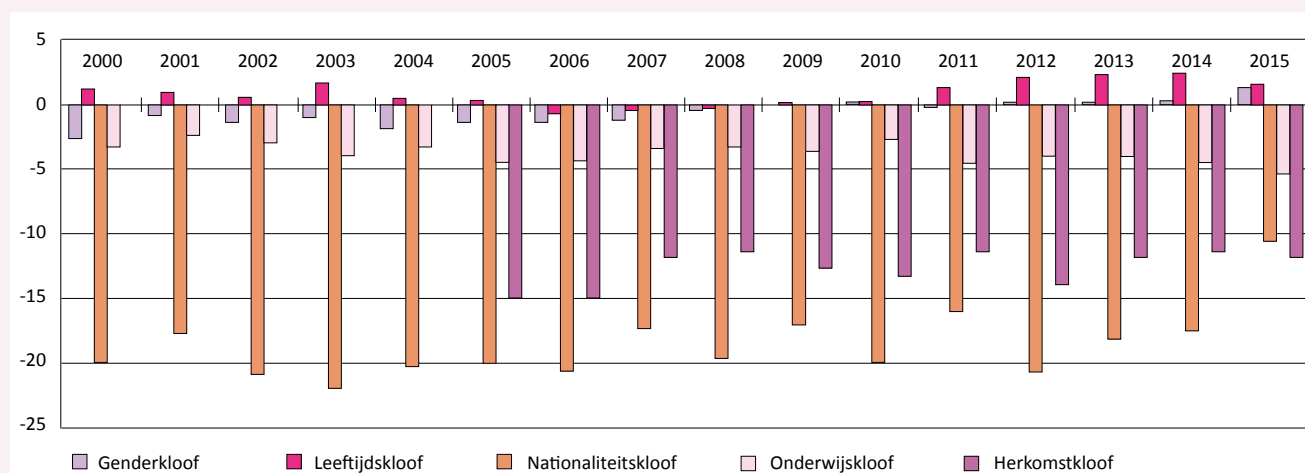
Europese landen ligt de werkloosheidsgraad bij de Vlaamse laaggeschoolden eerder aan de lage kant.

De achterstand van personen met een nationaliteit van buiten de Europese Unie op de Vlaamse arbeidsmarkt komt ook sterk tot uiting in de werkloosheidscijfers. De ILO-werkloosheids-

graad ligt bij hen in 2015 ruim 3 keer hoger dan bij personen met de Belgische nationaliteit. Op basis van het geboorteland noteren de personen geboren buiten de Europese Unie (16%) een hogere werkloosheidsgraad dan de in België geboren personen (4,2%), doch iets hoger dan die van personen met een nationaliteit van buiten de EU28 (15,3%).

2.87 Werkloosheidskloven

Evolutie van het verschil in de ILO-werkloosheidsgraad* tussen mannen en vrouwen, tussen 15-49-jarigen en 50-64-jarigen, tussen Belgen en niet-EU-burgers**, tussen personen geboren in België en geboren buiten de EU** en tussen midden/hooggeschoolden en laaggeschoolden, van 2000 tot 2015, in procentpunten.

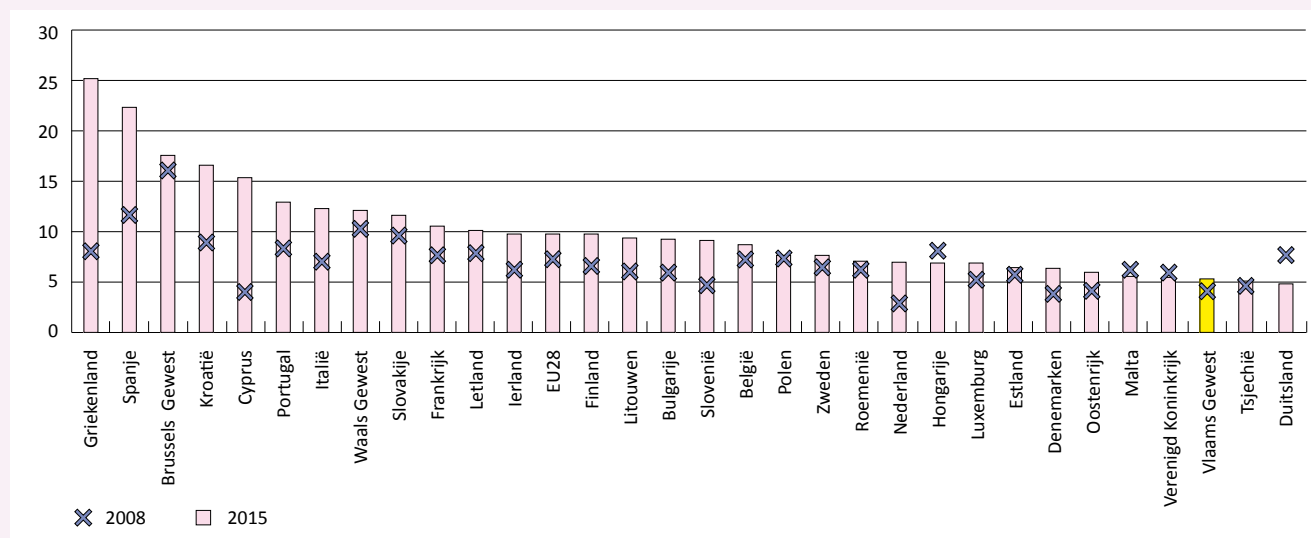
* Het gaat telkens om alle 15-64-jarigen, behalve bij de onderwijskloof (25-64 jaar).

** EU: tot 2004 EU15, in 2005 en 2006 EU25, vanaf 2007 EU27 en vanaf 2013 EU28.

Bron: ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

2.88 ILO-werkloosheidsgraad internationaal

ILO-werkloosheidsgraad (15-64 jaar), in 2008 en 2015, naar gewesten en Europese vergelijking, jaargemiddelde, in %.

Bron: Eurostat LFS, ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

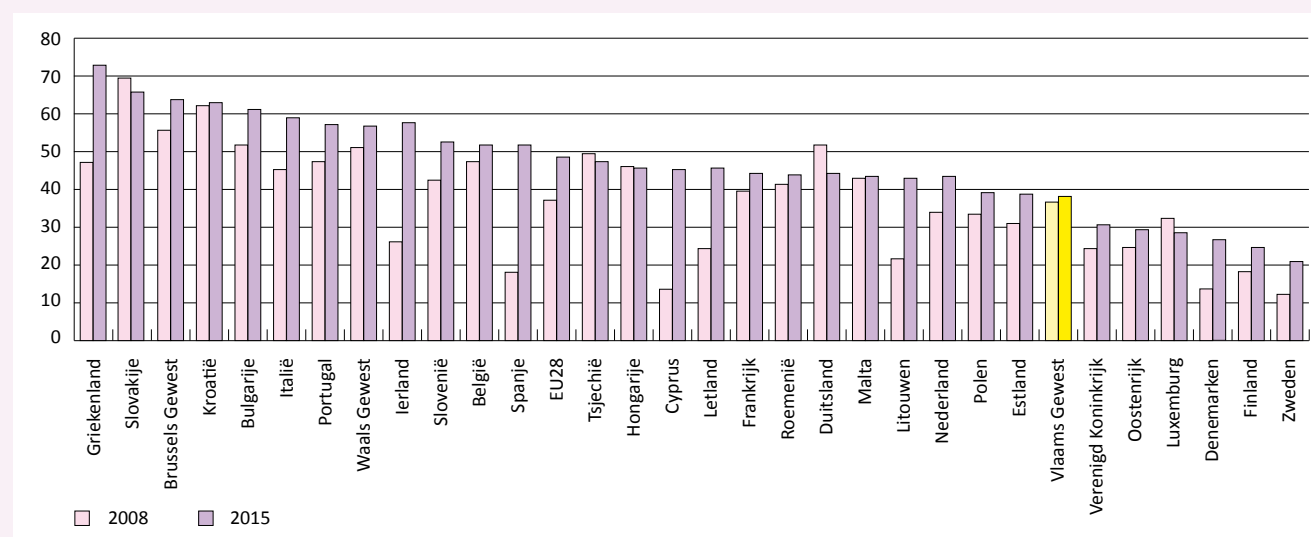
In het Vlaamse Gewest is het aandeel langdurige werklozen binnen het totale aantal ILO-werklozen (+15-jarigen) in 2015 hoger in vergelijking met 2008. In Vlaanderen is het aandeel werklozen die langer dan 12 maanden op zoek zijn naar een job, een stuk lager in vergelijking met de andere gewesten en met het EU28-gemiddelde. Het leeuwendeel van de EU-lidstaten heeft in 2015 een groter aandeel langdurig werklozen dan in 2008. Tot de sterkste groeiers behoren onder meer Griekenland, Spanje, Cyprus en Ierland; stuk voor stuk landen waar de crisis ongenadig toesloeg.

Werkzoekenden VDAB

De Vlaamse werkloosheid blijkt bijzonder conjunctuurgevoelig te zijn. Zo stijgt de werkloosheid in 2009 (+20,1%) en 2010 (+2,7%), daalt ze in 2011 (-6,4%) om vervolgens opnieuw toe te nemen vanaf 2012 (+4,8%). Ook in 2013 (+8,5%) en 2014 (+5,2%) groeit de werkloosheid, maar aan een steeds trager ritme om in 2015 te stabiliseren (-0,2%). Op basis van (recente) maandcijfers zijn er een aantal hoopvolle signalen op te merken: de sinds augustus 2015 ingezette daling (jaar-op-jaar) zet zich maand na maand door en ook in de eerste helft van 2016 is dat het geval.

2.89 Langdurige werkloosheid

Aandeel langdurig werklozen (langer dan 12 maanden) binnen de totale groep ILO-werklozen (+15 jaar), in 2008 en 2015, naar gewesten en Europese vergelijking, jaargemiddelde, in %.

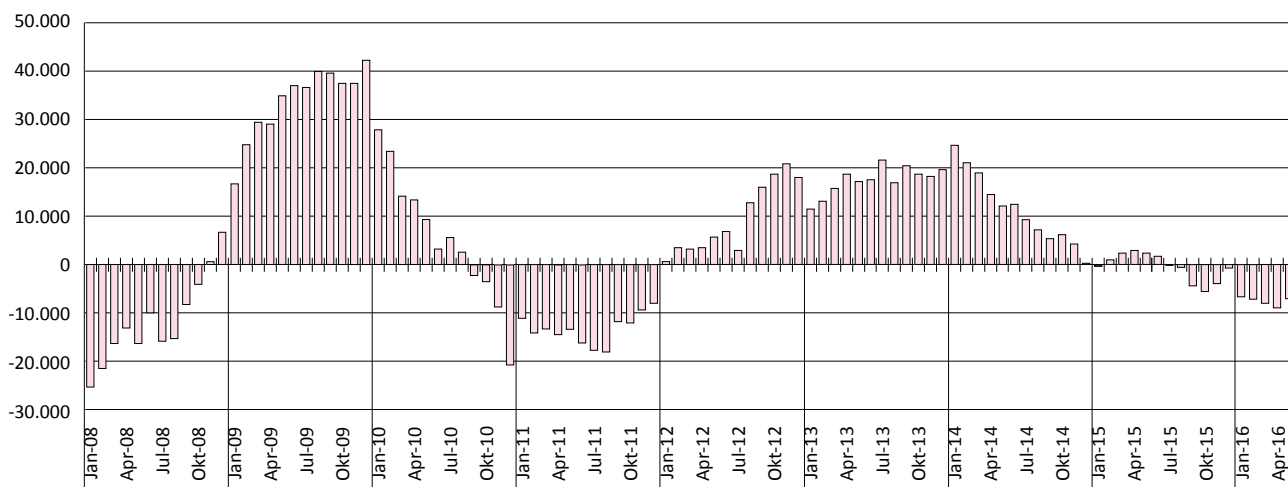

Bron: Eurostat LFS, ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

2.90 Niet-werkende werkzoekenden verloop

Evolutie van de niet-werkende werkzoekenden, van 2008 tot 2016, maandcijfers, jaar-op-jaar verschillen in absolute aantallen.

Bron: VDAB.

Vlaanderen telt anno 2015 gemiddeld 232.927 **niet-werkende werkzoekenden** (NWWZ); dat komt neer op een **VDAB-werkloosheidsgraad** van 7,8%. De werkloosheidsevolutie is evenwel niet overal en voor alle groepen dezelfde.

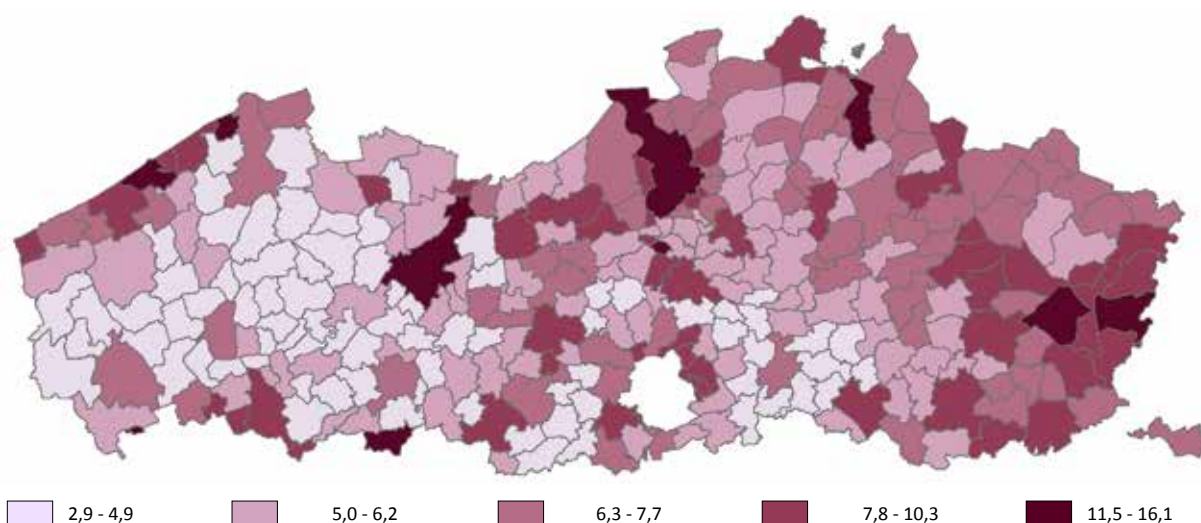
In 2015 stabiliseert de mannelijke werkloosheid (+0,1%) terwijl de werkloosheid bij vrouwen lichtjes daalt (-0,5%). Er zijn nog steeds meer mannelijke dan vrouwelijke werkzoekenden en dit is reeds zo sinds 2009. De ommekeer sinds dat crisisjaar wordt mee gevoed door sectorale ontwikkelingen, banengroei in de dienstensectoren en het verlies van jobs in de conjunctuurge-

voelige industrie. Net zoals in 2013 en 2014 is ook in 2015 de vrouwelijke VDAB-werkloosheidsgraad even hoog als de mannelijke, waarmee de genderkloof gedicht is.

In 2015 is de jeugdwerkloosheid verder gedaald met 4,7%. Jongeren zijn bij de eersten om te genieten van een heroplevende economische situatie. Dit hangt onder meer samen met het herstel van de uitzendactiviteit, waarin jongeren meer dan evenredig vertegenwoordigd zijn. Ook in 2015 neemt het aantal oudere werkzoekenden verder toe. Zij moeten nu immers langer beschikbaar blijven voor de arbeidsmarkt.

2.91 VDAB-werkloosheidsgraad naar gemeente

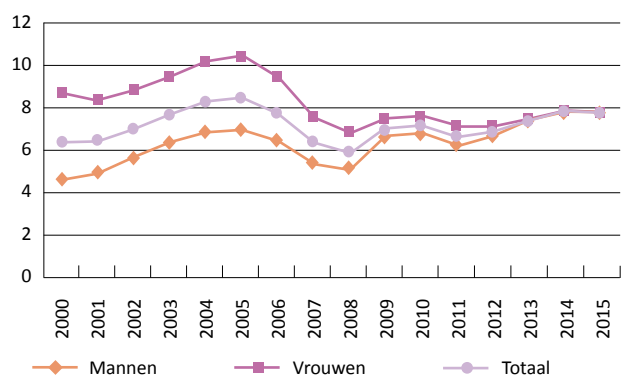
Globale VDAB-werkloosheidsgraad, in 2015, naar gemeente, jaargemiddelde, in %.

Bron: VDAB.

2.92 VDAB-werkloosheidsgraad

Evolutie van de VDAB-werkloosheidsgraad, naar geslacht, van 2000 tot 2015, jaargemiddelde, in %.

Bron: VDAB.

De laaggeschoolde werkloosheid neemt anno 2015 een weinig af (-0,3%) terwijl ze bij de midden- en hooggeschoolden nagenoeg hetzelfde blijft. Met een aandeel van ruim 45% blijven de laaggeschoolden de grootste groep uitmaken van de NWWZ.

Het voorzichtige conjunctuurherstel is merkbaar in de daling van het aantal kortdurig werkzoekenden in 2015 (-4,3%). Het aantal personen die langer dan 1 jaar werkzoekend zijn, stijgt nog wel (+5%). Wijzigingen in het eindeloopbaanbeleid, waarbij oudere werkzoekenden verplicht worden zich langer in te schrijven bij de VDAB of een andere arbeidsbemiddelingsdienst, spelen hierbij een rol. Daarnaast zorgt ook de cohortegewijze evolutie ervoor dat een toename van de kortdurige

werkloosheid een jaar later leidt tot een stijging van de langdurige werkloosheid.

In 2015 groeit het aantal werkzoekenden die een huidige of vorige nationaliteit hebben van buiten de EU28 of EVA-landen lichtjes aan (+0,9%). Dit in tegenstelling tot de NWWZ die een huidige of vorige nationaliteit hebben van binnen de EU28 of EVA-landen (-0,6%).

Het aantal werkzoekenden met een arbeidshandicap stijgt in 2015 nog met 2,1% op jaarbasis daar waar de groep van de niet-gehandicapte werkzoekenden (-0,5%) iets verkleint.

Op vlak van werkloosheidscijfers zijn er grote intergemeentelijke verschillen; ook in 2015. Stedelijke gebieden scoren doorgaans minder gunstig dan landelijke gebieden. Antwerpen en Gent bijvoorbeeld kennen een hoge werkloosheidsgraad. Ook Limburg met de voormalige mijngemeenten noteert hoge werkloosheidsgraden in onder andere Maasmechelen en Genk.

Aansluitings(problemen) tussen vraag en aanbod

De (mis)match tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt wordt hier belicht aan de hand van de openstaande vacatures, de spanningsratio en de knelpuntberoepen.

Openstaande vacatures

De impact van de economische conjunctuur op de vacaturestatistiek van de VDAB weerspiegelt zich, zij het met enige vertraging, in de evolutie van het aantal **openstaande job-**

2.93 Niet-werkende werkzoekenden naar kenmerken

Evolutie van het aantal niet-werkende werkzoekenden, van 2008 tot 2015, naar enkele kenmerken, jaargemiddelde.

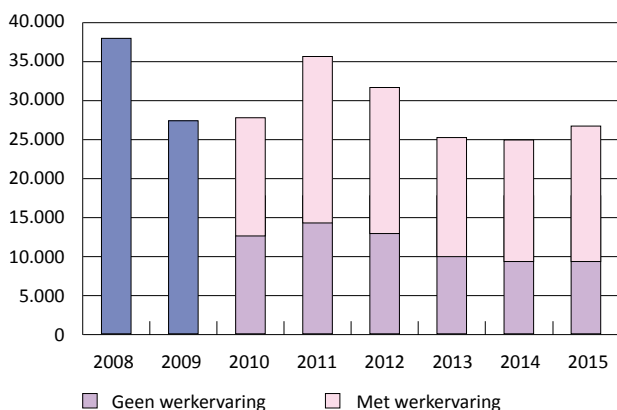
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Totaal (aantal)	168.890	202.808	208.242	195.008	204.437	221.901	233.349	232.927
Aandeel in %								
Geslacht								
mannen	47,8	52,0	51,9	51,2	52,7	53,7	53,6	53,8
vrouwen	52,2	48,0	48,1	48,8	47,3	46,3	46,4	46,2
Leeftijd								
< 25 jaar	20,6	22,4	21,8	21,1	22,0	22,2	20,7	19,8
25-49 jaar	52,5	53,3	53,0	52,4	53,1	54,0	54,1	52,7
+ 50 jaar	26,8	24,3	25,2	26,6	24,9	23,8	25,2	27,5
Studieniveau								
laaggeschoold	52,6	51,1	50,5	50,1	49,0	47,1	45,7	45,6
middengeschoold	32,4	33,4	33,5	33,9	34,9	36,0	36,7	35,7
hooggeschoold	14,9	15,5	16,0	16,0	16,2	17,0	17,6	18,7
Werkloosheidsduur								
kortdurig (< 1 jaar)	57,6	61,0	56,9	56,1	57,8	58,3	56,0	53,7
langdurig (≥ 1 jaar)	42,4	39,0	43,1	43,9	42,2	41,7	44,0	46,3
Origine*								
EU28 of EVA	79,3	78,4	77,2	75,7	74,4	74,4	74,8	74,5
buiten EU28 of EVA	20,7	21,6	22,8	24,3	25,6	25,6	25,2	25,5
Arbeidshandicap								
neen	83,1	84,8	85,7	85,7	87,0	86,8	86,5	86,2
ja	16,9	15,2	14,3	14,3	13,0	13,2	13,5	13,8

* De indeling naar origine is gebaseerd op de huidige en de vorige nationaliteit. Vóór 2007 werd een andere methode gebruikt.

Bron: VDAB.

2.94 Openstaande vacatures

Evolutie van het gemiddeld aantal openstaande vacatures rechtstreeks aan de VDAB gemeld in het NEC zonder uitzendopdrachten (exclusief vacatures via wervings- en selectiekantoren) per maand, naar werkervaringsvereisten*, van 2008 tot 2015.

* Vóór 2010 was de werkgever niet verplicht aan te geven of werkervaring vereist was, vanaf 2010 geldt er wel een verplichting.
Bron: VDAB, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

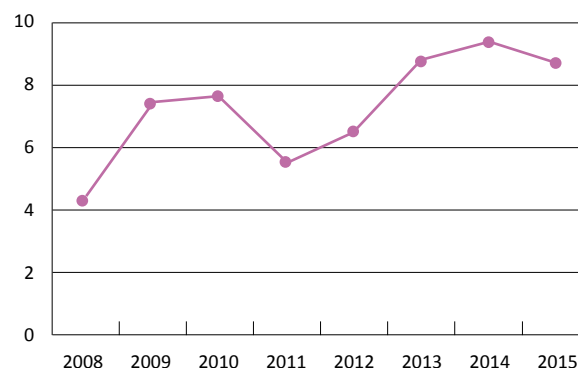
aanbiedingen die de voorraad van beschikbare vacatures op een bepaald ogenblik weergeven. De Vlaamse vacaturemarkt kende de afgelopen jaren een golvend verloop. In 2008 beleefde deze markt het laatste topjaar vóór de financieel-economische crisis. Na de terugval in 2009 volgden er jaren van stabilisatie en herstel. In 2012 begon het aantal openstaande vacatures te dalen, hoewel het globale vacaturepeil nog steeds vrij hoog bleef in vergelijking met de periode voor de crisis. Er werden dan nog 31.754 openstaande vacatures per maand geteld. In 2013 werd de terugval intenser en in 2014 bleef het aantal openstaande vacatures quasi stabiel. In 2015 is er opnieuw een stijging tot gemiddeld 26.853 vacatures per maand. Deze stijging gaat ook gepaard met een verdere toename van de werkervaringsvereisten. Waar er in 2010 voor circa 55% van de openstaande vacatures werkervaring gevraagd werd, is dat in 2015 voor haast 65% het geval.

Spanningsratio

In tijden van laagconjunctuur of crisis neemt de krapte op de arbeidsmarkt gewoonlijk af. Een vermindering van de krapte komt tot uiting in een stijgende **spanningsratio**, die de verhouding weergeeft van het aantal niet-werkende werkzoekenden per openstaande VDAB-vacature. In het crisisjaar 2009 en ook in 2010 wordt de Vlaamse arbeidsmarkt wat minder krap. Anno 2011 wordt de krapte terug wat opgevoerd en klokt de spanningsratio (exclusief werving en selectie) af op 5,5. In 2012, toen economie en arbeidsmarkt temperden, wordt de krapte lichtjes teruggebracht tot 6,4 niet-werkende werkzoekenden per openstaande werkaanbieding. Die stijgende tendens zet zich verder door in 2013 en ook 2014. In 2015 leidt een toenemend aantal openstaande VDAB-vacatures in combinatie met een stabiliserend aantal niet-werkende werkzoekenden

2.95 Spanningsratio

Evolutie van de verhouding tussen het aantal niet-werkende werkzoekenden en het aantal openstaande VDAB-vacatures (exclusief vacatures via wervings- en selectiekantoren), van 2008 tot 2015, gemiddelde januari-december.

Bron: VDAB, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

terug tot een lagere spanningsratio. De krapte op de Vlaamse arbeidsmarkt verhoogt dus weer een beetje.

Knelpuntberoepen

Uit de vacatures van de VDAB worden de zogenaamde **knelpuntberoepen** geselecteerd. Dat zijn beroepen waarvoor er moeilijk geschikte kandidaten gevonden worden. Mogelijke oorzaken kunnen zijn: een te klein aantal afgestudeerden in bepaalde studierichtingen, onvoldoende competenties bij de arbeidsreserve of specifieke werkomstandigheden die het beroep minder aantrekkelijk maken.

De knelpuntenlijst 2016 bevestigt opnieuw het tekort aan technische profielen. Van onderhoudsmecaniciëns over technici tot technisch leidinggevend; het blijft voor werkgevers problematisch om voldoende geschikte arbeidskrachten met een technische achtergrond te vinden. Omdat te weinig jongeren kiezen voor een technische opleiding en door de groeiende vervangingsvraag als gevolg van de vergrijzing wordt de problematiek alleen maar groter.

Daarnaast blijven eveneens de andere klassieke knelpunten bestaan met onder meer beroepen uit de gezondheidszorg, ICT-specialisten, chef-koks, vrachtwagenbestuurders. De oorzaak van het knelpunt ligt niet altijd bij een tekort aan kandidaten; soms zijn het eerder specifieke werkomstandigheden of is er een gebrek aan bepaalde competenties bij de kandidaten die een rol spelen

Vlaams arbeidsmarktbeleid

De Vlaamse arbeidsmarkt staat voor belangrijke uitdagingen: een te lage werkzaamheidsgraad, de nood aan een betere afstemming van vraag en aanbod (de aanpak van knelpuntvacatures), de vraag naar nieuwe en andere competenties, veranderende loopbanen, ... Daarom is het van belang elk talent te benutten, meer mensen aan de slag te krijgen en ze

langer aan het werk te houden in meer werkbare loopbanen. De Vlaamse Regering wil daartoe onder meer binnen een loopbaangerichte aanpak de nadruk leggen op individuele talenten en ambities, personen met een grotere afstand tot de arbeidsmarkt op maat ondersteunen en ook mensen versterken in hun loopbaan. Om een geslaagd activerings- en competentiebeleid te voeren wordt er zowel met de Vlaamse sociale partners als de federale overheid overleg gepleegd.

Competenties versterken en loopbanen ondersteunen

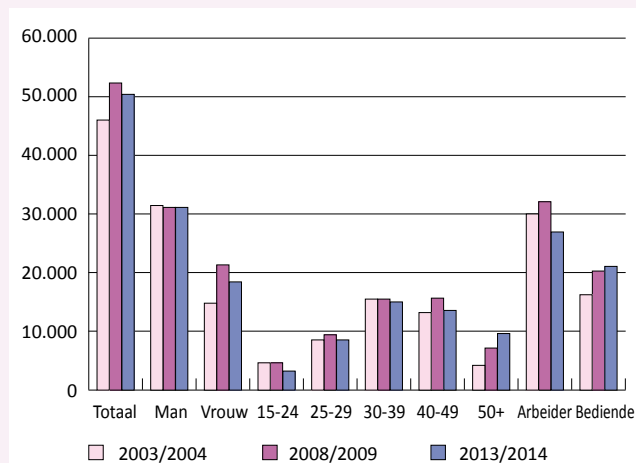
In Vlaanderen verlaten nog te veel jongeren de schoolbanken met ten hoogste een diploma van het lager secundair onderwijs op zak. Ook op het vlak van deelname aan levenslang leren is er nog een lange weg af te leggen. De steeds wijzigende competentievereisten vergroten de noodzaak voor de werkenden en de werkzoekenden om zich tijdig bij te scholen. Het beschikken over aangepaste competenties stelt mensen in staat een crisis beter het hoofd te bieden en om hun loopbaan proactief op te pakken. De Vlaamse overheid is er zich terdege van bewust dat er moet ingezet worden op meer toekomstgerichte competentie- en loopbaanontwikkeling en heeft een aantal ondersteunende maatregelen en programma's lopen: betaald educatief verlof, opleidingscheques, loopbaanbegeleiding, activerend herstructureringsbeleid en aanmoedigingspremies voor loopbaanonderbreking en tijdskrediet.

Betaald educatief verlof

Tijdens het schooljaar 2013-2014 hebben 50.338 werknemers **betaald educatief verlof** genomen; dit komt overeen met 2,9% van het totaal aantal werknemers uit de privé-sector die in aanmerking komen voor de maatregel. Het bereik van

2.96 Betaald educatief verlof

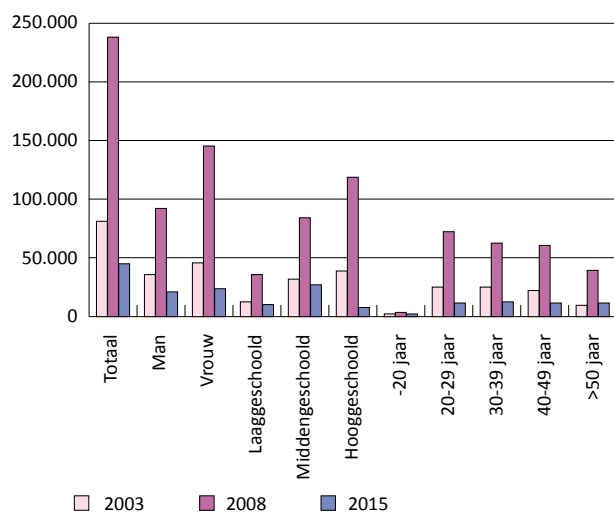
Evolutie van het aantal werknemers met betaald educatief verlof, van 2003/2004 tot 2013/2014, naar enkele achtergrondkenmerken.

Bron: FOD WASO, Departement WSE.

2.97 Opleidingscheques werknemers

Evolutie van het aantal gehonoreerde en nog openstaande aanvragen naar opleidingscheques voor werknemers, van september 2003 tot december 2015, naar enkele achtergrondkenmerken.

Bron: VDAB, bewerking Departement WSE.

de maatregel ten aanzien van het totaal aantal werknemers uit de privé-sector kent weinig schommelingen doorheen de schooljaren. Jongeren, 50-plussers, bedienden en vrouwen zijn ondervertegenwoordigd in het stelsel van betaald educatief verlof. Voor de 25-39-jarigen, arbeiders en mannen geldt net het omgekeerde.

Opleidingscheques werknemers

Sinds september 2003 kunnen, naast bedrijven, ook werknemers **opleidingscheques** aanvragen om een opleiding te volgen. Van bij de start was het systeem erg succesvol. Een wijziging in de regelgeving betreffende de opleidingscheques midden 2010, waarbij deze beperkt worden tot arbeidsmarktgerelateerde opleidingen, leidde tot een aanzienlijke terugval in het aantal aanvragen. Het aantal aangevraagde cheques verminderde van 238.987 in 2009 naar 43.891 in 2015. Sinds 2015 kunnen hooggeschoolden geen gebruik meer maken van opleidingscheques, tenzij de opleiding volgt uit een persoonlijk ontwikkelingsplan (POP) dat opgemaakt werd tijdens loopbaanbegeleiding. Bijgevolg zijn er ook in 2015 nog steeds een aantal hooggeschoolde gebruikers, maar veel minder dan in de voorgaande jaren. Over het algemeen maken mannen en laaggeschoolden minder gebruik van opleidingscheques.

Loopbaanbegeleiding

Vanaf 2005 tot midden 2013 kon een werkende elke 6 jaar terecht bij een erkend centrum voor loopbaandienstverlening of bij de VDAB voor een intensieve **loopbaanbegeleiding**. Vanaf juli 2013 werd het systeem hervormd. Elke werknemer en zelfstandige kan sindsdien bij de VDAB terecht voor een

2.98 Tewerkstellingscellen

Evolutie van het bereik in en de uitstroom uit de tewerkstellingscellen, van 2006 tot 2015.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Totaal
Doelgroep collectief ontslag	1.782	6.869	7.921	10.397	9.979	8.738	8.600	9.434	8.480	12.135	84.335
- waarvan ingeschreven in tewerkstellingscel	719	4.033	4.431	6.119	6.644	4.869	4.304	4.980	4.642	7.811	48.552
- waarvan in outplacement	574	2.814	3.764	5.247	5.442	4.435	3.813	4.288	3.575	7.063	41.015
Uitstroom naar werk na 6 maanden											
- aantal	1.057	3.832	3.642	4.354	4.382	4.353	4.419	4.746	4.314		35.099
- in %	59%	56%	46%	42%	44%	50%	51%	50%	51%		49%

Bron: VDAB, bewerking Departement WSE.

loopbaancheque waarmee men 4 uur loopbaanbegeleiding kan volgen. Dat kan bij één van de door de VDAB erkende loopbaancentra in heel Vlaanderen. Elke gebruiker heeft om de 6 jaar recht op 2 loopbaancheques (of 2 x 4 uur).

In 2015 zijn 15.357 loopbaanbegeleidingen gestart. Vergeleken met zo'n 6.000 loopbaanbegeleidingen per jaar in de periode 2008-2012, betekent dit bijna een verdrievoudiging ten opzichte van de periode voor de hervorming van de loopbaancheques. Vooral hooggeschoolden (67,3%), 30-49-jarigen (69,7%) en vrouwen (67,3%) vragen loopbaancheques aan. Daarentegen maken kansengroepen steeds minder vaak gebruik van loopbaancheques: 20,3% van de aanvragers behoorde tot één van de kansengroepen, tegenover circa 26% voor de hervorming. De kansengroepen dalen relatief gezien, maar in absolute aantallen worden er meer bereikt in het nieuwe systeem.

scheidene maatregelen in dat kader, waaronder actieve begeleiding naar werk in de tewerkstellingscellen.

Sinds de start van de werking van **tewerkstellingscellen** in 2006 werden er ruim 84.000 werknemers na collectief ontslag geregistreerd als werkzoekende bij de VDAB. Bijna 58% van alle ingeschreven werkzoekenden werd ook effectief ingeschreven in een tewerkstellingscel en van die ingeschrevenen volg(d) en circa 84% outplacement. Tussen mei 2006 en december 2014 stroomde 49% van de totale groep geregistreerde collectief ontslagen werknemers uit naar werk. De uitstroomkans naar werk van deze groep is niet alleen afhankelijk van de conjunctuur, maar ook van de aard van de bedrijven met een collectief ontslag en de grootte van de collectieve ontslagen. Daardoor kan de uitstroom een iets volatieler verloop kennen dan bij de andere werkzoekenden, al is de uitstroom de laatste jaren vrij stabiel gebleven rond de 50%.

Activerend herstructureringsbeleid

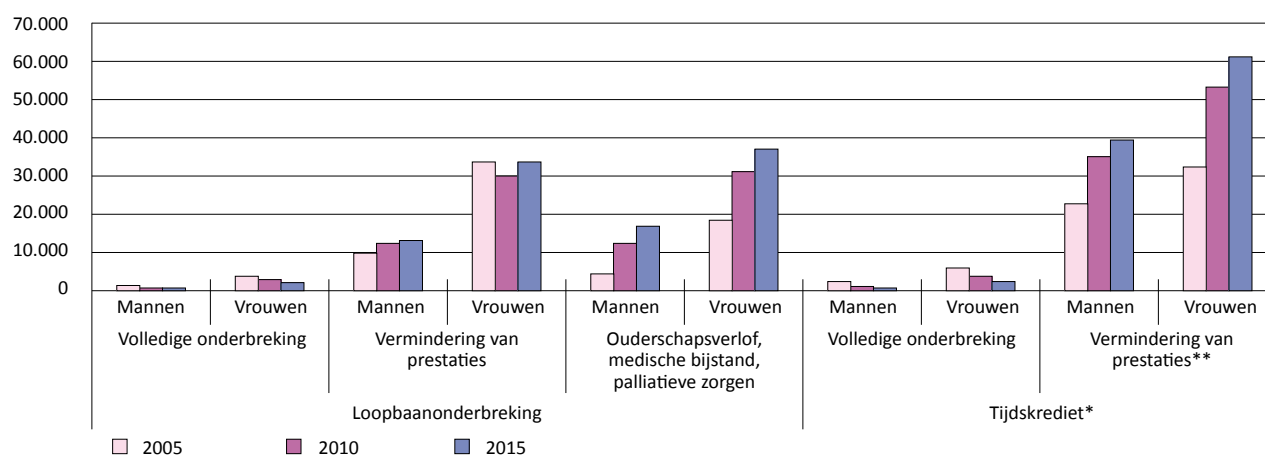
Indien voor werknemers ontslag onontkoombaar is, worden ze zo snel mogelijk begeleid naar een nieuwe job. Dat gebeurt in Vlaanderen via een activerend herstructureringsbeleid, dat de bruggen van werkloosheid naar werk versterkt. Er zijn ver-

Loopbaanonderbreking

Steeds meer Vlamingen onderbreken hun loopbaan of verminderen tijdelijk hun arbeidsprestaties. Ze doen hiervoor een beroep op de verschillende **federale stelsels van loopbaan-**

2.99 Loopbaanonderbreking en tijdskrediet

Evolutie van het aantal werknemers in loopbaanonderbreking en tijdskrediet, van 2005 tot 2015, naar geslacht en stelsel, in fysieke eenheden, jaargemiddelde.

* Sinds 1 januari 2002 in voege in de privé-sector.

** In 2010 is ook crisistijdskrediet meegeteld.

Bron: RVA.

onderbreking en tijdskrediet die per sector en statuut uitgewerkt werden. Sinds een aantal jaren zijn er ook bijzondere stelsels ingevoerd rond ouderschapsverlof, medische bijstand en palliatief verlof. In januari 2002 trad ook het nieuwe federale systeem van tijdskrediet voor de privé-sector in werking. Ondanks de gestage groei van het aandeel mannen in bepaalde stelsels van loopbaanonderbreking, is dit nog steeds een overwegend vrouwelijke aangelegenheid. In 2005 waren 69 op de 100 loopbaanonderbrekers vrouwen; in 2015 zijn er dat nog steeds 66 op de 100.

Werknemers die loopbaanonderbreking of tijdskrediet opnemen, kunnen sinds 1994 onder bepaalde voorwaarden een **bijkomende aanmoedigingspremie** krijgen van de **Vlaamse overheid**. Ook bij de Vlaamse aanmoedigingspremies verschilt de reglementering al naargelang de sector. In 2015 zijn er 54.843 personen met een aanvraag die werd goedgekeurd. Daarvan werkt 46,8% in de privé, 43,7% bij de overheid en 9,5% in de social profit. Gegroepeerd naar hoofdcategorieën blijkt ruim 4 op de 5 een premie in verband met zorg te krijgen. De gewone loopbaanonderbreking vormt de tweede grote groep. Slechts weinig mensen krijgen een premie enkel voor opleiding en ook het aantal personen met een landingsbaan is in verhouding erg laag. Daarnaast varieert het gebruik van de aanmoedigingspremie naar geslacht en leeftijd. Vrouwen nemen het leeuwendeel van de aanmoedigingspremies voor hun rekening. Bijna de helft van de premieontvangers is tussen de 30 en 39 jaar, de andere helft is gelijkmatiger verdeeld over de overige leeftijdsklassen.

Versterkt activeringsbeleid

Het Vlaamse regeerakkoord 2014-2019 spreekt de ambitie uit om het activerend arbeidsmarktbeleid te versterken. Wie zijn job verliest, moet kunnen rekenen op een begeleiding naar werk op maat. De Vlaamse overheid gebruikt daarvoor ook specifieke tewerkstellingsstimuli. Worden verder besproken:

het sluitende maatpak voor werkzoekenden en enkele specifieke tewerkstellings- en opleidingsmaatregelen.

Sluitend maatpak voor werkzoekenden

De VDAB en haar partners bieden verschillende vormen van begeleiding en competentieversterking aan om werkzoekenden te ondersteunen in hun zoektocht naar werk. In de doelstellingen van de beheersovereenkomst van de VDAB wordt gefocust op de uitstroom naar werk 12 maanden na inschrijving als werkzoekende. Er wordt niet alleen gestreefd naar een maximale activering van alle werkzoekenden met bijzondere aandacht voor kansengroepen, maar ook voor langdurige werkzoekenden wordt er een specifieke aanpak opgezet.

In 2015 verbetert het economisch klimaat, en bijgevolg ook het aanwervingsbeleid, wat de tewerkstellingskansen voor jongeren verder doet groeien. In het laatste kwartaal van 2015 vinden opnieuw meer jongeren een job (59,7%), 12 maanden na instroom in de werkloosheid. Dat is een significante stijging op jaarbasis met 1,7 procentpunten.

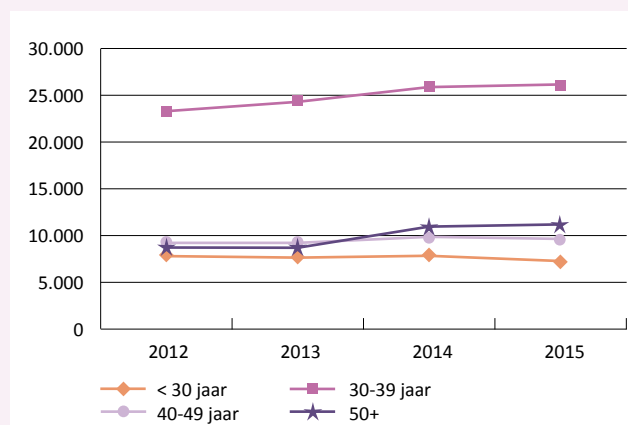
In 2015 was 48,7% van de werkzoekende 25-54-jarigen 12 maanden na inschrijving weer aan het werk, een stijging van 1,6 procentpunten op jaarbasis.

In 2015 was 26,7% van de werkzoekende 55-plussers één jaar na hun inschrijving terug aan het werk, 1,3 procentpunten meer dan in 2014. De uitstroom naar werk van 55-plussers zit al sinds medio 2013 in een opwaartse trend, ondanks de stijging van het aantal werkzoekende 55-plussers door de verhoging van de leeftijdsgrens voor de vrijstelling van beschikbaarheid. In globa heeft 51,7% van de werkzoekenden een job gevonden binnen de 12 maanden na hun instroom in de werkloosheid, een toename van 1,6 procentpunten op jaarbasis.

Ook de uitstroom naar werk van werkzoekenden uit enkele kansengroepen (laaggeschoolden, personen van buiten de EU, arbeidsgehandicapt) zit na een lange periode van bestendige

2.100 Vlaamse aanmoedigingspremies

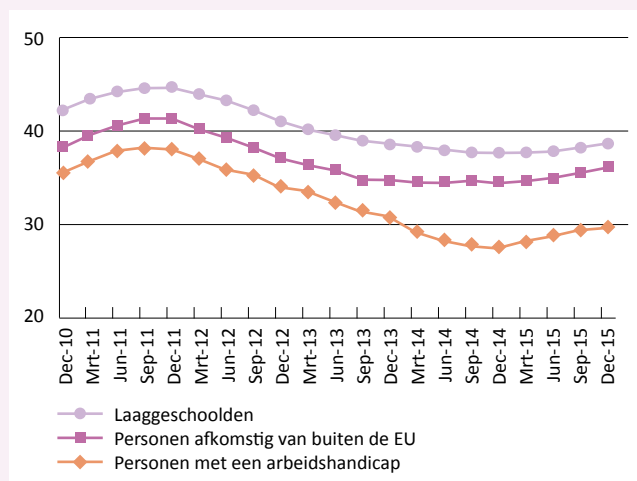
Evolutie van het aantal personen die in de loop van het jaar een Vlaamse aanmoedigingspremie goedgekeurd kregen, van 2012 tot 2015.

Bron: Departement WSE.

2.101 Uitstroom naar werk

Uitstroom naar werk, naar enkele kansengroepen, van 2010 tot 2015, in %.

Bron: VDAB, bewerking Departement WSE.

daling terug in een opwaartse trend. Binnen de totaliteit van de kansengroepen hebben laaggeschoolden gemiddeld de grootste kans (38,6%) om uit te stromen naar werk. De personen afkomstig van buiten de EU vinden iets moeilijker een job: hun uitstroom ligt 2,5 procentpunten lager (36,1%). Deze laatste is de meest conjunctuurgevoelige kansengroep, zodat ze in vergelijking met de laaggeschoolden een iets sterkere groei van de uitstroom laat optekenen. Er is een grote kloof met de uitstroom van de personen met een arbeidshandicap (29,7%). De uitstroom van die laatste neemt terug toe na een lange periode van daling.

Tewerkstellings- en opleidingsmaatregelen

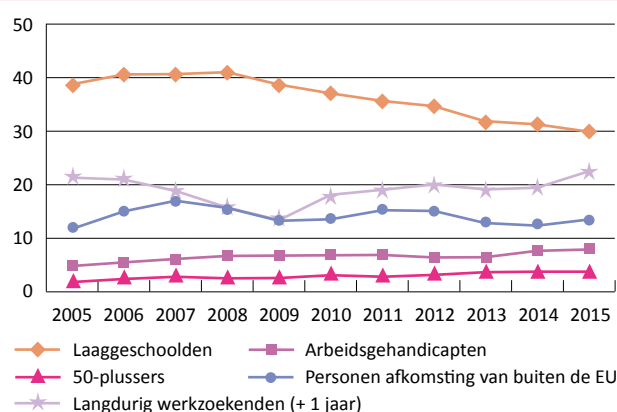
Met een **individuele beroepsopleiding** (IBO) volgt een werkzoekende gedurende 1 tot 6 maanden een opleiding in een **onderneming**. Daarna krijgt hij of zij ook effectief een contract bij dat bedrijf. Anno 2015 werden er 15.379 IBO's opgestart. Dit zijn er 591 of 4% meer dan in 2014. Sinds oktober 2013 kan na een IBO ook een arbeidsovereenkomst van bepaalde duur worden afgesloten, wanneer de werkgever aantoonbaar dat dit de gangbare praktijk is bij aanwervingen. Arbeidsovereenkomsten van onbepaalde duur blijven evenwel de regel.

Op vlak van kansengroepen blijft het aandeel laaggeschoolden, 50-plussers, personen van buiten de EU en personen met een arbeidshandicap vrij stabiel ten opzichte van het voorgaande jaar. Het aandeel langdurig werkzoekenden neemt lichtjes toe tot bijna 23%.

Langdurig werkzoekenden kunnen via een tijdelijke opleiding en begeleiding een **werkervaringstraject** volgen dat voor hen de opstap naar vast werk moet vergemakkelijken. Eind 2014 zijn er 2.377 doelgroepwerknemers; dat zijn er 63 meer dan in 2013. Van de bereikte werknemers is 57,8% man, is 63,5% laaggeschoold, is 12,9% 50-plusser, is 36,7% een persoon afkomstig van buiten de EU en heeft 7% een arbeidshandicap. 36,8% van de deelnemers is 6 maanden na het einde van de werker-

2.103 Bereik kansengroepen in IBO

Evolutie van het aandeel deelnemers in een individuele beroepsopleiding in de onderneming, naar kansengroepen*, van 2005 tot 2015, in %.

* Voor 2007 baseerde VDAB zich bij de deling naar origine op nationaliteit, zelfregistratie en een naamherkenningprogramma. Sinds 2007 wordt dit geoperationaliseerd via de huidige nationaliteit en de geboortenationaliteit. Bron: VDAB.

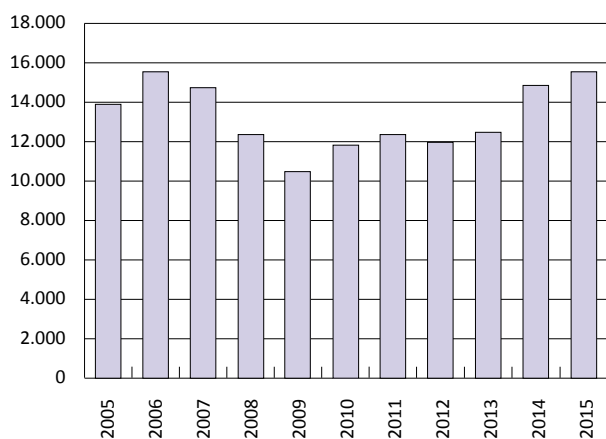
varing aan het werk. Daarmee stijgt de uitstroom naar werk voor het eerst sinds 2011.

Tot 1 oktober 2008 bestonden 2 types loonkostensubsidies voor werkgevers die personen met een arbeidshandicap in dienst nemen: de Vlaamse Inschakelingspremie (VIP) en de tegemoetkoming aan werknemers in het kader van CAO26. Beide premies zijn nu vervangen door de **Vlaamse Ondersteuningspremie** (VOP).

In het laatste kwartaal van 2014 zijn er 11.760 personen met recht op een VOP. Dat zijn er 2,5% minder dan het jaar voordien.

2.102 IBO

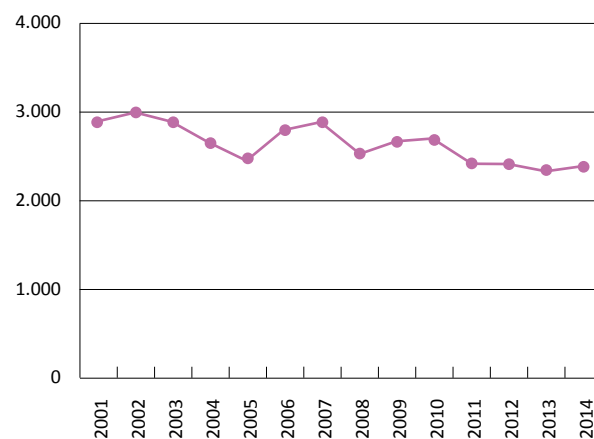
Evolutie van het aantal gestarte individuele beroepsopleidingen in de onderneming, van 2005 tot 2015.

Bron: VDAB, bewerking Departement WSE.

2.104 Werkervaring

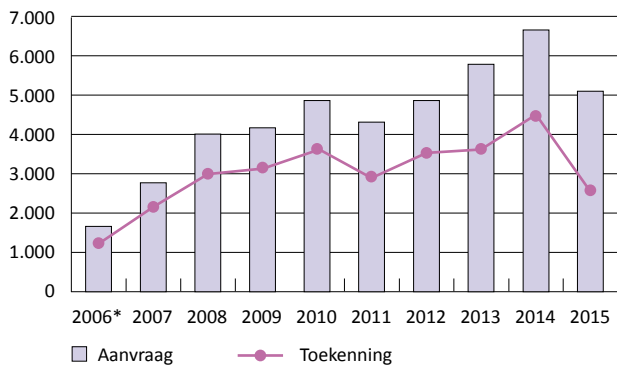
Evolutie van het aantal doelgroepwerknemers in de maatregel Werkervaring, van 2001 tot 2014, op 31 december.

Bron: Departement WSE.

2.105 Tewerkstellingspremie 50-plus

Evolutie van het aantal aangevraagde en toegekende tewerkstellingspremies 50-plus, van 2006* tot 2015.

* Laatste 3 kwartalen van 2006.

Bron: VDAB, bewerking Departement WSE.

Vanaf april 2006 kunnen werkgevers die een niet-werkende werkzoekende 50-plusser met een contract van onbepaalde duur aanwerven, genieten van een loonkostenvermindering. De **tewerkstellingspremie 50-plus** is sinds 2008 op kruissnelheid. De premie 50+ werd in januari 2013 hervormd. Het bedrag van de premie werd vanaf januari 2013 op basis van de leeftijd en de werkloosheidsduur bepaald, waardoor de premie voordeliger werkt voor oudere werkzoekenden (55+) en voor langdurige werkzoekenden. De premie blijkt anno 2015 het meest succesvol bij de aanwerving van 55-59-jarigen (53,2%) en kortdurig werkzoekenden (65,9%). Het leeuwendeel van de premies wordt uitbetaald voor mannen (65,7%). Het aandeel van sommige kansgroepen in de toegekende premies ligt een stuk lager: personen afkomstig van buiten de EU (4,8%), arbeidsgehandicapten (4,1%) en laaggeschoolden (43,2%).

Sommige oudere werklozen die het werk hervatten kunnen een **werkhervattingstoeslag** ontvangen sinds juli 2002. Deze werkhervattingstoeslag is een vergoeding ten laste van de RVA die wordt toegekend als aanvulling op het loon. Tussen

2.106 Werkhervattingstoeslag

Evolutie van het aantal begunstigden met een werkhervattingstoeslag, naar enkele kenmerken, van 2011 tot 2015.

	2011	2012	2013	2014	2015
Totaal	13.315	15.395	15.031	13.440	12.072
Man	8.203	9.306	9.173	8.406	7.694
Vrouw	5.112	6.089	5.858	5.033	4.378
< 50 jaar	3	7	6	3	7
50-54 jaar	6.681	7.261	5.926	3.397	1.674
55-59 jaar	5.708	6.925	7.612	8.223	8.217
60-64 jaar	922	1.202	1.487	1.816	2.175
Bepaalde duur	2.770	3.653	3.122	2.079	1.342
Onbepaalde duur	10.545	11.742	11.910	11.360	10.730

Bron: RVA, bewerking Departement WSE.

2002 en 2012 kende het aantal begunstigden een aanzienlijke groei. Het toepassingsgebied werd uitgebreid: zelfstandigen werden toegevoegd, de aanvankelijk vereiste werkloosheidsduur van 1 jaar werd afgeschaft, ... Vanaf 2012 daalt de reikwijdte van deze premie. In 2013 wordt de leeftijd opgetrokken van 50 naar 55 jaar, wat vooral vanaf 2014 heeft geleid tot een daling van het aantal gerechtigden en een wijziging van de samenstelling van de groep begunstigden. Het aantal min 55-jarigen is afgenomen, maar niet het aantal 55-plussers. Het merendeel van werkhervattingstoelagen gaat naar mannen en naar premies voor onbepaalde duur.

Werk maken van een versterkte sociale economie

De Vlaamse overheid heeft het afgelopen decennium via de sociale economie heel wat inspanningen geleverd om duurzame banen te creëren voor mensen die op de reguliere arbeidsmarkt moeilijk aan de slag kunnen. Maar de sociale economie is meer dan alleen maar een instrument voor de tewerkstelling van kansgroepen. De sector bestaat uit een reeks van bedrijven en initiatieven die bepaalde maatschappelijke meerwaarden willen realiseren en zich daarbij laten leiden door de beginselen van **maatschappelijk verantwoord ondernemen**. Door oog te hebben voor principes als voorrang van arbeid op kapitaal, democratische besluitvorming, maatschappelijke inbedding, transparantie, kwaliteit en duurzaamheid, proberen de bedrijven uit de sociale economie de juiste balans te vinden tussen economische, sociale en ecologische waarden. De overheid wil via de sociale economie ook reguliere ondernemingen stimuleren om deze principes een centrale plaats te geven in de bedrijfsvoering.

In wat volgt, komen eerst de verschillende werkvormen en doelgroepen van de sociale economie aan bod. Vervolgens wordt ingegaan op de effectieve tewerkstelling binnen de sector, op de vertegenwoordiging van een aantal kansgroepen in de sector en op de uitstroom van de sociale economie naar de reguliere arbeidsmarkt.

Werkvormen en doelgroepen

In de loop van 2015 werd de sociale economie sterk hervormd. De belangrijkste werkvormen van de sociale economie werden van dan af de maatwerkbedrijven en -afdelingen. De maatwerkbedrijven omvatten de sociale werkplaatsen en de beschutte werkplaatsen, de maatwerkafdelingen vervingen de vroegere invoegbedrijven die geleidelijk aan zouden uitdoven. Maar doordat de Raad van State in januari 2016 het Besluit van de Vlaamse Regering ter uitvoering van het decreet maatwerk bij collectieve inschakeling heeft geschorst, trad voorlopig de oude regelgeving weer in werking. Daarom wordt in wat volgt nog gesproken over beschutte en sociale werkplaatsen en invoegbedrijven in plaats van over maatwerkbedrijven en -afdelingen. Daarnaast zijn er ook nog de arbeidszorginitiatieven en de initiatieven in het kader van de lokale diensteneconomie. Elk van deze werkvormen richt zich op een specifieke groep van personen met een grote afstand tot de reguliere arbeidsmarkt.

De **sociale werkplaatsen** verschaffen werkgelegenheid aan zeer moeilijk inzetbare werkzoekenden in een beschermde arbeidsomgeving. In de praktijk gaat het om mensen met een laag opleidingsniveau, die minstens 5 jaar inactief zijn en fysieke, psychische of sociale beperkingen of moeilijkheden hebben.

In de **beschutte werkplaatsen** kunnen werkzoekende personen met een arbeidshandicap terecht die door hun handicap voorlopig of definitief niet aan de slag kunnen op de gewone arbeidsmarkt.

Ook de **invoegbedrijven** zorgen voor duurzame werkgelegenheid voor kansengroepen, maar in tegenstelling tot de eerder genoemde werkvormen doen zij dat binnen de reguliere economie. Ondernemingen die de principes van maatschappelijk verantwoord ondernemen onderschrijven, krijgen tijdelijke en degressieve subsidies voor de tewerkstelling van invoegwerknemers. Het gaat hierbij om laag- en middengediplome langdurig werklozen, werkzoekende personen met een arbeidshandicap, leefloontrekkers en werkzoekende leerlingen van het deeltijds beroepssecundair onderwijs.

Arbeidszorginitiatieven richten zich op personen die omwille van persoons- en/of maatschappijgebonden redenen niet (meer) kunnen werken onder een arbeidscontract in het reguliere of beschermende tewerkstellingscircuit. Hoewel ook hier de arbeidsdeelname centraal staat, besteden deze initiatieven tegelijk uitgebreid aandacht aan de zorgbegeleiding van de werknemer. Het gaat om vrijwillig onbetaald werk onder begeleiding en met behoud van een uitkering.

Met de **lokale diensteneconomie** ten slotte wil de overheid een aanvullend dienstenaanbod realiseren dat inspeelt op maatschappelijke noden en behoeften die niet of onvoldoende beschikbaar zijn op de markt of via de reguliere dienst- en hulpverlening. Deze diensten koppelen duurzame tewerkstelling aan het verhogen van de leefbaarheid en leefkwaliteit van een buurt of wijk. Het gaat onder meer om huishoudelijke hulp, kinderopvang en groenonderhoud. De lokale diensteneconomie mikt op de tewerkstelling van laag- en middengediplome langdurig werklozen, leefloontrekkers en rechthebbers op financiële maatschappelijke hulp.

Bereik sociale economie

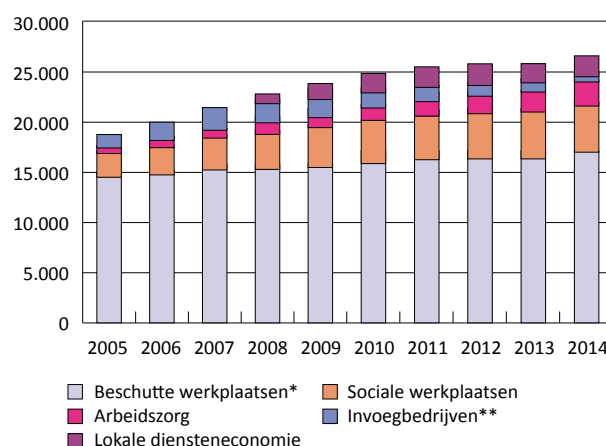
Eind 2014 stelden de verschillende werkvormen van de sociale economie in totaal 26.657 doelgroepwerknemers te werk. Dat komt overeen met 1% van de totale werkende bevolking tussen 20 en 64 jaar. De jaarlijkse stijging van het totale aantal doelgroepwerknemers in de sociale economie die in 2009 nog 5% bedroeg maar in 2013 tot stilstand was gekomen, is in 2014 weer opgelopen tot 3%.

De stijging in 2014 is relatief gezien het grootst bij de arbeidszorginitiatieven (+15%) en de lokale diensteneconomie (+6%). Bij de beschutte en sociale werkplaatsen gaat het telkens om een stijging van 3%. De invoegbedrijven zijn de enige werkvorm waar het aantal doelgroepwerknemers in 2014 is gedaald (-29%).

Eind 2014 werkte 64% van de doelgroepwerknemers in een beschutte werkplaats en 18% in de sociale werkplaatsen. De

2.107 Bereik sociale economie

Raming van het totale aantal doelgroepwerknemers in de sociale economie op 31 december, van 2005 tot 2014, in personen.

* Cijfers afkomstig uit de enquête die het VSAWSE jaarlijks organiseert en betreffen de personen met een arbeidshandicap in de productie.

** Tot en met 2007 omvatten de gegevens over invoegbedrijven ook de collectieve invoegbedrijven. Vanaf 2008 vallen de collectieve invoegbedrijven onder de lokale diensteneconomie.

Bron: Monitor Werk en Sociale Economie, Departement WSE.

arbeidszorginitiatieven en de lokale diensteneconomie waren goed voor respectievelijk 9% en 8% van het aantal doelgroepwerknemers, de invoegbedrijven voor 2%.

Kansengroepen in de sociale economie

Algemeen genomen zijn de meeste kansengroepen duidelijk oververtegenwoordigd in de sociale economie in vergelijking met hun aandeel in de werkende bevolking. Als meer in detail wordt gekeken, blijken er duidelijke verschillen naar kansengroep en werkvorm.

Vrouwen zijn in alle werkvormen ondervertegenwoordigd, behalve in de invoegbedrijven. Dat houdt verband met het feit dat een aanzienlijk deel van de invoegbedrijven met dienstencheques werkt. Deze cheques worden voornamelijk gebruikt voor de vergoeding van activiteiten in sectoren waar traditioneel vooral vrouwen werken.

Het aandeel van de 50-plussers in de verschillende werkvormen komt min of meer overeen met hun aandeel in de werkende bevolking. Bij de sociale en beschutte werkplaatsen en de lokale diensteneconomie ligt het er iets boven, bij de invoegbedrijven iets onder.

Het aandeel laaggeschoolden ligt in alle werkvormen waarover cijfers beschikbaar zijn veel hoger dan het aandeel laaggeschoolden in de totale werkende bevolking. Dat is weinig verwonderlijk aangezien bij alle werkvormen de laaggeschoolden een prioritaire doelgroep zijn.

Personen afkomstig van buiten de Europese Unie zijn in de invoegbedrijven, de lokale diensteneconomie en de sociale werkplaatsen oververtegenwoordigd, in de beschutte werk-

2.108 Kansengroepen in de sociale economie

Aandeel van vrouwen, 50-plussers, personen afkomstig van buiten de Europese Unie, personen met een arbeidshandicap en laaggeschoolden in het aantal doelgroepwerknemers op 31 december in de sociale economie en hun aandeel in de totale werkende bevolking, in 2014, in %.

	% vrouwen	% 50-plussers	% personen afkomstig van buiten de EU **	% personen met een handicap ***	% laaggeschoolden
Beschutte werkplaatsen	39	31	4	100	nb
Sociale werkplaatsen	37	43	25	14	nb
Arbeidszorg	34	29	8	38	77
Invoegbedrijven	62	23	27	5	59
Lokale diensteneconomie	42	34	28	8	72
Totaal in sociale economie	47	32	10	27	nb
% in werkende bevolking*	47	28	6	8	16

* Op basis van EAK-gegevens van 2014 voor personen van 20 tot 64 jaar (jaargemiddelde).

** Bij de aandelen in de sociale economie gaat het om personen met een huidige of geboortenationaliteit van buiten de EU, bij het aandeel in de werkende bevolking om de personen geboren buiten de EU.

*** Bij de aandelen in de sociale economie gaat het om de door de overheid erkende personen met een arbeidshandicap (pmah). Bij het aandeel in de werkende bevolking gaat het om de personen die zelf aangeven hinder te ondervinden door een handicap of langdurig gezondheidsprobleem.
Bron: Departement WSE, ADS EAK.

plaatsen ondervertegenwoordigd.

De personen met een arbeidshandicap ten slotte zijn in alle werkvormen vrij sterk aanwezig. Enkel in de invoegbedrijven zijn ze ondervertegenwoordigd. De beschutte werkplaatsen, waar een handicap een noodzakelijk tewerkstellingscriterium is, halen uiteraard een percentage van 100%.

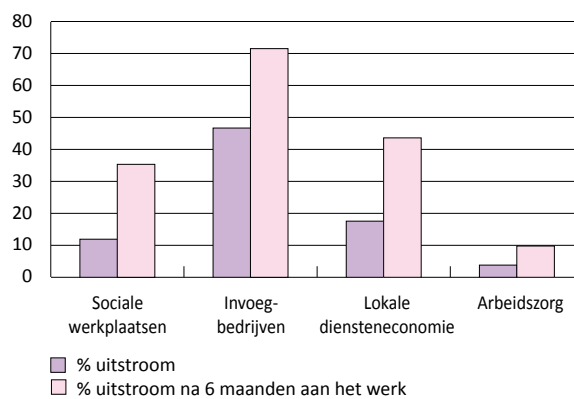
Uitstroom naar werk

Voor personen die uittreden uit de sociale economie wordt in de maanden daarna door de VDAB onderzocht of ze al dan niet aan het werk zijn. Bij de analyse van het aantal personen dat uitstroomt moet er rekening worden gehouden dat het bij de sociale werkplaatsen en de lokale diensteneconomie gaat om programma's waaraan men voor onbepaalde duur kan deelnemen. Bij de invoegbedrijven is die periode beperkt, waardoor er dus sprake is van een 'automatische' uitstroom als de subsidiëring eindigt. Het aandeel uitstromers ten opzichte van het totale aantal werknemers lag in 2014 dan ook het hoogst in de invoegbedrijven (47%). Bij de andere werkvormen ligt dat aandeel een pak lager. Bij de arbeidszorginitiatieven gaat het slechts om 4%.

Het is gezien de doelstellingen van het invoegprogramma niet verwonderlijk dat 72% van de personen die in 2014 uitstroomden uit de invoegbedrijven een half jaar na het aflopen van de subsidie nog steeds aan het werk zijn. Bij de lokale

2.109 Uitstroom naar reguliere arbeidsmarkt

Aandeel doelgroepwerknemers dat uitstroomt ten opzichte van het cumulatief bereik (= totaal aantal personen dat in loop van het jaar tewerkgesteld werd) per werkvorm en aandeel uitstromers dat 6 maanden na het einde van het arbeidscontract of de subsidie aan het werk is, in de loop van 2014, in %.

Bron: Departement WSE.

diensteneconomie lag dat aandeel werkenden 6 maanden na het einde van het arbeidscontract op 43%, bij de sociale werkplaatsen op 36% en bij de arbeidszorginitiatieven op 10%.

De uitstroom naar werk vanuit de beschutte werkplaatsen kan niet op dezelfde manier gemeten worden. Uit de jaarlijkse enquêtes van het vroegere VSAWSE bij de beschutte werkplaatsen bleek echter dat de uitstroom naar regulier werk zeer gering is. De cijfers van 2013 gaven aan dat het slechts gaat om 30 personen op een totaal van bijna 16.400 in de beschutte werkplaatsen tewerkgestelde doelgroepwerknemers.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

- Boey, R. (2015). Langdurige werkloosheid in Vlaanderen. Over: *Werk. Tijdschrift van het Steunpunt WSE*, 4/2015, 24-31. Leuven: Steunpunt WSE / Uitgeverij Acco.
- Departement WSE (2015). *De Vlaamse Sociale Economie in 2014*. Brussel: Departement WSE.
- De Klerck, W., Boey, R., Djait, F., Gonzalez-Garibay, M., Jacobs, M. & Raymenants, J. (2016). *De Vlaamse arbeidsmarkt na 2020. Analyse door de studiedienst van het Departement WSE*. Brussel: Departement WSE.
- Herremans, W. & Vanderbiesen, W. (2015). De Vlaamse arbeidsmarkt: het kantelpunt bereik? *OverWerk. Tijdschrift van het Steunpunt WSE*, 4/2015, 8-23. Leuven: Steunpunt WSE / Uitgeverij Acco.
- Herremans, W., Vanderbiesen, W., Rober, A., Vansteenkiste, S., Neefs, B., Theunissen, G., Sels, L. & Sourbron, M. (2015). *Terugblik op de Vlaamse arbeidsmarkt. Ontwikkelingen sinds de jaren tachtig*. WSE Report 1-2015. Leuven: Steunpunt WSE.
- Homans, L. (2014). *Beleidsnota Sociale Economie 2014-2019*. Brussel: Vlaamse Regering.
- Muyters, P. (2014). *Beleidsnota 2014-2019 Werk, Economie, Wetenschap en Innovatie*. Brussel: Vlaams Parlement.
- Muyters, P. (2015). *Beleidsbrief Werk, Economie, Wetenschap en Innovatie 2015-2016*. Brussel: Vlaams Parlement.
- RVA (2016). *Jaarverslag 2015*. Brussel: RVA.
- Samoy, E. (2015). *Handicap en arbeid. Deel I: definities en statistieken*. Brussel: Departement WSE.
- Samoy, E. (2015). *Handicap en arbeid. Deel II: beleidsontwikkelingen*. Brussel: Departement WSE.
- VDAB (2016). *Lijst knelpuntberoepen 2016*. Brussel: VDAB.
- VDAB (2016). *Jaarverslag 2015*. Brussel: VDAB.
- VDAB (2015). *Halfjaarlijkse Arbeidsmarktbalans december 2015*. Brussel: VDAB.
- Enquête naar de arbeidskrachten (EAK), FOD Economie, Algemene Directie Statistiek: <http://statbel.fgov.be/nl/statistieken/gegevensinzameling/enquetes/eak/>
- Labour Force Survey (LFS), Eurostat: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/lfs/data/database>
- Cijfers Maatregelen Sociale Economie: <http://www.werk.be/cijfers/het-beleid-cijfers/maatregelen-sociale-economie>
- Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening (RVA): <http://www.rva.be/nl/documentatie/statistieken>
- Sociaal-Economische Raad van Vlaanderen (SERV): <http://www.serv.be/stichting>
- Steunpunt Werk: <http://www.steunpuntwerk.be>
- Vlaams Ministerie voor Werk en Sociale Economie, Departement Werk en Sociale Economie (WSE): <http://www.werk.be> (luik cijfers en onderzoek)
- Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding (VDAB): <http://www.vdab.be/trends>, <http://arvastat.vdab.be>

DEFINITIES

Arbeidsgehandicapte niet-werkende werkzoekenden

Voor 2009 bestond de doelgroep van arbeidsgehandicapten uit 3 categorieën van werkzoekenden:

- werkzoekenden erkend door het Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap (VAPH);
  - werkzoekenden uit het buitengewoon onderwijs;
  - werkzoekenden met beperkte of zeer beperkte geschiktheid (op basis van een medisch onderzoek).
- Vanaf 2009 wordt een werkzoekende als arbeidsgehandicapt beschouwd wanneer na een administratief onderzoek, uit attesten of verslagen, blijkt dat hij:
- ingeschreven is bij het VAPH;
  - een kwalificatie of getuigschrift heeft uit het buitengewoon onderwijs, of ex-BUSO of BLO-leerling is zonder dat er kwalificaties of getuigschriften behaald zijn;
  - recht heeft op een inkomensvervangende of integratietegemoetkoming;
  - in het bezit is van een afschrift van een definitief geworden gerechtelijke beslissing of van een attest van een bevoegde federale instelling waaruit een blijvende graad van arbeidsongeschiktheid blijft;
  - recht heeft op bijkomende kinderbijslag of recht heeft op verhoogde kinderbijslag (als ouder met een handicap);
  - recht heeft op een invaliditeitsuitkering in het kader van de ziekteverzekering;
  - een attest heeft van een arbeidshandicap, afgeleverd door een door de VDAB erkende dienst of arts.

Avondwerk Loontrekkenden die 50% of meer van de werkdagen tijdens de referentiemaand van de enquête tussen 19 uur en 23 uur gewerkt hebben.

Beroepsbevolking Personen op arbeidsleeftijd die actief zijn op de arbeidsmarkt, hetzij als werkzoekende, hetzij als werkende.

Bevolking op arbeidsleeftijd Iedereen in de leeftijdscategorie van 20 tot en met 64 jaar.

Deeltijdarbeid bij de werkenden Aandeel deeltijds werkenden binnen de totale groep werkenden. Er bestaan verschillende modaliteiten van deeltijds werk: minder dagen per week werken, minder uren per dag werken, een halve dag minder per week werken, ...

Hooggeschoolden Personen met een diploma hoger onderwijs of universitair onderwijs (inclusief voortgezette universitaire opleiding en een doctoraat met proefschrift).

(ILO-) niet-beroepsactieven Personen die niet tot de werkenden, noch tot de werkzoekenden behoren.

(ILO-) werkenden Personen die in de referentieweek van bevraging minstens één uur arbeid hebben verricht.

ILO-werkloosheidsgraad Aandeel ILO-werklozen in de beroepsbevolking (berekend op basis van enquête-cijfers).

(ILO-) werklozen Personen zonder betrekking die werk zoeken, daarvoor concrete stappen hebben gezet gedurende de laatste vier weken en bovendien binnen de 2 weken kunnen beginnen werken, en de personen zonder betrekking die een job hebben die binnen de 3 maanden begint. De ILO-definitie van werklozen wijkt af van de definitie van niet-werkende werkzoekenden bij de VDAB.

Laaggeschoolden Personen zonder diploma, met een diploma lager onderwijs, of secundair onderwijs van de 1ste of 2de graad.

Loontrekkenden Personen die betaalde arbeid verrichten in dienstverband.

Middengeschoolden Personen met een diploma van het secundair onderwijs van de 3de graad, samen met de personen in het bezit van een diploma postsecundair niet-hoger onderwijs.

Nachtarbeid Loontrekkenden die 50% of meer van de werkdagen tijdens de referentiemaand van de enquête tussen 23 uur en 05 uur gewerkt hebben.

Niet-werkende werkzoekenden Werkzoekenden met werkloosheidsuitkeringsaanvraag (WZUA) + jongeren in Beroepsinschakelingstijd (BIT) + vrij ingeschreven niet-werkende werkzoekenden + andere.

Normaal Economisch Circuit De werkaanbiedingen worden naargelang de aard van de arbeidsovereenkomst of subsidieregeling ingedeeld in 'circuits'. Een van deze circuits is het 'Normaal Economisch Circuit', naast onder meer de tewerkstellingsmaatregelen. Het Normaal Economisch Circuit (zonder uitzendopdrachten) bestaat uit de vaste en tijdelijke (zonder uitzendopdrachten) circuits. In januari 2015 werd het Normaal Economisch Circuit (zonder uitzendopdrachten) opgesplitst in NEC (zonder uitzendopdrachten) rechtstreeks aan VDAB gemeld en NEC (zonder uitzendopdrachten) via wervings- en selectiekanalen. De rapportering spitst zich vanaf nu toe op het NEC (zonder uitzendopdrachten) rechtstreeks aan VDAB gemeld. Alle cijfers van voor januari 2015 werden herrekend.

Ploegenarbeid Loontrekkenden die tijdens de referentiemaand van de enquête in een stelsel van twee, drie, vier of meer ploegen gewerkt hebben.

Tijdelijk werkenden bij de loontrekkenden Aandeel tijdelijk werkende loontrekkenden binnen de volledige groep van loontrekkenden. Tijdelijke arbeid omvat contracten van beperkte duur, voor een bepaalde taak of seizoen, voor stage of uitzendarbeid.

VDAB-werkloosheidsgraad Verhouding tussen het aantal niet-werkende werkzoekenden tussen 18 en 65 jaar en de beroepsbevolking tussen 18 en 65 jaar.

Werkzaamheidsgraad Aandeel werkenden in de bevolking op arbeidsleeftijd (20-64 jaar).

Zaterdagwerk Loontrekkenden die twee of meer zaterdagen tijdens de referentiemaand van de enquête hebben gewerkt.

Zelfstandigen Personen die zelfstandig zijn in hoofdberoep of als helper, aangesloten bij de sociale verzekeringsfondsen voor zelfstandigen.

Zondagwerk Loontrekkenden die twee of meer zondagen tijdens de referentiemaand van de enquête hebben gewerkt.

ONDERNEMEN EN INTERNATIONALE HANDEL 2.3

BLIKVANGERS

- In 2015 kwamen er 7.800 ondernemingen bij (2.110). Dat is meer dan in 2014, maar onder het gemiddelde van de jaren 2008-2013.
- De geboortegraad van ondernemingen nam in 2015 immers toe tot 6,9%, terwijl de sterftegraad afnam tot 4,9% (2.112).
- Van alle ondernemingen die opgericht werden in 2010 bestond 72,8% nog 5 jaar later (2.113).
- Anno 2015 vindt 54% van de Vlamingen dat ondernemerschap een wenselijke carrièrekeuze is. 57% is van oordeel dat ondernemers een hoge status hebben en respect verdienen (2.117). Dat zijn iets lagere cijfers dan in 2011 of 2012, maar ze liggen toch op een hoger niveau dan in de jaren kort voor en tijdens recessie als gevolg van de financieel-economische crisis.
- De totale investeringsratio klom in 2014 en 2015 (25,2%). De private sector is de belangrijkste actor (2.118).
- In 2014 waren er op 100 werkende Vlamingen 8,7 actief in kennisintensieve sectoren (2.120). Dat kalft de laatste jaren iets af.
- De technologische industrie staat in voor 4,5% van de werkgelegenheid in 2014 (2.126). Voor de hoogtechnologische diensten is dat 2,2% (2.128).
- De Vlaamse goederenuitvoer nam in werkelijke prijzen met 2,2% toe in 2015 (2.130). Hiermee komt een einde aan de quasi stagnatie tijdens de 3 jaren daarvoor.
- Maar het aantal exporterende ondernemingen houdt geen gelijke tred met het uitvoerbedrag (2.131).
- Het aandeel van de BRIC-landen in de Vlaamse uitvoer daalde tot 6,3% in 2015 (2.138).
- Het aandeel van de high techuitvoer nam in 2015 toe tot 8,7% (2.137).

Dit hoofdstuk bestaat uit 2 delen: 'ondernemen' en 'internationaal ondernemen'. 'Ondernemen' gaat over de diverse aspecten van het ondernemerschap (aantal en verloop van de ondernemingen, investeren, kapitaal) maar ook innovatie en creativiteit (innoverende Vlamingen, producten, processen en sectoren). 'Internationaal ondernemen' handelt over de evolutie van uit-en invoer, de structuur ervan naar handelspartner en product, marktaandeelen en directe buitenlandse investeringen.

Ondernemen

Het Pact 2020 besteedt 3 luiken aan economie. Het eerste luik gaat over de voorwaarden om te komen tot een duurzame topregio (bbp, arbeidsproductiviteit,...). Dat komt aan bod in het deel over de macro-economische ontwikkelingen. Het luik 'innovatie' benadrukt de noodzaak om de omzet uit nieuwe of verbeterde producten te verhogen, de speerpunt domeinen verder te ontwikkelen en meer mensen tewerk te stellen in kennisintensieve sectoren. In het derde luik gaat het over 'ondernemerschap'. Dit heeft niet enkel betrekking op louter meer ondernemen, inclusief ondernemen bij doelgroepen (vrouwen, ouderen,...), maar eveneens op doorgroei van starters.

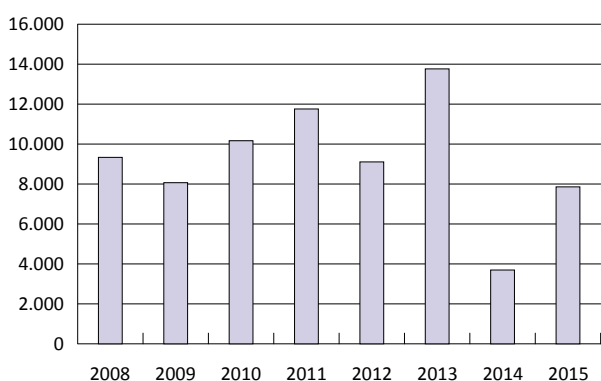
De beleidsnota 2014-2019 van de bevoegde minister voor economie focust op het versterken van ondernemerschap, onder meer door opleiding en het verminderen van administratieve lasten. De Vlaamse overheid kan actief bijdragen door het creëren van de randvoorwaarden voor ondernemerschap. Dat slaat op het opvolgen en faciliteren van kredietverlening door banken, het invullen van specifieke financieringsnoden door de Participatiemaatschappij Vlaanderen en het inzetten op een clusterbeleid waarbij ondernemingen, onderzoekers en overheid zich engageren om rond specifieke domeinen waardeketens te scheppen. Ook het industrieel ondernemen is belangrijk. Slimme specialisatie moet de synergie bevorderen tussen performante economische en kennisactoren. Het reconversiebeleid is bedoeld voor gebieden die getroffen zijn door belangrijke collectieve ontslagen of om te voldoen aan milieu-eisen, sanering brownfields en dergelijke. Ten slotte is er aandacht voor het concurrentievermogen van de ondernemingen.

Ondernemerschap

Een open, innovatiegedreven economie steunt op goed ondernemerschap. Dit behelst aantal, type en groei van ondernemingen, overlevingsgraden en snelle groeiers. Ondernemerschap uit zich ook in het aantal zelfstandigen en de houding van de bevolking tegenover ondernemen. Investeren is geloven in de toekomst. Naast de investeringsratio worden ook enkele randvoorwaarden besproken.

2.110 Groei ondernemingen

Evolutie van de jaarlijkse groei van het aantal BTW-plichtige ondernemingen, van 2008 tot 2015, in absolute aantallen.

Bron: ADS, KBO, verwerking SVR.

Ondernemen

Het Vlaamse Gewest telde op 1 januari 2016 509.700 BTW-plichtige **ondernemingen** waarvan 267.500 vennootschappen en 242.200 zelfstandigen. In vergelijking met het jaar voordien zijn er dat 7.800 meer. De toename is hoger dan in 2014, maar is toch nog duidelijk lager dan de gemiddelde groei van het aantal bedrijven tussen 2008 en 2013 (+ 10.300).

De grote meerderheid van de Vlaamse ondernemingen heeft minder dan vijf werknemers in dienst. Maar het aandeel van de grotere ondernemingen neemt de laatste jaren iets toe.

De **geboortegraad** (alle ondernemingen) bedraagt 6,9% in 2015. Dat is beter dan in 2012, 2013 en 2014. De **sterftegraad**

(alle ondernemingen) is met 4,9% lager. De sterftegraad daalde ook ten opzichte van 2013 en 2014 en is nu weer onder de drempel van 5% zoals in de jaren vóór 2013. De netto-groeiratio van het totaal aantal ondernemingen komt op 2,0% in 2015. Dat is een herneming ten opzichte van de twee voorgaande jaren. De totale turbulentie, of de som van geboorte- en sterftegraad, is een indicatie in welke mate het economisch weefsel zich vernieuwt. Deze indicator heeft een waarde van 11,8% in 2015 en schommelt de laatste jaren niet erg veel. De geboorte- en sterftegraden voor ondernemingen met personeel situeren zich op een lager niveau. Conclusie: deze cijfers over de loop van het aantal bedrijven zijn verbeterd in 2015.

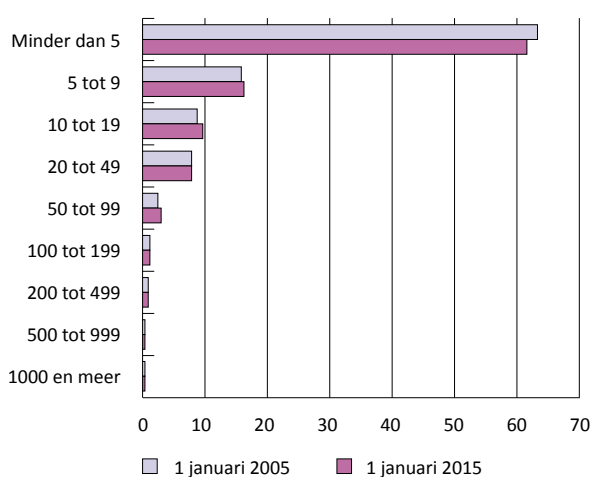
Een bloeiend ondernemerschap heeft niet alleen betrekking op bedrijven die erbij komen, maar ook op doorgroei van bestaande bedrijven. Van alle ondernemingen die in 2010 opgericht werden was 72,8% 5 jaar later nog in leven. De **overlevingsgraden** dalen logischerwijs met de tijd. Toch doet deze indicator het in de laatste twee geregistreerde jaren, 2014 en 2015, minder goed. Startende ondernemingen worden met tal van problemen geconfronteerd op het vlak van liquiditeit, bedrijfsvoering, betalingsachterstand of de lancering van producten. De jaren van zwakke conjunctuur wegen extra zwaar.

Dienstenondernemingen zijn belangrijk in een tertiaire economie zoals de Vlaamse. Onderzoek wijst uit dat lead firms in de dienstensector vooral actief zijn in de handel, het vervoer en de opslag en de informatica en communicatie. Succesvolle ondernemingen situeren zich kennelijk in de niet-kennisintensieve sectoren. Middle firms, met doorgroeipotentieel, zitten vooral in de handel, vrije beroepen en onderzoek en vervoer en opslag. Ook zij hebben een betrekkelijk lage kennisintensiteit.

Ondernemerschap staat ook in verband met het aantal personen dat een zelfstandige activiteit uitoefent. In 2015 zijn

2.111 Spreiding ondernemingen

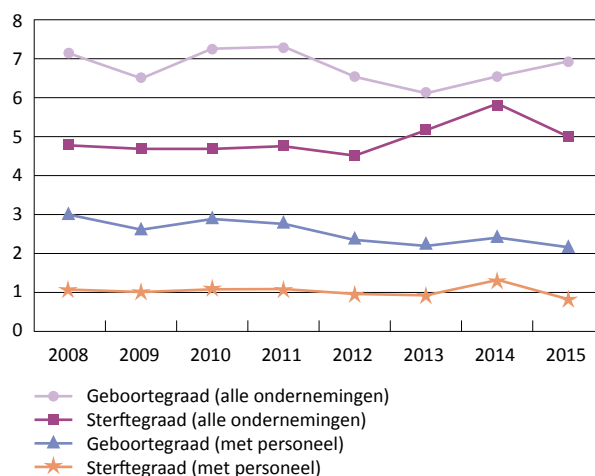
Spreiding van het aantal bedrijven met personeel in dienst naar grootteklasse van het personeel, 1 januari 2005 en 1 januari 2015, in %.

Bron: ADS, KBO, RSZ, verwerking SVR.

2.112 Geboorten en sterften

Evolutie van de sterfte- en geboortegraad van ondernemingen met en zonder personeel, van 2008 tot 2015, in %.

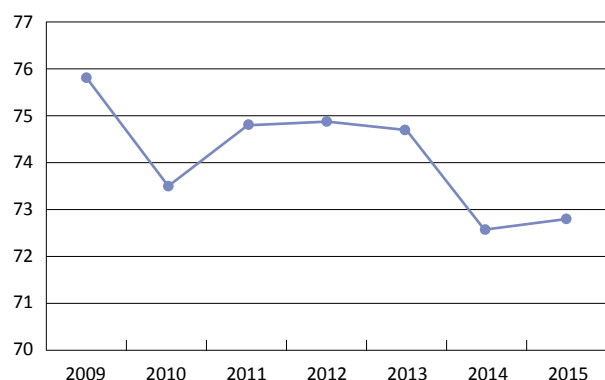

* Veranderingen van vennootschapsvormen en overnames worden ook als stopzetting gezien.

Bron: ADS, KBO, verwerking SVR.

2.113 Overlevingsgraad

Evolutie van het aandeel starters dat 5 jaar later nog actief is, van 2009 tot 2015, in %.

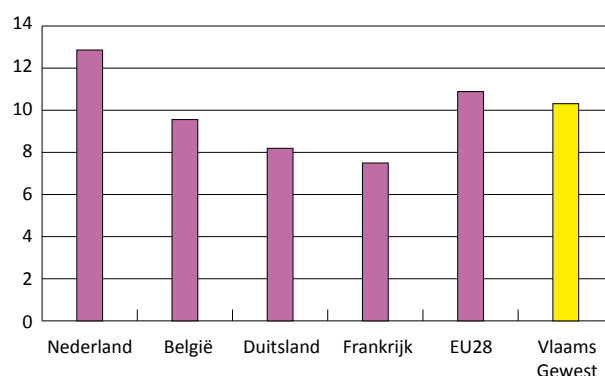
Bron: ADS, KBO, bewerking SVR.

er 10,3% **zelfstandigen** in de Vlaamse bevolking van 15 tot en met 64 jaar. Op lange termijn blijft deze indicator vrij constant. Er was enkel in 2011 en 2012 een lichte daling waarneembaar. Ten aanzien van de buurlanden doet het Vlaamse Gewest doet het relatief goed. Enkel Nederland haalt een hogere score (12,8%). In Frankrijk en Duitsland situeert het aandeel zelfstandigen zich op circa 8%. De EU28 daarentegen telt 10,8% zelfstandigen onder de bevolking 15-64 jaar. Dat komt door de hogere score in een aantal zuidoostelijke EU landen en in de nieuwe lidstaten.

Meer ondernemerschap kan als het potentieel in alle doelgroepen aangeboord wordt, dus ook bij vrouwen, ouderen, gehandicapten en personen van vreemde herkomst. Het aandeel

2.114 Ondernemerschap

Aandeel van de zelfstandigen in de bevolking van 15-64 jaar, in het Vlaamse Gewest, België, EU28 en de buurlanden, in 2015, in %.

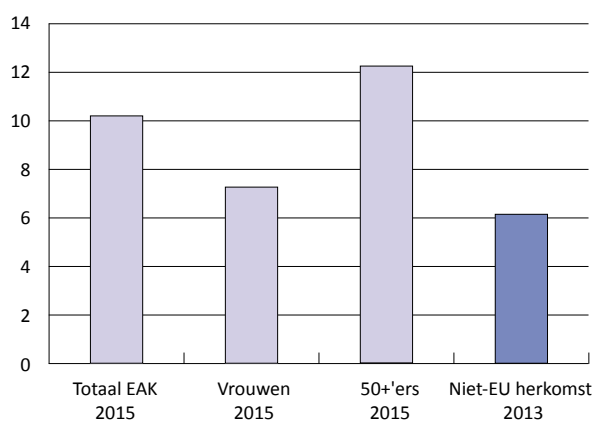
Bron: ADS EAK, Eurostat.

zelfstandigen bij de **vrouwen** komt anno 2015 op 7,3%. Bij de bevolking van **50 jaar of ouder** is het hoger, 12,2%. Volgens gegevens van 2013 ligt de indicator ongeveer de helft lager bij personen van niet EU-herkomst (6,2% in 2013 ten opzichte van de bevolking 18-64 jaar, KSZ definitie). Vooral de categorieën niet-EU Europa (4,6%) en Maghreb (3,9%) scoren laag. Bij de allochtonen van Turkse herkomst is de waarde van de indicator hoger (8,4%).

Op 1 januari 2014 waren er 2,4% snelgroeiende ondernemingen of **gazellen** onder de Vlaamse ondernemingen met 10 of meer werknemers. De laatste jaren gaat deze indicator in dalende lijn. Het Waalse Gewest noteert een lager cijfer; het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest scoort hoger.

2.115 Doelgroepen ondernemen

Aandeel van de zelfstandigen, totaal, vrouwen, personen van 50 jaar of ouder en personen van niet-EU herkomst** in de bevolking 15-64 jaar*, in 2015, in %.

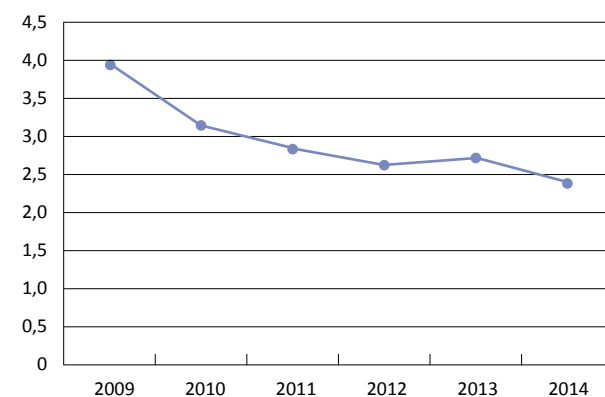
* Bevolking 50-64 jaar voor zelfstandigen van 50 jaar of ouder.

** 1 januari 2013.

Bron: ADS EAK, KSZ, bewerking SVR.

2.116 Gazellen

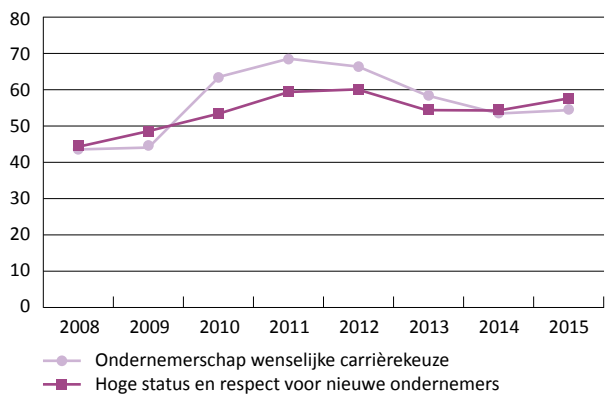
Evolutie van het aandeel van de ondernemingen met 10 of meer werknemers in het basisjaar die op 3 jaar tijd een groei kenden van het personeelsbestand van minstens 20% op jaarbasis, van 1 januari 2009 tot 1 januari 2014, in %.

Bron: ADS, KBO, verwerking SVR.

2.117 Houding tegenover ondernemerschap

Evolutie van het aandeel volwassen Vlamingen dat vindt dat ondernemerschap een wenselijke carrièrekeuze is en aandeel dat vindt dat nieuwe ondernemers een hoge status hebben en respect verdienen, van 2008 tot 2015, in %.

Bron: GEM.

Gazellen zijn belangrijk omwille van hun voorbeeldfunctie voor beginnende bedrijven. Onderzoek wijst uit dat hoge groei ondernemingen vooral gedijen in regio's met veel innovatieve kenmerken. Dit kan gestimuleerd worden door in te zetten op de kwaliteit van instituties, een hoogopgeleide bevolking, de aanwezigheid van een creatieve klasse en de aanwezige infrastructuur.

Opdat **ondernemerschap** zou gedijen moet dit door potentiële ondernemers en de bredere bevolking gedragen worden. Een goede attitude is het startpunt. In 2015 is 54% van de Vlamingen van oordeel dat ondernemerschap een wenselijke carrièrekeuze is. Na een aanvankelijke opflakking tussen 2010 en 2012 is het enthousiasme van de Vlamingen vanaf 2013 opnieuw iets geluwd, maar het is toch nog hoger dan in 2008 of 2009, toen de waarde van deze indicator 40 à 45% bedroeg. Verder vindt 57% van de Vlamingen dat ondernemers een hoge status hebben en respect verdienen. Daarmee neemt de waarde van deze indicator lichtjes toe in vergelijking met de twee voorgaande jaren. Ook hier was het resultaat tussen 2010 en 2012 beter, en slechter in de jaren daarvoor. Deze cijfers wijzen er toch op dat de attitude ten aanzien van ondernemen verbeterd is in vergelijking met de periode kort voor en tijdens de crisis.

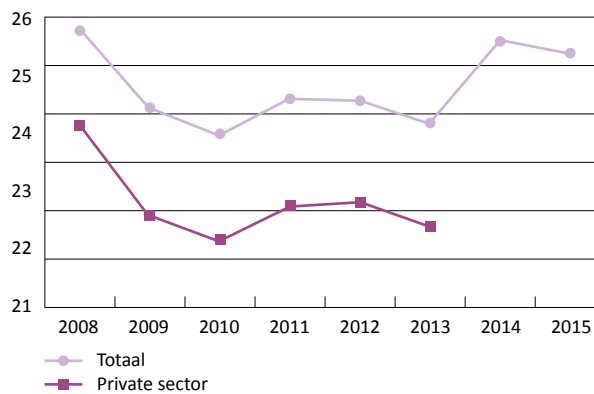
Investeren

De totale **investeringsratio** bedraagt 25,2% van het bbp in 2015. Deze indicator zakte in 2009 en bleef dan ongeveer constant tot in 2013. In 2014 en 2015 hernam de investeringsratio. De private sector is de belangrijkste investeerder met een ratio van 21,7% van het bbp in 2013. In 2008 was de indicator voor de private sector hoger, maar nadien waren er weinig verschillen meer van jaar tot jaar.

De beslissing om al dan niet te investeren is van vele zaken afhankelijk. Drie factoren worden steevast aangehaald: het

2.118 Investeringsratio

Evolutie van de investeringsratio, totale economie en private sector, van 2008 tot 2015, in %.

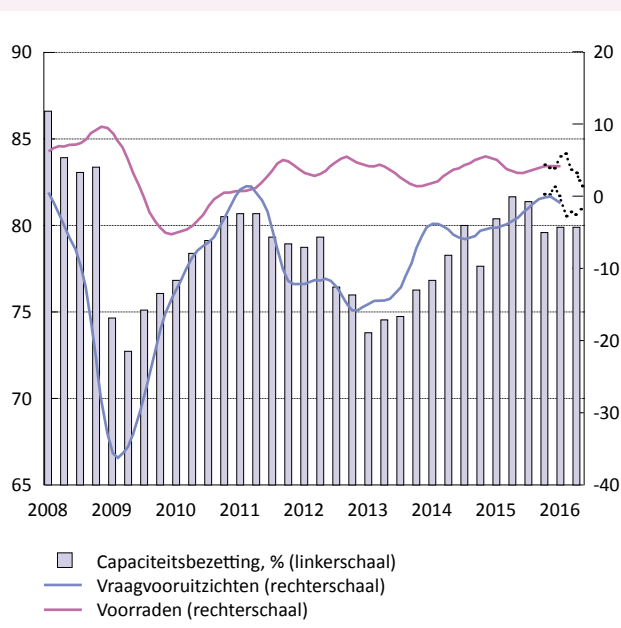
Bron: HERMREG, bewerking SVR.

niveau van de voorraden, de bezettingsgraad van het productievermogen en de vraagvooruitzichten.

Het **voorraadniveau** liep bij de start van 2015 wat terug, maar klom opnieuw in het najaar van 2015. De recentste brutowaarden wijzen echter opnieuw op een lager voorraad-

2.119 Vraag, voorraden en capaciteitsbezetting

Evolutie van het verloop van de capaciteitsbezettingsgraad (in %), de vraagvooruitzichten en het voorraadniveau in de Vlaamse industrie (kloof tussen de positieve en de negatieve antwoorden in procentpunten), van januari 2008 tot mei 2016.

Bron: NBB.

peil. Vroeg of laat zullen deze voorraden moeten aangevuld worden, wat machines en uitrusting vergt. Het is niet zeker of dit meteen zal gebeuren: de **bezettingsgraad van het productievermogen** in de Vlaamse industrie (exclusief voeding) bereikte hoge toppen in de eerste helft van 2015. Maar nadien zakte het enigszins tot 79,9% bij de start van het tweede kwartaal van 2016. Dat is iets onder het lange termijn gemiddelde van 80,8%. De **vraagvooruitzichten** ten slotte, piekten op het einde van 2015, maar verzwakten nadien.

De Belgische ondernemers in de industrie zijn volgens de halfjaarlijkse investeringsenquête van de Nationale Bank van België (NBB) optimistisch gestemd: zij zouden hun investeringen in 2016 met 11% uitbreiden (in werkelijke prijzen). Toch moet men oppassen met deze resultaten: het ging om een bevraging op het einde van het jaar voordien, en de ervaring leert dat ondernemers de situatie dan meestal te rooskleurig inschatten.

Kapitaal

De Vlaamse Regering ziet het invullen van financieringsnoden als één van de randvoorwaarden voor ondernemerschap.

De Belgische ondernemers beoordelen de voorwaarden om een krediet te bekomen steeds gunstiger. In het eerste kwartaal van 2016 zijn er 38 procentpunten meer ondernemers van oordeel dat de algemene voorwaarden voor het bekomen van **krediet** gunstig zijn als dat er zijn die ze ongunstig beschou-

wen. Dat komt vooral omdat de rentevoeten erg laag zijn. De gevraagde waarborgen en de kosten van krediet (dossier- en beheerkosten, eventuele verwijlinteressen) worden niettemin nog als belangrijkste knelpunten aangestipt, hoewel de negatieve perceptie daarover ook afzwakt.

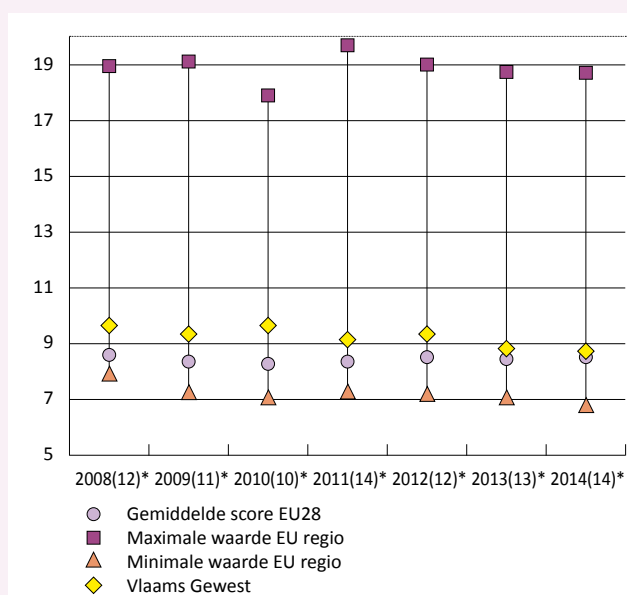
Risicokapitaal dient om investeringsprojecten met een hoog risicogehalte te financieren. Het is niet gemakkelijk om de nodige fondsen te vinden om dergelijke investeringen aan te vangen. Een risicokapitaalverschaffer kan een tijdelijke participatie nemen in het kapitaal van een onderneming via aandelen of (converteerbare) obligaties. De investeringen in risicokapitaal komen in België op 0,34% van het bbp in 2015. Van onze buurlanden doet enkel Duitsland het zwakker (0,22%). Frankrijk (0,38%) situeert zich ongeveer op hetzelfde niveau als België en Nederland scoort hoger (0,50%). De cijfers kunnen van jaar tot jaar nogal schommelingen vertonen.

Innovatie en creativiteit

Hierna worden een aantal innovatieve en creatieve indicatoren behandeld. Innovatie en creativiteit zijn belangrijk voor een Westerse economie omdat dit de bronnen zijn die voor meer toegevoegde waarde, en dus welvaart kunnen zorgen. De toepassing van innovatie gaat over de aanwezigheid van kennisintensieve en creatieve sectoren, het aandeel van nieuwe en vernieuwde producten of diensten in de omzet en het aandeel innovatieve bedrijven. Innovatie en creativiteit kunnen bekeken worden vanuit meerdere invalshoeken: de werkende, het product/ proces of de bedrijfstak. Andere aspecten, zoals levenslang leren, O&O en octrooien, komen verder in VRIND aan bod.

2.120 Kennisintensieve sectoren

Aandeel van de tewerkstelling* in kennisintensieve sectoren (technologische industrie en hoogtechnologische diensten). Positie van het Vlaamse Gewest ten opzichte van de benchmarkregio's (tussen haakjes), van 2008 tot 2014, in %.

* Het gaat om personen wonend in een land (of regio), ongeacht waar ze werken.

Bron: Eurostat, bewerking SVR.

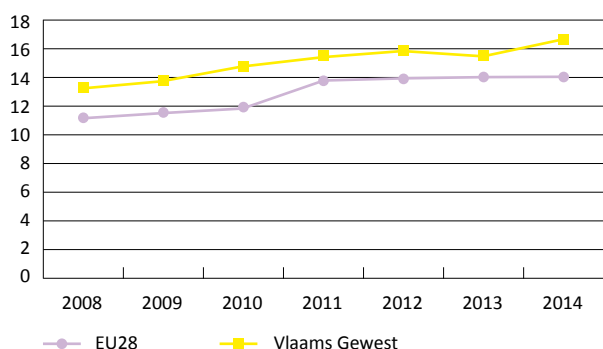
Innovatieve Vlamingen

In 2014 waren er op 100 werkenden woonachtig in het Vlaamse Gewest 8,7 actief in **kennisintensieve sectoren**. Dit aandeel kalft de laatste jaren lichtjes af, vooral door de industriële component van deze indicator. Het EU28 gemiddelde komt op 8,5%. In een vergelijking met 17 benchmarkregio's die excellent presteren op het vlak van innovatie staat het Vlaamse Gewest op een 14de plaats. In 2008 stond het Vlaamse Gewest nog op een 12de plaats. De Duitse benchmarkregio's scoren het hoogst (tussen 10 en 20%). België als geheel haalt 8,0%. Van onze buurlanden doet Duitsland het goed (12,2%). Frankrijk en Nederland presteren zwakker (7,6% en 5,8%), omwille van een zwakkere industriële component.

Ontwikkelde, Westerse economieën stuiten op de limieten van groei door efficiëntieverhoging. Innovatie en ook creativiteit worden steeds belangrijker als drijvende kracht van groei. Dat is des te belangrijker daar de toenemende vergrijzing en de kosten van de sanering van de overheidsfinanciën een domper zetten op ons groeipotentieel voor de komende jaren. Creativiteit slaat op het combineren van bestaande toepassingen of procedés en de omzetting daarvan in een origineel product of proces. Dit biedt immers ook mogelijkheden om meerwaarde te creëren. Creativiteit is echter moeilijk te meten. Men kan gebruik maken van het aandeel van creatieve beroepen in de actieve bevolking.

2.121 Creativiteit

Evolutie van het aandeel van de creatieve beroepen in de beroepsbevolking*, EU28 en het Vlaamse Gewest, van 2008 tot 2014, in %**.

* Het gaat om personen wonend in een land (of regio), ongeacht waar ze werken.
 ** De definitie werd gewijzigd (verengd) in vergelijking met vorige edities.
 Bron: Eurostat, bewerking SVR.

In 2014 is 16,6% van de Vlaamse actieve bevolking werkzaam in een **creatief beroep**. Dit omvat naast wetenschappers ook personen die werken in de kunstsector, onderwijzend personeel en dergelijke. De waarde van deze indicator neemt met de tijd toe, maar dat is in andere landen ook het geval. Het Vlaamse Gewest staat 6de tussen de 17 benchmarkregio's, met de Scandinavische benchmarkgebieden op kop. Het EU28 gemiddelde komt op 14,0%. Nederland scoort even hoog als het Vlaamse Gewest. Dat is niet het geval voor Duitsland en Frankrijk (13,9% en 12,7%).

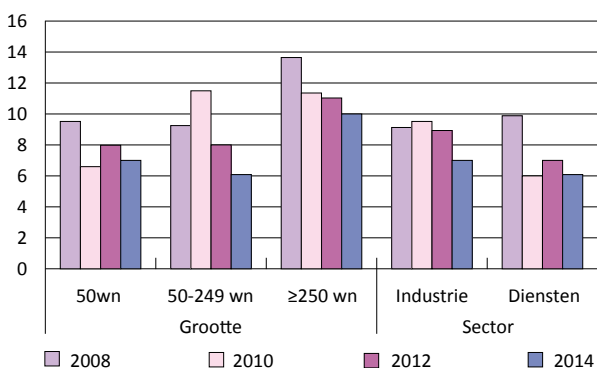
Innovatieve producten en processen

In 2014 bestond 7% van de omzet van Vlaamse bedrijven uit **goederen en diensten die nieuw waren voor de afzetmarkt of voor de onderneming**. Dat is iets lager dan in 2012 (8%) of 2010 (7,5%). Er is amper verschil tussen de industrie (7%) en de diensten (6%). KMO's van minder dan 250 werknemers (7%) scoren lager dan grote bedrijven (10%).

Verder was in 2014 57% van de Vlaamse bedrijven **innovatief**. Dat betekent dat ze bezig waren met de ontwikkeling van nieuwe of verbeterde producten of processen. De industrie doet het daarbij beter (65%) dan de dienstensector (51%). Ook hier scoren KMO's lager (56%) dan grote bedrijven (76%). Het aantal innovatieve bedrijven nam toe ten opzichte van 2012 (49%).

2.122 Nieuwe goederen en diensten

Aandeel van de omzet gerealiseerd door nieuwe of verbeterde producten of diensten naar personeelsklasse en hoofdbedrijfstak, van 2008 tot 2014, in %.

Bron: CIS-2013, ECOOM.

Innovatieve sectoren

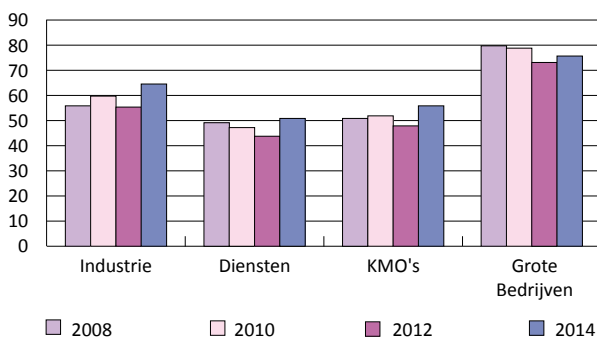
Innovatieve sectoren kenmerken zich door een gemiddeld hoog aandeel O&O. Hierna komen de technologische industrietakken en de kennisintensieve marktdiensten aan bod. Deze sectoren zullen in kaart gebracht worden op basis van de bruto toegevoegde waarde en totale werkgelegenheid.

Industrie

De industrie maakt heden een minder groot deel uit van het economisch weefsel dan enkele decennia terug. Dat komt omdat de industrie grotere efficiëntiewinsten boekte dan andere sectoren waardoor het werkgelegenheidsaandeel van andere sectoren automatisch toeneemt. Ook de grotere vraag naar tertiaire diensten eigen aan een stijgende welvaart is van belang. Toch vormt de industrie nog steeds een belangrijke component voor de Vlaamse economie. Het Nieuw Industrieel Beleid hecht er dan ook de nodige aandacht aan. De industrie van de toekomst is gebaseerd op innovatie en creëert op duurzame wijze welvaart.

2.123 Innovatieve bedrijven

Aandeel van bedrijven dat bezig was met de ontwikkeling van nieuwe of verbeterde producten of diensten, naar hoofdsector en bedrijfsgrootte, van 2008 tot 2014, in %.

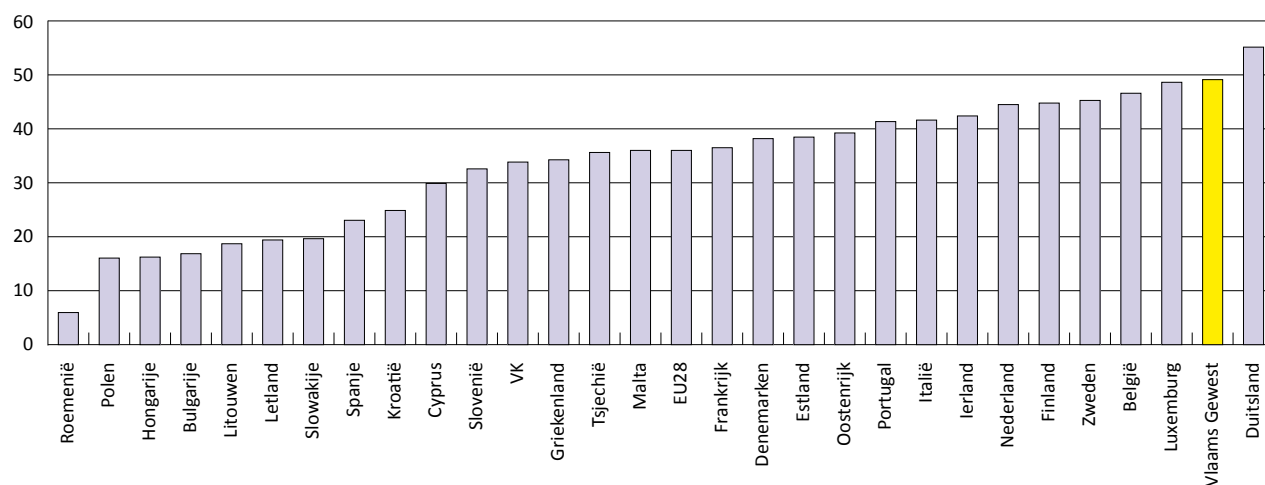
Bron: CIS-2013, ECOOM.

In 2014 komt het aandeel van de **technologische industrie** in de Vlaamse bruto toegevoegde waarde op 7,9%. Het gaat voornamelijk over chemie, farmacie, productie van computers en elektronische apparaten, machines en transportmiddelen. Voor de medium-laagtechnologische industrie (aardolieraffinage, kunststofnijverheid, metaalproducten,...) en de laagtechnologische industrie (voeding, textiel, papier- en meubel-industrie,...) zijn de aandelen respectievelijk 4,0% en 4,2%. Het

2.124 Innovatieve bedrijven internationaal

Aandeel van bedrijven dat bezig was met de ontwikkeling van nieuwe of verbeterde producten of diensten, het Vlaamse Gewest en EU28-landen, 2012, in %.

Bron: CIS-2013, ECOOM.

aandeel van de hele industrie in de bruto toegevoegde waarde is de laatste jaren traditioneel dalende. Dat komt enkel door de medium-laagtechnologische en laagtechnologische industrie. Het aandeel van de technologische industrie daarentegen is grosso modo stabiel. Over 2013-2014 was er overal een afname.

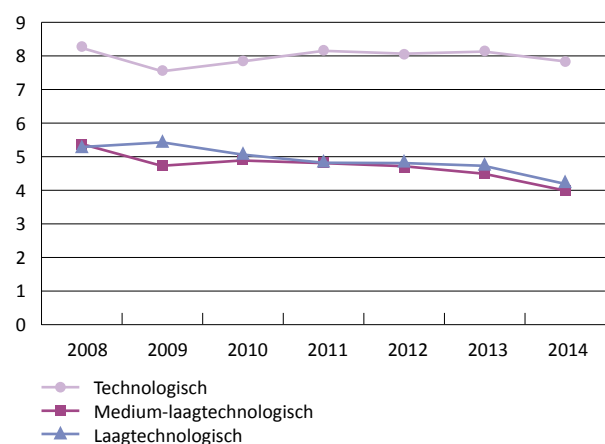
De industrie als geheel komt zwakker aan bod in de bruto toegevoegde waarde van de EU28 dan in het Vlaamse Gewest. Dat komt door het lagere aandeel van de technologische industrie in de EU28 (7,2% in 2013). De medium-laagtechnologische industrie en de laagtechnologische industrie komen er op 4,1% en 4,2%. De technologische industrie is relatief goed vertegenwoordigd in de bruto toegevoegde waarde van Duits-

land en sommige nieuwe EU-lidstaten, met name Tsjechië, Hongarije, Slovenië en Slowakije.

De technologische industrie is in 2014 goed voor 4,5% van de totale Vlaamse werkgelegenheid. Voor de medium-laagtechnologische en laagtechnologische industrie is dit 3,7% en 4,4%. Elk van deze industriebranches kent een dalend aandeel van de werkgelegenheid over de tijd. Het werkgelegenheidsaandeel van de technologische industrie is iets hoger in de EU28 (4,7% in 2013), in tegenstelling tot de bruto toegevoegde waarde. Dat is meteen ook een illustratie van het hogere Vlaamse productiviteitsniveau. Met de jaren is er ook voor de EU28 een afname van het aandeel van de technologische industrie.

2.125 Technologische industrie / Bruto toegevoegde waarde

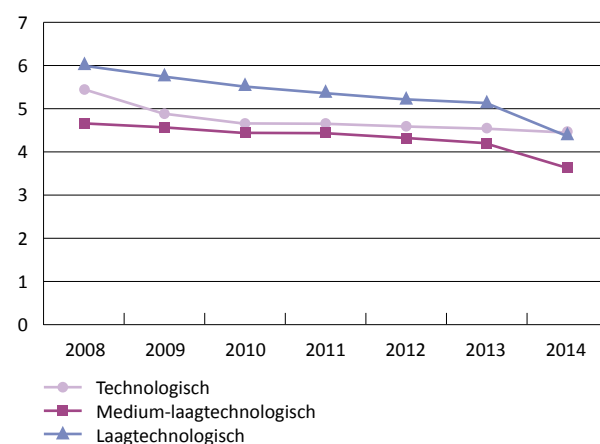
Evolutie van het aandeel van de industrietakken naar technologie-intensiteit in de totale bruto toegevoegde waarde, van 2008 tot 2014, in %.

Bron: INR, bewerking SVR.

2.126 Technologische industrie / Werkgelegenheid

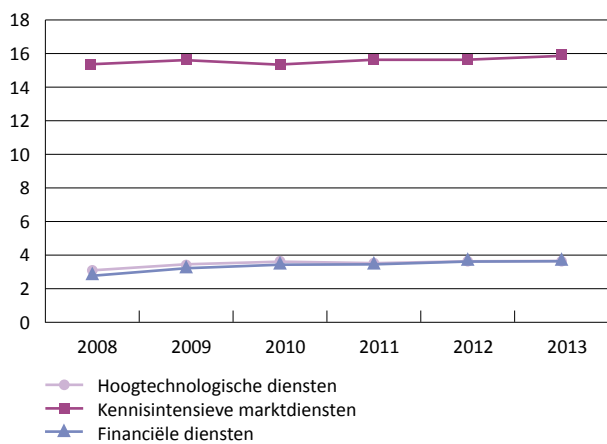
Evolutie van het aandeel van de industrietakken naar technologie-intensiteit in de totale werkgelegenheid, van 2008 tot 2014, in %.

Bron: INR, bewerking SVR.

2.127 Kennisintensieve diensten / Bruto toegevoegde waarde

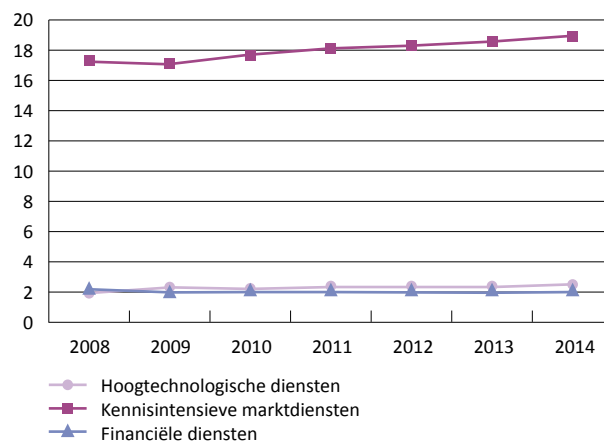
Evolutie van het aandeel van de marktdiensten naar kennisintensiteit in de totale bruto toegevoegde waarde, van 2008 tot 2013, in %.

Bron: INR, bewerking SVR.

2.128 Kennisintensieve diensten / Werkgelegenheid

Evolutie van het aandeel van de marktdiensten naar kennisintensiteit in de totale werkgelegenheid, van 2008 tot 2014, in %.

Bron: INR, bewerking SVR.

Binnen de Europese Unie scoort Tsjechië het hoogst (9,9% in 2013). Duitsland (8,1% in 2012) en een aantal nieuwe EU-lidstaten (Hongarije, Slowakije, Slovenië) vervolledigen de top.

Marktdiensten

Er kan een onderscheid gemaakt worden tussen 3 types kennisintensieve diensten: **hoogtechnologische diensten**, marktdiensten en financiële diensten.

De kennisintensieve diensten zijn samen goed voor 23,1% van de Vlaamse bruto toegevoegde waarde in 2013. De belangrijkste groep zijn de kennisintensieve marktdiensten (15,8%), waaronder de zakelijke diensten. De financiële en hoogtechnologische diensten zijn minder belangrijke componenten (elk 3,6%). Het aandeel van de kennisintensieve diensten neemt met de tijd toe.

De kennisintensieve diensten in de EU28 waren in 2013 goed voor 19,5% van de bruto toegevoegde waarde. Van onze buurlanden scoort Nederland hoog (25,1%). De cijfers voor Duitsland en Frankrijk zijn 18,0% en 20,2%.

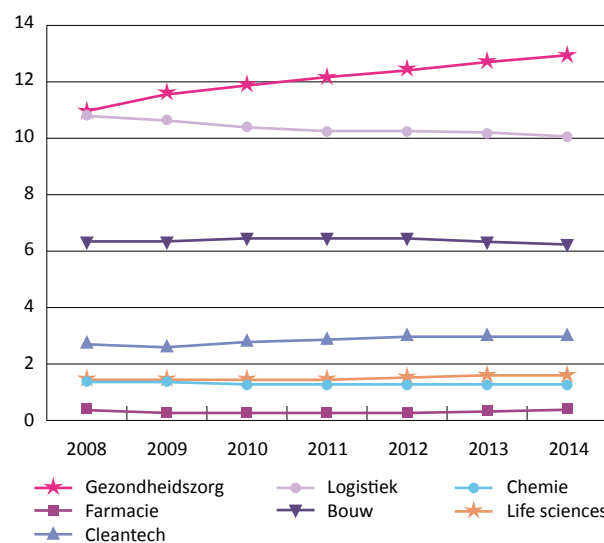
Ten slotte vertegenwoordigden de kennisintensieve diensten in hun totaliteit 23,1% van de totale Vlaamse werkgelegenheid in 2014. Met 19,0% van de totale werkgelegenheid zijn de kennisintensieve marktdiensten opnieuw de belangrijkste categorie, vergeleken met de financiële diensten of de hoogtechnologische diensten (telkens om en bij 2%). Met de tijd neemt het belang van de kennisintensieve diensten in de Vlaamse werkgelegenheid lichtjes toe. De EU28 hebben in 2013 een aandeel van de kennisintensieve diensten in de totale werkgelegenheid van 16,9%, minder hoog dan in het Vlaamse Gewest. Nederland doet het opnieuw behoorlijk goed (24,7%). Duitsland (17,9%) en Nederland (19,4%) scoren minder hoog.

Doorbraak-sectoren

Gezondheidszorg, logistiek, life sciences en cleantech zijn activiteiten met een groot ontwikkelingspotentieel als er aandacht is voor innovatie in deze sectoren. Ook chemie, farmacie en bouw zijn belangrijke Vlaamse bedrijfstakken. Dit kunnen dan ook doorbraaksectoren genoemd worden. Het introduceren van innovatieve toepassingen leidt ertoe dat deze

2.129 Doorbraak-sectoren

Evolutie van het aandeel van de doorbraak-sectoren in de Vlaamse werkgelegenheid*, van 2008 tot 2014, in %.

* Het gaat om de werkgelegenheid aangeboden in het Vlaamse Gewest, ongeacht waar de arbeidskrachten vandaan komen.

Bron: INR, bewerking SVR.

bedrijven producten of processen ontwikkelen die moeilijk imiteerbaar zijn. Dat komt de concurrentiekracht ten goede en zorgt voor meer toegevoegde waarde en jobs.

Gezondheidszorg is in 2014 goed voor 7,5% van de totale bruto toegevoegde waarde en 12,9% van de totale werkgelegenheid. Deze sector is minder gevoelig aan conjunctuurschommelingen en neemt aan belang toe doorheen de tijd. Het jaar 2014 is daarop geen uitzondering. Het is een typisch arbeidsintensieve sector.

Logistiek genereert in 2013 12,7% van de Vlaamse bruto toegevoegde waarde en 10,0% van de werkgelegenheid in 2014. Beide aandelen slonken enigszins tijdens en na de crisis van 2009.

Chemie staat in 2014 voor een bruto toegevoegde waarde-aandeel van 3,0%. Voor de werkgelegenheid is dat 1,3%. Het aandeel in de bruto toegevoegde waarde kromp aanvankelijk tot 2008 en stabiliseert sindsdien. Dat is niet zo voor het werkgelegenheidsaandeel dat lichtjes daalt met de tijd.

Farmacie is met een aandeel in de bruto toegevoegde waarde van 1,5% in 2014 minder belangrijk onder de doorbraak-sectoren. Hetzelfde geldt voor de werkgelegenheid (0,4%). Maar het belang van deze sector in de Vlaamse economie nam lichtjes toe in 2013 en 2014.

Bouwactiviteiten vertegenwoordigen 6,5% van de bruto toegevoegde waarde en 6,3% van de Vlaamse werkgelegenheid anno 2014. Deze aandelen evolueerden niet veel sinds het uitbreken van de crisis in 2009.

Life sciences of biowetenschappen maken in 2014 1,6% van de bezoldigde tewerkstelling uit. Op vijf jaar tijd is dat een lichte toename. Er zijn ongeveer 34.900 bezoldigden aan het werk in de life sciences. Biotechnologisch onderzoek en de ontwikkeling van specifieke geneeskundige artikelen zullen aan belang winnen naarmate de bevolking vergrijst en dus meer verzorging nodig heeft.

Cleantech gaat eerder over processen dan over activiteiten en laat zich daarom moeilijk in sectorale statistieken vatten. Het zijn wetenschappelijke, ecologische toepassingen die zorgen voor duurzame productieprocessen. Cleantech-activiteiten zijn in 2014 goed voor een bezoldigde tewerkstelling van 64.900 plaatsen of 2,9% van het totaal voor de hele economie. Het aandeel nam lichtjes af in 2014 en daarmee werd de stijgende trend van de laatste jaren doorbroken (in absolute cijfers was er wel nog een minieme aangroei). Investerings in milieu- en energietechnologie horen bij een modern productieproces. Vandaar dat ook deze sector toekomstkansen biedt.

Internationale handel

Exporteren is een sleutelwoord voor de Vlaamse economie. Bedrijven die succesvol vreemde markten aanboren staan garant voor onze welvaart. In het luik Internationalisering van het Pact 2020 is dit vertaald naar 4 subdoelstellingen:

1. Vlaanderen herwint tegen 2020 zijn in de afgelopen tien jaar verloren marktaandeel in de wereldexportmarkt en exploreert in veel sterkere mate dan vandaag onbenut potentieel op het vlak van internationalisatie (zowel in goederen als in diensten).
2. Het aantal buitenlandse directe investeringen in het Vlaamse Gewest neemt toe, evenals het ermee gepaard gaande investeringsbedrag.
3. Tegen 2020 neemt het aantal exporterende bedrijven toe, het aantal exporterende kmo's verdubbelt (tegenover 2007).
4. Het aandeel van de totale Vlaamse uitvoer naar snelgroeiende markten groeit tegen 2020 tot 10%.

De beleidsnota 'Buitenlands Beleid, Internationaal Ondernemen en Ontwikkelingssamenwerking' 2014-2019 vertrekt van deze doelstellingen, en onderstreept het belang van internationalisatie van de economie en van de uitbouw van Vlaanderen als een sterke en innovatieve economie omdat dit onze concurrentiepositie versterkt.

De indicatoren die hier aan bod komen handelen over de evolutie van de in- en uitvoer en de structuur ervan, alsook de uitvoerratio, het aantal exporterende bedrijven, het belang van goederen en diensten in de buitenlandse handel, de geharmoniseerde competitiviteitsindicator en de directe buitenlandse investeringen.

Belang uit- en invoer

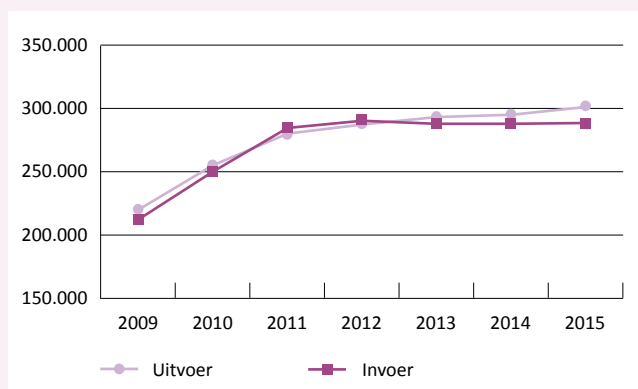
De Vlaamse **uitvoer** van goederen nam in 2015 met 2,2% toe in werkelijke prijzen tot 300,6 miljard euro. In topjaren van conjunctuur werden nog hogere groeicijfers genoteerd. Maar hiermee kwam toch een einde aan de nog lagere groeicijfers van 2013 en 2014 (om en nabij één procent). De **buitenlandse orderpositie** trok namelijk aan vanaf juli 2014 en verder in 2015. Recent stabiliseert het niveau van de buitenlandse orders op een vrij hoog niveau. Dat doet vermoeden dat de uitvoer ook in 2016 het betrekkelijk goed zal doen. De Vlaamse goederen**invoer** kwam in 2015 op 288,8 miljard euro, wat status quo is ten opzichte van 2014.

De **uitvoerratio** komt op 125,5% in 2015. Dit cijfer is hoog omdat in het bbp de netto-uitvoer (of het verschil tussen uitvoer en invoer) inbegrepen is. Er is ook veel doorvoer door niet-ingezetenen via Vlaamse wegen en havens. Sedert 2012 neemt de uitvoerratio lichtjes af.

De export is belangrijk voor de Vlaamse economie. Zo was de uitvoer in 2010 goed voor 37% van de bruto toegevoegde waardecreatie in het Vlaamse Gewest, waarvan 24% afkomstig van goederen en 13% van diensten.

2.130 In- en uitvoer

Evolutie van de waarde van de Vlaamse in- en uitvoer van goederen volgens het communautair concept (exclusief Belgische interregionale handel), van 2009 tot 2015, in miljoenen euro.

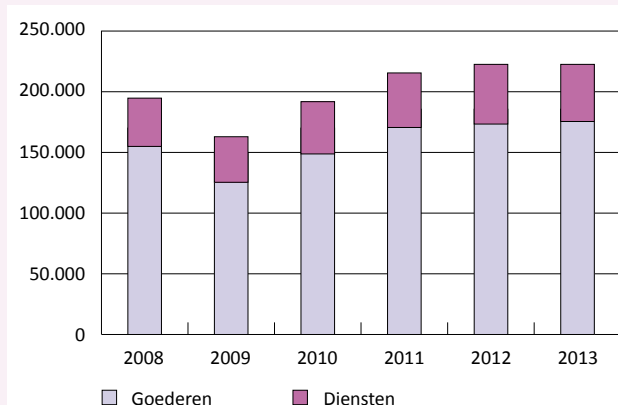
Bron: INR.

Volgens de telling van de Nationale Bank van België (NBB) telt het Vlaamse Gewest anno 2015 18.300 **exporterende ondernemingen**. Dat zijn er ongeveer evenveel als in 2014. De ontwikkeling van het aantal exporterende bedrijven houdt op langere termijn geen gelijke tred met het exportbedrag. Het Steunpunt Buitenlands Beleid, Internationaal Ondernemen en Ontwikkelingssamenwerking becijferde verder dat de daling van het aantal exporteurs tussen 2006 en 2012 vrij algemeen is over de meeste bedrijfstakken, maar vooral in de arbeidsintensieve bedrijfstakken. De meeste Vlaamse exporteurs zijn gefocust op een kernproduct, meestal naar grotere en dichtbij gelegen afzetmarkten. Positief is dat de productdifferentiatie bij de export buiten de EU toeneemt en dat jonge bedrijven niet onderdoen voor oudere, wat op een goede dynamiek van de Vlaamse economie wijst.

In 2013 kwam de totale Vlaamse uitvoer van **goederen en**

2.132 Goederen en diensten

Evolutie van de uitvoer van goederen en de diensten (ESR 2010 concept), van 2008 tot 2013, in miljoenen euro.

Bron: NBB, BISA, IWEPS, SVR.

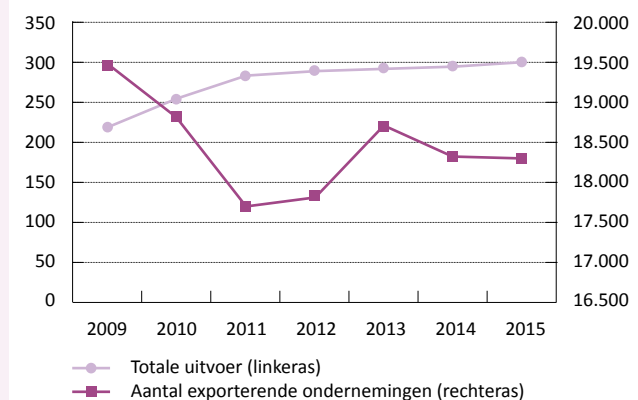
diensten (volgens het ESR 2010) op 223 miljoen euro. Daarvan waren de diensten goed voor 21,8%. Het belang van de diensten nam toe tot in 2009 (23,8%), nadien kalfde het weer wat af.

De uitvoer van goederen en diensten stagneerde in 2013 (toename met 0,1% in werkelijke prijzen). De categorie van de goederen kende een toename met 0,5%. Dit was vooral te wijten aan de bedrijfstakken van de farmacie, elektriciteit en gas, voedingsmiddelen en de handel. De diensten lieten een daling zien met 1,4%. Dat was voornamelijk toe te schrijven aan de sector van het vervoer en de opslag. De sectoren van de handel, onroerend goed en farmaceutische sector kenden een toename van de uitvoer van diensten, maar konden het resultaat niet voldoende beïnvloeden.

De Vlaamse exportprestaties zijn nauw verbonden met de concurrentiekracht van de Vlaamse economie. De **geharmoni-**

2.131 Exporterende ondernemingen

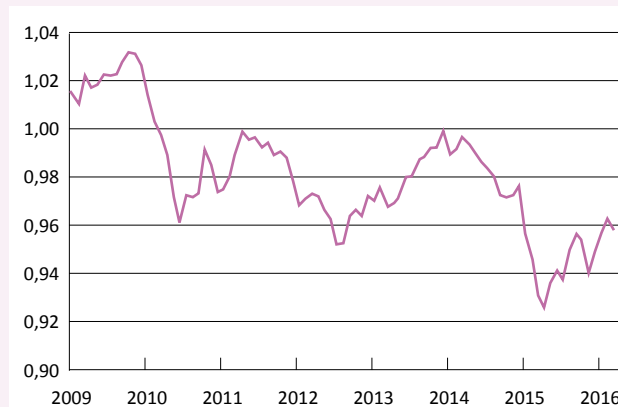
Evolutie van het aantal exporterende ondernemingen en uitvoerbedrag (in miljard euro), van 2009 tot 2015.

Bron: INR.

2.133 Competitiviteit

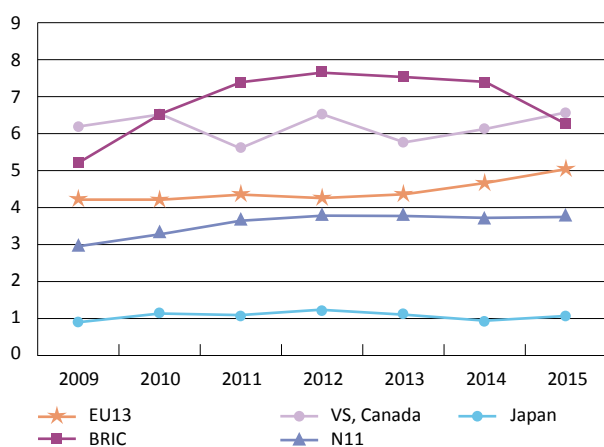
Evolutie van de Vlaamse geharmoniseerde competitiviteitsindicator ten opzichte van de euro, januari 2009 – maart 2016.

Bron: SVR op basis van UNCTAD, Eurostat, INR, OESO.

2.134 Belang opkomende landen

Evolutie van het aandeel van de EU13, Noord-Amerika, Japan, BRIC en N11 in de Vlaamse uitvoer, van 2009 tot 2015, in % van de totale uitvoer.

* EU15, EU13, 3 buurlanden, Noord-Amerika, Japan, BRIC, Aziatische Tijgers, ASEAN, N11.
Bron: INR.

niseerde competitiviteitsindicator (HCI) is een maatstaf voor de prijs- en kostencompetitiviteit. Een toename van de HCI duidt op een verslechtering van de competitiviteit en een daling op een verbetering ervan. Van bij de start van 2015 verbeterde de Vlaamse HCI merkbaar. Dit was te danken aan de daling van de koers van de euro ten opzichte van de Amerikaanse dollar, de Chinese yuan en het Britse pond. Vanaf mei 2016 brokkelde deze sterke positie opnieuw wat af. Dat kwam vooral door de waardevermeerdering van de euro tegenover het Britse pond, de Chinese Yuan en in mindere mate ook de Russische roebel, de Indische roepia en de Turkse lira.

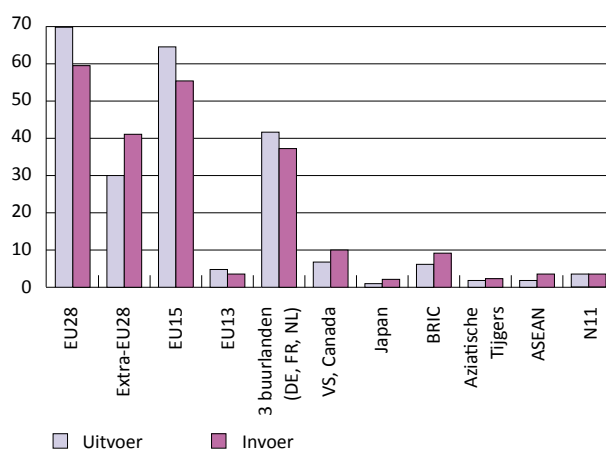
Partners en producten

Vlaanderen is centraal gelegen in West-Europa en omgeven door grote, welvarende economieën. Dat maakt dat de Vlaamse uitvoer in de eerste plaats gericht is op de buurlanden en op de Europese Unie in het algemeen.

De EU28 maakt anno 2015 69,8% uit van de Vlaamse export. Dit komt vooral op naam van de EU15-kernlanden (64,8%), waarvan onze 3 buurlanden Duitsland, Frankrijk en Nederland goed zijn voor 41,7%. De 13 nieuwste EU lidstaten nemen 5,0% van de Vlaamse export af. Het belang van de EU28 nam met de tijd af tot 2014, toen dit aandeel opnieuw lichtjes toenam. Dit komt vooral door het grotere belang van het VK in de Vlaamse export (groeide met 1,3 procentpunt tussen 2013 en 2015). De EU13 winnen doorheen de tijd geleidelijk aan belang. Opkomende handelsblokken als de BRIC en N11 werden steeds belangrijker voor de Vlaamse export tot in 2012 (BRIC) en 2013 (N11). Maar vanaf 2014 verloren beide blokken wat terrein. In 2015 komt hun aandeel op 6,3% voor de BRIC en 3,7% voor de N11. Vooral Rusland verloor aan belang de beide laatste jaren.

2.135 Uitvoer en invoer

Aandeel van de EU28, de rest van de wereld en de voornaamste handelsblokken* in de Vlaamse uitvoer en invoer, in 2015, in %.

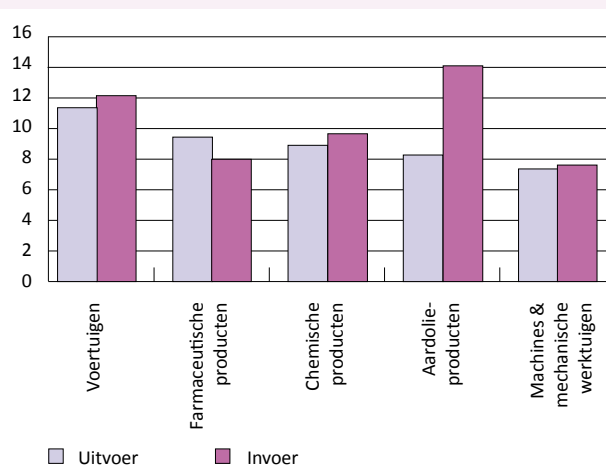
* EU15, EU13, 3 buurlanden, Noord-Amerika, Japan, BRIC, Aziatische Tijgers, ASEAN, N11.
Bron: INR.

Aan de invoerkant blijft de EU28 ook onze belangrijkste handelspartner met een aandeel van 59,2% in 2015. Ook hier is dat vooral een zaak van de EU15 (55,5%, waarvan de 3 buurlanden 37,5%) en veel minder van de EU13 (3,7%). Het aandeel van de EU28 nam vrij sterk af tussen 2009 en 2015 (-10 procentpunt). Dat wil zeggen dat de Vlaamse invoerstructuur gediversifieerder wordt. Vooral Noord-Amerika wint aan belang (van 6,4% in 2009 naar 10,1% in 2015). In mindere mate is dat ook het geval voor de BRIC (van 8,0% in 2009 naar 9,3% in 2015).

De 5 belangrijkste producten vertegenwoordigen in 2015 45,2% van de Vlaamse uitvoer. Deze top bestaat uit voertuigen,

2.136 Uit- en invoerpakket

Aandeel van de 5 belangrijkste uit- en invoerproducten van het Vlaamse Gewest, in 2015, in %.

Bron: INR.

farmaceutische producten, chemische producten, aardolieproducten en machines en mechanische werktuigen. Het belang van deze top-5 kalfde de laatste jaren wat af, met uitzondering van 2012 en 2013 toen de (waarde van) aardolieproducten toenam. Aardolieproducten waren van 2011 tot 2014 het belangrijkste Vlaamse exportproduct, maar zijn in 2015 teruggevallen op een vierde plaats.

Aan de importzijde zijn de 5 belangrijkste producten goed voor 51,3% van de Vlaamse import. Hier zijn aardolieproducten het belangrijkste, gevolgd door voertuigen, chemische producten, farmaceutische producten en machines en mechanische werktuigen. De concentratiegraad is langs de invoerzijde iets groter dan bij de uitvoer door het grotere belang van ingevoerde aardolieproducten.

Hoogtechnologische goederen bevatten een belangrijke technologische component en zijn daarom moeilijker imiteerbaar. Door zich meer toe te leggen op deze categorie van goederen kan Vlaanderen producten met hoge toegevoegde waarde produceren en exporteren. Daardoor kan Vlaanderen zijn marktpositie uitbreiden of op zijn minst behouden.

Volgens een nieuwe goederenindeling exporteerde het Vlaamse Gewest in 2015 voor 26,1 miljard euro hoogtechnologische goederen. Dat staat voor 8,7% van de totale goederenexport in dat jaar. Dit aandeel neemt de laatste jaren toe. Vrijwel de helft van de Vlaamse **hoogtechnologische uitvoer** bestaat uit farmaceutische producten.

Marktaandelen

Marktaandelen zijn een veel gebruikte indicator voor het concurrentievermogen van landen.

Er zijn evenwel 2 kanttekeningen bij deze indicator. De nieuwe groeilanden (voornamelijk in Azië) kenden de afgelopen jaren een sterkere economische ontwikkeling dan de rest van de wereld. Een en ander betekent dat zij ook meer onderling handel beginnen te voeren. Daardoor alleen al verliezen de Westerse landen marktaandeel in deze landen. Verder is de omvang van een marktaandeel ook functie van de grootte van een economie. De prestaties van het Vlaamse Gewest worden vergeleken met deze van de buurlanden Duitsland, Frankrijk en Nederland. Dat zijn grotere economieën en om die reden alleen al hebben ze meer kans een groter marktaandeel te verwerven op een groeiemarkt.

Het Vlaamse totale wereldmarktaandeel bedraagt 2,04% in 2015. Dat brokkelt de laatste jaren vrij stelselmatig af tot in 2012. Sedertdien is er omzeggens een stabilisatie. Ook onze buurlanden kennen een daling van hun wereldmarktaandeel op lange termijn. Duitsland kon echter een deel herwinnen tussen 2012 en 2015. Dat was niet zo in Frankrijk (stabilisatie, net zoals in het Vlaamse Gewest) en Nederland (verdere achteruitgang). Omdat de focus van het beleid georiënteerd is op snelgroeiende markten of markten met veel potentieel worden hier de handelsblokken buiten de EU15 besproken. Het beeld voor de periode 2008-2015 is niet eenduidig: het Vlaamse Gewest won marktaandeel in de EU12, de Aziatische Tijgers, Sub-Sahara Afrika, Japan en amper in de N11. Er was daarentegen verlies in de BRIC en Noord-Amerika.

Het Vlaamse Gewest kan in 2015 een marktaandeel van 2,37% in de **EU12** lidstaten optekenen. Duitsland (23,92%) en in mindere mate Nederland en Frankrijk scoren hoger. De ligging van Duitsland in de nabijheid van de nieuwe lidstaten verklaart een en ander. Tussen 2008 en 2015 nam het Vlaamse marktaandeel heel lichtjes toe. Nederland en Duitsland konden hun marktaandeel in de EU12 uitbreiden over deze periode. Dat was niet zo voor Frankrijk.

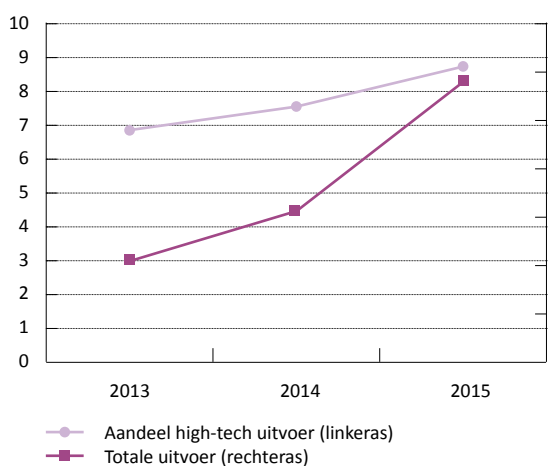
Het marktaandeel van het Vlaamse Gewest in de **BRIC** komt in 2015 op 0,84%. Duitsland heeft een fors hoger marktaandeel (5,14%). Frankrijk en Nederland noteren 1,40% en 0,88%. Het Vlaamse marktaandeel in de BRIC is iets gedaald sedert 2011, maar dat was ook zo voor de buurlanden.

In de **Aziatische Tijgers** kan het Vlaamse Gewest op een marktaandeel van 0,39% rekenen anno 2015. Ook hier ligt de waarde van de indicator hoger voor de 3 buurlanden. Sedert 2008 won het Vlaamse Gewest er aanvankelijk marktaandeel, maar moest dit tegen 2015 opnieuw prijsgeven. Dat was ook het geval voor Frankrijk. Duitsland en Nederland wonnen terrein.

Het marktaandeel van het Vlaamse Gewest in de **N11** bedraagt 0,73% in 2015, wat minder is dan in de 3 buurlanden. In vergelijking met 2008 is er een status quo voor het Vlaamse Gewest. Duitsland won iets. De twee andere buurlanden verloren marktaandeel in de N11.

2.137 Uitvoer high-techgoederen

Evolutie van het aandeel van de high-tech uitvoer* in de totale uitvoer (in %) en totale high-techuitvoer (in miljard euro), van 2013 tot 2015.

* Gebaseerd op de SITC rev.4 indeling (in vorige edities was dit de SITC rev.3).
Bron: INR.

Het Vlaamse Gewest noteert een marktaandeel van 2,51% in **Sub-Sahara Afrika** in 2015. De (grotere) buurlanden scoren hoger. Het Vlaamse Gewest kon zijn marktaandeel opvallend uitbreiden. Dat staat in contrast tot de afname waarmee de 3 buurlanden te maken hebben.

Het Vlaamse marktaandeel in **Japan** beloopt 0,52% anno 2015. Dat is niet zoveel lager dan dit van Nederland, en duidelijk lager dan dit van Duitsland en Frankrijk. Op 7 jaar tijd was er een klim van het Vlaamse marktaandeel in Japan, net als voor Duitsland en Nederland. Frankrijk kende een stabilisatie.

Ten slotte bedraagt het Vlaamse marktaandeel in **Noord-Amerika** 0,80% in 2015. Opnieuw scoren de 3 buurlanden hoger. Tussen 2008 en 2015 was er een lichte achteruitgang van het Vlaamse marktaandeel. Van de drie buurlanden kon enkel Duitsland winst boeken in Noord-Amerika over deze periode.

2.138 Marktaandelen

Marktaandelen van het Vlaamse Gewest, Duitsland, Frankrijk en Nederland in een aantal handelsblokken in 2008, in 2014 en in 2015, in %.

Vlaams Gewest	2008	2014	2015	2015, Index (2008=100)	2014-15 (%)
EU12	2,28	2,27	2,37	104,2	4,6
BRIC	0,95	0,97	0,84	89,0	-12,6
N11	0,73	0,78	0,73	100,5	-6,1
Aziatische Tijgers	0,37	0,42	0,39	105,6	-6,7
Noord-Amerika	0,87	0,82	0,80	91,8	-2,6
Japan	0,38	0,46	0,52	138,6	14,1
Sub-Sahara Afrika	1,97	2,79	2,51	127,3	-10,1
Wereld	2,42	2,09	2,04	84,5	-2,6
Duitsland	2008	2014	2015	2, Index (2008=100)	2014-15 (%)
EU12	22,30	22,93	23,92	107,3	4,3
BRIC	6,34	5,52	5,14	81,2	-6,8
N11	4,39	4,26	4,47	101,9	5,1
Aziatische Tijgers	2,44	2,59	2,75	112,7	6,1
Noord-Amerika	4,39	4,83	5,05	114,9	4,5
Japan	2,45	2,79	2,97	121,0	6,1
Sub-Sahara Afrika	5,31	4,21	4,42	83,2	4,9
Wereld	9,46	8,40	8,52	90,0	1,4
Frankrijk	2008	2014	2015	2015, Index (2008=100)	2014-15 (%)
EU12	4,09	3,87	3,86	94,2	-0,5
BRIC	1,74	1,36	1,40	80,5	3,3
N11	1,79	1,60	1,71	95,8	6,6
Aziatische Tijgers	1,21	1,21	1,21	99,9	0,4
Noord-Amerika	1,52	1,41	1,46	96,3	4,1
Japan	1,08	1,12	1,08	100,3	-3,3
Sub-Sahara Afrika	4,92	3,90	3,73	75,8	-4,6
Wereld	3,91	3,17	3,14	80,3	-0,8
Nederland	2008	2014	2015	2015, Index (2008=100)	2014-15 (%)
EU12	4,52	5,01	5,31	117,3	5,8
BRIC	1,07	0,89	0,88	82,3	-1,0
N11	1,55	1,34	1,32	85,4	-1,1
Aziatische Tijgers	0,75	0,93	0,99	133,2	7,3
Noord-Amerika	1,05	1,02	0,89	84,6	-12,6
Japan	0,58	0,56	0,61	104,8	8,2
Sub-Sahara Afrika	3,56	3,37	3,19	89,7	-5,2
Wereld	4,02	3,65	3,51	87,4	-3,9

Bron: Eurostat, UNCTAD, INR, bewerking SVR.

Buitenlandse investeringen

Buitenlandse directe investeringen stimuleren de economische ontwikkeling van een land. Zij gaan dikwijls gepaard met de inplanting of uitbouw van vestigingen en jobs in een land. Daarnaast wordt ook veelal kennis in een economie binnengebracht.

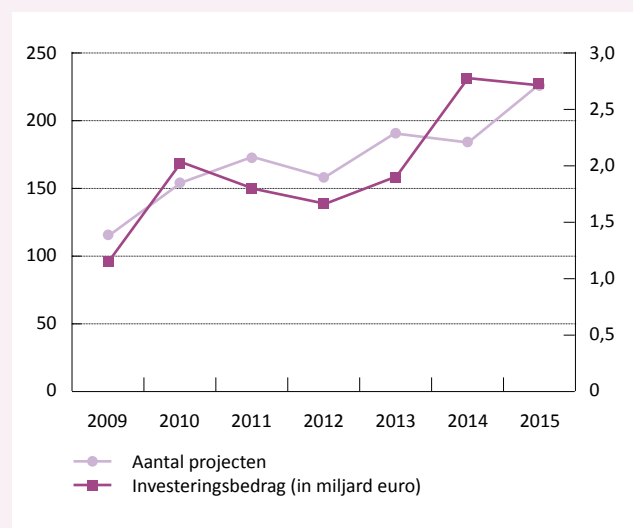
In 2015 kon het Vlaamse Gewest rekenen op 227 projecten van buitenlandse investeerders, een absoluut topaantal. In 2014 waren het er 184. Deze projecten waren goed voor een bedrag van 2,70 miljard euro, iets minder dan dit van 2014. Deze buitenlandse activiteiten zouden naar verluid goed zijn voor 4.352 jobs, ook een recordaantal.

De belangrijkste categorie buitenlandse investeringen zijn greenfield projecten (48% in 2015). Uitbreidingen en fusies en overnames zijn goed voor 31% en 21%. Naar activiteit staan verkoop en marketing en de verwerkende nijverheid met 28% en 26% op kop. De rest is vooral afkomstig van activiteiten rond onderzoek en ontwikkeling (22%) en logistiek (19%).

Europa goed voor net iets meer dan de helft van de buitenlandse directe investeringsprojecten (52%). De overige projecten komen uit Amerika (28%) en Azië (20%). De belangrijkste investeerders zijn de Verenigde Staten, Nederland, het VK, Duitsland, China, Frankrijk, Japan, Zwitserland, Zweden en India.

2.139 Buitenlandse directe investeringen

Evolutie van het aantal en het bedrag (in miljard euro) van de buitenlandse directe investeringsprojecten, van 2009 tot 2015.

Bron: FIT.

DEFINITIES

Cleantech Een ruime groep van bedrijfstakken en toepassingen rond hernieuwbare energie en energie-efficiëntie, waterzuivering en -hergebruik, sensoren en controlesystemen in industriële toepassingen, materiaalconversie en recycling, afval- en afvalwaterzuivering en -behandeling en monitoring en controle van energie-opwekking.

Communautair concept Een meetconcept voor de buitenlandse handel waarbij alle intra- en extracommunautaire in- en uitvoerbewegingen in aanmerking genomen worden. Er wordt ook rekening gehouden met in- en uitvoertransacties van niet-ingezetenen die in België BTW-plichtig zijn en waarbij geen ingezetenen betrokken zijn. Dit laatste is niet zo in het nationale concept.

Creatieve beroepen ISCO 08 codes 21, 221, 225, 226, 23, 25, 262, 263, 264, 265, 342 en 343: wetenschappers, ontwerpers, architecten, onderwijzend personeel, ICT personeel, bibliothecarissen, journalisten, kunstenaars, sportbeoefenaars.

Directe buitenlandse investeringen Directe investering in de productiecapaciteit van een land met fysieke verwerking van infrastructuur of gronden tot gevolg. Indirecte buitenlandse investeringen slaan op investeringen in aandelen of obligaties.

ESR2010 Dit is het nieuwe raamwerk voor de opmaak van de nationale en regionale rekeningen. De belangrijkste wijziging met het oude ESR95 is de activatie van O&O uitgaven, waardoor het niveau van het bbp substantieel verhoogt.

Financiële diensten NACE rev.2 64-66: financiële instellingen, verzekeringswezen, hulpbedrijven van financiële instellingen.

Gazellen (of hoge-groeiondernemingen) Aandeel van de bedrijven met 10 werknemers in het startjaar dat gedurende drie opeenvolgende jaren een tewerkstellingsgroei van minstens 20% op jaarbasis heeft gekend.

Geboortegrade Aantal nieuw opgerichte BTW-plichtige natuurlijke en rechtspersonen in % van het aantal bestaande op 1 januari van het jaar (heropstart wordt niet meegerekend).

Gezondheidszorg NACE rev.2 86 (menselijke gezondheidszorg) en 87-88 (maatschappelijke dienstverlening).

HCI (geharmoniseerde competitiviteitsindicator) De HCI wordt berekend voor het Vlaamse Gewest ten opzichte van een ruime set van 56 handelspartners. Een daling van deze indicator wijst op een verbeterende concurrentiekracht. Dat kan doordat de inflatie lager is in het

Vlaamse Gewest in vergelijking met de meeste van de partnerlanden, of omdat wisselkoers van de euro gunstig evolueert ten opzichte van de niet-eurolanden of omdat er zich wijzigingen voordoen in het handelspatroon (meer handel met landen die qua inflatie en wisselkoers ongunstiger evolueren). Het omgekeerde is uiteraard waar voor een stijging van de HCI. De berekeningen voor de Vlaamse HCI nemen een aanvang in januari 2004. De Vlaamse HCI is in sterke mate afgestemd op de berekeningen van de HCI's voor de eurolanden door de Europese Centrale Bank (ECB). Een exacte vergelijkbaarheid is niet mogelijk daar de ECB het basismateriaal voor de berekeningen niet vrijgeeft, en enkel de methode in een aantal papers omschrijft.

Hoogtechnologische diensten NACE rev.2 59-63 en 72: Audio- en videoproductie, telecommunicatie, programmering, consultancy, diensten op het vlak van informatieverlening.

Innovatief bedrijf Een bedrijf dat a) nieuwe of verbeterde producten of diensten op de markt heeft gebracht, b) nieuwe of duidelijk verbeterde productieprocessen heeft geïntroduceerd, c) lopende of afgebroken innovatieactiviteiten heeft verricht.

Investeringsratio Investerings van de totale / private sector in % van het bbp.

Kennisintensieve marktdiensten NACE rev.2 50-51, 69-71, 73-74, 78 en 80: vervoer over water, luchtvaart, diverse consultancy, technische testen en dergelijke, arbeidsbemiddeling, beveiligingsdiensten.

Laagtechnologische industrie NACE rev.2 10-18, 31-32: voeding, tabak, textiel, confectie, leer, houtindustrie, papier, drukkerijen, meubelindustrie, overige industrie.

Lead firm Bedrijven die een belangrijke rol spelen in de creatie van bruto toegevoegde waarde en arbeidsproductiviteit.

Life sciences NACE rev.2 20.590 (vervaardiging van andere chemische producten), 21.100 (vervaardiging van farmaceutische grondstoffen), 21.201 (vervaardiging van geneesmiddelen), 46.460 (groothandel in farmaceutische producten), 47.740 (detailhandel in medische en orthopedische artikelen), 72.110 (speur- en ontwikkelingswerk op biotechnologisch gebied), 72.190 (speur- en ontwikkelingswerk op natuurwetenschappelijk gebied).

Logistiek NACE rev.2 46 (groothandel en handelsbemiddeling), 49 (vervoer over land), 50 (vervoer over water), 51 (luchtvaart) en 52 (opslag en vervoersondersteunende activiteiten).

VOOR MEER INFORMATIE

Marktaandeel Aandeel van de export van een land of regio in de totale invoer van een landengroep.

Medium-laagtechnologische industrie NACE rev.2 19, 22-25 en 33: aardolieraffinage, rubber en kunststofnijverheid, keramische nijverheid, vervaardiging van metaalproducten, reparatie en installatie van machines.

Middle firms Bedrijven die kunnen uitgroeien tot een lead firm.

Netto-groeiratio Verschil tussen geboortegraad en sterftegraad.

Onderneming BTW-plichtige entiteit hetzij als vennootschap, hetzij als zelfstandige. Dit volgens de SVR-definitie (heropstarters worden niet meegeteld).

Oprichtingsratio Aantal oprichtingen in % van het aantal actieve ondernemingen.

Overlevingsgraad Index van het aantal startende ondernemingen dat na 1, 2, ..., 5 jaar nog in leven is (aantal starters in basisjaar = 100).

Risicokapitaal Geld dat aan een onderneming verstrekt wordt (via aandelenparticipatie of een converteerbare obligatie) in ruil voor een bepaald belang in die onderneming. Meestal geven de risicokapitaalverstrekkers ook managementondersteuning.

Sterftegraad Aantal geschrapte BTW-plichtige natuurlijke en rechtspersonen in % van het aantal bestaande op 1 januari van het jaar.

Technologie-enquêtes Is op basis van de Community Innovation Survey (CIS) van de Europese Commissie. De recentste CIS dateert van 2012. De CIS wordt schriftelijk afgenomen bij productieverantwoordelijken.

Technologische industrie NACE rev.2 20, 21, 26, 27-30: chemie, farmacie, productie van computers, elektronische en optische producten, productie van elektrische uitrusting, van machines, wagens en andere transportmiddelen.

Turbulentie Som van geboortegraad en sterftegraad.

Uittredingsratio Aantal stopzettingen en faillissementen in % van het aantal actieve ondernemingen.

Uitvoerratio Verhouding van de export tot het bbp (in %).

Waardeketen Een opeenvolging van activiteiten waarbij in elke schakel van het proces een activiteit plaatsvindt die bruto toegevoegde waarde toevoegt.

Publicaties en websites

Baert, L., Reynaerts, J. & Vanschoonbeek, J. (2015). *De economische activiteit van lead en middle firms in de Vlaamse dienstensector*. Beleidsrapport STORE-B-15-005. Leuven.

Ramboer, S. & Sleuwaegen, L. (2015). *Het belang van de strategische context voor de ontwikkeling van Hoge Groei Ondernemingen*. Beleidsrapport STORE-B-15-014. Leuven.

www.plan.be

<http://stat.nbb.be/>

<http://unctad.org/en/Pages/Statistics.aspx>

BLIKVANGERS

- De Vlaamse officiële ontwikkelingshulp (ODA) kende het afgelopen decennium, op een aantal jaren na, een positieve groei. In 2011 werd voor het eerst de kaap van de 50 miljoen euro overschreden. Anno 2015 komt de Vlaamse ODA op circa 53,9 miljoen euro; dat is een afname met 2,1% ten opzichte van 2014 (figuur 2.142).
- In 2014 geeft 85% van de Vlaamse en de Europese bevolking aan dat ontwikkelingshulp belangrijk is (figuur 2.144). Ongeveer 55% van de Vlamingen is overtuigd dat ze een individuele rol kunnen spelen bij de aanpak van de armoede in de ontwikkelingslanden (figuur 2.145). Bijna 2 op de 3 geeft aan dat ze bereid zijn om meer te betalen voor producten om zo de mensen in deze landen te ondersteunen (figuur 2.146).

Na een korte schets van de context voor de Vlaamse ontwikkelingssamenwerking wordt er stilgestaan bij de hulpafhankelijkheid van de Vlaamse partnerlanden en komt de plaats van Vlaanderen op de donorrangking in deze landen aan bod. Nadien staat de officiële ontwikkelingshulp in het voetlicht. Tot slot wordt er gepeild naar diverse aspecten van het draagvlak voor ontwikkelingssamenwerking bij de bevolking.

Vlaamse partnerlanden internationale samenwerking

Tal van mondiale problemen en bedreigingen zoals honger of ziekte vinden hun oorzaak in structurele armoede en ongelijkheid. Deze kwesties kunnen niet effectief aangepakt worden zonder deze structurele armoede te bestrijden en de vicieuze cirkel van ontwikkelingsachterstand te doorbreken. De Vlaamse Regering wil een actieve bijdrage leveren om de internationale armoede verder te doen afnemen. Daarbij richt het beleid zich op het nieuwe wereldwijde kader voor duurzame ontwikkeling en armoedebestrijding dat na 2015 de Millenniumdoelstellingen voor ontwikkeling (MDG's) van de Verenigde Naties (VN) opvolgt met name de Agenda 2030 voor duurzame ontwikkeling. Deze agenda, die 17 duurzame ontwikkelingsdoelen (SDG's) omvat, ziet de sociale, economische en ecologische dimensies van duurzame ontwikkeling onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Internationale ontwikkelingshulp is maar één aspect in de strijd tegen armoede, naast economische ontwikkeling, handel, buitenlandse investeringen,... Om een zo groot mogelijke impact te hebben, wil Vlaanderen als kleine donor de ontwikkelingshulp zo efficiënt mogelijk inzetten. Daarom wordt de directe samenwerking op 3 landen in zuidelijk Afrika geconcentreerd: Malawi, Mozambique en Zuid-Afrika.

Hulpafhankelijkheid is de verhouding tussen de ontvangen officiële ontwikkelingshulp of ODA (Official Development Assistance) en het bruto nationaal inkomen (BNI) van de ontwikkelingslanden. Die indicator vertoont de laatste decennia over het algemeen een dalende trend als gevolg van meer binnenlands kapitaal, internationale handel, zuid-zuid-samenwerking, enzovoort. Deze afnemende hulpafhankelijkheid is ook (deels) waar te nemen in Mozambique, 1 van de 3 Vlaamse partnerlanden. In dit land, waar de hulpafhankelijkheid tot 2010 op een hoog peil bleef hangen, verminderde het aandeel toch duidelijk in 2011 om ook in de daarop volgende jaren overwegend af te nemen. Een grote hulpafhankelijkheid, in combinatie met een grote volatiliteit van de internationale hulp, bemoeilijkt de lange termijnplanning en -uitvoering van het beleid in dit land.

In Zuid-Afrika blijft de, weliswaar lage, hulpafhankelijkheid

2.140 Hulpafhankelijkheid

Evolutie van de hulpafhankelijkheid van de partnerlanden van de Vlaamse ontwikkelingssamenwerking, van 2008 tot 2014, in miljoenen US dollar en in %.

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Malawi							
ODA (miljoen US dollar)	924	771	1.023	800	1.175	1.126	930
hulpafhankelijkheid (ODA/BNI, in %)	22,8	16,6	19,4	14,6	28,4	31,5	22,8
Mozambique							
ODA (miljoen US dollar)	1.996	2.012	1.952	2.085	2.097	2.314	2.103
hulpafhankelijkheid (ODA/BNI, in %)	21,6	21,3	21,2	16,8	14,4	15,1	12,8
Zuid-Afrika							
ODA (miljoen US dollar)	1.125	1.075	1.031	1.403	1.067	1.293	1.070
hulpafhankelijkheid (ODA/BNI, in %)	0,4	0,4	0,3	0,4	0,3	0,4	0,3

Bron: OESO, Wereldbank.

vrij stabiel hangen rond 0,3 à 0,4% van het BNI. Internationale hulp speelt er eerder een geringe rol in de totale welvaart van het land.

In het derde partnerland van Vlaanderen, Malawi, is de hulpafhankelijkheid het hoogste en is er ook niet echt een dalende trend. Tussen 2008 en 2014 kent de hoge hulpafhankelijkheid van Malawi een schommelend verloop.

De bijdrage van de Vlaamse bilaterale ODA in deze partnerlanden kan vergeleken worden met die van andere bilaterale donoren. In Malawi stond Vlaanderen anno 2014 op de 8ste plaats in de **donorranking**, goed voor 1,46% van de officiële ontwikkelingshulp via het kanaal van de bilaterale samenwerking met donoren aan dat land. Net zoals in voorgaande jaren voeren de VSA en het Verenigd Koninkrijk het klassemant aan. Voor Mozambique gaat het om een 20ste stek op de ranglijst, goed voor 0,41% van de totale bilaterale ODA die dat land ontvangt. Daar voeren de VSA en het Verenigd Koninkrijk eveneens de donorranglijst aan in 2014. In Zuid-Afrika staat Vlaanderen op de 15de plaats in de rangorde van bilaterale donoren, goed voor 0,3% van de totale bilaterale ODA aan dit partnerland. In 2014 behoren de VSA en Duitsland er tot de grootste donoren.

Officiële ontwikkelingshulp

Vlaanderen wil een solidaire deelstaat zijn. Daarom engageerde de Vlaamse Regering zich onder andere via het Pact 2020 tot een sterke toename van de middelen voor ontwikkelingssamenwerking. Daartoe werden 2 doelstellingen geformuleerd waarin gesteld wordt dat Vlaanderen de totale **officiële ontwikkelingshulp** of **ODA** zal verdubbelen en samen met andere decentrale entiteiten 7% van de totale Belgische ODA zal leveren.

De ODA van de Vlaamse overheid, de uitgaven die voldoen aan de internationale criteria voor ontwikkelingssamenwerking, groeide het afgelopen decennium overwegend aan. Alleen in 2010, 2012 en 2014-2015 klokte de Vlaamse ODA af op een lager niveau. In 2011 overschrijdt de Vlaamse ODA voor het eerst de kaap van 50 miljoen euro. Anno 2015 bedraagt de Vlaamse officiële ontwikkelingshulp ongeveer 53,9 miljoen euro; dat is 2,1% minder dan in 2014.

In 2014 gaven de Vlaamse gemeenten en provincies nagenoeg 10,2 miljoen euro uit aan ontwikkelingssamenwerking. Samen

2.141 Vlaamse ODA partnerlanden

Evolutie Vlaamse ODA (in miljoenen euro), plaats donorranking en aandeel van de Vlaamse ODA in de totale bilaterale ODA dat partnerland ontvangt (in %), van 2004 tot 2014.

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Malawi											
Vlaamse ODA (in miljoenen euro)	-	-	0,75	1,64	0,71	5,57	7,82	4,92	9,31	7,39	6,17
plaats donorranking	-	-	18	13	16	9	8	9	8	9	8
% van de totale bilaterale ODA	-	-	0,21	0,57	0,23	1,70	1,98	1,51	1,85	1,50	1,46
Mozambique											
Vlaamse ODA (in miljoenen euro)	1,29	4,79	2,82	5,57	7,00	5,33	4,97	7,93	2,95	8,71	4,55
plaats donorranking	21	18	19	19	19	19	20	18	21	19	20
% van de totale bilaterale ODA	0,20	0,69	0,33	0,71	0,75	0,57	0,52	0,64	0,25	0,67	0,41
Zuid-Afrika											
Vlaamse ODA (in miljoenen euro)	6,29	4,47	6,50	3,36	4,51	3,92	3,85	3,54	5,46	4,67	2,22
plaats donorranking	13	15	14	15	15	12	15	16	12	14	15
% van de totale bilaterale ODA	1,47	0,98	1,10	0,78	0,74	0,65	0,64	0,51	0,81	0,53	0,30

Bron: Departement iV, DGD, CRS OESO.

2.142 ODA

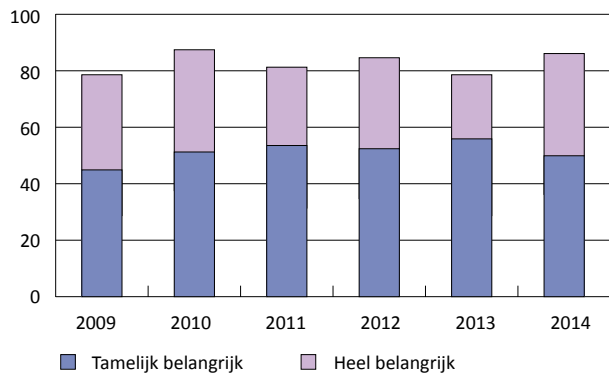
Evolutie van de ODA van de Vlaamse overheid, van de Vlaamse gemeenten en provincies en van België, van 2002 tot 2015, in 1.000 euro.

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Vlaanderen (Vlaamse overheid)	21.453,1	26.856,8	28.901,4	30.241,1	32.043,0	40.619,8	43.400,3	49.544,2	48.117,3	54.037,4	51.200,0	55.755,4	55.080,7	53.906,2
Vlaanderen (gemeenten en provincies)	6.057,9	8.167,4	8.157,3	9.421,1	7.523,1	7.655,8	8.136,8	8.966,0	10.430,0	10.349,8	9.492,6	9.085,2	10.225,3	
België	1.066.847	1.591.270	1.176.012	1.573.973	1.575.720	1.426.543	1.654.753	1.873.797	2.268.828	2.018.494	1.815.270	1.731.510	1.845.390	
% aandeel Vlaamse ODA in totale Belgische ODA	2,6	2,2	3,2	2,5	2,5	3,4	3,1	3,1	2,6	3,2	3,3	3,7	3,5	

Bron: Departement iv, DGD.

2.143 Belang ontwikkelingshulp

Evolutie in de mening over de belangrijkheid van hulp aan mensen in ontwikkelingslanden, van 2009 tot 2014, % dat het belangrijk vindt.

Bron: Eurobarometer 71.2 (lente 2009) - 82.1 (herfst 2014), bewerking SVR.

met de ODA van de Vlaamse overheid komt de totale Vlaamse ODA daarmee op circa 65,3 miljoen euro of 3,5% van de officiële ontwikkelingssamenwerking van België. Dit percentage kende de voorbije jaren een schommelend verloop en ligt nog een eindje af van de beoogde 7%.

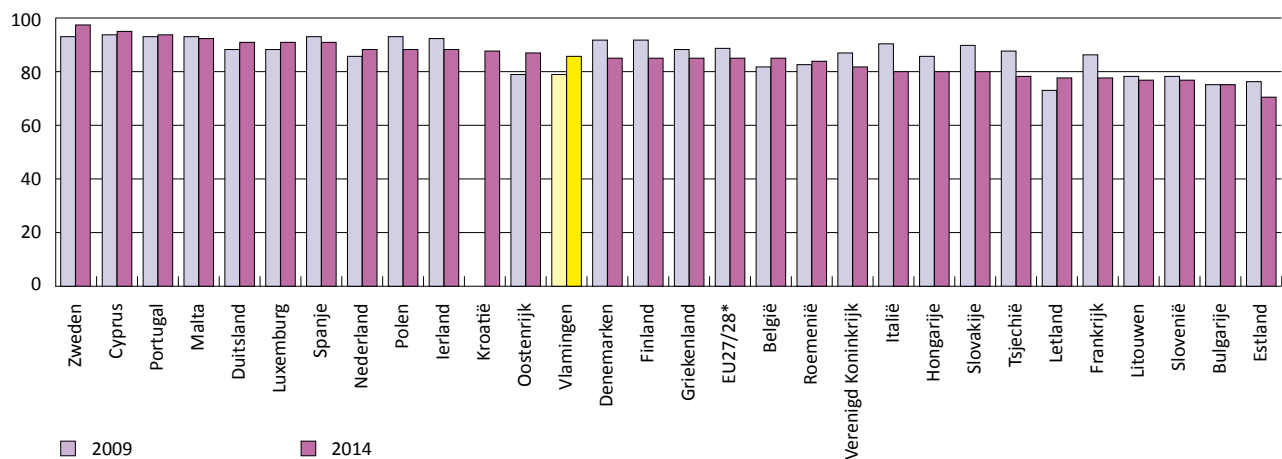
Draagvlak ontwikkelingssamenwerking

De Vlaamse Regering is er zich van bewust dat ontwikkelingssamenwerking maar succesvol kan zijn als er een breed maatschappelijk draagvlak voor is en tracht dit dan ook te verstevigen. Belangrijke aspecten hierbij zijn kennis, houding en gedrag.

In 2014 geeft 85% van de Vlaamse bevolking aan dat ontwikkelingshulp belangrijk is. Dat zijn er 5,5 procentpunten meer

2.144 Belang ontwikkelingshulp internationaal

Evolutie in de mening over de belangrijkheid van hulp aan mensen in ontwikkelingslanden, in 2009 en 2014, Europese vergelijking, % dat het belangrijk** vindt.

* EU28 in 2014, voordien EU27.

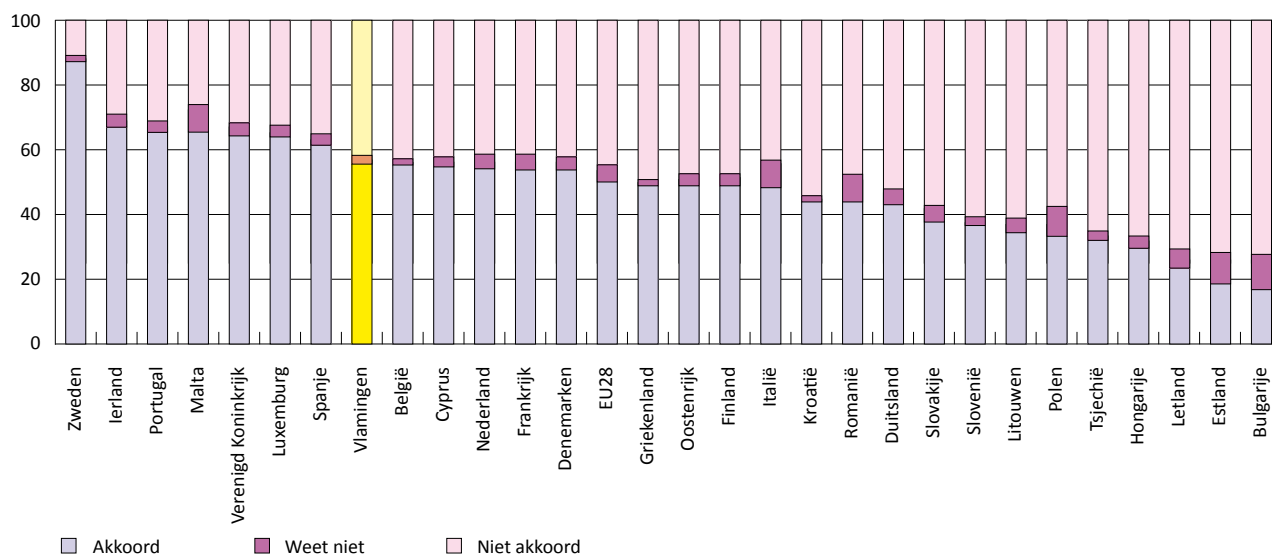
** De antwoordcategorieën 'heel belangrijk' en 'tamelijk belangrijk' werden samengenomen.

Bron: Eurobarometer 71.2 (lente 2009) - 82.1 (herfst 2014), bewerking SVR.

2.145 Rol individu

Mate van akkoord gaan met de stelling 'Als individu kan men een rol spelen bij het bestrijden van de armoede in de ontwikkelingslanden' in 2014, Europese vergelijking, %*.

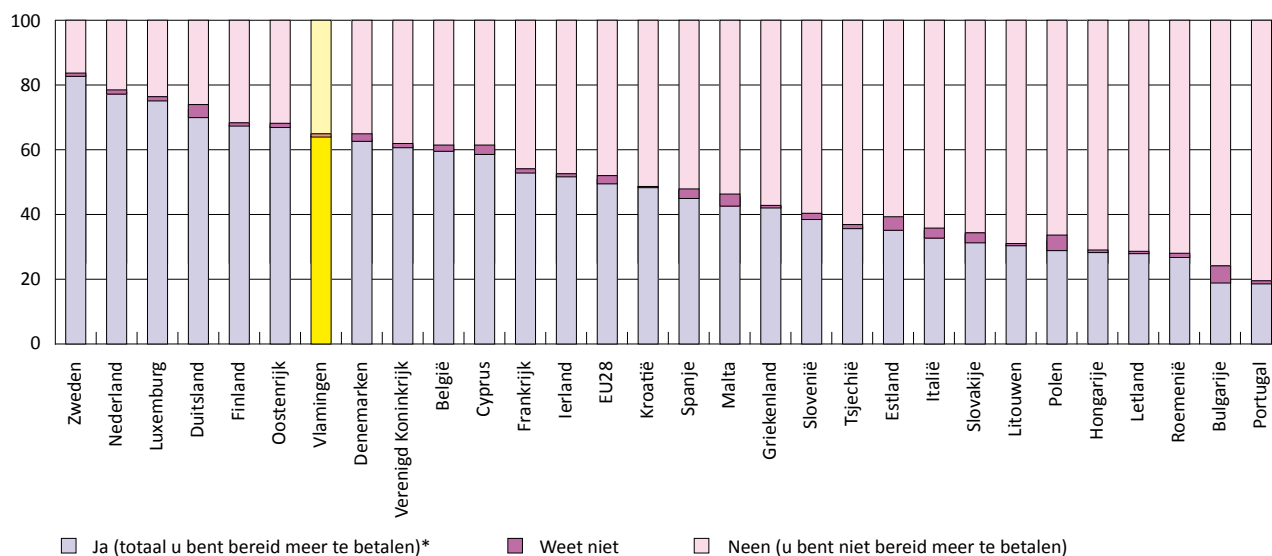
* De antwoordcategorieën 'helemaal akkoord' en 'eerder akkoord' werden samengenomen evenals de categorieën 'helemaal niet akkoord' en 'eerder niet akkoord'. Bron: Eurobarometer 82.1 (herfst 2014), bewerking SVR.

dan in 2013 en 6,5 procentpunten meer dan in het crisisjaar 2009. Ruim 1 op de 3 Vlamingen denkt zelfs dat het heel belangrijk is om mensen in ontwikkelingslanden te helpen. Ook de gemiddelde Europeaan erkent het belang van ontwikkelingshulp, al is het thema minder prioritair in 2014 dan in

2009. In vergelijking met 2009 liggen de steunniveaus in 17 op de 27 lidstaten lager. In al de lidstaten denken minstens 7 op de 10 respondenten dat hulp bieden aan personen in ontwikkelingslanden belangrijk is. In 7 EU-landen, met op kop Zweden en Cyprus, loopt dit zelfs op tot ruim 9 op de 10.

2.146 Persoonlijk engagement

Bereidheid om meer te betalen voor levensmiddelen of andere producten uit ontwikkelingslanden om mensen die in die landen wonen te ondersteunen (bijvoorbeeld voor eerlijke handel producten) in 2014, Europese vergelijking, %*.

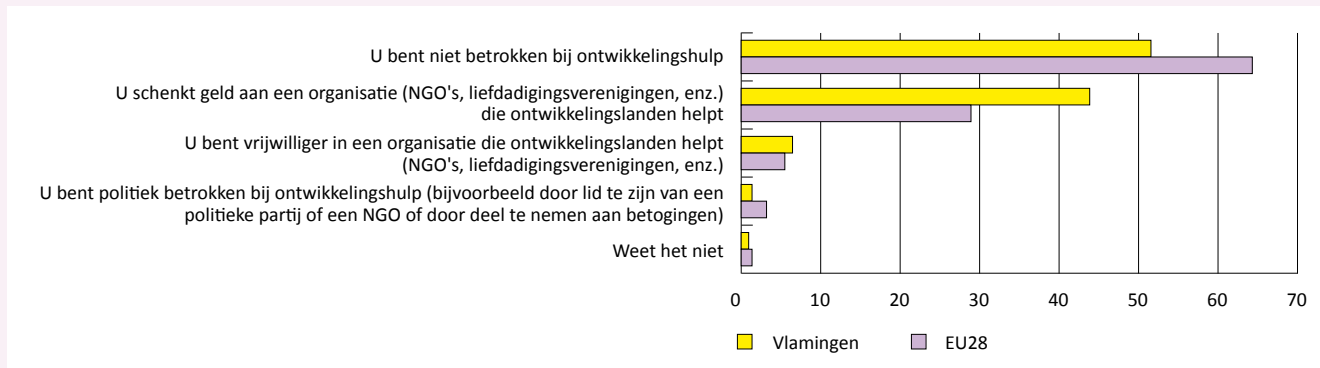

* De antwoordcategorie 'ja' omvat 3 antwoordcategorieën: 'ja, u bent bereid tot 5% meer te betalen', 'ja, u bent bereid tussen 6% en 10% meer te betalen' en 'ja, u bent bereid meer dan 10% meer te betalen'.

Bron: Eurobarometer 82.1 (herfst 2014), bewerking SVR.

2.147 Persoonlijke betrokkenheid

Persoonlijke betrokkenheid bij de hulp aan ontwikkelingslanden aan de hand van stellingen* die van toepassing zijn op de respondent in 2014, Europese vergelijking, in%.

* Meerdere antwoorden mogelijk.

Bron: Eurobarometer 82.1 (herfst 2014), bewerking SVR.

Er lijkt verdeeldheid te zijn omtrent de rol die een individu kan spelen bij de strijd tegen armoede. Circa 55% van de Vlamingen denkt dat ze een individuele rol kunnen spelen bij de aanpak van armoede in ontwikkelingslanden; maar 42% is hier evenwel niet van overtuigd.

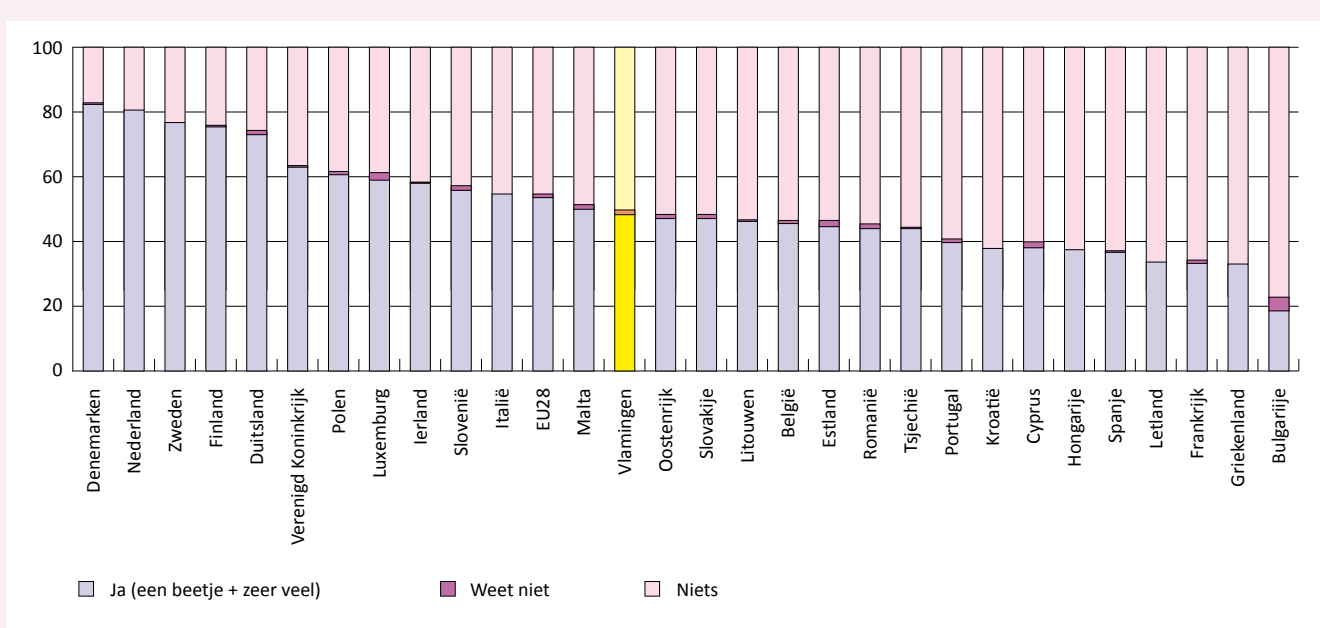
De helft van de EU28-inwoners meent dat ze op individueel vlak een rol kunnen spelen in de armoedebestrijding in ontwikkelingslanden. Toch vindt bijna 45% dat dit niet het geval is. Tussen de lidstaten zijn er behoorlijk wat verschillen. In 12 landen, waaronder België, is minstens de helft van de bevolking akkoord dat ze een individuele bijdrage kunnen leveren om de armoede in de ontwikkelingslanden tegen te gaan. In

Zweden zijn haast 9 op de 10 het hiermee eens. Ook in Ierland, Portugal en Malta zijn praktisch 2 op de 3 overtuigd dat ze een steentje kunnen bijdragen in de strijd tegen de armoede in ontwikkelingslanden. In 12 EU-landen gaat een meerderheid van de ondervraagden niet akkoord met de stelling dat men een rol kan spelen in de armoedeaanpak. In Estland en Bulgarije denken zelfs 7 op de 10 mensen dat er voor hen als individu geen rol is weggelegd om de armoede in ontwikkelingslanden aan te pakken.

Bijna 2 op de 3 Vlaamse inwoners geeft te kennen dat ze bereid zijn om meer te betalen voor levensmiddelen of andere

2.148 Kennis ontwikkelingshulp

Mate van kennis over waar de (nationale) ontwikkelingshulp naartoe gaat in 2014, Europese vergelijking, in %.

Bron: Eurobarometer 82.1 (herfst 2014), bewerking SVR.

producten om zo mensen in ontwikkelingslanden te ondersteunen. Het merendeel is bereid tot 5% meer te betalen; slechts een kleine groep zegt zelfs meer dan 10% extra te willen betalen. Ongeveer 35% van de Vlamingen is niet bereid om meer te betalen.

In de Europese Unie als geheel is er meer terughoudendheid: er zijn er gemiddeld genomen haast evenveel die beweren dat ze bereid zijn om meer te betalen als diegenen die niet meer willen betalen. Tussen de landen onderling vallen er verschillen te noteren. In 13 van de 28 EU-lidstaten zegt minstens de helft van de inwoners dat ze bereid zijn meer te betalen voor levensmiddelen of andere producten uit ontwikkelingslanden. In Zweden zijn er dit ruimschoots 8 op de 10 en in Nederland en Luxemburg ongeveer 3 op de 4.

Bijna de helft van de Vlamingen geeft aan persoonlijk betrokken te zijn bij het helpen van mensen in ontwikkelingslanden. Het grootste deel (44%) doet dit door geld te schenken aan een organisatie die ontwikkelingslanden helpt. Een kleinere groep is politiek betrokken (2%) of aan de slag als vrijwilliger in een organisatie die ontwikkelingslanden helpt (7%). Nagenoeg de helft van de Vlaamse bevolking zegt niet betrokken te zijn bij ontwikkelingshulp.

De gemiddelde Europeaan is minder persoonlijk betrokken bij het verlenen van hulp aan personen in ontwikkelingslanden. Ongeveer 1 op de 3 is persoonlijk betrokken en het merendeel hiervan doet dit door geld te doneren.

De helft van de Vlaamse bevolking lijkt niet op de hoogte te zijn van waar de Belgische ontwikkelingshulp naartoe gaat. Bijna de helft van de Vlamingen denkt dit wel te weten. In de EU28 ligt de persoonlijke kennis met betrekking tot ontwikkeling (54%) gemiddeld iets hoger, wat niet wegneemt dat er tussen de verscheidene lidstaten grote verschillen zijn. In Denemarken en Nederland menen 8 op de 10 te weten waar de ontwikkelingshulp naartoe gaat; aan de andere kant van het spectrum zit Bulgarije waar amper 1 op de 5 op de hoogte schijnt te zijn.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

Bourgeois, G. (2014). *Beleidsnota Buitenlands Beleid, Internationaal Ondernemen en Ontwikkelingssamenwerking 2014-2019*. Brussel: Vlaams Parlement.

Bourgeois, G. (2015). *Beleidsbrief Buitenlands Beleid, Internationaal Ondernemen en Ontwikkelingssamenwerking 2015-2016*. Brussel: Vlaams Parlement.

TNS Opinion & Social (2014). *The European Year for Development – Citizens' views on development, cooperation and aid*. Special Eurobarometer 421.

Departement internationaal Vlaanderen:

<http://www.vlaanderen.be/int/>

Vlaamse ontwikkelingssamenwerking:

<http://www.vlaanderen.be/ontwikkelingssamenwerking>

Eurobarometer:

http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm

Sustainable Development Goals:

<https://sustainabledevelopment.un.org/sdgs>

BLIKVANGERS

- In 2014 besteedt Vlaanderen 2,46% van het bruto binnenlands product aan onderzoek en ontwikkeling (figuur 2.149).
- Het totaal aan O&O-personeel neemt onafgebroken toe. In 2014 zijn ruim 44.000 voltijdse equivalenten actief in Vlaanderen (figuur 2.156).
- Ten opzichte van de Europese referentielanden, behoort Vlaanderen tot de top op het vlak van publicatie-output. In 2014 worden in Vlaanderen 24,3 publicaties per 10.000 inwoners geteld (figuur 2.160).
- Vlaanderen staat op Europees niveau in de subtop voor de octrooiaanvragen. In 2012 bedraagt het aantal aangevraagde octrooien in het Vlaamse Gewest 225 per miljoen inwoners (figuur 2.162).

In een ontwikkelde economie is het des te belangrijker om maatschappelijke uitdagingen aan te pakken door innovatieve oplossingen. Daardoor komen er nieuwe jobs, kunnen onze bedrijven internationaal doorgroeien en kan Vlaanderen bij de top van de Europese regio's gebracht worden. Dat vereist nauwe samenwerking tussen onderzoekers, bedrijven en de overheid.

In het Pact 2020 wordt dit vertaald in 4 doelstellingen.

- Vanuit een oogpunt van economische en maatschappelijke valorisatie besteedt Vlaanderen 3% van zijn bruto binnenlands product (bbp) aan onderzoek en ontwikkeling (O&O).
- Dat uit zich in een verdubbeling (vanaf 2007) van de omzet uit nieuwe of verbeterde producten en diensten, een hogere vertegenwoordiging van de speerpunt domeinen, zoals ICT en gezondheidszorg, logistiek en een slim elektriciteitsnetwerk en een hoger aandeel werkenden in kennisintensieve sectoren tot op een gelijk niveau als de Europese topregio's.
- Ook het aantal patentaanvragen stijgt jaar op jaar. Innovatie wordt meer en beter verspreid over alle sectoren, bedrijfstypes en maatschappelijke geledingen heen, mede met het oog op het bevorderen van duurzame ontwikkeling.
- De overheidssteun voor eco-innovatie staat tegen 2020 op het niveau van de top 5 van de Europese regio's.

In het eerste luik van dit hoofdstuk staat de inputzijde centraal. De O&O-intensiteit en de financiële inspanningen van zowel de private als de publieke sector komen aan bod. Daarna worden de overheidsinspanningen voor O&O gedetailleerd besproken. Het menselijk potentieel voor het uitvoeren van de O&O-activiteiten is eveneens opgenomen in dit luik.

Het tweede luik legt de focus op de effectieve output van het onderzoek dat uitgevoerd werd. Verder is ook een deel over slimme specialisatie in Vlaanderen opgenomen.

Input

De economische ontwikkeling is een dynamisch proces. Landen en regio's moeten competitief en creatief blijven op een steeds andere manier en zo economische groei creëren. Dit proces verloopt in 3 fasen.

In de eerste ontwikkelingsfase kunnen landen en regio's hun economische groei vooral realiseren door een hogere inzet van goedkope productiefactoren (arbeid en kapitaal). In deze **factorgedreven economieën** worden vooral gestandaardiseerde goederen en diensten geproduceerd.

In de tweede ontwikkelingsfase is economische groei hoofdzakelijk het resultaat van efficiëntieverhoging in de (massa-) productie van goederen en diensten. **Efficiëntiegedreven economieën** kenmerken zich door een hoge mate van industrialisatie. In dit stadium is het belangrijk dat de beroepsbevolking voldoende opgeleid is zodat zij de beste en meest efficiënte technologieën kunnen toepassen in het productieproces.

In de derde fase van economische ontwikkeling is economische groei hoofdzakelijk het resultaat van innovatie. Regio's die zich in deze fase bevinden, worden **innovatiegedreven economieën** genoemd. Ze kunnen niet langer concurreren op basis van lage prijzen door de hoge kosten van de aanwezige productiefactoren. Efficiëntieverhoging behoort evenmin tot de mogelijkheden omdat men steeds dichterbij de grens van de technologische mogelijkheden zit. Landen en regio's die zich zoals Vlaanderen in deze ontwikkelingsfase bevinden, zijn verplicht 'anders' te gaan concurreren. Hierbij ligt de nadruk op innovatie en de creatie van kennis en innovatieve producten. Eén van de belangrijkste voorwaarden voor innovatie, is een voldoende hoog niveau van uitgaven voor O&O.

Innovatie is noodzakelijk, maar op zich niet voldoende om tot economische groei te komen. Pas als innovatieve ideeën effectief omgezet worden in producten leiden ze tot een belangrijke toegevoegde waarde voor de economie. Daarom dienen O&O-inspanningen gepaard te gaan met voldoende ondernemerschap en creativiteit. In hoofdstuk 2.3 Ondernemen en internationale handel wordt het ondernemerschap in Vlaanderen in kaart gebracht.

O&O-intensiteit

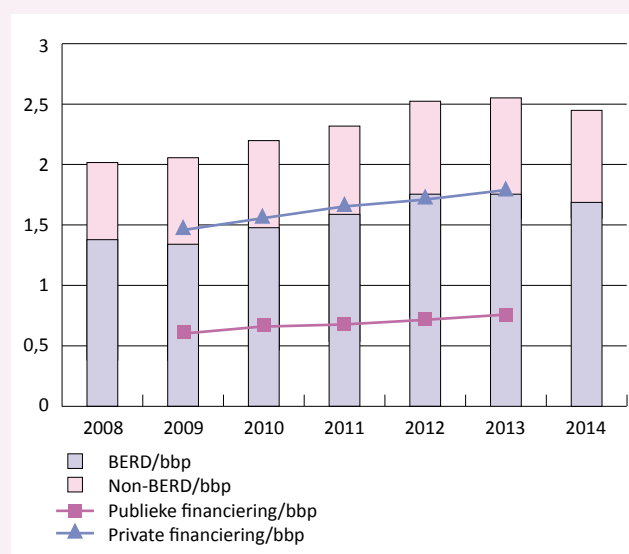
Het totaal van de O&O-uitgaven van een land of regio krijgen in de internationale nomenclatuur de aanduiding 'Gross Expenditure on Research & Development' (bruto binnenlandse uitgaven voor O&O) of kortweg GERD. De GERD is de som van de O&O-uitgaven van de 4 grote sectoren waar dat onderzoek wordt uitgevoerd (los van de herkomst van de middelen):

1. de O&O-uitgaven in de ondernemingen, inclusief de met haar verbonden collectieve onderzoekscentra (BERD);
2. de O&O-uitgaven in de publieke onderzoekscentra (GO-VERD);
3. de O&O-uitgaven in het hoger onderwijs (universiteiten, hogescholen en de hiermee verbonden onderzoeksinstellingen) (HERD);
4. de O&O-uitgaven in de semi-publieke, private non-profit organisaties (PNP).

Een van de meest gebruikte indicatoren om de O&O-activiteit weer te geven, is de **O&O-intensiteit**. Hierbij is de 3%-norm als Europees streefcijfer belangrijk, ook gekend als de Barcelona-doelstelling. Dit cijfer werd bepaald in 2002 en stelde dat de O&O-uitgaven tegen 2010 3% van het bbp moesten bedragen. Deze doelstelling bleek al snel te ambitieus voor de meeste lidstaten. Maar dit cijfer blijft als headline indicator internationaal van groot belang en werd daarom bekrachtigd in de nieuwe toekomstagenda Europa 2020 van de Europese Commissie. Voldoende hoge O&O is één van de kernvereisten opdat de EU haar plaats tussen de innovatieve economieën wereldwijd kan behouden, dan wel versterken. Ook nationaal en regionaal is dit streefcijfer cruciaal. Vlaanderen engageert zich in het Pact 2020 voluit om de 3%-norm te halen. De private sector zou daarbij moeten instaan voor 2/3 van de inspanningen, de publieke sector voor 1/3.

2.149 O&O-intensiteit in Vlaanderen

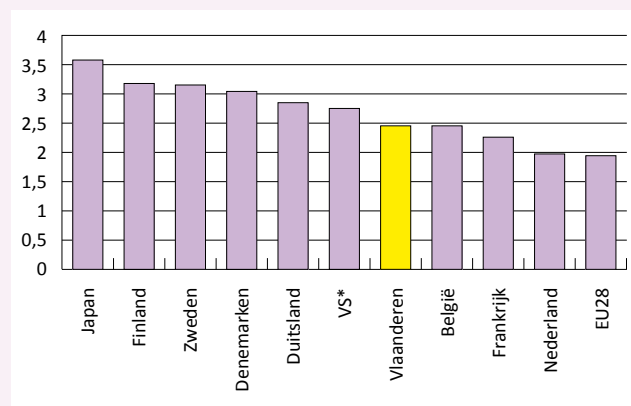
Evolutie van de O&O-uitgaven (BERD en non-BERD) ten opzichte van het bbp in Vlaanderen en de herkomst van de financiering ervan (privaat of publiek), van 2008 tot 2014, in %.

Bron: EWI, ECOOM, 3% nota 2016.

2.150 Internationale vergelijking

Internationale vergelijking van de totale O&O-intensiteit, in 2014, in % bbp**.

* 2013.

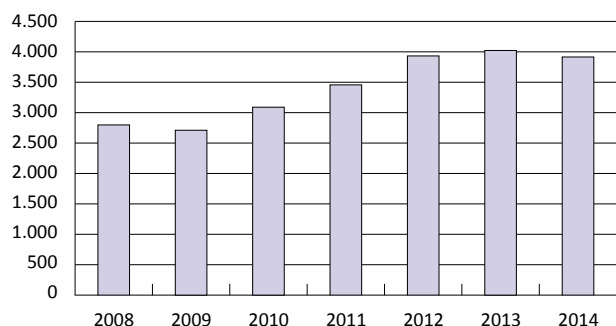
Noot: EU28: schatting door EU-secretariaat; Denemarken en Duitsland: voorlopig en nationale schatting; Zweden, Frankrijk, Nederland en België: voorlopig cijfer; VS: voorlopig en meeste kapitaaluitgaven niet meegerekend; Japan: samengesteld volgens het systeem van de Nationale Rekeningen.

** Het bbp wordt sinds VRIND editie 2015 berekend volgens het ESR 2010 rekenstelsel.

Bron: EWI, ECOOM: 3% nota 2016 en OECD database - Main Science and Technology Indicators 2016/1.

2.151 O&O-uitgaven - BERD

Evolutie van de Vlaamse O&O-uitgaven door de bedrijven (BERD), van 2008 tot 2014, in miljoenen euro (lopende prijzen).

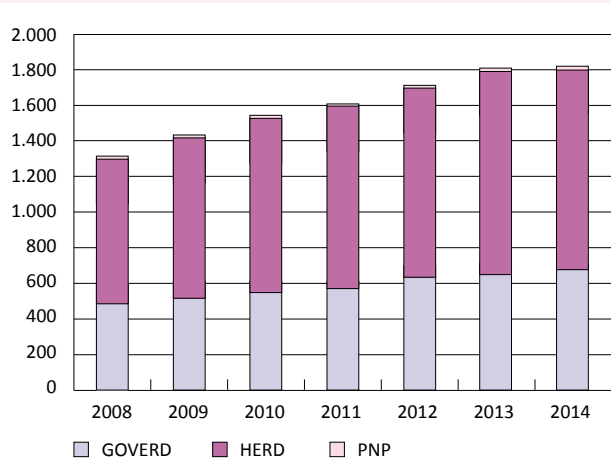
Bron: EWI, ECOOM 3% nota 2016.

De O&O-intensiteit komt in het Vlaamse Gewest op 2,46% in 2014. Vanaf 2009 (2,06%) tot 2013 (2,55%) zat de O&O-intensiteit sterk in de lift. Voor 2014 is een daling op te tekenen vooral bij de private sector. De publieke sector (=nonBERD) levert een bijdrage van 0,78 procentpunt aan de O&O-intensiteit in Vlaanderen, voor de private sector (=BERD) is dit 1,68 procentpunten. Wanneer de O&O-intensiteit van het Vlaamse Gewest voor 2013 opgesplitst wordt naar de herkomst van middelen in plaats van naar de plaats van uitvoering van het onderzoek hierboven, dan resulteert dit in 1,79% (of ongeveer 70% van de totale O&O-intensiteit) private financiering en 0,77% (of ongeveer 30% van de totale O&O-intensiteit) publieke financiering. Voor 2014 kan er geen opsplitsing private/publieke financiering berekend worden.

Verder is er een onderscheid tussen de gewest- en de gemeenschapsbenadering. De gewestbenadering heeft louter betrek-

2.152 O&O-uitgaven - non-BERD

Evolutie van de non-BERD en de opsplitsing naar de verschillende subsectoren, van 2008 tot 2014, in miljoenen euro (lopende prijzen).

Bron: EWI, ECOOM 3% nota 2016.

king op alle inspanningen geleverd op het grondgebied van het Vlaamse Gewest en geldt als internationale vergelijkingsbasis. Bij de gemeenschapsbenadering worden ook de O&O-uitgaven meegenomen van de Vlaamse instellingen uit het hoger onderwijs (universiteiten en hogescholen) gelegen in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest. De O&O-intensiteit volgens de gemeenschapsbenadering komt op 2,51% voor 2014.

Europees vergeleken scoort Vlaanderen hoger dan het EU28-gemiddelde en landen zoals Nederland en Frankrijk. Maar het Vlaamse Gewest moet nog steeds de Scandinavische landen Finland, Zweden en Denemarken, die deze 3%-norm wel halen, laten voorgaan, evenals Duitsland die dit streefcijfer sterk benadert. De Europese Unie als geheel (1,94%) blijft nog altijd duidelijk achter bij de VS (2,74%) en Japan (3,58%).

O&O private sector

In 2014 spendeerden de bedrijven 3,921 miljoen euro aan O&O-activiteiten (in lopende of werkelijke prijzen). Dat correspondeert met een O&O-intensiteit van 1,68%, of een daling ten opzichte van 2013 (1,76%). De absolute O&O-uitgaven voor de bedrijven liggen in 2014 ook lager dan in 2013. Het gros van de O&O-inspanningen in Vlaanderen is geconcentreerd bij grote bedrijven, in het bijzonder bij multinationale ondernemingen die hier actief zijn. Let wel: dit wil niet zeggen dat kleinere binnenlandse ondernemingen in hun productieproces geen gebruik kunnen maken van technologie die elders ontwikkeld werd.

De O&O-uitgaven in het hoger onderwijs (HERD) worden via diverse kanalen gefinancierd. Het deel van de HERD gefinancierd met private middelen (binnenlandse bedrijven) kwam in 2013 op 15,8%. Dat is internationaal gezien een hoog cijfer. Anders gezegd: Vlaanderen scoort goed op het vlak van interactie tussen ondernemingen en hoger onderwijs. Enkel Duitsland komt in de buurt (14%). Het percentage ligt ook ruim boven dat van de Scandinavische landen en is dubbel zo hoog als het cijfer voor de EU28. De bedrijven zijn met andere woorden een belangrijke opdrachtgever en financieringsbron van het onderzoek aan de Vlaamse universiteiten. Wanneer ook nog de onderzoeksmiddelen gefinancierd door de buitenlandse bedrijven meegenomen worden bij deze vergelijking, stijgt het percentage nog licht naar 16%. Voorlopig cijfers voor 2014 tonen aan dat het cijfer in dezelfde orde zal liggen voor Vlaanderen.

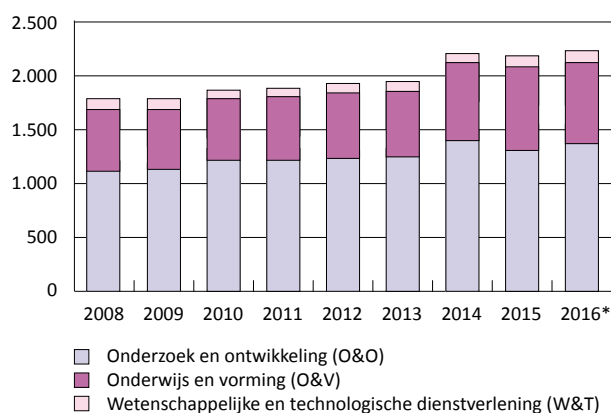
O&O publieke sector

De O&O-uitgaven in de publieke sector (non-BERD = GOVERD + HERD + PNP) bedroegen in 2014 1.817 miljoen euro volgens de gewestbenadering. Ongeveer 37% van de uitgaven gebeurt door de publieke onderzoekscentra (GOVERD) en 62% zijn uitgaven door het hoger onderwijs (HERD). In absolute cijfers blijven de O&O-uitgaven uit de publieke sector licht toenemen. De O&O-intensiteit in de publieke sector is met 0,78% in 2014 vergelijkbaar met het niveau van 2013. Het aandeel van de O&O-uitgaven in de publieke sector binnen de totale O&O-uitgaven bedraagt ongeveer 32% en dit wijkt amper af van het aandeel uit 2013.

2.153 Wetenschapsbudget

Evolutie van de verdeling van het Vlaamse wetenschaps- en innovatiebudget voor O&O, O&V en W&T, afgeleid uit het Horizontaal Begrotingsprogramma Wetenschapsbeleid (HB-PWB), van 2008 tot 2016, in miljoen euro.

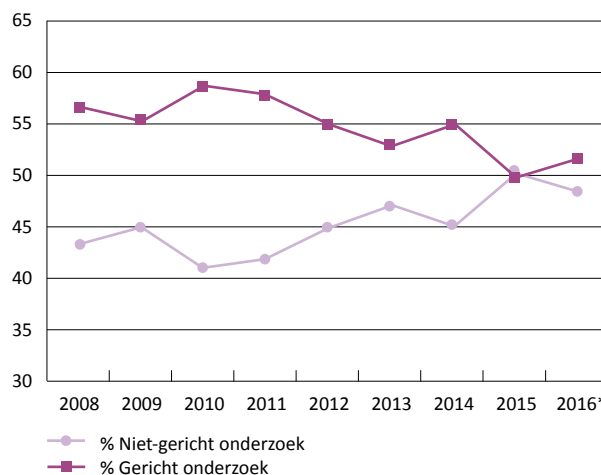

* Initiële kredieten 2016.

Bron: Speurgids Ondernemen & Innoveren 2016.

2.154 Aandeel niet-gericht versus gericht onderzoek

Evolutie aandeel niet-gericht versus gericht onderzoek, van 2008 tot 2016, in %.

* Initiële kredieten 2016.

Bron: Speurgids Ondernemen en Innoveren 2016.

O&O-overheidskredieten

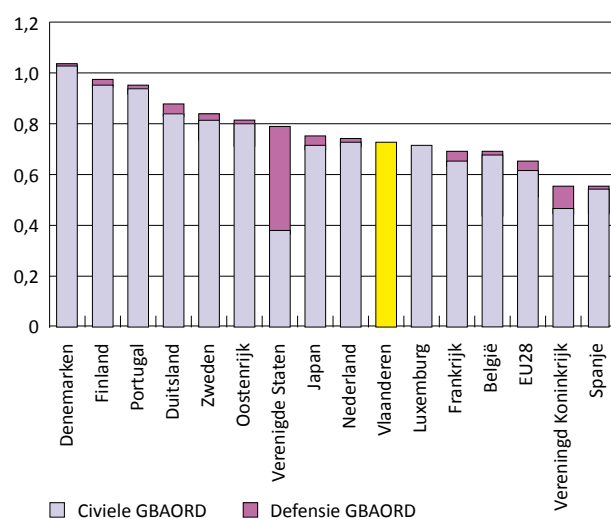
De begrotingsopmaak in 2016 voorziet een budget van 2,217 miljard euro voor wetenschaps- en innovatiebeleid. Hiervan gaat 1,398 miljard euro naar O&O, 718 miljoen euro naar onderwijs en vorming (O&V) en 101 miljoen euro naar wetenschappelijke en technologische dienstverlening (W&T). Het budget voorzien voor O&O stijgt ten opzichte van het O&O-budget in 2015. Het budget voor onderwijs en vorming daalt licht en het totale (horizontale) budget voor het wetenschaps- en innovatiebeleid stijgt tot het hoogste ooit.

Van de 1.398 miljoen euro voorzien voor **wetenschappelijk onderzoek** (O&O) is 679 miljoen euro voor het niet-gericht onderzoek en 719 miljoen euro voor het gericht onderzoek; dit betekent een verhouding van gericht ten opzichte van niet-gericht onderzoek van ongeveer 51/49. Niet-gericht onderzoek wordt gedreven door wetenschappelijke ambitie en nieuwsgierigheid, terwijl gericht onderzoek een economisch of maatschappelijk doel nastreeft.

Het **O&O-budget** van de Vlaamse overheid in strikte zin (Vlaamse uitgavenbegroting) belooft in 2016 0,57% van het Vlaamse bbp. Met toevoeging van het Vlaams aandeel van de federale O&O-kredieten loopt dit op tot 1.701 miljoen euro (of 0,69% van het bbp) en na optellen van de middelen van het EU-Kaderprogramma tot 1.861 miljoen euro (of 0,76% van het bbp). Internationaal vergeleken bereikt Vlaanderen een gemiddelde score op het vlak van O&O-overheidskredieten (voor 2014: 0,73% tegenover 0,65% als EU-gemiddelde).

2.155 Overheidsbudget Internationaal

Internationale vergelijking van de O&O-overheidsbudgetten (GBAORD), in 2014, in % van het bbp.

Bron: Speurgids Ondernemen & Innoveren 2016.

Menselijk potentieel

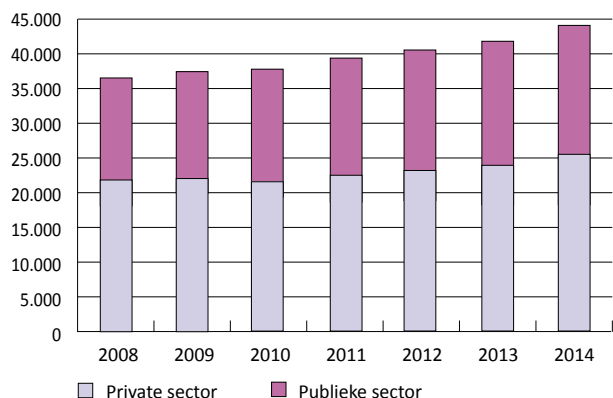
Wil Vlaanderen zijn ambitie als topkennisregio waarmaken, dan zijn blijvende investeringen in voldoende, kwalitatief en mobiel O&O-personeel noodzakelijk. De internationale arbeidsmarkt voor onderzoekers is competitief, en het is belangrijk dat Vlaanderen zich niet onbetuigd laat. In dit deel komen ook de studenten en hun studiekeuze, het aantal doctoraten en de mobiliteit van onderzoekers aan bod.

O&O-personeel

Het Vlaamse Gewest telde in 2014 44.077 voltijdse equivalenten (VTE) **O&O-personeel**. De inspanningen op het vlak van personeel stegen de voorbije 5 jaar zowel in de ondernemingen

2.156 O&O-personeel

Evolutie van het O&O-personeel in de private en de publieke sector, van 2008 tot 2014, in voltijdse equivalenten.

Bron: ECOOM: 3% nota 2016.

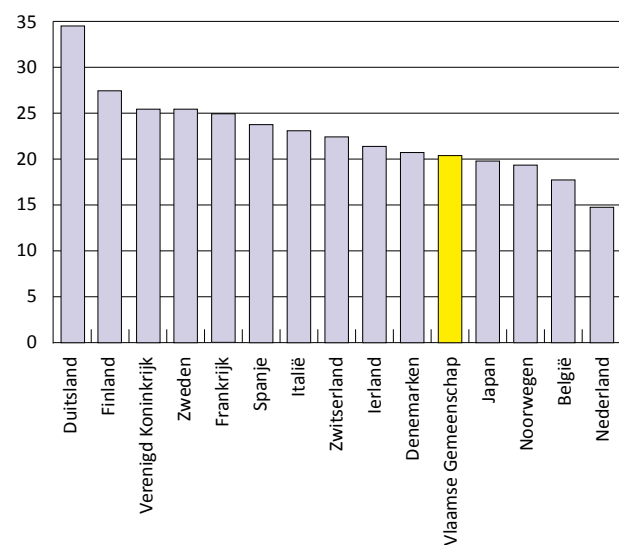
als in de publieke sector. Het merendeel van het O&O-personeel (58,1%) is werkzaam in de private sector. Het aandeel van de publieke sector bedraagt 41,9%, of een lichte daling ten opzichte van 2013.

Studenten en studiekeuze

In het academiejaar 2014-2015 telden de Vlaamse hogescholen of universiteiten 46.550 **studenten** (of 68,4% van de Vlaamse 18-jarigen) die zich voor het eerst inschreven. Meer dan de

2.157 Diploma's in wiskunde, wetenschappen en technologie

Internationale vergelijking van diploma's in wiskunde, wetenschappen en technologie in het hoger onderwijs ten opzichte van alle diploma's in het hoger onderwijs, in 2014, in %.

Bron: Eurostat, departement O&V (cijfer Vlaamse Gemeenschap).

helft van deze generatiestudenten startte een professionele bacheloropleiding aan een hogeschool. Zie ook kerncijfers hoger onderwijs in hoofdstuk 2.1.

Ongeveer 32% of 6.160 generatiestudenten aan de universiteit kiest voor een **wetenschappelijk-technische opleiding** (dit omvat de studiegebieden wetenschappen, toegepaste wetenschappen, toegepaste biologische wetenschappen, farmacie, biomedische wetenschappen, biotechniek, industriële wetenschappen en technologie en productontwikkeling). Ten opzichte van het vorig academiejaar is er weinig verandering vast te stellen in deze cijfers.

Bij de academisch en professioneel gerichte bachelors aan de hogescholen valt de keuze van ongeveer 16,8% van de nieuwe studenten op een opleiding in één van de volgende technologische studiegebieden: biotechniek, industriële wetenschappen en technologie of nautische wetenschappen.

Diploma's

In 2014 komt het aandeel van de diploma's in **wiskunde, wetenschappen en technologie** in het Vlaamse hoger onderwijs op 20,6% van het totaal aantal diploma's. Hiermee scoort Vlaanderen eerder laag in een internationale vergelijking, maar het aandeel is wel licht gestegen. Duitsland, Finland, het Verenigd Koninkrijk en Zweden halen hier meer dan 25%. Enkel Japan, Noorwegen en Nederland scoren nog lager.

Doctoraten

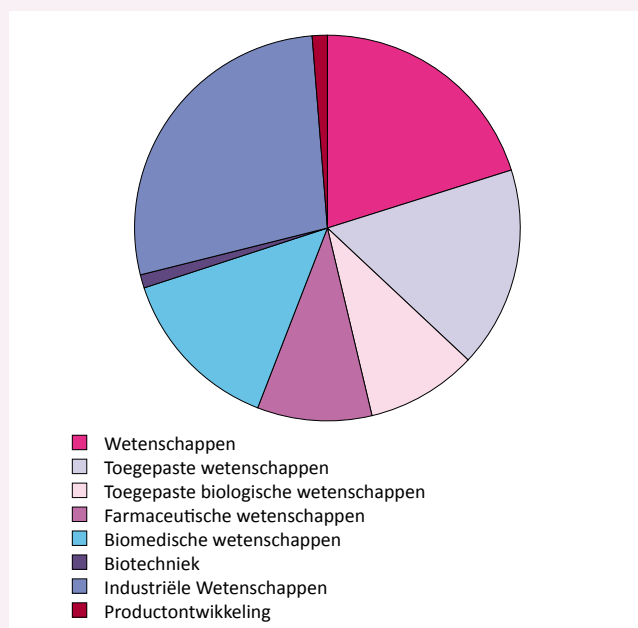
De instroom in onderzoeksfuncties van het hoger onderwijs is afhankelijk van de discipline. De wetenschappen en technologierichtingen voorzien nog altijd de grootste doorstroming naar onderzoekscarrières. Het aantal afgeleverde **doctoraten** ten opzichte van het potentieel aan onderzoekers (het aantal afgestudeerden in een 2de cyclus binnen eenzelfde studiegebied) bedraagt voor de wetenschappen, de toegepaste wetenschappen, de toegepaste biologische wetenschappen en geneeskunde meer dan 30%. Voor wijsbegeerte en moraalwetenschappen, godgeleerdheid, godsdienstwetenschappen en kerkelijk recht en geneeskunde ligt dit met 25% ook nog hoog.

Het totaal aantal uitgereikte doctoraten zit al een tijd in de lift. Tijdens het academiejaar 2014-2015 werden aan de Vlaamse universiteiten 1.986 doctoraten uitgereikt, duidelijk meer dan in het academiejaar 2013-2014. De voorbije jaren steeg het aantal afgestudeerden met een doctoraat met ruim 40%. Het aantal doctoraatsdiploma's uitgereikt aan vrouwen nam de voorbije vijf jaar toe van 591 (academiejaar 2009-2010) naar 875 (academiejaar 2014-2015), een stijging van ongeveer 50%. Dit houdt in dat het aandeel vrouwelijke gedoctoreerden groter werd de voorbije vijf jaar en nu 44% bedraagt.

Een internationale vergelijking van het aantal nieuw gedoctoreerden toont dat Vlaanderen met een 13de plaats op 30 landen (EU28 en Noorwegen en Zwitserland) nog steeds matig scoort.

2.158 Belangstelling exacte en toegepaste wetenschappen

Spreiding van het aantal generatiestudenten aan Vlaamse universiteiten ingeschreven bij de exacte en toegepaste wetenschappen, verdeling per discipline, in het academiejaar 2014-2015, in absolute cijfers.

Bron: Departement O&V – Databank Hoger Onderwijs.

Internationale mobiliteit van onderzoekers

Het aantal **buitenlandse onderzoekers** aan de Vlaamse universiteiten neemt al jaren toe, vooral bij de extern gefinancierde personeelscategorieën. Voor het Zelfstandig Academisch Personeel (ZAP) en het Assisterend Academisch Personeel (AAP) is er ook een stijging, maar minder uitgesproken. Het aandeel niet-Belgen is toegenomen van 8% in 2003 naar meer dan 23% in 2014. Om te kunnen vergelijken met voorgaande jaren werd het personeel uit het integratiekader, dat is overkomen uit de hogescholen, niet meegerekend. Het aandeel buitenlanders in deze personeelscategorieën (OP1, OP2 en OP3) bedraagt slechts 3%.

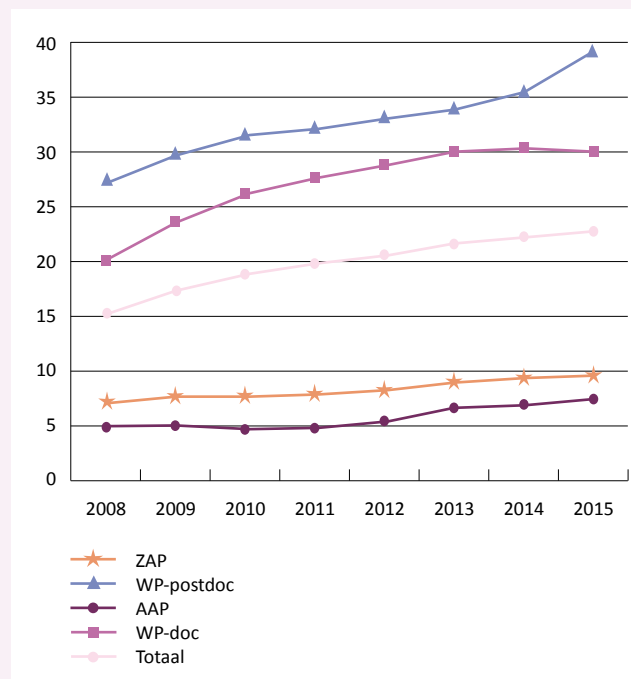
De grootste groep buitenlanders komt uit andere EU-landen zoals Nederland, Italië en Duitsland. Maar ook China en India zijn sterk vertegenwoordigd. Wanneer we het verschil tussen EU- en niet-EU-nationaliteiten per personeelsgroep nader beschouwen valt op dat het aandeel niet-EU-onderzoekers nauwelijks meer dan 1,5% bedraagt voor het ZAP en AAP. Bij de extern gefinancierde onderzoekers nemen de niet-EU'ers een aandeel in van meer dan 14%.

Intersectorale mobiliteit van onderzoekers

Onderzoekers in Vlaanderen beginnen niet steeds aan een academische carrière. Integendeel, de niet-academische arbeidsmarkt is sinds een aantal jaren de grootste werkgever van doctoraathouders in Vlaanderen. Volgens recente ECOOM-cijfers zijn 71% van de cohorte gedoctoreerd in de academiejaren 2005-2006 tot 2007-2008 3 jaar na het doctoraat niet

2.159 Mobiliteit van onderzoekers naar statuut

Evolutie van het aandeel buitenlandse onderzoekers aan Vlaamse universiteiten naar statuut, van 2008 tot 2015, in %.

Bron: VLIR Personeelsstatistieken, ECOOM.

meer actief in een post-doc of ZAP-functie aan een Vlaamse universiteit. Een deel daarvan zal (academisch) actief zijn buiten Vlaanderen. Het grootste deel zal een carrière uitbouwen op de niet-academische arbeidsmarkt in Vlaanderen. Dit cijfer sluit aan bij de eerdere resultaten van de Careers of Doctorate Holders Survey 2013. Hierin gaf ruim een derde aan werkzaam te zijn aan de universiteit 3 jaar na het doctoraat, maar door een vermoedelijke grotere responsratio in de groep die actief is aan de universiteit wordt er verondersteld dat dit een lichte overschatting is.

Output

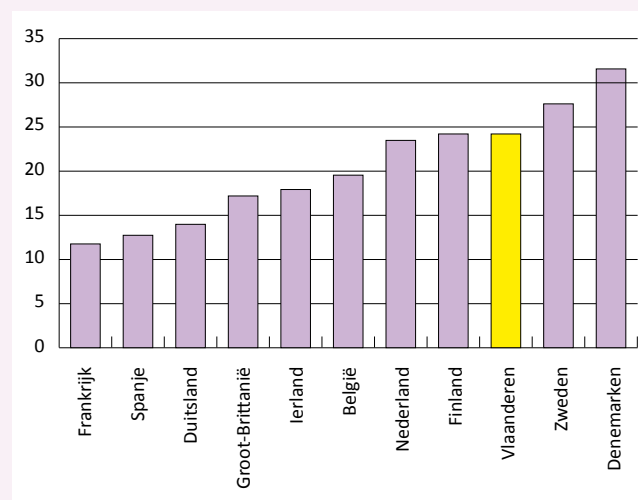
Hier komen de resultaten van de maatregelen en inspanningen die wetenschap, technologie en innovatie stimuleren aan bod. Het gaat daarbij zowel om wetenschappelijke publicaties als om het aantal octrooien. Ook de slimme specialisatie en de spin-offs worden behandeld.

Wetenschappelijke publicaties

De Vlaamse **wetenschappelijke publicatieactiviteit** (tijdschriften- en proceedingsliteratuur) nam de voorbije jaren sterk toe. In 2014 ging het om een output van 24,3 **publicaties** per 10.000 inwoners terwijl het in 2004 nog 14,2 bedroeg. In een rangschikking van Europese landen klimt het Vlaamse Gewest met dit cijfer in 2014 van de vierde naar de derde plaats. Vlaanderen scoort quasi gelijk met Finland en enkel Denemarken en Zweden realiseren nog hogere cijfers. Het aandeel

2.160 Publicatieoutput

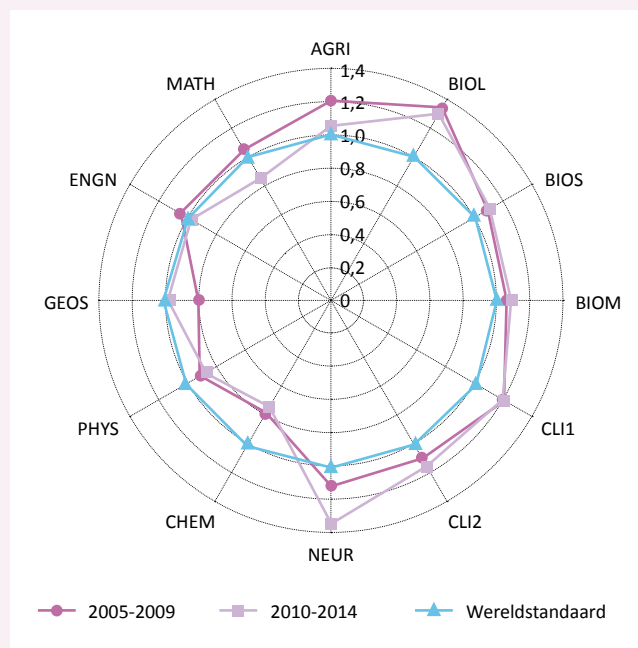
Aantal publicaties per 10.000 inwoners in Vlaanderen en Europese referentielanden, in 2014.

Bron: ECOOM.

2.161 Publicatieprofiel (specialisatie)

Het publicatieprofiel van het Vlaamse onderzoek op basis van de activiteitsindex AI, perioden 2005-2009 en 2010-2014.

Noot:

AGRI= Agronomie en Omgevingswetenschappen
 BIOL= Biologie (op het organisme en het supraorganismevlak)
 BIOS= Biowetenschappen (algemene, cellulaire en subcellulaire biologie, genetica)
 BIOM= Biomedisch onderzoek
 CL1= Klinisch en experimentele geneeskunde (algemene en interne geneeskunde)
 CL2= Experimentele geneeskunde II (niet-interne vlakken) NEUR= Neuro- en Gedragwetenschappen
 CHEM= Chemie PHYS= Fysica
 GEOS= Aard- en Ruimtetwetenschappen ENGN= Technische wetenschappen
 MATH= Wiskunde
 Bron: ECOOM (SCIE), Vlaams Indicatorenboek WTI 2015.

van Belgische publicaties met een Vlaamse bijdrage, vertoont ook een stijgende tendens: van 66% in 2002 tot 73% in 2014.

Citaties kunnen beschouwd worden als de erkenning van gepubliceerde onderzoeksresultaten door de wetenschappelijke gemeenschap. Hoewel het aantal citaties van een publicatie geen rechtstreekse kwaliteitsmaat is, drukt een groot aantal ontvangen citaties per publicatie toch een bepaalde impact uit. In vergelijking met een tiental Europese referentielanden en China hoort Vlaanderen op het vlak van de relatieve citatiekaart tot de wetenschappelijke top samen met Zweden, Denemarken, Nederland en het Verenigd Koninkrijk.

Verder zijn Vlaamse wetenschappelijke publicaties almaar meer het resultaat van een sterke internationale samenwerking. In 2014 had 66,8% van de opgenomen publicaties een buitenlandse co-auteur. Vlaanderen bekleedt op het vlak van copublicaties samen met België, Zweden, Denemarken maar ook Nederland en Ierland een leidende positie in ten opzichte van een reeks referentielanden.

De **activiteitsindex** geeft de specialisatie van het Vlaamse onderzoek tijdens de perioden 2005-2009 en 2010-2014 weer. Deze index is een evenwichtsindicator die de relatieve activiteit in een vakgebied ten opzichte van de wereldstandaard weergeeft. Als de activiteit van een land in enkele gebieden boven de wereldstandaard ligt, betekent dit dat de activiteit in andere gebieden noodzakelijkerwijs beneden de standaard ligt. Het diagram beschrijft het profiel van Vlaanderen eenduidig als type 1. Dit is het Westerse onderzoeksmodel met bio- en medische wetenschappen als overheersende gebieden. Tussen 2010 en 2014 is er een sterke groei van het onderzoek in de aard- en ruimtetwetenschappen (GEOS) en de neuro- en gedragwetenschappen (NEUR) en een daling bij de wiskunde (MATH) en agronomie en omgevingswetenschappen (AGRI). Toch blijft het globaal beeld eerder onveranderd.

Octrooien

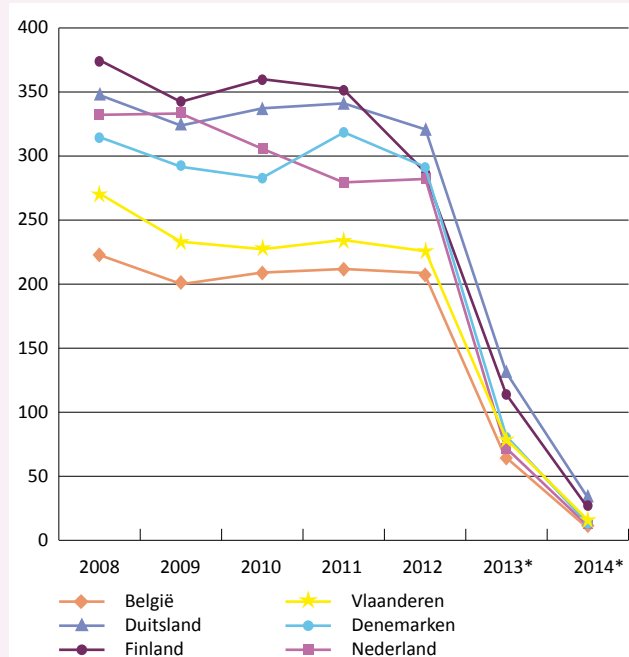
Octrooien moeten uitvinder(s) beschermen en hen een tijdelijk monopolie toekennen voor het gebruik van hun creatie. Zo kunnen octrooiaanvragers voldoende nut putten uit hun innovatieve inspanningen. Octrooigegevens zijn een maat voor de technologische vooruitgang. Ze vormen immers een indicator die gebruikt wordt om een beeld te krijgen van de innovatiegraad binnen een organisatie, een regio of een innovatiesysteem.

Het Vlaamse Gewest telde in 2012 225 octrooiaanvragen per miljoen inwoners (naar origine van de uitvinder of aanvrager). In een internationale vergelijking zit Vlaanderen in de subtop. Over de jaren is er een stijgende trend tot medio jaren 2000. Na 2007 wijzigt dit in een licht fluctuerende, maar eerder dalende trend. Een dergelijke trend is overigens ook zichtbaar voor België en Nederland. De trend is ook gelijkaardig, zij het minder uitgesproken, voor de andere referentielanden (Duitsland, Denemarken, Finland). Vooral (multinationale) bedrijven zijn actief in het aanvragen van octrooien in Vlaanderen. Daarnaast profileren kenniscentra (bijvoorbeeld IMEC en VIB) en universiteiten zich meer en meer als octrooiaanvragers.

2.162 Octrooiaanvragen

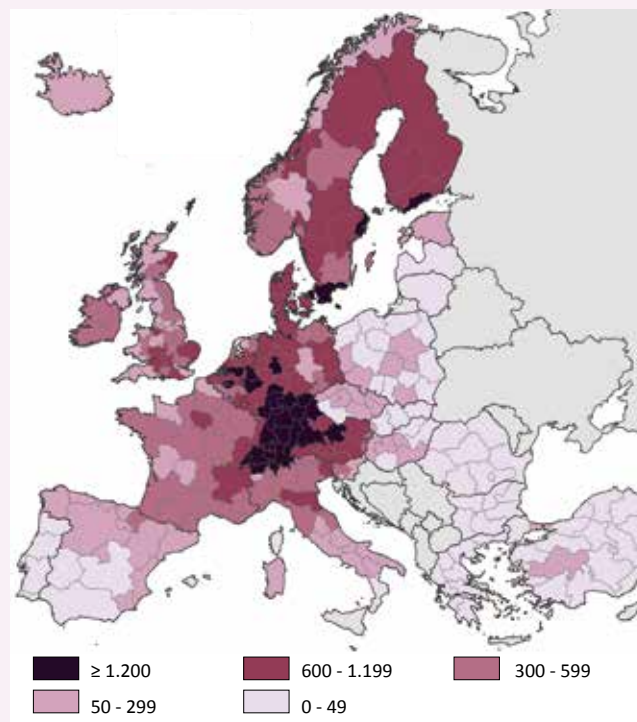
Evolutie van EPO-octrooiaanvragen naar herkomst van uitvinder of aanvrager, internationale vergelijking, van 2008 tot 2014, in aantal per miljoen inwoners.

* De terugval in 2013 en 2014 heeft te maken met de vertraging waarmee octrooiaanvragen bij EPO worden gepubliceerd (18 maanden na aanvraag). Bron: ECOOM.

2.163 Europese octrooikaart

Aantal EPO-patenten (uitvinder) in de Europese NUTS2 regio's, van 2010 tot 2014, per miljoen inwoners.

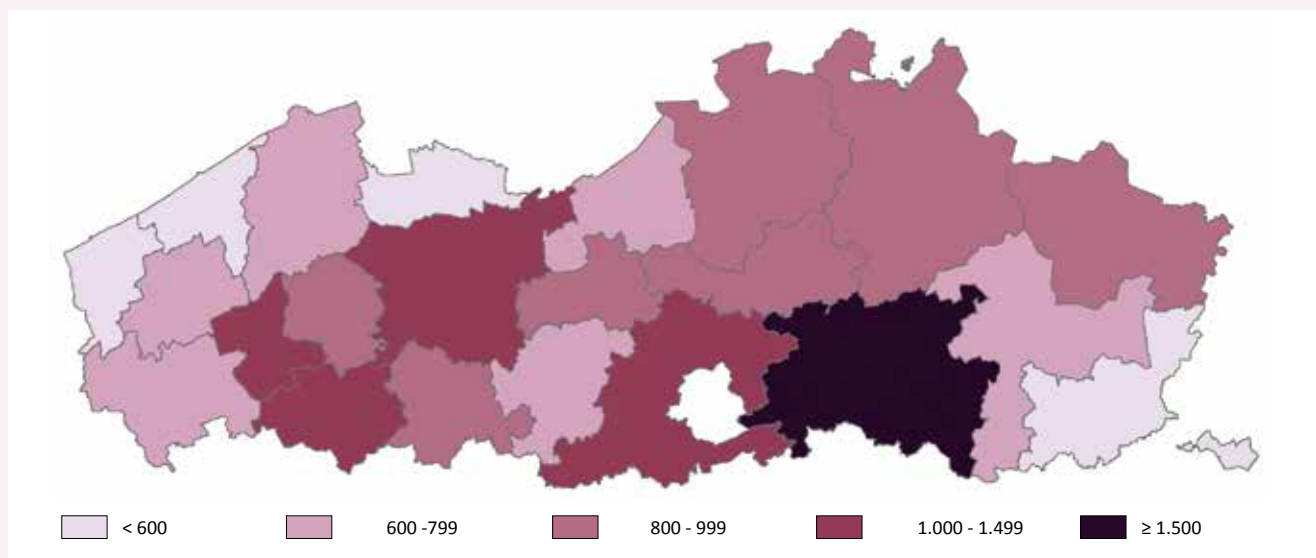
Bron: Eurostat, ECOOM.

De Europese octrooikaart geeft de EPO octrooiactiviteit weer voor 276 Europese regio's op NUTS2 niveau. De top 5 voor 2010-2014 op basis van adresinformatie van de aanvrager bestaat uit Nordwestschweiz (CH), Oberbayern (DE), Stuttgart

(DE), Helsinki-Uusimaa (FI) en Zentralschweiz (CH). Vlaams-Brabant staat in deze rangschikking op plaats 44, West-Vlaanderen op 52, Oost-Vlaanderen op 74, Antwerpen op 82 en Limburg op 103. Op basis van adresinformatie van de uitvin-

2.164 Regionale octrooikaart

Aantal EPO-patenten (uitvinder) in de Vlaamse arrondissementen, van 2010 tot 2014, per miljoen inwoners.

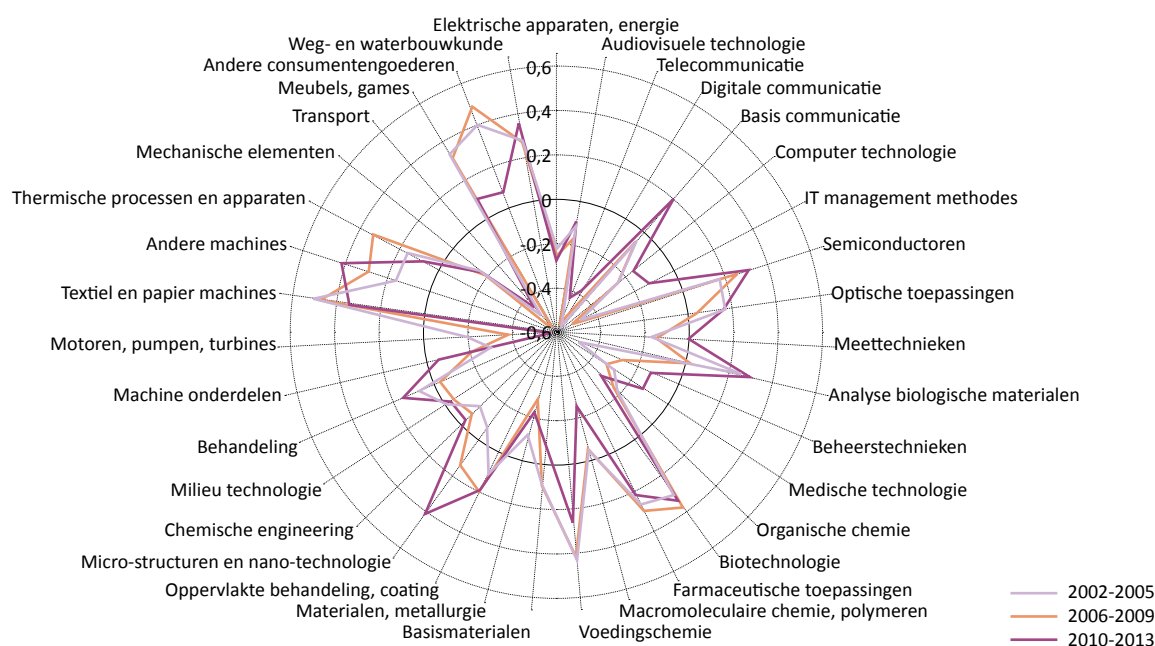

Bron: Eurostat, ECOOM.

2.165 Technologische specialisatie Vlaanderen

Evolutie van RTAN op basis van EPO octrooien, in 2002-2005 en 2006-2009 en 2010-2013, index tussen -1 en +1.

Bron: ECOOM.

der is de top 5 anders: Nordwestschweiz (CH), Voralberg (AT), Karlsruhe (DE), Stuttgart (DE) en Mittelfranken (DE). De Vlaamse provincies vinden we dan terug op de volgende plaatsen: Vlaams-Brabant op 24, Oost-Vlaanderen op 57, Antwerpen op 64, Limburg op 78 en West-Vlaanderen op 79.

In de regionale octrooikaart voor Vlaanderen worden de octrooien uitgesplitst naar arrondissementeel niveau. Op basis van informatie van de uitvinder is de top 5 voor de periode 2010-2014 samengesteld uit Leuven, Gent, Halle-Vilvoorde, Kortrijk en Roeselare. De topregio's op basis van informatie van de aanvrager zijn dan weer Leuven, Brugge en Kortrijk. Daarna volgen Gent en Tielt.

Slimme specialisatie

'**Slimme specialisatie**' is een Europees beleidsconcept dat de prioriteit legt bij overheidsmiddelen voor innovatie en transformatie in regio's en voor het stimuleren van nieuwe groeipolen in tijden van structurele groeivertraging. In Vlaanderen richt het nieuwe innovatiebeleid zich op 'innovatieknooppunten' die focussen op toekomstgerichte clusters met een internationaal onderscheidend profiel of die nieuwe internationale niches kunnen innemen met hoge maatschappelijke en toegevoegde waarde.

Slimme specialisatiestrategieën willen regionale innovatiesystemen optimaliseren door op innovatie gerichte sterktes te exploiteren en door zwaktes gericht aan te pakken. Slimme specialisatie wordt beschouwd als de aangewezen strategie om welvaart en werkgelegenheid te behouden in het kader van een competitief en economisch slagkrachtig Europa.

Het maakt als dusdanig een belangrijk deel uit van de EU 2020-strategie. Dit vergt bovendien een uitgesproken internationaal perspectief en stimuleert hechte samenwerking tussen aangrenzende regio's en tussen regio's met vergelijkbare specialisaties. Het cluster-concept, waarbij bedrijven en kennisinstellingen nauw samenwerken, is uitermate geschikt tijdens de design- en implementatiefase van slimme specialisatie strategieën. Het in kaart brengen van clusters en benchmarking is daarom een waardevol instrument om patronen van slimme specialisatie te identificeren en mogelijk bij te sturen. Daarbij staan de unieke kenmerken en kwaliteiten van elk land en elke regio centraal, evenals de concurrentievoordelen van elke regio. De nodige middelen en betrokken instanties worden hiervoor samengebracht.

Hierna volgt een beknopt overzicht van de relevante specialisatiepatronen voor Vlaanderen, met een onderscheid tussen technologische specialisatie en economische specialisatie.

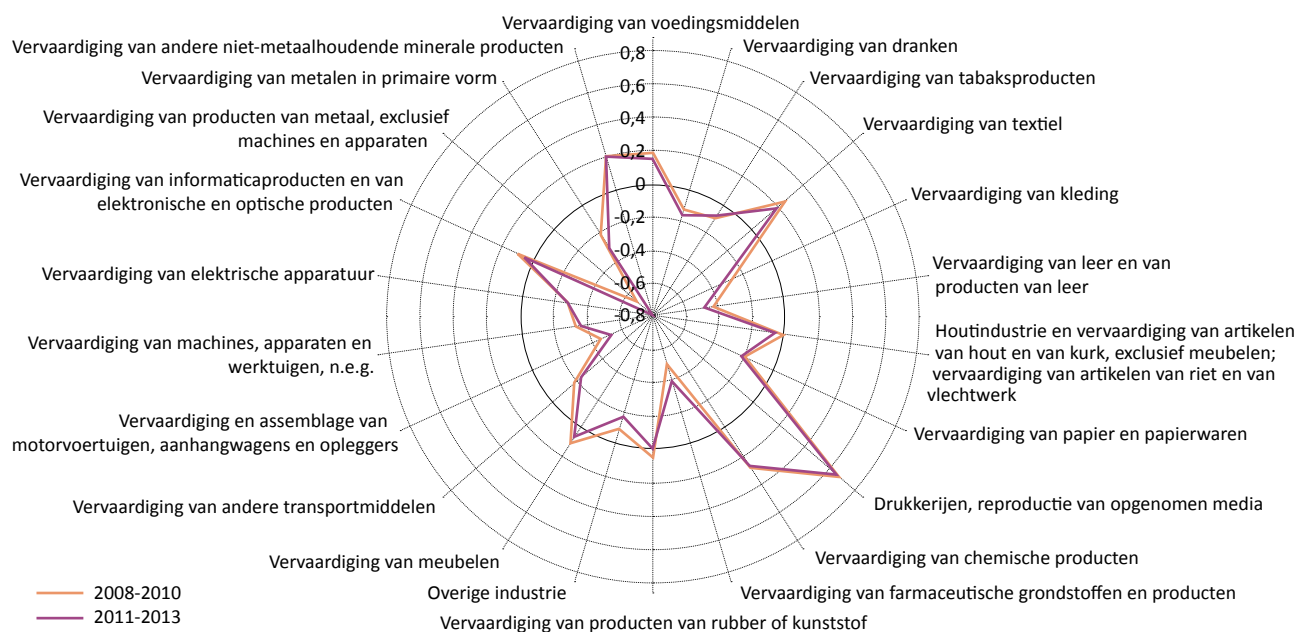
Technologische specialisatie wordt in kaart gebracht door de RTA (**Relative Technological Advantage**). Het is de ratio van het aandeel octrooien voor een bepaald technologiedomein in Vlaanderen ten opzichte van het aandeel voor datzelfde technologiedomein wereldwijd. De index (RTAN) varieert tussen -1 (onderspecialisatie) en +1 (maximale specialisatie) met 0 als neutrale waarde. De **economische specialisatie** wordt weergegeven door de RCA (**Relative Competitive Advantage**). Deze index (RCAN) wordt op dezelfde manier berekend als de RTA, maar met gebruik van export per sector (NACE) in plaats van octrooivolumes per technologiedomein.

De sterkste technologische specialisatie voor Vlaanderen voor de periode 2011-2013 situeert zich in de domeinen textiel en

2.166 Economische specialisatie Vlaanderen

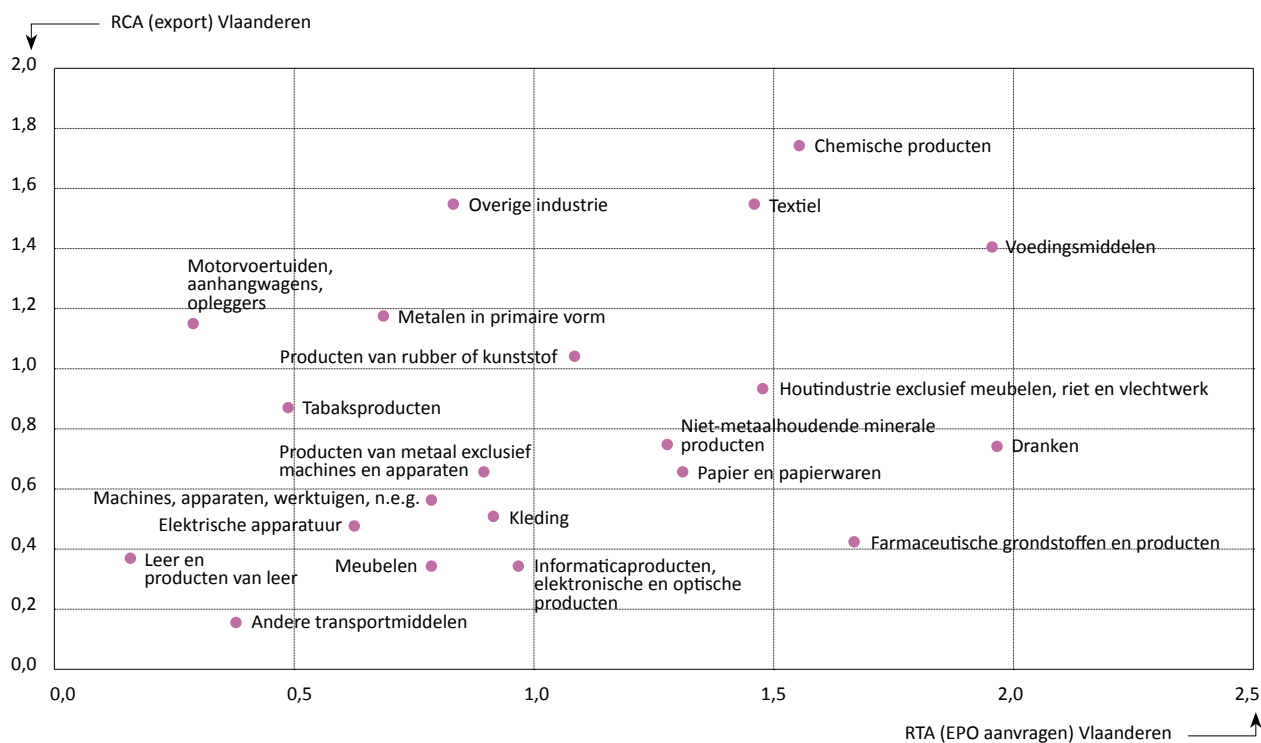
Evolutie van RCAN op basis van exportcijfers NACE rev. 2, in 2008-2010 en 2011-2013, index tussen -1 en +1.

* Een vergelijking met de cijfers van vorig jaar (2015), toont enige verschuivingen. Deze zijn deels veroorzaakt door wijzigingen in het kader van een geüpdate NACE classificatie van economische sectoren (van NACE rev. 1.1 naar NACE rev. 2). Zo werd de eerdere 'Voedingsmiddelen en dranken' sector in de herziene classificatie opgesplitst in enerzijds 'Voedingsmiddelen' en anderzijds 'Dranken', waarbij Vlaanderen nu hoog scoort op de eerste en laag op de laatste. Bron: ECOOM.

2.167 Technologie versus exportperformantie

Verband tussen technologische en economische specialisatie, RTA en RCA, 2008-2014.

* De NACE sector 'Vervaardiging van cokes en van geraffineerde aardolieproducten' is niet opgenomen in de grafiek omdat exportgegevens voor deze sector ontbreken in een aantal EU-landen, waardoor een onbetrouwbare RCA waarde ontstaat. NACE sector 18 (Drukkerijen, reproductie van opgenomen media) heeft de hoogste RTA en RCA waarde (2,38; 4,91). Deze sector wordt niet opgenomen in deze versie van de grafiek, om de andere sectoren beter te visualiseren. Bron: ECOOM.

papier, biotechnologie, voedingschemie en andere consumptiegoederen. Domeinen van onderspecialisatie voor Vlaanderen situeren zich in hoofdzaak binnen ICT (IT methodes voor management, digitale communicatie, telecommunicatie) en in transport. Wat trends betreft, is een verhoging van de specialisatiegraad zichtbaar voor nanotechnologie. Een parallelle analyse voor België resulteert overigens in een grotendeels overlappend profiel, al is er op nationaal niveau een specialisatie in macromoleculaire chemie en polymeren, die binnen Vlaanderen minder uitgesproken is.

Het **economische specialisatieprofiel** voor Vlaanderen wijst op een specialisatie (RCAN > 0,2) in de chemische industrie (exclusief de farmaceutische sector), de sector van cokes, geraffineerde aardolieproducten en nucleaire brandstof, de textielindustrie en tenslotte de voedingsmiddelen- en drankensector. Sectoren met een uitgesproken economische onderspecialisatie in Vlaanderen (RCAN < 0,4) zijn de farmaceutische sector, kantoormachines en computers, medische precisie- en optische instrumenten, radio- en telecommunicatie uitrusting en transport uitrusting. Het economisch specialisatieprofiel voor Vlaanderen blijft stabiel over de beschouwde perioden 2002-2005 en 2006-2009, waarbij in het algemeen kan gesteld worden dat de specialisatiegraden stabiel blijven of lager worden.

Tot slot kan de mate van overeenstemming tussen het technologische en het economische specialisatieprofiel voor Vlaanderen weergegeven worden. De sector drukkerijen, reproductie van opgenomen media is gekenmerkt door een erg hoge economische specialisatiegraad, en ook de technologische specialisatie voor Vlaanderen is in deze sector uitgesproken en bevindt deze sector zich helemaal rechts boven in het diagram. Voor de meeste domeinen liggen de economische en technologische specialisatiegraad in elkaars verlengde. Specialisatie is hoog voor chemische producten, voedingsmiddelen en textiel en eerder laag voor andere transportmiddelen en lederproducten. Uitzonderingen op deze overeenstemmingen zijn farmacie, alsook dranken. De technologische specialisatie in Vlaanderen is voor deze sectoren aanzienlijk, maar lijkt zich niet in dezelfde mate te vertalen naar een economische specialisatie. Voor motorvoertuigen wordt het omgekeerde geobserveerd: de economische specialisatie binnen deze sectoren contrasteert met een relatief beperkte technologische specialisatie in Vlaanderen.

Spin-offs

Het Expertisecentrum O&O Monitoring (ECCOOM) berekent jaarlijks cijfers over het aantal nieuw gecreëerde **spin-offs**. Het betreft hier nieuwe ondernemingen waarvan de oprichting afhankelijk is van het gebruik van kennis en intellectueel eigendom die gecreëerd of ontwikkeld wordt aan een universiteit. In de periode 2010-2014 zijn er 72 spin-offs opgestart.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

Hahn, J. (2013). *Innovatiepotentieel voor groei benutten: Commissaris Hahn zet EU regio's aan tot actie*. Persbericht Europese Commissie. Brussel.

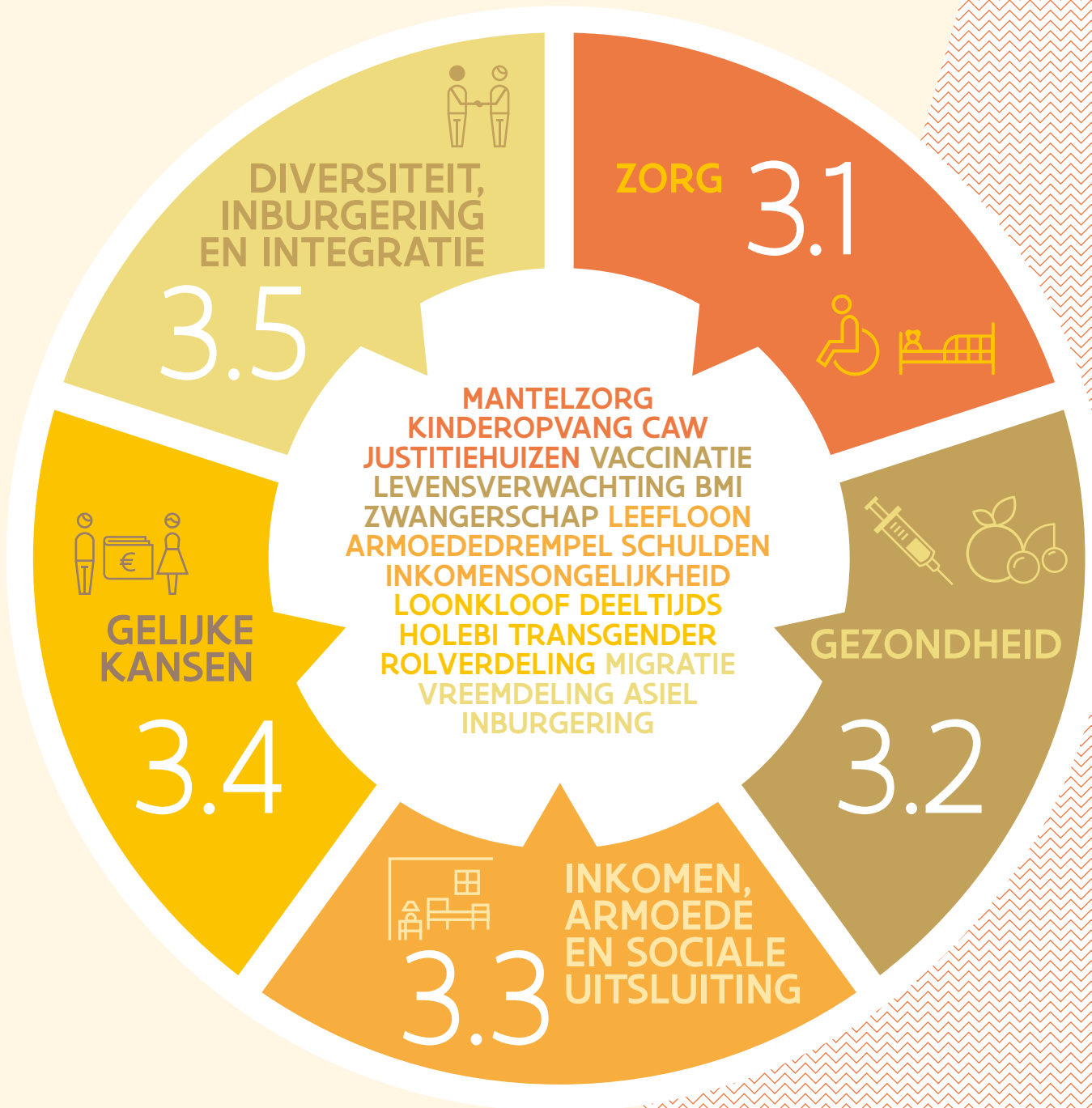
Departement EWI – *Cijfers en indicatoren*: <http://www.ewi-vlaanderen.be/cijfers-en-indicatoren>

Expertisecentrum O&O Monitoring: www.ecoom.be

DEFINITIES

GERD Bruto binnenlandse uitgaven voor onderzoek en ontwikkeling. Het is gelijk aan de O&O uitgaven van bedrijven, overheid, instellingen voor hoger onderwijs en private non-profitinstellingen (GERD = BERD + GOVERD + HERD + PNP).

O&O intensiteit De uitgaven voor onderzoek en ontwikkeling (O&O) als percentage van het bruto binnenlands product (bbp).

FIGUREN

Zorg

3.1	Tele-Onthaal	178
3.2	Hulplijnen	179
3.3	Aard van de problemen CAW	179
3.4	Profiel cliënteel CAW	179
3.5	Justitiehuisen	180
3.6	Opvangplaatsen baby's en peuters	180
3.7	Aantal plaatsen en opgevangen baby's en peuters	180
3.8	Opvangplaatsen schoolgaande kinderen	181
3.9	Preventieve gezinsondersteuning	182
3.10	Huizen van het Kind	182
3.11	Opvoedingsondersteuning	182
3.12	Centra voor Kindzorg en Gezinsondersteuning	182
3.13	Vertrouwenscentra Kindermishandeling	183
3.14	Adoptie	183
3.15	Ondersteuningscentra en gerechtelijke jeugdhulp	184
3.16	Intersectorale toegangspoort	184
3.17	Jongeren op wachtlijst van een voorziening	184
3.18	Gemeenschapsinstellingen	184
3.19	Capaciteit private voorzieningen Jongerenwelzijn	185
3.20	Langdurige aandoening en hinder	185
3.21	Toegekende hulpmiddelen	186
3.22	Actieve zorgvragers	186
3.23	Actieve zorgvragen	186
3.24	Gebruik van voorzieningen	187
3.25	Persoonlijke-assistentiebudget	187
3.26	Thuiszorgvoorzieningen	187
3.27	Gezinszorg	188
3.28	Mantelzorg	188
3.29	Tijdelijke opvang	189
3.30	Permanente opvang ouderen	189
3.31	Zorgzwaarte	189
3.32	Zorgverzekering	190
3.33	Leeftijd Zorgverzekering	190
3.34	Capaciteit van de voorzieningen	190
3.35	Stedelijkheid en zorgvoorzieningen	191

Gezondheid

3.36	Borstkankerscreening	194
3.37	Borstkankerscreening per gemeente	194
3.38	Baarmoederhalskankerscreening	195
3.39	Dikkedarmkankerscreening	195
3.40	Vaccinatiegraad jonge kinderen	196
3.41	Vaccinatiegraad adolescenten	196
3.42	Vaccinatiegraad griep	197
3.43	Tabak, alcohol, drugs	197
3.44	Roken	198
3.45	Rookgedrag jongeren	198
3.46	Evolutie rookgedrag jongeren	198
3.47	Overconsumptie alcohol	199
3.48	Alcoholgebruik jongeren	199
3.49	Evolutie alcoholgebruik jongeren	199
3.50	Cannabisgebruik	200

3.51	Cannabisgebruik jongeren	200
3.52	Evolutie cannabisgebruik jongeren	200
3.53	Ongevallensterfte	201
3.54	Europese vergelijking ongevallensterfte	201
3.55	Fysieke activiteit	202
3.56	Consumptie fruit en groenten	202
3.57	Overgewicht en zwaarlijvigheid	202
3.58	Zelfdoding	203
3.59	Europese vergelijking zelfdoding	203
3.60	Suïcidepogingen	203
3.61	Zelfgerapporteerde depressie	204
3.62	Diagnoses CGG	204
3.63	Wachttijden CGG	205
3.64	Belangrijkste doodsoorzaken	205
3.65	Vermijdbare sterfte	206
3.66	Verloren potentiële jaren	207
3.67	Levensverwachting	207
3.68	Foeto-infantiele sterfte	208
3.69	Europese vergelijking zuigelingensterfte	208
3.70	HIV en AIDS	208
3.71	SOI	209
3.72	TBC	209
3.73	Maternale leeftijd	210
3.74	Medisch begeleide voortplanting	210
3.75	Inducties, epidurales en keizersnedes	210
3.76	Borstvoeding	211

Inkomen, armoede en sociale uitsluiting

3.77	Beschikbaar inkomen per inwoner	214
3.78	Evolutie beschikbaar inkomen	214
3.79	Beschikbaar inkomen	214
3.80	Bevolking onder de armoederisicodrempel	215
3.81	Bevolkingsgroepen onder de armoederisicodrempel	216
3.82	Aantal personen onder de armoederisicodrempel	216
3.83	Bevolking onder de armoederisicodrempel naar leeftijd	217
3.84	Bevolking onder de armoederisicodrempel naar activiteitenstatus	217
3.85	Armoede in Europa	217
3.86	Europese vergelijking kansengroepen	218
3.87	Subjectieve armoede en ernstige materiële deprivatie	218
3.88	Bevolkingsgroepen in subjectieve armoede en ernstige materiële deprivatie	219
3.89	Subjectieve armoede en ernstige materiële deprivatie in Europa	219
3.90	Afzonderlijke items deprivatiemaat	220
3.91	Armoede en sociale uitsluiting volgens EU2020-definitie	221
3.92	Inkomensongelijkheid	221
3.93	Achterstallige betalingen	222
3.94	Achterstallige betalingen: regionale verschillen	222
3.95	Sociale zekerheidsuitkeringen	223

3.96	Sociale bijstand: RMI en RMH	223
3.97	Sociale bijstand: ouderen, personen met een handicap en kinderen	224
3.98	Aandeel personen met een sociale uitkering	224
3.99	Opleidingsniveau	225
3.100	Laaggeletterdheid	225
3.101	Activiteitenstatus	226
3.102	Zeer lage werkintensiteit	226
3.103	Eigenaars en huurders	227
3.104	Woonkosten en woonkwaliteit	227
3.105	Energiearmoede	227
3.106	Afsluitingen	228
3.107	Evolutie woonkwaliteit	228
3.108	Gezondheid	228
3.109	Uitstel gezondheidszorg	229
3.110	Verhoogde tegemoetkoming	229
3.111	Maatschappelijke participatie	229
3.112	Kinderen in armoede of sociale uitsluiting	230
3.113	Kinderen onder de armoederisicodrempel naar achtergrondkenmerken	230
3.114	Kansarmoede-index	231
3.115	Kansarmoede-index per gemeente	231

Gelijke kansen

3.116	Loonkloof	235
3.117	Loonkloof in Europa	235
3.118	Werkzaamheidsgraad naar leeftijd	236
3.119	Kloof werkzaamheidsgraad naar opleiding	236
3.120	Evolutie werkzaamheidsgraad vrouwen	236
3.121	Onderwijsniveau	236
3.122	Seksesegregatie in het secundair onderwijs	237
3.123	Seksesegregatie in het hoger onderwijs	237
3.124	Sectorsegregatie	238
3.125	Verticale segregatie	238
3.126	Verticale segregatie in Europa	239
3.127	Evolutie werkzaamheidsgraad vrouwen naar gezinssituatie	239
3.128	Deeltijdwerk naar gezinssituatie	240
3.129	Deeltijdwerk van vrouwen in EU	240
3.130	Evolutie werkzaamheidsgraad in VTE	240
3.131	Loopbaanonderbreking	241
3.132	Gebrek aan opvang	241
3.133	Evolutie van houding tegenover rollen van mannen en vrouwen	241
3.134	M/V-verschillen anno 2016	242
3.135	Seksuele oriëntatie	243
3.136	Leeftjidsverdeling holebi's	244
3.137	Sociale contacten holebi's	244
3.138	Houding tegenover holebiseksualiteit	245
3.139	Evolutie van de houding tegenover holebi's	245
3.140	Houding tegenover transgenders	246
3.141	Houding tegenover transgenders per groep	246
3.142	Personen met een functiebeperking naar leeftijd	247

3.143	Werkzaamheidsgraad personen met een functiebeperking	247
3.144	Personen met een handicap in de Vlaamse overheid	248
3.145	Opvattingen tegenover personen met een handicap	249
3.146	Maatschappelijke participatie van kansengroepen	249

Diversiteit, integratie en inburgering

3.147	Vreemdelingen naar gewest	252
3.148	Top 10 van de vreemdelingen	252
3.149	Leeftijd Belgen, vreemdelingen en immigranten	252
3.150	65-plussers bij Belgen en vreemdelingen	253
3.151	Vreemdelingen per gemeente	253
3.152	Vreemdelingen in West-Europa	253
3.153	Nationaliteitsverwervingen	254
3.154	Personen van buitenlandse herkomst in de gewesten	254
3.155	Buitenlandse herkomst per gemeente	255
3.156	Personen van buitenlandse herkomst naar leeftijd	255
3.157	Buitenlandse herkomst en vreemde nationaliteit	255
3.158	Internationale migratie van vreemdelingen	256
3.159	Top 10 van de immigrerende vreemdelingen	256
3.160	Asielaanvragen, erkenningen, subsidiaire bescherming en regularisaties	257
3.161	Nationaliteit asielaanvragen	257
3.162	Asielzoekers in West-Europa	257
3.163	Reden van migratie naar West-Europa	258
3.164	Contacten met personen van andere herkomst	258
3.165	Samenstelling van de buurt	259
3.166	Houding tegenover diversiteit	259
3.167	Intolerantie-index	260
3.168	Werkzaamheid naar nationaliteit en geboorteland	260
3.169	Werkzaamheid naar herkomst en geslacht	261
3.170	Dagloonklasse naar herkomst	261
3.171	Armoede en sociale uitsluiting naar geboorteland	262
3.172	Sociale participatie naar herkomst	263
3.173	Maatschappelijke participatie van personen van niet-EU-herkomst	263
3.174	Nieuwkomers	264
3.175	Nieuwkomers per gemeente	265
3.176	Inburgeringstrajecten	265

BLIKVANGERS

- Het Pact 2020 stelt dat voor minstens de helft van de kinderen jonger dan 3 jaar kwaliteitsvolle en formele kinderopvang aangeboden wordt. Eind 2015 zijn er 423 plaatsen per 1.000 kinderen (figuur 3.7).
- Het bereik van de preventieve gezinsondersteuning is hoog en neemt nog licht toe, dit is een indicatie voor een grotere toegankelijkheid van de zorgverlening voor jonge gezinnen (figuur 3.9).
- In 2014 trad de Integrale jeugdhulp in werking. 14.307 kinderen en jongeren meldden zich in 2015 aan bij de toegangspoort. Eind 2015 stonden 7.347 kinderen en jongeren aangemeld op een wachtlijst van een voorziening (figuren 3.16 en 3.17).
- Ongeveer een derde van de meerderjarige bevolking lijdt aan een langdurige ziekte, aandoening of handicap. Een kwart van de bevolking geeft aan dat ze omwille van die aandoening hinder ondervinden bij de dagelijkse bezigheden. Het voorkomen van langdurige aandoeningen en het ondervinden van hinder omwille van die aandoeningen neemt geleidelijk toe. (figuur 3.20).
- Het aantal gezinnen dat minimaal 4u gezinszorg krijgt stijgt jaar na jaar (figuur 3.27).
- In de thuisverpleging is ongeveer de helft van de cliënten zwaar tot heel zwaar zorgbehoevend, dit aandeel blijft constant. In de woonzorgcentra is de zorgzwaarte heel wat groter. 3 op de 4 bewoners zijn zwaar tot zeer zwaar zorgbehoevend. Dit aandeel neemt toe met de tijd (figuur 3.31).
- Het Pact 2020 voorziet erin dat Vlaanderen een toegankelijk en betaalbaar kwaliteitsvol aanbod aan hulp- en zorgverlening uitbouwt, dat toereikend is in het licht van de zich wijzigende maatschappelijke behoeften en sociaal-demografische ontwikkelingen. Er is in alle zorgsectoren een vooruitgang van de capaciteit, enkel in de algemene en psychiatrische ziekenhuizen is er een afname (figuur 3.34).
- Het aanbod aan opvangplaatsen voor baby's en peuters én voor schoolgaande kinderen is in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest vergelijkbaar met de Vlaamse situatie. Alle andere zorgvoorzieningen hinken qua aanbod in het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest ver achter op het Vlaamse Gewest. (figuur 3.35).

Alle mensen verdienen zorg en ondersteuning op maat. De overheid wil daartoe bijdragen via een consistent geheel van beleidsacties, gekoppeld aan 6 strategische doelstellingen. Participatie aan een zorgzame samenleving staat daarbij centraal. De strategische doelstellingen uit de beleidsnota van de minister van Welzijn, Volksgezondheid en Gezin (WVG) zijn:

- Mensen versterken in hun welbevinden door gezondheids- en welzijnsproblemen te voorkomen en door een laagdrempelige eerstelijns hulp, die ingebed is in de samenleving;
- Vertrekkend van de mogelijkheden van mensen, zorg op maat realiseren;
- De ondersteuning van gezinnen versterken door essentiële elementen van het Vlaamse gezinsbeleid beter op elkaar af te stemmen;
- De justitiehuisen herkenbaar positioneren in het beleidsdomein WVG en gericht investeren op het raakvlak tussen hulpverlening en justitie om tot een betere samenwerking te komen;
- Door middel van diverse regelgevende en maatschappelijke instrumenten de kwaliteit van zorg stimuleren en sociaal ondernemerschap kansen geven;
- Om de toenemend complexe zorgvragen te kunnen beantwoorden, dient het beleidsdomein WVG samen te werken met andere Vlaamse beleidsdomeinen, de verschillende bestuursniveaus, de wetenschap, de actoren op het terrein en de gebruikers.

De hulp- en zorgverlening die Vlaanderen organiseert, komt in dit hoofdstuk aan bod. Als eerste wordt het algemeen welzijnswerk besproken. Dat is het aanbod dat voor iedereen toegankelijk is. Nadien volgt de hulp- en zorgverlening voor specifieke doelgroepen, zoals gezinnen met kleine kinderen, jongeren met problemen, personen met een handicap en hulpbehoevende ouderen. Dit hoofdstuk eindigt met investeringen in voorzieningen en een overzicht van de regionale spreiding van de zorgvoorzieningen.

Algemeen welzijnswerk

Het algemeen welzijnswerk (AWW) onderscheidt zich van de andere welzijnssectoren door de laagdrempeligheid: iedereen met een zorgvraag kan bij het AWW aankloppen. Het AWW staat in voor onthaal van alle hulpvragers en heeft een belangrijke preventieve opdracht, namelijk de instroom van hulpvragen naar de zwaardere zorgsectoren filteren en kanaliseren. Allereerst worden Tele-Onthaal en enkele andere hulplijnen besproken. Daarna volgen de Centra Algemeen Welzijnswerk.

Tele-Onthaal

Onder het motto 'praten is de eerste stap' biedt Tele-Onthaal een universele en laagdrempelige preventielijn waar iedereen de kans krijgt om in vertrouwen met iemand te praten over de meest uiteenlopende onderwerpen, anoniem, gratis en de klok rond. Door de nodige tijd en aandacht te krijgen, door een luisterend oor te vinden of door verwezen te worden naar de meest geschikte professionele hulpverlening, zetten de oproepers vaak een eerste stap om bij zichzelf kracht te hervinden.

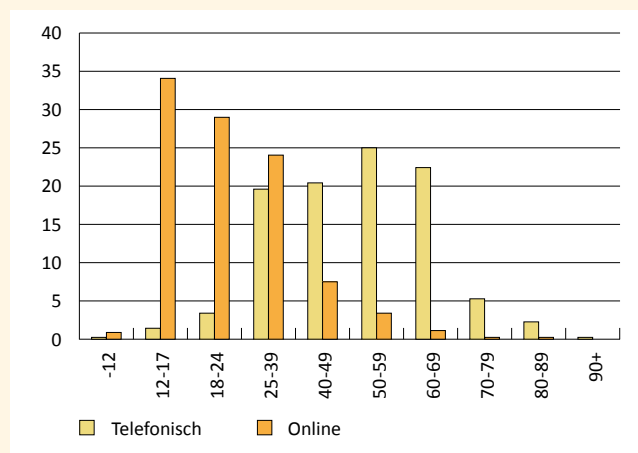
In 2015 kreeg **Tele-Onthaal** 107.000 telefonische oproepen, dat is na enkele jaren van lichte afname opnieuw een stijging (+2.100). Omgerekend zijn het 294 oproepen per dag. Vrouwen vinden doorgaans makkelijker de weg naar het 106-nummer (66%). Meer dan de helft van de oproepers is ouder dan 50, een stijging met 15% sinds 2005. Het aantal jongeren dat telefonisch contact zoekt, blijft gering. In 2 op de 3 gesprekken is de oproeper alleenwonend. Dat is een stijging met 10% sinds 2005. De meeste oproepers hebben voorheen reeds contact gehad met Tele-Onthaal (65%). In 26% van de gesprekken wordt de oproeper doorverwezen naar andere welzijnsactoren (Centra Algemeen Welzijnswerk, huisarts of Centra voor Geestelijke Gezondheid, ...).

Sinds 2002 is Tele-Onthaal ook bereikbaar via internetchat. In 2015 waren er 8.101 online-contacten, bijna 800 meer dan in 2014. Het online-publiek is duidelijk jonger dan het publiek dat telefonisch contact zoekt. Bijna 90% van de online-oproepers is jonger dan 40. De overgrote meerderheid van het online-publiek heeft voor de eerste keer contact met Tele-Onthaal. Het geeft aan dat het gaat om een aan de telefoondienst complementaire dienstverlening.

Zowel in de telefoongesprekken als in de chat zijn relaties het voornaamste gespreksonderwerp: van partnerrelaties over relaties met gezin en familie tot de relatie met de bredere omge-

3.1 Tele-Onthaal

Telefonische en online-contacten bij Tele-Onthaal, naar leeftijd, in 2015, in %.

Bron: Federatie van Tele-Onthaaldiensten.

ving. Gezondheid is het tweede belangrijke gespreksthema, dit kan gaan van depressies over angsten en fobieën tot ziektes en pijn. Meer gevoelige thema's als zelfdoding en slachtofferbeleving (seksueel misbruik, pesterijen) komen beduidend meer online aan bod dan aan de telefoon.

Zelfmoordlijn 1813

Naast de universele hulplijn van Tele-Onthaal zijn er in Vlaanderen ook een aantal hulplijnen die specifieke hulpverlening en ondersteuning bieden. Zo organiseert het Centrum voor Preventie van Zelfdoding de **Zelfmoordlijn 1813**. Het is een anonieme hulplijn voor iedereen die aan zelfdoding denkt, zich zorgen maakt om iemand anders, of nabestaande is. De noodlijn is bereikbaar via telefoon, chat en e-mail en wordt bemand door vrijwilligers. In 2015 werden 18.283 oproepen beantwoord, het hoogste aantal sinds de oprichting van de Zelfmoordlijn. Deze stijging is mogelijk te wijten aan de uitbreiding van het vrijwilligersbestand en hoeft niet te wijzen op een plotse toename van de problematiek. De meeste oproepen komen binnen via de telefoon, al zit de online hulpverlening in de lift (21% van de oproepen). Via de verschillende media bereikt de Zelfmoordlijn 1813 verschillende doelgroepen. De chat is vooral populair bij jongeren. Meer dan de helft van de oproepers die aan zelfdoding denkt, doet dit al meer dan een half jaar. Ongeveer een derde van de oproepers ondernam al eerder een zelfmoordpoging.

Hulplijn Geweld

Elke burger die vragen heeft over geweld, misbruik en kindermishandeling kan contact opnemen met de **Hulplijn Geweld**. De hulplijn is bereikbaar op het telefoonnummer 1712. Hulpverleners van de Centra voor Algemeen Welzijnswerk en de Vertrouwenscentra Kindermishandeling geven informatie en advies. In 2015 waren er 4.707 oproepen, die in totaal handelden over 5.934 personen. Bij 2 op de 3 gemelde personen gaat het om kindermishandeling, meestal om situaties van intra-familiale kindermishandeling. Ook partnergeweld is een problematiek die vaak gemeld wordt (18%). De problematiek van oudermishandeling wordt in 3% van de gevallen geregistreerd.

Holebifoon

Iedereen die vragen heeft over holebiseksualiteit kan telefonisch, via e-mail of chat zijn/haar verhaal kwijt of naar extra informatie vragen. De dienstverlening is anoniem. In 2015 bleef het aantal oproepen nagenoeg gelijk. De meeste oproepen komen via chat en mail (70%). In het verleden kwamen opvallend meer vragen van mannen, de laatste jaren vlakkt dit verschil uit. Zo werd in 2015 44% van de vragen door vrouwen gesteld. Vooral jongeren nemen contact, ongeveer de helft is jonger dan 18 jaar. Thema's die het meest aan bod komen zijn coming out, eenzaamheid en contact zoeken, vragen over relaties en over de eigen identiteit en de aanvaarding. In 2015 was er een toename van het aantal vragen over discriminatie, geweld en pesterijen.

3.2 Hulplijnen

Aantal contacten (telefoon, mail en chat) bij de verschillende hulplijnen, in 2014 en 2015, absolute aantallen.

	2014	2015
Tele-Onthaal	113.405	115.531
Zelfmoordlijn 1813	14.536	18.283
Meldpunt Geweld	4.676	4.707
Holebifoon	939	912

Bron: Federatie van Tele-Onthaal, Centrum ter Preventie van Zelfdoding, Cavaria, 1712.be.

Centra voor Algemeen Welzijnswerk

De **Centra voor Algemeen Welzijnswerk** (CAW) bieden professionele hulp voor iedereen die dat wenst. Er gaat extra aandacht naar personen, gezinnen en bevolkingsgroepen met een verhoogd risico op verminderde welzijnskansen. Sinds 2014 werken de CAW's met een elektronisch dossier. Het stelt de CAW's in staat om tendensen aan te tonen met cijfers. Vanaf 2016 kunnen ook evoluties in kaart gebracht worden. In totaal werden in 2015 meer dan 90.000 cliënten aan het "onthaal" geholpen en werden 27.000 cliënten voor langere tijd begeleid.

De CAW's bieden voor uiteenlopende problemen een brede waaier van hulpverlening. De belangrijkste problematieken van de cliënten zijn 'materieële/financiële problemen' en 'geestelijk welzijn', gevolgd door 'relatie problemen' en 'administratief/juridische problemen'. Meer dan 6 op de 10 keer bestaat de hulpverlening uit het geven van informatie of advies. In 3 op de 10 hulpverleningen wordt ondersteuning of opvang geboden. Doorheen de tijd blijven deze verhoudingen zo goed als onveranderd.

Het totale cliënteel van de CAW's bestaat uit iets meer vrouwen dan mannen. Naar leeftijd zijn er grote verschillen. 2 op de 3 cliënten zijn tussen de 26 en 59 jaar, 1 op de 5 cliënten

3.4 Profiel cliënteel CAW

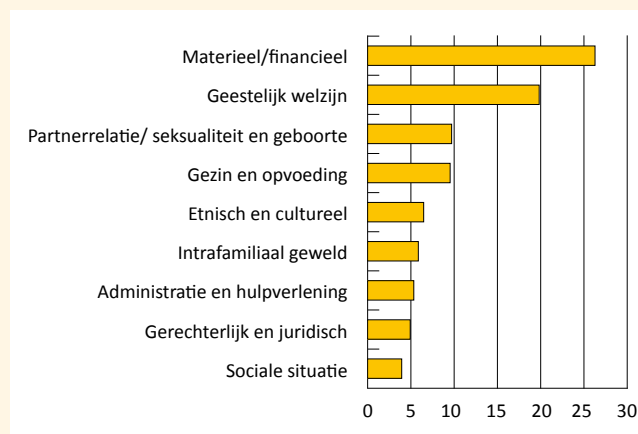
Profiel van cliënten van de CAW's, naar geslacht, leeftijd en herkomst, in 2015, in %.

	Cliënten
Geslacht	
Mannen	43,6
Vrouwen	56,4
Leeftijd	
0-11 jaar	1,6
12-17 jaar	8,7
18-25 jaar	19,8
26-59 jaar	64,0
60 + jaar	5,9
Vreemde origine	29,6
N	90.762

* Op basis van elektronisch dossiers en 1-onthaal-contacten.
Bron: SOM, Centra Algemeen Welzijnswerk.

3.3 Aard van de problemen CAW

Verdeling van de geregistreeerde problematieken bij de CAW's, in 2015, in %.

Bron: SOM, Centra Algemeen Welzijnswerk.

zijn tussen de 18 en 25 jaar. Zestigplussers en kinderen jonger dan 12 jaar vinden moeilijker de weg naar de CAW's. 1 op de 3 cliënten in onthaal zijn personen van buitenlandse herkomst.

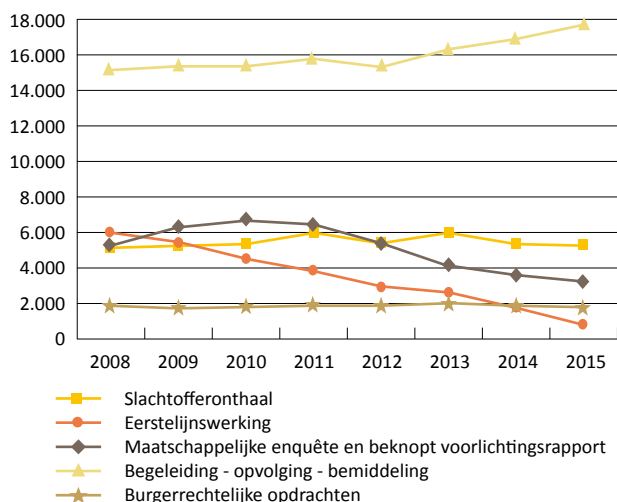
Justitiehuisen

Met de zesde staats hervorming werden de bevoegdheden van de **Justitiehuisen** overgeheveld naar de gemeenschappen. Het werk van de justitieassistenten kent talrijke raakvlakken met de hulp- en dienstverlening aan daders en slachtoffers van misdrijven, met de jeugdhulp- en de eerstelijns hulpverlening. De regering ziet het toevoegen van een justitieel luik aan het welzijns-, gezondheids- en gezinsbeleid dan ook als een belangrijke uitdaging van deze regeerperiode.

De Justitiehuisen zorgen voor het onthaal, de ondersteuning en het informeren van slachtoffers van strafbare feiten in het kader van de gerechtelijke procedure. In 2015 waren er bijna 6.000 nieuwe dossiers waarin de tussenkomst van slachtofferonthaal gevraagd wordt. De Justitiehuisen verzorgen ook een eerstelijns werking voor alle burgers met vragen over of problemen met justitie. In 2015 waren er 823 eerstelijnsinterventies. Over de jaren heen is er een afname van deze interventies. Dit is het gevolg van de keuze om het aantal permanentie-uren te verminderen en meer de focus te leggen op de opdrachten onder mandaat van een opdrachtgevende overheid. Verder stellen de Justitiehuisen verslagen op om de gerechtelijke en administratieve overheden te helpen adequate beslissingen te nemen. Die verslagen passen in een strafrechtelijk kader of in een burgerrechtelijk kader. In 2015 werden 3.292 rapporten opgesteld in het kader van strafrecht, dit aantal neemt af sinds 2011. Het aantal rapporten in het burgerrechtelijk kader (1.841 in 2015) stabiliseert de jongste jaren. Veruit de grootste taak van Justitiehuisen is de begeleiding van verdachte of veroordeelde daders van strafbare feiten. De opvolging van daders houdt een controlerend en een begeleidend aspect in: de justitie-assistent houdt toezicht op de naleving van de

3.5 Justitiehuizen

Evolutie van het aantal nieuwe dossiers van de justitiehuizen, naar kerntaak, van 2008 tot 2015.

Bron: Departement WVG, Afdeling Justitiehuizen.

voorwaarden en biedt waar nodig ondersteuning zodat de dader rond de voorwaarden kan werken. Concreet gaat het hierbij om werkstraffen, probatiebegeleidingen, begeleidingen elektronisch toezicht, begeleidingen beperkte detentie, begeleidingen vrijheid op proef in het kader van de internering, begeleidingen van de voorlopige en voorwaardelijke invrijheidstelling of invrijheidgestelden onder toezicht, de vrijheid onder voorwaarden als alternatief voor de voorlopige hechtenis en de bemiddeling in strafzaken. In 2015 werden 17.738 van dit soort begeleidingen opgestart. Het aantal van dit soort begeleidingen neemt jaar na jaar toe. Deze toename is het gevolg van het huidig strafrechtelijk beleid. Dat trekt de kaart van diversificatie van het straffenarsenaal, waarbij de klemtoon ligt op een snelle en efficiënte uitvoering van straffen, door onder andere de uitbreiding van het elektronisch toezicht.

3.6 Opvangplaatsen baby's en peuters

Aantal opvanglocaties en aantal plaatsen in de kinderopvang van baby's en peuters, naar opvangvorm en naar inkomensstarief, Vlaamse Gemeenschap, op 31/12/2015.

	Aantal opvanglocaties	Aantal opvangplaatsen
Gezinsopvang	5.642	30.703
Zonder inkomensstarief	658	4.645
Met inkomensstarief	4.984	26.058
Groepsopvang	2.097	58.699
Zonder inkomensstarief	959	20.269
Met inkomensstarief	1.138	38.630
Groepsopvang (samenwerking)	340	3.988
Zonder inkomensstarief		
Met inkomensstarief	340	3.988
Totaal	8.079	93.390

Bron: Kind en Gezin.

Kinderen en gezinnen

In dit deel komt zowel het formele aanbod aan opvang voor baby's en peuters, als het aanbod voor schoolgaande kinderen aan bod. Nadien wordt de preventieve gezinsondersteuning, de bijzondere hulpverlening voor kinderen en de kindermishandeling besproken. Dit deel eindigt met een paragraaf over adoptie.

Opvang van baby's en peuters

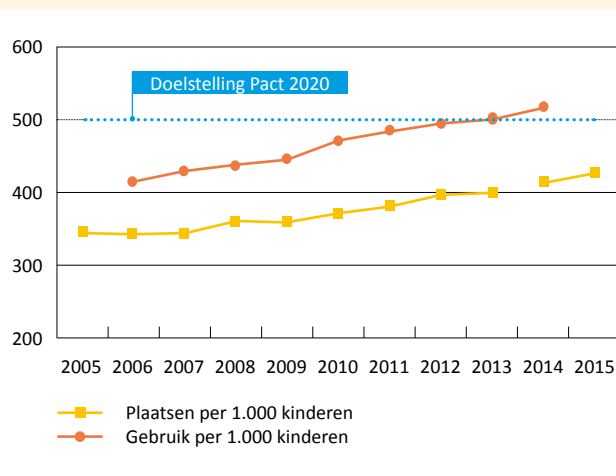
Met het decreet Kinderopvang van baby's en peuters wil de Vlaamse overheid stap voor stap voldoende, kwaliteitsvolle kinderopvang realiseren die voor iedereen toegankelijk is. De opvang moet zowel betaalbaar zijn voor de ouders als financieel leefbaar zijn voor de opvangsector. Het decreet trad in werking op 1 april 2014. Met het decreet wordt ingezet op de uitbreiding van het aantal plaatsen, een beter kwaliteitsbeleid en meer pedagogische en bedrijfsmatige ondersteuning. Zolang het aanbod voor baby's en peuters niet volstaat, bepaalt de overheid in functie van de toegankelijkheid welke groepen bij voorrang kunnen gebruik maken van het aanbod. Verder wordt de uitbouw van de kinderopvang voor baby's en peuters met een specifieke zorgbehoefte gestimuleerd.

Eind 2015 waren er in totaal 93.390 plaatsen voor de opvang van baby's en peuters. Het hoogste aantal plaatsen wordt voorzien in de groepsopvang. De gezinsonopvang telt wel het hoogste aantal opvanglocaties, maar heeft omwille van haar kleinschaligheid een lagere totale capaciteit. Door de inwer-

3.7 Aantal plaatsen en opgevangen baby's en peuters

Het aantal kinderen dat gebruikmaakt* en aantal plaatsen** voor baby's en peuters, per 1.000 kinderen van 0 tot 3 jaar, Vlaamse Gemeenschap, van 2005 tot 2015.

* In 2015 was er geen telling van het aantal kinderen dat gebruikmaakt van kinderopvang (gegevens Vlaams Gewest).

** Breuk in de tijdsreeks: de berekeningswijze is sinds 2014 gewijzigd.

Bron: Kind en Gezin.

kingtreding van het decreet in april 2014 kunnen de cijfers van 2015 niet meer vergeleken worden met oudere cijfers.

In 3 op de 4 opvangplaatsen voor baby's en peuters gaat het om opvang met inkomenstarief. Daarbij wordt de bijdrage die betaald dient te worden, bepaald aan de hand van het inkomen van het gezin van het opgevangen kind, het aantal kinderen ten laste en de duur van de kinderopvang.

Het Pact 2020 stelt dat tegen 2020 voor minstens de helft van de kinderen jonger dan 3 jaar kwaliteitsvolle en formele kinderopvang aangeboden wordt. Eind 2015 waren er 423 plaatsen per 1.000 kinderen. Er is sinds 2005 een constante stijging van het aantal plaatsen. Indien het huidige uitbreidingsbeleid volgehouden wordt, blijft de doelstelling voor 2020 haalbaar. Indien gekeken wordt naar het aantal aanwezige kinderen, dan is de Pact 2020 doelstelling al bereikt.

De Vlaamse Regering investeert verder in de groei van het aanbod. Het decreet voorziet 2 fases. Tegen 2016 wil men een aanbod voor minstens de helft van de kinderen jonger dan 3 jaar. In deze fase is er nog geen kinderopvangrecht. Vanaf 2020 wil men aan elk gezin met een behoefte aan kinderopvang binnen een redelijke termijn en binnen een redelijke afstand een kwaliteitsvolle en betaalbare opvangplaats aanbieden.

Opvang van schoolgaande kinderen

Eind 2015 waren er in totaal 42.123 plaatsen voor de opvang van schoolgaande kinderen. De kinderen worden er voor of na de schooluren opgevangen. Het gaat vooral om plaatsen in de groepsopvang. Slechts een beperkt aantal plaatsen biedt opvang aan waar gezinnen volgens hun inkomen kunnen betalen.

3.8 Opvangplaatsen schoolgaande kinderen

Aantal opvanglocaties en aantal plaatsen in de kinderopvang voor schoolgaande kinderen, naar opvangvorm en naar inkomenstarief, Vlaamse Gemeenschap, op 31/12/2015.

	Aantal opvanglocaties	Aantal opvangplaatsen
Gezinsopvang	223	1.202
Zonder inkomenstarief	11	75
Met inkomenstarief	212	1.127
Groepsopvang	896	40.700
Zonder inkomenstarief	896	40.700
Met inkomenstarief		
Groepsopvang (samenwerking)	18	221
Zonder inkomenstarief		
Met inkomenstarief	18	221
Totaal	1.137	42.123

Bron: Kind en Gezin.

Preventieve gezinsondersteuning

De preventieve gezinsondersteuning bestaat uit een prenataal en postnataal aanbod dat verstrekt wordt door Kind en Gezin en tal van andere organisaties. Aanstaaende ouders kunnen via volgende kanalen informatie vinden: de website van Kind en Gezin, zwangerschapsnieuwsbrieven, zwangerschapsboekje, Informatieavonden Kind op Komst, Kind en Gezin-lijn, ... Bij kwetsbare zwangere vrouwen en hun partner kan er een prenataal huisbezoek gebracht worden en in de grootsteden kunnen zij voor medische en psychosociale begeleiding terecht bij de prenatale steunpunten. De preventieve gezinsondersteuning na de geboorte verloopt in belangrijke mate via Kind en Gezin.

De dienstverlening die Kind en Gezin postnataal aanbiedt, start meestal met een bezoek aan de moeder in de kraamkliniek en wordt daarna gevolgd door een of meer huisbezoeken, afhankelijk van de behoeften van het gezin. Deze **huisbezoeken** worden zoveel als mogelijk gebracht in de eerste weken na de geboorte. De taken van de verpleegkundige en de gezinsondersteuner tijdens deze bezoeken zijn gericht op het ondersteunen van de ouders op alle domeinen van de opvoeding en de verzorging van het kind, het informeren over het zorgaanbod en het voorbereiden op het consult in het consultatiebureau. Het bereik van de huisbezoeken ligt al vele jaren boven de 95%, zodat bijna alle gezinnen minstens 1 huisbezoek krijgen tijdens de eerste 3 levensmaanden van het pasgeboren kind.

Naast de huisbezoeken nemen de consulten op het **consultatiebureau** een centrale plaats in binnen de preventieve gezinsondersteuning van Kind en Gezin. In 2015 konden ouders op het consultatiebureau terecht voor 10 leeftijdsgebonden consulten. Op 8 van deze momenten bestaat een consult uit een medisch-preventief consult bij een arts en een sociaal-verpleegkundig consult bij een regioverpleegkundige van Kind en Gezin. Op de leeftijd van 6 en 30 maanden bestaat het consult enkel uit een sociaal-verpleegkundig consult. 6 consulten vinden plaats in het eerste levensjaar, 2 in het tweede en 2 in het derde levensjaar. De minimale vooropgestelde frequentie is ten minste 3 consulten tijdens het eerste levensjaar. Meer dan 85% van de kinderen gaat tijdens het eerste levensjaar minimaal 3 keer op consultatie, opnieuw een lichte stijging.

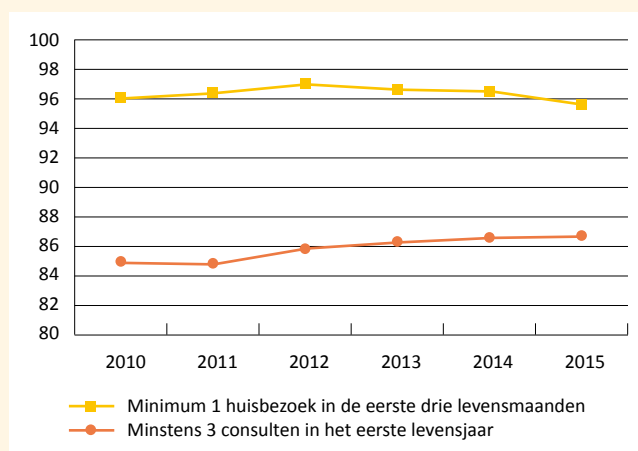
De **preventieve gezinsondersteuning** door Kind en Gezin in de eerste levensjaren is als indicator opgenomen in het Pact 2020. De evolutie van het bereik is een indicatie van de toegankelijkheid van de zorgverlening voor gezinnen met pasgeboren kinderen. Door de recente lichte toename van het bereik kunnen we zeggen dat de toegankelijkheid ervan gestegen is. Omwille van onder meer de vaccinaties en de steun bij opvoedingsvragen, is het belangrijk dat ook voor oudere kinderen een hoog bereik gehaald wordt.

Naast het aanbod preventieve gezinsondersteuning van Kind en Gezin zijn tal van andere organisaties actief die (aanstaande) gezinnen met kinderen en jongeren, en de kinderen en jongeren zelf, ondersteunen in het opvoeden en opgroeien. Met de Huizen van het Kind, een nieuwe beleidslijn, is het de

3.9 Preventieve gezinsondersteuning

Evolutie van het aandeel kinderen met minimum 1 huisbezoek in de eerste 3 levensmaanden en het aandeel kinderen met minstens 3 consulten in het eerste levensjaar, van 2010 tot 2015, Vlaams Gewest, in %.

Bron: Kind en Gezin.

bedoeling in te zetten op samenwerking tussen deze verschillende organisaties.

De **Huizen van het Kind** zijn lokale samenwerkingsverbanden. Via zo'n samenwerkingsverband wordt lokaal een geïntegreerd aanbod uitgebouwd dat aansluit op de noden en verwachtingen van ouders en kinderen, met daarbij bijzondere aandacht voor maatschappelijk kwetsbare gezinnen en de toenemende diversiteit. In het Vlaamse Gewest zijn 122 Huizen van het Kind erkend. Daarmee worden 58% van de gemeenten bediend. In de provincies Antwerpen en Limburg ligt deze verhouding nog iets hoger.

In de Huizen van het Kind krijgen minimaal volgende pijlers vorm: preventieve gezondheidszorg, acties ter bevordering van sociale cohesie en ook opvoedingsondersteuning. **Opvoedingsondersteuning** heeft als doel om de verantwoordelijken in het hele opvoedingsproces (ouders, grootouders, ...) te verrijken alsook om ondersteuning te bieden bij opvoedingsvragen en – problemen.

3.10 Huizen van het Kind

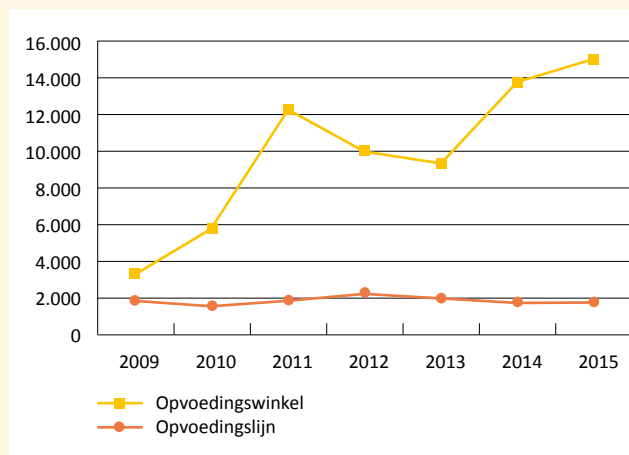
Aantal Huizen van het Kind en aantal bediende gemeenten, naar provincie, 31/12/2015.

	Aantal erkend	Aantal gemeenten	% gemeenten gedekt
Antwerpen	29	48	68,6
Vlaams-Brabant	22	31	47,7
Limburg	22	31	70,5
Oost-Vlaanderen	27	34	52,3
West-Vlaanderen	22	33	51,6
Vlaams Gewest	122	177	57,5
Brussels Gewest	1	nvt	

Bron: Kind en Gezin.

3.11 Opvoedingsondersteuning

Aantal contacten van de Opvoedingswinkels* en de Opvoedingslijn, van 2009 tot 2015.

* Som van het aantal keer dat basisinformatie werd gegeven in de Opvoedingswinkels en het aantal adviesgesprekken.

Bron: Kind en Gezin.

Daarnaast bieden nog andere diensten opvoedingsondersteuning. De **Opvoedingswinkels** helpen ouders aan algemene informatie over opvoeding en ontwikkeling. Ouders kunnen hier ook terecht voor een gesprek over de opvoedings situatie. Verder organiseren ze allerlei activiteiten over opvoeding. In Vlaanderen en Brussel worden 24 opvoedingswinkels door Kind en Gezin erkend. Aan de **Opvoedingslijn** kunnen ouders telefonische vragen stellen over de opvoeding van kinderen, tijdens de kantooruren. In 2015 behandelden ze bijna 17.000 oproepen en vragen. Daarenboven hebben de opvoedingswinkels ook heel wat groepsgerichte activiteiten.

Bijzondere hulpverlening voor kinderen

Bij problemen of crisissituaties met jonge kinderen kunnen ouders een beroep doen op de **Centra voor Kinderzorg en Gezinsondersteuning** (CKG). Deze centra focussen zich op risicosituaties voor een problematische opvoedings situatie, een afglijdende opvoedingscrisis en/of een acute crisis en dit

3.12 Centra voor Kinderzorg en Gezinsondersteuning

Aantal gezinnen in begeleiding en aantal plaatsen in de Centra voor Kinderzorg en Gezinsondersteuning (CKG), Vlaamse Gemeenschap, op 31/12, van 2013 tot 2015.

	2013	2014	2015
Aantal gezinnen mobiele begeleiding	2.060	2.160	2.219
Aantal gezinnen ambulante training	1.430	1.372	1.258
Aantal plaatsen ambulante opvang	93	96	101
Aantal plaatsen residentiële opvang	448	451	454

Bron: Kind en Gezin.

3.13 Vertrouwenscentra Kindermishandeling

Aantal kinderen gemeld bij de vertrouwenscentra kindermishandeling, naar leeftijd, van 2012 tot 2015, in %.

	2012	2013	2014	2015
Ongeboren	0,4	0,4	0,4	0,8
Jonger dan 3 jaar	15,7	14,5	14,9	14,8
Tussen 3 en 6 jaar	18,6	18,7	17,7	16,8
Tussen 6 en 12 jaar	35,7	35,9	36,2	36,1
Tussen 12 en 18 jaar	27,3	27,6	27,2	29,0
Verlengd minderjarig	0,1	0,0	0,1	0,1
Onbekend	2,2	2,8	3,5	2,5
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0
	9.954	10.017	9.472	8.683

Bron: Kind en Gezin.

voor kinderen van 0 tot 12 jaar. Het aanbod vertrekt van een vrijwillig engagement en is tijdelijk van aard. Bedoeling is dat ouders na de intensieve ondersteuning op eigen kracht verder kunnen. In 2015 werden iets minder dan 3.500 gezinnen begeleid of getraind door de CKG's, een lichte daling tegenover het voorgaande jaar. De residentiële capaciteit van de centra neemt jaar na jaar toe.

Kindermishandeling

De **Vertrouwenscentra Kindermishandeling** (VK) vormen een aanspreekpunt voor alle mogelijke situaties van geweld op kinderen. Iedereen die een vermoeden of een ongerustheid heeft over de veiligheid van een kind, kan contact opnemen met een VK voor advies of een concrete hulpvraag. Het gaat dan om hulpverleners, kinderen zelf of mensen uit de omgeving van een kind. In 2015 noteerden de vertrouwenscentra meldingen over 8.683 kinderen. 1 op de 3 aangemelde kinderen is tussen 6 en 12 jaar.

De meeste meldingen (71%) komen uit de hoek van de hulpverleners, de scholen of de kinderopvang. Bijna 15% van de meldingen komt uit de primaire omgeving van het kind. Het gaat daarbij meestal om meldingen door de moeder, de grootouders of de bureu. Slechts een zeer beperkt aantal meldingen komt uit de omgeving van de dader of gebeurt anoniem. Uit de vermelde problematiek blijkt dat kinderen het vaakst aangemeld worden omwille van een vermoeden van emotionele mishandeling of verwaarlozing (29%) en lichamelijke mishandeling of verwaarlozing (29%). 15% van de kinderen werd aangemeld voor een vermoeden van seksueel misbruik, veelal door een familielid.

Adoptie

In de loop van 2015 hebben de door Kind en Gezin erkende adoptiediensten in totaal 93 kinderen geplaatst voor **adoptie**. Dit zijn er 9 meer dan in 2014. De meeste geadopteerde kinderen uit het buitenland komen uit Oeganda (19,4%), gevolgd door Ethiopië (11,8%) en Polen (10,8%). Bijna een kwart van de geadopteerde kinderen is geboren in België. Op het moment

3.14 Adoptie

Land van herkomst van de adoptiekinderen, van 2013 tot 2015.

	2013		2014		2015	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
In België geboren	26	26,3	23	27,4	22	23,7
Burkina Faso	0	0,0	2	2,4	0	0,0
Chili	0	0,0	0	0,0	4	4,3
China	6	6,1	4	4,8	2	2,2
DR Congo	0	0,0	0	0,0	3	3,2
Ethiopië	48	48,5	18	21,4	11	11,8
Filipijnen	3	3,0	7	8,3	7	7,5
Gambia	0	0,0	0	0,0	3	3,2
Guinea	0	0,0	4	4,8	3	3,2
Haïti	0	0,0	1	1,2	0	0,0
India	2	2,0	3	3,6	2	2,2
Kenia	3	3,0	0	0,0	0	0,0
Marokko	1	1,0	0	0,0	0	0,0
Oeganda	2	2,0	2	2,4	18	19,4
Polen	0	0,0	12	14,3	10	10,8
Portugal	0	0,0	0	0,0	1	1,1
Thailand	3	3,0	2	2,4	0	0,0
Togo	0	0,0	1	1,2	0	0,0
Zuid-Afrika	5	5,1	5	6,0	2	2,2
Andere landen	0	0,0	0	0,0	5	5,2
Totaal uit buitenland afkomstig	73	73,7	61	72,6	71	76,3
Totaal	99	100,0	84	100,0	93	100,0

Bron: Kind en Gezin

van de plaatsing in het gezin is twee derden van de kinderen jonger dan 3 jaar, 1 op de 5 is 5 jaar of ouder. Kinderen die via binnenlandse adoptie geplaatst worden behoren bijna allemaal tot de jongste leeftijdsgroep (jonger dan 1 jaar). De meeste kinderen die geadopteerd worden via interlandelijke adoptie zijn ouder dan 1 jaar. Van de 93 geadopteerde kinderen kwamen er 4 terecht bij een alleenstaande moeder. 89 kinderen werden geadopteerd door koppels, waarvan 78 door heteroparen. 11 kinderen worden via binnenlandse adoptie geplaatst bij man-neparen.

Jeugdzorg

Op 1 maart 2014 trad het decreet **Integrale Jeugdhulp** in werking dat een vergaande samenwerking verankert tussen alle sectoren die betrokken zijn bij jeugdhulp. Dit moet ertoe leiden dat kinderen en jongeren steeds ergens terecht kunnen en dat er geen onderbrekingen zijn in de hulpverlening. De regering wil hierop voort bouwen met een duidelijk plan van aanpak. Centraal in de versterkte, vereenvoudigde, integrale en innovatieve jeugdhulp staan de kinderen en de jongeren en hun gezinscontext. Het actieplan jeugdhulp wordt verder uitgevoerd en daarbij ligt de prioriteit bij de rechtstreeks toegankelijke hulp, de crisisjeugdhulp en de residentiële hulp voor adolescente meisjes. De werking van het agentschap Jongerenwelzijn wordt door de invoering van integrale jeugdhulp niet langer beperkt tot kinderen of jongeren in een moeilijke leefsituatie, maar reikt naar alle kinderen en jongeren in Vlaanderen en Brussel.

3.15 Ondersteuningscentra en gerechtelijke jeugdhulp

Aantal meldingen bij ondersteuningscentra en sociale diensten van de jeugdrechtbank, 2014* en 2015.

	Ondersteuningscentrum Jeugdzorg		Sociale dienst gerechtelijke jeugdhulp	
	2014	2015	2014	2015
Antwerpen	856	1.091	1.012	1.517
Limburg	429	730	496	629
Oost-Vlaanderen	838	973	590	829
Vlaams-Brabant - Brussel	378	553	552	710
West-Vlaanderen	538	960	456	607
Totaal	3.039	4.307	3.106	4.292

* van 1 maart tot 31 december.

Bron: Agentschap Jongerenwelzijn.

In de jeugdhulp wordt een onderscheid gemaakt tussen rechtstreeks toegankelijke en niet-rechtstreeks toegankelijke jeugdhulp. De voor iedereen toegankelijke hulp zijn diensten waar een kind, jongere of zijn ouder zelf naartoe kan stappen voor informatie, hulp, ondersteuning, ... Het gaat onder andere over huisartsen, politie, context- of dagbegeleiding, preventieteams van Kind & Gezin, Centra voor Leerlingenbegeleiding, Jongeren Adviescentra, ... Over het aantal jongeren of kenmerken van de jongeren die van deze diensten gebruik maken, bestaan geen eenduidige cijfers.

De niet-rechtstreeks toegankelijke jeugdhulpverlening kan enkel ingezet worden met het akkoord en de tussenkomst van de intersectorale toegangspoort. De hulpverlening die zich hier situeert is erg gespecialiseerd.

Hulpverleners uit de rechtstreeks toegankelijke hulpverlening proberen zoveel mogelijk zelf om te gaan met verontrustende situaties en trachten de begeleiding binnen de vrijwillige hulpverlening te houden. Soms lukt dat evenwel niet en is de situatie zo onveilig of bedreigend dat de hulpverlener het Ondersteuningscentrum Jeugdzorg (OCJ) inschakelt om hem bij te staan in de hulpverlening. Ook het kind of de jongere zelf, zijn ouders of zijn vertrouwenspersoon kunnen rechtstreeks bij het OCJ aankloppen wanneer de hulpverlening vastgelopen is. Zolang de hulp via het OCJ loopt, is er sprake van vrijwillig aanvaarde jeugdhulp. Als er gevaar dreigt en/of als het echt niet meer lukt om vrijwillig samen verder te werken

3.16 Intersectorale toegangspoort

Aantal aangemelde minderjarigen bij de intersectorale toegangspoort, naar regio, 2014 en 2015.

	2014*	2015
Antwerpen	3.724	4.313
Limburg	1.555	1.901
Oost-Vlaanderen	3.327	3.091
Vlaams-Brabant - Brussel	1.589	2.014
West-Vlaanderen	2.434	3.039
Totaal	12.600	14.307

* van 1 maart tot 31 december.

Bron: Agentschap Jongerenwelzijn.

3.17 Jongeren op wachtlijst van een voorziening

Aantal kinderen en jongeren aangemeld en/of op een wachtlijst van een voorziening naar regio, op 31/12, 2014 en 2015.

	2014	2015
Antwerpen	2.514	2.458
Limburg	736	841
Oost-Vlaanderen	1.643	1.702
Vlaams-Brabant - Brussel	890	847
West-Vlaanderen	1.644	1.502
Totaal	7.427	7.347

Bron: Agentschap Jongerenwelzijn.

kan het OCJ het dossier naar het parket doorsturen. Het parket kan beslissen om de jeugdrechter te vorderen en de sociale diensten van de gerechtelijke jeugdhulp in te schakelen. In dat geval gaat het om gedwongen hulpverlening. In 2015 waren er 4.307 meldingen bij het OCJ en 4.292 bij de sociale diensten van de gerechtelijke jeugdhulp. Antwerpen heeft als grootste provincie ook het hoogste aantal meldingen. De toename in vergelijking met 2014 heeft een aantal oorzaken. Het huidige systeem werd in 2014 ingevoerd. Bovendien bevatten de gegevens van 2014 slechts informatie over 10 maanden. Het is bijgevolg nog te vroeg om een stijgende trend te kunnen vaststellen.

Sinds 1 maart 2014 is er in elke regio 1 intersectorale toegangspoort die de brug vormt tussen de rechtstreeks en de niet-rechtstreeks toegankelijke jeugdhulp. In 2015 werden 14.307 kinderen en jongeren aangemeld. De instroom is in vergelijking met het opstartjaar 2014 (na extrapolatie) vrij stabiel. In totaal stonden eind 2015 7.347 jongeren op een wachtlijst van een voorziening.

Het private aanbod van **Jongerenwelzijn** is fundamenteel herkend. Door een gemoduleerd aanbod kunnen de voorzieningen een hulpverleningstraject op maat van de hulpvraag van het kind, de jongere en zijn gezinscontext aanbieden en kunnen

3.18 Gemeenschapsinstellingen

Aantal opnames per campus, naar regime en geslacht, in 2014 en 2015.

		2014		2015	
		Meisjes	Jongens	Meisjes	Jongens
De Hutten (Mol)	Gesloten	-	102	-	117
De Markt (Mol)	Open	-	295	-	350
	Gesloten	216	-	217	-
Beernem	Open	24	-	19	-
	Gesloten	95	-	80	-
Ruisselede	Open	-	257	-	301
	Gesloten	-	71	29	7
Wingene	Gesloten	-	-	-	72
De Grubbe (Everberg)	Gesloten	-	339	-	339

Bron: Agentschap Jongerenwelzijn.

3.19 Capaciteit private voorzieningen Jongerenwelzijn

Erkende capaciteit in modules in de private voorzieningen, op 31/12, in 2014 en 2015, aantal erkende modules.

	2014	2015
Organisaties voor bijzondere jeugdzorg (inzetbare modules)		
Contextbegeleiding i.f.v. positieve heroriëntering - rechtstreeks toegankelijk	459	439
Contextbegeleiding laagintensief - rechtstreeks toegankelijk	3.960	3.994
Contextbegeleiding breedsporig - rechtstreeks toegankelijk	1.297	1.297
Contextbegeleiding kortdurend intensief - niet rechtstreeks toegankelijk	331	331
Contextbegeleiding i.f.v. autonoom wonen basisintensiteit - niet rechtstreeks toegankelijk	280	282
Contextbegeleiding i.f.v. autonoom wonen middenintensiteit - niet rechtstreeks toegankelijk	474	474
Dagbegeleiding in groep - rechtstreeks toegankelijk	635	635
Verblijf - niet rechtstreeks toegankelijk	2.906	2.906
Ondersteunende begeleiding - rechtstreeks toegankelijk	85	85
Onthaal-, oriëntatie- en observatiecentra (inzetbare modules)		
Verblijf in het kader van diagnostiek - niet rechtstreeks toegankelijk	256	256
Diagnostiek in het kader van een problematische leefsituatie - niet rechtstreeks toegankelijk	354	354
Diensten voor crisishulp aan huis (inzetbare modules)		
Contextbegeleiding in functie van crisis	540	582
Pleegzorg (aantal pleegzorgsituaties)		
Ondersteunend	419	503
Perspectiefbiedend	4.565	4.755
Perspectiefzoekend	341	399
Centra voor Integrale Gezinszorg (inzetbare modules)		
Verblijf voor (aanstaande) ouder(s) en kind(eren) - niet rechtstreeks toegankelijk	126	126
Contextbegeleiding voor (aanstaande) ouder(s) en kind(eren) - rechtstreeks toegankelijk	223	223

Bron: Agentschap Jongerenwelzijn.

zij gericht gebruik maken van noodzakelijke ondersteuning. Bovendien creëert dit meer mogelijkheden voor een naadloze samenwerking tussen de brede instap en de rechtstreeks en niet-rechtstreeks toegankelijke hulpverlening, waardoor flexibel ingespeeld kan worden op veranderende hulpvragen. Er is in vergelijking met 2014 een toename van de capaciteit. Deze situeert zich bij de pleegzorg en bij de crisishulpverlening aan huis en de laagintensieve contextbegeleiding.

Voor jongeren bij wie de bescherming van de eigen integriteit of de veiligheid van de maatschappij in het gedrang is, zijn er de gemeenschapsinstellingen. Ze bieden pedagogische hulpverlening voor jongeren bij wie beveiligde opvang binnen een structurerend en vrijheidsbepkend kader tijdelijk noodzakelijk is. Deze hulpverlening maakt deel uit van een breder hulptraject dat erop gericht is om jongeren terug te integreren in de samenleving met haar geldende waarden en normen. De hulpverlening in de gemeenschapsinstellingen moet er uiteindelijk toe leiden dat de jongere en de personen in zijn omgeving een beter toekomstperspectief ontwikkelen. In 2015 werden meer dan 1.500 jongeren in een gemeenschapsinstelling opgenomen, een stijging tegenover het jaar voordien. In 3 op de 4 gevallen zijn het jongens die opgenomen worden.

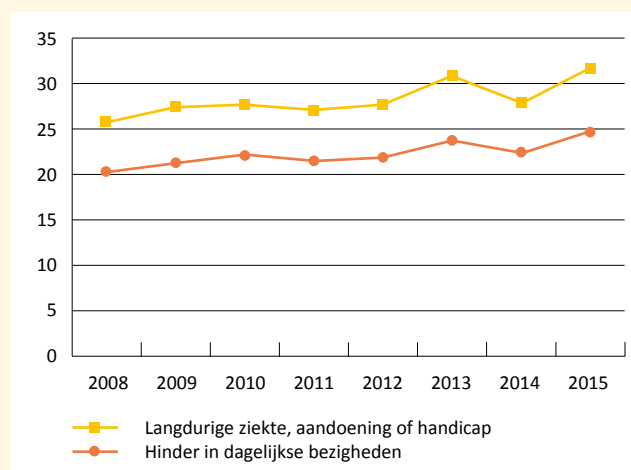
Personen met een handicap

Verbinden voor zorg, zoals de Vlaamse Regering wil, gaat bij uitstek over noden van **personen met een handicap**. De regering wil dat zij kunnen rekenen op extra ondersteuning. De inspanningen om mensen met de grootste ondersteu-

ningsnoden te helpen worden opgedreven. Mensen met een beginnende zorgnood moeten zo lang mogelijk zelf beslissingen kunnen nemen met betrekking tot de invulling van hun zorgnoden en vragen. De regering wil mensen zo lang mogelijk in staat stellen om in hun thuisomgeving te blijven wonen. Dit deel behandelt het aantal personen met een handicap, de

3.20 Langdurige aandoening en hinder

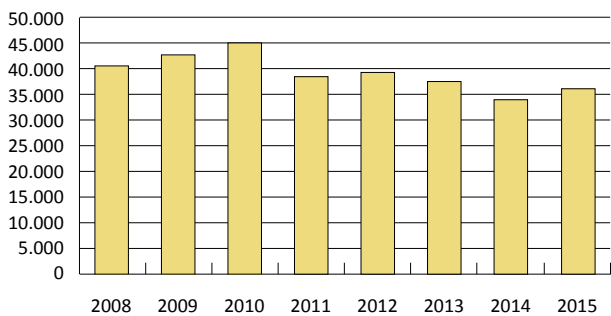
Aandeel respondenten (18+) dat aangeeft last te hebben van langdurige ziekte, aandoening of handicap en aandeel dat aangeeft door die aandoening hinder te ondervinden in de dagelijkse bezigheden, van 2008 tot 2015, in %.

Bron: SCV-survey, SVR-DKB.

3.21 Toegekende hulpmiddelen

Aantal goedgekeurde aanvragen voor tussenkomsten voor hulpmiddelen, van 2008 tot 2015.

Bron: VAPH.

materiële hulpverlening, de vragen naar ondersteuning en het gebruik van het persoonlijke-assistentiebudget en van diensten en voorzieningen.

Ongeveer een derde van de meerderjarige bevolking lijdt aan een langdurige ziekte, aandoening of handicap. Een kwart van de bevolking geeft aan dat ze omwille van die aandoening hinder ondervinden bij de dagelijkse bezigheden. Een vergelijking over de jaren maakt duidelijk dat zowel het voorkomen van langdurige aandoeningen als het ondervinden van hinder omwille van die aandoeningen bij de totale bevolking geleidelijk toeneemt. Deze toename is vooral te verklaren door de toenemende vergrijzing.

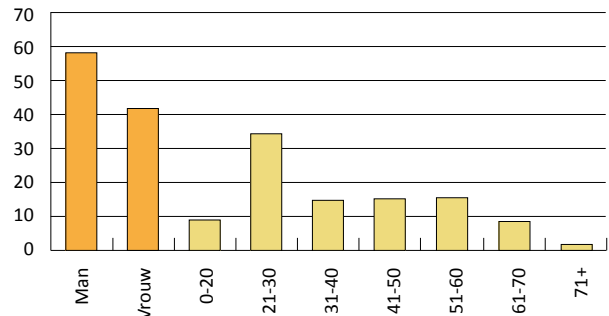
Hulpmiddelen

Meerderjarige personen met een handicap die in Vlaanderen wonen, jonger zijn dan 65 jaar en behoefte hebben aan bepaalde zorgen of hulp, kunnen ondersteuning aanvragen bij het Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap (VAPH). Belangrijk om te vermelden is dat elke vraag naar ondersteuning van een minderjarige voortaan ingediend wordt bij de Integrale Toegangspoort (zie deel Jeugdzorg). Dit heeft uiteraard zijn invloed op het aantal aanvragen van minderjarigen bij het VAPH.

Een belangrijke pijler van de werking van het VAPH is de individuele materiële bijstand aan personen met een handicap. Er wordt tussengekomen in de kosten van hulpmiddelen en aanpassingen, zoals aanpassingen aan de woning of de auto en, in mindere mate, de kosten voor zeer specifieke vormen van bijstand, zoals het vergoeden van kosten voor onderhoud en herstellingen of voor de assistentie van een doventolk. In 2015 werden zo meer dan 36.000 hulpmiddelen toegekend. Dat zijn er 2.000 meer dan het jaar voordien. Het vaakst worden hulpmiddelen voor aanpassing van de woning aangevraagd, gevolgd door hulpmiddelen en aanpassingen voor de mobiliteit en communicatiemateriaal.

3.22 Actieve zorgvragers

Profiel van de actieve zorgvragers, naar geslacht en leeftijd, in 2015, in %.

Bron: VAPH.

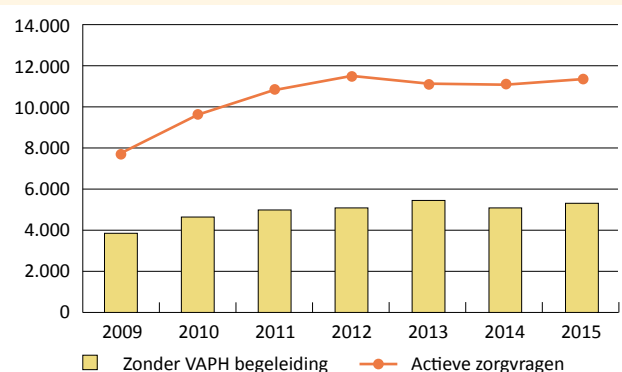
Zorg en ondersteuning

Een tweede belangrijke pijler van de werking van het VAPH is het voorzien in **zorg en ondersteuning** van personen met een handicap. Het VAPH programmeert, vergunt, erkent en subsidieert voorzieningen die instaan voor de opvang, ondersteuning en begeleiding van personen met een handicap. Elke vraag naar zorg wordt genoteerd in de Centrale Registratie van Zorgvragen. Op 31 december 2015 waren in totaal 11.328 actieve vragen naar zorg geregistreerd voor meerderjarige personen met een handicap. De minderjarigen worden niet meer bij het VAPH geregistreerd. Na de stijging bij de invoering van het systeem is er de voorbije jaren een stabilisatie van het aantal geregistreerde zorgvragers. De meeste van deze dringende zorgvragen zijn voor begeleid wonen of voor een bezigheidshuis.

Meer mannen (58%) dan vrouwen hebben een actieve zorgvraag. Meer dan 1 op de 3 personen met een actieve zorgvraag.

3.23 Actieve zorgvragen

Het aantal in de Centrale Registratie van Zorgvragen opgenomen actieve zorgvragen van meerderjarigen en het aantal van hen dat momenteel geen andere begeleiding van het VAPH krijgt, van 2009 tot 2015.

Bron: VAPH.

3.24 Gebruik van voorzieningen

Aantal personen dat gebruik maakt van de onderscheiden ondersteuningsvormen van het VAPH, 31 december 2015.

Ondersteuningsvorm	Aantal personen
Diensten Ondersteuningsplan	1.199
Rechtstreeks toegankelijke hulp	6.755
Diensten voor thuisbegeleiding	8.256
Multifunctionele centra voor minderjarigen (MFC)	10.241
Flexibel aanbod voor meerderjarigen (FAM)	23.399
Persoonsvolgende convenants	693
Totaal	50.543

Bron: VAPH.

zijn twintigers, 1 op de 10 personen met een actieve zorgvraag is ouder dan 60 jaar.

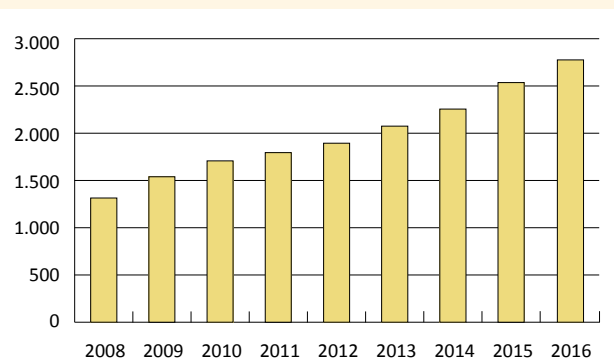
Personen met een actieve zorgvraag hoeven niet noodzakelijk zonder ondersteuning te zijn. Meer dan de helft krijgt al een of andere VAPH-ondersteuning. Hiervoor zijn diverse verklaringen mogelijk. Het kan gaan om een migratievraag, waarbij de persoon ondersteuning aanvraagt binnen dezelfde zorgvorm, maar door een andere dienst. Het kan gaan om een vraag naar meer intensieve begeleiding, bijvoorbeeld van deeltijds naar voltijds. Het betekent echter ook dat de andere helft van de geregistreerde personen nog geen ondersteuning van het VAPH krijgt.

Het zorgaanbod van het VAPH is de laatste jaren sterk geëvolueerd, waardoor vergelijken met vorige jaren niet vanzelfsprekend is. Er werd een capaciteit rechtstreeks toegankelijke hulp uitgebouwd. De diverse erkenningen voor minderjarigen werden gegroepeerd in een regelluw kader Multifunctionele Centra voor Minderjarigen (MFC). Binnen de volwassenenzorg werd een gelijkaardige operatie opgezet die resulteerde in de centra voor Flexibel Aanbod voor Meerderjarigen (FAM). Binnen het toeleidingstraject kregen de Diensten Ondersteuningsplan een rol in netwerkvorming en het opstellen van ondersteuningsplannen.

Daar waar vorige jaren het aantal erkende plaatsen nog enigszins een zicht gaf op het aantal personen dat ondersteund

3.25 Persoonlijke-assistentiebudget

Effectieve PAB-gebruikers, op 1/1, van 2008 tot 2016.

Bron: VAPH.

wordt, is dit door de invoering van de methodiek van subsidiën en erkennen in personeelspunten niet meer het geval. Eind 2015 maakten meer dan 50.000 personen gebruik van de verschillende ondersteuningsvormen. Daarenboven werden ook nog 156 personen ondersteund via de convenant noodsituatie.

Persoonlijke-assistentiebudget

Met een **persoonlijke-assistentiebudget** (PAB) kan een persoon met een handicap iemand in dienst nemen die hem of haar thuis, op school of op het werk praktisch en organisatorisch helpt. Begin 2016 hebben 2.788 personen effectief een PAB opgestart. Hun aantal neemt jaar na jaar toe. De vraag naar een PAB blijft evenwel groot. Op het einde van 2015 stonden 3.226 meerderjarige personen met een actieve PAB-vraag geregistreerd bij het VAPH.

Ouderen

De Vlaamse Regering wil dat Vlamingen met een zorgnood zo lang mogelijk zelf beslissingen kunnen nemen met betrek-

3.26 Thuiszorgvoorzieningen

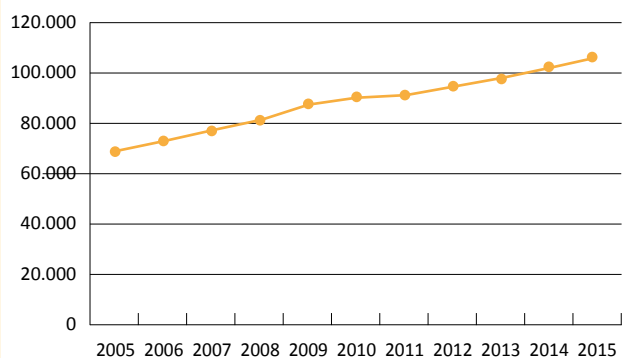
Evolutie van het aantal erkende en/of gesubsidieerde thuiszorgvoorzieningen, van 2008 tot 2016.

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Regionale dienstencentra	51	57	59	59	60	60	61	60	60
Lokale dienstencentra	163	172	182	189	192	204	212	221	226
Vereniging van gebruikers en mantelzorgers	5	5	6	6	6	5	6	6	6
Diensten voor oppashulp	49	49	49	47	46	48	50	53	53
Gezinszorg (urencontingent) (x1.000)	15.562,5	16.192,1	16.341,9	16.632,1	16.966,8	17.323,9	17.633,6	17.420,3	17.234,6
Aanvullende thuiszorg - Logistiek personeel (VTE)	2.633,3	2.627,8	2.623,1	2.627,8	2.621,0	2.593,0	2.579,8	2.751,0	2.751,0
Aanvullende thuiszorg - Doelgroepmedewerkers (VTE)	227,6	227,6	227,6	197,2	237,7	237,7	232,2	213,5	213,5
Diensten voor gastopvang							3	3	3
Diensten maatschappelijk werk van het ziekenfonds							28	28	28
Diensten voor thuisverpleging							195	195	195

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

3.27 Gezinszorg

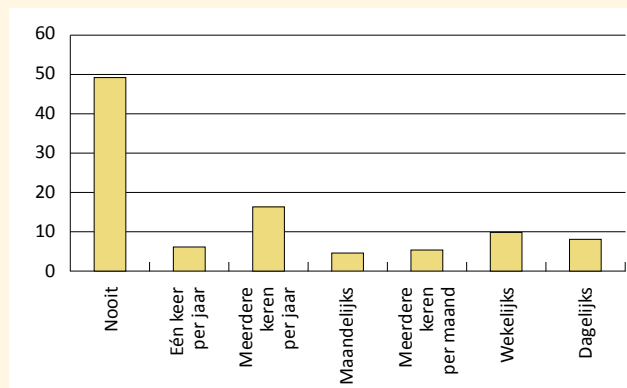
Aantal gezinnen dat minimaal 4 uur gezinszorg krijgt, van 2005 tot 2015.

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

3.28 Mantelzorg

Mantelzorgers naar frequentie, in 2015, in %.

Bron: SCV-survey 2015.

king tot de invulling van hun zorgnoden en vragen. Ze wil de mensen helpen om zo lang mogelijk in hun thuisomgeving te blijven wonen. Hierbij wordt de nadruk gelegd op ondersteuning en zorg van mensen in hun thuisomgeving. Er wordt een groeipad voorzien voor de verschillende thuiszorgdiensten. De overheid wil dat het aantal bedden in de residentiële ouderenzorg toeneemt. Mensen die zorg opnemen voor familie en/of vrienden moeten zich meer ondersteund en gewaardeerd weten. Deze mantelzorgers moeten zich geen zorgen meer maken over het moment waarop de zorg hun draagkracht overstijgt of waarop zij die zorg niet meer kunnen opnemen. Om dit te realiseren wordt geïnvesteerd in tijdelijke opvangmogelijkheden die het toelaten dat de zorg voor de mantelzorg draaglijk wordt. Achtereenvolgens wordt de thuiszorg, de mantelzorg, de tijdelijke opvang, de permanente opvang en de zorgverzekering besproken.

Thuiszorg

De **thuiszorg** verwijst naar de zorg aan huis of de zorg die er specifiek op gericht is de gebruiker langer thuis te laten wonen of makkelijker naar huis te laten terugkeren. Deze voorzieningen staan open voor alle leeftijdsgroepen. Het merendeel van de gebruikers zijn ouderen. Wanneer de zelfzorg en de informele zorg de noden niet meer kunnen lenigen, is thuiszorg de eerste schakel in de formele hulpverlening aan ouderen. Er is een brede waaier aan diensten ontstaan. Deze worden hoofdzakelijk georganiseerd door private non-profitorganisaties, ziekenfondsen, OCMW's en andere openbare besturen.

Het aanbod van diensten voor **gezinszorg** en aanvullende thuiszorg neemt toe, alsook het aantal geholpen gezinnen. Deze diensten bieden aan gebruikers met een verminderd zelfzorgvermogen persoonsverzorging, huishoudelijke hulp en aanvullende thuiszorg. In 2015 werden door alle diensten gezinszorg samen 16,2 miljoen uren gezinszorg gepresteerd en kregen meer dan 105.000 gezinnen minimaal 4 uur hulp. Naast de gezinszorg zijn er nog de poetshulp (4,4 miljoen uren), de karweihulp (130.000 uren) en de professionele oppashulp (190.000 uren).

Naast de diensten voor gezins- en aanvullende thuiszorg zijn er nog heel wat diensten die ondersteuning bieden voor thuisverblijvende zorgbehoevenden. In tegenstelling tot de gezinszorg zijn niet voor al deze diensten gegevens beschikbaar over het aantal personen of gezinnen dat deze diensten bereiken. Er zijn enkel gegevens beschikbaar over de evolutie van het aantal erkende of gesubsidieerde diensten. Er is een ruim verspreid en gevarieerd aanbod aan diensten. Vooral het aantal lokale dienstencentra is de voorbije jaren toegenomen.

De 28 diensten Maatschappelijk Werk van de ziekenfondsen bereikten in 2014 meer dan 220.000 cliënten. Meer dan de helft daarvan is 65-plusser, iets meer dan een kwart is ouder dan 80. Een derde van hun cliënteel zijn zorgbehoevende ouderen, een vijfde chronisch zieken en nog een vijfde zijn personen met een handicap. Personen met een fysieke ziekte of handicap of mensen met ouderdomsverschijnselen maken de hoofdmoot uit van de cliënten van de diensten Maatschappelijk Werk van de ziekenfondsen. Mensen met dementie, met een mentale handicap of een psychische ziekte maken een kleiner aandeel van het cliënteel uit. Het grootste aandeel van de hulpverlening is voor ondersteuning bij het aanvragen van sociale voordelen, zoals zorgverzekering en tegemoetkomingen. Een ander domein dat veel behandeld wordt is de thuiszorg.

Mantelzorg

Een belangrijke vorm van ondersteuning geven mensen aan elkaar, ouders voor zorgbehoevende kinderen, of kinderen voor hun ouders, burens die elkaar een handje helpen wanneer iemand ziek is, ... Deze zorg en hulpverlening heet mantelzorg. Meer dan 1 op de 2 Vlamingen heeft het voorbije jaar minstens 1 keer **mantelzorg** verleent. Bijna een kwart van de Vlamingen doet dat minstens meerdere keren per maand. Bijna 8% biedt dagelijks hulp en ondersteuning. Over het algemeen bieden meer vrouwen dan mannen mantelzorg, en ze doen het vooral frequenter dan de mannen. Ook naar leeftijd zijn er verschillen waar te nemen, waarbij het grootste aandeel mantelzorgers de 55- tot 64-jarigen zijn: 58% van hen is mantelzorgers en 13% is dat dagelijks.

Tijdelijke opvang

Om de mantelzorg te ondersteunen zijn 2 zogenaamde 'transmurale' voorzieningen in het leven geroepen die gebruikers hetzij overdag, hetzij voor een korte aansluitende periode opvangen. Een **dagverzorgingscentrum** biedt 65-plussers buitenshuis en enkel overdag verzorging, persoonsverzorging en huishoudelijke hulp. Vorig jaar kwamen er 19 dagverzorgingscentra bij. In een **centrum voor kortverblijf** kunnen 65-plussers ofwel gedurende een beperkte periode dag en nacht ofwel alleen 's nachts huisvesting en zorg krijgen. Vorig jaar werden 163 extra plaatsen gecreëerd, waardoor begin dit jaar 75% van de voorziene programmatie gerealiseerd was.

Permanente opvang

Wanneer in het zorgcontinuüm de zelfzorg, mantelzorg, thuiszorg en andere ondersteuningsvormen niet meer volstaan om de zorgbehoevende op een kwalitatieve manier thuis te laten wonen, zijn er 2 permanente opvangvoorzieningen: een woonzorgcentrum en een assistentiewoning.

Een **woonzorgcentrum** is een voorziening waar aan de gebruikers van 65 jaar of ouder, die er permanent verblijven, huisvesting en zorg wordt aangeboden. Begin 2016 telde het Vlaams Gewest 75.877 plaatsen in woonzorgcentra. Dit aantal neemt jaar na jaar toe. Tussen 2011 en 2016 kwamen er 8.595 plaatsen bij. Ook het aandeel plaatsen per 1.000 65-plussers steeg van 58 plaatsen per 1.000 naar 60 begin 2016. De stijging van het aantal plaatsen (+13%) is groter dan de aangroei van het aantal 65-plussers (+10%).

Een **assistentiewoning** is een voorziening waar 65-plussers permanent kunnen verblijven met hulp- en zorgomkadering die minder intensief is dan in een woonzorgcentrum. Begin 2016 waren er in het Vlaamse Gewest 20.335 plaatsen in assistentiewoningen. Ook dit aantal neemt jaar na jaar toe. Sedert 2011 kwamen er 5.377 plaatsen bij. Ook hier is de toename van het aantal plaatsen groter dan de toename van het aantal 65-plussers. In 2011 waren er 13 plaatsen per 1.000 65-plussers. Dit aandeel steeg tot 16 plaatsen per 1.000 in 2016.

Zorgzwaarte

De zorgzwaarte is een maat voor de mate van zorgbehoevendheid van een persoon. De zorgzwaarte van de bewoners van de woonzorgcentra en van personen die geholpen worden door de thuisverpleging kunnen met elkaar en over de laatste jaren heen vergeleken worden. In de thuisverpleging is ongeveer de helft van de cliënten zwaar tot heel zwaar zorgbehoevend. In de tijd is er weinig verandering waar te nemen. In de woonzorgcentra is de zorgzwaarte heel wat groter. 3 op de 4 bewoners zijn zwaar tot zeer zwaar zorgbehoevend. Dit aandeel neemt toe met de tijd.

3.29 Tijdelijke opvang

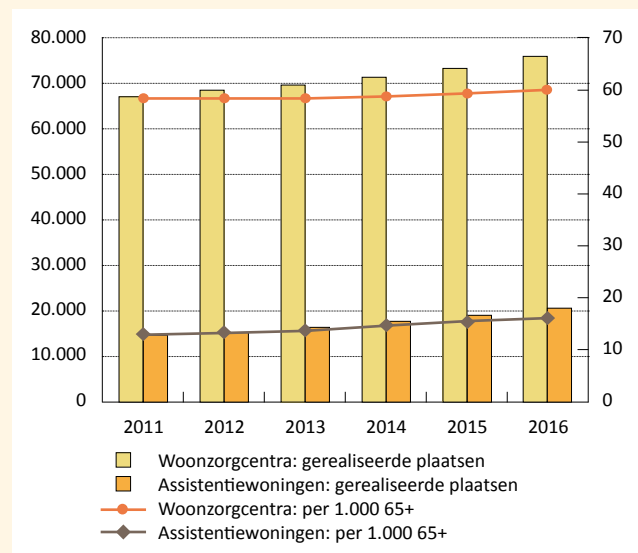
Evolutie van het aantal gerealiseerde plaatsen en het aantal geprogrammeerde plaatsen in centra voor kortverblijf en het aantal dagverzorgingscentra, van 2011 tot 2016.

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Centra voor kortverblijf						
Gerealiseerde plaatsen	1.271	1.450	1.640	1.815	2.013	2.176
Programmaticcijfers	2.513	2.697	2.762	2.829	2.892	2.894
Dagverzorgingscentra						
Aantal voorzieningen	117	131	157	194	217	235

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

3.30 Permanente opvang ouderen

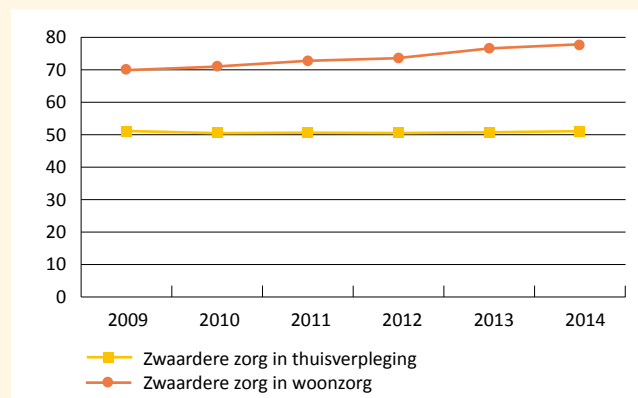
Evolutie van het aantal gerealiseerde plaatsen in woonzorgcentra en in assistentiewoningen (linkeras) en van het aantal plaatsen per 1.000 65-plussers (rechters), op 1/1, van 2011 tot 2016.

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

3.31 Zorgzwaarte

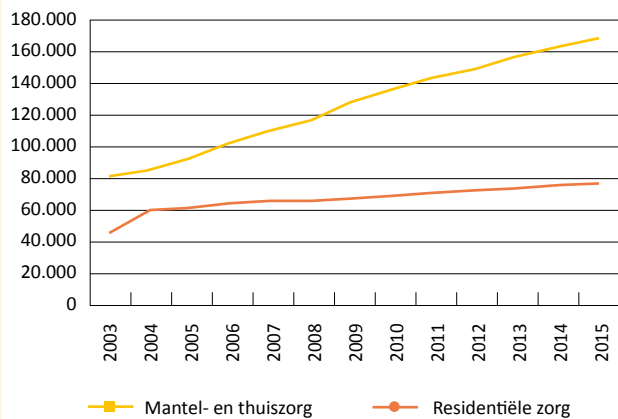
Evolutie van de zorgzwaarte in de thuisverpleging en de woonzorgcentra, van 2009 tot 2014, in %.

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid en IMA

3.32 Zorgverzekering

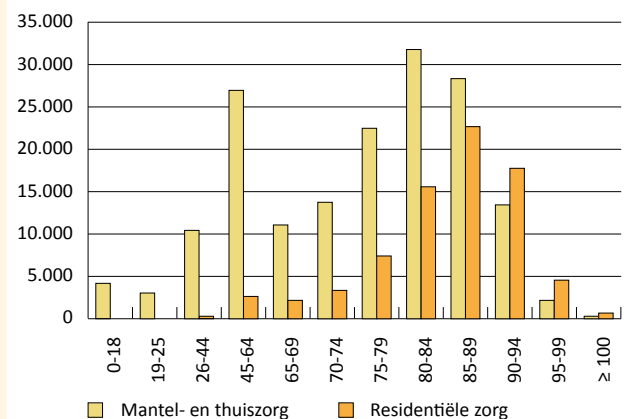
Evolutie van het aantal personen die een uitkering krijgen in het kader van de zorgverzekering, naar aard van de tussenkomst, van 2003 tot 2015.

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

3.33 Leeftijd Zorgverzekering

Aantal personen dat een uitkering krijgt in het kader van de zorgverzekering, naar aard van de tussenkomst en naar leeftijd, in 2015.

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

Zorgverzekering

Vertrekkende van de mogelijkheden van de zorgbehoevende mensen zelf, wil de Vlaamse Regering zorg op maat realiseren. De zorgverzekering biedt een tegemoetkoming in de kosten voor niet-medische zorg en de ontvangers ervan kunnen zelf bepalen hoe ze dat bedrag spenderen. De zorgbehoevende heeft daarbij de regie zelf in handen. De **Vlaamse Zorgverze-**

kering is ook een belangrijke eerste pijler van de verder uit te bouwen Vlaamse sociale bescherming.

Het aantal gerechtigden op de zorgverzekering blijft stijgen. De zorgverzekering biedt een tegemoetkoming in de kosten voor niet-medische zorg. Iedereen ouder dan 25 jaar betaalde tot en met 2014 25 euro per jaar, personen die recht hebben op een verhoogde tegemoetkoming in de ziekteverzekering 10 euro.

3.34 Capaciteit van de voorzieningen

Evolutie van de totale capaciteit van de verschillende zorgvoorzieningen, van 2010 tot 2015.

		2010	2011	2012	2013	2014	2015
Kinderopvang	Baby's en peuters (nieuw decreet vanaf 1 april 2014)*	78.945	80.989	82.208	93.601	91.838	93.390
	Schoolgaande kinderen	32.308	33.184	34.003	34.679	41.024	42.123
Jeugdhulp	Private voorzieningen (vanaf 1 maart 2014 erkende capaciteit in modules)	6.569	6.716	6.922	7.128	17.251	17.641
Personen met een handicap	(Semi-)residentieel	24.511	24.703	24.809	24.897	23.909	n.b.
	Ambulant	10.748	12.324	12.524	12.841	13.231	n.b.
Ouderen	Regionale dienstencentra	59	60	60	61	60	60
	Lokale dienstencentra	189	192	204	212	221	226
	Vereniging van gebruikers en mantelzorgers	6	6	5	6	6	6
	Diensten voor oppashulp	47	46	48	50	53	53
	Diensten voor gastopvang				3	3	3
	Diensten maatschappelijk werk van het ziekenfonds				28	28	28
	Diensten voor thuisverpleging				195	195	195
	Centra voor kortverblijf	1.271	1.450	1.640	1.815	2.013	2.176
	Dagverzorgingscentra - aantal voorzieningen	117	131	157	194	217	235
	Woonzorgcentra	67.479	68.844	70.018	71.811	74.070	76.539
	Assistentiewoningen	14.990	15.629	16.696	18.061	19.211	20.417
	Gezinszorg (urencontingent) (x1.000)	16.632,1	16.966,8	17.323,9	17.633,6	17.420,3	17.234,6
	Aanvullende thuiszorg - Logistiek personeel (VTE)	2.627,8	2.621,0	2.593,0	2.579,8	2.751,0	2.751,0
	Aanvullende thuiszorg - Doelgroepmedewerkers (VTE)	197,2	237,7	237,7	232,2	213,5	213,5

* Breuk in de tijdsreeks: de berekeningswijze is sinds 2014 gewijzigd.

Bron: Kind & Gezin, Jongerenwelzijn, VAPH, Zorg en Gezondheid.

3.35 Stedelijkheid en zorgvoorzieningen

Proportionele aanwezigheid van zorgvoorzieningen.

Eenheid	Woonzorgcentra	Assistentiewoningen	Uren Gezinszorg	Zorgverzekering	Kinderopvang	Buitenschoolse opvang
	%65+	%65+	per inwoner	% inwoners	% 0-2 jaar	% 3-11 jaar
Jaar	2016	2016	2014	2015	2015	2015
Grootsteden	6,9	2,1	2,4	2,8	36,2	1,7
Centrumsteden	6,3	2,0	2,7	4,0	48,2	6,1
Grootstedelijke rand	6,6	1,5	2,3	3,1	51,6	6,3
Regionaal stedelijke rand	5,5	1,8	2,5	3,8	45,7	7,7
Strategisch gebied rond Brussel	5,2	1,6	1,2	2,2	37,0	1,7
Structuurondersteunende steden	6,0	1,3	3,0	4,2	41,4	6,1
Kleinstedelijk provinciaal	5,9	1,4	2,5	4,3	36,6	7,1
Overgangsgebied	5,7	1,6	2,4	3,8	42,3	7,6
Platteland	6,5	1,3	2,9	4,0	45,4	8,7
Vlaams Gewest	6,1	1,6	2,5	3,7	42,3	6,3
Brussels Hoofdstedelijk Gewest	1,4	0,2	0,4	1,2	43,2	6,6

* Voor het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest werd 30% van de Brusselse bevolking of de doelgroep beschouwd.
Bron: www.lokaalstatistieken.be.

Deze bedragen werden in 2015 verhoogd respectievelijk naar 50 euro en 25 euro. Bewoners van een woonzorgcentrum, een rust- en verzorgingstehuis of een psychiatrisch verzorgingstehuis ontvangen een maandelijkse uitkering van 130 euro. Zorgbehoevenden die in de thuissituatie verzorgd worden en aan bepaalde criteria van zorgbehoevendheid voldoen, ontvangen eveneens een uitkering van 130 euro per maand.

80% van de uitkeringen gaan naar ouderen (65-plussers) en meer dan de helft naar 80-plussers. Omdat de leeftijd waarop ouderen de stap zetten naar een woonzorgcentrum stijgt, is het niet onverwacht dat pas vanaf de leeftijd van 90 jaar het aantal rechthebbenden op basis van residentiële zorg hoger ligt dan die van de rechthebbenden die nog thuis wonen.

Investerings in voorzieningen

Het Pact 2020 voorziet dat Vlaanderen tegen 2020 een toegankelijk en betaalbaar kwaliteitsvol aanbod aan hulp- en zorgverlening uitbouwt, dat toereikend is in het licht van de zich wijzigende maatschappelijke behoeften en sociaal-demografische ontwikkelingen. Er is in alle zorgsectoren een vooruitgang van de capaciteit. De afname bij de kinderopvang en de voorzieningen voor personen met een handicap in 2014 is te wijten aan de start van de Integrale Toegangspoort waardoor heel wat voorzieningen voor minderjarigen overgingen naar Jongerenwelzijn.

Om de capaciteit te verhogen en de kwaliteit te verbeteren, waardoor het zorgaanbod meer gedifferentieerd wordt, is er financiële ondersteuning van de infrastructuurwerken in de zorgsector nodig. Het Vlaams Infrastructuurfonds voor Persoonsgebonden Aangelegenheden (VIPA) geeft financiële steun aan zorg- en gezondheidsvoorzieningen die infrastructuurwerken willen uitvoeren. Omwille van een financieringsstap in 2015 heeft het VIPA geen (nieuwe) investeringsubsidies

toegekend, waardoor er ook geen nieuwe engagementen zijn aangegaan voor bouw of verbouwing van capaciteit.

Regionale spreiding

Steden hebben een centrumfunctie. Dit veronderstelt onder meer dat een aantal voorzieningen beter is uitgebouwd in de steden dan in de omliggende regio. De spreiding op basis van de verstedelijkingsgraad (zie bijlage 1) wordt nagegaan voor voorzieningen die op oudere bevolkingsgroepen zijn gericht (de residentiële voorzieningen, de gezinszorg en de zorgverzekering) en de kinderopvang. Ten slotte nemen we de Brusselse situatie onder de loep.

De zorgvoorzieningen zijn niet gelijkmatig verspreid over de Vlaamse gemeenten. Proportioneel zijn de meeste rusthuisbedden in woonzorgcentra te vinden in en rond Antwerpen en Gent en in de centrumsteden. Ook plattelandsgemeenten zijn iets beter voorzien dan gemiddeld. Assistentiewoningen zijn iets meer geconcentreerd in de grotere steden. De gezinszorg is dan weer beter uitgebouwd in de kleinere steden en de plattelandsgemeenten. Het aanbod aan opvang voor baby's en peuters en voor schoolgaande kinderen is het laagst in de grootsteden en het hoogst in de grootstedelijke rand en op het platteland. Uitzondering hierop vormt de Brusselse rand, die trouwens ook voor de andere zorgvoorzieningen duidelijk minder uitgerust is dan andere gebieden.

In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest wordt 30% van de bevolking als doelgroep van de Vlaamse zorgvoorzieningen beschouwd. Wanneer deze Brusselnorm gehanteerd wordt, kunnen enkel de opvangvoorzieningen voor baby's en peuters én voor schoolgaande kinderen de vergelijking met het Vlaamse niveau doorstaan. Alle andere zorgvoorzieningen hinken qua aanbod in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest ver achter op het Vlaamse Gewest.

DEFINITIES

Ambulante hulpverlening Hulpverlening waarbij de cliënt in de eigen woon- of werkomgeving blijft.

Brusselnorm Een principe dat staat voor de politieke wil van de Vlaamse Regering om in Brussel te investeren. Grosso modo kan gesteld worden dat het Nederlandstalige aanbod in Brussel gericht is op 30% van de Brusselaars.

Intersectorale Toegangspoort Om de toegang tot de niet-rechtstreeks toegankelijke jeugdhulp te centraliseren, is een intersectorale toegangspoort opgericht. Deze vervangt de vroegere aparte toegangspoorten van Bijzondere Jeugdzorg, Algemeen Welzijnswerk, Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap, Geestelijke Gezondheidszorg, Kind en Gezin en Onderwijs.

Mantelzorg Zorg die vrijwillig en niet-professioneel geboden wordt aan langdurig hulpbehoevende familieleden, vrienden of bureu.

Residentiële hulpverlening Hulpverlening aan mensen die niet meer thuis kunnen wonen en daarom dag en nacht hulp/verzorging krijgen in een instelling.

Semi-residentiële hulpverlening Ondersteuning van cliënten gedurende een deel van de dag. Een cliënt heeft gedurende de dag (of de nacht) hulp nodig maar gaat daarna weer naar huis.

Transmurale voorziening (ouderen) Hulpverlening door een keten van verschillende hulpverleners. Hier gebruikt in het kader van de tijdelijke ondersteuning van de hulpverlening die geboden wordt door mantelzorgers.

VOOR MEER INFORMATIE:

Publicaties en websites

Federatie van Tele-Onthaaldiensten in Vlaanderen (2016). *Jaarverslag 2015*. Gent.

Jongerenwelzijn (2016). *Jaarverslag 2015*. Brussel.

Justitiehuisen (2016). *Jaarverslag 2015*. Brussel.

Mostinkx, J. & Deven, F. (red.). (2014). *Welzijn en zorg in Vlaanderen 2014-2015*. Mechelen: Wolters Kluwer.

Vlaamse Regering (2014). *Regeerakkoord 2014-2019*. Brussel.

Vandeuren, J. (2014). *Beleidsnota Welzijn, Volksgezondheid en Gezin*. Brussel.

Kind en Gezin: <http://www.kindengezin.be>

Vlaams Agentschap Personen met een Handicap:

<http://www.vaph.be>

Steunpunt Algemeen Welzijnswerk: <http://www.steunpunt.be>
Agentschap Jongerenwelzijn:

<http://www.wvg.vlaanderen.be/jongerenwelzijn/>

Ouderenzorg:

<https://www.zorg-en-gezondheid.be/ouderenzorg>

Thuiszorg: <https://www.zorg-en-gezondheid.be/thuiszorg>

Tele-onthaal: <http://www.teleonthaal.be/>

Zorgverzekering: <https://www.zorg-en-gezondheid.be>

VIPA: <http://www.vipa.be>

Gemeentelijke cijfers: www.lokaalstatistieken.be

Zorg en Gezondheid: www.zorg-en-gezondheid.be

BLIKVANGERS

- In 2014 werd 64,5% van de 50-69-jarige vrouwen onderzocht op borstkanker (figuur 3.36). 61,2% van de vrouwen tussen de 25 en 64 jaar heeft zich de afgelopen 3 jaar preventief laten onderzoeken op baarmoederhalskanker (figuur 3.38). De dekkingsgraad voor het bevolkingsonderzoek naar dikkedarmkanker voor mannen en vrouwen tussen de 56 en 74 jaar bedroeg 49,4% (figuur 3.39).
- De vaccinatiegraad bij jonge kinderen is hoog genoeg om groepsimmunitet te verkrijgen (figuur 3.40). Bij adolescenten wordt voor de meeste vaccins een vaccinatiegraad van ongeveer 90% gehaald. Sinds 2004 neemt het aandeel van de doelpopulatie dat tegen griep gevaccineerd is niet meer toe (figuur 3.42).
- Tussen 1997 en 2013 daalde het aandeel volwassen rokers van 29% tot 22% (figuur 3.44). Daarmee lijkt de gezondheidsdoelstelling die stelt dat er in 2015 maximaal 20% volwassen rokers mogen zijn haalbaar. Ook het tabaks- en alcoholgebruik bij jongeren loopt terug, hier zijn de gezondheidsdoelstellingen gehaald.
- 48% van de Vlamingen is te zwaar: 35% valt in de categorie overgewicht en 13% van de bevolking is zwaarlijvig. Zowel overgewicht als zwaarlijvigheid nemen toe doorheen de tijd (figuur 3.57).
- Iedere dag sterven 3 Vlamingen door zelfdoding, bijna 3 op de 4 daarvan zijn mannen (figuur 3.58). Er is wel een dalende trend merkbaar sinds 2000. Bekeken binnen de EU15 liggen de zelfdodingscijfers in Vlaanderen vrij hoog.

Het Vlaams gezondheidsbeleid heeft als doel om voor de Vlamingen gezondheidswinst te realiseren en de performantie van de gezondheidszorg te vergroten. Ziektepreventie, gezondheids promotie en vroegdetectie zijn daarvoor cruciale instrumenten. Het gestructureerd werken met uitdagende, maar realistische en door stakeholders gedragen gezondheidsdoelstellingen maakt een verschil en deze werkwijze wordt dan ook verder uitgebreid.

Het eerste deel gaat dieper in op de in dit kader geformuleerde gezondheidsdoelstellingen. Het tweede deel bevat een aantal omgevingsindicatoren rond sterfte en ziekten. In een derde deel komen zwangerschap en geboorte aan bod.

Gezondheidsdoelstellingen

In navolging van de Wereldgezondheidsorganisatie (WGO) is de Vlaamse overheid in 1998 gestart met het formuleren van Vlaamse gezondheidsdoelstellingen. Door het stellen van specifieke, meetbare en algemeen aanvaarde doelstellingen die men in een bepaalde periode wil realiseren, worden accenten gelegd binnen het preventieve gezondheidsbeleid. Het preventieve gezondheidsbeleid is decretaal verankerd. Een gezondheidsconferentie formuleert de voorstellen voor gezondheidsdoelstellingen. De Vlaamse Regering en het Vlaams Parlement nemen beslissingen over de doelstellingen en de aan te wenden strategieën. Op deze wijze wordt gezocht naar een breed maatschappelijk draagvlak voor de doelstelling in kwestie. Deze gezondheidsdoelstellingen zijn eveneens opgenomen in het Pact 2020.

In wat volgt komen de gezondheidsdoelstellingen rond bevolkingsonderzoeken naar kanker, vaccinaties, tabak, alcohol en drugs, ongevallen, voeding en beweging en depressie en zelfdoding aan bod.

Bevolkingsonderzoeken naar kanker

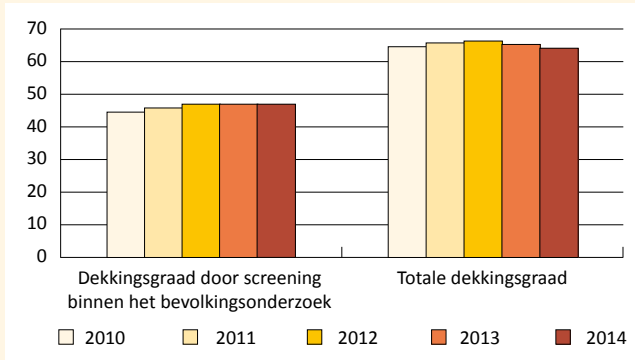
De gezondheidsdoelstelling voor bevolkingsonderzoek naar kanker van de baarmoederhals, borst en dikke darm luidt als volgt: 'Tegen 2020 zijn de Vlaamse bevolkingsonderzoeken naar kanker van de baarmoederhals, borst en dikke darm efficiënt georganiseerd, rekening houdend met kosteneffectiviteit en met maatschappelijke en wetenschappelijke evoluties op vlak van bevolkingsonderzoek, en dragen ze bij tot gezondheidswinst voor de bevolking van Vlaanderen.'

Deze doelstelling is opgesplitst in een aantal concrete subdoelstellingen, onder andere: 'Het bevolkingsonderzoek naar **borstkanker** realiseert voor de deelnemers maximale voorde-

3.36 Borstkankerscreening

Evolutie van de dekkingsgraad door screening binnen het bevolkingsonderzoek naar borstkanker en de totale dekkingsgraad, doelgroep vrouwen van 50 tot 69 jaar, van 2010 tot 2014, in %.

Totale dekkingsgraad: aandeel vrouwen uit de doelgroep die een mammografie kregen binnen of buiten het bevolkingsonderzoek of die niet in aanmerking kwamen voor een screening.
Bron: Centrum voor Kankeropsporing.

len en minimale nadelen, dat wil zeggen bij zo veel mogelijk vrouwen uit de doelgroep wordt borstkanker in een vroeger stadium ontdekt, er gebeuren zo weinig mogelijk overbodige medische interventies, het resultaat wordt tijdig meegedeeld en er vindt passend vervolgonderzoek plaats in geval van afwijkend resultaat.'

Uit de gegevens van het centrum voor kankeropsporing blijkt dat de totale dekkingsgraad van vrouwen in de doelgroep (50 tot 69 jaar) voor uitnodigingsjaar 2013 65,7% en voor 2014 64,5% bedraagt. In 2014 namen 47,2% van de vrouwen uit de doelgroep deel aan het bevolkingsonderzoek. 14,7% van de

vrouwen zijn gedekt door een mammografie buiten het bevolkingsonderzoek. 35,5% van de vrouwen uit de doelgroep kregen geen screening, noch binnen, noch buiten het bevolkingsonderzoek, hoewel ze hiervoor wel in aanmerking kwamen.

Binnen Vlaanderen verschilt de dekkingsgraad naar provincie. In Limburg is de deelname aan het bevolkingsonderzoek het meest succesvol, met een dekkingsgraad van 58,3% in 2014. In Vlaams-Brabant wordt maar 39,2% van de vrouwen uit de doelgroep gemobiliseerd, mede door de lage dekkingsgraad in het gebied rond Brussel. De regio Leuven daarentegen kent een hoge dekkingsgraad. In West-Vlaanderen is er een hoge dekking in de westhoek en een lagere dekking in het zuid- en noordoosten van de provincie. In de loop van de jaren heeft de deelname aan het bevolkingsonderzoek in de westhoek hetzelfde niveau bereikt als het noorden van Limburg, de best scorende Vlaamse regio.

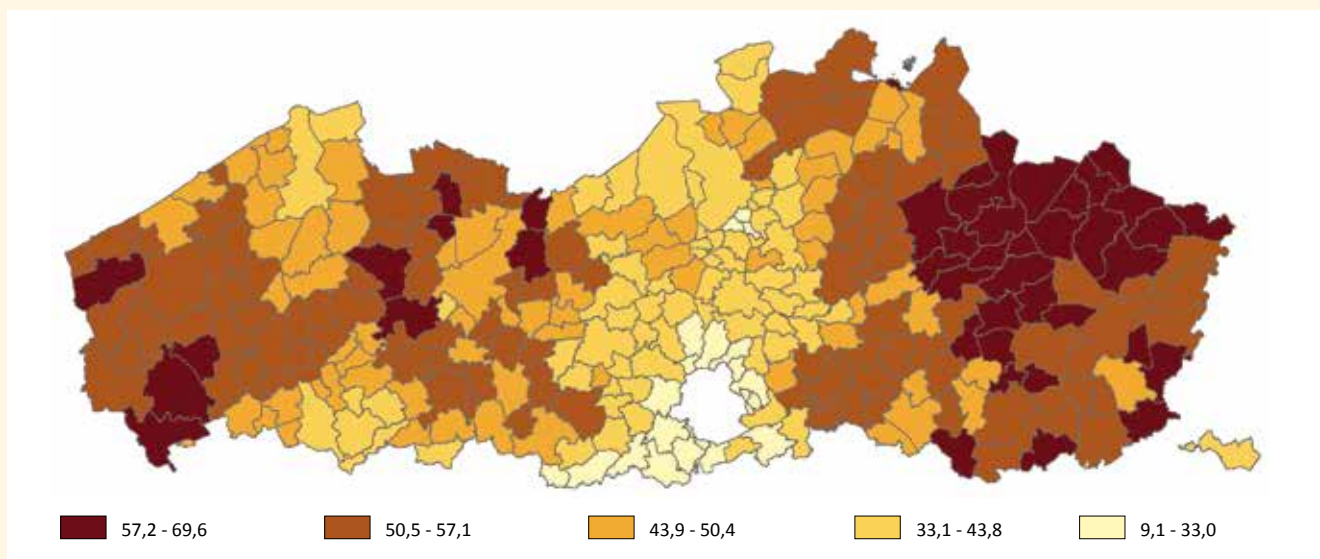
De tweede subdoelstelling luidt: 'Het bevolkingsonderzoek naar **baarmoederhalskanker** realiseert voor de deelnemers maximale voordelen en minimale nadelen, dat wil zeggen bij zo veel mogelijk vrouwen uit de doelgroep wordt baarmoederhalskanker in een vroeger stadium ontdekt, er gebeuren zo weinig mogelijk overbodige medische interventies en er vindt passend vervolgonderzoek plaats in geval van afwijkend resultaat.'

In 2013 is de Vlaamse overheid gestart met een veralgemeend bevolkingsonderzoek naar baarmoederhalskanker. Daarbij wordt de aanbeveling gevolgd van de Wereldgezondheidsorganisatie en de Europese Unie om vrouwen van 25 tot en met 64 jaar om de 3 jaar een uitstrijkje te laten nemen.

De totale dekkingsgraad, het aandeel vrouwen dat in aanmerking komt voor een uitstrijkje en er ook effectief een liet nemen in het betreffend jaar of de 2 voorgaande jaren, bedraagt

3.37 Borstkankerscreening per gemeente

Indeling van de gemeenten in kwintielen naar gelang de dekkingsgraad door screening binnen het bevolkingsonderzoek naar borstkanker in 2014, doelgroep vrouwen van 50 tot 69 jaar, in %.

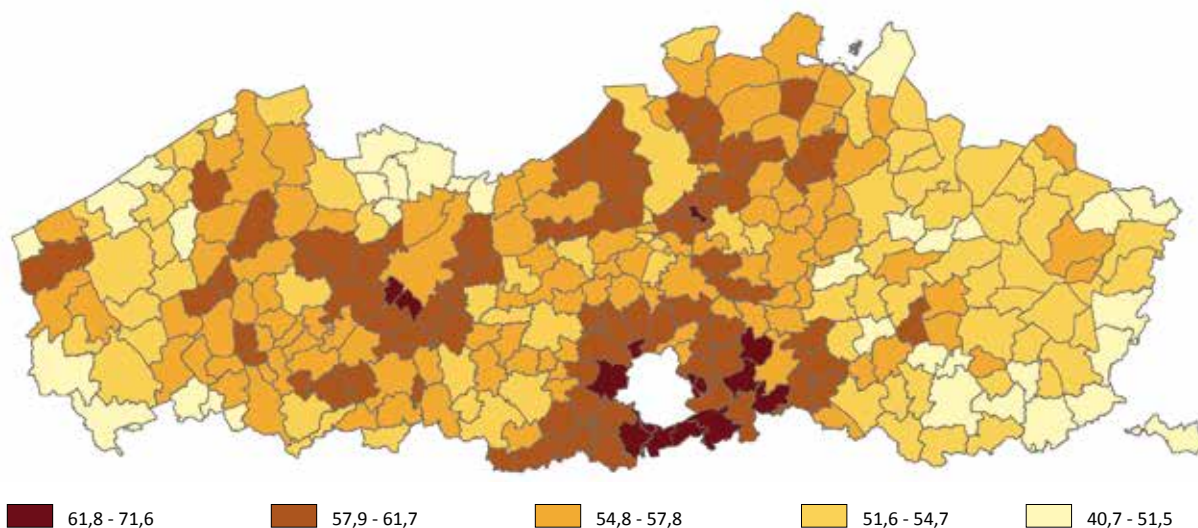

Bron: Centrum voor Kankeropsporing.

3.38 Baarmoederhalskankerscreening

Indeling van de gemeenten in kwintielen naar gelang de dekkingsgraad door screening binnen en buiten het bevolkingsonderzoek naar baarmoederhalskanker in 2014, doelgroep vrouwen van 25 tot 64 jaar, in %.

Bron: Centrum voor Kankeropsporing.

61,2% voor 2014. De hoogste dekking is er in de leeftijdsgroep 30 tot 39 jaar, namelijk 67,9%. Daarna daalt de dekking tot slechts 45,8% voor de 60- tot 64-jarigen.

De hoogste dekkingsgraden liggen in Vlaams-Brabant, in de rand rond Brussel. Limburg kent de laagste dekkingsgraden, net als een groot deel van West-Vlaanderen.

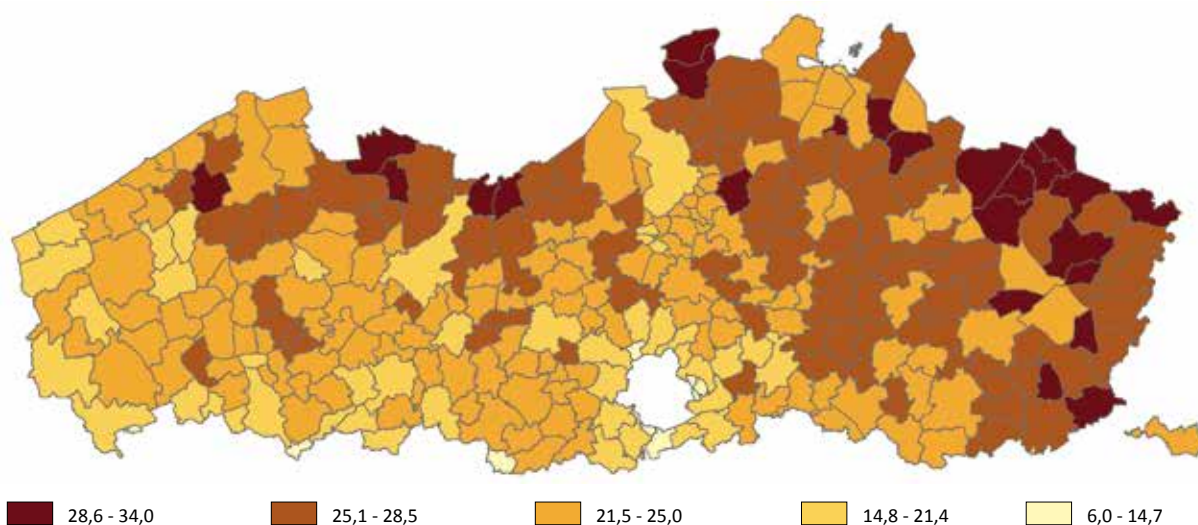
En tot slot subdoelstelling 3: 'Het bevolkingsonderzoek naar **dikkedarmkanker** realiseert voor de deelnemers maximale voordelen en minimale nadelen, dat wil zeggen bij zoveel

mogelijk mannen en vrouwen uit de doelgroep wordt dikke darmkanker in een vroeger stadium ontdekt, het resultaat wordt tijdig meegedeeld en er vindt passend vervolgonderzoek plaats in geval van afwijkend resultaat.'

Eind oktober 2013 startte het Vlaams bevolkingsonderzoek naar dikkedarmkanker voor mannen en vrouwen van 56 tot en met 74 jaar. In 2013 werden de 66-, 68-, 70-, 72- en 74-jarigen uitgenodigd. In 2014 en 2015 werden ook de 56-, 58-, 60-, 62- en 64-jarigen uitgenodigd.

3.39 Dikkedarmkankerscreening

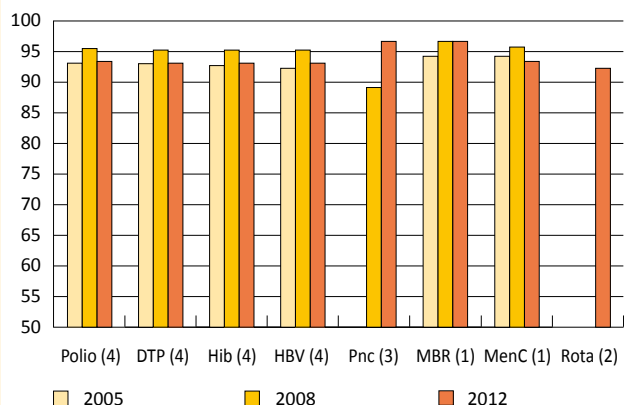
Indeling van de gemeenten in kwintielen naar gelang de dekkingsgraad door screening binnen het bevolkingsonderzoek naar dikkedarmkanker in 2014, doelgroep mannen en vrouwen van 56 tot 74 jaar, in %.

Bron: Centrum voor Kankeropsporing.

3.40 Vaccinatiegraad jonge kinderen

Evolutie van de vaccinatiegraad bij kinderen tussen de 18 en 24 maanden, in 2005, 2008 en 2012, in %.

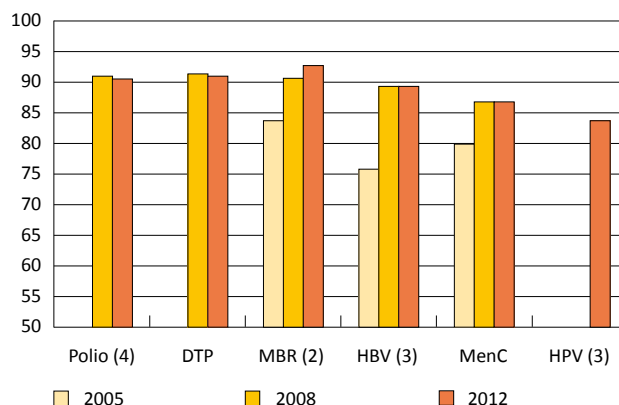
Opmerking: Vaccin (dosis).

DTP: Difterie-Tetanus-Kinkhoest; Hib: H. influenzae type b; HBV: Hepatitis B; Pnc: Pneumokokken; MBR: Mazelen-Bof-Rode hond; MenC: Meningokokken van serogroep C; Rota: Rotavirus.

Bron: Hoppenbrouwers & Van Damme (2013).

3.41 Vaccinatiegraad adolescenten

Evolutie van de vaccinatiegraad bij adolescenten, in 2005, 2008 en 2012, in %.

Opmerking: Vaccin (dosis).

DTP: Difterie-Tetanus-Kinkhoest; MBR: Mazelen-Bof-Rode hond; HBV: Hepatitis B; MenC: Meningokokken van serogroep C; HPV: Humaan papillomavirus.

Bron: Hoppenbrouwers & Van Damme (2013).

De totale dekking bedraagt voor uitnodigingsjaar 2013 29,8% en voor 2014 49,4%. De hogere dekkingsgraad in 2014 is te verklaren door de gefaseerde uitrol van het bevolkingsonderzoek in 2013. In 2015 zal de dekking verder stijgen doordat het aantal deelnames in het vorige kalenderjaar dan groter zal zijn.

Het noorden van Limburg kent de hoogste dekkingsgraad. De rest van Limburg doet het ook goed. Het deel van Antwerpen dat grenst aan Limburg kent eveneens hoge dekkingsgraden. De laagste dekkingsgraden vinden we in Vlaams-Brabant, in de rand rond Brussel. Het oosten van Vlaams-Brabant doet het iets beter. West- en Oost-Vlaanderen kennen een betere dekkingsgraad in het noorden dan in het zuiden.

Vaccinaties

De gezondheidsdoelstelling rond vaccinaties luidt als volgt: Tegen 2020 moet een kwaliteitsvol vaccinatiebeleid in Vlaanderen erop gericht zijn de bevolking gedurende het hele leven doeltreffend te beschermen tegen vaccineerbare infectieziekten die een ernstige impact kunnen hebben op de levenskwaliteit.'

Deze doelstelling is opgesplitst in een aantal concrete subdoelstellingen, onder andere moet tegen 2020:

- voor kinderen en jongeren voor elk van de vaccinatiemomenten de vaccinatiegraad bereikt worden die nodig is voor het garanderen van groepsimmunititeit;
- minstens 50% van de risicogroepen voor complicaties van griep jonger dan 65 jaar gevaccineerd worden tegen seizoensgriep;
- minstens 75% van de 65-plussers gevaccineerd zijn tegen seizoensgriep.

De vaccinatiegraadstudie 2012 onderzocht hoeveel jonge kinderen (18-24 maanden) en adolescenten (geboren in 1998) gevaccineerd zijn met de in Vlaanderen aanbevolen vaccins. Alleen het vaccin tegen polio is wettelijk verplicht. Het vaccin wordt meestal gegeven in een zesvoudig vaccin, samen met difterie, tetanus, kinkhoest, Haemophilus influenzae type b en hepatitis B. De vaccinatiegraad voor volledige vaccinatie (4 dosissen) met dit zesvoudige vaccin blijft stabiel op 93%. Voor de eliminatie van mazelen is een vaccinatiegraad van minimaal 95% nodig (WHO-doelstelling). Voor de eerste dosis op de leeftijd van 12 maanden is dat percentage bereikt. Ook voor de andere gratis vaccins is de vaccinatiegraad bij jonge kinderen hoog genoeg om groepsimmunitet te verkrijgen en de circulatie van de ziekte te doorbreken. Het vaccin tegen het rotavirus werd in 2008 aanbevolen door de Hoge Gezondheidsraad. Hoewel het niet gratis is maar deels terugbetaald wordt door het RIZIV, is de vaccinatiegraad toch al heel sterk gestegen tot een niveau dat dicht tegen de andere vaccins aanleunt.

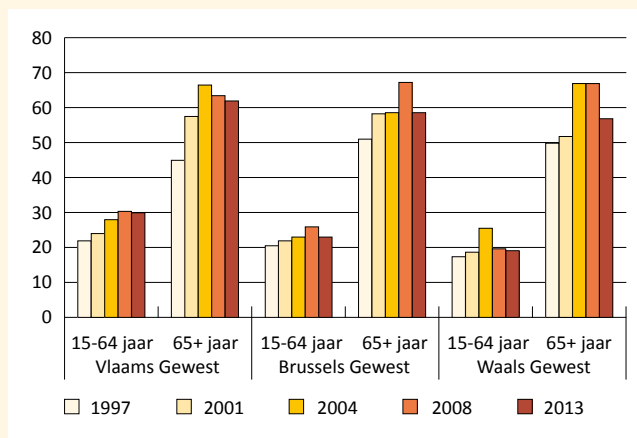
Bij adolescenten wordt voor de meeste vaccins een vaccinatiegraad van ongeveer 90% gehaald. De vaccinatiegraad tegen mazelen, bof en rode hond stijgt met bijna 2 procentpunten tot 92,5%, net onder de WHO-doelstelling van 95% voor de eliminatie van mazelen.

Het nieuwe vaccin tegen het humaan papillomavirus, het virus dat baarmoederhalskanker veroorzaakt, haalt bij zijn introductie al een vaccinatiegraad van 83,5% (alle 3 de dosissen) bij de meisjes in het eerste jaar secundair. Dit bewijst de positieve houding van de Vlaming ten opzichte van vaccinatie en de doeltreffende organisatie van het vaccinatiebeleid.

Ouders van kinderen die niet volledig zijn gevaccineerd, zijn zich daar in 8 op de 10 gevallen niet van bewust. Die onwetendheid lijkt dan ook de belangrijkste reden voor niet-vaccinatie.

3.42 Vaccinatiegraad griep

Aandeel van de doelpopulatie dat tegen griep gevaccineerd is in de loop van het laatste vaccinatie seizoen in 1997, 2001, 2004, 2008 en 2013, naar leeftijd en gewest, in %.

Doelpopulatie: personen van 15 jaar en ouder met een specifieke chronische aandoening (astma, chronische bronchitis, een cardiovasculaire pathologie, hoge bloeddruk, nierproblemen of diabetes) en personen van 65 jaar en ouder.

Bron: Gezondheidsenquête WIV.

De meeste jonge kinderen worden gevaccineerd via Kind en Gezin (84%). Andere belangrijke vaccinatoren zijn de kinderarts (12%) en de huisarts (4%).

Bij de adolescenten zijn de centra voor leerlingenbegeleiding de belangrijkste vaccinator (87%). De huisartsen zijn de vaccinator voor 10% van de adolescenten.

In 2013 is in het Vlaamse Gewest 30% van de doelpopulatie tussen 15 en 64 jaar gevaccineerd tegen griep in de loop van het laatste vaccinatie seizoen. Bij de 65-plussers loopt dit aandeel op tot 62%. De gezondheidsdoelstelling stelt tegen 2020 vaccinatiegraden van respectievelijk 50% en 75% voorop.

Er is nagenoeg geen verschil tussen mannen en vrouwen en ook opleidingsniveau speelt geen rol van betekenis. Tussen 1997 en 2004 was er een duidelijke toename van het percentage risicopersonen dat wordt gevaccineerd in het afgelopen

vaccinatie seizoen, daarna volgde een stabilisering.

Het aandeel risicopersonen dat gevaccineerd werd tegen griep in het afgelopen vaccinatie seizoen ligt hoger in het Vlaamse Gewest dan in de andere gewesten, zeker in de leeftijdsgroep 15-64 jaar.

Tabak, alcohol, drugs

Een derde gezondheidsdoelstelling wil gezondheidswinst op bevolkingsniveau realiseren door tegen het jaar 2015 het gebruik van tabak, alcohol en illegale drugs terug te dringen.

Deze doelstelling wordt verder specifiek omschreven per middel.

Tabak:

- bij personen van 15 jaar en jonger is het percentage rokers niet hoger dan 11%;
- bij personen van 16 jaar en ouder is het percentage rokers niet hoger dan 20%.

Alcohol:

- bij personen van 15 jaar en jonger is het percentage dat meer dan 1 keer per maand drinkt niet hoger dan 20%;
- bij mannen van 16 jaar en ouder is het percentage dat meer dan 21 eenheden per week drinkt niet hoger dan 10%;
- bij vrouwen van 16 jaar en ouder is het percentage dat meer dan 14 eenheden per week drinkt niet hoger dan 4%.

Illegale drugs:

- bij personen van 17 jaar en jonger is het percentage dat 12 maanden voor de bevraging cannabis of een andere illegale drug heeft gebruikt niet hoger dan 7%;
- bij 18- tot 35-jarigen is het percentage dat 12 maanden voor de bevraging cannabis of een andere illegale drug heeft gebruikt niet hoger dan 8%.

De gezondheidsdoelstelling over roken stelt dat tegen 2015 bij personen van 15 jaar en jonger het percentage rokers niet hoger dan 11% mag zijn. Bij de basismeting in 2004-2005 be-

3.43 Tabak, alcohol, drugs

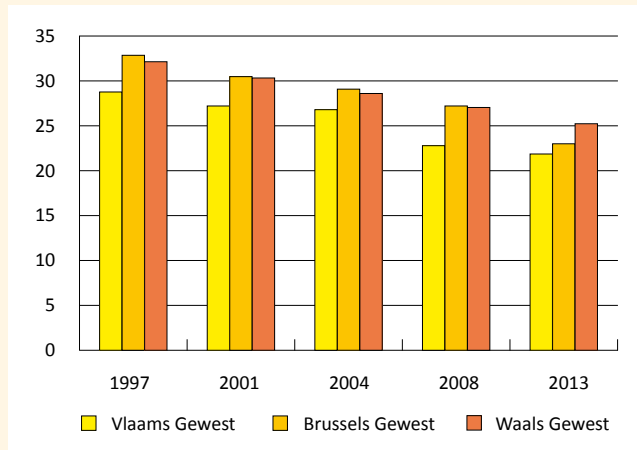
Aandelen per middel en doelstelling 2015, naar geslacht en leeftijd, in %.

Jongeren	Schooljaar 2004-2005	Schooljaar 2014-2015	Doel 2015
Aandeel rokers tot 15 jaar	14,4	11,3	max 11
Aandeel dat meer dan 1 keer per maand alcohol drinkt tot 15 jaar	26,8	12,9	max 20
Aandeel dat ooit cannabis of een andere illegale drug heeft gebruikt tot 17 jaar	19,0	15,7	max 14
Aandeel dat 12 maanden voor de bevraging cannabis of een andere illegale drug heeft gebruikt tot 17 jaar	9,9	12,2	max 7
Volwassenen	2004	2013	Doel 2015
Aandeel rokers vanaf 16 jaar	26,8	21,8	max 20
Aandeel mannen vanaf 16 dat meer dan 21 eenheden per week drinkt	12,8	7,8	max 10
Aandeel vrouwen vanaf 16 dat meer dan 14 eenheden per week drinkt	5,4	4,2	max 4
Aandeel dat 12 maanden voor de bevraging cannabis of een andere illegale drug heeft gebruikt bij de 18-35 jarigen	10,7	6,7	max 8

Bron: Leerlingenbevraging VAD, Gezondheidsenquête WIV.

3.44 Roken

Evolutie aandeel rokers (15 jaar en ouder) in 1997, 2001, 2004, 2008 en 2013, naar gewest, in %.

Bron: Gezondheidsenquête WIV.

droeg het percentage laatstejaarsgebruikers van tabak 14,4%. In de eerstvolgende jaren bleven de resultaten rond dit percentage schommelen. Vanaf 2010-2011 tot 2012-2013 daalde het laatstejaarsgebruik om daarna opnieuw licht te stijgen. In het schooljaar 2012-2013 gaf 9,1% van de jongeren onder de 16 jaar aan het laatste jaar tabak te hebben gerookt. Hiermee werd voor de eerste keer een cijfer lager dan de doelstelling genoteerd. Dit betekent echter geen trendverandering: in 2013-2014 gebruikte 13,7% van de jongeren onder de 16 jaar het laatste jaar tabak. In schooljaar 2014-2015 daalde opnieuw het laatstejaarsgebruik tot 11,3%, waarmee de gezondheidsdoelstelling net wordt bereikt.

Het aandeel rokers vanaf de leeftijd van 16 jaar moet tegen 2015 minder dan 20% bedragen. De Gezondheidsenquête 2013

telt nog 22% rokers in Vlaanderen, een duidelijke daling tegenover 2004.

Wat alcohol betreft zou tegen 2015 bij personen van 15 jaar en jonger het percentage dat meer dan 1 keer per maand drinkt niet hoger mogen zijn dan 20%. Bij de basismeting dronk 26,8% van de leerlingen jonger dan 16 vaker dan 1 keer per maand alcohol. Dit percentage kende de afgelopen jaren een geleidelijke daling. Sinds het schooljaar 2009-2010 werd de doelstelling bereikt en voor het schooljaar 2014-2015 bedraagt het aandeel 12,9%.

Het percentage volwassen mannen dat wekelijks meer dan 21 eenheden alcohol drinkt zou in 2015 nog maximaal 10% mogen bedragen, in 2013 was dit 7,8%. Het aandeel volwassen vrouwen dat wekelijks meer dan 14 eenheden alcohol drinkt moet terug naar 4% en bedroeg 4,2% in 2013.

Wat illegale drugs betreft is het doel dat het aandeel personen van 17 jaar en jonger dat ooit cannabis of een andere illegale drug heeft gebruikt in 2015 niet hoger dan 14% ligt. Het aandeel dat 12 maanden voor de bevraging cannabis of een illegale drug heeft gebruikt, mag in 2015 niet hoger zijn dan 7%. Hoewel het ooit-gebruik gedaald is naar 15,7%, is de doelstelling tot dusver nog niet behaald. Voor het schooljaar 2014-2015 bedraagt het laatstejaarsgebruik 12,2%. Dit resultaat is hoger dan het startresultaat in 2004-2005, toen het laatstejaarsgebruik 9,9% bedroeg.

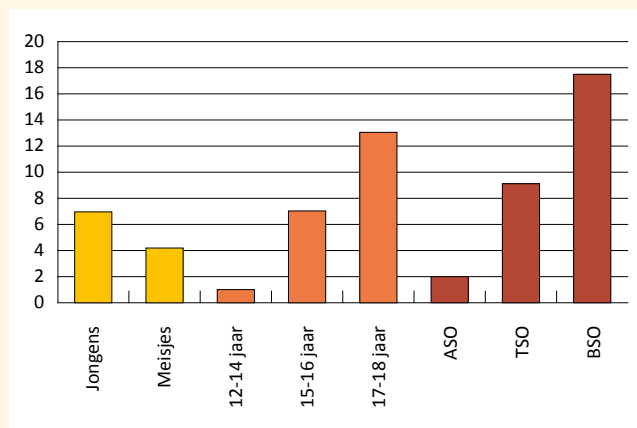
De gezondheidsdoelstellingen voor illegale drugs worden op dit ogenblik dus niet gehaald.

6,7% van de 18-35 jarigen gebruikte in 2008 het jaar voor de bevraging cannabis, wat minder is dan de doelstelling van maximaal 8% in 2015.

In 2013 is in het Vlaamse Gewest 22% van de bevolking van 15 jaar en ouder roker (18% dagelijks en 4% occasioneel). Het percentage rokers daalde tussen 1997 en 2013 van 29% tot

3.45 Rookgedrag jongeren

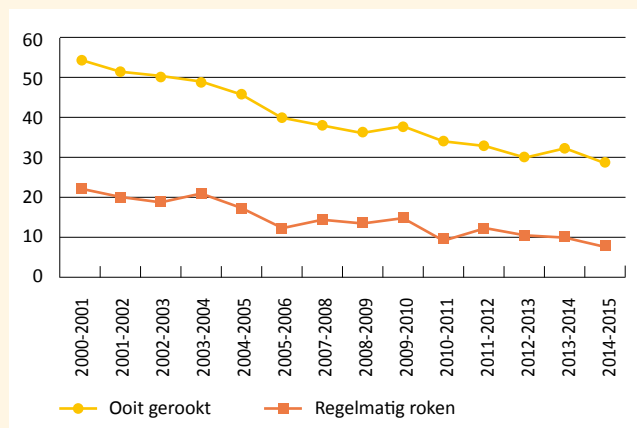
Dagelijkse rokers bij leerlingen in het secundair onderwijs, naar geslacht, leeftijd en onderwijsvorm, schooljaar 2014-2015, in %.

Bron: Leerlingenbevraging VAD.

3.46 Evolutie rookgedrag jongeren

Evolutie in tabaksgebruik van leerlingen in het secundair onderwijs, van schooljaar 2000-2001 tot schooljaar 2014-2015, in %.

Bron: Leerlingenbevraging VAD.

22%. Mannen roken vaker dan vrouwen (25% tegenover 19%). De prevalentie van roken varieert weinig in functie van de leeftijd, alhoewel bij de senioren deze prevalentie iets minder hoog ligt. Het opleidingsniveau speelt zeker een rol: hoogopgeleiden roken minder.

Het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest telt 23% rokers, het Waalse Gewest 25%. Deze verschillen zijn niet significant na correctie voor leeftijd en geslacht. Wat de dagelijkse rokers betreft, is de verdeling per gewest respectievelijk 18%, 18% en 22%. Hier scoort het Waalse Gewest significant hoger, ook na correctie voor leeftijd en geslacht.

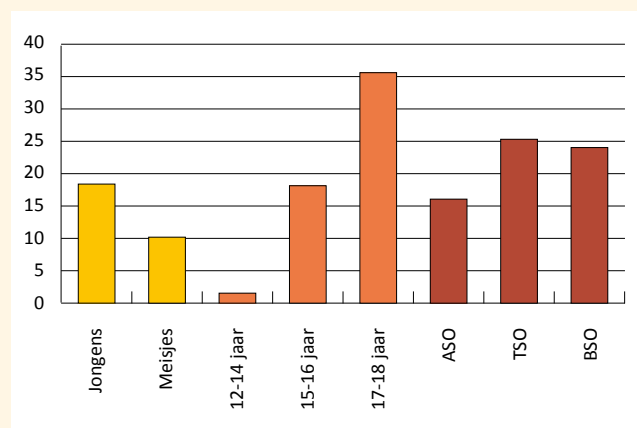
Tijdens het schooljaar 2014-2015 gaven 7 op de 10 middelbare scholieren aan nog nooit tabak te hebben gerookt. Onder de 29% die wel ooit een sigaret hebben gerookt, rookt 5,5% dagelijks. 70% van deze dagelijkse rokers, rookt minder dan 10 sigaretten per dag. De gemiddelde leeftijd waarop rokende jongeren hun eerste sigaret hebben opgestoken, was 14,9 jaar. Het aandeel ooit-gebruikers van tabak ligt bij jongens 6,5 procentpunten hoger dan bij meisjes en het dagelijks gebruik 2,5 procentpunten. Het dagelijks roken neemt sterk toe met de leeftijd, bij de 17 tot 18-jarigen rookt 13% dagelijks. Leerlingen in het TSO en vooral BSO roken beduidend meer dan leerlingen in het ASO.

Tussen het schooljaar 2000-2001 en 2014-2015 is een sterke daling te merken in het tabaksgebruik bij jongeren. De grootste daling doet zich voor in het 'ooit gebruik' (-25 procentpunten). Ook het regelmatig gebruik van tabak blijft licht dalen.

In het Vlaamse Gewest drinkt in 2013 6% van de bevolking teveel alcohol. Het percentage overconsumptie daalt sinds 2001. Overconsumptie van alcohol (meer dan 14 glazen per week voor vrouwen en meer dan 21 glazen voor mannen) komt dubbel zo vaak voor bij mannen (8%) als bij vrouwen (4%). De overconsumptie vertoont een piek in de leeftijdsgroep 15 tot 24 jaar en in de leeftijdsgroep 45 tot 64 jaar, terwijl het opleidingsniveau niet meteen een rol lijkt te spelen. In 2013

3.48 Alcoholgebruik jongeren

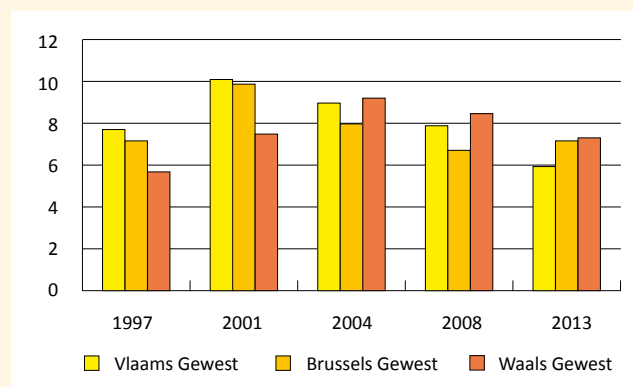
Regelmatig alcoholgebruik bij leerlingen in het secundair onderwijs, naar geslacht, leeftijd en onderwijsvorm, schooljaar 2014-2015, in %.

Bron: Leerlingenbevraging VAD.

3.47 Overconsumptie alcohol

Evolutie aandeel overconsumptie alcohol (>21 eenheden/week bij mannen en >14 eenheden/week bij vrouwen) bij personen van 15 jaar en ouder in 1997, 2001, 2004, 2008 en 2013, naar gewest, in %.

Bron: Gezondheidsenquête WIV.

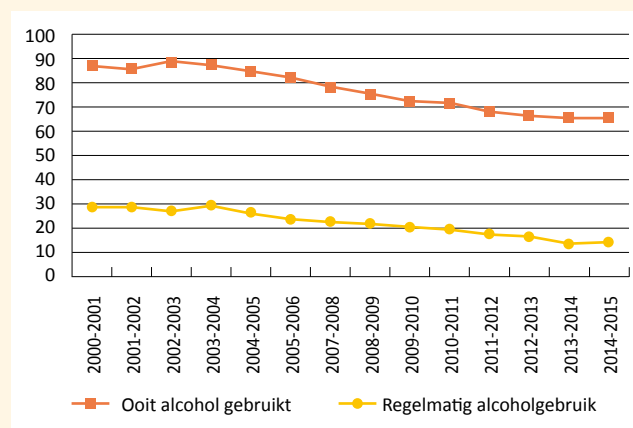
lag de overconsumptie van alcohol in het Vlaamse Gewest lager dan in de 2 andere gewesten.

Aan het einde van het secundair onderwijs hebben meer dan 9 op de 10 leerlingen minstens 1 keer alcohol gedronken (93%). De gemiddelde leeftijd waarop men een eerste glas drinkt, is 14,3 jaar. Van alle leerlingen in het secundair onderwijs in het schooljaar 2014-2015 drinkt 14% regelmatig alcohol, jongens vaker dan meisjes. Met de leeftijd neemt de frequentie van alcoholgebruik snel toe: 18% van de 15- tot 16-jarigen en 36% van de 17- tot 18-jarigen drinkt regelmatig alcohol. In het ASO is de groep regelmatig drinkers kleiner dan in het TSO en het BSO.

De voorbije 15 jaar daalde zowel het ooit-gebruik als het regelmatig gebruik. De 14% regelmatige gebruikers tijdens schooljaar

3.49 Evolutie alcoholgebruik jongeren

Evolutie in alcoholgebruik van leerlingen in het secundair onderwijs, van schooljaar 2000-2001 tot schooljaar 2014-2015, in %.

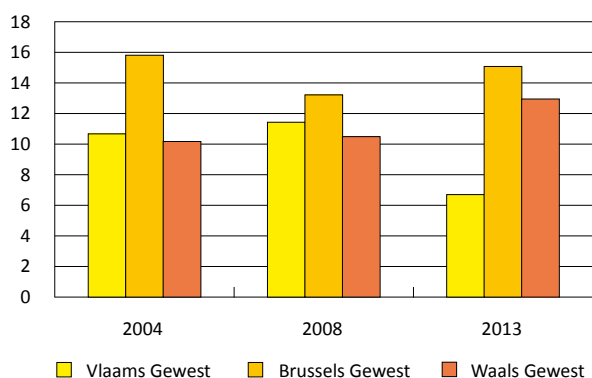

Bron: Leerlingenbevraging VAD.

3.50 Cannabisgebruik

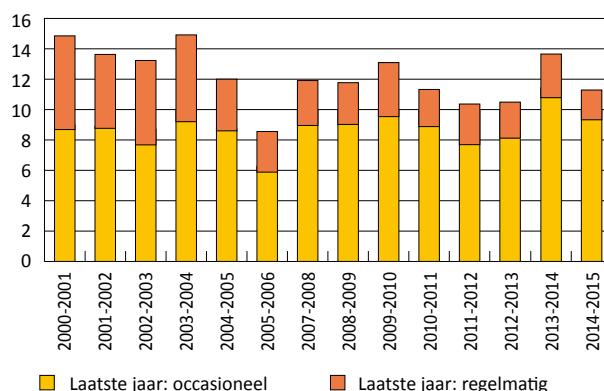
Evolutie aandeel cannabisgebruik in de 12 maanden voor de bevraging bij personen van 18 tot 35 jaar in 2004, 2008 en 2013, naar gewest, in %.

Bron: Gezondheidsenquête WIV.

3.52 Evolutie cannabisgebruik jongeren

Evolutie in laatstejaarsgebruik van cannabis bij leerlingen in het secundair onderwijs, van schooljaar 2000-2001 tot schooljaar 2014-2015, in %.

Bron: Leerlingenbevraging VAD.

2014-2015 betekenen een halvering tegenover de 29% regelmatige gebruikers tijdens schooljaar 2000-2001. Deze daling is grotendeels toe te schrijven aan een sterke daling van het alcoholgebruik bij de jongste leerlingen. De cijfers wijzen erop dat de leeftijd waarop jongeren hun eerste glas alcohol drinken opschuift.

In het Vlaamse Gewest geeft 7% van de personen van 18 tot 35 jaar aan minstens eenmaal cannabis gebruikt te hebben in de 12 maanden voorafgaand aan de enquête (2013). Een duidelijk lager percentage dan in 2008. Mannen (10%) gebruiken vaker cannabis dan vrouwen (3%). Het gebruik van cannabis varieert niet significant in functie van het opleidingsniveau. Het gebruik ligt in het Vlaamse Gewest duidelijk lager dan in de andere gewesten.

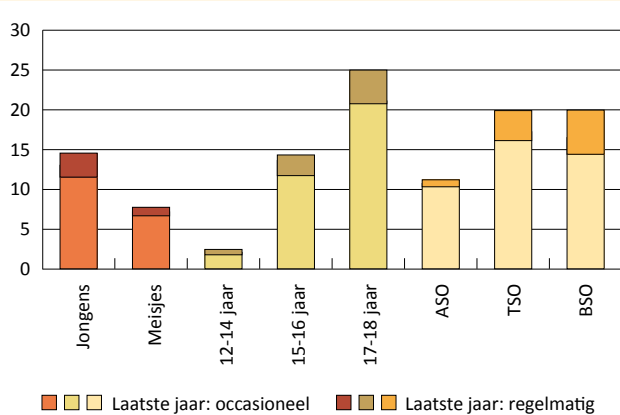
Cannabis blijft bij jongeren de meest populaire onder de illegale drugs: in het schooljaar 2014-2015 heeft 15,3% van alle leerlingen ooit cannabis geprobeerd tegenover 2,7% die ooit een andere illegale drug hebben geprobeerd. De gemiddelde leeftijd waarop een eerste keer cannabis werd gebruikt, is 15,7 jaar. In het schooljaar 2014-2015 heeft 11,3% van alle leerlingen het jaar voor de bevraging cannabis gebruikt: 9,2% occasioneel, 2,0% regelmatig.

Cannabis is populairder bij jongens dan bij meisjes en het gebruik neemt gradueel toe met de leeftijd. In de groep 17- tot 18-jarigen heeft 25% het voorbije jaar cannabis gebruikt, 4% deed dit regelmatig. Meer leerlingen uit het BSO en TSO hebben het laatste jaar cannabis gebruikt, en vooral het regelmatige gebruik ligt er 4 tot 5 maal hoger dan in het ASO. Onder de gebruikers van cannabis zijn er meer occasionele dan regelmatige gebruikers, en dit in alle leeftijdscategorieën, in de 3 onderwijsvormen en zowel bij jongens als meisjes.

Het gebruik tijdens het afgelopen jaar schommelt al jaren rond de 12%. Het regelmatige gebruik van cannabis blijft beperkt en ligt met 2% duidelijk lager dan een aantal jaren geleden.

3.51 Cannabisgebruik jongeren

Gebruik van cannabis in de 12 maanden voor de bevraging bij leerlingen in het secundair onderwijs, naar geslacht, leeftijd en onderwijsvorm, schooljaar 2014-2015, in %.

Bron: Leerlingenbevraging VAD.

Ongevallensterfte

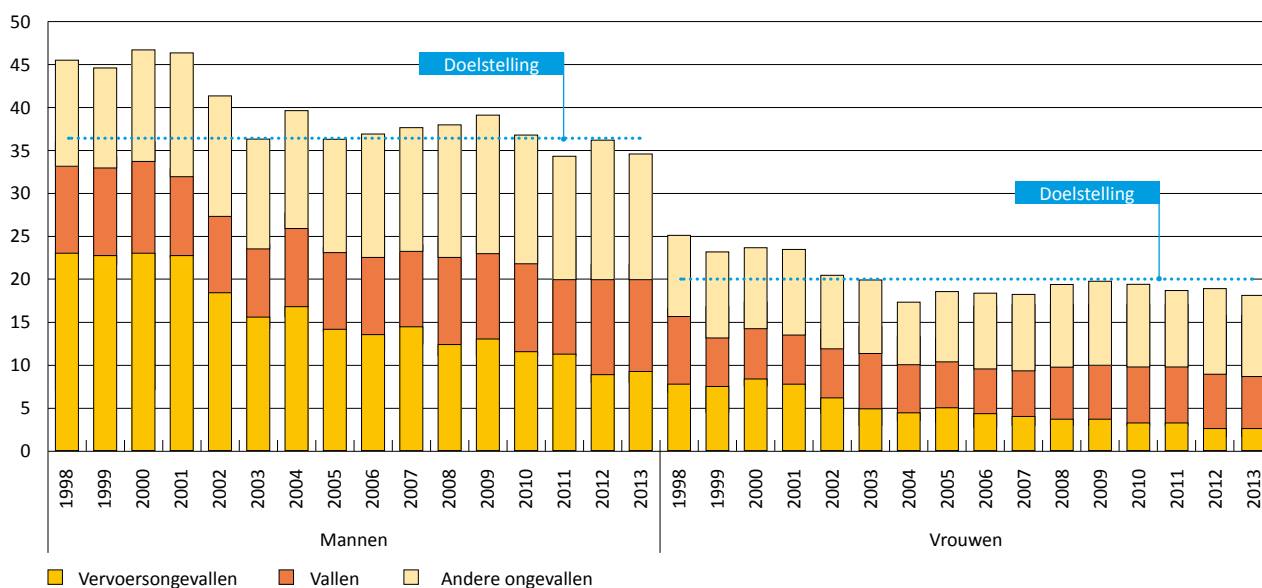
Een vierde gezondheidsdoelstelling stelt dat het aantal dodelijke ongevallen in de privéfeer en het verkeer moet afnemen met 20% ten opzichte van 1998.

Tussen 1998 en 2013 is de gestandaardiseerde sterfte door ongevallen bij mannen gedaald met 23,5%. Daarmee is voor mannen de globale doelstelling bereikt. Voor vervoersongevallen is de doelstelling duidelijk bereikt. De sterfte bij mannen door vervoersongevallen daalde tussen 1998 en 2013 met 59%. De sterfte door overige ongevallen nam echter toe bij mannen: de sterfte door te vallen steeg met 4% ten opzichte van 1998, de sterfte door andere niet-vervoersongevallen steeg met 20%.

3.53 Ongevallensterfte

Evolutie van de direct gestandaardiseerde sterfte door ongevallen, naar geslacht, van 1998 tot 2013, per 100.000 inwoners.

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

Over dezelfde periode is de sterfte door ongevallen bij vrouwen gedaald met 27,5%. Daarmee blijft de globale doelstelling voor vrouwen bereikt. Het aantal vrouwelijke vervoerslachtoffers verminderde met 66% en het aantal sterfgevallen door een ongelukkige val nam af met 22%. De sterfte bij vrouwen door andere ongevallen daalde met 1,5% ten opzichte van 1998.

Vergeleken met de andere EU15-landen bevindt Vlaanderen zich eerder in de middenmoot.

Voeding en beweging

Een vijfde gezondheidsdoelstelling wil gezondheidswinst realiseren door een stijging van het aantal mensen dat voldoende fysiek actief is, evenwichtig eet en een gezond gewicht nastreeft.

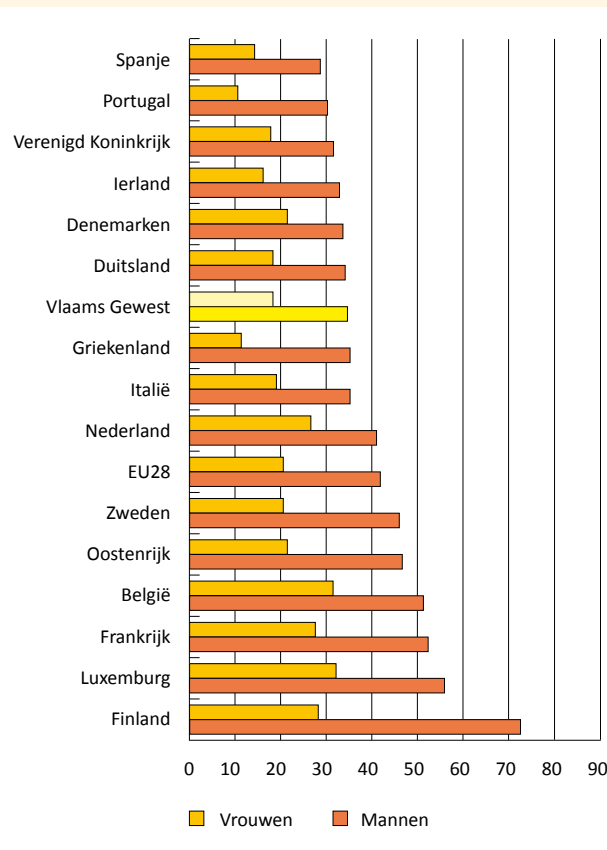
Deze doelstelling is opgesplitst in een aantal concrete subdoelstellingen, onder andere dient tegen 2015:

- het percentage personen dat voldoende fysiek actief is om gezondheidswinst te behalen met 10 procentpunten te stijgen;
- meer mensen evenwichtig te eten overeenkomstig de aanbevelingen van de actieve voedingsdriehoek;
- het percentage personen met een gezond gewicht minstens behouden te blijven.

In 2013 besteedt 40% van de Vlamingen minstens 30 minuten per dag aan matige of intensieve lichaamsbeweging. Het percentage mannen dat minstens 30 minuten per dag aan lichaamsbeweging besteedt (52%) is bijna dubbel zo hoog als het percentage vrouwen (28%). De lichaamsbeweging daalt gestaag met de leeftijd: van 56% bij de jongvolwassenen (15-

3.54 Europese vergelijking ongevallensterfte

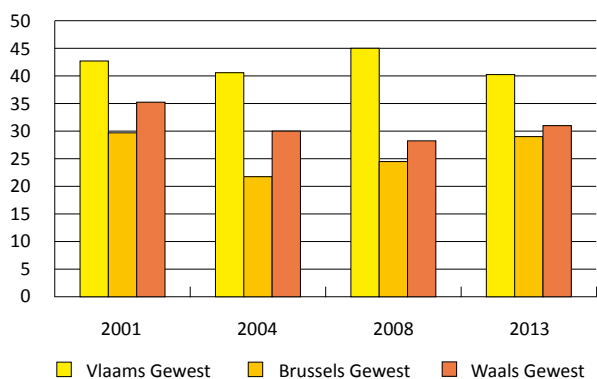
Gestandaardiseerde sterfte door ongevallen, Europese vergelijking, naar geslacht, in 2013, per 100.000 inwoners.

Bron: Eurostat, Agentschap Zorg en Gezondheid.

3.55 Fysieke activiteit

Evolutie aandeel van de bevolking (15 jaar en ouder) dat minstens 30 minuten per dag aan lichaamsbeweging doet in 2001, 2004, 2008 en 2013, naar gewest, in %.

Bron: Gezondheidsenquête WIV.

24 jaar) tot 13% in de oudste leeftijdsgroep (75-plussers). Na correctie voor leeftijd en geslacht zijn er geen verschillen voor wat betreft het opleidingsniveau. Tegenover 2008 (45%) is er een afname van het aandeel mensen met minstens 30 minuten lichaamsbeweging per dag. Het aandeel mensen met minstens matige lichaamsbeweging is hoger in het Vlaamse Gewest (40%) dan in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest (29%) en het Waalse Gewest (31%).

De Wereldgezondheidsorganisatie beveelt aan om minstens 400 gram fruit en groenten per dag te eten. Dat komt overeen met 5 porties fruit en groenten.

In 2013 eet slechts 11% van de Vlamingen de aanbevolen dagelijkse hoeveelheid fruit en groenten, waarbij meer vrouwen (13%) dan mannen (9%) de aanbeveling halen. Het percentage ligt het laagst bij kinderen en jongvolwassenen waarna het toeneemt met de leeftijd en het hoogst is in de leeftijdsgroep van 65 tot 74 jaar, om in de oudste leeftijdsgroepen weer sterk te dalen. Er is een duidelijk verband met het opleidingsniveau: mensen met een diploma hoger onderwijs geven vaker aan dagelijks minstens 5 porties fruit en groenten te eten dan mensen met een lager opleidingsniveau.

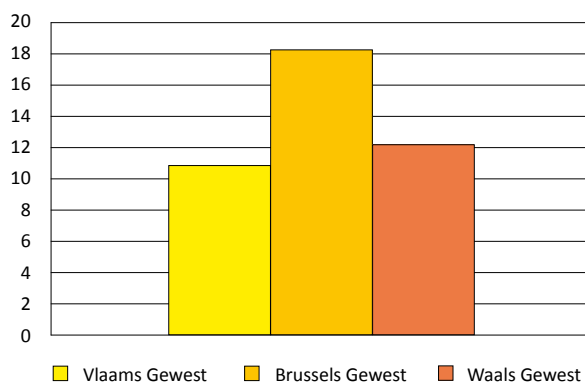
In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest eet 18% van de bevolking de dagelijks aanbevolen hoeveelheid fruit en groenten. Dit percentage is hoger dan in het Vlaamse en het Waalse Gewest (respectievelijk 11% en 12%).

In het Vlaamse Gewest heeft in 2013 50% van de volwassen bevolking een gezond gewicht (BMI tussen 18,5 en 25). Een bijna even groot aandeel (48%) is te zwaar: 35% valt in de categorie overgewicht (BMI tussen 25 en 30) en 13% van de bevolking is zwaarlijvig (BMI hoger dan 30). 3% van de volwassen bevolking is te mager.

Het percentage overgewicht is veel hoger bij mannen dan bij vrouwen. Wat zwaarlijvigheid betreft, gaat het om ongeveer evenveel vrouwen dan mannen (respectievelijk 13% en 12%). Zowel overgewicht als zwaarlijvigheid nemen toe met de leeftijd en dit tot de leeftijdsgroep van 65 tot 74 jaar. Vanaf de

3.56 Consumptie fruit en groenten

Aandeel van de bevolking dat de aanbevolen dagelijkse hoeveelheid fruit en groenten eet (5 porties of 400g) in 2013, naar gewest, in %.

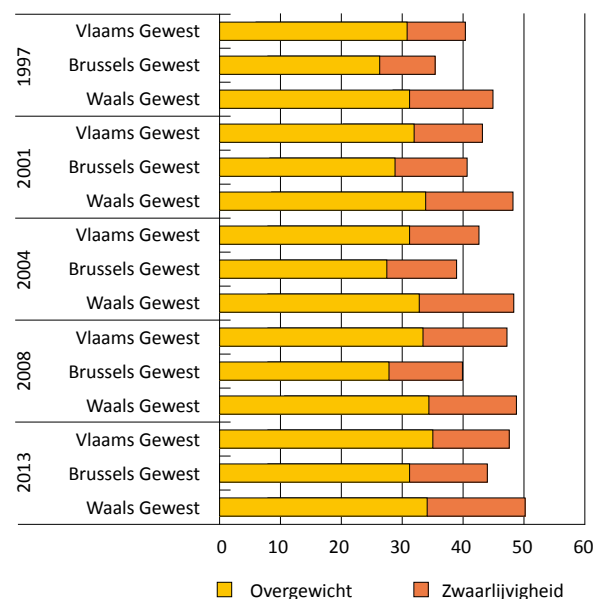

Bron: Gezondheidsenquête WIV.

leeftijdsgroep van 55 tot 64 jaar heeft meer dan de helft van de volwassen bevolking een overgewicht. In de leeftijdsgroep van 55 tot 74 jaar is bijna één persoon op vijf zwaarlijvig. Hoe lager het opleidingsniveau, hoe hoger de prevalentie van overgewicht en zwaarlijvigheid. Over de verschillende meetmomenten doorheen de tijd is er een stijgende trend waar te nemen, zowel voor overgewicht als zwaarlijvigheid. Het Waalse Gewest telt een iets hoger aandeel volwassen zwaarlijvigen.

3.57 Overgewicht en zwaarlijvigheid

Evolutie aandeel van de volwassen bevolking (18 jaar en ouder) met overgewicht (BMI >= 25) en zwaarlijvigheid (BMI >= 30) in 1997, 2001, 2004, 2008 en 2013, naar gewest, in %.

Bron: Gezondheidsenquête WIV.

Zelfdoding en depressie

Een laatste gezondheidsdoelstelling geeft aan dat het aantal zelfdodingen tussen 2000 en 2020 met 20% moet dalen.

In 2013 stierven 1.052 Vlamingen door zelfdoding, 5% minder dan in 2012. Bijna 3 op de 4 van hen zijn mannen: 771 mannen tegenover 281 vrouwen. Zelfdoding is een van de meest voorkomende doodsoorzaken bij jonge volwassenen tussen 15 en 54 jaar. De gemiddelde leeftijd van mannen die suïcide plegen is 51 jaar, die van vrouwen 53 jaar. De meest voorkomende methode is verhangings. De helft van de zelfdodingen gebeurt bij mannen en vrouwen jonger dan 50. Dit grote aantal overlijdens op relatief jonge leeftijd zorgt ervoor dat zelfdoding voor bijna evenveel verloren jaren verantwoordelijk is als longkanker of ischemische hartziekten.

Wanneer er rekening gehouden wordt met de veranderende leeftijdsverdeling, waren er in 2013 duidelijk minder overlijdens door zelfdoding dan in 2000 (gestandaardiseerd aantal op basis van de Europese standaardbevolking). Wel zijn er elk jaar een aantal overlijdens waarbij de intentie niet kon bepaald worden. Deze 'overlijdens door onbepaalde intentie' nemen de laatste jaren toe, waardoor ook de onzekerheid rond het gerapporteerde suïcidecijfer toeneemt.

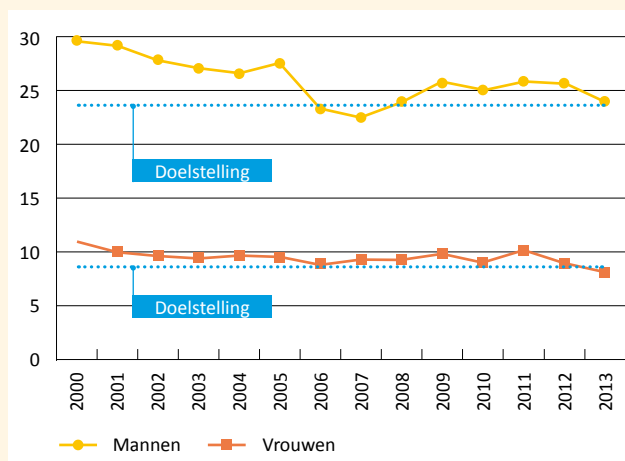
Voor mannen is er tussen 2000 en 2013 een daling van 19% tussen het gestandaardiseerde aantal overlijdens. Voor vrouwen daalde het gestandaardiseerde aantal overlijdens door zelfdoding in 2013 met 24% ten opzichte van 2000. Bij de vrouwen lijkt de doelstelling dus al gehaald.

De sterftecijfers door zelfdoding waren tussen 2000 en 2013 bij vrouwen steeds beduidend lager dan bij mannen.

Binnen de EU15 bevindt Vlaanderen zich in 2013 in het gezelschap van landen met hoge suïcidecijfers: bij vrouwen kent Vlaanderen het hoogste relatief aantal zelfdodingen, bij man-

3.58 Zelfdoding

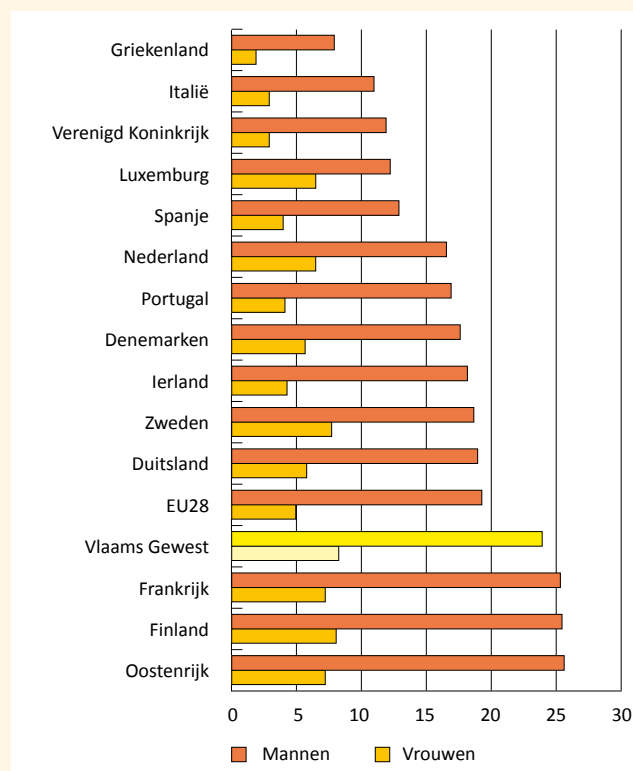
Evolutie van de direct gestandaardiseerde sterftecijfers door zelfdoding, naar geslacht, van 2000 tot 2013, per 100.000 inwoners.

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

3.59 Europese vergelijking zelfdoding

Gestandaardiseerde sterfte door zelfdoding, Europese vergelijking, naar geslacht, in 2013, per 100.000 inwoners.

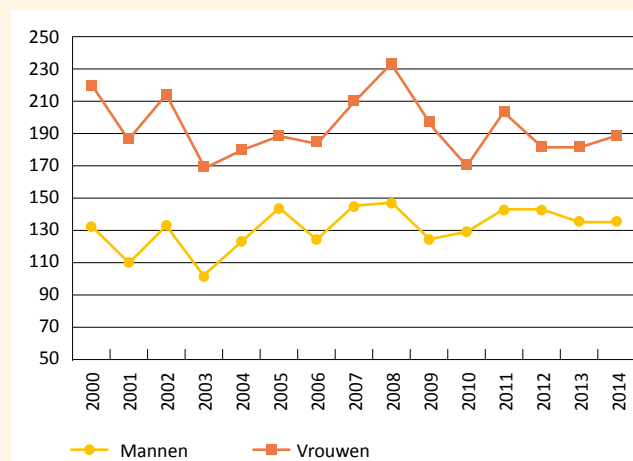
Bron: Eurostat, Agentschap Zorg en Gezondheid.

nen hebben enkel Frankrijk, Oostenrijk en Finland nog hogere zelfdodingscijfers.

In 2014 registreerden 37 spoeddiensten van Vlaamse ziekenhuizen in totaal 2.147 suïcidepogingen ondernomen door 2.071

3.60 Suïcidepogingen

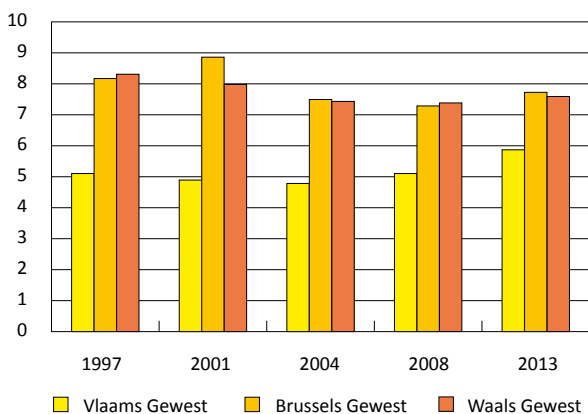
Evolutie van het gestandaardiseerd aantal personen dat een suïcidepoging ondernam, van 2000 tot 2014, per 100.000 inwoners.

Bron: Eenheid voor zelfmoordonderzoek (UGent).

3.61 Zelfgerapporteerde depressie

Evolutie aandeel van de bevolking (15 jaar en ouder) met een depressie in de 12 maanden voor de bevraging in 1997, 2001, 2004, 2008 en 2013, naar gewest, in %.

Bron: Gezondheidsenquête WIV.

personen. Dat komt neer op 159 pogers per 100.000 inwoners van 10 jaar of ouder, een toename met 1,3% ten opzichte van 2013.

Wordt dit doorgetrokken naar Vlaanderen dan waren er in 2014 naar schatting 28 pogingen per dag. Deze cijfers tonen vooral aan dat er veel meer suïcidepogingen dan zelfdodingen zijn. Meer vrouwen dan mannen ondernemen een suïcidepoging: 6 op de 10 pogingen wordt door een vrouw ondernomen. De helft van de aangemelde suïcidepogers heeft reeds eerder één of meerdere suïcidepogingen ondernomen. Bijna de helft van hen ondernam een poging gedurende het afgelopen jaar. Het hoogste absolute aantal suïcidepogers is tussen 20 en 24

jaar en tussen 40 en 49 jaar oud. De gemiddelde leeftijd is 41 jaar.

Ruim 3 op de 4 suïcidepogingen (77,5%) gebeurt via zelfvergiftiging (voornamelijk door middel van benzodiazepines of andere sedatieven). Mensen die zichzelf verwonden doen dat het vaakst door middel van een scherp voorwerp of verhangings. Bij 29% van de suïcidepogingen is er alcohol ingenomen. De grootste subgroep van de suïcidepogers is ongehuwd (41%). Significant meer mannen (46%) dan vrouwen (38%).

In 2013 rapporteert 6% van de bevolking van 15 jaar en ouder in het Vlaamse Gewest tijdens het jaar voorafgaand aan de bevraging een depressie. 78% raadpleegt hiervoor een gezondheidswerker, 67% neemt geneesmiddelen en 23% volgt psychotherapie.

De prevalentie van depressie blijft min of meer constant sinds 1997. De lichte stijging waargenomen in 2013 ten opzichte van de voorgaande jaren is statistisch niet significant.

Dubbel zoveel vrouwen (8%) als mannen (4%) rapporteren een depressie.

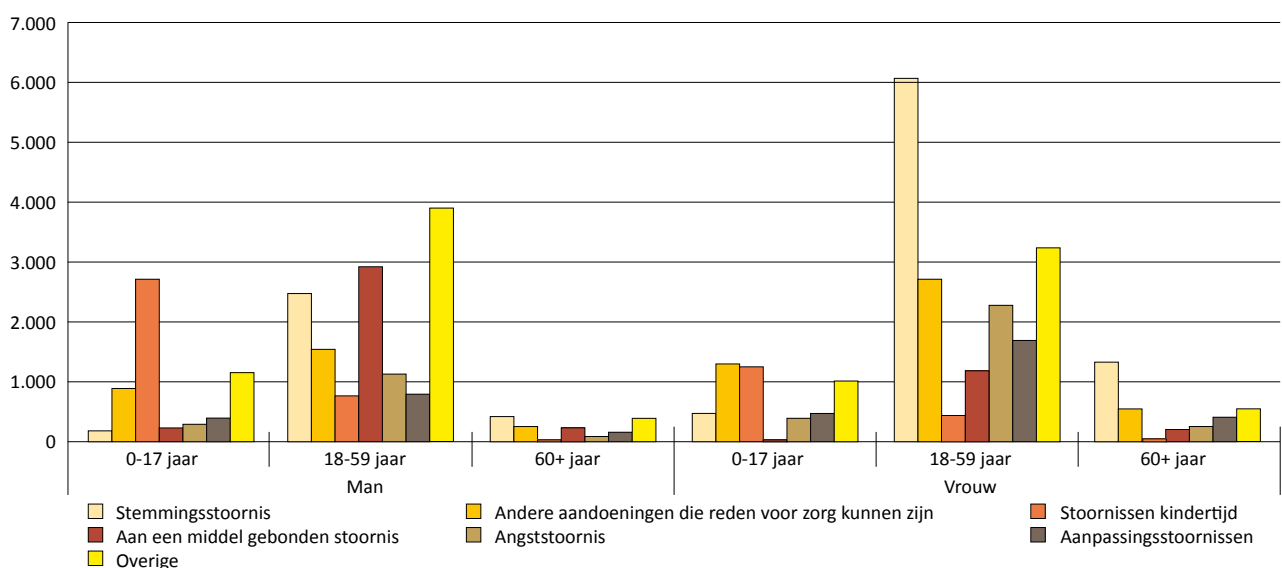
Depressie komt minder voor bij jongeren en neemt dan toe tot de leeftijd van 55 tot 64 jaar. Zoals de meeste van de andere indicatoren met betrekking tot geestelijke gezondheid zijn er relatief minder personen van 65 tot 74 jaar die een depressie aangeven in vergelijking met de aangrenzende leeftijdsgroepen. Depressies komen minder voor bij hoger opgeleiden.

Depressies worden minder vaak gerapporteerd door de inwoners van het Vlaamse Gewest (6%) dan door die van het Brussels Hoofdstedelijke en Waalse Gewest (8%), en het verschil is significant na correctie voor leeftijd en geslacht.

In 2014 kregen 56.509 personen hulp in een Centrum voor Geestelijke Gezondheidszorg (CGG). Dit zijn er iets minder dan in 2013. In de periode 2008-2013 steeg het aantal cliënten nog gemiddeld met 3% per jaar.

3.62 Diagnoses CGG

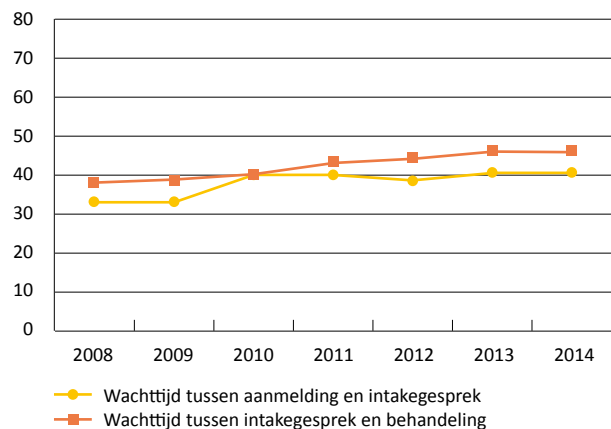
Belangrijkste diagnoses bij de Centra Geestelijke Gezondheidszorg in 2014, naar leeftijd en geslacht, aantal zorgperiodes in behandelingsfase.

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

3.63 Wachttijden CGG

Evolutie gemiddelde wachttijden bij de Centra Geestelijke Gezondheidszorg, van 2004 tot 2014, in dagen.

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

De grootste groep cliënten van een CGG is tussen 18 en 59 jaar (68%), gevolgd door jongeren tot 17 jaar (23%). Ouderen zijn met 9% minimaal vertegenwoordigd.

Enkel bij jongeren zijn er meer jongens dan meisjes: 12 tegenover 10. In de andere leeftijdsgroepen is er steeds een overwicht van vrouwen. In de leeftijdscategorie 18-59 jaar zijn er 10 mannen tegenover 13 vrouwen, bij de 60-plussers 10 mannen tegenover 21 vrouwen.

Jongeren komen vooral vanuit de gezondheidszorg (31%) en via onderwijsactoren (28%) terecht bij een CGG. 21% komt zonder gespecialiseerde verwijzing.

Bij volwassenen wordt de grootste groep (45%) doorverwezen

door gezondheidswerkers. Eveneens een grote groep (30%) komt zonder een gespecialiseerde verwijzing, uit eigen beweging of op aanraden van familie of vrienden. 9% wordt doorverwezen door de justitionele sector.

43% van de 60-plussers wordt doorverwezen vanuit de gezondheidszorg, 26% komt zonder gespecialiseerde verwijzing en dan vooral uit eigen beweging. Daarnaast wordt nog 16% vanuit de ouderenzorg doorverwezen.

De gemiddelde wachttijd tussen aanmelding en het intakegesprek bij de Centra Geestelijke Gezondheidszorg in 2014 bedraagt 40 dagen, een status quo tegenover 2013. De wachttijd tussen het intakegesprek en de start van de behandeling bedraagt 46 dagen in 2014, eveneens een status quo. In de zorg voor verstandelijk gehandicapten moeten cliënten gemiddeld het langste wachten op een eerste gesprek, de ouderenzorg kent de kortste wachttijden.

Bij volwassen vrouwen zijn stemmingsstoornissen de belangrijkste diagnose, bij mannen stoornissen gebonden aan middelengebruik. Bij jongeren maken stoornissen uit de kinderjaren het leeuwendeel uit. Deze verhoudingen blijven quasi constant doorheen de tijd.

Mortaliteit en morbiditeit

Dit deel gaat in op een aantal cijfers rond algemene sterfte, vermijdbare sterfte, verloren potentiële jaren, levensverwachting en foeto-infantiele sterfte. Daarnaast komen ook seksueel overdraagbare aandoeningen en tbc aan bod.

Algemene sterfte

Het sterfterisico, de kans dat iemand sterft op een bepaalde leeftijd, is vooral hoog in het eerste levensjaar en vanaf 55 jaar.

3.64 Belangrijkste doodsoorzaken

Belangrijkste doodsoorzaken per leeftijdsgroep in 2013, naar geslacht, absoluut aantal en relatief belang in de leeftijdsgroep.

	Mannen	Vrouwen
0 jaar	Aangeboren afwijkingen (40 / 30%)	Aangeboren afwijkingen (34 / 30%)
1-4 jaar	Verskillende doodsoorzaken (3 / 9%)	Verskillende doodsoorzaken (2 / 9%)
5-9 jaar	Vervoersongevallen (3 / 19%)	Vervoersongevallen (3 / 25%)
10-14 jaar	Vervoersongevallen (3 / 23%)	Vervoersongevallen (3 / 30%)
15-19 jaar	Suïcide (17 / 30%)	Suïcide (12 / 48%)
20-24 jaar	Suïcide (43 / 37%)	Vervoersongevallen (11 / 28%)
25-29 jaar	Suïcide (48 / 33%)	Suïcide (10 / 19%)
30-34 jaar	Suïcide (48 / 34%)	Suïcide (13 / 22%)
35-39 jaar	Suïcide (49 / 25%)	Suïcide / Borstkanker (14 / 12%)
40-44 jaar	Suïcide (85 / 28%)	Suïcide / Borstkanker (28 / 14%)
45-49 jaar	Suïcide (99 / 19%)	Borstkanker (53 / 15%)
50-54 jaar	Longkanker (96 / 11%)	Borstkanker (91 / 16%)
55-59 jaar	Longkanker (190 / 14%)	Longkanker (118 / 14%)
60-64 jaar	Longkanker (299 / 16%)	Borstkanker (131 / 12%)
65-69 jaar	Longkanker (412 / 16%)	Borstkanker (155 / 10%)
70-74 jaar	Longkanker (447 / 14%)	Borstkanker (143 / 8%)
75-79 jaar	Longkanker (521 / 11%)	Cerebrovasculaire aandoeningen (258 / 8%)
80-84 jaar	Ischemische hartziekten (559 / 9%)	Cerebrovasculaire aandoeningen (531 / 10%)
85+ jaar	Hartdecompensatie (1.008 / 11%)	Hartdecompensatie (1.984 / 14%)

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

Vanaf 30 jaar stijgen de sterftetekansen exponentieel. Tot de leeftijd van 39 jaar sterven mannen en vrouwen in grote lijnen door gelijkaardige oorzaken: aangeboren afwijkingen, ongevallen en zelfdoding. Daarna zijn bij vrouwen borstkanker en bij mannen zelfdoding en longkanker de grootste boosdoeners. Vanaf 75 à 80 jaar zijn dat hart- en vaatziekten voor zowel mannen als vrouwen. Vele van deze doodsoorzaken zijn gedeeltelijk vermijdbaar, zoals (vervoers)ongevallen en longkanker.

Het ziekenhuis is zowel voor mannen als voor vrouwen de meest voorkomende plaats van overlijden. In 2013 vonden respectievelijk 52% (mannen) en 43% (vrouwen) van alle overlijdens daar plaats. Omdat mannen vaker op jongere leeftijd overlijden, sterven zij meer in het eigen huis dan vrouwen: 27% van alle overlijdens bij mannen tegenover 19% bij vrouwen. Vrouwen sterven dan weer vaker in een woonzorgcentrum dan mannen: 36% bij vrouwen tegenover 18% bij mannen.

Vermijdbare sterfte

Vermijdbare sterfte betreft enerzijds doodsoorzaken die door primaire preventie zouden kunnen vermeden worden (door de bevolking goed in te lichten en te sensibiliseren voor de gevolgen van ongezonde voedings- en leefstijlfactoren) en anderzijds doodsoorzaken die zich bij een perfect georganiseerde gezondheidszorg nog amper zouden mogen voordoen (door vaccinatie, vroegtijdige opsporing of gepaste behandeling).

Bijna 2 op de 5 overlijdens voor de leeftijd van 75 jaar zou theoretisch op één of andere manier vermeden kunnen worden.

den. Bij mannen is er in 2013 37% vermijdbare sterfte. Het grootste deel hiervan is vermijdbaar door primaire preventie, dit is het geval bij de sterfte door ongezonde leefgewoonten (longkanker en ischemische hartziekten) of verkeersongevallen. Bij vrouwen is er 41% vermijdbare sterfte, waarvan het grootste deel te wijten is aan doodsoorzaken die sterk samenhangen met de kwaliteit van de gezondheidszorg. Hierin heeft borstkanker, verantwoordelijk voor 38% van de medisch vermijdbare sterftegevallen, een belangrijk aandeel. Er overlijden 1,7 keer meer mannen dan vrouwen voor de leeftijd van 75 jaar. De totale vermijdbare sterfte bestaat voor 60% uit overlijdens bij mannen.

Het voorbije decennium is er bij mannen een dalende trend vast te stellen zowel in de evolutie van sterfte vermijdbaar door primaire preventie als in de sterfte vermijdbaar door een optimale gezondheidszorg. Bij de vrouwen is er enkel een dalende trend voor de sterfte vermijdbaar door een optimale gezondheidszorg.

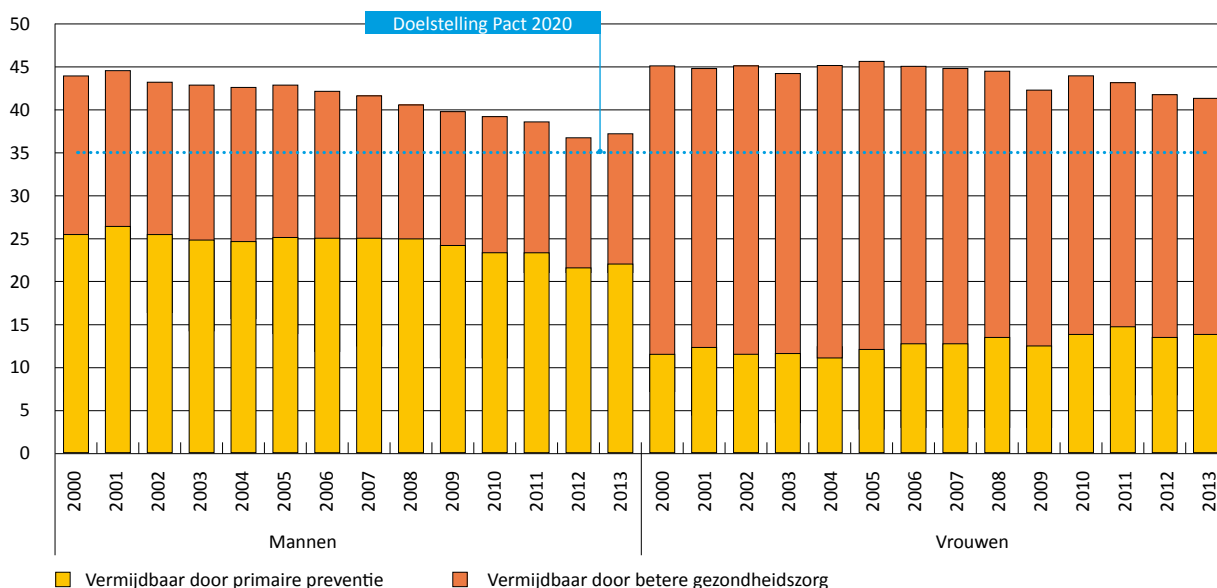
Verloren potentiële jaren

Er is sprake van verloren potentiële jaren (VPJ) als iemand sterft voor zijn 75ste verjaardag. Hoeveel jaren er verloren gaan, hangt af van zijn of haar levensverwachting.

In 2013 veroorzaakten 3 doodsoorzaken bij mannen 28% van de verloren potentiële jaren: longkanker, zelfdoding en ischemische hartziekten. Het totale aantal verloren potentiële jaren is bij mannen 1,4 maal groter dan bij vrouwen. Bij vrouwen bestaat de top 3 uit borstkanker (11% van het

3.65 Vermijdbare sterfte

Evolutie van het percentage vermijdbare sterfte door primaire preventie en door een betere gezondheidszorg, leeftijdsgroep 0 tot 74 jaar, naar geslacht, van 2000 tot 2013.

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

totale VPI-cijfer), longkanker en zelfdoding. Een kwart van de verloren potentiële jaren bij vrouwen is te wijten aan deze 3 doodsoorzaken. Bij vrouwen is na borstkanker, longkanker de tweede oorzaak van verloren jaren geworden. Het VPI-cijfer voor longkanker is de laatste jaren namelijk sterk gestegen, terwijl het cijfer voor ischemische hartziekten sterk is gedaald.

Sommige doodsoorzaken hebben veel impact wegens sterfte op jonge leeftijd, waarbij er bij elk overlijden heel wat jaren verloren gaan. Andere doodsoorzaken hebben veel impact wegens het grote aantal overlijdens op latere leeftijd. Hier gaan minder jaren per overlijden verloren, maar het grote aantal overlijdens geeft de doorslag.

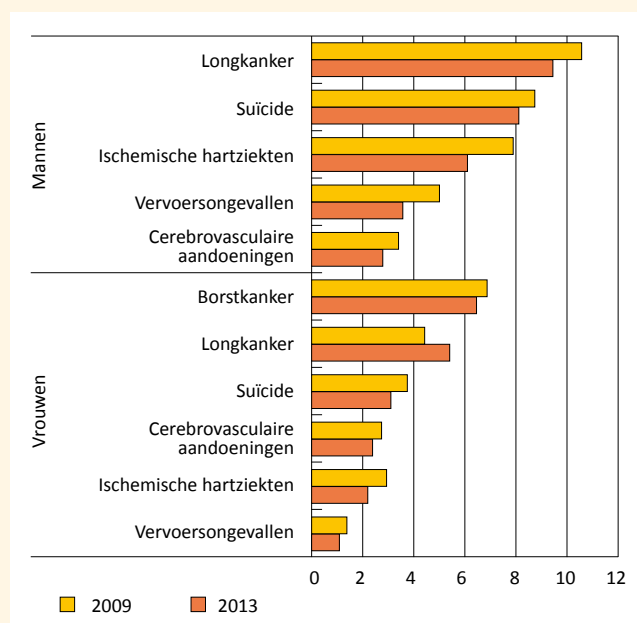
Zo spelen vervoersongevallen en suïcide een belangrijke rol door de sterfte op relatief jonge leeftijd en zijn kankers en (ischemische) hartziekten belangrijk omwille van het grote aantal overlijdens dat zij veroorzaken op latere leeftijd.

Tussen 2009 en 2013 daalde het totale VPI-cijfer wel bij mannen, maar nauwelijks bij vrouwen. Het totale VPI-cijfer bij mannen daalde van 89,0 in 2009 naar 84,1 per 1.000 persoonsjaren in 2013. De daling is vooral te danken aan de daling van de sterfte door vervoersongevallen, door ischemische hartziekten, door longkanker en door beroertes.

Het totale VPI-cijfer bij vrouwen daalde in de periode 2009-2013 licht van 60,1 naar 58,9 per 1.000 persoonsjaren. Er is wel een daling van de sterfte door borstkanker, door ischemische hartziekten en door vervoersongevallen. Maar deze daling wordt voor een deel teniet gedaan door de verhoging van de VPI-cijfers voor longkanker.

3.66 Verloren potentiële jaren

Verloren potentiële jaren voor enkele belangrijke doodsoorzaken in 2009 en 2013, leeftijdsgroep 1 tot 74 jaar, berekend ten opzichte van de levensverwachting, naar geslacht, per 1.000 persoonsjaren.

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

Levensverwachting

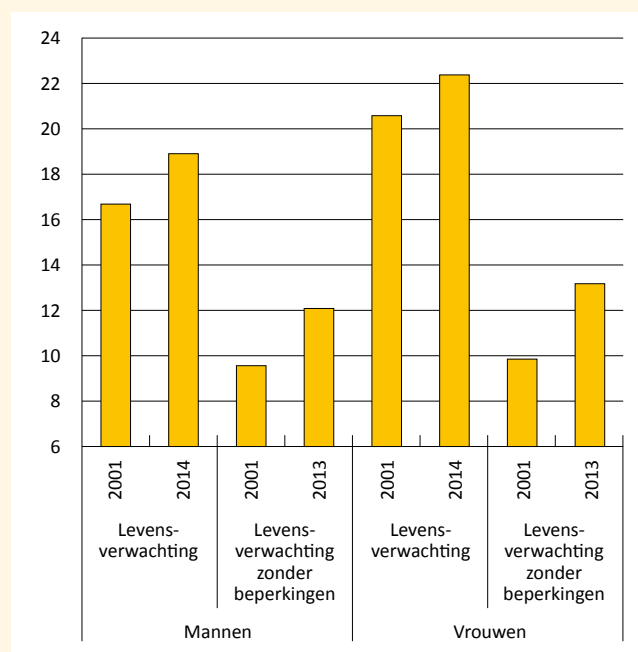
In 2015 lag de levensverwachting bij geboorte voor inwoners van het Vlaamse Gewest op 79,61 jaar bij mannen; bij vrouwen op 83,93 jaar (= 4,32 jaar extra tegenover mannen). Dit is een stagnatie bij mannen en een lichte daling bij vrouwen. Zulke lichte dalingen op jaarbasis zijn nog al opgemerkt bijvoorbeeld in 2012. Trendmatig (uitgemiddeld over meerdere kalenderjaren) blijft de levensverwachting toenemen, zij het iets sterker bij mannen (bijna een seizoen per jaar voor de periode 2011-2015) dan bij vrouwen (zowat een half seizoen per jaar). Dit leidt ertoe dat het verschil in levensverwachting bij de geboorte in het voordeel van vrouwen over de jaren heen afzwakt.

Van de drie gewesten is de levensverwachting bij geboorte het hoogst in het Vlaamse Gewest en het laagst in het Waalse Gewest. Bij vrouwen gaat het om een verschil tussen die beide gewesten van 2 levensjaren, bij mannen van bijna 3 levensjaren. Weliswaar stijgt overal de levensverwachting, maar de kloof geraakt niet gedicht.

Op 1 januari van 2015 hebben mannen van het Vlaamse Gewest die dat jaar de pensioenleeftijd bereiken (leeftijd 65) nog een levensverwachting van 19,03 jaar; bij vrouwen is dat 22,19 jaar. Opnieuw is dat hoger dan voor de inwoners van het Waalse Gewest (mannen=17,37 jaar; vrouwen=20,71 jaar) of van het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest (mannen=18,24 jaar; vrouwen=21,90 jaar).

3.67 Levensverwachting

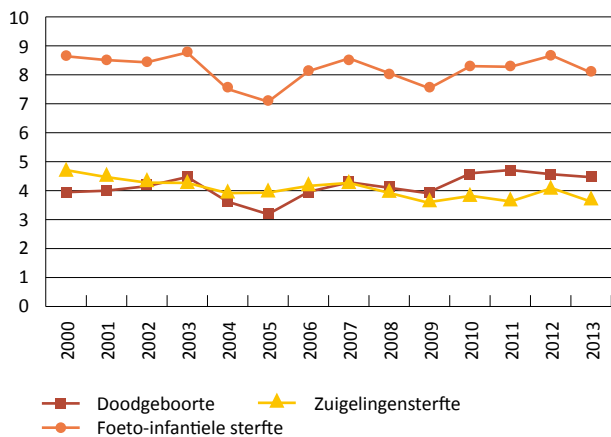
Levensverwachting en levensverwachting zonder beperkingen op 65 jarige leeftijd, in 2001, 2013 en 2014, naar geslacht, in jaren.

Bron: ADS (bewerking SVR), WIV.

3.68 Foeto-infantiele sterfte

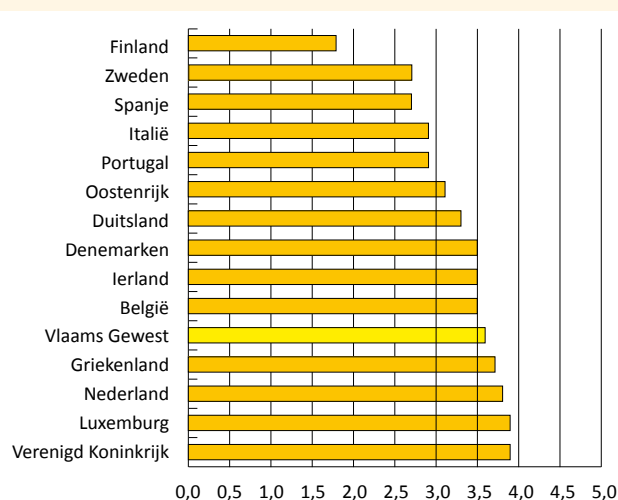
Evolutie van de foeto-infantiele sterftecijfers per 1.000 geboortes, van 2000 tot 2013.

Opmerking: vanaf 2007 ook met niet officieel aangegeven doodgeboortes bij SPE, vanaf 2010 ook met niet officieel aangegeven doodgeboortes bij CEPIP.
Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

3.69 Europese vergelijking zuigelingensterfte

Aantal sterfgevallen van kinderen beneden de leeftijd van 1 jaar, Europese vergelijking, in 2013, per 1.000 levendgeborenen.

Bron: Eurostat.

Foeto-infantiele sterfte

Het aantal foeto-infantiele overlijdens blijft schommelen rond de 8 per 1.000 geboortes. Het gaat om de som van het aantal doodgeboorten en van de zuigelingsterfte.

Het cijfer voor doodgeboorte steeg opmerkelijk in 2010 omdat vanaf dan ook de in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest niet-officieel aangegeven doodgeboren kinderen zijn opgenomen. In Vlaanderen gebeurt dit al sinds 2007.

De zuigelingensterfte bedraagt 3,6 per 1.000 geboortes in 2013. In de meeste EU15-landen ligt de zuigelingensterfte lager dan 4 per 1.000 geboortes.

HIV en andere SOI

In 2014 werden er 1.039 nieuwe HIV-infecties gediagnosticeerd, of gemiddeld 2,8 gevallen per dag. Dit betekent een daling met 8% tegenover 2013 en 15,5% tegenover 2012. In 2012 werd het hoogste aantal nieuwe diagnoses opgetekend sinds het begin van de epidemie. De HIV-epidemie in België treft hoofdzakelijk 2 groepen: homoseksuelen mannen die de Belgische of een andere Europese nationaliteit hebben, en heteroseksuele mannen en vrouwen die vooral afkomstig zijn van Sub-Saharaans Afrika. De daling van het aantal nieuwe HIV-diagnoses deed zich voor in beide groepen.

In 2014 daalde het aantal HIV-diagnoses bij homoseksuelen mannen met 21%. Deze daling komt na een aanzienlijke en gestage stijging gedurende de voorgaande 15 jaar. In 2014 vertegenwoordigden de diagnoses bij homoseksuelen mannen 46% van de nieuw geregistreerde HIV-infecties waarvan de overdrachtswijze gekend is. De overdracht werd vooral gerapporteerd bij Belgen; zij vertegenwoordigden 66% van de diagnoses bij deze groep. 17% van de nieuwe diagnoses bij homoseksuelen

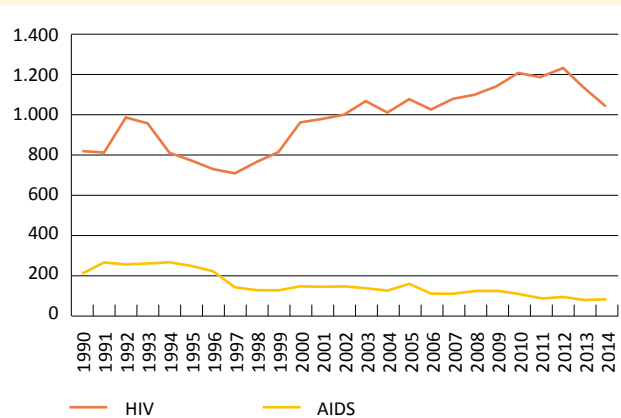
mannen werden vastgesteld bij personen met een andere Europese nationaliteit. De daling van het aantal diagnoses deed zich zowel voor bij homoseksuele mannen met de Belgische nationaliteit (-20%) als deze met een andere Europese nationaliteit (-27%).

In de periode 2000-2012 schommelde het aantal vastgestelde HIV-infecties via heteroseksuele overdracht tussen de 400 en 500 per jaar. In 2013 daalde dat aantal met 16% ten opzichte van 2012; in 2014 zette deze daling zich verder met 6% in vergelijking met 2013.

In 2014 vertegenwoordigden deze diagnoses 50% van de nieuw geregistreerde infecties waarvan de overdrachtswijze

3.70 HIV en AIDS

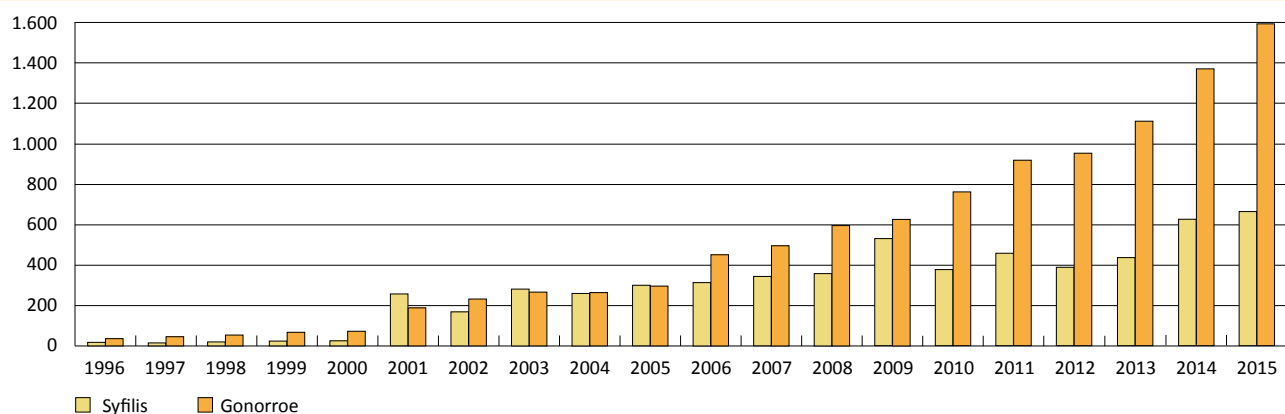
Evolutie van het aantal nieuwe HIV-seropositieven en AIDS-gevallen, België, van 1990 tot 2014.

Bron: WIV.

3.71 SOI

Evolutie van het aantal meldingen van syfilis en gonorrhoe, van 1996 tot 2015.

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

gekend is. De overdracht van HIV via heteroseksuele contacten werd vooral gerapporteerd bij personen afkomstig van Sub-Saharaans Afrika: zij vertegenwoordigden 45% van het aantal vastgestelde infecties via heteroseksuele overdracht. Twee derde van deze diagnoses werd vastgesteld bij vrouwen. 30% van de nieuwe diagnoses via heteroseksuele contacten werd vastgesteld bij personen met de Belgische nationaliteit, waarvan 70 mannen en 39 vrouwen.

In 2014 werden er 84 nieuwe AIDS-diagnoses gerapporteerd. Sinds 1983 gaat het om een totaal van 4.539 gediagnosticeerden waarvan er 2.392 overleden zijn.

Het aantal sterfgevallen ten gevolge van de ziekte is sterk

gedaald. In de periode 1992-1995 waren er jaarlijks gemiddeld 176 sterfgevallen. In 2014 zijn 61 sterfgevallen gemeld. Deze daling is het gevolg van de nieuwe therapieën bij seropositieven sinds 1996. Het gevolg is dat het aantal personen dat nog in leven is met de infectie toeneemt.

De voorbije jaren neemt het aantal gevallen van syfilis en vooral gonorrhoe fors toe. De oorzaak is meer onveilig vrijgedrag, zowel bij holebi's als bij hetero's. Dit heeft uiteraard ook mogelijke repercussies bij de verspreiding van HIV.

TBC

De tuberculose-incidentie in Vlaanderen is al jaren gestaag aan het dalen en bedraagt 6,4 per 100.000 inwoners in 2014. In het Waalse Gewest bedraagt de incidentie 7,2 per 100.000 inwoners.

In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest ligt de incidentie 4 keer hoger dan in Vlaanderen (24,9 per 100.000 inwoners in 2014). De incidentie is in het Brusselse Gewest de afgelopen jaren wel duidelijk gedaald. Andere grote steden tonen ook een verhoogde incidentie (Antwerpen 20,8 per 100.000 inwoners; Luik 24,5 per 100.000 inwoners), een trend die in gans Europa waargenomen wordt.

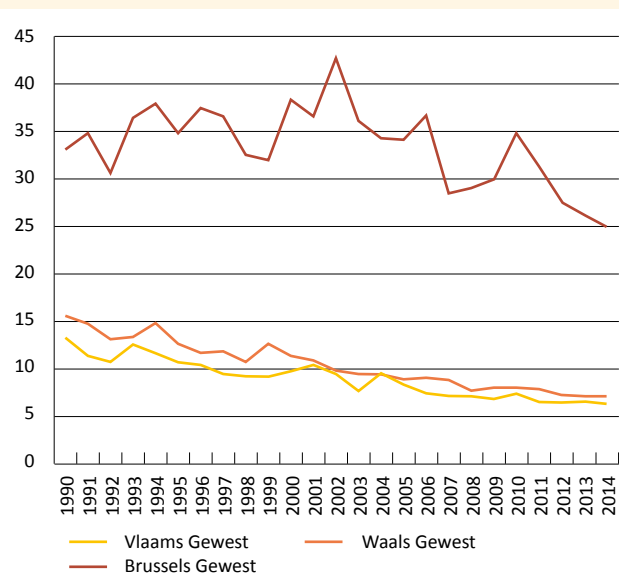
Een verhoogd risico voor tuberculose hangt sterk samen met armoede en armoedige levensomstandigheden. In 2014 ging het in België in 5,9% van de gemelde gevallen om asielzoekers en in 6,5% om mensen zonder papieren. Verder zijn er 3,6% gedetineerden en 2,1% dak- of thuislozen.

Zwangerschap en geboorte

In 2015 werden in Vlaanderen het laagste aantal geboorten geregistreerd sinds jaren: 65.606 levendgeborenen bij moeders uit de wettelijke bevolking van het Vlaamse Gewest. In 2010 waren dat er nog meer dan 70.000. De trend is dalend in alle gewesten. Het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest behoudt

3.72 TBC

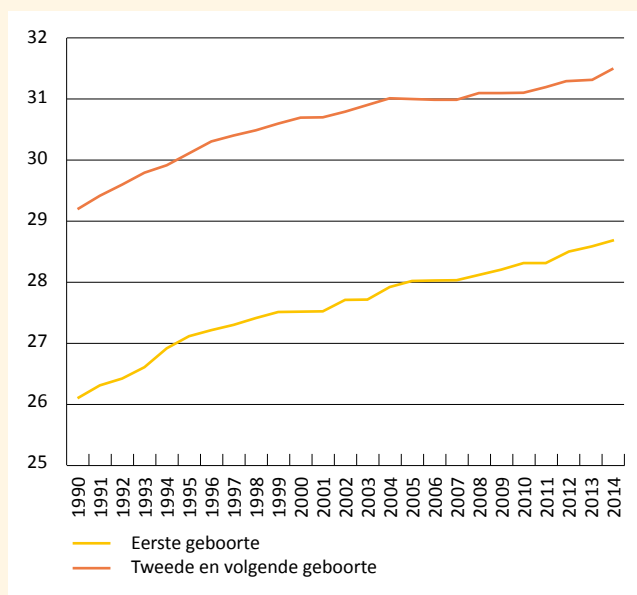
Evolutie van de tuberculose-incidentie in de 3 Belgische gewesten, van 1990 tot 2014, per 100.000 inwoners.

Bron: VRGT.

3.73 Maternale leeftijd

Evolutie van de gemiddelde maternale leeftijd bij een eerste, een tweede en volgende geboorten, van 1990 tot 2014, in jaren.

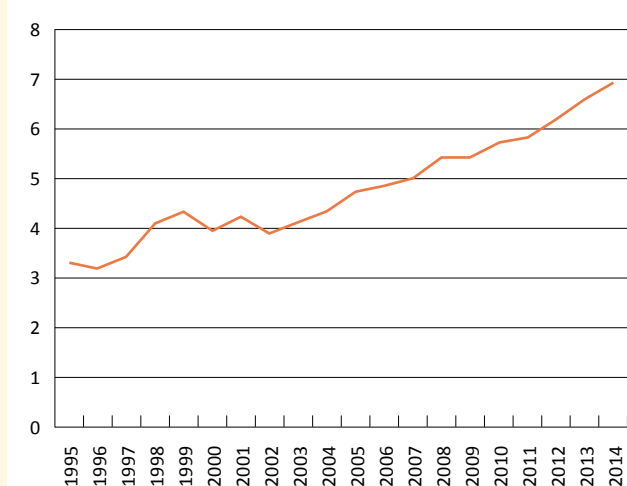

Bron: SPE.

wel een duidelijk hoger geboortepaai (15,4 levendgeborenen per 1.000 leden van de wettelijke bevolking in 2015) in vergelijking met het Vlaamse (10,2) of het Waalse Gewest (10,5). Een relatief hoog geboortepaai vinden we trouwens terug in verschillende grote Vlaamse steden (Antwerpen=14,9; Mechelen=13,3; Gent=12,6; Kortrijk=12,0; Sint-Niklaas=11,9; Leuven=11,7; Aalst=10,9; Roeselare=10,7).

3.74 Medisch begeleide voortplanting

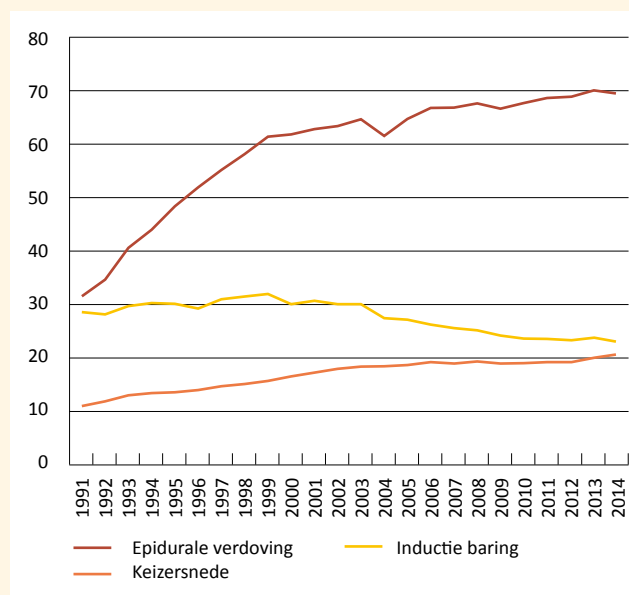
Evolutie van de medisch begeleide voortplanting, van 1995 tot 2014, in %.

Bron: SPE.

3.75 Inducties, epidurales en keizersnedes

Evolutie van het aantal inducties, epidurales en keizersnedes bij bevallingen, van 1991 tot 2014, in %.

Bron: SPE.

De gemiddelde leeftijd van zowel de eerst- als meerbarende vrouw is een fractie gestegen en bedroeg in 2014 respectievelijk 28,7 jaar en 31,5 jaar. Vlaamse vrouwen stellen hun kindereens uit. Het aandeel van de 35-plussers steeg en was goed voor 16% van de verlossingen en ook het aantal 40-plussers steeg: 2,7% was 40 jaar of ouder op het moment van de bevalling. In 1991 was dit 0,8%.

In Vlaanderen is het aantal tienerzwangerschappen beperkt en vertoont een lichte daling ten opzichte van de vorige jaren. Slechts 1,3% was jonger dan 20 jaar bij de bevalling.

Mede als gevolg van deze hogere maternale leeftijd wordt de medisch begeleide bevruchting alsmar belangrijker (de vruchtbaarheid neemt immers af met de leeftijd).

In 2014 kwam 6,9% van de zwangerschappen tot stand na gebruik van vruchtbaarheidsbevorderende technieken, een toename met de helft op 10 jaar tijd. Dat leidde bij 465 vrouwen (10,3% uit deze groep) tot de geboorte van een meerling: 38% van de meerlingen is een gevolg van artificiële reproductietechnieken.

Voor het tweede jaar op rij steeg het percentage keizersnedes boven de 20% uit naar een ongekende hoogte van 20,6%. Bij 23,4% van de zwangerschappen werd de baring ingeleid. De voorbije 5 jaar is er hier een stabilisatie. De epidurale verdoving was populairder dan ooit. De epidurale pijnstilling kende een steile opmars van 32% in 1991 naar 70% in 2014.

Zowel het aantal geboortes met een laag geboortegewicht (<2,5 kg) als vroeggeboortes (<37 weken) zijn sinds 2000 bijna ongewijzigd gebleven en hun aandelen bedragen respectievelijk 6,9% en 7,4% van het totaal aantal geboortes in 2014.

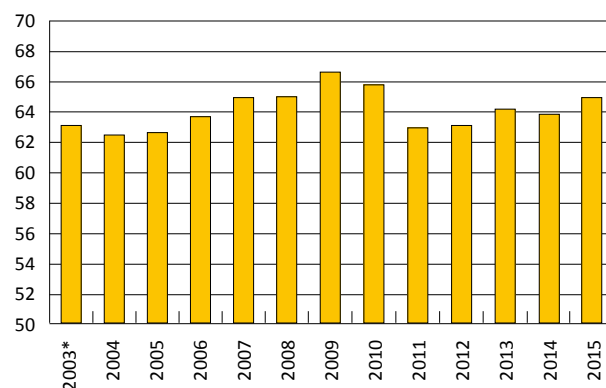
In 2014 liet één vrouw het leven in het kraambed. Over het algemeen is de moedersterfte laag en bedraagt doorheen de jaren ongeveer 1 op 20.000 bevallingen.

In 2015 krijgt 65% van de pasgeboren kinderen op dag 6 als startvoeding uitsluitend borstvoeding. Een status quo tegenover 2013. De daling van het aandeel borstgevoede kinderen vanaf 2010 kan gedeeltelijk verklaard worden door de overschakeling naar het nieuwe registratiesysteem van Kind en Gezin.

Borstvoeding heeft niet alleen een grotere biologische waarde, het verteert ook beter, het beschermt tegen infecties en draagt bij tot het voorkomen van koemelkeiwitallergie. Kinderen met een moeder van niet-Belgische origine krijgen op dag 6 veel vaker borstvoeding (om en nabij de 75%) dan kinderen met een moeder van Belgische origine, en dit ongeacht of het gezin leeft in kansarmoede of niet. Bij kinderen met een moeder van Belgische origine, doet er zich wel een groot verschil voor naargelang het gezin al dan niet in kansarmoede leeft. Kinderen in kansarmoede krijgen veel minder borstvoeding dan de kinderen die niet in kansarmoede leven (36% versus 62%).

3.76 Borstvoeding

Evolutie van het aandeel kinderen dat op dag 6 als startvoeding uitsluitend borstvoeding krijgt, van 2003 tot 2015, in %.

*: april-december 2003.
Bron: Kind en Gezin.

Publicaties en websites

- Devlieger, R., Martens, E., Martens, G., Van Mol, C. & Cammu, H. (2015). *Perinatale activiteiten in Vlaanderen 2014*. Brussel: Studiecentrum voor Perinatale Epidemiologie.
- Kind & Gezin (2015). *Het kind in Vlaanderen 2014*. Brussel.
- Sasse, A., Deblonde, J. & Van Beckhoven, D. (2015). *Epidemiologie van AIDS en HIV-infectie in België*. Brussel: Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid.
- Hoppenbrouwers, K. & Van Damme, P. (2013). *Studie van de vaccinatiegraad bij jonge kinderen en adolescenten in Vlaanderen in 2012*. Brussel: Vlaams Agentschap Zorg en Gezondheid.
- Melis, S., Rosiers, J., De Paepe, N. & Geirnaert, M. (2016). *VAD-leerlingenbevraging in het kader van een drugbeleid op school*. Syntheserapport schooljaar 2014-2015. Brussel: VAD.
- Centrum voor Kankeropsporing (2016). *Jaarrapport Centrum voor Kankeropsporing 2015*. Brussel.
- VRGT (2015). *Tuberculoseregister België 2014*. Brussel.

Agentschap Zorg en gezondheid:

<http://www.zorg-en-gezondheid.be/Cijfers/>

Gezondheidsenquête door middel van interview, Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid - Afdeling Epidemiologie:

www.gezondheidsenquête.be

Kind en Gezin: <http://www.kindengezin.be>

Beleidsdomein Welzijn, Volksgezondheid en Gezin:

<http://www.vlaanderen.be/welzijnengezondheid>

Vlaams Infectieziektebulletin:

<http://www.infectieziektebulletin.be>

Centrum voor Kankeropsporing:

<https://www.bevolkingsonderzoek.be>

Vereniging voor Alcohol- en andere Drugproblemen:

<http://www.vad.be/>

Vlaamse Vereniging voor Respiratoire Gezondheidszorg en

Tuberculosebestrijding: <http://www.vrgt.be/>

Directe standaardisatie Gezondheidsparameters hangen sterk samen met de leeftijd van de individuen. Daarom is het voor vergelijkingen in de tijd en in de ruimte belangrijk rekening te houden met de leeftijdsamenstelling van de bevolking. Het effect van een verschillende leeftijdsverdeling wordt uitgeschakeld door voor een populatie de sterfte te berekenen die zou bestaan indien deze leeftijdsverdeling overal gelijk zou zijn. Een direct gestandaardiseerd sterftecijfer is in die zin een theoretisch cijfer dat alleen nut heeft bij vergelijkingen in de tijd of tussen verschillende populaties. Men kan hiervoor verschillende standaardpopulaties gebruiken: van een welbepaalde bestaande populatie tot een volledig theoretische populatie (bv. de Europese Standaardbevolking).

Verloren Potentiële Jaren Het totaal aantal jaren dat in de bevolking verloren is gegaan door voortijdige sterfte, dit is sterfte voor een bepaalde leeftijd, bijvoorbeeld voor de leeftijd van 75 jaar.

Vermijdbare sterfte Onder vermijdbare doodsoorzaken worden die doodsoorzaken verstaan die hetzij door preventieve maatregelen, hetzij door medische interventies theoretisch zouden kunnen voorkomen worden. Vermijdbaar door primaire preventie: hiermee worden de doodsoorzaken bedoeld die te voorkomen zijn indien de volledige bevolking er een gezonde levenswijze op na zou houden en alle voertuigen, wegen en bestuurders 100% betrouwbaar zouden zijn. Vermijdbaar door meer volkomen gezondheidszorg: hiermee worden de doodsoorzaken bedoeld die theoretisch te voorkomen zijn door vaccinatie, vroegtijdige opsporing en/of een gepaste behandeling.

Ischemische hartziekten Ischemische hartklachten zijn klachten van het hart die ontstaan doordat de bloedtoevoer naar de hartspeer zelf onvoldoende is, meestal door vernauwingen of verstoppingen van de kransslagaders.

Foeto-infantiele sterfte Foeto-infantiele sterfte betreft elk sterfgeval van een kind tijdens het eerste levensjaar, levend- of doodgeboren, en is dus in feite de som van doodgeboorte (het aantal kinderen dat als doodgeboren wordt aangegeven met een geboortegewicht van minstens 500 gram of, als het gewicht niet gekend is, een zwangerschapsduur van minstens 22 weken) en infantiele sterfte (sterfte die zich voordoet tussen de geboorte en het bereiken van de leeftijd van 1 jaar).

INKOMEN, ARMOEDE EN SOCIALE UITSLUITING

3.3

BLIKVANGERS

- Vlaanderen haalt inzake beschikbaar inkomen per inwoner de top 3 van de best presterende EU-landen (figuur 3.77). Vergeleken met andere EU-regio's bezet het de 21ste plaats op 96 regio's waarvoor cijfers beschikbaar zijn.
- Iets meer dan 1 op de 10 Vlamingen (700.000 personen) leeft in een huishouden met een inkomen onder de armoederisicodrempel (figuur 3.80). Daarmee haalt Vlaanderen een 2de plaats in de EU-rangschikking na Tsjechië (figuur 3.85). Het aandeel personen onder de armoederisicodrempel is de afgelopen jaren vrij stabiel gebleven.
- Bij ouderen en gepensioneerden is het armoederisico de voorbije jaren afgenomen, bij werklozen, personen in eenoudergezinnen, personen in een gezin met (zeer) lage werkintensiteit en personen geboren buiten de EU is het toegenomen (figuren 3.81 en 3.82).
- Het armoederisico ligt voor de meeste groepen in Vlaanderen lager dan het EU28-gemiddelde (figuur 3.86). Bij de ouderen en eenoudergezinnen haalt Vlaanderen een score gelijkaardig aan het EU-gemiddelde. Bij de personen geboren buiten de EU valt Vlaanderen ver terug in de rangschikking van EU-landen.
- 1,2 miljoen Vlamingen kunnen zich geen week vakantie buitenshuis permitteren, 900.000 Vlamingen leven in een gezin dat moeite heeft met een onverwachte uitgave van 1.000 euro (figuur 3.90).
- 1 op de 3 volwassen Vlamingen ontvangt een vervangingsinkomen of sociale bijstandsuitkering (figuur 3.98). Als de pensioenen niet worden meegerekend, gaat het om 1 op de 10 Vlamingen. Dat laatste aandeel is het afgelopen decennium licht gedaald.
- In 2014 leefde 14% van de Vlaamse kinderen (170.000 personen) in een gezin met een inkomen onder de armoederisicodrempel (figuur 3.112). Dat aandeel is in de meest recente jaren iets gestegen. Het armoederisicopercentage ligt het hoogst bij kinderen in een gezin waar niet of nauwelijks wordt gewerkt (figuur 3.113). De kansarmoede-index van 2015 geeft aan dat 12% van de geboorten plaats vindt in een kansarm gezin (figuur 3.114).

*De strijd tegen armoede is voor de Vlaamse Regering een top-prioriteit. Zij wil de inkomensituatie van de armste gezinnen verbeteren en ervoor zorgen dat alle Vlamingen volwaardig aan alle domeinen van de samenleving kunnen participeren. In het **Pact 2020** verbindt zij er zich toe om de armoede tegen 2020 sterk te verminderen. Tegen 2020 moet het aandeel Vlamingen dat leeft in armoede of geconfronteerd wordt met sociale uitsluiting laag liggen in vergelijking met de best presterende EU-landen. Daarnaast beoogt het Pact 2020 een halvering van het aantal kinderen dat geboren wordt in armoede, een sterke reductie van het aandeel laaggeletterden en een duidelijke verbetering van de woonkwaliteit in Vlaanderen. In het kader van de **Europa 2020-strategie** heeft de Vlaamse Regering zich als doel gesteld om de armoede en sociale uitsluiting tegen 2020 te reduceren met 30% en de kinderarmoede te halveren. Al deze doelstellingen werden door de nieuwe Vlaamse Regering verder verfijnd en in acties vertaald in het Vlaams Actieplan Armoedebestrijding 2015-2019.*

Armoede is meer dan een tekort aan inkomen. Het verwijst naar een geheel van onderling verbonden vormen van uitsluiting op verschillende domeinen van het individuele en sociale leven. Financiële moeilijkheden zijn tegelijk vaak oorzaak en gevolg van achterstelling op het vlak van onder meer tewerkstelling, onderwijs, huisvesting, gezondheid en maatschappelijke participatie.

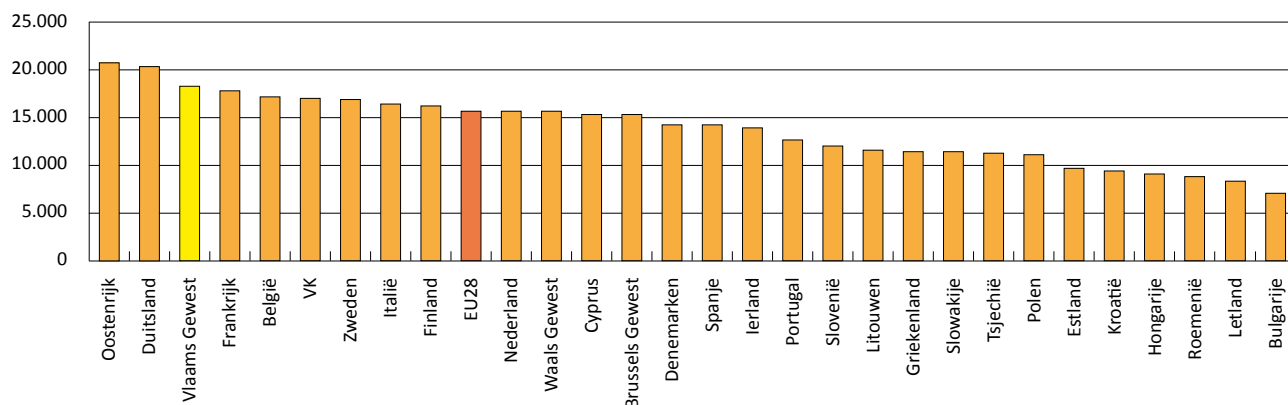
In een eerste deel komen de financiële aspecten van armoede aan bod en de wijze waarop het beschikbare inkomen over de bevolking is verdeeld. De mindere positie van mensen met een laag inkomen op het vlak van onderwijs, arbeidsdeelname, huisvesting, gezondheid en maatschappelijke participatie komt aan bod in deel 2. In deel 3 wordt ten slotte ingegaan op de specifieke situatie van kinderen.

Welvaartsverdeling en armoede Beschikbaar inkomen

Het bruto binnenlands product (bbp) wordt vaak gebruikt om de geproduceerde welvaart in een land of regio te meten. Het geeft inzicht in de totale waarde van goederen en diensten die worden geproduceerd, maar is geen goede indicator voor het inkomen dat de inwoners daadwerkelijk in handen hebben. Daarvoor kijkt men best naar het **beschikbaar inkomen**. Dat bekomt men door van het geheel aan inkomsten van de inwoners (inkomsten uit economische activiteit, uit vermogen en uit sociale transfers) de door hen verschuldigde belastingen en sociale bijdragen af te trekken. Door dat inkomen uit te drukken in koopkrachtpariteiten wordt het mogelijk internationaal te vergelijken.

3.77 Beschikbaar inkomen per inwoner

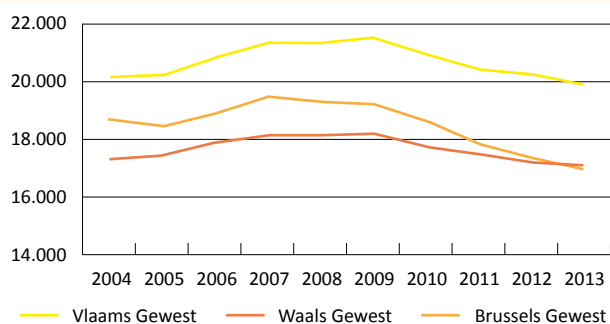
Beschikbaar inkomen per inwoner in euro koopkrachtpariteiten gebaseerd op de finale consumptie, in de Belgische gewesten en de EU28-landen (geen cijfers voor Luxemburg en Malta), in 2013.

Bron: AMECO, HERMREG, bewerking SVR.

3.78 Evolutie beschikbaar inkomen

Evolutie van het beschikbaar inkomen per inwoner in de gewesten in euro en in prijzen van 2013, van 2004 tot 2013.

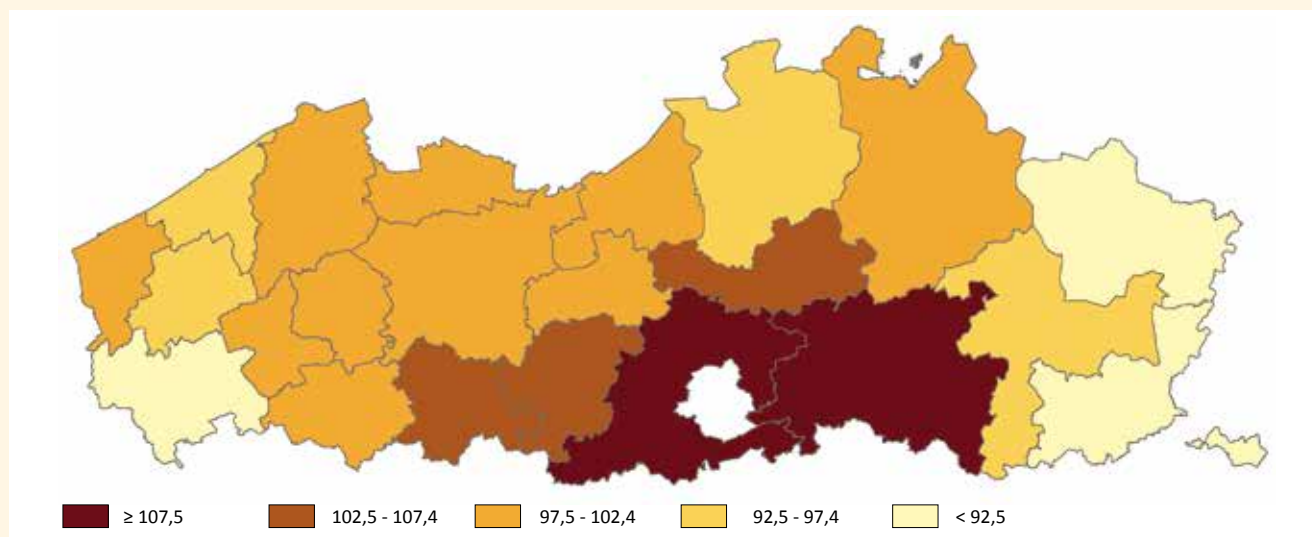
Bron: INR, bewerking SVR.

Het Vlaamse Gewest scoort inzake beschikbaar inkomen behoorlijk hoog in Europa. Het haalt een 3de plaats in de rangschikking van de EU-landen. Als niet op landenniveau gekeken wordt, maar op het niveau van met Vlaanderen vergelijkbare EU-regio's (NUTS 1-niveau), dan haalt het Vlaamse Gewest een 21ste plaats op 96 regio's waarvoor informatie beschikbaar is. De Duitse deelstaten Hamburg, Beieren, Baden-Württemberg en Hessen en de Britse hoofdstad Londen vormen de top 5 van EU-regio's met het hoogste beschikbaar inkomen per inwoner.

Het gemiddelde beschikbare inkomen ligt in Vlaanderen hoger dan in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest en Wallonië. Opvallend is dat het beschikbaar inkomen in de 3 gewesten

3.79 Beschikbaar inkomen

Vergelijking van het beschikbaar inkomen per inwoner per arrondissement met het Vlaamse gemiddelde, 2013 (Vlaams Gewest=100).

Bron: INR, bewerking SVR.

tussen 2009 en 2013 in reële termen is gedaald. Ook is de voor-sprong van het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest tegenover Wallonië sinds 2012 verdwenen.

Binnen Vlaanderen bestaan er duidelijke regionale verschillen. Het beschikbaar inkomen ligt het hoogst in Vlaams-Brabant en het laagst in de arrondissementen Maaseik, Tongeren en Ieper.

Bevolking onder de armoederisico-drempel

Om zicht te krijgen op de armoedesituatie van een land of regio wordt traditioneel aangegeven hoeveel mensen moeten rondkomen met een inkomen onder de **armoederisico-drempel**. Deze drempel is bepaald op 60 procent van het mediaan netto beschikbare gestandaardiseerde huishoudinkomen in het land. Er wordt vanuit gegaan dat personen die leven in een huishouden dat moet rondkomen met een inkomen onder de armoederisico-drempel een verhoogd risico op armoede lopen. Door het huishoudinkomen te standaardiseren wordt rekening gehouden met de grootte en samenstelling van het huishouden.

De Belgische armoederisico-drempel lag volgens de EU-SILC-survey van 2014 voor een alleenstaande op 13.023 euro per jaar of 1.085 euro per maand. Voor elke bijkomende volwassene in het huishouden wordt dat bedrag verhoogd met een factor 0,5, voor elk kind met een factor 0,3. Voor een gezin met 2 volwassenen en 2 kinderen ligt de armoederisico-drempel zo op 2.279 euro per maand. Iets meer dan 1 op de 10 Vlamingen (11%) moest in 2014 zien rond te komen met een inkomen onder deze armoederisico-drempel. Dat komt overeen met ongeveer 700.000 personen. Deze indicator wordt berekend op basis van het totale beschikbare jaarinkomen van het huishouden in het jaar voorafgaand aan de survey. De cijfers van de EU-SILC-

survey van 2014 hebben dus eigenlijk betrekking op het huishoudinkomen van 2013. Daarnaast dient bij deze cijfers te worden opgemerkt dat bepaalde kwetsbare bevolkingsgroepen zoals personen in collectieve huishoudens, personen zonder wettige verblijfsvergunning of dak- en thuislozen in surveyonderzoek niet of nauwelijks vertegenwoordigd zijn.

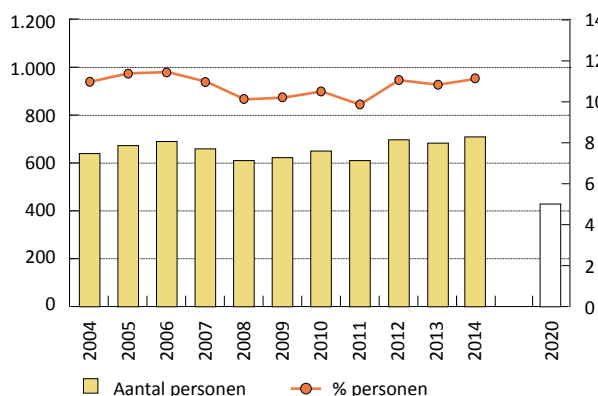
Het aandeel personen onder de armoederisico-drempel is de afgelopen jaren vrij stabiel gebleven. De beperkte schommelingen zijn statistisch niet significant. In het Vlaamse Hervormingsprogramma voor de EU2020-strategie heeft de Vlaamse Regering zich ertoe verbonden om het aantal personen met een inkomen onder de armoederisico-drempel tussen 2008 en 2020 met 30% te verminderen. Dat betekent dat in 2020 het aantal personen met een huishoudinkomen onder de armoederisico-drempel gedaald moet zijn tot maximaal 430.000 personen.

Het verschil in armoederisico tussen vrouwen en mannen blijft beperkt. Naar leeftijd scoren vooral personen ouder dan 65 jaar opvallend minder goed. Dit kan deels verklaard worden door het feit dat het armoederisicopercentage enkel rekening houdt met het ontvangen huishoudinkomen uit arbeid, vermogen, eigendom en sociale transfers, niet met de volledige waarde van eventueel beschikbare spaartegoeden of eigendommen. Maar ook in Europees opzicht scoren de Vlaamse ouderen niet goed. Terwijl Vlaanderen bij de leeftijdsgroepen tot 50 jaar telkens de top haalt van de Europese rangschikking, zakt het bij de personen van 65 jaar en ouder naar een 14de plaats in de ranglijst van de 28 EU-landen. Personen in eenoudergezinnen en alleenstaanden lopen een hoger risico op armoede dan gemiddeld: bij de eenoudergezinnen moet 1 op de 3 personen zien rond te komen met een inkomen onder de armoederisico-drempel, bij alleenstaanden gaat het om 1 op de 5 personen. Naar aantal vormen de koppels met 1 of meerdere kinderen de grootste groep bij de personen onder de armoederisico-drempel, gevolgd door de personen in eenoudergezinnen en koppels zonder kinderen.

3.80 Bevolking onder de armoederisico-drempel

Evolutie van de bevolking met een gestandaardiseerd netto beschikbaar huishoudinkomen onder de Belgische armoederisico-drempel na sociale transfers, van 2004 tot 2014 en doelstelling 2020, in aantal personen x 1.000 (linkse as) en in % (rechtse as).

Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

Werk vormt een belangrijke buffer tegen armoede. Het armoederisicopercentage ligt bij werkenden een pak lager dan bij werklozen, gepensioneerden en andere niet-actieven. Het aandeel onder de armoederisico-drempel ligt het hoogst bij de werklozen. Daar gaat het om 1 op de 3 personen. Naar aantal vormen de gepensioneerden en de andere niet-actieven de grootste groepen onder de armoederisico-drempel. Als gekeken wordt naar de werkintensiteit op gezinsniveau ligt het risico op armoede het hoogst bij leden van gezinnen waar niet of slechts zeer beperkt wordt gewerkt (werkintensiteit lager dan 0,2). Meer dan de helft van de personen in deze gezinnen loopt een verhoogd risico op armoede. De helft van het aantal personen onder de armoederisico-drempel leeft in een gezin met zeer lage werkintensiteit.

Een job vormt echter geen sluitende bescherming tegen armoede. Dat blijkt uit het feit dat 4% van wie werkt toch moeten rondkomen met een huishoudinkomen onder de armoederisico-drempel. Dat komt overeen met 90.000 Vlamingen. Dat aandeel ligt in Europees opzicht wel zeer laag. Het armoederisicopercentage ligt duidelijk hoger bij laaggeschoolde werkenden (8%), bij zelfstandigen (13%) en bij werkenden met een tijdelijk contract (13%).

Naast tewerkstelling beperkt ook scholing het armoederisico. Het armoederisicopercentage van personen met een diploma hoger onderwijs ligt 4 keer lager dan dat van personen met hoogstens een diploma lager secundair onderwijs. Het zorgt ervoor dat bijna de helft van de personen onder de armoederisicodrempel laag opgeleid zijn.

Het armoederisicopercentage ligt bij huurders 3 keer hoger dan bij eigenaars en bij personen geboren buiten de EU 5 keer hoger dan bij personen geboren in de EU (inclusief België).

Het armoederisicopercentage ligt ook duidelijk hoger bij personen die hinder ondervinden in hun dagelijkse bezigheden door een langdurige ziekte, aandoening of handicap. Het armoederisicopercentage ligt bij deze groep (19%) meer dan dubbel zo hoog als bij personen zonder hinder (8%).

Ten slotte kan Vlaanderen op basis van de EU-SILC-survey opgedeeld worden in stedelijke en niet-stedelijke gebieden. Het stedelijke gebied omvat de steden met minstens 50.000 inwoners en een bevolkingsdichtheid van meer dan 1.500 inwoners per km². Het armoederisicopercentage ligt iets hoger in de stedelijke gebieden (14%) dan in de niet-stedelijke gebie-

den (10%). Onderzoek op basis van administratieve gegevens bevestigt dat de hoogste percentages van armoede en sociale achterstelling gemeten worden in de meest dichtbebouwde stedelijke gebieden, zeker als ook andere dan financiële aspecten in rekening worden gebracht (Marissal e.a., 2012). Op basis van deze administratieve gegevens kan ook het niet-stedelijke gebied verder worden opgesplitst. Daaruit blijkt dat de armoede en sociale achterstelling op het platteland hoger ligt dan in de meer bevolkte niet-stedelijke gebieden.

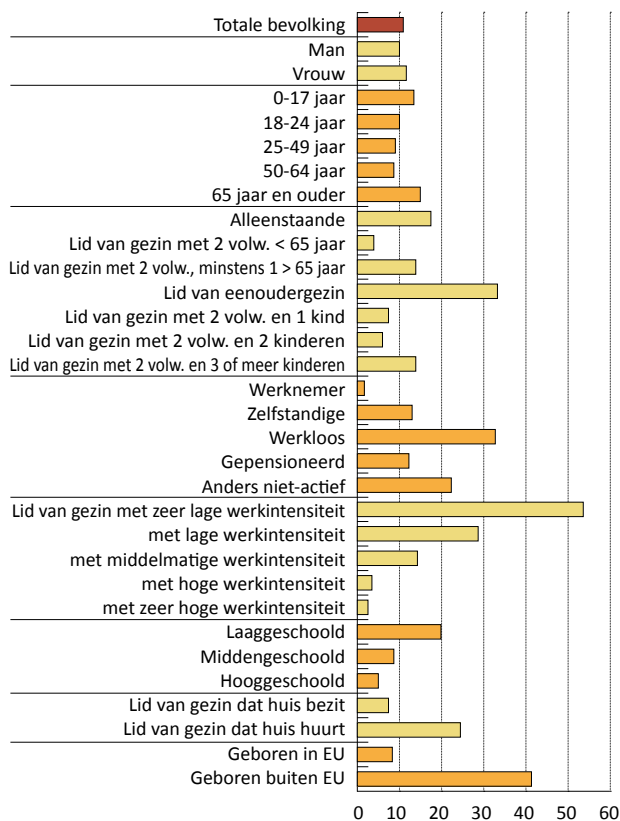
Dat het totale aandeel personen onder de armoederisicodrempel min of meer stabiel gebleven is tijdens de afgelopen jaren, betekent niet dat dit bij alle groepen het geval is. Bij ouderen is het armoederisicopercentage de voorbije jaren opvallend gedaald. Bij de andere leeftijdsgroepen is er eerder sprake van een lichte stijging. Mogelijk hangt dit samen met de verbetering van de laagste pensioenen in deze periode.

Naar analogie met de daling van het armoederisicopercentage van 65-plussers daalt sinds 2006 ook het aandeel gepensioneerden onder de armoederisicodrempel. Daartegenover stijgt het aandeel werklozen onder de armoederisicodrempel sterk

3.81 Bevolkingsgroepen onder de armoederisicodrempel

Bevolking met een gestandaardiseerd netto beschikbaar huishoudinkomen onder de Belgische armoederisicodrempel na sociale transfers, naar geslacht, leeftijd, huishoudtype, activiteitsstatus, werkintensiteit van het huishouden, opleiding, woonsituatie en geboorteland, in 2014, in %.

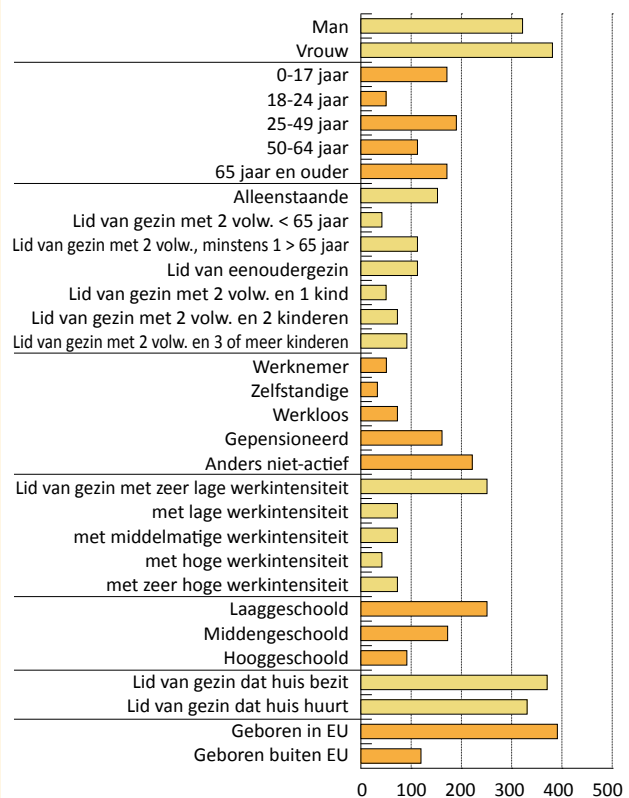

Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

3.82 Aantal personen onder de armoederisicodrempel

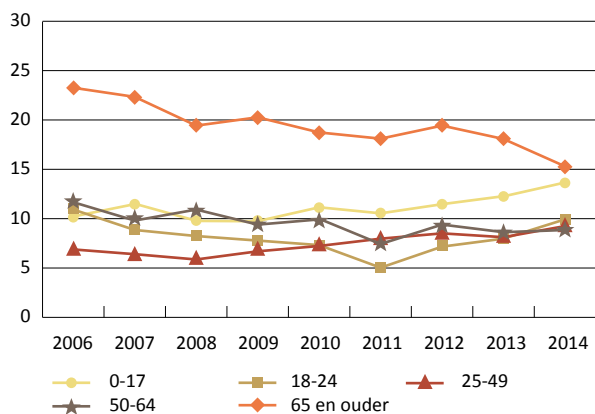
Aantal personen met een gestandaardiseerd netto beschikbaar huishoudinkomen onder de Belgische armoederisicodrempel na sociale transfers, naar geslacht, leeftijd, huishoudtype, activiteitsstatus, werkintensiteit van het huishouden, opleiding, woonsituatie en geboorteland, in 2014, x 1.000.

Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

3.83 Bevolking onder de armoederisicodrempel naar leeftijd

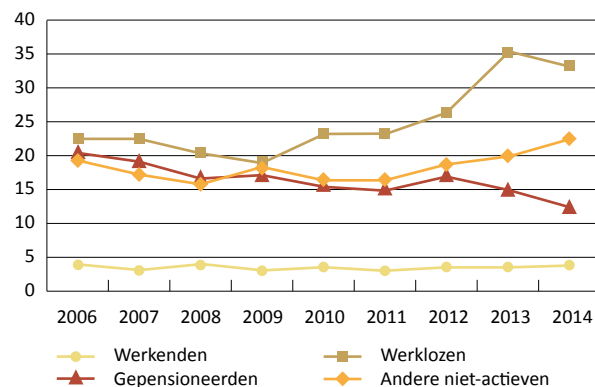
Evolutie van de bevolking met een gestandaardiseerd netto beschikbaar huishoudinkomen onder de Belgische armoederisicodrempel na sociale transfers naar leeftijdsgroep, van 2006 tot 2014, in %.

Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

3.84 Bevolking onder de armoederisicodrempel naar activiteitenstatus

Evolutie van de bevolking met een gestandaardiseerd netto beschikbaar huishoudinkomen onder de Belgische armoederisicodrempel na sociale transfers naar activiteitenstatus, van 2006 tot 2014, in %.

Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

vanaf 2012. Bij de werkenden blijft het armoederisicopercentage nagenoeg stabiel. De stijging van het armoederisicopercentage bij werklozen houdt mogelijk verband met een stijgende degressiviteit van de werkloosheidsuitkeringen (=afname van de hoogte van de uitkering naarmate de werkloosheid langer duurt) in de meest recente jaren.

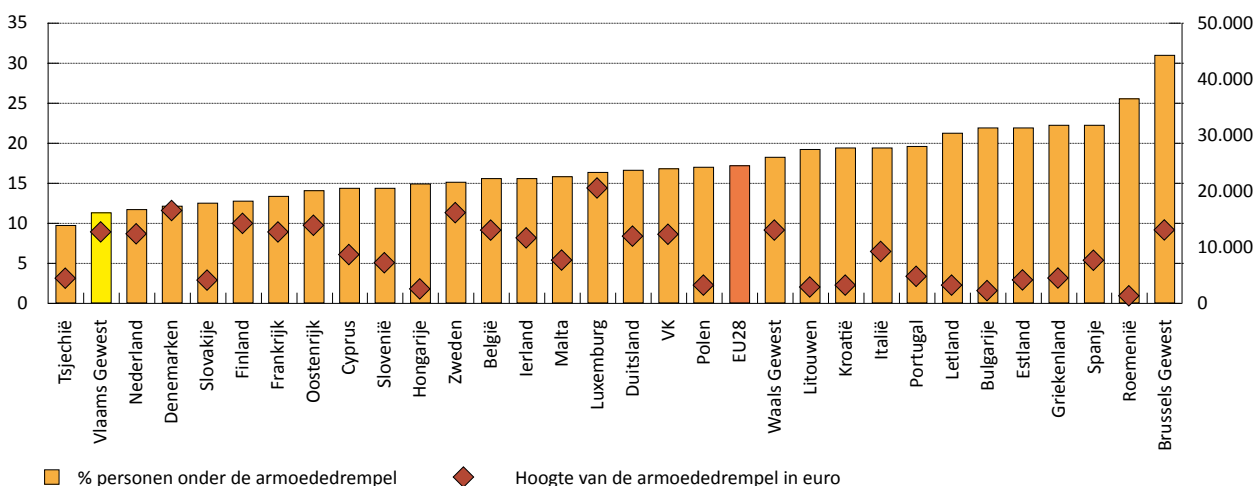
Naast een opvallende daling van het armoederisicopercentage bij de ouderen/gepensioneerden en een stijging bij de werklozen, is er tussen 2006 en 2014 ook sprake van een stijging van het armoederisico bij personen in eenoudergezinnen, bij

personen in een gezin met (zeer) lage werkintensiteit en bij de personen geboren buiten de EU. Bij de andere groepen is de evolutie minder eenduidig.

Het Vlaamse armoederisicopercentage (11%) lag in 2014 duidelijk lager dan het EU28-gemiddelde (17%). Vlaanderen haalt daarmee een 2de plaats in de EU-rangschikking na Tsjechië. Sinds 2008 bekleedt Vlaanderen steeds een plaats in de top 3 van de best scorende EU-landen. In het Pact 2020 heeft de Vlaamse Regering zich als doelstelling gesteld dat het aandeel inwoners in Vlaanderen dat leeft in armoede, in 2020 laag

3.85 Armoede in Europa

Bevolking met een gestandaardiseerd netto beschikbaar huishoudinkomen onder de nationale armoederisicodrempel na sociale transfers in % (linkse as) en hoogte van de armoederisicodrempel voor een alleenstaande per jaar in euro (rechtse as), in de Belgische gewesten en in de lidstaten van de Europese Unie, in 2014.

Bron: EU-SILC ADS, Eurostat.

moet liggen in vergelijking met de best presterende EU-landen. Het armoederisicopercentage ligt in het Waalse Gewest (18%) iets boven het EU-gemiddelde. In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest leven 3 op de 10 inwoners in een gezin onder de armoederisicodrempel.

Het is opvallend dat verschillende Oost- en Centraal-Europese landen (Tsjechië, Slowakije, Slovenië en Hongarije) niet beduidend slechter scoren dan de West- en Noord-Europese landen, terwijl de levensstandaard er lager ligt. Dat heeft te maken met het feit dat het hier gaat om een relatieve armoedemaat, berekend op basis van het mediaaninkomen in elk land afzonderlijk. Dat gebeurt vanuit de redenering dat een minimaal aanvaardbare levensstandaard - en dus ook de armoederisicodrempel - afhankelijk is van de specifieke sociaaleconomische situatie van het land in kwestie.

Als Vlaanderen niet met de EU-landen maar met andere regio's (NUTS 1-niveau) uit de EU28-landen wordt vergeleken, haalt Vlaanderen een 4de plaats op 43 regio's waarvoor in 2014 gegevens beschikbaar zijn. De Nederlandse regio Zuid-Nederland, Midden-Hongarije en Noordoost-Italië scoren nog iets beter. Het Waalse Gewest haalt in deze rangschikking de 25ste plaats, het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest staat op plaats 39.

Als de inkomenssituatie van de bevolkingsgroepen die in het Vlaamse Gewest een hoger risico lopen op armoede vergeleken wordt met de situatie van deze groepen in de 28 EU-landen, blijkt een diffuus beeld. Bij de meeste groepen scoort Vlaanderen duidelijk beter dan het gemiddelde van de 28 EU-landen. Bij de oudere bevolkingsgroepen (65-plussers en gepensioneerden) en bij de personen in eenoudergezinnen haalt Vlaanderen

een score gelijkaardig aan het EU-gemiddelde. Bij de personen geboren buiten de EU valt Vlaanderen met een 24ste plaats ver terug in de rangschikking van EU-landen.

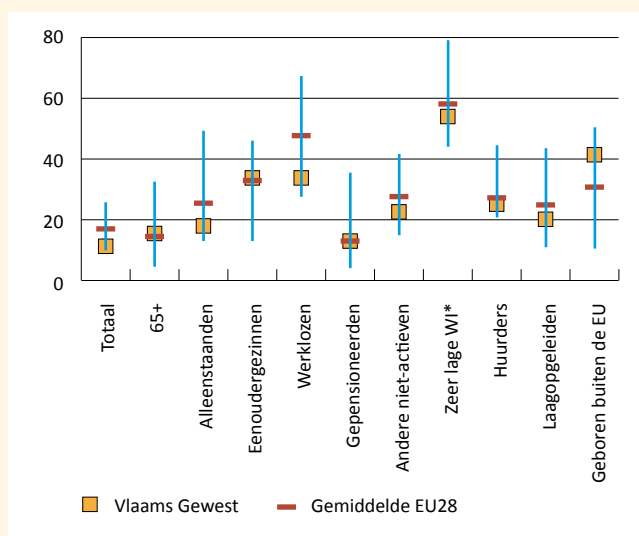
Doordat de EU-SILC-survey werkt met een roterend panel – dezelfde gezinnen worden verschillende jaren na elkaar bevestigd – is het mogelijk om de inkomenssituatie van gezinnen door de tijd heen te volgen. In 2014 leefde 5% van de Vlamingen (280.000 personen) in een gezin in **langdurige armoede**. Het gaat om gezinnen met een inkomen onder de armoederisicodrempel in 2014 en in minstens 2 van de 3 voorgaande jaren. Als dat vergeleken wordt met het totale aandeel personen onder de armoederisicodrempel in 2014, dan blijkt dat 4 op de 10 personen onder de armoederisicodrempel in Vlaanderen zich in een positie van langdurige armoede bevinden. Het aandeel personen in langdurige armoede is na een toename tussen 2012 en 2013 in 2014 opnieuw gedaald. Net als bij het totale aandeel personen onder de armoederisicodrempel haalt Vlaanderen ook bij het aandeel personen in langdurige armoede een 2de plaats in de EU-rangschikking.

Subjectieve armoede

In bovenstaande cijfers wordt op een objectieve manier nagegaan of het inkomen waarover mensen beschikken al dan niet boven een bepaalde drempel ligt. Maar de inkomensgerelateerde verwachtingen en behoeften verschillen van gezin tot gezin. De objectieve vergelijking van het beschikbare inkomen met de armoederisicodrempel wordt daarom best aangevuld met een subjectieve inschatting van het inkomen door de betrokkenen zelf.

3.86 Europese vergelijking kansengroepen

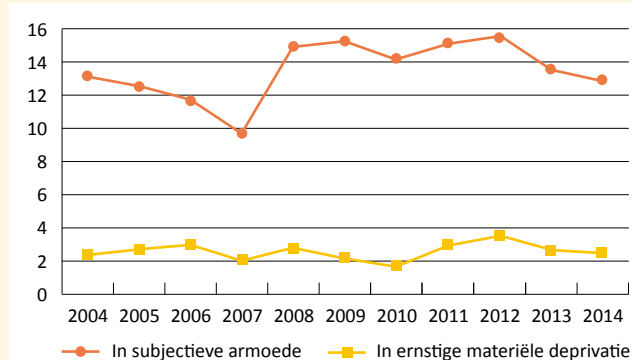
Bevolking met een gestandaardiseerd netto beschikbaar huishoudinkomen onder de nationale armoederisicodrempel na sociale transfers bij een aantal kansengroepen, spreiding van de scores van de 28 EU-landen (streep), het EU-gemiddelde en de score van het Vlaamse Gewest, in 2014, in %.

* WI: werkintensiteit.
Bron: EU-SILC ADS, Eurostat.

3.87 Subjectieve armoede en ernstige materiële deprivatie

Evolutie van de bevolking in een huishouden dat volgens de referentiepersoon (zeer) moeilijk rondkomt met het beschikbare inkomen (subjectieve armoede) en bevolking in een huishouden dat minstens 4 van 9 items* mist/niet kan omwille van financiële redenen (ernstige materiële deprivatie), van 2004 tot 2014, in %.

* Deze 9 items zijn: 1 week vakantie buitenshuis per jaar, een maaltijd met vis, vlees, kip of een vegetarisch alternatief om de 2 dagen, een wasmachine, een kleuren-tv, een telefoon, een auto, het huis degelijk kunnen verwarmen, een onverwachte financiële uitgave van 1.000 euro kunnen doen, de rekeningen voor huur/hypotheek, nutsvoorzieningen of leningen/aankopen op afbetaling kunnen betalen.

Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

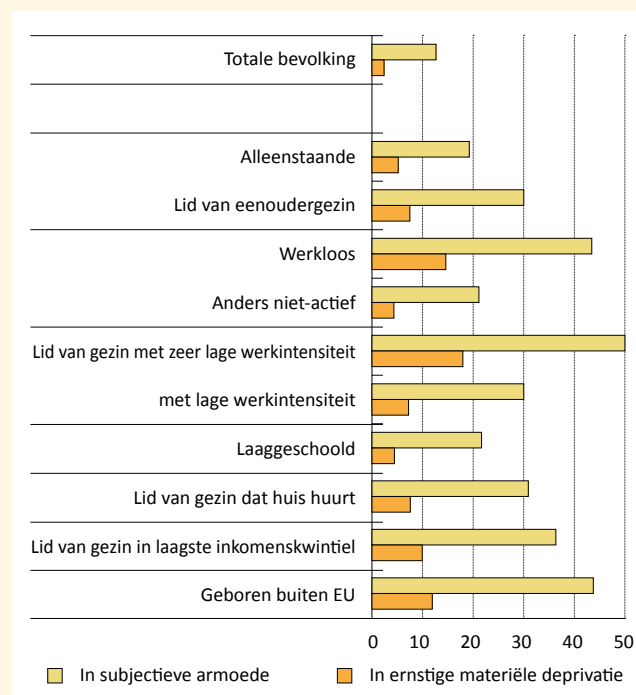

In 2014 leefde 13% van de Vlamingen in een huishouden waarvan de referentiepersoon zelf aangeeft dat men (zeer) moeilijk rond komt met het beschikbare inkomen. Dat komt overeen met ongeveer 810.000 personen. Deze cijfers liggen vanaf 2008 duidelijk hoger dan in de jaren daarvoor, maar zijn tussen 2012 en 2014 weer iets gedaald. Hierbij dient opgemerkt te worden dat in tegenstelling tot het percentage personen onder de armoederisicodrempel dat berekend wordt op basis van het totale huishoudinkomen in het jaar voorafgaand aan de survey, deze subjectieve armoedemaat betrekking heeft op de situatie op het moment zelf waarop de survey wordt afgenomen (de EU-SILC-survey van 2014 werd afgenomen medio 2014).

In tegenstelling tot de objectieve armoederisicopercentages blijven de verschillen tussen de leeftijdsgroepen bij deze indicator beperkt. Bovendien zijn het hier net de ouderen die de laagste percentages optekenen. Naar huishoudtype geven naast de personen in eenoudergezinnen en de alleenstaanden ook de grote gezinnen duidelijk vaker dan de andere groepen aan (zeer) moeilijk rond te komen. Wat socio-economische positie, opleiding en geboorteland betreft, lopen de resultaten van deze indicator grotendeels gelijk met de resultaten van de objectieve armoederisicopercentages. Werklozen en niet-actieven (zonder gepensioneerden) en leden van gezinnen waar niet of beperkt wordt gewerkt, hebben het moeilijker om rond te komen, net als laagopgeleiden, huurders en personen geboren buiten de EU. Het is daarnaast weinig verwonderlijk dat het aandeel personen in **subjectieve armoede** afneemt naarmate het inkomensniveau stijgt. Tegelijk geven de scores per inkomenskwintiel aan dat subjectieve armoede niet beperkt blijft tot de personen onder de armoederisicodrempel die allen in het laagste inkomenskwintiel zitten. Ook in de andere inkomenskwintielen geeft telkens een (beperkte) groep aan (zeer) moeilijk rond te komen.

3.88 Bevolkingsgroepen in subjectieve armoede en ernstige materiële deprivatie

Bevolking in een huishouden dat volgens de referentiepersoon (zeer) moeilijk rond komt (subjectieve armoede) en bevolking in een huishouden dat minstens 4 van 9 items* mist/niet kan omwille van financiële redenen (ernstige materiële deprivatie), groepen waarvan het percentage minstens 1,5 keer hoger ligt dan het gemiddelde, in 2014, in %.

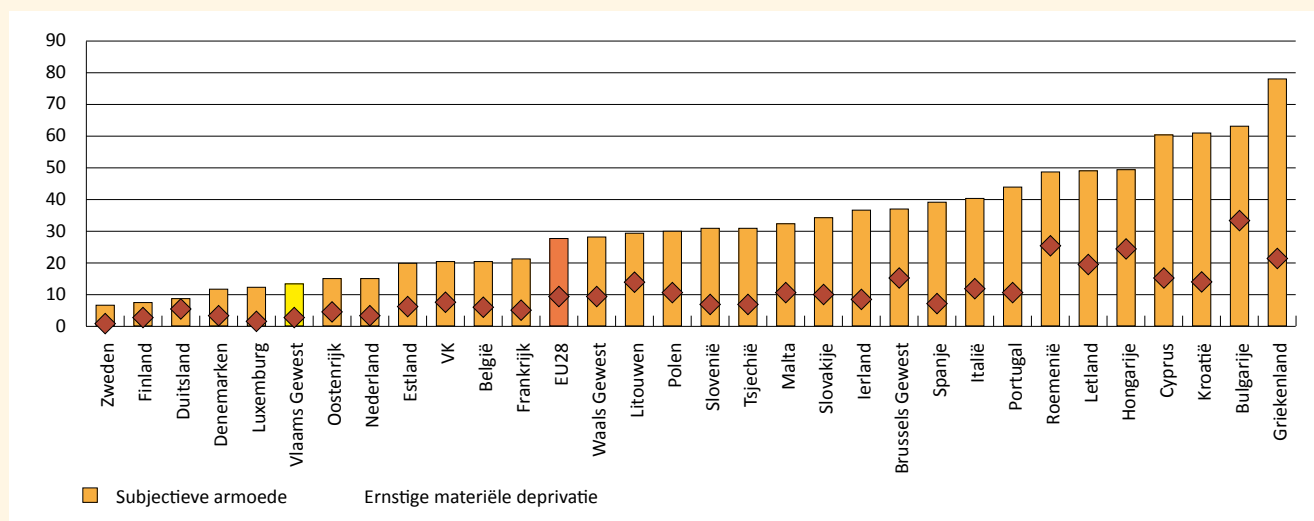

* Zie figuur 3.87.

Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

3.89 Subjectieve armoede en ernstige materiële deprivatie in Europa

Bevolking in een huishouden dat volgens de referentiepersoon (zeer) moeilijk rondkomt met het beschikbare inkomen (subjectieve armoede) en bevolking in een huishouden dat minstens 4 van 9 items* mist/niet kan omwille van financiële redenen (ernstige materiële deprivatie), in de Belgische gewesten en in de lidstaten van de Europese Unie, in 2014, in %.

* Zie figuur 3.87.

Bron: EU-SILC ADS, Eurostat.

Net als bij de objectieve armoederisicopercentages is vooral de situatie van werklozen en personen geboren buiten de EU er de voorbije jaren op achteruitgegaan. Bij de andere groepen is de evolutie minder uitgesproken.

Er zijn in Vlaanderen relatief gezien minder personen die hun inkomenssituatie negatief beoordelen dan in de meeste EU-landen. Het Vlaamse Gewest haalt in de Europese rangschikking een 6de plaats na de Scandinavische landen, Duitsland en Luxemburg. Het Waalse Gewest scoort op hetzelfde niveau als het EU-gemiddelde (28%). In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest leeft 37% van de bevolking in subjectieve armoede. De verschillen tussen de landen zijn opvallend groter dan bij de objectieve armoederisicopercentages. In Zweden en Finland leeft 7% van de inwoners in een huishouden dat moeite heeft om financieel rond te komen. In Griekenland loopt dat op tot bijna 80% van de bevolking. De Zuid-, Centraal- en Oost-Europese landen scoren op deze indicator, in tegenstelling tot bij de objectieve armoederisicopercentages, wel duidelijk minder goed dan de West- en Noord-Europese landen.

Ernstige materiële deprivatie

Op Europees niveau werd enkele jaren geleden een armoede-indicator ontwikkeld die niet zozeer focust op het inkomen zelf, maar op het feit of men mede dankzij dit inkomen kan genieten van een minimale levensstandaard. Dat gebeurt door na te gaan hoeveel items uit een lijst van 9 basisitems elk gezin moet missen omwille van financiële redenen. Vervolgens wordt per land of regio het percentage individuen berekend dat leeft in een gezin dat niet beschikt over minstens 4 van deze 9 items.

Volgens de EU-SILC-survey van 2014 leefde 2,5% van de Vlamingen in een ernstig materieel gedepriveerd gezin (mist minstens 4 van 9 basisitems om financiële redenen). Dat komt overeen met ongeveer 160.000 personen. Het aandeel ernstig gedepriveerden schommelt sinds 2004 telkens tussen 2% en 3% van de Vlaamse bevolking. Enkel in 2010 zakte dat aandeel beperkt onder de 2% en in 2012 kwam het iets boven de 3% uit. Tussen deze 2 jaren was er sprake van een significante stijging van het aandeel personen in ernstige materiële deprivatie.

In het Vlaamse Hervormingsprogramma voor de EU2020-strategie heeft de Vlaamse Regering zich ertoe verbonden om het aantal personen in een ernstig materieel gedepriveerd gezin tussen 2008 en 2020 met 30% te verminderen. Dat betekent dat in 2020 het aantal personen dat leeft in een ernstig materieel gedepriveerd gezin moet dalen tot maximaal 120.000 personen.

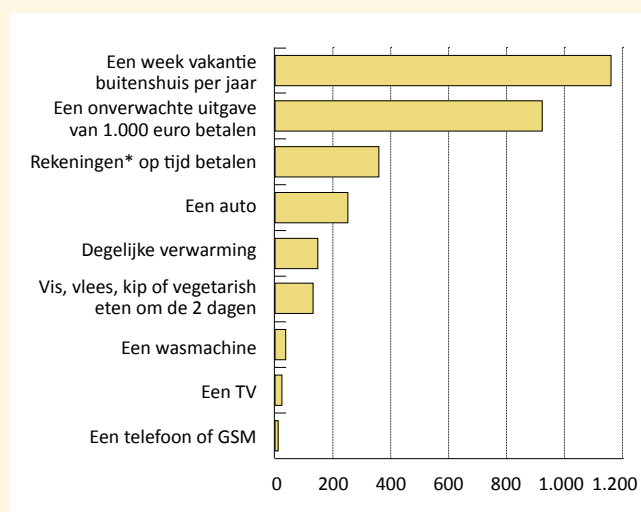
Groepen die minder goed scoren bij de objectieve armoederisicopercentages en de subjectieve armoede, doen dat ook op vlak van ernstige materiële deprivatie. Het gaat om leden van eenoudergezinnen en alleenstaanden, werklozen, gezinnen waar niet of slechts beperkt wordt gewerkt, huurders, personen in het laagste inkomenskintiel en personen geboren buiten de EU.

Als wordt gekeken naar de afzonderlijke items van de deprivatiemaat dan blijken 'geen week vakantie per jaar kunnen betalen' en 'geen onverwachte uitgave van 1.000 euro aankunnen' de hoogste scores te halen. 1,2 miljoen Vlamingen kunnen zich geen week vakantie buitenshuis permitteren, 900.000 Vlamingen leven in een gezin dat moeite heeft met een onverwachte uitgave van 1.000 euro.

In Europees opzicht ligt het aandeel personen in ernstige materiële deprivatie relatief laag in Vlaanderen. Het haalt een 3de plaats na Zweden en Luxemburg. De hoogste deprivatiescores worden opgetekend in de EU-landen uit Zuid-, Centraal- en Oost-Europa. Het Pact 2020 stelt als doelstelling voorop dat het aandeel Vlamingen in armoede of sociale uitsluiting – waaronder het aandeel personen in ernstige materiële deprivatie – tegen 2020 laag moet liggen in vergelijking met de best presterende EU-landen.

3.90 Afzonderlijke items deprivatiemaat

Aantal personen in een huishouden dat genoemd item moet missen/niet kan omwille van financiële redenen, in 2014, x 1.000.

* Rekeningen voor huur/hypotheek, nutsvoorzieningen of leningen/aankopen op afbetaling.

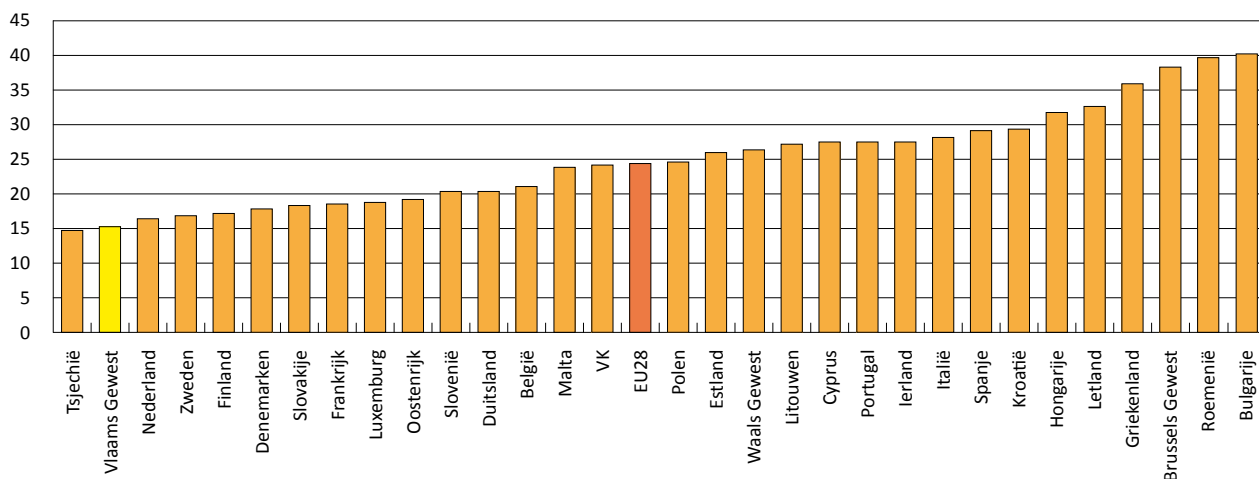
Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

Armoede volgens de Europa 2020-definitie

In 2010 werd door de Europese Unie een plan opgesteld om van de Unie tegen 2020 een slimme, duurzame en inclusieve economie te maken: de zogenaamde **Europa 2020-strategie** (EU2020). Daarbij werden 5 centrale doelstellingen naar voor geschoven op 5 verschillende domeinen. Een van die doelstellingen heeft betrekking op armoede en sociale inclusie. De bedoeling is om tegen 2020 het aantal armen of sociaal uitgesloten in de hele Unie met 20 miljoen te verminderen. Daarvoor werd ook een nieuwe armoede-indicator uitgewerkt. Deze indicator beschouwt iemand als arm of sociaal uitgesloten als hij of zij voldoet aan minstens 1 van volgende voorwaarden:

3.91 Armoede en sociale uitsluiting volgens EU2020-definitie

Bevolking die voldoet aan minstens 1 van volgende voorwaarden: leeft in een gezin met een gestandaardiseerd netto beschikbaar huishoudinkomen onder de nationale armoederisicodrempel na sociale transfers, leeft in een huishouden in ernstige materiële deprivatie (zie figuur 3.87), is jonger dan 60 jaar en leeft in een huishouden met werkintensiteit lager dan 0,2, in de Belgische gewesten en in de lidstaten van de Europese Unie, in 2014, in %.

Bron: EU-SILC ADS, Eurostat.

1. leeft in een gezin met een inkomen onder de nationale armoederisicodrempel na sociale transfers;
2. leeft in een gezin met ernstige materiële deprivatie (het gezin mist minstens 4 items uit een lijst van 9 basis-items omwille van financiële redenen);
3. is jonger dan 60 jaar en leeft in een gezin met een zeer lage werkintensiteit.

Gemeten aan de hand van deze samengestelde EU2020-indicator leefde in 2014 15% van de Vlaamse bevolking in armoede of sociale uitsluiting. Het gaat om bijna 1 miljoen personen. Daarmee haalt Vlaanderen een 2de plaats in de Europese rangschikking na Tsjechië. In het Pact 2020 is de doelstelling opgenomen dat het aandeel personen in armoede of sociale uitsluiting in Vlaanderen tegen 2020 laag moet liggen in vergelijking met de best presterende EU-landen. In het Waalse Gewest leeft 26% van de bevolking in armoede of sociale uitsluiting, in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest 38%.

In het Vlaamse Hervormingsprogramma voor de EU2020-strategie heeft de Vlaamse Regering zich ertoe verbonden om het aantal personen in armoede of sociale uitsluiting volgens de EU2020-definitie tussen 2008 en 2020 met 30% te verminderen. Dat betekent dat in 2020 het aantal personen in armoede of sociale uitsluiting in Vlaanderen moet gedaald zijn tot maximaal 650.000 personen. De cijfers geven echter aan dat er tussen 2008 en 2014 geen sprake is van een daling van het aantal personen in armoede of sociale uitsluiting.

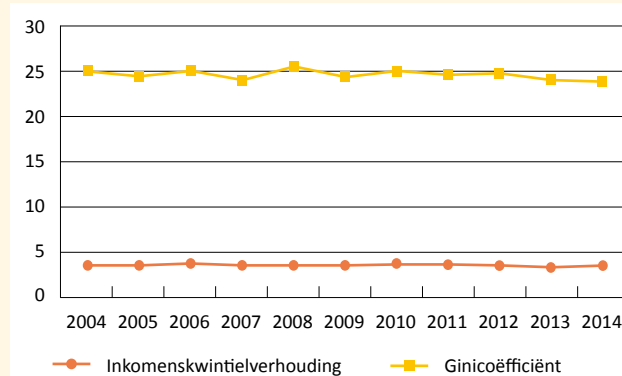
Bijna 1% van de Vlamingen (60.000 personen) voldoet tegelijk aan alle 3 de genoemde voorwaarden. Dat wil zeggen dat ze leven in een huishouden met een inkomen onder de armoederisicodrempel, dat ernstig materieel gedepriveerd is en waar sprake is van een zeer lage werkintensiteit.

Inkomensverdeling

Bovenstaande gegevens hebben vooral betrekking op de situatie van de minst goedgevoerde groepen maar zeggen weinig over de wijze waarop het beschikbare inkomen verdeeld is over de gehele bevolking. Een vaak gebruikte maat om de inkomensverdeling in een land of regio in kaart te brengen, is de **inkomenskwintielverhouding** die het aandeel van het inkomen van de 20% rijksten in het totale inkomen vergelijkt met dat van de 20% armsten. Deze verhouding lag in het Vlaamse Gewest in 2014 op 3,4. Dat betekent dat het totale inkomen van de 20% rijksten 3,4 keer hoger ligt dan het totale inkomen van de 20% armsten.

3.92 Inkomensongelijkheid

Evolutie van de inkomenskwintielverhouding en de gincoëfficiënt, van 2004 tot 2014.

Bron: EU-SILC ADS.

Een andere maat voor de inkomensongelijkheid is de **ginico-efficiënt**. Deze coëfficiënt kijkt niet enkel naar de inkomens van de 20% rijksten en armsten, maar brengt de inkomens van de gehele bevolking in rekening. De maat geeft een waarde tussen 0 en 100 waarbij 0 staat voor een samenleving waar iedereen een gelijk inkomen heeft en 100 voor een samenleving waar al het inkomen toekomt aan 1 persoon. Vlaanderen haalde in 2014 een waarde van 24.

In het Pact 2020 heeft de Vlaamse Regering zich als doelstelling gesteld dat de inkomensongelijkheid tegen 2020 merkbaar moet dalen. Sinds 2004 is noch de inkomenskwintielverhouding, noch de ginicoëfficiënt significant gestegen of gedaald.

In Europees perspectief blijft de Vlaamse inkomensongelijkheid beperkt. Vlaanderen scoort zowel op basis van de inkomenskwintielverhouding als op basis van de ginicoëfficiënt op hetzelfde niveau als de best presterende EU-landen. Ook het Waalse Gewest haalt telkens de top 5 van best presterende landen. Het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest neemt voor beide indicatoren een plaats in achteraan de EU-rangschikking.

Betalingsproblemen en schulden

Betalingsproblemen en schuldoverlast vormen vaak een belangrijk probleem voor mensen met een laag inkomen. Eind 2015 stonden 137.195 Vlamingen met afbetalingsmoeilijkheden geregistreerd bij de Centrale voor Kredieten aan Particulieren van de Nationale Bank van België. Dat komt overeen met 2,6% van de meerderjarige bevolking. Deze Centrale registreert alle kredieten die door natuurlijke personen worden afgesloten en de eventuele wanbetalingen met betrekking tot deze kredieten. Het aantal geregistreerde personen met betalingsach-

terstand is de afgelopen jaren gestaag toegenomen. Hierbij dient te worden opgemerkt dat in deze cijfers enkel rekening wordt gehouden met kredieten (voor consumptie of hypotheek), maar niet met andere schulden zoals schulden voor huur, energiefacturen, gezondheidskosten, telefoon/internet of fiscale schulden.

In de EU-SILC-survey wordt jaarlijks gevraagd naar achterstallige betalingen voor huur of hypotheek, elektriciteit, water of gas, aankopen op afbetaling of een andere lening. In 2014 leefde 6% van de Vlamingen in een gezin met minstens 1 achterstallige betaling in het afgelopen jaar. Dat komt overeen met ongeveer 360.000 personen. In tegenstelling tot de bovenstaande cijfers van de Nationale Bank wordt hier niet alleen rekening gehouden met kredieten maar ook met andere mogelijke schulden. Het percentage personen in een huishouden met achterstallen is na een daling tussen 2012 en 2013 in 2014 weer iets gestegen.

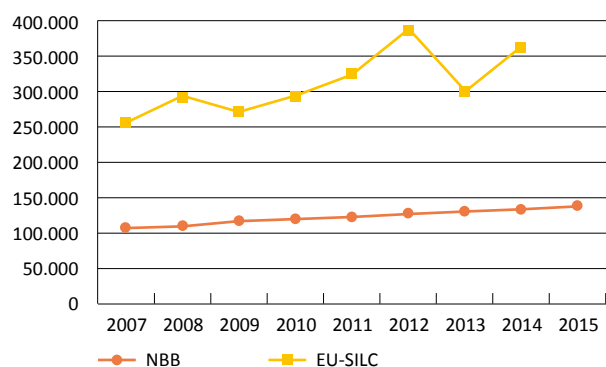
Het aandeel personen met achterstallige betalingen verschilt niet naar geslacht. Naar leeftijd is er een opvallende afname naarmate de leeftijd stijgt. Naar huishoudtype hebben leden van eenoudergezinnen en grote gezinnen het vaakst achterstallige betalingen. Werklozen hebben vaker achterstallen dan gepensioneerden, andere niet-actieven en werkenden. Personen in gezinnen waar niet of beperkt wordt gewerkt, hebben vaker achterstallen dan personen in andere gezinnen, laagopgeleiden vaker dan hoogopgeleiden, huurders vaker dan eigenaars, de lagere inkomensgroepen vaker dan de hogere inkomensgroepen en personen geboren buiten de EU vaker dan personen geboren binnen de EU.

In vergelijking met de andere Europese landen blijft het aandeel personen met betalingsproblemen in Vlaanderen beperkt. Enkel Luxemburg, Zweden en Duitsland scoren nog iets beter dan Vlaanderen.

Het aantal met betalingsmoeilijkheden geregistreerde personen ligt relatief gezien het hoogst in de grootsteden Antwerpen

3.93 Achterstallige betalingen

Aantal met betalingsmoeilijkheden geregistreerde personen bij de Kredietcentrale van de Nationale Bank van België (NBB) en aantal personen in een huishouden met minstens 1 achterstallige betaling inzake hypotheek/huur, nutsvoorzieningen (gas, elektriciteit, water) en leningen (aankopen op afbetaling of andere leningen) tijdens het afgelopen jaar (EU-SILC), van 2007 tot 2015.

Bron: NBB, EU-SILC ADS, bewerking SVR.

3.94 Achterstallige betalingen: regionale verschillen

Aantal met betalingsmoeilijkheden geregistreerde personen bij de Kredietcentrale van de Nationale Bank van België en aandeel ten opzichte van het aantal meerderjarige inwoners in %, eind 2015.

	Aantal	In %
Grootsteden	25.591	4,2
Centrumsteden	21.522	3,1
Grootstedelijke rand	4.496	1,9
Regionaal stedelijk gebied	6.571	2,2
Stedelijk gebied rond Brussel	5.865	2,7
Structuurondersteunende steden	16.033	2,8
Provinciaal kleinstedelijk gebied	15.495	2,9
Overgangsgebied	25.263	2,1
Platteland	16.347	2,0
Totaal Vlaams Gewest	137.183	2,6
Brussels Gewest	50.425	5,6

Bron: NBB, ADS, bewerking SVR.

en Gent, op enige afstand gevolgd door de centrumsteden. De gemeenten in de grootstedelijke rand, op het platteland, in het overgangsgebied en het regionaal stedelijk gebied scoren relatief gezien het laagst. In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest ligt het relatief aantal personen met achterstallen nog duidelijk hoger dan in de Vlaamse grootsteden.

Wie geconfronteerd wordt met overmatige schuldenlast of ernstige financiële moeilijkheden kan een beroep doen op budget- en schuldhulpverlening bij één van de 322 erkende instellingen voor **schuldbemiddeling** in Vlaanderen. In totaal werden door deze instellingen in de loop van 2014 61.820 gezinnen begeleid via budgethulpverlening (zonder schulden) en/of schuldhulpverlening. Dat aantal ligt 4% lager dan in 2013.

Sociale zekerheid en bijstand

Sociale transfers spelen een belangrijke rol bij de bestrijding van armoede. Zonder **sociale uitkeringen** zou 38% van de Vlaamse bevolking onder de armoederisicodrempel terechtkomen. Als de pensioenen gezien worden als primaire inkomens en niet als transfers, gaat het nog steeds om 21% van de bevolking. Die aandelen blijven de laatste jaren min of meer stabiel.

De sociale zekerheid zorgt onder meer voor een vervangingsinkomen bij loonverlies door oppensioenstelling, werkloosheid of arbeidsongeschiktheid. Begin 2015 ontvingen bijna 1,2 miljoen Vlamingen een **pensioenuitkering** (zonder werk en zonder voltijds brugpensioen). Het is gezien de vergrijzing van de bevolking weinig verwonderlijk dat dit aantal jaarlijks gestaag toeneemt. De grootste toename van het aantal personen met

een pensioenuitkering is te vinden bij de personen van 80 jaar en ouder. Dat aantal is tussen 2006 en 2015 toegenomen met 39%. Bij de groep van 65 tot 80 jaar gaat het in dezelfde periode om een toename van 7%. Het aantal pensioentrekkenden onder de 65 jaar is beperkt gedaald (-2%).

Het aantal door de RVA vergoede **werklozen** lag begin 2016 op goed 276.000 personen. Dat aantal ligt nog iets lager dan in 2015 toen voor het eerst minder dan 300.000 werklozen een uitkering ontvingen van de RVA.

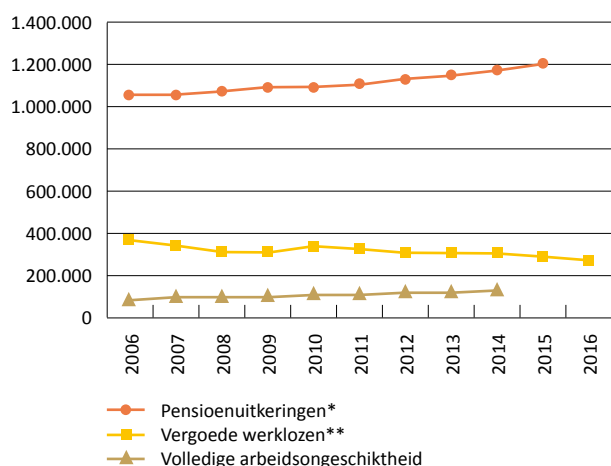
Begin 2014 ontvingen bijna 117.000 Vlamingen een ziekte- of invaliditeitsuitkering voor volledige **arbeidsongeschiktheid**. Dat aantal neemt de afgelopen jaren duidelijk toe.

Naast de klassieke sociale uitkeringen (pensioenen, werkloosheids- en arbeidsongeschiktheidsuitkeringen, ziekte- en invaliditeitsuitkeringen en kinderbijslag), probeert de overheid via de **sociale bijstandsuitkeringen** de inkomenssituatie van de minst gegoede groepen te verbeteren.

Het gaat in eerste instantie om het leefloon dat men ontvangt in het kader van het **Recht op Maatschappelijke Integratie** (RMI) en het equivalent leefloon in het kader van het **Recht op Maatschappelijke Hulp** (RMH). Het RMH is er voor mensen die niet in aanmerking komen voor het RMI maar die zich in een vergelijkbare noodsituatie bevinden. Begin 2016 ontvingen in Vlaanderen ongeveer 29.400 personen een **leefloon**. Dat aantal is na een duidelijke stijging tussen 2008 en 2010 en een daling tussen 2010 en 2012, in de meest recente jaren weer gestegen (+23% tussen 2012 en 2016). Nog eens ongeveer 5.500 personen ontvingen begin 2016 een equivalent leefloon. Dat aantal nam tot 2009 zeer sterk af om tussen 2009 en 2011 weer iets te stijgen. Sinds 2012 neemt het aantal met een equivalent leefloon weer af. Naast het (equivalent) leefloon kan het RMI en het RMH ook ingevuld worden

3.95 Sociale zekerheidsuitkeringen

Evolutie van het aantal pensioenuitkeringen, door de RVA vergoede werklozen en uitkeringen voor volledige arbeidsongeschiktheid bij begin van het jaar, van 2006 tot 2016.

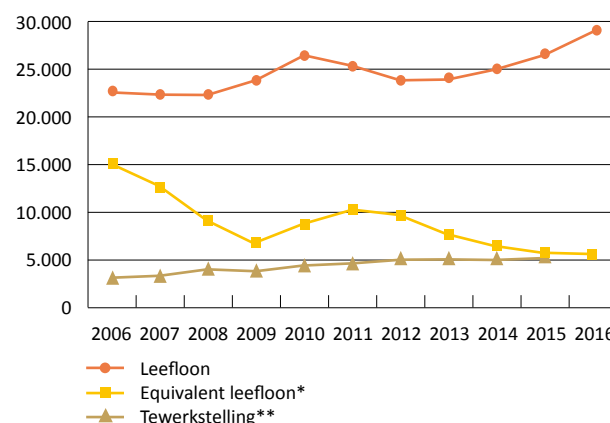
* Zonder werk, zonder voltijds brugpensioen, inclusief IGO/GIB.

** Inclusief voltijds brugpensioen.

Bron: KSZ, RVA.

3.96 Sociale bijstand: RMI en RMH

Evolutie van het aantal begunstigden van het (equivalent) leefloon en/of een tewerkstellingsmaatregel in het kader van het Recht op Maatschappelijke Integratie (RMI) of het Recht op Maatschappelijke Hulp (RMH), tijdens de eerste maand van het jaar, van 2006 tot 2016.

* Cijfer van 2016 betreft situatie in oktober 2015.

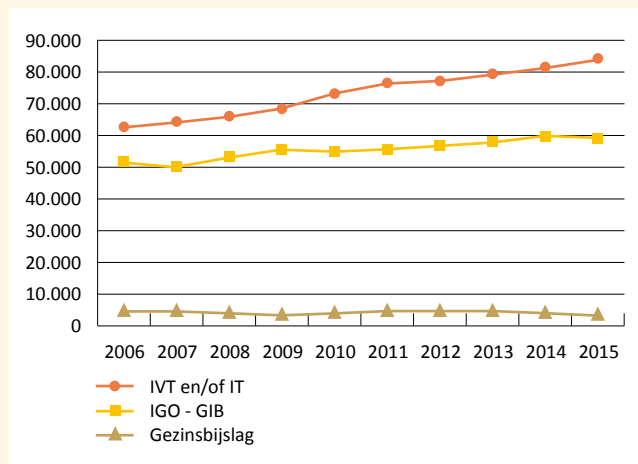
** Cijfer van 2015 betreft situatie in december 2014.

Bron: POD MI.

3.97 Sociale bijstand: ouderen, personen met een handicap en kinderen

Evolutie van het aantal begunstigden van de Inkomensgarantie voor Ouderen (IGO) en het Gewaarborgd Inkomen voor Bejaarden (GIB), de Inkomensvervangende Tegemoetkoming aan Personen met een Handicap (IVT) en/of Integratietegemoetkoming (IT) en het aantal rechtgevendende kinderen op gewaarborgde gezinsbijslag, bij het begin van het jaar, van 2006 tot 2015.

Bron: RVP, FOD SZ, RKW.

via een tewerkstellingsmaatregel met tussenkomst van het OCMW. Begin 2015 ging het om ongeveer 5.100 personen. Dat aantal is tot 2012 gestaag gestegen, maar in de jaren daarna weer iets gedaald.

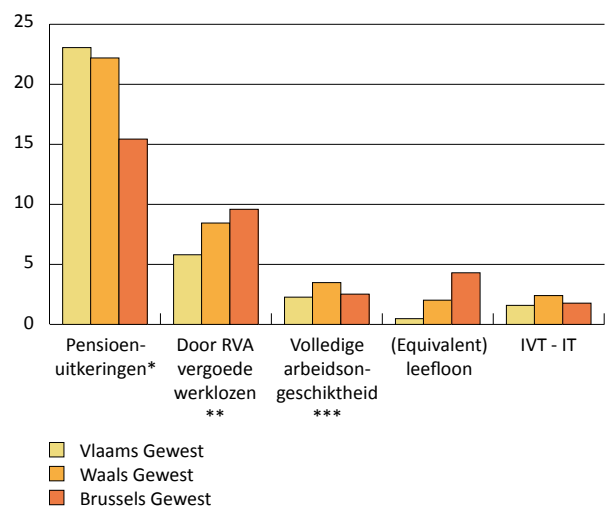
Slechts een beperkt aantal 65-plussers ontvangt een leefloon omdat zij aparte regelingen kennen: het **Gewaarborgd Inkomen voor Bejaarden** (GIB) dat sinds 2002 geleidelijk vervangen wordt door de **Inkomensgarantie voor Ouderen** (IGO). Meestal gaat het om een toeslag bovenop het pensioen, zodat men een bedrag bekommt dat vergelijkbaar is met het leefloon. Het wordt toegekend aan personen die de pensioengerechtigde leeftijd hebben bereikt maar die door omstandigheden geen of geen voldoende loopbaan hebben kunnen opbouwen. Begin 2015 ging het samen om bijna 60.000 ouderen.

Personen met een handicap kunnen een beroep doen op een **Inkomensvervangende Tegemoetkoming** (IVT) indien zij geen arbeid kunnen verrichten en/of een **Integratietegemoetkoming** (IT) indien zij bijkomende kosten te dragen hebben vanwege een vermindering van hun zelfredzaamheid. Begin 2015 werd in Vlaanderen aan bijna 84.000 personen een IVT en/of een IT uitgekeerd. Het aantal personen met een IVT en/of IT neemt de laatste jaren duidelijk toe. Factoren die hierin mogelijk een rol spelen zijn de vergrijzing van de bevolking, een betere bekendheid van het stelsel en een snellere behandeling van de aanvragen.

De **gewaarborgde gezinsbijslag** ten slotte is bedoeld voor gezinnen die geen recht hebben op andere gezinsbijslag omdat ze niet voldoen aan de gestelde voorwaarden. Begin 2015 ging het om bijna 4.000 rechtgevendende kinderen.

3.98 Aandeel personen met sociale uitkering

Het aantal begunstigden van een vervangingsinkomen of sociale bijstandsuitkering tegenover de bevolking van 18 jaar en ouder, begin 2015, in %.

* Zonder werk, zonder voltijds brugpensioen, inclusief IGO/GIB.

** Inclusief voltijds brugpensioen.

*** Cijfers voor 2014.

Bron: KSZ, RVA, POD MI, FOD SZ, ADS, bewerking SVR.

Begin 2015 ontvingen in het Vlaamse Gewest 1 op de 3 volwassen personen een vervangingsinkomen (werkloosheidsuitkering, pensioenuitkering of uitkering voor volledige arbeidsongeschiktheid) of een bijstandsuitkering (leefloon, equivalent leefloon, IGO/GIB of IVT-IT). Dat aandeel ligt nagenoeg even hoog in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest. In het Waalse Gewest gaat het om 39% van de bevolking van 18 jaar en ouder. Als geen rekening gehouden wordt met de pensioenen gaat het in het Vlaamse Gewest om 10% van de volwassen bevolking, in het Waalse en Brusselse Hoofdstedelijke Gewest om respectievelijk 16% en 18%.

Het aandeel personen met een pensioenuitkering ligt het hoogst in het Vlaamse Gewest, kort gevolgd door het Waalse Gewest. In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest ligt dat aandeel opvallend lager. Het aandeel personen met een werkloosheidsuitkering ligt het hoogst in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest, net als het aandeel personen dat een (equivalent) leefloon trekt. Het aandeel personen met een uitkering voor arbeidsongeschiktheid en/of een tegemoetkoming voor personen met een handicap (IVT-IT) ligt iets hoger in het Waalse Gewest dan in de andere gewesten.

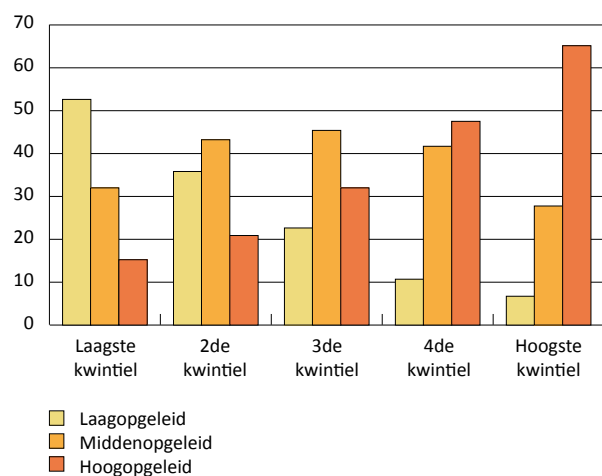
Het aandeel volwassenen dat leeft van een vervangingsinkomen of bijstandsuitkering is in het Vlaamse Gewest tussen 2006 en 2015 licht toegenomen met 0,3 procentpunten. In de andere gewesten nam dat aandeel af: in het Waalse Gewest daalde het met 0,7 procentpunten, in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest met 4,0 procentpunten.

Als geen rekening gehouden wordt met de pensioenen nam het aandeel personen met een uitkering tussen 2006 en 2015 in alle gewesten af met iets meer dan 1 procentpunt.

3.99 Opleidingsniveau

Bevolking van 18 jaar en ouder naar opleidingsniveau, per inkomensgroep, in 2014, in %.

Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

Sociale uitsluiting

Armoede uit zich niet alleen op financieel vlak maar gaat veelal gepaard met uitsluiting en achterstelling op heel wat andere domeinen. Hierna wordt ingegaan op de mindere positie van personen met een laag inkomen op vlak van onderwijs, tewerkstelling, huisvesting, gezondheid en maatschappelijke participatie.

Onderwijs

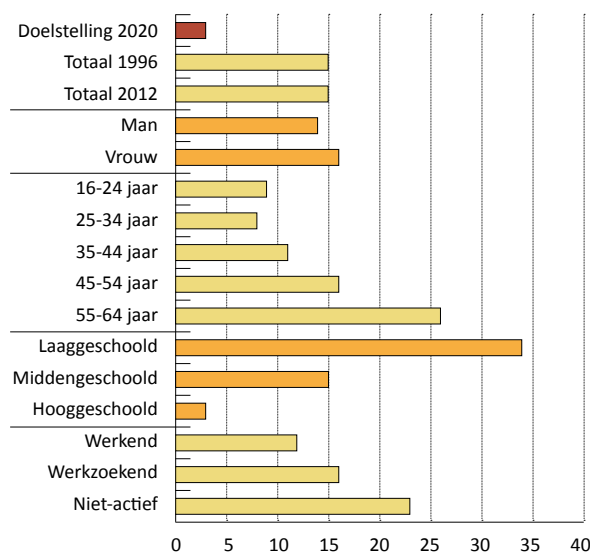
Wie laag geschoold is, loopt meer kans op een lagere inkomenspositie dan wie hoger geschoold is. Dat bleek al uit de uiteenlopende scores van hoog- en laagopgeleiden op de verschillende armoede-indicatoren. Dat blijkt ook duidelijk uit het opleidingsniveau van de bevolking per inkomensgroep. Van de personen in de laagste inkomensgroep is iets meer dan 50% laagopgeleid (hoogstens een diploma lager secundair onderwijs), bij de hoogste inkomensgroep ligt dat aandeel onder de 10%. Omgekeerd is slechts 15% van de laagste inkomensgroep hoogopgeleid (diploma hoger onderwijs) tegenover 65% van de personen in de hoogste inkomensgroep.

Een basisniveau van geletterdheid is vereist om volwaardig maatschappelijk te kunnen functioneren. In 2012 bleek 15% van de Vlamingen tussen 16 en 65 jaar laaggeletterd. Het gaat om personen die scoren onder niveau 2 op de PIAAC-geletterdheidsschaal, wat beschouwd wordt als de drempel voor functionele geletterdheid. In vergelijking met de IALS-enquête uit 1996 is dat aandeel nagenoeg stabiel gebleven. In het Pact 2020 heeft de Vlaamse Regering er zich toe verbonden om de **laaggeletterdheid** in Vlaanderen tegen 2020 te doen dalen tot 3% van de bevolking.

De PIAAC-resultaten van 2012 geven aan dat het aandeel laaggeletterden sterk stijgt met de leeftijd. Het ligt ook duidelijk

3.100 Laaggeletterdheid

Bevolking van 16 tot 65 jaar die onder niveau 2 scoren op de geletterdheidsschaal in 1996 en 2012, doelstelling 2020 en resultaten van 2012 naar geslacht, leeftijd, opleiding en activiteitsstatus, in %.

Bron: IALS 1996 & PIAAC 2012, OESO.

hoger bij laagopgeleiden en bij personen die niet-actief zijn op de arbeidsmarkt.

Zowel de gegevens van de EAK-enquête als de administratieve gegevens van het Departement Onderwijs geven aan dat het aandeel **vroegtijdige schoolverlaters** in Vlaanderen na een stijging in de periode 2009-2012 de jongste jaren weer gestaag daalt. Volgens de EAK-enquête gaat het in 2015 om 7% van de schoolverlaters. Het Departement Onderwijs telt volgens een iets andere definitie 12% vroegtijdige schoolverlaters. Het gaat telkens om jongeren die het onderwijs verlaten zonder diploma en daardoor een verhoogd risico lopen op armoede en sociale achterstelling.

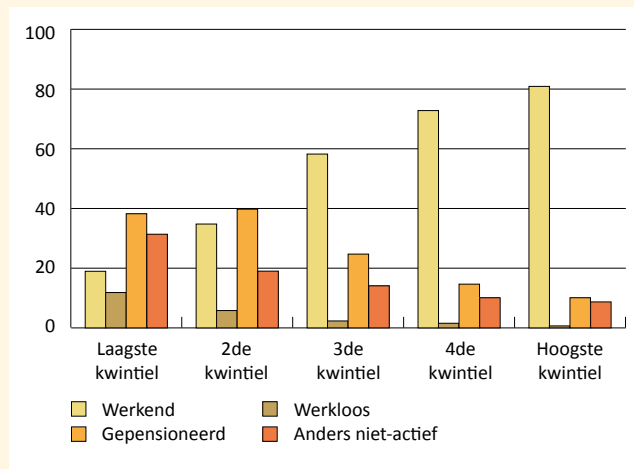
Tewerkstelling

Werk vormt een belangrijke buffer tegen armoede. Het risico om in armoede terecht te komen ligt bij personen met een job beduidend lager (zie hoger). Ook de activiteitsstatus van de bevolking per inkomensgroep wijst duidelijk op het sterk positieve effect van tewerkstelling op de inkomenssituatie. Van de personen in de laagste inkomensgroep is minder dan 20% aan het werk, bij de hoogste inkomensgroep ligt dat aandeel op 80%. Omgekeerd ligt het aandeel werklozen, gepensioneerden en anders niet-actieven beduidend hoger bij de laagste inkomensgroepen.

Bij de gezinnen waar niet of slechts beperkt wordt gewerkt, worden de hoogste armoederisicopercentages gemeten. Iets meer dan de helft van de leden van gezinnen met een **zeer lage werkintensiteit** moet rondkomen met een inkomen onder de armoederisicodrempel.

3.101 Activiteitsstatus

Bevolking van 18 jaar en ouder naar activiteitsstatus, per inkomensgroep, in 2014, in %.

Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

In 2014 leefde volgens de EU-SILC-survey 10% van de Vlamingen tot 60 jaar in een gezin met een zeer lage werkintensiteit. Het gaat om gezinnen waar door de volwassenen niet of slechts beperkt wordt gewerkt. Dat komt overeen met ongeveer 470.000 personen. De cijfers geven aan dat het aandeel personen in een gezin met zeer lage werkintensiteit tussen 2004 en 2008 gedaald is van 10% naar 8% en tussen 2010 en 2014 weer gestegen is naar 10%. Deze variaties zijn evenwel niet groot genoeg om statistisch significant te zijn.

In het Vlaamse Hervormingsprogramma voor de EU2020-strategie heeft de Vlaamse Regering zich ertoe verbonden om het

aantal personen in een gezin met zeer lage werkintensiteit tussen 2008 en 2020 met 30% te verminderen. In 2020 moet dat aantal daardoor gedaald zijn tot maximaal 250.000 personen. Op vlak van het aandeel personen in gezinnen met een zeer lage werkintensiteit scoort Vlaanderen met een 13de plaats in de rangschikking van EU-landen middelmatig. Het Pact 2020 stelt als doelstelling voorop dat het aandeel personen in armoede of sociale uitsluiting – waaronder het aandeel personen in zeer lage werkintensiteit – tegen 2020 laag moet liggen in vergelijking met de best presterende EU-landen. Het Waalse en Brusselse Hoofdstedelijke Gewest nemen op deze indicator beiden een plaats in achteraan de rangschikking van EU-landen.

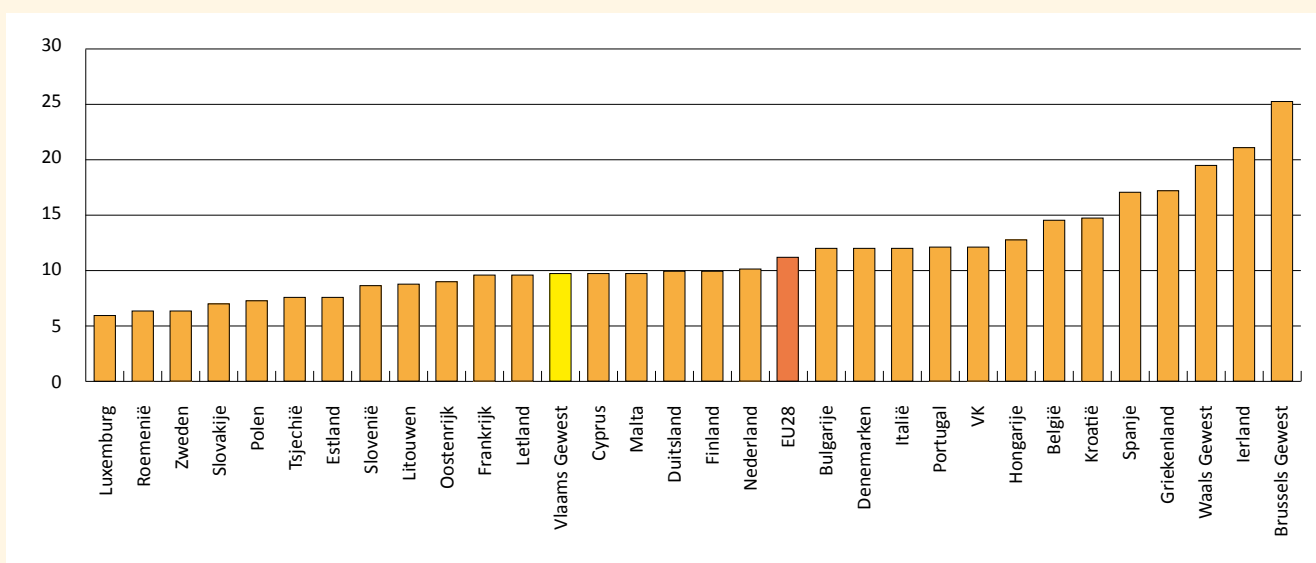
Huisvesting

Wie over een laag inkomen beschikt, kan moeilijker een eigen woning aankopen en is daardoor vaker aangewezen op de (private) huurmarkt. Het is bekend dat op de private huurmarkt de situatie op het vlak van betaalbaarheid en kwaliteit minder goed is dan op de eigendomsmarkt en de sociale huurmarkt. Uiteraard ligt het aandeel sociale huurders (huurders beneden de marktprijs) wel duidelijk hoger in de laagste inkomensgroepen.

In 2014 leefde 7% van de Vlamingen - ongeveer 460.000 personen - in een huishouden met een te zware woonkost in verhouding tot het huishoudbudget. Door het Europese statistiekbureau Eurostat wordt de grens voor een te zware woonkost gelegd op 40% van het beschikbare huishoudinkomen. Bij gezinnen met een laag inkomen gaat een relatief groter aandeel van het budget op aan **woonkosten**. Het is dan ook weinig verwonderlijk dat bij deze gezinnen de woonkosten vaker boven de grens van 40% liggen dan bij de andere gezinnen.

3.102 Zeer lage werkintensiteit

Bevolking van 0 tot 59 jaar die leeft in een huishouden met werkintensiteit lager dan 0,2, in de Belgische gewesten en in de lidstaten van de Europese Unie, in 2014, in %.

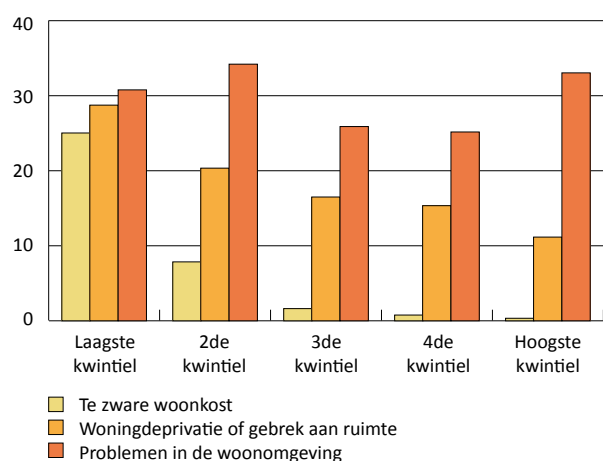

Bron: EU-SILC ADS, Eurostat.

Dat de woonkost behoorlijk kan doorwegen op het gezinsbudget blijkt ook uit het feit dat een aanzienlijke groep gezinnen problemen heeft met het betalen van de elektriciteits- of gasfactuur. Een klant die zijn energiekosten niet tijdig betaalt, krijgt een herinneringsbrief in de bus. Wie daarop binnen een bepaalde termijn niet reageert, krijgt een aangetekende ingebrekestelling. Reageert de klant ook hier niet op of komt hij de in een afbetalingsplan gemaakte afspraken niet na, dan mag de commerciële leverancier het contract met zijn klant opzeggen. Als de klant geen nieuwe commerciële leverancier vindt, dan neemt de netbeheerder in zijn rol van sociale leverancier de levering van elektriciteit en/of gas over. Eind 2015 ging het om goed 76.000 huishoudens voor elektriciteit en bijna 56.000 voor gas. Dat komt overeen met respectievelijk 2,8% en 3,1% van het totaal aantal huishoudelijke afnemers. Het aantal door de netbeheerders van elektriciteit en gas voorziene huishoudens is in de meest recente jaren iets afgenomen. Bij wanbetaling bij de sociale leverancier plaatst de netbeheerder een **budgetmeter** die de klant verplicht om vooraf te betalen voor de levering van elektriciteit en/of gas. Indien de klant niet vooraf betaalt, valt de stroomlevering terug op een minimale levering van 10 ampère. Het wordt dan moeilijk om meerdere toestellen tegelijk te gebruiken. Bij gas wordt in het geval van niet-betaling via de budgetmeter de levering helemaal afgesloten. Eind 2015 verbruikte bijna 41.000 huishoudens stroom via een budgetmeter. Dat aantal is in de meest recente jaren iets gedaald. In de loop van 2009 werden ook de eerste budgetmeters geplaatst voor de levering van gas. Eind 2015 ging het om bijna 28.000 huishoudens. Dat aantal blijft sinds 2013 min of meer stabiel.

3.104 Woonkosten en woonkwaliteit

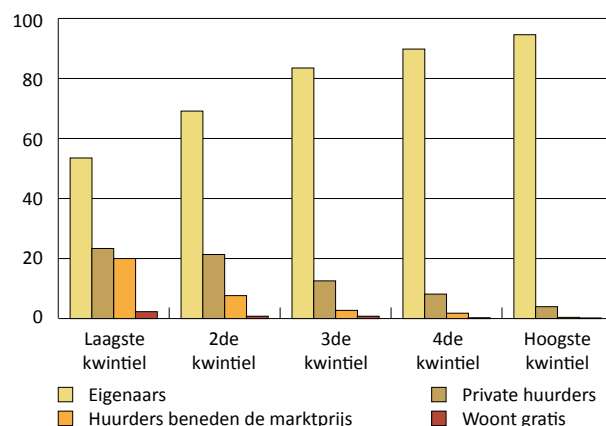
Bevolking met een te zware woonkost (leeft in een huishouden waar de totale woonkosten voor huur/aflossing van de lening, verzekering, taksen, onderhoud en nutsvoorzieningen meer dan 40% bedragen van het beschikbare huishoudinkomen), met woningdeprivatie (gebrek aan elementair comfort, een structureel probleem of een te donkere woning) of een gebrek aan ruimte en met problemen in de woonomgeving (hinder door lawaai, vervuiling of criminaliteit), per inkomensgroep, in 2014, in %.

Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

3.103 Eigenaars en huurders

Bevolking naar bewonerstitel, per inkomensgroep, in 2014, in %.

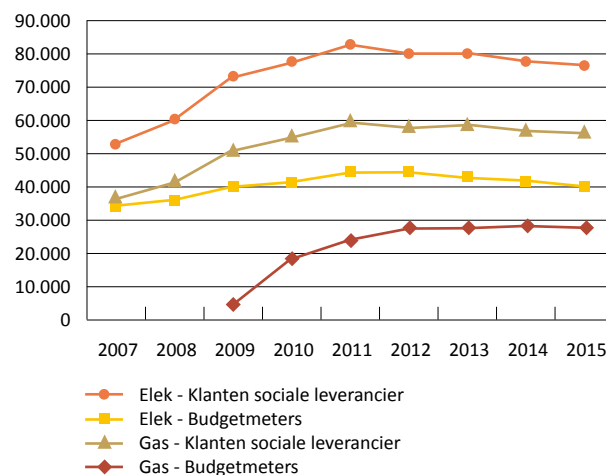
Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

Bij blijvende wanbetaling kan een vraag tot volledige **afsluiting** voorgelegd worden aan de Lokale Adviescommissie (LAC) van de gemeente. In de wintermaanden worden in dergelijke situatie elektriciteit en gas niet afgesloten. In de loop van 2015 werden na LAC-advies 1.115 afnemers volledig afgesloten van de elektriciteitsvoorzieningen en 1.668 gezinnen van aardgasvoorziening. Het aantal afgesloten afnemers voor elektriciteit en gas lag in 2015 telkens iets lager dan in 2014.

Het aantal gezinnen waarvan de watertoevoer is afgesloten na LAC-advies, blijft tussen 2012 en 2014 vrij stabiel. In 2014 ging het om in totaal 3.127 gezinnen.

3.105 Energiearmoede

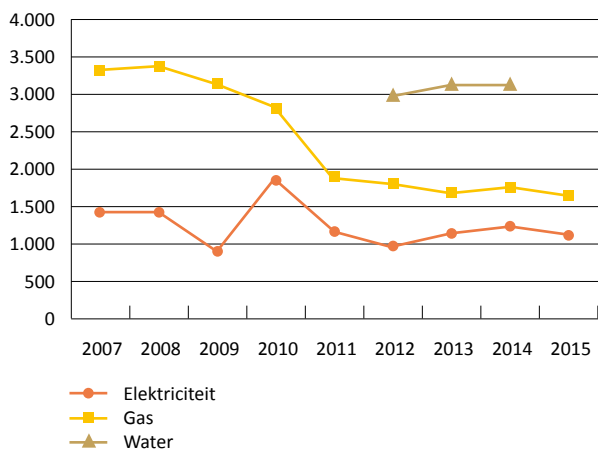
Evolutie van het aantal klanten van de netbeheerders als sociale leverancier en het aantal geplaatste budgetmeters op het einde van het jaar, voor elektriciteit (elek) en gas, van 2007 tot 2015.

Bron: VREG.

3.106 Afsluitingen

Evolutie van het aantal wegens wanbetaling na LAC-advies afgesloten afnemers van elektriciteit, gas en water in de loop van het jaar, van 2007 tot 2015.

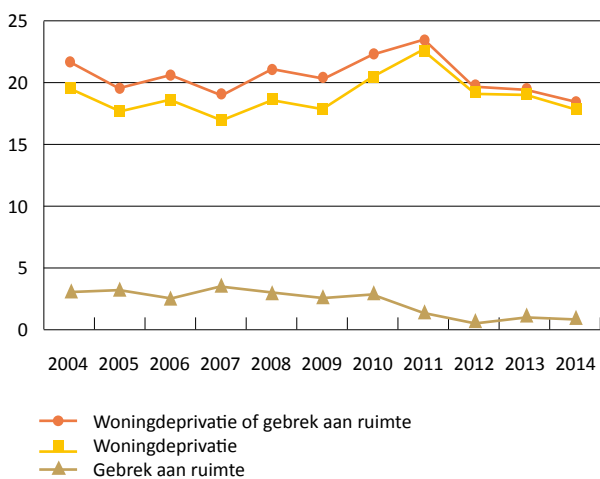
Bron: VREG.

Huishoudens met een laag inkomen wonen vaker in huizen van mindere kwaliteit. Het gaat om huizen met **woningdeprivatie** (zonder elementair comfort, met structurele problemen of te donkere huizen) of met een **gebrek aan ruimte**. Bij het laagste inkomenskwintiel gaat om 29%, bij het hoogste inkomenskwintiel om 11%.

Iets minder dan een vijfde van de Vlaamse bevolking leefde in 2014 in een huis van mindere kwaliteit. Dat komt overeen met

3.107 Evolutie woonkwaliteit

Evolutie van de bevolking met woningdeprivatie (gebrek aan elementair comfort, een structureel probleem of een te donkere woning) of een gebrek aan ruimte, met enkel woningdeprivatie en met enkel gebrek aan ruimte, van 2004 tot 2014, in %.

Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

bijna 1,2 miljoen personen. Dat aandeel is na een stijging tussen 2009 en 2011, in de meest recente jaren weer iets gedaald. In het Pact 2020 heeft de Vlaamse Regering zich ertoe verbonden om het aantal personen dat woont in een huis met een gebrekkige kwaliteit, tussen 2006 en 2020 met 50% te verminderen. Dat betekent dat in 2020 het aantal bewoners van dergelijke huizen gedaald moet zijn tot maximaal 620.000 personen.

In Europees opzicht scoort Vlaanderen vooral goed op vlak van het aandeel personen dat leeft in een huis met een gebrek aan ruimte (1ste plaats in EU-rangschikking). Wat betreft woningdeprivatie haalt Vlaanderen met een 12de plaats de betere middenmoot van de EU-rangschikking.

Ten slotte valt op dat de verschillen naar inkomensgroep op vlak van de woonomgeving relatief beperkt blijven. Het aandeel personen dat hinder ondervindt door lawaai van burens of de straat, door vervuiling door verkeer of industrie of door criminaliteit, geweld of vandalisme ligt niet hoger in de laagste inkomensgroep dan in de hoogste inkomensgroep.

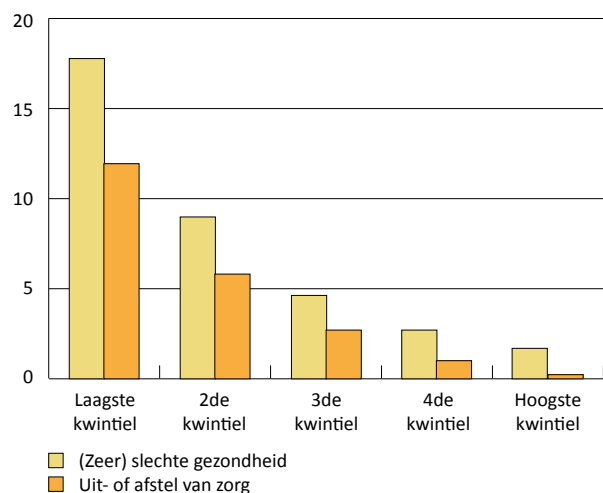
Gezondheid

Ook op vlak van gezondheid bestaan er nog steeds opvallende sociale verschillen. Mensen met een laag inkomen zeggen beduidend vaker over een (zeer) slechte **gezondheid** te beschikken. Het geeft aan dat de gezondheidssituatie van een individu samenhangt met diens sociaaleconomische situatie.

Er bestaat voor een beperkt deel van de bevolking nog steeds een probleem van toegang tot de **gezondheidszorg**. In 2014

3.108 Gezondheid

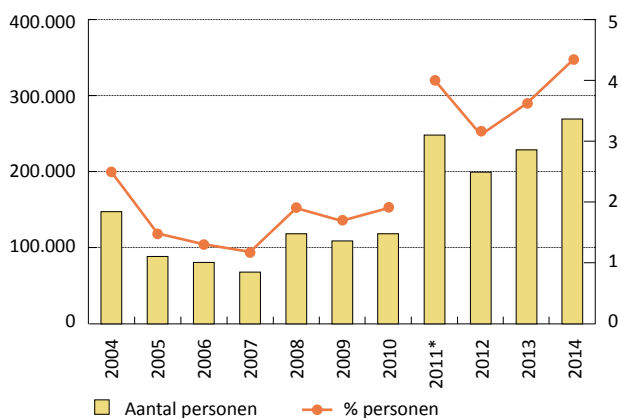
Bevolking van 16 jaar en ouder die de eigen gezondheidstoestand als (zeer) slecht omschrijft en bevolking in een huishouden waar 1 van de leden het voorbije jaar een bezoek aan de (tand)arts heeft moeten uit- of afstellen om financiële redenen, per inkomensgroep, in 2014, in %.

Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

3.109 Uitstel gezondheidszorg

Evolutie van de bevolking in een huishouden waar 1 van de leden het voorbije jaar een bezoek aan de (tand)arts heeft moeten uit- of afstellen om financiële redenen, van 2004 tot 2014, in aantal personen (linkse as) en in % (rechtse as).

* Breuk in de tijdreeks wegens gewijzigde vraagstelling.
Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

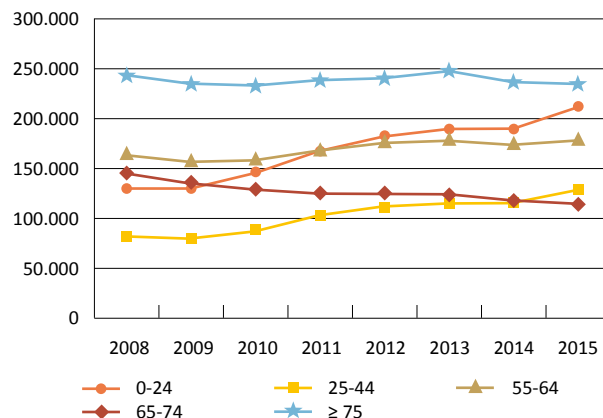
leefde 4% van de Vlamingen in een gezin dat in het voorbije jaar minstens 1 keer een bezoek aan de arts of tandarts heeft moeten uitstellen omwille van financiële redenen. Dat komt overeen met ongeveer 270.000 personen. Dat aandeel schommelt sinds 2010 tussen 3% en 4%. Een vergelijking maken met de periode voor 2010 is moeilijk wegens een breuk in de tijdreeks. Ook hier scoren de personen uit de laagste inkomensgroep opvallend minder goed.

Om de toegang tot de gezondheidszorg te verzekeren, bestaat er voor bepaalde groepen een apart statuut: de **verhoogde tegemoetkoming in de ziekteverzekering**. Het geeft recht op een hogere terugbetaling voor geneeskundige verzorging en geneesmiddelen, een derdebetalersregeling bij artsen die daarmee instemmen en een gunstiger stelsel voor het persoonlijk aandeel (remgeld) in geval van hospitalisatie. Begin 2015 genoten bijna 865.000 personen in het Vlaamse Gewest van dit recht. Dit statuut wordt toegekend aan personen die een bepaald sociaal voordeel ontvangen (leefloon of gelijkaardige OCMW-hulp, IGO of GIB, uitkering voor personen met een handicap...), personen met een specifieke hoedanigheid van wie het gezinsinkomen een bepaalde grens niet overschrijdt (wezen, gepensioneerden, invaliden, weduwen/weduwenaars, personen met een erkende handicap die geen uitkering ontvangen, ...) en sinds midden 2007 ook aan personen uit gezinnen met een bescheiden inkomen (**OMNIO-statuut**). Vanaf juli 2010 komen ook personen die minstens 1 jaar werkloos zijn en leden van eenoudergezinnen in aanmerking, vanaf maart 2011 ook de rechthebbenden op een verwarmingstoelage toegekend door het OCMW.

Enkel bij diegenen die een recht op verhoogde tegemoetkoming krijgen op basis van een bepaald sociaal voordeel gebeurt de toekenning automatisch. De andere personen die denken recht te hebben op de verhoogde tegemoetkoming moeten dit statuut zelf aanvragen. Een bepaald deel van de doelgroep heeft dit nog niet gedaan.

3.110 Verhoogde tegemoetkoming

Evolutie van het aantal personen met een verhoogde tegemoetkoming in de ziekteverzekering naar leeftijd, bij het begin van het jaar, van 2008 tot 2015.

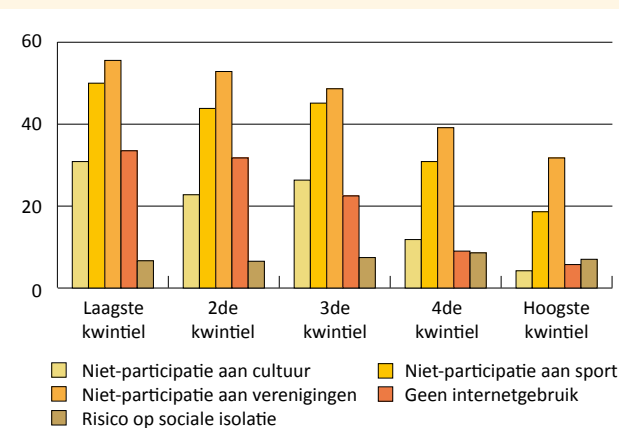

Bron: DWH AM&SB KSZ, bewerking SVR.

Opgesplitst naar leeftijd valt op dat het aantal personen met een verhoogde tegemoetkoming in de leeftijdsgroepen van 0 tot 24 jaar en van 25 tot 44 jaar tussen 2008 en 2015 sterk is toegenomen (respectievelijk +64% en +55%). Bij de 45- tot 64-jarigen gaat het om een stijging van 9%. Bij de 65- tot 74-jarigen en bij de 75-plussers is er sprake van een afname van het aantal personen met een verhoogde tegemoetkoming (respectievelijk -22% en -4%).

3.111 Maatschappelijke participatie

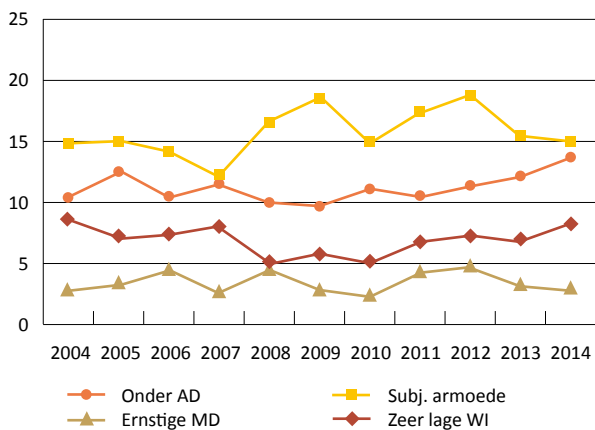
Bevolking van 18 tot 85 jaar die het afgelopen jaar niet deelgenomen heeft aan cultuur (niet minstens 1 keer per jaar deelgenomen aan minstens 1 van lijst van 9 cultuuractiviteiten), die niet aan sport doet (inclusief wandelen of fietsen), die van geen enkele vereniging actief lid is, die minder dan wekelijks contact heeft met burens, niet-inwonende familie of vrienden/kennissen, die tijdens de laatste 3 maanden geen internet heeft gebruikt, per inkomensgroep, in 2015, in %.

Bron: SCV 2015.

3.112 Kinderen in armoede of sociale uitsluiting

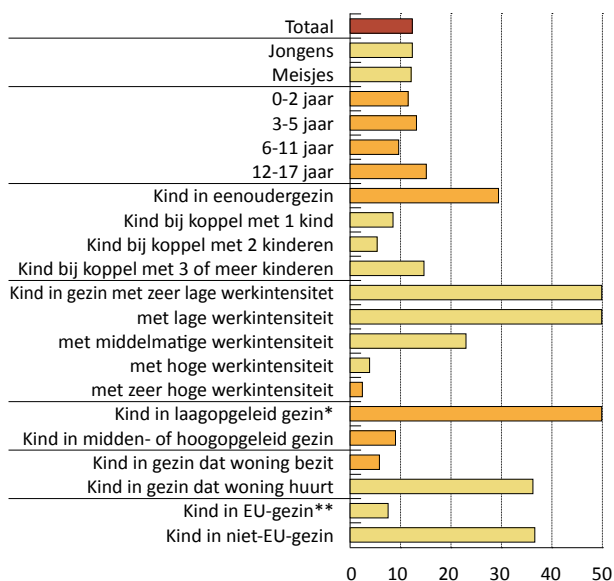
Evolutie van de bevolking van 0 tot 17 jaar in een gezin met een inkomen onder de armoederisicodrempel (AD), in een gezin waarvan de referentiepersoon aangeeft moeilijk rond te komen (subjectieve armoede), in een gezin met ernstige materiële deprivatie (MD) en in een gezin met zeer lage werkintensiteit (WI), van 2004 tot 2014, in %.

Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

3.113 Kinderen onder de armoederisicodrempel naar achtergrondkenmerken

Bevolking van 0 tot 17 jaar met een gestandaardiseerd netto beschikbaar huishoudinkomen onder de Belgische armoederisicodrempel na sociale transfers, naar geslacht, leeftijd, huishoudtype, werkintensiteit van het huishouden, opleidingsniveau, woonsituatie en geboorteland van de ouders, in 2012-2014, in %.

* Laagopgeleid gezin: geen van de volwassen leden van het gezin heeft een diploma hoger secundair onderwijs.

** EU-gezin: alle volwassen leden van het gezin zijn geboren binnen de EU; niet-EU-gezin: minstens 1 volwassene is geboren buiten de EU.

Bron: EU-SILC ADS 2012-2014 (gepoolde dataset), bewerking SVR.

Maatschappelijke participatie

Armoede en bestaansonzekerheid gaan ook gepaard met achterstelling op het vlak van maatschappelijke integratie en **participatie**. Lagere inkomensgroepen participeren minder aan cultuur, doen minder aan sport, nemen minder actief deel aan het verenigingsleven en maken minder gebruik van het internet (zie ook hoofdstukken Cultuur, Sport en Media). Opvallend: die verschillen tussen de inkomensgroepen zijn er niet als het gaat om de intensiteit van de **sociale contacten** met burens, familie of vrienden.

Armoede bij kinderen

Aangezien kinderen een belangrijke aandachtsgroep vormen voor het Vlaamse armoedebeleid, worden tot slot nog een aantal indicatoren opgenomen die focussen op de specifieke situatie van deze groep.

In 2014 leefde 14% van de Vlaamse kinderen van 0 tot 17 jaar in een huishouden met een inkomen onder de armoederisicodrempel. Dat komt overeen met ongeveer 170.000 kinderen. Dat aandeel is in de meest recente jaren iets gestegen. In het Vlaamse Hervormingsprogramma voor de EU2020-strategie heeft de Vlaamse Regering er zich toe verbonden om het aantal kinderen in een gezin met een inkomen onder de armoederisicodrempel tussen 2008 en 2020 met 50% te verminderen. Dat betekent dat in 2020 het aantal kinderen onder de armoederisicodrempel gedaald moet zijn tot maximaal 60.000 kinderen.

In Europees opzicht haalt Vlaanderen inzake het aandeel kinderen onder de armoederisicodrempel een 4de plaats in de rangschikking van EU-landen. Het Waalse Gewest (20%) scoort iets lager dan het EU-gemiddelde (21%). In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest leven 4 op de 10 kinderen onder de armoederisicodrempel.

15% van de Vlaamse kinderen leeft in een gezin dat zelf aangeeft moeilijk rond te komen, 3% leeft in een ernstig materieel gedepriveerd gezin en 8% leeft in een gezin waar niet of nauwelijks wordt gewerkt (zeer lage werkintensiteit). Het aandeel kinderen in gezinnen die moeilijk rondkomen is na hogere scores in de periode 2008-2012 in de meest recente jaren weer iets gedaald. Het aandeel kinderen in ernstige materiële deprivatie is in 2013 en 2014 iets gedaald tegenover de periode 2011-2012. Het aandeel kinderen in een gezin met zeer lage werkintensiteit is na een duidelijke daling in 2008 sindsdien gestaag weer gestegen naar het niveau van voor 2008.

Inzake armoederisico blijken er bij de kinderen geen grote verschillen naar geslacht en leeftijd. Naar huishoudtype zijn vooral de kinderen in eenoudergezinnen er minder goed aan toe. Dat geldt ook voor kinderen in gezinnen waar niet of slechts beperkt wordt gewerkt. Ook kinderen die leven in een gezin waar geen van de ouders minstens een diploma hoger secundair onderwijs heeft behaald, kinderen in een gezin dat de eigen woning huurt en kinderen in een gezin waarvan minstens 1 ouder geboren is buiten de EU, scoren duidelijk minder goed.

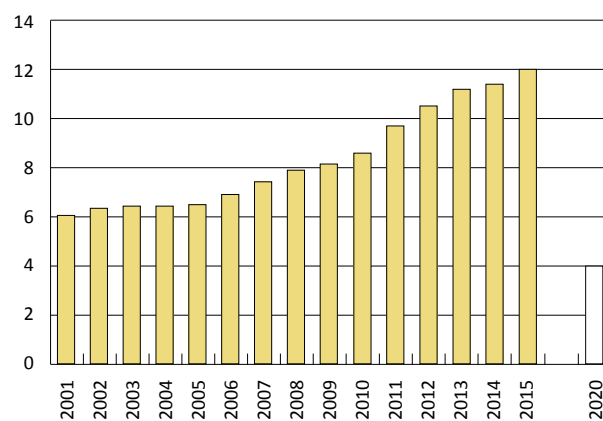
Een alternatieve indicator die verschillende aspecten van de armoedesituatie bij kinderen tegelijk in rekening brengt, werd begin jaren 1990 ontwikkeld door Kind en Gezin. Aan de hand van het maandinkomen van het gezin, de opleiding en de arbeidssituatie van de ouders, de ontwikkeling van de kinderen, de huisvesting en de gezondheidssituatie van het gezin, wordt nagegaan hoeveel kinderen geboren worden in een kansarm gezin. Een gezin wordt als kansarm beschouwd als het op minstens 3 van de voorgenoemde criteria zwak scoort. Sinds 2010 wordt niet meer gewerkt met jaarcijfers maar met het gemiddelde van het jaar en de 2 voorgaande jaren. Dat zorgt voor robuustere resultaten. Om de verandering in de berekening te accentueren, spreekt Kind en Gezin nu van een **kansarmoede-index**. In 2015 haalde de index een score van 12,0. Dat betekent dat 12,0% van de geboorten in de periode 2013-2015 plaatsvond in een kansarm gezin. Ook voor de voorgaande jaren werd een indexscore berekend volgens de nieuwe formule. Daaruit blijkt dat de kansarmoede-index tussen 2001 en 2015 is verdubbeld.

In het Pact 2020 heeft de Vlaamse Regering zich ertoe verbonden om het aantal kinderen dat geboren wordt in een kansarm gezin tussen 2008 en 2020 met 50% te verminderen. Dat betekent dat in 2020 de kansarmoede-index van Kind en Gezin gedaald moet zijn tot maximaal 4%.

De kansarmoede-index ligt bij kinderen met een moeder met een Belgische geboortenationaliteit (6%) beduidend lager dan bij kinderen met een moeder die bij haar geboorte niet de Belgische nationaliteit had (30%). Dat zorgt ervoor dat bijna 2 op de 3 kinderen die in kansarmoede geboren worden, een moeder hebben van niet-Belgische herkomst.

3.114 Kansarmoede-index

Evolutie van aantal kinderen geboren in een kansarm gezin in jaar X en de jaren X-1 en X-2 en dat woont in het Vlaamse Gewest op 31 december van jaar X, gedeeld door het totaal aantal kinderen geboren in die 3 jaar en dat woont in het Vlaamse Gewest op 31 december van jaar X * 100, van 2001 tot 2015 en doelstelling 2020.

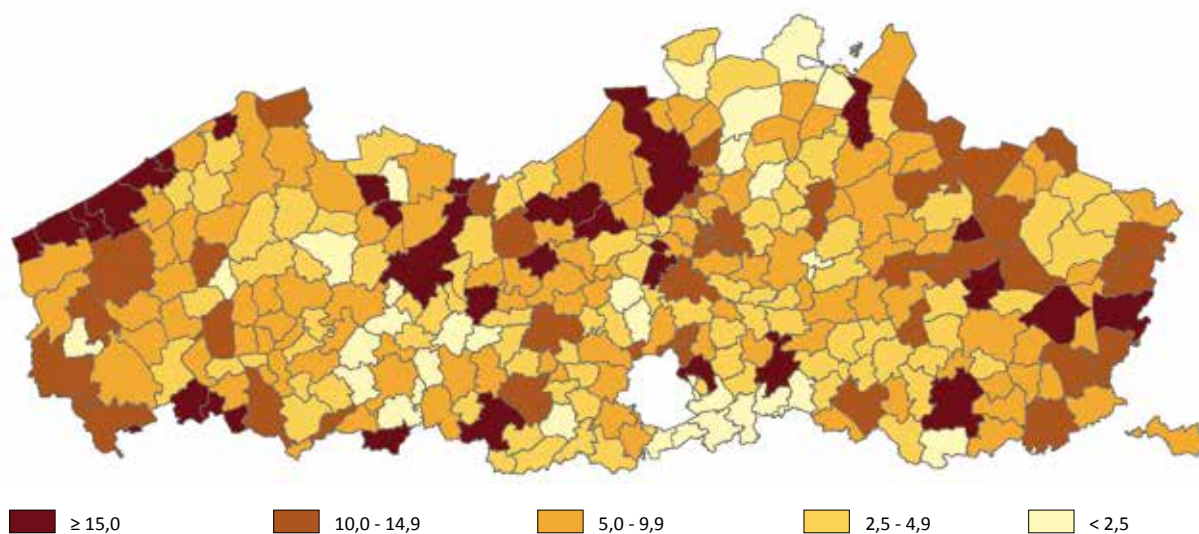

Bron: Kind en Gezin.

Het aandeel geboorten in kansarme gezinnen verschilt sterk van gemeente tot gemeente. De kansarmoede-index lag in 2015 in Boom op 37%. In Sint-Martens-Latem ging het om amper 0,5%. De top 10 van slechtst scorende Vlaamse gemeenten bestaat naast Boom uit Blankenberge, Genk, Antwerpen, Maasmechelen, Oostende, Mesen, Nieuwpoort, Gent en Heusden-Zolder.

3.115 Kansarmoede-index per gemeente

Aantal kinderen geboren in een kansarm gezin in 2013-2015 en dat woont in het Vlaams Gewest op 31 december 2015, gedeeld door het totaal aantal kinderen geboren in 2013-2015 en dat woont in het Vlaams Gewest op 31 december 2015 x 100.

Bron: Kind en Gezin.

DEFINITIES

Armoederisicodrempel De armoederisicodrempel wordt bepaald op 60% van het mediaan gestandaardiseerde netto beschikbaar huishoudinkomen van een land.

Armoederisicopercentage Het aandeel personen dat leeft in een huishouden dat moet rondkomen met een gestandaardiseerd netto beschikbaar huishoudinkomen onder de armoederisicodrempel.

EU-SILC-survey De 'European Union Statistics on Income and Living Conditions' (EU-SILC) is een enquête naar inkomens en andere levensomstandigheden, met als voornaamste doel het opstellen van vergelijkbare indicatoren in het kader van armoede en sociale insluiting binnen de Europese Unie. De uitvoering van de EU-SILC-survey is sinds 2004 bij Europese verordening verplicht voor alle lidstaten. De SILC wordt gecoördineerd door Eurostat en voor België uitgevoerd door de Algemene Directie Statistiek (ADS) van de FOD Economie (<http://statbel.fgov.be/silc>).

Het betreft een enquête die wordt afgenomen bij een steekproef van private huishoudens uit het Rijksregister, waarbij de referentiepersoon van het huishouden (gezinshoofd) wordt geïnterviewd evenals elk huishoudlid van 16 jaar en ouder. Deze aanpak resulteert in een dataset op huishoud en individueel niveau. Vanaf 2004 is de SILC opgebouwd als een 4 jaar durend roterend panel. Dat betekent dat elk jaar een kwart van de huishoudens vervangen wordt door een nieuwe steekproef van huishoudens.

In de meest recente EU-SILC-survey (2014) werden in het Vlaamse Gewest in totaal via de huishoudvragenlijst en individuele vragenlijst gegevens verzameld voor 7.512 personen. In het Waalse Gewest ging het om 4.465 personen, in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest om 2.369 personen.

Gestandaardiseerd huishoudinkomen Om het mogelijk te maken het inkomen van huishoudens van verschillende grootte en samenstelling met elkaar te vergelijken, wordt het totale huishoudinkomen gestandaardiseerd. Dat gebeurt door het totale huishoudinkomen te delen door een equivalentiefactor. Het eerste huishoudlid krijgt een gewicht van 1. Voor elke bijkomende persoon van 14 jaar en ouder in het huishouden wordt die factor verhoogd met 0,5, voor elk kind jonger dan 14 jaar met een factor 0,3. Vervolgens wordt aan elk lid van het gezin een gelijk deel van het huishoudinkomen toegewezen, met name het totale huishoudinkomen gedeeld door de equivalentiefactor.

Inkomenskwintielverhouding De verhouding van het aandeel van de 20% van de bevolking met het hoogste inkomen in het totale inkomen, tot het aandeel van de 20% van de bevolking met het laagste inkomen in het totale inkomen. Het gaat telkens om het gestandaardiseerde netto beschikbare huishoudinkomen.

Koopkrachtpariteiten Wisselkoers gecorrigeerd voor het verschil in prijsniveau tussen 2 landen. Wordt berekend op basis van de kostprijs van een korf van gelijkaardige producten en diensten in beide landen.

Kwintiel Wanneer de inkomens van laag naar hoog worden gerangschikt, kunnen zij worden opgedeeld in 5 gelijke groepen of kwintielen. Het laagste kwintiel omvat dan de 20% laagste inkomens, het hoogste kwintiel de 20% hoogste inkomens.

Mediaan inkomen Het middelste inkomen wanneer de inkomens van laag naar hoog worden gerangschikt.

Werkintensiteit van het huishouden Het aantal werkelijk gewerkte maanden door alle volwassen leden van het huishouden ten opzichte van het aantal werkbare maanden tijdens het referentiejaar. Volgende categorieën van werkintensiteit (WI) worden gebruikt:

- zeer lage werkintensiteit: $WI < 0,2$
- lage werkintensiteit: WI tussen 0,2 en 0,45
- middelmatige werkintensiteit: WI tussen 0,45 en 0,55
- hoge werkintensiteit: WI tussen 0,55 en 0,85
- zeer hoge werkintensiteit: $WI > 0,85$.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

Marissal, P., May, X. & Mesa-Lombillo, D. (2012). *Stedelijke en plattelandsarmoede*. Brussel: Federaal Wetenschapsbeleid.

Studiedienst van de Vlaamse Regering (2016). *Vlaamse Armoedemonitor 2016*. Brussel.

Vlaams Centrum Schuldenlast (2015). *Vlaamse gezinnen in budget- en/of schuldhelpverlening: cijfergegevens 2014*. Brussel.

VREG (2016). *Sociale statistieken 2015*. Brussel.

Algemene Directie Statistiek - Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC): <http://statbel.fgov.be/silc>

Eurostat: <http://www.ec.europa.eu/eurostat>

Federale Overheidsdienst Sociale Zekerheid (FOD SZ): <http://www.socialsecurity.fgov.be/>

Instituut voor Nationale Rekeningen (INR): <http://inr-icn.fgov.be/>

Kind en Gezin: <http://www.kindengezin.be>

Kruispuntbank van de Sociale Zekerheid (KSZ): <http://ksz-bcss.fgov.be>

Nationale Bank van België (NBB): <http://www.nbb.be>

POD Maatschappelijke Integratie (POD MI): <http://www.mi-is.be/be-nl/start>

Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening (RVA): <http://www.rva.be>

Rijksdienst voor Kinderbijslag voor Werknemers (RKW): <http://www.rkw.be/nl/index.php>

Rijksdienst voor Pensioenen (RVP): <http://www.onprvp.fgov.be>

Vlaamse Reguleringsinstantie voor de Elektriciteit- en Gasmarkt (VREG): <http://www.vreg.be>

BLIKVANGERS

- De loonkloof tussen mannen en vrouwen is sinds 2000 sterk gedaald (figuur 3.116). Het gemiddeld uurloon van mannen ligt wel nog steeds 7,5% hoger dan dat van vrouwen.
- De werkzaamheidsgraad van vrouwen is sinds 2000 met 9 procentpunten gestegen. Die toename was relatief gezien het grootst bij de oudere leeftijdsgroepen (figuur 3.120). Wel is het zo dat een groot deel van deze groei werd gerealiseerd via deeltijdse jobs.
- Vrouwen hebben hun opleidingsachterstand tegenover mannen opgehaald. In alle leeftijdsgroepen tot 60 jaar zijn zij nu hoger opgeleid dan mannen (figuur 3.121). Vrouwen volgen andere studierichtingen dan mannen. Dat begint al in het secundair onderwijs en zet zich door in het hoger onderwijs (figuren 3.122 en 3.123). Vrouwen komen ook vaker terecht in sectoren waar het gemiddeld loon lager ligt (figuur 3.124).
- In 2015 is 1 op de 3 managers een vrouw (figuur 3.125). Het aandeel vrouwen ligt bij jonge leidinggevenden duidelijk hoger dan bij oudere leidinggevenden.
- Naarmate vrouwen meer kinderen hebben, zijn ze minder aan het werk of werken ze vaker deeltijds (figuren 3.127 en 3.128). Bij mannen is dat verband er niet.
- De houding tegenover holebi's is het laatste decennium duidelijk positiever geworden (figuur 3.139). De op het eerste zicht brede, algemene aanvaarding, gaat wel nog steeds gepaard met een meer impliciete negatieve houding tegenover holebiseksualiteit. Bijna een vijfde van de Vlamingen zou het een probleem vinden als zijn of haar kind zou samenleven met iemand van hetzelfde geslacht (figuur 3.138).
- Tegenover transgenders nemen de Vlamingen een diffuse houding aan (figuur 3.140).
- De maatschappelijke positie van personen met een functiebeperking is minder goed dan die van personen zonder functiebeperking: ze zijn vaker laagopgeleid, beschikken over een lager inkomen, zijn minder vaak aan het werk en participeren minder aan cultuur, doen minder vaak aan sport, zijn minder vaak actief lid van een vereniging en gebruiken minder vaak het internet (figuren 3.143 en 3.146).

De Vlaamse overheid streeft naar een samenleving waarin achterstellingsmechanismen geen kans krijgen, waar gelijkwaardigheid, gelijke kansen en respect centraal staan. Een dergelijke samenleving is vandaag nog geen realiteit voor iedereen. Ook in Vlaanderen niet. Achterstellingsmechanismen en discriminatie zorgen er nog steeds voor dat mensen of groepen ongelijk behandeld worden en niet de kans krijgen om volwaardig te participeren aan het maatschappelijke leven. Uit onder meer de Pact 2020-doelstellingen blijkt dat de Vlaamse Regering de maatschappelijke positie van alle kansengroepen wil verbeteren. Daarbij wordt aandacht besteed aan de situatie van vrouwen, ouderen, alleenstaanden en alleenstaande ouders, holebi's en transgenders, laaggeschoolden, personen met een handicap en personen met een niet-EU-herkomst. In het Vlaamse gelijkheidsbeleid ligt de focus op het bestrijden van achterstellingen op basis van gender, seksuele identiteit, handicap en een gebrek aan toegankelijkheid.

In wat volgt, wordt eerst ingegaan op de genderproblematiek met onder meer een uitvoerige bespreking van de verschillende aspecten en oorzaken van de nog steeds bestaande loopbaankloof tussen mannen en vrouwen. Daarna wordt aandacht besteed aan de maatschappelijke positie van holebi's en personen met een handicap en de houding van de Vlamingen ten opzichte van deze groepen. Ook de houding tegenover transgenders komt aan bod. Stereotype beeldvorming is een belangrijke belemmerende factor om te komen tot volwaardige maatschappelijke participatie van kansengroepen. Ten slotte wordt kort ingegaan op de maatschappelijke participatie van de andere genoemde kansengroepen.

Gender

Loopbaankloof

Mannen verdienen vandaag nog steeds meer dan vrouwen. Deze kloof is niet louter toe te schrijven aan loondiscriminatie op basis van geslacht. Een groot deel van het verschil hangt samen met typische loopbaanverschillen tussen mannen en vrouwen. Vrouwen zijn ondervetegenwoordigd in sectoren waar hogere lonen worden uitbetaald, staan lager op de carrière ladder en stappen vaker (tijdelijk) uit de arbeidsmarkt. Gezien de complexiteit van de problematiek, is het dan ook meer aangewezen te spreken over een **loopbaankloof** dan over een loonkloof.

Loonverschil

Het verschil tussen het gemiddelde uurloon van een voltijds werkende man en vrouw bedroeg in 2014 7,5%. Vergeleken met begin jaren 2000 is de situatie wel merkkelijk verbeterd. De **loonkloof** tussen mannen en vrouwen bedroeg in 2000 nog 19%. Deze cijfers zijn berekend op basis van de lonen van voltijdse werknemers in de privésector in bedrijven met 10 medewerkers of meer. Vlaamse cijfers voor alle werknemers – voltijds en deeltijds en voor alle sectoren – zijn voor de recente jaren niet beschikbaar. Belgische cijfers tonen voor alle werknemers in 2013 een verschil in het uurloon van 8%. Daarbij blijkt een duidelijk hogere loonkloof in de private sector dan in de overheidssector.

De loonkloof is nog groter als niet gekeken wordt naar het gemiddelde uurloon van mannen en vrouwen, maar naar het maand- of jaarloon. Dat heeft te maken met de duidelijke verschillen in premies bovenop het loon en in arbeidsduur tussen mannen en vrouwen. Cijfers voor heel België wijzen op een stijging van de loonkloof van 8% op basis van het uurloon naar 21% op basis van het jaarloon.

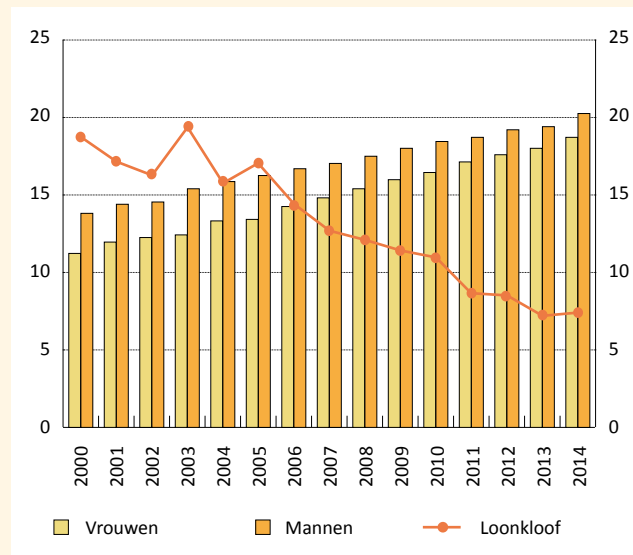
Op Europees niveau scoort ons land behoorlijk. In 2014 lag in 5 EU-landen de loonkloof lager dan in België. In de buurlanden ligt de loonkloof duidelijk hoger, uitgezonderd in Luxemburg.

Arbeidsdeelname

Een eerste belangrijke factor die een gedeelte van de bestaande loonkloof tussen mannen en vrouwen kan verklaren, heeft betrekking op de jongere leeftijdsstructuur van het vrouwelijke segment van de arbeidsmarkt. In de oudere leeftijdsklassen zijn vrouwen minder vaak beroepsactief. Bij de vrouwen van 25 tot 49 jaar ligt de **werkzaamheidsgraad** telkens op 80% of hoger. Bij de oudere leeftijdsgroepen daalt de werkzaamheidsgraad snel.

3.116 Loonkloof

Evolutie van het gemiddeld bruto uurloon van mannelijke en vrouwelijke voltijdse werknemers in bedrijven met 10 medewerkers of meer in de private sector in euro (linkse as) en het verschil tussen beide uurlonen in % van het uurloon van mannen (loonkloof - rechtse as), van 2000 tot 2014.

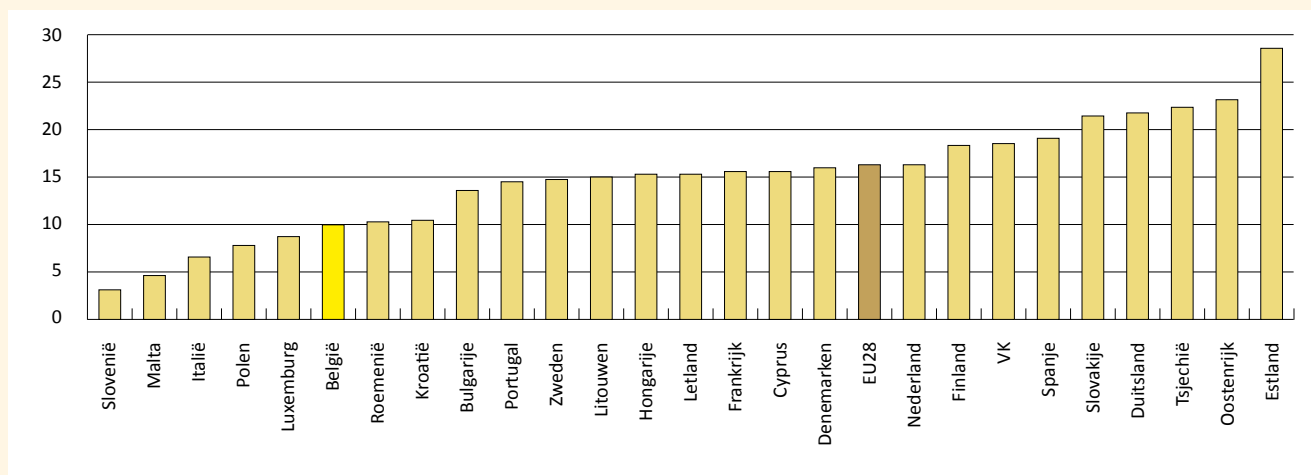

Bron: ADS SES, bewerking SVR.

Er bestaat een duidelijk verband tussen het opleidingsniveau van vrouwen en de werkzaamheidsgraad. Bij de hoogopgeleiden blijft de genderkloof, berekend als de verhouding tussen de werkzaamheidsgraad van mannen en van vrouwen, in nagenoeg alle leeftijdsgroepen beperkt (lager dan 1,20). Enkel bij de groep van 60 tot 64 jaar loopt de kloof duidelijk hoger op. Bij de laaggeschoolden is er in nagenoeg alle leeftijdsgroepen sprake van een duidelijke kloof tussen de werkzaamheidsgraad van mannen en vrouwen (hoger dan 1,20).

3.117 Loonkloof in Europa

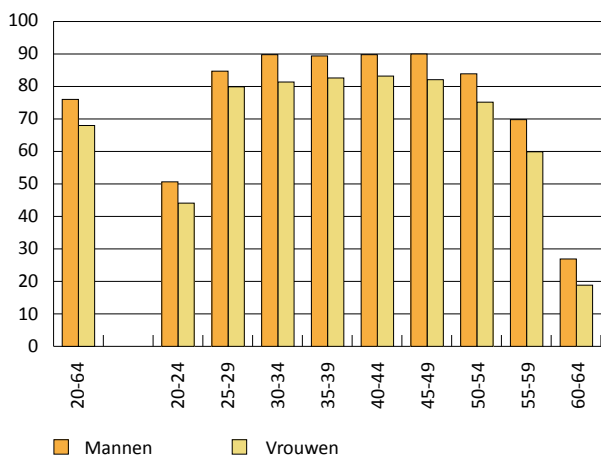
Het verschil tussen bruto uurloon van mannelijke en vrouwelijke werknemers in de private sector in euro in % van het uurloon van mannen, EU28-landen*, in 2014.

* Geen gegevens beschikbaar voor Ierland en Griekenland.
Bron: Eurostat.

3.118 Werkzaamheidsgraad naar leeftijd

Werkzaamheidsgraad naar leeftijd en geslacht, in 2015, in %.

Bron: ADS EAK, bewerking SVR.

Terwijl algemeen genomen de arbeidsdeelname van mannen tussen 2000 en 2015 gedaald is van 79% naar 76%, is de werkzaamheidsgraad van vrouwen er de voorbije 15 jaar duidelijk op vooruit gegaan. De totale vrouwelijke werkzaamheidsgraad ligt in Vlaanderen in 2015 op 68%. Dat is 9 procentpunten hoger dan in 2000. De stijging van de vrouwelijke werkzaamheidsgraad in de voorbije decennia was relatief gezien het grootst bij de oudere leeftijdsgroepen. Bij de vrouwen van 50 tot 54 jaar ligt de werkzaamheidsgraad in 2015 1,7 keer hoger dan in 2000, bij de groep van 55 tot 59 jaar 2,5 keer hoger en bij de groep van 60 tot 64 jaar zelfs 3,5 keer hoger.

De werkzaamheidsgraad van vrouwen mag de laatste decennia dan wel duidelijk zijn toegenomen, toch blijft er vandaag nog steeds een achterstand ten opzichte van de mannelijke arbeidsdeelname. Vrouwen stappen vaker dan mannen (tijdelijk) uit de arbeidsmarkt. Daardoor ligt de gemiddelde **opgebouwde anciënniteit** bij vrouwen lager dan bij mannen, wat resulteert in een lager gemiddeld loon.

3.119 Kloof werkzaamheidsgraad naar opleiding

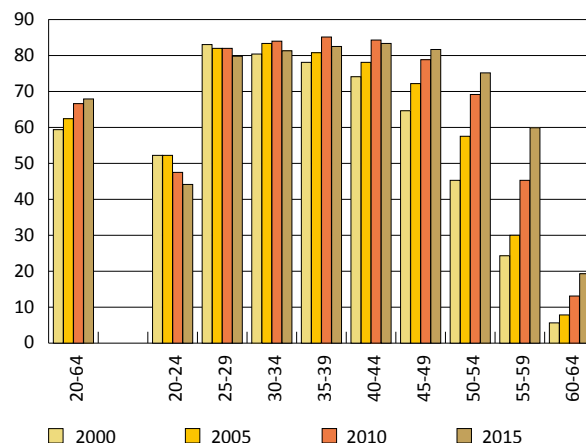
Verhouding van de werkzaamheidsgraad van mannen en van vrouwen, per leeftijdsgroep en opleidingsniveau, in 2015.

	Totaal	Laag opgeleid	Midden opgeleid	Hoog opgeleid
Totaal	1,11	1,34	1,16	1,04
20-24	1,15	1,39	1,31	0,91
25-29	1,06	1,69	1,11	0,97
30-34	1,10	1,39	1,14	1,06
35-39	1,08	1,34	1,14	1,02
40-44	1,07	1,18	1,12	1,03
45-49	1,09	1,25	1,11	1,05
50-54	1,12	1,26	1,15	1,06
55-59	1,16	1,27	1,15	1,13
60-64	1,40	0,97	1,33	1,68

Bron: ADS EAK, bewerking SVR.

3.120 Evolutie werkzaamheidsgraad vrouwen

Evolutie van de werkzaamheidsgraad van vrouwen per leeftijdsgroep, van 2000 tot 2015, in %.

Bron: ADS EAK, bewerking SVR.

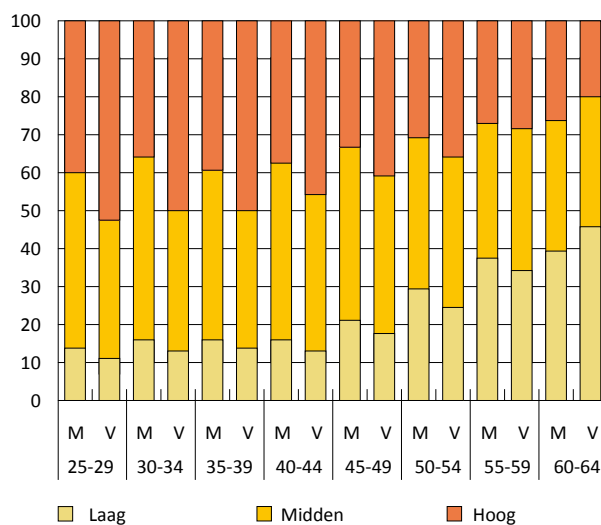
Scholingsgraad

Zou het kunnen dat mannen hoger geschoold zijn dan vrouwen en daarom beter betaald worden? Enkel bij de oudste leeftijdsgroep (60-64 jaar) is dat nog het geval. In de groepen tot 54 jaar zijn vrouwen telkens beduidend hoger geschoold dan mannen.

Dat jongere vrouwen beter geschoold zijn dan mannen wordt ook geïllustreerd door het feit dat de **ongekwalificeerde uitstroom** bij mannen hoger ligt dan bij vrouwen. Het gaat om jongeren tussen 18 en 24 jaar die kortgeschoold zijn en geen verdere opleiding volgen. Volgens de EAK-survey lag dat

3.121 Onderwijsniveau

Onderwijsniveau naar geslacht en leeftijd, in 2015, in %.

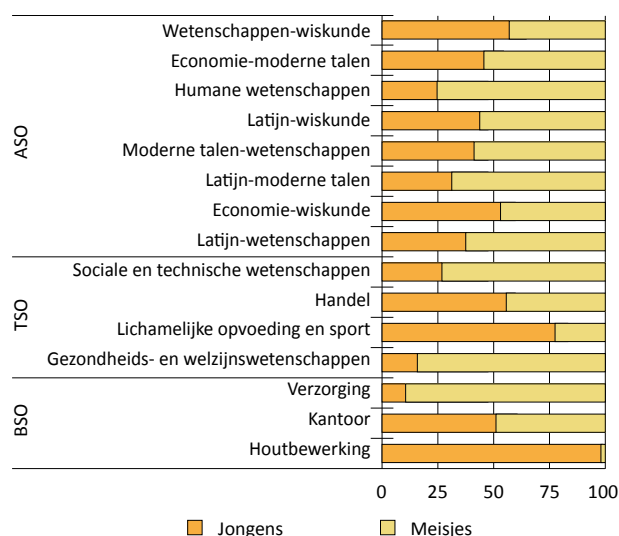

Bron: ADS EAK, bewerking SVR.

3.122 Seksesegregatie in het secundair onderwijs

Aandeel jongens en meisjes in de 15 meest gevolgde studierichtingen van de derde graad van het secundair onderwijs, schooljaar 2014-2015.

Bron: Departement O&V.

aandeel in 2015 bij de vrouwen op 5,8%, bij de mannen op 8,6%. Een gelijkaardig verschil tonen de administratieve data van het Departement Onderwijs & Vorming over het aandeel **vroegtijdige schoolverlaters**. Bij de vrouwen ging het in 2013 om 9,4%, bij de mannen om 13,8%.

Vrouwen mogen hun opleidingsachterstand dan wel al omgebogen hebben in een voorsprong, het blijft wel zo dat vrouwen andere opleidingen volgen dan mannen. Zowel in de laatste jaren van het secundair onderwijs als in het hoger onderwijs is er duidelijk sprake van een opsplitsing naar geslacht.

In het secundair onderwijs zijn meisjes sterk in de minderheid in studierichtingen die voorbereiden op traditioneel 'mannelijke' beroepen en omgekeerd. In het algemeen secundair onderwijs (ASO) is deze segregatie nog het minst aanwezig, al kennen ook hier de menswetenschappelijke en taalrichtingen een eerder vrouwelijk publiek terwijl de wiskundige en exact-wetenschappelijke richtingen meer mannelijke leerlingen aantrekken.

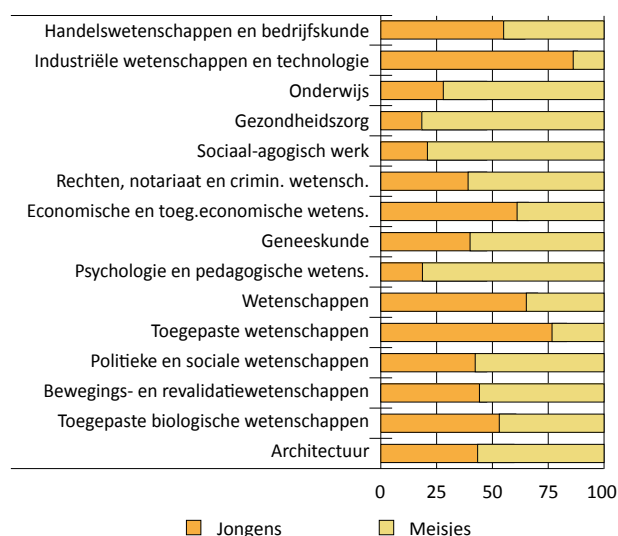
Deze **seksesegregatie** is ook terug te vinden in het hoger onderwijs. Vrouwen zijn oververtegenwoordigd in 'zachtere' richtingen als onderwijs, gezondheidszorg en de menswetenschappelijke richtingen. In de wetenschappelijke en economische richtingen zijn mannen in de meerderheid.

Horizontale segregatie

De seksesegregatie uit het onderwijs zet zich voort op de arbeidsmarkt. Mannen en vrouwen zijn niet evenredig gespreid over de verschillende hoofdtakken en subsectoren van de economie. Deze **horizontale segregatie** speelt een belangrijke rol

3.123 Seksesegregatie in het hoger onderwijs

Aandeel mannen en vrouwen in de 15 meest gevolgde studierichtingen van het hoger onderwijs, academiejaar 2014-2015.

Bron: Departement O&V.

in de loonkloof: in sectoren waar vrouwen oververtegenwoordigd zijn, liggen de lonen vaak lager, en omgekeerd.

Globaal genomen ligt het aandeel vrouwen het laagst in de secundaire sector - de sector met het hoogste gemiddelde loon - terwijl vrouwen behoorlijk tot sterk vertegenwoordigd zijn in de niet-commerciële dienstensector. Als gekeken wordt naar de indeling in subsectoren blijken vrouwen minder aan de slag in sectoren met hogere lonen (energie, de chemische industrie, de informaticabranche en de metallurgie). Omgekeerd zijn vrouwen oververtegenwoordigd in minder goed betaalde sectoren (de maatschappelijke dienstverlening, overige diensten aan personen en de kleinhandel).

Verticale segregatie

Als men de aanwezigheid van mannen en vrouwen op de verschillende hiërarchische niveaus bekijkt, blijkt de arbeidsmarkt ook verticaal opgesplitst. Bij de personen met een leidinggevende functie van 50 jaar en ouder is slechts 1 op de 5 een vrouw. Deze ondervertegenwoordiging van vrouwen bij de leidinggevenden hangt deels samen met de lagere werkzaamheid en anciënniteit van oudere vrouwen. Toch kan de leeftijdsstructuur maar een deel van het verschil verklaren want ook bij de jongere leeftijdsgroepen (tot 49 jaar) blijven vrouwen - zij het in mindere mate - nog steeds ondervertegenwoordigd in hogere functies. Dat heeft vooreerst te maken met het feit dat de arbeidsparticipatie ook bij jongere vrouwen veelal lager ligt dan bij mannen. Vrouwen werken vaker deeltijds of nemen sneller loopbaanonderbreking of tijdskrediet. Maar daarnaast spelen ook andere, minder becijferbare factoren een rol. Vaak wordt verwezen naar het zogenaamde **glazen plafond**: een barrière die vrouwen verhindert even vlot door te stromen naar hogere functies als mannen. Het plafond is het cumula-

3.124 Sectorsegregatie

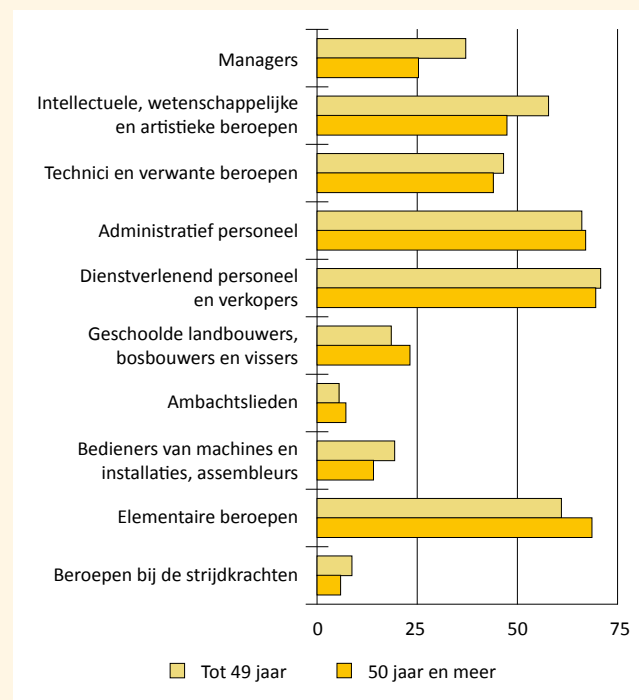
Aandeel vrouwen bij de loontrekkenden in % en het gemiddelde bruto jaarloon in euro, per sector, in 2013.

	Aandeel vrouwen	Gemiddeld loon
Primaire sector	33,6	23.509
Vervaardiging van dranken, voeding en tabak	37,3	52.347
Textiel en kleding	48,6	43.105
Grafische nijverheid	27,5	55.311
Chemische industrie	26,6	97.573
Rubber- en kunststofnijverheid	22,1	59.467
Vervaardiging van bouwmaterialen	12,5	55.860
Metallurgie	9,2	80.364
Vervaardiging van metaalproducten	13,0	49.234
Vervaardiging van informatica en elektronische producten	32,5	74.368
Vervaardiging van (elektrische) apparaten en werktuigen	17,1	62.120
Vervaardiging van transportmiddelen	14,1	60.308
Houtindustrie en vervaardiging van meubels	17,8	46.230
Overige industrie	42,0	nb
Energie en water	26,1	97.022
Afval en recyclage	16,9	58.792
Bouw	8,5	51.376
Totaal secundaire sector	19,8	59.831
Reparatie en installatie van machines en consumentenartikelen	13,6	63.656
Garagewezen	17,8	58.029
Groothandel en handelsbemiddeling	34,8	68.809
Kleinhandel	67,5	35.587
Transport	14,8	52.862
Logistiek	33,6	60.210
Post	33,4	nb
Horeca en toerisme	53,8	31.628
Informatie en media	46,6	70.401
Telecommunicatie	31,7	59.000
Informaticatechnologie	22,6	82.851
Financiële diensten	53,8	74.560
Consultancy en wetenschappelijke activiteiten	49,5	70.263
Uitzendbureaus en arbeidsbemiddeling	47,1	36.234
Onderhoud van gebouwen, tuinen en landschapsverzorging	76,6	nb
Overige zakelijke dienstverlening	45,8	37.049
Overige diensten aan personen	80,7	17.437
Totaal tertiaire sector	46,5	50.592
Recreatie, cultuur en sport	49,1	44.598
Openbare besturen	46,4	54.985
Onderwijs	70,5	58.494
Gezondheidszorg	82,4	48.357
Maatschappelijke dienstverlening	81,5	36.133
Belangenvertegenwoordiging	60,6	50.410
Totaal quartaire sector	68,4	50.106
Algemeen totaal	48,7	52.329

Bron: Vlaamse Arbeidsrekening, Instituut voor de Nationale Rekeningen, bewerking SVR.

3.125 Verticale segregatie

Aandeel vrouwen per beroepsgroep volgens ISCO-indeling naar leeftijd, in 2015, in %.

Bron: ADS EAK, bewerking SVR.

tieve gevolg van allerhande organisatiestructuren en gedragspatronen op de arbeidsmarkt en in het gezin die - vaak onbedoeld of onbewust - discriminerend zijn voor vrouwen.

Naast een ondervertegenwoordiging van vrouwen bij leidinggevenden (managers) ligt het aandeel vrouwen bij de meer uitvoerende beroepsgroepen zoals administratief personeel, dienstverlenend personeel en elementaire beroepen (schoonmakers, ongeschoolde arbeiders...) duidelijk boven de 50%.

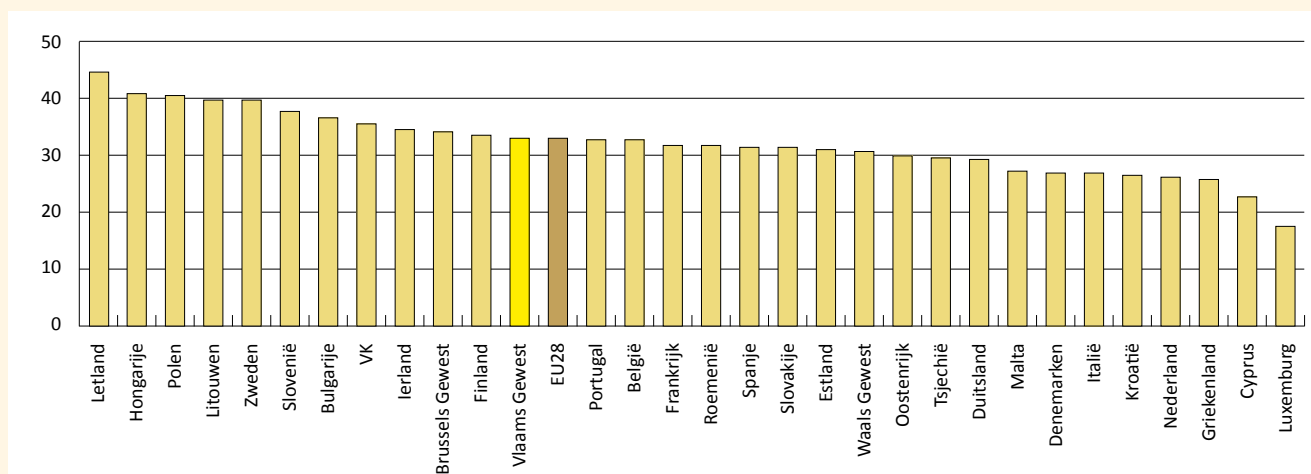
Het beperkte aandeel **vrouwen in leidinggevende functies** vindt men terug in heel wat EU-landen. Gemiddeld werd in 2015 slechts 33% van de managementfuncties ingevuld door een vrouw. Een aantal - veelal Oost-Europese - landen halen een aandeel vrouwen van 40% of meer. De West-Europese landen doen het opvallend minder goed. Het aandeel vrouwen in een managementfunctie ligt in het Vlaamse Gewest op hetzelfde niveau als het EU-gemiddelde (33%). In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest ligt dat aandeel beperkt hoger (34%), in het Waalse Gewest iets lager (31%).

Combinatie gezin en arbeid

Het werd al vermeld dat mannen meer actief zijn op de arbeidsmarkt dan vrouwen en dat dit onder meer via de daarmee verbonden anciënniteitopbouw een belangrijke rol speelt in de loonkloof tussen mannen en vrouwen. De mindere arbeidsparticipatie van vrouwen hangt sterk samen met de nog steeds bestaande **traditionele rolverdeling** binnen heel wat gezinnen. Vrouwen spenderen nog steeds meer tijd aan het

3.126 Verticale segregatie in Europa

Aandeel vrouwen in ISCO-beroepsgroep van managers, Belgische gewesten en EU28-landen, in 2015, in %.

Bron: Eurostat LFS, bewerking SVR.

huishouden en de opvoeding van de kinderen, werken vaker deeltijds om zorgtaken op te nemen binnen het gezin en stapten vaker (tijdelijk) uit de arbeidsmarkt.

Er bestaat vandaag nog altijd een duidelijk verschil tussen het aantal uren dat mannen en vrouwen besteden aan huishoudelijk werk en kinderopvoeding en -zorg. Vrouwen waren in 2013 goed 6 uur per week meer bezig met het huishouden dan mannen. Bij kinderopvoeding en -zorg gaat het om een verschil van circa 1,5 uur. Wel is het zo dat beide verschillen sinds 1999 sterk zijn afgenomen. In 1999 ging het op vlak van huishoudelijk werk nog om een verschil van 12 uur, bij de opvoeding en zorg voor de kinderen om goed 4,5 uur. Dat het verschil tussen mannen en vrouwen sterk is gedaald is een gevolg van het feit dat mannen nu meer uren besteden aan huishoudelijke taken, vrouwen minder. Hetzelfde geldt bij de uren gespendeerd aan de zorg en opvoeding van kinderen.

Het verschil in tijd gespendeerd door mannen en vrouwen aan het huishouden en de zorg en opvoeding voor kinderen, is terug te vinden bij nagenoeg alle leeftijdsgroepen vanaf 25 jaar. Het is dus niet zo dat er bij de jongere leeftijdsgroepen sprake is van een gelijkere taakverdeling tussen mannen en vrouwen. Naar opleiding is er wel een duidelijk verschil. Bij laagopgeleiden ligt het verschil tussen het aantal uren door mannen en vrouwen gespendeerd aan huishoudelijk werk dubbel zo hoog als bij hoogopgeleiden. Maar dat heeft vooral te maken met het feit dat laagopgeleide vrouwen veel meer uren aan het huishouden besteden dan hoogopgeleide vrouwen. Bij de opvoeding en zorg voor de kinderen zijn de verschillen naar opleiding minder groot. Wel is het zo dat zowel mannen als vrouwen hieraan meer uren besteden naarmate ze hoger opgeleid zijn.

Dat vrouwen nog steeds meer tijd besteden aan het huishouden en de opvoeding van kinderen zorgt ervoor dat de werkzaamheidsgraad van vrouwen tussen 25 en 49 jaar opvallend afneemt naarmate ze meer kinderen hebben. Dat is vooral het

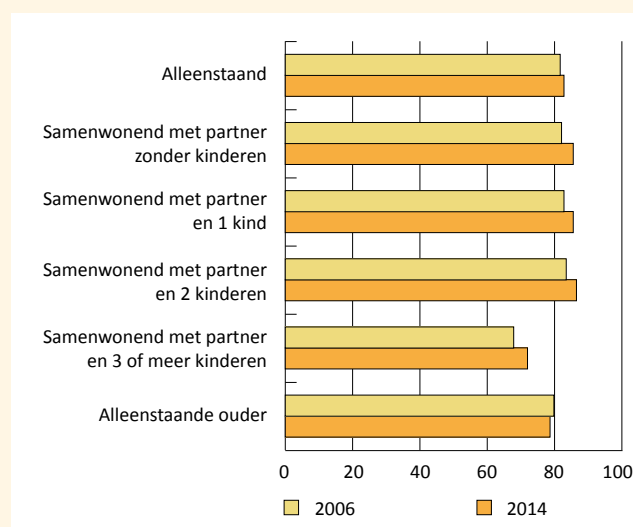
geval wanneer er in het gezin minstens 3 kinderen aanwezig zijn. Bij mannen is dat veel minder het geval. De mannelijke werkzaamheidsgraad van deze leeftijdsgroep ligt als er kinderen in het gezin aanwezig zijn bijna steeds boven de 90%. Enkel bij de alleenstaande vaders ligt de werkzaamheidsgraad net onder deze grens.

In het Pact 2020 werd vooropgesteld om de werkzaamheidsgraad van vrouwen met kinderen te doen stijgen. Bij de vrouwen met een partner en kinderen is de werkzaamheidsgraad in deze periode telkens gestegen met 3 tot 4 procentpunten. Bij de alleenstaande moeders is de werkzaamheidsgraad echter beperkt gedaald.

3.127 Evolutie werkzaamheidsgraad vrouwen naar gezinssituatie

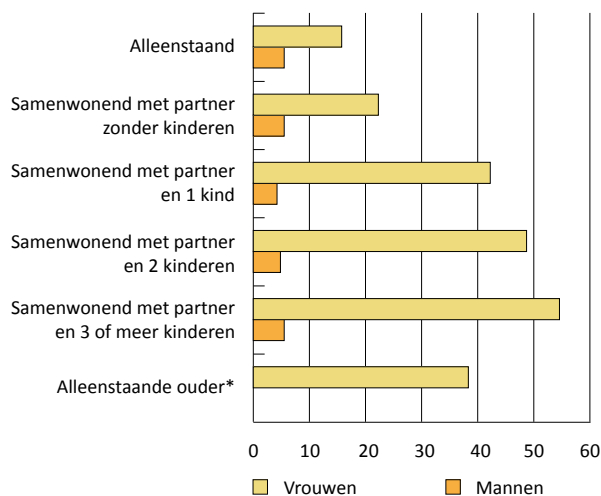
Werkzaamheidsgraad van vrouwen tussen 25 en 49 jaar naar gezinssituatie, in 2006 en 2014, in %.

Bron: ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

3.128 Deeltijdwerk naar gezinssituatie

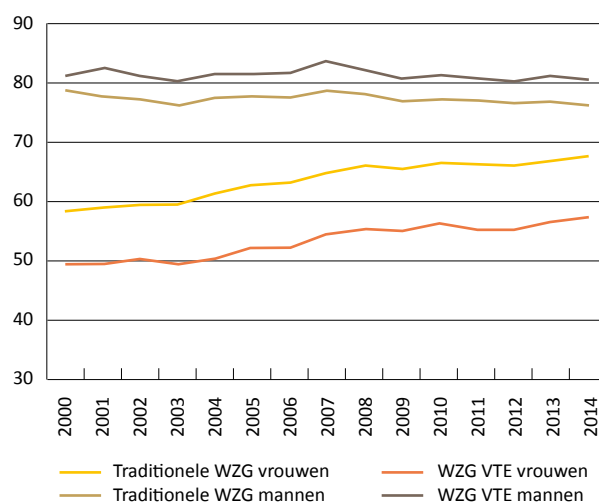
Aandeel deeltijds werkende mannen en vrouwen tussen 25 en 49 jaar naar gezinssituatie, in 2014, in %.

* Geen cijfers beschikbaar over deeltijdarbeid bij alleenstaande vaders.
Bron: ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

3.130 Evolutie werkzaamheidsgraad in VTE

Evolutie van de werkzaamheidsgraad van mannen en vrouwen van 20 tot 64 jaar in personen (traditionele WZG) en in voltijds equivalenten (WZG VTE), van 2000 tot 2014, in %.

Bron: ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

Daarnaast werken vrouwen vaker deeltijds dan mannen. Bij vrouwen van 15 tot 64 jaar gaat het om 43%, bij mannen om 9%. Ook hier is er een duidelijk verband tussen **deeltijds werk** bij vrouwen en het aantal kinderen binnen het gezin. Bij mannen is dat verband er niet.

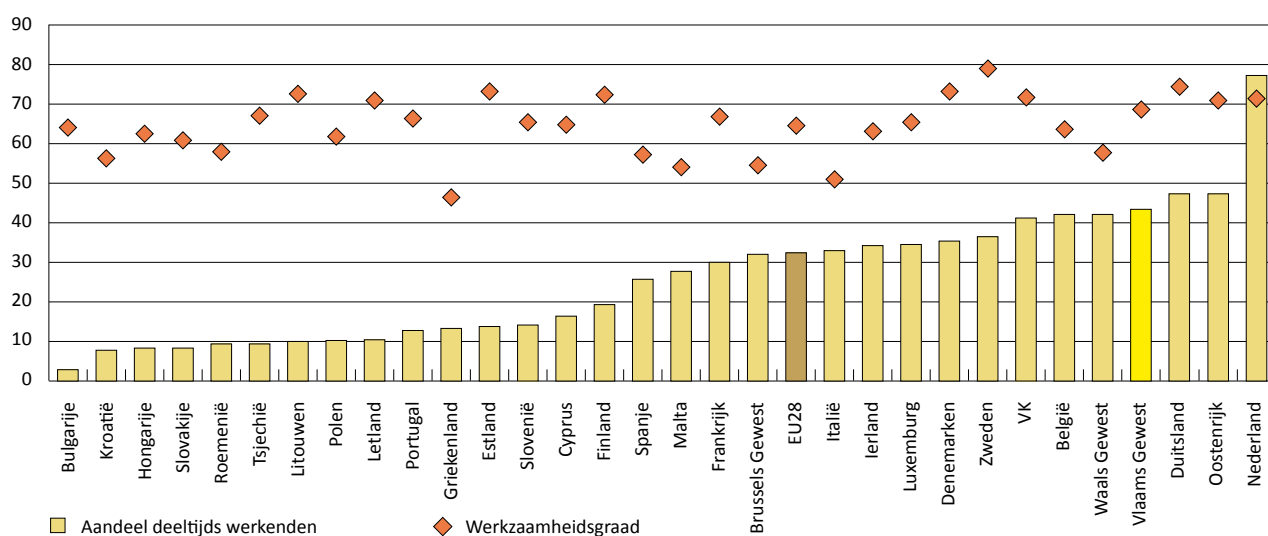
Gemiddeld werkt in de EU28 bijna 1 op de 3 van de vrouwen deeltijds. Bij de mannen is dat maar 9%. Vlaanderen scoort op het niveau van de top 5 van landen met het hoogste aandeel

deeltijds werkende vrouwen. Enkel in Duitsland, Oostenrijk en Nederland ligt het aandeel deeltijds werkende vrouwen nog hoger dan in Vlaanderen. Buitenbeentje is Nederland waar bijna 8 op de 10 vrouwen deeltijds werken.

Omwille van het groot aandeel deeltijds werkende vrouwen is het van belang om naast de traditionele werkzaamheidsgraad die geen rekening houdt met gepresteerde uren, ook te kijken naar de evolutie van de **werkzaamheidsgraad in voltijdse**

3.129 Deeltijdwerk van vrouwen in EU

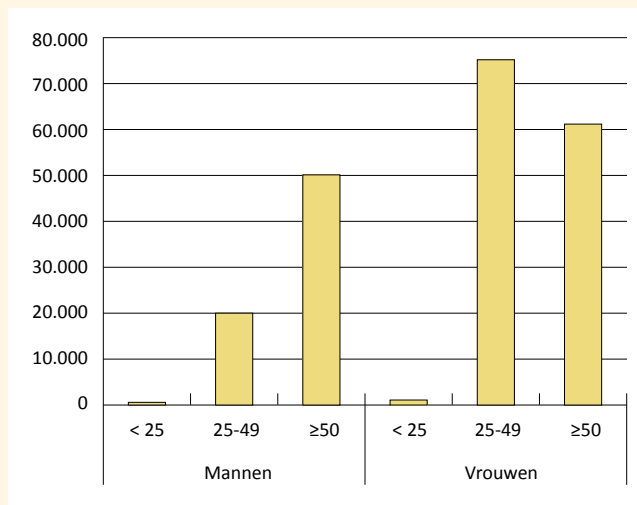
Aandeel deeltijds werkende vrouwen in het totaal aantal werkende vrouwen tussen 15 en 64 jaar en de werkzaamheidsgraad van vrouwen van 20 tot 64 jaar, Belgische gewesten en EU28-landen, in 2015, in %.

Bron: Eurostat LFS.

3.131 Loopbaanonderbreking

Aantal mannen en vrouwen in loopbaanonderbreking, tijdskrediet of één van de thematische verloven (ouderschapsverlof, verlof voor medische redenen of palliatief verlof) per leeftijdsgroep, maandgemiddelden voor 2015.

Bron: RVA.

equivalenten (VTE). Op basis van de traditionele werkzaamheidsgraad zien we tussen 2000 en 2014 een sterke daling van het verschil in de werkzaamheidsgraad van mannen en vrouwen van 21 tot 9 procentpunten. Die daling wordt echter een pak minder groot als de werkzaamheidsgraad wordt uitgedrukt in VTE en dus het arbeidsvolume mee in rekening wordt gebracht. Bij de mannen ligt de werkzaamheidsgraad in VTE nog iets hoger dan de traditionele werkzaamheidsgraad, bij de vrouwen opvallend lager. De cijfers van 2014 over de VTE-werkzaamheidsgraad wijzen op een verschil tussen mannen en vrouwen van 23 procentpunten.

Naast meer deeltijdwerk stappen vrouwen ook vaker tijdelijk geheel of gedeeltelijk uit de arbeidsmarkt. Het aandeel mannen in het totaal aantal werknemers dat gebruik maakt van **loopbaanonderbreking**, tijdskrediet of één van de specifieke thematische verloven (ouderschapsverlof, verlof voor medische redenen of palliatief verlof) blijft nog steeds beperkt tot 1 op de 3.

3.132 Gebrek aan opvang

Evolutie van het aandeel mannen en vrouwen van 15 tot 64 jaar dat niet of deeltijds werkt omwille van zorgverantwoordelijkheden en gebrek aan gepaste opvang, van 2012 tot 2014, in %.

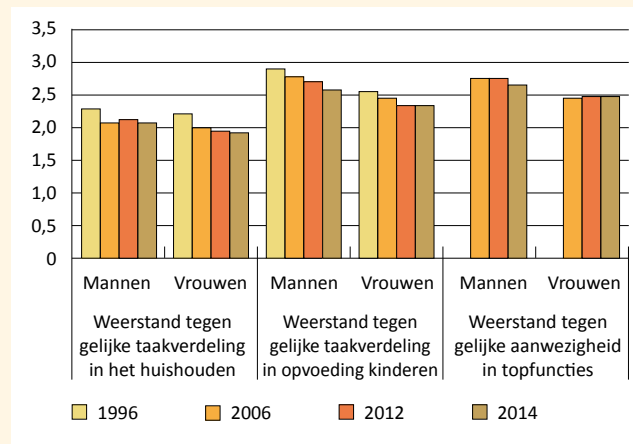
	2012	2013	2014
Man	nb	nb	nb
Vrouw	28,1	18,2	15,9
Totaal	27,8	18,3	15,8

Nb: aandeel niet bekend wegens een te laag aantal respondenten in de EAK-survey.

Bron: ADS EAK, bewerking FOD WASO & Steunpunt Werk/Departement WSE.

3.133 Evolutie van de houding tegenover rollen van mannen en vrouwen

Evolutie in de houding van de bevolking tegenover gelijke taakverdeling in het huishouden en bij de opvoeding van kinderen en tegenover gelijke aanwezigheid in topfuncties naar geslacht, 18-85 jaar, van 1996 tot 2014, index met schaal van 1 tot 5 (hoe hoger, hoe negatiever).

Bron: SCV-survey.

Daarnaast blijken mannen en vrouwen op verschillende momenten in hun loopbaan gebruik te maken van deze mogelijkheden. Mannen doen dit voornamelijk op het einde van de loopbaan vanaf 50 jaar (71%). Bij de vrouwen gebeurt dit vooral tussen 25 en 49 jaar (55%) om meer tijd te kunnen investeren in het gezin en de kinderen.

Een belangrijk aspect in de mindere arbeidsprestatie van vrouwen is de mate waarin dit een gevolg is van een gebrek aan opvangmogelijkheden voor de kinderen of andere afhankelijke personen. In het Pact 2020 wordt als doel gesteld dat het aandeel personen dat niet of deeltijds werkt omwille van **zorgverantwoordelijkheden** en gebrek aan gepaste opvangdiensten tegen 2020 duidelijk moet afnemen. De cijfers wijzen voorlopig op een daling van dit aandeel sinds 2012.

Houding tegenover de rolverdeling tussen mannen en vrouwen

De complexe problematiek van de loopbaankloof tussen mannen en vrouwen staat niet op zichzelf maar is onlosmakelijk verbonden met een bredere maatschappelijke context. Het begrip **'gender'** speelt daarbij een cruciale rol. Daarmee wordt verwezen naar het geheel van sociale verwachtingen over gedragingen, rollen en levenspatronen van mannen en vrouwen. Die verwachtingen vormen een kader waarbinnen ideeën over mannen en vrouwen tot stand komen en hebben een grote impact op de ontwikkelingskansen van individuele mannen en vrouwen.

De SCV-survey brengt periodiek de opvattingen bij de bevolking over de rollen van mannen en vrouwen in het gezin en in de samenleving in kaart door hen een aantal stellingen hierover voor te leggen. De meest recente meting gebeurde in 2014

3.134 M/V-verschillen anno 2016

Situatie van mannen en vrouwen op vlak van onderwijs, werk en welzijn: absolute (N) en relatieve aantallen (in %).

	Eenheid	Mannen	Vrouwen	Genderkloof M/V*
Onderwijs				
Onderwijsresultaten 15-jarigen: leesvaardigheid	Punten	503	532	0,95
wiskundige geletterdheid	Punten	537	525	1,02
Algemeen secundair onderwijs (ASO)	Aantal	50.450	63.322	0,80
Technisch secundair onderwijs (TSO)	Aantal	50.809	38.310	1,33
Kunst secundair onderwijs (KSO)	Aantal	2.189	3.956	0,55
Beroepssecundair onderwijs (BSO)	Aantal	38.310	50.809	0,75
Deeltijds beroepssecundair onderwijs	Aantal	5.910	2.897	2,04
Buitengewoon secundair onderwijs	Aantal	13.340	7.321	1,82
Schoolse vertraging derde graad secundair	In %	39,6	30,1	1,32
Vroegtijdige schoolverlaters	In %	13,8	9,4	1,47
Generatiestudenten hoger onderwijs: professioneel gerichte bachelor	Aantal	11.012	15.027	0,73
academisch gerichte bachelor	Aantal	9.852	10.674	0,92
Uitgereikte diploma's hoger onderwijs: professioneel gerichte bachelor	Aantal	7.819	13.643	0,57
academisch gerichte bachelor	Aantal	6.576	8.018	0,82
master	Aantal	8.547	10.361	0,82
Hooggeschoolden: bij 25- tot 30-jarigen	In %	40,5	52,8	0,77
bij 25- tot 64-jarigen	In %	33,8	40,1	0,84
Bestuurs- en onderwijzend personeel: basisonderwijs	Aantal	8.965	55.554	0,16
secundair onderwijs	Aantal	25.343	42.099	0,60
hogescholenonderwijs	Aantal	3.715	4.661	0,80
universitair onderwijs AAP	Aantal	1.457	1.717	0,85
universitair onderwijs ZAP	Aantal	3.985	1.339	2,98
Levenslang leren	In %	6,6	7,3	0,90
Werk				
Werkzaamheidsgraad	In %	75,6	68,2	1,11
ILO-werkloosheidsgraad	In %	5,7	4,6	1,24
Niet-werkende werkzoekenden (VDAB)	Aantal	125.318	107.609	1,16
Niet-beroepsactieven	Aantal	383.066	540.183	0,71
Werkgevers/zelfstandigen/helpers	Aantal	276.990	149.617	1,85
Deeltijdse arbeid	In %	9,2	42,9	0,21
Tijdelijke arbeid	In %	7,2	8,3	0,87
Loopbaanonderbreking en tijdskrediet: volledige onderbreking	Aantal	1.472	4.894	0,30
vermindering van prestaties	Aantal	52.482	95.004	0,55
Thematische verloven	Aantal	16.732	37.136	0,45
Gemiddeld bruto uurloon voltijdse werknemers	Euro	20,28	18,75	1,08
Vlaams overheidsperoneel: middenmanagement	In %	66,3	33,7	1,97
topfuncties	In %	74,4	25,6	2,91
Managers bij de werkenden	In %	10,1	5,7	1,77
Uittredeleeftijd	Jaren	59,8	59,2	1,01
Welzijn				
Levensverwachting bij geboorte	Jaren	79,6	84,3	0,94
Rokers	In %	25,0	18,9	1,32
Overmatig alcoholgebruik	In %	7,8	4,2	1,86
Cannabisgebruik bij 18- tot 35-jarigen	In %	10,3	3,3	3,12
Overgewicht	In %	53,6	42,2	1,27
Voldoende lichaamsbeweging	In %	52,4	27,5	1,91
Zelfgerapporteerde depressies	In %	4,1	7,6	0,54
Zelfdoding per 100.000 inwoners	Aantal	23,5	8,3	2,83
Leeftoontrekkenden	Aantal	13.496	15.932	0,85
Aandeel onder de armoededrempel	In %	10	12	0,83
Komt moeilijk rond	In %	12	13	0,92
Gebrekkige kwaliteit van de huisvesting	In %	19	18	1,06
Te zware woonkosten	In %	6	8	0,75

* De 'genderkloof' wordt berekend door per item de mannelijke score te delen door de vrouwelijke score. Een cijfer groter dan 1 wijst er op dat de mannelijke score hoger ligt dan die van de vrouwen. De cijfers na de komma geven tegelijk aan hoeveel hoger, uitgedrukt in procenten. Een genderkloof tussen 0 en 1 duidt op het omgekeerde: een hoger cijfer voor vrouwen dan voor mannen. Let op: een hogere score van mannen is voor hen niet altijd positief.
Bron: zie elders in VRIND.

en werd al uitvoerig besproken in de vorige editie van VRIND. Het aandeel mannen en vrouwen dat het toen eens en oneens was met de verschillende stellingen, is daar terug te vinden. Hier worden enkel de scores op de samenvattende indices nog eens hernomen. Op basis van de 15 stellingen kunnen 3 verschillende samengestelde variabelen worden geconstrueerd: een index die de houding in beeld brengt tegenover een gelijke taakverdeling in het huishouden, een index betreffende een gelijke taakverdeling bij de opvoeding van kinderen en een index die betrekking heeft op de houding tegenover een gelijke vertegenwoordiging in topfuncties. De berekeningen geven aan dat de weerstand tegen een gelijke taakverdeling tussen mannen en vrouwen in het huishouden en in de opvoeding van kinderen tussen 1996 en 2014 significant is afgenomen, al is de daling bij de weerstand tegen een gelijke taakverdeling in het huishouden sinds 2006 bij mannen wel gestopt. De weerstand tegen de gelijke aanwezigheid van mannen en vrouwen in topfuncties is niet significant gewijzigd tussen 2006 en 2014. Deze houding werd niet gemeten vóór 2006.

M/V-verschillen anno 2016

Als gekeken wordt naar een hele lijst van indicatoren die de maatschappelijke positie van mannen en vrouwen in kaart brengen, blijkt dat op een aantal terreinen de achterstand van vrouwen op mannen verkleind of (quasi) verdwenen is. Een reeds besproken voorbeeld daarvan is de scholingsgraad: jonge vrouwen zijn tegenwoordig hoger geschoold dan hun mannelijke leeftijdsgenoten. In bepaalde traditioneel 'mannelijke' sectoren zoals de ambtenarij of de academische wereld neemt het aantal vrouwen toe, al stokt de instroom van vrouwen naarmate het functieniveau stijgt. Op verschillende domeinen blijven niettemin hardnekkige verschillen bestaan. Een meer uitgebreide bespreking per thema is te vinden in de andere hoofdstukken in VRIND.

De verschillen in maatschappelijke participatie tussen vrouwen en mannen komen achteraan in dit hoofdstuk aan bod. Zie figuur 3.146.

Holebi's en transgenders

Een tweede belangrijke doelgroep van het Vlaamse gelijkheidsbeleid zijn holebi's en transgenders. In wat volgt wordt eerst ingegaan op de maatschappelijke positie van holebi's en de houding van de Vlamingen tegenover holebiseksualiteit. Vandaag kunnen in ons land personen van hetzelfde geslacht met elkaar huwen en staat het hen net als heterokoppels vrij om kinderen te adopteren. Daardoor lijken belangrijke strijdpunten in de emancipatiestrijd van homo's, lesbiennes en biseksuelen verworven. Maar daarmee is niet alles geregeld. Tolerantie is immers niet hetzelfde als aanvaarding. Een maatschappelijk klimaat creëren waarin men zonder problemen kan uitkomen voor de eigen seksuele oriëntatie is minstens even belangrijk als de strijd voor juridische gelijkberechtiging.

Transgenders zijn personen waarbij het geboortegeslacht niet overeenstemt met hun genderidentiteit (hoe ze zich voelen) en dat ook uit in hun gedrag (bijvoorbeeld via kleding of

andere uiterlijke kenmerken). Het is niet eenvoudig om in te schatten om hoeveel personen het gaat in Vlaanderen. Sinds begin jaren 1990 lieten bijna 500 Vlamingen hun geslacht officieel wijzigen in het Rijksregister. Maar daarbij gaat het enkel over personen die een medische transitie hebben ondergaan en dat ook juridisch hebben laten registreren. Volgens het Sexpert-onderzoek – een grootschalig onderzoek uit 2012 naar seksualiteitsbeleving – zouden ongeveer 0,6% van de Vlaamse mannen zich vrouw voelen en 0,3% van de vrouwen zich man voelen.

In de SCV-survey van 2015 werd voor het eerst de houding van de Vlamingen tegenover transgenders gemeten. De resultaten daarvan komen aan bod op het einde van dit deel.

Maatschappelijke positie holebi's

In de SCV-survey wordt sinds een aantal jaren gevraagd naar de seksuele oriëntatie van de respondenten. Op basis daarvan kan een algemene inschatting gemaakt worden van het demografische en sociaaleconomische profiel van holebi's. Personen die zichzelf 2 of meer geven op de zogenaamde Kinseyschaal worden daarbij beschouwd als holebi's. Deze schaal loopt van 0 (exclusief heteroseksueel), over 3 (biseksueel) tot 6 (exclusief homoseksueel).

Op basis van een gepoolde dataset van de SCV-survey (bundeling van de 3 meest recente edities) kan zo 5% van de meerderjarige Vlamingen beschouwd worden als holebi. Naar geslacht blijft het verschil beperkt. Naar leeftijd is er wel een duidelijk verschil. Het aandeel holebi's bij de oudste leeftijdsgroepen ligt opvallend lager. Mogelijk houdt dit verband met een lagere 'coming out' in deze groepen. Daarnaast ligt ook het aandeel personen dat 'weet niet' antwoordt of niet antwoordt, in de oudere leeftijdsgroepen hoger dan in de jongere leeftijdsgroepen.

Wat gezinstype betreft, blijven de verschillen beperkt: holebi's wonen in vergelijking met hetero's iets meer in bij de ouders en iets meer samen met een partner zonder kinderen.

3.135 Seksuele oriëntatie

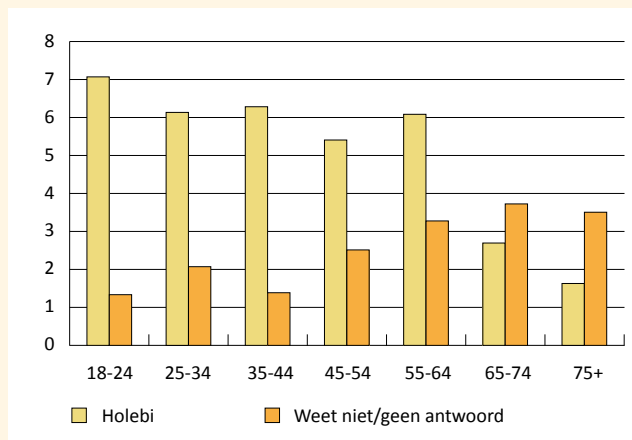
Inschatting van de eigen seksuele oriëntatie op de Kinseyschaal, in 2013-2015, in %.

	Mannen	Vrouwen	Totaal
0 - exclusief heteroseksueel	86	86	86
1	6	7	6
2	1	2	2
3 - biseksueel	2	1	2
4	0	0	0
5	1	0	0
6 - exclusief homoseksueel	2	1	1
Totaal hetero (0-1)	92	93	92
Totaal holebi (2-6)	6	4	5
Weet niet/geen antwoord	2	3	3
Algemeen totaal	100	100	100

Bron: SCV-survey (gepoolde dataset 2013-2015).

3.136 Leeftijdsverdeling holebi's

Aandeel holebi's en personen die 'weet niet' of niet antwoorden op de vraag naar seksuele oriëntatie, naar leeftijd, in 2013-2015, in %.

Bron: SCV-survey (gepoolde dataset 2013-2015).

De SCV-data geven aan dat de verschillen op vlak van sociaaleconomische positie tussen holebi's en hetero's relatief beperkt blijven. Naar opleiding en inkomen zijn er geen significante verschillen. Holebi's zijn iets vaker dan hetero's aan het werk en minder vaak op pensioen, maar dat hangt samen met het jongere leeftijdsprofiel van holebi's. Ook naar subjectieve inschatting van de eigen gezondheid zijn er geen opvallende verschillen.

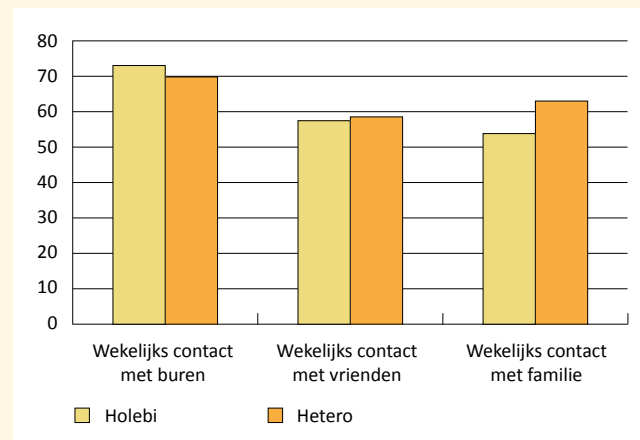
Wat maatschappelijke participatie betreft, blijken er weinig of geen verschillen tussen holebi's en hetero's op vlak van cultuurparticipatie, deelname aan het verenigingsleven en politieke participatie. Holebi's gebruiken wel vaker regelmatig het internet. Wat sociale contacten betreft is er enkel een verschil bij de contacten met familie. Die liggen iets lager bij holebi's dan bij hetero's. Bij contacten met burens en vrienden of kennissen zijn er geen verschillen.

Kijken we naar de tevredenheid met het leven in het algemeen dan is er op basis van de SCV-resultaten geen verschil vast te stellen tussen holebi's en hetero's. Beide groepen wijken niet of nauwelijks af van de gemiddelde score van 7,6 op een schaal van 0 (uiterst ontevreden) tot 10 (uiterst tevreden). Daarnaast werd ook de tevredenheid bevraagd met verschillende specifieke aspecten van het dagelijkse leven zoals de woning, de buurt waarin men woont, het inkomen, het werk, de besteding van de vrije tijd, de gezondheid en de sociale contacten. Ook daar werden geen significante verschillen opgetekend tussen holebi's en hetero's.

We vinden geen opvallende verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke holebi's, noch naar sociaaleconomische positie, noch naar maatschappelijke participatie, noch naar tevredenheid met het leven in het algemeen of specifieke aspecten. Vrouwelijke holebi's zijn iets minder vaak actief op de arbeidsmarkt, maar een gelijkaardig verschil is er ook tussen vrouwelijke en mannelijke hetero's.

3.137 Sociale contacten holebi's

Aandeel personen dat minstens wekelijks contact heeft met burens, vrienden of familie naar seksuele oriëntatie, in 2013-2015, in %.

Bron: SCV-survey (gepoolde dataset 2013-2015).

Bij dit alles dient opgemerkt te worden dat bovenstaande bevindingen gebaseerd zijn op de resultaten van de SCV-survey die gericht is op de bevolking van 18 jaar en ouder. De situatie van jongere holebi's komt daardoor niet in beeld. Europees onderzoek maakt duidelijk dat het welbevinden van jonge holebi's lager ligt dan dat van hun heteroseksuele leeftijdsgenoten. Zo geeft een grote meerderheid van de holebi's aan tijdens hun schoolloopbaan slachtoffer of getuige geweest te zijn van discriminerend gedrag.

Houding tegenover holebiseksualiteit

De meest recente SCV-gegevens over de houding van de Vlamingen tegenover holebi's geven aan dat holebiseksualiteit tegenwoordig breed aanvaard wordt. 91% van de Vlamingen vindt dat holebi's hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen. Respectievelijk 62% en 67% heeft er geen probleem mee dat mannen seksuele betrekkingen hebben met mannen en vrouwen met vrouwen. Het homohuwelijk, ingevoerd in België in 2006, wordt goedgekeurd door goed drie kwart van de Vlamingen. En een ruime meerderheid gaat akkoord met gelijke adoptierechten voor holebikoppels.

Daartegenover staat wel nog steeds een relatief klein deel van de bevolking dat zich expliciet verzet tegen holebiseksualiteit. Respectievelijk 15% en 13% vindt seksuele betrekkingen tussen 2 mannen of tussen 2 vrouwen niet ok. 6% wil geen holebi-leerkracht voor zijn of haar kind. 5% wil geen homokoppel als buur.

Maar naast deze beperkte groep die holebiseksualiteit expliciet afwijst, is er ook een grotere groep die weliswaar op de meeste stellingen een positieve, sociaal aanvaarde houding aanneemt, maar op andere, meer subtiele stellingen zich eerder negatief opstelt tegenover holebiseksualiteit. Zo vindt ongeveer een derde van de Vlamingen dat er in onze samen-

3.138 Houding tegenover holebiseksualiteit

Aandeel respondenten dat het (helemaal) eens, noch eens/noch oneens en (helemaal) oneens is met de uitspraken, 18-85 jaar, in 2015, in %.

	% eens	% noch eens/ noch oneens	% oneens
Algemene aanvaarding van holebiseksualiteit			
Homoseksuelen moeten leven kunnen leiden zoals zij dat willen.	91	6	3
Kinderen zouden moeten leren dat het normaal is holebi te zijn.	55	22	23
Het is niet goed dat mannen seks hebben met mannen.	15	22	62
Het is niet goed dat vrouwen seks hebben met vrouwen.	13	19	67
Gelijke huwelijks- en adoptierechten voor holebi's			
Het is goed dat paren van hetzelfde geslacht nu ook kunnen trouwen.	77	12	11
Koppels van 2 mannen moeten dezelfde rechten krijgen als koppels van verschillend geslacht om kinderen te adopteren.	64	13	23
Koppels van 2 vrouwen moeten dezelfde rechten krijgen als koppels van verschillend geslacht om kinderen te adopteren.	72	12	16
Aandacht voor holebiseksualiteit in de samenleving			
Er is in het algemeen te veel aandacht voor homoseksualiteit.	31	24	44
Homoseksuelen moeten niet zo overdreven doen.	36	27	37
Als homoseksuelen net zo behandeld willen worden als iedereen, moeten ze niet zo veel ophef maken over hun seksuele voorkeur.	38	24	37
Al die aandacht voor homoseksuelen gaat u op den duur vervelen.	35	23	42
Documentaires op televisie over homoseksuelen vindt u onnodig.	28	25	47
Aanwezigheid holebiseksualiteit in de naaste omgeving			
U vindt het aanstootgevend als 2 mannen in het openbaar zoenen.	31	15	54
U vindt het aanstootgevend als 2 vrouwen in het openbaar zoenen.	24	15	61
U zou het een probleem vinden als uw kind op school les krijgt van een homoseksuele leraar of lerares.	6	6	88
U zou het een probleem vinden als er een homoseksueel koppel in het huis naast u zou komen wonen.	5	5	90
U zou het een probleem vinden als uw kind zou samenwonen met een partner van hetzelfde geslacht.	18	14	68

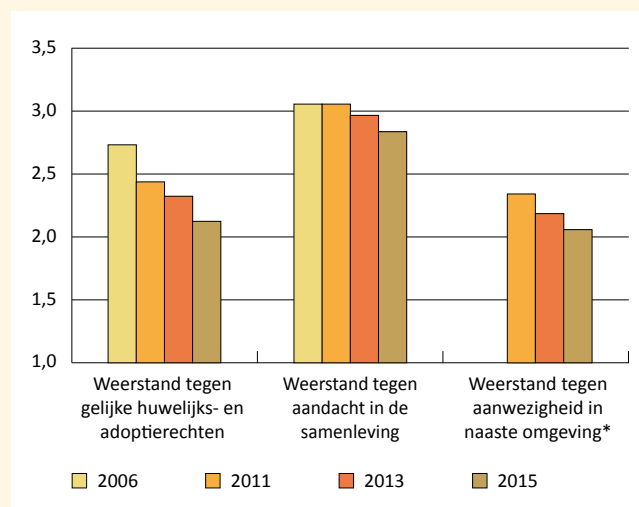
Bron: SCV-survey 2015.

ving te veel aandacht is voor holebiseksualiteit en dat holebi's niet zo overdreven moeten doen. 4 op de 10 gaan akkoord met de stelling dat als holebi's net zo behandeld willen worden als iedereen, ze niet zoveel ophef moeten maken over hun seksuele voorkeur. 31% van de bevolking vindt het aanstootgevend als 2 mannen in het openbaar zoenen, 24% vindt hetzelfde als 2 vrouwen dat doen. Ter vergelijking: slechts 11% vindt het aanstootgevend als een man en een vrouw in het openbaar zoenen. Bijna een kwart van de Vlamingen verzet zich tegen de stelling dat kinderen zouden moeten leren dat het normaal is om holebi te zijn. 18% van de Vlamingen zou het een probleem vinden als zijn of haar kind zou samenleven met iemand van hetzelfde geslacht. Deze resultaten geven aan dat ondanks een op het eerste zicht brede, algemene aanvaarding, een meer impliciete negatieve houding tegenover holebiseksualiteit toch nog steeds behoorlijk verspreid is.

Het bovenstaande maakt duidelijk dat de houding ten opzichte van holebiseksualiteit niet eenduidig is. Personen kunnen een verschillende houding aannemen naargelang het gaat om huwelijks- en adoptierechten, de aandacht voor holebiseksualiteit in de samenleving of de aanwezigheid van holebiseksualiteit in de naaste omgeving. Voor elk van deze dimensies werden stellingen in de SCV-survey opgenomen. Door de antwoorden op stellingen die betrekking hebben op dezelfde dimensie samen te nemen, kan de houding van Vlamingen per dimensie in kaart gebracht worden en kunnen vergelijkingen gemaakt worden over de tijd en tussen bevolkingsgroepen.

3.139 Evolutie van de houding tegenover holebi's

Evolutie in de houding van de bevolking tegenover gelijke huwelijks- en adoptierechten voor holebi's, tegenover aandacht voor holebiseksualiteit in de samenleving en tegenover aanwezigheid van holebiseksualiteit in de naaste omgeving, 18-85 jaar, van 2006 tot 2015, index met schaal van 1 tot 5 (hoe hoger, hoe negatiever).

* Niet bevraagd in 2006.

Bron: SCV-survey.

3.140 Houding tegenover transgenders

Aandeel respondenten dat het (helemaal) eens, noch eens/noch oneens en (helemaal) oneens is met de uitspraken, in 2015, in %.

	% eens	% noch eens/ noch oneens	% oneens
Genderambivalentie			
Er is iets mis met mensen die zich geen man of vrouw voelen.	29	22	49
U gaat liever niet om met mensen van wie niet duidelijk is of ze man of vrouw zijn.	23	19	58
Als u iemand ontmoet, dan vindt u het belangrijk om te weten of iemand een man of vrouw is.	60	14	26
Transities			
Als iemand goed heeft nagedacht over het veranderen van zijn of haar geslacht, dan is een operatie een goed idee.	66	19	14
Operaties om van geslacht te veranderen moeten mensen zelf maar betalen.	57	22	20
U verbreekt de vriendschap als blijkt dat een goede vriendin haar lichaam wil laten aanpassen om man te worden.	9	13	77
U verbreekt de vriendschap als blijkt dat een goede vriend zijn lichaam wil laten aanpassen om vrouw te worden.	10	12	77

Bron: SCV-survey 2015.

Uit deze berekeningen blijkt dat de houding tegenover **huwelijks- en adoptierechten** voor holebi's tussen 2006 en 2015 duidelijk positiever is geworden. Ook de houdingen tegenover de andere aspecten zijn in de meest recente jaren verbeterd, zij het dat dit bij de houding tegenover de aandacht voor holebiseksualiteit in de samenleving vrij beperkt blijft. De houding tegenover de aanwezigheid van holebi's in de naaste omgeving wordt wel pas bevestigd sinds 2011.

Uit de analyse blijkt verder dat mannen iets negatiever staan tegenover holebiseksualiteit dan vrouwen, dat de houding negatiever wordt naarmate de leeftijd toeneemt en dat hoger opgeleiden een positievere houding aannemen dan lager opgeleiden. Ook staan personen die holebi's persoonlijk kennen positiever tegen holebiseksualiteit dan personen die geen holebi's kennen.

Dat de houding van de Vlaming tegenover holebi's het afgelopen decennium positiever is geworden is terug te vinden bij nagenoeg alle leeftijdsgroepen en op alle gemeten dimensies. Enkel bij de 75-plussers is er inzake de houding tegenover de aandacht voor holebi's in de samenleving geen verbetering merkbaar. Ook bij de laaggeschoolden is er op deze dimensie tussen 2006 en 2015 geen sprake van een positieve evolutie.

Houding tegenover transgenders

In de SCV-survey van 2015 werd voor het eerst de houding van de Vlamingen tegenover transgenders gemeten. Daaruit blijkt dat de Vlamingen op dit vlak een diffuse houding aannemen. Enerzijds roepen de stellingen die te maken hebben met genderambivalentie behoorlijk wat weerstand op. Het gaat om stellingen die betrekking hebben op mogelijke onduidelijkheid over het geslacht van een persoon. 60% van de Vlamingen vindt het belangrijk om bij een ontmoeting te weten of iemand een man of vrouw is en als dat niet duidelijk is gaat bijna een kwart liever niet om met die persoon. Bijna een derde stelt expliciet dat er iets mis is met mensen die zich geen man of vrouw voelen.

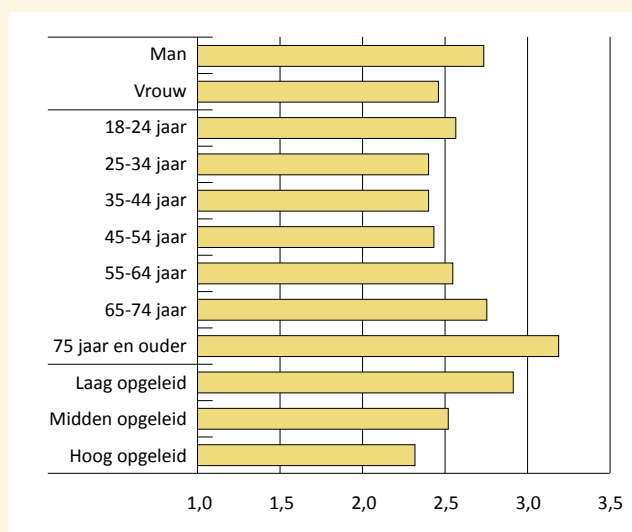
Anderzijds is de houding tegenover een medische transitie

relatief positief: 2 op de 3 Vlamingen vinden een operatie om van geslacht te veranderen een goed idee als iemand daar goed heeft over nagedacht. Slechts 1 op de 10 Vlamingen geeft aan dat hij of zij een vriendschap zou verbreken als een goede vriend of vriendin besluit zijn of haar lichaam te willen aanpassen. Wat nog opvalt: de houding tegenover een transitie mag dan wel overwegend positief zijn, toch vinden bijna 6 op de 10 dat de persoon in kwestie een medische transitie zelf moet betalen.

Door de antwoorden op de 7 stellingen samen te nemen, kan een samenvattende maat van de houding tegenover transgenders worden berekend. Een betrouwbaarheidsanalyse geeft aan dat de 7 items deel uitmaken van 1 schaal. Deze samen-

3.141 Houding tegenover transgenders per groep

Houding tegenover transgenders naar geslacht, leeftijd en opleiding, in 2015, index met schaal van 1 tot 5 (hoe hoger, hoe negatiever).

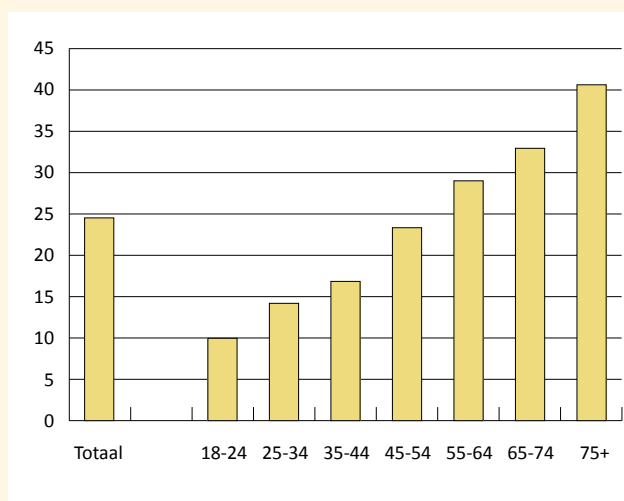
Bron: SCV-survey 2015.

vattende maat maakt vergelijkingen tussen bevolkingsgroepen mogelijk. Daaruit blijkt vooreerst dat in Vlaanderen vrouwen positiever staan tegenover transgenders dan mannen. Daarnaast zijn de leeftijdsgroepen tussen 25 en 54 jaar positiever over transgenders dan de jongste en de oudste leeftijdsgroepen. Ten slotte nemen hoger opgeleiden een positievere houding aan dan lager opgeleiden.

Aangezien het pas de eerste keer is dat de houding tegenover transgenders bevestigd werd in de SCV-survey, kan voorlopig geen evolutie in de tijd worden geschetst. Gelijkaardig survey-onderzoek van het Nederlandse Sociaal en Cultureel Planbureau uitgevoerd in 2014 maakt het wel mogelijk om te vergelijken met Nederland. Bij alle stellingen blijkt vooreerst dat het aandeel personen dat het noch eens, noch oneens is telkens hoger ligt in Nederland dan in Vlaanderen. De Nederlanders spreken zich dus minder expliciet uit over transgenders dan de Vlamingen. Daarnaast blijven de verschillen tussen Vlaanderen en Nederland relatief beperkt. Maar als er verschillen zijn, nemen de Nederlanders steeds een iets positievere houding aan. 60% van de Vlamingen vindt het bij een ontmoeting belangrijk te weten of iemand een man of vrouw is. In Nederland gaat het om 46% van de bevolking. Bijna een kwart van de Vlamingen gaat liever niet om met personen van wie niet duidelijk is of ze man of vrouw zijn. In Nederland spreekt slechts 15% van de bevolking zich in die zin uit. 57% van de Vlamingen vindt dat een medische transitie door de persoon zelf betaald moet worden. In Nederland ligt dat aandeel 21 procentpunten lager.

3.142 Personen met een functiebeperking naar leeftijd

Aandeel personen met een functiebeperking naar leeftijd, in 2013-2015, in %.

Bron: SCV-survey (gepoolde dataset 2013-2015).

Handicap

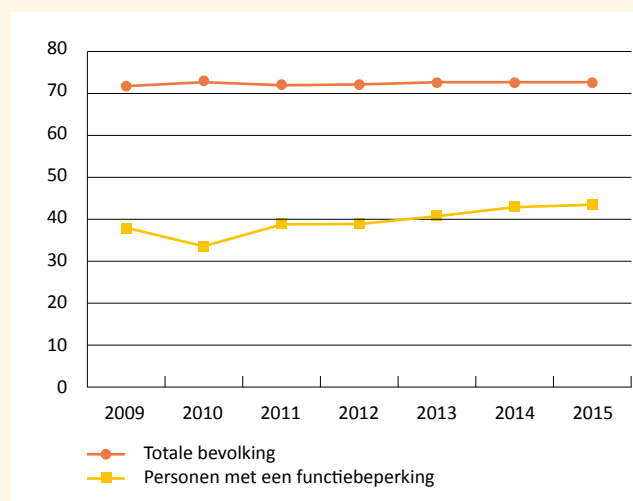
Maatschappelijke positie personen met een handicap

Om zicht te krijgen op de positie en de mate van maatschappelijke participatie van personen met een handicap wordt gebruik gemaakt van de gegevens van de SCV-survey. De afbakening van de groep gebeurt op basis van het feit of respondenten al dan niet aangeven hinder te ondervinden in hun dagelijkse bezigheden door een langdurige ziekte, aandoening of handicap. Er zijn een aantal bemerkings te maken bij deze operationalisering van de doelgroep. Het gaat ten eerste om een subjectieve inschatting van de persoon zelf en komt dus niet noodzakelijk overeen met een beleidsdefinitie van handicap, zoals gebruikt wordt in wetteksten of administratieve procedures. Daarnaast ontbreekt informatie over het soort aandoening en de aard van de beperkingen die voortvloeien uit de stoornis. Ook is het zo dat personen met ernstige beperkingen vaak verblijven in collectieve huishoudens en net die groep met surveys moeilijk bereikt wordt. En tot slot is het uiterst moeilijk om mensen met een verstandelijke beperking via een survey te bereiken. Met deze bemerkings moet bij de interpretatie van de volgende cijfers zeker rekening worden gehouden.

In de periode 2013 tot 2015 geeft 24% van de meerderjarige bevolking aan af en toe of voortdurend hinder te ondervinden van een langdurige ziekte, aandoening of handicap in de dagelijkse bezigheden. Bij de vrouwen ligt het aandeel **personen met een functiebeperking** opvallend hoger dan bij de mannen (27% tegenover 21%). Naar leeftijd zijn de oudste leeftijdsgroepen oververtegenwoordigd. Bij de 18- tot 24-jarigen gaat het om 10% van de bevolking, bij de 75-plussers loopt dat op

3.143 Werkzaamheidsgraad van personen met een functiebeperking

Evolutie van de werkzaamheidsgraad van de totale bevolking en van personen met een functiebeperking, 20-64 jaar, van 2009 tot 2015, in %.

Bron: ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

tot 41%. Daarmee samenhangend zijn er relatief gezien meer personen met een functiebeperking bij de alleenstaanden (35%).

De SCV-gegevens wijzen op een duidelijke achterstand op **sociaaleconomisch** vlak. Personen met een functiebeperking zijn vaker dan personen zonder beperking laagopgeleid (47% tegenover 29%) en bevinden zich vaker in het laagste inkomenskwintiel (26% tegenover 18%). Dat is niet alleen een gevolg van de oudere leeftijdsstructuur van de groep personen met een functiebeperking, want ook de groep tot 65 jaar bevindt zich in een vergelijkbare mindere sociaaleconomische positie. Het hangt deels samen met het feit dat personen met een functiebeperking minder vaak aan het werk zijn dan personen zonder functiebeperking. De werkzaamheidsgraad van personen met een functiebeperking lag volgens de EAK-enquête in 2015 op 43%. Dat is 29 procentpunten lager dan de werkzaamheidsgraad van de totale bevolking van 20 tot 65 jaar. Terwijl de werkzaamheidsgraad van de totale bevolking in de meest recente jaren min of meer stabiel gebleven is, is de werkzaamheidsgraad van personen met een functiebeperking iets toegenomen. Daarmee is de kloof tussen beide groepen beperkt verkleind.

De Vlaamse overheid heeft zich voorgenomen om op het vlak van tewerkstelling van personen met een handicap een voorbeeldfunctie te bekleden. Zij heeft zichzelf tot doel gesteld dat tegen 2020 minstens 3% van het totaal aantal **personeelsleden** personen met een handicap zouden zijn. In 2015 ging het echter slechts om 1,3% van de personeelsleden. Dat aandeel is na een gestage stijging tussen 2006 en 2013 in de meest recente jaren weer beperkt gedaald. Daarmee is de afstand tot het streefcijfer van 3% nog iets groter geworden.

Wat **maatschappelijke participatie** betreft, blijken personen met een functiebeperking op de meeste domeinen minder

actief te zijn dan personen zonder functiebeperking. Ze participeren minder aan cultuur, doen minder vaak aan sport, zijn minder vaak actief lid van een vereniging en gebruiken minder vaak het internet. Op vlak van politieke participatie en contacten met bureaus en familie zijn er geen duidelijke verschillen met de personen zonder functiebeperking. Bij de contacten met vrienden en kennissen is er wel een verschil: personen met een functiebeperking hebben minder contact met deze groep. En ook hier geldt weer dat dit niet alleen een gevolg is van het feit dat de personen met een functiebeperking gemiddeld ouder zijn dan personen zonder functiebeperking, want ook de personen met een functiebeperking tot 65 jaar participeren minder dan hun leeftijdsgenoten zonder functiebeperking.

Dit alles resulteert in een lagere **tevredenheid** van personen met een functiebeperking met het leven in het algemeen. De personen met een functiebeperking geven zichzelf gemiddeld 7,0 op 10 op een schaal van 0 (uiterst ontevreden) tot 10 (uiterst tevreden). Bij de personen zonder functiebeperking is dat gemiddeld 7,8. Ook voor alle specifieke aspecten die worden bevraagd in de SCV-survey zoals de woning, de buurt waarin men woont, het inkomen, het werk, de besteding van de vrije tijd, de gezondheid en de sociale contacten, ligt de tevredenheid bij personen met een functiebeperking telkens lager dan bij personen zonder functiebeperking.

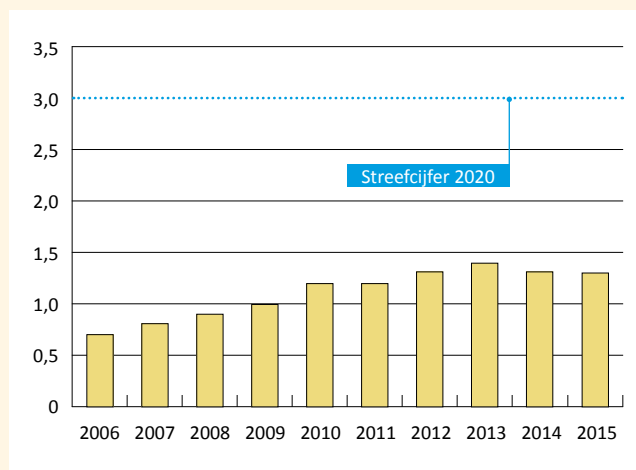
Houding tegenover personen met een handicap

De meest recente meting van de houding tegenover personen met een handicap gebeurde in de SCV 2014 en kwam al aan bod in de vorige editie van VRIND. Het aandeel personen dat het toen eens en oneens was met de verschillende stellingen, is daar terug te vinden. Hier worden enkel de scores op de samenvattende indices nog eens hernomen.

In het Pact 2020 wordt de SCV-meting van de houding tegenover personen met een handicap gebruikt om op te volgen of de vooroordelen tegenover deze groep toe- of afnemen. Daartoe worden 3 indices berekend voor de 3 gemeten verschillende aspecten van de houding: de houding tegenover gelijke rechten voor personen met een handicap, de houding tegenover contacten met personen met een handicap en de houding tegenover overheidssteun voor personen met een handicap. Aangezien in 2014 pas voor de eerste keer deze verschillende aspecten werden gemeten, kan voorlopig nog geen vergelijking in de tijd worden gemaakt. Wel kan via deze indices de houding van verschillende groepen met elkaar worden vergeleken. Daaruit blijkt dat er weinig of geen verschil is tussen de houding van mannen en vrouwen. Naar leeftijd is er enkel tegenover contacten met personen met een handicap een duidelijk verschil: de jongere leeftijdsgroepen staan positiever tegenover contacten met personen met een handicap dan de oudere leeftijdsgroepen. Ten slotte blijken hoog opgeleiden op 2 van de 3 aspecten positiever te staan dan laagopgeleiden. Bij de houding tegenover gelijke rechten is er weinig of geen verschil naar opleiding. Maar al bij al zijn de gevonden verschillen naar geslacht, leeftijd en opleiding steeds vrij beperkt.

3.144 Personen met een handicap in de Vlaamse overheid

Evolutie van het aandeel personen met een handicap tewerkgesteld in de Vlaamse overheid en streefcijfer in 2020, van 2006 tot 2015, in %.

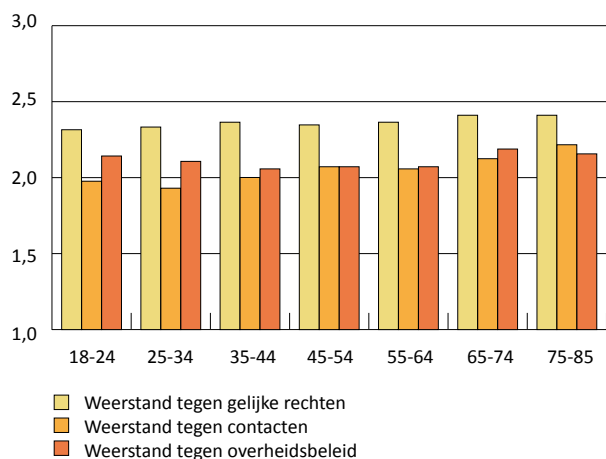
Bron: Dienst Diversiteitsbeleid.

3.145 Opvattingen tegenover personen met een handicap

Houding van de bevolking tegenover gelijke rechten voor personen met een handicap, tegenover contacten met personen met een handicap en tegenover overheidssteuning voor personen met een handicap naar leeftijd, 18-85 jaar, in 2014, index met schaal van 1 tot 5 (hoe hoger, hoe negatiever).

Bron: SCV-survey 2014.

Maatschappelijke participatie van kansengroepen

Tot slot wordt in wat volgt nog kort ingegaan op de maatschappelijke participatie van alle kansengroepen: niet alleen vrouwen, holebi's en personen met een handicap, maar ook laagopgeleiden, alleenstaanden en alleenstaande ouders en personen met een niet-EU-herkomst. De maatschappelijke positie van personen van buitenlandse herkomst en de houding van de bevolking tegenover vreemdelingen en migratie komt ook uitgebreid aan bod in hoofdstuk 3.5 over diversiteit, inburgering en integratie.

In het Pact 2020 heeft de Vlaamse Regering zich tot doel gesteld om de maatschappelijke participatie van al deze kansengroepen te verbeteren en dit op vlak van cultuur, sport, het verenigingsleven, internetgebruik en politieke participatie. De vorderingen worden gemeten door het aandeel van elke kansengroep bij de participanten te vergelijken met het aandeel van de kansengroep in de totale bevolking. Is die verhouding gelijk aan 1 dan is er sprake van een **proportionele deelname** van de kansengroep in kwestie. Is die verhouding lager dan 1 dan neemt de kansengroep te weinig deel.

Bij nagenoeg alle groepen en op quasi alle domeinen wijzen de resultaten van de SCV-survey op een achterstand. Enige uitzondering hierop zijn de holebi's die op haast alle domeinen - behalve aan het verenigingsleven - meer dan proportioneel participeren. Ook de alleenstaande ouders halen op verschillende domeinen een score (beperkt) hoger dan 1. Hetzelfde geldt voor de cultuurparticipatie bij vrouwen en voor de internetparticipatie van personen met een niet-EU-herkomst. Maar bij alle andere groepen en alle andere aspecten is er telkens sprake van een achterstand. Algemeen genomen is de achterstand het grootst bij de laaggeschoolden en de ouderen.

3.146 Maatschappelijke participatie van kansengroepen

Verhouding van het aandeel in de participatie tegenover het aandeel in de bevolking, per kansengroep, 2013-2015.

	Vrouwen	Laaggeschoolden	Ouderen (55+)	Personen met een functiebeperking
Cultuurparticipatie	1,01	0,40	0,61	0,70
Sportbeoefening	0,91	0,71	0,81	0,77
Lidmaatschap vereniging	0,92	0,80	0,95	0,84
Internetgebruik	0,95	0,66	0,69	0,84
Politieke participatie	0,96	0,66	0,83	0,93
Gemiddelde score	0,95	0,65	0,78	0,82

	Niet-EU-herkomst*	Holebi's	Alleenstaande ouders	Alleenstaanden
Cultuurparticipatie	0,74	1,04	1,12	0,76
Sportbeoefening	1,06	1,05	0,81	0,80
Lidmaatschap vereniging	0,69	0,93	0,74	0,85
Internetgebruik	1,12	1,11	1,06	0,69
Politieke participatie	0,61	1,14	0,98	0,91
Gemiddelde score	0,84	1,05	0,94	0,80

Toelichting: cultuurparticipatie: minstens 1 keer in het afgelopen jaar deelname aan 3 verschillende culturele activiteiten; sportbeoefening: aan sport doen inclusief fietsen en wandelen; lidmaatschap vereniging: actief lid van minstens 1 vereniging; internetgebruik: minstens 1 keer gebruik van internet in afgelopen 3 maanden; politieke participatie: minstens 1 keer in afgelopen jaar deelname aan 1 politieke activiteit.

* Herkomst wordt bepaald op basis van de huidige nationaliteit van de persoon, de geboortenationaliteit van de persoon en de geboortenationaliteit van de ouders. Is 1 van deze 4 een niet-EU-nationaliteit, dan wordt de persoon beschouwd als een persoon van niet-EU-herkomst.

Bron: SCV-survey (gepoolde dataset 2013-2015).

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

European Union Agency for Fundamental Rights (2013). *EU LGBT survey - European Union lesbian, gay, bisexual and transgender survey - Results at a glance*.

Homans, L. (2014). *Beleidsnota Gelijke Kansen 2014-2019*. Brussel: Vlaams Parlement.

IGVM & FOD WASO (2016). *De loonkloof tussen vrouwen en mannen in België. Rapport 2016*.

IGVM (2015). *Transgender personen in België die een wijziging van de officiële geslachtsvermelding aanvragen – 2015. Gegevens uit het Rijksregister*.

Kuyper, L. (2016). *LHBT-monitor 2016. Opvattingen over en ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Algemene Directie Statistiek: <http://statbel.fgov.be>

Dienst Diversiteitsbeleid:

<http://www.bestuurszaken.be/diversiteitsbeleid>

European Union Agency for Fundamental Rights:

<http://fra.europa.eu/en>

Eurostat: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

Gelijke Kansen in Vlaanderen: <http://www.gelijkekansen.be>

Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen (IGVM):

<http://igvm-iefh.belgium.be/nl>

Onderwijsstatistieken van het Departement O&V:

<http://onderwijs.vlaanderen.be/onderwijsstatistieken>

Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening: <http://www.rva.be>

Steunpunt Werk: <http://www.steunpuntwerk.be>

Sexpert Vlaanderen: <http://www.sexpert-vlaanderen.ugent.be/>

Vlaams Tijdsbestedingsonderzoek van de Onderzoeksgroep

TOR (VUB): www.tijdsbestedingsonderzoek.be

DEFINITIES

Werkzaamheidsgraad Aandeel werkenden in de bevolking op arbeidsleeftijd (20-64 jaar).

Ongekwalficeerde uitstroom Aandeel personen tussen 18 en 24 jaar dat ten hoogste een diploma van het lager secundair onderwijs behaald heeft en dat niet deelgenomen heeft aan een opleiding tijdens een referentieperiode van 4 weken voorafgaand aan de bevraging.

Levenslang leren Aandeel personen tussen 25 en 64 jaar dat een opleiding heeft gevolgd tijdens een referentieperiode van 4 weken voorafgaand aan de bevraging.

Laaggeschoolden Personen zonder diploma of met hoogstens een diploma lager (secundair) onderwijs.

Middengeschoolden Personen met hoogstens een diploma hoger secundair onderwijs of met een diploma post-secundair niet-hoger onderwijs.

Hooggeschoolden Personen met een diploma hoger onderwijs (van het korte of het lange type) of met een diploma universitair onderwijs.

Holebi's Verzamelterm voor homoseksuelen, lesbiennes en biseksuelen. In de SCV-survey wordt ter beschrijving van de eigen seksualiteit de zogenaamde Kinseyschaal gebruikt. Deze 7-puntenschaal loopt van 0 (exclusief heteroseksueel), over 3 (biseksueel) tot 6 (exclusief homoseksueel). De respondenten die zichzelf in de categorieën 2 tot en met 6 plaatsen, worden beschouwd als holebi's.

Personen met een functiebeperking Personen die aangeven af en toe of voortdurend gehinderd te worden in hun dagelijkse bezigheden door een langdurige ziekte, aandoening of handicap.

Transgenders Personen waarbij het geboortegeslacht niet overeenstemt met hun genderidentiteit (hoe ze zich voelen) en dat ook uit in hun gedrag (bijvoorbeeld via kleding of andere uiterlijke kenmerken).

DIVERSITEIT, INBURGERING EN INTEGRATIE

3.5

BLIKVANGERS

- Het aantal vreemdelingen in het Vlaamse Gewest is de voorbije 25 jaar bijna onafgebroken gestegen. Vooral tijdens de meest recente jaren is de stijging van het aantal vreemdelingen telkens behoorlijk groot. Begin 2016 ging het om goed 526.000 personen of 8,1% van de totale bevolking (figuur 3.147).
- Bijna 2 op de 3 vreemdelingen zijn EU-burgers. Het opvallend Europese karakter van de vreemde bevolking in Vlaanderen en België wordt in de buurlanden enkel overtroffen in Luxemburg (figuur 3.152).
- Begin 2014 was 19% van de Vlaamse bevolking van buitenlandse herkomst (figuur 3.154). Dat aandeel ligt 2,5 keer hoger dan het aandeel vreemdelingen. Bij de jongste groep Vlamingen (0 tot 5 jaar) ligt het aandeel personen van buitenlandse herkomst het hoogst: daar is meer dan 1 op de 3 van buitenlandse herkomst (figuur 3.156).
- Het aantal vreemdelingen dat jaarlijks naar Vlaanderen immigrereert, is tussen 2000 en 2015 verdubbeld (figuur 3.158). In 2015 kwamen bijna 47.600 vreemdelingen zich in Vlaanderen vestigen. De stijging van het aantal immigranten is relatief gezien het grootst bij de Polen, de Roemenen en de Bulgaren (figuur 3.159). Bij de Marokkanen neemt het aantal immigranten vanaf 2012 opvallend af.
- In 2015 werden goed 35.000 asielaanvragen ingediend in België. Dat aantal ligt meer dan dubbel zo hoog als in 2014. Vooral in de 2de helft van 2015 steeg het aantal asielaanvragen zeer sterk (figuur 3.160).
- 3 op de 4 Vlamingen geven aan iemand van een andere herkomst of cultuur persoonlijk te kennen (figuur 3.164). Goed de helft van de bevolking heeft minstens wekelijks contact met deze persoon.
- In vergelijking met de vorige metingen is de houding van de Vlamingen tegenover vreemdelingen en migratie opvallend positiever geworden. Dit is het geval bij zowel mannen als vrouwen, bij alle leeftijds- en opleidingsgroepen en bij nagenoeg alle gebruikte opdelingen naar woonplaats en buurtsamenstelling (figuren 3.166 en 3.167).
- De sociaaleconomische positie van personen afkomstig van buiten de EU is nog steeds een pak slechter dan de positie van personen van Belgische of EU-herkomst. Dat blijkt onder meer uit gegevens over werkzaamheid, werkloosheid, arbeidsregime en dagloonklasse van de verschillende herkomstgroepen (figuren 3.168 en 3.170).

De Vlaamse samenleving is de voorbije decennia grondig veranderd. Diversiteit is een dagelijkse realiteit geworden. De Vlaamse Regering kiest voor een maatschappijmodel waarin mensen samenleven op grond van gelijkwaardigheid, binnen een kader van normen en waarden eigen aan de Vlaamse samenleving en met respect voor ieders eigenheid. Het einddoel is een actieve participatie van allen en de creatie van voldoende sociale samenhang.

Dit hoofdstuk beschrijft achtereenvolgens de omvang van de vreemde bevolking en de bevolking van buitenlandse herkomst, de wijze waarop wordt samengeleefd, het Vlaamse inburgeringsbeleid en de bijzondere groep van de woonwagenbewoners.

Aanwezigheid en instroom

De huidige diversiteit van de Vlaamse samenleving is een gevolg van de verschillende migratiegolven van de voorbije decennia. In de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog ging het vooral om Italianen en Polen die kwamen werken in de steenkoolmijnen. Vanaf halverwege de jaren 1950 werden die groepen aangevuld met personen uit Spanje, Griekenland, Marokko en Turkije. In 1974 werd een immigratiestop ingesteld die officieel nog steeds van kracht is. Deze immigratiestop is echter niet van toepassing op een aantal groepen. Zo genieten EU-burgers vrij verkeer binnen de Europese Unie. Daarnaast is nog migratie mogelijk vanuit landen van buiten de EU in het kader van gezinshereniging of gezinsvorming. De immigratiestop is ook niet van toepassing op asielzoekers die op basis van de bepalingen van het Verdrag van Genève als vluchteling erkend worden. Ten slotte kunnen buitenlandse studenten en arbeidsmigranten via een systeem van specifieke verblijfs- en arbeidsvergunningen tijdelijk in ons land verblijven.

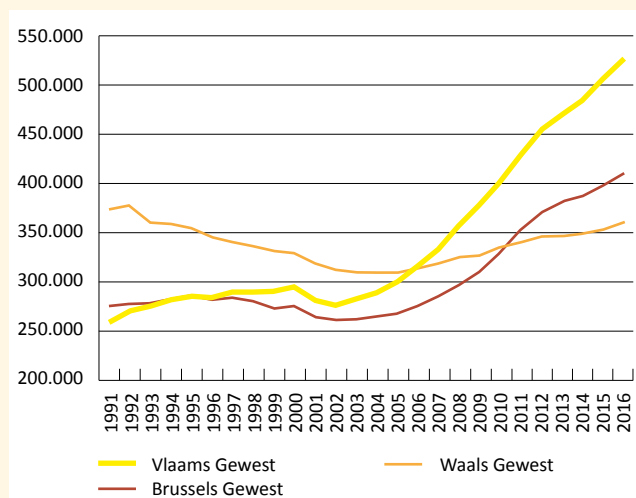
De instroom van al deze groepen en hun nakomelingen zorgen voor een toenemende verkleuring van de Vlaamse samenleving. Hierna wordt eerst ingegaan op het aantal personen met een huidige vreemde nationaliteit. Daarna komt het aantal personen van buitenlandse herkomst aan bod. Ten slotte wordt ingegaan op de jaarlijkse instroom van vreemdelingen in Vlaanderen.

Personen met een vreemde nationaliteit

Begin 2016 woonden er in het Vlaamse Gewest 526.394 **vreemdelingen** (= personen met een huidige vreemde nationaliteit), goed voor 8,1% van de bevolking. Het aantal vreemdelingen is de voorbije 25 jaar bijna onafgebroken gestegen. Enkel begin jaren 2000 daalde dat aantal in beperkte mate. Vooral het laatste decennium is de stijging van het aantal vreemdelingen telkens behoorlijk groot.

3.147 Vreemdelingen naar gewest

Evolutie van het aantal personen met een huidige vreemde nationaliteit per gewest, van 1991 tot 2016, telkens op 1 januari.

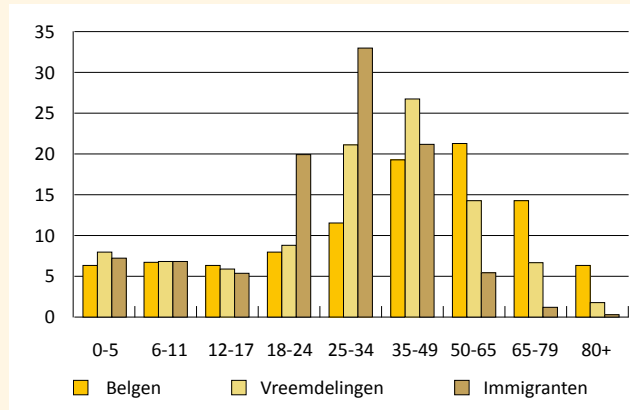
Bron: ADS, bewerking SVR.

Het Vlaamse Gewest is vandaag het gewest met het hoogste aantal vreemdelingen. Het relatieve aandeel vreemdelingen ligt in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest (34,6%) en het Waalse Gewest (9,9%) wel nog duidelijk hoger. Alles samen woonden er begin 2016 in België 1.295.660 vreemdelingen wat overeenkomt met 11,5% van de totale bevolking.

Begin 2016 waren goed een kwart van de vreemdelingen in het Vlaamse Gewest Nederlanders (26%). Daarna volgen de Polen (7%), de Marokkanen (5%), de Roemenen en de Italianen (elk 5%), de Fransen en de Turken (elk 4%). Bijna 2 op de 3 vreemdelingen hebben de nationaliteit van een lidstaat van de Europese Unie (65%).

3.149 Leeftijd Belgen, vreemdelingen en immigranten

Aandeel van elke leeftijdsgroep in de bevolking met Belgische nationaliteit (Belgen), in de bevolking met vreemde nationaliteit (vreemdelingen) en in de vanuit het buitenland immigrerende personen met vreemde nationaliteit (immigranten), in %, bij Belgen en vreemdelingen op 1 januari 2016, bij immigranten in de loop van 2015.

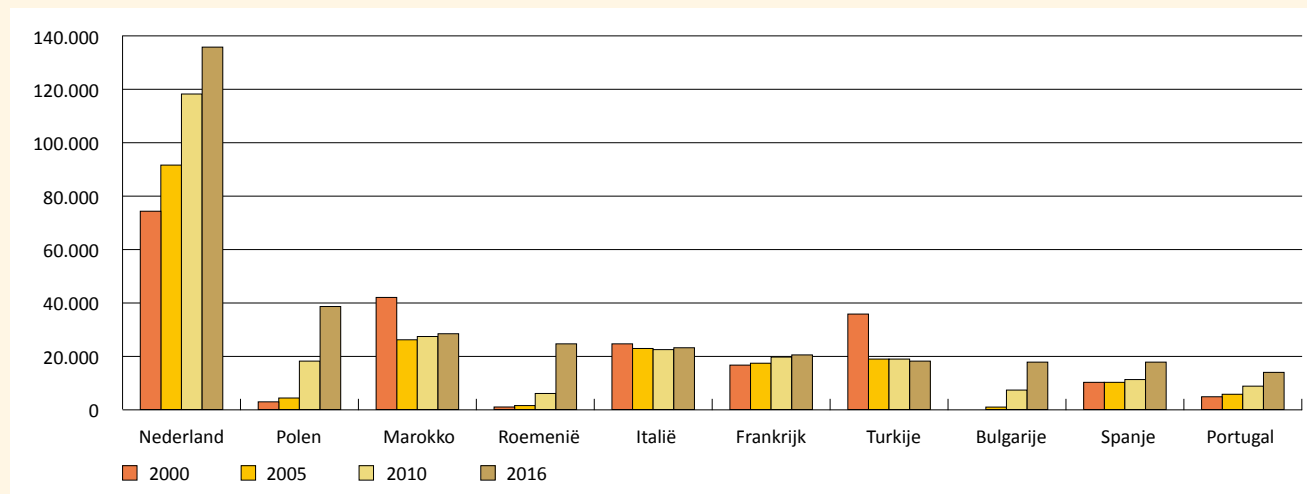

Bron: ADS, bewerking SVR.

De algemene toename van het aantal vreemdelingen tijdens de voorbije decennia heeft zich niet gelijkmatig voorgedaan bij alle nationaliteiten. Het aantal Nederlanders is sinds 2000 bijna verdubbeld. Ook het aantal Polen, Roemenen en Bulgaren is sterk gestegen, maar in tegenstelling tot de Nederlanders situeert de toename van deze groepen zich vooral tijdens de meest recente jaren. Ook het aantal Spanjaarden en Portugezen is de jongste jaren duidelijk toegenomen. Daar staat tegenover dat het aantal Marokkanen en Turken aanzienlijk is gedaald doordat een groot deel van hen sinds de versoepeling van de nationaliteitswetgeving in 2000 Belg is geworden.

3.148 Top 10 van de vreemdelingen

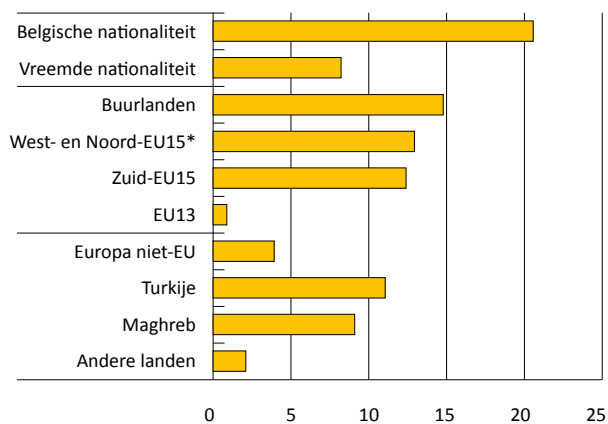
Aantal personen van de 10 talrijkste vreemde nationaliteiten in 2016 en het aantal personen met deze nationaliteiten in 2000, 2005 en 2010, telkens op 1 januari.

Bron: ADS, bewerking SVR.

3.150 65-plussers bij Belgen en vreemdelingen

Aandeel personen van 65 jaar en ouder in de Belgische en vreemde bevolking en bij de verschillende vreemde nationaliteitsgroepen, op 1 januari 2016, in %.

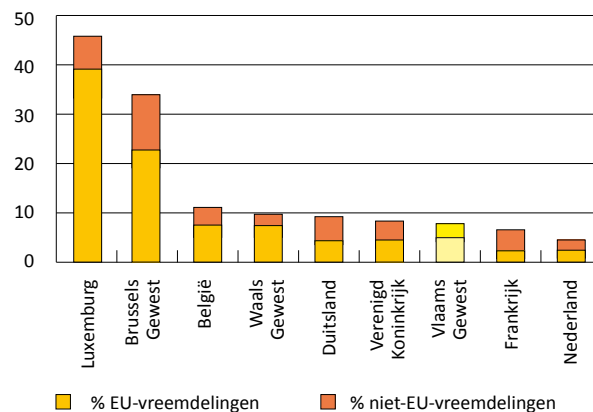

* Exclusief België.
Bron: ADS, bewerking SVR.

Het profiel van de vreemdelingen verschilt duidelijk van dat van de Belgen. Bij de vreemde bevolking zijn de mannen in de meerderheid (52%), bij de Belgen lichtjes in de minderheid (49%). Maar vooral naar leeftijd is het verschil opvallend. Bij de Belgen zijn de leeftijdsgroepen van 35 tot 64 jaar relatief gezien het grootst, bij de vreemdelingen zijn dat de groepen van 25 tot 49 jaar. Bovendien ligt het aandeel van de oudere leeftijdsgroepen opvallend lager bij de vreemdelingen dan bij de Belgen. Het aandeel 65-plussers is bij de Belgen (21%) meer dan dubbel zo hoog als bij de vreemdelingen (8%). Bij de personen met een nationaliteit van één van de buurlanden ligt dat aandeel het hoogst (15%). Bij de personen met een natio-

3.152 Vreemdelingen in West-Europa

Aandeel vreemdelingen met EU-nationaliteit en aandeel vreemdelingen met nationaliteit van buiten de EU, telkens in de totale bevolking op 1 januari 2015, in België*, de gewesten* en de buurlanden, in %.

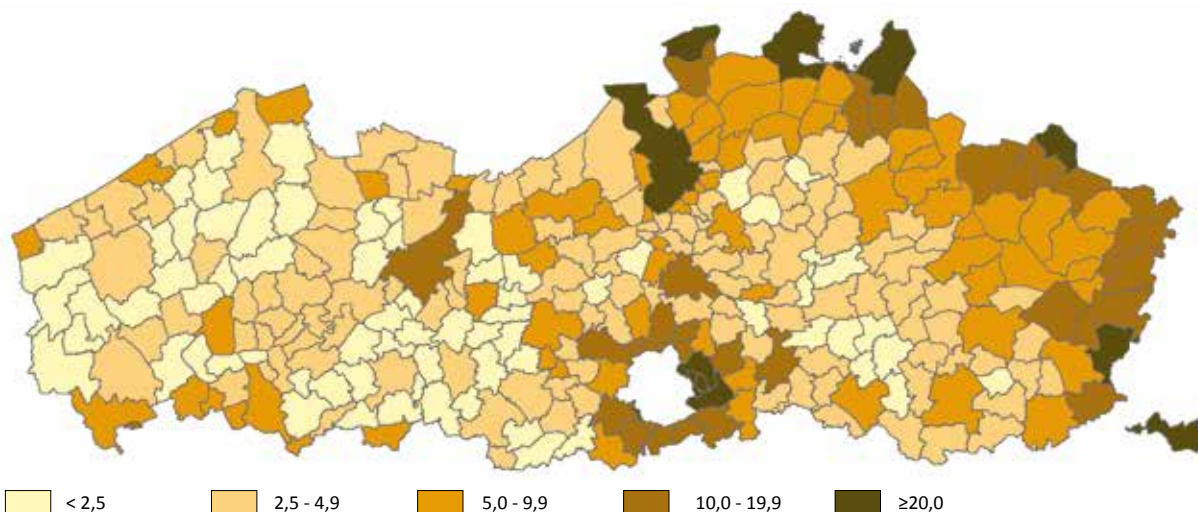
* Cijfers voor België en de gewesten zijn gebaseerd op cijfers ADS.
Bron: Eurostat, ADS, bewerking SVR.

naliteit van één van de recenter toegetreden EU-landen (EU13) gaat het slechts om 1%.

Het aandeel vreemdelingen ligt in het Vlaamse Gewest het hoogst in de grensstreek met Nederland in de provincies Antwerpen en Limburg, in de rand rond Brussel, in de grootsteden Antwerpen en Gent en in Midden-Limburg. Ook de centrumsteden scoren vrij hoog. De nationaliteit van de vreemdelingen verschilt van regio tot regio. Aan de grens met Nederland gaat het vooral om Nederlanders, in de rand rond Brussel om EU-burgers. De niet-Europese vreemdelingen wonen hoofdzakelijk in Antwerpen, Gent en de centrumsteden.

3.151 Vreemdelingen per gemeente

Aandeel van de bevolking met een vreemde nationaliteit per gemeente, op 1 januari 2016, in %.

Bron: ADS, bewerking SVR.

Vergeleken met de buurlanden ligt het aandeel vreemdelingen in Vlaanderen ongeveer op het niveau van het Verenigd Koninkrijk, iets boven dat van Frankrijk en Nederland en onder dat van Duitsland en Luxemburg. In Luxemburg heeft 46% van de inwoners een vreemde nationaliteit. Het opvallend Europese karakter van de vreemde bevolking in Vlaanderen en België wordt in de buurlanden enkel overtroffen in Luxemburg.

In de vermelde cijfers over personen met een huidige vreemde nationaliteit wordt enkel rekening gehouden met diegenen met een langdurige (meer dan 3 maanden) verblijfsvergunning. Daardoor blijven asielzoekers waarvan de procedure loopt en personen die onwettig in ons land verblijven buiten beeld. Begin 2015 lag het aantal asielzoekers in de procedure (ingeschreven in het wachtregister) met woonplaats in het Vlaamse Gewest op bijna 14.000. Over de personen zonder wettige verblijfsvergunning zijn geen Vlaamse cijfers beschikbaar.

Personen van buitenlandse herkomst

Bovenstaande cijfers slaan enkel op de personen met een huidige vreemde nationaliteit en dus niet op alle **personen van buitenlandse herkomst**. Zo hebben heel wat vreemdelingen in de loop van de voorbije decennia de Belgische nationaliteit verworven. Het aantal **nationaliteitswijzigingen** kende door wijzigingen aan de procedures een piek in de jaren 1985, 1992 en 2000-2001. Na een daling in 2014 tot onder de 10.000 nationaliteitsverwervingen steeg dat aantal in 2015 weer tot iets boven de 14.000. Ook in de andere gewesten is er na een daling in 2014 weer sprake van een stijging in 2015.

Als bij het aandeel vreemdelingen (personen met een huidige vreemde nationaliteit) ook de personen worden geteld die de Belgische nationaliteit hebben verworven, komt men tot het aandeel personen dat geboren is met een andere dan de België-

sche nationaliteit. Begin 2014 ging het samen om 13% van de Vlaamse bevolking. Telt men daarbij ook de personen die Belg zijn vanaf hun geboorte maar een vader of moeder hebben die zelf bij hun geboorte een niet-Belgische nationaliteit hadden, dan komt men tot het totaal aantal personen van buitenlandse herkomst. Het gaat om de doelgroep van het Vlaamse integratiebeleid zoals omschreven in artikel 3 van het Vlaamse Integratiedecreet van 2013.

Begin 2014 ging het in totaal over 1.222.957 personen of 19% van de Vlaamse bevolking. In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest loopt het aandeel personen van buitenlandse herkomst op tot 69% van de bevolking, in het Waalse Gewest gaat het om 31%.

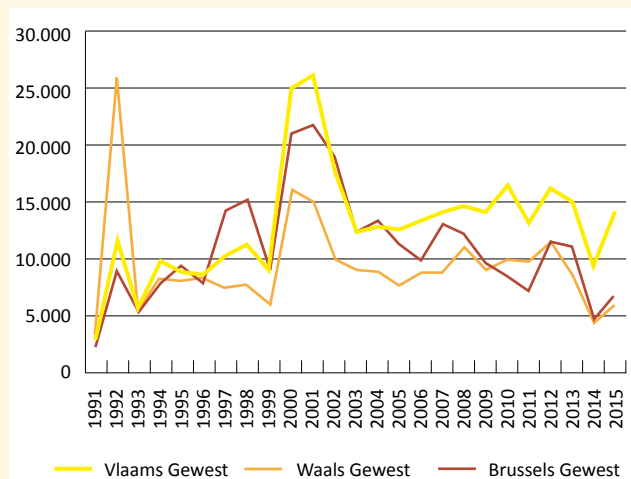
In het Vlaamse Gewest is de groep personen van EU- en niet-EU-herkomst binnen het totaal aantal personen van buitenlandse herkomst ongeveer even groot. In het Waalse Gewest gaat het vooral om personen van EU-herkomst. In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest zijn 6 op de 10 personen van buitenlandse herkomst van niet-EU-herkomst.

Een kwart van de personen van buitenlandse herkomst is afkomstig uit de buurlanden. Daarna volgen de personen afkomstig uit de Maghrebijnse landen (15%), de personen afkomstig uit Turkije (11%) en de personen afkomstig uit de Zuid-EU15-landen (10%). In totaal is net iets minder dan de helft van de personen van buitenlandse herkomst in Vlaanderen afkomstig van binnen de Europese Unie (46%).

Het aandeel personen van buitenlandse herkomst ligt 2,5 keer hoger dan het aandeel personen met een huidige vreemde nationaliteit. Dat verschil varieert sterk naar herkomstgroep. Bij de personen van EU-herkomst ligt dat aandeel 1,8 keer hoger, bij de personen van niet-EU-herkomst 3,9 keer hoger. Vooral het grote verschil bij personen afkomstig uit Turkije en de Maghrebijnse landen valt hierbij op. Het aan-

3.153 Nationaliteitsverwervingen

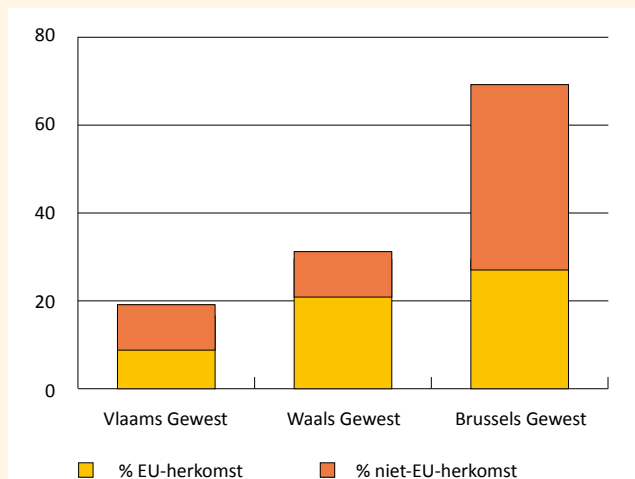
Evolutie van het aantal vreemdelingen dat de Belgische nationaliteit heeft verworven per gewest, telkens in de loop van het jaar, van 1991 tot 2015.

Bron: ADS.

3.154 Personen van buitenlandse herkomst in de gewesten

Aandeel personen van EU-herkomst en aandeel personen van niet-EU-herkomst, telkens in de totale bevolking op 1 januari 2014, per gewest, in %.

Bron: DWH AM&SB, bewerking SVR.

3.155 Buitenlandse herkomst per gemeente

Top 10 van gemeenten met hoogste aandeel personen van buitenlandse herkomst (totaal) en aandeel personen van niet-EU-herkomst, telkens in % van de totale bevolking, op 1 januari 2014.

	Totaal buitenlandse herkomst	%	Niet-EU-herkomst	%
1	Baarle-Hertog	67,2	Machelen	33,7
2	Maasmechelen	55,7	Antwerpen	32,3
3	Genk	55,5	Vilvoorde	31,7
4	Hamont-Achel	48,4	Genk	27,3
5	Machelen	46,9	Heusden-Zolder	25,9
6	Kraainem	46,6	Mechelen	24,3
7	Vilvoorde	46,5	Zaventem	23,0
8	Drogenbos	45,7	Drogenbos	21,8
9	Antwerpen	45,6	Boom	21,4
10	Voeren	43,5	Beringen	21,4

Bron: DWH AM&SB KSZ, bewerking SVR.

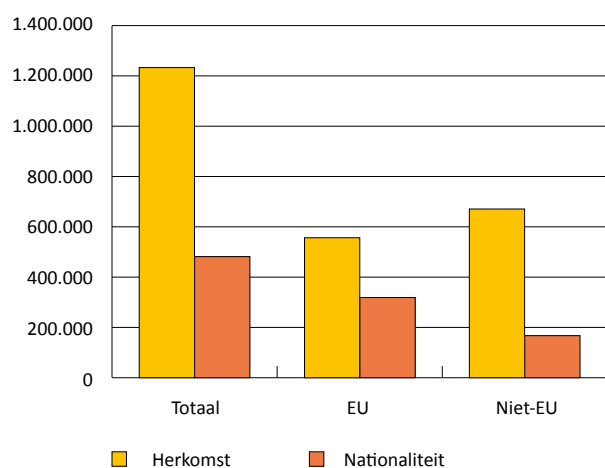
tal personen met herkomst uit deze landen ligt 6 tot 7 keer hoger dan het aantal personen met een huidige nationaliteit van deze landen.

Het aandeel personen van buitenlandse herkomst verschilt sterk naar leeftijd. Bij de jongste groep (0-2 jaar) gaat het om 35% van de bevolking. Bij de 80-plussers is slechts 3% van buitenlandse herkomst.

In Baarle-Hertog, Maasmechelen en Genk ligt dat het aandeel personen van buitenlandse herkomst boven de 50% van de totale bevolking. Machelen, Antwerpen en Vilvoorde scoren het hoogst als enkel gekeken wordt naar het aandeel personen afkomstig van buiten de EU.

3.157 Buitenlandse herkomst en vreemde nationaliteit

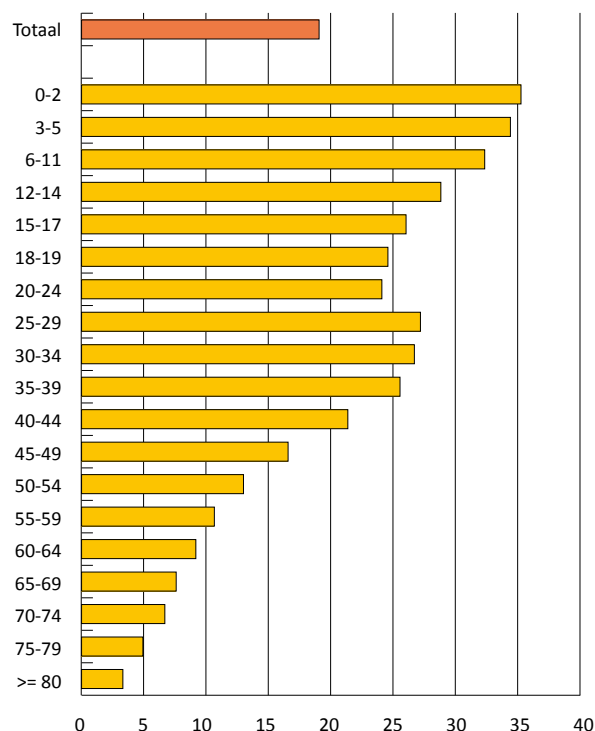
Aantal personen van buitenlandse herkomst en aantal personen met een vreemde nationaliteit, totaal en per herkomst- en nationaliteitsgroep, op 1 januari 2014.

Bron: DWH AM&SB, ADS, bewerking SVR.

3.156 Personen van buitenlandse herkomst naar leeftijd

Aandeel personen van buitenlandse herkomst in de bevolking per leeftijdsgroep, op 1 januari 2014, in %.

Bron: DWH AM&SB, bewerking SVR.

Instroom van vreemdelingen

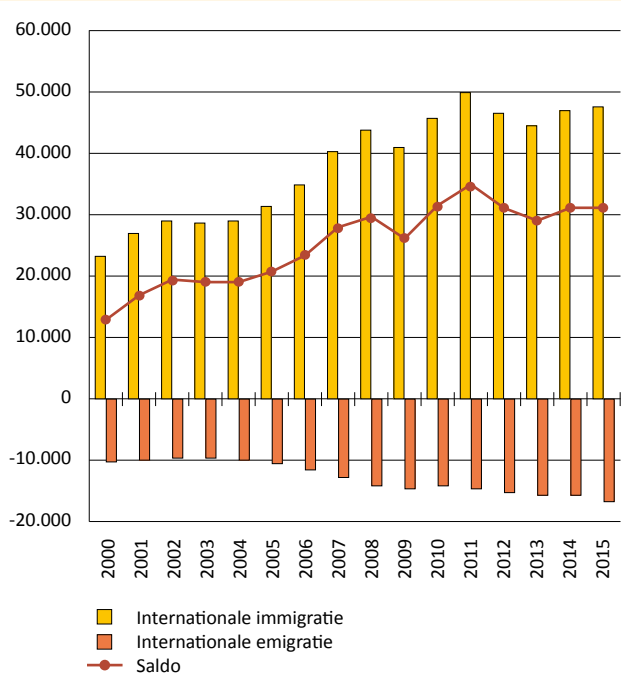
Vreemdelingen komen om verschillende redenen naar België: om een gezin te vormen of er zich mee te herenigen, om te studeren, om te werken of om als vluchteling asiël aan te vragen.

In de loop van 2015 kwamen 47.593 vreemdelingen (personen met een huidige vreemde nationaliteit) zich vanuit het buitenland langdurig (meer dan 3 maanden) in het Vlaamse Gewest vestigen. De internationale immigratie is tussen 2000 en 2015 verdubbeld. Het aantal vreemdelingen dat jaarlijks vanuit het Vlaamse Gewest naar het buitenland vertrekt, is in dezelfde periode veel minder sterk gestegen. Het ging in 2015 om 16.659 personen. Zie ook hoofdstuk 1.3 Demografische context. Let wel: de cijfers in hoofdstuk 1.3 betreffen de migratie van zowel Belgen als vreemdelingen en omvatten de verschillende componenten van migratie (migratie in strikte zin, registerwijzigingen en schrappingen/herinschrijvingen). Hier gaat het enkel om de migraties van vreemdelingen in strikte zin.

Het aantal immigranten is sinds 2000 bij bijna alle nationaliteiten gestegen maar niet bij alle groepen in dezelfde mate en op hetzelfde moment. Bij de Nederlanders is er sprake van een grote stijging tot 2008, maar een daling in de meest recente jaren. Daartegenover staat dat het aantal inwijkingen uit Roemenië, Polen en Bulgarije en in mindere mate ook uit Spanje en Italië juist tijdens de meest recente jaren sterk is

3.158 Internationale migratie van vreemdelingen

Evolutie van het aantal personen met vreemde nationaliteit dat zich vanuit het buitenland in het Vlaamse Gewest is komen vestigen (immigraties in strikte zin, dus zonder registerwijzigingen en herinschrijvingen na schrappingen), aantal personen met een vreemde nationaliteit dat vanuit het Vlaamse Gewest naar het buitenland is vertrokken (emigraties in strikte zin, dus zonder schrappingen en registerwijzigingen) en saldo van beide bewegingen, telkens in de loop van het jaar, van 2000 tot 2015.

Bron: ADS, bewerking SVR.

toegenomen. Bij de Marokkanen nam het aantal immigranten vanaf 2012 opvallend af.

Het profiel van de immigrerende vreemdelingen verschilt van de totale vreemde bevolking in Vlaanderen. Weliswaar zijn net als bij de totale groep vreemdelingen ook bij de immigranten de mannen licht in de meerderheid (51%). Maar inzake leeftijd is er sprake van een duidelijk verschil (zie figuur 3.149). De immigranten zijn opvallend jonger dan de totale vreemde bevolking. Bij de vreemdelingen is de leeftijdsgroep tussen 35 en 49 jaar relatief gezien het grootst, bij de immigranten is dat de groep tussen 25 en 34 jaar. Het aandeel 65-plussers bedraagt bij de immigranten amper 1% tegenover 8% bij de totale groep vreemdelingen.

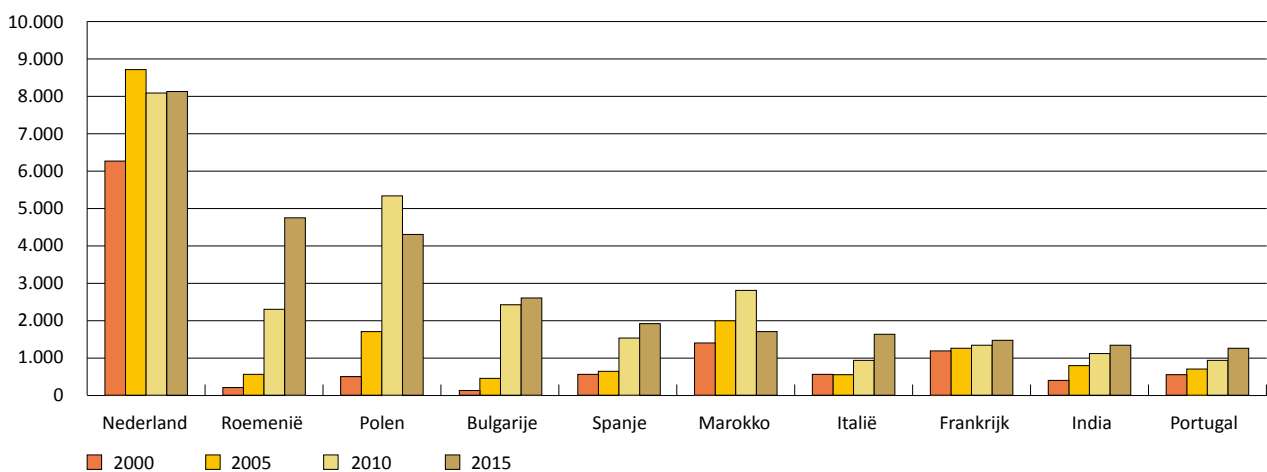
Bovenstaande cijfers over immigratie van vreemdelingen houden geen rekening met asielzoekers en erkende vluchtelingen. In 2015 werden in België 35.476 asielaanvragen ingediend. Dat ligt meer dan dubbel zo hoog als in 2014. Vooral in de 2de helft van 2015 steeg het aantal asielaanvragen zeer sterk. De asielcijfers van de eerste maanden van 2016 geven aan dat het aantal asielaanvragen recent weer is gedaald, tot zelfs onder het niveau van begin 2015. Eenzelfde persoon kan meerdere keren na elkaar een aanvraag indienen. Als enkel rekening wordt gehouden met nieuwe aanvragen, ligt het aantal aanvragen in 2015 op 31.285.

Aangezien slechts één aanvraag per gezin wordt ingediend, ligt het aantal betrokken personen hoger. Alles samen ging het in 2015 om 44.760 personen. Als enkel gekeken wordt naar de nieuwe aanvragen, gaat het om 39.065 betrokken personen. Zo goed als alle nieuwe aanvragen worden ingediend door personen afkomstig van buiten de EU (38.995).

De nationaliteit van de asielzoekers is zeer divers. In 2015 werden vooral aanvragen ingediend door personen uit Irak (22%),

3.159 Top 10 van immigrerende vreemdelingen

Aantal vanuit het buitenland immigrerende personen* met vreemde nationaliteit van de 10 talrijkste immigrerende nationaliteiten in de loop van 2015 en het aantal immigranten met deze nationaliteiten in de loop van 2000, 2005 en 2010.

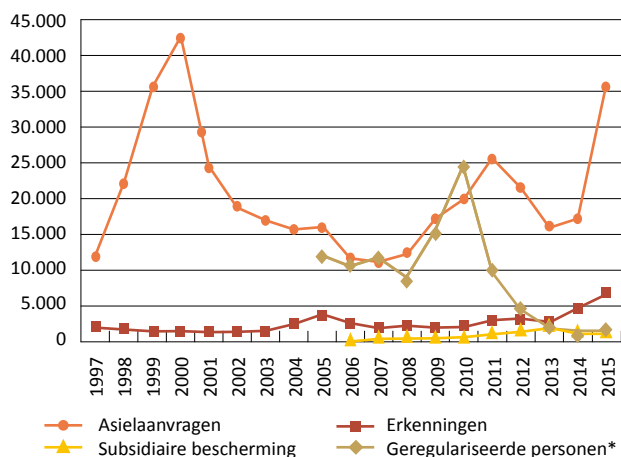

* Het gaat enkel om immigratie in strikte zin, dus zonder registerwijzigingen en herinschrijvingen na schrappingen.

Bron: ADS, bewerking SVR.

3.160 Asielaanvragen, erkenningen, subsidiaire bescherming en regularisaties

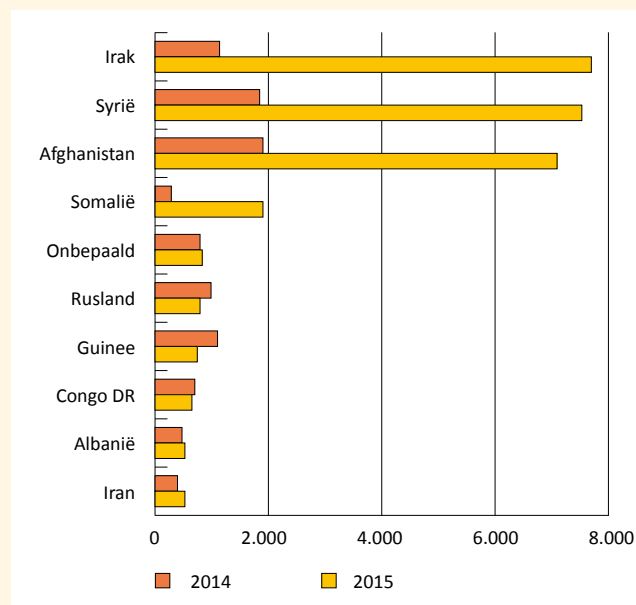
Evolutie van het aantal dossiers met asielaanvragen, met erkenningen als vluchteling en met toekenningen van het subsidiaire beschermingsstatuut en het aantal geregulariseerde personen, België, van 1997 tot 2015.

* Geen jaarcijfers vóór 2005 beschikbaar. Van 2000 (start procedure) tot 2005 gaat het in totaal om 40.000 tot 45.000 geregulariseerde personen.
Bron: CGVS, DVZ.

3.161 Nationaliteit asielaanvragen

Top 10 van de nationaliteiten van de asielaanvragen (dossiers), België, in 2014 en 2015.

Bron: CGVS.

Syrië (21%) en Afghanistan (20%). Ook in 2014 vormden deze nationaliteiten al de top 3 van asielaanvragende nationaliteiten, maar hun relatief aandeel in het totaal aantal asielzoekers is meer dan verdubbeld.

Een bijzondere groep vormen de 3.099 niet-begeleide minderjarige asielzoekers. Dat aantal ligt veel hoger dan in de voorgaande jaren. In 2013 en 2014 ging het telkens om goed 400 personen. In 2015 gaat het vooral om jongeren uit Afghanistan (65%) en Syrië (15%).

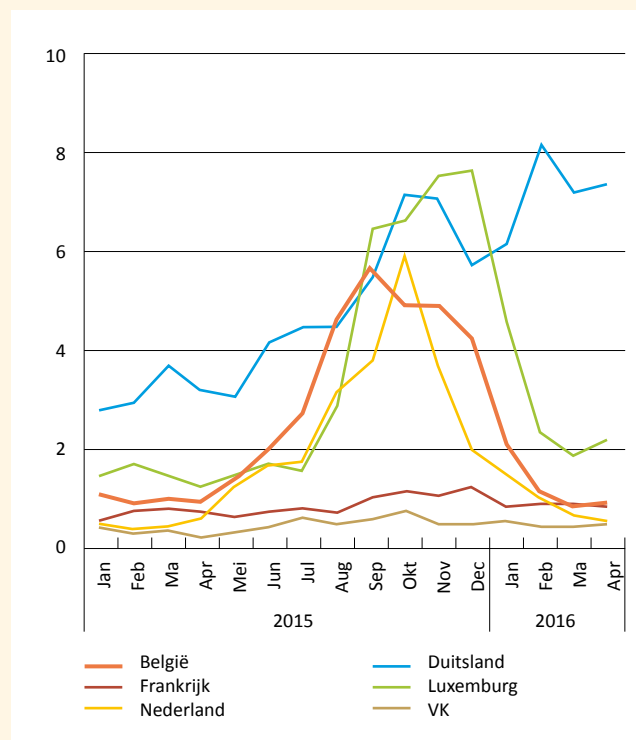
De piek van het aantal asielzoekers in België in de 2de helft van 2015 is ook duidelijk merkbaar in Nederland en Luxemburg. Ook in Duitsland is het aantal asielzoekers in de 2de helft van 2015 sterk gestegen, maar daar was die stijging al langer bezig. In tegenstelling tot de Benelux-landen is in Duitsland het aantal asielzoekers eind 2015 slechts beperkt gedaald en is dat aantal begin 2016 opnieuw gestegen. Opvallend is nog dat het aantal asielzoekers in het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk in 2015 en in de eerste maanden van 2016 vrij stabiel is gebleven en dit op een in vergelijking met de andere West-Europese landen relatief laag peil.

Slechts een minderheid van de asielzoekers wordt ook als **vluchteling** erkend. In 2015 werden in België 6.757 dossiers positief beoordeeld, wat duidelijk hoger ligt dan in de voorgaande jaren. Het gaat vooral om dossiers van personen die afkomstig zijn uit Syrië (36%), Eritrea (9%), Irak (8%) en Afghanistan (6%).

In 1.365 asioldossiers werd het **subsidiaire beschermingsstatuut** toegekend. Het gaat om personen die geen beroep kunnen doen op de gewone asielprocedure, maar waarvan gedacht wordt dat zij bij terugkeer naar hun eigen land gevaar lopen.

3.162 Asielzoekers in West-Europa

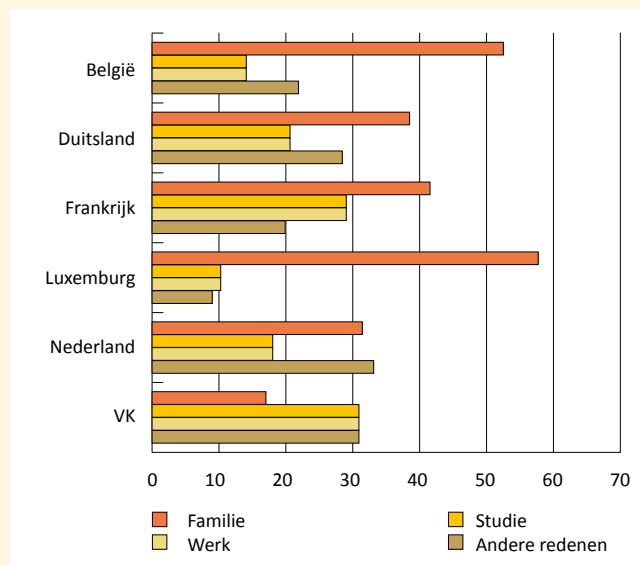
Maandelijks nieuw binnengekomen asielzoekers (enkel nieuwe aanvragen), in België en de buurlanden, van januari 2015 tot april 2016, in aantallen per 10.000 inwoners*.

* Telkens afgezet tegenover het totaal aantal inwoners op 1 januari 2015.
Bron: Eurostat, bewerking SVR.

3.163 Reden van migratie naar West-Europa

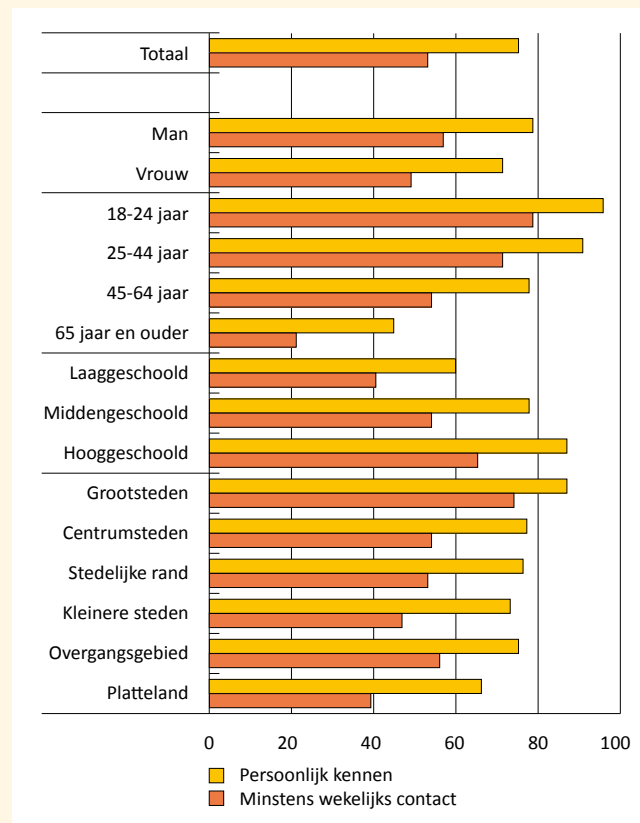
Aandeel afgeleverde eerste verblijfsvergunningen aan niet-EU-immigranten per verblijfsreden, in België en de buurlanden, in 2014, in %.

Bron: Eurostat, bewerking SVR.

3.164 Contacten met personen van andere herkomst

Aandeel personen dat aangeeft een persoon van andere herkomst of cultuur persoonlijk te kennen (contact afgelopen 12 maanden) en aandeel dat met deze persoon minstens wekelijks contact heeft naar geslacht, leeftijd, opleiding en verstedelijking, in 2015, in %.

Bron: SCV-survey 2015.

Zij krijgen slechts een tijdelijk verblijfsrecht al wordt dat na 5 jaar verblijf in ons land omgezet in een verblijfsrecht van onbepaalde duur. Bij de personen die in 2015 dergelijk subsidiair beschermingsstatuut kregen, vormen de Afghanen (28%), de Irakezen (21%) en de Syriërs (21%) de grootste groepen.

In 2015 werden ten slotte 1.396 personen geregulariseerd. Een **regularisatie** geeft de betrokkene een tijdelijk of definitief verblijfsrecht omwille van een onredelijk langdurige asielprocedure of om medische of andere humanitaire redenen. Na een opvallende stijging in de periode 2009-2010 omwille van de regularisatiecampagne van personen met 'een duurzame lokale verankering' eind 2009, is het aantal betrokken personen in de meest recente jaren weer sterk gedaald.

Als voor de hele groep niet-EU-immigranten gekeken wordt naar de officieel geregistreerde reden van verblijf, blijkt dit sterk te variëren van land tot land. In België en Luxemburg ligt het aandeel van familiale redenen (o.m. gezinshereniging) als verblijfsredenen in 2014 boven de 50%. In de andere West-Europese landen ligt dat aandeel duidelijk lager. Het aandeel van werk en studie als verblijfsredenen ligt in België telkens op ongeveer 15%. In Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk gaat het om ongeveer het dubbele. De restcategorie met o.m. asiel en subsidiaire bescherming is in België goed voor iets meer dan 20% van het totaal aantal niet-EU-immigraties.

Samenleven in diversiteit

De Vlaamse Regering kiest voor een maatschappijmodel waarbij iedereen met elkaar samenleeft op grond van gelijkwaardigheid, binnen een kader van normen en waarden eigen aan de Vlaamse samenleving en met respect voor ieders eigenheid. Het einddoel is te komen tot een actief en gedeeld burgerschap. Dat vereist een actieve participatie van allen en de creatie van voldoende sociale samenhang. In wat volgt, komen eerst verschillende elementen aan bod die van invloed zijn op de sociale samenhang in de samenleving: contacten tussen personen van verschillende herkomst en houdingen tegenover elkaar. Daarna wordt ingegaan op de mate waarin vreemdelingen en personen van buitenlandse herkomst participeren aan de verschillende domeinen van het maatschappelijke leven.

Sociale samenhang

Drie kwart van de Vlamingen geeft zelf aan een persoon van een andere herkomst of uit een andere cultuur persoonlijk te kennen. Persoonlijk kennen wordt hier ruim opgevat: het gaat om een persoon waarmee men het afgelopen jaar minstens 1 keer in contact is gekomen. Wie aangeeft iemand van een andere herkomst of cultuur te kennen, omschrijft die persoon in ongeveer 6 op de 10 gevallen als een vriend of kennis. In goed 4 op de 10 gevallen gaat het om een collega of buur. In 2 op de 10 gevallen gaat het om een lid van een vereniging waar de respondent lid van is.

Het aandeel dat iemand van een andere herkomst of cultuur persoonlijk kent ligt bij mannen hoger dan bij vrouwen. Het neemt duidelijk af met de leeftijd en toe naarmate men hoger geschoold is. Ten slotte geven inwoners van de grootsteden

het vaakst aan iemand van een andere herkomst of cultuur te kennen, wie op het platteland woont het minst vaak.

Goed de helft van de Vlamingen heeft minstens wekelijks contact met een persoon van een andere herkomst of cultuur. Ook dit verschilt duidelijk naar geslacht, leeftijd, opleiding en woonplaats.

De helft van de Vlamingen geeft aan in een buurt te wonen met bijna alleen mensen van Belgische herkomst. 34% woont in een buurt met meer personen van Belgische herkomst dan van buitenlandse herkomst, 9% in een buurt met ongeveer evenveel personen van buitenlandse als van Belgische herkomst en 6% in een buurt met meer personen van buitenlandse dan van Belgische herkomst. In de meest recente jaren is het aandeel personen in een buurt met bijna alleen personen van Belgische herkomst gedaald. De aandelen in de andere categorieën zijn beperkt toegenomen.

De herkomstssamenstelling van de buurt verschilt sterk naar verstedelijkingsgraad. In de grootsteden woont slechts 1 op de 10 inwoners in een buurt met bijna alleen personen van Belgische herkomst. In de centrumsteden gaat het om goed 3 op de 10 inwoners. Op het platteland loopt dat op tot 8 op de 10 inwoners. Meer dan de helft van de inwoners in de grootsteden woont in een buurt met minstens evenveel personen van buitenlandse herkomst als van Belgische herkomst. Op het platteland gaat het slechts om 1% van de bevolking.

In het Pact 2020 engageert de Vlaamse Regering er zich toe om discriminatie tegen 2020 uit te bannen. Aangezien attitudes aan de basis liggen van discriminerend gedrag is het belangrijk om de aanwezigheid van vooroordelen en negatieve gevoelens ten aanzien van kansengroepen na te gaan en te zien of deze gevoelens toe- of afnemen.

Uit de resultaten van de SCV-survey van 2015 blijkt dat goed de helft van de bevolking de aanwezigheid van andere culturen een verrijking vindt voor onze samenleving. 13% gaat akkoord met de stelling dat migranten niet te vertrouwen zijn. Ongeveer 1 op de 3 Vlamingen is van oordeel dat migranten profiteren van de sociale zekerheid en vindt dat migranten een bedreiging zijn voor onze cultuur en gebruiken.

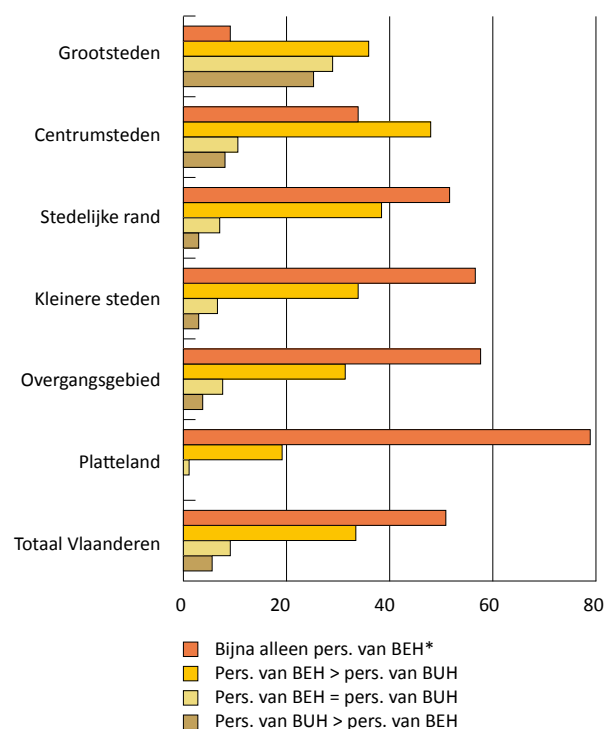
In vergelijking met de vorige metingen is de houding tegenover migranten opvallend positiever geworden. Het aandeel personen dat het eens is met de negatief geformuleerde stellingen is afgenomen. Bij de positief geformuleerde stelling (de aanwezigheid van verschillende culturen is een verrijking voor onze samenleving) werd het hoogste aandeel instemmers gemeten sinds de eerste meting in 1998.

Ter info: de SCV-survey van 2015 werd afgenomen in de maanden mei en juni en viel zo samen met de start van de sterke toename van het aantal asielaanvragen in de 2de helft van 2015.

Ook als de verschillende stellingen worden samengebracht tot één samengestelde intolerantie-index, blijkt dat de **houding tegenover vreemdelingen** significant positiever is geworden in 2015. Het positiever worden van de houding is te zien bij zowel mannen als vrouwen, bij alle leeftijds- en opleidingsgroepen en bij nagenoeg alle gebruikte opdelingen naar woonplaats en buurtsamenstelling.

3.165 Samenstelling van de buurt

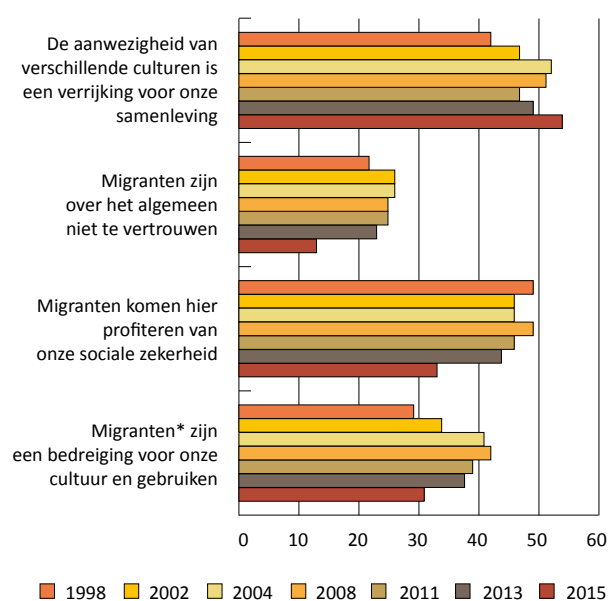
Samenstelling van de huidige buurt naar verstedelijking, in 2015, in %.

* BEH = personen van Belgische herkomst, BUH = personen van buitenlandse herkomst.
Bron: SCV-survey 2015.

3.166 Houding tegenover diversiteit

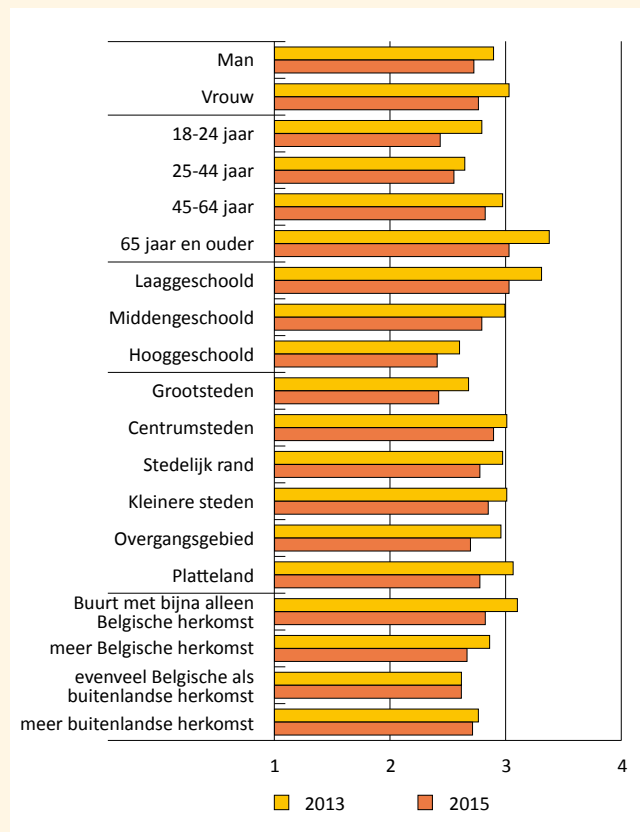
Aandeel personen dat het (helemaal) eens is met de stellingen, 18-85 jaar, van 1998 tot 2015, in %.

* Tot en met 2008 werd bij deze stelling de term 'moslims' gebruikt in plaats van 'migranten'.
Bron: SCV-survey.

3.167 Intolerantie-index

Houding tegenover vreemdelingen en migratie naar geslacht, leeftijd, opleiding, woonplaats en samenstelling van de buurt in 2013 en 2015, samengestelde variabele (gemiddelde score van 4 stellingen) met schaal van 1 tot 5 (hoe hoger de score, hoe negatiever de houding).

Bron: SCV-survey.

Het blijft in 2015 wel zo dat de intolerantie toeneemt met de leeftijd en afneemt naarmate men hoger opgeleid is. Inwoners van de grootsteden zijn het meest tolerant. Ook hangt de samenstelling van de buurt samen met de houding tegenover diversiteit: personen die wonen in een gemengde buurt zijn toleranter dan personen die wonen in een buurt met bijna alleen personen van Belgische herkomst.

Discriminatie is nog niet uitgebannen. Dat blijkt uit het aantal meldingen ingediend bij Unia (opvolger van het Interfederaal Gelijkkansencentrum) en de 13 Vlaamse Meldpunten Discriminatie. In 2015 kwamen 1.209 Nederlandstalige meldingen binnen over discriminatie op basis van 'raciale' discriminatiegronden of geloof/levensbeschouwing. Het aantal meldingen ligt daarmee lager dan in 2014 (1.421), 2013 (1.276) en 2012 (1.552).

Participatie

Met elkaar samenleven impliceert ook dat iedereen actief en volwaardig aan de Vlaamse samenleving kan participeren. Nog steeds blijkt de maatschappelijke positie van vreemdelingen en personen van buitenlandse herkomst op een aantal belangrijke levensdomeinen minder gunstig. En ook binnen deze groepen bestaan duidelijke verschillen: personen van buiten de EU zijn veelal nog duidelijk slechter af dan personen van binnen de EU.

Nationaliteit speelt nog steeds een belangrijke rol op de arbeidsmarkt, vooral dan voor mensen van buiten de Europese Unie. Uit de gegevens van de EAK-survey blijkt dat in 2015 53% van de niet-EU-burgers tussen 20 en 64 jaar aan het werk was. Daarmee lag de **werkzaamheidsgraad** van niet-EU-burgers 20 procentpunten lager dan bij Belgen en 19 procentpunten lager dan bij personen met een nationaliteit van binnen de Europese Unie (exclusief Belgen). De werkzaamheidsgraad van niet-EU-burgers is tussen 2014 en 2015 wel opvallend gestegen waardoor de kloof met de werkzaamheidsgraad bij Belgen duidelijk is gedaald.

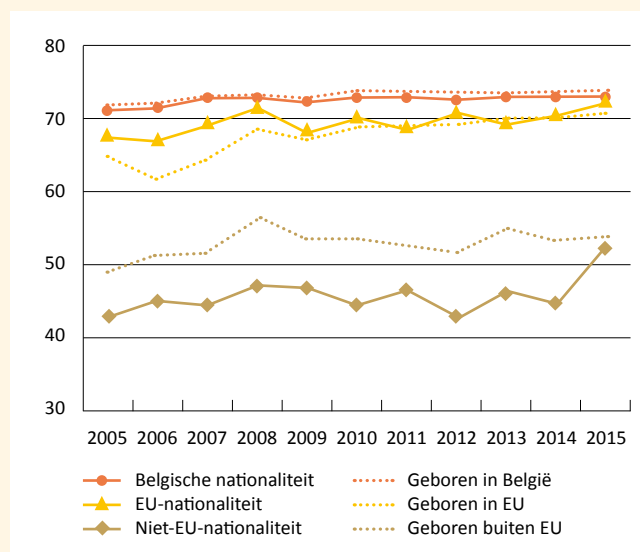
Door te kijken naar het geboorteland in plaats van de huidige nationaliteit kan een deel van de groep personen die in de loop der jaren Belg is geworden, mee in rekening worden gebracht. De werkzaamheidsgraad van personen geboren buiten de Europese Unie (54%) ligt ongeveer op hetzelfde niveau als de werkzaamheidsgraad van personen met een nationaliteit van buiten de EU. En ook bij deze groep blijft er nog steeds een kloof van respectievelijk 20 en 17 procentpunten bestaan met de werkzaamheidsgraad van personen geboren in België en personen geboren binnen de Europese Unie (buiten België).

Internationale vergelijking maakt duidelijk dat in nagenoeg alle EU28-landen de werkzaamheidsgraad van personen geboren buiten de EU hoger ligt dan in Vlaanderen. Enkel in Griekenland en België in zijn geheel ligt de werkzaamheidsgraad van personen geboren buiten de EU lager.

De precare positie op de arbeidsmarkt van personen van buiten de EU blijkt ook uit de werkloosheidscijfers. De **werkloosheidsgraad** op basis van de EAK-survey ligt bij niet-EU-burgers 3 keer hoger dan bij Belgen en bijna dubbel zo hoog als bij personen met een EU-nationaliteit (exclusief Belgen). De

3.168 Werkzaamheidsgraad naar nationaliteit en geboorteland

Evolutie van de werkzaamheidsgraad naar nationaliteit en geboorteland, 20-64 jaar, van 2005 tot 2015, in %.

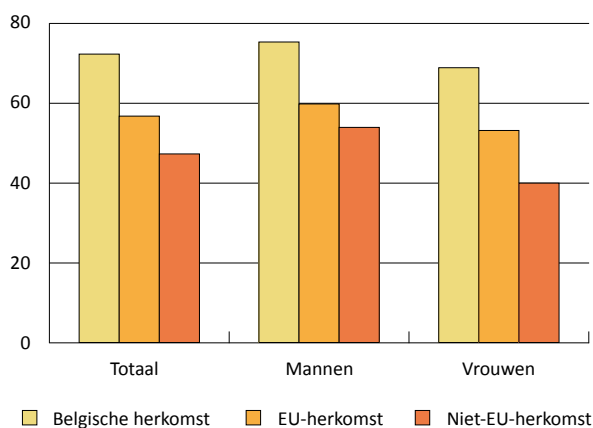

Bron: ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

3.169 Werkzaamheid naar herkomst en geslacht

Werkzaamheidsgraad naar herkomstgroep, totaal en naar geslacht, 18-64 jaar, in 2014, in %.

Bron: DWH AM&SB KSZ, bewerking SVR.

werkloosheidsgraad van personen geboren buiten de EU ligt bijna 4 keer hoger dan bij de personen geboren in België en bijna dubbel zo hoog als bij personen geboren binnen de EU (buiten België).

Bovenstaande EAK-surveygegevens worden bevestigd door de administratieve gegevens van de Kruispuntbank van de Sociale Zekerheid (KSZ). De sociaaleconomische gegevens van de KSZ kunnen sinds enige tijd gekoppeld worden aan de Rijksregistergegevens over de nationaliteitshistoriek van de persoon en diens ouders. Dat maakt het mogelijk om op basis van gegevens van de gehele bevolking de tewerkstellingspositie van de verschillende herkomstgroepen in beeld te brengen en doorheen de tijd op te volgen. De operationalisering van herkomst gebruikt door de KSZ komt overeen met de doelgroep zoals omschreven in artikel 3 van het Vlaamse Integratiedecreet van 2013.

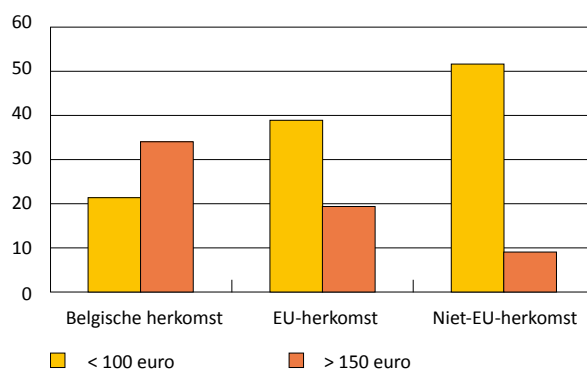
De KSZ-gegevens geven een duidelijk verschil aan tussen de werkzaamheidsgraad van personen van Belgische herkomst en personen van buitenlandse herkomst, vooral dan personen afkomstig van buiten de EU. In 2014 lag de werkzaamheidsgraad bij de personen van Belgische herkomst op 72%. Bij de personen van buiten de EU ligt de werkzaamheidsgraad op 47%.

De werkzaamheidsgraad ligt bij alle herkomstgroepen beduidend lager bij vrouwen dan bij mannen. Het grootste verschil is te vinden bij de personen met een herkomst van buiten de EU. Daar ligt de werkzaamheidsgraad van vrouwen slechts op 40%.

En net zoals bij de EAK-surveygegevens ligt ook de KSZ-werkloosheidsgraad van personen van buitenlandse herkomst duidelijk hoger dan bij de personen van Belgische herkomst (4%), zeker bij de groepen afkomstig van buiten de EU (16%). In tegenstelling tot bij de EAK-gegevens gaat het hier enkel om uitkeringsgerechtigde werklozen.

3.170 Dagloonklasse naar herkomst

Aandeel loontrekkenden met dagloon* onder 100 euro en boven 150 euro naar herkomstgroep, 18-64 jaar, in 2014, in %.

* Het gaat hier niet om het werkelijke loon, maar om het brutoloon dat de werknemer zou ontvangen wanneer hij of zij de job in kwestie één dag voltijds zou uitvoeren.

Bron: DWH AM&SB KSZ, bewerking SVR.

De KSZ-gegevens geven ook informatie over onder meer het arbeidsregime en de dagloonklasse van de personen van buitenlandse herkomst. Daaruit blijkt dat het aandeel loontrekkenden tewerkgesteld in een regime van uitzendarbeid, seizoensarbeid, gelegenheidsarbeid in land- en tuinbouw of in de horeca, duidelijk verschilt naar herkomstgroep. Bij de personen met een niet-EU-herkomst gaat het om 8%, bij de personen van Belgische herkomst om 2%. Daarnaast is er ook op vlak van het **dagloon** een duidelijk verschil naar herkomst. Terwijl het aandeel met een dagloon lager dan 100 euro bruto bij de personen van Belgische herkomst beperkt blijft tot een vijfde van de loontrekkenden, loopt dat bij de personen van niet-EU-herkomst op tot iets meer dan de helft. Omgekeerd ligt het aandeel loontrekkenden met een dagloon van meer dan 150 euro bijna 4 keer hoger bij de personen van Belgische herkomst dan bij de personen van niet-EU-herkomst.

Bij de hierboven besproken indicatoren werd telkens gekeken naar de arbeidssituatie van het individu. De arbeidssituatie kan ook bekeken worden op huishoudniveau door te kijken naar het aantal volwassenen in het huishouden dat aan het werk is en in welk arbeidsregime zij tewerkgesteld zijn. Op basis daarvan kan de werkintensiteit van het huishouden worden berekend. Deze werkintensiteit varieert tussen 0 (geen enkel volwassen lid van het gezin werkt) tot 1 (alle volwassen leden van het gezin werken voltijds). Er bestaat tussen de verschillende herkomstgroepen een duidelijk verschil inzake het aandeel personen in een gezin met **zeer lage werkintensiteit** (werkintensiteit lager dan 0,2). Bij de personen van Belgische herkomst ging het in 2013 om 9%. Bij de personen met een EU-herkomst loopt dat op tot 25%, bij de personen met een niet-EU-herkomst tot 29%.

De algemene cijfers over de **onderwijsdeelname** van vreemdelingen wijzen niet direct op achterstelling. Het aandeel leerlingen met een vreemde nationaliteit in het kleuter, lager en secundair onderwijs lag in het schooljaar 2014-2015 respectie-

velijk op 10%, 8% en 7%, wat ongeveer overeenkomt met het aandeel vreemdelingen in de betreffende leeftijdsgroep. In het buitengewoon kleuter, lager en secundair onderwijs liggen die percentages echter telkens 3 tot 4 procentpunten hoger. In het secundair onderwijs blijken er daarnaast duidelijk verschillen naar studierichting. In de 2de en 3de graad van het ASO en TSO ligt het aandeel vreemdelingen telkens tussen 4% en 5%. In het BSO ligt dat aandeel op 12%. In het deeltijds beroepssecundair onderwijs stijgt het aandeel vreemdelingen tot 21%.

Meer nog dan nationaliteit bepaalt de aan- of afwezigheid van een taalachterstand iemands slaagkansen in het onderwijs. Daarom is het nuttig om ook te kijken naar de taal van het gezin waarin de leerlingen opgroeien. Het gewoon kleuter- en lager onderwijs telde begin 2015 respectievelijk 21% en 18% leerlingen met een niet-Nederlandse **thuis taal**. In het secundair onderwijs gaat het om 13% van de leerlingen. In het KSO gaat het om 8% van de leerlingen, in het ASO en TSO om 10%. In het BSO stijgt dat aandeel tot 18%, in het deeltijds beroepssecundair onderwijs tot 25%.

De Vlaamse resultaten van de PISA-onderzoek over de **onderwijsprestaties** van 15-jarigen geven aan dat autochtone leerlingen (zelf en hun ouders in België geboren) veel beter scoren dan leerlingen die zelf of wiens ouders in het buitenland geboren zijn. De resultaten van 2012 op de wiskundige geletterdheidsschaal wijzen op een verschil van bijna 100 punten: het grootste verschil van alle geteste OESO-landen. Van de autochtone leerlingen haalt 12% het basisvaardigheidsniveau niet, bij de leerlingen met een migratie-achtergrond loopt dat op tot

41%. Ook als rekening gehouden wordt met de verschillen in sociaaleconomische achtergrond van beide groepen blijven de autochtone leerlingen beduidend beter scoren.

Ook andere indicatoren die dieper ingaan op de schoolloopbaan van leerlingen wijzen op achterstand bij personen met een niet-Nederlandse thuistaal. In 2015 had 4,5% van de leerlingen met een niet-Nederlandse thuistaal in het laatste jaar van het gewoon lager onderwijs al 2 of meer jaar vertraging opgelopen. Bij de leerlingen met Nederlands als thuistaal is dat slechts 0,5%. In het secundair onderwijs loopt de **schoolse achterstand** verder op. 30% van de leerlingen in het 2de leerjaar van de 3de graad van het gewoon secundair onderwijs met een vreemde thuistaal heeft 2 of meer jaar vertraging opgelopen. Bij de leerlingen met Nederlands als thuistaal gaat het slechts om 7%.

Uiteindelijk verlaten jongeren met een andere thuistaal dan het Nederlands veel vaker het secundair onderwijs zonder diploma. In 2013 verliet 25% van de leerlingen met een niet-Nederlandse thuistaal het secundair onderwijs zonder diploma. Bij de leerlingen met Nederlands als thuistaal ligt het aandeel **vroegtijdige schoolverlaters** 3 keer lager (8%).

Ook wat het **hogere onderwijs** betreft, lijkt het aandeel personen met een vreemde nationaliteit (10% in 2014-2015) niet direct te wijzen op achterstand. Maar een aanzienlijk deel van de vreemdelingen ingeschreven in het Vlaamse hoger onderwijs komt hier enkel om te studeren en vertrekt daarna weer. Als enkel gekeken wordt naar de deelname aan het hoger onderwijs van de personen die in Vlaanderen secundair onderwijs hebben gevolgd, blijkt een ander beeld. Zo volgde 7 op de 10 leerlingen met een Belgische nationaliteit die in Vlaanderen in 2013 een diploma secundair onderwijs hebben gehaald in het daaropvolgende academiejaar een professionele of academische bachelor opleiding. Bij de niet-Belgen gaat het om de helft van de leerlingen.

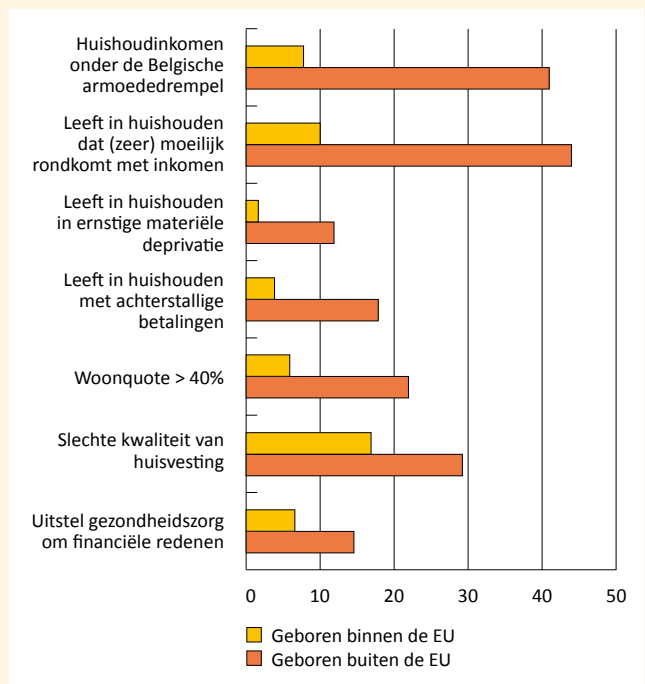
Als ten slotte naar de volledige volwassen bevolking wordt gekeken, blijkt een duidelijke opleidingsachterstand van personen van buiten de EU. In 2014 was 46% van de niet-EU-burgers tussen 20 en 64 jaar laag opgeleid. Bij de Belgen en de EU-burgers gaat het respectievelijk om 22% en 27%. Een vergelijkbare kloof naar geboorteland: bij de personen geboren buiten de EU bedraagt het aandeel laagopgeleiden 44%, bij de personen geboren in België 21% en bij de personen geboren in een ander EU-land 26%.

Personen geboren buiten de EU moeten ook vaker rondkomen met een inkomen onder de armoededrempel, geven vaker zelf aan **financiële problemen** te hebben, leven vaker in een materieel gedepriveerd huishouden en hebben vaker problemen met de betaling van rekeningen. Ook het aandeel van het inkomen dat aan **huisvesting** wordt besteed, ligt bij personen van buiten de EU beduidend vaker boven de kritische drempel van 40%. Bovendien zijn de huizen waarin zij wonen doorgaans van mindere kwaliteit.

De zwakkere socio-economische positie van personen van buitenlandse herkomst blijkt ook uit de cijfers van Kind en Gezin over geboorten in kansarme gezinnen. Aan de hand van een aantal criteria, wordt bij elke geboorte nagegaan of het gezin kansarm is (zie hoofdstuk 3.3). Op basis daarvan wordt een kansarmoede-index berekend die aangeeft hoeveel kinderen

3.171 Armoede en sociale uitsluiting naar geboorteland

Positie van personen geboren in een EU-land (incl. België) en personen geboren buiten de EU op vlak van inkomen, huisvesting en gezondheid, in 2014, in %.

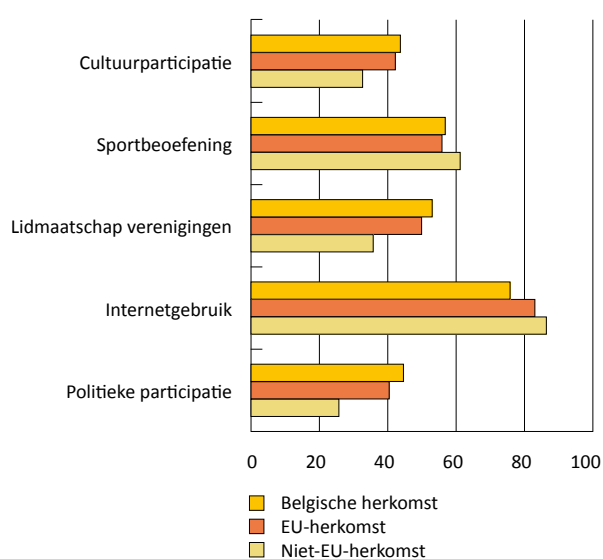
Zie hoofdstuk 3.3 voor meer informatie over de verschillende indicatoren. Bron: ADS EU-SILC, bewerking SVR.

in de afgelopen 3 jaar geboren werden in een kansarm gezin. Deze index lag in 2015 bij kinderen met een moeder met een Belgische geboortenationaliteit (6%) beduidend lager dan bij kinderen met een moeder die bij haar geboorte niet de Belgische nationaliteit had (30%). Dat zorgt ervoor dat bijna 2 op de 3 kinderen die in kansarmoede worden geboren, een moeder hebben met een vreemde geboortenationaliteit.

Tot slot is het op basis van de resultaten van de SCV-survey mogelijk om de mate van **sociale participatie** van de verschillende herkomstgroepen in beeld te brengen. Sinds een aantal jaar wordt in deze survey niet alleen gevraagd naar de huidige nationaliteit van de persoon, maar ook naar geboortenationaliteit en de geboortenationaliteit van de ouders, zodat een herkomstafbakening mogelijk wordt overeenkomstig artikel 3 van het Vlaamse Integratiedecreet van 2013. Door 3 edities van de survey samen te nemen, worden de aantallen van de verschillende herkomstgroepen groot genoeg om betrouwbare uitspraken te doen. Uit deze analyse blijkt dat personen met een niet-EU-herkomst beduidend minder vaak dan personen van Belgische en EU-herkomst participeren aan cultuur, het verenigingsleven en de politiek. Op vlak van internet is het net omgekeerd: daar zijn het de personen van Belgische herkomst die minder participeren dan de personen van buitenlandse herkomst. Op vlak van sportparticipatie is er geen significant verschil naar herkomst. Er dient hierbij opgemerkt te worden dat aangezien de SCV-survey wordt afgenomen in het Nederlands, personen van buitenlandse herkomst die onvoldoende Nederlands begrijpen automatisch afvallen als mogelijke respondenten.

3.172 Sociale participatie naar herkomst

Bevolking die het afgelopen jaar geparticipeerd heeft aan cultuur (minstens 1 keer per jaar deelname aan 3 verschillende culturele activiteiten), die aan sport doet (inclusief wandelen of fietsen), die actief lid is van minstens één vereniging, die tijdens de laatste 3 maanden internet heeft gebruikt en die politiek participeert, naar herkomstgroep, in 2013-2015, in %.

Bron: SCV-survey 2013-2015 (gepoolde dataset).

3.173 Maatschappelijke participatie van personen van niet-EU-herkomst

Verhouding van het aandeel van personen van niet-EU-herkomst in het totaal aantal participanten tegenover het aandeel van personen van niet-EU-herkomst in de totale bevolking, in 2013-2015.

	Niet-EU-herkomst
Cultuurparticipatie	0,74
Sportbeoefening	1,06
Lidmaatschap vereniging	0,69
Internetgebruik	1,12
Politieke participatie	0,61
Gemiddelde score	0,84

Bron: SCV-survey (gepoolde dataset 2013-2015).

In het Pact 2020 heeft de Vlaamse Regering er zich toe verbonden om de participatie van kansengroepen - waaronder personen van niet-EU-herkomst - op bovengenoemde domeinen substantieel te verhogen en dit proportioneel tot hun aandeel in de bevolking. De vorderingen op dit vlak worden gemeten door het aandeel van elke kansengroep bij de participanten te vergelijken met het aandeel van de kansengroep in de totale bevolking. Is die verhouding gelijk aan 1 dan is er sprake van een **proportionele deelname** van de kansengroep in kwestie. Is die verhouding lager dan 1 dan neemt de kansengroep te weinig deel. Bij de personen van niet-EU-herkomst wijzen de SCV-resultaten op heel wat domeinen op een duidelijke achterstand. Uitzondering hierop zijn de sport- en internetparticipatie. Op dat vlak halen de personen van niet-EU-herkomst een score hoger dan 1.

Inburgering als opstap naar integratie

Ook de 'nieuwe' Vlaming zelf wordt door de Vlaamse overheid aangesproken op zijn of haar individuele verantwoordelijkheid. Er wordt van hem of haar gevraagd actief deel te nemen aan de samenleving door onder meer de taal en de omgangsvormen te leren kennen en te respecteren.

Inburgering brengt inburgeraars via een zo kort mogelijk **inburgeringstraject** aan de drempel van de reguliere voorzieningen door hun zelfredzaamheid te verhogen. Er worden 3 dimensies van zelfredzaamheid onderscheiden:

- sociale zelfredzaamheid: is bereikt wanneer de betrokkene voldoende vertrouwd is met onze samenleving om er zelfstandig zijn weg te vinden;
- professionele zelfredzaamheid: is bereikt wanneer de betrokkene kan instromen in de arbeidsmarkt met het oog op duurzame tewerkstelling of in staat is een beroepsopleiding te volgen;
- educatieve zelfredzaamheid: is bereikt wanneer de betrokkene in staat is om aan het reguliere onderwijsaanbod deel te nemen. Educatieve redzaamheid kan na het behalen van het diploma leiden tot professionele zelfredzaamheid.

Iedereen die een inburgeringstraject doorlopen heeft, moet een zekere mate van sociale zelfredzaamheid bereikt hebben, naast de keuze om prioritair te werken aan educatieve of professionele zelfredzaamheid.

Het inburgeringstraject bestaat uit een vormingsprogramma ondersteund door individuele begeleiding (trajectbegeleiding). Het vormingsprogramma omvat een cursus maatschappelijke oriëntatie, een opleiding Nederlands als tweede taal en loopbaanoriëntatie. De concrete invulling van de onderdelen is afhankelijk van het specifieke profiel van de inburgeraar en wordt vastgelegd in een inburgeringscontract.

Het Vlaamse inburgeringsbeleid richt zich op vreemdelingen van 18 jaar en ouder die zich langdurig (meer dan 3 maanden) of definitief in Vlaanderen of Brussel komen vestigen. Ook Belgen die in het buitenland geboren zijn en minstens één ouder hebben die in het buitenland geboren is, behoren tot de doelgroep van het inburgeringsbeleid. Iedereen die tot de doelgroep behoort, heeft recht op een inburgeringstraject. Een aantal groepen zijn echter verplicht om dergelijk traject te volgen. Het gaat vooreerst om de zogenaamde 'nieuwkomers': personen met een vreemde nationaliteit die voor het eerst meer dan 3 maanden in Vlaanderen verblijven en Belgen die hoogstens een jaar in België wonen. Ook asielzoekers die meer dan 4 maanden geleden hun asielaanvraag hebben ingediend worden als nieuwkomers beschouwd. Hun verplichting om een inburgeringstraject te volgen, gaat echter pas in van zodra zij als vluchteling erkend worden. Naast de nieuwkomers zijn ook bedienaars van de erkende erediensten verplicht om een inburgeringstraject te volgen.

Een aantal groepen is vrijgesteld van de plicht tot het volgen van een inburgeringstraject. Het gaat om de niet-Belgische staatsburgers van een EU-lidstaat, Noorwegen, IJsland, Liechtenstein of Zwitserland (de zogenaamde 'EU+-landen') en hun familieleden, om inburgeraars die al een inburgeringsattest hebben gehaald en om arbeidsmigranten die een tijdelijk verblijfsstatuut hebben dat kan leiden tot een definitief verblijf. Ook nieuwkomers van 65 jaar en ouder of nieuwkomers die ernstig ziek zijn of een handicap hebben, zijn niet verplicht een inburgeringstraject te volgen, net zomin als diegenen die een diploma kunnen voorleggen van het Belgische of Ne-

derlandse onderwijs of die een volledig schooljaar hebben gevolgd in het onthaalonderwijs. De inburgeringsplicht geldt niet voor nieuwkomers in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest.

Ook minderjarige nieuwkomers behoren tot de doelgroep van inburgering. Bij hen wordt erop toegezien dat ze effectief worden toegeleid naar een onderwijsinstelling.

Wie inburgeringsplichtig is, moet zich binnen de 3 maanden aanmelden bij één van de 3 Agentschappen Integratie en Inburgering en moet met regelmaat deelnemen aan de verschillende onderdelen van het inburgeringstraject (minstens 80% van de lessen). Verplichte inburgeraars die hun plicht niet nakomen en rechthebbende inburgeraars die hun inburgeringscontract niet naleven, kunnen een administratieve geldboete krijgen.

Het decreet van 7 juni 2013 betreffende het Vlaamse integratie- en inburgeringsbeleid wijzigt het bestaande inburgeringsbeleid op enkele punten. Met het uitvoeringsbesluit van 29 januari 2016 is dit decreet in werking getreden. Voortaan wordt het inburgeringsattest toegekend op basis van behaalde resultaten en niet langer op basis van geleverde inspanningen. Daarnaast is de inburgeringsplicht uitgebreid naar inburgeraars die binnen de 5 jaar na vestiging in Brussel of Wallonië naar het Vlaamse Gewest verhuizen. Sinds 1 september 2014 was het taalniveau al opgetrokken van niveau A1 naar niveau A2. Voor inburgeraars die de opleiding alfabetisering Nederlands tweede taal volgen (alfaklanten), bleef het taalniveau evenwel beperkt tot niveau A1. Met het uitvoeringsbesluit van 29 januari 2016 moeten alfaklanten voor de mondelinge vaardigheden voortaan niveau A2 behalen, voor de schriftelijke vaardigheden het deelcertificaat 'alfa NT2-schriftelijk zelfredzaamheid 2'.

In 2015 stroomden 36.391 meerderjarige nieuwkomers in. Dit is iets meer dan in 2013 en 2014 maar nog duidelijk minder dan in de jaren 2010 en 2011. Naar geslacht gaat het om meer mannen dan vrouwen. De helft van de meerderjarige nieuwkomers is afkomstig uit een EU-land. Dit aandeel is tegenover de voorgaande jaren duidelijk gedaald. 1 op de 5 meerderjarige nieuwkomers is verplicht een inburgeringstraject te volgen.

3.174 Nieuwkomers

Aantal meerderjarige nieuwkomers in het Vlaamse Gewest en profiel, van 2009 tot 2015.

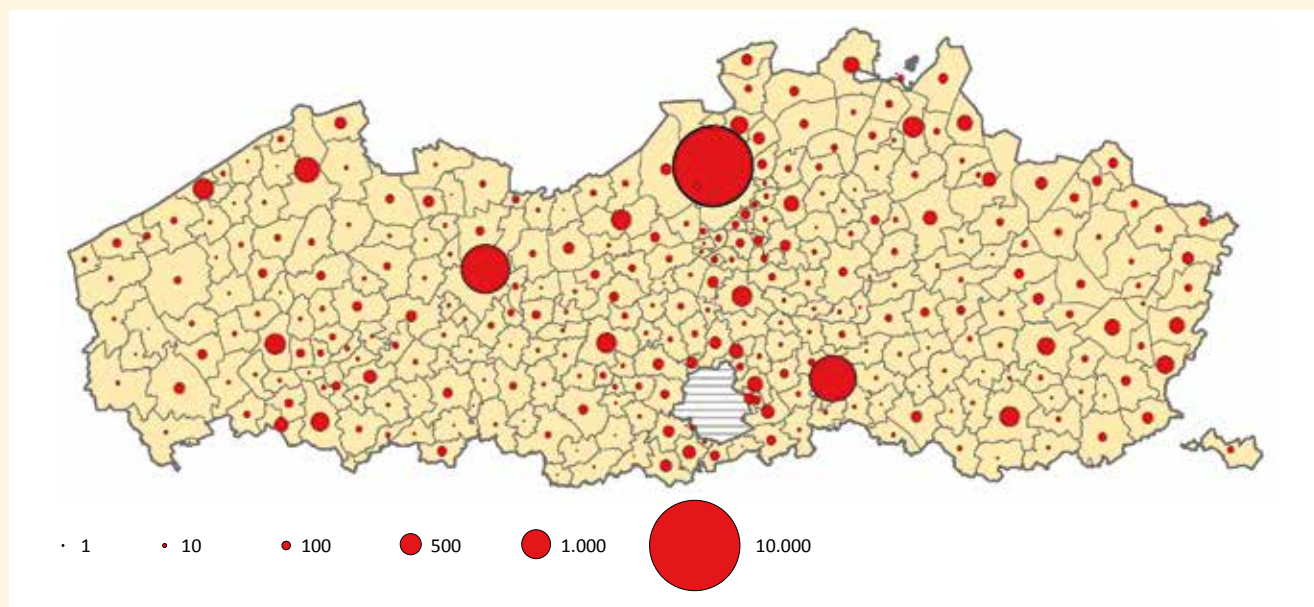
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Totaal	30.573	40.902	40.875	36.696	32.413	33.903	36.391
Profiel nieuwkomers (in %)							
Man	50,2	52,1	53,8	54,4	53,7	52,6	55,5
Vrouw	49,8	47,9	46,2	45,6	46,3	47,4	44,5
18-64 jaar	97,8	98,1	98,3	98,9	98,7	98,7	98,6
65 jaar en ouder	2,2	1,9	1,7	1,1	1,3	1,3	1,4
EU	46,8	50,2	54,7	60,1	63,7	65,5	50,8
Niet-EU	52,9	49,2	44,8	39,0	34,8	33,6	48,0
Onbepaald	0,3	0,6	0,4	0,9	1,6	0,9	1,3
Verplichte doelgroep	23,7	35,3	35,9	21,3	19,1	15,3	20,5
Rechthebbende doelgroep	50,6	54,2	59,0	73,8	74,3	77,7	74,2
Onbepaald	25,7	10,4	5,0	4,9	6,7	7,0	5,3

Bron: Kruispuntbank Inburgering.

3.175 Nieuwkomers per gemeente

Aantal meerderjarige nieuwkomers per gemeente, in 2015.

Bron: Kruispuntbank Inburgering.

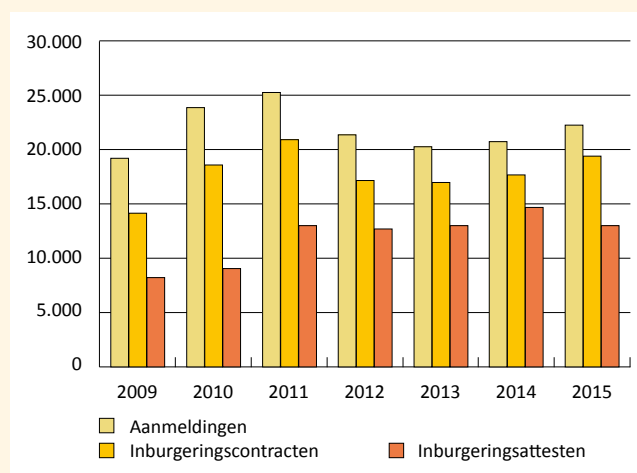
Deze cijfers slaan niet op het aantal vreemdelingen dat zich in een bepaald jaar vanuit het buitenland in Vlaanderen komt vestigen (zie daarvoor de cijfers over de internationale immigratie van vreemdelingen), maar op de personen die voor het eerst behoren tot de doelgroep van het Vlaamse inburgeringsbeleid. Deze groepen komen niet helemaal overeen. Zo worden bijvoorbeeld asielzoekers niet meegenomen in de cijfers over

immigratie van vreemdelingen, maar wel bij de nieuwkomers (vanaf 4 maanden na hun asielaanvraag). Personen die geen zicht hebben op een permanent verblijf worden dan weer niet meegeteld bij de nieuwkomers, maar wel bij de internationale immigratie.

27% van de meerderjarige nieuwkomers zijn arbeidsmigranten, 24% zijn gezinsherenigers, 16% van de nieuwkomers zijn asielzoekers, erkende vluchtelingen en subsidiair beschermden. Daarnaast zijn 18% van de nieuwkomers Europese onderdanen waarvan de migratieredenen op dat moment nog onbekend was.

3.176 Inburgeringstrajecten

Aantal inburgeraars dat zich bij één van de 3 Agentschappen Integratie en Inburgering (tot 2014 onthaalbureau) heeft aangemeld, een inburgeringscontract heeft getekend en een inburgeringsattest heeft behaald, in het Vlaams en Brussels Hoofdstedelijk Gewest, van 2009 tot 2015.

Bron: Kruispuntbank Inburgering.

De nieuwkomers wonen vooral in de steden, op de eerste plaats in Antwerpen en Gent. Ook Leuven scoort behoorlijk hoog. Daarna volgen de andere centrumsteden, de rand rond Brussel, Midden-Limburg en de grensstreek met Nederland in de provincies Antwerpen en Limburg.

In 2015 hebben 22.256 inburgeraars zich voor het eerst aangemeld bij één van de 3 Agentschappen Integratie en Inburgering. 36% daarvan behoorde tot de verplichte doelgroep. Er werden 19.312 **inburgeringscontracten** afgesloten, waarvan 39% met verplichte inburgeraars. In de loop van 2015 werden 12.860 **inburgeringsattesten** afgeleverd.

Het aantal aanmeldingen en contracten lag in 2015 iets hoger dan in 2014, het aantal afgeleverde attesten iets lager.

De inburgering van **minderjarige anderstalige nieuwkomers** gebeurt vooral door school te lopen. In het secundair onderwijs krijgen de anderstalige minderjarige nieuwkomers een jaar lang een Nederlands taalbad om daarna over te stappen naar het regulier onderwijs. In het schooljaar 2014-2015 zaten 2.508 leerlingen in de onthaalklas voor anderstalige nieuwko-

mers in het secundair onderwijs. In het basisonderwijs worden de anderstalige nieuwkomers deels afzonderlijk onderwezen en deels in de reguliere klas.

Woonwagenbewoners

Binnen het Vlaamse integratiebeleid is er ook aandacht voor **woonwagenbewoners**: mensen met een eigen, nomadische cultuur die traditioneel in een woonwagen wonen of gewoond hebben. Zij kunnen zowel in een woonwagen wonen als in een huis of appartement. In die zin mag de term 'woonwagenbewoners' niet strikt geïnterpreteerd worden. Deze groep is zeer heterogeen. Het gaat om Voyageurs, Manoesjen en Roms. De Manoesjen arriveerden in de 15de eeuw in onze streken en spreken naast het Nederlands hun eigen Manoesj-taal. De Roms zijn afkomstig uit Oost-Europa. Zij zijn sinds het einde van de 19de eeuw in verschillende golven naar West-Europa gekomen, leven sterk nomadisch en spreken Romanés met als tweede taal Frans. De Roma spreken ook Romanés zoals de Roms, maar ze zijn recent vanuit Oost-Europa geïmmigreerd waar ze in huizen of appartementen woonden, niet in woonwagens. Zij behoren daardoor niet tot de groep woonwagenbewoners zoals bepaald in het Vlaamse Integratiedecreet. De meeste woonwagenbewoners die permanent in het Vlaamse of Brusselse Hoofdstedelijke Gewest wonen, hebben de Belgische nationaliteit. De woonwagenbevolking is opvallend jong: bijna de helft is minderjarig.

Woonwagenbewoners leven in familieverband op **woonwagenterreinen**. Begin 2015 zijn er 493 standplaatsen op 31 residentiële woonwagenterreinen (ingericht voor permanente bewoning) in Vlaanderen en het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest. Voor de doortrekkende gezinnen die in Vlaanderen halt houden, zijn er momenteel 4 doortrekkersterreinen met 77 standplaatsen. Daarnaast hebben enkele gemeenten een regeling voor de opvang van doortrekkers op pleisterplaatsen.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

Studiedienst van de Vlaamse Regering (2016). *Vlaamse Armoedemonitor 2016*. Brussel.

Van den Broucke, S., Noppe, J., Stuyck, K., Buysschaert, P., Doyen, G. & Wets, J. (2015). *Vlaamse Migratie- en Integratiemonitor 2015*. Brussel: Steunpunt Inburgering en Integratie/Agentschap Binnenlands Bestuur.

Agentschap voor Binnenlands Bestuur (ABB):

<http://www.integratiebeleid.be/> en <http://www.inburgering.be>

Algemene Directie Statistiek (ADS): <http://statbel.fgov.be/nl>

Commissariaat-generaal voor de Vluchtelingen en de Staatlozen (CGVS): <http://www.belgium.be/cgvs>

Dienst Vreemdelingenzaken (DVZ): <http://dofi.ibz.be>

Departement Onderwijs & Vorming (O&V):

<http://www.ond.vlaanderen.be/onderwijsstatistieken>

Eurostat: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

Lokale Inburgerings- en Integratiemonitor:

www.lokalestatistieken.be

Steunpunt Werk: <http://www.steunpuntwerk.be>

Unia: <http://www.unia.be/nl>

DEFINITIES

Armoederisicodrempel De armoederisicodrempel wordt bepaald op 60% van het mediaan gestandaardiseerde netto beschikbaar huishoudinkomen van een land.

Ernstige materiële deprivatie Een ernstig materieel gedepriiveerd huishouden mist minstens 4 van volgende 9 items omwille van financiële redenen: 1 week vakantie per jaar, een maaltijd met vis, vlees, kip of vegetarisch alternatief om de 2 dagen, een wasmachine, een kleuren-tv, een telefoon, een auto, de rekeningen voor huur of hypotheek en nutsvoorzieningen kunnen betalen, het huis degelijk kunnen verwarmen, een beperkte onverwachte financiële uitgave van 1.000 euro kunnen doen.

EU15-landen De lidstaten die voor het jaar 2004 zijn toegetreden tot de Europese Unie. Deze groep landen kan worden opgedeeld in de West- en Noord-EU15-landen (België, Frankrijk, Luxemburg, Nederland, Duitsland, Denemarken, Ierland, Verenigd Koninkrijk, Finland, Oostenrijk en Zweden) en de Zuid-EU15-landen (Italië, Griekenland, Portugal en Spanje).

EU13-landen De lidstaten die vanaf het jaar 2004 zijn toegetreden tot de Europese Unie: Estland, Letland, Litouwen, Hongarije, Polen, Slovenië, Slovakije, Tsjechië, Cyprus, Malta, Bulgarije, Roemenië en Kroatië.

Nieuwkomer Een persoon is een nieuwkomer als hij een vreemde nationaliteit heeft en voor het eerst meer dan 3 maanden in België verblijft, als hij de Belgische nationaliteit heeft en hoogstens een jaar in België woont of als hij een asielzoeker is die meer dan 4 maanden geleden zijn asielaanvraag heeft ingediend. Elke nieuwkomer is in principe verplicht een inburgeringstraject te volgen, al zijn verschillende groepen van deze verplichting vrijgesteld. Het gaat dus niet om het aantal vreemdelingen dat zich in een bepaald jaar in Vlaanderen komt vestigen, maar om diegenen die voor het eerst behoren tot de doelgroep van het Vlaamse inburgeringsbeleid.

Thuisstaal Volgens het Departement Onderwijs & Vorming is de thuisstaal niet het Nederlands als de leerling in het gezin met niemand of in een gezin met 3 gezinsleden (zonder de leerling) met maximum 1 gezinslid Nederlands spreekt. Broers en zussen worden als 1 gezinslid beschouwd.

Vreemdeling Persoon met een huidige vreemde (= niet-Belgische) nationaliteit.

Persoon van buitenlandse herkomst De afbakening van het begrip 'buitenlandse herkomst' is gebaseerd op de omschrijving van de doelgroep van het Vlaamse integratiebeleid in artikel 3 van het Vlaamse Integratiedecreet (2013): "personen die legaal en langdurig in het land

verblijven en die bij hun geboorte niet de Belgische nationaliteit bezaten of van wie minstens één van de ouders bij geboorte niet de Belgische nationaliteit bezat". In de praktijk worden om de herkomst van een persoon te bepalen volgende 4 criteria in rekening gebracht: de huidige nationaliteit van de persoon, de geboortenationaliteit van de persoon, de geboortenationaliteit van de vader en de geboortenationaliteit van de moeder. Is 1 van deze 4 criteria een niet-Belgische nationaliteit, dan wordt de persoon beschouwd als een persoon van buitenlandse herkomst.

Vluchteling/asielzoeker/subsidiaire bescherming Een asielzoeker is een vreemdeling die in België een aanvraag indient om erkend te worden als vluchteling die voldoet aan de voorwaarden van artikel 1 van het Internationaal Vluchtelingenverdrag van 1951. Een vluchteling wordt daarin gedefinieerd als "de persoon die een gegronde vrees heeft voor vervolging om reden van zijn of haar ras, religie, nationaliteit, politieke overtuiging of het behoren tot een bepaalde sociale groep, die zich buiten zijn of haar land van herkomst bevindt en die omwille van die vrees de bescherming van dat land niet kan of wil inroepen." Om als vluchteling erkend te worden moet een asielaanvraag worden ingediend bij de Dienst Vreemdelingenzaken. Het is het Commissariaat-generaal voor de Vluchtelingen en Staatlozen dat de vluchtelingenstatus toekent of weigert.

Indien een asielzoeker geen vluchteling is die voldoet aan de voorwaarden van artikel 1 van het Internationaal Vluchtelingenverdrag maar toch een reëel risico op 'ernstige schade' loopt in geval van terugkeer naar zijn land, wordt hem het subsidiaire beschermingsstatuut toegekend. In tegenstelling tot bij erkende vluchtelingen omvat het subsidiaire beschermingsstatuut slechts een tijdelijk verblijfsrecht al wordt dat na 5 jaar verblijf in België omgezet in een verblijfsrecht van onbepaalde duur.

Werkzaamheidsgraad Aandeel werkenden in de bevolking op arbeidsleeftijd.

Werkenden Volgens de EAK-definitie zijn werkenden personen die in de referentieweek van de bevraging minstens één uur arbeid hebben verricht. Dat verschilt van de definitie van werkenden zoals gebruikt door de KSZ. Daar gaat het om personen die werken in loondienst (zowel in de privésector als in de overheidssector), personen die tewerkgesteld zijn als zelfstandige, personen die tewerkgesteld zijn als helper bij een werkgever die het statuut van zelfstandige heeft en personen die tegelijk werken in loondienst en als zelfstandige of helper bij een zelfstandige.

Werkloosheidsgraad Aandeel werklozen in de beroepsbevolking (= werkenden en werklozen).

Werklozen Volgens de EAK-definitie zijn werklozen personen zonder betrekking die werk zoeken, daarvoor concrete stappen hebben gezet gedurende de laatste 4 weken en bovendien binnen de 2 weken kunnen beginnen met werken en de personen zonder betrekking die een job hebben die binnen de 3 maanden begint. Dat verschilt van de definitie van werklozen zoals gebruikt door de KSZ. Daar gaat het om werkzoekenden na voltijdse tewerkstelling met werkloosheidsuitkering, werkzoekenden na een vrijwillig deeltijdse job met werkloosheidsuitkering, werkzoekenden na studies, met wachtuitkering of overbruggingsuitkering en werkzoekenden met begeleidingsuitkering. Het gaat bij de KSZ dus enkel om uitkeringsgerechte werkzoekenden.

Woonquote Aandeel van het inkomen dat aan huisvestingskosten wordt besteed.

CULTUUR EN VRIJE TIJD

4

FIGUREN

Cultuur en jeugd

4.1	Cultuur- en vrijetijdsaanbod	272
4.2	UITpas	272
4.3	Cultuurproducten	272
4.4	Culturele inhoud	273
4.5	Cultuurparticipatie	273
4.6	Publieksgroepen	273
4.7	Cultuurparticipatie en verstedelijking	274
4.8	Cultuurinformatie	274
4.9	Actief lidmaatschap	275
4.10	Lidmaatschap naar opleiding	275
4.11	Deelname activiteiten	275
4.12	Brusselmiddelen	276
4.13	Podiumkunsten	277
4.14	Soort concerten	277
4.15	Concerten	277
4.16	Tentoonstellingen	277
4.17	Podiumkunsten in cultuurcentra	278
4.18	Voorstellingen en toeschouwersaantallen gesubsidieerde podiumorganisaties	278
4.19	Deelnemers podiumkunsten in cultuurcentra	279
4.20	Deelname podiumkunsten	279
4.21	Ratio hoog- over laagopgeleide deelnemer	280
4.22	Internationalisering	280
4.23	Bioscoopaanbod	281
4.24	Toeschouwers bioscopen	281
4.25	Bioscoopbezoek	281
4.26	Toeschouwersaantallen Vlaamse films	281
4.27	Boekenverkoop	282
4.28	Lezen	282
4.29	Erkende erfgoedorganisaties	283
4.30	Cultureel erfgoed	284
4.31	Topstukken	284
4.32	Immaterieel cultureel erfgoed	285
4.33	Museumbezoek naar opleiding en leeftijd	285
4.34	Bezoekersaantallen	285
4.35	Deelname erfgoeddag	286
4.36	Erfgoedactiviteiten	286
4.37	Sociaal-culturele verenigingen	286
4.38	Sociaal-cultureel werk	287
4.39	Aanbod sociaal-cultureel werk	287
4.40	Sociaal-cultureel aanbod in Brussel	287
4.41	Deelname sociaal-cultureel werk	288
4.42	Amateurkunsten	288
4.43	Amateurkunsten	289
4.44	Collectie	289
4.45	Collectie naar soort	289
4.46	Bibliotheekactiviteiten	290
4.47	Leners	290
4.48	Leners naar gemeente	291
4.49	Ontleningen	291
4.50	Bibliotheekbezoek	291
4.51	Cultuurcentra	292
4.52	Aanbod cultuurcentra	292
4.53	Aanbod vzw "de Rand"	293
4.54	Aanbod gemeenschapscentra	293
4.55	Gemeenschapscentra in Brussel	293
4.56	Cultuurcentra deelnemers	293
4.57	Gemeenschapscentra vzw "de Rand"	294
4.58	Gemeentelijke jeugdwerkinitiatieven	294
4.59	Jeugdwerkindex	295
4.60	Jeugdwerkindex	295
4.61	Afdelingen jeugdbewegingen	295
4.62	Speelbossen	296
4.63	Jeugdverblijfcentra	296
4.64	Leden jeugdbewegingen	297
4.65	Ontwikkelde competenties	297
4.66	Lokale netwerken armoede	298
4.67	Cultuurbudget	298
4.68	Bedrijven cultuursector	299
4.69	Aantal vestigingen	300
4.70	Tewerkstelling cultuursector	300
4.71	Uitgaven aan cultuur	300

Sport

4.72	Sportclubs	304
4.73	Grootte sportclubs	304
4.74	Gemiddeld ledenaantal	304
4.75	Sporthallen	304
4.76	Voornaamste sportaccomodaties	305
4.77	Overdekte zwembaden	305
4.78	Module-organisaties	306
4.79	Professionalisering sportclubs	306
4.80	VTS-kwalificatie	306
4.81	VTS-gekwallificeerden	306

4.82	Sportbeoefening	307
4.83	Sportbeoefening naar leeftijd	307
4.84	Sportbeoefening achtergrondkenmerken	307
4.85	Sportfrequentie	308
4.86	Sportdiversiteit	308
4.87	Top 10 sporten	308
4.88	Sport deelname Europees vergeleken	309
4.89	Actief lidmaatschap	309
4.90	Leden sportclubs	310
4.91	Jeugdleden sportclubs	310
4.92	Oudere leden	310
4.93	Bijwonen sportwedstrijd	310
4.94	Schoolsportactiviteiten	311
4.95	Schoolsportevenementen	311
4.96	Brede school	312
4.97	Sportkampen	313
4.98	Sportklassen	313
4.99	Sportkampen sportfederaties	313
4.100	Topsportscholen	314
4.101	Trainers	314
4.102	Ondersteuning topsporters (Sport Vlaanderen)	315
4.103	Medailles en finaleplaatsen - olympisch	315
4.104	Medailles en finaleplaatsen - paralympisch	316
4.105	Topsportindex	316
4.106	Dopingovertreeders	317
4.107	Dopinggebruik	317
4.108	Vestigingen	318
4.109	Werkstelling	318
4.110	Bedrijven sportsector	319

Media

4.111	Internetaansluiting	322
4.112	Toestel met internetaansluiting	322
4.113	Reden geen internettoegang	322
4.114	Mediagebruik	323
4.115	Internetgebruik	323
4.116	Breedte internetgebruik	323
4.117	Internetproblemen	324
4.118	Volgen van de actualiteit	324
4.119	ICT-toepassingen	325
4.120	VRT-bereik	326
4.121	VRT-bereik naar relevante doelgroep	326
4.122	Ondertiteling VRT	327
4.123	Ondertiteling MEDIALAAN	327
4.124	Ondertiteling De Vijver Media	328
4.125	Investeringen telecomsector	328
4.126	Onlinemuziek	330
4.127	Marktaandeel radio's	330
4.128	Websitebezoek radio's	331
4.129	Televisiediensten	331
4.130	Marktaandeel tv-zenders	332
4.131	Websitebezoek televisie	332
4.132	Marktaandeel uitgevers kranten	333
4.133	Nieuwsportalen	334
4.134	Mediaconcentratie	334
4.135	Reclamedruk	335
4.136	Uitgesteld tv-kijken	336
4.137	Inkomsten VRT	337
4.138	Vertrouwen juistheid berichtgeving	337
4.139	Cultuur en criminaliteit in het nieuws	338
4.140	Binnen- en buitenlandse nieuwsitems	338
4.141	Vlaamse identiteit op VRT	339
4.142	Eigen productie VRT	339
4.143	Doelgroepen in beeld	340
4.144	Mediagebruik nieuwe Vlamingen	340

Toerisme

4.145	Omzet	343
4.146	Overlevingsgraad	344
4.147	Werkgelegenheid	344
4.148	Omzet horeca	344
4.149	Werkgelegenheid horeca	345
4.150	Overnachtingen	345
4.151	Spreiding overnachtingen	346
4.152	Logiescapaciteit	346
4.153	Overnachtingen naar macrobestemming	346
4.154	Verblijfsmotief	347
4.155	Binnenlandse overnachtingen	347
4.156	Buitenlandse overnachtingen	348
4.157	Overnachtingen naar herkomstland	348
4.158	Attracties	349
4.159	Vakantieparticipatie benchmark	349
4.160	Vakantieparticipatie	350
4.161	Vakantie-armoede	350
4.162	Reden niet-vakantie	350
4.163	Steunpunt Vakantieparticipatie	351
4.164	Lange vakantiebestemming	351
4.165	Bestedingen lange vakantie	352
4.166	Korte vakantiebestemming	352
4.167	Bestedingen korte vakantie	352

CULTUUR EN JEUGD

4.1

BLIKVANGERS

- Het verschil in de participatie tussen gemeenten voor het bezoek aan theater- en dansvoorstellingen en concerten is deels te verklaren door kenmerken van het aanbod. Het aantal activiteiten en het aantal grote locaties oefenen een invloed uit op de participatie van de inwoners van een gemeente (figuur 4.1).
- De voorbije jaren is er een duidelijke stijging in het online verwerven van cultuurproducten (figuur 4.3).
- Vlaanderen heeft een divers en geografisch goed gespreid livemuziekaanbod. Het aantal concerten in Vlaanderen en Brussel neemt de jongste jaren wel af (figuur 4.15).
- In totaal bereikten de voorstellingen van de gesubsidieerde en erkende organisaties in 2014 2,8 miljoen toeschouwers, een lichte toename ten opzichte van 2013 (figuur 4.18).
- Ruim de helft van de Vlamingen is minstens actief in 1 vereniging (figuur 4.9). Een derde zegt online te participeren in verenigingen, bewegingen, hobby- of sportclubs, buurtcomité, een vrijwilligersorganisatie of een oudervereniging.
- In totaal gaan in 2015 meer dan 2,4 miljoen bioscoopbezoekers naar 38 Vlaamse (co)producties, wat een duidelijke stijging is (figuur 4.26).
- De boekenverkoop (figuur 4.27) en het aantal leners in openbare bibliotheken (figuur 4.47) neemt af. Enkel de verkoop van de strips zit in de lift.
- De erkende musea en de musea van de Vlaamse Gemeenschap trekken in 2015 bijna 3 miljoen bezoekers. De bezoekersaantallen gaan de voorbije jaren duidelijk in stijgende lijn (figuur 4.34).
- De grote jeugdbewegingen tellen in 2014 ruim 240.000 leden. De ledenaantallen bereikten in 2006 een piek. Daarna was er een kleine terugval. De jongste jaren liggen de ledenaantallen opnieuw wat hoger (figuur 4.64).
- De groei-index voor de tewerkstelling in de culturele sector is in 2015 minder goed dan die voor de totale werkgelegenheid in Vlaanderen. Het aantal vestigingen blijft stabiel (figuren 4.69 en 4.70).

De Vlaamse minister van Cultuur wil een cultuurbeleid uitbouwen dat vertrekt vanuit de kracht van de Vlaamse culturele actoren en het publiek. Een beleid dat wegen opent en ruimte geeft. Een duurzame en ambitieuze cultuurbeleidsvisie vertrekt daarbij van de waarde van cultuur voor de samenleving. Door zich cultureel te engageren doen mensen competenties op die hen houvast bieden binnen andere levensdomeinen.

Een eerste deel van dit hoofdstuk beschrijft het globale culturele aanbod en participatie. Een tweede deel bespreekt de kunsten. Een derde deel behandelt het cultureel erfgoed en een vierde deel gaat in op het sociaal-cultureel werk. Hierbij worden telkens het aanbod en de participatie besproken en aandacht geschonken aan belangrijke transversale thema's zoals cultuureducatie, digitalisering of internationaal cultuurbeleid. Een laatste deel behandelt enkele economische aspecten van cultuur.

Globale participatie en aanbod

De Vlaamse Regering wil inzetten op een emanciperend cultuurbeleid. Het is belangrijk dat iedereen binnen een superdiverse samenleving kansen krijgt en uitgedaagd wordt om levenslang en levensbreed te participeren aan cultuur. In het Pact 2020 wordt een verhoging van de cultuurparticipatie en een evenredige participatie van de kansengroepen vooropgesteld. Een eerste deel van deze sectie geeft een beeld van het cultuuraanbod. Het tweede deel bekijkt de algemene deelname aan cultuur.

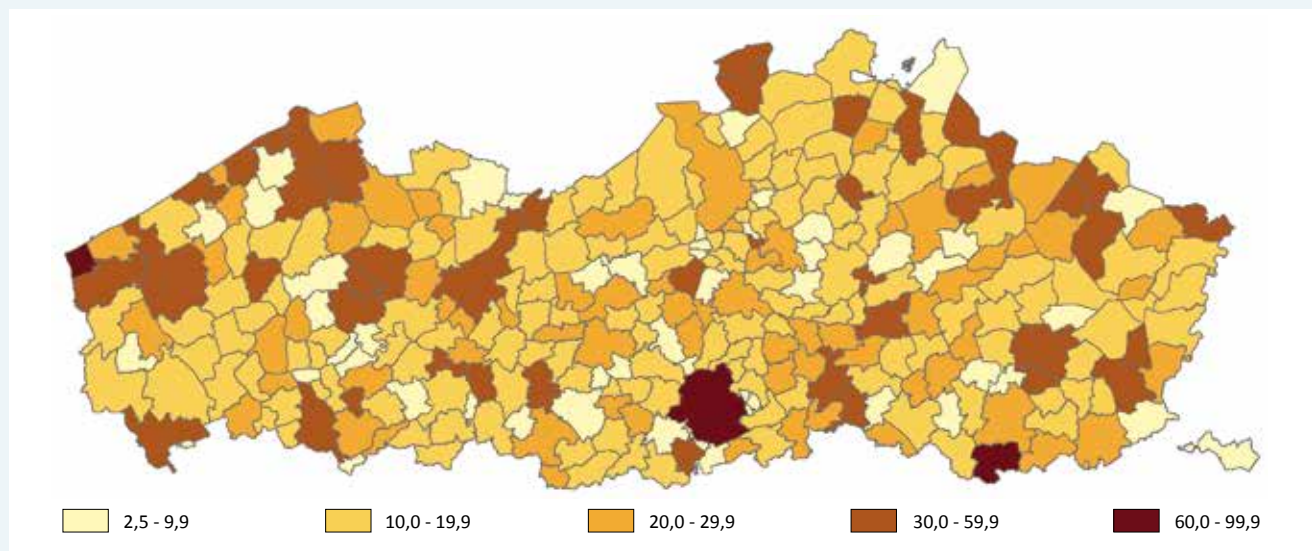
Algemeen aanbod

De UiTdatabank van CultuurNet Vlaanderen geeft een beeld van het globale aanbod in de culturele en vrijetijdsector in Vlaanderen en Brussel. Deze databank bevat gegevens over ruim 179.000 culturele evenementen op jaarbasis. Culturele evenementen worden hierbij ruim afgebakend. Naast de klasieke culturele evenementen zoals theater, muziekvoorstellingen en tentoonstellingen worden ook evenementen zoals kermissen of feestelijkheden, markten of braderieën, beurzen en quizen opgenomen. De volledigheid van deze databank verbetert jaarlijks. De invoer gebeurt decentraal en activiteiten van grote gemeenten zijn vaak vollediger opgenomen dan activiteiten in middelgrote en kleine gemeenten. Hierbij is het al dan niet partner zijn van het Uit-netwerk bepalend voor de kwaliteit en volledigheid van de gegevens. Op dit moment zijn meer dan 80% van de gemeenten lid van het Uit-netwerk. Er is een vrij goede spreiding van de culturele en vrijetijdsevenementen over Vlaanderen. Het aanbod per 1.000 inwoners is hoog in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest. Ook Gent en

4.1 Cultuur- en vrijetijdsaanbod

Aantal ingevoerde evenementen in de UiTdatabank, in 2015, per 1.000 inwoners*.

*Brussels Gewest: berekend op basis van de Brusselnorm of een beoogd bereik van 300.000 Brusselaars.
Bron: UiTdatabank.

4.2 UiTpas

Aantal pashouders op 29/03/2016.

	MIA	Niet-MIA	Eindtotaal
Paspartoe Brussel	5.124	2.551	7.675
UiTPAS Dender	6.725	10.489	17.213
UiTPAS Gent	11.106	5.301	16.404
UiTPAS Kempen	3	38	41
UiTPAS Oostende	724	1.511	2.235
UiTPAS Zuidwest	2.214	6.958	9.170
Eindtotaal	25.879	26.801	52.677

*MIA=Mensen in Armoede
Bron: Cultuurnet.

heel wat centrumsteden hebben een ruim aanbod. Door de bredere afbakening van cultuurevenementen zijn er daarnaast echter ook heel wat andere gemeenten met een hoog aanbod.

Het beleid heeft altijd gestreefd naar een goede spreiding van het cultureel aanbod. Onderzoek van het steunpunt Cultuur (Lievens, Sjongers, Waeye, 2015) toont aan dat gemeentekennmerken wel degelijk een invloed hebben op het bezoek aan theater- en dansvoorstellingen en concerten. Uit het onderzoek blijkt dat, na rekening te houden met persoonskenmerken zoals geslacht, leeftijd, opleiding en subjectief inkomen, ook het aantal activiteiten en het aantal grote locaties een invloed uitoefenen op de participatie van de inwoners van een

4.3 Cultuurproducten

Het gebruik van internet voor het verkrijgen van cultuurproducten, in 2009 en 2014, in%.

PaS09	PaS14	Jaar	Niet	Incidenteel	Frequent	Zeer frequent
Boeken		2009	90,7	8,8	0,4	0,1
	Online boeken kopen	2014	83,6	14,9	1,5	0,1
	E-books downloaden	2014	90,8	7,7	1,3	0,3
Tickets voor culturele activiteiten		2009	77,5	21,3	1,1	0,0
		2014	68,3	30,1	1,4	0,1
Betaalde film video		2009	96,7	2,6	0,4	0,2
Cd/dvd muziek		2009	86,0	10,7	2,5	0,7
	Cd's, dvd's, iTunes,...	2014	79,0	16,5	3,8	0,7
Betaalde muziekfile		2009	93,4	5,0	1,3	0,2
	Betalend muziek beluisteren	2014	90,1	5,4	2,2	0,9
	Betalend TV/Films/Video bekijken	2014	83,4	12,3	3,1	1,1
Niet betaalde muziekfile		2009	80,9	10,6	5,9	2,6
Niet betaalde film of video		2009	90,8	6,3	2,2	0,7
	Gratis muziek beluisteren of films/ video bekijken	2014	43,2	17,5	20,1	12,1
	Gratis muziek beluisteren of films/ video downloaden	2014	70,3	14,0	10,5	2,9

Leeswijzer: incidenteel (een uitzonderlijke keer of maandelijks), occasioneel (meermaals per maand tot wekelijks) en frequent (meermaals per week en dagelijks).
Bron: PaS09 en PaS14.

4.4 Culturele inhoud

Het gebruik van internet voor de creatie van culturele inhoud, in 2009 en 2014, in%.

		Niet	Incidenteel	Occasioneel	Frequent
Zelf gemaakte foto's online plaatsen	PaS09	79,5	15,0	4,3	1,1
	Pas14	56,6	16,5	23,3	3,6
Zelf gemaakte muziek online plaatsen	PaS09	98,3	1,5	0,3	0,0
Zelf gemaakte filmpjes online geplaatst	PaS09	94,8	4,5	0,5	0,2
Zelf gemaakte muziek of video's online geplaatst	Pas14	89,9	5,7	3,8	0,6
Literatuur online geplaatst (eigen teksten, gedichten,...)	PaS09	97,3	2,0	0,5	0,2
Andere teksten, commentaren op andermans werk,... online geplaatst	PaS09	90,5	6,7	1,8	0,9
Zelfgeschreven berichten plaatsen op blog of website	PaS14	78,9	8,8	9,2	3,0

Leeswijzer: incidenteel (een uitzonderlijke keer of maandelijks), occasioneel (meermaals per maand tot wekelijks) en frequent (meermaals per week en dagelijks).
Bron: PaS09 en PaS14.

gemeente. Het verschil in de participatie tussen gemeenten is dan ook deels te verklaren door kenmerken van het aanbod.

De beleidsnota Cultuur stelt de beschikbaarheid van de UiTpas in heel Vlaanderen als doel zodat de veelheid aan kortings-, voordeel-, klanten- en kansenpassen teruggebracht wordt tot één geautomatiseerd systeem. In de lente van 2016 zijn er al meer dan 52.000 UiT-pashouders. Ongeveer de helft van de pashouders zijn mensen in armoede.

De vertrouwde met **e-commerce** kan de toegankelijkheid van het aanbod verhogen.

De voorbije jaren is er een duidelijke stijging inzake het verwerven van cultuurproducten vast te stellen. Het meest opvallend is dat het bekijken, beluisteren en/of downloaden van content vrij sterk is toegenomen de voorbije 5 jaar en dan vooral de gratis variant. Ook het online aankopen van tickets voor culturele activiteiten zit in de lift. Het verwerven van klassieke dragers zoals boeken, cd's en dvd's kent niet meteen een terugval en wordt aangevuld met nieuwere vormen van online verwerven en consumeren van culturele content.

Het internet kan ook gebruikt worden voor het zelf creëren van **culturele inhoud**. Zowel voor de participatiegraad als de frequentie is er een aanzienlijke toename in het zelf creëren van culturele inhoud. Dit is niet verwonderlijk want onder meer door de opkomst van online sociale netwerken en steeds

krachtigere mobiele toestellen is het veel makkelijker geworden om zelf klank-, beeld- en tekstmateriaal te produceren en met elkaar te delen.

Algemene participatiegraad

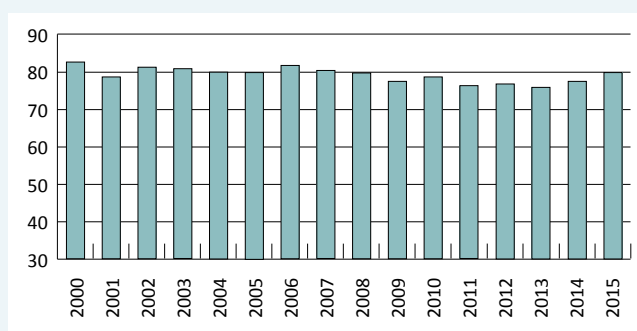
Bij de berekening van de algemene cultuurparticipatiegraad spelen 10 activiteiten een rol: bijwonen of bezoeken van een concert (4 aparte genres), van een museum, een bibliotheek, een bioscoop, een dans- of balletvoorstelling, een theater- en een operavoortelling.

Jaarlijks neemt meer dan driekwart van de bevolking deel aan minstens één van deze culturele activiteiten. De algemene **participatiegraad** vertoont de voorbije jaren een lichte stijging. Voor bijna de helft van de participanten gaat het om een eenmalige deelname. Daarom wordt deze algemene participatiegraad verder verfijnd in vier publieksgroepen.

De opdeling in **vier publieksgroepen** gebeurt op basis van de frequentie en diversiteit van de participatie. Het kernpubliek participeert minstens 3 keer per jaar aan 3 van de 10 activiteiten. De belangstellende participanten nemen minstens 1 keer per jaar aan 3 verschillende soorten activiteiten deel. Ongeveer 45% zit in één van deze twee groepen en kan als regelmatig cultuurparticipant worden omschreven. Een derde

4.5 Cultuurparticipatie

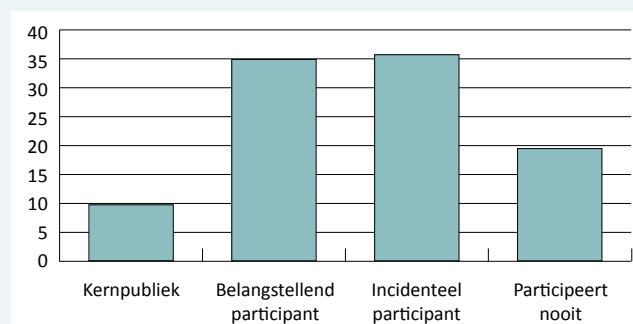
Evolutie algemene cultuurparticipatiegraad, van 2000 tot 2015, in %.

Bron: SCV-survey.

4.6 Publieksgroepen

Cultuurparticipatie in vier publieksgroepen, in 2015.

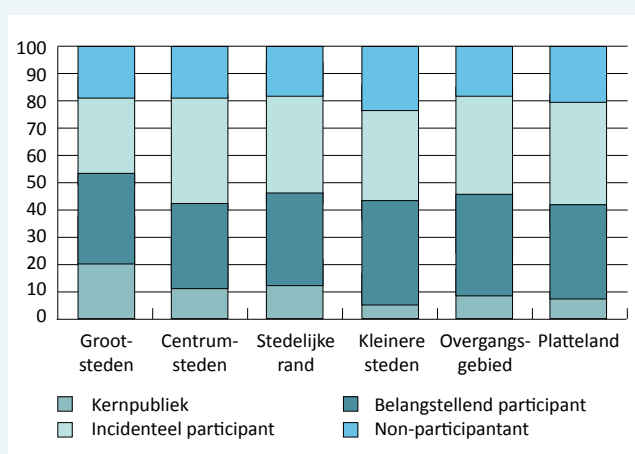
Bron: SCV-survey.

groep zijn de incidentele participanten, die minder intensief en divers aan cultuur deelnemen. Deze cultuurpassanten bestrijken ruim een derde van de bevolking. Ten slotte is er de groep die aan geen enkele activiteit participeert. Deze groep omvat in 2015 slechts een vijfde van de bevolking. De verdeling van de Vlaamse bevolking over deze publieksgroepen is vrij stabiel in de tijd, maar in 2015 is er wel een toename bij de belangstellende participanten en een afname van de niet-participanten.

Het beleid wil niet alleen een toename van een regelmatige cultuurparticipatie, maar wil ook alle lagen van de bevolking bereiken. Een steeds terugkerende vaststelling is dat vooral laagopgeleiden weinig uithuizig aan cultuur deelnemen. Het aandeel dat helemaal niet participeert is bij de laagopgeleiden ruim het dubbele van het Vlaamse gemiddelde. Bij de hoogopgeleiden participeert slechts een klein percentage helemaal niet en hoogopgeleiden hebben een groot aandeel in het kernpubliek en de belangstellende participanten. Opleiding heeft het sterkste unieke effect wanneer andere variabelen zoals geslacht of leeftijd in de analyse worden betrokken. Het effect van geslacht en leeftijd blijft beperkter, al neemt het aantal non-participanten duidelijk toe met de leeftijd en zijn er maar weinig 75-plussers die regelmatig deelnemen aan een cultuurevenement buitenshuis. In de steden ligt de cultuurparticipatie wat hoger, vooral het kernpubliek is er meer aanwezig.

4.7 Cultuurparticipatie en verstedelijking

Cultuurparticipatie naar verstedelijgingsgraad*, in 2015, in %.

*Zie figuur verstedelijgingsgraad bijlage 1.
Bron: SCV-survey 2015.

In het onderzoek van het steunpunt Cultuur (Lievens et al., 2015) wordt dieper ingegaan op de participatieverschillen. Ook zij stellen nog steeds een sterke participatiekloof vast die deels te linken valt aan onderwijs. Daarnaast blijft er een onverminderd sterk belang van het cultureel klimaat in het

4.8 Cultuurinformatie

Het gebruik van internet voor het opzoeken van cultuurinformatie, in 2009 en 2014, in%.

		Niet	Incidenteel	Occasioneel	Frequent
Klassiek, opera, operette	2009	91,7	7,4	0,8	0,0
	2014	88,2	10,0	1,5	0,3
Pop- of rock, jazz, dance of wereldmuziek	2009	70,4	22,7	5,7	1,0
	2014	65,8	26,4	6,7	1,1
Vlaamse pop, schlagers, levenslied, chanson	2009	88,7	9,9	1,2	0,1
	2014	85,0	12,7	2,0	0,1
Boeken	2009	75,0	20,9	3,5	0,6
	2014	61,5	29,0	7,9	1,5
Cinema en film	2009	61,5	26,9	9,6	2,1
	2014	44,1	42,6	11,7	1,6
Theater en dans	2009	84,0	14,1	1,7	0,2
	2014	78,2	18,8	2,6	0,3
Beeldende kunst	2009	89,6	8,6	1,6	0,2
	2014	86,7	10,5	2,4	0,4
Monumenten en architectuur	2009	80,7	16,8	2,3	0,1
	2014	71,8	24,2	3,6	0,5
Mode en design	2009	76,9	17,5	4,8	0,9
	2014	69,5	20,1	8,6	1,7
Cultuurkalenders	2009	79,0	18,0	2,7	0,2
	2014	77,0	19,1	3,4	0,4
Programma's van Culturele Centra	2009	76,6	20,1	3,0	0,3
	2014	76,1	20,4	3,3	0,3
Aanbod van bibliotheken (online catalogus)	2009	87,6	10,5	1,8	0,3
	2014	83,1	13,7	3,0	0,2
Kunstzinnige hobby	2009	85,5	9,9	3,3	1,3
	2014	82,8	11,1	4,3	1,9

Leeswijzer: incidenteel (een uitzonderlijke keer of maandelijks), occasioneel (meermaals per maand tot wekelijks) en frequent (meermaals per week en dagelijks).
Bron: PaS09 en PaS14.

thuismilieu. Ook de sociaal-economische status van de ouders, de eigen kapitaalsaccumulatie (cultureel en economisch) en cultuureducatie worden in hun model opgenomen. De invloed van leeftijd wordt ook dieper onderzocht. Naast de invloed van leeftijd op zich, speelt ook de generatie waartoe men behoort een rol in de deelname aan activiteiten.

Vlaanderen scoort, Europees vergeleken, gemiddeld op vlak van cultuurparticipatie. Koplopers zijn enkele Scandinavische landen en Nederland (zie VRIND 2014, figuur 3.3).

Digitalisering is een belangrijk aandachtspunt voor het Vlaamse beleid. Zowel het online participeren door het opzoeken van cultuurinformatie als het ervaren van culturele inhoud gebruik makend van schermen is er de voorbije 5 jaar duidelijk op vooruit gegaan.

Iedereen die actief lid of bestuurslid is in minstens 1 vereniging wordt meegeteld in de participatiegraad in het **verenigingsleven**. Een actief lid is iemand die aan de activiteiten van de vereniging deelneemt, een bestuurslid is iemand die binnen de vereniging een officiële functie vervult zoals voorzitter, secretaris, penningmeester. Dit lidmaatschap aan het verenigingsleven was de voorbije jaren vrij stabiel. In 2015 is ruim de helft van de bevolking actief lid. Sportverenigingen hebben een belangrijk aandeel in deze participatiegraad. Indien ze buiten beschouwing gelaten worden, zakt de deelname tot ongeveer 4 op de 10.

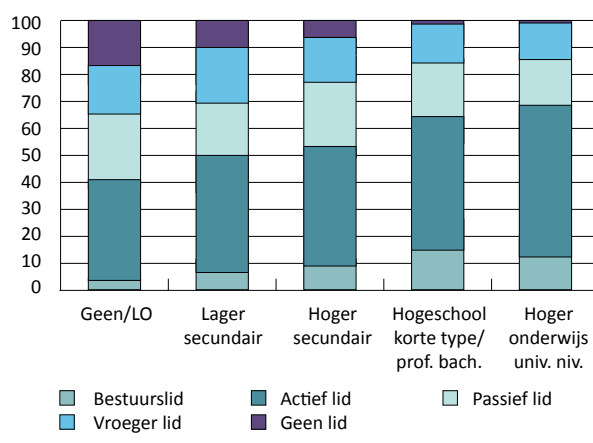
Ongeveer 2 op de 10 van de actieve leden of 1 op de 10 volwassen Vlamingen is bestuurslid. Dit cijfer kent lichte schommelingen doorheen de tijd.

Het lidmaatschap aan het verenigingsleven verschilt over bevolkingsgroepen. Vrouwen zijn in 2015 nog steeds minder actief lid dan mannen. Dit verschil naar geslacht verdwijnt nagenoeg volledig wanneer men de sportverenigingen buiten beschouwing laat.

Leeftijd heeft minder effect op de participatie aan verenigin-

4.10 Lidmaatschap naar opleiding

Lidmaatschap van een vereniging, naar opleiding, in 2015, in %.

Bron: SCV-survey 2015.

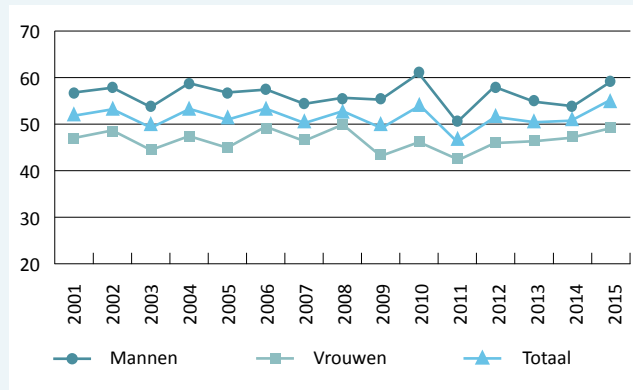
gen, al is er vanaf 75 jaar een zekere afname. Toch is ruim 4 op de 10 van de 75-plussers nog een actief verenigingslid. De verschillen naar opleiding zijn in vergelijking met andere sectoren (bijvoorbeeld kunstenparticipatie) minder groot: ruim 4 op de 10 laagopgeleiden, ruim de helft van de personen met een gemiddeld opleidingsniveau en twee derde van de hoogopgeleiden zijn actief lid van een vereniging. Urbanisatiegraad heeft nauwelijks invloed op de deelname aan het verenigingsleven.

Ruim een derde van de Vlamingen zegt online te participeren in verenigingen, bewegingen, hobby- of sportclubs, buurtcomité, een vrijwilligersorganisatie of een oudervereniging. Dit is een duidelijke toename ten opzichte van 2014. Deze **online participatie** ligt hoger bij mannen, jongeren en hogeropgeleiden.

Je hoeft niet noodzakelijk lid te zijn om aan de activiteiten van verenigingen deel te nemen. Ruim 6 op de 10 volwassen Vlamingen nam het voorbije jaar deel aan de activiteiten van minstens 1 vereniging, ruim 4 op de 10 deed dit minstens

4.9 Actief lidmaatschap

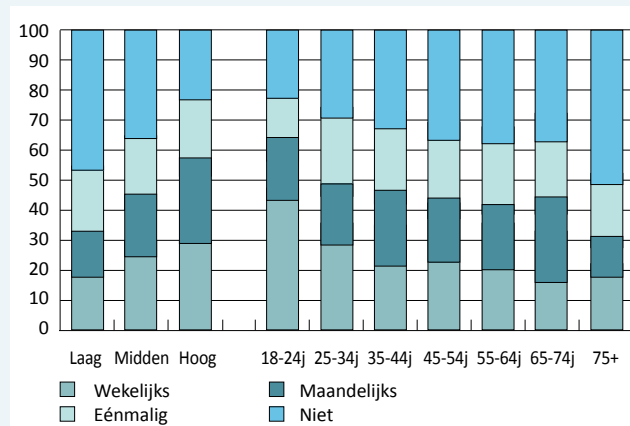
Evolutie van het actief lidmaatschap* van een vereniging, naar geslacht, van 2001 tot 2015, in %.

*Actief lidmaatschap= actief lid of bestuurslid.
Bron: SCV-survey.

4.11 Deelname activiteiten

Deelname aan activiteiten van verenigingen, naar opleiding en naar leeftijd, in 2015, in %.

Bron: SCV-survey 2015.

4.12 Brusselmiddelen

Middelen cultuur en jeugd vanuit Brusselse aangelegenheden en middelen totaal programma.

	2011	2012	2013	2014	2015
Middelen cultuur vanuit Brusselse Aangelegenheden					
Concert Klara:	13.855	18.155	19.330	38.660	15.462
Subsidie aan OPB:	1.580.000				
Subsidie aan de 11 juli-viering:	445.000	445.000			
Subsidie aan Muntpunt:	225.000	2.596.000	2.582.000	2.482.000	2.462.000
Subsidie aan Brukselbinnenste buiten:	98.000	101.000	101.000	101.000	101.000
Subsidie aan Denkmal (Art@school):		75.000			
Reflectiedag Kunstenaars in de Klas:			12.000		
Subsidie aan de KVS:			150.000	150.000	150.000
Subsidie aan Kuumba:				100.000	100.000
Projectsubsidies:	1.581.980	1.664.640	1.523.156	1.351.580	1.249.120
Totaal	3.943.835	4.899.795	4.387.486	4.223.240	4.077.582
Middelen jeugd vanuit Brusselse Aangelegenheden					
Subsidie aan Studio Globo:	70.000	71.000	98.000	98.000	98.000
Projectsubsidies:	50.000	184.420	152.300	148.320	279.450
ABC - investeringssubsidie nieuwbouw			458.550		
Stad Brussel - inrichting pocketpark - speeltuigen				6.000	
Totaal	120.000	255.420	708.850	252.320	377.450
Investeringsdotatie Vlaamse Gemeenschapscommissie	3.166.000	3.166.000	3.166.000	2.082.000	1.916.000
Erfpachtvergoeding Muntpunt	1.726.415	1.756.656	1.828.562	1.896.436	1.748.928
Totaal Cultuur en Jeugd:	8.956.250	10.077.871	10.090.898	8.453.996	8.119.960
Totaal Programma (inclusief investeringen en algemene dotatie VGC)	47.784.000	48.474.000	48.567.000	47.534.000	45.315.000

Bron: Agentschap Binnenlands Bestuur.

maandelijks en bijna een kwart nam op wekelijkse basis deel. Naar achtergrondkenmerken is er ongeveer hetzelfde beeld als bij het actieve lidmaatschap: iets meer mannen dan vrouwen en meer hoogopgeleiden dan laagopgeleiden nemen deel aan de activiteiten van verenigingen. De deelname aan activiteiten vermindert met de leeftijd en dan vooral vanaf de leeftijd van 75 jaar.

De cultuurbeleving in **Brussel** is een belangrijk aandachtspunt voor het beleid. Ongeveer een vijfde van de middelen van het beleidsdomein Brusselse aangelegenheden gaat naar jeugd en cultuur. Bovendien moet hierbij nog de kanttekening gemaakt worden dat de algemene dotatie van de Vlaamse Gemeenschapscommissie niet bestemd is, zodat een mogelijk toewijzing van deze middelen aan culturele projecten/organisaties door de VGC niet kan worden gedetecteerd. Waarschijnlijk ligt het aandeel dus nog hoger.

Kunsten en Erfgoed

Het Vlaamse cultuurbeleid wil een professionele en kwalitatieve kunstensector die de maatschappelijke en culturele diversiteit in de samenleving aanspreekt en weerspiegelt.

Achtereenvolgens worden in dit deel de podiumkunsten, de filmsector en de letteren behandeld. De verschillende componenten van het aanbod en de participatie worden in beeld gebracht.

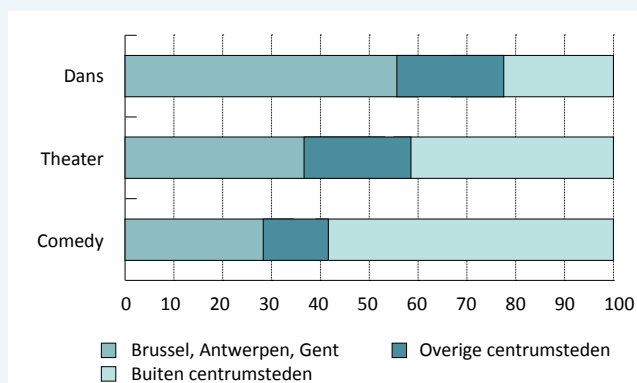
Podiumkunsten

Kunstenpunt, het steunpunt voor de Vlaamse kunstensector, deed voor het jaar 2014 een grondige analyse op het kunstenaanbod in de UiT-databank. Daaruit blijkt dat Vlaanderen en Brussel een groot en geografisch goed gespreid aanbod aan podiumkunsten kennen. Meer dan 20.000 voorstellingen verspreid over 294 van de 308 Vlaamse gemeenten en alle negentien Brusselse gemeenten vinden plaats. **Theatervoorstellingen** vertegenwoordigen meer dan de helft van het totaal aantal voorstellingen. **Comedy** is met ongeveer een vijfde van de voorstellingen de op één na grootste discipline. De **dansvoorstellingen** staan in voor minder dan een tiende van het aanbod. In meer dan de helft van de gemeenten zijn minstens 10 voorstellingen te zien. Ongeveer 60% van het hele aanbod concentreert zich in de groot- en centrumsteden. In Brussel-Hoofdstad worden de meeste voorstellingen georganiseerd. Op het niveau van de provincies laten Antwerpen en Oost-Vlaanderen samen met Brussel-Hoofdstad hoge aantallen optekenen. In het professionele Nederlandstalige podiumkunstenaanbod zijn achtereenvolgens cultuur- en gemeenschapscentra, via het Kunstendecreet gesubsidieerde organisaties en Nederlandstalige privéspelers de belangrijkste initiatiefnemers.

Vlaanderen heeft een divers en geografisch goed gespreid **livemuziekaanbod**. Niet alleen is er een groot aanbod in de stedelijke centra, in 2014 was er in bijna elke Vlaamse gemeente live muziek te horen. SABAM-data geven wel aan dat

4.13 Spreiding podiumkunsten

% van het aantal dans-, theater- en comedyvoorstellingen naar verstedelijkingsgraad, in 2014.

Bron: UiT-databank, analyse Kunstenpunt.

het totaal aantal concerten in Vlaanderen en Brussel de laatste jaren afneemt. Zeker buiten de steden zijn cultuur- & gemeenschapscentra een kritieke succesfactor voor de duurzame organisatie van het livemuziekaanbod.

Het aanbod **hedendaagse beeldende kunst** situeert zich vooral in de steden. Slechts 16% van het aanbod vinden we buiten de centrumsteden. Bijna veertig procent van het tentoonstellingsaanbod is te zien in Brussel, nog eens 30% in Antwerpen en Gent en 15% in de andere elf Vlaamse centrumsteden opgeteld. De analyses van vooral theater en muziek wijzen op de cruciale rol van het netwerk van cultuurcentra, zowel binnen als buiten de centrumsteden, voor de zeer brede, geografische spreiding van concerten en podiumvoorstellingen. Maar voor actuele beeldende kunst zijn de presentatiemogelijkheden veel beperkter. Toch zijn die niet afwezig. Binnen de centrumsteden zijn er cultuurcentra die met enige regelmaat expo's organiseren.

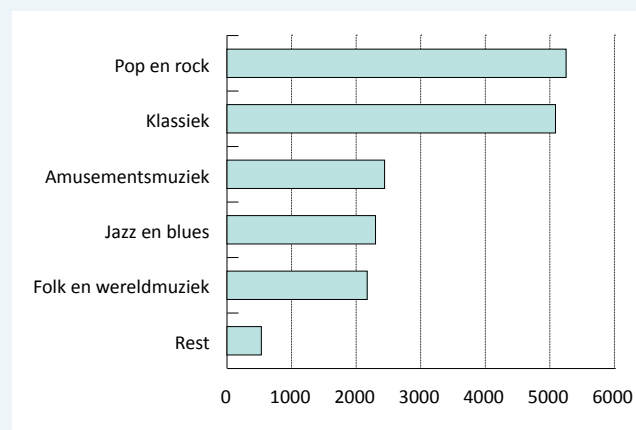
De resultaten van dit onderzoek wijzen dus uit dat de cultuur- en gemeenschapscentra in 2014 nog steeds een belangrijke rol speelden in de organisatie van podiumkunsten, meer bepaald in de centrumsteden en het gebied buiten de centrumsteden. In West-Vlaanderen, Vlaams-Brabant en Limburg vormen ze een cruciale schakel in het podiumaanbod. Enkele cultuurcentra behoren zelfs tot de voornaamste organisatoren in het gehele aanbod.

Het **podiumaanbod** dat zich in de **gesubsidieerde cultuurcentra** afspeelt, kan zeer accuraat in kaart gebracht worden. Jaarlijks vinden ongeveer 18.000 podiumactiviteiten plaats in de cultuurcentra. In 2014 ligt het totaal aantal activiteiten op 18.622. In dit hoofdstuk wordt alleen het podiumaanbod van de cultuurcentra en de deelname eraan behandeld. Een vollediger overzicht van de activiteiten en deelnemers van de cultuurcentra volgt in deel 4.

In 2014 zijn er in totaal ongeveer 2,8 miljoen toeschouwers voor deze podiumvoorstellingen (eigen activiteiten) in de cultuurcentra, een lichte afname ten opzichte van de ongeveer 3 miljoen toeschouwers in 2010. Het merendeel woont

4.14 Soort concerten

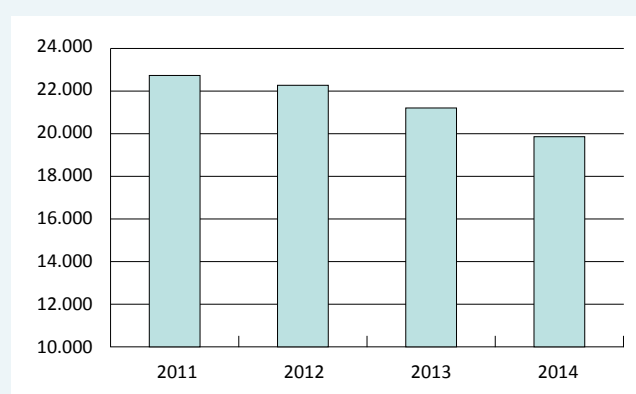
Aantal concerten per genre, in 2014.

Bron: UiT-databank, analyse Kunstenpunt.

4.15 Concerten

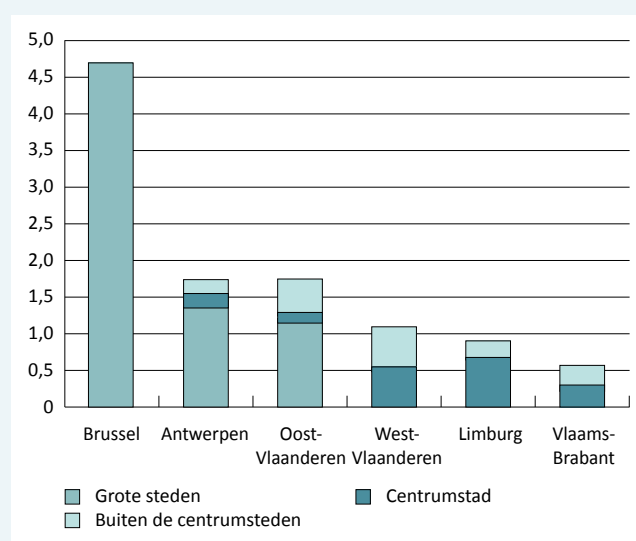
Evolutie aantal concerten van 2011 tot 2014.

Bron: SABAM.

4.16 Tentoonstellingen

Aantal tentoonstellingen per provincie, per 10.000 inwoners, in 2014.

Bron: UiT-databank, analyse steunpunt kunsten.

4.17 Podiumkunsten in cultuurcentra

Aantal podiumactiviteiten in cultuurcentra, eigen en receptief, naar uitvoerder en genre, in 2014.

	Professionele uitvoerders		Amateurkunstenaars	
	Eigen activiteiten	Receptieve activiteiten	Eigen activiteiten	Receptieve activiteiten
Theater	4.406	543	131	1.162
Dans	604	26	42	617
Populaire muziek (incl. musical)	1.551	283	215	517
Klassieke muziek (incl. opera)	588	163	54	314
Wereldmuziek, jazz, folk	619	103	30	64
Muziektheater	554	94	23	131
Literatuur	310	105	42	92
Amusement (incl. humor, cabaret)	1.291	183	94	228
Film, audiovisuele en nieuwe media	2.830	426	24	163
Totaal	12.753	1.926	655	3.288

Bron: Departement CJSM, afdeling Sociaal-Cultureel Werk.

voorstellingen van professionele uitvoerders bij. Theater, film, audiovisuele en nieuwe media en populaire muziek trekken de meeste toeschouwers. Elk genre bereikt een vijfde tot een kwart van de deelnemers. De Brusselse gemeenschapscentra trekken in 2014 ongeveer 86.000 toeschouwers voor podiumvoorstellingen (VGC, 2014). De Brusselnorm kan hier moeilijk op toegepast worden aangezien het niet noodzakelijk om unieke deelnemers gaat.

De **gesubsidieerde en erkende organisaties** zorgen in 2014 voor meer dan 13.000 voorstellingen, wat een daling is ten

opzichte van de voorbije jaren. Deze daling situeert zich vooral bij de voorstellingen in Vlaanderen. Een derde van de voorstellingen vindt in het buitenland plaats. Van de voorstellingen in Vlaanderen kadert meer dan de helft binnen het kunstendecreet.

In totaal bereiken de voorstellingen van deze gesubsidieerde en erkende organisaties in 2014 2,8 miljoen toeschouwers (Departement CJSM, afdeling kunsten), wat een lichte toename ten opzichte van 2013 is. Ondanks een afname van het aantal voorstellingen, neemt het aantal toeschouwers dus toe.

Bijna 60% van deze toeschouwers woont een voorstelling in Vlaanderen en Brussel bij. De overige 40% betreft toeschouwers die een internationale voorstelling van een Vlaamse podiumorganisatie hebben bijgewoond. Het aandeel van de internationale voorstellingen neemt daarmee duidelijk toe ten opzichte van 2013. Ongeveer een vijfde van de toeschouwers in Vlaanderen ging naar een cultuurcentrum voor het bijwonen van de voorstelling. De gesubsidieerde organisaties hebben daarmee wellicht een belangrijk aandeel in de deelname aan het receptieve aanbod van de cultuurcentra. De toeschouwers betreffen geen unieke bezoekers. Dus mogelijk wordt een breed publiek bereikt maar het is ook mogelijk dat een beperkt publiek heel intensief participeert.

De bovenstaande cijfers behandelen enkel het erkende en gesubsidieerde aanbod. Grote verschuivingen in de algemene participatie aan podiumkunsten zijn de voorbije jaren niet opgetreden. In 2015 is de **participatie** aan de diverse genres in grote mate vergelijkbaar met de andere jaren in de periode 2009-2015, al valt de hogere deelname bij theater- en dansvoorstellingen op. Ook het steunpunt Cultuur stelt op basis van de PaS-bevragingen een min of meer stabiele participatie

4.18 Voorstellingen en toeschouwersaantallen gesubsidieerde podiumorganisaties.

Aantal voorstellingen en aantal toeschouwers voor de gesubsidieerde en erkende podiumorganisaties, van 2011 tot 2014.

Presentatiecircuit	2011		2012		2013		2014	
	Voorstellingen	Toeschouwers	Voorstellingen	Toeschouwers	Voorstellingen	Toeschouwers	Voorstellingen	Toeschouwers
Binnen Kunstendecreet	5.618	1.062.609	5.758	1.065.524	7.892	872.913	4.801	988.007
Cultuur- en gemeenschapscentra	2.273	421.133	2.477	394.865	2.487	366.419	1.935	310.592
Andere	2.114	352.002	2.292	340.245	2.752	588.591	2.130	326.885
Onbekend	274	51.754	177	126.552	62	16.536	135	26.085
Voorstellingen in Vlaanderen	10.279	1.887.498	10.704	1.927.186	13.193	1.844.459	9.001	1.651.569
Wallonië	184	42.650	197	38.957	231	43837	100	26.008
Nederland	928	172.234	1.074	172.255	963	125127	857	198.780
Frankrijk	892	281.930	935	278.981	1165	232164	1.034	313.323
Duitsland	257	61.666	522	533.132	445	83672	404	138.458
Andere Europese landen	1.219	200.594	1.155	223.757	1179	187484	1.233	382.138
Noord-Amerika (+Mexico)	516	147.734	143	43.032	167	26856	210	42.927
Zuid-Amerika	70	18.141	80	19.830	59	17345	70	15.158
Azië	85	23.959	89	28.926	94	33021	88	31.051
Afrika	29	4.597	33	6.059	25	5334	22	3.646
Australië (+ Nieuw Caledonië)	21	4.991	83	23.657	43	12673	55	14.567
Onbekend	0	0	1	65	2	0	0	0
Voorstellingen internationaal	4.201	958.496	4.312	1.368.651	4.373	767.513	4.073	1.166.056
Totaal aantal voorstellingen	14.480	2.845.994	15.016	3.295.837	17.566	2.611.972	13.074	2.817.625

Bron: Departement CJSM, afdeling Sociaal-Cultureel Werk.

4.19 Deelnemers podiumkunsten in cultuurcentra

Evolutie van het aantal toeschouwers aan podiumactiviteiten georganiseerd door een cultuurcentrum, naar uitvoerders en genre, van 2011 tot 2014.

	2011	2012	2013	2014	2011	2012	2013	2014
	Professionele kunstenaars				Amateurkunstenaars			
Amusement	361.326	376.468	399.120	351.046	122.452	87.224	59.964	19.292
Dans	106.241	89.695	85.524	91.197	11.652	14.871	16.136	6.694
Film	525.732	527.069	513.834	509.088	1.700	3.068	4.241	4.330
Klassieke muziek	106.384	111.835	106.168	97.818	14.938	19.764	18.189	18.648
Literatuur	32.213	45.295	31.007	28.773	2.618	1.974	4.207	3.582
Muziektheater	96.168	115.063	88.426	92.821	19.071	4.495	8.526	5.977
Populaire muziek	657.678	652.981	663.638	659.814	37.304	53.444	41.189	70.077
Theater	705.386	705.017	685.645	653.208	18.216	20.177	16.435	20.488
Wereldmuziek, jazz, folk	151.304	130.508	125.139	157.257	20.815	27.015	23.374	12.891
Totaal	2.742.432	2.753.931	2.698.501	2.641.022	248.766	232.032	192.261	161.979

Bron: Departement CJSB, afdeling Kunsten en Erfgoed.

voor de periode 2004-2014 vast (Van Steen et al., 2015). Enkel voor de niet klassieke concerten is er een stijging. Wel wijzen zij er op dat de participatie door generatie-effecten onder druk zou kunnen komen te staan. De jongste generatie neemt minder deel aan klassieke concerten, podiumactiviteiten en musicals, wat mogelijk wijst op een afbrokkeling van deze activiteiten in hun leefwereld.

In het algemeen ligt het bijwonen van concerten licht hoger bij mannen (40%) dan bij vrouwen (35%). Enkel voor de deel-

name aan een concert of festival met house, techno of drum'n bass zijn er duidelijk meer mannelijke deelnemers. Het bijwonen van een dans- of theatervoorstelling ligt wat hoger bij vrouwen. Maar uiteindelijk zijn er weinig verschillen in podiumkunstenparticipatie tussen mannen en vrouwen.

Sommigen genres zijn hoofdzakelijk populair bij de jonge leeftijdscategorieën zoals een stand up comedian, pop- of rockconcerten en concerten met house, techno of drum'n bass. De leeftijdsgrens schuift voor een aantal genres wel wat naar

4.20 Deelname podiumkunsten

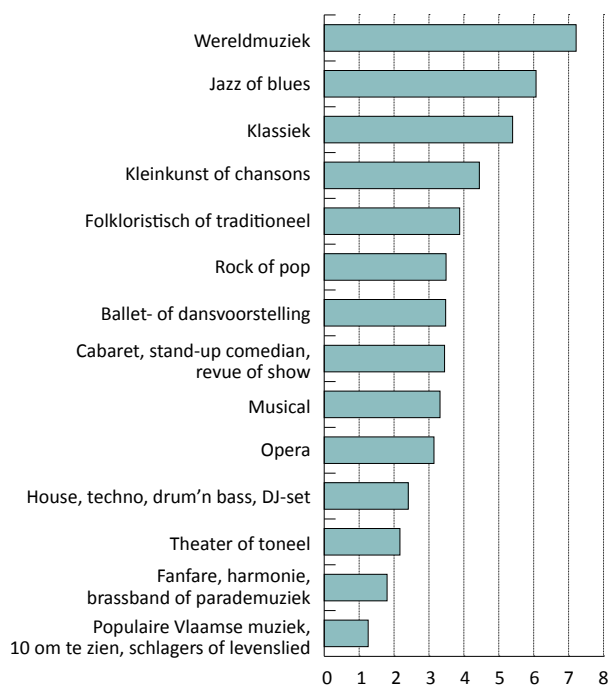
Evolutie van het aandeel van de bevolking dat deelneemt aan de podiumkunsten, naar soort en frequentie, van 2009 tot 2015, in %.

	2009			2010			2011			2012			2013			2014			2015		
	Nooit	1 of 2 keer	Meer dan 3 keer	Nooit	1 of 2 keer	Meer dan 3 keer	Nooit	1 of 2 keer	Meer dan 3 keer	Nooit	1 of 2 keer	Meer dan 3 keer	Nooit	1 of 2 keer	Meer dan 3 keer	Nooit	1 of 2 keer	Meer dan 3 keer	Nooit	1 of 2 keer	Meer dan 3 keer
Klassiek concert/festival	89	10	2	89	8	3	91	7	2	91	6	3	90	7	3	91	7	3	92	7	2
Rock- of popconcert/festival	76	18	6	77	17	6	77	18	5	78	17	5	76	18	6	77	17	6	76	19	5
Jazz- of bluesconcert/festival	93	6	1	93	5	2	94	5	1	95	5	1	93	6	2	94	5	1	93	6	1
Folkloristisch of traditioneel concert/festival	93	6	1	93	7	1	94	5	1	95	4	1	94	5	1	95	4	1	96	4	1
Opera	93	6	1	95	4	1	94	5	1	93	5	2	93	6	1	93	6	1	93	5	2
Ballet- of dansvoorstelling	83	15	3	85	13	2	87	11	1	86	13	1	86	12	2	86	12	2	80	17	3
Theater- of toneelvoorstelling	61	30	9	61	28	11	65	27	9	63	28	9	66	26	9	65	26	10	59	32	10
Cabaret, stand-up comedian, revue of show	82	16	2	81	17	2	82	15	3	84	14	3	84	14	3	84	14	2	81	16	3
Musical	86	13	1	85	14	2	85	14	1	84	14	2	87	12	1	87	12	1	86	13	1
Concert of festival met wereldmuziek	91	9	0	89	10	1	92	7	1	93	6	1	91	8	1	94	6	1	92	8	1
Concert met kleinkunst of chansons	90	10	0	93	7	1	94	5	1	95	5	0	94	5	1	95	5	1	94	6	1
Concert of festival met fanfare, harmonie, brassband of parademuziek	94	5	1	5	1	95	4	1	94	5	1	94	5	1	94	5	1	95	4	1	
Concert of festival met house, techno, drum'n bass, DJ-set	96	3	1	94	5	2	94	5	1	93	5	2	93	4	3	93	6	1	91	7	2
Concert of festival met populaire Vlaamse muziek, 10 om te zien, schlagers of levenslied	96	4	0	94	6	1	95	5	1	95	5	0	95	4	1	96	4	1	94	5	1

Bron: SCV-survey.

4.21 Ratio hoog- over laagopgeleide deelnemer

Verhouding* tussen het aandeel hoogopgeleide en laagopgeleide deelnemers aan podiumkunsten, in 2015.

*Hoogopgeleide = universitair + niet universitair hoger onderwijs, laag opgeleide = geen of lager onderwijs + lager secundair. Indien deze verhouding 1 is, is er geen verschil.
Bron: SCV-survey 2015.

ben op. Daarnaast zijn er ook enkele genres die 18-24-jarigen weinig bijwonen zoals een klassiek concert of een voorstelling van een kleinkunstenaar. Jazz of blues, opera en fanfaremuziek en folkloristische concerten zijn minder leeftijdsgevoelig.

Het bijwonen van theatervoorstellingen is vrij goed gespreid over de leeftijdscategorieën. De 55-74 jarigen tellen de meeste regelmatige participanten.

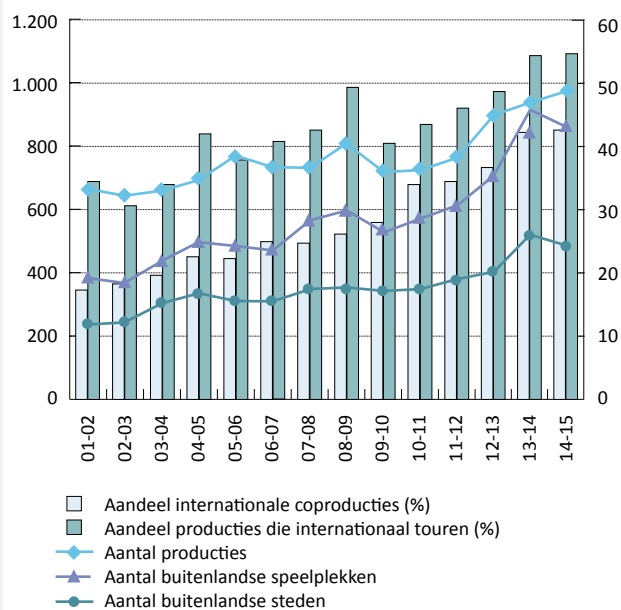
Musical- en dansvoorstellingen worden dan weer het vaakst bijgewoond door de 25-44-jarigen. Het hebben van kinderen lijkt soms een invloed op de keuze van podiumvoorstelling te hebben. Voor de dansvoorstellingen scoren ook de 18-24-jarigen goed.

Naar opleiding blijven er net als de voorbije jaren grote verschillen voor de meeste genres. Alleen voor concerten met populaire Vlaamse muziek is er bijna geen verschil. Voor het bezoek aan een theatervoorstelling, een houseconcert en een voorstelling van een fanfare blijft het verschil nog beperkt tot ongeveer twee participerende hoogopgeleiden voor elke laagopgeleide die deelneemt. Voor alle andere genres zijn er dit meer dan drie. Zeer grote participatieverschillen zijn er voor klassieke concerten, jazz- of blues concerten en concerten met wereldmuziek met 5 of meer participerende hoogopgeleiden voor elke laagopgeleide deelnemer.

Internationaal vergeleken zijn Vlamingen een middenmoter wat de participatie aan theater en concerten betreft. Nederland, enkele Scandinavische landen en enkele Baltische staten scoren het best voor theaterbezoek (zie VRIND 2014, figuur 3.44). Ook voor concertbezoek (zie VRIND 2014, figuur 3.45) zijn het vooral de Scandinavische landen en de Baltische staten die goed scoren.

4.22 Internationalisering

Aantal (linkeras) en aandeel (rechteras) internationale (co) producties en aantal bezochte steden en speelplekken, van 2001-2002 tot 2014-2015.

Bron: Kunstenpunt.

De voorbije jaren is **internationalisering** een belangrijk beleidsthema. Het Vlaamse internationale cultuurbeleid wil zich positioneren op het internationale veld en wil Vlaanderen alle mogelijkheden van groei en ontplooiing aanreiken. Voor het professionele podiumkunstenveld (theater, dans, performance, muziektheater, opera,...) zijn een aantal indicatoren ter beschikking. De internationale dimensie van de producties is doorheen de jaren sterk toegenomen, maar stabiliseert in het seizoen 2014-2015.

Film

In dit deeltje wordt voornamelijk het bioscoopbezoek besproken. Andere items in verband met media worden besproken in het VRIND-hoofdstuk media.

Dat er zich voor de bioscopen een sterke concentratie heeft voltrokken, blijkt uit de cijfers over het aantal bioscoopzalen. In 2014 worden 473 zalen in België geteld, waarvan ongeveer de helft in Vlaanderen. In de jaren 1960 was dit ongeveer het drievoudige, begin jaren 1990 werd de negatieve trend omgebogen. De voorbije jaren is het aantal zalen in Vlaanderen vrij stabiel. Hetzelfde geldt voor het aantal vertoningen. In een zaal lopen in 2014 gemiddeld 1.200 vertoningen.

4.23 Bioscoopaanbod

Evolutie van het aantal bioscoopzalen, zitplaatsen en vertoningen in België en de gewesten, in 2004 en van 2011 tot 2014.

	2004			2011			2012			2013			2014		
	Zalen	Zitplaatsen	Vertoningen	Zalen	Zitplaatsen	Vertoningen	Zalen	Zitplaatsen	Vertoningen	Zalen	Zitplaatsen	Vertoningen	Zalen	Zitplaatsen	Vertoningen
Vlaams Gewest	239	51.905	285.645	227	51.716	283.830	246	52.858	295.456	238	51.464	293.228	235	51.182	281.195
Brussels Gewest	67	15.281	107.796	63	14.289	101.535	63	14.434	99.988	65	14.863	99.288	65	14.414	93.900
Waals Gewest	187	40.564	230.291	167	38.917	240.249	171	37.903	232.269	173	37.796	236.903	173	37.107	235.253
Totaal	493	107.750	623.732	457	104.922	625.614	480	105.195	627.713	476	104.123	629.419	473	102.702	610.348

Bron: ADS.

4.24 Toeschouwers bioscopen

Evolutie van het aantal filmtoeschouwers per jaar, in België en de gewesten, van 2004 tot 2014.

Aantal toeschouwers per jaar	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
België	24.116.224	22.096.786	23.929.057	22.676.549	21.922.504	21.336.257	21.313.998	22.275.859	21.764.317	20.871.645	20.887.585
Vlaams Gewest	11.641.621	10.640.291	11.657.279	11.235.858	10.844.070	10.426.437	10.223.991	10.574.967	10.236.597	10.128.943	10.140.031
Brussels Gewest	4.606.013	4.084.643	4.322.277	4.023.630	3.947.458	3.720.327	3.787.573	3.752.513	3.866.677	3.657.869	3.272.229
Waals Gewest	7.868.590	7.371.852	7.949.501	7.417.061	7.130.976	7.189.493	7.302.434	7.948.379	7.661.044	7.084.832	7.475.325

Bron: ADS.

In 2014 verkochten de Vlaamse bioscopen ongeveer 10,1 miljoen **tickets**, wat stabiel is ten opzichte van 2013. Het Vlaamse Gewest blijft de Belgische regio met het minste aantal bioscoopbezoeken per inwoner.

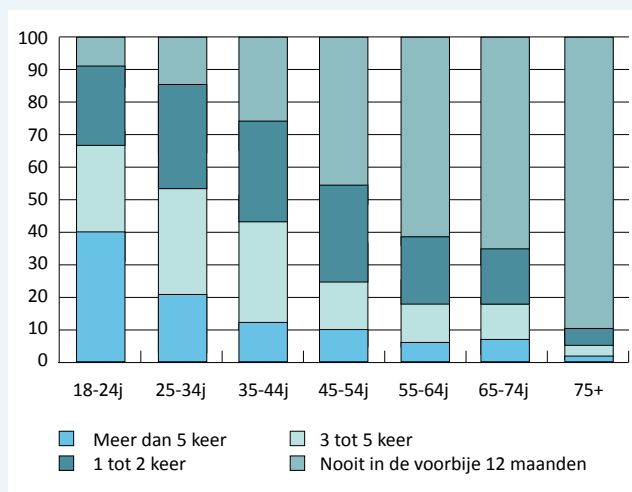
Meer dan de helft van de Vlamingen gaat in 2015 naar een bioscoop. Dit cijfer is de afgelopen 10 jaar min of meer stabiel. De meerderheid van de bezoekers participeert meermaals. Naar geslacht is er geen verschil. Vooral jongeren bezoeken een bioscoop. 9 op de 10 18- tot 24-jarigen is participant. Bij toenemende

leeftijd neemt dit stelselmatig af. Naar opleidingsniveau zijn er grote verschillen. Bij de lageropgeleiden (maximaal lager secundair) is ongeveer een derde participant en 15% een regelmatig bezoeker, bij de hogeropgeleiden (hogeschool + universitair) is driekwart participant en ruim 4 op de 10 regelmatig bezoeker.

Het steunpunt Cultuur stelt op basis van de PaS14 een lichte daling vast van het bioscoopbezoek en vermoedt dat het naar de film gaan meer en meer onder druk zal komen te staan door verschuivingen aan de aanbodzijde zoals de impact van internet en nieuwe media.

4.25 Bioscoopbezoek

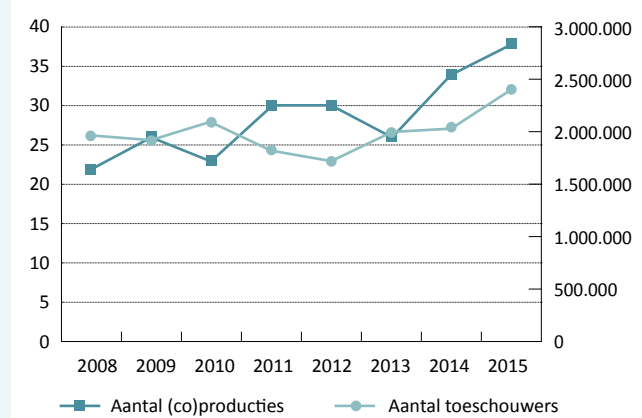
Frequentie van het bioscoopbezoek, naar leeftijd, in 2015, in %.

Bron: SCV-survey 2015.

4.26 Toeschouwersaantallen Vlaamse films

Evolutie van het aantal Vlaamse (co)producties per releasejaar (linkeras) en aantal toeschouwers Vlaamse films (incl. overloop, excl. korte of middellange films) (rechteras), van 2008 tot 2015.

Bron: jaarverslag VAF 2015.

In totaal gaan in 2015 meer dan 2,4 miljoen bioscoopbezoekers naar 38 Vlaamse (co)producties wat een duidelijke stijging is. Deze stijging is te verklaren door het grotere aantal Vlaamse films dat in 2015 in de bioscoop werd vertoond.

Een recente, nog in volle expansie zijnde, exploitatievorm is deze van de **Video-On-Demand** (VOD). De komst van streamingdiensten als Netflix en nieuwe initiatieven van telecombedrijven als Proximus en Telenet zal deze markt verder doen expanderen. Voor 2015 werd een totaal van 112.338 VOD transacties voor Vlaamse (co)producties geregistreerd. Volgens Amerikaans onderzoek zou het gemiddeld aantal kijkers per VOD transactie daar op 1,7 liggen. Toegepast op de Vlaamse cijfers zou dit ongeveer 190.975 VOD kijkers voor door het VAF gesteunde Vlaamse creaties betekenen.

In 2015 werden 77 Vlaamse (co)producties vertoond op de Vlaamse omroepen. Daarvan waren er 53 fictiefilms met in totaal 14.440.670 kijkers.

Naast het naar de film gaan in de bioscoop is er ook het zogenaamde tweede vertoners circuit in de cultuurcentra. In totaal vonden in 2014 in de CC-sector 3.810 voorstellingen plaats voor een totaal van 379.829 toeschouwers. Wat neerkomt op een gemiddelde zaalbezetting van 99,69 toeschouwers per voorstelling (VAF, 2015).

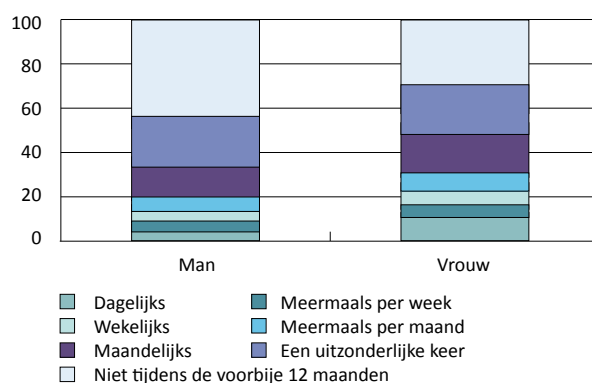
Vlamingen zijn een goede middenmoter voor het bioscoopbezoek. Denemarken, Zweden en Nederland zijn de koplopers (zie VRIND 2014, figuur 3.49).

Letteren

De **boekenverkoop** in Vlaanderen is er de voorbije jaren wat op achteruit gegaan. De daling manifesteert zich bij verschil-

4.28 Lezen

Frequentie van het lezen van een boek naar geslacht, in 2015, in %.

Bron: SCV-survey 2015.

lende genres. De strips zitten wel in de lift met een groei van meer dan 10% voor zowel omzet als afzet in 2015. Het belang van e-books kende in 2014 een doorbraak. De verkoop van e-books steeg van 1,2% naar 2,9% van de totale boekenmarkt. In 2015 stijgt dit lichtjes verder tot 3,1%.

Bijna alle verkoopkanalen kennen een lichte daling de voorbije jaren, maar vooral de boekhandel verliest terrein. Alleen de verkoop bij de internetwinkels gaat erop vooruit. Inmiddels worden bijna 1 op de 6 boeken via dit kanaal verkocht.

Er worden de voorbije jaren meer boeken gelezen. 63% van de Vlamingen leest in 2015 minstens één boek. In 1998 was dit 55%. Er is een verschil naar geslacht. Vrouwen **lezen** meer en frequenter een boek. Bij hoogopgeleiden ligt het percentage

4.27 Boekenverkoop

Aandeel verkochte boeken en omzet naar genre, totaal aantal verkochte stuks en omzet over de genres, van 2009 tot 2015, in %.

	% van totaal aantal stuks						
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Strips	14,0	14,1	12,9	12,8	14,0	13,4	14,6
Non-fictie informatief	13,2	13,3	13,2	12,8	12,8	12,8	12,0
Non-fictie vrije tijd	22,0	19,4	20,8	19,4	19,0	18,8	17,9
Fictie en literaire non-fictie	21,8	22,3	23,3	26,5	25,6	26,7	24,3
Kinderboeken	22,0	23,8	22,4	22,1	22,9	24,2	24,3
Anderen	7,0	7,3	7,3	6,3	5,6	4,2	6,8
Absoluut aantal	16.770.000	16.217.000	16.698.000	16.399.000	15.613.000	14.998.000	15.021.000

	% van totale waarde						
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Strips	5,8	6,5	6,0	6,1	6,8	6,7	7,5
Non-fictie informatief	19,7	20,0	19,3	18,8	18,7	18,8	18,4
Non-fictie vrije tijd	25,8	23,9	26,3	24,3	24,3	24,4	22,8
Fictie en literaire non-fictie	24,8	24,2	25,1	28,2	28,0	26,5	26,3
Kinderboeken	17,7	19,0	17,3	17,1	17,5	18,8	19,1
Anderen	6,2	6,4	5,9	5,5	4,7	4,8	5,8
Waarde	207.400.000	205.000.000	210.550.000	207.624.000	200.619.000	195.834.564	195.699.000

Bron: boek.be, GFK-jaarrapportage.

lezers veel hoger dan bij laagopgeleiden. In de oudere leeftijds-categorieën zijn er minder lezers, maar het aandeel dagelijkse lezers is er wel hoog.

Uit de PaS 2014 blijkt dat ook specifiek het lezen van dichtbundels of romans toenam van 33% in 2004 tot 40% in 2014.

Vlamingen scoren internationaal matig wat het lezen van een boek betreft. In Nederland, Zweden, Denemarken, Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Estland leest bijna 8 op 10 een boek gedurende het jaar. In Vlaanderen is dat zoals gezegd 6 op de 10 (zie VRIND 2014, figuur 3.51).

Cultureel erfgoed

De meest uiteenlopende voorwerpen, van kunstwerken over historische objecten tot getuigenissen van het dagdagelijkse leven, en ook gebruiken en tradities kunnen als erfgoed beschouwd worden. Cultureel erfgoed is een gemeenschappelijk goed voor de samenleving. Het vormt onze geheugens, levert een bijdrage aan onze individuele en collectieve identiteitsvorming, geeft inzichten in kunstbeoefening, maatschappijen en mensen uit het verleden, maar ook uit het heden. Met uitzondering van de musea voor schone kunsten is cultureel erfgoed in Vlaanderen een relatief jong beleidsveld dat nog in volle ontwikkeling is. Het aantal erkende of ondersteunde organisaties maakte een sterke groei door de voorbije jaren. Het gaat hier enkel om het roerend en immaterieel erfgoed. Het onroerend erfgoed komt aan bod in hoofdstuk 4.1.

Cultureel-erfgoedorganisaties

Het aantal erkende **collectiebeherende organisaties** (musea, culturele archiefinstellingen en erfgoedbibliotheken) is de voorbije jaren geleidelijk toegenomen. Sinds 1998 kunnen musea een erkenning aanvragen. Sinds 2008 bestaat in Vlaanderen ook een kwaliteitslabel voor culturele archiefinstellingen en erfgoedbibliotheken. Het cultureel-erfgoedbeleid wil zich hiermee inschakelen in de internationale kwaliteitscriteria. In 2015 zijn er in totaal 94 collectiebeherende organisaties met een kwaliteitslabel, waarvan 69 musea, 16 culturele archiefinstellingen en 9 erfgoedbibliotheken. Dit omvat ook de eigen instellingen van de Vlaamse Gemeenschap: het Kasteel van Gaasbeek, het Museum van Hedendaagse Kunst (M HKA) en het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten (KMSKA). Daarnaast zijn er nog heel wat niet erkende musea, culturele archieven en erfgoedbibliotheken. Een overzicht (erkend + niet erkend) van de belangrijkste musea is te vinden op de website van okv.be. Deze website bevat informatie over meer dan 600 Vlaamse en Brusselse musea, met daarnaast ook informatie over musea in de voornaamste Europese steden. In 2015 lanceerde FARO de erfgoedapp (www.erfgoedapp.be). Deze app geeft een uitgebreid overzicht van de verschillende actoren in Vlaanderen die werken met cultureel erfgoed.

Van de erkende collectiebeherende organisaties worden enkel diegene met een landelijke of internationale werking gesubsidieerd door de Vlaamse overheid. In 2015 waren dit 21 musea en 6 culturele archiefinstellingen

Naast collectiebeherende organisaties ondersteunt de Vlaamse overheid ook **dienstverlenende organisaties** met een landelijke werking. Deze organisaties ondersteunen andere actoren bij de zorg voor en omgang met hun cultureel erfgoed. Deze ondersteuning kan zich richten op zowel professionele actoren als vrijwilligers.

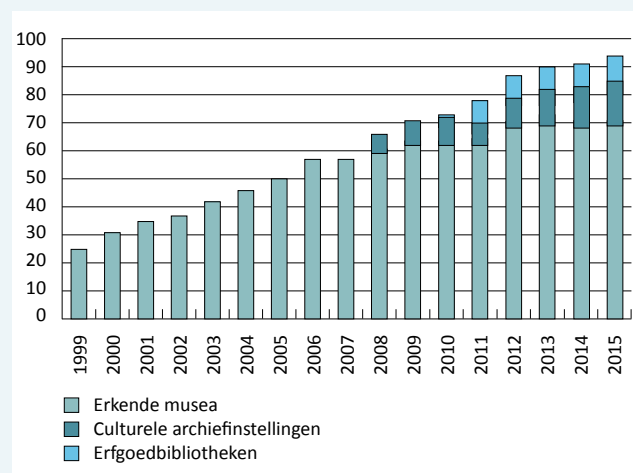
De grootste dienstverlenende organisatie is FARO, het Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed. Andere dienstverleners zijn enerzijds expertisecentra, organisaties die ondersteuning geven en kennis genereren over een specifiek erfgoedaspect zoals digitalisering, kerkelijk erfgoed of immaterieel erfgoed. Anderzijds zijn er de landelijke organisaties voor volkscultuur die een dienstverlening aanbieden aan een netwerk van voornamelijk vrijwilligers en daarbij focussen op bepaalde historische praktijken zoals heemkunde of familiekunde. Momenteel zijn er 11 landelijke expertisecentra voor cultureel erfgoed en landelijke organisaties voor volkscultuur.

Ten slotte zijn er nog dienstverlenende organisaties met een specifieke opdracht. Archiefbank Vlaanderen is een geautomatiseerd register dat het privaatrechtelijk archivalisch cultureel erfgoed integraal in kaart brengt. Andere samenwerkingsverbanden, zoals de Vlaamse Erfgoedbibliotheek of samenwerkingsverbanden van musea (3), bieden een specifieke dienstverlening aan die zich richt tot de deelnemende leden.

De Vlaamse overheid ondersteunt ook lokale en provinciale besturen in de uitvoering van hun respectieve lokale of regionale cultureel-erfgoedbeleid. Doel hiervan is om een dienstverlening aan te bieden op regionaal of lokaal niveau. De dienstverlening van de provincies richt zich daarbij voornamelijk op depotnoden, die van de lokale besturen op de noden van het lokaal aanwezige cultureel erfgoed. Daarbij is een verschillende regeling uitgewerkt voor de provincies en de steden Antwerpen, Brugge, Gent, Leuven en Mechelen enerzijds en voor intergemeentelijke samenwerkingsverbanden en de Vlaamse Gemeenschapscommissie anderzijds. Een cultureel-erfgoedconvenant wordt gesloten met een samenwerkingsverband tussen gemeenten (totaal inwonersaantal minimaal 50.000) met een voldoende aanwezig-

4.29 Erkende erfgoedorganisaties

Evolutie van het aantal erkende musea, culturele archiefinstellingen en erfgoedbibliotheken van 1999 tot 2015.

Bron: Departement CJSM, afdeling Cultureel Erfgoed.

heid van cultureel erfgoed. Door deze overeenkomst met resultaatverbintenis, beoogt men een duurzaam en integraal beleid met betrekking tot het culturele erfgoed op lokaal niveau. Het aantal gesloten cultureel-erfgoedconvenants is de voorbije jaren geleidelijk gestegen. De huidige cultureel-erfgoedconvenants met intergemeentelijke samenwerkingsverbanden zijn gesloten voor de beleidsperiode 2015-2020. Er zijn er 16.

Topstukken

Het beleid wil het roerend cultureel erfgoed van uitzonderlijk belang beschermen.

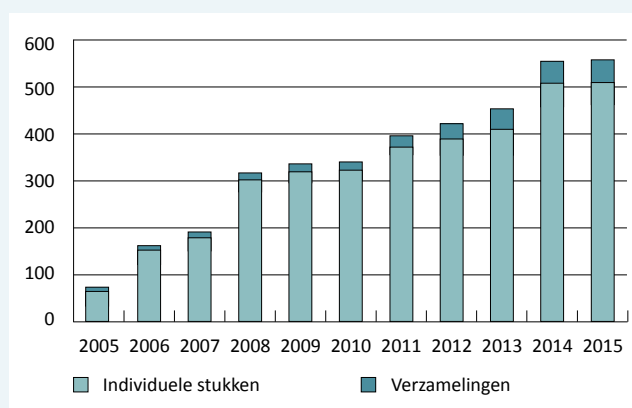
Roerend erfgoed dat aan de criteria 'zeldzaam en onmisbaar' van het Topstukkendecreet beantwoordt, mag niet buiten Vlaanderen gebracht worden zonder voorafgaande toelating van de Vlaamse overheid. Gebeurt dit toch, dan kan de Vlaamse overheid, in toepassing van de internationale verdragen en Europese wetgeving, de terugkeer van dit erfgoed naar Vlaanderen vorderen.

De topstukken die daarenboven in de Topstukkenlijst werden opgenomen, genieten van bijkomende bescherming. Voor deze topstukken gelden beschermingsmaatregelen met betrekking tot fysieke ingrepen en worden er subsidies voorzien voor de restauratie. In 2015 stonden er 508 individuele stukken en 48 verzamelingen op de lijst. Het betreft 433 topstukken in publiek bezit en 123 topstukken in privébezit.

In 2015 werd één topstuk uit de Topstukkenlijst aangekocht. Het gaat om een Liers rederijkershandschrift met zeventiende en achttiende eeuwse teksten, bestemd voor de Lierse rede-

4.31 Topstukken

Evolutie van het aantal topstukken, van 2005 tot 2015.

Bron: Departement CISM, afdeling Cultureel Erfgoed.

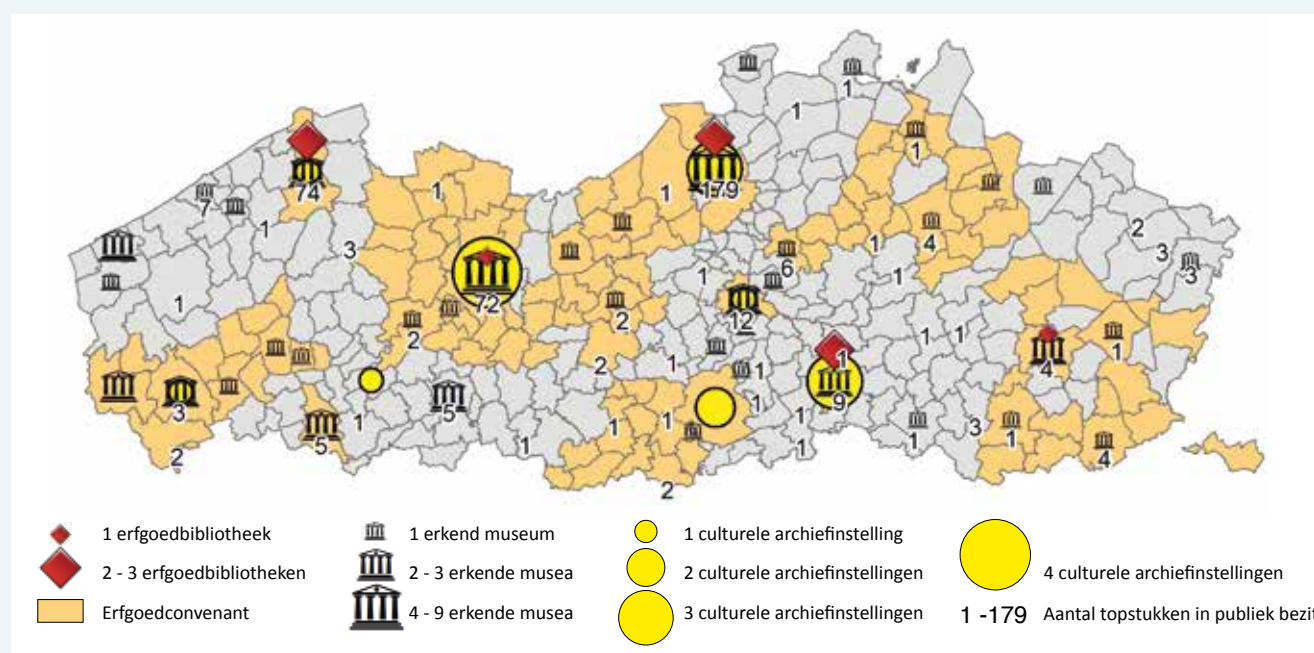
rijkerskamer 'De Groeiende Boom'. Het handschrift vormt een illustratie van de ononderbroken toneeltraditie van rederijkerstoneel en amateurtheater in Vlaanderen vanaf de middeleeuwen tot op heden.

Immaterieel Cultureel Erfgoed

Het aantal beschermde elementen op de Inventaris Vlaanderen voor Immaterieel Cultureel Erfgoed stijgt jaar na jaar. Elementen die opgenomen zijn in deze inventaris kunnen voorgedragen worden voor opname in de Representatieve Lijst van het Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid van

4.30 Cultureel erfgoed

Spreiding erkende musea, deelnemende gemeenten erfgoedconvenants, erkende archiefinstellingen en topstukken in publiek bezit, in 2015.

Bron: Departement CISM, afdeling Cultureel Erfgoed.

4.32 Immaterieel cultureel erfgoed

Evolutie van het aantal beschermde elementen immaterieel cultureel erfgoed, van 2007 tot 2015.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Aantal op inventaris Vlaanderen	0	8	18	19	26	33	38	41	43
Aantal op Representatieve Lijst UNESCO	0	0	2	6	6	6	6	8	8
Aantal in het Register van voorbeeldpraktijken UNESCO	0	0	0	0	1	1	1	2	2

Bron: Departement CJSM, afdeling Cultureel Erfgoed.

Unesco. In 2015 staan 8 beschermde elementen van de Vlaamse inventaris op deze lijst en staan 2 elementen in het Register van voorbeeldpraktijken van de UNESCO.

www.immaterieelerfgoed.be is het digitaal platform voor immaterieel erfgoed in Vlaanderen. De website geeft immaterieel erfgoed een gezicht, sensibiliseert over erfgoedzorg en ondersteunt het netwerk. De databank inventariseert immaterieel erfgoed, bundelt erfgoedzorgvoorbeelden en informatie over gemeenschappen en organisaties betrokken bij immaterieel erfgoed. Dit stimuleerde het gebruik van het platform en verhoogde de kwaliteit van de gedocumenteerde elementen op het vlak van borging en gedragenheid. Tapis plein vzw modeert het platform.

Erfgoedparticipatie

Ongeveer de helft van de bevolking bezoekt in 2015 een museum, een tentoonstelling of een galerij. Dit cijfer is vrij stabiel over de jaren. Naar geslacht zijn er geen significante verschillen. De participatie van ouderen ligt onder het gemiddelde: bij de 75-plussers is minder dan een kwart bezoeker. Naar opleidingsniveau is er een duidelijk onderscheid: bijna 8 op de 10 universitair heeft minstens één museum bezocht het voorbije jaar. Bij de laagst geschoolden bezocht slechts een vijfde minstens één museum. 4 op de 10 van de bevolking bezocht

een museum, een tentoonstelling of een galerij in België. Ongeveer een derde van de bevolking bezoekt een museum in het buitenland. Het museumbezoek ligt hoger in de steden.

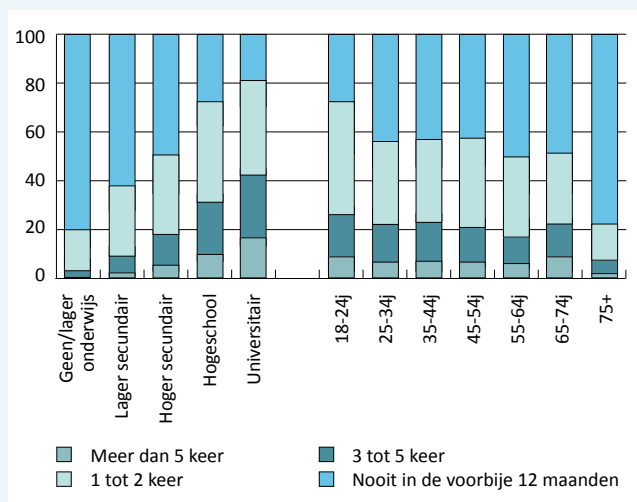
De erkende musea en de musea van de Vlaamse Gemeenschap trekken in 2015 bijna 3 miljoen bezoekers. De bezoekersaantallen gaan de voorbije jaren duidelijk in stijgende lijn. Het aandeel van de bezoekers jonger dan 26 jaar nam wel af in 2015. Dit stemt overeen met de resultaten van de PaS-surveys waarin een stijging van vooral het incidentele bezoek aan musea (vooral aan niet-kunst musea) wordt vastgesteld (Van Steen et al., 2015).

Vlamingen staan in de top 10 van de EU28 wat het museumbezoek betreft. Zweden is afgetekend koploper (zie VRIND 2014, figuur 3.54).

Ongeveer de helft van de Vlaamse bevolking zegt in 2015 een bezienswaardig gebouw of monument bezocht te hebben, 1 op de 5 neemt deel aan een historische wandeling en ruim 1 op de 10 woont een herdenkingsfeest of historische optocht bij. Deze deelnamecijfers zijn vrij stabiel de voorbije jaren. Er zijn weinig verschillen naar geslacht voor deelname aan erfgoedactiviteiten. Mannen namen in 2015 wel iets vaker deel aan een herdenkingsfeest of historische optocht. Voor het bezoek aan een bezienswaardig gebouw of monument valt de lage participatie van de 75-plussers op. Wat het maken van een historische

4.33 Museumbezoek naar opleiding en leeftijd

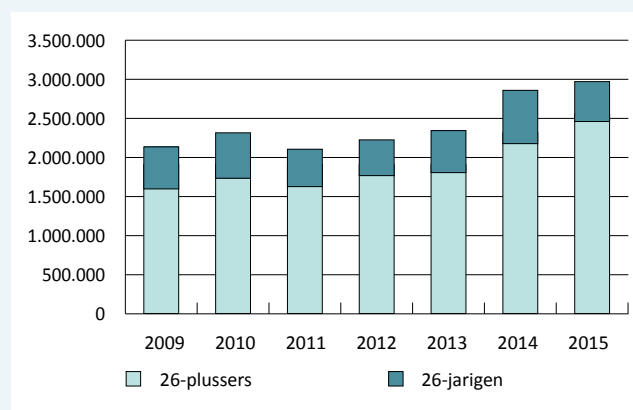
Aandeel van de bevolking dat een museum, tentoonstelling of galerij bezoekt, naar opleiding en leeftijd, in 2015, in %.

Bron: SCV-survey 2015.

4.34 Bezoekersaantallen

Evolutie van de bezoekersaantallen van musea met een Vlaamse indeling en de musea van de Vlaamse Gemeenschap, van 2009 tot 2015. Bron: Departement CJSM, afdeling Cultureel Erfgoed.

* Sinds 1 mei 2011 is het KMSKA gesloten voor renovatie, maar is de collectie op specifieke locaties nog te bezichtigen.

4.35 Deelname Erfgoeddag

Evolutie van het aantal deelnemende organisaties, aantal activiteiten en schatting van de bezoekers aan de Erfgoeddag, van 2005 tot 2015.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Aantal deelnemende organisaties	436	507	460	400	471	400	393	517	544	511	529
Aantal activiteiten	738	814	692	600	648	600	542	800	746	669	700
Schatting aantal bezoekers	220.000	210.000	210.000	210.000	220.000	235.000	240.000	250.000	220.000	250.000	210.000

Bron: FARO, Vlaams Steunpunt voor cultureel erfgoed.

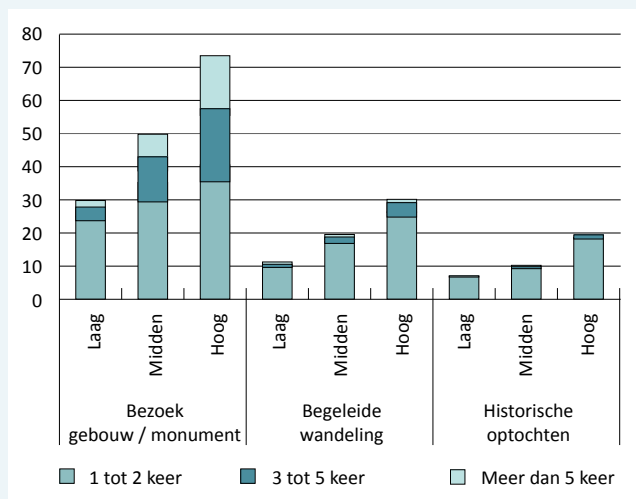
wandeling betreft, hebben de 45- tot 74-jarigen het meest regelmatige deelnemers. Bij de 75-plussers ligt participatie veruit het laagst. Voor het bijwonen van een historische optocht zijn er beperkte leeftijdsverschillen. Naar opleidingsniveau zijn de verschillen het duidelijkst. Voor alle drie de activiteiten participeren de lageropgeleiden duidelijk minder dan de hogeropgeleiden. Het bezoeken van een bezienswaardig gebouw of monument ligt hoger in de steden.

De Erfgoeddag trekt de voorbije jaren meer dan 200.000 bezoekers. In 2015 lag het aantal bezoekers met 210.000 wel op het laagste peil sinds 2008. Het aantal georganiseerde activiteiten nam in 2015 verder af ten opzichte van de voorbije jaren.

Vlaanderen zit in de middenmoot in de EU28 wat het bezoeken van een historische site betreft. Zweden, Denemarken en Nederland voeren de ranglijst aan (zie VRIND 2014, figuur 3.57).

4.36 Erfgoedactiviteiten

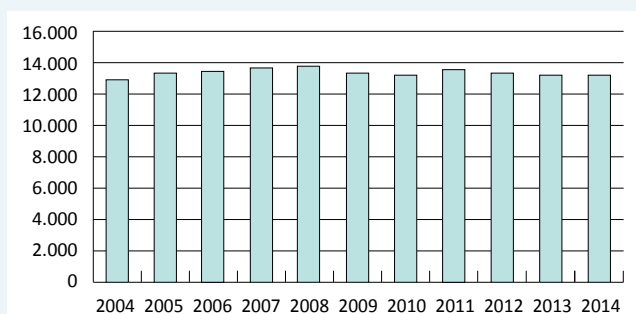
Aandeel deelnemers en frequentie deelname aan drie erfgoedactiviteiten, naar opleiding, in 2015, in %.

Bron: SCV-survey 2015.

4.37 Sociaal-culturele verenigingen

Evolutie van het aantal afdelingen van de erkende verenigingen* (inclusief Brussel), van 2004 tot 2014.

Bron: Departement CISM, afdeling Sociaal-Cultureel Werk.

Sociaal-cultureel werk en lokaal cultuurbeleid

Het sociaal-cultureel werk is historisch één van de belangrijkste instrumenten in de democratisering van cultuur. Het Vlaamse cultuurbeleid wil dan ook dat het sociaal-cultureel werk zijn voortrekkersrol als bruggenbouwer in een superdiverse samenleving blijft spelen en op deze manier zorgt voor sociale cohesie, maatschappelijk engagement, diversiteit en burgerschap. Ook de amateurkunsten, als motor voor creativiteit en verbinding, en de circuskunsten, als participatieve en gemeenschapsvormende kunstvorm, verdienen de nodige aandacht. De Vlaamse Gemeenschap blijft de lokale besturen aanmoedigen in te zetten op cultuur. Bibliotheken en cultuurcentra zorgen voor een fijnmazig netwerk van infrastructuur. Voor het jeugdwerk blijft de focus gericht op een inclusief en integraal beleid. Kinderen en jongeren ruimte geven is een belangrijke doelstelling van het lokale jeugdbeleid. Hierbij moeten alle jongeren worden bereikt. Groepen die nu ondervertegenwoordigd zijn in het jeugdwerk zoals jongeren met een beperking, jongeren met een lagere opleiding, of een migratie-achtergrond moeten meer bereikt worden door het jeugdwerk.

Het sociaal-cultureel werk, de amateurkunsten, het bibliotheekbezoek, de cultuurcentra en het jeugdwerk komen hieronder achtereenvolgens aan bod. Hierbij worden telkens aspecten van het aanbod en participatie bekeken.

Sociaal-cultureel werk

In 2016 subsidieerde de Vlaamse overheid 128 organisaties in het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Dit aantal is de voorbije jaren vrij stabiel. Er worden 3 werksoorten onderscheiden: de verenigingen, de bewegingen en de vormingsinstellingen. Eerst wordt het aantal organisaties in elke vorm besproken, vervolgens hun aanbod.

In 2016 zijn 54 landelijke **sociaal-culturele verenigingen**

4.38 Sociaal-cultureel werk

Kerncijfers sociaal-cultureel werk voor volwassenen, van 2013 tot 2016.

Organisaties	2013	2014	2015	2016
Sociaal-culturele verenigingen	57	56	56	54
Reguliere verenigingen	54	54	55	53
Startsubsidie	1	1	1	1
Niet erkende migrantenverenigingen	2	1		
Sociaal-culturele bewegingen	31	31	31	35
Sociaal-culturele vormingsinstellingen	36	36	35	37
Volkshogescholen	13	13	13	13
Landelijke vormingsinstellingen	23	23	22	24
Gespecialiseerde vormingsinstellingen	17	17	16	17
Syndicale vormingsinstellingen	3	3	3	3
Vormingsinstellingen voor personen met een handicap	3	3	3	3
Federatie van vormingsdiensten voor personen met een handicap – Vijftact	1	1	1	1
Steunpunt SoCiuS	1	1	1	1
Belangenorganisatie FOV	1	1	1	1
Totaal	127	126	125	128

Bron: Departement CJSM, afdeling Sociaal-Cultureel Werk.

erkend en gesubsidieerd (b.v. Davidsfonds, Federatie van Marokkaanse Verenigingen, VTBKultuur,...). In 2014 telden de gesubsidieerde sociaal-culturele verenigingen in totaal meer dan 13.000 afdelingen (inclusief afdelingen in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest), wat een lichte daling is ten opzichte van de voorbije jaren. Vooral de afdelingen van de etnisch-culturele federaties kenden in de tweede helft van de jaren 2000 een sterke stijging.

In 2016 zijn er 35 sociaal-culturele **vormingsinstellingen** (de Halewynstichting, Natuurpunt Educatie...) en 31 **bewegingen** (Pax Christi Vlaanderen, De Wakkere Burger...) erkend.

De voorbije jaren organiseerden de verenigingen tussen de 250.000 en 280.000 publieksgerichte activiteiten, hun aantal blijft vrij stabiel. De Vormingplus-centra organiseren in 2014 bijna 5.800 activiteiten. Het aantal activiteiten daalt, maar het aantal uren stijgt. Een derde van hun aanbod is gericht op belangrijke aandachtspunten van het beleid: digitale geletterdheid, interculturaliteit en duurzaamheid. De activiteiten van de landelijke vormingsinstellingen kennen de voorbije twee jaren een lichte daling, maar het aantal gepresteerde uren van deze instellingen gaat er wat op vooruit.

De erkende verenigingen tellen ruim 2,1 miljoen **leden**. Het aantal leden is de voorbije jaren licht gedaald. Een verklaring hier-

voor ligt in het feit dat het concept lidmaatschap op verschillende manieren wordt ingevuld. Heel wat organisaties kiezen voor andere participatiemodellen met meer nadruk op actieve deelname en vrijwillige inzet. Hun ledenaantallen krimpen. Andere zetten wel in op een actieve ledenwerking en -werving. Hun ledenaantallen groeien. Maar in het algemeen is er, wat de formele lidmaatschappen betreft, een licht dalende trend. De

4.40 Sociaal-cultureel aanbod in Brussel

Evolutie van het aantal door de VGC erkende en gesubsidieerde lokale en bovenlokale verenigingen, volgens type, van 2008 tot 2014.

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Sociaal-culturele verenigingen	188	218	204	198	219	211	203
Amateurkunstenverenigingen	87	80	83	75	95	82	74
Seniorenverenigingen	77	75	77	88	97	85	83
Zelforganisaties*	49	92	112	147	174	182	155
Totaal	401	465	476	508	585	560	515

*Zelforganisaties zijn verenigingen met mensen met een bepaalde etnisch-culturele achtergrond die sociaal-culturele activiteiten organiseren.
Bron: VGC.

4.39 Aanbod sociaal-cultureel werk

Evolutie van het aanbod van de verschillende organisaties voor sociaal-cultureel werk, van 2007 tot 2014.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Verenigingen								
Aantal publieksgerichte activiteiten	265.826	279.645	279.492	265.362	256.691	261.937	270.722	270.840
Vormingplus-centra								
Activiteiten	3.910	4.324	5.289	5.805	6.048	6.360	6.278	5.787
Uren	31.012	35.023	36.739	35.237	36.354	35.460	35.005	36.773
Landelijke vormingsinstellingen								
Aantal educatieve activiteiten	11.869	11.981	11.805	10.454	11.406	12.915	12.776	12.575
Aantal uren educatieve activiteiten (formeel en niet-formeel)	117.219	111.128	109.820	103.246	108.719	109.825	111.207	112.200

Bron: FOV, Boekstaven.

4.41 Deelname sociaal-cultureel werk

Evolutie van het aantal deelnemers aan erkende sociaal-culturele verenigingen en vormingsinstellingen, van 2007 tot 2014.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Verenigingen								
Aantal leden erkende sociaal-culturele verenigingen	2.578.382	2.252.874	2.276.456	2.225.655	2.210.457	2.195.108	2.172.084	2.140.927
Aantal deelnemers aan publieksgerichte activiteiten	8.559.077	9.158.272	9.312.179	9.234.969	9.426.585	9.073.952	8.972.130	8.834.706
Aantal vrijwilligers	184.173	173.490	173.621	181.656	184.288	182.619	184.382	184.841
Bestuursleden	132.107	138.667	135.280	134.583	129.732	126.044	124.846	122.958
Vormingplus-centra								
Deelnames	63.317	72.274	79.497	87.970	95.657	98.719	101.496	110.927
Unieke deelnames			47.000	48.800	56.275	51.302	62.882	
De landelijke vormingsinstellingen								
Deelnemers	188.104	234.990	242.027	228.127	222.130	247.803	228.704	251.913

Bron: bevraging Boekstaven van FOV.

verenigingen kunnen rekenen op ongeveer 180.000 vrijwilligers waarvan ongeveer 123.000 bestuursleden. Het aantal vrijwilligers is daarmee de voorbije jaren vrij stabiel. Het aantal vrijwilligers voor bestuursfuncties, die de ruggengraat van de verenigingen vormen, daalt nog verder. Het aantal deelnemers aan de publieksgerichte activiteiten van deze verenigingen daalt in 2014 een beetje verder tot ongeveer 8,8 miljoen.

Naast de deelname aan het verenigingsleven is er een ruime deelname aan de activiteiten van vormingsinstellingen. De landelijke vormingsinstellingen hebben in 2015 meer dan 250.000 deelnemers, wat een duidelijke toename is. Ook het aantal deelnames bij Vormingplus-centra neemt toe. Samen met het Minderhedenforum stimuleert Vormingplus de participatie van etnisch-culturele minderheden aan het beleid (Boekstaven, 2013).

In Brussel erkende de VGC in 2014 in totaal 515 lokale en bovenlokale verenigingen. Dit aantal is wat afgenomen ten opzichte van de voorgaande jaren.

Amateurkunsten

De sector van de amateurkunsten wordt gedragen door 9 grote spelers met meer dan 12.000 **aangesloten of geregistreerde groepen**. Vooral het aantal geregistreerde groepen bij Open-

doek is de voorbije jaren sterk gestegen. De sterke daling bij Poppunt heeft te maken met een nieuwe registratie (voor 2014 konden bandleden zich individueel registreren).

Het aantal actieve leden van een **vereniging voor amateurkunstbeoefening** schommelt de voorbije jaren rond 5% van de Vlamingen. Naar geslacht zijn er geen noemenswaardige verschillen voor het actieve lidmaatschap. Er is een vrij goede spreiding over de leeftijdsgroepen. Hoogopgeleiden zijn ruim dubbel zo vaak actief lid van een amateurkunstenvereniging dan laagopgeleiden.

Ook buiten de context van een vereniging kunnen Vlamingen creatief zijn. Bijna een derde van de bevolking geeft in 2015 aan maandelijks **creatief/kunstzinnig bezig** te zijn. Dit is een toename ten opzichte van de voorbije jaren. Het percentage ligt hoger bij vrouwen (37%) dan bij mannen (26%). Bij de laagopgeleiden zegt bijna 1 op de 4 maandelijks creatief/kunstzinnig bezig te zijn, bij de hoogopgeleiden 4 op de 10. Mensen jonger dan 35 jaar zijn het vaakst maandelijks zelf creatief/kunstzinnig bezig.

Vergeleken met andere Europeanen beoefenen Vlamingen relatief vaak een artistieke activiteit. Voor elk type activiteit scoren ze boven het gemiddelde van de EU 28 (zie VRIND 2014, figuur 3.10).

4.42 Amateurkunsten

Evolutie van het aantal aangesloten en geregistreerde groepen amateurkunsten voor de verschillende koepels, van 2003 tot 2014.

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Creatief Schrijven						28	30	30	30	30	31	31
Centrum voor Beeldexpressie	315	333	342	335	329	328	326	333	325	319	325	338
Danspunt	275	300	299	339	341	355	379	368	383	370	381	390
Koor en Stem*	778	819	811	841	822	841	817	852	947	962	1.000	969
Kunstwerk(t)*	128	125	171	155	116	131	163	154	376	370	369	361
Muziekmozaïek	194	247	268	284	297	124	135	182	163	223	330	303
Opendoek*	790	786	807	801	823	839	897	904	913	2.256	2.349	2.452
Vlamo	1.016	1.128	1.645	1.681	1.180	1.189	1.202	1.210	1.208	1.208	1.208	1.203
Poppunt*	4.431	3.755	4.080	4.737	5.551	5.939	5.100	7.707	10.968	12.944	14.760	6.310
Totale	7.927	7.493	8.423	9.173	9.459	9.774	9.049	11.740	15.313	18.682	20.753	12.357

* De som van aangesloten groepen en geregistreerde groepen (groepen die actief en regelmatig gebruik maken van de dienstverlening en dus tot het bereik van de organisatie behoren); aantal geregistreerde groepen zijn deze die zich op de website van de koepel aanmelden.

Bron: Departement CJSM, afdeling Sociaal-Cultureel Werk.

De Vlaamse overheid geeft sinds enkele jaren sterke impulsen aan de creatie en spreiding van de **Vlaamse circuskunst**. In 2015 bezoekt ruim 7% van de Vlamingen een circus, een vergelijkbaar cijfer met de voorgaande jaren. Hoogopgeleiden gaan bijna dubbel zo veel dan laagopgeleiden. Voor de 25- tot 44-jarigen ligt, waarschijnlijk door de aanwezigheid van jonge kinderen in het gezin, de participatiegraad duidelijk het hoogst (SCV, 2015).

Bibliotheken

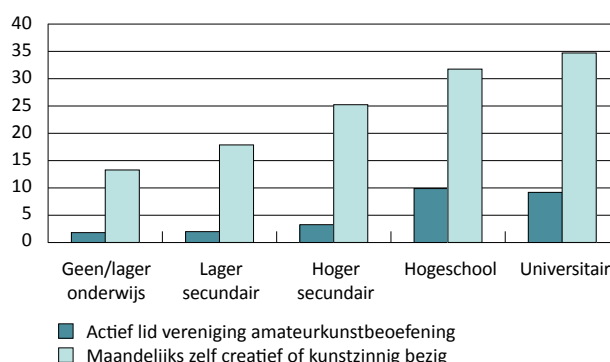
In het Vlaamse Gewest richten 286 gemeenten en 8 intergemeentelijke verenigingen een openbare bibliotheek in. In de faciliteitengemeenten Drogenbos en Kraainem hebben de cultuurraden een Nederlandstalige privaatrechtelijke bibliotheek opgericht. Zodoende beschikken inmiddels 304 van de 308 Vlaamse gemeenten over een bibliotheekvoorziening. In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest richten de Vlaamse Gemeenschapscommissie (VGC) en alle gemeentebesturen van de Brusselse gemeenten een Nederlandstalige bibliotheek in. Naast de gewone bibliotheken worden ook 4 gespecialiseerde organisaties voor bibliotheekwerk (bibliotheken voor blinden, slechtzienden en personen met een andere leesbeperking) ondersteund.

De Vlaamse overheid stimuleert ook een bibliotheekwerking voor de gevangenis.

Gevangenisbibliotheken bieden materialen en diensten aan in samenwerking met de openbare bibliotheken. Bijzondere aandacht is er voor de vele culturen en talen die in de gevangenis aanwezig zijn. Om de reguliere bibliotheekwerking uit te breiden, sluit de Vlaamse overheid convenanten af met gemeenten met een gevangenis op hun grondgebied. In 2015 werden in Vlaanderen 16 gevangenis in 12 gemeenten ondersteund. In Brussel is er een convenant met de VGC.

4.43 Amateurkunsten

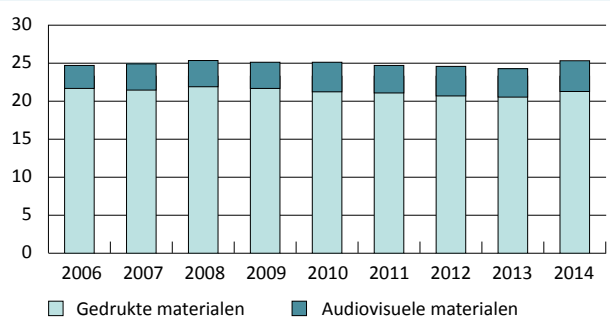
Aandeel van de bevolking dat actief lid is van een amateurkunstenvereniging en zelf creatief/kunstzinnig bezig is, naar opleiding, in 2015, in %.

Bron: SCV-survey 2015.

4.44 Collectie

Evolutie van de gedrukte en audiovisuele materialen in de openbare bibliotheken, van 2006 tot 2014, in miljoen exemplaren.

Bron: Departement CJSM, afdeling Sociaal-Cultureel Werk.

4.45 Collectie naar soort

Evolutie van de audiovisuele en de gedrukte materialen in de openbare bibliotheken, van 2006 tot 2014, in aandeel en totaal aantal.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Cd	64,8	62,8	61,1	59,3	57,1	54,3	52,4	50,3	47,8
Dvd	12,9	15,1	19,0	21,8	24,5	27,3	29,8	31,4	34,0
Onbekend	11,6	12,2	11,5	11,6	12,0	12,9	12,8	13,6	15,6
Cd-rom	6,1	5,3	4,6	3,7	2,9	2,3	1,7	1,3	0,0
Andere AVM	4,7	3,5	2,3	1,5	1,1	0,6	0,6	0,6	1,0
Daisy-boeken	0,0	0,0	0,3	0,6	0,8	0,9	1,1	1,2	1,4
Games	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3
Muziek dvd	0,0	1,1	1,3	1,4	1,6	1,6	1,5	1,5	0,0
Audiovisuele materialen	3.156.159	3.359.222	3.400.058	3.544.996	3.673.601	3.764.290	3.818.187	3.936.045	4.020.159
Fictie	50,7	50,4	49,0	49,1	49,2	49,5	49,4	49,6	46,7
Non-fictie	34,4	34,2	32,2	31,6	31,2	30,8	30,3	30,1	28,9
Onbekend	7,0	7,3	7,3	7,3	7,4	6,9	7,4	7,2	13,1
Strips	5,7	6,1	6,1	6,5	6,8	7,1	7,4	7,7	7,6
Tijdschriftnummers	0,0	0,0	3,5	3,8	3,9	4,3	4,3	4,2	3,7
Naslagwerken	2,1	1,9	1,7	1,5	1,4	1,2	1,0	1,0	0,0
Bladmuziek	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,0
Gedrukte materialen	21.527.015	21.425.120	21.746.685	21.532.019	21.282.421	20.953.112	20.621.290	20.388.936	21.233.835

Bron: Departement CJSM, afdeling Sociaal-Cultureel Werk.

De totale **collectie** van de Vlaamse en Brusselse openbare bibliotheken ligt in 2014 rond de 25 miljoen stuks. Dit is een toename ten opzichte van de voorbije jaren. Ruim een derde van de gedrukte materialen is gericht op de jeugd, bij de audiovisuele materialen is dit 11%. De audiovisuele materialen maken inmiddels 16% van de totale collectie uit. Na jaren van stijging blijft dit aandeel de voorbije jaren vrij stabiel. Bij de gedrukte materialen is het aandeel van strips geleidelijk toegenomen. Het aandeel van non-fictie is geleidelijk afgenomen. Bij de audiovisuele materialen valt vooral de opmars van dvd's op. Het aandeel van de gewone cd is duidelijk afgenomen maar maakt in 2014 nog steeds bijna de helft van de audiovisuele materialen uit.

De collectie van de gevangenisbibliotheken omvat ruim 117.000 stuks. Ongeveer de helft zijn boeken gevolgd door cd's (19%), dvd's (16%) en strips (13%).

Er zijn verschillende indicatoren om een idee te krijgen van de relatieve grootte en kwaliteit van de collectie van een bibliotheek. Een eerste indicator is de collectie per inwoner. In 2014 bedraagt de collectie ongeveer 4 stuks per inwoner. Een andere indicator is de bezitscoëfficiënt of de verhouding tussen het aantal werken in de collectie en het aantal leners. In 2014 bedraagt de bezitscoëfficiënt bij de jeugd bijna 17 stuks per lener voor de gedrukte materialen. Bij de volwassenen lag deze duidelijk lager met ongeveer 10,5 stuks per lener. Voor de audiovisuele materialen zien we een omgekeerd beeld, deze ligt bij de volwassenen met 3 stuks per lener duidelijk hoger dan bij de jeugd waar dit 1 stuk per lener is. Het vernieuwingsritme toont het percentage nieuwe werken in de totale collectie. Dit bedraagt 8,4% in 2014. Het vernieuwingsritme ligt ongeveer op hetzelfde niveau voor de audiovisuele materialen en voor de gedrukte materialen. Het vernieuwingsritme van de

audiovisuele materialen neemt de voorbije jaren wel duidelijk af terwijl dit van de gedrukte materialen stabiel blijft.

De bibliotheken zetten heel wat activiteiten op touw onder meer in het kader van leesstimulatie, cultuureducatie en e-inclusie. In 2014 werden in totaal bijna 50.000 activiteiten met ruim 375.000 deelnemers georganiseerd.

In 2014 is ruim een vijfde van de bevolking geregistreerd als **lener** bij een openbare bibliotheek. Dit komt neer op bijna 1,5 miljoen leners waarvan circa 43.000 in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest. Tussen 1990 en 2000 was er een duidelijke stijging van het aantal leners, nadien stabiliseerde het aantal leners en sinds 2007 is er een geleidelijke daling. De evolutie van het aantal leners verschilt naargelang de gemeente. In bijna een kwart van de gemeenten neemt in 2014 het lenersaantal toe.

Het grootste deel van de leners komt uit het eigen werkgebied van de bibliotheek. Bij de jeugd komt minder dan een vijfde van buiten het werkgebied, bij de volwassenen loopt dit op tot bijna een kwart. Ongeveer 59% van de leners in 2014 is vrouw. In totaal werden er ruim 19 miljoen bezoeken geteld, in tegenstelling tot het aantal leners is dat een toename. Ruim een kwart van de leners in 2014 is geregistreerd op "Mijn bibliotheek" en kan als digitale gebruiker worden beschouwd. De "Bibliotheekportalen" kregen ruim 1,8 miljoen unieke bezoekers. Het aantal vrijwilligers in de bibliotheken nam toe van 2.195 vrijwilligers die zich 124.356 uren engageerden in 2009 tot 3.380 vrijwilligers die zich 179.707 uren engageerden in 2014.

In de gevangenisbibliotheken worden geen unieke leners geregistreerd. In 2015 werden er ruim 71.000 bibliotheekbezoeken in de gevangenis geteld.

Het aantal **uitleningen** blijft de voorbije jaren vrij stabiel. De gebruikscoefficiënt, die toont hoe vaak de items gemiddeld de deur uitgaan, is de voorbije jaren lichtjes toegenomen voor de

4.46 Bibliotheekactiviteiten

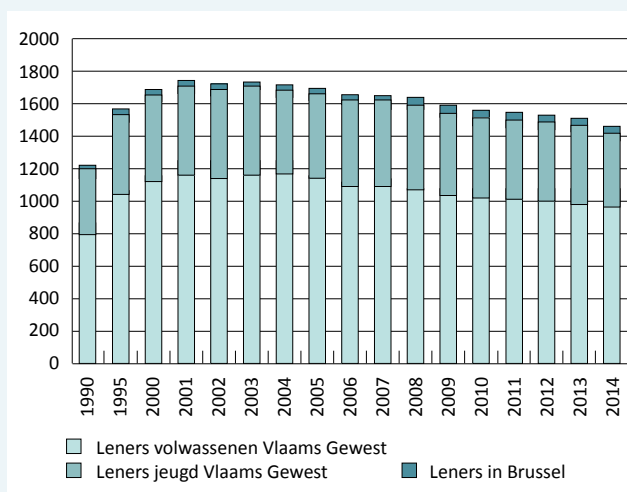
Aantal bibliotheekactiviteiten en aantal deelnemers, in 2014.

Soort activiteit	Activiteiten	Deelnemers
Bibliotheekintroducties en -instructies	13.010	126.523
Themapaketten/Vertelkoffers	7.826	nvt
Themastands	8.117	nvt
Voorlees- en vertellessies	7.819	48.135
Auteurslezingen	2.966	84.912
Workshops en cursussen ICT en digitale media: inhoudelijk	1.867	9.929
theatervoorstellingen/Poppenkast/Kamishibai	1.596	23.582
Taalstimulerende activiteiten	1.172	15.132
Informatiesessies/Lezingen (community information)	1.008	29.647
Workshops en cursussen ICT en digitale media: technisch	1.103	4.893
Clubs en kringen	1.012	7.590
Tentoonstellingen	927	nvt
Loopbaanstimulerende activiteiten	101	1.329
Debatten	67	3.075
Taalcursussen	143	131
Concerten/Muziekvoorstellingen	282	9.841
Filmvoorstellingen	306	11.676
Totaal	49.322	376.395

Opm: deelnemersaantallen facultatief in te vullen door de bibliotheken.
Bron: Departement CJSM, afdeling Sociaal-Cultureel Werk.

4.47 Leners

Evolutie van het lenersaantal in bibliotheken, volwassenen en jeugd, van 1990 tot 2014, in 1.000 leners.

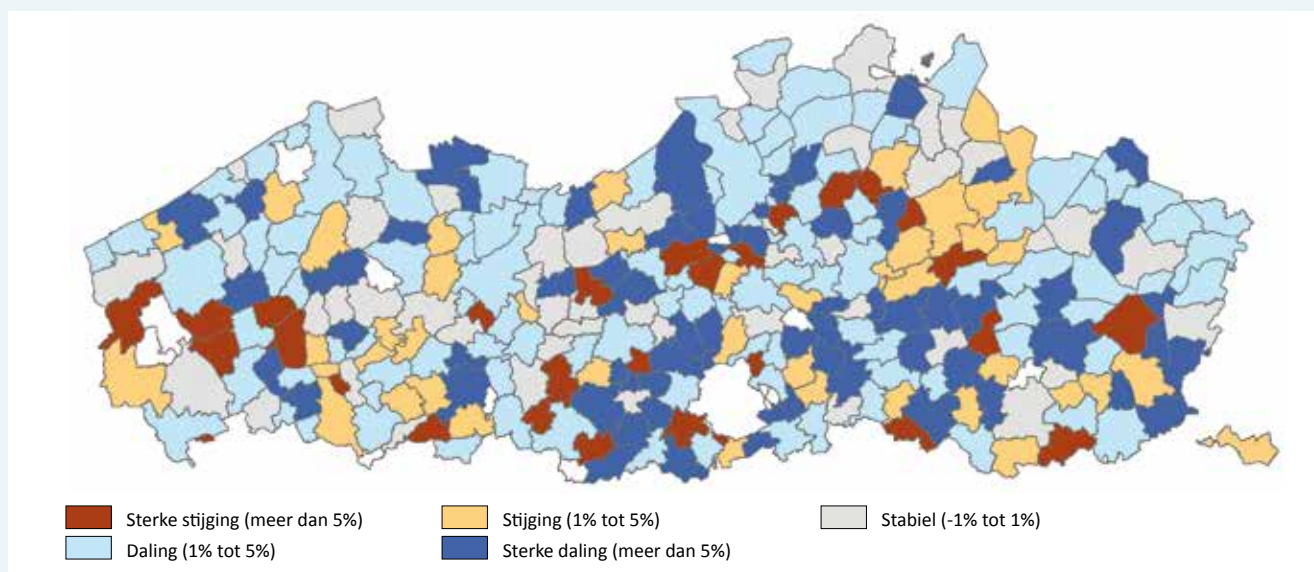

Bron: Departement CJSM, afdeling Sociaal-Cultureel Werk.

4.48 Leners naar gemeente

Evolutie van het aantal leners naar gemeente, in 2013-2014.

Bron: Departement CJSM, afdeling Sociaal-Cultureel Werk voor Jeugd en Volwassenen.

gedrukte materialen van 2,2 in 2006 tot 2,4 keer in 2014. Voor de audiovisuele materialen is er een lichte afname van de gebruikscoefficiënt van 2,8 in 2006 naar 2,6 in 2014. De strips bij de gedrukte materialen en de DVD's bij de audiovisuele materialen hebben een gebruikscoefficiënt die met respectievelijk 4,3 en 4,7 keer ver boven het gemiddelde liggen.

Men moet niet noodzakelijk geregistreerd zijn als lener om een bibliotheek binnen te stappen. Er kan gebruik gemaakt worden van de leeszaal of de kaart van iemand anders. De openbare bibliotheken tellen in 2014 dan ook ongeveer 1,5 miljoen gebruikers.

Naast de openbare bibliotheken kan er gebruik gemaakt worden van een bibliotheek op het werk, in de school of in

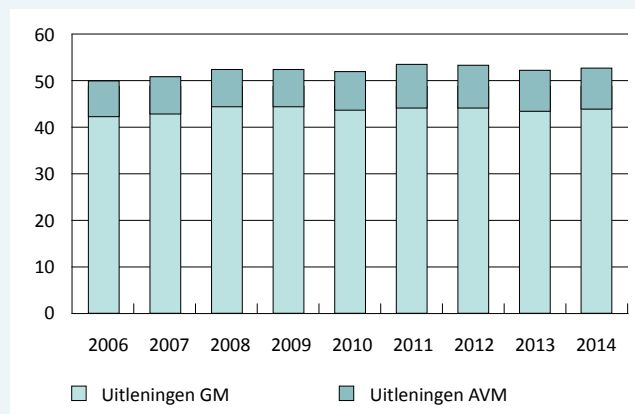
een instelling. In 2015 blijkt 35,2% van de bevolking een bibliotheek bezocht te hebben. Het **bibliotheekbezoek** neemt daarmee wat toe ten opzichte van 2014.

Bij de vrouwen (39%) ligt het bibliotheekbezoek hoger dan bij de mannen (32%). De jongste leeftijdscategorie (18- tot 24-jarigen) scoort het best voor bibliotheekbezoek. De oudste leeftijdscategorieën kennen relatief lage bezoekcijfers, maar dit is waarschijnlijk sterk gerelateerd met het opleidingsniveau. Het bibliotheekbezoek ligt bijna 3 keer zo hoog bij hoogopgeleiden dan bij laagopgeleiden.

Vlaanderen staat net in de top 10 wat het bibliotheekbezoek in de EU28 betreft. De Scandinavische landen scoren het best (zie VRIND 2014, figuur 3.15).

4.49 Ontleningen

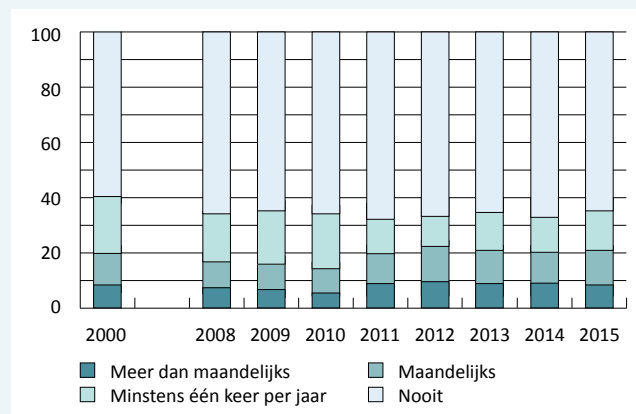
Evolutie van het aantal ontleningen van gedrukte en audiovisuele materialen, van 2006 tot 2014, in miljoen ontleningen.

Bron: Departement CJSM, afdeling Sociaal-Cultureel Werk.

4.50 Bibliotheekbezoek

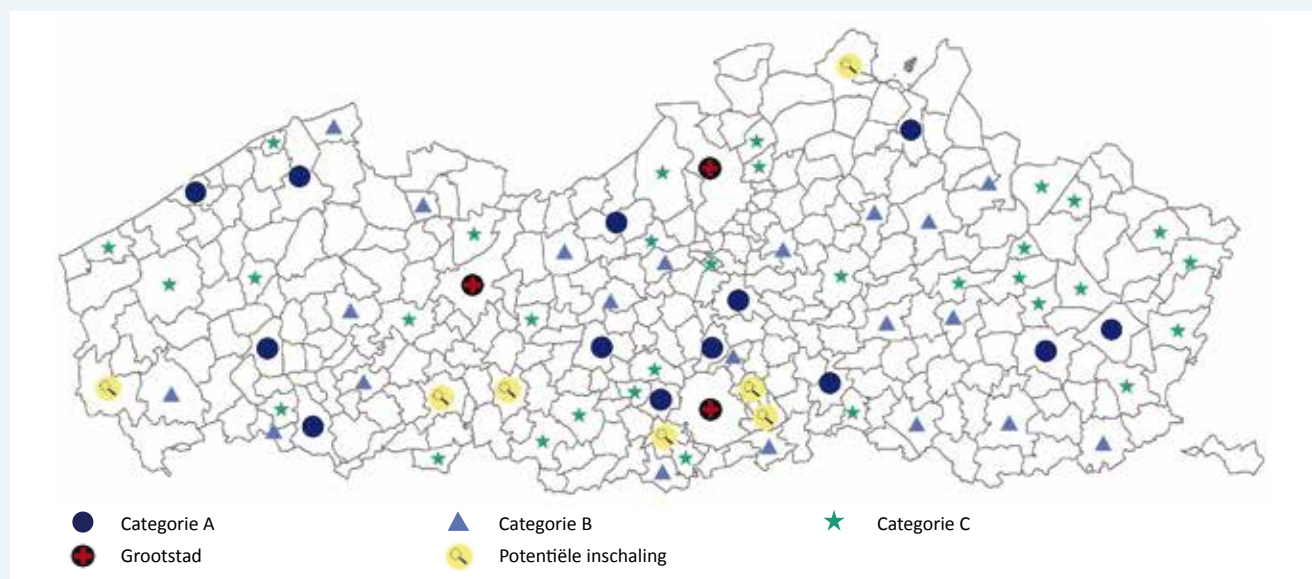
Evolutie van het aandeel van de bevolking dat een bibliotheek bezoekt, in 2000 en van 2008 tot 2015, in %.

Bron: SCV-survey.

4.51 Cultuurcentra

Spreading cultuurcentra, naar categorie, in 2016.

Bron: Departement CJSM, afdeling Sociaal-Cultureel Werk.

Cultuurcentra

In 2015 subsidieerde de Vlaamse overheid 69 cultuurcentra. Er zijn drie grootstedelijke cultuurcentra: Antwerpen, Gent en Brussel. De andere cultuurcentra kennen een onderverdeling in categorie A, B of C. Cultuurcentra van categorie A, die moeten voldoen aan de hoogste infrastructuureisen, zijn er in de centrumsteden. Voor categorie B en C zijn er aangepaste infrastructuurvereisten, zowel op het vlak van grootte als uitrusting.

Met de grootsteden Antwerpen, Gent en het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest werd geopteerd voor een convenant tussen de Vlaamse overheid en de steden (VGC voor Brussel). Er zijn nog 7 gemeenten die volgens het decreet subsidie kunnen

krijgen voor een cultuurcentrum maar nog niet van deze mogelijkheid gebruik maken (potentiële inschaling).

Waar de opdracht van cultuurcentra traditioneel bestond uit verhoging van cultuurparticipatie, gemeenschapsvorming en cultuurspreiding, wordt die sinds 2014 in de vorm van een beleidsprioriteit met beleidsaccenten geformuleerd: inzetten op kunst- en cultuureducatie, ondersteunen van amateurkunsten en (sociaal-)culturele verenigingen en tot slot een cultuur-aanbod realiseren met oog voor spreiding van Vlaamse gezelschappen. Deze laatste opdracht laat zich vooral meten aan de hand van cijfers over het aantal activiteiten en deelnemers. Ongeveer een kwart daarvan zijn 'eigen activiteiten' waarbij het cultuurcentrum de organisator is of een beduidend inhoudelijke en financiële inbreng heeft. Het ruime receptieve aan-

4.52 Aanbod cultuurcentra

Evolutie van het aantal activiteiten (eigen, receptief en omkadering) van de cultuurcentra en de procentuele verdeling naar soort, van 2006 tot 2014.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Eigen activiteiten	%	%	%	%	%	%	%	%	%
podium	56,9	54,4	52,4	47,2	53,5	55,7	54,9	51,4	49,7
educatieve activiteiten	25,8	27,7	23,3	33,3	25,5	21,3	23,0	25,2	26,8
tentoonstellingen	3,6	3,4	3,7	3,0	3,3	2,8	2,8	2,5	2,9
andere activiteiten	13,7	14,5	20,5	16,4	17,7	20,2	19,4	20,9	20,6
Totaal eigen activiteiten (N)	18.138	20.391	22.021	24.810	21.795	24.769	24.815	28.059	28.473
Receptieve activiteiten	%	%	%	%	%	%	%	%	%
podium	6,9	7,0	7,0	6,9	7,0	6,2	6,4	6,0	6,4
educatieve activiteiten	22,2	19,5	19,2	17,4	17,8	21,3	19,4	19,9	16,8
tentoonstellingen	0,7	0,8	0,7	0,7	0,7	0,5	0,5	0,5	0,6
andere activiteiten	70,3	72,7	73,0	75,0	74,5	72,0	73,7	73,6	76,3
Totaal receptieve activiteiten (N)	64.274	65.364	66.824	65.650	66.777	77.716	80.740	84.865	81.975
Totaal eigen en receptieve activiteiten	82.412	82.412	88.845	90.460	88.572	91.945	94.295	112.920	110.448

Bron: Departement CJSM, afdeling Sociaal-Cultureel Werk.

4.53 Aanbod vzw 'de Rand'

Evolutie van de activiteiten in de gemeenschapscentra die beheerd worden door vzw 'de Rand', van 2003 tot 2015.

Aantal activiteiten	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Sint-Genesius-Rode	18	20	15	18	15	28	37	42	46	37	45	31	44
Overijse	19	22	14	17	13	23	30	35	48	40	46	62	69
Wezembeek-Oppem	26	21	18	18	21	21	43	42	46	42	44	44	48
Kraainem	17	19	11	13	11	14	22	42	33	24	48	50	52
Linkebeek*	14	17	17	16	16	11	22	28	37	33	33	36	51
Wemmel	40	45	37	36	37	47	52	52	82	60	67	76	64
Totaal	134	144	112	118	113	144	206	241	292	236	283	299	328

* inclusief de Muse in Drogenbos.

Bron: Jaarbeeld vzw "de Rand" 2015.

bod wordt georganiseerd door individuele of georganiseerde gebruikers (verenigingen, clubs,...) in de infrastructuur van het cultuurcentrum. Heel vaak ondersteunen de cultuurcentra dit receptieve aanbod door het ter beschikking stellen van technische en organisatorische kennis. In het eigen aanbod is het aanbod aan podiumactiviteiten (theater, dans, muziek...) opvallend. De helft van het aantal eigen activiteiten valt onder 'podium'. Het aandeel van de categorie 'podium' is de voorbije jaren wel afgenomen. In 2014 heeft meer dan een kwart van de activiteiten betrekking op educatieve activiteiten. Deze categorie wint aan belang.

De voorbije jaren is het totaal aantal activiteiten gestegen. In 2014 is er een lichte terugval. Deze is volledig te wijten aan de receptieve activiteiten. De eigen activiteiten nemen nog lichtjes toe. Daarnaast worden nog activiteiten opgezet door de Brusselse gemeenschapscentra (22) en de gemeenschapscentra beheerd door vzw 'de Rand' (7). De activiteiten van de Brusselse gemeenschapscentra zijn minder op de podiumkunsten gericht dan de Vlaamse cultuurcentra. Gemeenschapsvorming maakt een belangrijk aandeel van het aanbod uit. De activiteiten van de gemeenschapscentra beheerd door vzw 'de Rand' stijgen in 2015 verder.

De **eigen activiteiten** van de cultuurcentra, waarbij het cultuurcentrum de organisator is of een beduidend inhoudelijke en financiële inbreng heeft, trekken de voorbije jaren ruim 3,5 miljoen deelnemers (exclusief omkaderingsactiviteiten). Vooral het podiumaanbod binnen de eigen activiteiten trekt veel volk, met 8 op de 10 van het totale aantal deelnemers.

4.54 Aanbod Gemeenschapscentra

Activiteiten Brusselse Gemeenschapscentra, in 2015.

Activiteiten	Receptief	Eigen	Totaal
	%	%	%
Podium	4,8	24,7	14,6
Educatief aanbod	15,4	42,6	28,7
Gemeenschapsvorming	56,2	27,0	41,9
Tentoonstellingen	0,5	1,7	1,1
Sport	3,8	4,1	4,0
Andere	19,3	0,0	9,9
Totaal activiteiten (N)	3.798	3.645	7.443

Bron: VGC.

4.55 Gemeenschapscentra in Brussel

Aantal deelnemers aan activiteiten van de gemeenschapscentra in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest, in 2015.

	Eigen	Receptief
Podiumaanbod	86.157	
Educatief aanbod	35.541	
Gemeenschapsvorming	43.445	
Tentoonstellingen	10.530	
Sport	8.611	
Totaal aantal unieke deelnemers	184.284	119.178

Bron: VGC.

4.56 Cultuurcentra deelnemers

Evolutie van het aantal deelnemers* aan de eigen activiteiten van cultuurcentra, van 2006 tot 2014.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Andere	136.860	158.485	201.048	230.322	188.650	315.828	273.088	322.426	334.943
Educatief	87.155	90.838	87.769	136.434	95.949	98.558	91.521	123.648	134.011
Omkadering	169.220	188.065	195.558	236.342	205.311	227.453	221.614	273.664	217.593
Podium	2.407.406	2.597.523	2.653.274	2.619.150	2.660.039	2.991.198	2.985.963	2.953.381	2.889.779
Totaal	2.800.641	3.034.911	3.137.649	3.222.248	3.149.949	3.633.037	3.572.186	3.673.119	3.576.326

*Voor tentoonstellingen worden geen deelnemers geregistreerd. 'Eigen activiteiten': activiteiten waarvan het cultuurcentrum de organisator is of toch zeker een beduidende inhoudelijke en financiële inbreng had. Exact getelde en geraamde deelnemers.

Bron: Departement CJSM, afdeling Sociaal-Cultureel Werk.

4.57 Gemeenschapscentra vzw 'de Rand'

Evolutie van het aantal deelnemers aan activiteiten in de gemeenschapscentra die beheerd worden door vzw 'de Rand', van 2003 tot 2015.

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Sint-Genesius-Rode	2.334	2.971	2.103	2.595	1.583	2.877	5.356	6.159	6.120	6.241	6.263	4.562	5.689
Overijse	3.070	3.602	1.943	1.882	2.387	4.196	3.445	5.302	6.235	5.118	6.797	7.137	6.821
Wezembeek-Oppem	2.186	1.581	1.489	1.375	1.745	2.057	3.632	4.135	4.589	4.271	4.333	4.299	4.089
Kraainem	2.300	2.096	1.846	2.150	1.545	1.931	3.365	4.178	4.300	3.455	3.516	4.057	2.969
Linkebeek*	2.155	2.849	2.653	2.581	2.291	1.155	3.153	3.530	3.783	4.426	4.486	4.933	6.506
Wemmel	8.456	8.731	7.279	8.431	7.104	9.226	9.271	8.632	12.539	11.243	10.503	11.038	9.503
Totaal	20.501	21.830	17.313	19.014	16.655	21.442	28.222	31.936	37.566	34.754	35.898	36.026	35.577

* inclusief de Muse in Drogenbos.
Bron: Jaarbeeld vzw "de Rand" 2015.

De deelname aan dit podiumaanbod lijkt de voorbije 2 jaren wel lichtjes terug te lopen. Ook het globale aantal deelnemers loopt lichtjes terug in 2014. Het gaat hier niet om unieke deelnemers. Mogelijk wordt een ruim publiek bereikt, maar het kan evengoed om een kleiner, intensief participerend publiek gaan.

Volgens een onderzoek van het steunpunt Cultuur (De Keere et al., 2015) bestaat het gebruikerspubliek van cultuur- en gemeenschapscentra vooral uit mensen met een goed inkomen, die actief zijn in het verenigingsleven en hoger opgeleid zijn. Daarnaast heeft een hogere sociaal-economische status en het zelf cultuuractief zijn van de ouders een positieve invloed op het bezoek aan een cultuurcentrum.

Om de beleving van de cultuurbezoeker waardevoller, intenser en kwaliteitsvoller te maken, organiseren heel wat cultuurcentra **omkaderingsinitiatieven**. Dit zijn flankerende activiteiten die een inhoudelijk opstapje zijn naar de geplande activiteit. Ongeveer een vijfde van de eigen activiteiten wordt voorzien van dergelijke, inhoudelijk verdiepende, omkaderingsactiviteiten, zoals een inleiding, een nabespreking, een workshop. In 2014 zijn er in totaal ongeveer 218.000 deelnemers aan deze initiatieven.

De Brusselse gemeenschapscentra trekken ruim 300.000 unieke deelnemers. Vooral het podiumaanbod en de gemeenschapsvorming trekken veel deelnemers. Hiermee wordt de Brusselnorm gehaald.

De deelnemersaantallen bij de gemeenschapscentra van vzw 'de Rand' zijn de voorbije jaren duidelijk gestegen, maar dalen licht in 2015.

Jeugdwerk

Jeugdwerkenaanbod

Dit deel bespreekt volgende aspecten van het jeugdwerkenaanbod: de vertegenwoordiging van jongeren in jeugdleden, de gemeentelijk en particuliere jeugdwerkinitiatieven, de jeugdwerkindex, de afdelingen van jeugdbewegingen, het aantal

fuifzalen, de speelbossen, de jeugdverblijfscentra en de jongereninformatiepunten.

Stimulering van de **inspraak van kinderen en jongeren** in het lokale jeugdbeleid is een belangrijk aandachtspunt voor het beleid. De mate waarin de -25 jarigen vertegenwoordigd worden op de algemene vergadering van de lokale jeugdleden (alle gemeenten die antwoordden gaven aan een jeugdledenraad) kan hier deels een beeld over geven. Deze vertegenwoordiging is omgekeerd evenredig met de inwonersklasse. Hoe groter het aantal inwoners, hoe kleiner de vertegenwoordiging op de jeugdledenraad per 1.000 inwoners jonger dan 25 jaar. Gemiddeld telt de algemene vergadering van de jeugdledenraad 5 vertegenwoordigers per 1.000 jongeren. Maar liefst 70% van de adviezen van de jeugdledenraad heeft betrekking op jeugdwerkbeleid. Dit aandeel is de voorbije 10 jaar vrijwel ongewijzigd gebleven.

In maar liefst 8 op de 10 Vlaamse gemeenten organiseert het gemeentebestuur speelpleinwerking. Grabbelpas en SWAP worden door steeds minder gemeenten georganiseerd. **Publieke initiatieven** voor kleuters worden in steeds meer gemeenten opgestart.

4.58 Gemeentelijke jeugdwerkinitiatieven

Evolutie van het percentage gemeenten met gemeentelijke jeugdwerkinitiatieven, tussen 2007 en 2014.

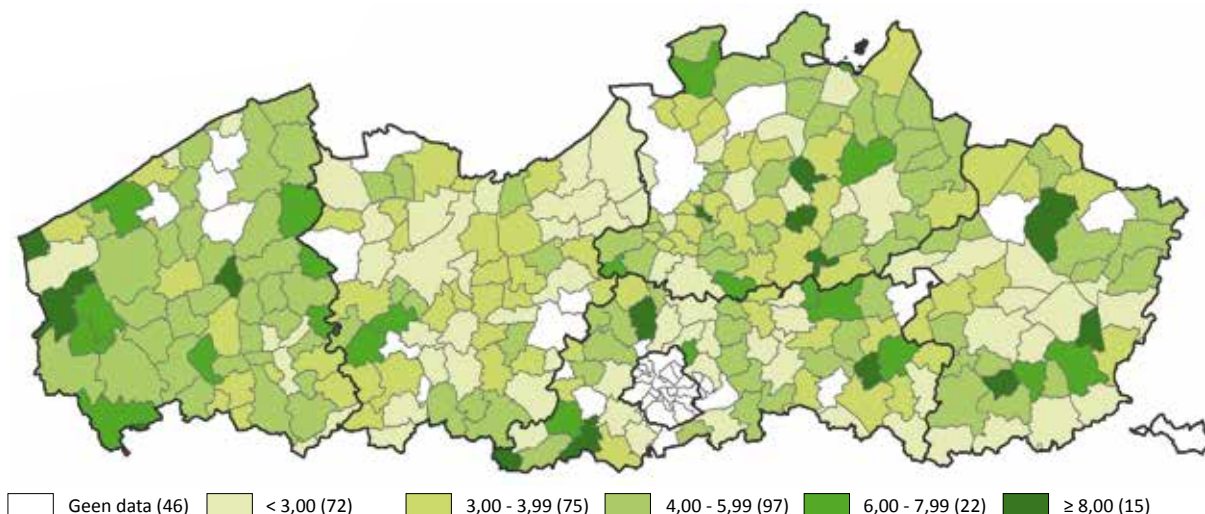
	2007	2010	2014
Speelpleinwerking	78	80	80
Gemeentelijke spelanimatie-initiatieven	25	28	23
Grabbelpas	54	52	40
SWAP	49	38	23
Tienerwerking (niet SWAP)	27	35	33
Kleuterwerking	15	23	25
Jeugdhuizen, jeugdclubs	22	20	22
Jeugdateliers	16	16	13
Jeugdmuziekateliers	10	13	10
Kinder- en jeugdboerderij	5	8	8
(Tijdelijke) jeugdwerkinitiatieven			13
Totaal gemeenten (N)	287	279	287

Bron: Cijferboek lokaal jeugdbeleid 2014.

4.59 Jeugdwerkindex

Spreiding van de jeugdwerkindex, in 2014.

Bron: Cijferboek lokaal jeugdwerkbeleid 2014.

Gemiddeld telt een Vlaamse gemeente 16 **particuliere jeugdwerkinitiatieven**. Dit aantal is over de voorbije jaren vrij constant gebleven.

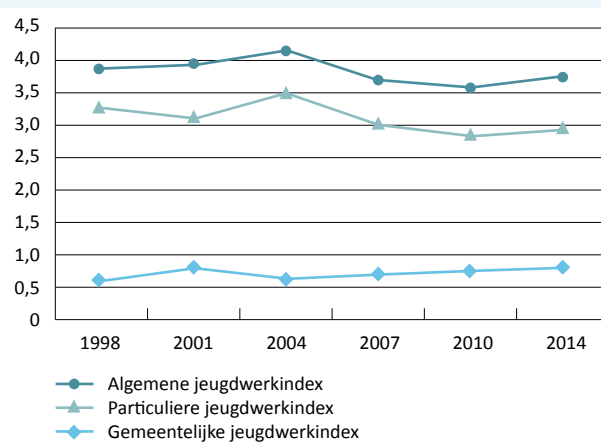
De **jeugdwerkindex** geeft het aantal jeugdwerkinitiatieven per 1.000 jongeren. Het jeugdwerk kende zijn hoogtepunt in 2004, toen er gemiddeld 4,14 jeugdwerkinitiatieven waren per 1.000 inwoners van 0 t.e.m. 24 jaar. Daarna daalde de jeugdwerkindex, maar in 2014 is er opnieuw een lichte stijging.

De jeugdwerkinitiatieven zijn redelijk goed gespreid over Vlaanderen. Opvallend is het groot aantal gemeenten in West-Vlaanderen met een algemene jeugdwerkindex groter dan 4. Een duidelijke invloed van verstedelijkingsgraad is er niet.

Het aantal afdelingen van jeugdbewegingen neemt geleidelijk af. Naast fusies, speelt ook schaalvergroting en de toegenomen mobiliteit van de jeugd (en hun ouders) een rol. Dit fenomeen hangt nauw samen met schaalvergroting in andere domeinen, zoals in het onderwijs. Als kinderen niet in het eigen dorp naar school kunnen, en zich hiervoor verder moeten verplaat-

4.60 Jeugdwerkindex

Evolutie jeugdwerkindex naar initiatiefnemer, tussen 1998 en 2014.

Bron: Cijferboek lokaal jeugdwerkbeleid 2014.

4.61 Afdelingen Jeugdbewegingen

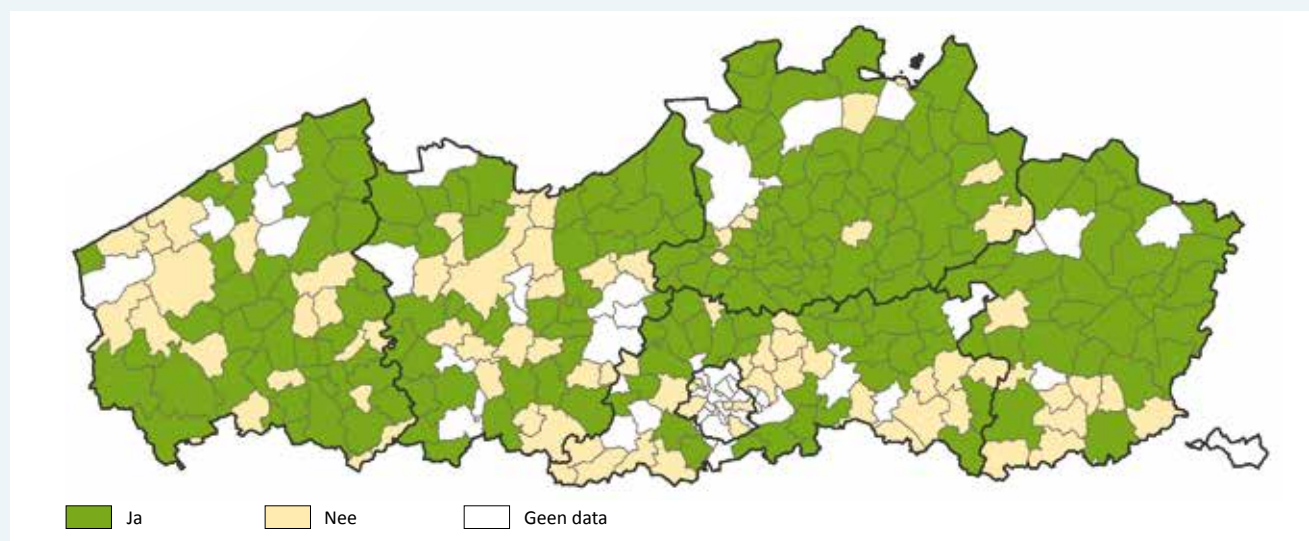
Evolutie van het aantal afdelingen van de jeugdbewegingen, van 2000 tot 2014.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Chirojeugd Vlaanderen	1.110	1.026	995	1.002	985	985	968	961	961	949	946	938	926	913	917
FOS	53	53	55	55	55	56	56	54	52	51	50	50	50	49	50
KSA	306	309	302	299	314	297	288	288	288	284	289	287	285	283	280
Scouts en Gidsen Vlaanderen	603	628	654	588	583	656	575	560	565	575	566	573	550	553	538
VNJ	78	66	60	54	58	36	36	30	28	28	28	28	28	28	28
KLJ	314	307	301	298	296	295	291	285	309	281	278	275	275	271	272
Totaal	2.464	2.389	2.367	2.296	2.291	2.325	2.214	2.178	2.203	2.168	2.157	2.151	2.114	2.097	2.085

Bron: Departement CJSM, afdeling Jeugd.

4.62 Speelbossen

Spreiding van speelbossen over Vlaanderen, in 2014.

Bron: Cijferboek lokaal jeugdwerkbeleid 2014.

sen, wordt de stap kleiner om dit ook in de vrije tijd te doen. De Chiro- en scoutsverenigingen kennen nog steeds een ruime spreiding over Vlaanderen. Gemiddeld zijn er bij de grote jeugdbewegingen ongeveer 5 kinderen per begeleider.

Speelruimte voor jongeren blijft een belangrijk aandachtspunt voor het beleid. In 2014 heeft 61% van de gemeenten een speelbos op zijn grondgebied, een stabilisatie ten opzichte van 2010. Vooral in de provincie Antwerpen en het noorden van Limburg zijn er veel gemeenten met een speelbos.

In totaal zijn er in 2015 549 erkende jeugdverblijfscentra met een totale overnachtingcapaciteit van meer dan 39.000 bedden. Deze aantallen zitten de voorbije jaren in de lift. In de best uitgeruste jeugdverblijven (type C) en de hostels (jeugdherbergen) worden het aantal overnachtingen geregistreerd. Ook deze gaan in stijgende lijn. In 2015 zijn dit ongeveer 473.000 overnachtingen.

Jongereninformatiepunten (JIP) zijn laagdrempelige voorzie-

ningen waar kinderen, tieners en jongeren met hun vragen terecht kunnen. In 2014 zijn er 62 erkende JIP's. Samen beantwoorden ze ongeveer 14.000 vragen per jaar.

Deelname aan jeugdwerk

Bijna de helft van de bevolking is of was lid van een **jeugdbeweging**. Meer dan 6 op de 10 van de 18-24-jarigen is minstens voormalig lid van een jeugdvereniging. Bij de 75-plussers is dit maar 4 op de 10. Ook naar opleidingsniveau is er een duidelijk verschil. Bijna 7 op de 10 van de laagopgeleiden was nooit lid, tegenover 4 op de 10 van de hoogopgeleiden (SCV-survey 2015).

Op basis van administratieve registratiegegevens kan de evolutie van ledenaantallen van de grote jeugdbewegingen worden bekeken. Deze grote jeugdbewegingen tellen in 2014 ruim 240.000 leden. Bijna de helft van hun leden is jonger dan twaalf jaar. De ledenaantallen bereikten in 2006 een piek.

4.63 Jeugdverblijfscentra

Aantal erkende jeugdverblijfscentra naar type en erkende overnachtingcapaciteit (in bedden), van 2009 tot 2015.

	2009		2010		2011		2012		2013		2014		2015	
	Aantal centra	Aantal erkende overnachting-capaciteit (per dag)	Aantal centra (def. erkend)	Aantal erkende overnachting-capaciteit (per dag) (def. erkend)	Aantal centra (def. erkend)	Aantal erkende overnachting-capaciteit (per dag) (def. erkend)	Aantal centra (def. erkend)	Aantal erkende overnachting-capaciteit (per dag) (def. erkend)	Aantal centra (def. erkend)	Aantal erkende overnachting-capaciteit (per dag) (def. erkend)	Aantal centra (def. erkend)	Aantal erkende overnachting-capaciteit (per dag) (def. erkend)	Aantal centra (def. erkend)	Aantal erkende overnachting-capaciteit (per dag) (def. erkend)
Jeugdverblijven type A	113	6.164	129	7.022	122	6.820	142	8.042	166	9.476	179	10.555	189	11.198
Jeugdverblijven type B	139	8.391	139	8.239	138	8.117	155	8.778	155	8.870	155	8.941	161	9.116
Jeugdverblijven type C	141	12.611	141	12.339	136	12.619	141	12.990	148	14.224	148	13.919	154	14.400
Hostels	13	1.229	14	1.308	20	1.987	26	2.598	30	2.919	37	3.681	45	4.602

Noot: Type C zijn de best uitgeruste jeugdverblijven, aan type A worden de minste eisen gesteld.

Bron: Departement CJSM, afdeling Jeugd.

4.64 Leden jeugdbewegingen

Evolutie van de ledenaantallen van de grote jeugdbewegingen, in 2000 en van 2006 tot 2014.

	2000	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Fos	6.388	9.412	8.100	8.019	7.721	7.800	8.054	8.096	8.322	7.360
Chirojeugd Vlaanderen	93.187	95.378	94.870	92.605	92.865	94.712	97.888	99.135	103.458	104.598
KSA	33.414	39.855	40.648	36.403	32.338	32.368	32.756	32.989	33.555	33.554
KLJ	20.947	26.707	24.932	26.842	24.858	24.114	23.894	23.881	19.708	20.162
VNJ	1.953	1.008	1.155	1.110	1.032	1.118		907	907	1.050
Scouts en Gidsen Vlaanderen	69.667	72.563	74.128	72.500	69.726	71.923	71.216	74.582	71.717	73.865
Totaal	225.556	244.923	243.833	237.479	228.540	232.035	233.808	239.590	237.667	240.589

Bron: Departement CJSM, afdeling Jeugd.

Daarna was er een kleine terugval. De jongste jaren liggen de ledenaantallen opnieuw wat hoger.

Uit de **JOP-monitor 3** (Bradt, Pleysier, Put, Siongers en Spruyt, 2014) blijkt dat ongeveer 57% van de jongeren (14- tot 30-jarigen) actief of organiserend deelnemer in het verenigingsleven is. Ongeveer een derde van de verenigings-participanten participeert aan een of meerdere jeugdwerkverenigingen. Dit komt neer op ongeveer een vijfde van de Vlaamse jongeren. Binnen de jeugdwerkverenigingen hebben de jeugd- en jongerenbewegingen het grootste aandeel. De verenigingsdeelname van de 12-13-jarigen ligt opvallend hoger dan bij de 14- tot 30-jarigen. In totaal is meer dan 80% lid van

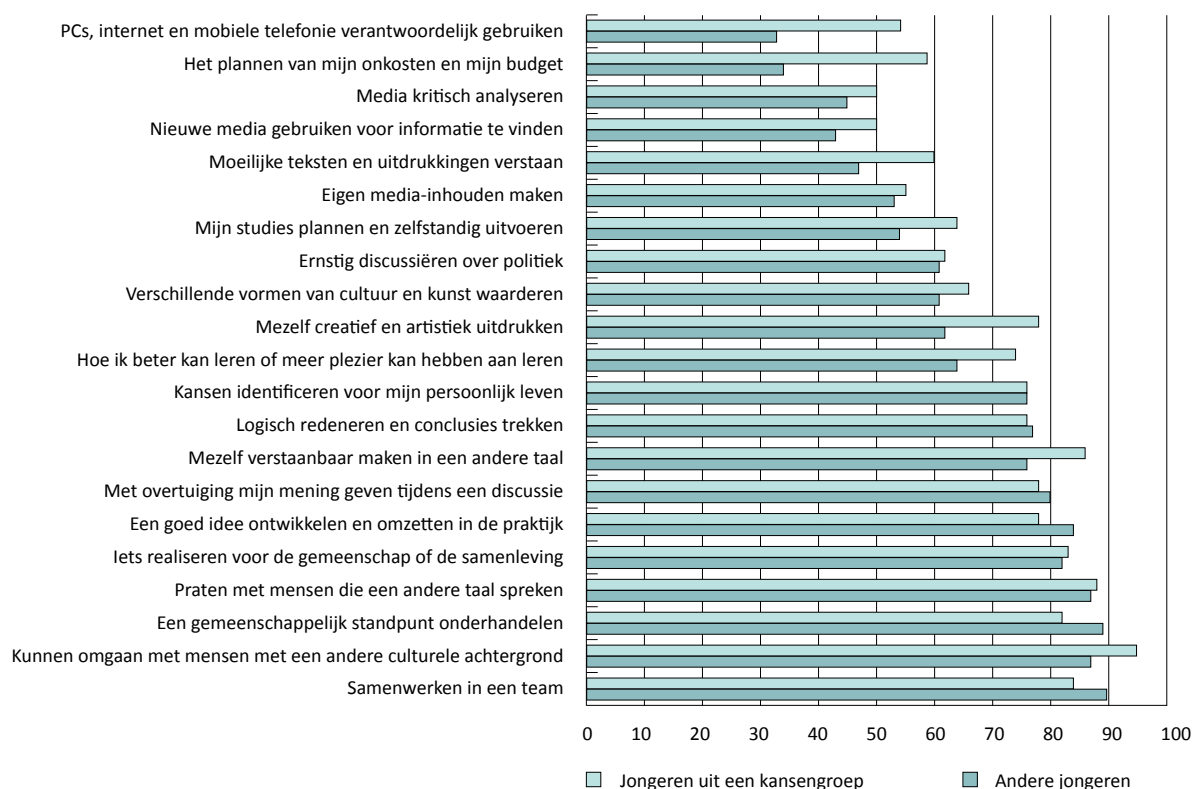
een of andere vereniging en meer dan 4 op de 10 is lid van een jeugdbeweging.

In 2015 werd in Brussel door de VGC een vernieuwde speelpleinwerking gelanceerd. Hierdoor is er in de paas- en zomervakantie een rijk en gevarieerd spel- en speelaanbod voor kinderen en jongeren uit Nederlandstalige scholen in Brussel. Het aantal uniek ingeschreven kinderen verdubbelde hiermee in vergelijking met de voorgaande jaren tot meer dan 2.300 op 18 speelpleinlocaties in 11 Brusselse gemeenten. Deze kinderen werden begeleid door in totaal 418 animatoren.

Tussen 2007 en 2013 waren er ongeveer 16.000 deelnemers aan

4.65 Ontwikkelde competenties

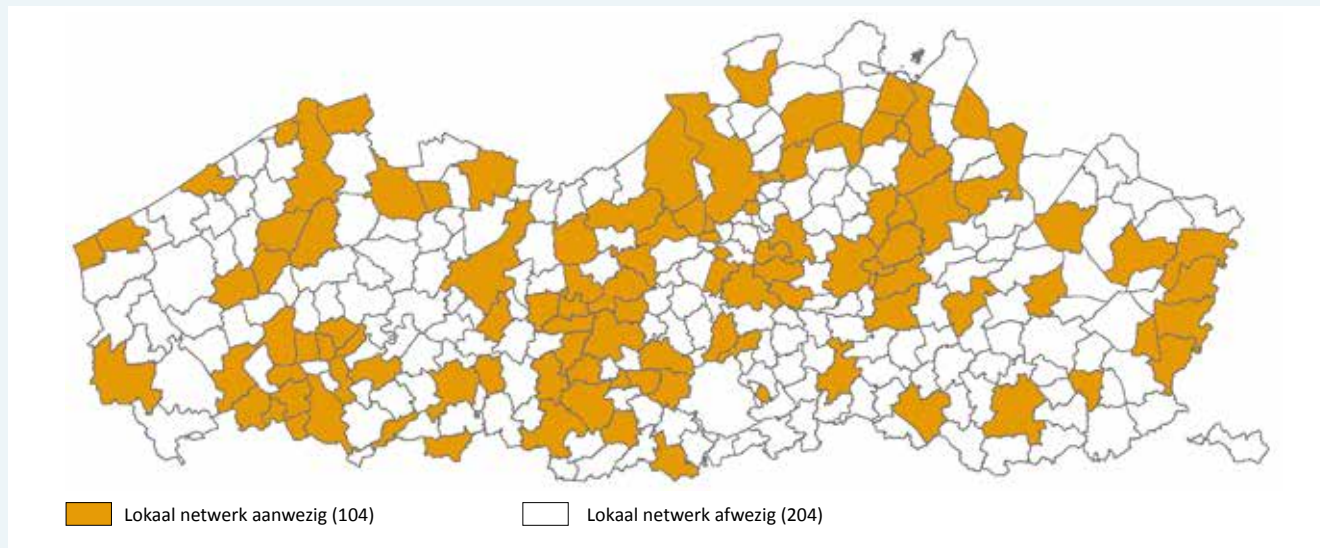
Gerapporteerde vaardigheidsontwikkeling bij een YIA-project door jongeren en jongeren uit een kansengroep.

Bron: Eindevaluatie Youth in Action 2007-2013.

4.66 lokale netwerken armoede

Spreading van de lokale netwerken voor personen in armoede, in 2015.

Bron: Departement CJSJ, afdeling Sociaal-Cultureel Werk.

de internationale Youth in Action projecten. Er zat een duidelijk stijgende lijn in het aantal deelnemende jongeren van 1.600 in 2007 tot 3.300 deelnemers in 2013. Uit de eindevaluatie van het project bleek dat de begeleiders en deelnemers van de YIA-projecten competenties en vaardigheden ontwikkelen die behoren tot het levenslang leren. Het meest door hen genoemd zijn interpersoonlijke competenties, interculturele competenties, zin voor initiatief, het spreken van vreemde talen en actieve burgerschapcompetenties. Daarnaast bevorderde de deelname de persoonlijke ontwikkeling, Europese identiteit en de sociale netwerken van de deelnemer. Bovendien verklaarden jongeren uit kansgroepen vaker dan andere deelnemers dat ze bepaalde vaardigheden ontwikkeld hebben.

Lokale netwerken voor personen in armoede

De aanpak van armoede is ook een opdracht voor het lokale niveau. De Vlaamse overheid moedigt daarom gemeenten aan om op lokaal vlak een dynamisch beleid uit te bouwen voor de kansgroep personen in armoede.

Op het terrein zelf ervaart men doorgaans zeer sterk de nood om meer samen te werken en te overleggen. Daarom zet de Vlaamse overheid via het Participatiedecreet bewust in op de creatie van lokale netwerken. Deze netwerken krijgen als opdracht de participatiedrempels voor personen in armoede op het vlak van cultuur-, jeugdwerk en sport weg te werken.

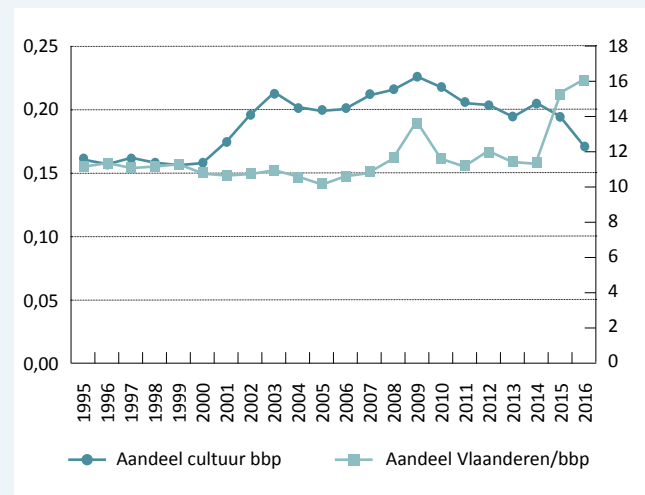
De lokale netwerken voor armoede zijn al redelijk gespreid over Vlaanderen, al zijn er nog grote blinde vlekken in vooral Limburg, West-Vlaanderen en Vlaams-Brabant.

Economische cijfers

Cultuur heeft een belangrijke economische waarde en heeft daarnaast multiplicatoreffecten binnen de bredere economie en positieve spillovereffecten binnen sectoren zoals media, toerisme, buitenlandse handel, innovatie. De culturele sector vormt ook een motor van lokale en regionale ontwikkeling. Deze bijdrage behandelt het budget voor cultuur in relatie tot het Vlaamse bruto binnenlands product (bbp), de werkgelegenheid in de culturele sector, de bedrijven in de culturele sector en de bestedingen van de huishoudens aan cultuur en sport.

4.67 Cultuurbudget

Aandeel van het budget cultuur in het Vlaamse bbp (linkeras) en aandeel van het totale Vlaamse budget in het Vlaamse bbp (rechters), van 1995 tot 2016.

Bron: Instituut voor beeldende, audiovisuele en mediakunst + SVR-update.

4.68 Bedrijven cultuursector

Enkele economisch kerncijfers voor de culturele sector, van 2006 tot 2012. De ratio's zijn gebaseerd op gemiddelden.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
TOTAAL CULTUUR							
Bruto toegevoegde waarde (€ mln)	2894,6	3246,6	3336,5	3294,3	3425,4	3376,3	3401,3
Algemene schuldgraad (%)	60,8	59,5	65,7	61,9	55,0	54,7	55,2
Netto rendabiliteit eigen vermogen (%)	8,7	8,5	-27,2	3,3	17,4	15,1	16,4
Drukkerijen							
Bruto toegevoegde waarde (€ mln)	942,3	1011,4	1024,1	973,4	977,8	936,0	982,4
Algemene schuldgraad (%)	64,3	62,1	62,2	60,4	59,6	57,1	58,9
Netto rendabiliteit eigen vermogen (%)	10,9	10,4	5,0	2,8	6,0	5,8	6,3
Uitgeverijen, films, video, geluidsopnamen, radio							
Bruto toegevoegde waarde (€ mln)	1123,4	1248,5	1254,0	1188,0	1261,2	1245,8	1255,8
Algemene schuldgraad (%)	69,0	67,4	84,1	75,9	59,5	60,1	61,4
Netto rendabiliteit eigen vermogen (%)	9,0	8,8	-150,5	-1,3	36,7	30,3	33,8
Architecten							
Bruto toegevoegde waarde (€ mln)	249,9	307,3	312,7	336,0	358,8	382,5	374,0
Algemene schuldgraad (%)	53,3	53,8	54,0	56,0	56,7	58,4	55,8
Netto rendabiliteit eigen vermogen (%)	10,8	14,7	11,0	7,9	8,1	9,6	9,4
Creatieve activiteiten, kunst en amusement, educatie							
Bruto toegevoegde waarde (€ mln)	255,6	272,7	313,0	321,3	336,2	327,0	378,4
Algemene schuldgraad (%)	56,0	56,8	57,4	58,0	56,8	53,2	56,4
Netto rendabiliteit eigen vermogen (%)	7,5	7,4	7,5	4,1	3,5	8,3	4,5
Bibliotheken, archieven, musea							
Bruto toegevoegde waarde (€ mln)	73,0	82,4	86,6	99,0	101,3	103,6	99,2
Algemene schuldgraad (%)	28,2	19,1	24,9	23,3	23,7	22,3	23,4
Netto rendabiliteit eigen vermogen (%)	4,6	1,5	-37,8	2,0	2,1	1,1	2,4
Ontspanning en recreatie							
Bruto toegevoegde waarde (€ mln)	197,3	252,2	261,4	282,1	272,7	256,0	265,4
Algemene schuldgraad (%)	57,1	63,7	60,2	58,1	59,5	58,3	60,1
Netto rendabiliteit eigen vermogen (%)	17,0	9,8	7,1	8,0	6,0	8,5	7,0
Verenigingen							
Bruto toegevoegde waarde (€ mln)	184,3	217,5	247,0	263,2	288,4	287,7	288,1
Algemene schuldgraad (%)	22,7	24,9	23,4	23,8	24,4	24,0	24,1
Netto rendabiliteit eigen vermogen (%)	4,0	2,5	3,5	3,7	1,8	0,4	0,6

Bron: Bureau Van Dijk.

Budget cultuur

Het aandeel van het cultuurbudget ten opzichte van het bbp is vrij stabiel de voorbije jaren. Tussen 2000 en 2003 steeg dit aandeel. Daarna was er tussen 2006 en 2009 een verdere stijging. Na de piek in 2009 neemt het aandeel geleidelijk terug af en ligt het inmiddels terug op het niveau van 2002. Het aandeel van het totale Vlaamse budget ten opzichte van het bbp bleef daarentegen grotendeels stabiel tot 2014. Door de verdere federalisering is er vanaf 2015 wel een sterke stijging voor dit aandeel.

Bedrijven cultuursector

De jaarrekeningen van bedrijven laten toe om een aantal economische kerncijfers van bedrijven in de cultuursector te schetsen. Er kan wel enkel een uitspraak gedaan worden over jaarrekeningplichtige bedrijven.

Het uitbreken van de financieel-economische crisis liet in 2008 duidelijk zijn sporen na. In 2010 was er echter een duidelijk herstel merkbaar, dat zich in de jaren daarna handhaaft. De toegevoegde waarde, de netto-rendabiliteit van het eigen vermogen en de schuldgraad blijven stabiel. Ook voor de subsectoren is er in grote lijnen een status-quo ten opzichte van 2010.

Werkgelegenheid

Meer dan vijfduizend RSZ-plichtige vestigingen tellen begin 2015 bijna 48.000 werknemers in de cultuursector. Ten opzichte van de voorbije jaren is dit voor de tewerkstelling een verdere terugval. De groei-index voor cultuur is in 2015 ook duidelijk minder goed dan die voor de totale werkgelegenheid in Vlaanderen. Het aantal vestigingen blijft stabiel.

4.69 Aantal vestigingen

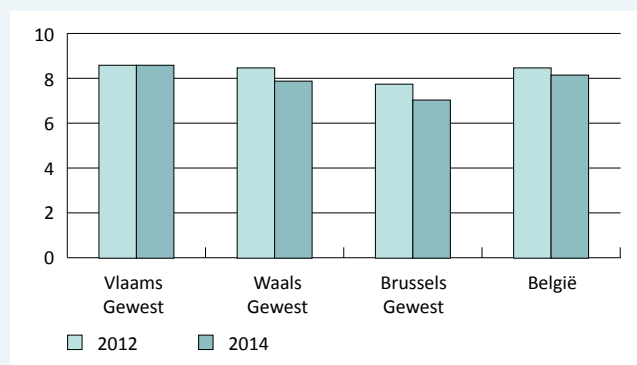
Evolutie van het aantal vestigingen in de culturele sector, van 2005 tot 2014.

	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Drukkerijen	961	885	852	818	787	752	712	673	643
Uitgeverijen	301	306	307	287	273	265	262	254	240
Films, Video, Geluidsopnamen	213	222	226	213	210	220	232	239	249
Radio	57	52	49	50	51	49	46	47	50
Architecten	593	698	740	744	729	733	748	743	733
Educatie	287	346	334	389	398	393	413	421	425
Creatieve activiteiten, kunst en amusement	683	734	710	814	802	815	793	803	795
Bibliotheken, archieven, musea	456	487	519	689	681	692	684	697	708
Ontspanning en recreatie	399	402	376	381	380	361	372	351	340
Verenigingen	1.011	1.214	1.242	1.229	1.195	1.178	1.191	1.151	1.179
Totaal cultuur	4.961	5.346	5.355	5.614	5.506	5.458	5.453	5.379	5.362
Alle sectoren	151.660	156.696	157.628	159.653	159.612	158.935	158.512	158.895	161.994
Groei-index cultuur	100,0	107,8	107,9	113,2	111,0	110,0	109,9	108,4	108,1
Groei-index alle bedrijven	100,0	103,3	103,9	105,3	105,2	104,8	104,5	104,8	106,8

Bron: RSZ en RSZPPO.

4.71 Uitgaven aan cultuur

Aandeel van het totale huishoudbudget dat aan de cultuur en vrije tijd uitgegeven wordt, in 2012 en 2014, in %.

Noot: Door een grondige wijziging van de gehanteerde categorieën in de huishoudbudgetenquête 2012 ten opzichte van eerdere edities is een vergelijking in de tijd momenteel niet mogelijk.

Bron: ADSEI, huishoudbudgetenquête 2012-2014.

Huishoudbudget

Een Vlaams gezin besteedt in 2014 bijna 9 % van het totale huishoudbudget aan cultuur en vrije tijd. Dit aandeel is daarmee stabiel ten opzichte van 2012. In het Waalse Gewest en in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest wordt respectievelijk 8 en 7 % van het totale huishoudbudget aan cultuur en vrije tijd besteedt in 2014. Dit betekent voor beide gewesten een daling ten opzichte van 2012. Naargelang van het inkomen zit hier wel variatie op. Het kwartiel met de laagste inkomens besteedt slechts 6% aan cultuur en vrije tijd, het kwartiel met de hoogste inkomens bijna 9%.

4.70 Tewerkstelling cultuursector

Evolutie van het aantal VTE's in de cultuursector, van 2005 tot 2014.

	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Drukkerijen	11.467	10.811	11.073	10.262	9.852	9.603	9.304	8.681	8.440
Uitgeverijen	6.017	6.260	6.035	5.918	5.624	5.437	5.440	5.433	5.261
Films, Video, Geluidsopnamen	2.423	2.350	2.387	2.428	2.497	2.479	2.435	2.477	2.361
Radio	1.076	1.135	1.280	1.244	1.239	1.156	1.095	1.055	1.040
Architecten	1.474	1.843	1.978	1.925	1.974	1.949	2.019	2.072	2.101
Educatie	6.794	7.073	7.463	8.050	8.386	8.166	8.304	7.217	7.257
Creatieve activiteiten, kunst en amusement	5.226	5.760	5.643	6.138	6.299	6.629	6.036	5.864	5.809
Bibliotheken, archieven, musea	7.500	6.500	6.802	7.262	7.426	7.149	7.215	7.228	7.302
Ontspanning en recreatie	1.535	1.872	1.945	2.176	2.059	1.801	1.911	1.796	1.831
Verenigingen	4.489	6.215	6.352	6.585	6.962	6.891	6.956	6.712	6.425
Totaal cultuur	48.001	49.819	50.958	51.988	52.318	51.260	50.715	48.535	47.827
Alle sectoren	2.013.754	2.139.878	2.160.072	2.146.956	2.170.097	2.183.163	2.186.590	2.181.218	2.202.641
Groei-index cultuur	100,0	103,8	106,2	108,3	109,0	106,8	105,7	101,1	99,6
Groei-index totale tewerkstelling	100,0	106,3	107,3	106,6	107,8	108,4	108,6	108,3	109,4

Bron: RSZ en RSZPPO.

DEFINITIES

Uitdatabank De Uitdatabank, een opdracht van CultuurNet Vlaanderen, verzamelt alle gegevens over vrije tijd en cultuur in Vlaanderen en Brussel. Sinds haar lancering in 2005 is het platform uitgegroeid tot het meest volledige en kwalitatieve agendasysteem met meer dan 6.000 personen en organisaties die activiteiten invoeren. De Uitdatabank is dé bron voor de vrijetijdsagenda's van UtiTinVlaanderen.be, lokale besturen en de meeste Vlaamse dagbladen, magazines en (sites van) televisiezenders.

Erfgoedconvenant Een cultureel-erfgoedconvenant is een onderhandelde overeenkomst met resultaatsverbintenis tussen de Vlaamse Gemeenschap en een gemeente, een intergemeentelijk samenwerkingsverband of een provincie. Door het sluiten van een cultureel-erfgoedconvenant neemt het lokale of regionale bestuur de verantwoordelijkheid op zich voor de ontwikkeling van een lokaal of regionaal cultureel-erfgoedbeleid en ligt de uitvoering van dat beleid bij haar. De open formule van dit instrument zorgt ervoor dat de afsprakenregeling op maat van elke partner kan worden gesloten, zodat de gemeente, het intergemeentelijk samenwerkingsverband of de provincie zelf haar cultureel-erfgoedbeleid kan invullen binnen de krijtlijnen opgesteld door de Vlaamse Gemeenschap.

Immaterieel cultureel erfgoed Het immaterieel cultureel erfgoed betekent zowel de praktijken, voorstellingen, uitdrukkingen, kennis, vaardigheden als de instrumenten, objecten, artefacten en culturele ruimtes die daarmee worden geassocieerd, die gemeenschappen, groepen en, in sommige gevallen, individuen erkennen als deel van hun cultureel erfgoed. Dit immaterieel cultureel erfgoed, overgedragen van generatie op generatie, wordt altijd herschapen door gemeenschappen en groepen als antwoord op hun omgeving, hun interactie met de natuur en hun geschiedenis, en geeft hen een gevoel van identiteit en continuïteit, en bevordert dus het respect voor culturele diversiteit en menselijke creativiteit. In deze conventie wordt uitsluitend rekening gehouden met het immaterieel cultureel erfgoed dat zowel compatibel is met bestaande internationale instrumenten voor mensenrechten als met de vereiste van wederzijds respect tussen de gemeenschappen, groepen en individuen, en met duurzame ontwikkeling.

Definitie culturele tewerkstelling NACE-codes 2008: 18.120, 18.130, 18.140, 18.200, 58.110, 58.130, 58.140, 58.190, 58.210, 59.111, 59.112, 59.113, 59.114, 59.120, 59.130, 59.140, 59.201, 59.202, 59.203, 59.209, 60.100, 60.200, 71.111, 71.112, 71.113, 85.520, 85.593, 90.011, 90.012, 90.021, 90.022, 90.023, 90.029, 90.031, 90.032, 90.041, 90.042, 91.011, 91.012, 91.020, 91.030, 91.041, 91.042, 93.211, 93.212, 93.291, 93.292, 93.299, 94.991, 94.992, 94.933, 94.994, 94.995, 94.999.

Categorie-indeling cultuurcentra

Categorie C

- a) een schouwburg met ten minste 300 zitplaatsen of een polyvalente zaal met 300 zitplaatsen waarvan ten minste 150 op een uitschuifbare tribune of op vaste gradinen;
- b) een andere polyvalente ruimte van ten minste 150 m²;
- c) één of meerdere tentoonstellingsruimten met een totale oppervlakte van ten minste 150 m²;
- d) 4 lokalen voor cultureel gebruik.

Categorie B:

- a) een schouwburg met ten minste 350 zitplaatsen of een polyvalente zaal met 350 zitplaatsen waarvan ten minste 200 op een uitschuifbare tribune;
- b) een andere polyvalente ruimte van ten minste 200 m²;
- c) één of meerdere tentoonstellingsruimten met een totale oppervlakte van ten minste 200 m²;
- d) 5 lokalen voor cultureel gebruik.

Categorie A:

- a) een schouwburg met ten minste 400 zitplaatsen en een toneeltoren;
- b) een polyvalente ruimte van ten minste 250 m²;
- c) één of meerdere tentoonstellingsruimten met een totale oppervlakte van ten minste 300 m²;
- d) 6 lokalen voor cultureel gebruik.

JOP-monitor 3 en JOP-schoolmonitor 2013 Enquêtes die de leefwereld van jongeren in kaart brengen. De derde afname van de JOP-monitor gebeurde bij 3.675 jongeren. De eerste afname van de JOP-schoolmonitor bij 6.688 jongeren.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

- Lievens, J., Siongers, J. en Waege, H. (Red.) (2015). *Participatie in Vlaanderen 1. Basisgegevens van de Participatiesurvey 2014*. Leuven/Den Haag: Acco.
- Lievens, J., Siongers, J. en Waege, H. (Red.) (2015). *Participatie in Vlaanderen 2. Eerste analyses van de Participatiesurvey 2014*. Leuven/Den Haag: Acco.
- Van Steen, A., Willekens, M., Beunen, S., Siongers, J. en Lievens, J. (2015). Evoluties in cultuurdeelname: trends over generaties en opleidingen heen. In: J. Lievens, J. Siongers & H. Waege, *Participatie in Vlaanderen 2: eerste analyses van de participatiesurvey 2014*. p.37-70. Leuven/Den Haag: Acco.
- Deweppe, A. en Picone, I. (2015). E-cultuur: het internet als instrument voor virtuele participatie. In: J. Lievens, J. Siongers & H. Waege, *Participatie in Vlaanderen 2: eerste analyses van de participatiesurvey 2014*. p.157-182. Leuven/Den Haag: Acco.
- Bradt, L., Pleysier, S., Put, J., Siongers, J. en Spruyt, B. (2014). *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-Monitor 3 en de JOP-School-Monitor 2013*. Leuven/Den Haag: Acco.
- De Keere, K., de Korte, K. en Glorieux, I. (2015): 'Daarna eentje drinken?' Profiel en activiteiten van bezoekers aan cultuur- en gemeenschapscentra. In: J. Lievens, J. Siongers & H. Waege, *Participatie in Vlaanderen II. Eerste analyses van de Participatiesurvey 2014*, p.91-106. Leuven/Den Haag: Acco.
- CJSM (2015). *Cijferboek lokaal jeugdbeleid 2014*. Brussel: Departement CJSM.
- FOV (2013). *Boekstaven 2013*. Grafische editie. Brussel: FOV.
- Janssens, J. (2011). *De 'ins & outs' van podiumland. Een veldanalyse*. Brussel: Vlaams Theater Instituut vzw.
- Vzw 'de Rand' (2016). *Jaarbeeld 2015*. Wemmel: Vzw 'de Rand'.
- VGC (2016). *Jaarverslag 2015: Met de N van Nederlandstalig, nieuw en nabij*. Brussel: Vlaamse Gemeenschapscommissie.
- BAM (2011). *Frisse lucht-lange adem. Historiek, cijfers en scenario's v/h beeldende kunstveld in Vlaanderen*. Gent: BAM.
- BAM (2011). *Voorbij de vertoning. Analyse van het Vlaams audiovisueel vertoning- en distributieveld*. Gent: BAM.
- VAF (2016). *Jaarverslag 2015*. Vlaams Audiovisueel Fonds vzw. Brussel: VAF.
- Gatz, S. (2014). *Beleidsnota cultuur, 2014-2019*. Brussel: Vlaams Parlement.
- Gatz, S. (2014). *Beleidsnota jeugd, 2014-2019*. Brussel: Vlaams Parlement.
- Lievens, J. en Waege, H. (Red.) (2011). *Participatie in Vlaanderen 1. Basisgegevens van de Participatiesurvey 2009*. Leuven/Den Haag: Acco.
- Lievens, J. en Waege, H. (Red.) (2011). *Participatie in Vlaanderen 2. Eerste analyse van de Participatiesurvey 2009*. Leuven/Den Haag: Acco.
- www.kennisportaalccenbib.be
- www.vlaanderen.be/cultuur
- www.re-creatiefvlaanderen.be/srv/
- www.vub.ac.be/TOR
- www.cultuurnet.be
- www.cultuurlokaal.be
- www.ambrassade.be
- www.muzykcentrum.be
- www.wti.be
- www.vca.be
- www.socius.be
- www.vcob.be
- www.cultureelerfgoed.be
- www.wcv.be
- www.iak.be
- www.stichtinglezen.be
- www.ibknet.be
- www.poppunt.be
- www.vai.be
- www.tento.be
- www.vaf.be
- <http://www.cultuurnet.be/uitdatabank>

BLIKVANGERS

- In 2015 zegt zes op de tien Vlamingen aan sport te doen. Sport wordt hierbij ruim opgevat, ook recreatief wandelen en fietsen worden meegeteld (figuur 4.82). De jongste jaren neemt de sportparticipatie lichtjes toe. De Vlamingen behoren daarmee tot de betere middenmoot (figuur 4.88).
- Het aantal jeugdleden in de bij Sport Vlaanderen aangesloten sportclubs stijgt in 2014 met bijna 3%. Bij de -12 jarigen was de stijging het grootst met opnieuw een toename van 5%. De ledenaantallen bij de 12-15 jarigen stagneren. Bij 16-18 jarigen is er een zeer lichte stijging (figuur 4.91).
- Sportparticipatie veronderstelt kwaliteitsvolle sportinfrastructuur. Vlaanderen telt in 2015 meer dan 21.000 sportaccommodaties. Het aantal sporthallen vertoont na een daling in 2012 de voorbije 3 jaar een stijgende trend. Het aantal overdekte zwembaden en openlucht zwembaden daalde ten opzichte van 2014. Het aantal sportlokalen en openlucht sportvelden blijft verder toenemen (figuur 4.76).
- De zogenaamde 'lichte sportinfrastructuur' wint aan belang. Vlaanderen telt momenteel 159 mountainbikeroutes en 16 mountainbikenetwerken, samen goed voor meer dan 7.200 km mountainbikeplezier, 159 Finse pistes, 95 fit-o-meterparcours en 58 loopomlopen.
- In 2015 werden meer dan 1500 topsporters/talenten begeleid door toptrainers (figuur 4.101). Het aantal begeleide topsporters/talenten daalt hiermee wel de voorbije jaren.
- In 2015 bedraagt het aantal vastgestelde dopingpraktijken bij sporters binnen wedstrijdverband 3,2%. Dit percentage schommelt de voorbije jaren meestal rond de 3 à 4% (figuur 4.106).

In het regeerakkoord stelt de Vlaamse Regering iedereen te willen stimuleren om een leven lang te sporten. Het Vlaamse sportbeleid wil er voor zorgen dat dit kan op een kwaliteitsvolle, gezonde en democratische manier. De sportparticipatie verhogen, en hierdoor de fysieke fitheid bevorderen en de sociale cohesie versterken staan centraal in dit beleid. De bedoeling is om in samenwerking met diverse partners zoals sportfederaties, sportclubs, gemeentelijke sportdiensten, scholen en bedrijven een gezonde sportmentaliteit te ontwikkelen en te bouwen aan een sportvriendelijke leefomgeving.

Dit hoofdstuk is opgebouwd rond volgende invalshoeken: een kwaliteitsvol sportaanbod, de sportparticipatie, het topsportbeleid, het medisch verantwoord sporten of gezond sporten en enkele economische aspecten van de sportsector.

Kwaliteitsvol sportaanbod

Om de sportparticipatie te faciliteren wil het Vlaamse beleid verder bouwen aan een kwaliteitsvol sportaanbod. Samen met of via de ondersteuning van sportactoren wil de Vlaamse overheid kwalitatieve sportproducten en een sportaanbod op maat van iedereen aanbieden. Dit aanbod moet rekening houden met het veranderende sportgedrag en speelt in op specifieke noden en maatschappelijke en sportieve trends. Bijvoorbeeld door innovatie in het aanbod en de organisatie van de sport.

Sportclubs

De sportclubs blijven het kloppend hart van het **georganiseerde sportaanbod**. De nodige aandacht zal dan ook blijven uitgaan naar de ondersteuning van sportclubs en de verhoging van de kwaliteit van hun aanbod.

De Sportdatabank Vlaanderen beschikt vandaag (april 2016) over gegevens van 24.064 clubs. Dit is een toename ten opzichte van de voorbije jaren. Dit wil niet noodzakelijk zeggen dat er veel sportclubs bijgekomen zijn, maar waarschijnlijk vooral dat de sportdatabank beter wordt gebruikt. De overgrote meerderheid van de sportclubs is bij een sportfederatie aangesloten (77,8%), slechts een fractie hiervan (1,4%) bij een niet erkende sportfederatie. Daarnaast zijn ongeveer 5.000 clubs nergens bij aangesloten.

Wat de grootte van de sportclubs van de gesubsidieerde sportfederaties (70% van het totaal aantal sportclubs) betreft, telt 66% van de sportclubs minder dan 60 leden, 22% heeft een ledenaantal tussen de 60 en de 200 leden en 12% zijn grote sportclubs (>200 leden). Ten opzichte van 2012 bleef het aandeel van de middelgrote sportclubs status quo en is het

4.72 Sportclubs

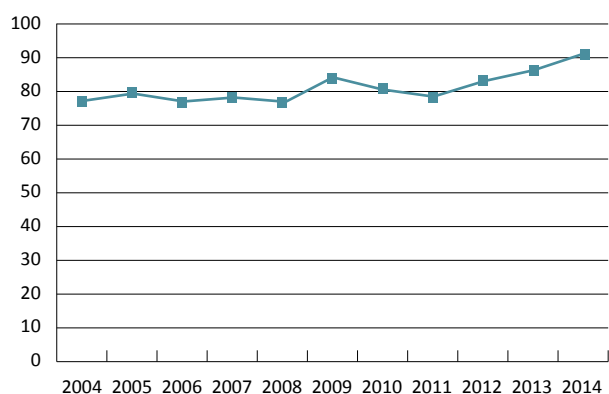
Aantal sportclubs opgenomen in de Sportdatabank Vlaanderen, in 2014, 2015 en 2016.

Sportclubs aangesloten bij	2014		2015		2016	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Erkende sportfederaties	18.074	80,8	18.962	81,3	18.725	77,8
Niet erkende sportfederaties	267	1,2	276	1,2	337	1,4
Nergens aangesloten	4.018	18,0	4.096	17,6	5.002	20,8
Totaal	22.359	100,0	23.334	100,0	24.064	100,0

Bron: Sport Vlaanderen.

4.74 Gemiddeld ledenaantal

Evolutie van het gemiddelde ledenaantal voor de sportclubs van de gesubsidieerde sportfederaties, tussen 2004 en 2014.

Bron: Sport Vlaanderen.

4.73 Grootte sportclubs

Evolutie van de omvang van sportclubs, in 2003-2004, 2012, 2013 en 2014, in %.

Omvang	2003-2004*	2012**	2013***	2014***
% kleine sportclub <60 leden	51,0	67,2	66,0	66,0
% middelgrote sportclub 60-200 leden	29,5	22,1	22,0	22,0
% grote sportclubs > 200 leden	19,5	10,7	12,0	12,0

* 2003-2004: bevraging 'Hoe goed zit je bij de Vlaamse sportclubs?' Sport Vlaanderen.

** 2012: De Grote Sportclubenquête, Sport Vlaanderen.

***2013, 2014: data sportclubs van de gesubsidieerde sportfederaties, Sport Vlaanderen.

Bron: Sport Vlaanderen.

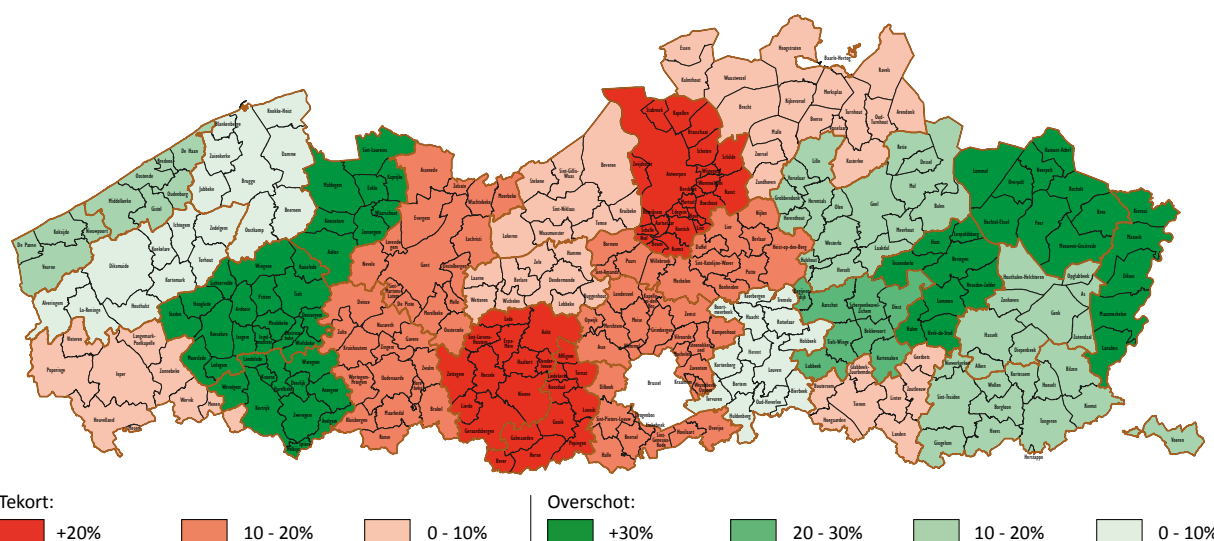
aandeel van de grote sportclubs licht gestegen en dat van de kleine licht gedaald. Het gemiddeld aantal sportende leden in de sportclubs aangesloten bij de gesubsidieerde sportfederaties schommelt de voorbije 10 jaar rond de 80 leden maar vertoont de jongste jaren een licht stijgende tendens. In 2014 stond het gemiddelde ledenaantal op 91. De mediaan, minder gevoelig aan uitschieters dan het gemiddelde, is vrij stabiel rond de 30 leden.

Sportinfrastructuur

De sportclubs moeten beschikken over een kwaliteitsvolle en goede infrastructuur. De nabijheid van kwalitatieve, functionele en up-to-date sportinfrastructuur is nog steeds een essentiële vereiste en een kritische succesfactor voor sportparticipatie.

4.75 Sporthallen

Tekorten/overschotten aan netto-sportzaaloppervlakte (sporthallen) in Vlaanderen op basis van gegevens 2014, 1/1/2015.

Norm sporthallen (overdekte sportaccommodaties met een minimale netto-sportoppervlakte van 22m x 13m x 7m-hoogte): 0,16m² netto-sportoppervlakte per inwoner.

Bron: Sport Vlaanderen.

4.76 Voornaamste sportaccommodaties

Evolutie van de voornaamste sportaccommodaties op basis van de inventaris van Sport Vlaanderen, naar soort, in 2005 en van 2010 tot 2015.

	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Sporthallen	1.247	1.337	1.342	1.322	1.333	1.362	1403
Sportlokalen	4.629	4.580	4.500	4.561	4.670	4.792	4854
Overdekte zwembaden	275	249	247	241	244	244	241
Openlucht zwembaden	96	70	70	70	69	69	67
Openlucht sportvelden	11.204	11.948	12.157	12.449	12.497	12.731	12.842

Bron: Sport Vlaanderen.

De inventaris van Sport Vlaanderen geeft een totaalbeeld van de voornaamste **sportaccommodaties**. Vlaanderen telt meer dan 21.000 sportaccommodaties.

Het aantal sporthallen vertoont na een daling in 2012 de voorbije 3 jaar een stijgende trend. Het aantal sportlokalen en openlucht sportvelden blijft verder toenemen. De zwembaden zijn in 2015 opnieuw in aantal verminderd.

Over een langere periode (voorbije 10 jaar) is er een duidelijke stijging merkbaar van sporthallen (+12,5%) en van openlucht sportvelden (+14,6%), terwijl het aantal sportlokalen met 4,9% minder snel stijgt. Opmerkelijk blijft de daling van zowel het aantal overdekte (-12,4%) als het aantal openlucht zwembaden (-30,2%).

Volgens de meest recente behoeftenormen (2008) en op basis van infrastructuurgegevens 2014 voldoet Limburg en het grootste gedeelte van de provincie West-Vlaanderen aan de behoeftenorm van sporthallen. De provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant vertonen vooral in het westen tekorten, terwijl Oost-Vlaanderen het minst goed scoort. Naast grote delen van de provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant en de volledige provincie Oost-Vlaanderen, scoren ook midden West-Vlaanderen en het westen van Limburg slecht op de aanwezigheid van overdekte zwembaden.

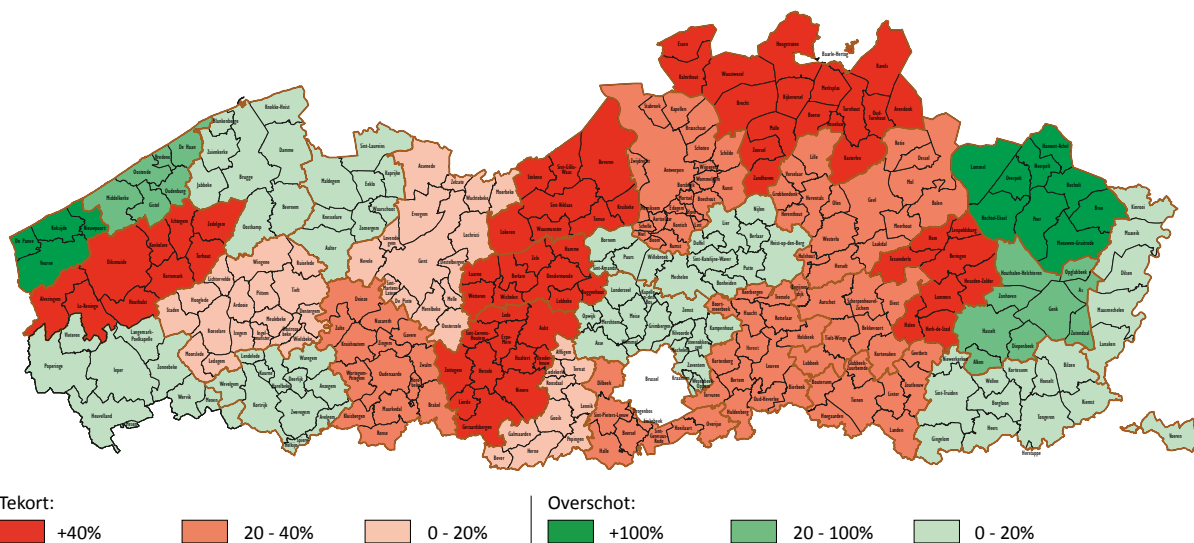
De algemene maatschappelijke ontwikkelingen en toenemende individualisering laten zich ook in de sportsector voelen: naast sporten in clubverband wordt er ook meer individueel en in niet of **lichtgeorganiseerd** verband gesport, waarbij sporten niet afhankelijk is van de deelname van anderen, van een vast engagement of van vaste tijdstippen. De belangrijkste randvoorwaarde bij het faciliteren van deze sportvormen is uitnodigende en laagdrempelige sportvoorzieningen. Vlaanderen telt momenteel (mei 2016) 159 mountainbikeroutes en 16 mountainbikenetwerken, samen goed voor meer dan 7.200 km mountainbikeplezier, 159 Finse pistes, 95 fit-o-meterparcours en 58 loopomlopen.

Kwalitatieve begeleiding

Via een kwaliteitsvol aanbod aan opleidingen en bijscholingen wil het sportbeleid het niveau van trainers en sportbegeleiders verhogen. De Vlaamse Trainerschool (VTS), een samenwerkingsverband tussen Sport Vlaanderen, de universiteiten en hogescholen met een opleiding lichamelijke opvoeding en de erkende Vlaamse sportfederaties, is hierbij de belangrijkste actor.

4.77 Overdekte zwembaden

Tekorten/overschotten aan netto-overdekte wateroppervlakte (overdekte zwembaden) in Vlaanderen op basis van gegevens 2014, 1/1/2015.

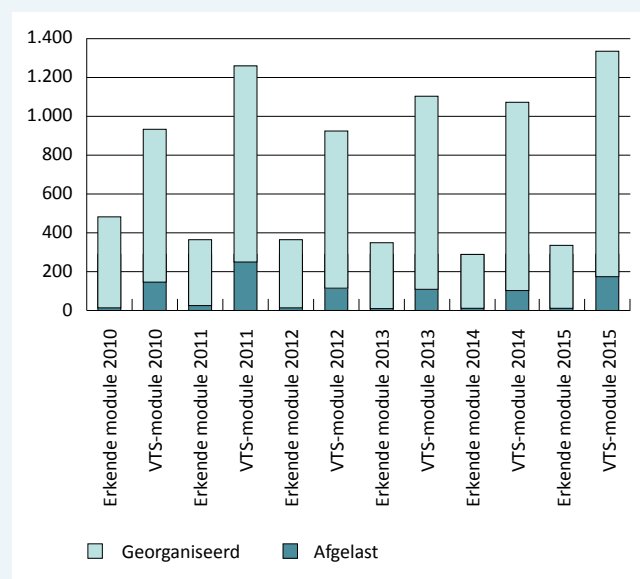

Norm overdekte zwembaden: 0,014 m² wateroppervlakte per inwoner.

Bron: Sport Vlaanderen.

4.78 Module-organisaties

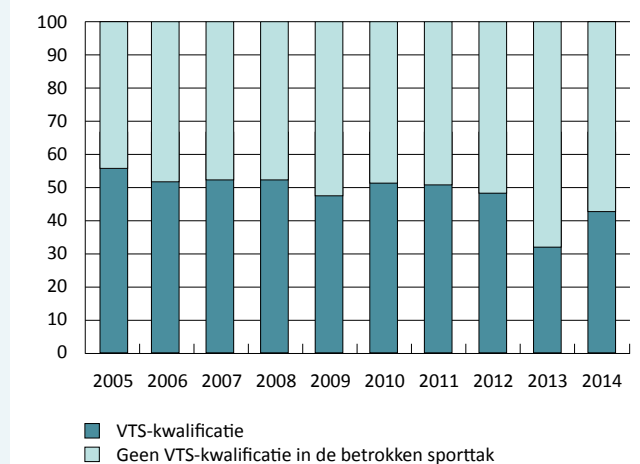
Evolutie van het aantal door de Vlaamse Trainersschool georganiseerde of erkende modules,, van 2010 tot 2015.

Bron: Sport Vlaanderen.

4.79 Professionalisering sportclubs

Evolutie van de professionalisering in de sportclubs, van 2005 tot 2014, in %.

Bron: Sport Vlaanderen.

4.80 VTS-kwalificatie

Aantal lesgevers/trainers naar sporttakgerichte VTS-kwalificatie, in 2014.

	2014
Geen VTS-kwalificatie in de betrokken sporttak	33.547
VTS-initiator in de betrokken sporttak	15.450
VTS-instructeur B in de betrokken sporttak	2.805
VTS-trainer B in de betrokken sporttak	4.198
VTS-trainer A in de betrokken sporttak	2.375
Totaal aantal lesgevers/trainers in de sportclubs	58.375

Bron: Sport Vlaanderen.

De Vlaamse Trainersschool (VTS) richt zich in de eerste plaats tot de vele vrijwilligers die in de sportclubs actief zijn. De sportclubs moeten over goed gevormde lesgevers, trainers en begeleiders beschikken. Zo zal de dienstverlening aan de competitief en aan de recreatief gerichte sporters verbeteren en zal de kwaliteit van de sportbeoefening er op vooruit gaan.

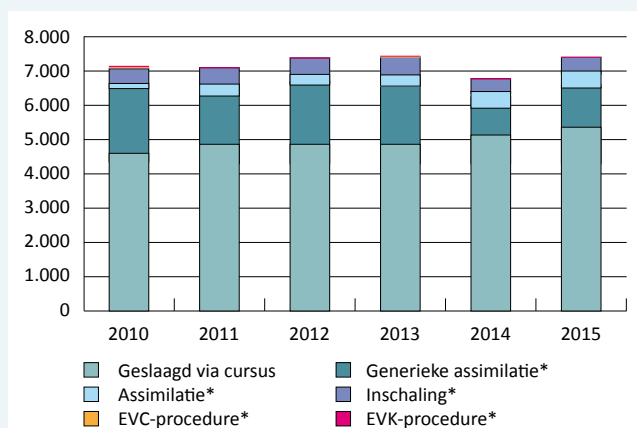
In 2015 werden in totaal 1.501 modules georganiseerd. In de on-even jaren vinden er meer module-organisaties plaats, doordat er dan telkens heel wat opleidingen Voetbal doorgaan. Indien hiermee rekening wordt gehouden, is er de voorbije jaren, op een kleine terugval in 2012 na, een stijging van het aantal door de Vlaamse Trainersschool (VTS) georganiseerde modules. De Vlaamse Trainersschool levert alle mogelijke inspanningen om de cursussen te laten doorgaan.

In 2015 behaalden 7.385 personen een **VTS-kwalificatie**. Tussen 2010 en 2015 behaalde de meerderheid (68,8%) hiervan een VTS-kwalificatie via een cursusorganisatie. Ongeveer één derde (31,2%) behaalde een VTS-kwalificatie op basis van inschaling, (generieke) assimilatie of via een EVC- of EVK-procedure.

Op basis van detailgegevens van de actieve trainers in de sportclubs werd de voorbije twee jaar sterk ingezet op een meer correcte registratie, met behoorlijke schommelingen van de cijfers tot gevolg. Het aantal door de gesubsidieerde sportfederaties opgegeven actieve trainers in de clubs komt voor 2014 op 58.375 te staan. Binnen het totaal aantal actieve trainers in de sportclubs zijn 1.405 bachelors LO en 1.096 masters LO actief, waarvan een deel ook een VTS-kwalificatie bezit. De VTS-kwalificatiegraad van de trainers steeg naar ongeveer 43,5% in 2014. Van alle VTS-gekwalficeerde trainers heeft 62,2% een initiator diploma of hiermee gelijkgestelde kwalificatie.

4.81 VTS-gekwalficeerden

Evolutie van het aantal gekwalficeerden via de Vlaamse Trainersschool, van 2010 tot 2015.

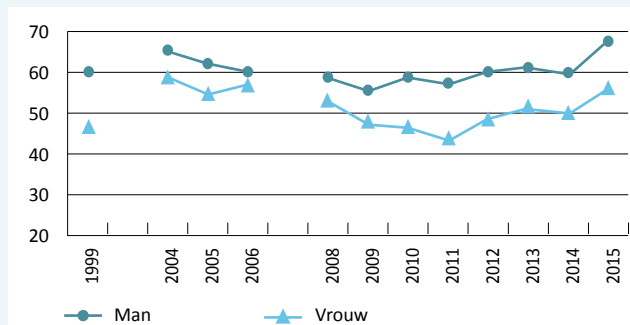
Opmerking: In 2011 werden extra 10.041 gediplomeerden van de KBVB geassimileerd met een VTS-kwalificatie Voetbal en in 2013 werden extra 852 gediplomeerden van Nelos geassimileerd met een VTS-kwalificatie Duiken. In 2014 zijn er een 900-tal minder generieke assimilaties omwille van het in voege treden van de 2-jarige Master LO.

* Zie de definitielijst achteraan het hoofdstuk voor extra toelichting bij deze begrippen. In 2015 waren er ook 2 geïndividualiseerde opleidingstrajecten voor (ex-)topsporters. De persoon die via GOT een kwalificatie behaalt, ontvangt hiervoor een VTS-diploma.

Bron: Sport Vlaanderen.

4.82 Sportbeoefening

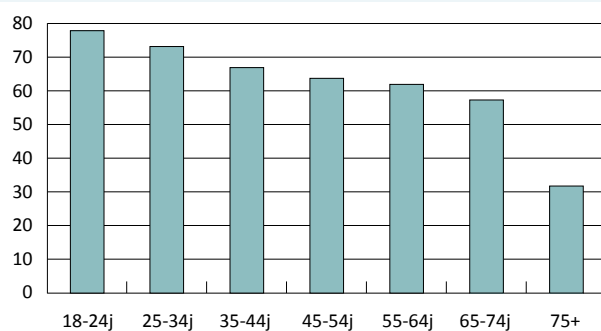
Evolutie aandeel sportbeoefenaars, naar geslacht, in 1999 en van 2004 tot 2015, in %.

Bron: SCV-survey.

4.83 Sportbeoefening naar leeftijd

Percentage sportbeoefenaars, naar leeftijd, in 2015, in %.

Bron: SCV-survey 2015.

Sportparticipatie

De Vlaamse Regering wil een gezonde sportmentaliteit ontwikkelen, waarbij sport een vaste gewoonte wordt in het leven van elke Vlaming. Bijzondere aandacht gaat uit naar de fysieke fitheid van jongeren en de participatie van kansengroepen zoals personen met een handicap en mensen in armoede. Om de sportparticipatie structureel te verhogen, is het van belang voldoende aandacht te hebben voor de kwaliteit van de sportbeoefening. Achtereenvolgens komen de algemene sportparticipatie, het sporten in clubverband, de passieve deelname en de jeugdsport aan bod.

Algemene sportdeelname

Tussen 1969 en 2009 is het **actief sportcontact** (dat wil zeggen jaarlijks minimum 2 keer gesport hebben) verviervoudigd (Scheerder, 2013). De grootste stap voorwaarts vond plaats in de jaren 1970. In de jaren 1990 en begin 2000 nam de participatie geleidelijk verder toe. Tussen 2009 en 2014 was er een stabilisatie van de participatie.

In 2015 zegt ruim 60% van de Vlamingen aan sport te doen (SCV-survey, inclusief wandelen en fietsen). Zowel voor mannen als vrouwen is dit een duidelijke stijging van de participatie ten opzichte van de voorgaande jaren. Het is nog afwachten of deze trend zich doorzet de komende jaren. Het verschil in participatie tussen mannen en vrouwen is de voorbije vijf jaar vrij stabiel en is vergelijkbaar met wat vastgesteld wordt in de Participatiesurvey 2014 (PaS 2014).

De participatie ligt het hoogst bij de jongste leeftijdsgroep (18-24 jaar). Daarna daalt de participatie geleidelijk, maar blijft geruime tijd op een behoorlijk niveau. Een echte sterke daling is er pas bij de 75-plussers. Ook een eerdere studie van Scheerder (2013) toont aan dat de daling van de participatiegraad zich op steeds latere leeftijd inzet.

Naar opleidingsniveau blijven er duidelijke verschillen. Er zijn bijna dubbel zoveel sporters bij de hoogopgeleiden dan bij de laagopgeleiden. Mensen met een functiebeperking hebben een lagere sportdeelname. Vooral bij mensen die voortdurend last

hebben van een ziekte of functiebeperking ligt de sportdeelname lager. Naar urbanisatiegraad zijn de verschillen beperkt.

De PaS 2014 (Scheerder J. et al., 2015) bevestigt deze resultaten en ook een aantal andere achtergrondkenmerken zoals het subjectieve inkomen, het sportkapitaal van de ouders en het eigen sportverleden blijken een belangrijke rol te spelen in de sportparticipatie. De gegevens in de PaS-survey tonen aan dat subjectief inkomen en diploma de twee sterkste determinanten zijn voor non-participatie en sociale uitsluiting in de sport, gevolgd door leeftijd, geslacht, SES ouders en leefsituatie (Theeboom et al., 2015). Een belangrijke vaststelling is dus dat personen die op een aantal domeinen geconfronteerd worden met een maatschappelijk kwetsbare positie in beduidend mindere mate aan sport doen dan anderen.

Het overgrote deel van de sporters beoefent zijn sport regelmatig, onafgezien de leeftijd of het opleidingsniveau. Ongeveer 9 op de 10 mannelijke en vrouwelijke sporters zegt wekelijks aan sport te doen. Bij de 55-plussers en de lageropgeleiden is de groep dagelijkse sporters het grootst.

4.84 Sportbeoefening achtergrondkenmerken

Percentage sportbeoefenaars naar enkele andere achtergrondkenmerken, in 2009 en 2014, in %.

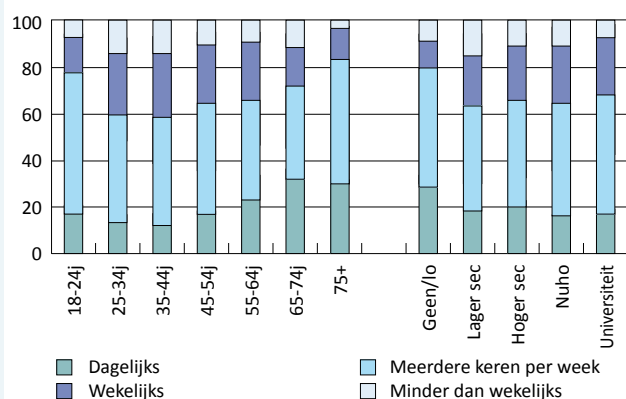
	2009	2014
Inkomen (subjectief)		
Moeilijk rondkomen	50	42
Tussenin rondkomen	60	58
Makkelijk rondkomen	69	74
Sport van ouders toen respondent 12-14 jaar oud was		
Geen van beide ouders deed aan sport	59	57
Één van beide ouders deed aan sport	72	77
Beide ouders deden aan sport	81	90
Sport vroeger (eerste jaren middelbaar)		
Geen sport	52	48
Sport in clubverband	72	75
Sport buiten clubverband	67	66

Bron: PaS 2009 en PaS 2014.

4.85 Sportfrequentie

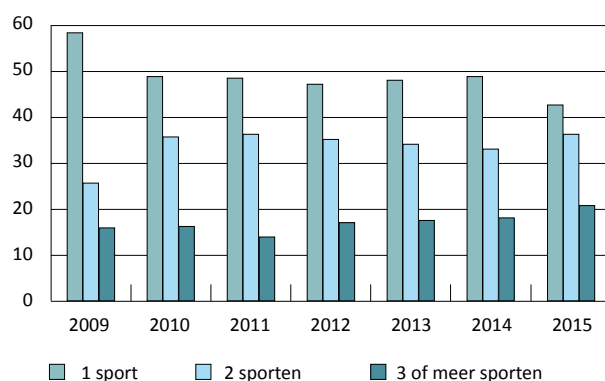
Frequentie van de sportbeoefening bij sporters naar leeftijd en opleidingsniveau, in 2015, in %.

Bron: SCV-survey 2015.

4.86 Sportdiversiteit

Evolutie van het aandeel sporters in functie van het aantal beoefende sporten, van 2009 tot 2015, in %.

Bron: SCV-survey.

Ook op basis van de PaS 2014 (Scheerder J. et al., 2015) komt men tot de conclusie dat er bij de meeste sporters een zekere regelmaat in het sporten aanwezig is. Daarnaast geeft dit onderzoek ook informatie over de **intensiteit** van de sportbeoefening. Een kwart van de participanten sport maximaal één uur per week, bijna een derde sport tussen één en drie uur per week, bijna een vijfde sport tussen drie en vijf uur per week en een kwart sport meer dan vijf uur per week.

Meer dan 4 op de 10 sporters beperkt zich tot het beoefenen van 1 sport. Ruim een derde doet 2 sporten en 1 op de 5 doet 3 of meer sporten in 2015. De **sportdiversiteit** lijkt daarmee in 2015 op een wat hoger peil te liggen dan de voorbije jaren. Het aantal mensen dat 3 of meer sporten beoefend neemt al een tijdje toe. Hoger opgeleiden beoefenen het vaakst meerdere sporten. Naar geslacht zijn er slechts beperkte verschillen. Personen tussen 25 en 64 jaar kennen een wat meer diverse sportparticipatie.

Sportvoorkeuren zijn vrij stabiel. Lopen is een paar plaatsen opgeschoven in de ranglijst. Daarnaast wisselden zwemmen en fitness soms van plaats, maar de voorbije jaren ziet de top

7 er steeds hetzelfde uit. Dansen en turnen lijken min of meer een vaste waarde te worden in de top 10 (uitgezonderd in 2010). Skiën is de enige nieuwkomer in de top 10 ten opzichte van 2014. Voetbal blijft de enige teamsport bij de eerste 10.

1 op de 7 sporters beoefent een sport in competitieverband, 4 op de 10 beoefent minstens 1 sport in een sportclub en 1 op de 8 doet dit in een sociale of culturele vereniging. Daarnaast sport ongeveer de helft met zijn partner en kinderen, 6 op de 10 met vrienden. Bijna 8 op de 10 doet aan sport op individuele basis. Deze cijfers zijn vrij stabiel. Slechts 1% geeft in 2015 aan zijn sport als bedrijfsport te beoefenen. Deze bevindingen liggen in lijn met de resultaten van de PaS 2014 waar 4 op de 10 sporters zijn sport in clubverband beoefent en 8 op de 10 sporters dit in een lichtgeorganiseerde context doet.

Europees vergeleken behoren de Vlamingen tot de betere middenmoot. Vooral de Scandinavische landen scoren heel goed op dit vlak. Het verbeteren van de gezondheid en de fitheid zijn de vaakst genoemde redenen om te sporten zowel in Vlaanderen als de EU28. Daarnaast wordt ook het plezier maken en ontspannende element van sport vaak als motivatie genoemd.

4.87 Top 10 sporten

Evolutie van de rangschikking van de meest beoefende sporten, van 2009 tot 2015, in % van de bevolking.

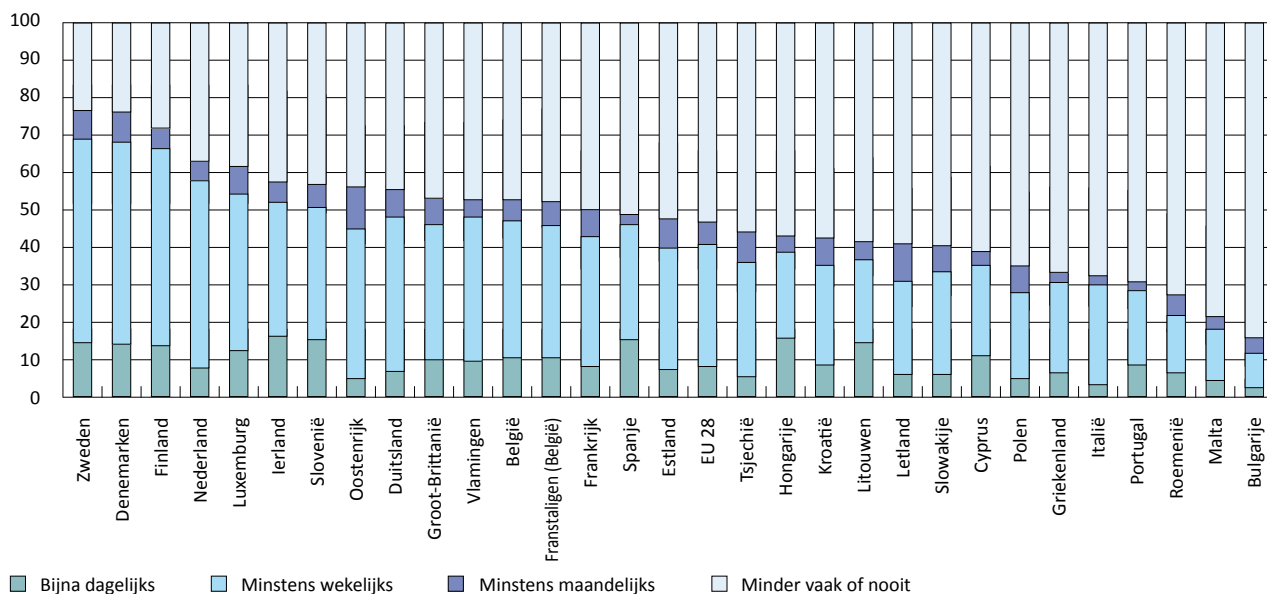
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1	Fietsen	Fietsen	Fietsen	Fietsen	Fietsen	Fietsen	Fietsen
2	Wandelen	Wandelen	Wandelen	Wandelen	Wandelen	Wandelen	Wandelen
3	Lopen/joggen	Lopen/joggen	Lopen/joggen	Lopen/joggen	Lopen/joggen	Lopen/joggen	Lopen/joggen
4	Zwemmen	Fitness	Fitness	Fitness	Fitness	Fitness	Fitness
5	Fitness	Zwemmen	Zwemmen	Zwemmen	Zwemmen	Zwemmen	Zwemmen
6	Voetbal	Voetbal	Voetbal	Voetbal	Voetbal	Voetbal	Voetbal
7	Tennis	Tennis	Tennis	Tennis	Tennis	Tennis	Tennis
8	Dansen	Gevechtssport	Dansen	Dansen	Turnen	Dansen	Dansen
9	Turnen	Skiën	Badminton	Badminton	Dansen	Gevechtssport	Skiën
10	Squash	Paardrijden	Volleybal	Skiën	Paardrijden	Turnen	Turnen

Bron: SCV-survey en ISSP 2007.

4.88 Sportdeelname Europees vergeleken.

Frequentie van de sportdeelname in de EU28, in 2013.

Bron: Eurobarometer 80.2 (lente 2013).

Geen tijd en gebrek aan interesse in sport zijn de voornaamste redenen om niet te sporten zowel in Vlaanderen als in de EU28.

Sporten in clubverband

In 2015 gaf bijna een kwart van de bevolking aan **actief lid** te zijn van een sportvereniging. Daarmee ligt het actieve lidmaatschap wat hoger dan de voorbije jaren. Ongeveer 2% van de bevolking neemt een bestuursfunctie op, dit cijfer is stabiel de voorbije jaren. Mannen zijn vaker actief lid en bestuurslid van een sportvereniging dan vrouwen. Deze genderkloof blijft vrij duidelijk aanwezig.

Het actieve lidmaatschap bij hoogopgeleiden ligt in 2015 ongeveer dubbel zo hoog als bij laagopgeleiden. De kloof tussen hoog- en laagopgeleiden lijkt daarmee wat te verkleinen. Ongeveer 1 op de 6 personen met een functiebeperking is actief lid, voor diegenen die voortdurend last hebben van hun functiebeperking daalt dit tot 1 op de 10. Het lidmaatschap ligt ook

duidelijk lager bij de ouderen. In 2015 daalt pas vanaf 65 jaar het actieve lidmaatschap onder het Vlaamse gemiddelde. Van de 65- tot 74-jarigen is nog steeds 18% actief lid, bij de 75-plus-sers is er een serieuze terugval tot slechts 4%. Voor deze twee categorieën is er een status-quo ten opzichte van vorig jaar, terwijl er vooral bij de jongere leeftijdscategorieën (tussen 18 en 45 jaar) een toename van het lidmaatschap is.

Europees vergeleken doet Vlaanderen het goed wat betreft het lidmaatschap van een sportclub. Het behoort tot de betere landen na Duitsland, Nederland, Zweden, Denemarken en Luxemburg.

In 2014 doen ongeveer 1,5 miljoen leden aan sport bij een door Sport Vlaanderen **erkende sportfederatie**. Hierbij dient opgemerkt dat het niet altijd om unieke leden gaat. Sommige leden zijn immers lid van meer dan één vereniging.

Het aantal leden van de door Sport Vlaanderen gesubsidieerde sportfederaties neemt de voorbije 5 jaar geleidelijk toe. Ook

4.89 Actief lidmaatschap

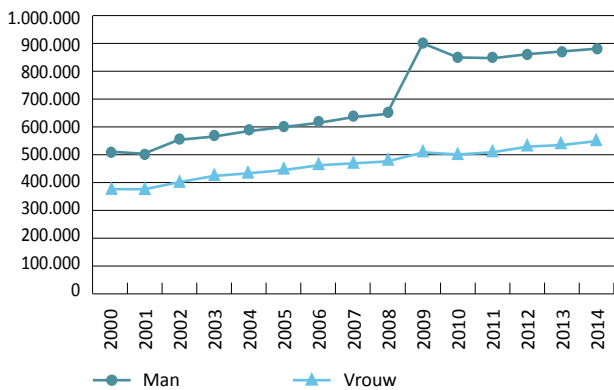
Evolutie van het actieve lidmaatschap in een sportvereniging, naar geslacht, van 2004 tot 2015, in %.

		2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Actief lid	Man	25	24	25	26	23	21	26	22	26	23	24	28
	Vrouw	16	15	19	16	20	13	17	17	16	17	17	20
	Totaal	20	20	22	21	21	17	21	19	21	20	20	24
Bestuurslid	Man	4	5	5	5	5	5	4	5	3	4	4	3
	Vrouw	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	1
	Totaal	2	3	3	2	3	3	2	3	2	2	2	2

Bron: SCV-survey.

4.90 Leden sportclubs

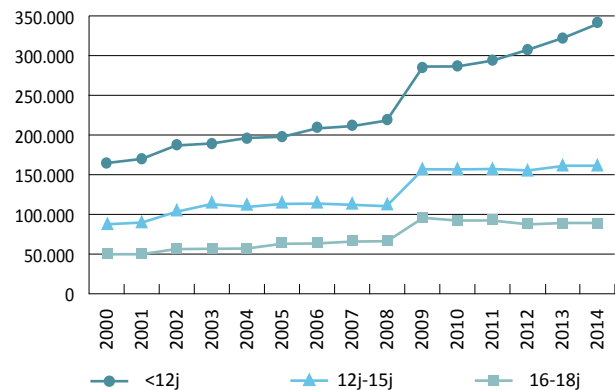
Evolutie van het aantal aangesloten leden in de sportclubs van de gesubsidieerde Vlaamse sportfederaties, naar geslacht, van 2000 tot 2014.

* De grote stijging van het aantal leden en jeugdleden in 2009 is het gevolg van de subsidiëring van de Voetbalfederatie Vlaanderen.
Bron: Sport Vlaanderen.

4.91 Jeugdleden sportclubs

Evolutie van het aantal aangesloten kinderen en jongeren tot 18 jaar in de sportclubs van de gesubsidieerde Vlaamse sportfederaties, van 2000 tot 2014.

* De grote stijging van het aantal leden en jeugdleden in 2009 is het gevolg van de subsidiëring van de Voetbalfederatie Vlaanderen.
Bron: Sport Vlaanderen.

in 2014 is er opnieuw een stijging van 1,7%. Procentueel is de stijging bij de vrouwen groter (+3,3%) dan bij de mannen, zodat de genderkloof verder verkleint. Hoewel het aandeel van de vrouwen van 35,6% in 2009 steeg naar 38,6% in 2014, blijft het echter beduidend lager dan dat van de mannen.

Het aantal **jeugdleden** stijgt in 2014 met bijna 3%. Bij de -12 jarigen was de stijging het grootst met opnieuw een toename van 5%. De ledenaantallen bij de 12-15 jarigen stagneren. Bij 16-18 jarigen is er een zeer lichte stijging.

De voorbije jaren werd de nadruk gelegd op het activeren van senioren met onder andere de Sportelcampagne. De leden-

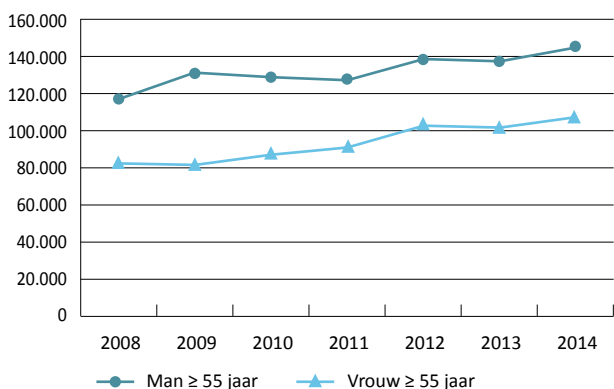
aantallen van de 55-plussers zaten dan ook in stijgende lijn. In 2013 was er echter een lichte daling, maar in 2014 zet de stijgende lijn zich opnieuw verder. Het aandeel van de vrouwelijke 55-plussers blijft stijgen en evolueerde van 38,2% in 2009 naar 42,8% in 2014. De genderkloof is bij de 55-plussers minder groot dan voor de sport in het algemeen.

Passieve deelname

Ruim 4 op de 10 volwassen Vlamingen heeft in 2015 een **sportevenement** bijgewoond. Deze passieve betrokkenheid bij sport hangt vrij sterk samen met de eigen sportbeoefening

4.92 Oudere leden

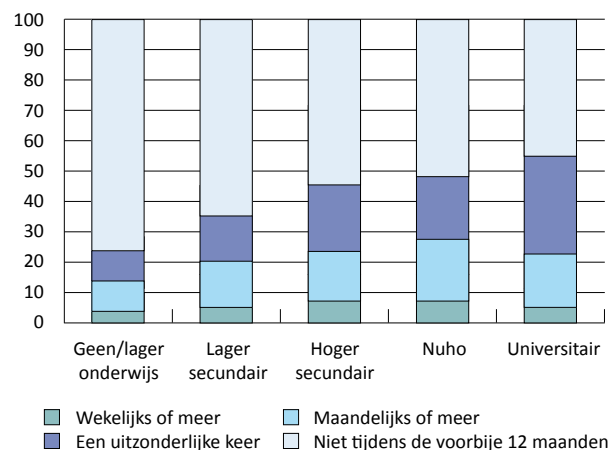
Evolutie van het aantal aangesloten leden uit de leeftijdscategorie 55 jaar en ouder (senioren) in de sportclubs van de gesubsidieerde Vlaamse sportfederaties, naar geslacht, van 2008 tot 2014.

Bron: Sport Vlaanderen.

4.93 Bijwonen sportwedstrijd

Het bijwonen van een sportwedstrijd naar opleiding, in 2015, in %.

Bron: SCV-survey 2015.

4.94 Schoolsportactiviteiten

Evolutie van deelnemende scholen en aantal deelnames aan schoolsportactiviteiten, in 2000-2001, 2004-2005 en van 2008-2009 tot 2014-2015.

	2000-2001	2004-2005	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015
Aantal scholen	3.091	3.185	3.310	3.359	3.566	3.571	3.582	3.643	3.669
Basisonderwijs	2.156	2.245	2.325	2.342	2.431	2.431	2.434	2.380	2.399
BLO	170	179	185	198	210	210	211	196	201
Secundair	662	669	694	712	803	809	816	952	949
BUSO	103	92	106	107	122	121	121	115	120
Aantal deelnames	902.090	1.051.212	1.203.614	1.169.74	1.017.449	1.026.143	1.045.185	1.035.908	1.018.928
Basisonderwijs	740.047	859.838	1.000.684	977.045	852.326	856.000	870.399	867.425	843.197
Secundair	160.074	191.374	202.930	192.696	165.123	170.143	174.786	168.483	175.731

Bron: Sport Vlaanderen.

en is stabiel de voorbije jaren. Meer dan de helft van de mannen ging naar een sportwedstrijd. Bij de vrouwen ongeveer een derde. Bij de -45-jarigen is meer dan de helft minstens één keer naar een sportwedstrijd gaan kijken de afgelopen 12 maanden, daarna neemt dit stelselmatig af bij toenemende leeftijd. De frequentste bezoekers zijn terug te vinden bij de leeftijdscategorie van 35 tot 64 jaar. Van de laagopgeleiden woont minder dan een derde een sportwedstrijd bij, bij hoogopgeleiden is dit meer dan de helft. Deze verschillen tussen diverse bevolkingsgroepen zijn vrij stabiel de voorbije jaren.

Slechts een klein deel (1 op de 10) van de toeschouwers zegt dat het bijwonen van een sportevenement een effect heeft op hun eigen sportparticipatie. Desalniettemin is het niet onbelangrijk dat deze kleine groep hoofdzakelijk aangeeft erdoor gestimuleerd te worden om meer te sporten, te blijven sporten of te beginnen met sporten (Willem A. et al., 2015).

Jeugdsport

Hieronder komen de schoolsport, de sportkampen en de sportklassen aan bod.

Schoolsport

Het aantal deelnemende scholen aan de diverse **schoolsport-initiatieven** is in het schooljaar 2014-2015 nagenoeg gelijk

gebleven in vergelijking met het vorige schooljaar. Het aantal deelnames liep het afgelopen jaar licht terug maar bleef zoals de voorbije jaren ook dit jaar weer boven het miljoen.

In 2015 werd voor het eerst in vijf jaar een lichte daling vastgesteld van het aantal deelnemende jongeren aan de Vlaamse Veldloopweek voor scholen. Dit evenement, een initiatief van Sport Vlaanderen en de Stichting Vlaamse Schoolsport (SVS), waaraan het Vlaams Instituut voor Sportbeheer en Recreatiebelid (ISB), de Vlaamse Atletiekliga en tal van Vlaamse gemeentebesturen hun medewerking verlenen, blijft evenwel met meer dan 231.000 deelnemers het meest succesvolle schoolsportevenement. De vastgestelde daling is vooral te wijten aan de barre weersomstandigheden.

De Gordel voor Scholen werd in 2015 niet langer georganiseerd in Tervuren. In het verleden werd voor dit Vlaams schoolsportevenement immers een disproportioneel aantal deelnemers uit Vlaams-Brabant genoteerd. Om de scholen uit andere provincies een grotere kans te geven om aan dit evenement deel te nemen werd beslist om de organisatie ditmaal te laten doorgaan in het provinciaal domein Wachtebeke (Oost-Vlaanderen). Organisatorisch bleek het onmogelijk om op een even groot aantal deelnemers te mikken als in het verleden. De organisatoren stelden 10.000 deelnemers voorop en met een effectieve deelname van 9.980 werd deze ambitie ook waargemaakt. Door onder andere een uitbreiding van het aantal organisaties van 3 naar 4 en organisatorische aanpassingen was het in 2015 mogelijk om het aantal deelnemers aan de 'Survivaltrophy voor scholen' te verhogen met bijna 50%.

4.95 Schoolsportevenementen

Evolutie van het aantal deelnemers aan grote schoolsportevenementen, in 2000 en van 2004 tot 2015.

	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Vlaamse Veldloopweek	136.783	163.001	181.335	188.886	177.487	203.304	210.883	207.556	217.122	219.866	229.982	236.600	231.811
Gordel voor Scholen	29.952	32.612	32.252	29.703	25.588	25.588	26.073	27.807	25.108	22.137	18.596	18.163	9.980
Avonturentrophy voor scholen /Survivaltrophy	1.248	1.434	1.290	1.068	1.064	1.116	1.026	990	1.014	1.086	894	1.048	1.520
100 sportkriebels /sportprikkel	4.846	4.611	4.458	4.480	4.435	5.216	5.516	5.506	6.657	5.877	4.960	5.478	5.322

Bron: Sport Vlaanderen.

Brede school met sportaanbod, een gezamenlijk project van Sport Vlaanderen en SVS, wil via een anders georganiseerd, laagdrempelig en flexibel sportaanbod zoveel mogelijk kinderen en jongeren de kans te geven om op eigen tempo naschools te sporten. De bestaande producten 'Sportsnack' (Sportief Naschools Actieve Kids) voor het basisonderwijs en 'Sport na School-pas (SNS-pas)' voor het secundair worden in heel Vlaanderen gefaciliteerd en georganiseerd in samenwerking met de lokale scholen, gemeenten en sportclubs of sportaanbieders. Hierbij worden 32 halftijds gedetacheerde leerkrachten Lichamelijke Opvoeding (flexibele opdracht leerkracht LO) ingezet, die instaan voor de uitbouw van een aantrekkelijk sportaanbod en de promotie via de scholen.

Vlaanderen werd afhankelijk van het aantal plaatselijke secundaire scholen en de mogelijkheid om onmiddellijk na de schooluren een aantrekkelijk lokaal sportaanbod te realiseren in meerdere regio's ingedeeld. Een regio bestaat uit 1 tot ongeveer 6 gemeenten. In het schooljaar 2014-2015 steeg zowel het aantal regio's als het aantal gemeenten waar minstens 1 **SNS-activiteit** werd ontwikkeld.

Uit een analyse van het profiel van de deelnemende jongeren blijkt dat 68% van de SNS-deelnemers niet sportactief is in clubverband (prioritaire doelgroep). In tegenstelling tot de algemene sportparticipatiecijfers doen via SNS meer meisjes dan jongens aan sport, respectievelijk 59% en 41%. Driekwart van de deelnemers zijn 15- tot 19-jarigen. Het andere kwart van de SNS-passen worden aangekocht door 11 tot 14 jarigen. Deze cijfers tonen aan dat op deze manier een zeer moeilijk te bereiken segment van de Vlaamse jongeren voor wat betreft sportbeoefening wordt aangesproken: niet-sportende meisjes van de 2de en de 3de graad secundair onderwijs.

Het naschools sportaanbod voor het basisonderwijs wordt aansluitend op het laatste lesuur en, in tegenstelling tot het

secundair onderwijs, meestal op de school zelf aangeboden. Voor kinderen uit de laatste kleuterklas tot en met de 3de graad van het lager onderwijs, wordt een bewegings- en omnisportaanbod op maat uitgebouwd, waarbij plezierbeleving centraal staat. Het aanbod is gericht op een brede motorische basisvorming: van de ontwikkeling van bewegingsvaardigheden bij kleuters naar meer sport specifieke vaardigheden bij de oudste leeftijdsgroepen. In het verleden werd de taak van de Follo's (flexibele opdracht leerkracht LO) hoofdzakelijk gericht op het ontwikkelen van een aanbod voor het secundair onderwijs. Vanaf het schooljaar 2014-2015 werden ook bijkomende inspanningen verwacht naar de uitbouw van **Sportsnacks**. Dit heeft onmiddellijk gezorgd voor een stijging van het aantal deelnemende gemeenten, scholen en deelnemers.

"Multimove voor kinderen" biedt 3- tot 8-jarige kinderen een gevarieerd bewegingsprogramma aan, waarin de focus op de algemene ontwikkeling van vaardigheden ligt en een sporttak niet meteen herkenbaar is. Door kinderen in uitdagende bewegingssituaties te plaatsen waarbij ze ervaringen opdoen in de 12 bewegingsvaardigheden, wordt hun motorische ontwikkeling geprikkeld. Plezierbeleving staat ook hier centraal.

Multimove werd in het schooljaar 2014-2015 voor het eerst opgenomen in de Brede School context. Multimove wordt in dat geval meteen na de schooluren aangeboden in de school-sportaccommodatie, in de kinderopvang of in een accommodatie vlakbij de school waar de kinderen rechtstreeks naartoe gaan. De aanbieders kunnen een erkende Multimove sportclub, gemeente, school of kinderopvang zijn. In het schooljaar 2014-2015 startten 17 aanbieders met het Multimove-aanbod binnen het Brede School concept. In totaal werden 1.249 kinderen bereikt. De 3-5 jarigen scoren met 70% van het aantal deelnemers het best. Daarnaast wordt Multimove ook georganiseerd buiten de Brede School context. In totaal waren er 241 erkende Multimove-organisaties op het einde van het schooljaar 2014-2015.

4.96 Brede school

Aanbod en aantal deelnemers SNS-pas, Sportsnack en Multimove, 2013-2014 en 2014-2015.

	2013-2014	2014-2015
SNS-pas		
Aantal regio's	37	47
Aantal gemeenten	82	134
Aantal deelnemers	9.030	8.880
Sportsnack		
Aantal gemeenten	50	82
Aantal scholen	145	190
Aantal deelnemers	8.691	9.935
Multimove		
Aantal organisaties		17
Totaal aantal kinderen		1.249
<i>waarvan 3-jarigen</i>		233
<i>waarvan 4-jarigen</i>		336
<i>waarvan 5-jarigen</i>		304
<i>waarvan 6-jarigen</i>		149
<i>waarvan 7-jarigen</i>		141
<i>waarvan 8-jarigen</i>		86

Bron: Sport Vlaanderen.

Sportkampen en sportklassen

De **sportkampen** van Sport Vlaanderen worden georganiseerd tijdens de schoolvakanties. In 2015 situeert het aantal georganiseerde sportkampen zich rond 1.000 en het aantal deelnemers rond 8.500. Wat het aantal deelnemers betreft, is dit een duidelijke afname ten opzichte van de vorige jaren. De reden hiervoor is dat er tijdens de zomervakantie een week minder sportkampen georganiseerd werden.

Vanaf 2009 wordt een gedifferentieerde prijzenpolitiek toegepast voor kansarmen. Er wordt een korting van 50 % toegekend aan gezinnen met een laag inkomen. Om de efficiëntie van deze gedifferentieerde prijzenpolitiek te verhogen werkt Sport Vlaanderen sinds eind 2013 samen met het Steunpunt Vakantieparticipatie van Toerisme Vlaanderen. Enerzijds werd het aanbod van de sportkampen 2015 door het steunpunt bekend gemaakt aan 1.300 sociale organisaties. Anderzijds onderzoekt het steunpunt in hoeverre de kandidaat deelnemers in aanmerking komen om van 50% korting te genieten. Het steunpunt baseert zich daarbij op de Europese normen voor het bepalen van de armoedegrens. Het aantal deelnemers met korting steeg de voorbije jaren, maar valt in 2015 wat terug.

4.97 Sportkampen

Evolutie van het aantal ingerichte sportkampen en deelnemers aan sportkampen van Sport Vlaanderen, van 2004 tot 2015.

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Aantal ingerichte sportkampen	792	816	859	872	924	908	864	856	954	1.016	1.037	1.017
Totaal aantal deelnemers sportkampen	9.500	9.470	9.716	10.201	10.172	9.786	9.365	9.074	9.475	9.492	9.859	8.524
waarvan deelnemers uit gezinnen met een laag inkomen						174	200	209	268	231	376	271

Bron: Sport Vlaanderen.

4.98 Sportklassen

Evolutie van het aantal sportklassen en het aantal deelnemers, van 2003-2004 tot 2013-2015.

	2003-2004	2004-2005	2005-2006	2006-2007	2007-2008	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015
Aantal sportklassen	351	370	373	377	375	389	396	387	392	405	395	368
Aantal deelnemers sportklassen	17.156	17.847	17.190	17.325	17.429	18.065	17.839	17.543	17.724	19.238	17.969	18.785
waarvan aantal deelnemende leerlingen met studietoelage							722	992	932	955	1.027	1.104

Bron: Sport Vlaanderen.

Sport Vlaanderen organiseert ook **sportklassen**. De klas verhuist dan van maandag tot vrijdag naar een centrum van Sport Vlaanderen en krijgt naast de gewone vakken van de eigen leraar, minstens twee uur sport per dag van lesgevers van Sport Vlaanderen. In het schooljaar 2014-2015 namen bijna 19.000 leerlingen deel aan een sportklasse. Vanaf het schooljaar 2009-2010 wordt een korting van 50 % toegekend aan leerlingen die een schooltoelage genieten. Het aantal leerlingen dat hiervan genoot, blijft verder stijgen.

De Vlaamse **sportfederaties** kunnen aanvullend gesubsidieerd worden voor de organisatie van sportkampen in internaatverband van minimaal vijf dagen, waarbij iedere deelnemer minstens vier uur begeleide sportactiviteiten per dag krijgt door gekwalificeerde lesgevers.

Binnen dit kader werden er door de Vlaamse sportfederaties 341 sportkampen georganiseerd met in totaal circa 9.000 deel-

nemers. De licht dalende trend van de voorbije jaren zet zich door: het aantal ingerichte sportkampen en deelnemers daalt respectievelijk met 2% en 5% ten opzichte van 2013.

Sinds 2009 worden de sportfederaties gestimuleerd om ook mensen uit kansengroepen (personen in armoede en mensen met een handicap) toe te leiden naar hun sportkampen. In 2014 organiseerden 6 van de 15 voor sportkampen gesubsidieerde sportfederaties samen 70 sportkampen waaraan mensen uit kansengroepen deelnamen. Omdat alle sportkampen openstaan voor mensen in armoede (inclusie) en er voor de personen met een handicap eerder specifieke sportkampen voor deze doelgroep worden georganiseerd, is het aantal georganiseerde sportkampen voor personen met een handicap een stuk lager dan het aantal georganiseerde sportkampen waar personen in armoede aan deelnemen. In totaal namen 257 jongeren uit kansengroepen deel. Dit is wat lager dan de voorbije jaren.

4.99 Sportkampen sportfederaties

Evolutie van het aantal ingerichte sportkampen en deelnemers aan sportkampen van de Vlaamse sportfederaties, van 2003 tot 2014.

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Aantal Vlaamse sportfederaties die worden gesubsidieerd voor het organiseren van sportkampen	18	18	18	17	17	17	18	17	16	14	15	15
Aantal ingerichte sportkampen	444	552	526	437	450	451	408	386	361	374	349	341
Aantal deelnemers	11.164	10.250	10.657	11.075	11.156	11.257	11.009	10.299	10.373	10.080	9.449	8.953
waarvan aanwezige deelnemers uit kansengroepen (personen in armoede en personen met een handicap) op de georganiseerde sportkampen							334	389	247	346	331	257
waarvan aanwezige deelnemers (personen in armoede) op de georganiseerde sportkampen							181	243	122	195	187	131
waarvan aanwezige deelnemers (personen met een handicap) op de georganiseerde sportkampen							153	146	125	151	144	126

Bron: Sport Vlaanderen.

4.100 Topsportscholen

Evolutie van de kerncijfers topsportscholen, van schooljaar 2004-2005 tot 2015-2016.

	2004-2005	2005-2006	2006-2007	2007-2008	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016
Aantal participerende sportfederaties in topsportscholen	17	16	16	17	17	17	17	17	17	17	16	15
Sportfederatie												
Voor topsport erkend en gesubsidieerd	14	13	13	14	15	16	17	17	17	15	15	14
Niet voor topsport erkend en gesubsidieerd	3	3	3	3	2	1	0	0	0	2	1	1
Leerlingen in Topsportschool												
Man	314	341	355	398	512	508	530	493	475	433	372	356
Vrouw	112	166	158	163	211	179	195	195	187	189	182	163
Uitgereikte topsportstatuten												
Man	514	578	568	622	779	759	874	929	839	690	709	668
Vrouw	357	378	389	434	534	547	625	618	580	475	452	445
	157	200	179	188	245	212	249	311	259	215	257	223

Bron: Sport Vlaanderen.

Topsport

Het Vlaams regeerakkoord wil een ambitieus Vlaams topsportbeleid voeren. Samen met het nastreven van topsportresultaten worden maximale inspanningen geleverd om een ruimer begrip en draagvlak te creëren voor het maatschappelijk belang van topsport. Topsport moet ook een voorbeeldfunctie vervullen voor jong talent. De Vlaamse topsporters en hun omkadering dienen als ambassadeurs positief bij te dragen tot het imago van Vlaanderen in de wereld. Belangrijk voor een succesvol topsportbeleid blijft ook het detecteren van talent en een daar aan gekoppelde goede begeleiding.

Topsportscholen

Vlaanderen telt 6 topsportscholen met de specifieke studierichting Topsport, zowel op ASO-, TSO- als BSO-niveau. In deze studierichting krijgen de leerlingen binnen het uurrooster wekelijks 4, 6 of 10 uur training in hun sport en 2 uren lichamelijke opvoeding, aangepast aan hun sport. De sportieve opleiding en begeleiding gebeurt door trainers aangesteld door de sportfederaties, die een bijzonder convenant met de topsportschool en de Vlaamse minister van Onderwijs ondertekend hebben.

In het schooljaar 2015-2016 participeren 15 sportfederaties in de verschillende topsportscholen, waarvan 14 sportfederaties topsportsubsidies ontvangen. Het aantal leerlingen nam tot 2011 toe. Vanaf dan daalt het aantal leerlingen ten opzichte van de voorgaande jaren. Ook in het schooljaar 2015-2016 wordt deze dalende trend voortgezet, onder andere omwille van het uitdoven van de topsportschoolwerking atletiek (eerste graad) en triatlon (tweede en derde graad) en een dalende instroom in de sporttakken tennis, wielrennen en zwemmen.

Om voor een studierichting Topsport te kunnen inschrijven, dienen de leerlingen over een topsportstatuut te beschikken dat wordt uitgereikt door de selectiecommissie van het topsportconvenant op basis van strenge selectiecriteria. De verhouding tussen het aantal leerlingen in een topsportschool

en het aantal uitgereikte **topsportstatuten** was in 2008 geëvolueerd tot een percentage boven 90%. Op een uitschieter in 2013 (90%) na, ligt dit percentage de voorbije schooljaren lager. In het schooljaar 2015-2016 bedroeg de verhouding 78%.

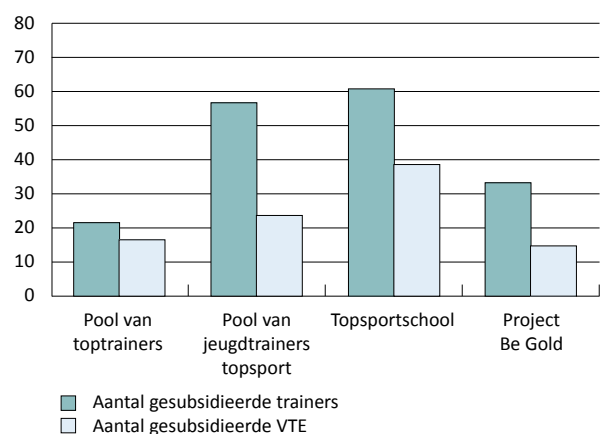
De topsportscholen zijn een belangrijk instrument in het topsportbeleid, maar zeker niet het enige. Via bijvoorbeeld de pool van jeugdtrainers en het pilootproject "Flexibel leertraject buiten de topsportschool" (sinds het schooljaar 2013-2014) zijn ook alternatieve trajecten naast de topsportscholen mogelijk.

Topsporters

De stuurgroep Topsport heeft in 2004 vastgesteld dat er in een groot aantal sporttakken in Vlaanderen te weinig expertise en competentie van toptrainers aanwezig is en/of ingeschakeld wordt. Vanuit de afdeling Topsport van Sport Vlaanderen wor-

4.101 Trainers

Aantal gesubsidieerde trainers, aantal gesubsidieerde VTE, in 2015.

Bron: Sport Vlaanderen.

den daarom **toptrainers** en jeugdtrainers ad hoc gefinancierd om beloftevolle jongeren en elitesporters optimaal te omkaderen en voor te bereiden op topsportprestaties. Daarnaast zijn er nog de trainers verbonden aan de topsportscholen en de trainers in het 'Be Gold-project'. Het in 2004 opgerichte 'Be Gold-project' biedt ondersteuning over de gemeenschappen heen. Talentvolle jonge sporters worden zo voorbereid op de Olympische Spelen op middellange en lange termijn. Het gaat in dit project dus uitsluitend over olympische en paralympische disciplines.

In totaal werden in 2015 174 topsporttrainers ondersteund, goed voor 94,4 VTE. Het aantal VTE blijft daarmee status quo in vergelijking met 2014. Deze topsporttrainers begeleiden in 2015 in totaal meer dan 1.500 topsporters en/of topsporttalenten.

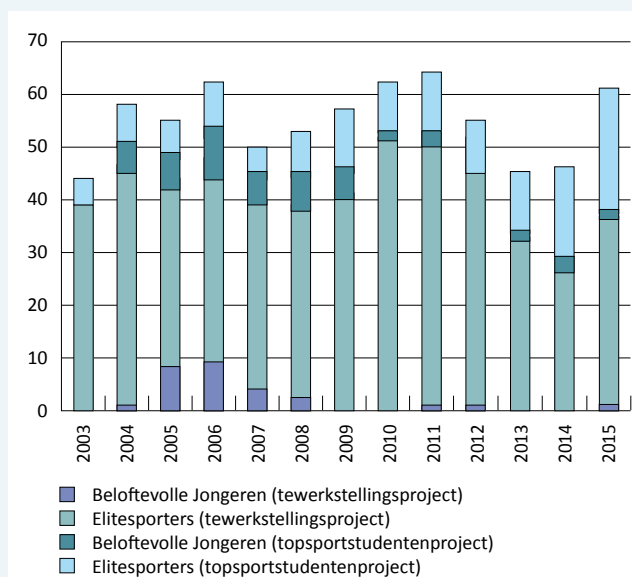
Om de doorstroming vanuit het secundair naar het hoger onderwijs mogelijk te maken en de combinatie topsport en studies te optimaliseren, werd in 2003 het Bloso Topsportstudentenproject Hoger Onderwijs opgestart voor de categorie Elitesporters en een jaar later voor de categorie Beloftevolle Jongeren.

Eenmaal de studies achter de rug, blijkt vaak dat topsport moeilijk te combineren is met werk. Daarom werd reeds in 1995 het Bloso Tewelkstellingsproject Topsport in het leven geroepen, waarbij topsporters zich aan hun discipline kunnen wijden zonder financiële besommeringen.

De voorbije jaren daalde het aantal **tewerkgestelde topsporters** (van 51 in 2010 naar 26 in 2014), maar nam in 2015 opnieuw toe (36 tewerkgestelde topsporters). Ook het aantal contractuele topsporters/studenten steeg van 20 (2014) naar 25 (2015).

4.102 Ondersteuning topsporters (Sport Vlaanderen).

Evolutie van het aantal atleten opgenomen in het Tewelkstellingsproject en Topsportstudentenproject van Sport Vlaanderen, van 2003 tot 2015.

Bron: Sport Vlaanderen.

Sinds 2007 worden beloftevolle jongeren en elitesporters begeleid voor de combinatie topsport en studie, topsport en werk en de na-carrière. De Vlaamse topsporter kan een beroep doen op een variëteit aan ondersteuningsmogelijkheden en bij specifieke noden worden projecten opgestart. Vlaamse atleten krijgen dan niet alleen een tewerkstellingscontract maar worden ook begeleid om tijdens en na hun sportcarrière optimaal te functioneren in de maatschappij.

Medailles

Medailles op grote internationale wedstrijden vormen een graadmeter voor het succes van het topsportbeleid. Deze graadmeter blijft natuurlijk beperkt tot sporten waarvoor in die jaren Europese Kampioenschappen (EK), Wereldkampioenen-

4.103 Medailles en finaleplaatsen - olympisch

Behaalde medailles en top-8-plaatsen op Olympische Spelen, Wereldkampioenschappen en Europese Kampioenschappen in olympische disciplines door en met Vlaamse topsporters, voor de periode 2000-2015.

Olympische Spelen				
	Goud	Zilver	Brons	Top 8
2000	0	2	3	5
2002	0	0	0	3
2004	0	0	2	12
2006	0	0	0	1
2008	2	0	0	10
2010	0	0	0	0
2012	0	0	1	9
2014	0	0	0	3
Wereldkampioenschap				
	Goud	Zilver	Brons	Top 8
2000	0	2	2	6
2001	2	2	2	13
2002	1	1	3	7
2003	4	4	4	7
2004	1	1	0	4
2005	2	0	2	9
2006	1	0	4	9
2007	0	2	2	6
2008	0	0	0	5
2009	1	1	3	6
2010	2	0	3	15
2011	2	1	1	9
2012	0	0	1	1
2013	0	0	2	7
2014	0	0	1	7
2015	1	1	1	12
Europees Kampioenschap				
	Goud	Zilver	Brons	Top 8
2000	3	2	3	10
2001	3	4	2	9
2002	1	3	2	12
2003	0	2	6	12
2004	1	2	1	8
2005	1	0	2	16
2006	4	2	2	9
2007	1	1	3	11
2008	1	2	2	14
2009	2	1	5	15
2010	1	0	5	15
2011	1	0	0	14
2012	1	0	0	17
2013	0	1	4	14
2014	1	1	1	17
2015	1	0	1	8

Bron: Sport Vlaanderen.

4.104 Medailles en finaleplaatsen – paralympisch

Behaalde medailles en top-8-plaatsen op Olympische Spelen, Wereldkampioenschappen en Europese Kampioenschappen in paralympische disciplines door en met Vlaamse topsporters, voor de periode 2000-2015.

Paralympische Spelen				
	Goud	Zilver	Brons	Top 5
2004	2	1	2	3
2006	0	0	0	4
2008	0	0	1	5
2010	0	0	0	2
2012	1	1	3	6
2014	0	0	0	0
Wereldkampioenschap				
	Goud	Zilver	Brons	Top 5
2006	1	2	2	2
2007	2	0	0	5
2008	0	0	0	0
2009	0	0	1	5
2010	0	1	5	2
2011	2	2	1	8
2012	0	0	1	0
2013	0	0	0	3
2014	0	0	3	2
2015	4	1	0	2
Europees Kampioenschap				
	Goud	Zilver	Brons	Top 5
2005	1	3	1	3
2006	0	0	0	0
2007	1	0	0	2
2008	0	0	0	0
2009	1	2	0	6
2010	0	0	0	0
2011	1	0	4	3
2012	0	0	1	1
2013	0	0	1	4
2014	0	2	1	6
2015	4	0	0	1

Bron: Sport Vlaanderen.

schappen (WK) en Olympische Spelen (OS) of Paralympische Spelen (PS) worden georganiseerd.

Topsportprestaties in olympische en paralympische disciplines worden gemeten met de internationale **topsportindex**. Voor de olympische disciplines wordt deze Topsportindex berekend op basis van punten die worden toegekend aan medailles en top 8-plaatsen op de EK, WK en OS. Het totale aantal toe te

kennen indexpunten in de olympische disciplines bedroeg zowel in Londen als in Beijing ongeveer 127.500 punten over de volledige Olympiade. Het aantal sporters en landen kan variëren, het aantal medailles en top 8-plaatsen blijft echter zo goed als constant. Voor de paralympische sporttakken steeg het aantal toe te kennen punten in de paralympische disciplines van 87.500 punten in de Paralympiade Beijing naar 110.000 punten in de Paralympiade Londen. Hierbij komen alle medailles en top-5 plaatsen in aanmerking op EK, WK en PS.

België scoorde 608 punten in de Olympiade Beijing en 636 punten in de Olympiade Londen, respectievelijk de 39ste en 42ste plaats in de wereldrangschikking. Vlaanderen scoorde 565 punten in de Olympiade Beijing en 488 punten in de Olympiade Londen. Het marktaandeel van Vlaanderen (0,09% van de wereldbevolking) daalde van 0,44% in de Olympiade Beijing naar 0,37% in de Olympiade Londen. In de lopende Olympiade Rio is het marktaandeel van Vlaanderen voorlopig opnieuw gestegen naar 0,41%.

België scoorde 300 punten in de Paralympiade Beijing en 532 punten in de Paralympiade Londen, respectievelijk de 46ste en 42ste plaats in de wereldrangschikking. Vlaanderen scoorde 222 punten in de Paralympiade Beijing, in de Paralympiade Londen bedroeg het aantal punten 431. Het marktaandeel van Vlaanderen steeg van 0,25% in de Paralympiade Beijing naar 0,39% in de Paralympiade Londen. In de lopende Paralympiade Rio is het marktaandeel van Vlaanderen voorlopig gedaald naar 0,27%.

Anti-Doping

Het regeerakkoord stelt dat Vlaanderen een koploper moet blijven op het vlak van antidopingbeleid, met efficiëntie en klantvriendelijkheid als uitgangspunt. De nodige initiatieven zijn genomen en gerealiseerd om de antidopingregelgeving te actualiseren en te verfijnen. De interne regelgeving is inmiddels aangepast aan de nieuwe regels van de WADA-code 2015 en de internationale standaarden.

In 2015 werden in totaal 2.107 **dopingtests** uitgevoerd, waarvan 1.440 binnen wedstrijdverband, 531 buiten wedstrijdverband en 136 in fitnesscentra. Daarnaast werden 1.021

4.105 Topsportindex

Behaalde indexpunten door Vlaamse topsporters in olympische disciplines en in paralympische disciplines, laatste 4 olympiades.

	Europees Kampioenschap	Wereldkampioenschap	Olympische/Paralympische Spelen	Totaal
Behaalde indexpunten door Vlaamse topsporters in olympische disciplines				
Olympiade Athene (2000-2004)	200	208	188	597
Olympiade Beijing (2004-2008)	209	180	176	565
Olympiade Londen (2008-2012)	205	163	120	488
Olympiade Rio (2012-2016)	157 *	164 *	28 *	349 *
Behaalde indexpunten door Vlaamse topsporters in paralympische disciplines				
Olympiade Beijing (2004-2008)	31	59	32	122
Olympiade Londen (2008-2012)	43	102	77	223
Olympiade Rio (2012-2016)	66 *	134 *	0 *	200 *

* voorlopig totaal (dd. 30/04/2016).

Bron: Sport Vlaanderen.

bloedafnames gedaan om het biologisch paspoort vast te leggen. Binnen wedstrijdverband werden in 3,2% van de tests dopingpraktijken vastgesteld. Buiten wedstrijdverband werden er bijna geen dopingpraktijken vastgesteld, behalve in de fitnesscentra waar een percentage van 19,9% dopingpraktijken (zie definities achteraan de tekst) werd opgetekend. Bij een individuele sporter kunnen de analyseresultaten van het laboratorium afwijkend zijn voor meer dan één verboden stof. De gepubliceerde cijfers zeggen niets over de eventuele sancties die de sporters krijgen. Een aantal dopingpraktijken leidt niet noodzakelijk tot een sanctie, bijvoorbeeld als retroactief een toestemming wegens therapeutische noodzaak wordt verkregen. Sommige zaken van betrapte sporters zijn nog in behandeling bij een van de disciplinaire organen.

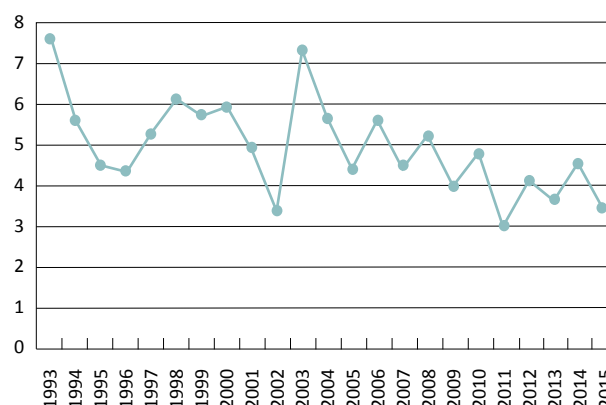
Binnen wedstrijdverband - waarbij ongeveer een derde elitesporters en twee derde breedtesporters worden getest - zijn er voornamelijk afwijkende resultaten voor anabolica en testosteron met ongeveer 36% van de gevallen. Deze stoffen werken spierversterkend en verbeteren het recuperatievermogen. Daarna volgen stimulantia met ongeveer 34% van de gevallen. Deze stoffen helpen de sporter om de maximale pijngrens te verleggen en alerter te reageren. Het gaat onder meer om amfetamines.

Een aanzienlijke groep (23%) weigert een dopingcontrole te laten uitvoeren. Steeds minder sporters laten zich op cannabisgebruik betrapten. De verhoogde toegelaten grenswaarde voor cannabis speelt daarbij zeker een rol.

Het hoogste aantal dopingpraktijken werden in 2015 vastgesteld bij bodybuilding met 21,4% van de geteste sporters. Daarna volgen zaalvoetbal (12,5%), roeien (11,8%), kickboksen (9,1%) en powerlifting (8,3%).

4.106 Dopingovertreders

Evolutie van het aandeel dopingovertreders ten opzichte van het totaal aantal controles, van 1993 tot 2015, in %.

Bron: NADO Vlaanderen.

Alleen de sporten waarbij een relevant aantal stalen (twaalf of meer) is afgenomen, zijn in aanmerking genomen. Hoopvol is dat bij een aantal sporten, zoals badminton, basketbal, duatlon, handbal, ijshockey, jiu-jitsu, kano, karate, motorsport, skeeleren, tafeltennis, tennis, triatlon, voetbal, volleybal en zwemmen geen enkel afwijkend resultaat is vastgesteld.

Voor bepaalde sporten wordt soms een zeer hoog percentage afwijkingen vastgesteld. Dat kan, statistisch gezien, op toeval berusten omdat er maar een klein aantal sporters getest is. Daardoor kunnen enkele afwijkende resultaten een vertekend beeld geven en leiden tot een hoog overtredingspercentage in

4.107 Dopinggebruik

Evolutie van het aantal geteste en aandeel positief bevonden personen bij de meest gecontroleerde sporttakken, van 2010 tot 2015.

	Controles												% Positief					
	In wedstrijd verband						Buiten wedstrijdverband											
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Bodybuilding	38	33	24	36	38	42	0	0	0	0	1	0	42,1	30,3	33,3	16,7	23,1	21,4
Kickboksen	48	60	72	66	90	66	0	0	0	0	0	0	12,5	6,7	13,9	15,2	6,7	9,1
Atletiek	138	142	161	141	167	203	81	102	72	49	39	41	1,4	0,8	1,3	0,5	1,9	2,0
Wielrennen	488	448	421	478	522	468	324	434	295	317	292	283	3,0	1,0	2,4	1,9	2,1	1,2
Basketbal	36	46	36	48	42	30	42	30	18	24	42	18	1,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Boksen	77	66	59	83	59	54	0	1	6	3	4	4	9,1	10,4	6,2	9,3	11,1	3,7
Tennis	66	18	24	26	22	32	17	12	10	8	6	11	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Powerlifting	24	24	48	42	30	12	0	0	0	0	0	0	0,0	4,2	2,1	0,0	13,3	8,3
Triatlon	36	36	42	36	42	18	32	37	35	24	44	41	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Zwemmen	42	30	18	24	17	18	22	33	25	30	22	21	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Volleybal	44	42	36	36	30	36	66	54	56	30	54	0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Voetbal	102	192	108	156	162	144	97	77	72	60	54	30	1,5	0,4	0,6	0,5	0,5	0,0
Judo	30	54	24	18	36	60	12	14	9	11	10	7	7,1	0,0	3,0	0,0	4,3	3,0
IJshockey	12	18	24	18	24	12	0	0	0	0	0	0	16,7	5,6	0,0	11,1	16,7	0,0
Motorsport	18	18	24	18	28	12	0	0	0	0	0	0	0,0	0,0	4,2	0,0	3,6	0,0
Paardenrensport	6	6	0	7	30	18	6	0	0	0	0	0	0,0	16,7	0,0	28,6	3,3	5,6

Bron: NADO Vlaanderen.

4.108 Vestigingen

Evolutie van het aantal vestigingen in de sportsector, van 2008 tot 2015.

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Kernproducten	1.478	1.434	1.632	1.592	1.558	1.559	1.608	1.678
Sport- en recreatieonderwijs	24	23	22	22	24	27	23	22
Exploitatie van sportaccommodaties	742	687	877	852	835	840	863	852
Activiteiten van sportclubs	258	255	269	253	245	239	251	270
Activiteiten van sportbonden en -federaties	66	64	50	51	63	66	66	75
Fitnesscentra	253	273	277	274	263	261	262	307
Overige sportactiviteiten, n.e.g.	96	103	107	108	103	103	113	127
Exploitatie van snooker- en biljartzalen	39	29	30	32	25	23	30	25
Toegeleverde producten	672	658	625	638	592	578	570	570
Vervaardiging van andere kleding en toebehoren, n.e.g.	30	28	26	25	23	21	18	19
Vervaardiging van sportartikelen	6	6	4	4	4	5	5	4
Reparatie en onderhoud van schepen	73	70	63	64	57	56	55	58
Groothandel in sport- en kampeerartikelen, met uitzondering van fietsen	221	218	204	202	185	180	172	176
Detailhandel in sport- en kampeerartikelen in gespecialiseerde winkels	325	318	311	325	305	299	297	301
Verhuur en lease van sport- en recreatieartikelen	17	18	17	18	18	17	23	12
Totaal sport	2.150	2.092	2.257	2.230	2.150	2.137	2.178	2.248
Alle sectoren	156.696	157.628	159.653	159.612	158.935	158.512	158.895	161.994
Groei sport (index)	100,0	97,3	105,0	103,7	100,0	99,4	101,3	104,6
Groei alle sectoren (index)	100,0	100,6	101,9	101,9	101,4	101,2	101,4	103,4

Bron: RSZ en RSZPPO.

het algemeen. Sommige hoge percentages kunnen ook te wijten zijn aan heel gerichte testing.

Het aantal dopingpraktijken in **fitnesscentra** is lager dan de vorige jaren, maar blijft zoals hierboven aangegeven met 19,9% erg hoog. Het gaat voornamelijk om het gebruik van anabolics. Het percentage is waarschijnlijk hoger dan het algemene gemiddelde in fitnesscentra omdat de tests gericht zijn uitgevoerd in fitnesscentra waarvan ernstig vermoed wordt dat er doping gebruikt wordt. Toch is het aantal afwijkende resultaten nog steeds zorgwekkend vanwege het

massale gebruik van anabolen. Die stoffen houden een groot gevaar in voor de fysieke en psychische gezondheid van de sporter (agressie, hartproblemen, verhoogde kans op tumoren enzovoort).

Economische aspecten

Naast een zinvolle vrijetijdsbesteding is sport steeds meer een bron van economische activiteit en werkgelegenheid. De economische relevantie van sport is groot en neemt nog toe.

4.109 Tewerkstelling

Evolutie van de tewerkstelling in de sportsector, van 2008 tot 2015.

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Kernproducten	11.056	11.156	10.780	10.767	10.665	10.763	10.829	10.722
Sport- en recreatieonderwijs	131	151	159	167	136	170	168	189
Exploitatie van sportaccommodaties	6.751	6.912	6.457	6.315	6.144	6.116	6.284	6.096
Activiteiten van sportclubs	2.059	2.063	2.293	2.215	2.235	2.290	2.317	2.347
Activiteiten van sportbonden en -federaties	372	387	248	261	408	431	433	459
Fitnesscentra	1.284	1.139	1.134	1.243	1.185	1.188	1.024	1.057
Overige sportactiviteiten, n.e.g.	373	424	426	506	505	512	537	522
Exploitatie van snooker- en biljartzalen	86	80	63	60	52	56	66	52
Toegeleverde producten	4.576	4.610	4.660	4.632	4.482	4.422	4.164	4.277
Vervaardiging van andere kleding en toebehoren, n.e.g.	309	259	247	232	204	206	186	197
Vervaardiging van sportartikelen	52	46	35	33	33	36	41	10
Reparatie en onderhoud van schepen	990	999	968	854	809	762	665	642
Groothandel in sport- en kampeerartikelen, met uitzondering van fietsen	1.031	1.023	1.051	919	812	788	726	753
Detailhandel in sport- en kampeerartikelen in gespecialiseerde winkels	2.091	2.174	2.244	2.477	2.516	2.515	2.434	2.565
Verhuur en lease van sport- en recreatieartikelen	103	109	115	117	108	115	112	110
Totaal sport	15.632	15.766	15.440	15.399	15.147	15.185	14.993	14.999
Alle sectoren	2.139.878	2.160.072	2.146.956	2.170.097	2.183.163	2.186.590	2.181.218	2.202.641
Groei sport (index)	100,0	100,9	98,8	98,5	96,9	97,1	95,9	96,0
Groei alle sectoren (index)	100,0	100,9	100,3	101,4	102,0	102,2	101,9	102,9

Bron: RSZ en RSZPPO.

4.110 Bedrijven sportsector

Evolutie van enkele economische kerncijfers voor de sportsector, van 2006 tot 2013.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Kernproducten sport								
Bruto toegevoegde waarde (€ mln)	201,0	282,5	312,8	332,0	368,5	375,3	389,4	392,1
Algemene schuldgraad (%)	71,1	72,0	69,9	70,9	71,3	71,4	72,0	72,0
Netto-rendabiliteit van het eigen vermogen, na belastingen (%)	6,6	6,0	2,2	-0,8	-2,9	1,3	1,8	1,7
Toegeleverde producten sport								
Bruto toegevoegde waarde (€ mln)	391,1	423,4	441,3	449,6	470,5	436,4	455,2	489,2
Algemene schuldgraad (%)	61,7	66,1	62,2	64,4	65,9	56,6	58,4	59,3
Netto-rendabiliteit van het eigen vermogen, na belastingen (%)	9,8	32,2	8,4	4,5	5,1	2,6	2,9	3,1
Totaal sport								
Bruto toegevoegde waarde (€ mln)	587,2	701,7	748,9	776,1	807,7	834,4	844,6	881,3
Algemene schuldgraad (%)	65,4	68,4	65,4	67,0	62,5	68,0	68,3	68,6
Netto-rendabiliteit van het eigen vermogen, na belastingen (%)	8,7	23,1	6,0	2,7	2,3	2,2	2,3	2,3

De ratio's zijn gebaseerd op gemiddelden.

Bron: Bureau Van Dijk.

In ongeveer 2.250 RSZ-plichtige vestigingen worden bijna 15.000 mensen tewerkgesteld. Het aantal tewerkgestelde mensen nam de voorbije jaren wat af, maar is in 2015 stabiel ten opzichte van 2014.

Ongeveer 1 op de 4 vestigingen leveren kernproducten (fitnesscentra, exploitatie sportaccommodaties). Het overige kwart van de vestigingen betreft toegeleverde producten (vervaardiging sportartikelen). De tewerkstelling bij de toegeleverde producten stijgt een beetje in 2015, terwijl bij de kernproducten de tewerkstelling lichtjes daalt.

In Brussel zijn er ongeveer 400 RSZ-plichtige vestigingen in de sportsector waar ruim 3.000 mensen tewerkgesteld worden.

De jaarrekeningen van de bedrijven maken het mogelijk om een aantal kerncijfers van bedrijven in de sportsector te schetsen. Er kan wel enkel een uitspraak gedaan worden over jaarrekeningplichtige bedrijven. De kleinere zelfstandige en eenpersoonsbedrijven komen er niet in voor, evenmin als de VZW's of de overheidsinstellingen.

De toegevoegde waarde is de afgelopen jaren duidelijk toegenomen. De schuldgraad verbeterde in 2011 sterk maar neemt weer lichtjes toe. De rendabiliteit op het eigen vermogen blijft op een vrij laag niveau liggen.

Publicaties en websites

- Lievens, J., Siongers, J. en Waeye, H. (Red.) (2015). *Participatie in Vlaanderen 1. Basisgegevens van de Participatiesurvey 2014*. Leuven/Den Haag: Acco.
- Lievens, J., Siongers, J. en Waeye, H. (Red.) (2015). *Participatie in Vlaanderen 2. Eerste analyses van de Participatiesurvey 2014*. Leuven/Den Haag: Acco.
- Willem, A., Theeboom, M., Scheerder, J. (2015). *Sportevenementen als katalysator voor sportparticipatie?*. In: Lievens J., Siongers J., Waeye H. (Eds.), *Participatie in Vlaanderen 2. Eerste analyses van de Participatiesurvey 2014*. Leuven/Den Haag: Acco, 319-332.
- Scheerder, J., Borgers, J., Willem, A. (2015). *Sportdeelname in Vlaanderen. Trends en profielen*. In: Lievens J., Siongers J., Waeye H. (Eds.), *Participatie in Vlaanderen 2. Eerste analyses van de Participatiesurvey 2014*. Leuven/Den Haag: Acco, 209-249.
- Scheerder, J., Borgers, J., Willem, A. (2015). *Sportdeelname in Vlaanderen. De organisatorische context van sportbeoefening*. In: Lievens J., Siongers J., Waeye H. (Eds.), *Participatie in Vlaanderen 2. Eerste analyses van de Participatiesurvey 2014*. Leuven/Den Haag: Acco, 251-281.
- Theeboom, M., Nols, Z., Derom, I., De Bosscher, V., De Martelaer, K., Willem, A. & Scheerder, J. (2015). *Sportparticipatie in Vlaanderen: sociale uitsluiting van kansengroepen*. In Lievens, J., Siongers, J. & Waeye, H. (Eds.), *Participatie in Vlaanderen: Eerste analyses van de Participatiesurvey 2014 (Vol. 2)*. (pp. 333-359). Leuven: Acco.
- Theeboom, M., Scheerder, J., Willem, A., Nols, Z., Wittock, H., De Martelaer, K., Clarys, P., De Bosscher, V., Borgers, J., Thibaut, E., Seghers, J., Lefevre, J., De Cocker, K., Haerens, L., De Bourdeaudhuij, I., Cardon, G., Deforche, B. (2015). *Sport en fysieke activiteit*. In: Lievens J., Siongers J., Waeye H. (Eds.), *Participatie in Vlaanderen 1. Basisgegevens van de Participatiesurvey 2014*. Leuven/Den Haag: Acco, 197-249.
- Galle, C. (2012). *De Grote Sportclubenquête. De Resultaten-14 september 2012*. Antwerpen: Bloso.
- Muyters, P. (2014). *Beleidsnota sport, 2014-2019. "Door samenspel winnen"*. Brussel: Vlaamse Regering.
- Van Lierde, A. en Willems, T. (2004) *Hoe goed zit het met de Vlaamse sportclubs?* Bloso: Brussel.
- Scheerder, J., Vandermeersch, H., Borgers, J., Thibaut, E., Vos, S. (2013). *Vlaanderen sport! Vier decennia sportbeleid en sportparticipatie*. Sociaalwetenschappelijk onderzoek naar Bewegen & Sport, 5. Gent: Academia Press.

www.sportvlaanderen
www.nado.vlaanderen

Finse piste Een Finse piste is een speciaal loopparcours voor joggers: om het loopcomfort te verbeteren bestaat de bovenlaag uit een verende laag. De zachte, dempende toplaag geeft een aangenaam loopgevoel en voorkomt beter blessures. Een speciale funderingslaag van ongeveer 15 cm zorgt voor voldoende drainage.

Assimilatie Is een gelijkstelling met een VTS-kwalificatie op basis van een buiten- of binnenlandse kwalificatie, vermeld op de assimilatietafel van de VTS. De persoon die geassimileerd wordt, ontvangt hiervoor van de VTS een schriftelijk bewijs van zijn kwalificatie doch geen VTS-diploma.

Generieke assimilatie Sinds het academiejaar 2010-2011 worden alle afgestudeerde Masters Lichamelijke Opvoeding van UGent, VUB en KU Leuven nominatief geassimileerd voor 8 kwalificaties Initiator. Het verschil met een gewone assimilatie is dat dit generiek voor 8 kwalificaties gebeurt, waar een gewone assimilatie slechts individueel voor 1 kwalificatie en op vraag van de betrokkene wordt toegekend.

Inschaling Is een gelijkstelling met een VTS-kwalificatie op basis van het succesvol beëindigen van een opleidings-traject aan een universiteit of hogeschool met een opleiding Lichamelijke Opvoeding. De persoon die wordt ingeschaald, ontvangt hiervoor een VTS-diploma.

EVC-procedure EVC staat voor Erkenning van Verworven Competenties, een systeem met als doel het onderscheiden en waarderen van de zichtbare en onzichtbare competenties waarover men beschikt en dat kan resulteren in het toekennen van een gelijkstelling met een VTS-kwalificatie of vrijstelling(en) voor delen van een VTS-opleiding.

EVK-procedure EVK staat voor Eerder Verworven Kwalificatie. Deze eerder verworven kwalificaties behaald via andere opleidingsverstrekkers (bijvoorbeeld in het buitenland), kunnen door de VTS worden erkend indien deze voldoen aan bepaalde inhoudelijke voorwaarden

Tewerkstelling, vestigingen en bedrijven sportsector Omvat voor kernproducten (NACE-classificatie 2008): 85.510, 93.110, 93.121, 93.130, 93.199, 93.291. Voor toegeleverde producten (NACE-classificatie 2008): 14.199, 32.300, 33.150, 46.496, 47.640, 77.210.

Dopingpraktijk De volgende gevallen worden als dopingpraktijk beschouwd:

- alle afwijkende analysesresultaten die het door het WADA geaccrediteerde laboratorium, DoColab, aan de Vlaamse overheid rapporteert;
- alle gevallen van (poging tot) fraude;
- alle weigeringen tot medewerking bij een dopingtest.

BLIKVANGERS

- In het Vlaamse Gewest heeft in 2015 84% van de 16- tot 74-jarigen een internetaansluiting in huis. In onze buurlanden, uitgezonderd Frankrijk, is dat minstens 90% (figuur 4.111).
- In 2015 heeft 18% van de 18-plussers nooit een computer of een smartphone gebruikt in het voorbije kwartaal (p. 322-323), waardoor heel wat burgers digitaal onbereikbaar blijven.
- In 2015 gebruikte 81% van de Vlamingen het voorbije kwartaal het internet en 66% mobiel internet. Voor mobiel internet was dat in 2014 nog 45% (figuur 4.115). De Vlaming maakt een steeds breder gebruik van de mogelijkheden van het internet, al blijft dit gebruik zeer beperkt voor een kwart van de internetgebruikers (p. 323).
- Opdat Vlaanderen zou behoren tot de Europese top van de informatiemaatschappij, is een inhaalbeweging nodig voor het internetbezit (figuur 4.111) en voor het gebruik van internettoepassingen (figuur 4.119).
- De digitale distributie-infrastructuur ontwikkelt zich sterk in Vlaanderen. Almaar snellere vaste en mobiele netwerken met een steeds hogere capaciteit maken nieuwe diensten en spelers mogelijk die een impact op de traditionele mediemarkt kunnen hebben (figuur 4.125). DAB+-radio breidde in maart 2016 zijn uitzendgebied sterk uit tot het grootste deel van Vlaanderen.
- Er is een sterke opkomst van streamingdiensten voor muziek (figuur 4.126) en televisiecontent (p. 331-332).
- Voor het werkjaar 2015 is de overheidsfinanciering van de VRT gedaald, wat gepaard ging met een aanpassing van de opdracht van de openbare omroep. Zo werden OPI2 en Cobra.be stopgezet en de structurele dagprogramma van Canvas geschrapt. Deze wijzigingen hebben onder andere een impact gehad op het bereik van VRT-televisie (figuur 4.120) en op het marktaandeel van Canvas (figuur 4.130).
- De inkomsten via advertenties staan onder druk voor de geschreven pers (figuur 4.135). Bij de magazines zijn er heel wat wijzigingen. Heel wat magazines veranderen van uitgever of verminderen de frequentie van de papieren uitgaven om voluit te gaan voor digitaal (p. 334-335).

In de beleidsnota Media 2014-2019 worden 4 strategische doelstellingen voor het mediabeleid naar voor geschoven:

- aandacht voor de mediagebruiker in het mobiele en digitale tijdperk;
- inzetten op digitale technologie als motor van groei en verandering;
- verzekeren van een divers en kwaliteitsvol aanbod; en
- transparante, effectieve en afdwingbare spelregels.

Dit hoofdstuk gaat dieper in op de eerste 3 strategische doelstellingen. Hierbij komen volgende aspecten aan bod: het mediagebruik, de technologische ontwikkelingen en het media-aanbod.

De mediagebruiker in het mobiele en digitale tijdperk

Wat de mediaparticipatie betreft, onderscheidt de beleidsnota Media 2014-2019 twee operationele doelstellingen. Vooreerst wordt mediawijsheid gezien als een essentiële factor. Verder wil men zorgen voor een toegankelijk en betaalbaar aanbod. Wat de tweede doelstelling betreft, wordt alleen de toegankelijkheid besproken.

Mediawijsheid

Volgens de beleidsnota Media 2014-2019 moet de burger bewust en kritisch met media kunnen omgaan, zeker in de hedendaagse digitale breedbandomgeving, waar gebruikers de media niet enkel passief ondergaan maar er ook actief aan participeren. Actieve deelname aan de media veronderstelt toegankelijke en betaalbare media. Ook kwetsbare doelgroepen moeten voldoende mediatoegang hebben en mediageletterd zijn. Mediagebruikers moeten bovendien de nodige vaardigheden verwerven om met nieuwe (sociale) media om te gaan.

Achtereenvolgens komen de mediatoegang, het mediagebruik en de mediavaardigheden aan bod. Verschillen tussen bevolkingsgroepen worden daarbij toegelicht. De gebruikte cijfers betreffen in de SCV-survey de 18-plussers en in de 'ICT-survey burgers' van Eurostat de 16- tot 74-jarigen. Omdat de Eurostat-survey een jonger publiek heeft, zijn de cijfers voor ICT-bezit en -gebruik er over het algemeen wat hoger. Voor meer informatie zie de methodologische bijlage.

Mediabezit

Het is de ambitie van de Vlaamse Regering dat elke Vlaming toegang heeft tot een divers en kwalitatief hoogstaand media-

4.111 Internetaansluiting

Internationale vergelijking van het bezit van een internet- en een breedbandaansluiting (totaal, vast, mobiel), in 2015, in % van de huishoudens.

	Internet	Breedband	Vast BB	Mobiel BB
EU28	83	80	72	35
Vlaams Gewest	84	81	80	23
Waals Gewest	79	77	76	11
Brussels Gewest	80	76	74	13
Maximaal	97	95	94	80
Buurlanden				
Nederland	96	94	94	37
Luxemburg	97	95	94	27
Verenigd Koninkrijk	91	90	85	20
Duitsland	90	88	84	45
Frankrijk	83	76	71	30

Toelichting: BB: breedband; vast BB: via DSL-type, kabel, glasvezel, ethernet, PLC, satelliet of wifi; mobiel BB: mobiele breedbandverbinding van tenminste 3G van een gsm-netwerk.

Bron: ADS, Eurostat, ICT-survey burgers 2015, bewerking SVR.

aanbod waarin technologische innovaties en nieuwe media-toepassingen zijn geïntegreerd.

Bijna elke volwassen Vlaming beschikt over een televisie en radiotoestel (SCV-survey 2014, respectievelijk 99% en 96%). 43% van de volwassen Vlamingen beschikt in huis over een dagblad, 85% over een computer, 60% over een smartphone en 36% over een spelconsole (SCV-survey 2015).

Uit de Europese cijfers van 2015 blijkt dat de verspreiding van de **internet**aansluiting en de breedbandaansluiting onder de Vlaamse huishoudens ongeveer gelijk is aan het Europese gemiddelde. In de buurlanden zijn de mobiele en de vaste breedbandaansluiting over het algemeen beter verspreid. De kans dat een desktop computer, draagbare computer, tablet, mobiele telefoon, televisie of spelconsole gebruikt worden om thuis verbinding met het internet te maken, stijgt voor elk toestel apart met het inkomen.

4.112 Toestel met internetaansluiting

Apparaten waarmee thuis verbinding met het internet gemaakt wordt naar inkomen, 2015, in % van de Vlaamse huishoudens.

	Inkomensklasse			
	≤ 1.199	1.200-1.899	1.900-2.999	≥ 3.000
Desktop computer	20	32	43	55
Draagbare computer	42	55	69	88
Tablet	16	25	44	69
Mobiele telefoon	29	41	58	84
Televisie	5	7	13	25
Spelconsole	5	8	11	21

Bron: ADS, Eurostat, ICT-survey burgers 2015, bewerking SVR.

De belangrijkste **redenen** waarom mensen in 2015 **geen toegang** tot het internet hebben, zijn het gebrek aan interesse (41%) en het gebrek aan vaardigheden (36%). Hierna volgen de kostprijs van het materiaal en van de verbindingskosten zoals abonnements- of telefoonkosten (respectievelijk 21% en 16%). Het belang van de bezorgdheid om privacy of veiligheid is sterk toegenomen van 2006 (1%) tot 2015 (8%). Het aandeel mensen dat meent dat het internet niet interessant of nuttig is, is sterk afgenomen over de tijd.

Mediagebruik

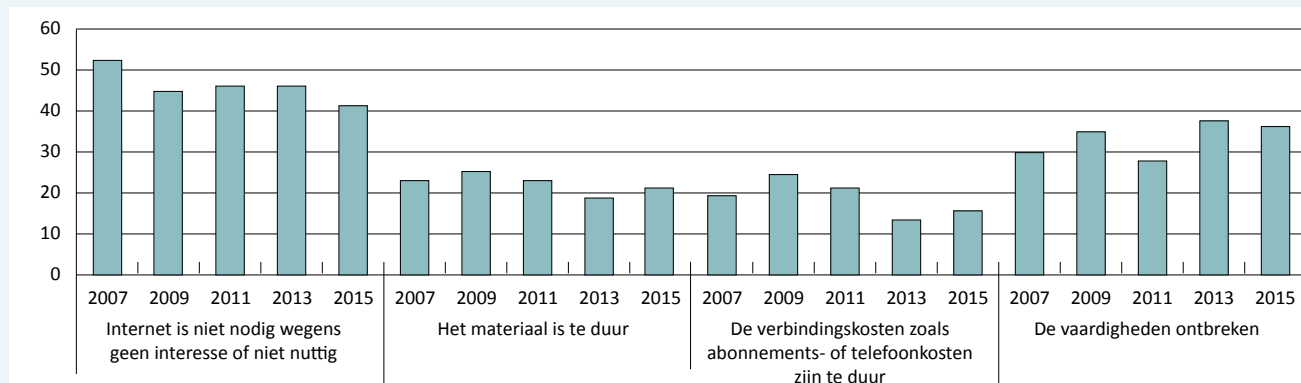
Na de bespreking van het algemeen mediagebruik en de mediavaardigheden, komen de mediatoepassingen aan bod. In een laatste deel wordt het bereik van de VRT toegelicht.

Algemeen mediagebruik in het voorbije kwartaal

In 2015 blijkt dat bijna elke volwassen Vlaming de basis**media** tv (98%) en radio (92%) gebruikt heeft. De meesten voegen hier een computer (81%) aan toe. De papieren krant werd door 71% van de Vlaamse bevolking gelezen, de digitale krant door

4.113 Reden geen internettoegang

Evolutie van het belang van de belangrijkste redenen om geen internet in huis te hebben van 2007 tot 2015, in % van de Vlaamse niet-bezitters.

Bron: ADS, Eurostat, ICT-survey burgers 2007-2015, bewerking SVR.

4.114 Mediagebruik

Mediagebruik in het voorbije kwartaal naar gebruiksfrequentie, in 2015, in % Vlamingen.

	Nooit	Sporadisch	Minstens wekelijks
Televisietoestel	2	2	96
Radiotoestel	8	9	83
Computer	19	3	78
Krant (papier)	29	17	54
Smartphone	45	1	53
Krant (digitaal)	81	5	14
Spelconsole	77	16	7
E-reader	95	3	2

Toelichting: sporadisch gebruik: 'bijna nooit' + 'minder dan een keer per maand' + '1 tot 3 keer per maand'; minstens wekelijks: '1 tot 3 keer per week' + 'bijna elke dag' + 'elke dag'.

Bron: SCV-survey 2015.

19%. De smartphone werd gebruikt door 55%, de spelconsole door 23% en de e-reader door 5% van de Vlamingen. Wanneer men de televisie, de computer of de smartphone gebruikt, dan doet men dat over het algemeen minstens een keer per week. Een radio, een krant, een spelconsole of een e-reader worden ook in een lagere frequentie gebruikt. Om te kijken of de smartphone een deel van de digitale kloof kan dichten, wordt verder onderzocht in welke mate het smartphonegebruik voorkomt zonder dat er een computer gebruikt wordt. Bijna 1% van de volwassen bevolking gebruikt regelmatig een smartphone zonder dat ze een computer gebruiken. De impact van de smartphone om de digitale kloof op korte termijn te dichten, lijkt klein. Verder werd de samenhang tussen het gebruik van de papieren en de digitale krant onderzocht. 15% van de volwassen bevolking leest zowel de papieren als de digitale krant. 4% van de volwassen bevolking leest alleen de digitale krant, 56% alleen de papieren krant (SCV-survey 2015).

In 2015 heeft 81% van de volwassen Vlamingen het **internet** gebruikt; 66% gebruikte mobiel internet. Voor mobiel internet was dat in 2014 nog 45%. De meeste mensen die internet gebruiken, doen dat in 2015 bijna dagelijks (72%), of wekelijks (exclusief dagelijks 7%). De gebruikers van mobiel internet zijn minder frequente gebruikers dan deze voor internet in zijn geheel: 88% van de internetgebruikers in zijn geheel en 56% van

4.116 Breedte internetgebruik

Het gemiddeld aantal uitgevoerde categorieën van internettoepassingen, in 2015, naar bevolkingsgroep, in aantal.

Leeftijdsklasse		Opleiding	
18-30	7,8	Geen diploma	4,5
31-45	7,0	Lager onderwijs	5,5
46-60	5,8	(Post-)secundair onderwijs	6,1
60+	4,3	Hoger onderwijs	7,0
Geslacht		Gezinsinkomen	
Man	6,5	<=2.000 euro	5,2
Vrouw	5,9	> 2.000 euro	6,5

Bron: SCV-survey 2015.

4.115 Internetgebruik

Algemeen of mobiel internetgebruik in het voorbije kwartaal, totaal en naar gebruiksfrequentie, in 2015 en in 2014, in % Vlamingen.

	2015		2014	
	Internet in zijn geheel	Mobiel internet	Internet in zijn geheel	Mobiel internet
Gebruik voorbije kwartaal	81	66	79	45
<1*/ maand	1	8	1	6
≥ 1*/maand	1	6	2	5
≥ 1*/week	7	14	7	11
(Bijna) elke dag	72	37	68	23

Toelichting: mobiel internetgebruik is het internetgebruik op een andere plaats dan thuis of op het werk én dit via een mobiel toestel zoals de gsm, smartphone, laptop, tablet, en zo verder.

Bron: SCV-survey 2014, 2015.

de mobiele internetgebruikers maakt dagelijks gebruik van de betreffende vorm van internet.

Volgens de Eurostat ICT-survey bij burgers gebruikten meer Vlamingen dan EU28-burgers het internet in de voorbije 3 maanden (86% versus 79% in 2015). In Luxemburg gebruikte 97% van de bevolking internet, in Denemarken 96% en in Finland en in Nederland 93%.

In 2015 is de kans dat men in Vlaanderen het internet in het algemeen of een smartphone gebruikt groter naarmate men jonger is, als men man is, hoger geschoold is, werkt of een gezinsinkomen boven de 2.000 euro heeft (SCV-survey 2015).

Gebruik van mediatoepassingen

Een goede mediageletterdheid veronderstelt een efficiënt gebruik van een medium om de eigen doelstellingen te bereiken of om ten volle aan de gemeenschap te participeren. Dit wordt vooreerst onderzocht via de breedte van de gebruikte toepassingen, aangezien men kan verwachten dat mensen die een breder gebruik maken van de media deze ook beter kunnen inzetten om hun doelstellingen te bereiken. Vervolgens wordt nagegaan in welke mate internetgebruikers geconfronteerd worden met internetproblemen. Ten slotte komen enkele toepassingen aan bod die een beeld geven van het mediagebruik in het kader van deze maatschappelijke participatie, waaronder de nieuwsgaring, e-government, e-commerce, e-media en het gebruik van sociale media.

Een eerste indicator voor de mediageletterdheid is de **breedte van de gebruikte onlinetoepassingen**. Het aandeel internetgebruikers dat gebruik maakt van 9 tot 13 internettoepassingen van een reeks van 13 voorgestelde toepassingen is gestegen van 9% in 2007 tot 21% in 2015. Het aandeel internetgebruikers dat 0 tot 4 van de opgegeven toepassingen gebruikt, daalt van 41% in 2007 naar 27% in 2015. De Vlaming maakt bijgevolg een steeds breder gebruik van de mogelijkheden van het internet. Het gemiddeld aantal gebruikte toepassingen door internetgebruikers is groter naarmate men jonger is, man, hoger geschoold, of als het gezinsinkomen groter is dan 2.000 euro per maand.

4.117 Internetproblemen

Voorkomen van internetproblemen in het voorbije jaar, 2015, in % internetgebruikers.

	Computerinfectie	Misbruik persoonlijke info	Phishing, pharming	Fraude bankkaart	Kinderen ongeschikte websites
EU28	21	3	2	1	2
EU15	20	4	2	2	2
België	20	3	9	1	3
Vlaams Gewest	18	3	2	1	3
Waals Gewest	20	3	17	2	3
Brussels Gewest	24	3	22	2	3
Minimum en maximum in EU28					
Min.	6 (NED)	1 (6 regio's)	0 (7 regio's)	0 (10 regio's)	0 (IER, CYP)
Max.	41 (KRO)	8 (MAL)	9 (BEL)	4 (DEN)	9 (HON)

Toelichting: Computerinfectie: een besmetting met een virus of een andere computerinfectie met een verlies van gegevens of tijd tot gevolg; Misbruik persoonlijke info: misbruik van op het internet geplaatste persoonlijke informatie of andere vormen van schending van de privacy; Phishing: financiële schade als gevolg van ontvangst van frauduleuze berichten; Pharming: het ongemerkt omleiden naar valse websites om gevoelige informatie te verwerven; Fraude kaart: financiële schade als gevolg van frauduleus gebruik van de betaalkaart; Kinderen ongeschikte websites: blootstelling van kinderen aan ongeschikte websites. BEL: België, CYP: Cyprus, DEN: Denemarken, HON: Hongarije, IER: Ierland, KRO: Kroatië, MAL: Malta, NED: Nederland.

Bron: ADS, Eurostat, ICT-survey burgers 2015, bewerking SVR.

Van de Vlamingen die ooit internet hebben gebruikt, is bijna 1 op de 5 (18%) in het voorbije jaar slachtoffer geweest van een besmetting met een virus of een andere computerinfectie met verlies van gegevens of tijd tot gevolg. De overige **internetproblemen** komen in Vlaanderen heel wat minder voor: 1 tot 3 procent van de internetgebruikers werd in het voorbije jaar geconfronteerd met één van de overige vermelde internetproblemen: 'schending van de privacy', 'financiële schade door phishing of pharming', 'frauduleus gebruik van de betaalkaart' of 'blootstelling van kinderen aan ongeschikte websites'.

Eén van de mediatoepassingen die het beleid belangrijk acht is het **volgen van de actualiteit**. De meest populaire media om op de hoogte te blijven van de actualiteit zijn de televisie

en de radio: in 2015 keek 95% van de bevolking ouder dan 18 jaar naar het televisienieuws en 86% luisterde naar het radionieuws. Terwijl het aandeel Vlamingen dat het televisienieuws of het radionieuws beluistert ongeveer hetzelfde is gebleven over de periode 2000-2015 is het dagelijks gebruik ervan fors verminderd. De Vlaming blijft dus deze media gebruiken om zich op de hoogte te stellen van de actualiteit, maar hij doet dat minder frequent. Dit is minder het geval voor de gedrukte krant: de krant verliest 4% van de bevolking als lezer, maar het verschil voor de dagelijkse lezers is kleiner dan bij de radio en de televisie. Internet is anno 2015 nog het minst populair, maar het aandeel van de bevolking dat online de actualiteit opvolgt, is sterk gestegen van 39% in 2007 tot 64% in 2015. Wanneer alleen het al dan niet gebruiken van de media voor het opvolgen van het nieuws wordt onderzocht, wordt de radio, de krant en het internet minder gebruikt door lager opgeleiden en door mensen met een gezinsinkomen onder de 2.000 euro. Vrouwen gebruiken minder de krant en het internetnieuws dan mannen. De 45-plussers gebruiken minder de radio en het internet. De 45-plussers en de lager geschoolden zijn oververtegenwoordigd bij de kijkers van het televisienieuws.

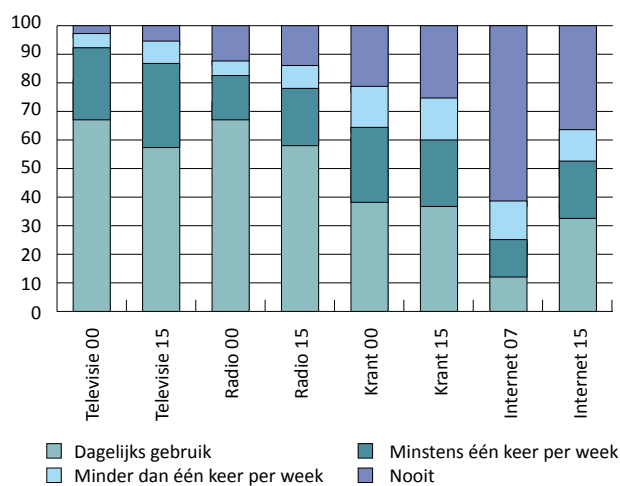
Het Vlaamse Gewest ligt achter op de Europese top wat de meeste **internettoepassingen** betreft. Voor het gebruik van sociale media behoort België tot de Europese top. Het Vlaams Gewest haalt er de zesde plaats.

E-governmenttoepassingen worden in 2015 door meer dan de helft van de Vlamingen gebruikt, wat een stuk boven het Europese gemiddelde ligt. In de 3 Europese toplanden Denemarken, Estland en Finland gebruikte 80% tot 88% e-government in het voorbije jaar.

Internet is voor 73% van de Vlamingen en voor 80% tot 84% van de Nederlanders, Finnen en Duitsers een informatiebron over goederen en diensten. In Vlaanderen is het aandeel burgers dat in de laatste 3 maanden online goederen en diensten opzocht op het internet hoger dan in de EU28 en iets meer Vlamingen dan EU28-burgers kochten in deze periode iets aan

4.118 Volgen van de actualiteit

Evolutie van de nieuwsconsumptie naar frequentie, in 2000 en in 2015, naar medium, in % Vlamingen. Voor internet wordt 2007 afgezet tegen 2015.

Bron: SCV-survey 2000, 2007, 2015.

4.119 ICT-toepassingen

Europese vergelijking van het gebruik van internettoepassingen, in 2015, in % burgers.

	E-government ^a	E-commerce		E-media				Sociale media		Online inhoud creëren	
	Voorbije jaar	Vorbije 3 maanden									
		Goederen / diensten opzoeken	Goederen / diensten kopen ^b	Webradio	Webtv	Nieuws-portalen ^c	'Networked' spelletjes spelen met anderen	Deelnemen sociale media	Deelnemen professionele media	Websites of blogs creëren	Delen geüploade, zelfgecreëerde inhoud via site
Vlaams Gewest	54	73	46	23	16	56	14	65	15	5	23
Waals Gewest	48	65	37	21	17	44	15	70	10	5	19
Brussels Gewest	54	65	41	27	22	56	15	69	19	8	24
EU28	46	61	43	24*	NB	54	12*	50	10	9*	29
Koplopers binnen EU											
Eerste	88 (DEN)	84 (NED)	75 (VK)	46 (ZWE)*	NB	84 (FIN)	21 (DEN, NED)*	68 (LUX)	29 (NED)	30 (VK)*	51 (DEN)
Tweede	81 (EST)	83 (FIN)	67 (DEN)	37 (NED)*	NB	82 (LUX)		67 (BEL)	28 (DEN)	28 (FIN)*	47 (LUX, NED)
Derde	80 (FIN)	80 (DUI)	64 (DUI)	35 (DEN, LUX)*	NB	80 (EST)	18 (ZWE)*	66 (VK)	23 (LUX)	17 (NED, EST)*	

Toelichting: *: cijfers 2014; a. Met de overheid in contact komen; b. Goederen of diensten voor privaat gebruik bestellen/kopen; c. Lezen van onlinenieuws, dagbladen of nieuwstijdschriften. BEL= België, DEN= Denemarken, DUI= Duitsland, EST= Estland, FIN= Finland; LUX= Groot-Hertogdom-Luxemburg, NED= Nederland, VK= Verenigd Koninkrijk, ZWE= Zweden.

Bron: ADS, Eurostat, ICT-survey burgers 2015, bewerking SVR.

via het internet. Koplopers zijn de Britten: drie vierde doet online aankopen. Het aandeel van de Vlaamse bevolking dat in de laatste 3 maanden online goederen of diensten voor privaat gebruik bestelde of kocht, steeg van 14% in 2008 tot 46% in 2015.

In 2015 maakt 23% van de Vlamingen gebruik van webradio en 16% maakt gebruik van webtv. In de EU28 gebruikte in 2014 een vergelijkbaar aandeel van de burgers webradio. In Zweden gebruikt bijna de helft van de burgers webradio in 2014.

Van de Vlamingen leest 56% in 2015 onlinenieuws, online-dagbladen of -nieuwstijdschriften. Hiermee ligt het Vlaamse gemiddelde ietwat boven het Europese gemiddelde. Meer dan 80% van de Finnen en de Luxemburgers leest online het nieuws. In 2014 speelt meer dan een vijfde van de Denen en van de Nederlanders tussen 16 en 74 jaar genetwerkte spelletjes met anderen. In Vlaanderen was dat in 2015 14%.

In 2015 heeft 65% van de Vlamingen in de laatste 3 maanden deelgenomen aan sociale media (bijvoorbeeld Facebook, Twitter, MySpace, Skyrock, Netlog). In de EU28 is dat 50%; bij de topper Luxemburg is dat 68%. 15% van de Vlamingen tegen 29% van de Nederlanders nam deel aan professionele netwerken (bijvoorbeeld LinkedIn, Xing, Viadeo) in 2015. Volgens de SCV-survey gebruikte 70% van de internetgebruikers in 2015 het internet om te participeren aan persoonlijke netwerken met familieleden en vrienden. Bij 52% van de internetgebruikers gebeurt dit minstens wekelijks. 48% van de internetgebruikers gebruikt het internet om te participeren in verenigingen, bewegingen, hobby- of sportclubs en dergelijke meer. Bij 20% van de internetgebruikers gebeurt dit minstens wekelijks. 42% gebruikt het internet om te participeren in professionele netwerken (22% minstens wekelijks) en 39% van de internetgebruikers participeert via het internet in interessegebonden netwerken buiten het verenigingsleven en het professionele leven (13% minstens wekelijks).

De Vlaming die inhoud zet op het internet, is geen uitzondering meer. 5% van de Vlamingen (2015) en 9% van de EU28-burgers (2014) van 16 tot 74 jaar heeft websites of blogs gecreëerd. 30% van de Britten en 28% van de Finnen creëert deze inhoud online. Ook het delen van geüploade, zelfgecreëerde inhoud via een website gebeurt vaker door Nederlanders, Luxemburgers en Denen dan door Vlamingen (47% tot 51% versus 23%).

Bereik van de VRT

Volgens de beheersovereenkomst 2012-2016 - in voege tot eind 2015 - is de VRT de omroep van en voor alle Vlamingen. De VRT moet hierbij zowel het brede publiek als specifieke doelgroepen bereiken met zijn aanbod. Vanaf 2016 treedt een nieuwe beheersovereenkomst 2016-2020 in voege. Omdat deze publicatie 2015 betreft, wordt de nieuwe overeenkomst buiten beschouwing gelaten.

De VRT moet met haar aanbod over de verschillende media op maandbasis minstens 90% van de bevolking bereiken. Deze norm wordt reeds gehaald met het maandelijks bereik van de Vlamingen met VRT-televisie (95,5%).

De **televisie** (exclusief het online kijken) bereikt in 2015 op weekbasis 92,5% van de totale bevolking, een lichte achteruitgang tegenover de periode 2013-2014 toen dit bereik het hoogst was sinds 1997. De VRT-televisie bereikt wekelijks 80,7% van de totale bevolking, een vrij forse achteruitgang tegenover 2013-2014. Hiermee komt de VRT bijna terug tot het bereik van 2012. Door deze sterkere achteruitgang van de VRT dan van de totale televisie, daalt het relatieve bereik van de VRT van 88,4% in 2014 tot 87,2% in 2015. Deze licht dalende tendens voor het aandeel bereikte televisiekijkers door de VRT werd ingezet sinds 2004. Het weekbereik van televisie in het totaal bij kinderen van 4 tot 12 jaar steeg sterk van 2012 tot 2013 en bleef in 2014 vrij stabiel. In 2015 is er een vrij sterke terugval.

4.120 VRT-bereik

Evolutie van het bereik van het totale VRT-aanbod voor televisie, radio en de websites, in 2004 en van 2011 tot 2015, in % (radio, tv) en in aantal (internet).

	2004	2011	2012	2013	2014	2015	Norm 12-16
VRT-televisie							
Weekbereik bevolking totaal tv (%)a	89,2	88,3	89,9	93,6	93,4	92,5	
Weekbereik bevolking VRT (%)a	82,1	78,8	80,3	83,1	82,6	80,7	
Relatief weekbereik(c)	92,0	89,2	89,2	88,8	88,4	87,2	75,0
Weekbereik 4-12 jarigen totaal tv (%)a	90,1	85,5	88,6	94,8	95,1	92,7	
Weekbereik 4-12 jarigen VRT (%)b	92,3	85,8	83,6	84,3	83,4	81,2	
VRT-radio							
Relatief weekbereik(d)	94,5	79,8	79,8	80,0	78,2	79,2	70,0
VRT-websites							
Gemiddeld aantal unieke bezoekers per dag (*1000)		400,5	442,8	540,3	685,4	740,7	

Toelichting: a. Gemiddeld cumulatief weekbereik, 15 minuten consecutief gekeken; b. Gemiddeld wekelijks bereiksaandeel van de VRT bij televisiekijkende 4- tot 12-jarigen, 15 minuten niet-consecutief kijken, c. weekbereik (minstens 15 minuten consecutief gekeken naar lineair aanbod en aanbod op aanvraag) VRT tegenover de televisiekijkende bevolking (4+); d. het relatief weekbereik duidt aan hoeveel procent van alle Vlamingen die tijdens een gemiddelde week naar de radio luisteren, afstemmen op een VRT-net.

Bron: VRT-studiedienst.

Het aandeel bereikte televisiekijkertjes daalt bij de VRT sinds 2004 van 92,3% tot 81,2%.

Niet elke maatschappelijke groep kijkt in dezelfde mate televisie. De beheersovereenkomst 2012-2016 legt volgende maatstaven op: de VRT bereikt op weekbasis minstens 75% van de Vlaamse televisiekijkers en minstens 65% binnen elke relevante doelgroep. In 2015 bereikt de VRT op weekbasis 87% van de Vlaamse televisiekijkers en 73% tot 97% van de televisiekijkers binnen elke relevante doelgroep. Het laagste relatieve weekbereik bevindt zich bij de jongeren van 12 tot 24 jaar. Het hoogste bij de 65-plussers.

4.121 VRT-bereik naar relevante doelgroep

Relatief weekbereik bij radioluisteraars en televisiekijkers, relatief maandbereik VRT online aanbod bij de Vlaamse bevolking boven de 12 jaar en bij de doelgroepen van de beheersovereenkomst 2012-2016, naar medium, in 2015, in %.

	Televisie	Radio	VRT-online
Alle 12+	87,2	79,0	
18+			59,4
Mannen	86,6	80,7	60,6
Vrouwen	87,7	77,4	58,1
4-12	80,1		
12-24*	72,8	75,4	70,6
25-44	83,6	77,5	64,1
45-64	92,0	78,3	53,9
65+	97,4	85,5	48,9
LSO	86,9	74,6	49,5
HSO	86,2	77,2	57,0
HO	91,6	85,8	66,7

Toelichting: televisie: Noord universum 4+, Total screen, Live+6, 15 minuten consecutief; radio: 12+, maandag-zondag, 05-05 uur; online aanbod: CIM-internetstudie: VRT-media absoluut bereik/totaal absoluut bereik voor de maanden augustus tot en met december 2015. * bij radio: 12-24 is 13-24, LSO: maximaal lager secundair onderwijs, HSO: hoger secundair onderwijs, HO: hoger onderwijs.

Bron: televisie: CIM TV – Noord, GfK Audimetrie NV; radio: CIM-radio-onderzoek, weging van golven in functie van hun duur.

Door de opkomst van de commerciële landelijke **radio's** is het relatieve weekbereik van de VRT-radio afgenomen van 94,5% in 2004 tot 78,2% in 2014. In 2015 is er terug een stijging in dit bereik tot 79,2%. Volgens de beheersovereenkomst 2012-2016 moet de VRT-radio op weekbasis minstens 70% van de Vlaamse radioluisteraars en minstens 60% binnen elke relevante doelgroep bereiken. Het relatief weekbereik is 79% voor de Vlamingen ouder dan 12 jaar en ligt tussen 75% en 86% binnen elke welbepaalde doelgroep.

Het relatief maandbereik van de VRT met haar **online aanbod** is 59% voor het geheel van de Vlaamse surfers en ligt tussen 49% en 71% binnen elke doelgroep. Hiermee bereikt de VRT de normen uit de beheersovereenkomst 2012-2016: ze bereikt op maandbasis minstens 40% van de Vlaamse surfers en minstens 30% binnen elke relevante doelgroep (VRM, 2016).

Toegankelijkheid

De toegankelijkheid van het media-aanbod kan beperkt zijn door een functiebeperking bij de persoon zelf. De technologie biedt oplossingen om de toegankelijkheid van de media te verhogen. De doelstelling vanuit het Mediadecreet bestaat er in dat de VRT en de particuliere televisieomroeporganisaties een aanzienlijk deel van hun omroepprogramma toegankelijk maken voor personen met een visuele of auditieve handicap. Hiervoor wordt gebruik gemaakt van ondertiteling, audiodescriptie, Vlaamse gebarentaal en gesproken ondertiteling (Mediadecreet, art. 151).

Volgens de beheersovereenkomst 2012-2016 moet de VRT het aandeel **ondertitelde** Nederlandstalige **programma's** via teletekstpagina 888 (T888) tegen 2014 uitbreiden tot 100% van alle nieuws- en duidingsprogramma's en 95% van alle andere programma's. In 2015 was 98,3% van alle Nederlandstalige programma's en bijna 100% van de nieuws- en duidingsprogramma's te volgen met T888. Een nachtelijk extra journaal bij de aanslagen in Parijs werd niet ondertiteld. Volgens het toe-

zichtsrapport VRT van de VRM (uit 2016 over 2015) is ook de VRT-doelstelling inzake het beschikbaar stellen van ondertitels voor doven en slechthorenden op andere platformen (dan televisie) niet behaald. 'Eind 2015 was het nog niet mogelijk om de T888-ondertiteling op te nemen op alle VRT-websites.'

In 2015 wordt door VTM 85% van de programma's volledig ondertiteld van 13 tot 24 uur. Het aandeel van de Nederlandse programma's die volledig ondertiteld worden, is toegenomen van 24% in 2012 tot 46% in 2015. Bij 2BE is 88% van de programma's van 15:30 tot 24 uur volledig ondertiteld en bij Vitaya 92% van de programma's van 13 tot 24 uur. Voor 2BE en Vitaya bestaat het ondertitelde aanbod bijna uitsluitend uit buitenlandse programma's. Bij VTMKZOOM zijn de programma's niet ondertiteld wat gegeven de doelgroep tot 8 jaar ook weinig zinvol zou zijn.

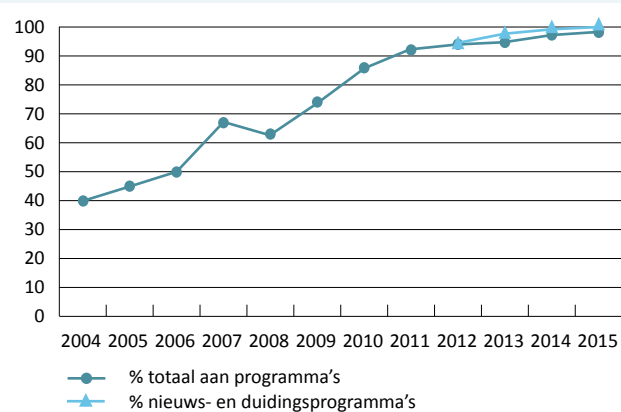
Sinds De Vijver Media midden september 2012 is gestart met Live Ondertiteling via Wincaps is er een significante toename van het aantal volledig ondertitelde programma's. Het aandeel volledig ondertitelde programma's van 13 tot 24 uur steeg voor VIER van 66% in 2012 tot bijna 92% eind 2015; voor VIJF van 88% in 2012 tot bijna 100% in 2015. Van 2012 tot 2013 was deze toename voornamelijk toe te schrijven aan de ondertiteling van Nederlandstalige programma's; waarna dit aandeel van ondertitelde Nederlandstalige programma's vrij stabiel bleef.

De regionale televisieomroepen ontvangen subsidies om op weekdays hun journaals vanaf 20 uur te ondertitelen.

Bij **gesproken ondertiteling** leest een artificiële stem de ondertitels voor. Doelgroep is iedereen die problemen heeft om de ondertitels te lezen (slechtzienden, blinden, dyslectici, ...) en die tevens de taal van het programma niet kunnen begrijpen. Alle uitzendingen die de VRT heeft uitgezonden in 2015, kunnen ook met gesproken ondertiteling gevolgd worden. Uitzonderingen zijn die programma's waarbij de ondertitels om technische redenen ingebrand zitten in het videobeeld, waaronder archiefmateriaal of sommige items van uitzendingen. Ook VTM, 2BE, Vitaya, VIER en VIJF bieden een signaal voor

4.122 Ondertiteling VRT

Evolutie van het aandeel ondertitelde Nederlandstalige programma's via teletekst op de openbare omroep, van 2004 tot 2015, naar soort programma, in %.

Bron: VRT-studiedienst.

gesproken ondertiteling aan. Het uitsturen van een compatibel signaal voor gesproken ondertiteling wordt door het Mediadecreet opgelegd vanaf een marktaandeel van 15%.

Via **audiodescriptie** (AD) kunnen blinden en slechtzienden beter meegenieten van televisieprogramma's. Tijdens stiltemomenten wordt de visuele informatie beschreven, waardoor blinden beter het programma kunnen volgen. De VRT moet elk jaar 1 fictiereeks met audiodescriptie uitzenden. In 2015 werden volgende reeksen met audiodescriptie aangeboden: 'Vriendinnen' en 'De Ridder' en 'T'. Verder werden er herhalingen van vroegere reeksen met AD aangeboden. In totaal werden in 2016 een 50-tal afleveringen van AD voorzien. VRT experimenteerde bij de rechtstreekse uitzending van de 30.000ste Last Post met live AD. Bij MEDIALAAN en De Vijver Media werden er geen uitzendingen met AD aangeboden. Dit is ook niet opgelegd door het mediadecreet bij zenders met een marktaandeel kleiner dan 30%.

4.123 Ondertiteling MEDIALAAN

Aandeel ondertitelde programma's bij de zenders van MEDIALAAN in het kader van het Besluit van de Vlaamse Regering van 14/12/2012, in 2015, in %.

	13u-24u	15.30u-24u	13u-24u	13u-19.30u
	VTM	2BE	Vitaya	KZOOM < 8 jaar
% programma's volledig ondertiteld	85,4	88,0	91,9	0,0
% NL programma's volledig ondertiteld	46,4	2,0	0,8	0,0
% programma's volledig ot via teletekst				
Nieuws	15,6	0,0	0,0	0,0
Fictie	20,1	0,0	0,0	0,0
NL gesproken combinatie ot via teletekst / ot open net	8,4	0,0	0,0	0,0
NL gesproken volledig ot op het open net	2,3	2,0	0,8	0,0
BUI volledig ot op het open net	39,0	86,0	91,0	0,0

Toelichting: % programma's volledig ondertiteld (ot) betreft zowel Nederlandstalige als anderstalige programma's; BUI= buitenlandse programma's; Ondertiteling via het open net is de traditionele ondertiteling van een programma voor eenieder; Ondertiteling via teletekst is de ondertiteling die de persoon oproept via teletekst.

Bron: MEDIALAAN.

4.124 Ondertiteling De Vijver Media

Aandeel ondertitelde programma's bij de zenders van De Vijver Media in het kader van het Besluit van de Vlaamse Regering van 14/12/2012, van 2012 tot 2015, in %.

	VIER				VIJF			
	2012	2013	2014	2015	2012	2013	2014	2015
Programma's niet/onvolledig ondertiteld	33,9	19,6	13,3	8,3	12,0	6,0	2,4	0,2
Programma's volledig ondertiteld	66,1	80,4	86,7	91,7	88,0	94,0	97,6	99,8
Buitenlandse programma's	56,8	54,3	60,2	66,3	83,3	85,5	88,3	92,5
Nederlands gesproken	9,3	26,1	26,5	25,3	4,7	8,5	9,3	7,3

Toelichting: De aandelen worden berekend op het aantal uitzendingen van alle programma's die werden aangesneden in het tijdslot van 13 tot 24 uur of nog in uitzending waren om 13u. Van deze uitzendingen wordt de duurtijd van de teleshoppings, publi-reportages en kinderprogramma's voor kinderen jonger dan 8 jaar afgetrokken. De ondertiteling kan volledig op het open net, via teletekst of via een combinatie hiervan gebeuren.

Bron: De Vijver Media.

Sinds april 2016 moeten Vlaamse speelfilms, majoritair ondersteund door het VAF/Filmfonds, toegankelijk gemaakt worden via audiodescriptie en via een Nederlandse ondertiteling bestemd voor (bioscoop)projectie.

In 2011 deed de VRT onderzoek naar de mogelijkheid om gebarentaal toe te voegen aan televisie-uitzendingen. Eind 2011 waren er al proefuitzendingen in Vlaamse **gebarentaal** (VGT) voor 'Het journaal' van 19 uur en het Ketnet-journaal 'Karrewiet'. In 2015 zond Ketnet de volgende ochtend na de reguliere uitzending Karrewiet met Vlaamse Gebarentaal uit. De week van Karrewiet en Karrewiet Plus werden elke week met Vlaamse Gebarentaal uitgezonden op Ketnet. De Karrewiet-programma's met VGT bleven ter beschikking op Ketnet.be en via aanbod-op-aanvraag voor digitale kijkers. Het journaal van 19 uur werd dagelijks live aangeboden met VGT via de streaming op deredactie.be en kon daarna gratis bekeken worden via NetGemist en de videozone op deredactie.be. Verder werden de extra journaals naar aanleiding van de terreurdreiging, de toespraken van de Koning en de 'Intrede van de Sint' uitgezonden met VGT. Bij MEDIALAAN en De Vijver Media werden er geen uitzendingen met VGT aangeboden. Dit is ook niet opgelegd door het mediadecreet bij zenders met een marktaandeel kleiner dan 30%.

De VRT ontwikkelde in 2015 een beleidsplan ter versterking van de **toegankelijkheid op de digitale platformen**. Centraal in het plan staat dat de digitale platformen maximaal afgestemd moeten worden op het AnySurfer-label dat geeft hoe een website toegankelijk kan gemaakt worden voor mensen met een beperking. Het beleidsplan is sinds eind 2015 van toepassing op alle nieuwe (of grondig vernieuwde) websites en apps van de VRT. Verschillende digitale platformen zijn in 2015 aangepast aan de toegankelijkheidsrichtlijnen, waaronder StuBru.be, MNM.be, Canvas.be, Deredactie.be-app, Sporza Voetbal-app en Radioplus-app.

Digitale technologie als motor van groei en verandering

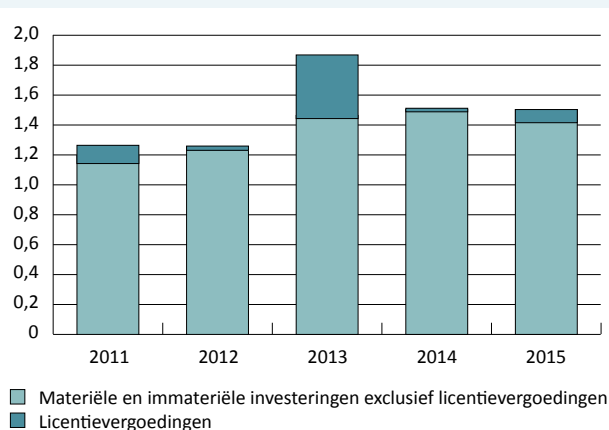
Een performante digitale distributie-infrastructuur is noodzakelijk voor de ontwikkeling van de mediasector. Beeldfragmenten worden in stijgende kwantiteit en kwaliteit over vaste en mobiele netwerken gestuurd, wat een steeds grotere capaciteit

aan datadoorgifte vereist. Er wordt zowel in vaste als in mobiele netwerken sterk geïnvesteerd. De vermelde cijfers in dit deel betreffen België.

De **investeringen in de netwerken** door de operatoren zijn aanzienlijk gestegen van 1,25 miljard euro in 2012 tot 1,87 miljard euro in 2013. In 2013 is er een hoge investering in de licentievergoedingen die grotendeels kan toegeschreven worden aan de veiling van de licenties in de 800 Mhz band door het BIPT. De licentievergoedingen zijn in 2014 en in 2015 beperkter, waardoor de totale investeringen in de netwerken terug wat afgenomen zijn tot 1,51 miljard euro in 2014 of 1,49 miljard euro in 2015. De materiële en immateriële investeringen bleven over de periode 2011 tot 2014 jaarlijks toenemen en nemen in 2015 terug wat af. Deze investeringen kaderen in de ambitie van de mobiele netwerkoperatoren om het hele land te dekken met 4G (snel mobiel breedband); alsook in de doelstelling van de vaste netwerken om via upgrades te voldoen aan de stijgende vraag naar meer capaciteit. 67% van de investeringen van 2015 (exclusief licentievergoedingen) gaat naar investeringen in vaste netwerken, 33% naar investeringen in de mobiele sector.

4.125 Investerings telecomsector

Evolutie van de investeringen in de Belgische telecomsector, van 2011 tot 2015, naar soort, in miljard euro.

Bron: BIPT, 2016.

Bij de lancering, op 5 november 2012, was **4G** nog beperkt tot 8 steden. Sinds september 2013 is er de uitrol van 4G bij Proximus, waarna Base en Mobistar (nu Orange) volgden. In 2014 kon het 4G-netwerk verder uitgerold worden dankzij de veiling van licenties in de 800 MHz band in november 2013 (BIPT, 2014). Volgens de 'Atlas van de dekking van de mobiele-telecomoperatoren in België' (BIPT, 2016) blijkt dat op 14 januari 2016 0,11% van de Belgische bevolking verstoken bleef van 4G-dekking. De globale 4G-dekking van de 3 netwerken samen betreft 98,1% van het grondgebied. Voor 3G is dat 99,7% van het grondgebied en 100% van de bevolking.

Naast de investeringen moet ook de **leindklant** volgen om te kunnen spreken van een vooruitstrevende digitale markt. Het gebruik van **4G** is sterk gestegen in het voorbije jaar: terwijl eind 2014 bijna 1,5 miljoen breedbandsimkaarten gebruik maken van 4G om verbinding te maken met het internet, zijn dat eind 2015 bijna 2,8 miljoen simkaarten. Het aandeel breedbandsimkaarten die trafiek genereerden op een binnenlands 4G-netwerk steeg van 23% in 2014 naar 37% in 2015 (BIPT, 2016). Volgens de Digitale Agenda voor Europa 2010-2015 moet Europa tegen 2020 snel breedband van meer dan **30 Mbps** beschikbaar maken voor iedereen. België heeft volgens het BIPT (2016) binnen de EU28 een leidende positie: in juni 2015 levert 78% van de breedbandverbindingen in België tegen 30% in de EU een snelheid van minstens 30 Mbps. Eind 2015 was dit 80% van de 4,1 miljoen vaste breedbandlijnen in België. De Digitale Agenda stelt verder het doel dat tegen 2020 50% van de huishoudens een abonnement hebben op supersnel breedband van meer dan 100 Mbps. Het aandeel van supersnel breedband in het totaal aantal breedbandlijnen stijgt van 14% eind 2014 tot 29% eind 2015. In juni 2015 bedroeg dit aandeel in de EU28 11% en in België 26%.

Het huidige beleid wil ook inzetten op de digitalisering van de radiosector.

In maart 2016 breidde het dekkingsgebied van **DAB+** sterk uit van de wijde omgeving van Brussel tot het grootste deel van Vlaanderen. De ontwikkelingen van DAB+ komen in het deel over de diversiteit aan spelers verder aan bod.

Divers en kwaliteitsvol aanbod

Het beleid wil deze legislatuur inzetten op het creëren van een bloeiend en duurzaam media-ecosysteem met als aandachtspunten kwaliteitsvolle lokale content, de leefbaarheid van de omroepsector en een vernieuwd leefbaar en duurzaam radiolandschap. In een eerste deel wordt de leefbaarheid en de pluriformiteit van het medialandschap onderzocht. In het tweede deel komt de inhoudelijke kwaliteit van de media in beeld, waarbij de operationele beleidsdoelstelling 'Pluriforme berichtgeving als democratisch fundament' aansluiting vindt. De identiteit en de diversiteit van de Vlaamse cultuur komt in een derde punt aan bod.

Leefbaarheid en pluriformiteit

De digitalisering heeft het media-aanbod en -gebruik sterk gewijzigd. Ook de komst van nieuwe lokale en internationale spelers zorgt voor een vernieuwd mediagebruik en een nieuwe

dynamiek. Een pluriform, divers en kwaliteitsvol medialandschap veronderstelt een voldoende groot aantal verschillende spelers zonder de leefbaarheid van de sector in het gedrang te brengen. Het media-aanbod en de mediaconcentratie geven een beeld van de diversiteit aan spelers. De leefbaarheid wordt in kaart gebracht via de beschikbare middelen voor mediaproductie.

Diversiteit aan spelers

Op 16 juli 2016 wijzigde de Vlaamse Regering principieel enkele bepalingen over de radio-omroeporganisaties in het decreet over radio-omroep en televisie. Vanaf 2018 zullen erkenningen voor 'netwerkradio-omroeporganisaties' worden uitgereikt. Dat zijn radiozenders die geen landelijke dekking zullen hebben maar wel diverse stedelijke regio's zullen kunnen bereiken. Landelijke radio-omroeporganisaties worden verplicht om op termijn digitaal (DAB+) uit te zenden. Hun erkenningen in FM worden voor vier jaar verlengd tot en met 2021. Over dit voorontwerp van het wijzigingsdecreet wordt het advies ingewonnen van de sectorraad Media van de Raad voor Cultuur, Jeugd, Sport en Media (SARC) en de Raad van State. Voor de lokale radio's komt er wel een nieuwe erkenningsronde en zij blijven ook in de toekomst via de FM-band uitzenden.

De diversiteit aan spelers wordt vooreerst onderzocht via het aantal spelers voor de deelsectoren. Hierbij wordt rekening gehouden met de technologische ontwikkelingen die een alternatief of verbeterd media-aanbod mogelijk maken. Een divers aanbod veronderstelt echter ook een aantal spelers die een deel van de markt bedienen. In dit kader worden waar mogelijk de marktaandelen beschreven. Tenslotte veronderstelt een divers media-aanbod dat verschillende mediagroepen deze markt bedienen.

Radio

De VRT heeft 5 **publieke landelijke radio's** Radio 1, Radio 2, Klara, MNM en Studio Brussel, met die nuancering dat Radio 2 dagelijks op diverse tijdstippen ontkoppeld wordt per provincie. Naast de traditionele zenders heeft de VRT nog een extra digitaal radio-aanbod. Verder biedt de VRT-radiospeler online de mogelijkheid om naast live-uitzendingen ook uitgezonden radioprogramma's op te vragen en te beluisteren. Door de lancering van de nieuwe radiospeler Radioplus in 2015 kunnen de VRT-radionetten nu digitaal en mobiel comfortabeler beluisterd worden. In 2016 zal er worden ingezet op mobiele apps. De **private landelijke radio's** Qmusic en JOE fm, actief sinds 2001, zijn momenteel in handen van MEDIALAAN (de vroegere Vlaamse Media Maatschappij), dat op zijn beurt behoort tot De Persgroep en de Roularta Media Group. Nostalgie, sinds 2010 een keten van regionale zenders, werd in 2012 van rechtswege een landelijke radio. Deze radio werd opgericht in 2008 door Corelio en Concentra in samenwerking met de internationale NRJ-radiogroep, de grootste radiogroep van Europa.

Het aantal erkende **lokale radio-omroepen** blijft het voorbije decennium vrij stabiel met 284 radio's in 2005 tot 285 radio's in 2015. Het aandeel lokale radio's die tot een samenwerkingsverband horen, neemt toe van 63% in 2009 tot 72% in

4.127 Marktaandeel radio's

Evolutie van de gemiddelde jaarlijkse marktaandelen, van 2002 tot 2015, naar radio-omroep, in %.

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Publieke RO	84,8	82,7	76,8	68,5	65,2	62,5	64,5	62,1	61,2	61,0	60,9	61,8	61,2	62,2
Radio 1	11,5	12,1	11,8	9,1	7,4	8,4	9,1	8,7	8,6	8,8	7,9	7,7	8,0	8,2
Radio 2	35,2	33,2	33,0	33,0	31,9	31,0	30,5	30,8	30,4	29,0	28,7	29,4	28,9	29,0
MNM (/Radio Donna)	29,4	27,6	21,7	17,1	17,0	12,8	13,4	10,6	9,6	8,9	9,7	9,6	9,2	10,1
Studio Brussel	6,2	7,5	7,9	6,8	7,1	8,2	9,8	9,5	10,7	11,8	12,2	13,0	12,7	12,8
Klara	2,5	2,5	2,5	2,5	1,9	2,2	1,8	2,6	1,9	2,2	2,1	2,0	2,2	1,9
Particuliere RO														
Landelijke dekking	4,8	8,3	13,6	19,6	21,9	23,2	24,9	25,8	27,3	27,5	28,2	27,4	28,2	27,3
Qmusic	3,6	5,6	8,9	14,4	17,1	17,6	17,1	16,0	14,8	14,9	14,3	13,6	14,4	13,4
JOE fm (/4FM)	1,2	2,7	4,7	5,2	4,8	5,6	6,1	6,3	6,8	6,8	7,2	7,9	8,2	8,0
Nostalgie							1,75	3,55	5,7*	5,8	6,7	5,9	5,6	5,9
Andere RO	9,4	8,4	9,0	10,2	11,7	12,0	10,8	12,2	11,5	11,5	10,9	10,8	10,6	10,5

Toelichting: cijfers op basis van het CIM Radio onderzoek, 12+, maandag-zondag, 5:00-5:00; RO staat voor radio-omroeporganisatie. * Toevoeging FM-Limburg in 2010.

Bron: VRT-Studiedienst, CIM Radio onderzoek.

2014 om in 2015 terug wat af te nemen tot 70%. Ongeacht de grootte van het zendgebied van deze samenwerkingsinitiatieven, blijven deze ketenradio's erkend als aparte lokale omroepen. Sinds het gewijzigde Mediadecreet in 2014 moeten lokale radio's voor het toetreden tot, overstappen naar of uittreden uit een samenwerkingsverband de goedkeuring vragen aan de Vlaamse Regering. Verder zijn er nog 4 'andere radio-omroeporganisaties' die uitsluitend via de kabel/internet worden doorgegeven.

Op 20 mei 2015 werd door Norkring **DAB+** gelanceerd in en rond Brussel. In maart 2016 breidde het uitzendgebied van DAB+ sterk uit van de wijde omgeving van Brussel tot het grootste deel van Vlaanderen. De bijkomende DAB+ uitzendgebieden liggen in Limburg, Antwerpen, West- en Oost-Vlaanderen. DAB+ is de nieuwste digitale radiotechnologie met een betere audio-kwaliteit dan DAB en met tal van innovatieve mogelijkheden zoals extra nieuwsinformatie of betere verkeersinformatie. 7 commerciële radio's (Top Radio, VBRO Radio, Radio Maria, Radio FG, Radiostad, Familie Radio en ClubFM) zijn sindsdien te beluisteren in perfecte HD kwaliteit. Deze lancering versterkt in Vlaanderen het digitale DAB-aanbod van de VRT, dat 9 radio's heeft. De VRT experimenteert met DAB+ via een testkanaal.

Naast deze eerder traditionele/lineaire radio-omroeporganisaties is er ook een groeiend aanbod aan **onlinemuziek**. Pro-music meldt in juli 2016 22 diensten voor België, waaron-

der 13 downloadwinkels, 9 betalende abonnementsdiensten en 4 advertentiegebaseerde diensten. De laatste kunnen nog opgedeeld worden in audiogebaseerde en videogebaseerde streamingdiensten. De eerste brengen reclamespots zoals deze op commerciële radio's tussen de zelf gekozen nummers. Deezer en Spotify zijn gekende voorbeelden. Bij videogebaseerde streamingdiensten krijg je reclamefilmpjes voor de gekozen video start. Youtube is een gekend voorbeeld. In onze buurlanden, uitgezonderd Luxemburg, is het aanbod nog sterker uitgebouwd dan bij ons. Volgens de Belgian Entertainment Association (persbericht BEA, 27 augustus 2015) groeide de Belgische muziekmarkt in het eerste semester van 2015 met bijna 6%. Vinyl en streaming zijn hierbij de sterkste groeiers. De inkomsten uit streamingabonnementen, waarbij men voor een vast bedrag per maand toegang krijgt tot een catalogus met liedjes, stijgen met meer dan 30% tot 9,7 miljoen € omzet voor het eerste semester van 2015. Streaming groeit in België niet zo sterk als in andere landen maar evenaart ondertussen de inkomsten uit downloads. De inkomsten uit deze downloadmarkt dalen wereldwijd en ook in België.

De opkomst van de landelijke commerciële radio's resulteerde vooral van 2002 tot 2010 in een herverdeling van de **marktaandelen** voor het traditionele radio-aanbod. De daling van het marktaandeel van de VRT van 85% in 2002 naar 61% in 2010 kan bijna volledig verklaard worden door de stijgende populariteit van de landelijke commerciële radio's. Van 2010

4.126 Onlinemuziek

Europese vergelijking van het aantal onlinediensten voor muziek, in 2016, naar soort, in aantal.

	België	Nederland	Frankrijk	Duitsland	Luxemburg	Verenigd Koninkrijk
Downloadwinkels	13	19	21	24	5	27
Abonnementsdiensten	9	10	18	15	6	17
Advertentiegebaseerde diensten	4	7	7	10	3	11
Totaal	22	31	41	42	10	48

Bron: www.pro-music.org, juli 2016.

4.128 Websitebezoek radio's

Evolutie van het gemiddeld aantal unieke bezoekers per dag voor de radiowebsites, van 2013 tot 2015, naar radio-omroep, in aantal.

	2013	2014	2015
Radio1.be	13.077	13.406	15.667
Radio2.be	10.426	12.294	12.430
Klara.be	4.277	4.162	4.141
StuBru.be	31.378	45.422	36.916
Mnm.be	15.351	18.436	20.481
Qmusic.be	16.368	16.525	14.087
Joe.be	2.964	4.030	4.605

Toelichting: Smartphones en tablets worden meegerekend in de studie; de cijfers voor niet-VRT-sites worden berekend op basis van het maandgemiddelde. Dit kan een zeer licht afwijkend cijfer geven.

Bron: Metriweb via VRT-studiedienst.

tot 2014 bleef het marktaandeel van de VRT stabiel, maar in het voorbije jaar is er terug een stijging die vooral aan MNM toegeschreven moet worden. Het marktaandeel van de landelijke commerciële radio's neemt toe tot 2010, waarna het blijft schommelen rond de 27 tot 28%. Binnen de VRT wint sinds 2010 Studio Brussel het meeste aandeel; Radio2 verliest het meeste aandeel. Anderzijds blijft Radio2 de radio met het grootste marktaandeel in Vlaanderen en heeft deze zender eind 2015 een groter aandeel dan de 3 particuliere radio's met landelijke dekking samen. Binnen de 3 private radio's met landelijke dekking neemt sinds 2010 alleen het marktaandeel van JOE fm toe.

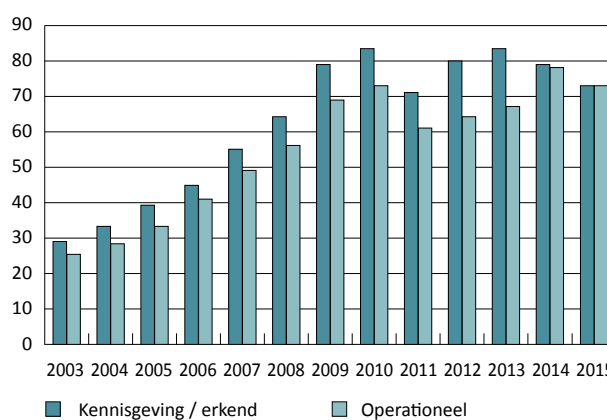
De populariteit van de **radiowebsites** ligt niet in het verlengde van de marktposities van de zenders in het traditionele radiolandschap. De website van Studio Brussel en in mindere mate deze van MNM en Radio1 zijn volgens het gemiddeld aantal unieke onlinebezoekers per dag heel wat populairder dan op basis van hun traditionele marktaandeel verwacht wordt. Voor de website van Radio2, en in mindere mate deze van JOE fm, geldt het omgekeerde. Studio Brussel vernieuwde zijn website in oktober 2014. Stubru.be is de populairste radiowebsite met 36.916 unieke bezoekers per dag. Het aantal unieke onlinebezoekers per dag daalt van 2014 tot 2015 sterk bij Studio Brussel en in mindere mate bij Qmusic. Bij Radio1 en MNM is er nog een stijging met meer dan 2.000 onlinebezoekers per dag. Volgens het jaarverslag 2015 van de VRT luisterden in 2015 dagelijks 142.547 luisteraars via het internet naar VRT-radio. In 2014 waren dat 109.274 luisteraars. Dat was in totaal goed voor bijna 125 miljoen uur live radio luisteren via internet in 2015. In 2014 was dat iets meer dan 90 miljoen. De meeste luisteraars waren er voor Studio Brussel (namelijk 41.004), gevolgd door Radio 1 (26.354).

Televisie

Bij de televisiediensten horen zowel de lineaire televisiediensten van de (traditioneel gekende) private en openbare (televisie)omroeporganisaties die voor iedereen dezelfde pro-

4.129 Televisiediensten

Evolutie van het aantal televisiediensten die erkend zijn of waarvoor een kennisgeving werd ingediend en het aantal operationele televisiediensten, van 2003 tot 2015, in aantal.

Toelichting: het decreet betreffende de radio-omroep en de televisie van 27 maart 2009 wijzigde de categorieën van televisiediensten. Tot deze wijziging werden de lineaire televisiediensten erkend. Sinds 2009 is er een erkenning voor de regionale omroeporganisaties en een kennisgeving voor de overige particuliere televisieomroepen. Operationeel betekent dat de televisiedienst een programma-aanbod heeft.

Bron: VRM.

gramma's op hetzelfde tijdstip uitzenden, als de niet-lineaire televisiediensten waarbij de kijker op eigen verzoek en op het door hem gekozen moment programma's (series, films, documentaires, sportevenementen, kinderprogramma's, entertainment, ...) kan kiezen uit een programmacatalogus.

Het aantal **televisiediensten**, dat erkend is of waarvoor een kennisgeving is gebeurd, stijgt sterk van 2003 tot 2010. In 2011 is er een tijdelijke terugval, die bijna volledig gecompenseerd wordt door de toename in 2012. Sinds 2013 neemt dit aantal televisiediensten terug af. Het aantal operationele televisiediensten volgt dezelfde trend tot 2011. Doordat het verschil tussen het aantal operationele televisiediensten en deze waarvoor er een erkenning of kennisgeving gebeurde bijna identiek is sinds 2014, komen we in 2015 uit op 73 operationele diensten: dit is een lichte daling tegenover 2014 maar het tweede hoogste aantal operationele televisiediensten sinds 2003. Het aantal televisiediensten van de VRT wordt geregeld via de beheersovereenkomst. In mei 2012 kreeg de VRT er een derde kanaal bij, met een aanbod gericht op kinderen, jongeren en buitenlanders in Vlaanderen. In 2015 werd het aanbod van OP12, de zender die vanaf 20 uur uitzond op dit derde kanaal stopgezet. KETNET behoudt er zijn stek, samen met Eén+ en Canvas+. Dit derde kanaal wordt dus gebruikt voor extra uitzendingen en extra aanbod zoals open audiodescriptie.

Sinds september 2014 biedt de **streamingdienst** Netflix online video-on-demand aan in België via een abonnementsformule. Volgens Netflix had het midden 2016 79,90 miljoen betalende leden in meer dan 190 landen. Eind 2014 waren dat nog 54,48 miljoen betalende leden over ongeveer 50 landen. Naast het aanbieden van content, produceert Netflix heel wat eigen content waaronder series. Deze nieuwkomer geeft zowel in

4.130 Marktaandeel tv-zenders

Evolutie van de marktaandelen van de tv-zenders op de totale populatie ouder dan 4 jaar, van 2005 tot 2015, in %.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Eén/tv1	27	29	30	32	32	33	34	32	31	29	32
Canvas/Ketnet/OP12	9	9	9	8	9	9	8	10	10	11	7
VTM	22	21	21	21	21	20	20	19	18	20	21
2BE/KA2	6	7	6	6	6	5	5	5	5	5	5
Vitaya	2	3	4	4	4	4	4	4	5	5	5
VIER/VT4	6	7	6	7	6	6	7	7	7	8	8
VIJF/VijfTV	3	4	4	5	4	4	3	3	4	4	4
Andere	25	20	20	17	18	18	18	19	21	20	19

Toelichting: cijfers op basis van het CIM televisieonderzoek totaal tv, 24h, 4+ (exclusief gastkijkers), tot en met 2009 live, vanaf 2010 live+6. OP12 was van 14 mei 2012 tot en met 31 december 2014 het label voor het derde kanaal van de VRT voor de uitzendingen die na acht uur 's avonds (na de kinderprogramma's van Ketnet) plaatsvonden.

Bron: CIM TV – Noord, GfK Audimetrie NV via VRT-studiedienst.

ons land als in het buitenland aanleiding tot heel wat vragen over de impact ervan op de mediamarkt. In de periode augustus tot oktober 2015 had 11,5% van de Vlaamse bevolking toegang tot een Netflix-account (digiMeter iMinds). Omdat een account al snel door 4 à 5 personen gedeeld wordt, schat iMinds het aantal unieke abonnementen op Netflix in Vlaanderen ergens tussen 120.000 en 155.000. Stievie – gelanceerd in 2013 - is een Vlaamse streamingdienst waarbij men live en uitgesteld tot 6 dagen terug naar programma's van 10 Vlaamse zenders kan kijken. Uit een publieksbevraging uit maart 2015 over de VRT blijkt dat van de Vlaamse bevolking (5 jaar en ouder) 9% betalend gebruiker is van Netflix, 9% van Telenet Play, 6% van Proximus TV Overall, 2% van Stievie en 7% van Net Gemist (Paulussen e.a., 2015).

Het **marktaandeel** van de VRT-televisie neemt van 2005 tot 2010 toe, waarna het langzaam afneemt tot 2015. Deze trend voor de VRT moest tot en met 2014 toegeschreven worden aan Eén. Het marktaandeel van Canvas bleef tot dan vrij stabiel over de jaren. De afname van het marktaandeel van de VRT in het voorbije jaar is het gevolg van de daling van het marktaandeel van Canvas, terwijl het marktaandeel van Eén voor het eerst sinds 2011 terug steeg. Ten gevolge van de daling in de overheidsfinanciering werd de opdracht van de VRT op enkele punten gewijzigd. Zo mocht de structurele dagprogrammatie van Canvas geschrapt worden. OP12 was van 14 mei 2012 tot en met 31 december 2014 het label voor het derde kanaal van de VRT voor de uitzendingen die na acht uur 's avonds (na de kinderprogramma's van Ketnet) plaatsvonden. Vanaf 2015 vinden Ketnet en de extra uitzendingen van Eén+ en Canvas+ er hun stek. OP12 hield op te bestaan. De zenders VTM, 2BE en Vitaya van MEDIALAAN hebben over het voorbije decennium een gemiddeld marktaandeel van 30%. VTM verloor marktaandeel van 2005 tot 2013, maar sindsdien steeg zijn marktaandeel terug van 18% naar 21%. 2BE verloor eveneens wat aandeel van 2006 tot 2010, waarna zijn aandeel stabiel blijft op 5%. Vitaya, dat eind 2010 werd overgenomen door MEDIALAAN, weet zijn marktaandeel sinds 2005 te verdubbelen van 2% tot 5% in 2015. Hiernaast heeft MEDIALAAN nog de zenders JIM (waarvan uitzendingen werden gestopt op 18/12/2015), VTMKZOOM en KADET (gestart per 18/12/2015). De zenders van De Vijver Mediaholding VIER en VIJF hebben

samen een marktaandeel van 12%, wat hun hoogste aandeel is sinds 2009. Sinds begin 2015 is Telenet mede-eigenaar van De Vijver Media. Het marktaandeel van VIER neemt lichtjes toe sinds 2009. Het marktaandeel van VIJF blijft de voorbije 3 jaren stabiel op 4%; het gemiddelde voor deze zender over de voorbije tien jaar.

Het gemiddelde dagbereik van de **regionale omroepen** lag volgens de VRM in 2015 tussen de 20.000 en de 70.000 voor de negen regionale omroepen (zonder TV Brussel). Gemiddeld keek over de regionale omroepen 9% tot 19% van de televisie-abonnees in het verzorgingsgebied minimaal één minuut per dag naar de regionale omroep.

Over het algemeen geldt: hoe populairder de traditionele volwassenenzender, hoe populairder zijn **website** op basis van het gemiddeld aantal unieke bezoekers per dag. Alleen de rang van de 2 grootste wordt omgekeerd: VTM heeft een groter onlinemarktaandeel dan Eén, Eén een groter marktaandeel bij de traditionele televisie dan VTM. Ketnet.be bereikt dagelijks

4.131 Websitebezoek televisie

Evolutie van het gemiddeld aantal unieke bezoekers per dag voor de televisiewebsites, van 2013 tot 2015, naar televisiezender, in aantal.

	2013	2014	2015
Een.be	95.703	95.777	105.500
Canvas.be	10.575	9.928	12.221
Vtm.be	78.778	114.551	165.187
2be.be	6.703	4.790	3.703
Vier.be	20.688	29.393	25.792
Ketnet.be	31.161	35.665	45.657
Studio100.be	7.096	NB	NB
Nickelodeon.be	5.044	6.014	7.012
Vtmkzoom.be	1.832	1.469	1.934

Toelichting: Smartphones en tablets worden meegerekend in de studie. De cijfers voor niet-VRT-sites worden berekend op basis van het maandgemiddelde. Dit kan een zeer licht afwijkend cijfer geven. Geen cijfers beschikbaar voor vijf.be en sinds 2014 voor Studio100.
Bron: Metriweb via VRT-studiedienst.

45.657 Ketnettertjes, wat heel wat meer is dan de websites van andere gelijkaardige zenders en zelfs meer dan de meeste volwassenenzenders. In 2015 werd meer dan 166 miljoen keer het videomateriaal opgestart via de VRT-videoplayer (-8,1% ten opzichte van 2014).

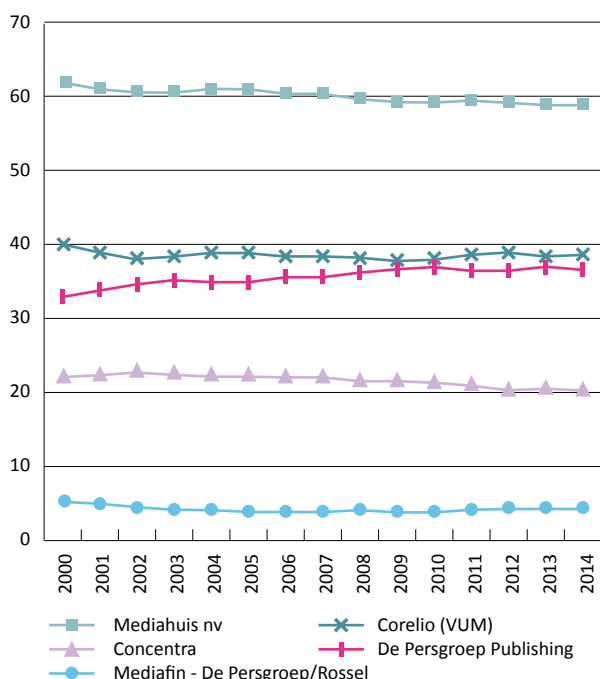
Geschreven pers

Er zijn **7 betalende Vlaamse dagbladen**: De Morgen, De Standaard, De Tijd, de Gazet van Antwerpen, Het Belang van Limburg, Het Laatste Nieuws en Het Nieuwsblad. De Nieuwe Gazet en De Gentenaar zijn regionale edities geworden van respectievelijk Het Laatste Nieuws en Het Nieuwsblad, de populairste kranten qua oplage en lezersaantallen.

Op de markt van de **periodieke bladen** is er een grote variatie in het aanbod van vele honderden periodieke bladen, uitgebracht door veel verschillende uitgeverijen. Het grootste deel van het aanbod wordt verzorgd door Sanoma Media Belgium nv, Roularta Media Group nv en De Persgroep Publishing nv. Sanoma verkocht in 2015 een aantal belangrijke titels (Humo, Story, TeVe-Blad en Vitaya) aan de Persgroep. Door zijn slechte financiële situatie was Think Media Magazines gedwongen om al zijn titels te verkopen. De volledige sector van de gedrukte pers blijft door een moeilijke periode gaan, dit wegens onder andere dalende verkoopcijfers en dalende advertentieopbreng-

4.132 Marktaandeel uitgevers kranten

Marktaandeel van de uitgevers van de kranten op basis van de betaalde verspreiding, inclusief 'digitale betaalde' verspreiding, van 2000 tot 2014, in %.

Toelichting: De Persgroep: Het Laatste Nieuws + Nieuwe Gazet en De Morgen; Concentra: Gazet Van Antwerpen en het Belang Van Limburg; Corelio: De Standaard, Het Nieuwsblad + De Gentenaar; Mediafin: De Tijd.
Bron: Betaalde verspreiding: CIM, Echtverklaringen verspreiding pers.

sten (VRM, 2015). Bij het uitgebreide aanbod van gratis bladen zijn de bekendste voorbeelden Metro, Rondon, De Streekkrant en de Zondag. De recente ontwikkelingen op de markt van de periodieke bladen komen verder aan bod.

Concentra en Corelio richtten in 2013 Mediahuis op; een joint venture rond hun papieren en digitale uitgeversactiviteiten. Door de oprichting van Mediahuis zijn er nog 2 grote media-bedrijven actief binnen de sector van de kranten, die goed zijn voor 96% van de betaalde verspreiding binnen de markt. De Tijd staat in voor de overige 4%. De **betaalde verspreiding** daalt voor het geheel van de kranten van 1.008.006 in 2000 tot 911.517 in 2014. Zonder de digitale betaalde verspreiding is deze achteruitgang nog sterker: van 1.008.006 in 2000 tot 863.603 in 2014. De totale digitale verspreiding nam toe van 4.909 in 2010 tot 47.914 in 2014. De Standaard en De Tijd weten hun totale betaalde verspreiding te verhogen van 2010 tot 2014 omdat de digitale verspreiding meer toeneemt dan dat de verspreiding van print afneemt. Bij de andere kranten neemt de digitale verspreiding eveneens toe van 2010 tot 2014, maar de verspreiding van print daalt sterker (CIM, echtverklaringen verspreiding pers).

De **marktaandeelen** voor de dagbladen kunnen bepaald worden op basis van de betaalde verspreiding, inclusief 'digitale betaalde' verspreiding. Corelio en Concentra verliezen van 2000 tot 2014 wat marktaandeel, waardoor het marktaandeel van hun joint venture Mediahuis daalt van 62% in 2000 naar 59% in 2014. Het marktaandeel van De Persgroep stijgt in deze periode van 33% tot 37%. De Tijd (Mediafin - De Persgroep/Rossel) verliest eveneens wat marktaandeel in deze periode: van 5% naar 4%. De gratis Metro (Concentra & Rossel) is volgens de cijfers van de machineoplage de derde grootste krant, na Het Nieuwsblad/De Gentenaar (Mediahuis) en Het Laatste Nieuws/Nieuwe Gazet (De Persgroep). De webbezoeken komen aan bod bij de bespreking van de nieuwsportalen.

Nieuwsportalen

Volgens de SCV-survey gebruikte in 2015 64% van de volwassen Vlamingen **het internet om het nieuws te volgen**: 32% doet dit dagelijks, 53% minstens wekelijks (inclusief dagelijks gebruik).

Het gemiddeld aantal **unieke bezoekers per dag** neemt voor de meeste nieuwsportalen, uitgezonderd Standaard.be en cobra.be, toe over het voorbije jaar. Cobra.be hield eind augustus 2015 op te bestaan. Canvas is het merk waar sindsdien het kunst- en cultuuraanbod online ondergebracht wordt. Het Laatste Nieuws en Het Nieuwsblad zijn met meer dan een miljoen bezoekers de meest populaire nieuwsportalen. Het zijn tevens de meest populaire kranten. Na deze nieuwsportalen gelieerd aan populaire kranten volgen de VRT-themasites met 740.742 bezoekers en De Standaard met bijna 383.420 bezoekers. De overige nieuwsportalen trekken wat minder volk, maar blijven dagelijks goed voor gemiddeld meer dan 200.000 bezoekers.

Naast de hierboven genoemde nieuwsportalen ontstaan uit de traditionele media, ontwikkelde zich een nieuw aanbod aan **onafhankelijke digitale journalistiek**. Newsmonkey.be, Express.be, Apache.be, DeWereldMorgen.be, Doorbraak.be, rekto:verso.be, Zeronaut.be en StampMedia.be verenigen zich

4.133 Nieuwsportalen

Evolutie van het gemiddeld aantal unieke bezoekers per dag voor enkele nieuwsportalen van 2013 tot 2015, naar portal, in aantal.

	2013	2014	2015
Standaard.be	338.105	386.101	383.420
Demorgen.be	141.251	200.471	234.074
Nieuwsblad.be	645.547	811.863	1.004.651
Hln.be	690.499	1.009.362	1.303.548
Gva.be	161.349	213.447	254.597
Hbvl.be	122.935	177.082	218.875
VRT-themasites	388.412	500.466	740.742
Deredactie.be	219.605	275.999	277.773
Sporza.be	213.070	276.177	288.290
Cobra.be	8.838	8.474	7.633

Toelichting: Smartphones en tablets worden meegerekend in de studie. Sinds 2013 worden de cijfers voor niet-VRT-sites berekend op basis van het maandgemiddelde. Dit kan een zeer licht afwijkend cijfer geven. Geen cijfers voor tijd.be beschikbaar.

Bron: Metriweb via VRT-studiedienst.

in de koepel Media.21. Ook MO*/MO.be, een Vlaams kwartaalblad en nieuwswebsite die zich richt op internationale actualiteit, hoort tot deze koepel.

Tenslotte spelen de **sociale media** een steeds belangrijkere rol in de nieuwsverspreiding. Volgens het Mediaconcentratierapport (VRM, 2015) delen traditionele media intensief hun artikels op sociale media, met name Facebook en Twitter. In Vlaanderen zou ongeveer 50% van de bezoekers van nieuws-sites daar terecht komen via artikels die op Facebook werden gepost. Sociale media vormen in die zin een belangrijke toegangspoort om lezers naar hun onlineplatformen door te verwijzen. Daarnaast willen enkele digitale spelers zelf artikels aanbieden, waarbij de advertentie-inkomsten gedeeld worden met de uitgevers. In 2015 lanceerde Facebook 'Instant Articles', waarbij artikels binnen Facebook aangeboden worden.

Apple lanceerde in hetzelfde jaar de nieuwsapp 'Apple News' die standaard op haar mobiele toestellen wordt geïnstalleerd. In deze app kunnen uitgevers nieuwsberichten publiceren.

Mediagroepen

De Vlaamse Regulator voor de Media (VRM) identificeert in 2015 12 belangrijke **mediagroepen**. MEDIALAAN (de vroegere Vlaamse Media Maatschappij), Mediahuis en De Vijver Media maken elk deel uit van verschillende andere van de vermelde mediagroepen. Er hebben zich recent heel wat verschuivingen voorgedaan op de markt.

Concentra, Corelio, De Persgroep en Roularta Media Group hebben een grote **productdifferentiatie** via hun onderlinge samenwerking. Zij zijn vooral actief in de contentproductie en -aggregatie van de verschillende mediavormen met uitlopers in de distributie. Zo is MEDIALAAN (de vroegere Vlaamse Media Maatschappij) in handen van De Persgroep en van Roularta Media Group. Mediahuis is in handen van Concentra en Corelio. Bij de ontwikkeling van Stieve (supra) waren zeer veel verschillende Vlaamse mediagroepen betrokken. Momenteel is Stieve volledig in handen van MEDIALAAN. Telenet en Proximus (de nieuwe naam voor al de vroegere merken van Belgacom) vertrokken van de audiovisuele distributie, maar diversifieerden naar eigen televisiediensten, eigen televisiecontent met eigen omroepkanalen en andere hieraan gerelateerde mediaproducten.

De meest **opvallende wijzigingen** situeren zich **bij de uitgevers**, vooral actief in de wereld van tijdschriften. Sanoma Magazines Belgium richtte zich tot in 2010 vooral op de Vlaamse periodieke bladen. In 2011 kon het via zijn strategische alliantie met Corelio en De Vijver zijn audiovisuele poot versterken. In 2015 verkocht Sanoma een groot deel van zijn mediaproducten. Vooreerst kreeg in 2015 Liberty Global, het moederbedrijf van Telenet, groen licht van de Europese Commissie om via een overname van de aandelen van Sanoma en een deel van de aandelen van de andere eigenaars een

4.134 Mediaconcentratie

Media-aanbod van de belangrijkste mediabedrijven in Vlaanderen in 2015.

	Radio content + aggregatie	Radio distributie	Televisie content	Televisie aggregatie	Televisie distributie	Dagblad content + aggregatie	Periodiek blad content + aggregatie	Internet content + aggregatie	Internet distributie	Regie
Concentra	X		X	X		X	X	X		X
Corelio	X		X	X		X	X	X		X
De Persgroep	X		X	X		X	X	X		X
De Vijver Media	X		X	X			X	X		X
Mediahuis						X		X		X
MEDIALAAN	X		X	X	X			X		
Proximus		X	X	X	X			X	X	X
Roularta Media Group	X		X	X		X	X	X		X
Sanoma Media Belgium						X	X	X		X
Telenet		X	X	X	X		X	X	X	X
Think Media				X			X	X		X
VRT	X		X	X				X		X

Bron: VRM, 2015.

meerderheidsparticipatie van 50% te nemen in De Vijver Media (dat de omroepen Vier en Vijf uitbaat). Sanoma stootte de lokale radioketen Story FM af. Verder heeft Sanoma medio 2015 besloten om Humo, Story en TeVe Blad te verkopen aan De Persgroep. De licentie voor het maandblad Vitaya wordt eveneens overgedragen aan De Persgroep. Sanoma zou zich binnen de periodieke bladen voortaan focussen op de segmenten Vrouwen, Wonen en Decoratie, waaronder Libelle en Feeling. Ten slotte zette Sanoma haar lineaire televisiekanaal Libelle TV stop op 1 juli 2015, waarbij het aangaf meer te gaan inzetten op online video via het Libelle YouTube kanaal en de Libelle site. In 2016 lanceerde Sanoma een Libelle TV app, en ging de licentie van Marie Claire Belgische editie over naar Edition Ventures, bekend van onder meer Elle en Psychologie in België. Edition Ventures nam eind 2015 ook al 'Actief Wonen' over van de ProduPress Groep. Think Media, bekend voor zijn mannenbladen P-Magazine, Ché en Menzo, is begin 2016 volledig in vereffening gegaan. Het zag eerder al de magazinepoot verdwijnen: het verkreeg half juni 2015 gerechtelijke bescherming, waarna overnemers gezocht werden voor de bladen. Verder zijn er tijdschriften die de uitgave van de papieren versie stopzetten of verminderen en voluit gaan voor digitaal. Vanaf 2016 zal 'Joepie' nog vier keer per jaar verschijnen, telkens in een 'special' rond mode, beauty, body en relaties. Er wordt ingezet op de website, een app en de sociale media. Het reis magazine Grande verdwijnt in 2016 in gedrukte vorm en blijft enkel bestaan als digitaal platform (www.grande.be).

Beschikbare middelen

Een divers en kwalitatief aanbod via al deze kanalen en aanbieders veronderstelt de beschikbaarheid van de nodige finan-

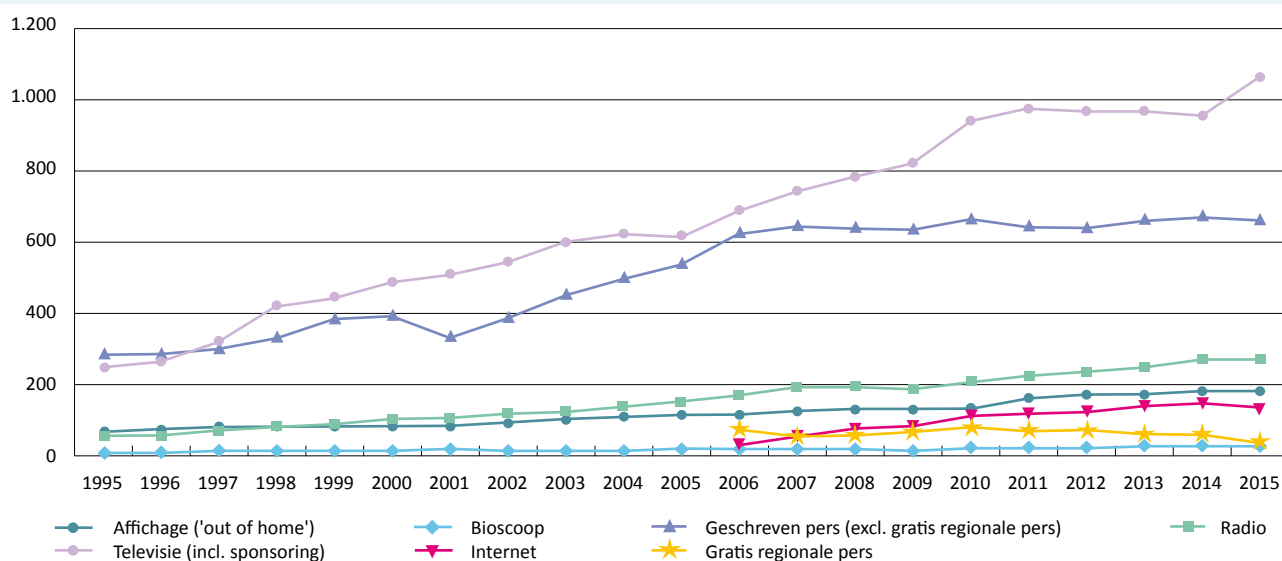
ciële middelen. De middelen voor de mediamarkt komen onder druk te staan voor verschillende marktspelers. De VRT wordt door enkele maatregelen uit de beheersovereenkomst gedeeltelijk gevrijwaard tegen deze marktmechanismen. In dit deel worden de leefbaarheid van het commercieel en het openbaar media-aanbod besproken.

Leefbaarheid commercieel media-aanbod

De omroepen, de uitgevers maar ook de distributeurs proberen tot nieuwe overeenkomsten te komen om het hoofd te bieden aan de dalende reclame-inkomsten. De Vlaamse kranten zien dat hun artikels gekopieerd of overgenomen worden door anderen zonder bronvermelding, waardoor ze de advertentie-inkomsten mislopen. Concentra Media, Corelio, de Persgroep Publishing, Mediafin en Roularta Media Group ondertekenden in dit kader het fair use charter, waarbij ze zich bereid verklaren om een aantal voorwaarden te respecteren in geval van het hergebruik van nieuwsberichten. Ook de trend waarbij enkele digitale spelers zoals Facebook of Apple zelf artikels aanbieden (zie boven), waarbij de advertentie-inkomsten gedeeld worden met de uitgevers, is mogelijks een goede stap in de richting van een billijke vergoeding voor de kranten voor het gebruik van hun artikels. Televisieprogramma's worden opgenomen of opgevraagd en op een later tijdstip bekeken waarbij de reclameblokken doorgespoeld kunnen worden. Hier werden ook reeds verschillende opties tegen het licht gehouden, waaronder het betalend maken van het doorspoelen van reclame of het meer aantrekkelijk maken van de advertenties door ze af te stemmen op de cliënt. Door het tv-kijken via nieuwe platformen wordt het bovendien mogelijk om de traditionele distributeurs te omzeilen. Proximus sloot met Netflix een akkoord waardoor Netflix via de decoder van Proximus-tv kan bekeken

4.135 Reclamedruk

Evolutie van de jaarmzet op de reclamemarkt, van 1995 tot 2015, op basis van de verklaringen van de betrokken regies en reclamedragers, brutocijfers in miljoen euro.

Toelichting: omdat deze cijfers geen rekening houden met de talrijke tariefkortingen, geven ze eerder de aanwezigheid van reclame dan de reclame-investeringen weer. Voor het internet omvatten de MDB-cijfers slechts een klein deel van de markt: internationale spelers (onder andere google, facebook, youtube) en bepaalde categorieën van advertenties waaronder video maken geen deel uit van het onderzoek.

Bron: CIM, Nielsen.

worden. Het beleid wil verder inzetten op de audiovisuele productiesector en de ontwikkeling van lokale inhoud en creativiteit binnen de context van een wijzigend media-ecosysteem waar traditionele media uitgedaagd worden door (buitenlandse) nieuwe spelers en formats.

De cijfers voor de **reclamedruk** geven enige verschuivingen aan. Op een kleine terugval in 2001 na, neemt de aanwezigheid van reclame in het totaal van de traditioneel gemeten media affichage, bioscoop, geschreven pers (exclusief gratis regionale pers), radio en televisie gestaag toe van 1995 tot 2015. De toename is in het voorbije jaar groter dan gemiddeld in deze periode. Televisie kaapt in 2015 het grootste deel van de koek weg, gevolgd door de geschreven pers. Bij televisie stijgt de reclamedruk sterk in het voorbije jaar. Het cijfer voor de reclamedruk voor televisie was nog nooit zo hoog. Bij de geschreven pers (excl. gratis regionale pers) neemt in het voorbije jaar de reclamedruk terug af nadat er de twee voorgaande jaren een stijging was. Deze afname geldt voor het voorbije jaar enkel voor de dagbladen. Voor de magazines is er een sterke toename in de reclamedruk nadat er vier jaar op rij een daling was. Tegenover 2010 is er een lichte achteruitgang in de reclamedruk voor de dagbladen en een zeer sterke achteruitgang voor de gratis regionale pers. De reclamedruk voor de magazines blijft sinds 2010 ongeveer gelijk. De reclamedruk binnen de radiosector nam sinds 1995 bijna toe met een factor 5 en bleef sinds 2009 stijgen om in het voorbije jaar vrij constant te blijven. Voor de bioscoop, voor affichage en het internet is er sinds 2010 een toename van de reclamedruk.

Volgens IAB Europe (2016), die naast beeldadvertenties ook de investeringen in zoekmotoren en zoekertjes meet, steekt in 2015 de Europese **onlinereclamemarkt** (27 landen) met 36,4 miljard euro de Europese televisiemarkt (33,3 miljard euro) voorbij. De maturiteit van de online advertentiemarkt wordt gemeten via de online advertentie-uitgaven per persoon: in 2015 ligt deze maturiteit in België boven het Europees gemiddelde (respectievelijk 72,3 versus 49,6 euro). Hiermee behaalt België de zevende plaats na het Verenigd Koninkrijk (181,7), Noorwegen (153,3), Denemarken (146,3), Zweden (133,9), Zwitserland (99,5) en Nederland (94,1).

Bij de omroepen zorgen **uitgesteld kijken**, video on demand, webtelevisie en mobiele televisie ervoor dat de kijker steeds beter kan kiezen, wat hij waar en wanneer en via welk toestel zal bekijken. Het gemiddeld maandelijks aandeel uitgesteld tv-kijken, tot 6 dagen na uitzending, op het totaal kijkvolume is van het eerste semester van 2010 tot het tweede semester van 2015 gestegen van 2,6% tot 8,3%. Bij het uitgesteld kijken wordt maar liefst 80% van de reclame doorgespoeld (CIM Audimetrie/researchdienst VMMa, VVA 18-54/peak/jan-mei 2011), waardoor (klassieke reclamespots op) de commerciële zenders minder interessant worden voor de adverteerders (Van Der Velden, 2011).

De VRM (2015) stelde op basis van de overzichten van Inside TV voor de eerste jaarhelft van 2015 een lijst samen van het aantal **productiehuizen** en producties per zender. Hieruit blijkt dat de VRT, MEDIALAAN en De Vijver Media 84% van de producties uit deze lijst in programmering hebben of zullen nemen. De VRT doet volgens deze lijst een beroep op 51 pro-

4.136 Uitgesteld tv-kijken

Gemiddeld maandelijks aandeel uitgesteld tv-kijken tot 6 dagen na uitzending op het totaal kijkvolume, van 2010 tot 2015, in %.

	Eerste jaarhelft	Tweede jaarhelft
2010	2,6	3,2
2011	3,9	4,3
2012	4,9	5,3
2013	5,7	6,2
2014	6,4	6,8
2015	7,5	8,3

Toelichting: cijfers op basis van het CIM televisieonderzoek: totaal televisie, live+6, totale bevolking vanaf 4 jaar (exclusief gasten tot 2012, inclusief gasten sinds 2013), 24u.

Bron: CIM TV – Noord, GfK Audimetrie NV via VRT-studiedienst.

ductiehuizen voor 184 producties; MEDIALAAN op 27 productiehuizen voor 97 producties en De Vijver Media op 16 productiehuizen voor 41 producties. Er werden in de eerste jaarhelft van 2015 in het totaal 16 productiehuizen vermeld die 5 of meer producties verzorgden in opdracht van een andere partij. VRT-televisie realiseerde in 2015 33,9% van de programma's (televisieproductiebudget) via externe productiehuizen en 66,1% van de programma's werd intern geproduceerd. Dit zijn dezelfde percentages als in 2013. In 2014 was dat respectievelijk 30,7% en 69,3% (VRM, 2015, 2016). De Vlaamse productiehuizen leveren in 2015 voor 63,4 miljoen euro diensten aan de VRT. In 2014 was dat 65,8 miljoen euro, in 2013 63,9 miljoen euro (VRT).

Begin 2014 zorgde een wijziging aan het Mediadecreet voor de invoering van een **stimuleringsregeling voor de audiovisuele sector**. Iedere dienstenverdelers dient voortaan deel te nemen aan de productie van audiovisuele werken, ofwel onder de vorm van een financiële bijdrage die bestaat uit een coproductie van audiovisuele werken, ofwel een financiële bijdrage aan het Mediafonds van het Vlaams Audiovisueel Fonds. In 2015 koos één dienstenverdelers voor een investering in een coproductieproject en de overige zes dienstenverdelers kozen voor een bijdrage aan het VAF. Deze bijdrage aan het VAF bedroeg in 2015 ongeveer 2,8 miljoen euro (VRM).

Om de leefbaarheid van de **regionale omroepen** te verhogen krijgen ze jaarlijks een **bereikvergoeding** gelijk aan het product van 2,3 euro (geïndexeerd) met het totaal aantal abonnees in het Nederlandse taalgebied van de dienstenverdelers op 31 december twee jaar voor de vergoeding. Het bedrag dat in 2015 als bereikvergoeding aan de negen regionale omroepen werd uitgekeerd, was ongeveer 6 miljoen euro (VRM). In het kader van een samenwerkingsovereenkomst met de Vlaamse Regering krijgen de regionale omroepen ook structurele subsidies.

Leefbaarheid VRT

De VRT is via zijn dotatie en de compensatieprocedure minder gevoelig voor een daling van advertentie-inkomsten. Wanneer de inkomsten uit commerciële communicatie voor radio of voor televisie onder een bepaald minimumbedrag vallen, treedt

4.137 Inkomsten VRT

Evolutie van de opbrengsten van de VRT, van 2011 tot 2015, in miljoen euro.

Opbrengsten uit:	2011	2012	2013	2014	2015
1. Overheidsfinanciering	280,9	291,8	294,4	290,7	277,1
2. Distributie-inkomsten	22,4	27,2	26,3	27,6	33,4
3. Boodschappen van algemeen nut	10,1	9,4	9,8	9,8	9,8
4. Commerciële communicatie	54,9	61,0	61,4	65,6	65,5
*Radioreclame	38,0	39,7	40,5	43,0	42,8
*Sponsoring radio	2,1	2,0	1,8	1,9	1,7
*Sponsoring tv	9,7	14,8	14,2	15,0	14,3
*Sponsoring niet-uitgezonden evenementen	3,5	2,5	2,7	2,8	3,3
*Reclame op internet en mobiele platformen	1,4	1,5	1,7	2,0	2,7
*Productplaatsing	0,2	0,5	0,5	0,9	0,7
5. Exploitatie van afgeleiden	7,6	7,6	6,9	8,0	6,6
6. Andere commerciële exploitatie	2,2	1,8	1,7	2,2	1,6
7. Andere inkomsten	7,7	13,8	10,0	12,5	9,8
8. Ruilen	34,3	33,5	38,4	38,0	37,4
Totaal	420,1	446,1	448,9	454,4	441,2

Bron: VRT-studiedienst.

de compensatieprocedure in werking. Anderzijds werden ook enkele normen in de beheersovereenkomst 2012-2016 ingeschreven om de commerciële sector te beschermen of te stimuleren. Zo worden de inkomsten uit reclame en sponsoring beperkt en moet de VRT minstens 25% van haar televisieproductiebudget aan bestellingen bij externe productiehuisen besteden.

Van 2011 tot 2014 vergrootte de VRT zijn **bedrijfsinkomen** van 420 tot 454 miljoen euro. In het voorbije jaar zakt zijn inkomen terug tot 441 miljoen euro. De groei van 2011 tot 2014 volgde vooral uit de toename van de overheidsfinanciering en van de inkomsten uit de commerciële communicatie. De daling in het voorbije jaar is vooral toe te schrijven aan de overheidsfinanciering.

De **overheidsfinanciering** is na een daling van 307 miljoen euro in 2009 naar 281 miljoen euro in 2011, terug gestegen tot 294 miljoen in 2013. Sindsdien daalde de dotatie opnieuw tot 277 miljoen euro in 2015. In het kader hiervan werden bepaalde verplichtingen die opgenomen waren in de beheersovereenkomst 2012-2016 bijgestuurd voor het jaar 2015, waarvan enkele reeds aangehaald werden: OP12 en Cobra verdwijnen en de structurele dagprogrammatie van Canvas mag geschrapt worden.

De inkomsten uit de **commerciële communicatie** (inclusief boodschappen van algemeen nut) mogen jaarlijks netto maximaal 68,4 miljoen euro omzet (geïndexeerd in 2015: 70,6 miljoen euro) bedragen en moeten minstens 85% van de begrensde bedragen zijn. In 2015 werd de eerste bovengrens met 4,7 miljoen euro overschreden. De tweede bovengrens van 16,5 miljoen euro (geïndexeerd in 2015: 17,0 miljoen euro) voor televisiesponsoring en televisievisibiliteit gegeven in het kader van sponsoring van niet-uitgezonden evenementen, wordt eveneens overschreden.

Kwaliteitsvol medialandschap

'De pers als vierde macht en haar rol als venster op de wereld, is ontegensprekelijk een belangrijke bouwsteen in onze maatschappij. De mediagebruiker vertrouwt op de media om accuraat geïnformeerd te worden.' (Beleidsnota Media 2014-2019, p. 24) Vooreerst wordt onderzocht hoe de Vlaming het media-aanbod beoordeelt. Vervolgens komen een aantal kwaliteitscriteria aan bod voor het nieuws en de nieuwsmedia, de identiteit en de diversiteit van de Vlaamse cultuur.

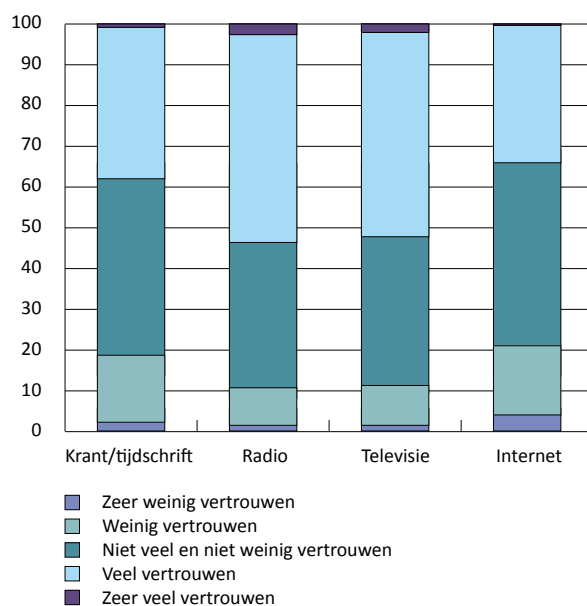
Beoordeling van de media door de Vlaming

De Vlaming wordt steeds meer overspoeld door informatie van een groeiend aantal aanbieders. Via blogs en sociale media kan zowat iedereen wereldwijd publiceren. In dit kluwen groeit de nood aan geloofwaardige en betrouwbare informatiebronnen. Eerst wordt het vertrouwen van de Vlaming in de media onderzocht. Vervolgens komen zijn klachten aan bod.

Het aandeel Vlamingen met **vertrouwen in de juistheid van de berichtgeving** is het grootst voor radio en televisie. 53% heeft (zeer) veel vertrouwen. Voor de geschreven pers (38%) en het internet (34%) ligt dat percentage wat lager. Het aandeel volwassen Vlamingen met weinig vertrouwen in de media is vrij stabiel sinds 2007: ongeveer 1 Vlaming op 10 heeft weinig vertrouwen in de juistheid van de berichtgeving van radio- of televisieprogramma's; ongeveer 1 Vlaming op 5 heeft weinig vertrouwen in de juistheid van de berichtgeving in kranten- of tijdschriftartikels of van webpagina's die nieuws brengen.

4.138 Vertrouwen juistheid berichtgeving

Aandeel Vlamingen dat (zeer) weinig vertrouwen, niet veel en niet weinig vertrouwen of (zeer) veel vertrouwen heeft in de juistheid van de berichtgeving van de media, 2015, in %.

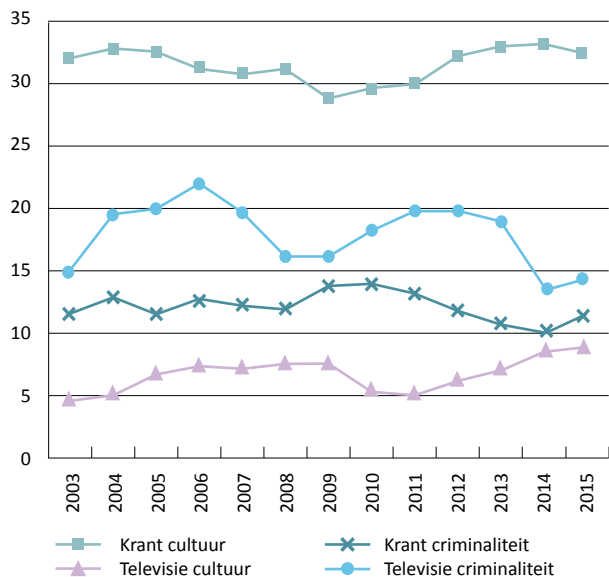

Bron: SCV-survey 2015.

4.139 Cultuur en criminaliteit in het nieuws

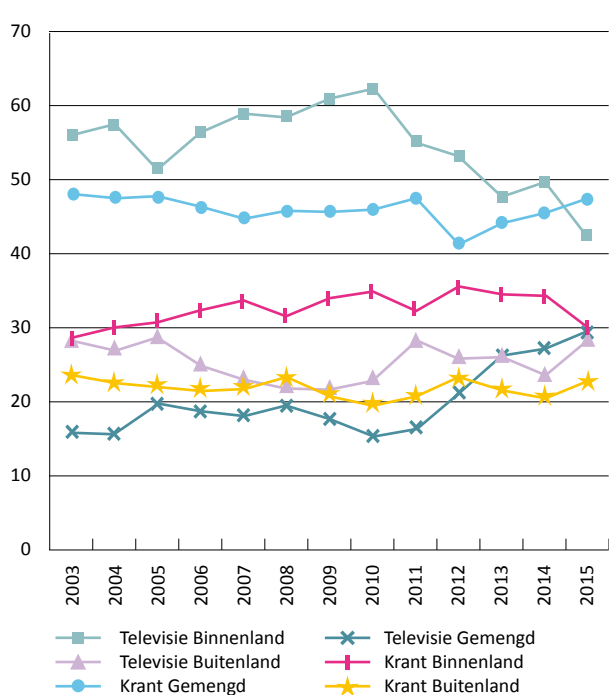
Evolutie van het aandeel nieuws over cultuur en criminaliteit in de zendtijd van de 19-uur-journaals op Eén en VTM en in het aantal woorden in de Vlaamse kranten, van 2003 tot en met 2015 (eind september voor tv en eind december voor de kranten), in %.

Bron: Elektronisch Nieuwsarchief ENA.

4.140 Binnen- en buitenlandse nieuwsitems

Evolutie van het aandeel binnenlands, buitenlands en gemengd nieuws in de zendtijd van de 19-uur-journaals op Eén en VTM en in het aantal woorden in de Vlaamse kranten, van 2003 tot en met 2015 (eind september voor tv en eind december voor de kranten), in %.

Bron: Elektronisch Nieuwsarchief ENA.

Het monitoren van de kwaliteit van de berichtgeving gebeurt via de **klachten** bij de Raad voor de Journalistiek, die instaat voor de naleving van de journalistieke beroepsethiek, en bij de Vlaamse Regulator voor de Media. In de 13 jaar dat de Raad actief is, werden 597 klachtendossiers ontvangen. De meeste gingen over 'onzorgvuldige berichtgeving' (381) en 'privacy' (248), maar ook 'unfaire handelswijze' (opgenomen als categorie sinds 2007; 56) en 'geen wederwoord' kwamen in meer dan 50 dossiers voor. De Vlaamse Regulator voor de Media nam in de 10 jaren van zijn bestaan al 502 beslissingen. De hoofdmoot van de beslissingen betreft de naleving van reclameregels en andere mediaregelgeving (65% voor de periode 2006-2015 en 78% in 2015) en ambtshalve onderzoeken en storings van radio-omroepen (25% voor de periode 2006-2015 en 9% in 2015). Het aantal dossiers dat betrekking heeft op de naleving van reclameregels en andere mediaregelgeving is in 2015 dubbel zo hoog als gemiddeld van 2006 tot 2014 (61 dossiers in 2015 versus gemiddeld 29 dossiers van 2006 tot 2014). Het aantal storingsklachten van de radio-omroepen is laag sinds 2011.

Kwaliteit nieuws(media)

De kwaliteit van het nieuws ligt het mediabeleid nauw aan het hart. Het Elektronisch Nieuwsarchief ENA stoffeert het beleidsmatige en publieke debat over de inhoud van de Vlaamse nieuwsberichtgeving. De VRT moet ingevolge de beheersovereenkomst extra inspanningen leveren inzake buitenlandberichtgeving, onderzoeksjournalistiek en cultuur.

Het Elektronisch Nieuwsarchief ENA onderzoekt het nieuws op basis van de aandacht voor criminaliteit, cultuur en buitenlands nieuws. Pluriforme berichtgeving veronderstelt voldoende aandacht voor minder toegankelijke onderwerpen zoals cultuur en buitenlands nieuws en geen overdreven aandacht voor populaire onderwerpen, waaronder criminaliteit. Het televisienieuws wordt aan de hand van het tijdsdeel van de betreffende nieuwsitems binnen de 19-uur journaals op Eén en VTM van januari 2003 tot en met september 2015 onderzocht. De aanwezigheid van de belangrijkste thema's binnen de Vlaamse kranten wordt voor de periode 2003 tot eind 2015 onderzocht op basis van het aandeel woorden binnen de betreffende nieuwsitems van al de kranten (inclusief Metro). Bij de kranten worden ook de bijlagen (o.a. cultuur, literatuur, economie, wonen, vakantie,...) opgenomen.

Vooreerst valt op dat er over de beschouwde periode relatief gezien meer aandacht is voor **cultuur** binnen het geheel van de kranten dan binnen de televisiejournaals. Dit kan er mee samenhangen dat ook de bijlagen, waaronder cultuurbijlagen, meegerekend worden bij de kranten. De aandacht voor cultuur was in de beschouwde periode nooit zo hoog als in 2014. Ook in 2015 is de aandacht voor cultuur hoger dan gemiddeld in de periode 2003 tot 2015, maar voor de kranten was er een lichte afname tegenover 2014. De aandacht voor **criminaliteit** was in de beschouwde periode nooit zo laag als in 2014, maar in 2015 is er terug een toename in deze aandacht. Voor de televisiejournaals blijft de aandacht voor criminaliteit in 2015 lager dan gemiddeld sinds 2003, voor de kranten is het aandeel van 2015 gelijk aan het gemiddeld aandeel sinds 2003.

De **buitenlandberichtgeving** is sterker vertegenwoordigd in de krant dan in de televisiejournals, al is dat verschil tussen beide media afgenomen sinds 2010. Ook hier kunnen de bijlagen een rol gespeeld hebben. Bij de televisiejournals is er sinds 2010 een duidelijke toename van het buitenlands nieuws. Het aandeel binnenlands nieuws bij televisie was sinds 2003 nog nooit zo laag. Bij de krant is dit aandeel stabiel dan bij televisie, maar ook bij de krant is het aandeel buitenlands nieuws in 2015 het hoogst sinds 2005. De buitenlandberichtgeving kan onder de vorm van zuivere buitenlandberichtgeving of in de vorm van gemengd nieuws gebeuren. Om de toegankelijkheid van het buitenlands nieuws te verhogen, wordt het in verband gebracht met de eigen regio. Zo kan men een Vlaming betrekken in een ramp interviewen. Bij de krant is het gemengd nieuws veel sterker aanwezig dan het zuiver buitenlands nieuws. Bij de televisie is dat verschil eerder klein sinds 2013 en daarvoor was het zuiver buitenlands nieuws sterker vertegenwoordigd dan het gemengd nieuws. Terwijl Eén en VTM in 2015 een gelijkaardig aandeel halen voor gemengd nieuws (respectievelijk 30% en 29%), is het buitenlands nieuws sterker vertegenwoordigd bij Eén (35% versus 23%). Ook over de kranten is er een sterk verschil in het aandeel gemengd dan wel zuiver buitenlands nieuws.

Identiteit en diversiteit van de Vlaamse cultuur

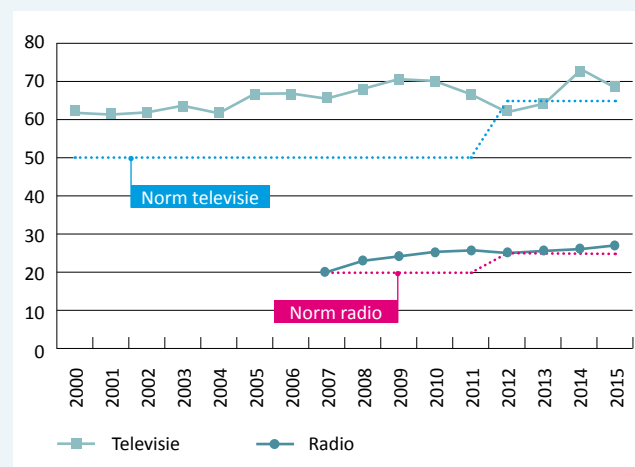
Het behoud van de eigen culturele identiteit binnen de media is een belangrijke beleidsdoelstelling. De VRT is voor het beleid een belangrijke partner in het bewaken van deze culturele identiteit via de inhoudelijke diversiteit en de Vlaamse verankering van zijn aanbod. De culturele identiteit mag in een samenleving gekenmerkt door culturele diversiteit echter niet te eng geïnterpreteerd worden: iedere bevolkingsgroep moet in en door de media vertegenwoordigd worden. De media moeten hierbij een spiegel zijn van onze culturele diversiteit en onze maatschappij.

Vlaamse identiteit

In de beheersovereenkomst 2012-2016 is de **Vlaamse identiteit** een belangrijk aandachtspunt voor de VRT. De normen werden in deze beheersovereenkomst verstrengd.

4.141 Vlaamse identiteit op VRT

Evolutie van het aandeel Vlaamse producties in de muziektijd van de VRT-radio en van het aandeel Vlaamse (co-)producties van de VRT in de uitgezonden tv-programma's tussen 18 en 23 uur, van 2000 tot 2015, in %.

Bron: VRT-studiedienst.

In 2015 is 26,4% van de muziek op alle **VRT-radio's** een Vlaamse muziekproductie, waarmee de norm van 25% is gehaald. Dit aandeel was nog nooit zo hoog sinds 2007. 30% van de muziektijd op Radio 2 en 15% van de muziektijd op Radio 1 moet bestaan uit Nederlandstalige muziek. In 2015 is 15,8% van de muzieknummers op Radio 1 Nederlandstalig tegenover 10,8% in 2011. Op Radio 2 is dat 30,9% in 2015 tegenover 25,4% in 2011.

Het aandeel van de Vlaamse (co-)producties moet volgens de beheersovereenkomst minstens 65% van de totale output op de **VRT-televisiekanalen** Eén en Canvas, uitgezonden tussen 18 en 23 uur, bedragen. Dit aandeel bedraagt 68,3% in 2015 tegen 72,9% in 2014 en 64,3% in 2013.

De VRT blijft een belangrijke hefboom voor **nieuwe audiovisuele creaties** al daalt het totaal aantal uren zendtijd ingenomen door nieuwe tv-programma's van de VRT sterk in het voorbije jaar. In 2015 is 3.980 uren zendtijd ingenomen door nieuwe

4.142 Eigen productie VRT

Aandeel in de zendtijd van elke inhoudscategorie voor televisieprogramma's in eigen productie (eerste uitzendingen) en in de totale uitzendingen van de VRT-televisie, van 2010 tot 2015, in %.

	Eerste uitzending/ eigen productie						Totaal					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Fictie eigen	9	8	6	6	5	7	11	11	12	10	11	12
Fictie aankoop	0	0	0	0	0	0	29	33	33	32	30	33
Ontspanning en vrije tijd	19	26	25	19	18	18	15	15	14	14	16	16
Muziek	2	2	4	5	5	6	2	2	3	4	4	3
Sport	15	11	12	18	26	22	12	9	9	6	10	8
Nieuws	20	20	15	16	14	17	7	7	6	5	6	6
Informatieve programma's	36	32	38	37	32	30	24	23	24	30	24	21
Totaal aantal uren	3.279	3.249	4.286	4.124	4.828	3.980	9.968	10.033	13.365	15.261	15.883	12.391

Bron: VRT-studiedienst.

tv-programma's die door de VRT werden geproduceerd. In 2014 was dat nog 4.828 uur. Hierin zitten coproducties en producties in opdracht vervat. De scherpe daling is waarschijnlijk gedeeltelijk te verklaren door de stopzetting van OPI2, dat sinds 14 mei 2012 operatief was. In 2011 was 3.249 uren zendtijd ingenomen door eerste uitzendingen van eigen producties. Met inbegrip van herhalingen was het volume eigen producties 58,7% van de netto programmazendtijd in 2015 tegenover 62,7% in 2014. Ondanks de sterke daling in het aantal uitzendingen in het voorbije jaar, is bijgevolg de relatieve daling in het aantal uren voor de eigen producties nog sterker. Voor het aantal eigen nieuwe producties is dit aandeel 32,1%, wat hoger is dan het aandeel in 2014 (30,4%). Nieuws en duiding en programma's die strategisch belangrijk zijn, horen in principe tot de interne productie.

Culturele diversiteit

De media moeten een afspiegeling zijn van de maatschappij en zorgen voor een genuanceerde beeldvorming over de verschillende groepen in de maatschappij. Diversiteit betekent volgens de beleidsnota media 2014-2019 behalve aandacht voor etnisch-culturele minderheden ook aandacht voor gender, seksuele identiteit, handicap, leeftijd en sociaaleconomische status (armoede). De openbare omroep heeft hierbij een voorbeeldfunctie te vervullen. Een doeltreffend diversiteitsbeleid impliceert meer gelijkheid op het vlak van programmatie, personeelsbeleid, bereik en beeldvorming.

In de beheersovereenkomst 2012-2016 worden streefcijfers voor de diversiteit van het **personeelsbestand** van de VRT opgenomen: tegen eind 2014 1,5% personen met een handicap en 4% nieuwe Vlamingen; 40% vrouwen binnen het totaal personeelsbestand en 33% vrouwen in het management. In 2015 is 1,2% van de personeelsleden een persoon met een handicap, 2,9% is een persoon met een migratieachtergrond en 39% is vrouw. Binnen het management is 22% vrouw (VRT jaarverslag 2015).

De VRT voert een jaarlijkse monitoring uit met betrekking tot de evenwichtige vertegenwoordiging van de **doelgroepen** vrouwen, nieuwe Vlamingen en personen met een handicap in de **Vlaamse prime-time programma's**. In 2015 is 8,6% van de sprekende actoren in de niet-aangekochte programma's van Eén, Canvas en Ketnet een nieuwe Vlaming, 38% is vrouw en 0,9% een persoon met een handicap. De nieuwe Vlamingen en de vrouwen zijn in 2015 beter vertegenwoordigd dan in 2012,

wat niet geldt voor de personen met een handicap. De vrouwen zijn beter vertegenwoordigd in fictie dan in non-fictie. De nieuwe Vlamingen beter in non-fictie dan in fictie.

Om het **bereik** bij nieuwe Vlamingen te vergelijken met het bereik bij de andere Vlamingen, werden in 2014 494 nieuwe Vlamingen en 2.011 andere Nederlandstalige inwoners (minstens 15 jaar) van Vlaanderen en Brussel bevroegd. Zowel het dagbereik als het totale bereik van radio en televisie, beperkt tot de merken van de VRT, MEDIALAAN en De Vijver Media, is kleiner bij de nieuwe Vlamingen dan bij de Vlamingen in het totaal. Het verschil tussen beide is meer uitgesproken bij het dagbereik dan bij het totale bereik. Nieuwe Vlamingen kijken en luisteren dus minder naar de traditionele televisiemerken in Vlaanderen dan de modale Vlaming en als ze het wel doen, dan doen ze dat minder frequent dan de modale Vlaming. Deze trends worden tevens teruggevonden in de bereikcijfers voor de VRT. Voor de onlineproducten van de VRT is er weinig verschil tussen beide groepen.

4.144 Mediagebruik nieuwe Vlamingen

Dagbereik en totaal bereik van de media voor de nieuwe Vlamingen en de andere Vlamingen in 2014, naar medium, in %.

	Totaal bereik		Dagbereik	
	Nieuwe Vlaming	Vlaming	Nieuwe Vlaming	Vlaming
Tv	84	92	71	83
VRT tv	77	86	52	65
Radio	74	84	59	72
VRT radio	66	75	45	57
VRT online	43	42	13	16
Totaal VRT	90	94	70	81

Toelichting: De cijfers betreffen het medium radio en televisie, via welke platformen er ook geluisterd of gekeken wordt. 'Tv' en 'radio' gaat enkel over het bereik van de VRT, MEDIALAAN en SBS en dus niet om het totale televisiekijken of radioluisteren. Nieuwe Vlamingen zijn in deze studie personen die zelf geboren zijn buiten de EU15 of waarvan één van de ouders of grootouders geboren zijn buiten EU15.
Bron: VRT-Studiedienst.

4.143 Doelgroepen in beeld

Vertegenwoordiging van de doelgroepen binnen de interne producties/Vlaamse VRT-programma's, in 2012 en in 2015, naar doelgroep, in %.

	2012			2015		
	Nieuwe Vlamingen	Vrouwen	Personen met een handicap	Nieuwe Vlamingen	Vrouwen	Personen met een handicap
VRT totaal	6,2	33,8	1,0	8,6	38,0	0,9
VRT non-fictie	6,7	31,9	NB	9,6	35,2	NB
VRT fictie	4,7	41,5	NB	6,7	44,8	NB

Toelichting: NB betekent niet bekend.
Bron: VRT-Studiedienst.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

- Beheersovereenkomst tussen de Vlaamse Gemeenschap en de VRT 2012-2016, Brussel, 2011.
- Beheersovereenkomst tussen de Vlaamse Gemeenschap en de VRT 2016-2020, Brussel, 2016.
- Belgian Entertainment Association (2015). *Belgische muziekmarkt groeit eerste jaarhelft met bijna 6%*. Persbericht 27 augustus 2015, www.belgianentertainment.be/nl/belgische-muziekmarkt-groeit-eerste-halfjaar-met-bijna-6/, geraadpleegd op 29/7/2016.
- BIPT (2014). *Economische situatie van de telecomsector 2013*. Brussel: BIPT. www.bipt.be/nl/operators/telecom/statistieken/publicaties/economische-situatie-van-de-telecom-sector-2013, geraadpleegd op 5/7/2015.
- BIPT (2016). *Situatie markt elektronische communicatie*. Brussel: BIPT. www.bipt.be/nl/operators/telecom/statistieken/publicaties/situatie-van-de-elektronische-communicatiesector-2015, geraadpleegd 29/7/2016.
- Dalemans, I. (2011). *Reclame in het digitale tv-tijdperk. Houding van de commerciële televisiezenders in Vlaanderen*. Brussel: Vrije Universiteit Brussel.
- Gatz, S. (2014). *Beleidsnota Media 2014-2019*. Brussel: Vlaams Parlement.
- Gatz, S. (2015). *Beleidsbrief Media 2015-2016*. Brussel: Vlaams Parlement.
- Gatz, S. (2016). *Naar een duurzaam en toekomstgericht radiolandschap*, conceptnota aan de Vlaamse Regering. Brussel. www.svengatz.be/wp-content/uploads/VR-2016-1305-DOC-conceptnota-radiolandschap-1-nota.pdf, geraadpleegd op 29/7/2016.
- Gatz, S. (2016). *Nieuw radiolandschap wordt diverser en digitaler*. Brussel. cjsm.be/media/nieuws/nieuw-radiolandschap-wordt-diverser-en-digitaler, geraadpleegd op 29/7/2016.
- iMinds Digimeter, "Measuring Digital Media Trends in Flanders aug-oct 2015", Gent. www.iminds.be/nl/inzicht-in-digitale-technologie/digimeter/2015, geraadpleegd op 29/7/2016.
- Interactive Advertising Bureau (2016). *ADEX benchmark 2015: European online advertising expenditure*. www.iabeurope.eu/wp-content/uploads/2016/07/IAB-Europe_AdEx-Benchmark-2015-report_July-2016-V2.pdf, geraadpleegd op 29/7/2016.
- MICT (2015). *Een halfjaar Netflix in Vlaanderen: De hype voorbij?*. www.iminds.be/nl/inzicht-in-digitale-technologie/digimeter/netflix, geraadpleegd op 5/7/2015.
- MM (2016). *Marie Claire van Sanoma naar Ventures*. Persbericht 21 maart 2016. www.mm.be/news-nl-15427-marie-claire-van-sanoma-naar-ventures, geraadpleegd op 29/7/2016.
- Netflix (2016). *Q2 16 Letter to shareholders 18/7/2016*. files.shareholder.com/downloads/NFLX/2501979281x0x900152/4D4F0167-4BE2-4DC1-ACC7-759F1561CD59/Q216LettertoShareholders_FINAL_w_Tables.pdf, geraadpleegd op 29/7/2016.
- Norkring (2016). *2de Norkring DAB+ Forum*. Persbericht 16 maart 2016.
- Paulussen, S.; Panis, K.; Dhoest, A.; Van den Bulck, H. & Vandebosch, H. (2015). *De Vlaming over de VRT. Publieksbevraging 2015*. Brussel: Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media.
- Studiedienst Vlaamse Regering (2015). *ICT-monitor burgers. Deel: het gebrek aan digitale geletterdheid en digitale vaardigheden bij burgers*. Brussel: Studiedienst Vlaamse Regering.
- Vlaamse Regulator voor de Media (2015). *Mediaconcentratie in Vlaanderen: rapport 2015*. Brussel: Vlaamse Regulator voor de Media.
- Vlaamse Regulator voor de Media (2016). *Toezichtsrapport VRT - 2015*. Brussel: Vlaamse Regulator voor de Media. www.vlaamseregulatormedia.be/nl/over-VRM/rapporten/2015/toezichtsrapport-vrt-1, geraadpleegd op 29/7/2016.
- Van Der Velden, Erik o.l.v. Martijn Bal en Paul Rutten (2011). *De Vlaamse Media Maatschappij, het businessmodel van een omroeporganisatie onder druk door digitalisering en internationalisering*. Scriptie tot het bekomen van het diploma Master in het Cultuurmanagement. Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- VRT-studiedienst (2015). *Bereiksstudie 2014. Nieuwe Vlamingen*. Brussel: VRT.
- VRT (2016). *Jaarverslag 2015*. Brussel: VRT.
- Algemene Directie Statistiek en Economische informatie, FOD Economie, K.M.O., Middenstand en Energie (ADSEI): statbel.fgov.be/nl/statistieken/cijfers/index.jsp
- Anysurfer: www.anysurfer.be/nl
- Audimetrie: www.audimetrie.be
- Belgian Entertainment Association: www.belgianentertainment.be/nl/bea-of-belgian-entertainment-association/
- Belgisch Instituut voor postdiensten en telecommunicatie: www.bipt.be
- Centrum voor informatie over de media: www.cim.be
- Dekking digitale radio: www.digitalradio.vlaanderen/dekking/
- Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media, beleidsveld Media: cjsm.be/media/
- Digitale agenda Europese Commissie: ec.europa.eu/information_society/digital-agenda/
- Flemish Games Association: www.flega.be
- IAB Europe, Belgium: www.iab-belgium.be/
- Eurostat: ec.europa.eu/eurostat/web/information-society/overview
- Fonds Pascal Decroos: www.fondspascaldecroos.org; www.wobbing.eu
- iMinds: www.iminds.be/nl
- Mediatrix: adex.mediatrix.be/adstat/
- Raad voor de Journalistiek: www.rvdj.be
- Pro-music: www.pro-music.org/
- Survey Studiedienst Vlaamse Regering: www4.vlaanderen.be/dar/svr/Enquetes/Pages/Enquetes.aspx
- Vlaamse Radio- en Televisieomroep: www.vrt.be
- Vlaamse Regulator voor de Media: www.vlaamseregulatormedia.be
- Vlaams Audiovisueel Fonds: www.vaf.be/mediafonds/

DEFINITIES

Bereik Het aandeel van de betreffende bevolkingsgroep dat men over de betreffende periode (dag, week, maand, ...) bereikt.

Betaalde verspreiding kranten De betaalde verkoop is de som van de losse verkoop en de abonnementen. Bij de betaalde verspreiding kan al dan niet rekening gehouden worden met de digitale exemplaren.

Blog Is een persoonlijk online logboek van informatie dat de blogger wil meedelen aan zijn publiek. Meestal gaat het om tekst, maar soms ook foto's, video of audio.

Live +6 Het geheel van live kijken naar televisie en uitgesteld kijken tot zes dagen na uitzending.

Lineaire radio- of televisiedienst Betreft de (traditioneel gekende) radio's / televisiezenders die voor iedereen dezelfde programma's op hetzelfde tijdstip uitzenden.

Machineoplage Het aantal exemplaren dat in goede verkoopbare toestand van de pers komt en dat overeenstemt met de regelmatig te koop aangeboden of gratis verdeelde exemplaren en met de exemplaren voor een welbepaald en gerechtvaardigd gebruik met inbegrip van de reserve, maar met uitsluiting van onbruikbare, bevuilde of onvolledige exemplaren.

Marktaandeel radio Het aantal kwartieren dat op een gemiddelde dag naar een welbepaald radiostation is geluisterd, gedeeld door het aantal kwartieren dat naar alle radio's samen is geluisterd.

Marktaandeel tv-zenders Is het aandeel in het bereik (gewogen naar tijd) dat de zender haalt ten opzichte van de totale tv-consumptie.

Niet-lineaire radio- of televisiedienst Via deze dienst kan de kijker op eigen verzoek en op het door hem gekozen moment programma's en andere audiovisuele content (films, hoorspelen, ...) beluisteren/bekijken uit een programmacatalogus.

Operationele televisiediensten Hebben reeds een concreet programma-aanbod. Dit is niet voor al de erkende of aangemelde televisiediensten het geval. Deze zenden soms nog niet uit.

Relatief bereik Het aandeel radioluisteraars, televisiekijkers of internetgebruikers van de betreffende bevolkingsgroep die over de betreffende periode (dag, week, maand, ...) bereikt worden.

Televisiediensten Een audiovisuele omroepdienst, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen lineaire en niet-lineaire televisiediensten (zie aldaar).

Total screen Som van 'Total TV' (alle zenders, en satelliet-televisie) en ander schermgebruik (onder andere dvd, camera, pc, spelconsole, decoder betaaltelevisie, ...).

Unieke bezoekers websites Mensen die verschillende keren per dag de website bezoeken worden maar één keer meegeteld.

BLIKVANGERS

- De toeristisch-recreatieve sector is in 2015 goed voor 6,5% van de tewerkstelling (figuur 4.147).
- Het aantal overnachtingen in Brussel valt terug na de aanslagen in Parijs van november 2015 (figuur 4.150).
- De vakantieparticipatie steeg in 2014 naar 76,5%. Een gebrek aan financiële middelen wordt vaak vermeld als reden om niet op vakantie te gaan. Het Steunpunt vakantieparticipatie hielp nog nooit zoveel Vlamingen aan een vakantie of dagje uit (figuren 4.160, 4.162 en 4.163).

Het toeristisch beleid wil met een verbeterde marketingwerking het Vlaams toeristisch product nog beter verkopen en zo het rendement van de sector, het aantal overnachtingen en de tewerkstellingsgraad verhogen. In het eerste deel van dit hoofdstuk ligt de focus dan ook op Vlaanderen als toeristisch product.

Verder wil het beleid de volwaardige participatie aan toerisme voor iedere Vlaming mogelijk maken. Het tweede deel neemt daarom de Vlaming en zijn vakantiegedrag onder de loep.

Vlaanderen als bestemming

Dit eerste deel beschrijft het toeristisch product Vlaanderen. Daarbij gaat specifiek aandacht naar het belang van de toeristische sector voor de Vlaamse economie en werkgelegenheid. Een beschrijving van de omvang van het verblijfs- en dagtoerisme vervolledigt het eerste deel.

Economisch belang

Toerisme levert een belangrijke directe bijdrage aan de Vlaamse economie en de tewerkstelling. De sector is goed voor 4% van de omzet van alle bedrijven en 6,5% van de tewerkstelling.

Een gedetailleerde studie over het belang van de economische sector, op basis van de methode van de satellietrekening Toerisme of TSA (Tourism Satellite Account), bracht aan het licht dat de toeristische sector goed is voor 4,3% van de bruto toegevoegde waarde. Dit aandeel meet de sector op zich, zonder rekening te houden met de afnemers van de sector. Als we enkel kijken naar wat toeristen consumeren, zowel binnen als buiten de toeristische sector, dan zien we dat in 2014 de rechtstreekse bestedingen door en voor toeristen goed zijn voor 2,5% van de bruto toegevoegde waarde en ook 2,1% van het bruto binnenlands product. In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest ligt het aandeel van de toeristische sector op

4.145 Omzet

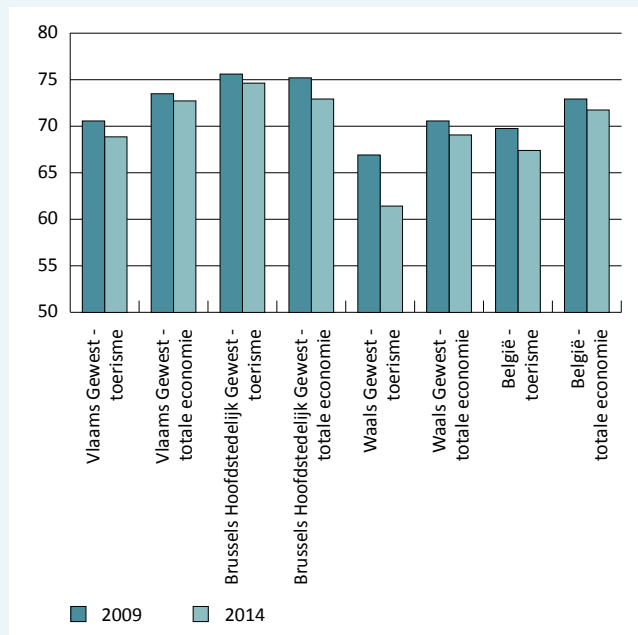
Omzet in de toeristisch-recreatieve sector volgens gewest, op basis van atomaire data BTWplichtige ondernemingen volgens hoofdzetel, in 2005 en 2013 in miljoen euro.

	2005	2013	Aandeel 2013
Vlaams Gewest	16.966	23.163	61,6%
Brussels Gewest	6.545	9.701	25,8%
Waals Gewest	3.580	4.723	12,6%
België	27.091	37.587	100,0%

Bron: ADS.

4.146 Overlevingsgraad

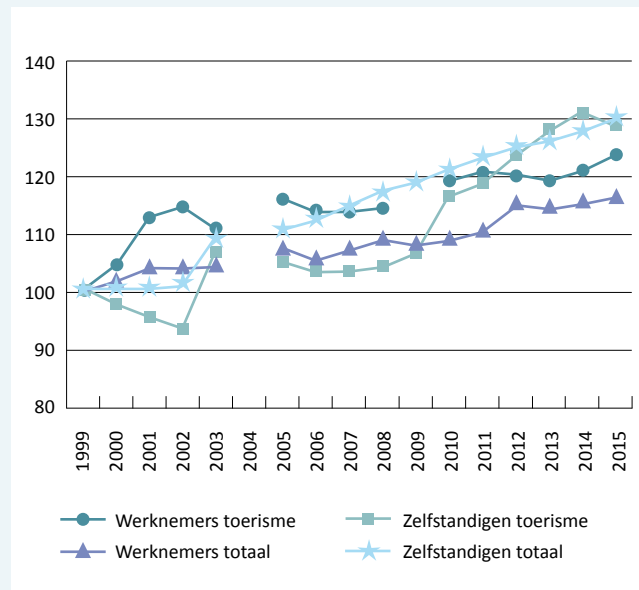
Evolutie van de overlevingsgraad op 5 jaar in toeristische sector en totale economie, in 2009 en 2014, naar gewest, in %.

Bron: Kruispuntbank Ondernemingen.

4.147 Werkgelegenheid

Index van de werkgelegenheid in de toeristisch recreatieve sector, van 1999 tot 2015, index 1999 = 100.

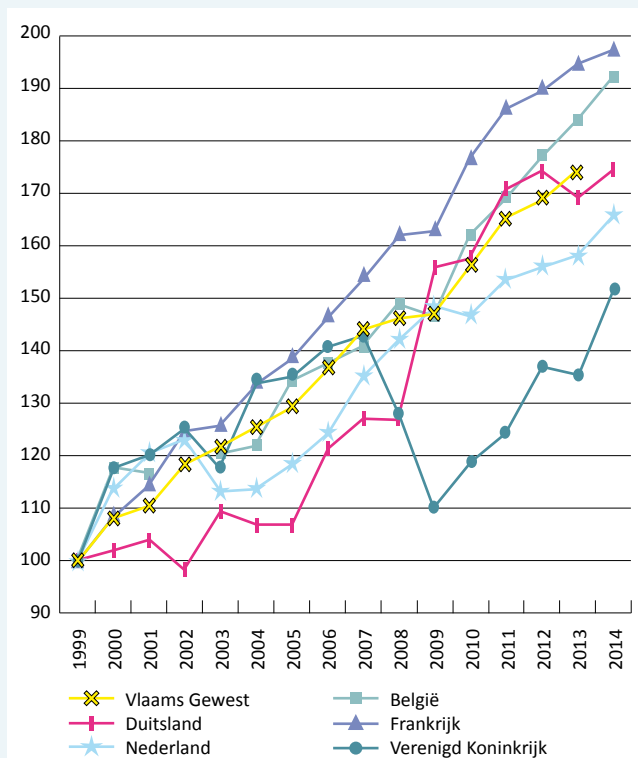

* Geen gegevens voor juni 2004.

Bron: RSZ, RSZPPO, RSVZ.

4.148 Omzet horeca

Index omzet in nominale prijzen in de horeca in het Vlaamse Gewest en de buurlanden, van 1999 tot 2014, index 1999 = 100.

Bron: Eurostat, ADS.

5,3%, het aandeel van het toeristisch verbruik op 2,7% van de bruto toegevoegde waarde en 2,4% van het bruto binnenlands product.

De omzet van de toeristisch-recreatieve sector was in 2013 goed voor ruim 23 miljard euro. De toeristisch-recreatieve sector was daarmee goed voor 4% van de omzet van alle bedrijven. In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest bedroeg de omzet 9,7 miljard.

De overlevingsgraad op 5 jaar bij toeristische ondernemingen bedroeg in 2014 in het Vlaamse Gewest 69 procent. Dat wil zeggen dat van de in 2009 opgerichte toeristische ondernemingen nog bijna zeven op tien actief waren. In vergelijking met 2009 is de overlevingsgraad licht gedaald. Dat is een gevolg van de financieel-economische crisis. Het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest noteert een hogere overlevingsgraad. In vergelijking met de totale economie ligt de overlevingsgraad van de toeristische sector wat lager.

De directe werkgelegenheid in de toeristisch-recreatieve sector bedroeg in 2015 bijna 136.000 werknemers en bijna 50.000 zelfstandigen, goed voor 6,5% van de totale tewerkstelling. Het aantal werknemers in de toeristisch-recreatieve sector steeg in de periode 1999-2015 sterker dan het Vlaamse gemiddelde. Bij de zelfstandigen lag de groei net onder het gemiddelde. In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest was de sector in 2015 goed voor bijna 61.000 werknemers en ruim 6.000 zelfstandigen.

De horeca-sector vormt een zeer belangrijk onderdeel binnen de toeristisch-recreatieve sector en is internationaal vergelijkbaar. De omzet van de horeca-sector groeide tussen 1999 en

2014 met 74% . Het Vlaamse groeicijfer is vergelijkbaar met dat van de buurlanden. De groei in werkgelegenheid in de horecasector lag lager dan in de buurlanden. Op vijftien jaar tijd was er slechts een geringe groei van de Vlaamse werkgelegenheid in de horecasector.

Verblijfstoerisme

Dit onderdeel focust op de evolutie en de spreiding van het aantal toeristische overnachtingen. Een eerste deel beschrijft de totale markt, met extra aandacht voor de recreatieve verblijfstoerist. Daarna worden achtereenvolgens de binnen- en buitenlandse markt beschreven.

Totale markt

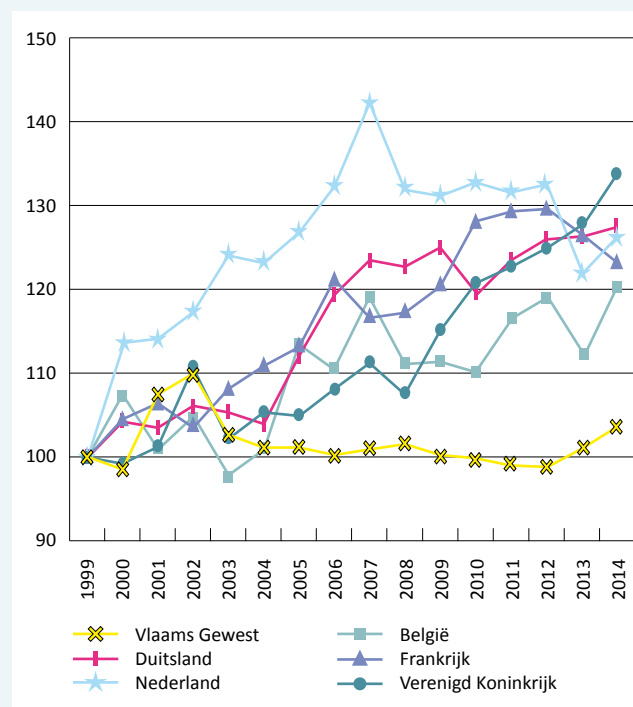
Een grote methodologische wijziging bij het tellen van het aantal overnachtingen en aankomsten in commerciële logies verhindert het vergelijken van de recentste cijfers met die van de voorgaande jaren (zie ook noot onder figuur 4.150). Enkel voor de overnachtingen in hotels is er niets veranderd, en kan wel nog naar de evolutie gekeken worden. Hotels zijn in het Vlaamse Gewest goed voor iets meer dan 40% van alle overnachtingen. In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest ligt dit zelfs op 96%. Hieronder geven we totalen voor 2015 en de vorige jaren, die onderling dus niet vergelijkbaar zijn. In de tekst wordt louter de evolutie van het aantal overnachtingen in hotels besproken.

Het aantal overnachtingen in het Vlaamse Gewest bedroeg in 2015 ruim 24 miljoen. Binnen de hotelsector werd een stijging van 3% overnachtingen genoteerd in vergelijking met 2014. In de Brusselse regio daalde het aantal hotelovernachtingen met 2%. Na de aanslagen van november in Parijs kende het aantal overnachtingen in Brussel een ferme duik, en verloor daarmee de winst van de eerste tien maanden.

Het aantal aankomsten in het Vlaamse Gewest groeit sneller dan het aantal overnachtingen. Dit bevestigt de trend naar meer, maar kortere verblijven. De gemiddelde verblijfsduur in het Vlaamse Gewest daalde sinds 1999 van 3,8 naar 2,6

4.149 Werkgelegenheid horeca

Index van het aantal werknemers in de horeca in het Vlaamse Gewest en de buurlanden, van 1999 tot 2014, index 1999 = 100.

Bron: Eurostat, RSZ.

nachten per verblijf. In Brussel is die gemiddelde verblijfsduur een pak lager met 1,9 nachten, en deze blijft ook min of meer constant over de jaren heen.

De meeste commerciële overnachtingen vinden plaats in de kunststeden. Ze ontvangen veel zakenlui. Brussel, Brugge, Antwerpen en Gent ontvingen de meeste gasten. Het aantal hotelovernachtingen - 90% van alle overnachtingen in de kunststeden - bleef min of meer stabiel in vergelijking met 2014. De kust en de Vlaamse regio's zagen het aantal overnachtingen in hotels op een jaar tijd stijgen met respectievelijk 6% en 3%. Hotelovernachtingen vertegenwoordigen wel maar een kwart

4.150 Overnachtingen

Het aantal overnachtingen volgens gewest, van 2005 tot 2015.

	2005	2011	2012 *	2013 *	2014*	2015**
Vlaams Gewest	22.912.278	23.466.371	23.029.399	22.722.776	22.972.964	24.379.810
Brussels Gewest	4.650.013	5.971.663	5.988.106	6.271.037	6.611.933	6.443.213
Waals Gewest	6.694.119	6.428.695	6.502.657	6.411.713	6.499.564	7.557.392
België	34.256.410	35.866.729	35.520.162	35.405.526	36.084.461	38.380.415

Noot: alle commerciële logiesvormen (hotels, campings, vakantieparken, logies voor doelgroepen, gastenkamers, vakantie-logies (2014), vakantiewoningen (2015) en huurlogies via verhuurkantoren aan de Kust).

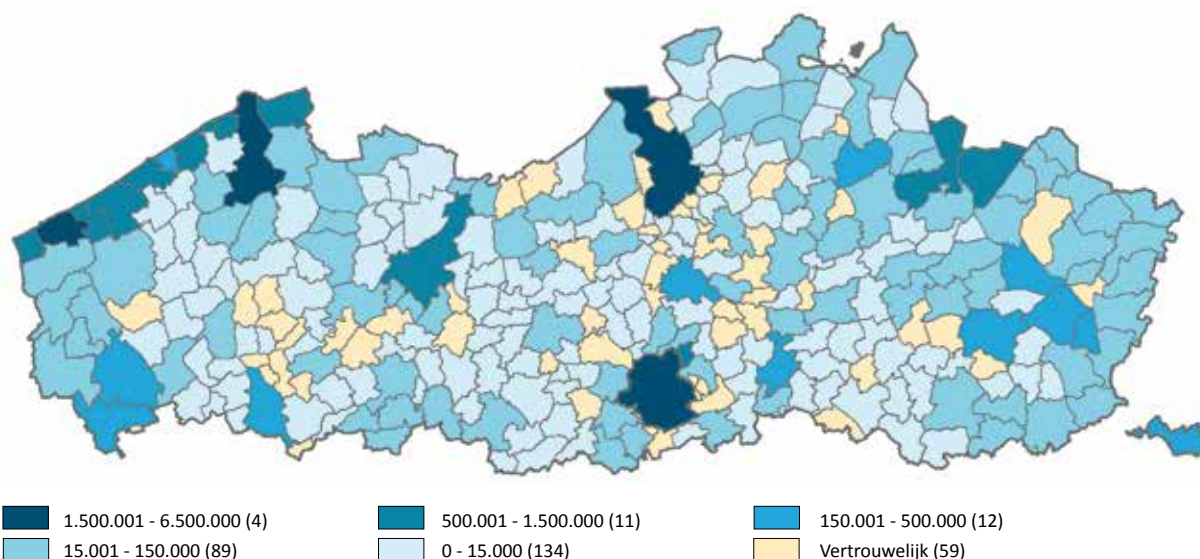
* Sinds 2012 telt de FOD de categorie gastenkamer mee in de cijfers en sinds 2014 de categorie vakantie-logies. Dit veroorzaakt een (kleine) trendbreuk tussen 2011 en 2012 en tussen 2013 en 2014. Vanaf 2015 wordt de categorie vakantiewoningen (op steekproefbasis) opgenomen in de cijfers.

** Sinds 2015 gebruikt de FOD Economie alleen nog cijfers van vergunde, aangemelde of erkende logies. (Uitvoering van een koninklijk besluit van 12 januari 2015.) Daardoor daalt het aantal bevroegde logies van sommige types sterk (bijv. jeugdlogies, campings, vakantiecentra voor volwassenen). Anderzijds zijn vergunde en aangemelde vakantiewoningen nu opgenomen in de cijfers. Dit veroorzaakt soms grote verschillen tussen de cijfers van 2015 en eerdere jaren, die daarom niet met elkaar mogen vergeleken worden.

Bron: ADS, bewerking Toerisme Vlaanderen, Marketing Office.

4.151 Spreiding overnachtingen

Spreiding aantal overnachtingen in 2015.

Noot: alle commerciële logiesvormen (hotels, campings, vakantieparken, logies voor doelgroepen, gastenkamers, vakantielogies (2014), vakantiewoningen (2015) en huurlogies via verhuurkantoren aan de Kust).

Geel = gemeenten met minder dan 3 commerciële logiesaccommodaties. Deze zijn niet weerhouden omwille van vertrouwelijkheid.

Bron: ADS, bewerking Toerisme Vlaanderen, Marketing Office.

4.152 Logiescapaciteit

Evolutie van de logiescapaciteit per type logiesvorm in het Vlaamse Gewest, uitgedrukt in aantal slaapplekken, in 2007 en 2015, exclusief huurlogies aan de kust.

	2007	2015*
Hotels	65.712	62.813
Gastenkamers	4.044	10.080
Campings: toeristische plaatsen	47.071	52.241
Campings: residentiële plaatsen	194.581	157.647
Vakantieparken	13.885	13.320
Logies voor doelgroepen	45.808	50.726
Vakantiewoningen (excl. Kust)	4.581	11.627
Vakantielogies	-	3.718
Totaal	375.682	362.172

Noot: voorlopige cijfers.

Bron: Toerisme Vlaanderen, Marketing Office.

tot een derde van het totaal aantal overnachtingen. De meest populaire bestemmingen in de Vlaamse regio's zijn de Antwerpse en Limburgse Kempen. Ook andere delen van Limburg en de Westhoek zijn frequent bezochte vakantieoorden.

De officiële logiescapaciteit in het Vlaamse Gewest bedraagt 362.000 slaapplekken, waarvan 204.000 toeristische slaapplekken in verschillende logiesvormen en 158.000 residentiële slaapplekken op campings. In dit cijfer worden de tweede verblijven niet meegeteld. Hierdoor wordt de betekenis van de kust als toeristische bestemming aanzienlijk onderschat. Het is vooral aan de kust dat zich de meeste tweede verblijven bevinden. Bovendien nemen deze in aantal nog toe. In 2014 vertegenwoordigen deze tweede verblijven aan de kust een capaciteit van 430.000 extra slaapplekken. Dat zijn er ongeveer evenveel als in 2013.

Het aantal overnachtingen aan de kust in 2014 wordt door Westtoer geschat op 28,5 miljoen. Slechts 8,5 miljoen van deze

4.153 Overnachtingen naar macrobestemming

Het aantal overnachtingen naar macrobestemming, van 2005 tot 2015.

	2005	2011	2012 *	2013 *	2014*	2015**
Kust	11.360.405	9.552.660	9.064.456	8.712.206	8.450.608	8.454.289
Kunststeden	8.188.744	10.664.542	11.002.406	11.415.999	11.996.632	12.117.431
Vlaamse regio's	8.013.142	9.220.832	8.950.643	8.865.608	9.137.657	10.251.303

Noot: alle commerciële logiesvormen (hotels, campings, vakantieparken, logies voor doelgroepen, gastenkamers, vakantielogies (2014), vakantiewoningen (2015) en huurlogies via verhuurkantoren aan de Kust).

* : beperkte trendbreuk 2012, zie grafiek 4.150.

** : grote trendbreuk 2015, zie grafiek 4.150.

Bron: ADS, bewerking Toerisme Vlaanderen, Marketing Office.

overnachtingen zitten in de hiervoor vermelde officiële cijfers (toeristische slaappleaatsen + verhuur via immobiliënkantoren), de overige 20 miljoen zou gebeuren in tweede verblijven.

De verdeling van het aantal overnachtingen naar verblijfsmotief is relatief stabiel. Ruim 8 op de 10 overnachtingen in het Vlaamse Gewest heeft recreatieve doeleinden. Dat geldt ook voor het Waalse maar niet voor het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest. Als zaken- en congressentrum en met zijn sterk internationaal karakter, trekt Brussel meer zakelijke reizigers aan. 4 op de 10 van de Brusselse overnachtingen is te situeren in het zogenaamde MICE-segment (Meetings, Incentive, Conference en Events of Exhibitions), 1 op de 7 zijn overnachtingen van individuele zakentoeeristen.

Toerisme Vlaanderen voerde van midden 2013 tot in het voorjaar van 2014 een uitgebreid onderzoek naar het belang van meetings en congressen in Vlaanderen. Daaruit blijkt dat er in 2012 zo'n 116.000 meetings en congressen plaatsvonden. De meeste daarvan gingen door in de kunststeden. Brussel neemt het grootste aandeel voor zijn rekening (40.000 meetings), gevolgd door Antwerpen (21.500 meetings), Gent (5.000 meetings), Leuven (3.500 meetings), Brugge (3.000 meetings) en Mechelen (1.500 meetings). In de Vlaamse regio's vonden er 38.000 meetings en congressen plaats en aan de kust 3.430. Vlaanderen telt 845 meetingvenues. Ruim 40% bevindt zich in hotels, nog eens 40% in special venues, 13% in congrescentra en expo's en 7% in andere logiesvormen.

Een gemiddelde meeting of congres duurt 2,8 dagen en telt 88 deelnemers. Het aantal overnachtingen in Vlaanderen voor het motief congres, conferentie en seminarie bedroeg in 2013 4,4 miljoen, waarvan ruim de helft in Brussel. De meeting- of congresstoerist spendeert gemiddeld 230 euro per nacht. In totaal dragen deelnemers en organisatoren 1,4 miljard euro bij aan de Vlaamse economie.

De Vlaamse overheid wil de toeristische bereikbaarheid van Vlaanderen verbeteren. De uitbouw van onthaalinfrastructuur voor zeebruggen in Zeebrugge en Antwerpen is daarbij één van de actiepunten.

Antwerpen ontving in 2015 21 zeebruggen. Daarnaast meerden ook nog 693 riviercruises aan. In Zeebrugge hielden 111 zeebruggen halt in de haven. Zij brachten net geen half miljoen passagiers mee. Zeebrugge werkt aan een gloednieuwe terminal om deze passagiers nog beter te ontvangen. De Gentse haven telde in 2015 226 riviercruises met 34.000 passagiers. Oostende ontving 19 cruiseschepen.

4.155 Binnenlandse overnachtingen

Aantal binnenlandse overnachtingen volgens gewest, van 2005 tot 2015.

	2005	2011	2012 *	2013 *	2014*	2015**
Vlaams Gewest	13.649.352	13.774.015	13.619.189	13.462.523	13.485.751	14.137.566
Brussels Gewest	531.638	1.193.396	1.164.351	1.217.678	1.294.999	1.233.249
Waals Gewest	3.743.187	3.541.559	3.687.385	3.642.719	3.732.316	4.157.513
België	17.924.177	18.508.970	18.470.925	18.322.920	18.513.066	19.528.328

Noot: alle commerciële logiesvormen (hotels, campings, vakantieparken, logies voor doelgroepen, gastenkamers, vakantielogies (2014), vakantiewoningen (2015) en huurlogies via verhuurkantoren aan de Kust).

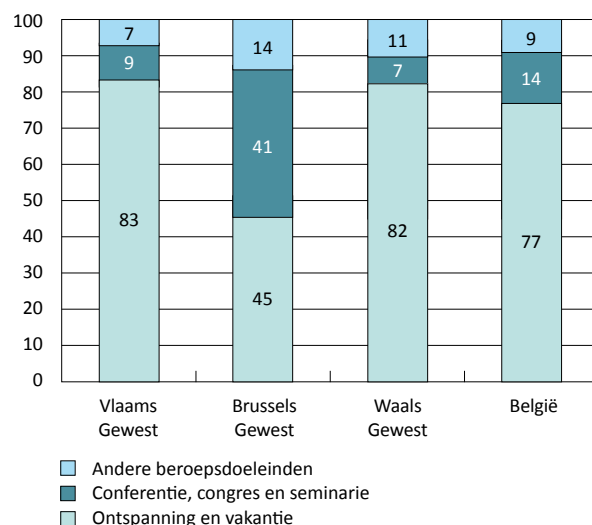
* : beperkte trendbreuk 2012, zie grafiek 4.150.

** : grote trendbreuk 2015, zie grafiek 4.150.

Bron: ADS, bewerking Toerisme Vlaanderen, Marketing Office.

4.154 Verblifsmotief

Verdeling van het aantal overnachtingen naar verblijfsmotief in 2015, in %.

Noot: alle commerciële logiesvormen (hotels, campings, vakantieparken, logies voor doelgroepen, gastenkamers, vakantielogies (2014), vakantiewoningen (2015) en huurlogies via verhuurkantoren aan de Kust).

Bron: ADS, bewerking Toerisme Vlaanderen, Marketing Office.

Binnenlandse markt

3 op de 5 overnachtingen in het Vlaamse Gewest zijn overnachtingen door Belgen of binnenlandse overnachtingen. Het aandeel overnachtingen door Belgen in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest is aanzienlijk lager, maar nog steeds goed voor een groot aantal overnachtingen. De binnenlandse markt situeert zich vooral aan de kust. In tweede instantie zijn de Antwerpse en Limburgse Kempen en enkele gemeenten in Limburg en de Westhoek erg populair.

Het aantal binnenlandse overnachtingen bedroeg ruim 14 miljoen in 2015 in het Vlaamse Gewest. Bij de overnachtingen in hotels, goed voor 30% van alle binnenlandse overnachtingen, is er een stijging van 6% tussen 2014 en 2015. In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest daalt het aantal binnenlandse hotelovernachtingen in diezelfde periode met 4%. In dit gewest zijn zo goed als alle overnachtingen in hotels.

4.156 Buitenlandse overnachtingen

Aantal buitenlandse overnachtingen volgens gewest, van 2005 tot 2015.

	2005	2011	2012 *	2013 *	2014*	2015**
Vlaams Gewest	9.262.926	9.692.356	9.410.210	9.260.253	9.487.213	10.242.244
Brussels Gewest	4.118.375	4.778.267	4.823.755	5.053.359	5.316.934	5.209.964
Waals Gewest	2.950.932	2.887.136	2.815.272	2.768.994	2.767.248	3.399.879
België	16.332.233	17.357.759	17.049.237	17.082.606	17.571.395	18.852.087

Noot: alle commerciële logiesvormen (hotels, campings, vakantieparken, logies voor doelgroepen, gastenkamers, vakantielogies (2014), vakantiewoningen (2015) en huurlogies via verhuurkantoren aan de Kust).

* : beperkte trendbreuk 2012, zie grafiek 4.150.

** : grote trendbreuk 2015, zie grafiek 4.150.

Bron: ADS, bewerking Toerisme Vlaanderen, Marketing Office.

Buitenlandse markt

Het aantal buitenlandse overnachtingen bedroeg in 2015 ruim 10 miljoen.

De buitenlandse overnachtingen zijn, meer dan de binnenlandse, geconcentreerd in de kunststeden. Dat komt deels door het zakentoeisme en deels door recreatieve citytrips. Brussel staat op kop, gevolgd door Brugge, Antwerpen en Gent. Daarnaast oefenen zowel de kust als enkele gemeenten in de Kempen een grote aantrekkingskracht uit op buitenlanders. De buitenlandse toeristen komen vooral uit de buurlanden en verblijven hier in hoofdzaak voor recreatieve doeleinden.

Nederland, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en Duitsland zijn met voorsprong de belangrijkste doelmarkten voor Vlaande-

ren. In het Vlaamse Gewest zijn ze goed voor bijna drie kwart van de buitenlandse overnachtingen en 30% van het totaal aantal overnachtingen. In Brussel liggen deze aandelen op 38% en 31%. Dit geeft aan dat het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest ook veel buitenlanders van buiten onze buurlanden aantrekt. Het aantal buitenlandse overnachtingen in hotels steeg tussen 2014 en 2015 met 1%. Sterkste groeiers waren hier Zwitserland, Denemarken, Luxemburg en Zweden. Ook bij de 'future markets' zijn er enkele sterke stijgers. Het aantal Zuid-Koreaanse hotelovernachtingen verdubbelde op een jaar tijd. Ook het aantal Maleisiërs, Nieuw-Zeelanders en Australiërs nam fors toe. Grote daler hier is Rusland. Het aantal Russische hotelovernachtingen liep met 30% terug, mede het gevolg van een handelsoorlog tussen Europa en Rusland naar aanleiding van de bezetting van de Krim.

4.157 Overnachtingen naar herkomstland

Aantal overnachtingen volgens herkomstland, van 2005 tot 2015.

	2005	2010	2011	2012 *	2013 *	2014*	2015**
Nederland	3.204.587	3.559.739	3.496.598	3.052.812	2.797.760	2.760.374	3.085.063
Duitsland	1.673.623	1.603.886	1.638.399	1.565.293	1.489.292	1.542.374	1.618.871
Verenigd Koninkrijk	1.384.610	1.095.911	1.119.535	1.196.912	1.265.428	1.390.952	1.445.136
Frankrijk	1.115.409	1.132.212	1.162.349	1.130.620	1.185.019	1.184.319	1.309.149
V.S. Amerika	276.506	243.347	276.608	292.179	303.872	334.224	358.125
Spanje	148.276	213.066	236.512	232.219	238.223	246.544	248.975
Italië	149.510	163.657	177.450	188.020	190.644	209.176	221.608
Luxemburg	214.041	187.114	193.341	183.885	187.005	182.275	175.783
Slovakije	8.835	13.865	15.690	20.954	15.060	22.101	26.902
Noorwegen	25.191	20.368	24.035	28.786	29.402	30.493	28.750
Zwitserland	50.100	65.150	77.493	89.341	91.729	97.488	109.567
Zweden	53.828	54.277	51.719	62.279	55.940	51.585	55.633
Denemarken	37.778	41.623	42.447	42.907	53.666	50.489	51.207
Oostenrijk	23.923	30.448	31.822	38.466	38.329	46.153	67.056
Future markets ***	295.125	324.108	395.389	427.268	465.831	488.412	504.276
Overig buitenland	601.584	688.764	752.969	858.269	853.053	850.254	936.143
TOTAAL	9.262.926	9.437.535	9.692.356	9.410.210	9.260.253	9.487.213	10.242.244

Noot: alle commerciële logiesvormen (hotels, campings, vakantieparken, logies voor doelgroepen, gastenkamers, vakantielogies (2014), vakantiewoningen (2015) en huurlogies via verhuurkantoren aan de Kust).

* : beperkte trendbreuk 2012, zie grafiek 4.150.

** : grote trendbreuk 2015, zie grafiek 4.150.

*** Future markets omvatten volgende landen: Australië, Brazilië, China, India, Japan, Maleisië, Nieuw-Zeeland, Rusland, Singapore, Zuid-Korea, Thailand, Indonesië en Taiwan.

Bron: ADS, bewerking Toerisme Vlaanderen, Marketing Office.

4.158 Attracties

Bezoekersaantallen van de deelnemende toeristische attracties aan de attractiebarometer, naar type attractie, in 2015.

	Aantal deelnemende attracties	Totaal aantal bezoekers	Gemiddeld aantal bezoekers
Toeristisch-recreatieve attracties	96	12.564.820	130.884
Dieren-, pret- en themaparken	13	5.706.721	438.979
Recreatieparken en waterplezier	28	3.867.664	138.131
Wetenschap en natuur	33	1.216.690	36.869
Sightseeing	22	1.773.745	80.625
Culturele attracties	207	10.179.988	49.179
Erfgoedmusea	129	4.163.854	32.278
Kunstmusea	32	2.121.702	66.303
Niet-museale erfgoedattracties	46	3.894.432	84.662
Totaal	303	22.744.808	75.065

Bron: Toerisme Vlaanderen, Marketing Office.

Dagtoerisme

Dagtoerisme is een vorm van toerisme waarbij dezelfde dag weer naar de eigen woonplaats wordt teruggereisd.

Een deel van het dagtoerisme vindt plaats in attracties. De attracties in het Vlaamse Gewest, die deelnemen aan de attractiebarometer, konden in 2015 rekenen op het bezoek van bijna 23 miljoen dagtoeristen (Belgen en buitenlanders). Dit is een sterke toename van 13% ten opzichte van een jaar voordien. Het dagtoerisme aan de kust schommelde de voorbije tien jaar steeds tussen de 16 en 19 miljoen dagtoeristen per jaar. In 2015 ging het om 17,7 miljoen dagtoeristen, 4% meer dan in 2014. Schommelingen hebben hier vooral te maken met de weersomstandigheden.

De Vlaming op vakantie

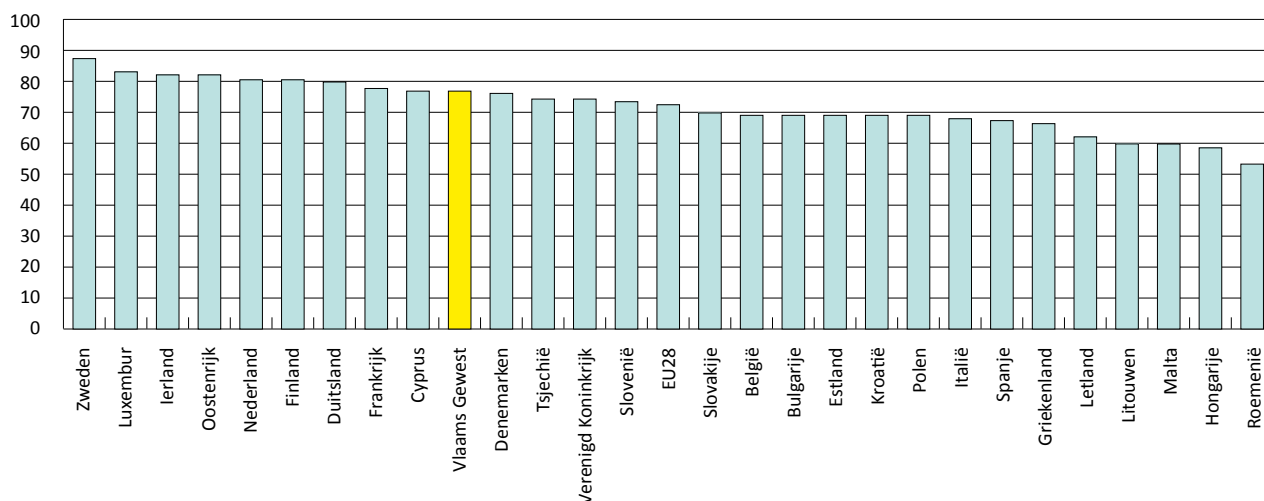
Vakantieparticipatie

In 2014 ging ruim driekwart van de Vlamingen minstens eenmaal op vakantie. Daarmee neemt de vakantieparticipatie verder gestaag toe, en zit opnieuw op het hoge niveau van voor de economische crisis in 2008. Ook het gemiddeld aantal vakanties per reizende Vlaming steeg in 2014 naar 2,3. Er gaan dus niet enkel meer mensen op vakantie, maar diegenen die reizen doen dat ook frequenter. Het aantal zomervakanties steeg met 300.000, terwijl het aantal wintervakanties stabiel bleef. De Vlaamse participatiegraad benadert die van onze buurlanden, en ligt een 4-tal procentpunten hoger dan het Europese gemiddelde.

Redenen om niet op vakantie te gaan zijn divers, maar vaak is de oorzaak van financiële aard.

4.159 Vakantieparticipatie benchmark

Europese vergelijking van de vakantieparticipatiegraad in 2014, in %.

Bron: Eurostat, WES Onderzoek & Advies.

4.160 Vakantieparticipatie

Evolutie van de vakantieparticipatie van de Vlamingen, van 2002 tot 2014.

	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014
Totale vakantieparticipatie (%)	74,1	75,4	76,6	73,7	74,2	76,3	76,5
Frequentie per jaar	2,3	2,4	2,2	2,2	2,1	2,2	2,3
Lange vakantieparticipatie (%)	64,3	64,8	67,1	63,3	63,2	64,8	62,9
Lange vakantieparticipatie	1,75	1,74	1,65	1,69	1,64	1,66	1,66
Korte vakantieparticipatie (%)	38,5	41,3	38,8	36,6	37,5	40,5	43,0
Korte vakantieparticipatie	1,60	1,60	1,56	1,51	1,46	1,53	1,64

Bron: WES, Onderzoek & Advies.

Voor veel mensen met een beperkt inkomen is met vakantie gaan een uitgave die niet binnen hun budget past. In 2014 beweerden iets meer dan 18% van de Vlamingen dat ze zich geen vakantie konden veroorloven. Dat is een positieve daling met 0,5 procentpunten ten opzichte van 2013. Bij (armoede-)

risicogroepen ligt dat percentage aanzienlijk hoger.

Omdat vakantie een basisrecht is, ijvert Toerisme Vlaanderen via haar Steunpunt Vakantieparticipatie voor een betaalbaar vakantieaanbod. Het aanbod is bedoeld voor alle mensen die omwille van financiële beperkingen niet op vakantie of dag-

4.161 Vakantie-armoede

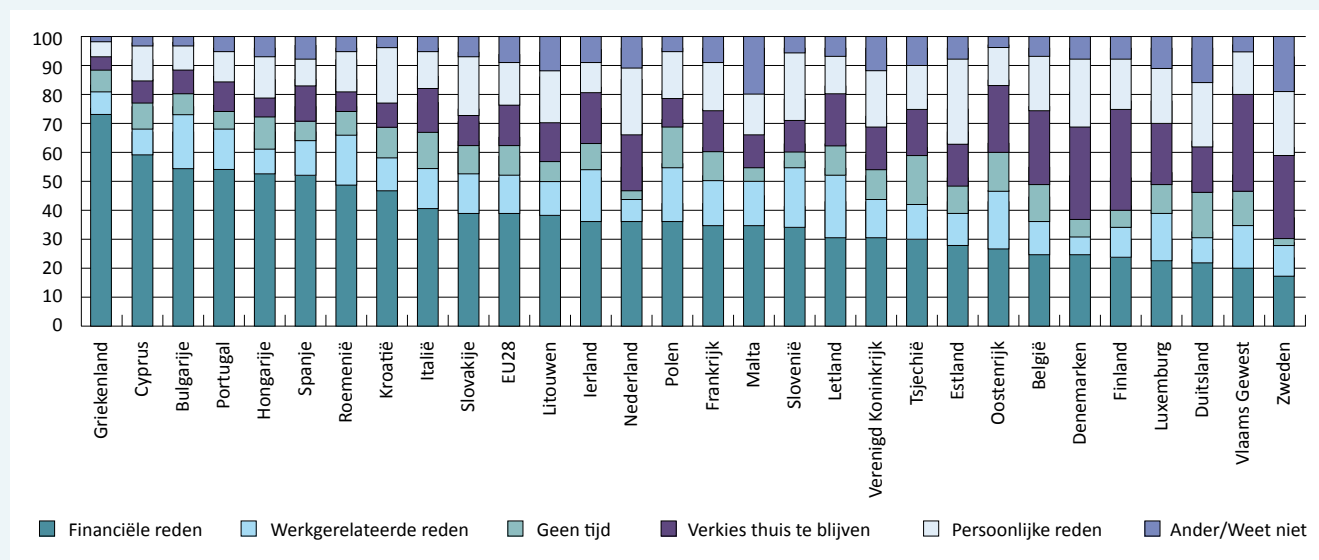
Evolutie aandeel personen dat zich geen week vakantie kan veroorloven, naar risicogroep, van 2004 tot 2014, in %.

	Laagste inkomen- quintiel	65+	1-oudergezin	Alleenstaanden	Werklozen	Zieken & invaliden	Niet-EU-burgers	Laag geschoolden	Totaal
2004	36	21	53	27	34	37	38	26	18,3
2005	40	21	46	27	25	37	37	24	16,0
2006	36	18	50	25	25	36	42	22	14,5
2007	33	17	37	24	23	36	30	20	13,3
2008	44	20	47	27	25	43	33	25	17,8
2009	45	22	43	29	31	43	44	27	17,4
2010	49	23	40	31	35	45	44	30	18,2
2011	45	24	49	31	38	50	49	32	19,6
2012	44	21	53	28	35	47	48	31	19,1
2013	49	20	40	30	48	45	63	30	18,8
2014	46	20	46	29	46	54	57	31	18,3

Bron: SILC.

4.162 Reden niet-vakantie

Europese vergelijking van de hoofdredenen waarom men niet op vakantie is geweest, in 2015, in %.

Bron: Eurostat – Flash eurobarometer 432.

uitstap kunnen gaan.

Het steunpunt werkt daarvoor samen met tal van organisaties, toeristische attracties en vakantiehuizen, die bereid zijn een sociaal tarief te hanteren voor deze doelgroep. In 2015 konden zo ruim 148.000 mensen genieten van een vakantie of een dagje uit.

Lange vakantie

63% van de Vlamingen nam in 2014 minstens eenmaal een vakantie van minstens 4 nachten. De lange vakantieparticipatie kende in vergelijking met 2 jaar eerder een terugloop van 2 procentpunten. Er nemen dus minder Vlamingen een lange vakantie. Daardoor daalde het totale aantal lange vakanties licht. Dit was het geval bij zowel de lange zomer- als wintervakanties.

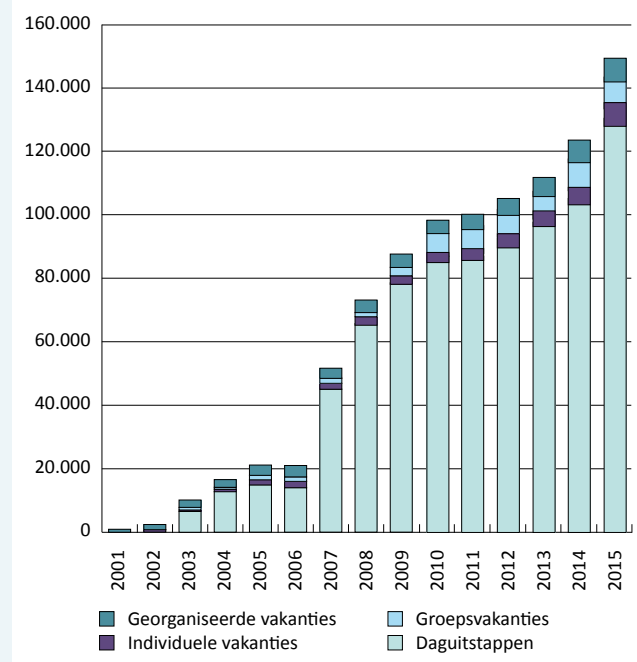
De Vlaamse kust is de populairste binnenlandse bestemming voor lange vakanties. Als ook de buitenlandse bestemmingen mee in rekening worden gebracht, komt de kust op de derde plaats met een aandeel van goed 13% in het totaal aantal lange vakanties. Het aantal lange vakanties in de Vlaamse regio's en in Wallonië liep vrij sterk terug.

Frankrijk is en blijft de bestemming nummer één voor de Vlaming met 1,2 miljoen vakanties. Spanje komt traditioneel op de tweede plaats bij de buitenlandse bestemmingen, en is terug iets populairder bij de Vlamingen. Italië blijft de nummer drie. Turkije, Oostenrijk en vooral Nederland konden in 2014 meer Vlamingen verleiden dan in 2012. Duitsland en Griekenland ontvingen wat minder Vlamingen voor een lange vakantie.

Een Vlaamse lange vakantie duurde gemiddeld 9,9 nachten.

4.163 Steunpunt Vakantieparticipatie

Evolutie van het aantal toeristen dat gebruik maakte van het Steunpunt Vakantieparticipatie, van 2001 tot 2015.

Bron: Toerisme Vlaanderen, Steunpunt Vakantieparticipatie.

Tijdens die periode gaf de Vlaming gemiddeld 741 euro uit. De bestedingen voor het totale verblijf stegen - na correctie voor de index - met 13% in vergelijking met 2012. De gemiddelde uitgaven per nacht gingen met 7 euro de hoogte in.

4.164 Lange vakantiebestemming

Evolutie van de lange vakantiebestemmingen van de Vlamingen, van 2002 tot 2014, aandeel t.o.v. het totaal.

	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014
Vlaamse kust	12,8	12,7	13,3	12,8	13,7	12,8	13,2
Wallonië	7,0	6,4	7,7	5,4	5,4	4,9	2,9
Vlaamse regio's	4,8	4,5	5,0	4,5	4,9	4,9	3,7
Kunststeden	0,3	0,1	0,2	0,3	0,2	0,4	0,4
Binnenland	24,9	23,7	26,2	23,1	24,2	23,0	20,2
Frankrijk	18,0	17,1	19,0	19,0	20,5	18,3	18,3
Spanje	14,7	13,5	11,8	11,4	11,2	12,0	13,9
Italië	7,5	6,4	6,2	6,8	6,9	7,2	6,7
Turkije	4,2	4,9	3,7	5,6	4,2	5,0	5,3
Oostenrijk	4,7	5,1	4,9	5,3	4,5	4,6	5,1
Duitsland	3,1	3,7	4,1	3,0	3,7	4,4	3,2
Nederland	3,3	3,6	3,5	3,1	3,7	2,2	3,2
Griekenland	3,3	2,9	3,7	3,6	2,3	4,1	2,5
Britse Eilanden	2,0	1,5	1,0	1,1	1,3	1,2	1,7
Zwitserland	1,8	2,1	2,0	1,5	1,6	1,2	1,6
Oost-Europa	2,0	2,6	2,1	2,4	2,1	2,9	2,8
Overig buitenland	10,5	12,9	11,9	14,1	13,8	13,9	15,6
Buitenland	75,1	76,3	73,9	76,9	75,8	77,0	79,8
Totaal (x 1.000)	6.859	6.866	6.656	6.723	6.694	6.773	6.506

Bron: WES, Onderzoek & Advies.

4.165 Bestedingen lange vakantie

Evolutie van de gemiddelde bestedingen tijdens de lange vakanties van de Vlamingen, van 2002 tot 2014, in euro. Geïndexeerde prijzen met basisjaar 2014.

	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014
Per persoon en per lange vakantie	687	706	654	665	657	656	741
Per persoon en per nacht	66	69	64	65	66	68	75

Bron: WES, Onderzoek & Advies (bewerking SVR).

Korte vakanties

43% van de Vlamingen heeft in 2014 minstens één korte vakantie genomen, een stijging van drie procentpunten ten opzichte van 2012. Ook het gemiddeld aantal korte vakanties per persoon steeg licht. Bijgevolg zien we - in tegenstelling tot de lange vakanties - wel een toename van het totaal aantal korte vakanties. Die stijging was merkbaar bij zowel de korte zomer- als wintervakanties. In tegenstelling tot de lange vakanties zijn de binnenlandse korte vakanties populairder dan de buitenlandse. Het binnenland is goed voor 53% van de korte vakanties. De kust is opnieuw de populairste bestemming. Voor de buitenlandse bestemmingen scoren vooral de buurlanden erg goed. De niet-buurlanden scoren als groep ook behoorlijk. Het succes van citytrips met goedkope luchtvaartmaatschappijen speelt hierbij een belangrijke rol.

De gemiddelde uitgaven voor een kort verblijf stegen in 2014 - na correctie voor de index - met 14 euro in vergelijking met 2012. Het gemiddelde per nacht nam met 4 euro toe.

4.166 Korte vakantiebestemming

Evolutie van de korte vakantiebestemmingen van de Vlamingen, van 2002 tot 2014, aandeel t.o.v. het totaal.

	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014
Vlaamse kust	18,7	20,5	18,5	17,9	17,9	19,2	17,8
Vlaamse regio's	14,1	13,9	13,8	14,0	16,2	17,5	16,5
Wallonië	22,7	22,0	20,4	19,4	16,4	15,5	13,9
Kunststeden	1,8	2,4	2,5	2,7	3,7	4,6	4,8
Binnenland	57,3	58,8	55,2	54,0	54,2	56,8	53,1
Nederland	9,8	9,3	11,1	11,8	12,2	13,0	17,4
Frankrijk	15,9	14,0	13,4	13,5	13,1	11,6	10,1
Duitsland	7,6	8,4	8,9	9,5	9,1	8,5	8,0
Britse eilanden	2,6	3,2	1,8	3,1	3,4	2,6	3,3
G.H.-Luxemburg	2,5	1,7	1,9	1,2	1,6	1,4	0,7
Overig buitenland	4,3	4,6	7,0	6,9	6,4	6,1	7,5
Buitenland	42,7	41,2	44,1	46,0	45,8	43,2	46,9
Totaal (x 1.000)	3.733	4.022	3.655	3.435	3.554	3.904	4.390

Bron: WES, Onderzoek & Advies.

4.167 Bestedingen korte vakantie

Evolutie van de gemiddelde bestedingen tijdens de korte vakantie van de Vlaming, van 2002 tot 2014, in euro. Geïndexeerde prijzen met basisjaar 2014.

	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014
Per persoon en per korte vakantie	194	197	191	203	207	186	200
Per persoon en per nacht	90	92	88	92	99	90	94

Bron: WES, Onderzoek & Advies (bewerking SVR).

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

Toerisme Vlaanderen (2015). *Toerisme in Cijfers 1999-2015*. Brussel: Toerisme Vlaanderen.

Pieter De Maesschalck, Karolien Weekers (2016). *TSA Vlaams Gewest 2014*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 2016.

Flash Eurobarometer 432, Preferences of Europeans towards tourism, 2016.

Toerisme Vlaanderen:

Steunpunt vakantieparticipatie:

www.vakantieparticipatie.be

Onderzoek en Cijfers:

www.toerismevlaanderen.be/cijfers

WES Onderzoek & Advies:

www.wes.be

Westtoer:

www.westtoer.be

DEFINITIES

Binnenlandse overnachtingen Overnachtingen in commercieel logies door Belgen

Buitenlandse overnachtingen Overnachtingen in commercieel logies door niet-Belgen

Kunststeden Antwerpen, Brugge (exclusief Zeebrugge), Brussel (Gewest), Gent, Leuven en Mechelen

Kust Alle kustgemeenten inclusief Zeebrugge

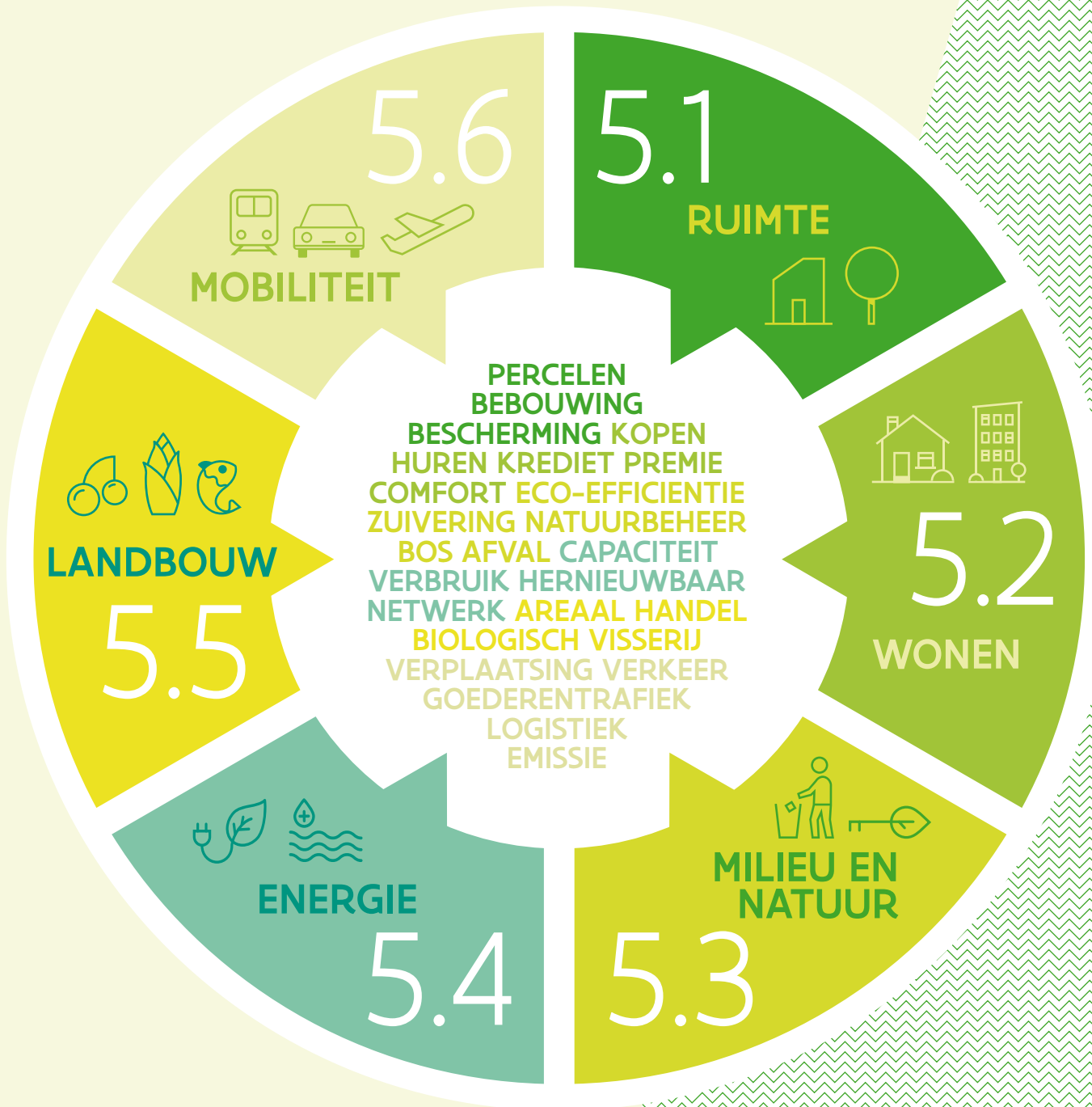
Vlaamse regio's Alle andere gebieden in Vlaanderen, buiten de kust en de kunststeden

Lange vakantie Elk verblijf buitenhuis van minstens vier opeenvolgende nachten, met recreatieve doeleinden.

Korte vakantie Elk verblijf buitenhuis met één tot drie overnachtingen, met recreatieve doeleinden. In tegenstelling tot de lange vakanties worden bij de korte vakanties de verblijven bij familie of kennissen en in tweede verblijven buiten beschouwing gelaten. Het betreft dus enkel de commerciële korte vakanties waarbij betaald wordt voor het logies.

Aankomsten en overnachtingen De FOD Economie ontvangt maandelijks van alle hotels, campings, vakantieparken, doelgroepen (jeugdlogies en sociaal volwassenenlogies), vakantiewoningen (steekproefbasis) en vakantie-logies het aantal aankomsten en overnachtingen. Het aantal aankomsten komt grosso modo overeen met het aantal verblijfstoeristen, met dat verschil dat elke toerist als 'aankomst' wordt geteld telkens hij of zij een nieuwe logiesaccomodatatie benut. Het volume van overnachtingen is de optelsom van alle verblijfsnachten die met de geregistreerde aankomsten gepaard gaan.

FIGUREN

Ruimte

5.1	Bodembezetting	359
5.2	Evolutie bodembezetting	360
5.3	Bebouwde oppervlakte	360
5.4	Toename bebouwde oppervlakte	361
5.5	Toename woongebied	361
5.6	Woondichtheid	362
5.7	Woonverdichting	362
5.8	Bodemafdichting	363
5.9	Bodemafdichting Europa	363
5.10	Waterdoorlaatbaarheid	364
5.11	Overstromingsgebieden	364
5.12	Ruimteboekhouding RSV	365
5.13	Potentieel woonaanbod	366
5.14	Register onbebouwde percelen (ROP)	366
5.15	Bouwvergunningen nieuwbouw	367
5.16	Nieuwbouw - bewoonbare oppervlakte	367
5.17	Leegstaande woningen	368
5.18	Economisch aanbod bedrijventerreinen	368
5.19	Leegstaande bedrijfsruimten	369
5.20	Vastgesteld bouwkundig erfgoed	370
5.21	Beschermingen	370
5.22	Evolutie beschermingen	371
5.23	Objecten Eerste Wereldoorlog	371
5.24	Beheersplannen en beheersprogramma's	371
5.25	Vergunningen	372
5.26	Opgeleverde werven	372
5.27	Monumentenwacht Vlaanderen	372
5.28	Activiteiten en sites Open Monumentenwacht	373

Wonen

5.29	Woningtype	376
5.30	Bouwvergunningen nieuwbouw en renovatie	376
5.31	Hypothecaire kredieten	376
5.32	Woonoppervlakte	377
5.33	Eigendomsstatuut	378
5.34	Private huurmarkt	378
5.35	Huurprijzen	379
5.36	Woonquote boven 30%	379
5.37	Resterend inkomen	379
5.38	Sociale leningen	380
5.39	Begunstigden Vlaams huisvestingsbeleid	381
5.40	Subsidies Vlaams huisvestingsbeleid	381
5.41	Nieuwbouw VMSW	382
5.42	Sociaal huurpatrimonium	383
5.43	Huurpatrimonium VMSW	383
5.44	Wachlijsten	384
5.45	Evolutie SVK-woningen	384
5.46	Fysische staat	386
5.47	Comfort	387
5.48	Verwarming woning	387
5.49	Isolatie	387
5.50	Energieprestatiepeil	388

5.51	K-waarde	388
5.52	Groote-beleving	389
5.53	Woningbezetting	389
5.54	Leegstand en verkrotting	390
5.55	Evolutie leegstand en verkrotting	390
5.56	Geverbaliseerde woonentiteiten	391
5.57	Lokaal woonbeleid	392

Milieu en natuur

5.58	ISEW	394
5.59	Eco-efficiëntie huishoudens	395
5.60	Eco-efficiëntie industrie	395
5.61	Opgeloste zuurstof	396
5.62	MMIF	396
5.63	Waterzuivering	397
5.64	Verontreinigde gronden	397
5.65	Bodemsanering	397
5.66	Verzurende emissies	398
5.67	NO ₂ -concentratie	399
5.68	Luchtkwaliteitsindex	399
5.69	Emissie van broeikasgassen	400
5.70	Staat van instandhouding	401
5.71	Broedvogelindex	401
5.72	Graslandvlinders	401
5.73	Verzuring en vermesting	402
5.74	VEN en NVWG	402
5.75	Effectief natuurbeheer	402
5.76	Extra planologisch groengebied	403
5.77	Boswijzer	403
5.78	Versnippering	403
5.79	Bosvitaliteit	404
5.80	Bezoek aan bossen en natuurgebieden	404
5.81	Aanbod huishoudelijk afval	405
5.82	Restafval	405
5.83	Restafval gemeenten	405
5.84	Verwerking huishoudelijk afval	406
5.85	Benchmark afval	406
5.86	Primair bedrijfsafval	406
5.87	Afval tweede leven	407
5.88	Mestverwerking en -export	407
5.89	Mestbalans	407
5.90	Nitraat in oppervlaktewater	408
5.91	Nitraat in grondwater	408
5.92	Nitraatresidu	409
5.93	Ozon	409
5.94	PM ₁₀	410
5.95	PM _{2,5}	410
5.96	Benchmark PM _{2,5}	411
5.97	DALY's	411

Energie

5.98	Energie-intensiteit	415
5.99	Energieverbruik en energie-intensiteit per sector	415

5.199	Verkeersdoden per miljoen inwoners	469
5.200	Verkeersdoden per 10 miljard pkm	469
5.201	Personenwagenpark	470
5.202	Voertuigeigenaar	470
5.203	Energieverbruik	470
5.204	CO ₂ -uitstoot	471
5.205	Broeikasgasemissies	471
5.206	Emissies Göteborg Protocol	471
5.207	Hernieuwbare energie	472
5.208	Strooizout	472
5.209	Eco-efficiëntie personenvervoer	472
5.210	Eco-efficiëntie goederenvervoer	472
5.211	Ontsnippering	473
5.212	Geluidshinder	474
5.213	Milieu-impact transport	474

BLIKVANGERS

- Vlaanderen heeft een hoge bebouwingsgraad binnen Europa: 27,2% is bebouwd. In de periode 2005-2015 is de bebouwingsgraad met 1,8 procentpunten gestegen (figuur 5.2). De grootste ruimtegebruiker hierin is de woonfunctie: 12,1% van de oppervlakte in Vlaanderen wordt gebruikt voor het wonen (figuur 5.1).
- Van 2005 tot 2015 werd een verhoging van de woondichtheid van 0,2 woningen per ha genoteerd. In 132 gemeenten lag dit hoger. Deze toename was het sterkst in en rond de grootsteden en de centrumsteden, de Vlaamse Ruit en de meeste kustgemeenten (figuur 5.6).
- 14,4% van de Vlaamse bodem is afgedicht (2012). Dit is erg hoog in Europese context. De grootsteden en een aantal gemeenten in de Vlaamse Ruit met een hoge woondichtheid, halen bodemafdictingsgraden van meer dan 20% (figuur 5.8).
- Zoals voorzien in de beleidsdoelstellingen neemt in 2015 planmatig de oppervlakte die bestemd is voor industrie, recreatie en de groene categorieën samen (natuur, bos, groen) verder toe, en neemt de oppervlakte voor landbouw verder af (figuur 5.12).
- Sinds 2002 worden er meer bouwvergunningen afgeleverd voor nieuwe flats dan voor nieuwe woonhuizen. Dit draagt bij tot een vermindering van de gemiddelde woonoppervlakte bij nieuwbouw. In 2015 is de gemiddelde bewoonbare oppervlakte voor nieuwbouwwoningen gedaald tot 97 m² terwijl dit in 2000 nog 125 m² was (figuur 5.16).
- Uit de gemeentelijke registers van onbebouwde percelen blijkt dat 273.935 onbebouwde percelen beschikbaar zijn voor bebouwing (figuur 5.13). Dit past volgens een simulatie van 2014 in de te verwachten bevolkingsevolutie.
- In mei 2016 telt het Vlaamse Gewest 50.220 ha bedrijventerreinen (figuur 5.18). Van deze oppervlakte is 81,5% bezet. Op 1 januari 2015 was 64,9% van het vooropgestelde streefcijfer bestemd voor bijkomende industriezones definitief vastgesteld (figuur 5.12).
- Eind 2015 telt het Vlaamse Gewest in totaal 11.287 definitief beschermde monumenten. Dat zijn er 136 meer dan het jaar voordien (figuur 5.21).

Het eerste deel van dit hoofdstuk gaat dieper in op het ruimtegebruik. Het tweede luik besteedt aandacht aan de ruimteboekhouding en het register van de onbebouwde percelen als instrument in de ruimtelijke planning.

In het derde deel komen indicatoren aan bod rond het vrijwaren en versterken van het onroerend erfgoed als historische en structurerende component van de leefomgeving.

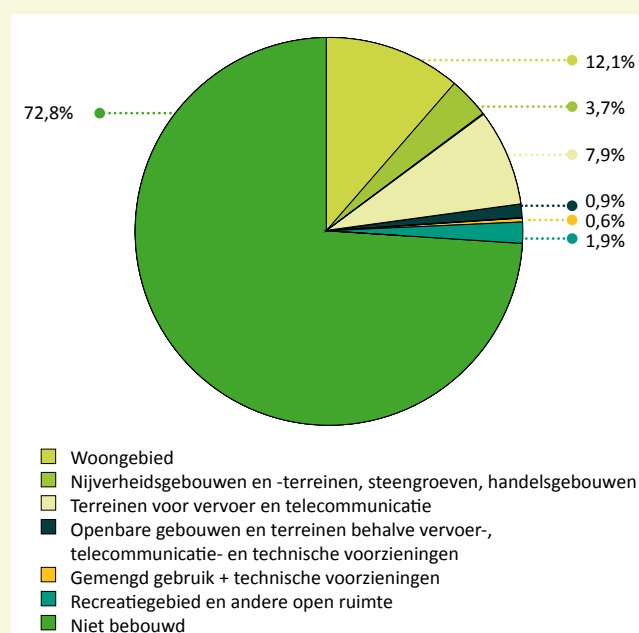
Ruimtegebruik

Als de bebouwde oppervlakte – op basis van kadastragegevens – wordt bekeken ten opzichte van de totale oppervlakte, dan blijkt dat het Vlaamse Gewest in 2015 een **bebouwingsgraad** van 27,2% heeft. In het Waalse Gewest is dat 14,7%; in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest dan weer 79,2%. Het is vooral de woonfunctie die de grootste bebouwde oppervlakte inneemt.

De toename van de bebouwing is de laatste 10 jaar – in vergelijking met de periode daarvoor – wat afgeremd, doch bedroeg in 2014 nog 19 km² (de oppervlakte van de gemeente Boortmeerbeek). 12 km² hiervan wordt ingenomen door woningen.

5.1 Bodembezetting

Bodembezetting op 1 januari 2015, naar ruimtegebruik, in %.

Bron: ADS en FOD Financiën (kadaster).

5.2 Evolutie bodembezetting

Evolutie in de bodembezetting, van 1995 tot 2015, toestand op 1 januari, in ha.

	1995	2005	2010	2014	2015	Index basisjaar 1995=100	Index basisjaar 2005=100	Evolutie 2005 - 2015	Evolutie 2014 - 2015
Totale oppervlakte in ha	1.352.225	1.352.225	1.352.225	1.352.225	1.352.225	100,0	100,0	0	0
Onbebouwde gronden	1.041.089	1.008.288	995.147	986.254	984.358	94,6	97,6	-23.930	-1.895
Waarvan landbouwgronden (*)	617.003	627.752	614.994	614.337	-				
Bebouwde gronden en aanverwante terreinen(**)	311.136	343.937	357.078	365.972	367.867	118,2	107,0	23.930	1.895
Woongebied	125.339	147.625	156.560	162.571	163.838	130,7	111,0	16.213	1.268
Nijverheidsgebouwen en -terreinen	31.730	36.451	38.067	39.089	39.345	124,0	107,9	2.894	256
Steengroeven, putten, mijnen, enz.	1.916	1.431	1.447	1.475	1.466	76,5	102,4	35	-8
Handelsgebouwen en -terreinen	8.179	9.079	9.150	9.194	9.203	112,5	101,4	124	10
Openbare gebouwen en terreinen behalve vervoer-, telecommunicatie- en technische voorzieningen	11.617	12.429	12.656	12.777	12.739	109,7	102,5	309	-39
Terreinen voor gemengd gebruik	6.442	6.305	6.478	6.449	6.449	100,1	102,3	144	1
Terreinen voor vervoer en telecommunicatie(***)	101.198	104.683	105.585	106.330	106.449	105,2	101,7	1.766	119
Terreinen voor technische voorzieningen	1.175	1.733	1.925	2.028	2.039	173,5	117,6	305	11
Recreatiegebied en andere open ruimte	23.540	24.200	25.210	26.059	26.339	111,9	108,8	2.139	279

- : pro memorie

* : Bron: Landbouwtelling ADS.

** : Bron: Kadaster (FOD Financiën).

*** : bevat ook enkele delen van de grote waterlopen.

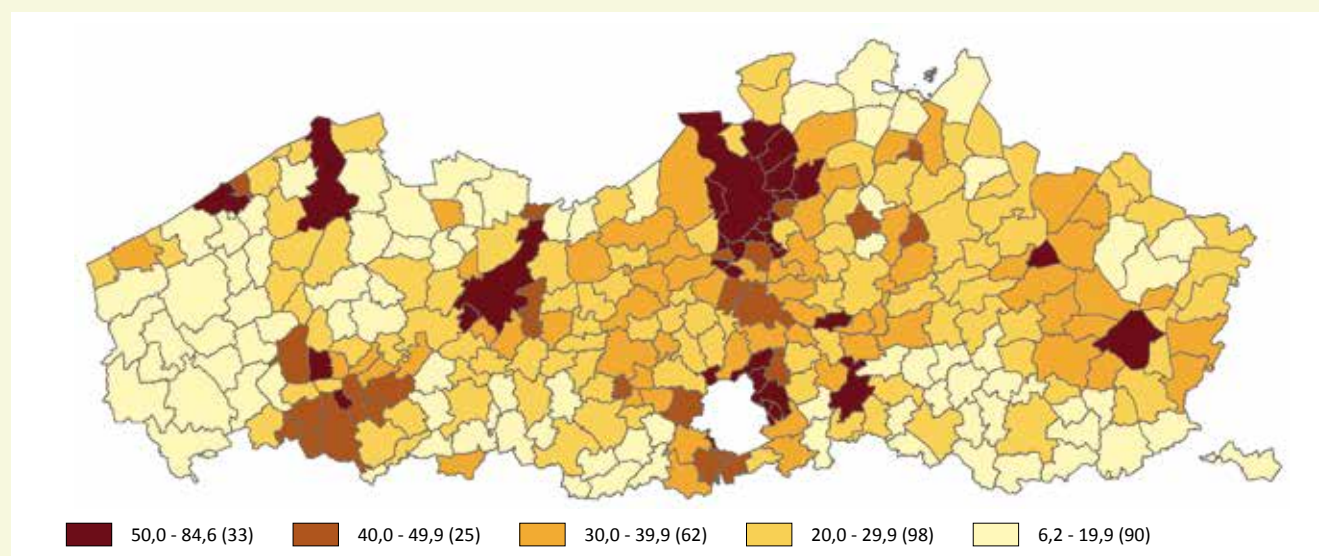
In 33 gemeenten worden bebouwingsgraden van 50% of meer genoteerd. Dit is het geval in de grootsteden Antwerpen en Gent, in sommige van hun randgemeenten en in enkele gemeenten in de noordoostelijke rand rond Brussel. Ook in de centrumsteden Leuven, Oostende, Genk en Brugge is de bebouwingsgraad hoger dan 50%. De regio rond Kortrijk is opvallend dichter bebouwd dan de Westhoek, het Meetjesland en Zuid-Limburg. Toch breidt ook in deze laatste regio's de

bebouwde oppervlakte sterk uit in de periode 2005 – 2015.

Bijna de helft (45%) van de bebouwde oppervlakte is in 2015 woongebied. In de voorbije 10 jaar was de toename van de bebouwde oppervlakte in de meeste gemeenten voor meer dan de helft te wijten aan de woonfunctie. Sommige gemeenten kenden zelfs een toename van de woonoppervlakte die groter was dan de totale aangroei van de bebouwde ruimte. Dit kon

5.3 Bebouwde oppervlakte

Totale oppervlakte bebouwde percelen in verhouding tot de totale oppervlakte, per gemeente, 1 januari 2015, in %.

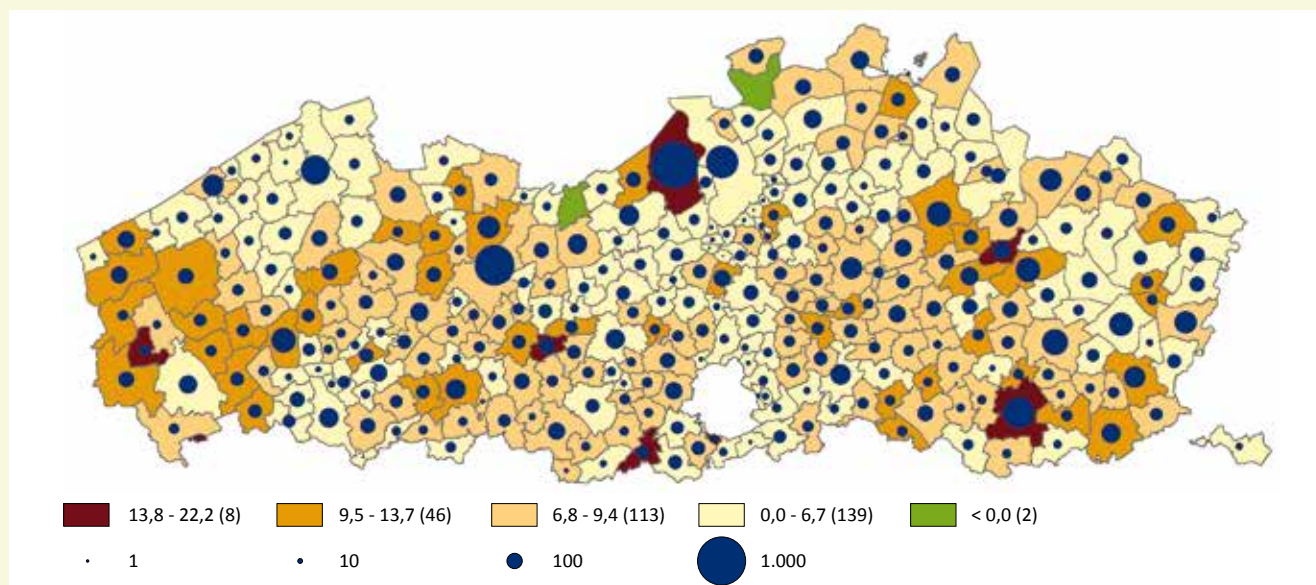
(Vlaams Gewest: 27,2).

Bron: ADS en FOD Financiën (kadaster), berekening SVR.

5.4 Toename bebouwde oppervlakte

Toename van de bebouwde oppervlakte, van 2005 tot 2015, in % en in ha (bollen).

(Vlaams Gewest: 7% en 23.930 ha).
Bron: ADS en FOD Financiën (kadaster), berekening SVR.

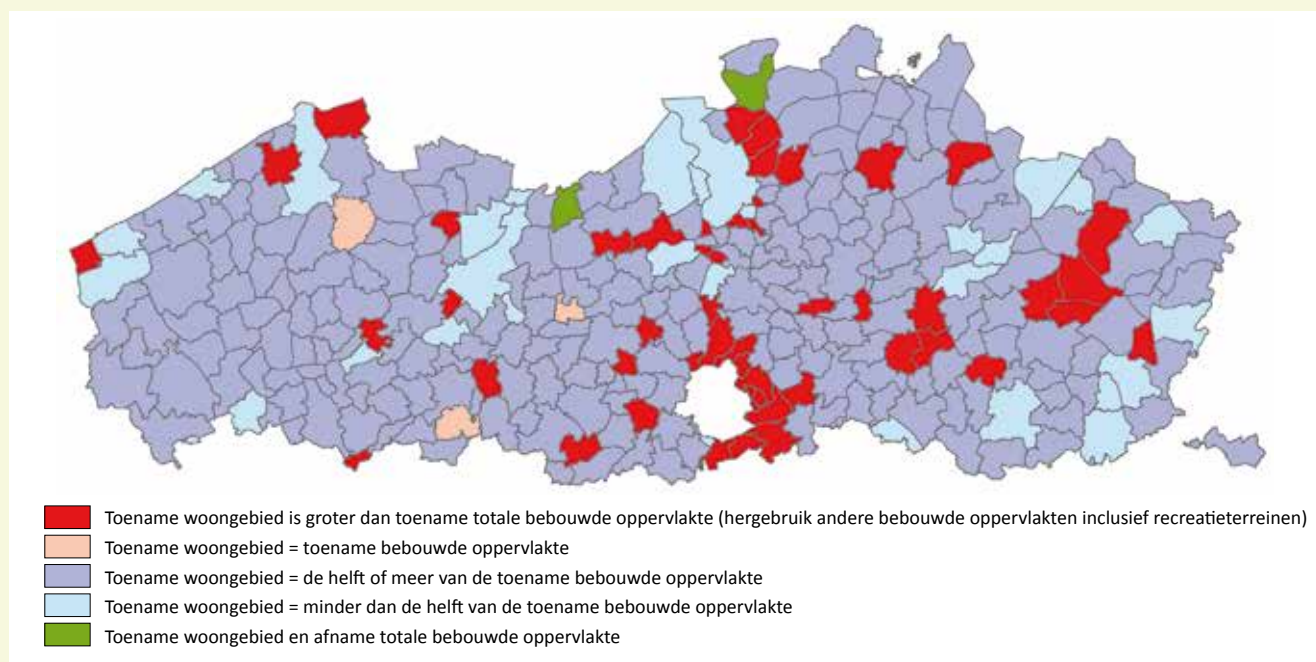
door hergebruik van bebouwde terreinen zoals nijverheidsgebouwen (vb. Zaventem) maar ook bijvoorbeeld door inname van recreatierreinen e.d. Dit laatste is evenwel geen algemene tendens vermits de categorie 'recreatiegebied' de derde grootste stijger in ruimtegebruik is in de periode 2005 – 2015 (+ 9%). In 2 gemeenten was er een toename van woongebied gekoppeld aan een afname van bebouwde ruimte. Dit kon door hergebruik van bebouwde ruimte (bedrijfsgebouwen in

Moerbeke) en toename van woeste gronden die vroeger al dan niet gekadastreerd waren.

Daarbij is de **woondichtheid**, uitgedrukt in aantal woningen per ha, niet overal hetzelfde. De hoogste woondichtheden (meer dan 10 woningen per ha) worden genoteerd in Antwerpen en enkele van haar randgemeenten, een aantal kustgemeenten en in Leuven. Dit heeft te maken met de relatief hoge

5.5 Toename woongebied

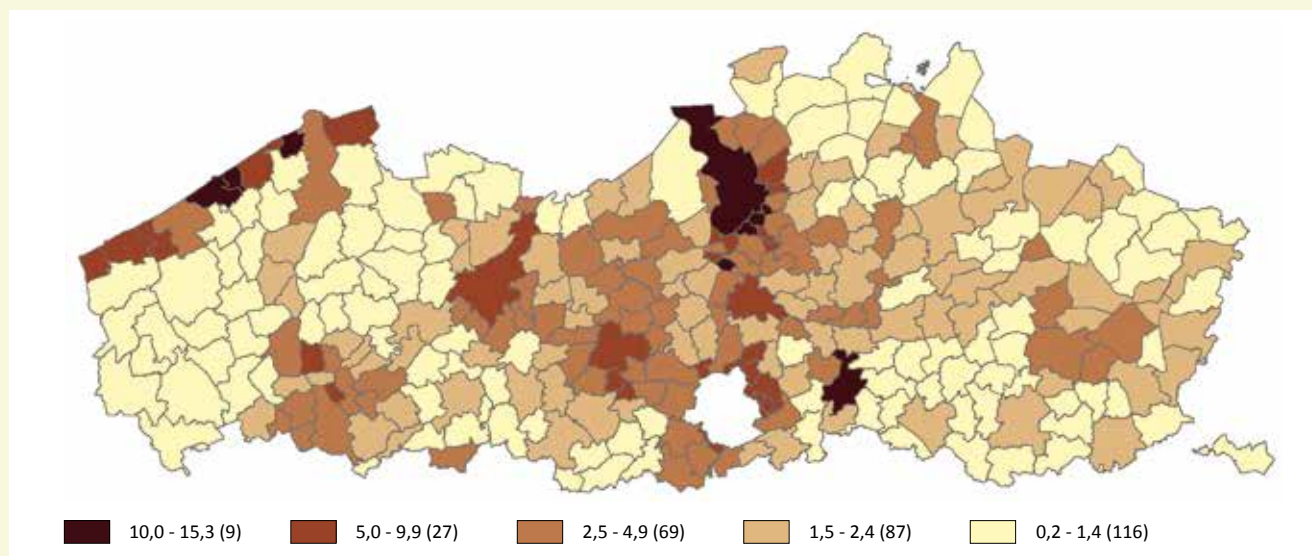
Vergelijking toename woongebied met toename bebouwde oppervlakte, tussen 2005 en 2015.

Bron: ADS, berekening SVR.

5.6 Woondichtheid

Aantal woningen per hectare oppervlakte, per gemeente, 1 januari 2015.

(Vlaams Gewest: 2,3).

Bron: ADS, berekening SVR.

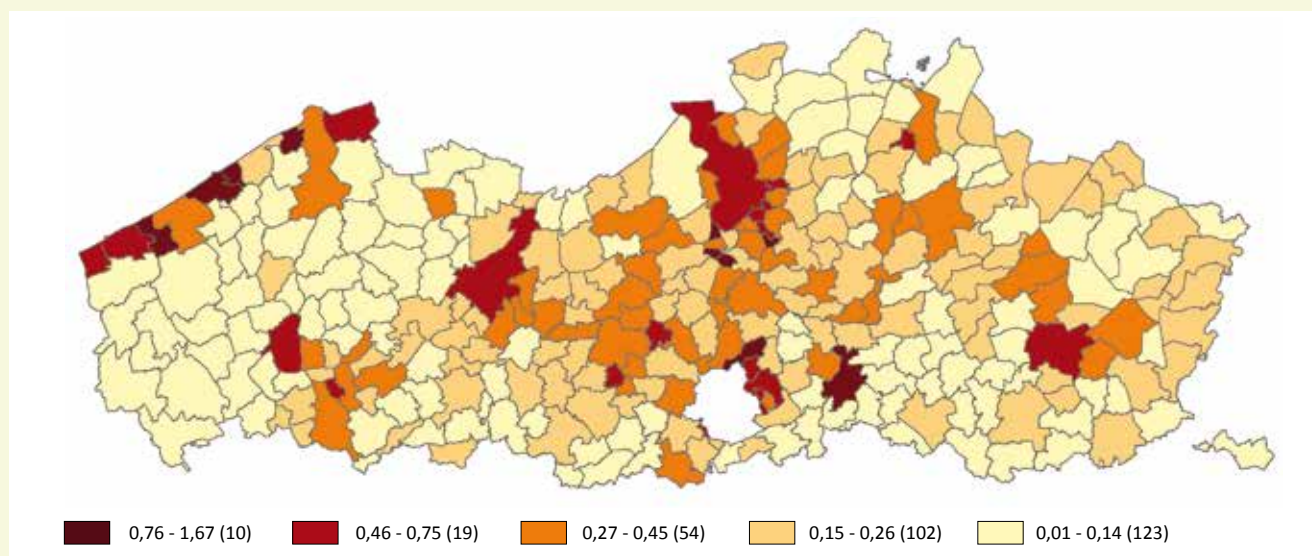
aanwezigheid van appartementsgebouwen in deze steden en aan de kust.

Het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen (1997, RSV, zie verder) bepaalt in het kader van het duurzaam ruimtegebruik minimale woondichtheden voor nieuwe woongebieden. De minimale dichtheid verschilt: gemiddeld 25 woningen per ha voor het stedelijk gebied en gemiddeld 15 woningen per ha voor het buitengebied. Exacte data om de uitvoering van deze richtcijfers te evalueren, bijvoorbeeld over de grondoppervlakte van nieuwe woonprojecten, ontbreken.

Volgens een evaluerend onderzoek uitgevoerd in 2010, zijn er aanwijzingen dat er door de komst van het RSV vandaag kleiner wordt verkaveld en er gedeeltelijk wordt overgeschakeld naar compactere woontypologieën. Daarnaast neemt het aandeel appartementen binnen de nieuwe woningen verder toe, wat eveneens leidt tot een hogere woondichtheid. Een studie uit 2014 stelt bovendien dat na een relatief stabiele periode met een toename van de bebouwde percelen met zo'n 12 ha/dag, de toename sterk daalt vanaf 1997. Deze afname van de groei stabiliseert opnieuw vanaf 2002 op een lager niveau van ongeveer 6ha/dag.

5.7 Woonverdichting

Toename van het aantal woningen per hectare oppervlakte, per gemeente, van 2005 tot 2015.

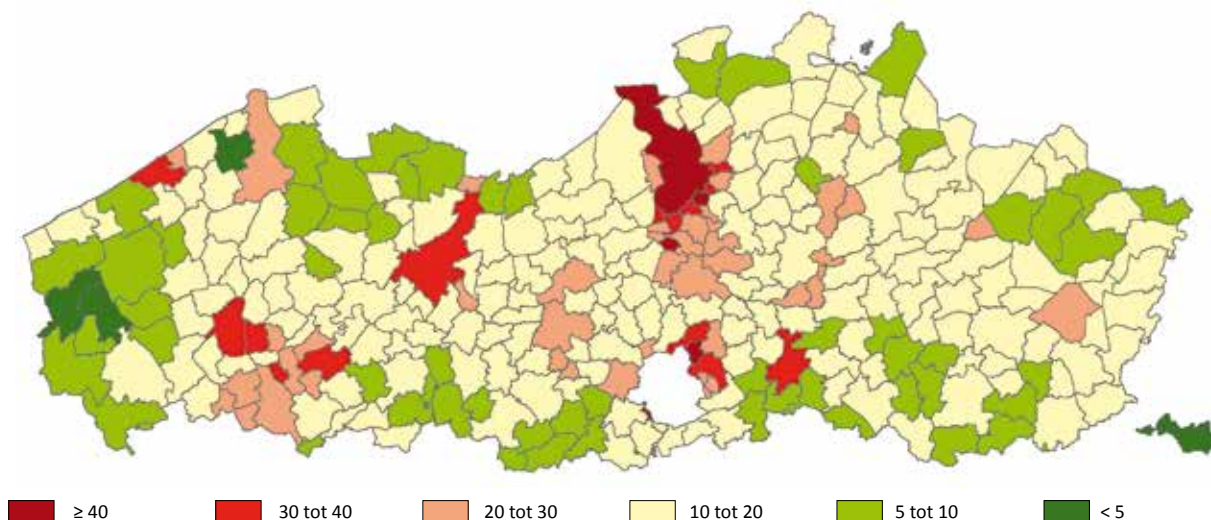
(Vlaams Gewest: 0,2).

Bron: ADS, bewerking SVR.

5.8 Bodemafdichting

Bodemafdichting per gemeente, in %, 2012.

(Vlaams Gewest: 14,4).

Bron: GDI-Vlaanderen, bodemafdekkingskaart (BAK), 5 m resolutie, opname 2012; bewerking SVR.

Regionaal bekeken, is de grootste **woonverdichting** de laatste 10 jaar gerealiseerd in en rond de grootsteden en centrumsteden, de Vlaamse Ruit (Gent, Antwerpen, Leuven, Brussel) en in de meeste kustgemeenten. Voor Vlaanderen bedraagt de toename 0,2 woningen per hectare.

Naast de oppervlakte voor wonen zijn terreinen voor telecommunicatie en voor het vervullen van de vervoersfunctie de tweede grootste ruimtegebruiker (deze categorie bevat ook enkele delen van de grote waterlopen). Ook deze oppervlakte neemt nog jaarlijks lichtjes toe (+1,7% tussen 2005 en 2015). De dichtheid van de wegeninfrastructuur hangt nauw samen met de spreiding van de bewoning.

Bebouwing uit zich in een toename **bodemafdichting**. Afdichting zorgt voor een verlies aan ecosysteefuncties zoals de opslag van koolstof en waterberging in de bodem, en heeft een negatieve invloed op de (bodem)biodiversiteit.

In 2012 was 14,4% van de Vlaamse bodem afgedicht. Dit is heel hoog in Europese context. Van de 39 landen die door het Europees Milieuagentschap (EEA) worden onderzocht, was in 2006 1,85% van de totale oppervlakte afgedicht, dit steeg tot 1,93 % in 2009. In 2009 konden drie groepen landen worden onderscheiden: a) landen met een heel lage bodemafdichting (<1%) zoals bijvoorbeeld IJsland (0,15%), Noorwegen (0,3%), Zweden (0,5%); b) landen met een gemiddeld afdichtingspercentage van 1% tot 3%. Er zijn 18 van dergelijke landen; c) een belangrijk aantal landen met een afdichtingspercentage van 3% tot 15,2%. Er zijn 12 van dergelijke landen zoals Duitsland (5,1%), Liechtenstein (6,2%), België (7,4%), Nederland (8,2%) en Malta (15,2%).

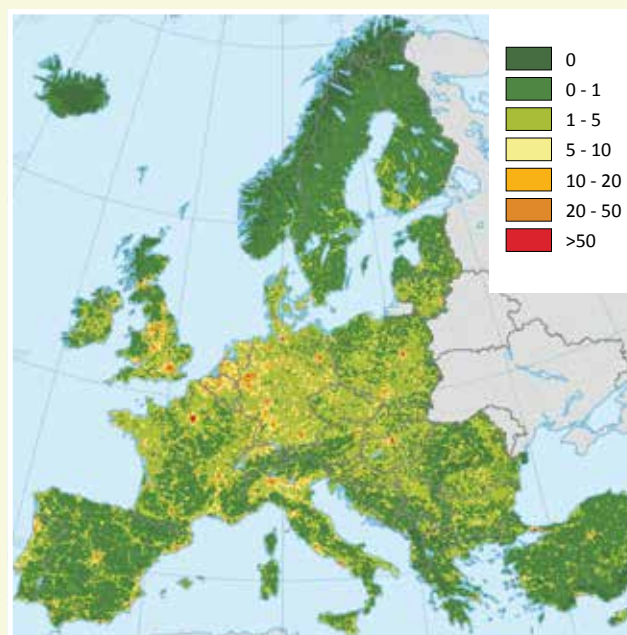
In Vlaanderen bestaan er (2012) nog een aantal regio's waar het afdichtingspercentage lager is dan 10%. Deze gemeenten situeren zich hoofdzakelijk in de Westhoek en het Meetjesland.

Vele gemeenten gelegen in de Vlaamse Ruit zijn voor meer dan 20% afgedicht. 19 gemeenten noteren een bodemafdichting van meer dan 30%, enkele – waaronder Antwerpen - zelfs meer dan 40%.

De meeste bodems die afgedekt zijn, zijn meteen ook een voor het water ondoorlatend oppervlak (bijvoorbeeld gebouwen, wegen en andere constructies van menselijke oorsprong).

5.9 Bodemafdichting Europa

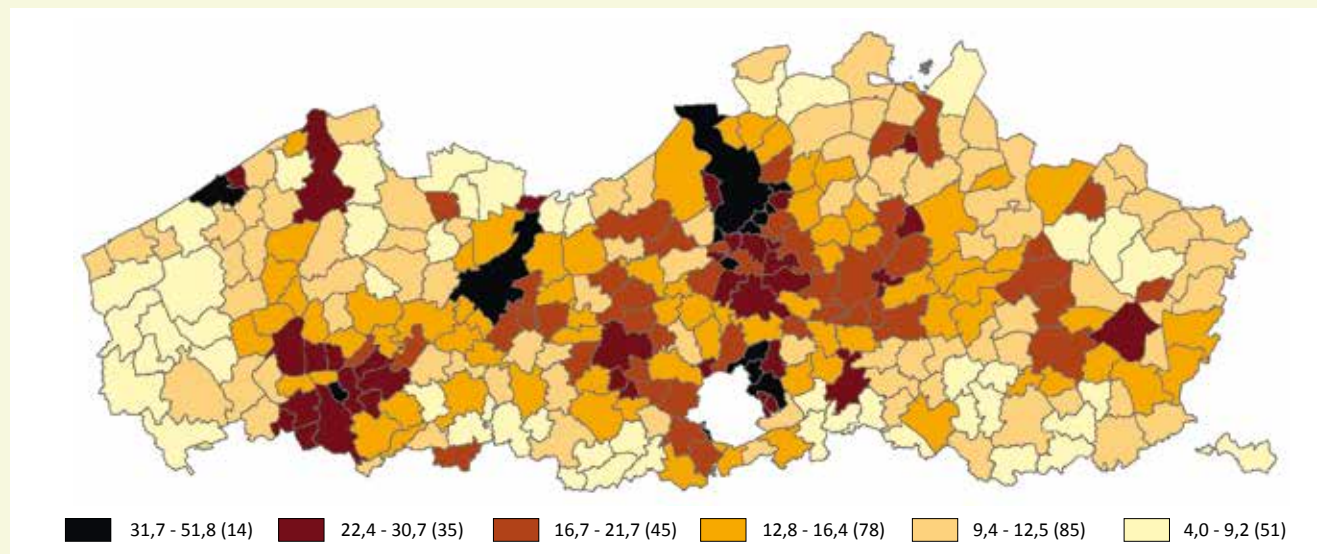
Aandeel afgedekte bodem per 10 km² grid cel, in %, 2009.

Bron: European Environment Agency.

5.10 Waterdoorlaatbaarheid

Waterdoorlaatbaarheid per gemeente, in %, 2012.

(Vlaams Gewest: 14,2).

Bron: GDI-Vlaanderen, waterdoorlaatbaarheidskaart (WOK), 5 m resolutie, opname 2012; bewerking SVR.

waardoor een grotere hoeveelheid water niet meer kan infiltreren, maar afstroomt via het verharde oppervlak. Men spreekt in dit geval over **waterdoorlaatbaarheid**. Van Vlaanderen is 14,2% van de bodem niet infiltrerbaar voor water. Uiteraard zijn er - naar analogie met de bodemafdekingskaart - regionale verschillen.

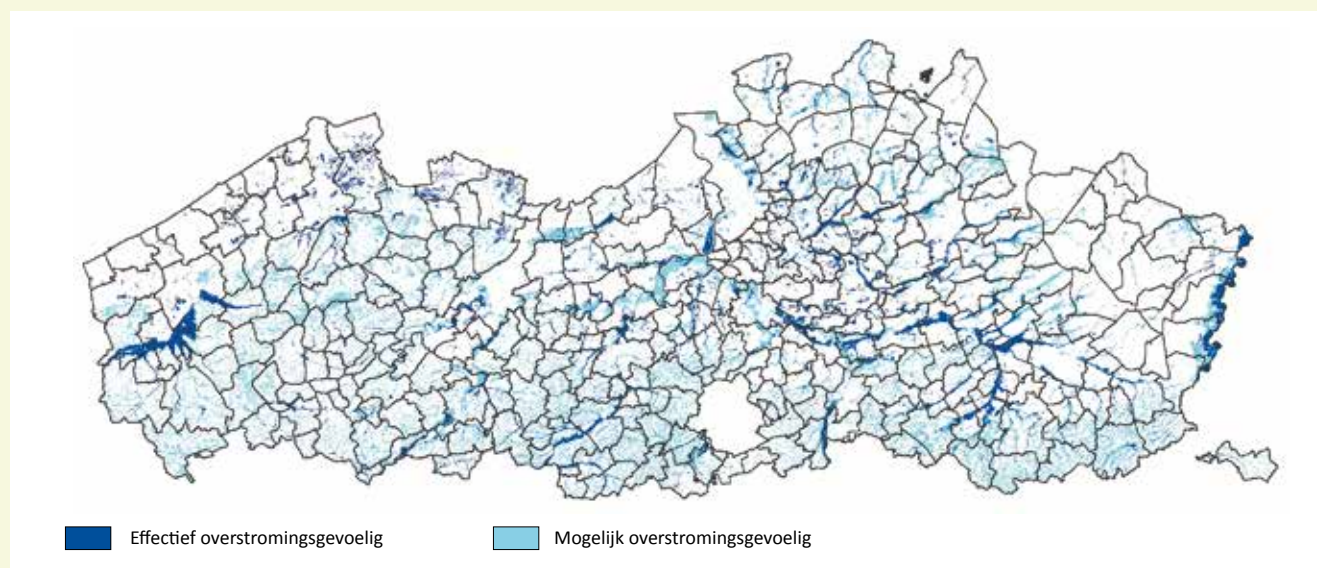
De toename van de verharde bodem is een probleem in Vlaanderen. Het water dringt moeilijker door in de grond en komt sneller in rioleringen terecht. Deze kunnen bij extreme neerslag niet altijd alle hemelwater opvangen wat tot over-

stromingen kan leiden. De neerslag die wel afgevoerd wordt, zorgt voor een snel stijgend peil van beken en rivieren, die op hun beurt weer buiten hun oevers kunnen treden. Door de klimaatopwarming neemt de hoeveelheid neerslag in de winter toe. In de zomer zijn er dan weer minder maar intensere buien. En dus stijgt het risico op overstromingen. Als de regen niet de kans krijgt om in te sijpelen, zakt de grondwatertafel elk jaar dieper weg, wat op termijn tot problemen kan leiden voor de bevoorrading van drinkwater.

In het kader van het decreet Integraal waterbeleid worden

5.11 Overstromingsgebieden

Effectief en mogelijk overstromingsgevoelige gebieden, 2016.

Bron: GDI-Vlaanderen, 'Overstromingsgebieden en oeverzones', update 2016; bewerking SVR.

daarom overstromingsgebieden ingesteld en afgebakend om de nodige ruimte voor water planmatig vast te leggen. Zo werden recent naar aanleiding van de vaststelling van de stroomgebiedbeheerplannen voor Schelde en Maas voor de periode 2016-2021 nog 21 nieuwe overstromingsgebieden afgebakend, wat de totale oppervlakte aan effectief overstromingsgevoelig gebied in het Vlaamse Gewest op 5,4% van het grondgebied brengt. Effectief overstromingsgevoelig betekent dat er recent overstromingen waren of dat er een aanzienlijke kans op wateroverlast bestaat. Onder mogelijk overstromingsgevoelig wordt verstaan dat er minder kans is op overstroming, namelijk alleen bij extreme weersomstandigheden of als de waterkeringen falen (bijvoorbeeld dijkbreuken).

Ruimtelijke planning

In het Regeerakkoord 2014-2019 wordt het Beleidsplan Ruimte Vlaanderen (BRV) vernoemd als opvolger van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen (RSV). Het BRV bouwt voort op de krachtlijnen van het RSV om een duurzame ruimtelijke ontwikkeling mogelijk te maken.

Het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen ging uit van het vrijwaren van de open ruimte door de stedelijke structuur te versterken en het buitengebied open te houden. In wat volgt wordt aandacht besteed aan de manier waarop de herbestemming van het ruimtegebruik gemeten wordt, met name de ruimteboekhouding. Daarna wordt nader ingegaan op de indicatoren die hiermee verband houden: ruimte voor wonen en ruimte voor werken. Voor bestemmingswijzigingen voor natuur en bos, wordt verwezen naar hoofdstuk 5.3 'Milieu en natuur' verder in deze cluster.

Ruimteboekhouding

Eén van de beleidsbepalingen uit het RSV is dat er kwantitatieve keuzes worden gemaakt met betrekking tot de door het beleid voorziene oppervlakten voor wonen, werken, recreatie, natuur, bos, en landbouw. Uit de bestemmingscategorieën die

voor de betrokken functie momenteel van toepassing zijn, vloeit een begroting van te bestemmen ruimte voort. De ruimteboekhouding RSV is het instrument waarmee de opvolging van deze streefcijfers met betrekking tot bestemmingscategorieën berekend wordt.

Bestemmingen komen niet noodzakelijk overeen met het effectieve ruimtegebruik. Het gaat om het geplande ruimtegebruik zoals vastgelegd in ruimtelijke verordenende plannen (gewestplan, APA, BPA, RUP). Daarbij worden enkel herbestemmingen ten gevolge van volledig afgeronde planningsprocessen (definitief goedgekeurde plannen) opgenomen. De beleidsmatige bedoeling achter de herbestemming kan uit de cijfers van de ruimteboekhouding RSV echter niet worden achterhaald. De herbestemming kan immers gaan over het creëren van bijkomend aanbod, maar anderzijds gaat het vaak ook om regularisatie van een bestaande toestand.

Het RSV vertrekt van de toestand in 1994 als nulmeting. Deze toestand is een schatting van de oppervlaktes. Sindsdien zijn er door de digitalisering van de meeste plannen, correctere cijfers beschikbaar die aantonen dat de totale oppervlakte van de plannen van het Vlaamse Gewest bij de opmaak van het originele RSV werd onderschat (1.352.000 ha in plaats van 1.358.600 ha). De uitbreiding op zee van de zeehavens van Zeebrugge en Oostende heeft daarnaast ook geleid tot een toename van de oppervlakte die door Vlaamse ruimtelijk verordenende plannen wordt gevat, en dit met ongeveer 1.000 ha ten opzichte van het referentiejaar 1994. De streefcijfers werden gedeeltelijk bijgesteld door de tweede herziening van het RSV die goedgekeurd werd eind 2010, waardoor er meer beleidsmatige ruimte werd voorzien voor de categorieën industrie en recreatie. In het kader van de afstemming met de specifieke ruimtebalans voor bedrijventerreinen, gebeurt er binnen de categorie 'industrie' een opdeling naargelang de gebieden binnen of buiten de poorten (zeehavens) liggen.

De foutenmarge op de berekening, omwille van schaal- en nauwkeurighedsverschillen tussen de verschillende plannen, wordt opgevangen door de totaalcijfers af te ronden tot op honderdtallen.

5.12 Ruimteboekhouding RSV

Evolutie van de ruimteboekhouding RSV, gebaseerd op volledig afgeronde planningsprocessen, 1 januari 1994 en 2016, in ha.

Bestemmingscategorie	Streefcijfers RSV	Totaal op 1/1/1994	Totaal op 1/1/2016	1/1/1994-1/1/2016	Saldo doelstelling
Wonen	227.500	227.500	227.700	200	n.v.t.
Recreatie	21.000	18.300	20.400	2.100	77,7%
Reservaat en Natuur	150.000	111.100	127.900	16.800	43,2%
Overig groen	34.000	35.300	34.200	-1.100	n.v.t.
Bosbouw	53.000	42.300	45.500	3.200	29,9%
Landbouw	750.000	807.600	785.200	-22.400	38,8%
Industrie - buiten poorten - binnen poorten	66.000	39.100 17.200	45.400 17.300	6.300 100	64,9%
Overige bestemmingen	58.000	60.200	56.000	-4.200	n.v.t.
Totaal		1.358.600	1.359.600	1.000	n.v.t.

n.v.t.: niet van toepassing

Afronding tot op honderdtallen om de foutmarge op te vangen.

Saldo-doelstelling: bereikt % van de na te streven evolutie.

Bron: Departement Ruimte Vlaanderen, afdeling Onderzoek en Monitoring.

In 2015 neemt de oppervlakte bestemd voor industrie, recreatie en de groene categorieën samen (natuur, bos, groen) verder toe, en neemt de categorie landbouw verder af, wat in overeenstemming is met de beleidsmatige doelstellingen. De evolutie voor de groene categorieën is daarbij minder uitgesproken dan voor de categorieën industrie en recreatie, zeker als we de in 2010 opwaarts bijgestelde streefcijfers van deze laatste categorieën in acht nemen.

Ruimte voor wonen

Het RSV wil de open ruimte vrijwaren. De woonfunctie blijft evenwel een grote ruimtegebruiker. De nood aan nieuwbouwwoningen is afhankelijk van de toekomstige demografische evolutie, de gezinssamenstelling en de mate waarin bestaande en leegstaande woningen verder zullen worden gerenoveerd en/of vervangen door (meergezins)woningen. Vanuit dit perspectief kan onderlijnd worden dat de gezinsverdunding zich verder doorzet. Dit leidt tot een specifieke en bijkomende vraag naar woongelegenheden, al dan niet nieuwbouw. Ook de vergrijzing speelt een rol. De groei van de seniorenpopulatie zal bijdragen tot het potentieel vrijkomen van private woningen, maar roept ook een nieuwe vraag op naar extra individuele of collectieve (zorg)woongelegenheden afgestemd op de behoeften van ouderen.

De ruimte voor wonen wordt meer in detail besproken aan de hand van de volgende indicatoren: de beschikbaarheid van bouwpercelen, de afgeleverde nieuwbouwvergunningen, de grootte van de nieuwbouwwoningen en de leegstaande woningen. De nieuwbouw is immers de grootste ruimteverbruiker alhoewel renovatie een steeds prominenter plaats

5.13 Potentieel woonaanbod

Aanbod aan onbebouwde percelen, per provincie, mei 2016.

Provincie	Aantal percelen	Oppervlakte (ha)
Antwerpen	64.658	10.098
Limburg	59.499	9.140
Oost-Vlaanderen	64.493	10.148
Vlaams-Brabant	56.364	7.516
West-Vlaanderen	28.921	4.293
Vlaams Gewest	273.935	41.194

Bron: Departement Ruimte Vlaanderen, afdeling Onderzoek en Monitoring.

inneemt. Hiervoor wordt verwezen naar het volgende hoofdstuk Wonen.

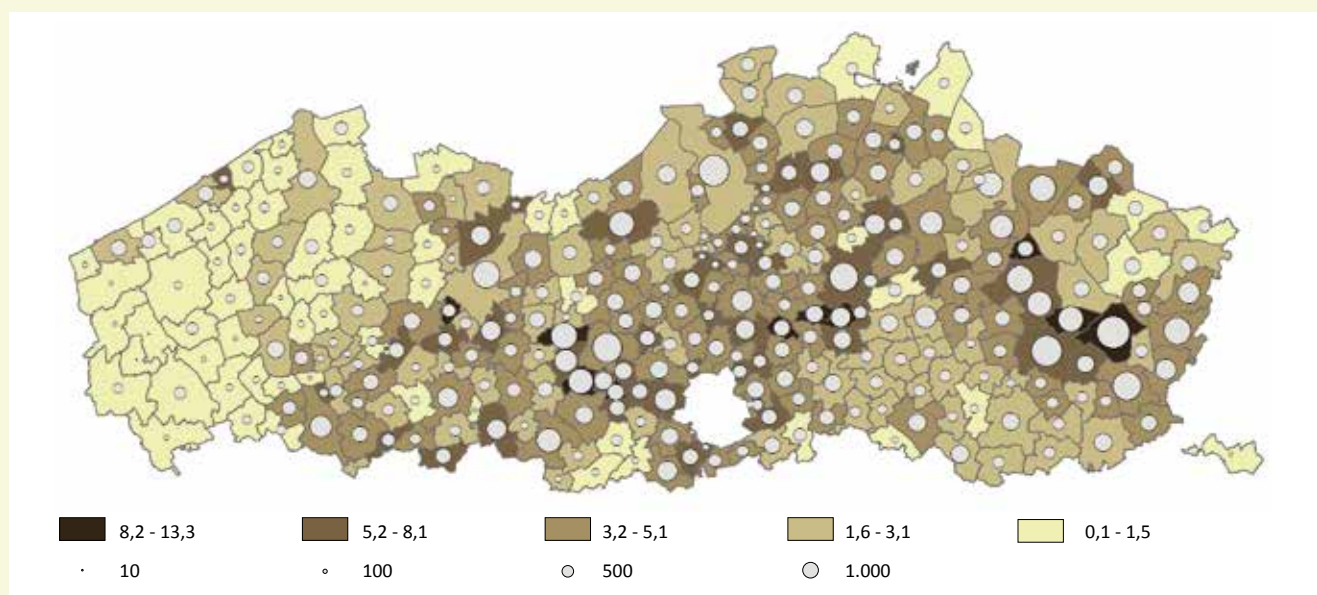
Beschikbaarheid van onbebouwde percelen

Volgens een actualisering van de gegevens in mei 2016, zijn er 273.935 onbebouwde percelen beschikbaar met een bestemming die bebouwing toelaat. Het gaat hierbij om een totale oppervlakte van 41.194 ha. In deze cijfers zijn de woonuitbreidingsgebieden inbegrepen. De voorwaarden om deze reservergebieden aan te snijden, zijn strenger dan die voor andere woongebieden.

De gegevens rond het potentieel woonaanbod worden jaarlijks geactualiseerd en alsmaar verfijnd, in die zin dat steeds meer gemeenten zelf een register aanleveren of actualiseren, zodat steeds minder 'simulatieoefeningen' moeten worden gedaan om gebied dekkende gegevens te bekomen.

5.14 Register onbebouwde percelen (ROP)

Voorraad onbebouwde percelen opgenomen in het ROP, per gemeente, mei 2016, in aantal percelen (bollen) en in % ten opzichte van de totale oppervlakte.

(Vlaams Gewest: 3,0%)

Bron: Departement Ruimte Vlaanderen, afdeling Onderzoek en Monitoring, berekening SVR.

Ook speelt het effect van het verkavelen van gronden (namelijk de oppervlakte neemt niet toe of kan zelfs afnemen, maar het aantal percelen neemt wel toe).

Het aantal nieuwe verkavelingsaanvragen daalt wel, ook het aantal kavels per verkaveling neemt af én de grootte van de kavels. De gemiddelde kavelgrootte is tussen 2002 en 2007 gedaald met 17% tot 508 m². In 2014 werden 1.855 vergunningen voor verkavelingen uitgereikt. Dat is het laagste aantal sinds het begin van de telling, in 1962.

Verder zijn er de effecten van de RUP's die extra woongebied (en dus percelen / oppervlakte) genereren. De oppervlakte voor wonen die hierdoor netto bijkomt, is wel eerder beperkt.

Het hierboven omschreven potentiële woonaanbod slaat op de voorraad aan onbebouwde percelen; ze staan namelijk niet allemaal te koop. Eerdere tellingen wezen uit dat het overgrote deel van de gronden in het bezit is van particulieren.

Het toekomstig ruimtegebruik voor wonen is ook afhankelijk van de keuze en de typologie van de woongelegenheden (eengezinswoningen, meergezinswoningen, zorgwoningen, seniorenflats,...). Uit een simulatie in 2014 bleek dat de hoeveelheid aan te snijden onbebouwde percelen in Vlaanderen tot 2030 - rekening houdend met de te verwachten bevolkingsevolutie - beperkt kan blijven tot 5 à 10% van de theoretisch beschikbare bouwgrond indien er ingezet wordt op het bouwen aan hoge dichtheden en het verdichten van de bestaande woongebieden. Wanneer echter geen verdichting zou plaatsvinden en enkel onbebouwde percelen aangesneden worden aan dichtheden van 15 tot 25 woningen per hectare, dan loopt dat percentage op tot 25 à 30%.

Bouwvergunningen

In 2015 werden 19.076 bouwvergunningen toegekend voor nieuwe gebouwen, dat is ruim 14% minder dan het jaar voordien. In 2014 steeg dit nog met meer dan 9%. In totaal werd in 2015 de nieuwbouw van 33.814 woningen vergund, wat bijna 16% minder is dan het jaar voordien. De nieuwbouwsector kende in 2015 dus een terugval. Topjaren voor de bouw waren 2005 en 2006 toen meer dan 42.000 nieuwe woningen per jaar werden vergund.

In de residentiële nieuwbouw neemt de appartementsbouw een steeds prominentere plaats in voor de totale productie aan nieuwbouwwoningen door de dalende trend in eengezinswoningen. Sinds 2002 worden er meer bouwvergunningen afgeleverd voor nieuwe flats dan voor nieuwe woonhuizen.

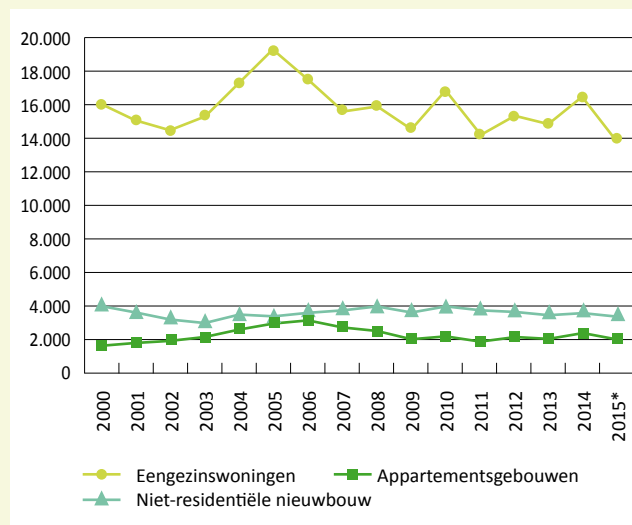
Bewoonbare oppervlakte

De prijs van een m² bouwgrond blijft gestadig verder stijgen. De prijsstijging van 5,9% in 2014 ten opzichte van 2013 was veel hoger dan de stijging van de andere vastgoedprijzen. Gemiddeld diende in 2014 179 euro per m² betaald te worden.

Met de stijgende prijzen is er een tendens naar kleiner wonen bij de aanvraag van bouwvergunningen in de nieuwbouwmakrt. In 2015 is de gemiddelde bewoonbare oppervlakte voor

5.15 Bouwvergunningen nieuwbouw

Evolutie van het aantal bouwvergunningen voor nieuwbouw, van 2000 tot 2015.

* 2015: voorlopige cijfers.
Bron: ADS, mei 2016.

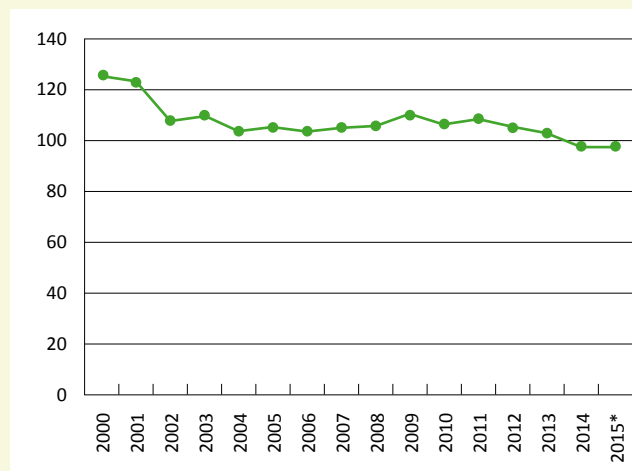
nieuwbouwwoningen gedaald tot 97 m² terwijl dit in 2000 nog 125 m² was.

Leegstaande woningen

Het verruimen van het woningaanbod kan ook worden ingevuld door leegstaande woningen een nieuwe woonfunctie te geven. Eind 2015 stonden volgens de gemeentelijke leegstandsregisters 23.037 panden leeg. Een woning wordt als leegstaand beschouwd wanneer ze meer dan een jaar niet meer effectief

5.16 Nieuwbouw – bewoonbare oppervlakte

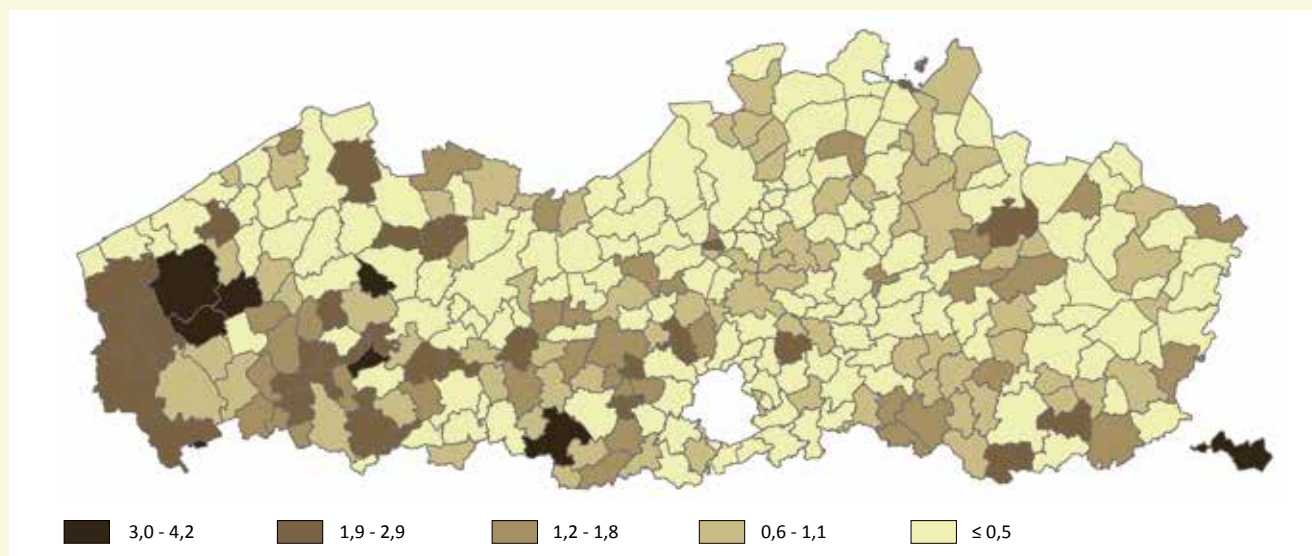
Evolutie van de gemiddelde bewoonbare oppervlakte voor de nieuwbouw van woningen, in m², van 2000 tot 2015.

Bron: ADS.

5.17 Leegstaande woningen

Aandeel leegstaande woningen, per gemeente, in %, op 1 januari 2015.

(Vlaams Gewest: 0,2%)

Bron: Agentschap Wonen-Vlaanderen, berekening SVR.

is gebruikt. De ruimtelijke variatie in leegstand kan voor een deel verklaard worden door het verouderde woningpatrimonium in die regio's (zie ook hoofdstuk 5.2 Wonen).

Ruimte voor werken

Hoewel het zeker geen voldoende voorwaarde is, heeft het ondernemerschap baat bij kwaliteitsvolle ruimte. In mei 2016 telt het Vlaamse Gewest 50.220 ha bedrijventerreinen (exclusief havenzone). Van deze oppervlakte is 81,5% bezet. De provincie Limburg heeft nog de grootste oppervlakte actief aanbod.

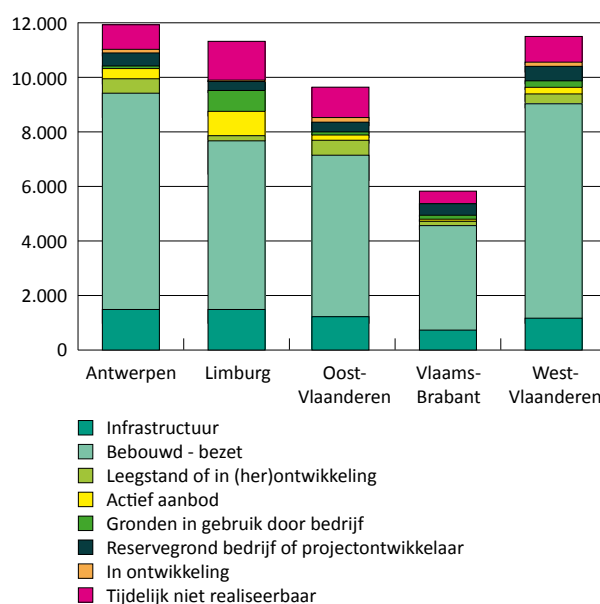
In het Pact 2020 is in de indicator 'aandeel effectief bruikbare op het aantal bestemde bedrijventerreinen' opgenomen en dit om de doelstelling tegen 2020 het aantal effectief bruikbare bedrijventerreinen te verhogen tot minimaal 95% van het totale aantal bestemde bedrijventerreinen. Bruikbare bedrijventerreinen zijn gedeelten van het terrein waarop zich infrastructuur bevindt en omvat bebouwde gedeelten (bezet, leegstand, in ontwikkeling) en onbebouwde gedeelten (actief aanbod, gronden in gebruik door bedrijf, reservegrond, in ontwikkeling). De tijdelijk niet-realiseerbare onbebouwde oppervlakte komt dus niet in aanmerking (percelen die omwille van afwijkend gebruik en/of structurele, procedurele of eigendomsredenen niet actief aangeboden worden). Het bruikbaarheidspercentage van de Vlaamse bedrijventerreinen bedroeg in mei 2016 90,2%.

Het RSV wil nieuwe economische activiteiten laten aansluiten bij de reeds bestaande economische infrastructuur. Men zoekt daarom actief naar geschikte locaties voor bedrijven in de stedelijke gebieden, de poorten (zeehavens, luchthavens), de strook langs het Albertkanaal en in een beperkt aantal economisch sterk ontwikkelde gemeenten.

Op Vlaams niveau gebeurt dat in eerste instantie binnen de afbakeningsprocessen van groot- en regionaalstedelijke gebieden en via de uitwerking van het Economisch Netwerk Albertkanaal (ENA). De focus ligt zowel op het beter benutten van bestaande bedrijventerreinen als op het zoeken naar nieuwe geschikte terreinen.

5.18 Economisch aanbod bedrijventerreinen

Oppervlakte van de Vlaamse bedrijventerreinen (exclusief haven terreinen), per provincie, mei 2016, in ha.

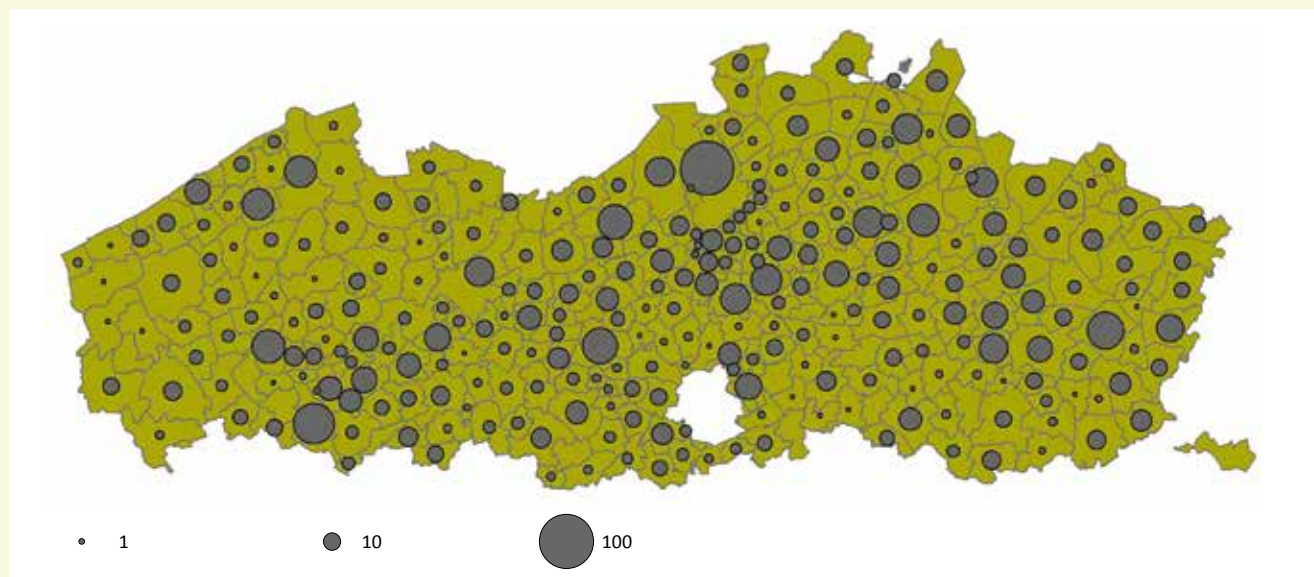

Bron: Agentschap Ondernemen, berekening SVR.

5.19 Leegstaande bedrijfsruimten

Aantal percelen leegstaande en/of verwaarloosde bedrijfsruimten, per gemeente, op 1 juni 2016.

Bron: Departement Ruimte Vlaanderen, afdeling Onderzoek en Monitoring, berekening SVR.

Voor de bestemmingscategorie 'industrie' werd in de tweede herziening van het RSV een nieuw, hoger streefcijfer van in totaal 66.000 ha (inclusief de poorten) vooropgesteld. Het saldo (ten opzichte van 1994) binnen de poorten blijft nagenoeg in evenwicht. Buiten de poorten bestaat een positief saldo. Dit is een nettoresultaat waarbij zowel bijkomende bestemming als herbestemming naar andere categorieën in rekening werd gebracht.

Op 1 januari 2016 was 64,9% van het vooropgestelde streefcijfer bestemd voor bijkomende industriezones definitief vastgesteld.

Naast de ontwikkeling van bedrijventerreinen is ook de herbenutting van gebouwen en bedrijfsruimten in functie van nieuwe activiteiten een beleidsdoelstelling in het regeerakkoord. Leegstand en verwaarlozing dient daartoe aangepakt te worden.

Uit de inventarisatie op basis van het kadastraal perceel bleek in juni 2016 dat 2.730 bedrijfsruimten leeg staan en/of verwaarloosd zijn en dit voor een totale oppervlakte van 2.153 ha. Een bedrijfsruimte wordt in deze cijfers aanzien als de verzameling van percelen waarop zich minstens één bedrijfsgebouw bevindt, als één geheel te beschouwen en die toebehoren aan dezelfde eigenaar. Deze verzameling heeft een minimale oppervlakte van 5 are.

Deze voor 2016 geregistreerde leegstand is meer dan het voorgaande jaar zowel in aantal dossiers als in oppervlakte. In 2015 werd dit voor de eerste keer geïnventariseerd en werd een oppervlakte van 1.930 ha genoteerd. De toename heeft verband met een verbeterde inventaristechniek en oplevering van de data.

Onroerend erfgoed

De Vlaming heeft belangstelling voor zijn historische leefomgeving en erfgoed. Tot onroerend erfgoed worden monumenten, cultuurhistorische landschappen en archeologische vindplaatsen gerekend.

De voorbije jaren werd een geïntegreerd onroerenderfgoedbeleid uitgetekend waarbij onderzoek, inventarisatie, bescherming en beheer elkaar opvolgen. Ook de aanvankelijk apart benaderde disciplines monumentenzorg, landschapszorg of archeologie worden op een integrale manier als onroerenderfgoedzorg benaderd. Het Onroerenderfgoeddecreet, dat in werking trad op 1 januari 2015, streeft naar een harmonisering, vereenvoudiging en eenmaking van de procedures en instrumenten voor de onroerenderfgoedzorg. Het draagt bij aan een beleid waarbij de verscheidenheid aan onroerend erfgoed in Vlaanderen behouden blijft. Tegelijk stapt het decreet af van een aparte benadering van elk afzonderlijk erfgoedtype. De zorg voor erfgoed vraagt een integrale benadering waarbij rekening wordt gehouden met emotionele betrokkenheid van het publiek en de ruimtelijke verankering van de historische leefomgeving. Daarbij wordt ook een maximale afstemming met andere betrokken beleidsvelden zoals omgeving, cultuur, toerisme, landbouw nagestreefd.

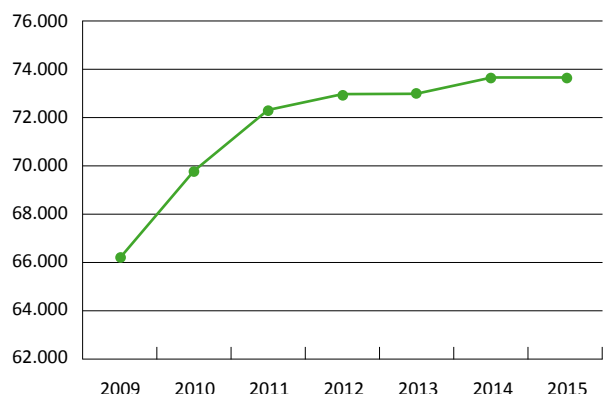
Inventariseren

Verschillende wetenschappelijke inventarissen geven een overzicht van het diverse erfgoed in Vlaanderen. De meeste items uit de wetenschappelijke inventarissen zijn digitaal ontsloten en zijn publiek toegankelijk.

De **inventaris bouwkundig erfgoed** wil een wetenschappelijk overzicht bieden van het bouwkundig erfgoed in Vlaanderen. Jaarlijks komen er heel wat objecten bij. In 2015 telde de

5.20 Vastgesteld bouwkundig erfgoed

Aantal objecten in de vastgestelde inventaris bouwkundig erfgoed, van 2009 tot 2015.

Bron: Agentschap Onroerend Erfgoed.

wetenschappelijke inventaris in totaal 82.790 relictten. Sinds 2009 wordt jaarlijks de inventaris bouwkundig erfgoed juridisch vastgesteld. Opname in de vastgestelde inventaris bouwkundig erfgoed betekent voor de erfgoedobjecten dat zij een vorm van vrijwaring voor de toekomst genieten. De vastgestelde inventaris bouwkundig erfgoed telde eind 2015 73.694 objecten.

De **centrale archeologische inventaris** (CAI) is de inventaris van bekende archeologische vindplaatsen in Vlaanderen. De CAI geeft van vondstlocaties aan waar ze zich bevinden, van welke periode de overblijfselen zijn, over welke type van vindplaats het gaat en op welke manier ze aan het licht zijn gekomen. In de CAI staat er informatie over toevalsvondsten, prospectievondsten, opgegraven sites, resultaten van proefsleuvenonderzoek.... Deze gegevens vormen een aanzet voor de opmaak van archeologische zones, beschermingen en het behandelen van bouwaanvragen. Eind 2015 telde de databank van de CAI 37.249 objecten. Dit is ten opzichte van 2014 een toename van 949 vondsten.

5.21 Beschermingen

Totaal aantal beschermde monumenten, stads- en dorpsgezichten, cultuurhistorische landschappen, archeologische sites, varend erfgoed en erfgoedlandschappen, 31 december 2015.

	Totaal aantal beschermingen
Monumenten	11.287
Stads – en dorpsgezichten	1.571
Cultuurhistorische landschappen	685
Archeologische sites (vroeger archeologische zones)	26
Varend erfgoed	28
Totaal	13.597
Erfgoedlandschappen	19

Bron: Agentschap Onroerend Erfgoed.

De **Landschapsatlas** (2001) is de eerste gebiedsdekkende en wetenschappelijk onderbouwde inventaris van landschapskenmerken met erfgoedwaarde. De inventaris geeft een overzicht van historische landschapselementen, structuren en gehelen die worden beschouwd als waardevolle landschappelijke ensembles. De atlas bevat 515 relictzones en 381 gebieden met een hoge concentratie aan erfgoedwaarde, die ankerplaatsen worden genoemd. **Ankerplaatsen** vormen steeds een geheel van landschappelijke, bouwkundige en archeologische elementen en kenmerken. De ankerplaatsen beslaan ruim 16% van het grondgebied, de relictzones bijna 39%.

Beschermen

Door beschermingsmaatregelen uit te vaardigen, verklaart de Vlaamse overheid uitdrukkelijk dat het behoud van bepaalde onroerende goederen van algemeen belang is. Archeologische sites, monumenten, cultuurhistorische landschappen, stads- en dorpsgezichten en varend erfgoed worden beschermd om op die manier de erfgoedwaarden te behouden.

De bescherming van onroerend erfgoed heeft tot doel om de erfgoedwaarden van het object of de site in kwestie te bewaren voor de toekomst. In 2015 groeide het aantal beschermde monumenten aan met 136. Monumenten vormen de grootste groep van beschermd onroerend erfgoed.

Beschermde stads- en dorpsgezichten vormen de tweede grote groep van beschermingen. Een stads- of dorpsgezicht vormt een geheel van één of meerdere monumenten of andere onroerende goederen met omgevende bestanddelen zoals waterlopen, pleinen, omheiningen,...

De afgelopen jaren werden weinig nieuwe stads- en dorpsgezichten beschermd. In 2015 werden 3 sites definitief beschermd.

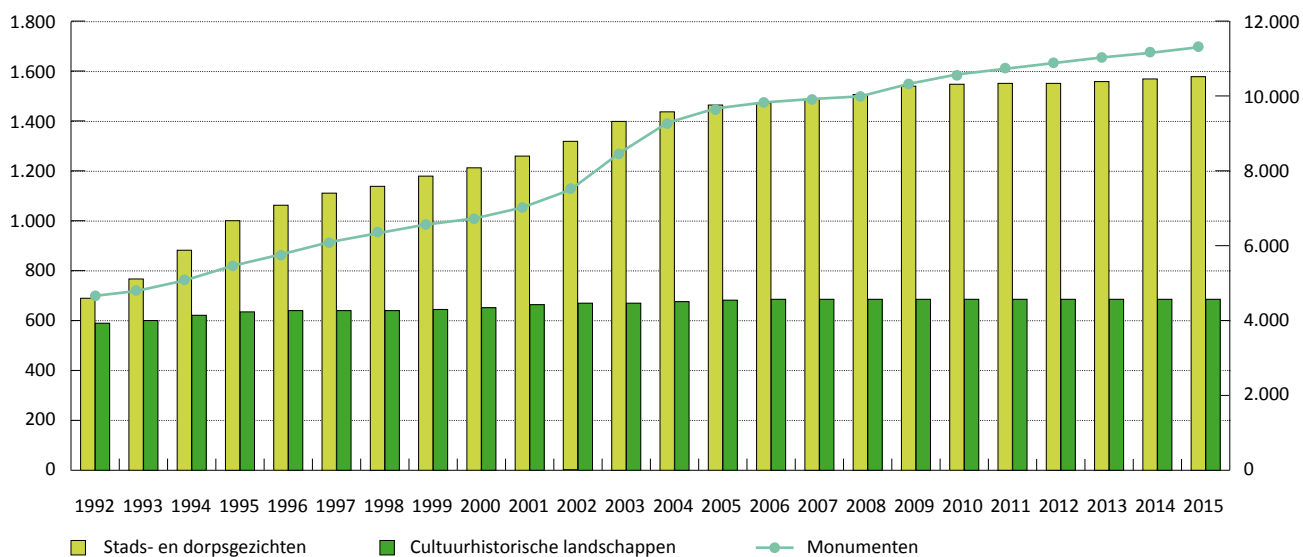
Cultuurhistorische landschappen kennen een kleine jaarlijkse aangroei. Tussen 2008 en 2014 werden geen nieuwe landschappen beschermd, in 2015 kwam er 1 definitief beschermd cultuurhistorisch landschap bij.

Tot slot bestaat de mogelijkheid om het behoud van erfgoedwaarden van een landschap te verzekeren via het instrumentarium van de ruimtelijke ordening. In dit geval spreekt men van **erfgoedlandschappen** die worden opgenomen in een RUP om het behoud van erfgoedwaarden en -kenmerken door te vertalen naar stedenbouwkundige voorschriften. Op die manier wordt resoluut gekozen voor een geïntegreerde benadering van onroerend erfgoed in andere beleidsdomeinen.

Het project 'Grote Oorlog' maakte een overzicht van erfgoed uit de tijd van de Eerste Wereldoorlog dat geïnventariseerd en beschermd is. Naast beschermde monumenten of objecten uit beschermde stads- en dorpsgezichten worden hier 9 relictten uit de vastgestelde landschapsatlas bijgeteld. Dit zijn ankerplaatsen waar diverse structuren, objecten en landschappelijke elementen die dateren uit de Eerste Wereldoorlog te vinden zijn. Voorbeelden hiervan zijn loopgraven, bunkerlijnen en verschillende militaire begraafplaatsen in West-Vlaanderen die als waardevolle landschappelijke plaatsen zijn opgenomen in de landschapsatlas.

5.22 Evolutie beschermingen

Aantal definitief beschermde monumenten (rechteras), stads- en dorpsgezichten en cultuurhistorische landschappen (linkeras), van 1992 tot 2015.

Bron: Agentschap Onroerend Erfgoed.

5.23 Objecten Eerste Wereldoorlog

Totaal aantal beschermde monumenten, stads- en dorpsgezichten, cultuurhistorische landschappen en vastgestelde landschapsrelicten in het kader van WO I, 31 december 2015.

	Objecten WO I
Monumenten	463
Cultuurhistorische landschappen	9
Stads - en dorpsgezichten	6
Vastgesteld landschapsatlasrelict (ankerplaatsen)	9

Bron: Agentschap Onroerend Erfgoed.

5.24 Beheersplannen en beheersprogramma's

Totaal aantal goedgekeurde beheersplannen en beheersprogramma's, 31 december 2015.

	Totaal aantal goedgekeurde beheersplannen
Monumenten	9
Cultuurhistorische landschappen	65
Stads - en dorpsgezichten	33
Archeologische sites	0
Erfgoedlandschappen	2
	Totaal aantal goedgekeurde beheersprogramma's
Varend erfgoed	9

Bron: Agentschap Onroerend Erfgoed.

Beheren

Voor het beheer van het beschermd onroerend erfgoed voorziet het Onroerenderfgoeddecreet in de opmaak van beheersplannen. Een beheersplan bevat een gebiedsgerichte visie op het beheer van alle aanwezige erfgoedvormen in een bepaald gebied. Verder worden beheersdoelstellingen geformuleerd en bevat het beheersplan maatregelen en werkzaamheden voor het onderhoud en beheer van het onroerend erfgoed op langere termijn.

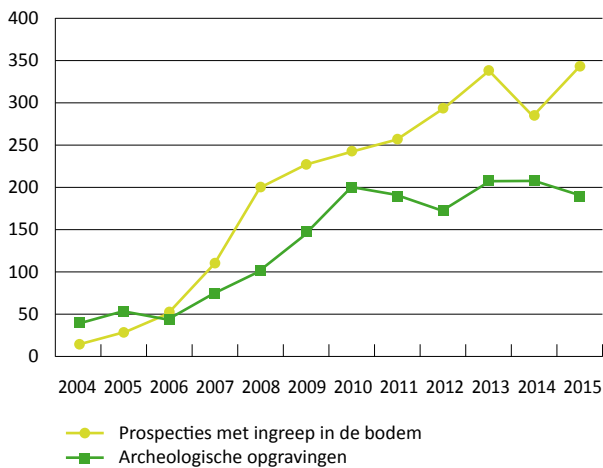
Beheersplannen kunnen opgemaakt worden voor alle vormen van beschermd erfgoed. Dit is nieuw sinds het Onroerenderfgoeddecreet. De vorige regelgeving maakte een onderscheid tussen beheersplannen (voor beschermde landschappen en erfgoedlandschappen) en herwaarderingsplannen (voor beschermde stads - en dorpsgezichten). De vroegere plannen die nog onder de oude regelgeving werden goedgekeurd blijven wel geldig. In 2015 werden 14 beheersplannen goedgekeurd voor beschermd onroerend erfgoed, wat het totaal op 109 goedgekeurde beheersplannen brengt. Voor varend erfgoed werden in 2015 2 nieuwe beheersprogramma's goedgekeurd.

Omdat hoofdstuk 5 archeologie van het Onroerenderfgoeddecreet in 2015 nog niet van kracht was, was het Archeologie-decreet uit 1993 nog steeds in voege voor het vergunnen van archeologisch onderzoek. Hierdoor werden nog steeds prospecties met ingreep in de bodem en archeologische opgravingen vergund. Deze onderzoeken hebben als doel archeologisch erfgoed te evalueren, met andere woorden aan de onderzochte locaties een archeologische waarde toe te kennen.

Tussen 2009 en 2013 nam het aantal vergunde prospecties met ingreep in de bodem stelselmatig toe. Na een daling in 2014 werden in 2015 terug meer archeologische vergunningen

5.25 Vergunningen

Aantal prospecties met ingreep in de bodem en het aantal vergunde archeologische opgravingen, 2004 tot 2015.

Bron: Agentschap Onroerend Erfgoed.

afgeleverd. In 2015 werden 344 vergunningen afgeleverd voor prospecties met ingreep in de bodem.

Het aantal vergunde archeologisch opgravingen schommelde de voorbije jaren tussen 170 en 200. In 2015 werden 193 vergunningen voor archeologische opgravingen afgeleverd.

Een belangrijk aspect van beheer is het stimuleren van investeringen in erfgoed. Het beleid wil investeringen in onroerend erfgoed aanwenden als hefboom voor economische ontwikkeling. Om dit te realiseren wordt een premiestelsel ingezet dat

als doelstelling heeft om de staat van het erfgoed te verbeteren en een goed beheer te garanderen.

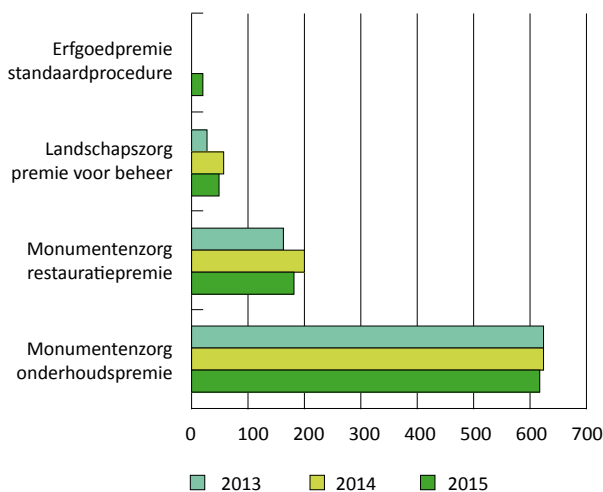
Sinds het Onroerenderfgoeddecreet van kracht werd in 2015 is een nieuw premiestelsel in voege. Er worden hoofdzakelijk werven opgeleverd met premies uit de oude regelgeving. Vooral onderhoudspremies en restauratiepremie voor beschermde monumenten kwamen nog heel veel voor. Dit komt omdat de oplevering van een werf, bijvoorbeeld de restauratie van een kerk, meerdere jaren kan duren. Er werden 616 onderhoudspremies, 181 restauratiepremie en 50 premies voor werkzaamheden aan een landschap toegekend. Archeologiepremie werden niet meer toegekend.

De nieuwe erfgoedpremie valt uiteen in twee procedures waar de gebruiker één van moet kiezen. De standaardprocedure van de erfgoedpremie is een korte en snelle procedure die regulier onderhoud en beheer van alle vormen van beschermd onroerend erfgoed moet aanmoedigen. Op die manier moeten grote restauratiekosten zoveel mogelijk worden vermeden en moet de termijn tussen twee verschillende restauraties worden verlengd. Er werden 21 werven met ondersteuning van de standaardprocedure van de erfgoedpremie opgeleverd. Voor grote en dure werken aan beschermd erfgoed is de bijzondere procedure van de erfgoedpremie in het leven geroepen. Deze procedure is veel uitgebreider dan de standaardprocedure waardoor in het eerste jaar van het nieuwe premiestelsel nog geen dergelijke werven werden opgeleverd.

De Vlaamse overheid ondersteunt en faciliteert het beheer van onroerenderfgoedelementen en -sites. Daarbij vraagt ze via advisering en financiële ondersteuning om vakmanschap en samenwerking. Voor het beheer van het onroerend erfgoed wordt onder meer samengewerkt met lokale besturen en Monumentenwacht vzw. De provinciaal georganiseerde monumentenwachtverenigingen voeren, op vraag van de eigenaars van historisch waardevol erfgoed, inspecties uit aan zowel het

5.26 Opgeleverde werven

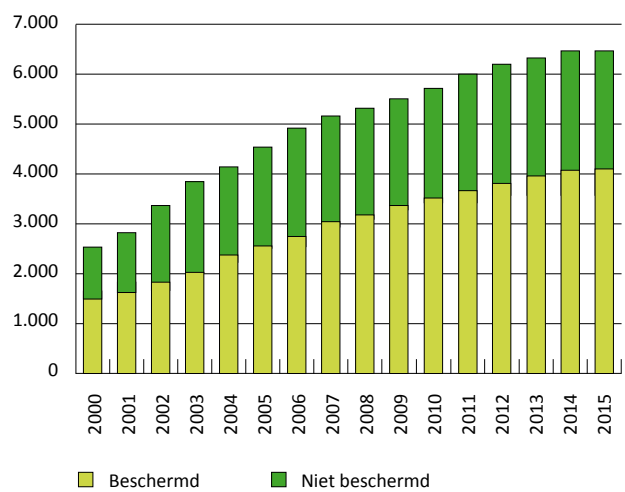
Aantal opgeleverde werven die met een premie werden gerealiseerd, naar soort zorg en soort premie, van 2013 tot 2015.

Bron: Agentschap Onroerend Erfgoed.

5.27 Monumentenwacht Vlaanderen

Evolutie van het aantal beschermde (gedeeltelijk of volledig) en niet beschermde objecten in het bestand van Monumentenwacht Vlaanderen, van 2000 tot 2015.

Bron: Agentschap Onroerend Erfgoed.

exterieur als het interieur van monumenten, archeologisch erfgoed of varend erfgoed. Op basis van hun bevindingen maken zij een toestandrapport op met concrete aanbevelingen over het onderhoud (en restauratie) op korte, middellange en lange termijn.

De stijging van het aantal objecten in het bestand van Monumentenwacht zette zich het sterkst door tussen 2000 en 2005 en bij de beschermde objecten. Op 31 december 2015 telde het bestand van de vzw Monumentenwacht 6.465 objecten. 4.114 van deze objecten zijn beschermd onroerend erfgoed. De overige 2.351 objecten zijn in de meeste gevallen objecten uit één van de inventarissen van het agentschap Onroerend Erfgoed.

Het Onroerenderfgoeddecreet geeft aan verschillende actoren een bepaalde taak of verantwoordelijkheid om ondersteuning te bieden aan de onroerenderfgoedzorg. Er werd een systeem van erkenningen ontworpen waarbij bepaalde actoren die een bijdrage willen leveren aan de zorg voor erfgoed in Vlaanderen een erkenning kunnen krijgen. Met een erkenning nemen ze de bevoegdheid over bepaalde taken en verantwoordelijkheden op zich.

Zo kunnen bepaalde beleidsuitvoerende taken uitgevoerd worden door een onroerenderfgoedgemeente of een intergemeentelijke onroerenderfgoeddienst. Één gemeente werd in 2015 erkend als onroerenderfgoedgemeente, namelijk Koksijde. Tevens werden 6 intergemeentelijke onroerenderfgoeddiensten erkend waarbij 40 gemeenten aangesloten zijn.

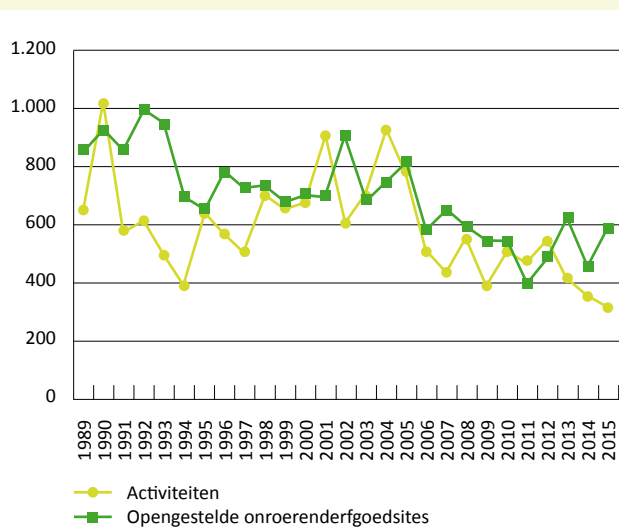
Archeologisch onderzoek moet uitgevoerd worden door een erkende archeoloog. Op die manier bestaat er een kwaliteitscontrole dat archeologisch terreinonderzoek en opgravingen goed gebeuren en de erfgoedwaarde van archeologische ensembles behouden blijft. Er waren eind 2015 in totaal 91 archeologen erkend.

Participeren

Onroerend erfgoed wordt gedragen door de hele gemeenschap. Elk jaar wordt in samenwerking met het agentschap Onroerend Erfgoed en lokale partners het evenement Open Monumentendag georganiseerd. In 2015 ging de 27e editie door. Over het hele Vlaamse Gewest worden monumenten opengesteld voor het publiek. In 2015 waren dit er 590 tegenover 454 in 2014. Tevens worden heel wat activiteiten georganiseerd zoals bijvoorbeeld tentoonstellingen, fietstochten,... Er werden 310 activiteiten georganiseerd het afgelopen jaar. Open Monumentendag lokt jaarlijks tussen 400.000 en 500.000 bezoekers.

5.28 Activiteiten en sites Open Monumentendag

Aantal georganiseerde activiteiten en het aantal opengestelde onroerenderfgoed sites op Open Monumentendag, van 1989 tot 2015.

Bron: Agentschap Onroerend Erfgoed.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

- Arts P., Boussauw K. & Loris I. (2014, nr. 4). *Scenario's voor woonlocatiebeleid in Vlaanderen: criteria en doorrekening*. In: Ruimte & Maatschappij, 8-31.
- Bourgeois, G. (2014). *Beleidsnota Onroerend Erfgoed 2014-2019*. Brussel: Vlaams Parlement (39 p.).
- EEA (2016), *Imperviousness and imperviousness change*, <http://www.eea.europa.eu/>.
- Instituut voor de Overheid (K.U.Leuven), SumResearch, Departement Architectuur Sint-Lucas (Hogeschool W&K), Nijmegen School of Management (Radboud Universiteit Nijmegen) (2010). *Evaluerend onderzoek naar de effectiviteit van de uitvoering van het ruimtelijk beleid in Vlaanderen*. Brussel: Departement RWO (206 p.).
- Loris L., (2009). *Particulier bezit meeste bouwgrond*. In: Ruimte, 50-53. Antwerpen: Vlaamse Vereniging voor Ruimte en Planning.
- Poelmans L. en Engelen G. (2014). *Verklarende factoren in de evolutie van het ruimtebeslag*. Mol: VITO.
- RWO (2012). *Beleidsplan Ruimte - Bijlage bij het groenboek: "Trends en uitdagingen"*, 2012. Brussel: Departement RWO.
- Ruimte Vlaanderen (2016). "Succes verkavelingen neemt af, steeds meer renovatie en appartementen.", nieuwsartikel website <https://www.ruimtelijkeordening.be/NL/Diensten/Onderzoek>.
- Schauvliege, J. (2014). *Beleidsnota Omgeving 2014-2019*. Brussel: Vlaams Parlement (77p.).
- Algemene Directie Statistiek: <http://statbel.fgov.be>
- Ruimtelijke Ordening Vlaanderen: <http://www.ruimtelijkeordening.be/>
- Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen: <https://rsv.ruimtevlaanderen.be/>
- Beleidsplan Ruimte Vlaanderen: <http://www.beleidsplanruimte.be/>
- Register van onbebouwde percelen: <http://www2.vlaanderen.be/ruimtelijk/wugatlas/index.html>
- Europees Milieuagentschap: <http://www.eea.europa.eu/>
- Inventaris onroerend erfgoed: <https://inventaris.onroenderfgoed.be/>
- Databank voorlopig en definitief beschermd onroerend erfgoed: <https://beschermingen.onroenderfgoed.be/>
- Geoportaal voor beschermd en geïnventariseerd onroerend erfgoed: <https://geo.onroenderfgoed.be/>

DEFINITIES

Bezettingsgraad (bedrijventerreinen) Het aandeel bebouwde en verharde oppervlakte binnen een bedrijventerrein ten opzichte van de totale bestemde oppervlakte van een bedrijventerrein. Deze indicator bevat dus naast de gebouwen ook infrastructuur (bermen, private groenbuffers...) en onbebouwde gronden in gebruik van een bedrijf (parking, opslag in open lucht...).

Ruimtelijk Uitvoeringsplan (RUP) Een ruimtelijk uitvoeringsplan is een plan waarmee de overheid in een bepaald gebied de bodembestemming vastlegt. Ruimtelijke uitvoeringsplannen of 'RUP's' vervangen de huidige gewestplannen. Voor alle percelen in een bepaald gebied wordt zo heel duidelijk wat er kan en wat niet. Op basis van de stedenbouwkundige voorschriften die zijn opgenomen in het RUP, kunnen - eens het RUP is goedgekeurd - stedenbouwkundige vergunningen afgeleverd worden.

Register onbebouwde percelen (ROP) Het Register lijst op hoeveel onbebouwde percelen in woongebied in aanmerking komen voor bebouwing, geeft aan waar die percelen zich situeren en welke van die kavels eigendom zijn van Vlaamse besturen of Vlaamse semipublieke rechtspersonen. De inventarisatie voor het ROP wordt verricht op het niveau van (onbebouwde) kadastrale percelen, alsook op het niveau van alle loten in een goedgekeurde niet-ervallen verkaveling, zelfs als deze nog geen apart kadastraal nummer toegekend kregen. Onbebouwd zijn alle kadastrale percelen waarop geen gebouw aanwezig is of in het geval van de aanwezigheid van kleinere gebouwen (garage, loods) een discontinuïteit in de bebouwing ontstaat. Het dient opgemerkt te worden dat een onbebouwd perceel volgens het kadaster niet noodzakelijk een onbebouwd perceel in het ROP is (of vice versa).

BLIKVANGERS

- In 2015 werden 16% minder vergunningen voor nieuwbouwwoningen verleend dan in 2014. Toen was er nog een stijging van 12% t.o.v. het voorgaande jaar. In 2015 komt dit neer op bijna 34.000 vergunningen voor nieuwe woningen. Dat is ongeveer het gemiddelde van de voorbije 20 jaar. Wel werd een stijging van 2 procentpunten in uitgereikte renovatievergunningen genoteerd t.o.v. van 2014 (figuur 5.30).
- Er werden in België in 2015 236.500 nieuwe hypothecaire kredieten verstrekt voor een totaalbedrag van bijna 25,7 miljard euro, dat is iets meer dan in 2014. Met dit totaalbedrag staat de hypothecaire markt al sinds 2014 sterk. De stijging in de hypothecaire markt was enkel merkbaar bij de renovatiekredieten en de kredieten voor een aankoop met verbouwing. Het aantal kredieten voor renovatie (70.400) steeg met 12,4%. Daarnaast steeg ook het aantal kredieten voor herfinanciering ingevolge de lage rentevoeten (figuur 5.31).
- Sinds 1996 worden er jaarlijks gemiddeld ongeveer 2.300 nieuwe sociale woningen bijgebouwd, waarvan een vierde koopwoningen. In 2015 nam dit aantal stevig toe tot 2.685 huurwoningen en 834 koopwoningen (figuur 5.41).
- In 2015 werd aan 4.332 nieuwe begunstigden een huurpremie uitbetaald voor een totaalbedrag van 8,8 miljoen euro (figuur 5.39). In december 2015 waren er in totaal 7.042 rechthebbenden op de huurpremie, goed voor 13 miljoen euro (figuur 5.40).

Bouwen, renoveren of kopen vergt heel wat investeringen. In het eerste deel van dit hoofdstuk wordt de evolutie van de nieuwbouw en de vastgoedmarkt beschreven. De huurmarkt komt in deel twee aan bod.

De betaalbaarheid van het wonen bevorderen staat hoog op de agenda in het woonbeleid. Dit aspect komt in het derde deel aan bod.

Het vierde deel behandelt de ondersteuning van de eigendomsverwerving. Door het stelsel van sociale leningen en het aanbod aan sociale koopwoningen en kavels, kan door bepaalde doelgroepen voordelig aangekocht en gebouwd worden. Daarnaast werden er ook premies verleend om renovatie en verbeteringswerken te stimuleren.

Ondersteuning van de huurmarkt komt aan bod in het vijfde deel door in te zoomen op het aanbod aan sociale huurwoningen en woningen verhuurd via sociale verhuurkantoren, de huurpremie en het huurgarantiefonds.

De Vlaamse overheid hecht veel belang aan duurzaam en kwaliteitsvol (ver)bouwen en de woonkwaliteit. Het beleidskader voor woningkwaliteitsbewaking wordt geoptimaliseerd via een integrale aanpak van stimulerende en sanctionerende maatregelen. Aspecten met betrekking tot de kwaliteit van de woning en de woningkwaliteitsbewaking komen aan bod in deel zes van dit hoofdstuk.

Krachtens de Vlaamse Wooncode zijn de gemeenten de regisseurs van het lokale woonbeleid. Zij zijn verantwoordelijk voor het woonbeleid op hun grondgebied. Dit hoofdstuk wordt afgesloten met een korte toelichting bij de versterking van de lokale woonregie.

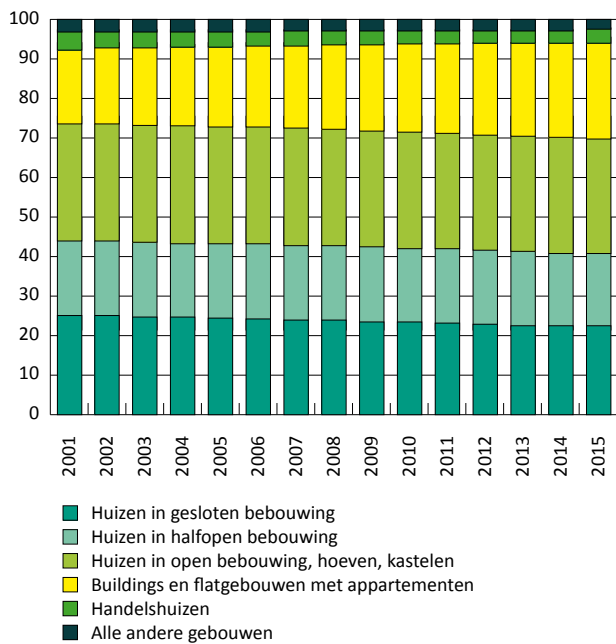
Nieuwbouw, aankoop en renovatie

Op 1 januari 2015 waren er in het Vlaamse Gewest 3,1 miljoen woonegelegenheden en 2,7 miljoen huishoudens. Het verschil tussen het aanbod aan woningen en de bevolkingsomvang kan verklaard worden door tweede verblijven, leegstaande woningen, woningen in renovatie en dergelijke. Daarenboven is er ook een klein gedeelte van de bevolking dat gemeenschappelijk woont en zijn er ook gezinnen die in een woonwagen wonen (zie hoofdstuk 3.4. Diversiteit).

De samenstelling van de woningvoorraad wijzigt traag, toch is er een duidelijke trend merkbaar op langere termijn. In 1995 was 17,2% van het aantal woningen gelegen in een appartementsgebouw, in 2015 is dit 24,5%. Desondanks blijft de woning in open bebouwing nog steeds het belangrijkste **woningtype** en is hun aandeel sinds 1995 zelfs licht toegenomen in relatief belang: namelijk van 28,6% naar 28,9%. Het wonen in handelshuizen verminderde daarentegen en ook de toename van het aantal rijhuizen was eerder beperkt waardoor dit aandeel rijhuizen met 4,5 procentpunten daalde in 20

5.29 Woningtype

Evolutie van het type woning, van 2001 tot 2015, in %.

Bron: ADS, Kadaster.

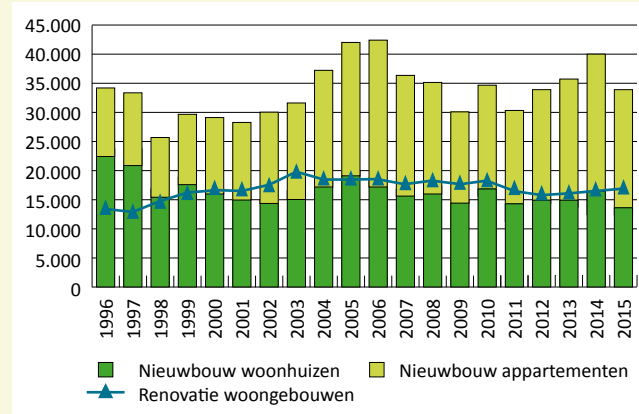
jaar tijd tot 22,4%. Dit aandeel is wellicht een overschatting. In de kadastrale statistiek komt woningopsplitsing in kleinere woonentiteiten als kamers, studio's en dergelijke niet voor als gevolg van het niet registreren van woningopdeling.

Het aandeel **appartementsbewoners** in België bedraagt 22%. Dat is laag in Europees verband.

In 2014 woonde vier op de tien personen in de EU-28 in een flat, iets meer dan een kwart (25,6%) in een halfvrijstaand

5.30 Bouwvergunningen nieuwbouw en renovatie

Evolutie van het aantal bouwvergunningen voor nieuwbouwwoningen en voor renovatie van woongebouwen, van 1996 tot 2015.

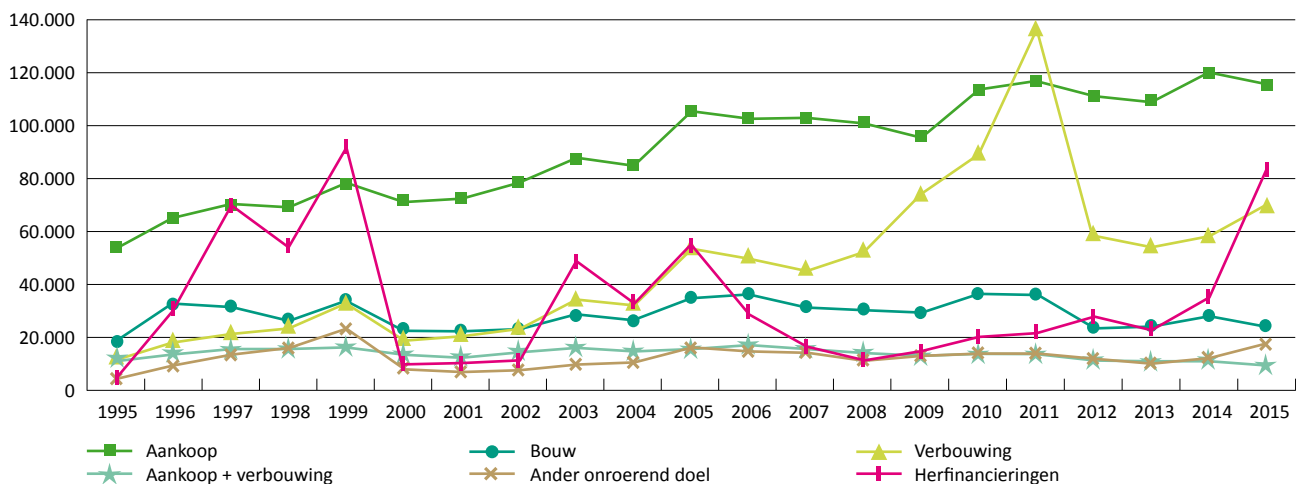
Noot: niet elke bouwvergunning leidt tot een nieuwe woning.
Bron: ADS.

huis en iets meer dan een derde (33,7%) in een vrijstaande woning. Het deel van de bevolking van de EU-lidstaten dat in een flat woonde was het grootst in Spanje (66,5%), Letland (65,1%) en Estland (63,8%; gegevens van 2013). Het grootste aandeel mensen dat in halfvrijstaande huizen woont, werd gerapporteerd in Nederland (61,2%), het Verenigd Koninkrijk (60,0%) en Ierland (58,3%; gegevens over 2013). Het percentage mensen dat in eengezinswoningen woonde, was het hoogste in Kroatië (72,6%), Slovenië (65,4%) en Hongarije (63,0%). Ook Noorwegen (62,4%) en Servië (60,5%; gegevens over 2013) rapporteerden een hoog percentage van de bevolking dat in een vrijstaand huis woont.

Het in 2015 aantal verleende vergunningen voor **nieuwbouwwoningen** is 16% minder dan in 2014. Toen was er

5.31 Hypothecaire kredieten

Evolutie van het aantal verleende hypothecaire kredieten in België naar bestemming, van 1995 tot 2015.

Bron: Nationale Bank België.

nog een stijging van 12% t.o.v. het voorgaande jaar. In aantal komt dit in 2015 neer op bijna 34.000 vergunningen voor nieuwe woningen. Dat is ongeveer het gemiddelde van de laatste 20 jaar maar toch ruim minder dan in de jaren 2005 en 2006 waarin iets meer dan 42.000 nieuwe woningen werden vergund.

De nieuwbouwmarkt heroriënteert zich. Sinds 2002 worden er meer bouwvergunningen afgeleverd voor nieuwe appartementen dan voor woonhuizen. 59,2% van de vergunde nieuwbouwwoningen is in 2015 een appartement.

Ook wordt er sindsdien voor jaarlijks 17.000 à 18.000 woongebouwen een **renovatievergunning** afgeleverd. De voorbije drie jaar schommelt het aantal renovatievergunningen rond 16.000. In 2015 werd een stijging van 2 procentpunten gencoteerd t.o.v. van 2014.

In 2014 kende de **vastgoedmarkt** een topjaar. 83.748 woningen verwisselden van eigenaar, vooral woonhuizen waren erg in trek. Zij vertegenwoordigden de helft van het marktaandeel. Met iets meer dan 10.000 bouwpercelen bereikt de verkoop van bouwgronden in 2014 een dieptepunt. In 1990 werden nog iets meer dan 30.000 bouwgronden verkocht.

Vergelijkbare cijfers voor 2015 zijn nog niet beschikbaar. Via de cijfers die de notarissen via de Notarisbarometer verspreiden, kunnen we een inzicht krijgen in de verkoop van vastgoed in 2015. Deze gegevens worden elektronisch verzameld op het ogenblik van de ondertekening van de voorlopige verkoopovereenkomst, 3 à 4 maanden voor de ondertekening van de akte. De notarissen stellen voor het zevende jaar op rij een stijging van het aantal vastgoedtransacties vast. In vergelijking met 2014 waren er volgens hun databank 4,7% meer vastgoedtransacties.

Voor 2015 noteerde de Notarisbarometer een prijsstijging van 2,9% voor de woonhuizen (van 252.252 euro gemiddeld in 2014 naar 259.642 euro in 2015) en 2,8% voor de appartementen (van 203.799 euro naar 209.433 euro). In de categorie van de woonhuizen wordt geen onderscheid gemaakt tussen gewone woonhuizen en villa's.

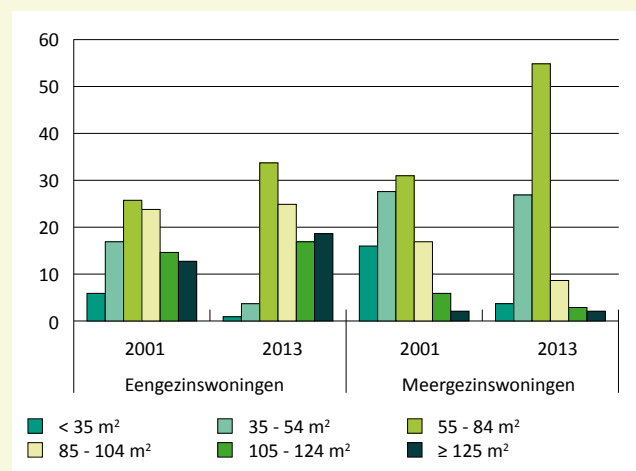
Er werden in België in 2015 236.500 **nieuwe hypothecaire kredieten** verstrekt voor een totaalbedrag van bijna 25,7 miljard euro, dat is iets meer dan in 2014. Met dit totaalbedrag staat de hypothecaire markt al sinds 2014 sterk, zelfs hoger dan in 2010 en 2011, twee uitzonderlijke jaren voor de Belgische hypothecaire kredietmarkt.

Het aantal bouwkredieten (24.000) daalde met 4,5% in 2015 t.o.v. 2014 en ook het aantal kredieten voor de aankoop van een woning (115.600) daalde met bijna 5%. De stijging in de hypothecaire markt was enkel merkbaar bij de renovatiekredieten en de kredieten voor een aankoop met verbouwing. Het aantal kredieten voor renovatie (70.400) steeg met 12,4%. Daarnaast steeg ook het aantal kredieten voor herfinanciering ingevolge de lage rentevoeten.

Het gemiddeld ontleend bedrag voor de aankoop of de bouw van een woning was in 2014 nagenoeg gelijk en bedroeg 140.000 euro. In 2015 is het ontleend krediet voor de bouw van een huis ruim 147.000 euro en dat is 3.600 euro hoger dan voor de aankoop van een huis.

5.32 Woonoppervlakte

Verdeling van de totale woonoppervlakte per woningtype, in %, 2001-2013.

Bron: SEE2001, GWO 2013, verwerkt door L. Vanderstraeten e.a. (2016).

Een woning heeft anno 2013 een gemiddelde **totale woonoppervlakte** van 90 m², met een logisch verschil tussen eengezinswoningen (100 m²) en meergezinswoningen (64 m²). Volgens een studie uitgevoerd in 2016 in het kader van het Grote Woononderzoek 2013 (GWO) zorgden zowel nieuwbouw, afbraak met vervangbouw en renovaties, elk vanuit hun eigen invalshoek, voor een wijziging in de woonoppervlakte van de woningen tussen 2001 en 2013. Het aandeel woningen met een woonoppervlakte tussen 55 m² en 84 m² is gestegen van 27% naar 40%. Het aandeel woningen met een woonoppervlakte kleiner dan 35 m² is afgenomen met 6 procentpunten en het aandeel woningen met een woonoppervlakte tussen 35 en 54 m² met 9 procentpunten. Anderzijds is ook het totale aandeel grotere woningen (> 85 m²) licht gestegen van 46% naar 48%.

In totaal zijn er, via nieuwbouw en verbouwingen, ongeveer 119.000 grote eengezinswoningen (woonoppervlakte groter dan 125 m²) bijgekomen in Vlaanderen tussen 2001 en 2013. De bijgekomen grote eengezinswoningen zijn voornamelijk eigenaarswoningen. Daar waar in 2001 nog 8% van de grote eengezinswoningen verhuurd werden op de private huurmarkt, worden in 2013 nog maar 4% van de grote eengezinswoningen verhuurd op de private huurmarkt.

Huurmarkt

Het **aandeel eigenaars** daalt de voorbije jaren. In 2013 (Grote Woononderzoek, GWO) bezat 70,5% van de Vlaamse huishoudens een eigen woning. In 2005 was dit nog 74,4%. De daling ging gepaard met een toename van het aandeel private huurwoningen (van 18,5% naar 20,4%) en een lichte toename van de sociale huurmarkt (van 5,6% naar 6,7%). Ook het aandeel van de gratis bewoners is licht gestegen (van 1,5% naar 2,5%).

Het aandeel eigenaars is het grootst in het overgangsgebied (79%), gevolgd door het platteland (77%). Voornamelijk het

5.33 Eigendomsstatuut

Eigendomsstatuut naar graad van verstedelijking, in %, Vlaanderen naar verstedelijgingsgraad, 2013.

	Grootstedelijk gebied	Regionaal-stedelijk gebied	Kleinstedelijk gebied	Overgangsgebied	Platteland	Vlaams Gewest
Eigenaar	60,5	63,0	60,7	79,4	77,3	70,5
Eigenaar met hypotheek	31,7	28,6	26,4	33,2	30,4	31,0
Eigenaar zonder hypotheek	28,8	34,4	34,3	46,1	46,9	39,5
Huurder	37,9	34,9	35,2	18,0	20,3	27,1
Private huurder	28,0	25,5	26,8	14,1	15,1	20,4
Sociale huurder	9,9	9,4	8,4	3,9	5,3	6,7
Gratis bewoner	1,6	2,1	4,1	2,5	2,3	2,5

Bron: Grote Woononderzoek 2013.

aandeel eigenaars zonder hypotheek is in deze gebieden het grootst. Zowel het aandeel private huurders (28%) als het aandeel sociale huurder (10%) is het grootst in het grootstedelijk gebied. Het overgangsgebied telt relatief gezien het kleinste aandeel sociale huurders (4%).

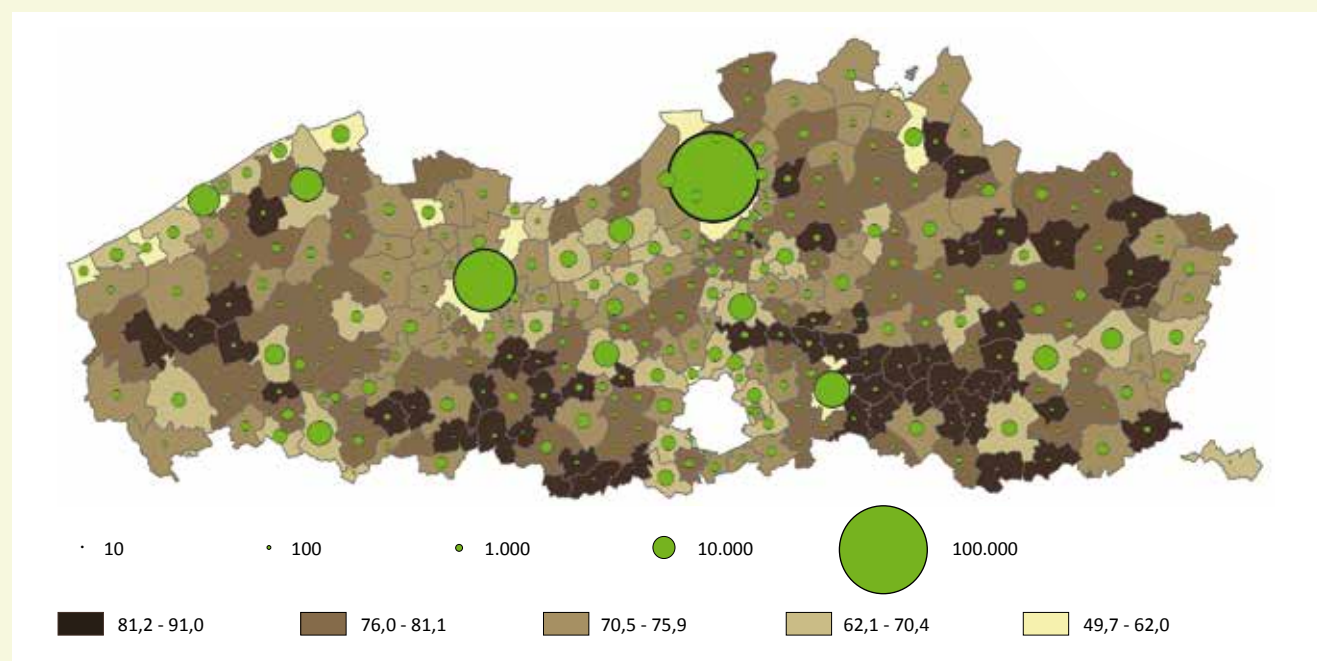
Ook tussen de gemeenten zijn er grote verschillen. Cijfers op gemeentelijk niveau zijn enkel beschikbaar via de Census 2011. Hieruit blijkt dat in de grootsteden Antwerpen en Gent, evenals in Leuven, slechts de helft van de woningen in eigendom zijn. In een aantal landelijke gemeenten kan dit oplopen tot boven de 80%.

Onder 'naakte woonkosten' worden de bedragen verstaan die huishoudens besteden aan de huur van de woning of de afbetaling van de lening. Verbruikskosten zijn niet inbegrepen.

Voor een woning op de private huurmarkt is de **huurprijs** gemiddeld 562 euro in 2013, wat 8% meer is dan in 2005 (431 euro), indien gecorrigeerd voor inflatie. Op jaarbasis betekent dit een reële stijging van 1%. Dit bedrag komt overeen met de huurprijs voor een appartement (560 euro). De gemiddelde huurprijs voor een eengezinswoning ligt hoger (597 euro) en voor een kamer of studio is dit lager (449 euro). In dezelfde periode 2005 – 2013 steeg de gemiddelde **huurprijs van een sociale woning bij de SHM's** volgens administratieve gegevens van 215 euro naar 288 euro. In 2015 was de gemiddelde huurprijs 291,06 euro.

5.34 Private huurmarkt

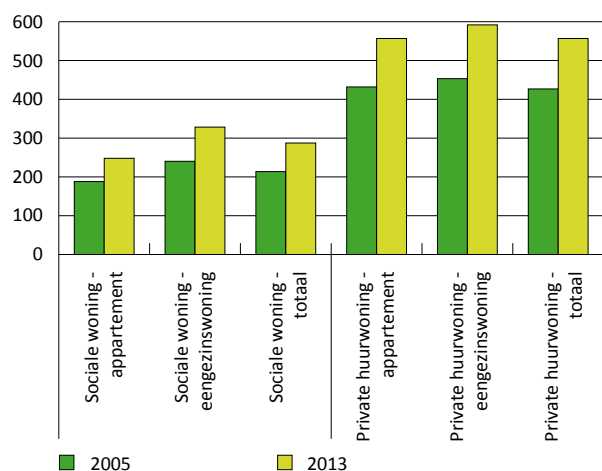
Aandeel eigenaarswoningen (kleuren, in %) en aantal huurwoningen (bollen) per gemeente, 1 januari 2011.

Bron: ADS, Census 2011; verwerking SVR.

5.35 Huurprijzen

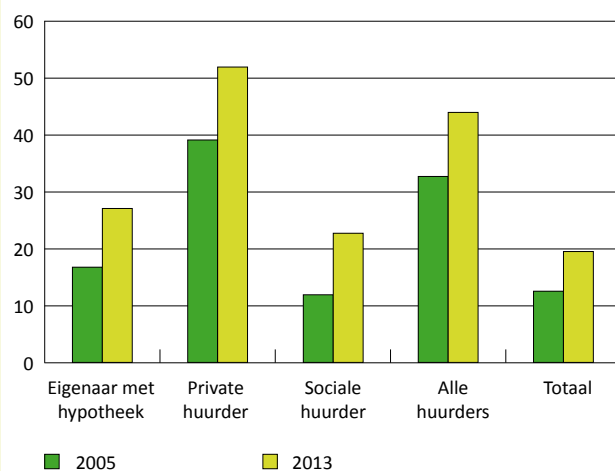
Maandelijkse huurprijs van de private en de sociale huurders (zonder kosten), naar woningtype, 2005 en 2013.

Bron: Woonsurvey 2005, Grote Woononderzoek 2013, VMSW.

5.36 Woonquote boven 30%

Aandeel huishoudens met woonquote boven 30% naar eigendomsstatuut, in %, 2005 en 2013.

Bron: Woonsurvey 2005, Grote Woononderzoek 2013.

Betaalbaarheid van het wonen

Om de betaalbaarheid van wonen te analyseren, worden de woonuitgaven in relatie geplaatst tot het inkomen van de huishoudens. Dit kan door een ratio te berekenen van de woonuitgaven ten opzichte van het besteedbaar inkomen (woonquote) en door het verschil tussen beide te nemen (resterend inkomen).

In 2013 bedroeg de **gemiddelde woonquote** (berekend voor de naakte woonuitgaven) van Vlaamse huishoudens 15%. De gemiddelde woonquote wordt gedrukt door het grote aantal huishoudens wiens lening is afbetaald. Voor huurders ligt deze woonquote dubbel zo hoog: 34% voor private huurders, 32% voor sociale huurders. Eigenaars die nog een lening afbetalen, komen uit op 24%.

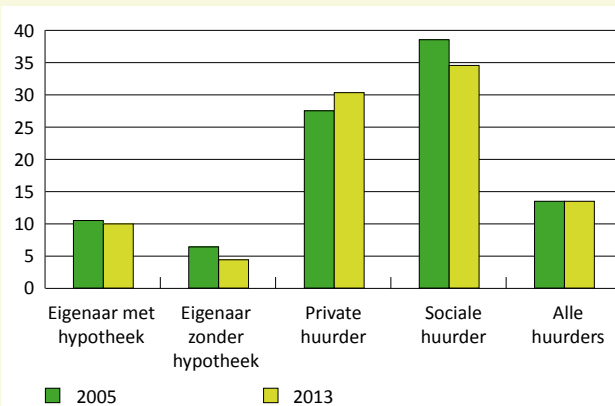
Om de betaalbaarheid van het wonen te beoordelen, is de gemiddelde woonquote echter niet de beste maatstaf. Er is vooral een probleem met de betaalbaarheid als de woonquote van een huishouden te hoog uitvalt. De momenteel meest gehanteerde norm daarvoor is een woonquote van 30%. Gemeten volgens deze methode van een maximum woonquote is de betaalbaarheid sinds 2005 globaal negatief geëvolueerd. Op die manier beoordeeld, heeft 20% van de Vlaamse huishoudens een probleem met de betaalbaarheid van wonen. De betaalbaarheidsproblemen zijn het sterkst toegenomen op de private huurmarkt, maar ook op de eigendomsmarkt en in de sociale huur zijn er toenemende problemen. De grootste problemen situeren zich op de private huurmarkt. Hier betaalt meer dan 1 op de 2 huishoudens (52%) meer dan 30% van het inkomen aan huur. De sociale huurders hebben in vergelijking minder betaalbaarheidsproblemen: 23% overstijgt de 30% norm. Bij dit laatste dient te worden opgemerkt dat bij de bevraging in het Grote Woononderzoek de naakte huurprijzen voor sociale huurders vermoedelijk is overschat. Dit komt vermoedelijk omdat een deel van de bevragee huurders ook de

huurlasten meetelt. Indien de woonquote zou zijn berekend op de administratieve data, dan zou de groep met betaalbaarheidsproblemen kleiner zijn.

Eén van de kritieken op de methode van de woonquote is dat deze indicator geen onderscheid maakt naar inkomen en gezinstype. Nochtans zal een woonuitgave van 30% veel zwaarder op het budget wegen voor een gezin met een laag inkomen dan met een hoog inkomen. Bovendien is de norm zelf redelijk willekeurig. Het **'resterend inkomen'** komt tegemoet aan beide bezwaren. Hierbij wordt normatief bepaald hoeveel een gezin minimaal nodig heeft om menswaardig te kunnen deelnemen aan de samenleving. De redenering is dan dat na het betalen van de woonuitgaven nog voldoende inkomen moet overblijven. Voor Vlaanderen werden dergelijke 'minimumbudgetten' bepaald voor meerdere gezinstypes.

5.37 Resterend inkomen

Aandeel onder de norm voor het resterend inkomen, naar eigendomsstatuut, in %, 2005 en 2013.

Bron: Woonsurvey 2005, Grote Woononderzoek 2013.

Volgens het resterend inkomen zijn de betaalbaarheidsproblemen globaal niet toegenomen tussen 2005 en 2013. Het aandeel blijft stabiel op 13%. Ook voor de deelmarkten afzonderlijk zijn er geen significante wijzigingen. Verder blijkt ook dat bij de methode van de woonquote de meeste betaalbaarheidsproblemen vastgesteld worden bij private huurders. Volgens het resterend inkomen zitten de betaalbaarheidsproblemen voornamelijk in de sociale huur. Voor dit verschil is de verklaring te vinden bij de inkomens, die in de sociale huur gemiddeld lager liggen dan op de private huurmarkt. Ondanks de erg lage sociale huurprijzen houdt 1 op de 3 sociale huurders onvoldoende inkomen over na het betalen van de huur. Ook hier is de opmerking op zijn plaats over de moeilijke meting van de naakte woonuitgaven voor sociale huurders via surveys. Om die reden zijn de betaalbaarheidsproblemen in de sociale huur vermoedelijk overschat.

Ondersteuning eigendomsverwerving

De overheid stimuleert het bezit van een eigen woning. De ondersteunende maatregelen bij eigendomsverwerving vanwege de Vlaamse overheid die hierna achtereenvolgens worden besproken zijn de sociale leningen, de premies en het aanbod in de sector van de sociale huisvesting.

Sociale leningen

Indien wordt voldaan aan bepaalde criteria inzake inkomen en/of waarde van de woning, kan een lening worden afgesloten aan een goedkoper tarief dan wat op de private markt gehanteerd wordt. Er zijn verschillende soorten sociale leningen. Het Vlaams Woningfonds (VWF) en de Vlaamse Maatschappij voor Sociaal Wonen (VMSW) zorgen voor goedkope leningen en

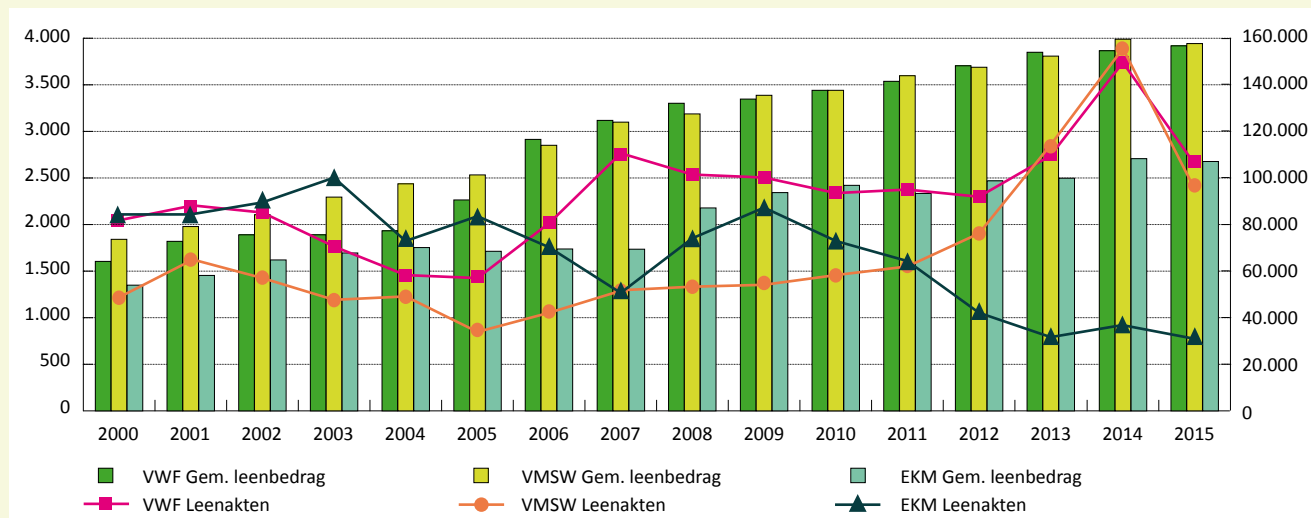
ontvangen voor de uitvoering van hun opdracht subsidies van de overheid. Daarenboven kunnen erkende kredietmaatschappijen leningen verstrekken aan gezinnen of alleenstaanden zonder startkapitaal, dankzij de gewestwaarborg die op een gedeelte van de lening wordt verleend.

In 2015 werden er door de **Vlaamse Maatschappij voor Sociaal Wonen (VMSW)** 2.427 leningen verstrekt. Dit is 38% minder dan het voorgaande jaar. In 2014 waren dat er nog 3.895. Het gemiddelde leningsbedrag was 157.749 euro. Vanaf 2015 stond de VMSW geen leningen meer toe voor de aankoop van een sociale kavel of nieuwbouw. Sinds twee jaar zijn bij de VMSW ook leningen mogelijk om een woning op de private markt te kopen zonder renovatiewerken. Deze leningen zijn nu goed voor ongeveer 20% van de leningsaktes. Door de stijging van het aantal gerealiseerde koopwoningen, neemt het aandeel van de beleningen daarvoor toe, namelijk 20% in 2013 tot 30% in 2015. De lening voor de aankoop met renovatie van een woning was en blijft de meest verstrekte lening in alle provincies, goed voor bijna 40% van de leningsaktes. De provincies Antwerpen en Oost-Vlaanderen nemen samen meer dan de helft van de leningen voor hun rekening.

Tot december 2005 konden enkel gezinnen met minimum twee kinderen een beroep doen op het **Vlaams Woningfonds**. Geleidelijk aan werd de doelgroep verruimd tot alle gezinnen met kinderen door de wijziging van het begrip 'groot gezin' in de Vlaamse Wooncode en in concreto door de nieuwe reglementering die werd ingevoerd. Sinds 1 januari 2014 is het hebben van kinderen uiteindelijk helemaal geen voorwaarde meer om in aanmerking te komen voor een Vlaams Woningfondslening. De uitbreiding van de doelgroep resulteerde in een verhoging van het aantal leningsaanvragen in de daarop volgende jaren. Ook het VWF had in 2014 een recordjaar met 3.747 afgesloten sociale leningen maar in 2015 daalde het aantal toegekende leningen tot 2.665. Dit is een afname van 29%. In

5.38 Sociale leningen

Evolutie van het aantal sociale leningen (linkeras) en het gemiddelde leenbedrag (rechteras) van het Vlaams Woningfonds, de Vlaamse Maatschappij voor Sociaal Wonen en de Erkende Kredietmaatschappijen, van 2000 tot 2015.

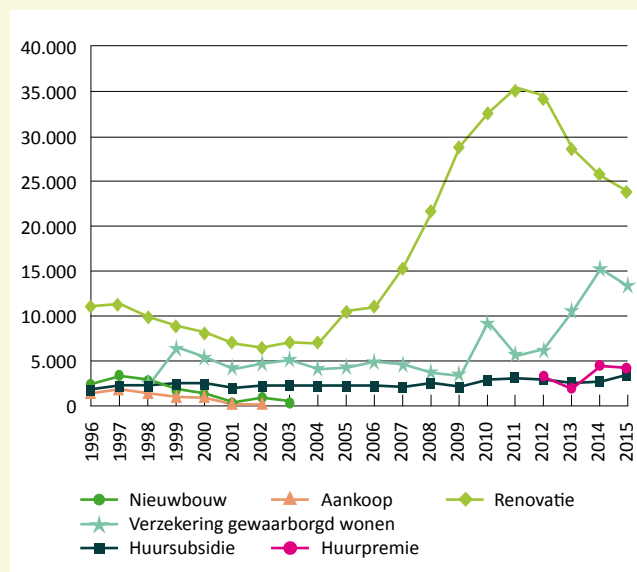

Bron: Wonen-Vlaanderen, afdeling Financiële instrumenten, VMSW.

5.39 Begunstigden Vlaams huisvestingsbeleid

Evolutie van het aantal nieuwe begunstigden die genieten van een tegemoetkoming, per stelsel, van 1996 tot 2015.

Noot: nieuwbouw en aankoop zijn afgelopen stelsels.
Bron: Agentschap Wonen Vlaanderen.

toegekende leningen blijft in 2015 de belangrijkste verrichting 'aankoop van een woning'. Dit aandeel daalt verder naar 56%. Hiervoor wordt gemiddeld 164.826 euro geleend. Het aandeel van het aantal leningen voor het financieren van de verrich-

ting 'aankoop gecombineerd met werken' komt op 32%. Hiervoor wordt gemiddeld 171.879 euro geleend.

In de private sector (figuur 5.31) ging iets minder dan de helft van het aantal in 2015 verstrekte hypothecaire kredieten (zonder herfinancieringen) naar aankoop, 4% naar aankoop met renovatie, terwijl 10% bestemd was voor nieuwbouw en 30% enkel renovatie tot doel had.

Een erkende kredietmaatschappij is door de Vlaamse Regering erkend om sociale leningen toe te kennen voor het kopen, bouwen of behouden van een bescheiden woning. Dankzij een gedeeltelijke waarborg van het Vlaams Gewest kunnen ook gezinnen met weinig of geen startkapitaal bij een **erkende kredietmaatschappij** terecht. De Vlaamse Regering erkent momenteel een 18-tal kredietmaatschappijen. In 2015 daalt ook het aantal door de Erkende Kredietmaatschappijen (EKM) verstrekte kredieten van 921 tot 794. Dit is ruim onder de helft van het aantal van 10 jaar geleden. Deze dalende trend is voornamelijk te wijten aan het feit dat de hypothecaire rentevoeten van de private banken op een historisch dieptepunt staan, wat de vraag naar sociaal woonkrediet verder doet afnemen.

Premies

Wie wil kopen, bouwen of verbouwen en aan de gestelde voorwaarden voldoet, kan bij de Vlaamse overheid een beroep doen op een verbeterings- en aanpassingspremie, een renovatiepremie en/of een verzekering gewaarborgd wonen bij een hypothecaire lening.

5.40 Subsidies Vlaams Huisvestingsbeleid

Evolutie van de betalingen van tegemoetkomingen in het Vlaamse huisvestingsbeleid, in euro, van 1996 tot 2015.

Jaar	Huursubsidie	Huurpremie	Nieuwbouw	Aankoop	Renovatie	Verzekering gewaarborgd wonen	Totaal
1996	2.873.935		5.507.254	2.263.458	24.216.658		34.861.305
1997	4.140.957		10.577.911	3.949.449	28.418.441		47.086.758
1998	5.375.798		11.338.861	3.793.788	28.871.842	416.720	49.797.009
1999	6.754.542		7.486.034	3.111.955	19.017.264	1.408.393	37.778.188
2000	7.671.120		4.816.776	2.048.186	15.584.464	1.149.032	31.269.578
2001	7.163.373		4.432.934	1.757.445	17.152.683	873.544	31.379.979
2002	7.959.788		7.587.729	695.031	14.146.093	1.004.314	31.392.955
2003	8.731.367		3.985.509	390.241	11.256.681	1.104.789	25.468.587
2004	8.941.274		11.476	2.678	9.101.195	868.967	18.925.590
2005	9.102.258		0	0	14.639.437	891.851	24.633.547
2006	8.892.048		0	0	15.840.300	1.046.814	25.779.162
2007	9.142.905		0	0	58.804.980	981.211	68.929.096
2008	15.397.761		0	0	92.376.380	767.620	108.541.761
2009	14.751.581		0	0	135.933.628	2.769.779	153.454.988
2010	18.381.915		0	0	137.255.030	8.073.791	163.710.736
2011	21.947.006		0	0	129.728.800	4.787.332	156.463.138
2012	23.676.858	1.607.372	0	0	126.868.420	5.707.229	157.859.880
2013	25.633.847	6.063.173	0	0	114.699.590	9.527.175	155.923.785
2014	28.289.987	8.835.131	0	0	101.281.160	13.522.705	151.928.983
2015	27.663.609	12.993.362	0	0	94.106.780	11.577.009	146.340.760
Totaal 1996-2015	262.491.929	29.499.038	55.744.485	18.012.230	1.189.299.825	66.478.275	1.475.185.025

Noot: nieuwbouw en aankoop zijn afgelopen stelsels.
Bron: Agentschap Wonen Vlaanderen.

Steun bij renovatie woning

De **verbeterings- en aanpassingspremie** (VAP) is een premie voor enerzijds verbeteringswerken aan de woning voor personen met een bescheiden inkomen en anderzijds aanpassingswerken om de woning meer geschikt te maken voor bejaarden en gehandicapten. De premie varieert naargelang van het type van de uitgevoerde werken. In 2015 ontvingen 10.217 personen een tegemoetkoming voor een totaalbedrag van 12,5 miljoen euro. Gemiddeld werd in 2015 per aanvraag een premie van 1.227 euro uitgekeerd.

In maart 2007 werd een nieuwe **renovatiepremie** ingevoerd. De premie dient voor structurele of bouwfysische werken die de toestand van de woning fundamenteel kunnen verbeteren. De premie moedigt een grondige renovatie en algemene opwaardering van de woning aan. Eind 2009 werden de toekeningsvoorwaarden bijgestuurd om de premie doelmatiger in te zetten. Enerzijds werd de premie sterker gericht op werken aan de basiskwaliteit van de woning en werden afwerkingswerkzaamheden geschrapt, anderzijds werd de hoogte van de premie afhankelijk gemaakt van de hoogte van het inkomen. De renovatiepremie werd stopgezet op 1 december 2014. Vanaf 1 december 2015 werd de renovatiepremie opnieuw opgestart met een aantal belangrijke wijzigingen. De belangrijkste wijziging is dat men zijn aanvraag kan opsplitsen in twee deelaanvragen. Daarnaast werden de subsidieerbare werken gegroepeerd in 4 categorieën waarbij men per deelaanvraag maximum 2 categorieën kan aanvragen. In 2015 ontvingen 13.665 personen een renovatiepremie voor een totaalbedrag van 81,6 miljoen euro. De renovatiepremie bedraagt gemiddeld 5.970 euro.

Verzekering gewaarborgd wonen

Wie een woning bouwt, koopt of renoveert, kan zich onder bepaalde voorwaarden gratis laten verzekeren tegen inkomensverlies. Als men tijdens de eerste tien jaar na het afsluiten van een hypothecaire lening onvrijwillig werkloos of arbeidsongeschikt wordt, neemt de Vlaamse overheid een deel van de afbetaling op zich. De tegemoetkoming wordt maximaal drie jaar toegekend en bedraagt ten hoogste 600 euro per maand. De in 1998 ingevoerde "verzekering tegen inkomensverlies" werd eind 2003 herwerkt tot de "verzekering gewaarborgd wonen".

In 2008 werd de regelgeving van de verzekering gewaarborgd wonen opnieuw aangepast. In de periode april 2009-december 2015 werden in totaal 62.770 polissen afgesloten. In deze periode werd voor een totaalbedrag van 56 miljoen euro aan verzekeringspremies gefinancierd door de Vlaamse overheid. In 2015 werden 13.330 polissen afgesloten voor een bedrag van 11,6 miljoen euro. In de periode 1998-2015 werden in totaal 111.007 polissen afgesloten en werd voor een totaalbedrag van 66,5 miljoen euro aan verzekeringspremies gefinancierd door de Vlaamse overheid.

Sociale woningbouw

De sociale huisvestingsmaatschappijen verhuren niet alleen, maar bieden ook **sociale woningen en kavels** te koop aan. Ingevolge kooprecht van de zittende huurder werden in 2015 52 huurwoningen verkocht aan een gemiddelde verkoopprijs van gemiddeld 169.971 euro. Er werden ook 195 woningen op vrijwillige basis verkocht en dit aan een gemiddelde prijs van 135.443 euro.

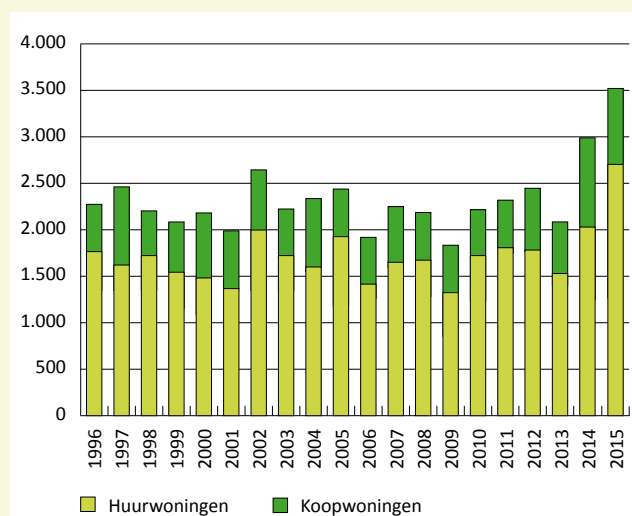
In 2015 werden 35 sociale kavels en 2 middelgrote kavels verkocht. Een kavel kost gemiddeld 60.611 euro, de middelgrote kavel kost gemiddeld 53.755 euro. De gemiddelde verkoopprijs voor een sociale kavel variëren van 51.975 euro in Vlaams-Brabant tot 78.374 euro in Limburg.

Eind 2015 hadden de VMSW en de sociale huisvestingsmaatschappijen (SHM's) 1.564 ha aan grondreserves beschikbaar. Deze oppervlakte omvat grotendeels gronden gelegen in woongebieden of in woonuitbreidingsgebieden, maar niet al deze gronden kunnen bebouwd worden. De oppervlakten aan grondreserves blijken niet gelijkmatig verdeeld te zijn over de SHM's. Terwijl sommige SHM's over een voldoende ruime grondreserve beschikken om daarop op middellange en zelfs lange termijn projecten te realiseren, hebben andere SHM's geen (noemenswaardige) grondreserve ter beschikking. De grondreserves blijken gelijkmatig verdeeld te zijn over de Vlaamse provincies.

Op deze gronden wordt **nieuwbouw** gerealiseerd. Sinds 1996 worden jaarlijks gemiddeld ongeveer 2.300 woningen opgeleverd, waarvan één vierde koopwoningen. In 2015 waren dit 2.685 huurwoningen en 834 koopwoningen.

5.41 Nieuwbouw VMSW

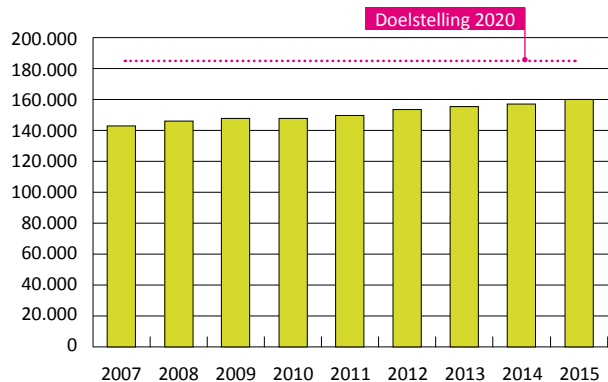
Evolutie van het totale aantal opgeleverde nieuwbouwwoningen (huur- en koopwoningen), van 1996 tot 2015.

Bron: VMSW.

5.42 Sociaal huurpatrimonium

Aantal sociale huurwoningen (SHM + SVK), van 2007 tot 2015, vergeleken met doelstelling Pact 2020.

Bron: VMSW.

betrokken jaar verhuurd of geregistreerd is binnen het sociaal huurstelsel via de Vlaamse Maatschappij voor Sociaal Wonen (VMSW) inclusief woningen op 31 december verhuurd door de Sociale Verhuurkantoren (SVK's) en huurwoningen van gemeenten, OCMW's en intergemeentelijke samenwerkingsverbanden die verhuurd worden binnen het sociaal huurstelsel.

VMSW en SHM's

Eind 2015 zijn 150.904 sociale woonegelegenheden verhuurd (of in renovatie) door de VMSW en de 90-tal SHM's. Meer dan de helft is een appartement, de overige helft bestaat grotendeels uit woonhuizen. Duowoningen maken bijna 3% van het patrimonium uit. Duowoningen bestaan uit een benedenwoning met doorgaans een kleine gelijkvloerse woning met 1 slaapkamer en een bovenwoning die een gezinswoning is met 2 of meer slaapkamers.

Ondanks de stijging van het aantal nieuwe woningen dat jaarlijks wordt opgeleverd, voldoet het aanbod niet aan de vraag. Eind 2014 waren er 117.681 kandidaat-huurders ingeschreven op de wachtlijsten van de sociale huisvestingsmaatschappijen in Vlaanderen. Elke twee jaar wordt een controle op de wachtlijsten doorgevoerd zodat mensen die niet meer aan de voorwaarden voldoen of die geen interesse meer hebben, geschrapt kunnen worden. Het cijfer wordt daarom best vergeleken met de toestand van eind 2013 toen er 104.976 kandidaat-huurders waren ingeschreven op de wachtlijsten. In dat cijfer zijn wel 13.920 interne mutaties inbegrepen.

Uit de analyse van de wachtlijsten blijkt dat een relatief jongere groep zich inschrijft om in aanmerking te komen voor een sociale woning. Daar waar midden 2007 de leeftijdsgroep

Ondersteuning huurmarkt

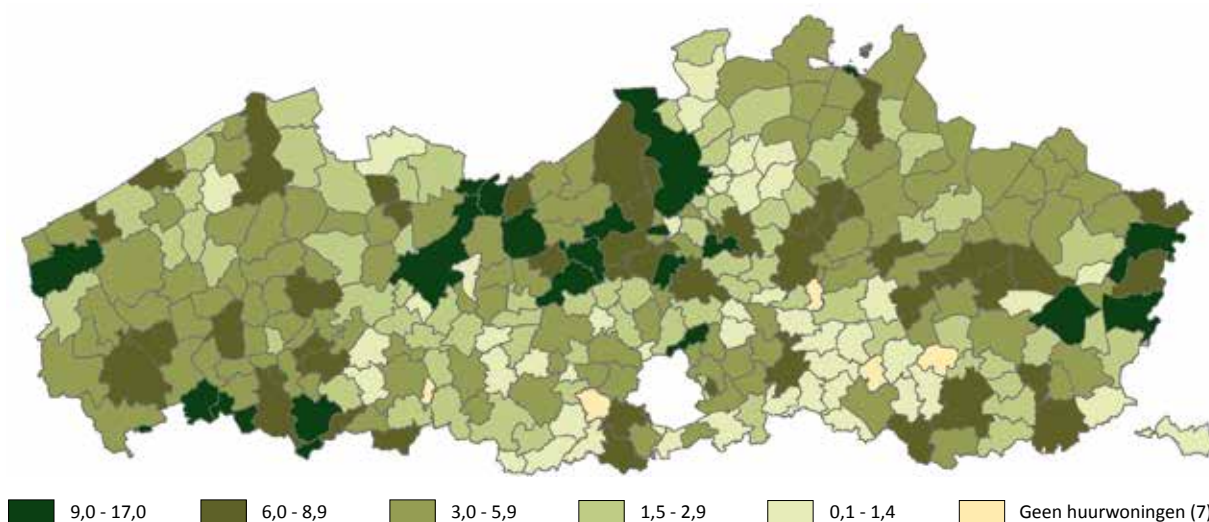
In het Vlaamse Gewest is 71% van de woningen in eigendom, 27% is een huurwoning. Het aandeel van de sociale huurmarkt in deze laatste categorie is bijna 7%.

Sociaal huurpatrimonium

Het Pact 2020 voorziet in de creatie van minstens 43.440 bijkomende sociale huurwoningen tegen 2020, zoals bepaald in het decreet Grond- en pandenbeleid. Als sociale huurwoning wordt aanzien een woning die op 31 december van het

5.43 Huurpatrimonium VMSW

Aandeel sociale huurwoningen VMSW ten opzichte van het totaal aantal huishoudens, per gemeente, 1/1/2016, in %.

Noot: sociale huurwoningen verhuurd door gemeenten, sociale verhuurkantoren zijn niet opgenomen.
Bron: VMSW (toestand 31/12/2015) en SVR (projecties aantal huishoudens 1/1/2016).

5.44 Wachtlijsten

Aantal personen dat zich bij een sociale huisvestingsmaatschappij als kandidaat heeft ingeschreven voor een sociale huurwoning, volgens provincie van oorsprong, en de verhouding van het aantal kandidaat huurders tot het aantal sociale huurwoningen, per provincie, situatie eind 2015.

	Kandidaat-huurders	Aantal kandidaat-huurders per sociale woning
Provincie Antwerpen	39.905	0,86
Provincie Limburg	15.579	0,84
Provincie Oost-Vlaanderen	27.388	0,78
Provincie Vlaams-Brabant	12.393	0,78
Provincie West-Vlaanderen	19.290	0,68
Totaal Vlaams Gewest	114.555	0,79
Totaal Brussels Gewest	1.238	
Totaal Waals Gewest	360	
Onbekend	1.528	
Totaal unieke kandidaten*	117.681	

(*) Noot: een kandidaat-huurder kan meerdere inschrijvingen hebben en zowel bij de mutaties als bij de standaarddossiers voorkomen.

Bron: VMSW.

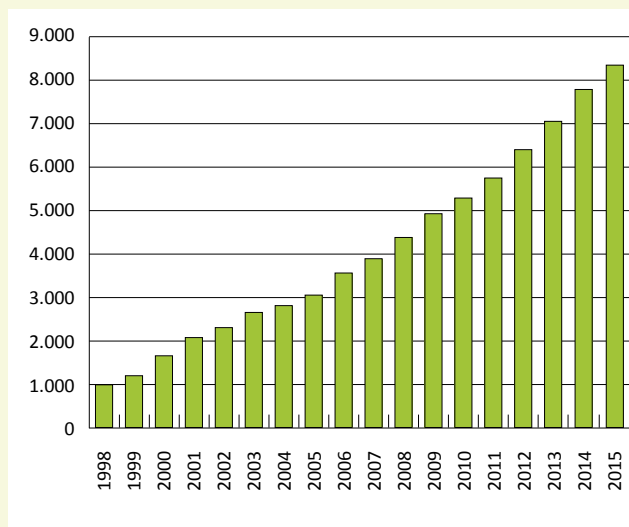
van 40 tot 49 jaar nog de grootste groep kandidaat-huurders vormde, is dit eind 2015 de groep van 30 tot 39-jarigen geworden (24%). Het aandeel kandidaat-huurders van 55 jaar of meer blijft min of meer stabiel en daalt naar 26,1% eind 2015. Verder blijkt ook 47,1% alleenstaand te zijn. Als men kijkt naar de provincie van oorsprong, is 33,9% van de potentiële huurders woonachtig in Antwerpen. Onderaan de lijst staat Vlaams-Brabant met 10,5%.

Per 100 woningen die eind 2015 werden verhuurd door al de sociale huisvestingsmaatschappijen samen, stonden zo'n 78 kandidaten op de wachtlijst. Er moet in dit cijfer rekening worden gehouden met het feit dat een aantal kandidaat-huurders op de wachtlijst staan voor een andere sociale woning dan deze die zij op dat ogenblik huren. Als voor de wachtlijst VMSW het aantal unieke kandidaat-huurders wordt geteld dat nog geen sociale huurder is en waarbij tevens dossiers ouder dan 10 jaar worden geëlimineerd omwille van de specifieke voorkeur van de kandidaat-huurder, komt men op een **sociale woningbehoefte** in Vlaanderen van 90.915 aanvragen; wat een stijging is van 13,9% op twee jaar tijd (79.843 in 2013).

Om het sociaal woonaanbod te verhogen werd het decreet over het Grond- en Pandenbeleid in 2009 goedgekeurd. Het trad in werking op 1 september 2009 en bevat twee grote lussen. Enerzijds zijn er maatregelen die het aanbod aan sociale woningen sterk moet laten stijgen (+43.440 sociale woningen, +21.170 sociale koopwoningen en +1.000 sociale kavels). Het decreet voorziet in een sociaal objectief per gemeente. Dit objectief legt een aantal te realiseren sociale woningen op per gemeente. Anderzijds worden er verschillende fiscale stimuli uitgewerkt die het aantal verwaarloosde en verkrotte woningen moet doen dalen.

5.45 Evolutie SVK-woningen

Evolutie van het aantal woningen in het beheer van de erkende en gesubsidieerde verhuurkantoren, van 1998 tot 2015.

Bron: VMSW.

Sociale verhuurkantoren

De sociale verhuurkantoren (SVK) huren zelf woningen en verhuren deze door aan kansarmen en kwetsbare bewoners. De erkende SVK beheerden eind 2015 samen 8.350 woningen, wat 7,4% meer is dan eind 2014. Dit aantal is het voorbije decennium jaarlijks sterk gestegen. De door het Vlaamse Gewest gesubsidieerde SVK zijn ofwel privaatrechtelijke (vzw's) of publiekrechtelijke (OCMW-verenigingen) organisaties.

Vanaf 1 juli 2012 staat de VMSW in voor de algemene ondersteuning van de SVK, het agentschap Wonen-Vlaanderen begeleidt de SVK op het vlak van woningkwaliteit en de vzw HUUrpunt (de federatie van SVK) vertegenwoordigt hen.

Het Grond- en Pandenbeleid en het sociaal objectief gaan ervan uit dat er in Vlaanderen ten opzichte van 2007 43.440 sociale huurwoningen zullen bijkomen. De groei van het aantal huurwoningen bij de SVK wordt voor maximum 6.000 woningen in rekening gebracht voor de berekening van dit resultaat. Op datum 31/12/2007 (nulmeting) telde de SVK-sector 3.868 woningen. Tegen 2020 moeten dit er 9.868 zijn.

In 2015 waren 47 erkende SVK actief in 281 gemeenten, wat staat voor een gebiedsdekking van 90% van de gemeenten in Vlaanderen. Het grootste aandeel SVK-woningen bevindt zich in de provincie West-Vlaanderen (31,9% van het totale SVK-woningaanbod). Vlaams-Brabant (12,3%) kent het laagste aanbod.

Ondersteuning huurders en verhuurders

Huursubsidie

Een huursubsidie wordt toegekend op de private huurmarkt aan huurders met een laag inkomen en met een specifieke woonbehoefte. Het betreft hier bejaarden en gehandicapten die verhuizen van een woning die niet is aangepast aan hun fysieke gesteldheid naar een private huurwoning die hiervoor wel geschikt is.

Ook kunnen personen die verhuizen van een ongeschikt of onbewoonbaar verklaarde woning of van een overbewoonde woning naar een volwaardig gezonde woning met een minimumoppervlakte, een huursubsidie ontvangen. Voor de verhuiskosten wordt een eenmalige installatiepremie uitgekeerd. Het huursubsidiestelsel bestaat sinds 1992 en werd in mei 2007 geactualiseerd (stelsel getiteld 'tegemoetkoming in de huurprijs voor woonbehoeftige huurders'). Sindsdien wordt eveneens een huursubsidie toegekend aan huurders van een woning die verhuurd wordt door een sociaal verhuurkantoor.

Met ingang van mei 2014 werd het stelsel een tweede keer geactualiseerd zodat de huursubsidiebedragen van nieuwe goedgekeurde aanvragen voortaan overeenstemmen met de huurpremiebedragen. De degressiviteit van de huursubsidie verdwijnt daardoor. Voorts werd een verplichting ingevoerd voor de huurder om zich in te schrijven op de wachtlijst bij een sociale huisvestingsmaatschappij die actief is in de domiciliegemeente. Ook werden een aantal knelpunten opgelost. Zo kan er voor personen met een handicap, bij het beoordelen van de aangepastheid van de woning, voortaan rekening gehouden worden met de aard van de handicap.

In 2015 werd aan 3.495 nieuwe begunstigden een huursubsidie en/of installatiepremie toegekend (zie figuur 5.39). In totaal werd in 2015 aan 12.539 begunstigden een huursubsidie betaald (456 begunstigden in het uitdovende stelsel van 1991, 8.737 in het geactualiseerde stelsel van 2007, en 3.346 in het geactualiseerde stelsel van 2014), voor een totaalbedrag van 27,7 miljoen euro. In het geactualiseerde huursubsidiestelsel (2014) bedraagt de huursubsidie in 2015 gemiddeld 143 euro per maand. In de periode 1996-2015 werd in totaal aan 46.669 nieuwe begunstigden met een laag inkomen een huursubsidie en/of installatiepremie toegekend, voor een totaalbedrag van 262,5 miljoen euro.

In de periode 2007-2015 zijn van de nieuwe begunstigden 47,1% huurders van een SVK-woning, 29,8% zijn daklozen die een conforme private huurwoning betrokken, 8,8% zijn bejaarden of gehandicapten die verhuisden van een onaangepaste naar een aangepaste private huurwoning, 7,8% zijn huurders die verhuisden van een te kleine of overbewoonde woning naar een voldoende ruime en conforme private huurwoning, 6,5% zijn huurders van een ongeschikte of onbewoonbare woning die verhuisden naar een conforme private huurwoning.

Huurpremie

De Vlaamse huurpremie werd ingevoerd vanaf augustus 2012. De Vlaamse huurpremie is een tegemoetkoming voor zittende

huurders op de private huurmarkt met een zeer laag inkomen, die al 5 jaar of langer wachten op een sociale huurwoning (stelsel getiteld 'tegemoetkoming voor kandidaat-huurders'). Sinds mei 2014 werd de wachttijd om in aanmerking te komen voor een huurpremie teruggebracht van vijf naar vier jaar. De huurpremie functioneert als een stelsel met 'semi-automatische' toekenning van rechten. Het initiatief voor het toekennen van de huurpremie vertrekt van Wonen-Vlaanderen. Alle rechthebbenden worden een maand voor ze de wachttijd van 4 jaar bereikt hebben automatisch aangeschreven en ontvangen de premie van zodra ze een eenvoudig invulformulier en een kopie van het huurcontract aan het agentschap Wonen-Vlaanderen bezorgd hebben.

Om in aanmerking te komen voor de huurpremie moet de kandidaat-huurder ingeschreven zijn bij een domicilieSHM, dit is een sociale huisvestingsmaatschappij werkzaam in zijn/haar gemeente. De huurpremie wordt afgestemd op de huurprijs en de gezinsgrootte en bedraagt 120 euro per gezin per maand. De huurpremie bedraagt maximum een derde van de huurprijs. Daarbovenop komt 20 euro per persoon ten laste. Met de wijziging van het huurpremiebesluit in 2014 werden de bedragen van de huurpremie verhoogd met 10% voor het grootstedelijk gebied Antwerpen en Gent, de centrumsteden en het Vlabinvestgebied. Ook het bedrag per persoon ten laste werd met 10% verhoogd. In deze gebieden bedraagt de maximale subsidie 132 euro, met 22 euro extra per persoon ten laste. De maximale bedragen van de huurpremie worden sinds de wijziging van het besluit in 2014 jaarlijks geïndexeerd.

In 2015 werd aan 4.332 nieuwe begunstigden een huurpremie toegekend. Een aantal begunstigden genoten gedurende een heel jaar van de huurpremie, anderen slechts gedurende een beperkt aantal maanden. In december 2015 waren er in totaal 7.042 rechthebbenden op de huurpremie. In totaal werd in 2015 voor 13 miljoen euro aan huurpremies uitbetaald. Het gemiddelde bedrag aan huurpremie was 156 euro.

Huurgarantiefonds

Het Fonds ter bestrijding van de uithuiszettingen, beter gekend als het Huurgarantiefonds, is van start gegaan op 1 januari 2014 en beschermt private verhuurders tegen verlies van huurinkomsten, wanneer huurders de huur niet betalen. Als de huurder zijn achterstallige huur niet betaalt, betaalt het huurgarantiefonds maximaal drie maanden huur uit, met een plafond van 2.700 euro. Het fonds komt enkel tussen indien de huurder een huurachterstand van drie maanden huur heeft, de verhuurder een vordering tot ontbinding en uithuiszetting heeft ingesteld bij de vrederechter en de vrederechter een aanzuiveringsregeling heeft opgelegd van maximaal twaalf maanden. Voor de aansluiting bij het fonds betaalt de verhuurder per huurcontract een eenmalige aansluitingsvergoeding van 75 euro.

In 2015 hebben 244 verhuurders zich aangesloten bij het Huurgarantiefonds en dit voor 322 woningen. In 2015 werd in dertien dossiers de aanvraag tot tegemoetkoming goedgekeurd. Voor 6 dossiers werd het maximum uitbetaald, 7 dossiers zijn nog in uitbetaling.

Woningkwaliteit

De kwaliteit van de woning behelst verschillende aspecten: de bouwfysische kwaliteit, het comfort, de bezettingsgraad van de woning en de duurzaamheid van de woning. In wat volgt wordt dieper ingegaan op deze kwaliteitsaspecten.

De Vlaamse overheid heeft kwaliteitsnormen vastgelegd waaraan iedere woning moet voldoen. De Vlaamse Wooncode voorziet instrumenten om effectief over deze woningkwaliteit te waken. Het tweede deel handelt over de controle op de woningkwaliteit.

Kwaliteitsaspecten

Technische woningkwaliteit

De 'indicator van de technische woningkwaliteit' die opgesteld is op basis van het Grote Woononderzoek 2013 (GWO) benadert de beoordeling naar de Vlaamse normen zo goed als mogelijk. In acht nemend dat een vereenvoudiging van de beoordeling nodig was en dat de enquêteurs van het GWO ook niet over dezelfde kennis beschikten als de ervaren kwaliteitscontroleurs, kunnen de resultaten van beide methodieken echter wel verschillen.

In totaal kreeg 37% van de woningen de beoordeling 'ontoereikende kwaliteit', wat na extrapolatie overeen komt met zo'n miljoen Vlaamse woningen. Dit betekent dat voor deze woningen naar alle waarschijnlijkheid werken moeten worden uitgevoerd indien men voor deze woning een conformiteitsat-test zou wensen te bekomen.

Reeds 21% van de woningen met ontoereikende kwaliteit zou uit deze categorie verdwijnen als bij voorbeeld loshangende stopcontacten hersteld worden, als in vochtige ruimtes elektrische toestellen niet te dicht bij bad of douche zouden opgesteld worden, ... Het voorzien van de nodige verluchting zal veelal ook mogelijk zijn zonder structurele ingrepen. Daarnaast kunnen heel wat afwerkingswerken en het beveiligen van trappen ook nog kwaliteitswinst betekenen. Op die manier zouden 2/3de van de woningen met ontoereikende kwaliteit - of zo'n 650.000 woningen - met kleine ingrepen aan de eisen voldoen.

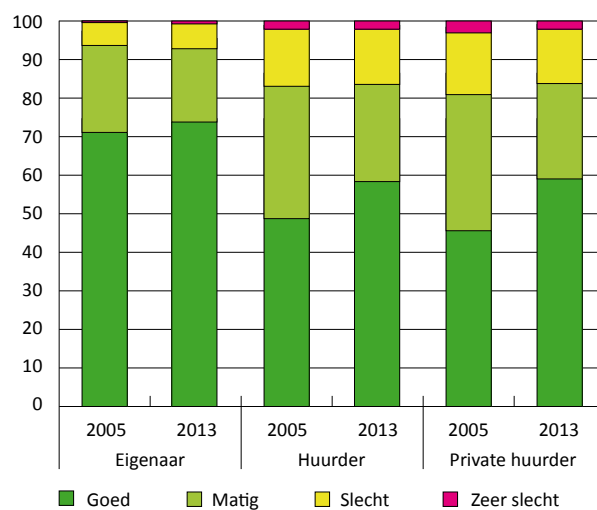
Toch blijft er dan nog een 13% van het Vlaamse woningbestand over - of zo'n 350.000 woningen - waarvoor duidelijk structurele ingrepen nodig zijn. Ze vergen op zijn minst zwaardere renovaties en wellicht zal het voor sommige van die woningen kostenefficiënter zijn om tot afbraak en vervangende nieuwbouw over te gaan.

Fysische staat van de woning

Voor de berekening van de **synthese-index over de subjectieve fysische staat** van de woning krijgt elk onderdeel waarvoor grote herstellingen nodig zijn, een score. Vervolgens worden de woningen op basis van deze totale score ingedeeld in vier categorieën, namelijk goede, matige, slechte en zeer slechte woningen. Uit de index blijkt er een groot

5.46 Fysische staat

Synthese-index voor fysische staat van de woningen, naar deelmarkten, Vlaanderen, 2005 en 2013.

Bron: Woonsurvey 2005, Grote Woononderzoek 2013.

verschil te bestaan tussen de kwaliteit van eigenaarswoningen enerzijds en huurwoningen anderzijds. Terwijl 74% van de eigenaarswoningen in goede staat verkeert, is dit voor slechts 59% van de huurwoningen (data 2013) het geval: dit is een verschil van 15 procentpunten. Ook ligt het aandeel (zeer) slechte woningen duidelijk lager voor eigenaars (7%) dan voor huurders (16%). Vergeleken met 2005 lijkt de stijging van het aandeel woningen in goede staat (op basis van de antwoorden van de bewoners) vooral het resultaat van een toename van het aandeel huurwoningen in goede staat (gestegen met 10 procentpunten). Het percentage eigenaarswoningen in goede staat is minder sterk gestegen, van 71 naar 74%. De kloof tussen het aandeel eigenaars en huurders met een woning in goede staat is hiermee aan het verkleinen.

De sterke verbetering van huurwoningen is volledig toe te schrijven aan een stijging van het percentage woningen in goede staat op de private huurmarkt (van 46 naar 60%).

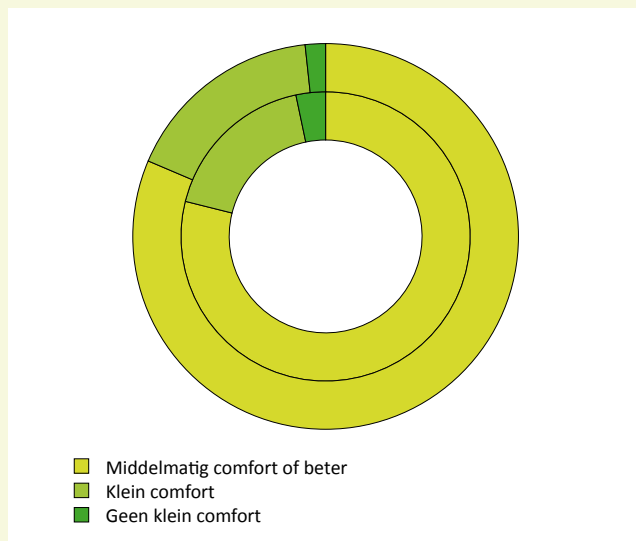
Comfort van de woning

Het comfort van de woningen is de afgelopen decennia verbeterd. Woningen waar klein comfort ontbreekt, komen in 2013 nog nauwelijks voor (2%). De groep 'klein comfort' omvat woningen waar de elementaire sanitaire voorzieningen aanwezig zijn, maar die niet over centrale verwarming beschikken. In 2013 beschikt 17% van de woningen over enkel klein comfort, komende van 22% in 1981. 81% van de woningen beschikt over middelmatig comfort (elementaire sanitaire voorzieningen en centrale verwarming), in 1981 was dit maar voor 49% van de woningen het geval.

5.47 Comfort

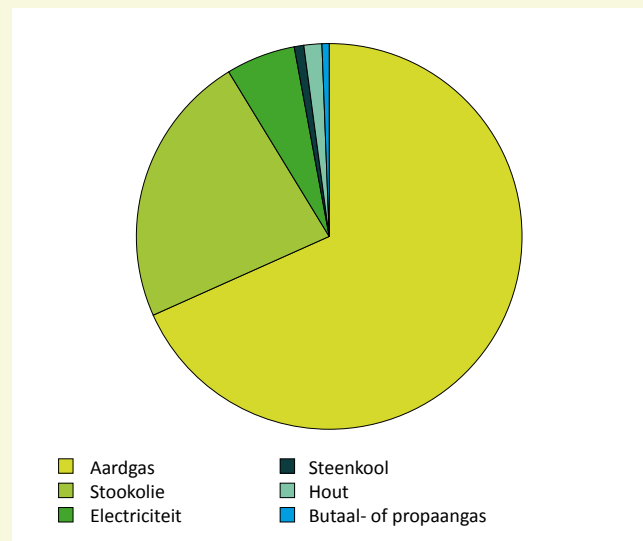
Evolutie van het comfort van de woningen, Vlaanderen, 2005 en 2013 (buitenste ring).

Bron: Woonsurvey 2005, Grote Woononderzoek 2013.

5.48 Verwarming woning

Belangrijkste energiebron of brandstof voor de verwarming in de woning, 2013, in %.

Bron: Grote Woononderzoek 2013.

Duurzaamheid van de woning

Duurzaam wonen en bouwen is een begrip dat verschillende deelaspecten omvat en waarbij het gebruik van energie een belangrijke rol speelt.

Aardgas is de belangrijkste energiebron voor verwarming in de Vlaamse woningen. Het wordt aangewend voor de verwarming van 67,5% van de Vlaamse woningen. Naast aardgas is ook stookolie (23%) een belangrijke energiebron. 7% van de Vlaamse woningen maakt gebruik van elektriciteit als brandstof voor de verwarming. Steenkool, hout, butaan- of propaangas worden zeer weinig gebruikt als hoofdbrandstof voor de verwarming van de woning.

Ten opzichte van 2005 is het gebruik van aardgas met meer

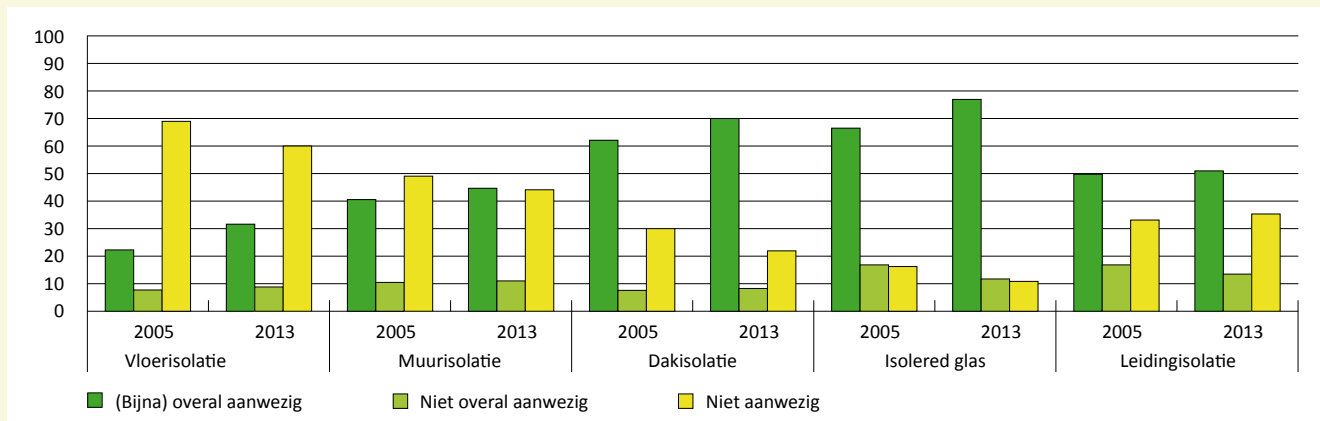
dan 10% gestegen, en het aandeel stookolie met meer dan 10% afgenomen.

Het Grote Woononderzoek toont dat 68% van de woningen met aardgas worden verwarmd en 23% van de woningen met stookolie ten opzichte van 61% woningen aardgas en 28% woningen stookolie volgens de Vlaamse energiebalans. Het aantal woningen op aardgas in de Vlaamse energiebalans is gebaseerd op het aantal huishoudelijk aardgasafnamepunten op het aardgasnet (data afkomstig van de netbeheerders), het GWO betreft een screening van domiciliewoningen.

Om het energieverbruik terug te dringen is een goede isolatie van de woning van essentieel belang. Vooral dakisolatie en isolerend glas zijn het meest aanwezig in de Vlaamse winin-

5.49 Isolatie

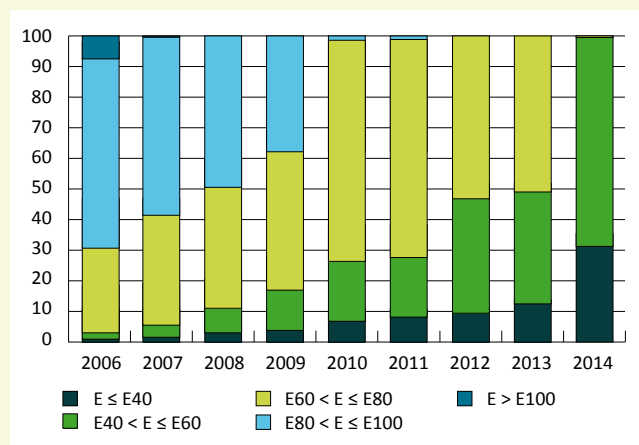
Isolatie van de woningen, in %, 2005 en 2013, in %.

Bron: Woonsurvey 2005, Grote Woononderzoek 2013.

5.50 Energieprestatiepeil

Evolutie E-peil in Energie Prestatie en Binnenklimaat (EPB)-aangiften van de nieuwe eengezinswoningen en appartementen samen, van 2006 tot 2014, in % van het totaal aantal EPB-aangiften.

Bron: Vlaams Energieagentschap.

gen (in 70% of meer van de woningen). Muurisolatie, vloerisolatie en leidingisolatie is in minder dan de helft van de Vlaamse woningen aanwezig. Er is voor alle types isolatie sinds 2005 een stijging merkbaar en sindsdien zijn er meer woningen waarvoor één of meerdere van deze soort isolatie overal aanwezig is. Het aantal woningen dat volledig geïsoleerd is (dak, muur, vloer, leiding, ramen) is weliswaar nog beperkt (16,3%), maar ook het aantal woningen waar nog geen enkele isolatie-ingreep is uitgevoerd, is beperkt (3,9%).

In Vlaanderen is sinds 1 januari 2006 de **energieprestatierelgeving** van kracht. In 2010 werden in de Vlaamse Wooncode minimale energetische prestaties toegevoegd aan de eisen waaraan een woning moet voldoen.

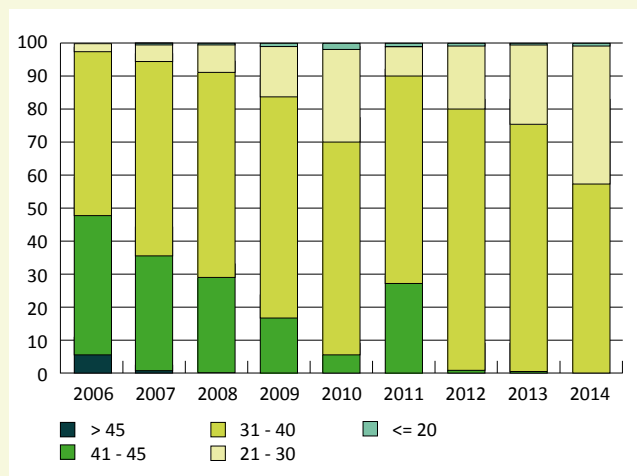
Cijfers van het Vlaams Energieagentschap (VEA) tonen aan dat het gemiddelde energieprestatiepeil (uitgedrukt in **E-peil**) van een nieuwbouwwoning de voorbije jaren sterk is verbeterd. De E-waarde is een indicator voor de totale energieprestatie van de woning. De waarde wordt berekend door onder meer rekening te houden met de compactheid van de woning, de thermische isolatie, de luchtdichtheid, de ventilatie, de verwarmingsinstallatie en de oriëntatie van de woning. Hoe lager het E-peil, hoe energiezuiniger de woning.

De verstrenging van het E-peil van E100 naar E80 voor vergunningsaanvragen vanaf 1 januari 2010 heeft duidelijk tot een versnelling geleid in het energiezuiniger bouwen. Vanaf 2014 is E60 de maximumnorm. Het E-peil wordt stapsgewijs aangescherpt: E50 in 2016, E40 in 2018 en E35 in 2020. Van de vergunningsaanvragen in 2014 voldoet ook al 55% aan E-peil ≤ E50 en 31,4% aan peil ≤ E40.

De **K-waarde** drukt in één cijfer uit hoe goed of slecht een gebouw in zijn geheel geïsoleerd is. Hoe lager dit getal, hoe beter de isolatie. De K-waarde is het vertrekpunt van een gezonde energiezuinige woning. Het K-peil wordt berekend door

5.51 K-waarde

Evolutie K-waarde in EPB-aangiften van de nieuwe eengezinswoningen en appartementen samen, van 2006 tot 2014, in % van het totaal aantal EPB-aangiften.

Bron: Vlaams Energieagentschap.

rekening te houden met het warmteverlies van de verschillende verliesoppervlakten en de compactheid van de woning. De wettelijke vereisten inzake K-peil voor nieuwbouwwoningen zijn doorheen de jaren steeds verstrengd. Sinds januari 2006 geldt een wettelijke maximumnorm van K45. Vanaf 1 januari 2012 kwam er een verstrenging van het globale isolatiepeil K, van K45 naar K40. In 2014 voldoet 43% van de aanvragen al aan een K-waarde van 30 of minder.

Grootte-beleving van de woning

Bijna vier op vijf (78%) van de eigenaar-bewoners vindt dat zijn woning precies groot genoeg is (GWO 2013). 7% vindt dat de woning te klein is en 2% wenst deze uit te breiden. De woning wordt vaker te groot dan te klein ervaren: 15% vindt dat zijn woning te groot is, minder dan 1% wil deze opdelen.

Er is een verschil naar aangepastheid van de woning tussen de eengezins- en de meergezinswoningen. Meergezinswoningen worden in 86% van de gevallen als aangepast ervaren, terwijl dit in 77% van de eengezinswoningen het geval is. Meergezinswoningen worden vaker te klein (8%) dan te groot (6%) bevonden terwijl het bij eengezinswoningen omgekeerd is: 7% wordt als te klein en 16% als te groot beschouwd.

Er is weinig verschil tussen eigenaar-bewoners binnen of buiten de centrumstad. Zowel in de centrumsteden als daarbuiten vindt ongeveer 77 à 79% van de eigenaar-bewoners dat de woning precies voldoende groot is. Het percentage bewoners dat de woning te klein vindt, is iets hoger in de centrumsteden (9% in de centrumsteden ten opzichte van 6% buiten de centrumsteden).

Het aandeel van de eigenaar-bewoners dat de woning te groot vindt, neemt sterk toe vanaf de leeftijdsgroep 45 tot 64-jarigen waar dit voor 11% het geval is. De ontevredenheid is vooral het grootst bij de oudste groep. Eén op vier van de 65-plussers vindt zijn woning te groot maar de wens om op te delen bestaat nauwelijks (0,7%).

5.52 Grootte-beleving

Grootte-beleving van de woning door eigenaar-bewoners, 2013, in %.

Ervaring	Totaal	Woningtype		Centrumstad/overig gebied	
		Eengezinswoningen	Meergezinswoningen	Centrumstad	Overig gebied
Te klein	5	4	7	7	4
Te klein en wens uit te breiden	2	2	1	2	2
Aangepast	78	77	86	77	79
Te groot maar wens niet op te delen	14	15	5	13	15
Te groot en wens op te delen	1	1	0	1	1
N	6.784	6.244	506	3.360	3.424

Bron: Grote Woononderzoek 2013.

Onderbewoning of onderbezetting lijkt vanuit duurzaamheidsperspectief eerder een maatschappelijk dan een individueel probleem. Uit analyses van de tellinggegevens van 2001 (Vanneste D. & Vanderstraeten L., 2014) bleek dat onderbewoning buiten de suburbane zones ook heel wat voorkomt in buurten in meer landelijke zones (forenzenwoonzones en buitengebied) en niet alleen kon worden teruggebracht tot senioren zonder kinderen in huis. Ook jongere huishoudens (met een referentiepersoon jonger dan 60 jaar) zonder kinderen wonen vaak in een onderbezette woning. Zelfs heel wat gezinnen met kinderen onderbewonen hun woningen. De toenemende vergrijzing en gezinsverdunding werkt dit fenomeen verder in de hand.

Een studie van de **bezettingsgraad** van de Vlaamse woningen (Vanderstraeten L., Vanneste D. & Ryckewaert M., 2016), gaf aan dat het aandeel overbezette of overbewoonde woningen gehalveerd is tussen 2001 en 2013 van 6% naar 3%. Overbezetting of overbewoning is gedefinieerd in de normen van de Vlaamse Wooncode. Eén van de voorwaarden van het Vlaamse kwaliteitsbeleid om op een kwaliteitsvolle manier te kunnen leven, is voldoende ruimte hebben voor de personen van het huishouden. De bezettingsnorm van de Vlaamse overheid

stelt hierbij enerzijds eisen aan de totale woonoppervlakte in relatie met het aantal personen in het huishouden en anderzijds aan het aantal woonvertrekken in relatie met het aantal personen in het huishouden. Uit de woningopname van het GWO 2013 blijkt dat 2,2% van de woningen niet voldoet aan de vereisten van de totale woonoppervlakte en 0,7% van de woningen niet voldoet aan de vereisten van het aantal woonlokalen. In totaal voldoet 2,4% van de woningen niet aan de bezettingsnorm van de Vlaamse overheid.

Het aandeel aangepaste woningen is niet significant gewijzigd. In 2013 zijn 58% van de Vlaamse woningen aangepast aan het er wonende gezin.

Het totale aandeel onderbezette woningen in Vlaanderen is tussen 2001 en 2013 gestegen van 35% naar 39%. Het aandeel structureel onderbezette woningen is hierbij stabiel gebleven. Zowel in 2001 als in 2013 is 9% van de Vlaamse woningen structureel onderbezet. Structureel onderbezette woningen zijn onderbezette woningen die ook voor een huishouden van 4 personen onderbezet zouden zijn.

Woningkwaliteitsbewaking

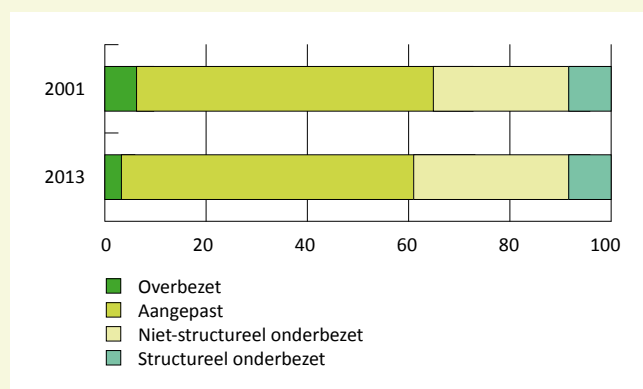
De woningkwaliteitsbewaking stoelt voornamelijk op de administratieve procedure tot ongeschikt- en/of onbewoonbaarverklaring van woningen enerzijds en de strafrechtelijke handhaving anderzijds. Beide procedures zijn erop gericht om alle woningen in het Vlaamse Gewest op een minimaal kwaliteitsniveau te brengen. De focus ligt op het verhogen van de algemene woningkwaliteit.

Leegstand en verkrotting

De Vlaamse overheid voerde in 1996 de heffing op leegstand en verkrotting in. Deze heffing is gericht op het tegengaan van de verkrotting van woningen en de verloederings van buurten. De heffing wordt momenteel geheven op 2 soorten probleempannen: ongeschikt en/of onbewoonbaar verklaarde woningen en verwaarloosde woningen. Op leegstaande woningen was tot 2010 een Vlaamse heffing van toepassing, maar het registreren en bestrijden van leegstand werd sindsdien volledig aan de gemeenten toevertrouwd.

5.53 Woningbezetting

Evolutie woningbezetting, 2001 en 2013, in %.

Bron: SEE2001, GWO 2013, verwerkt door L. Vanderstraeten e.a. (2016).
Noot: aandelen 'aangepast' en 'structureel onderbezet' zijn niet-significant gewijzigd tussen 2001 en 2013.

Ongeschikt en/of onbewoonbare woningen

Indien een woning niet aan de minimum kwaliteitsnormen voldoet, kan ze ongeschikt verklaard worden. Worden er bovendien ernstige veiligheids- of gezondheidsrisico's vastgesteld, dan kan ze onbewoonbaar worden verklaard. De procedure tot ongeschikt- en onbewoonbaarverklaring is een gedeelde bevoegdheid van de gemeente en het Vlaamse Gewest. De procedure wordt meestal opgestart na een klacht van een bewoner, maar ook de burgemeester, bevoegde ambtenaren van het Agentschap Wonen-Vlaanderen en de Vlaamse Wooninspectie of andere belanghebbenden kunnen het initiatief nemen. Als de burgemeester de klacht ontvankelijk verklaart, vraagt hij aan Wonen-Vlaanderen om een advies over de woningkwaliteit. Een onderzoeker van Wonen-Vlaanderen voert dan een inwendig onderzoek van de woning uit en stelt een technisch verslag op over de vaststellingen. Als de woning 15 strafpunten of meer behaalt op het technisch verslag, wordt ze ongeschikt bevonden. Op basis van dat verslag krijgt de burgemeester een advies over de woningkwaliteit. De burgemeester moet vervolgens alle betrokkenen informeren over het resultaat van het woningonderzoek en hen de kans geven om te reageren. Daarna kan hij een besluit tot ongeschikt- en/of onbewoonbaarverklaring nemen.

Alle woningen die ongeschikt en/of onbewoonbaar worden verklaard, worden opgenomen in de gewestelijke inventarislijst van ongeschikte en onbewoonbare woningen. Aan de opname in de inventarislijst is een heffingsplicht verbonden. Het beheer van de inventaris kan worden uitgevoerd door Wonen-Vlaanderen, de gemeente of een intergemeentelijke administratieve entiteit. Op 31 december 2015 beheerden 2 gemeenten zelf de gewestelijke inventaris (voor wat betreft de woningen en gebouwen gelegen in hun gemeente): Aalter en Diepenbeek. Wonen-Vlaanderen beheert de gewestelijke inventaris voor de 306 andere Vlaamse gemeenten.

Het aantal woningen dat ooit op de inventaris werd geplaatst, komt eind 2015 op 33.975. De schrappingsgraad bedraagt 76%. In 2015 stonden er in totaal 7.673 woningen op de inventaris ongeschikt/onbewoonbaar. In 2015 werden er 2.898 nieuwe woningen geïnventariseerd.

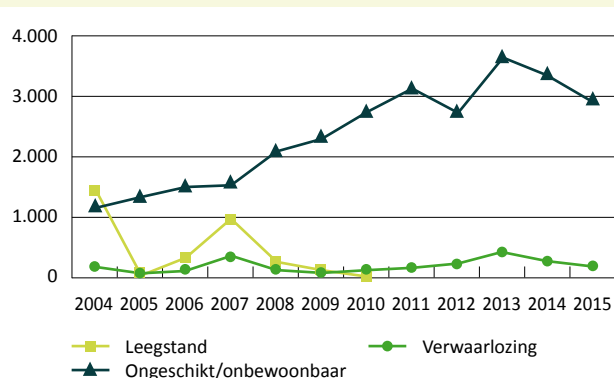
Verwaarloosde woningen

Een woning of gebouw is verwaarloosd indien de buitenkant ernstige gebreken vertoont. De verwaarlozing wordt aan de hand van een uitwendig onderzoek van de woning vastgesteld.

De gemeenten dienen de inventarisbeheerders minstens één keer per jaar een overzicht te bezorgen van panden waarvoor een vermoeden van verwaarlozing bestaat. Op basis van die vermoedenslijst gaat de inventarisbeheerder op onderzoek. Hij beoordeelt de gebreken en tekens van verval van het pand aan de hand van een technisch verslag. Als blijkt dat het pand minstens 18 strafpunten behaalt op dit technisch verslag, is er sprake van verwaarlozing. De gewestelijke inventarisbeheerder start dan een procedure op om het pand op te nemen op de gewestelijke inventarislijst van verwaarloosde woningen en gebouwen. Voor deze panden stelt de inventarisbeheerder een administratieve akte op, waartegen de eigenaars bezwaar

5.54 Leegstand en verkrotting

Evolutie van het aantal nieuw door het Vlaamse Gewest geïnventariseerde panden per jaar, van 2004 tot 2015, toestand op 11/4/2016.

Bron: Agentschap Wonen-Vlaanderen.

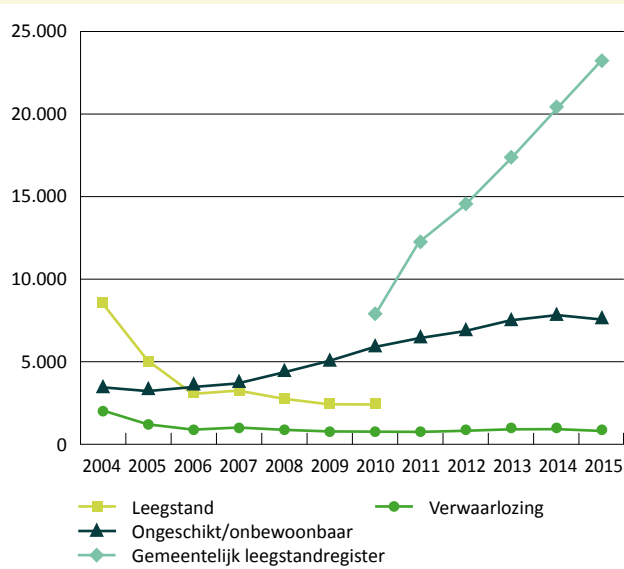
kunnen aantekenen. Als er geen bezwaar wordt ingediend of het bezwaar niet wordt ingewilligd, wordt het verwaarloosde pand opgenomen in de gewestelijke inventaris, waaraan eveneens een heffingsplicht is verbonden.

In totaal werden van 1996 tot eind 2015 8.839 panden geïnventariseerd. 90% is ondertussen geschrapt. Eind 2015 staan er nog 895 woningen op de inventaris.

In 2015 werd voor 195 nieuwe panden verwaarlozing vastgesteld en werden er 214 geschrapt. Deze panden stonden gemiddeld 3,3 jaar op de inventaris.

5.55 Evolutie leegstand en verkrotting

Evolutie van het aantal panden dat op de gewestelijke inventaris en de gemeentelijke leegstandsregisters staan op het einde van het jaar, van 2004 tot 2015, toestand op 11/4/2016.

Bron: Agentschap Wonen-Vlaanderen.

Leegstaande woningen

Een woning wordt als leegstaand beschouwd wanneer ze meer dan een jaar niet meer effectief is gebruikt. Tot 31 december 2009 bestond er een gewestelijke inventarislijst van leegstaande panden, maar sinds 1 januari 2010 wordt het registreren en bestrijden van leegstand volledig toevertrouwd aan de gemeenten. Overeenkomstig het decreet Grond- en Pandenbeleid nemen de gemeenten de leegstaande woningen en gebouwen op in een gemeentelijk leegstandsregister waaraan ze een gemeentelijke heffing kunnen koppelen. De gemeenten actualiseren hun leegstandsregister minstens één keer per jaar. Bij die actualisatie moeten alle woningen en gebouwen waarvoor een vermoeden van leegstand bestaat, gecontroleerd worden. Het geactualiseerde leegstandsregister wordt vervolgens aan Wonen-Vlaanderen bezorgd. In 2010 stonden er in totaal 7.835 panden op de gemeentelijke leegstandsregisters. In 2015 is dit gestegen tot 23.037. Die stijging is wellicht in de eerste plaats het gevolg van de groeiende inspanningen tot inventarisatie van de gemeenten.

Strafrechtelijke handhaving

Het strafrechtelijk optreden van de wooninspecteurs ondersteunt de administratieve procedure: ofwel is de administratieve procedure reeds volledig doorlopen en werd geen bevredigend resultaat bereikt (bijvoorbeeld verderzetting van verhuur ondanks een ongeschiktheids- of onbewoonbaarheidsbesluit), ofwel is de administratieve procedure niet geschikt om het concrete geval van krotverhuur aan te pakken (bijvoorbeeld wonen in constructies die in het geheel niet bestemd zijn voor bewoning). Het is daarbij niet vereist

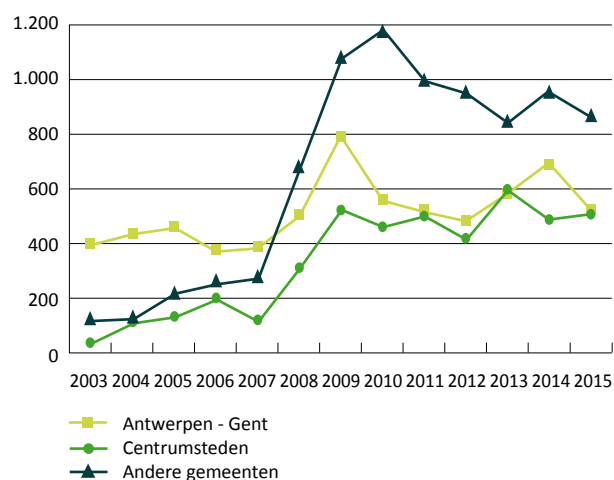
dat de woning eerst ongeschikt of onbewoonbaar werd verklaard.

Het initiatief van de actie geeft eveneens een beeld waarom de wooninspecteur ter plaatse gaat. Bij de aanvankelijke acties in 2015 ligt het initiatief voornamelijk bij de gemeente (38%), de politie (30%) en het parket (7%). De bewoner van de verkrotte woning ligt in 1% van de gevallen aan het initiatief van de actie. In principe treedt de Vlaamse Wooninspectie niet op naar aanleiding van klachten van burgers, die zich in eerste instantie tot de gemeente of het Agentschap Wonen-Vlaanderen moeten wenden. Enkel indien er onbetwistbare indicaties zijn van zeer slechte woningkwaliteit, zal op een vraag van een burger worden ingegaan. In 7% van de gevallen ligt het initiatief van de actie bij de wooninspecteur. Hierbij gaat het voornamelijk over georganiseerde samenwerkingsverbanden met steden en gemeenten (bv. Antwerpen en Gent). Bij navolgende acties worden de meeste acties uitgevoerd op vraag van de eigenaar (92%), die melding van herstel doet na het opstellen van een herstellvordering.

In 2015 werden 836 panden geverbaliseerd, goed voor 1.891 woonentiteiten (kamers, studio's, appartementen, eengezinswoningen). Dit totaal aan woonentiteiten is onderverdeeld in 267 eengezinswoningen (14,1%), 1.043 appartementen of studio's (55,2%), 555 kamers (29,4%), 1 constructie niet voor bewoning bestemd en 25 lokalen met niet-woonfunctie (1,3%). Dat brengt het totaal aantal geverbaliseerde panden op 6.953 en het totaal aantal geverbaliseerde woonentiteiten op 19.546. Na een daling in 2012 is het aantal geverbaliseerde panden in 2013, 2014 en 2015 terug licht gestegen. Er werden in één jaar nooit meer panden geverbaliseerd dan in 2015. Dit resultaat wordt toegeschreven aan een doorgedreven specialisatie van de ambtenaren van de Vlaamse Wooninspectie en een sterke informatisering van de verwerking van alle gegevens.

5.56 Geverbaliseerde woonentiteiten

Evolutie van het aantal geverbaliseerde woonentiteiten per werkingsjaar naar verstedelijking, van 2003 tot 2015.

* Jaarverslag 2010 rapporteerde over de periode 1/10/2008 tot 31/12/2009 waardoor het werkingsjaar met 3 maanden werd verlengd.

** De centrumsteden in de rapportering zijn Aalst, Brugge, Genk, Hasselt, Kortrijk, Leuven, Mechelen, Oostende, Sint-Niklaas en Turnhout.

Bron: Wooninspectie.

Van de 836 geverbaliseerde panden werden 328 panden aanvankelijk en 508 panden navolgend onderzocht. Het aandeel hercontroles bedroeg dus 60,8%. Na een aanhoudende stijging van 2012 tot en met 2014 is er nu een lichte daling van de hercontroles vast te stellen. Het aandeel hercontroles hangt samen met het aantal opgestelde herstellvorderingen. Voor elke opgestelde herstellvordering dient er minstens één hercontrole uitgevoerd te worden.

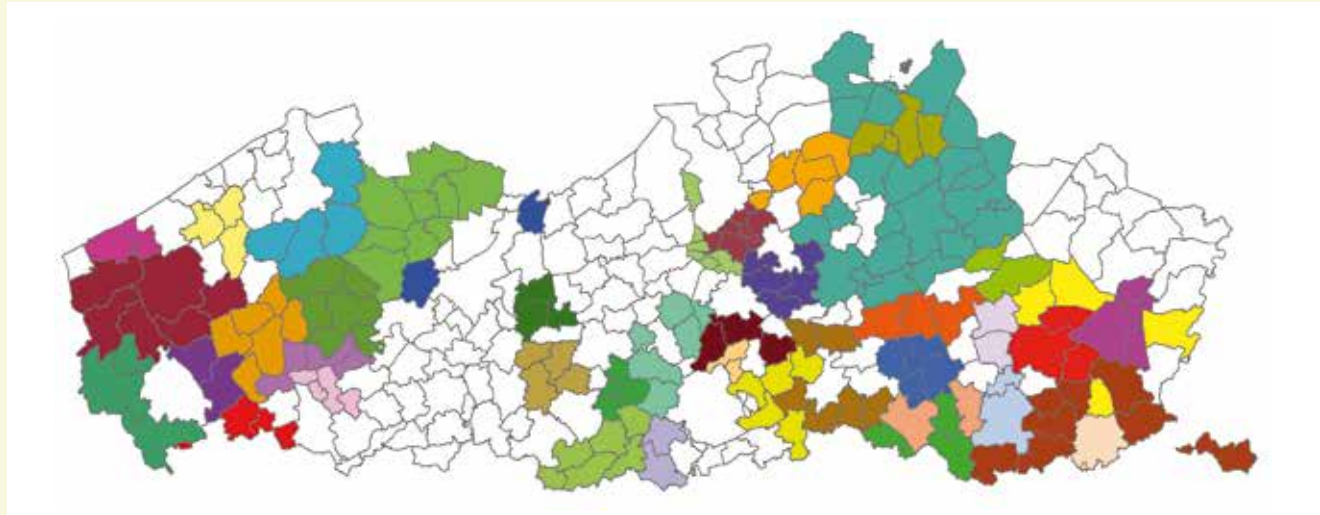
De traditionele top 3 van gebreken bij aanvankelijke vaststellingen bleef ook in 2015 quasi ongewijzigd: in 74% van de gevallen werd een probleem met de elektrische installatie vastgesteld, waardoor er een risico voor elektrocutie of brand aanwezig was. Vervolgens werden in 59% van de gevallen vochtproblemen vastgesteld en in 40% van de gevallen een probleem met de gas- of stookolieinstallatie, met een risico voor ontploffing of brand tot gevolg. Gebrekkig sanitair komt in 56% van de gevallen voor.

Sinds 2011 worden ook gegevens bijgehouden over de bewoners. In de door de wooninspecteurs in 2015 geverbaliseerde panden werden 2.391 bewoners aangetroffen. Gemiddeld werd een woonentiteit bewoond door 1,95 bewoners. Bij de berekening van de gemiddelden wordt geen rekening gehouden met leegstaande entiteiten. Uiteraard verschillen deze gemiddelden

5.57 Lokaal woonbeleid

Goedgekeurde subsidieaanvragen projecten lokaal woonbeleid, situatie december 2015.

Noot: elke kleur staat voor een apart woonproject.
Bron: Agentschap Wonen-Vlaanderen.

ook per woningtype. Er werden 873 Belgen aangetroffen, 805 EU-burgers (niet-Belgen) en 701 niet-EU-burgers. Van 12 bewoners kon de nationaliteit niet worden vastgesteld. In 2015 werd voor 279 panden een herstellvordering opgesteld, goed voor 728 woonentiteiten. Het aantal opgestelde herstellvorderingen is licht gestegen ten opzichte van 2014. Sinds de inwerkingtreding van de herstellvordering op 9 september 2007 werden 2.224 herstellvorderingen opgesteld, die in totaal 6.961 woonentiteiten vertegenwoordigen.

In 2015 werd het herstel vastgesteld van 283 panden. Dat komt neer op 648 woonentiteiten. Sinds de inwerkingtreding van de herstellvordering werden 1.254 panden integraal hersteld, goed voor 2.683 woonentiteiten.

Lokaal woonbeleid

De gemeentebesturen krijgen in de Vlaamse Wooncode een belangrijke rol toebedeeld. De gemeente is – als regisseur van het lokaal woonbeleid – verantwoordelijk voor het uitwerken van haar woonbeleid waarbij aandacht dient te gaan naar het stimuleren van sociale woonprojecten, het ondersteunen van woonbehoeftige gezinnen en alleenstaanden en het bewaken van de kwaliteit van het woningpatrimonium en de woonomgeving.

De Vlaamse Regering wil de gemeenten stimuleren, begeleiden en ondersteunen om de taak als regisseur van het lokaal woonbeleid op te nemen met alle publieke en private woonactoren. Daarbij wordt prioriteit gegeven aan het stimuleren van intergemeentelijke samenwerkingsverbanden.

Om in aanmerking te komen voor een subsidie moeten de projecten uitgevoerd worden met het oog op de realisatie van elk van de volgende doelstellingen:

1. het ontwikkelen van een gemeentelijke beleidsvisie op het vlak van wonen;
2. het organiseren van het lokaal woonoverleg;
3. het uitbouwen van een klantgerichte dienstverlening aan de burger;
4. het verbeteren van de kwaliteit van het woningpatrimonium en de woonomgeving.

Eind 2015 zijn er 41 gesubsidieerde intergemeentelijke projecten lokaal woonbeleid. Hieraan participeren in totaal 202 gemeenten. Dat zijn er evenveel als in 2014. Ten opzichte van 2014 werden 2 nieuwe projecten goedgekeurd en 2 beëindigd.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

- Ceulemans W. & Verbeeck G. (2015), *Grote Woononderzoek 2013. Deel 6. Energie*. Leuven: Steunpunt Wonen, 48 p.
- Heylen K. (2015), *Het Grote Woononderzoek 2013. Deel 2. Deelmarkten, woonkosten en betaalbaarheid*. Leuven: Steunpunt Wonen, 60 p.
- Homans, L. (2014). *Beleidsnota Wonen 2014-2019*, Brussel: Vlaams Parlement, 52 p.
- Notarisbarometer (2016). Persmededeling 13 januari 2016.
- Van den Broeck K. (2015), *Grote Woononderzoek 2013. Deel 4. Woningkwaliteit en renovatie: resultaten op basis van de vragen aan bewoners*. Leuven: Steunpunt Wonen, 91 p.
- Vanderstraeten L. & Ryckewaert M. (2015), *Grote Woononderzoek 2013. Deel 3. Technische woningkwaliteit*. Leuven: Steunpunt Wonen, 88 p.
- Vanderstraeten L., Vanneste D. & Ryckewaert M. (2016), *Grote Woononderzoek 2013. Transitie en continuïteit in het Vlaamse woonmodel. Trends in woningtypologie, grootte en -bezetting tussen 2001 en 2013*, Steunpunt Wonen, Leuven, 81 p.
- Vanneste D. & Vanderstraeten L. (2014). *Onderbewoning in Vlaanderen: wat, waar en wie?* Garant: Ruimte & Maatschappij, Jg. 6 (2014-2015) - Nr. 1, 15-59.
- Vlaams Huurdersplatform (2016). *Jaarrapport Vlaamse Huurdersbonden, werkingsjaar 2015*, 146 p.
- Vlaamse Maatschappij voor Sociaal Wonen (2015). *Statistisch bulletin kandidaat-huurders. Editie 2014. Versie 1.0*. Brussel: VMSW, 24 p.
- Vlaamse Maatschappij voor Sociaal Wonen (2016). *Jaarverslag Vlaamse Maatschappij Voor Sociaal Wonen 2015*. Brussel: VMSW, 64 p.
- Vlaams Woningfonds (2016). *Activiteitenverslag 2015*. Brussel: VWF, 125 p.
- Vlaamse Wooninspectie (2016). *Jaarverslag 2015*. Brussel: Agentschap Inspectie RWO, 90 p.
- Winters S., Ceulemans W., Heylen K., Pannecoucke I., Vanderstraeten L., Van den Broeck K., De Decker P., Ryckewaert M. & Verbeeck G. (2015), *Wonen in Vlaanderen anno 2013. De bevindingen uit het Grote Woononderzoek 2013 gebundeld*. Leuven: Steunpunt Wonen, 90 p.

Algemene Directie Statistiek: <http://statbel.fgov.be>

Eurostat, huisvestingsstatistieken: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Housing_conditions

Agentschap Wonen Vlaanderen:

<https://www.wonenvlaanderen.be/>

Steunpunt Wonen: <http://steunpuntwonen.be>

Vlaamse energiestatistieken:

<http://www.energiesparen.be/vlaamsenieuwbouw>

Vlaamse Maatschappij voor Sociaal Wonen: <http://www.vmsw.be>

Vlaams Woningfonds: <http://www.vlaamswoningfonds.be>

Sociale woonkredieten: <http://www.sociaal-woonkrediet.be>

DEFINITIES

Leegstaande woning Een woning wordt als leegstaand beschouwd wanneer zij gedurende tenminste twaalf opeenvolgende maanden niet effectief gebruikt wordt in overeenstemming met de woonfunctie.

Ongeschikt of onbewoonbaar verklaarde woning Een woning wordt ongeschikt verklaard indien aan bepaalde technische eisen en comfortvereisten niet wordt voldaan. Van het bouwgedeelte wordt de stabiliteit en de bouwfysica van dak, muren en draagvloeren beoordeeld. Voor het woongedeelte wordt gekeken naar de comfortvereisten inzake elektriciteit, water en verwarming, de veiligheids- en gezondheidsvereisten (trappen, overlopen, balustrades, verluchtingsmogelijkheid), de afwerking (eventuele sleet aan dekvloer, plafond, ramen en deuren) en vochtproblemen. Indien de woning ook nog door een aantal zware gebreken een aantoonbaar risico inhoudt voor de veiligheid of gezondheid van de bewoners, is zij onbewoonbaar.

Verwaarloosde woning Een woning is verwaarloosd wanneer het ernstige zichtbare en storende gebreken of tekenen van verval vertoont aan buitenmuren, voegwerk, schoorstenen, dakbedekking, dakgebinte, buitenschrijnwerk, kroonlijst of dakgoten.

Verzekering Gewaarborgd Wonen De verzekering gewaarborgd wonen wil het grote financiële risico beperken bij het aangaan van een hypothecaire lening. De verzekering loopt over een periode van 10 jaar. Als men tijdens deze verzekeringsperiode onvrijwillig werkloos of arbeidsongeschikt wordt, kan men na een wachttijd van 3 maanden gedurende maximaal 3 jaar een tegemoetkoming ontvangen in de aflossing van de hypothecaire lening.

Vlaamse Wooncode Decreet van 15 juli 1997, zoals gewijzigd; geeft het kader aan voor het woonbeleid in Vlaanderen. Het centrale uitgangspunt van de Vlaamse Wooncode is het recht op een behoorlijke huisvesting voor iedere burger. Het uiteindelijke doel is de verwezenlijking van dit recht door het bevorderen van de beschikbaarheid van aangepaste woningen, van goede kwaliteit, in een behoorlijke woonomgeving, tegen een betaalbare prijs en met woonzekerheid.

Vlabinvestgebied Vlabinvestgebied omvat alle gemeenten van het arrondissement Halle-Vilvoorde, alsook Bertem, Huldenberg, Kortenberg en Tervuren gelegen in het arrondissement Leuven.

BLIKVANGERS

- Tussen 2011 en 2013 neemt de Index for Sustainable Economic Welfare lichtjes toe – een licht contrast met de daling van het bbp per capita in deze periode (figuur 5.58).
- De industrie is een belangrijke sector die een grote milieudruk genereert. In de periode 2000-2014 treedt er een absolute ont koppeling op tussen de economische activiteit enerzijds en het energetische energieverbruik, de broeikasgasemissies en de andere emissies naar de lucht anderzijds (figuur 5.60).
- Eind 2015 is de bodemsanering opgestart van 4.905 gronden, ongeveer de helft van het aantal verwachte saneringen (figuur 5.65).
- Vlaanderen zal haar uitstoot van niet-ETS broeikasgassen tegen 2020 verminderen met 15,7% ten opzichte van het referentiejaar 2005. In de jaren 2013 en 2014 voldeed de Vlaamse uitstoot van broeikasgassen aan de jaarlijkse reductiedoelstelling (figuur 5.69).
- Volgens het MINA-plan 3+ moest er tegen 2010 38.000 ha natuur en reservaat en 10.000 ha bos extra afgebakend zijn ten opzichte van 1994. De oppervlakte overig groen mocht niet gewijzigd zijn. In 2015 is de doelstelling voor natuur en reservaat voor 44% bereikt, de doelstelling voor bos is voor 32% bereikt en moet er nog 1.100 ha overig groen afgebakend worden (figuur 5.76).
- In 2014 werd er 146 kg restafval per inwoner ingezameld (figuur 5.82). In de periode 2000-2014 daalde de hoeveelheid restafval met 45,5 kg per inwoner.
- In 2014 was de Vlaamse mestbalans, net zoals de voorgaande 6 jaren, in evenwicht (figuur 5.89).
- Tijdens de voorjaarscampagne van 2015 werd op 35% van de meetlocaties van het grondwatermeetnet een overschrijding van de nitraatnorm vastgesteld. De laatste 6 jaar is een daling van het overschrijdingspercentage zichtbaar. In het najaar van 2014 werd het laagste overschrijdingspercentage sinds de start van de meetcampagnes opgetekend.
- Het Pact 2020 stelt dat de jaargemiddelde PM_{10} -concentratie tegen 2020 met 25% moet verminderen ten opzichte van 2007. De ruimtelijk jaargemiddelde PM_{10} -concentratie (gemodelleerd) toont globaal een dalende trend en komt in 2015 uit op $18,1 \mu g/m^3$ waardoor de doelstelling wordt gehaald (figuur 5.94).

Vlaanderen wil tegen 2020 op het vlak van water- en luchtkwaliteit, bodembescherming, geluidshinder en biodiversiteit even goed scoren als andere Europese economische topregio's. Bovendien wil Vlaanderen uitgroeien tot een competitieve polyvalente kenniseconomie die op een duurzame manier welvaart creëert.

Duurzame regio

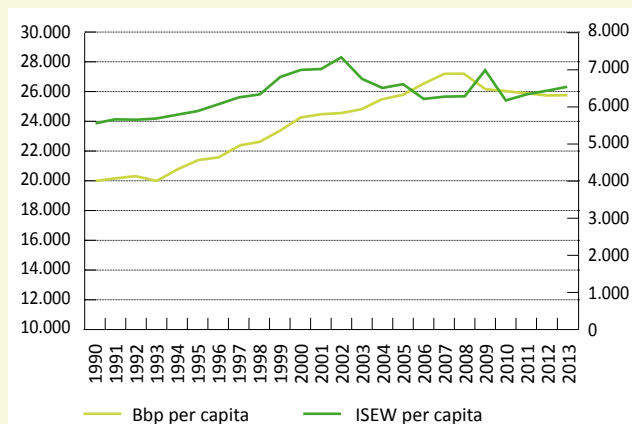
De Index for Sustainable Economic Welfare (ISEW) is een aangepast bruto binnenlands product (bbp), dat de **economische welvaart** corrigeert, bijvoorbeeld voor bepaalde niet-economische activiteiten (huishoudwerk) en milieukosten. De index gaat na wat de baten, maar ook de kosten van economische activiteiten zijn en welke activiteiten de welvaart negatief beïnvloeden.

Tussen 1990 en 2013 steeg in Vlaanderen het bbp per capita gestaag met ongeveer 28,6%. Tussen 2008 en 2013 kromp het bbp per capita met 5,7% ten gevolge van de financieel-economische crisis.

De Index for Sustainable Economic Welfare voor Vlaanderen kende een ander verloop. Tussen 1990 en 2013 steeg de ISEW per capita met 19,9%. De duurzame economische welvaart in Vlaanderen nam toe tot het jaar 2000. Tussen 2002 en 2008 daalde de ISEW per capita met bijna 15% door een toename van de inkomensongelijkheid. In 2009 steeg de ISEW per capita opvallend sterk (+10,5%) als gevolg van de financieel-economische crisis omdat de kosten van onze economische activiteiten afnamen. Het bbp per capita daalde toen sterk door de crisis.

5.58 ISEW

Evolutie van de ISEW (rechteras) en het bbp (linkeras), van 1990 tot 2013, in euro per capita.

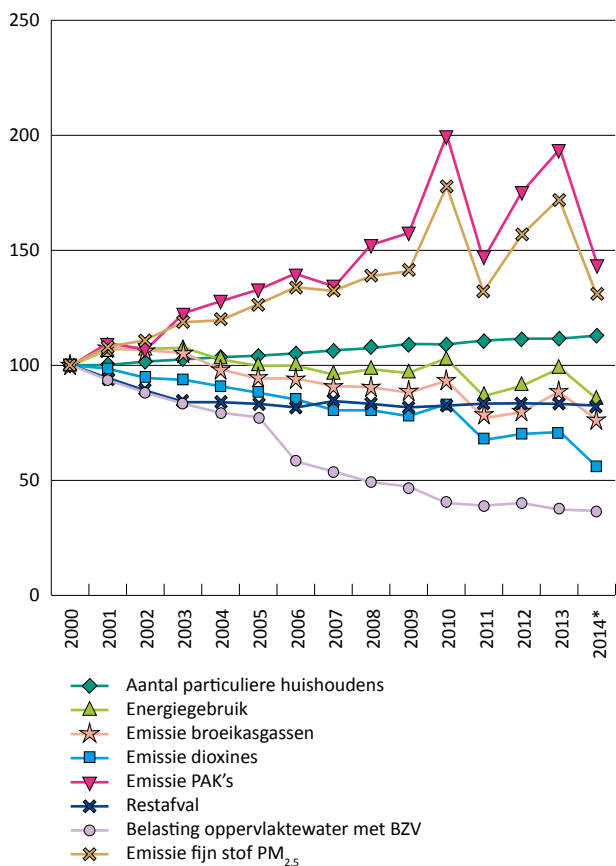

Bron: VMM-MIRA.

5.59 Eco-efficiëntie huishoudens

Evolutie van de eco-efficiëntie van de huishoudens, van 2000 tot 2014, index 2000=100.

* Voorlopige data.
Bron: VMM-MIRA.

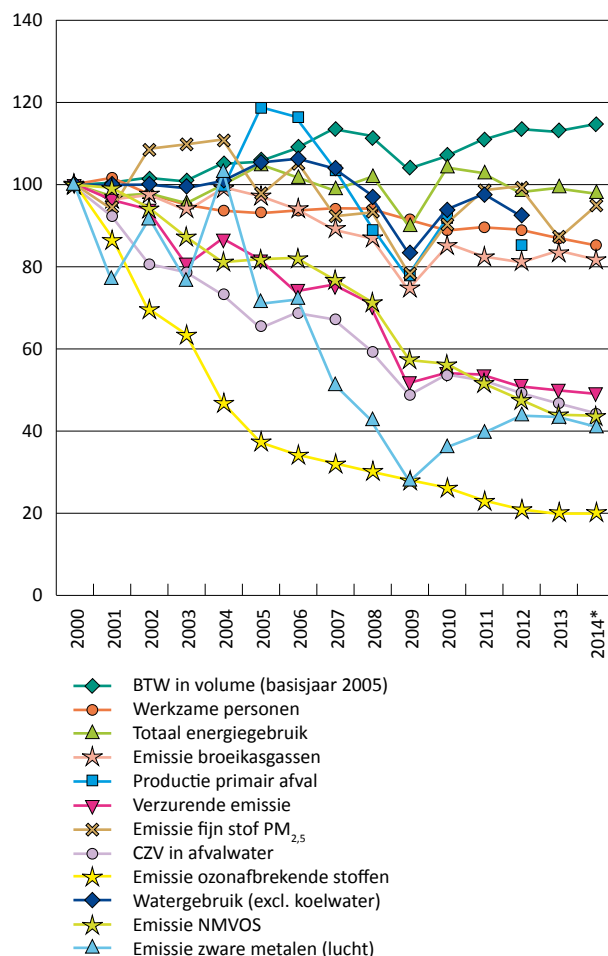
In 2010 daalde de ISEW per capita sterk (-10,9%) om de volgende 3 jaren terug lichtjes toe te nemen - een licht contrast met de daling van het bbp per capita in deze periode.

Een verdere **ontkoppeling** van de economische groei en het geheel van emissies en afvalproductie moet tegen 2020 gerealiseerd zijn door een stijgende materiaal- en energie-efficiëntie in de verschillende maatschappelijke sectoren.

De meeste milieuparameters zijn losgekoppeld van de groei van het aantal huishoudens over de periode 2000-2014. Zo verminderde de belasting van het oppervlaktewater met biochemisch zuurstofverbruik (BZV) met meer dan de helft tussen 2000 en 2014. De hoeveelheid restafval bleef vrij constant sinds 2003. Het energiegebruik van huishoudens is voor een groot deel bestemd voor het verwarmen van de woning en varieert dus sterk in functie van de buitentemperatuur. Toch is er een licht dalende trend over de periode 2000-2014. De emissie van polycyclische aromatische koolwaterstoffen (PAK's) en fijn stof varieert ook in functie van de buitentemperatuur maar vertoont, in tegenstelling tot het energiegebruik en de broeikasgasemissies, een stijgende trend tot 2009. Dit is het gevolg van het toenemende gebruik van hout voor verwarming.

5.60 Eco-efficiëntie industrie

Evolutie van de eco-efficiëntie van de industrie, van 2000 tot 2014, index 2000=100.

* Voorlopige data.
Bron: VMM-MIRA.

De sector industrie is goed voor ruim een kwart van de bruto toegevoegde waarde en een vijfde van de tewerkstelling. Tussen 2000 en 2014 steeg de bruto toegevoegde waarde van de industrie met 14,2%, de tewerkstelling daalde echter met 15%. Het energiegebruik in de industrie daalde licht (-2,3%) en vooral na 2005 ten opzichte van het jaar 2000, terwijl de economische activiteit gestegen is. Sinds 2005, bij de start van het Europese emissiehandelssysteem, is er een absolute ontkoppeling tussen de economische activiteit en de uitstoot van broeikasgassen. We spreken van absolute ontkoppeling als het activiteitsniveau stijgt terwijl de drukindicator stagneert of daalt. Bij de andere emissies naar de lucht kan er eveneens gesproken worden van een absolute ontkoppeling. Het waterverbruik (exclusief koelwater) loopt tot 2006 vrij gelijk met de economische activiteit, hierna volgt een daling van het watergebruik. Wat de chemisch zuurstofverbruik (CZV)-lozing in afvalwater betreft, kan duidelijk worden gesproken van een absolute ontkoppeling.

Hierna bespreken we de verschillende milieuthema's: water, bodem, lucht, klimaatverandering, biodiversiteit, afval- en materialenbeleid, vermessing en gezondheid.

Water

Een watersysteem is een samenhangend geheel van oppervlaktewater, grondwater, waterbodems en oevers. Ook de daarin voorkomende levensgemeenschappen, alle bijhorende fysische, chemische en biologische processen en de eraan gekoppelde technische infrastructuur maken deel uit van het watersysteem. Een watersysteem vervult verschillende functies. Zo zorgt het voor wateraanvoer, -afvoer en -berging en vormt het een habitat voor heel wat planten en dieren. Naast een recreatieve waarde heeft het ook belangrijke economische functies (transport, drinkwater, koelwater...). Daarom is een goede toestand van het watersysteem belangrijk. Maar de draagkracht van het watersysteem heeft zijn grenzen.

De Europese kaderrichtlijn Water vraagt tegen eind 2015, met uitzonderingen tot 2021 of 2027, een 'goede toestand' van het oppervlaktewater en grondwater. Een goede toestand impliceert dat het oppervlaktewater zowel op ecologische als chemische parameters goed scoort. Voor grondwater zijn de chemische en kwantitatieve aspecten bepalend.

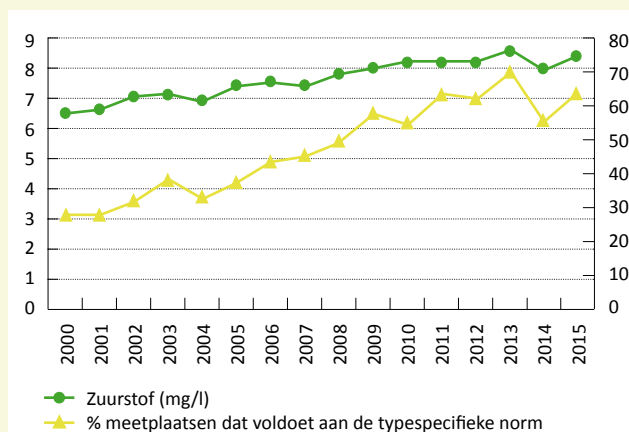
Naast de grondwaterstand komen hier de waterkwaliteit en de waterzuivering aan bod.

Grondwaterstand

De grondwaterstand wordt in kaart gebracht via het 'grondwatermeetnet' van de Vlaamse Milieumaatschappij (VMM). In de periode 2009-2014 daalde in 16% van de meetpunten de **grondwaterstand**. Dit toont aan dat er op bepaalde plaatsen nog te veel grondwater wordt opgepompt. Ongeveer 54% van de meetpunten vertoonde geen significante trend en 30% kende een stijging van het grondwaterpeil (VMM-MIRA). Het MINA-plan 4 stelt dat er in de periode 2010-2015 een toename moet zijn van het aandeel grondwaterlichamen met een goede kwantitatieve toestand.

5.61 Opgeloste zuurstof

Evolutie van de gemiddelde concentratie aan opgeloste zuurstof in oppervlaktewater, in mg/l (linkeras) en aandeel oppervlaktewaterlichamen dat voldoet aan de norm voor opgeloste zuurstof, in % (rechteras), van 2000 tot 2015.

Bron: VMM-MIRA.

Waterkwaliteit

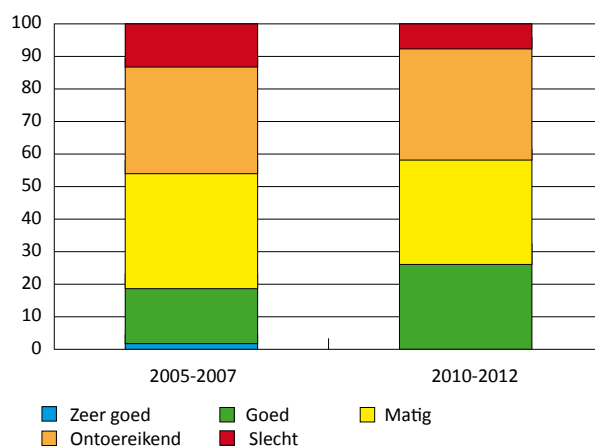
De **kwaliteit van het oppervlaktewater** verbeterde vooral in de eerste helft van de jaren negentig. Over de periode 2000-2014 bekeken, vertonen de gemiddelde concentraties zuurstof, fosfaat en nitraat een verdere geleidelijke verbetering. De ammoniumconcentraties vertonen sinds 2003 eveneens een verbetering. De oppervlaktewaterkwaliteit wordt in kaart gebracht via het 'meetnet oppervlaktewater' van de VMM. Dit meetnet onderzoekt zowel de fysisch-chemische als de biologische waterkwaliteit.

Opgeloste zuurstof is van groot belang voor het leven in het water en speelt een rol in de zelfzuiverende processen in een waterloop. Het gehalte aan opgeloste zuurstof in oppervlaktewater is gedurende de voorbije twee decennia geleidelijk toegenomen. De gemiddelde zuurstofconcentratie is de op een na hoogst gemeten waarde sinds 1990. In 2015 voldoet 63% van de meetplaatsen in Vlaamse waterlichamen aan de typespecifieke norm. Het MINA-plan 4 stelt dat tegen 2015 79% van de oppervlaktewaterlichamen, dit zijn de grote waterlopen, moet voldoen aan de norm voor opgeloste zuurstof. Weerkundige factoren kunnen de waterkwaliteitsproblemen mee versterken. Zuurstoftekorten komen vooral voor tijdens warme zomers met weinig regen.

Bij de beoordeling van de **ecologische waterkwaliteit** wordt gebruik gemaakt van de Multimetrische Macro-invertebraten-index (MMIF), een index die steunt op de aan- of afwezigheid van aquatische ongewervelde dieren en hun gevoeligheid voor vervuiling. Om de evolutie van de ecologische kwaliteit van de Vlaamse oppervlaktewaterlichamen weer te geven, worden enkel die waterlichamen bekeken die in beide periodes beoordeeld werden voor de MMIF. Het aandeel waterlichamen dat minstens de klasse "goed" haalt, is licht gestegen voor macro-invertebraten.

5.62 MMIF

Evolutie van de ecologische kwaliteit (MMIF) van de Vlaamse oppervlaktewaterlichamen, van 2005-2007 tot 2010-2012, in %.

Bron: VMM-MIRA.

Het Pact 2020 stelt dat de meeste waterlopen tegen 2020 een goede ecologische toestand bereikt moeten hebben zodat de kwaliteitsvereisten van de kaderrichtlijn Water in 2021 effectief voldaan zijn. Het MINA-plan 4 neemt dit engagement over. Geen enkel van de 194 beoordeelde Vlaamse waterlichamen haalt de goede ecologische toestand (of potentieel) en slechts 17,5% haalt een matige ecologische toestand (metingen 2010-2012).

Waterzuivering

Voor huishoudelijk afvalwater streeft de Vlaamse overheid naar een maximale zuivering via openbare rioolwaterzuiveringsinstallaties (RWZI). Waar dat niet mogelijk is, dient er gebruik gemaakt te worden van individuele behandelingsinstallaties.

De **zuiveringsgraad** is het percentage inwoners waarvan het afvalwater gezuiverd wordt in een RWZI. In 2015 bedraagt de zuiveringsgraad 82,4%, tegenover 47,6% in 2000.

Bodem

De bodem wordt door allerlei menselijke activiteiten verontreinigd met milieugevaarlijke stoffen zoals zware metalen, organische pollutanten en pesticiden. De bodemkwaliteit wordt ook bedreigd door andere aantastingsprocessen zoals erosie, grondverschuivingen, verlies aan organische stof, afdichting en verdichting. Daarnaast wordt de bodem geëxploiteerd voor het ontginnen van oppervlaktedelfstoffen. In wat volgt wordt de inventarisatie en sanering van verontreinigde gronden en het organisch stofgehalte besproken.

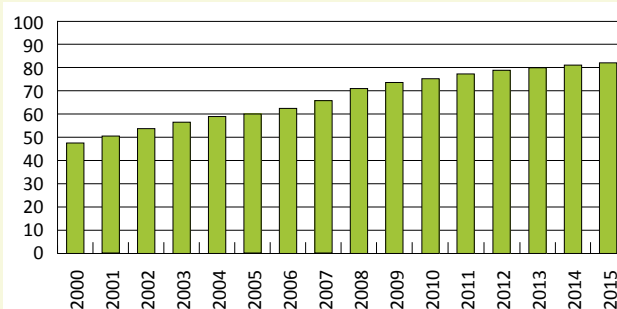
Bodemverontreiniging

Op naar schatting 85.000 gronden werden of worden activiteiten uitgevoerd die mogelijk bodemverontreiniging kunnen veroorzaken, de zogenaamde **risicogronden**. Voor 44% van deze risicogronden (37.270) beschikt de Openbare Vlaamse Afvalstoffenmaatschappij (OVAM) eind 2015 over een oriënterend bodemonderzoek. Het Bodemdecreet omschrijft bodemverontreiniging als de aanwezigheid van stoffen of organismen, veroorzaakt door menselijke activiteiten, op of in de bodem, die de kwaliteit van de bodem nadelig beïnvloedt of kan beïnvloeden. In het kader van het bodemdecreet maakt de OVAM een inventaris op met alle gekende gegevens over een grond, de verontreiniging en de saneringsfasen. Op 1 januari 2016 bevatte het **grondeninformatieregister** informatie over 220.144 percelen.

Op basis van het oriënterend bodemonderzoek (37.270) diende voor 35,3% van de onderzochte gronden (13.161) een beschrijvend bodemonderzoek uitgevoerd te worden. Een beschrijvend bodemonderzoek onderzoekt de risico's van de bodemverontreiniging en bepaalt de saneringsnoodzaak. Voor 11.498 gronden werd reeds een beschrijvend bodemonderzoek uitgevoerd. In 48% van de gevallen waren geen verdere maatregelen noodzakelijk. Dit betekent dat de overige 52% gronden (5.933) te saneren zijn. Deze gronden zijn voornamelijk gelokaliseerd in historische industriezones, havenregio's, rond de as Antwerpen-Brussel, langs het Albertkanaal en de E313.

5.63 Waterzuivering

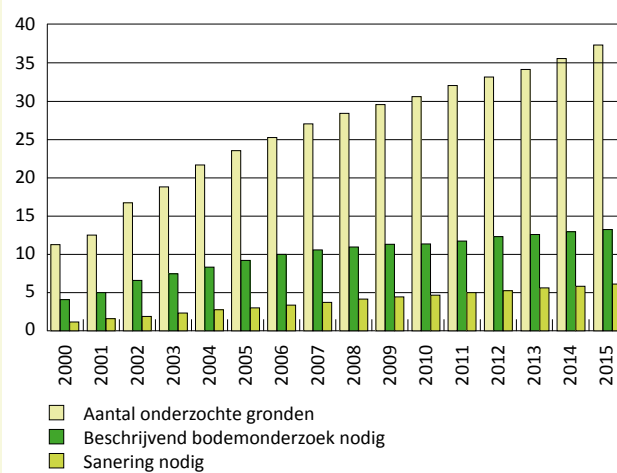
Evolutie van de zuiveringsgraad van huishoudens, van 2000 tot 2015, in %.

Bron: VMM-MIRA.

5.64 Verontreinigde gronden

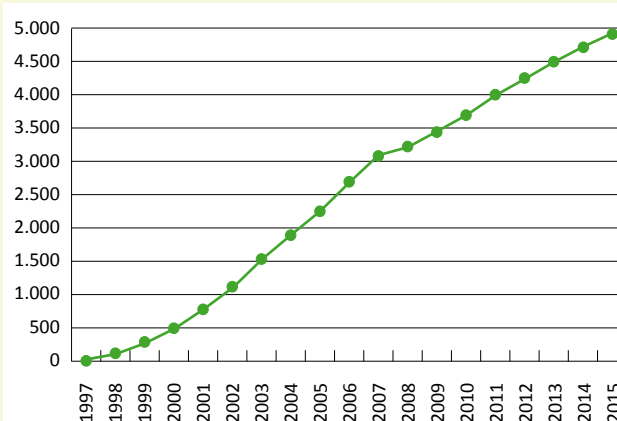
Evolutie van het aantal onderzochte gronden en het aantal gronden waar sanering nodig is, x 1.000, van 2000 tot 2015.

Bron: OVAM.

5.65 Bodemsanering

Aantal gronden met bodemverontreiniging waarvoor de sanering gestart is, van 1997 tot 2015.

Bron: OVAM.

Sanering

Eind 2015 is de **bodemsanering** opgestart van 4.905 gronden, ongeveer de helft van het aantal verwachte saneringen. Het MINA-plan 4 vraagt een opstart van de saneringsprocedure voor 40% van de gronden met potentieel bodembedreigende inrichtingen of activiteiten tegen 2015 en voor alle gronden tegen 2036. Een bodemsanering start wanneer een bodemsaneringsproject conform wordt verklaard door OVAM. Na goedkeuring kunnen de saneringswerken uitgevoerd worden. Eind 2015 is voor 3.423 gronden de sanering volledig afgerond.

Lucht

Luchtverontreiniging heeft een belangrijke impact op de volksgezondheid en de natuur. De Europese richtlijn Luchtkwaliteit vormt de basis voor het luchtkwaliteitsbeleid. De Europese richtlijn inzake nationale emissieplafonds legt belangrijke emissiereducties op. Aan de hand van de emissies van een aantal verontreinigende stoffen wordt een inzicht gegeven in de druk die ze veroorzaken op het leefmilieu. De indicatoren die aan bod komen zijn: potentieel verzurende emissies en NO_2 -concentratie. Finaal wordt aan de hand van de luchtkwaliteitsindex een beeld van de luchtkwaliteit gegeven.

Verzuring

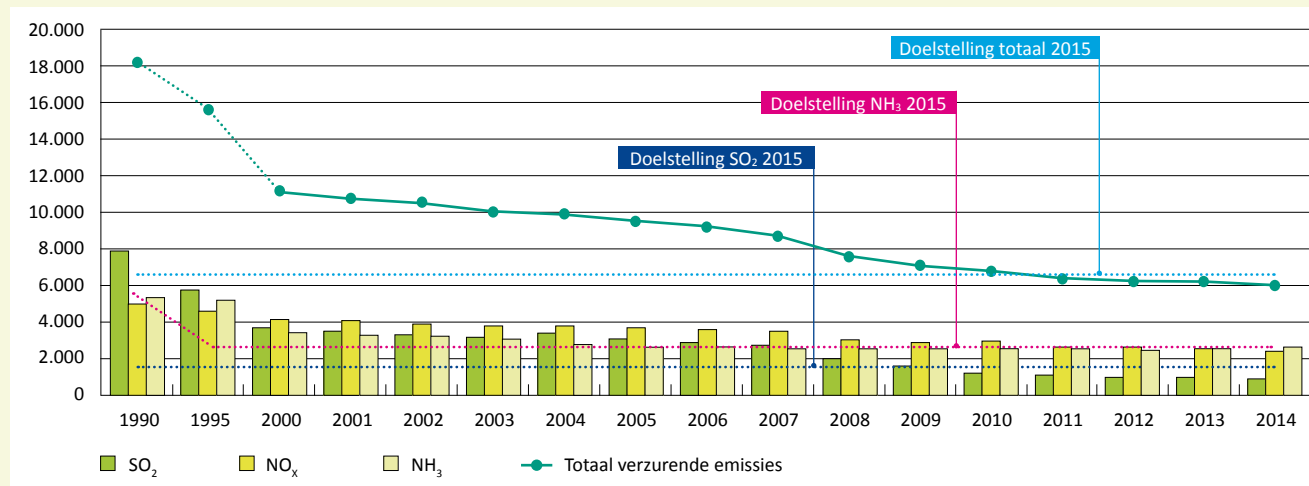
Tussen 1990 en 2014 verminderden de totale **potentieel verzurende emissies** met 67%. Verzuring wordt veroorzaakt door zwaveldioxide (SO_2), stikstofoxiden (NO_x , uitgedrukt als NO_2) en ammoniak (NH_3) en heeft een invloed op ecosystemen, materialen, monumenten en de economie. De emissies van de verzurende stoffen worden opgeteld en uitgedrukt in zuur-equivalenten (Zeq), waarbij er rekening wordt gehouden met het zuurvormende vermogen van elke stof.

Het MINA-plan 4 vraagt tegen 2015 een verdere afname van de uitstoot van verzurende stoffen. Tegen 2015 moet de SO_2 -emissie met 43% gedaald zijn ten opzichte van 2007 en mag de NH_3 -emissie nog maximaal 45 kton bedragen. De doelstellingen voor SO_2 en NH_3 werden respectievelijk in 2010 en 2012 gehaald. De belangrijkste bron van verzurende emissies in 2014 was de landbouw, goed voor bijna 45%. Ook transport (23%), industrie (17%) en energieproductie (8,3%) hebben een belangrijk aandeel. De daling van de verzurende emissie is vooral te danken aan de daling van de SO_2 -emissie. In 1990 had SO_2 veruit het grootste aandeel in de verzurende emissie (43%) maar sinds 2012 is NH_3 de belangrijkste component (een aandeel van 43,6% in 2014). Transport was in 2014 verantwoordelijk voor meer dan de helft van de NO_x -emissies. Aangezien dieselwagens meer NO_x uitstoten dan benzinewagens streeft Vlaanderen naar een beheersing van het aandeel dieselloertuigen. Het Vlaamse **luchtkwaliteitsplan** streeft daarom tegen 2015 naar een aandeel van 61,1% dieselwagens en 35,6% benzinewagens in het totale personenwagenpark. In 2015 bedraagt het aandeel diesels in het totale personenwagenpark 61,6%.

Stikstofdioxide (NO_2) is schadelijk voor de mens en de ecosystemen. Korte episodes van hoge concentraties, maar ook langdurige blootstelling aan lage concentraties, zijn schadelijk. De Europese richtlijn Luchtkwaliteit legt een jaargrenswaarde op van $40 \mu\text{g}/\text{m}^3$. In 2014 werd in 3 meetstations in de Antwerpse agglomeratie deze waarde overschreden. De Europese Commissie verleende uitstel tot eind 2014 voor het bereiken van de jaargrenswaarde in 2 Antwerpse zones. Daar gold in 2014 nog een jaargrenswaarde van $60 \mu\text{g}/\text{m}^3$. Het luchtkwaliteitsplan voor NO_2 bevat nieuwe maatregelen om zo snel mogelijk de jaargrenswaarde te behalen. Gemiddeld over Vlaanderen is na 2003 een licht dalende trend vast te stellen. In de steden, nabij druk wegverkeer en in industriële gebieden liggen de concentraties gemiddeld het hoogst. Er is een directe relatie tussen locaties met intens wegverkeer en hogere NO_2 -concentraties.

5.66 Verzurende emissies

Evolutie van de potentieel verzurende emissies, per pollutant, in miljoen Zeq, van 1990 tot 2014.

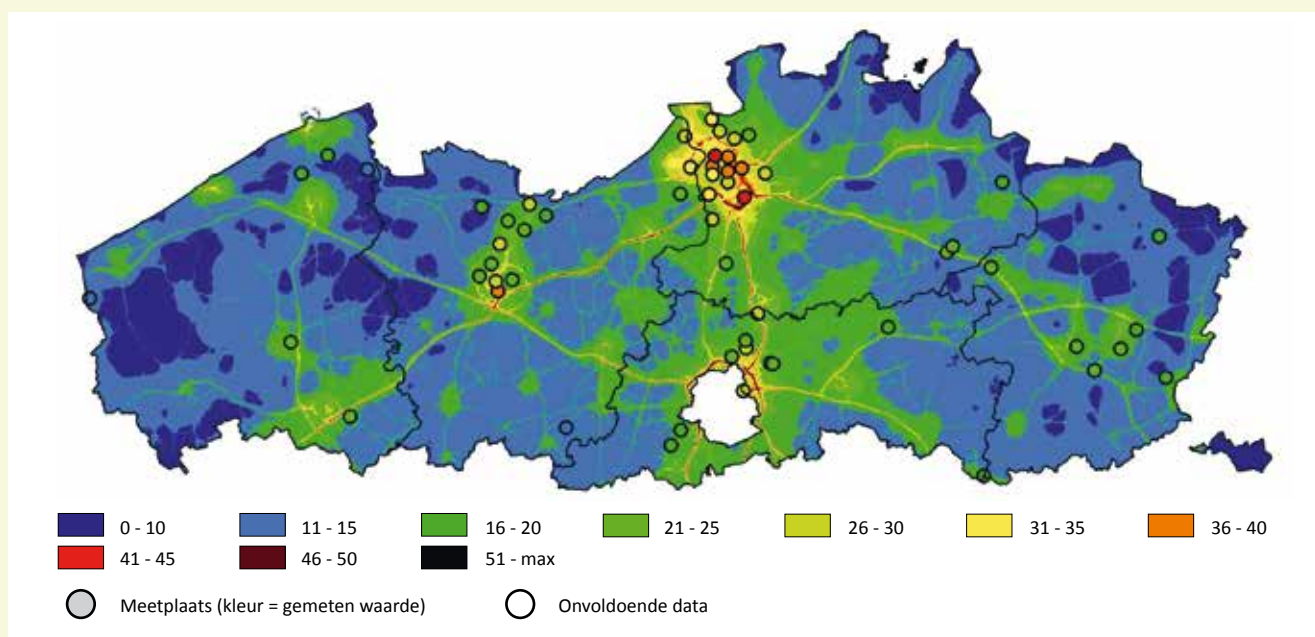

Bron: VMM-MIRA.

5.67 NO₂-concentratie

Ruimtelijke spreiding van de jaargemiddelde NO₂-concentraties in lucht (gemodelleerd), in µg/m³, 2014.

Bron: VMM-MIRA, IRCEL.

Luchtkwaliteitsindex

Tot 2000 was er een dalende trend in het aantal dagen met een ondermaatse luchtkwaliteitsindex. Daarna volgde een periode met wisselende luchtkwaliteit, waarbij vooral de pieken in 2003 en 2006 opvallen. De slechte luchtkwaliteit in 2003 en 2006 was het gevolg van het warme en droge weer. Hierdoor werden hogere ozonconcentraties en ook hogere PM₁₀-concentraties gemeten. Tussen 2007 en 2009 nam het aantal dagen met ondermaatse kwaliteit af. Tussen 2009 en 2011 nam de luchtkwaliteitsindex weer toe. Vanaf 2012 is de luchtkwaliteit weer verbeterd maar in 2015 is de toestand weer verslechterd. De **luchtkwaliteitsindex** combineert de gehalten van vier verontreinigende stoffen (zwaveldioxide, stikstofdioxide, ozon en fijn stof) in de omgevingslucht tot een indexwaarde tussen 1 en 10, waarbij 1 een zeer goede kwaliteit voorstelt en 10 een zeer slechte kwaliteit. Het verloop van de luchtkwaliteitsindex wordt gedomineerd door het verloop van de subindex voor PM₁₀ (stofdeeltjes).

Klimaatverandering

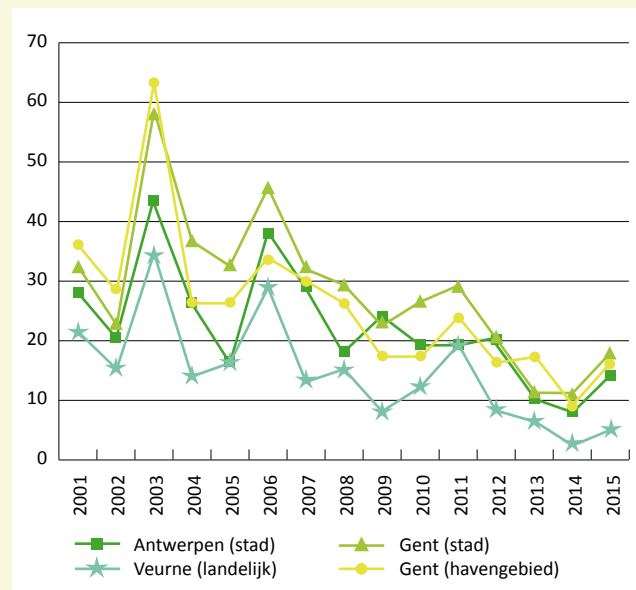
In 2014 is de totale broeikasgasuitstoot verder gedaald. De emissies liggen in 2014 in lijn met de dalende trend die is ingezet sinds 2005.

De broeikasgasemissies van huishoudens en handel & diensten zijn bijna allemaal afkomstig van de verwarming van gebouwen. De uitstoot van broeikasgassen in deze sectoren is dus gedeeltelijk afhankelijk van buitentemperaturen in de winter en de bijhorende warmtevraag. Vooral voor huishoudens is er een duidelijk merkbaar effect van de warmtevraag op de emissies. Door de zeer milde wintermaanden in 2011 en 2014 waren de broeikasgasemissies opvallend laag, terwijl

de strenge winter in 2013 voor een piek in emissies zorgden in deze sector. Ondanks deze fluctuaties is er een duidelijke negatieve trend en nemen emissies sinds 2000 af met gemiddeld 0,3 Mton CO₂-eq per jaar. De inzet van energiebesparende maatregelen (bv. premies voor dakisolatie en instellen van bouwvoorschriften) en de overstap naar meer hernieuwbare

5.68 Luchtkwaliteitsindex

Evolutie van het aantal dagen met een ondermaatse luchtkwaliteit (>= 7), in Antwerpen, Gent en Veurne, van 2001 tot 2015.

Bron: VMM-MIRA, IRCEL.

energiebronnen (bv. premies voor zonneboilers en warmtepompen) hebben voor emissiereducties gezorgd.

Ook in de afvalsector is de uitstoot gedaald (-9%), dankzij de maatregelen om de uitstoot van stortgassen tegen te gaan en het handhaven van een stortverbod.

Ondanks efficiëntiewinsten per voertuig en de bijmenging van biobrandstoffen en het stijgende (maar nog beperkte) marktaandeel van alternatieve aandrijvingen, nam de totale broeikasgasuitstoot door transport niet af sinds 2005. Reden daarvoor is de nog steeds aangroeiende transportstroom van vooral personenvervoer.

Sinds 2005 wordt het gros van de CO₂-uitstoot in de industrie en energiesector gereguleerd via een systeem van Europese emissiehandel (ETS). Op die manier reguleert de Europese emissiehandel ruim 40% van de Vlaamse broeikasgasuitstoot. In de EU moeten de ETS broeikasgasemissies tegen 2020 21% lager liggen dan in 2005.

De doelstelling die Europa aan de lidstaten oplegt tegen 2020 heeft enkel nog betrekking op het niet-ETS gedeelte (met name de niet-ETS industrie, transport, gebouwen en landbouw).

De Europese Effort Sharing Decision (ESD) bepaalt dat de Europese lidstaten hun emissies in de niet-ETS sectoren tussen 2013 en 2020 moeten reduceren volgens een lineair afnemend pad met jaarlijkse reductiedoelstellingen (Scope 13-20). Eind 2015 slosten de 4 Belgische ministers, bevoegd voor klimaat, een akkoord over de verdeling van de vereiste Belgische inspanningen. Vlaanderen zal haar uitstoot van broeikasgassen verminderen met 15,7% ten opzichte van het referentiejaar 2005. In de jaren 2013 en 2014 voldeed de Vlaamse uitstoot van broeikasgassen aan de jaarlijkse reductiedoelstelling. Dat leidde tot een overschot van respectievelijk 1,9 en 3,5 Mton CO₂-eq. in 2013 en 2014.

De niet-ETS broeikasgasuitstoot in 2014 gecorrigeerd volgens ETS scope 13-20 is ten opzichte van het referentiejaar 2005 gedaald met 5,9%.

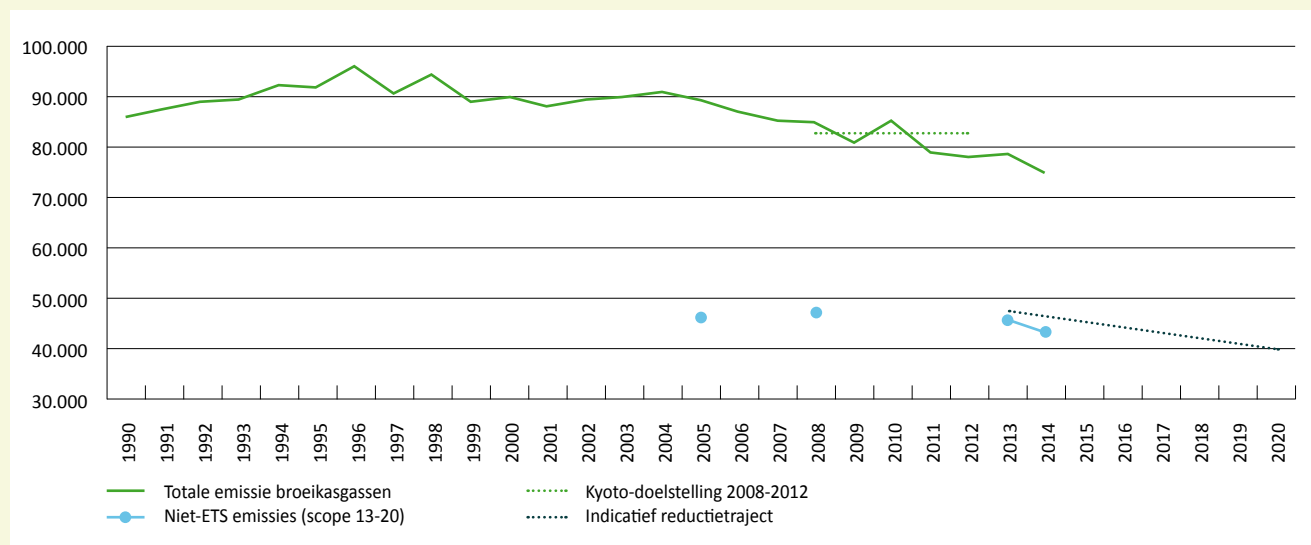
In het licht van het Klimaatakkoord van Parijs (december 2015) heeft de Vlaamse Regering zich geëngageerd om in de loop van 2016 een antwoord te bieden op de klimaatuitdagingen. Zo is er in april 2016 een eerste klimaatop georganiseerd om de discussie aan te zwengelen en de engagementen van de verschillende partners te bespreken. De Vlaamse Regering engageerde zich op 1 juli 2016 om de klimaatimpact van de Vlaamse overheid sterk te verminderen. Tegen december 2030 wil ze zowel de CO₂-uitstoot veroorzaakt door het energieverbruik in gebouwen én de CO₂-uitstoot veroorzaakt door het brandstofverbruik in dienstvoertuigen met 40% verminderen. Tegelijk moet het energieverbruik in gebouwen met 27% dalen. Het gaat daarbij om het primair energieverbruik, waarin ook de opwekking en het transport inbegrepen zijn. De Vlaamse Regering keurde daartoe het actieplan energie-efficiëntie en het actieplan mobiliteit goed. Een derde actieplan, dat tegen eind 2016 wordt uitgewerkt, integreert de zorg voor het klimaat als een vanzelfsprekendheid in de organisatiecultuur en het gedrag van de Vlaamse ambtenaar.

Biodiversiteit

Biodiversiteit staat voor de biologische verscheidenheid van alle levensvormen: van soorten tot ecosystemen. Biodiversiteit levert ons een brede waaier aan producten (voedsel, energiebronnen, geneesmiddelen...) en diensten (zuiveren van water, aanmaken van zuurstof, beperken van overstromingen...). Bijna alle landen ter wereld ondertekenden het Biodiversiteitsverdrag. Dit verdrag beoogt het behoud van de biodiversiteit, het duurzaam gebruik van de componenten en de eerlijke verdeling van de opbrengsten ervan. We bespreken achtereenvolgens soorten, milieudruk op natuur, natuurvererving en -beheer, bosgezondheid en natuurbeleving.

5.69 Emissie van broeikasgassen

Evolutie van de totale emissie en de niet-ETS emissie van broeikasgassen, van 1990 tot 2014, in kiloton CO₂-equivalenten.

Bron: LNE, afdeling Lucht, Hinder, Risicobeheer, Milieu en Gezondheid.

Soorten

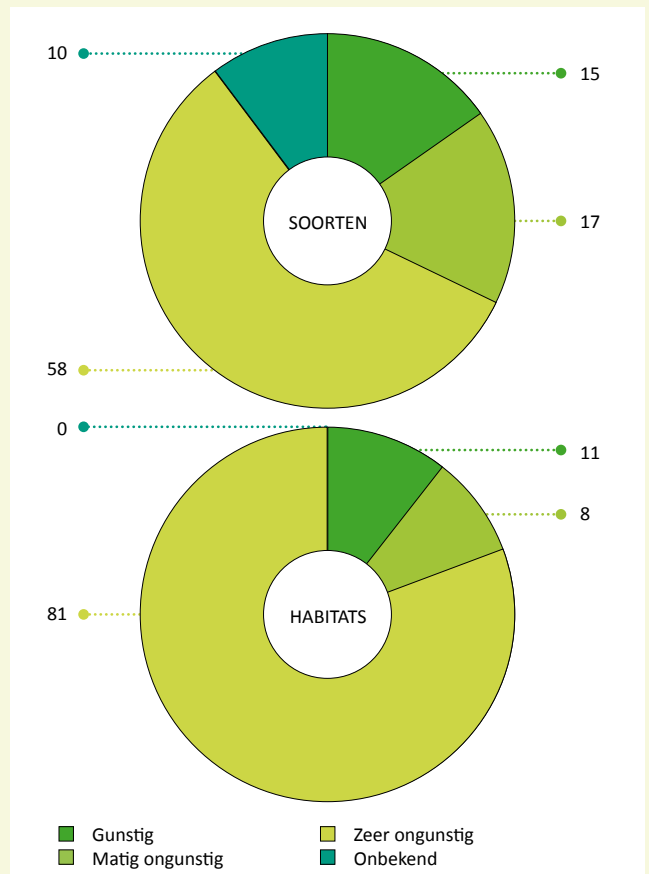
Om het verlies van biodiversiteit tegen 2020 te stoppen, moeten alle soorten stabiel blijven of een positieve trend vertonen. In uitvoering van de Europese Habitatrictlijn moet 6-jarlijks de **staat van de soorten en de habitats** gerapporteerd worden. In de rapportering van 2013 worden 9 soorten (15%) gunstig geëvalueerd in Vlaanderen. Voor 10 soorten (17%) is de score matig ongunstig en voor 34 soorten (58%) is die zeer ongunstig. Voor 6 soorten zijn er onvoldoende gegevens om tot een globale evaluatie te komen. In vergelijking met 2007 verbetert van 14 soorten de staat van instandhouding, maar tegelijk verslechtert de toestand van 17 andere soorten. 81% (38) van de habitats krijgt een zeer ongunstige score omdat minstens één van de criteria (oppervlakte, areaal, kwaliteit en toekomstverwachting) zeer ongunstig scoort. Daarnaast zijn er nog 4 habitats (8%) die matig ongunstig scoren. Dit betekent dat er slechts 5 habitats zijn die over de ganse lijn een gunstige score halen.

Het MINA-plan 4 wil tegen 2015 een toename van de **broedvogelindex** met 10% ten opzichte van 2007-2008. Deze index toont de trend in het voorkomen van Vlaamse broedvogel-populaties. De generalisten (vogels van diverse leefgebieden) vertonen een lichte toename tussen 2007 en 2012, waarbij dit enkel in 2010 significant meer is dan in 2007. Nadien zien we een terugval tot het niveau van 2007. De vogelaantallen van het landbouwgebied zijn in de periode 2013-2015 significant lager dan in de periode 2007-2009. De bosvogels gaan mogelijk geleidelijk achteruit sinds 2007, maar er is op dit moment geen statistisch significant verschil met het referentiejaar.

Ook de **graslandvlinderindex** moet tegen 2015 met 10% toenemen ten opzichte van 2004. De samengestelde grasland-

5.70 Staat van instandhouding

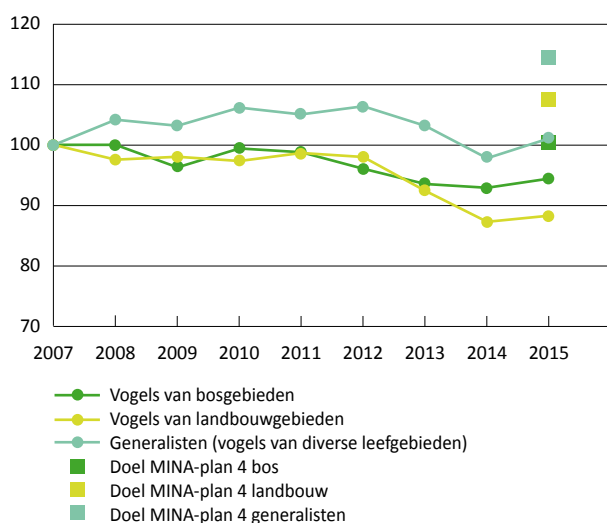
Staat van instandhouding van soorten en habitats van de Habitatrictlijn, 2007-2012, in %.

Bron: INBO-NARA.

5.71 Broedvogelindex

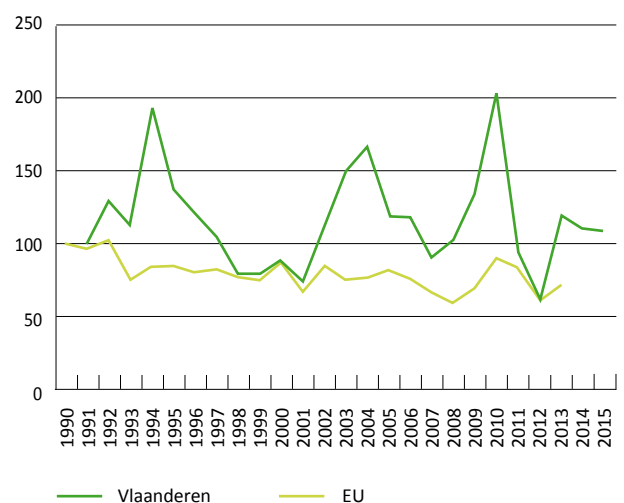
Evolutie van de populatie-index voor vogels van landbouwgebieden, bosgebieden en diverse leefgebieden, index 2007=100%, van 2007 tot 2015.

Bron:

5.72 Graslandvlinders

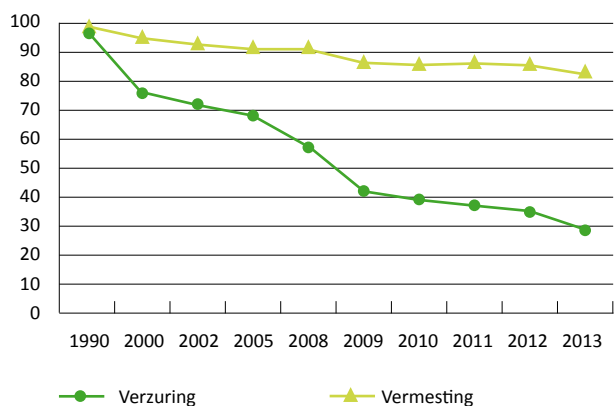
Evolutie van de populatie-index voor vlinders van graslanden, index basisjaar=100%, van 1990 tot 2015.

Bron: INBO, De Vlinderstichting.

5.73 Verzuring en vermessing

Evolutie van de oppervlakte natuur met overschrijding van de kritische last voor verzuring en vermessing, in % t.o.v. de totale oppervlakte natuur, van 1990 tot 2013.

Bron: VMM-MIRA.

vlinderindex (voor Vlaanderen gebaseerd op 5 wijdverspreide soorten) geeft een schommelend beeld. De samengestelde indicator daalt licht gedurende de eerste 10 jaar van de monitoring maar schommelt sindsdien sterk (Van Dyck, H. et al (2015), van Swaay C.A.M. et al (2015)). De indicator voor de EU is tussen 1990 en 2013 met 30% afgenomen.

Milieudruk

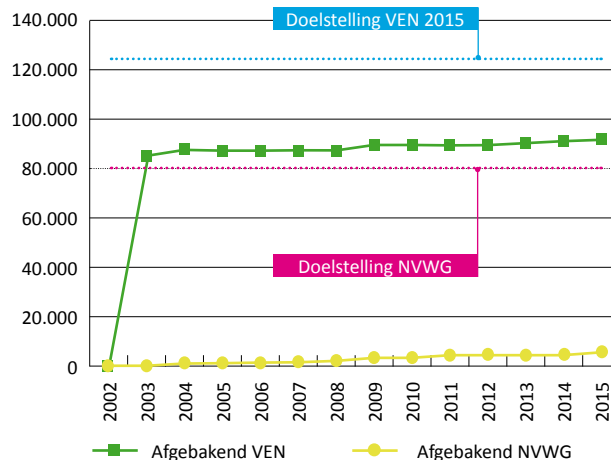
Bepaalde ecosystemen zijn zeer gevoelig voor **verzuring en vermessing**. De kritische last is de maximaal toelaatbare depositie waarbij geen schadelijke effecten in het ecosysteem optreden op lange termijn. In 2013 werd op 82,6% van het areaal terrestrische ecosystemen de kritische last voor vermessing overschreden. De huidige depositiewaarden vormen een hindernis voor het behalen van de instandhoudingsdoelstellingen voor Natura 2000-gebieden. Daarom gaat in deze legislatuur de Programmatische Aanpak Stikstof (PAS) van start. Voor verzuring was in 2013 bij 29,6% van de oppervlakte terrestrische ecosystemen de kritische last overschreden. Dit is een positieve evolutie. Er wordt meer vooruitgang geboekt voor verzuring dan voor vermessing.

Natuurverwerving en -beheer

Het gebiedsgericht beleid wil ecologisch waardevolle gebieden planologisch beschermen en duurzaam beheren. Een van de belangrijkste gebiedsgerichte maatregelen is de ontwikkeling van het Vlaams Ecologisch Netwerk (VEN) en de natuurverwevingsgebieden (NVWG) van het Integraal Verwevings- en Ondersteunend Netwerk (IVON). Het MINA-plan 4 stelt dat tegen eind 2015 125.000 ha VEN moet afgebakend zijn. Volgens het Natuurdecreet en het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen (RSV) had dit al tegen 2003, respectievelijk 2007 gebeurd

5.74 VEN en NVWG

Evolutie van de oppervlakte VEN en NVWG dat afgebakend is, in ha, van 2002 tot 2015.

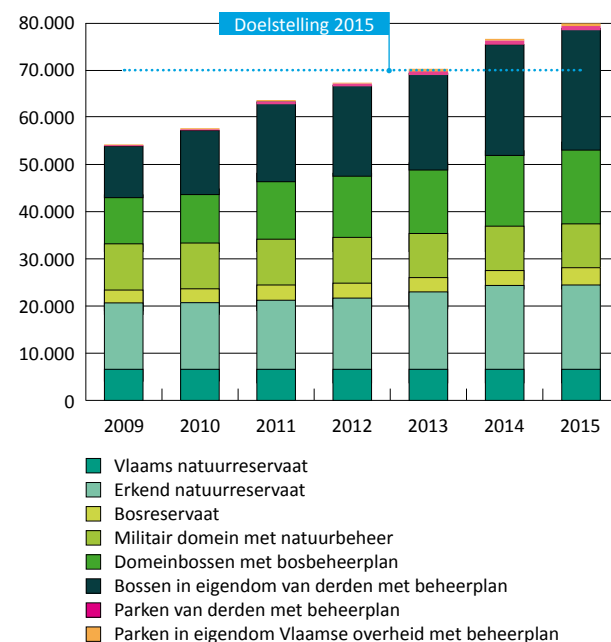

Bron: INBO.

moeten zijn. Eind 2015 is de doelstelling voor afbakening van het VEN voor 74% gehaald. De doelstelling voor natuurverwevingsgebieden (NVWG) in de tweede herziening van het RSV (80.000 ha) is slechts voor 6% gehaald.

5.75 Effectief natuurbeheer

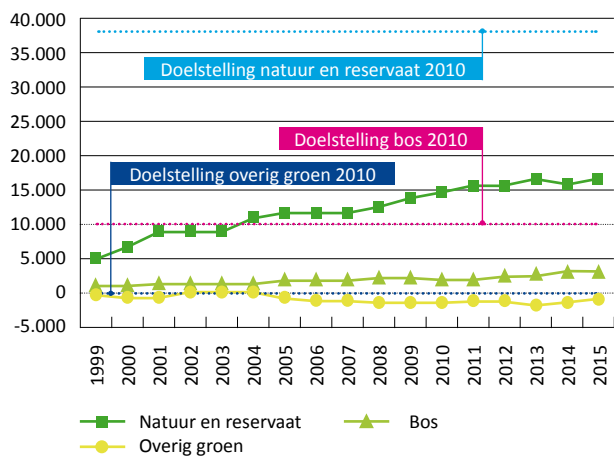
Evolutie van de oppervlakte met effectief natuurbeheer, in ha, van 2009 tot 2015.

Opmerking: ANB hanteert sinds 2013 een categorie die niet in de definitie opgenomen is. Het gaat om natuurdomeinen met een goedgekeurd beheerplan, maar die nog niet het statuut van Vlaams natuurreservaat hebben. Met die oppervlakte erbij komt de totale oppervlakte op 81.598 ha.
Bron: ANB, INBO.

5.76 Extra planologisch groengebied

Evolutie van de oppervlakte natuur, bos en overig groen op gewestplannen en ruimtelijke uitvoeringsplannen ten opzichte van 1994, in ha, van 1999 tot 2015.

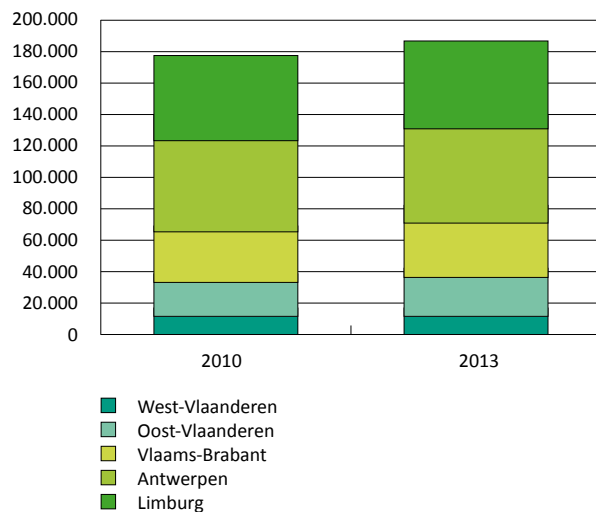
Bron: INBO, Ruimte Vlaanderen.

Het MINA-plan 4 vraagt 60.000 ha onder effectief natuurbeheer tegen 2015. Deze doelstelling is ondertussen opgetrokken tot 70.000 ha. Met 79.283 ha onder effectief beheer eind 2015 is de doelstelling al ruimschoots gehaald. In 2009 werd de inzet voor de opmaak van beheerplannen voor de verschillende categorieën verhoogd. Het resultaat hiervan werd pas zichtbaar in de volgende jaren.

Volgens het MINA-plan 3+ moest er tegen 2010 38.000 ha natuur en reservaat en 10.000 ha bos extra afgebakend zijn ten opzichte van 1994. De oppervlakte overig groen mocht niet ge-

5.77 Boswijzer

Evolutie van de bosoppervlakte, in ha, 2010 en 2013.

Bron: ANB.

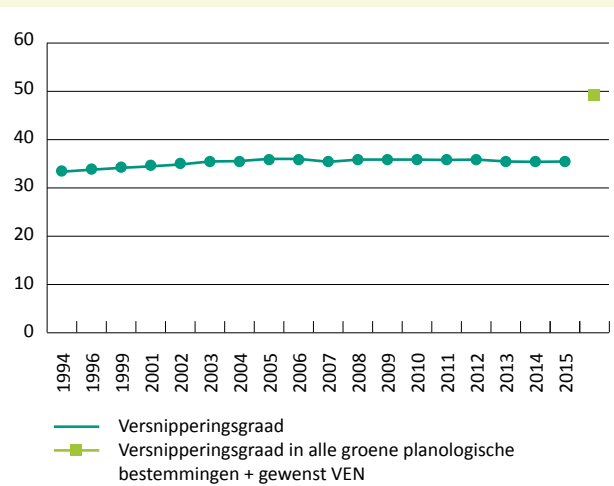
wijzigd zijn. In 2015 is de doelstelling voor natuur en reservaat voor 44% bereikt, de doelstelling voor bos is voor 32% bereikt en moet er nog 1.100 ha overig groen afgebakend worden.

Volgens het PACT 2020 moet minstens de helft van de stedelijke of kleinstedelijke gebieden tegen 2020 over een stadsbos beschikken of de inrichting ervan opgestart hebben. In de zomer van 2016 waren er 35 stadsbosprojecten opgestart binnen de 56 (klein)stedelijke gebieden. Dit komt neer op een aandeel van 62%. De laatste 4 jaar zijn er geen nieuwe projecten meer opgestart. Begin 2010 waren er nog maar 16 stadsbosprojecten opgestart.

De boswijzer is opgesteld aan de hand van digitale luchtfoto's. De totale bosoppervlakte in Vlaanderen bedroeg in 2010 177.424 ha of 13,1% van het Vlaamse grondgebied. In 2013 bedroeg de totale bosoppervlakte 185.686 ha of 13,7% van het grondgebied.

5.78 Versnippering

Evolutie van de versnipperingsgraad van het planologisch groengebied, in ha, van 1994 tot 2015.

Bron: INBO.

Versnippering

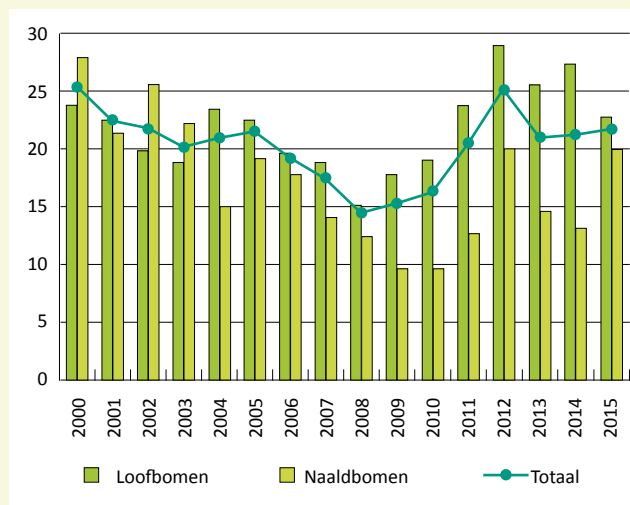
De vele transportwegen maar ook de bebouwing en intensieve landbouw verdelen het landschap in steeds kleinere versnipperde stukken en veroorzaken daardoor allerlei problemen voor de natuur. Voldoende grote habitats zijn nodig om duurzame dierenpopulaties in stand te houden.

De gemiddelde oppervlakte van een aaneengesloten gebied met een planologische groene bestemming steeg tussen 1994 en 2015 van 33,2 ha tot 35,4 ha. Een hogere gemiddelde oppervlakte van de planologische groenbestemmingen wijst op een lagere versnipperingsgraad. In het gewenste scenario, waarbij het VEN volledig gerealiseerd zou worden (140.000 ha), zou er een significante verandering in de versnippering van de groenbestemmingen komen. In dit geval zou de gemiddelde oppervlakte van een aaneengesloten gebied met een planologische groene bestemming stijgen tot 48,8 ha.

5.79 Bosvitaliteit

Evolutie van het aandeel matig tot zwaar beschadigde of dode bomen, in %, van 2000 tot 2015.

Bron: INBO.

Bosgezondheid

De bosvitaliteit wordt beïnvloed door zowel biotische (zoals schimmels en insecten) als abiotische (zoals weersomstandigheden en luchtverontreiniging) factoren. Luchtverontreiniging kan de gezondheidstoestand van bossen negatief beïnvloeden door direct contact met de bladeren of door verstoring van het bodemevenwicht. Het belangrijkste criterium bij het

meten van de bosgezondheid is het **bladverlies**. Bomen met meer dan een kwart bladverlies worden als beschadigd beschouwd.

Het aandeel beschadigde of dode bomen neemt tussen 2008 en 2012 geleidelijk toe. Deze trend zien we vooral bij loofbomen, bij naaldbomen is er pas in 2011 en 2012 een verslechtering van de bosgezondheid waar te nemen. In 2013 is de kroontoestand gunstig geëvolueerd. In 2014 gingen de loofbomen terug achteruit, in 2015 de naaldbomen. Het aandeel beschadigde bomen bedroeg 21,5% in 2015, en was groter bij de loofbomen (22,8%) dan bij de naaldbomen (19,8%). Slechts 7,5% van de bomen wordt als gezond beschouwd. In Europa bedroeg het aandeel beschadigde bomen 23,8% in 2014.

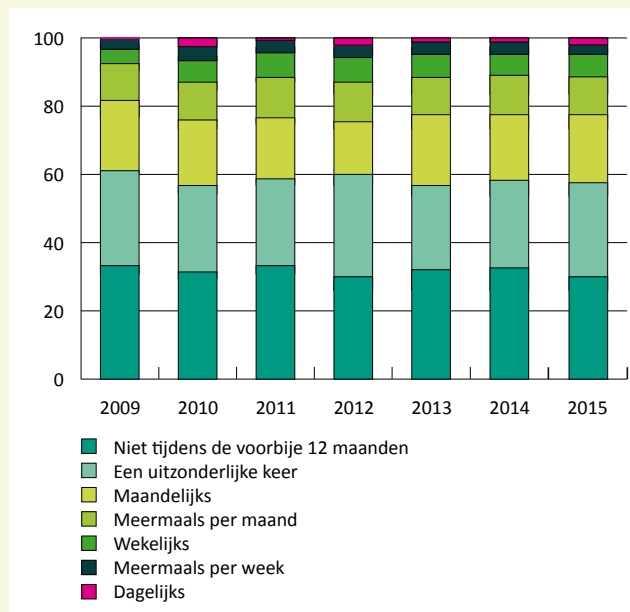
Natuurbeleving

De frequentie van bezoeken aan bossen en natuurgebieden is één van de draagvlakindicatoren voor natuur. De Vlaamse overheid mikt op het verhogen van de natuur- en landschapsbeleving. 12% van de Vlamingen bezoekt minstens wekelijks een bos of natuurgebied in 2015. 30,3% van de Vlamingen bezoekt tijdens de voorbije 12 maanden geen bos of natuurgebied en 27,2% deed dit slechts een uitzonderlijke keer.

Het regeerakkoord 2014-2019 stelt dat natuur in principe steeds toegankelijk is behalve daar waar extra bescherming nodig is. Op 5 december 2008 werd een besluit goedgekeurd dat uitvoering geeft aan de **toegankelijkheidsregelingen** voor de Vlaamse bossen en natuurreservaten. De toegankelijkheidsregeling 'nieuwe stijl' moet bezoekers duidelijk maken wat wel en niet toegelaten is in bossen en natuurreservaten. Tegen 2015 zou 60% van de toegankelijke bossen en natuurreservaten over een toegankelijkheidsregeling 'nieuwe stijl' moeten beschikken. Eind 2015 beschikte Vlaanderen over 214 dergelijke toegankelijkheidsregelingen, goed voor 33.347 ha natuur- en bosgebied. Daarmee is momenteel 27,8% van de doelstelling behaald. Er is een duidelijke opwaartse trend maar de doelstelling zal niet gehaald worden. Dit heeft te maken met het lange inspraaktraject dat nodig is bij de opmaak en de goedkeuring van een toegankelijkheidsregeling.

5.80 Bezoek aan bossen en natuurgebieden

Evolutie van het bezoek aan bossen en natuurgebieden, in %, van 2009 tot 2015.

Bron: SCV-survey.

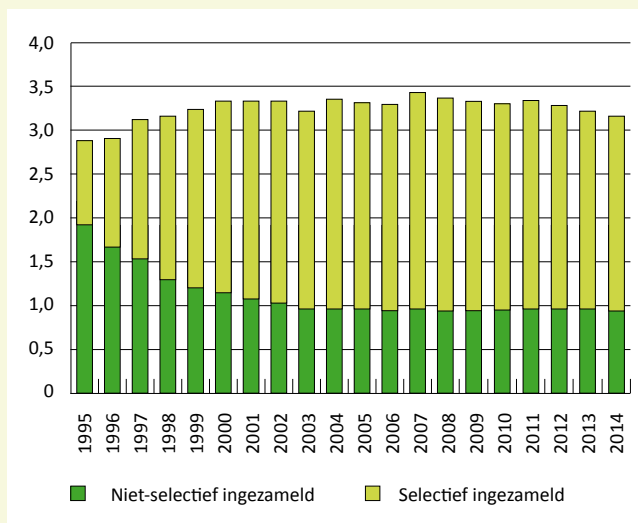
Afval- en materialenbeleid

Afvalstoffen en de verwerking ervan kunnen emissies van verontreinigende stoffen naar lucht, bodem en water veroorzaken, evenals een verlies van grondstoffen, energie en ruimte. De hoeveelheid, de eigenschappen, het transport, de verwerkingsprocessen en het beheer van afvalstoffen bepalen samen de omvang van de milieuproblemen die ze kunnen veroorzaken. Vlaanderen behoort inzake afvalbeleid tot de Europese top en wil met die ervaring en kennis evolueren naar een circulaire economie. Een circulaire economie stapt af van het gangbare lineaire model waarin materialen worden ontgonnen, verbruikt en weggegooid (gestort) of verbrand. In de circulaire economie is het de bedoeling om elk afgedankt materiaal terug als grondstof in te zetten zodat materialen in gesloten kringlopen circuleren. Door afvalpreventie, meer en betere recyclage, duurzamer design van producten, efficiëntere productie en door producten te herstellen en te hergebruiken, verlaagt de impact op het leefmilieu. Duurzaam

5.81 Aanbod huishoudelijk afval

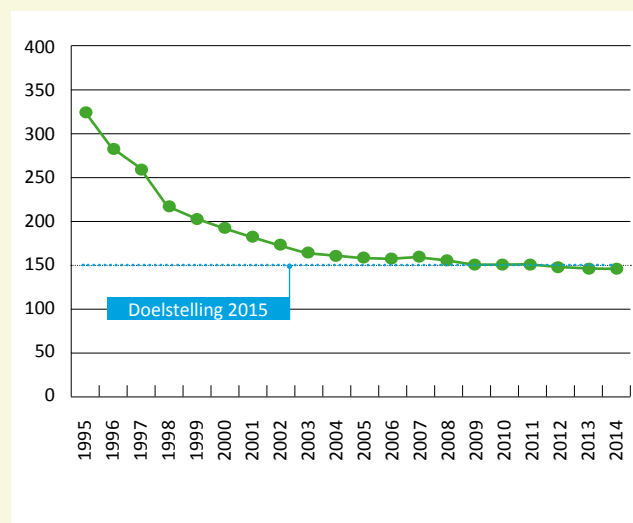
Evolutie van het aanbod huishoudelijk afval, volgens inzamelingswijze, in miljoen ton, van 1995 tot 2014.

Bron: OVAM.

5.82 Restafval

Evolutie van de hoeveelheid ingezameld restafval, in kg/persoon, van 1995 tot 2014.

Bron: OVAM.

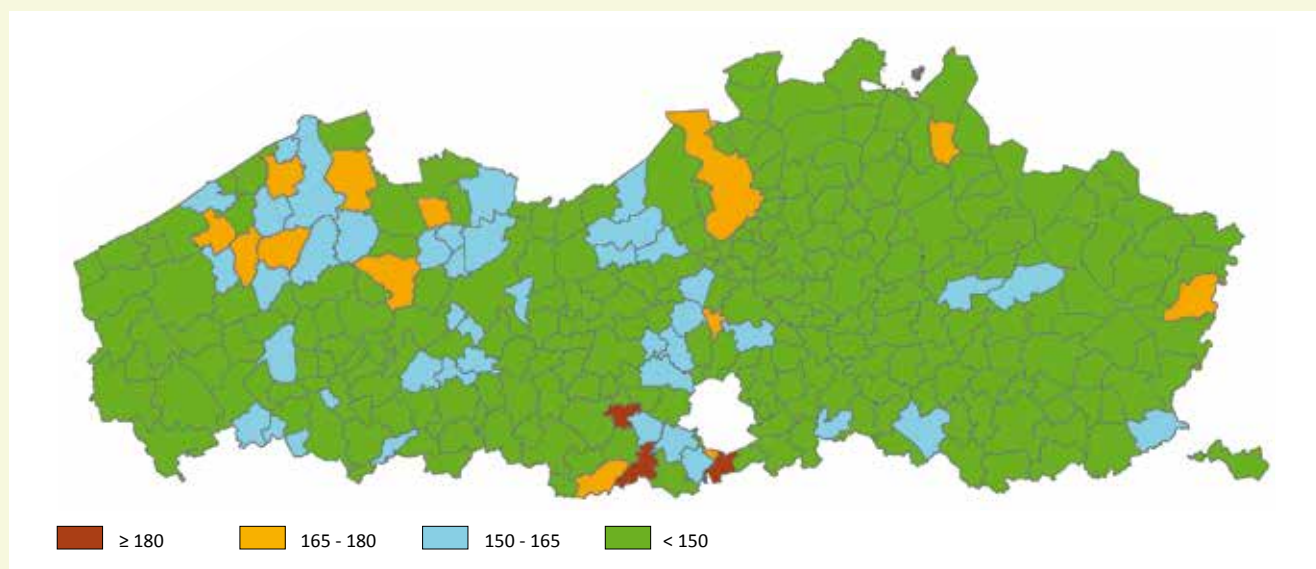
omgaan met materialen is noodzakelijk omdat Vlaanderen voor een aantal cruciale grondstoffen volledig afhankelijk is van import uit een beperkt aantal, geopolitiek soms instabiele landen. Het terugdringen van de totale hoeveelheid afval en in het bijzonder het restafval bij huishoudens en bedrijven draagt bij tot het sluiten van materiaalkringlopen. Hierna volgt een bespreking van de indicatoren huishoudelijk afval en bedrijfsafval.

Huishoudelijk afval

De huishoudens zorgen voor 18% van alle afval. In 2014 werd er 1,7% minder afval ingezameld dan in 2013 (uitgedrukt in ton). Deze daling wordt voornamelijk veroorzaakt door de daling van het ingezamelde bouw- en sloopafval. Er werd in totaal 491,5 kg per inwoner ingezameld (restafval + selectief ingezameld afval). Het MINA-plan 4 stelt dat tegen 2015 de totale hoeveelheid huishoudelijk afval (in kg/inw) minstens gelijk moet blijven of moet verminderen ten opzichte van 2000. Sinds 2000 werd deze doelstelling elk jaar gehaald. Vanaf 2000 is er een ontkop-

5.83 Restafval gemeenten

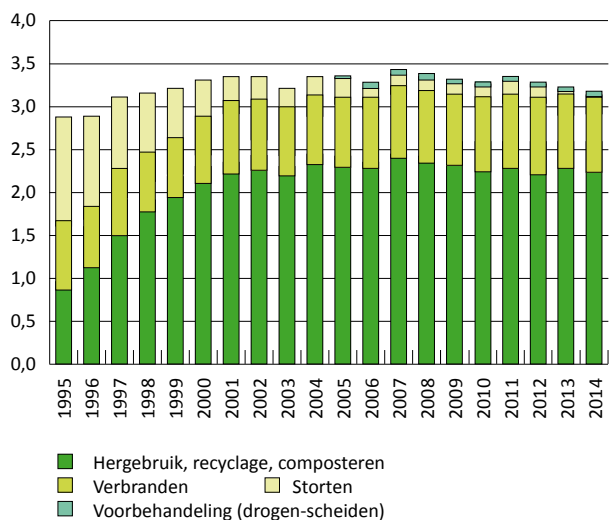
Hoeveelheid restafval per gemeente, in kg/persoon, in 2014.

Bron: OVAM.

5.84 Verwerking huishoudelijk afval

Evolutie van de verwerking van het huishoudelijk afval, volgens type verwerking, in miljoen ton, van 1995 tot 2014.

Opmerking: de cijfers over Klein Gevaarlijk Afval (KGA) zijn pas opgenomen vanaf 2000.
Bron: OVAM.

pling tussen de groei van de bevolking en het bbp enerzijds en de totale hoeveelheid huishoudelijk afval anderzijds.

Van het huishoudelijk afval werd in 2014 70,4% **selectief ingezameld** met het oog op hergebruik, recyclage of composteren. De drie grootste selectief ingezamelde fracties zijn organisch-biologisch afval, papier- en kartonafval en bouw- en sloopafval. Deze afvalstromen worden grotendeels gerecupereerd.

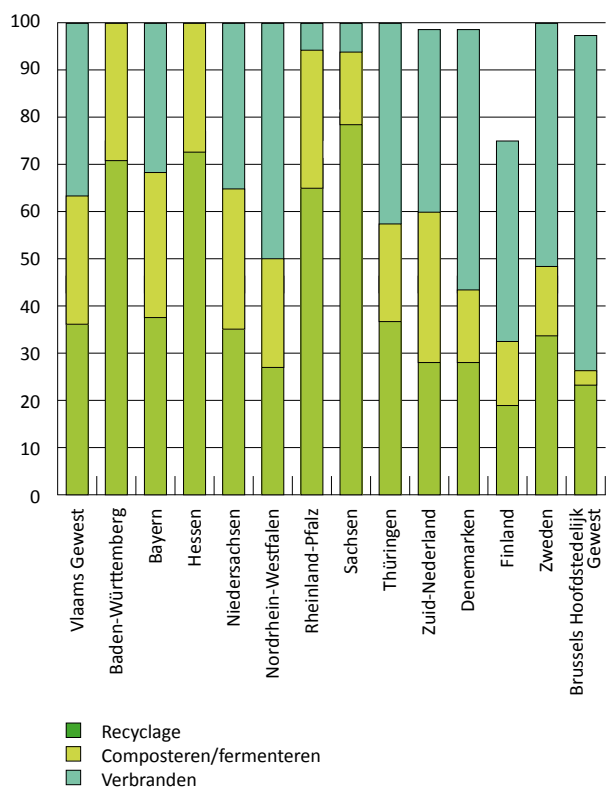
In 2014 werd er 146 kg **restafval** per inwoner ingezameld. In de periode 2000-2014 daalde de hoeveelheid restafval met 45,5 kg per inwoner. In het MINA-plan 4 wordt tegen 2015 een doelstelling van 150 kg restafval per inwoner gehanteerd. In 2014 behaalden al 250 gemeenten deze streefnorm (na toepassing van de correctiefactor voor steden met een bepaalde functie: studentenstad, centrumstad, kuststeden, toerisme...).

In 2014 ging 72,4% van het huishoudelijk afval naar een of andere vorm van materiaalrecuperatie. Van het restafval dat verbrand wordt, wordt 99,9% verbrand met energierecuperatie. Sinds 2006 geldt er een absoluut stortverbod voor brandbaar huishoudelijk restafval. Hierdoor is de gestorte hoeveelheid restafval zeer sterk afgenomen tot 1,7% van de totale hoeveelheid ingezameld restafval in 2014. Het gaat voornamelijk over niet-brandbaar grofvuil dat nog gestort wordt.

In vergelijking met de Europese economische topregio's staat Vlaanderen met 36% van het huishoudelijk afval dat gerecycleerd werd in 2013, op een gedeelde zevende plaats. Sachsen (78%) en Hessen (73%) recycleren het meest. 27% van ons afval werd gecomposteerd of gefermenteerd. Hiermee zitten we in de groep van de koplopers. 63% van het huishoudelijk afval werd dus in 2013 gerecycleerd of gecomposteerd. In het Brussels Hoofdstedelijke Gewest was dat maar 26%. 37% van het huishoudelijk afval in Vlaanderen werd verbrand (incl. verbranding met energierecuperatie). In het Brussels Hoofdstedelijke Gewest werd 70% verbrand. In Baden-Württemberg en Hessen wordt geen huishoudelijk afval meer verbrand. In de Duitse regio's komen geen andere verwerkingsmethoden

5.85 Benchmark afval

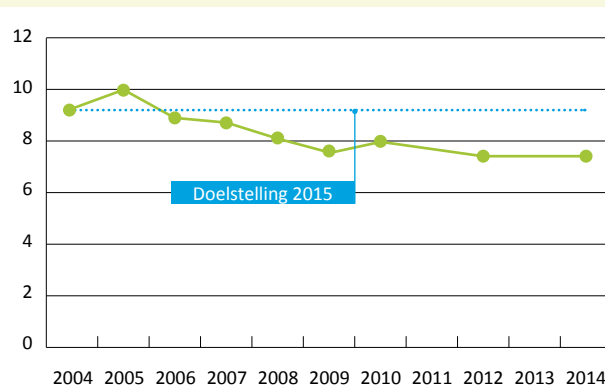
Verwerking van huishoudelijk afval, internationale vergelijking, in %, 2013.

Bron: Regional Environmental Questionnaire (REQ), Eurostat.

5.86 Primair bedrijfsafval

Evolutie van de hoeveelheid primair bedrijfsafval, in miljoen ton, van 2004 tot 2014.

Opmerking: primaire bedrijfsafvalstoffen exclusief bouw- en sloopafval, slib en grond en exclusief secundaire grondstoffen en nieuwe grondstoffen. Van 2011 en 2013 zijn er geen data, er werd een gemiddelde waarde berekend.
Bron: OVAM.

(zoals storten) meer voor. Ook in het Vlaamse Gewest wordt 99% van het huishoudelijk afval gerecycleerd, gecomposteerd of verbrand. In Finland wordt 25% van het afval gestort.

Bedrijfsafval

De grootste afvalstroom in Vlaanderen is afkomstig van bedrijven. **Primair bedrijfsafval** is afval dat ontstaat op het moment dat een product voor het eerst afval wordt (bij de eerste producent dus). Vanaf 2012 is de nieuwe grondstoffenregeling in voege, waarbij bepaalde materialen als ze aan welbepaalde voorwaarden voldoen hun afvalstatus verliezen bij hun productie en als nieuwe grondstof gemeld worden.

Ongeveer de helft van het primair bedrijfsafval bestaat uit bouw- en sloopafval, slib en grond. Tussen 2004 en 2012 daalde de hoeveelheid primair bedrijfsafval (excl. bouw- en sloopafval, slib en grond en exclusief nieuwe en secundaire grondstoffen) met bijna een vijfde. De laatste 2 jaren is er een stagnering. Het MINA-plan 4 stelt dat de hoeveelheid primair bedrijfsafval tegen 2015 moet verminderen ten opzichte van 2005-2007. Deze doelstelling is gehaald.

De hoeveelheid niet-selectief aangeboden primair bedrijfsafval bedroeg in 2014 921.000 ton. Dat is iets minder dan de totale hoeveelheid restafval van alle burgers.

Het aandeel van het totaal primair bedrijfsafval dat na twee verwerkingsstappen een nieuw leven kreeg via hergebruik, recyclage, compostering of gebruik als secundaire grondstof of nieuwe grondstof bedroeg in 2014 77%. Dat is een stijging met 3 procentpunten ten opzichte van 2012.

Vermesting

Vermesting is de ophoping en verspreiding van nutriënten in het milieu, als gevolg van menselijke activiteiten in landbouw, huishoudens, transport en industrie. De belangrijkste nutriënten bij vermisting zijn stikstof (N) en fosfor (P). Eerst wordt de mestbalans behandeld, gevolgd door de nitraatconcentraties in het oppervlakte- en grondwater. Als laatste komt het nitraatresidu aan bod.

Mestbalans

Vlaanderen is sinds 2007 volledig aangeduid als kwetsbare zone water. Hierdoor geldt een maximale bemestingsnorm

5.89 Mestbalans

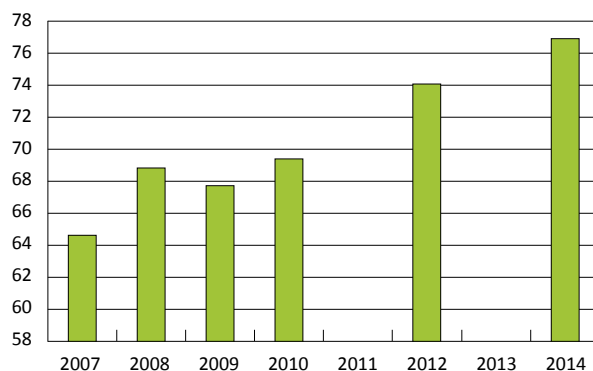
Evolutie van de mestbalans, in miljoen kg, van 2006 tot 2014.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Mestaanbod stikstof	120,6	107,5	100	99,7	100,3	96,3	91,1	90,7	86,7
Mestafzetruimte stikstof	110,6	110	104,6	105	105,2	104,6	105,1	105	104,6
Mestbalans stikstof	10	-2,5	-4,6	-5,3	-4,9	-8,3	-14	-14,3	-17,9
Mestaanbod fosfaat	48,6	49	44,6	44,7	45,4	41,9	40,8	40,2	38,7
Mestafzetruimte fosfaat	48	48	49	48,5	48,6	45,3	46,9	45,5	45,3
Mestbalans fosfaat	0,6	1	-4,4	-3,8	-3,2	-3,4	-6,1	-5,3	-6,6

Bron: Mestbank, VLM.

5.87 Afval tweede leven

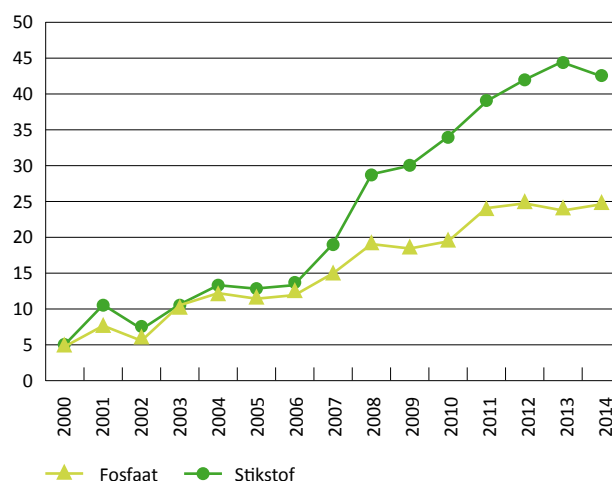
Aandeel van het primair bedrijfsafval dat via hergebruik, recyclage, compostering of gebruik als secundaire grondstof of nieuwe grondstof een tweede leven krijgt, van 2007 tot 2014, in %.

Bron: OVAM.

5.88 Mestverwerking en -export

Evolutie van de hoeveelheid verwerkte en geëxporteerde nutriënten, in miljoen kg, van 2000 tot 2014.

Opmerking: het gaat in hoofdzaak om nutriënten afkomstig van Vlaamse dierlijke mest maar in mindere mate ook van geïmporteerde dierlijke mest en van andere toegevoegde organische materialen die in het verwerkingsproces als input worden gebruikt.

Bron: Mestbank, VLM.

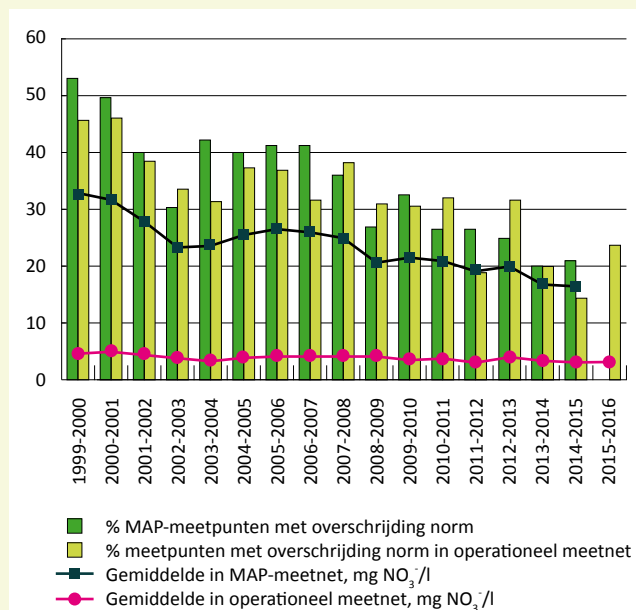
van 170 kg stikstof uit dierlijke mest per ha en per jaar. Op deze norm is een afwijking (de zogenaamde derogatie) toegestaan voor bepaalde gewassen met een lange groeiperiode en een hoge stikstofopname. Onder strikte voorwaarden kan meer dierlijke mest toegediend worden. De Europese Commissie verleende deze derogatie aan Vlaanderen vanaf 2007 tot 2018.

Het aanbod van dierlijke mest bedroeg 38,7 miljoen kg P₂O₅ (fosfaat) en 86,7 miljoen kg N (stikstof) in 2014. Het MINA-plan 4 stelt dat tegen 2015 nog maximaal 40 miljoen kg P₂O₅ op de landbouwbodem opgebracht mag worden. Er kan 45,3 miljoen kg P₂O₅ en 104,6 miljoen kg N op een oordeelkundige manier afgezet worden, rekening houdend met de maximale bemestingsnorm, het bemestingsgedrag van de landbouwers en de derogatie. In 2014 was de Vlaamse **mestbalans**, net zoals de voorgaande 6 jaren, in evenwicht. Een evenwicht in de mestbalans betekent dat het mestaanbod in Vlaanderen oordeelkundig kan geplaatst worden op landbouwgrond binnen het wettelijk kader van het Mestdecreet.

De mest die niet kan afgezet worden op de Vlaamse landbouwbodems moet verwerkt of geëxporteerd worden. Mestverwerking blijft een essentiële schakel in het behoud van het evenwicht in de Vlaamse mestbalans. In 2014 werd er 24,7 miljoen kg fosfaat en 42,5 miljoen kg stikstof uit Vlaamse dierlijke mest verwerkt en/of geëxporteerd.

5.90 Nitraat in oppervlaktewater

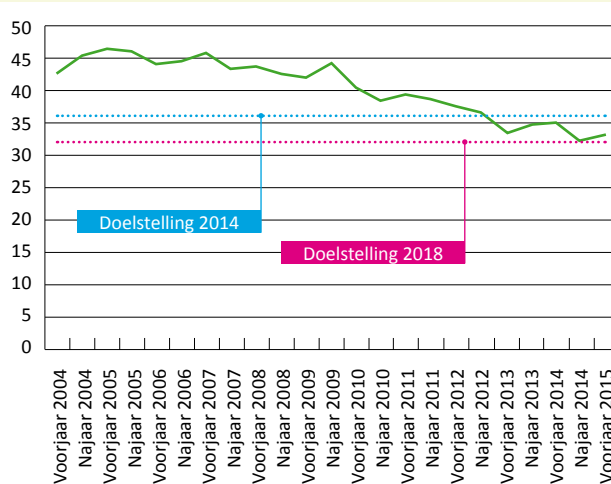
Evolutie van de jaargemiddelde nitraatconcentratie in het MAP-meetnet en het operationeel meetnet oppervlaktewater, in mg NO₃/l en aandeel MAP-meetpunten en operationele meetpunten met minstens 1 overschrijding van de nitraatnorm, in %, van 1999 tot 2016.

Opmerking: voor de gemiddelde concentratie wordt niet het 'winterjaar' genomen maar het 'kalenderjaar'.
Bron: VMM-MIRA.

5.91 Nitraat in grondwater

Evolutie van de gewogen gemiddelde nitraatconcentratie in grondwater op filterniveau 1, in mg NO₃/l, van 2004 tot 2015.

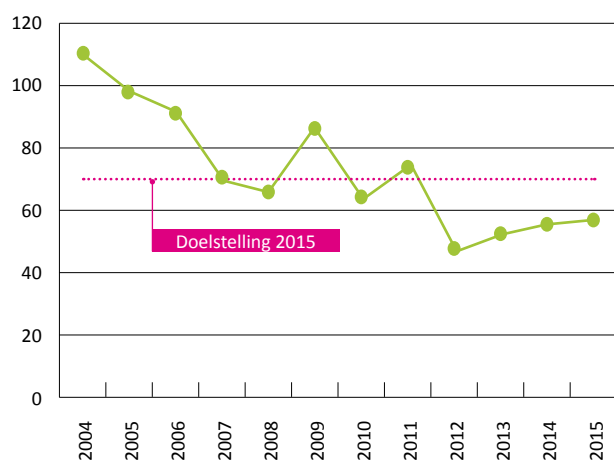
Bron: Mestbank, VLM, VMM-MIRA.

Nitraat in oppervlakte- en grondwater

De finale toetssteen voor een geslaagd mestbeleid is de waterkwaliteit. Ondanks dat de mestbalans in evenwicht is, blijkt de waterkwaliteit nog niet voldoende verbeterd. De Vlaamse Milieumaatschappij (VMM) meet de kwaliteit van het oppervlaktewater in het operationeel meetnet en het specifiek naar de landbouw gericht mestactieplan- of MAP-meetnet. Globaal genomen is er sprake van een verbetering van de toestand van het oppervlaktewater in landbouwgebied. De kwaliteit van het oppervlaktewater hangt onder andere nauw samen met de nitraatconcentratie. In 2014 ligt de gemiddelde **nitraatconcentratie** in landbouwgebied (16,4 mg NO₃/l) hoger dan deze in geheel Vlaanderen (3,1 mg NO₃/l). Het 4e mestactieplan (MAP4) stelde dat tegen 2014 maximaal 16% van de MAP-meetpunten de nitraatnorm van 50 mg nitraat per liter mag overschrijden en dat dit aandeel tegen 2018 verder moet afnemen tot maximaal 5%. Deze doelstelling is overgenomen in het 5e mestactieplan (MAP5). In winterjaar 2014-2015 overschrijft 21% van de meetplaatsen de norm maar er zijn grote regionale verschillen. In 6 van de 11 bekkens wordt de doelstelling wel gerealiseerd in winterjaar 2014-2015. Opvallend is dat het percentage meetplaatsen met meer dan 3 overschrijdingen op 8 jaar tijd gevoelig gedaald is van 29% tot 11%. Uit een trendanalyse blijkt dat er meer meetpunten zijn met een dalende trend dan met een stijgende trend. Het mestbeleid heeft dus een gunstig effect op de nitraatgehalten. De gemiddelde fosfaatconcentratie in het MAP-meetnet vertoont over de periode 2003-2015 weinig of geen verbetering. Er zijn meer meetpunten met een stijgende dan dalende trend maar het merendeel van de meetpunten vertoont geen trend. In winterjaar 2014-2015 voldoet 72% van de MAP-meetpunten niet aan de milieukwaliteitsnorm voor fosfaat. Dat de maatregelen van het mestbeleid zich wel uiten in een verbetering van de nitraatgehalten in het oppervlaktewater, en nog niet in een

5.92 Nitraatresidu

Evolutie van het gewogen gemiddelde nitraatresidu, in kg/ha nitraatstikstof, van 2004 tot 2015.

Bron: VLM.

verbetering van de fosfaatgehalten, is te wijten aan de andere dynamiek van fosfaat en nitraat. Door de historisch opgebouwde fosfaatvoorraad in de bodem kan het nog jaren duren vooraleer de fosfaatgehalten in oppervlaktewater dalen.

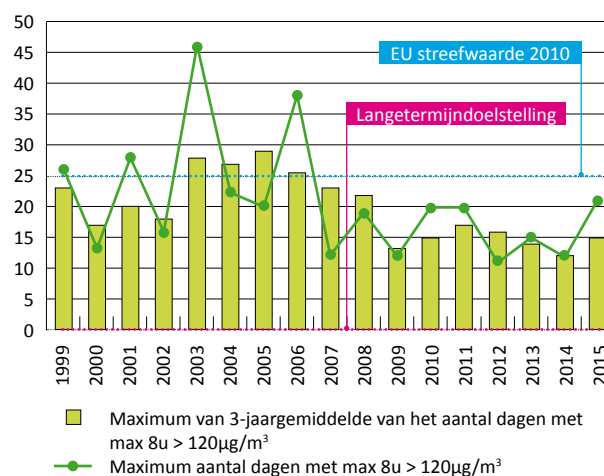
De kwaliteit van het grondwater wordt sinds 2004 opgevolgd door het grondwatermeetnet van de VMM. Het monitoringprogramma in het kader van het Mestdecreet maakt gebruik van ongeveer 2.100 putten van dit meetnet die uitsluitend in landbouwgebieden gelegen zijn. Tijdens de voorjaarscampagne van 2015 werd op 35% van de meetlocaties een overschrijding van de nitraatnorm voor grondwater vastgesteld. De laatste 6 jaar is een daling van het overschrijdingspercentage zichtbaar. In het najaar van 2014 werd het laagste overschrijdingspercentage sinds de start van de meetcampagnes opgetekend. Het 4e Mestactieplan (MAP4) en het MINA-plan 4 bepaalden dat de gewogen gemiddelde nitraatconcentratie in het grondwater op filterniveau 1 tegen eind 2014 nog maximaal 36 mg NO₃⁻/l en tegen eind 2018 nog maximaal 32 mg NO₃⁻/l mag bedragen. In het voorjaar van 2015 bedroeg de gemiddelde nitraatconcentratie op het eerste en bovenste filterniveau 33 mg NO₃⁻/l. Dit is de tweede laagste gewogen gemiddelde nitraatconcentratie die sinds het begin van de meetcampagnes van het freatische grondwatermeetnet werd bepaald.

Nitraatresidu

Het **nitraatresidu** is de hoeveelheid reststikstof die in het najaar onder de vorm van nitraat achterblijft in de bodem. Het is een geschikte indicator om de bemestingsstrategie op een perceel te beoordelen. Hoe lager het nitraatresidu, hoe kleiner het risico is op uitspoeling van nitraten naar oppervlakte- en grondwater. Het gewogen gemiddeld nitraatresidu, gewogen naar de arealen van de gewassen in Vlaanderen, brengt het nitraatresidu van ongeveer 80% van het landbouwareaal in

5.93 Ozon

Evolutie van de (gemodelleerde) overschrijdingsindicator (het maximum aantal dagen waarop het hoogste 8-uursgemiddelde groter is dan 120 µg/m³), van 1999 tot 2015.

Bron: VMM-MIRA, IRCEL.

beeld. Het MINA-plan 4 vraagt tegen 2015 een gewogen gemiddeld nitraatresidu van maximum 70 kg N/ha. Om in landbouwgebied tot een goede waterkwaliteit te komen, moet het nitraatresidu op elk perceel lager zijn dan 90 kg N/ha of nog lager, naargelang bodemsoort en gewas. Het gewogen gemiddeld nitraatresidu is gedaald van 111 kg N/ha in 2004 tot 58 kg N/ha in 2015. In tegenstelling tot de verbetering die werd vastgesteld sinds 2004, werd in 2009 en 2011 een minder goed nitraatresidu gemeten. Dat was voornamelijk toe te schrijven aan de weersomstandigheden.

Gezondheid

Activiteiten die afval, geluid, straling en verontreiniging van lucht, water en bodem veroorzaken, oefenen een grote druk uit op het milieu en dus indirect ook op de gezondheid van de inwoners. De gevolgen op de gezondheid zijn niet altijd direct zichtbaar omdat de gezondheidstoestand ook samenhangt met erfelijke factoren, voeding, levensstijl en sociaal-economische status. Toch eist de milieudruk zijn tol. Fijn stof blijft een van de belangrijkste schadelijke stoffen voor de volksgezondheid. Ook is er een duidelijk verband tussen de ozonconcentraties en het sterftecijfer. In wat volgt worden de parameters ozon en fijn stof (zowel PM₁₀ als PM_{2,5}) uitvoerig besproken.

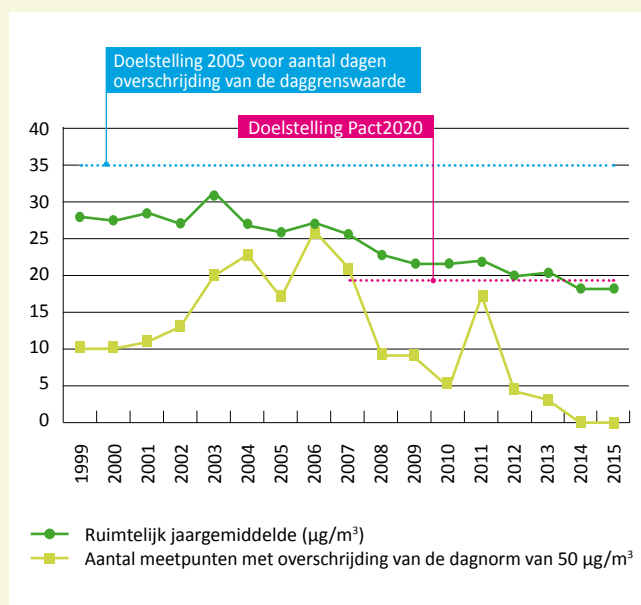
Ozon in de omgevingslucht

Ozon (O₃) is een gas in de omgevingslucht dat, indien het te geconcentreerd aanwezig is, ernstige risico's inhoudt voor de gezondheid. Vooral mensen met ademhalingsmoeilijkheden, bejaarden en jonge kinderen ondervinden hinder van hoge **ozonconcentraties**. De Europese richtlijn betreffende de luchtkwaliteit en schonere lucht voor Europa legt als norm

5.94 PM₁₀

Evolutie van de jaargemiddelde PM₁₀-concentratie in µg/m³ en het aantal meetpunten met meer dan 35 dagen een daggemiddelde concentratie groter dan 50 µg/m³, van 1999 tot 2015.

Bron: VMM-MIRA, IRCEL.

voor de bescherming van de volksgezondheid een maximaal 8-uursgemiddelde concentratie op van maximum 120 µg/m³. De streefwaarde voor 2010 was een maximum van 25 overschrijdingsdagen per kalenderjaar, uitgemiddeld over de kalenderjaren 2010, 2011 en 2012. In het MINA-plan 4 wordt de doelstelling doorgetrokken tot 2015. Op lange termijn mag de maximale 8-uursgemiddelde concentratie op geen enkele dag overschreden worden.

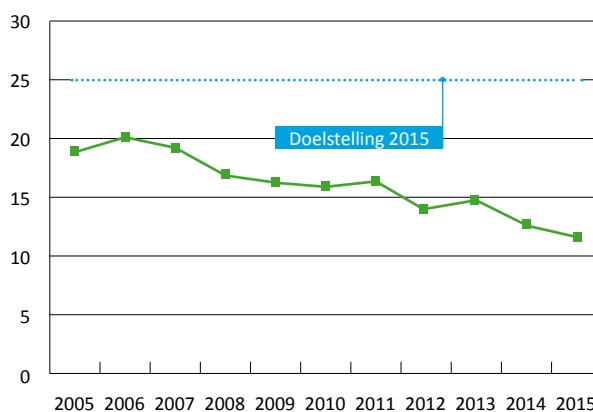
Het aantal overschrijdingsdagen schommelt van jaar tot jaar en volgt vooral de jaarlijkse variatie in zonnestraling en temperatuur. De ozonverontreiniging was gematigd in 2015 met maximum 21 overschrijdingsdagen. Deze waarde lag hoger dan in de 3 voorgaande jaren. Sinds 2007 is het aantal overschrijdingsdagen telkens onder 25 gebleven. Om de langetermijndoelstelling van 0 overschrijdingsdagen te kunnen halen, moeten de emissies van ozonprecursoren (vooral van NO_x) verder dalen.

Fijn stof

Fijn stof is een mengsel van afzonderlijke deeltjes met uiteenlopende samenstellingen en afmetingen. Een belangrijke fractie is PM₁₀. Deze deeltjes zijn kleiner dan 10 µm (micrometer). PM_{2,5} is een deelverzameling van PM₁₀ en bestaat uit deeltjes kleiner dan 2,5 µm. Blootstelling aan fijn stof verhoogt het risico op longkanker en hart- en luchtwegaandoeningen. De jaargemiddelden van de **PM₁₀-concentraties** geven een beeld van de langdurige blootstelling aan PM₁₀. Het Pact 2020 stelt dat de jaargemiddelde PM₁₀-concentratie tegen 2020 met 25% moet verminderen ten opzichte van

5.95 PM_{2,5}

Evolutie van de ruimtelijk jaargemiddelde PM_{2,5}-concentratie, in µg/m³, van 2005 tot 2015.

Bron: VMM-MIRA, IRCEL.

2007. De ruimtelijk jaargemiddelde PM₁₀-concentratie (gemiddeld) toont globaal een dalende trend en komt in 2015 uit op 18,1 µg/m³ waardoor de doelstelling wordt gehaald. Op geen enkel meetpunt werd de jaargemiddelde norm van 40 µg/m³ overschreden.

De Europese dagnorm voor fijn stof houdt in dat sinds 2005 de daggemiddelde waarde van 50 µg/m³ niet meer dan 35 keer per jaar mag overschreden worden. In 2015 werd op geen enkel meetpunt gedurende meer dan 35 dagen een daggemiddelde concentratie van meer dan 50 µg/m³ gemeten. Volgens het MINA-plan 4 mag er tegen 2015 niemand nog meer dan 35 dagen blootgesteld worden aan een daggrenswaarde van meer dan 50 µg/m³. Sinds 2014 werd deze doelstelling behaald.

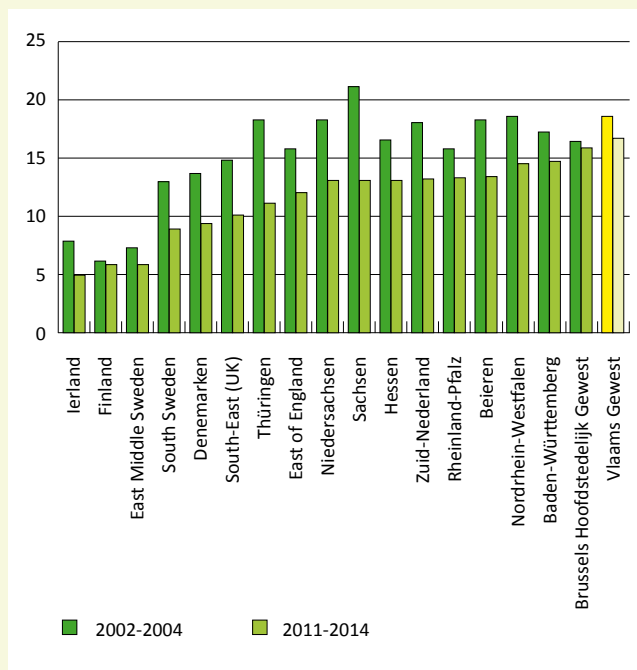
In de Europese richtlijn Luchtkwaliteit is eveneens een normering voor **PM_{2,5}** opgenomen. Vanaf 1 januari 2010 geldt als streefwaarde een jaargemiddelde concentratie van 25 µg/m³, die vanaf 1 januari 2015 ook geldt als grenswaarde. Tegen 1 januari 2020 is er ook een indicatieve jaargrenswaarde van 20 µg/m³ vooropgesteld. In 2014 was de ruimtelijk jaargemiddelde PM_{2,5}-concentratie 11,7 µg/m³. In geen enkel meetpunt is de streefwaarde overschreden. Volgens het MINA-plan 4 mag er vanaf 2015 niemand meer blootgesteld worden aan een jaargemiddelde concentratie van meer dan 25 µg/m³.

Vergeleken met de Europese economische topregio's hebben Vlaanderen en Brussel in de periode 2011-2014 de hoogste PM_{2,5}-concentratie (schattingen op basis van satellietmetingen). De concentratie is wel gedaald ten opzichte van 10 jaar geleden maar in een aantal Duitse en Engelse regio's is de concentratie veel sterker gedaald.

5.96 Benchmark PM_{2.5}

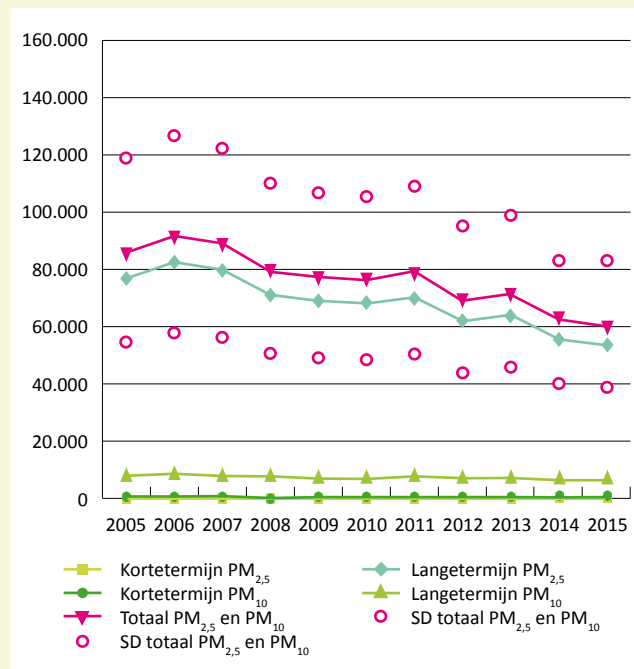
Gemiddelde PM_{2.5}-concentratie, internationale vergelijking, in µg/m³, 2002-2004 en 2011-2014.

Bron: OESO, Regional well-being.

5.97 DALY's

DALY's door blootstelling aan fijn stof, van 2005 tot 2015.

Opmerking: de volle punten geven het gemiddelde weer, de holle punten de standaarddeviatie.

Bron: VMM-MIRA, VITO.

Blootstelling aan fijn stof heeft een negatieve invloed op de gezondheid. De DALY is een indicator die de gezondheidsimpact beschrijft. Deze staat voor Disability Adjusted Life Year of potentieel verloren gezond levensjaar.

De impact op de gezondheid daalde in de periode 2005-2015, ondanks de stijgende bevolkingscijfers. Deze daling is statistisch significant. In 2015 was de impact 29,7% lager dan in 2005.

Langetermijnblootstelling aan PM_{2.5} verklaart het grootste deel van de gezondheidsimpact door fijn stof, 88% in 2015. De impact door langetermijnblootstelling aan PM₁₀ (o.a. chronische bronchitis) maakt 10% uit in 2015, de kortetermijnblootstelling aan PM₁₀ maakt 1% uit en de kortetermijnblootstelling aan PM_{2.5} minder dan 1%.

De gezondheidsimpact door de verschillende milieupolluenten samen bedraagt 102.492 DALY's voor de Vlaamse bevolking op jaarbasis. Omgerekend per inwoner van Vlaanderen bedraagt dit ongeveer 1 verloren gezond levensjaar in een volledig leven. Fijn stof, geluid en passief roken hebben de grootste gezondheidseffecten. Voor zowel gezondheidsimpact als kosten blijkt fijn stof de belangrijkste pollutant, die verantwoordelijk is voor 71% van het totaal aantal DALY's.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

- Beleidsnota 2014-2019 Omgeving, VR 2014 2410 MED.0421/10.
- Vervaet, M. et al (2015). *Inventarisatie huishoudelijke afvalstoffen 2014*, OVAM, Mechelen.
- Demolder, H. et al (2015). *Natuurindicatoren 2015. Toestand van de natuur in Vlaanderen: cijfers voor het beleid*. Mededeling van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, INBO.M. 2015.10366660, Brussel.
- Louette, G., Adriaens, D., De Knijf, G. & Paelinckx, D. (2013). *Staat van instandhouding (status en trends) habitattypen en soorten van de Habitatrichtlijn (rapportageperiode 2007-2012)*. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2013 (INBO.R.2013.23). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel.
- Michel, A., Seidling, W. (eds) (2015). *Forest condition in Europe: 2015 Technical Report of ICP Forests*. Vienna: BFW Austrian Research Centre for Forests. BFW-Dokumentation 21/2015.
- Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap (2011). *Definitief ontwerp MINA-plan 4*.
- Sioen, G., Verschelde, P., Roskams, P. (2016). *Bosvitaliteitsinventaris 2015. Resultaten uit het bosvitaliteitsmeetnet (Level 1)*. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2016 (11672898). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel.
- Van Dyck H., Puls R., Bonte D., Gotthard K. & Maes D. 2015. *The lost generation hypothesis: could climate change drive ectotherms into a developmental trap?* Oikos 124: 54-61.
- van Swaay C.A.M., van Strien A.J., Aghababayan K., Åström S., Botham M., Brereton T., Chambers P., Collins S., Domènech Ferrés M., Escobés R., Fernández-García J.-M., Fontaine B., Goloshchapova S., Gracianteparaluceta A., Harpke A., Heliölä J., Khanamirian G., Julliard R., Kühn E., Lang A., Leopold P., Loos J., Maes D., Mestdagh X., Monasterio Y., Munguira M.L., Murray T., Musche M., Öunap E., Pettersson L., Popoff S., Prokotev S., Roth T., Roy D.B., Settele J., Stefanescu C., Švitra G., Marques Teixeira S., Tiitsaar A., Verovnik R. & Warren M.S. 2015. *The European butterfly Indicator for Grassland species: 1990-2013*, Rapport VS2015.009. De Vlinderstichting, Wageningen.
- Vervaet, M. et al (2016). *Bedrijfsafvalstoffen productiejaar 2004-2014 (uitgave 2016)*. OVAM.
- Vlaamse Regering (2014). *Vertrouwen, verbinden, vooruitgaan, Regeerakkoord Vlaamse Regering 2014-2019*.
- VLM (2016). *Nitraatresidurapport 2016*.
- VLM (2015). *Mestrapport 2015, over de mestproblematiek in Vlaanderen*, Vlaamse Landmaatschappij.
- Vlaamse Milieumaatschappij (2016). *Fysisch-chemische kwaliteit oppervlaktewater 2015*, D/2016/6871/031.
- Vlaamse Milieumaatschappij (2015). *Nutriënten in oppervlaktewater in landbouwgebied, resultaten MAP-meetnet 2014-2015*, D/2015/6871/043.
- Milieurapport Vlaanderen (MIRA): <http://www.milieurapport.be>
- Natuurindicatoren (INBO/NARA): <http://www.natuurindicatoren.be>
- Vlaamse Milieumaatschappij (VMM): <http://www.vmm.be>
- Milieu- en Natuurverkenning 2030: <http://www.milieuverkenning.be>
- Openbare Vlaamse Afvalstoffenmaatschappij (OVAM): <http://www.ovam.be>
- Instituut voor natuur- en bosonderzoek (INBO): <http://www.inbo.be>
- Agentschap voor Natuur en Bos: <http://www.natuurenbos.be/>
- Intergewestelijke cel voor het Leefmilieu (IRCEL/CELINE): <http://www.irceline.be>
- Vlaamse Landmaatschappij (VLM): <http://www.vlm.be>
- Milieubeleidsplan: <http://www.milieubeleidsplan.be>
- Eurostat: <http://ec.europa.eu/eurostat>
- European Environment Agency (EEA): <http://www.eea.europa.eu/>
- Departement LNE: <http://www.lne.be>

DEFINITIES

Biotisch Uit levende organismen bestaand.

Abiotische factor Factor die te maken heeft met de niet-levende natuur.

Depositie Hoeveelheid van een stof of een groep van stoffen die uit de atmosfeer neerkomen in een gebied.

Ecosysteem Dynamisch (veranderend) complex van levensgemeenschappen van planten, dieren en micro-organismen en hun niet-levende omgeving, die in een onderlinge wisselwerking een functionele eenheid vormen, zoals bossen, heides en soortenrijke graslanden.

Grenswaarde Norm waarvoor een resultaatverplichting geldt om eraan te voldoen; waarde van een parameter die niet overschreden mag worden.

Streefwaarde Waarde van een parameter die nagestreefd wordt; hiervoor geldt meestal een inspanningsverplichting.

Natuurverwevingsgebieden Het beleid in natuurverwevingsgebieden is gericht op de handhaving en ontwikkeling van bepaalde natuurwaarden, waarbij andere functies dan natuur (zoals landbouw, bosbouw, militair domein en drinkwaterwinning) nevenschikt zijn.

Habitat Land- of waterzone met bijzondere geografische, abiotische of biotische kenmerken, die zowel natuurlijk als halfnatuurlijk kan zijn, waarin een bepaalde soort leeft.

Kritische last Maximaal toelaatbare depositie per eenheid van oppervlakte voor een bepaald ecosysteem zonder dat er op lange termijn schadelijke effecten optreden.

Effectief natuurbeheer De erkende, Vlaamse of bosreservaten en de natuurgebieden met een goedgekeurd beheerplan.

IVON Natuurverwevingsgebieden (NVWG) en natuurverbindingengebieden

Winterjaar Jaarperiode van 1 juli tot 30 juni

Ruimtelijk jaargemiddelde Jaargemiddelde concentratie berekend met een interpolatiemodel waardoor het lokale karakter van luchtvervuiling in kaart kan worden gebracht.

BLIKVANGERS

- In 2014 ligt het bruto binnenlands energieverbruik 7% lager dan in 2013. In sectoren waarbij het buitenklimaat een rol speelt (voornamelijk de huishoudens, de tertiaire sector en de landbouwsector) is er een daling van het energieverbruik vooral omwille van het warmere weer in 2014 tegenover 2013. Sinds 2003 is er een ont koppeling tussen de economische groei en het energieverbruik. In 2014 is de energie-intensiteit 24% lager dan in 1990 (figuur 5.98).
- Het totaal aandeel hernieuwbare energie in het bruto finaal energieverbruik bedraagt 6% in 2015. Door de verhoogde productie van groene stroom, vooral uit biomassa en wind, komt het aandeel groene stroom in het bruto finaal elektriciteitsverbruik uit op 12,6% (figuur 5.110).
- Zowat alle indicatoren rond energiearmoede evolueren gunstig. Zowel het aantal klanten van de netbeheerders als het aantal budgetmeters, het aantal dossiers bij de LAC en het aantal afsluitingen na advies van de LAC dalen (figuur 5.113).
- De positieve evolutie van de concentratiegraad in de elektriciteits- en aardgasleveranciersmarkt zet zich verder in 2015. Het aantal gezinnen en bedrijven dat van energieleverancier verandert, blijft ook hoog in 2015. 15,4% van de elektriciteitsklanten en 17,7% van de aardgasklanten wisselden van leverancier (figuur 5.115).
- De betrouwbaarheid van de Vlaamse elektriciteits- en aardgasdistributienetten blijft op een hoog peil. De cijfers rond stroomonderbrekingen zijn vergelijkbaar met die van Nederland en Duitsland, die in Europa tot de laagste behoren (figuur 5.121).

Het Vlaamse energiebeleid wil inzetten op de transitie naar een nieuw toekomstgericht energiesysteem dat betrouwbaar blijft en koolstofarm is. Dat vergt aanpassingen aan het hele energiesysteem, bij het energie-aanbod, de energievraag, de infrastructuur, de markten, ...

De topprioriteit voor het Vlaamse energiebeleid is het inzetten op meer energie-efficiëntie. Verstandiger omgaan met energie zal niet alleen de energiefactuur minder snel doen oplopen, het helpt ook in het bereiken van de klimaat- en energiedoelstellingen.

Een andere prioritaire doelstelling voor het Vlaamse energiebeleid is de energieopwekking uit hernieuwbare energiebronnen op een kostenefficiënte wijze bevorderen. Ook het verzekeren van een betrouwbare elektriciteits- en gasvoorziening aan gezinnen en bedrijven tegen een sociaal-economisch verantwoorde prijs via een goed functionerende interne energiemarkt staat centraal.

Efficiënt energieverbruik

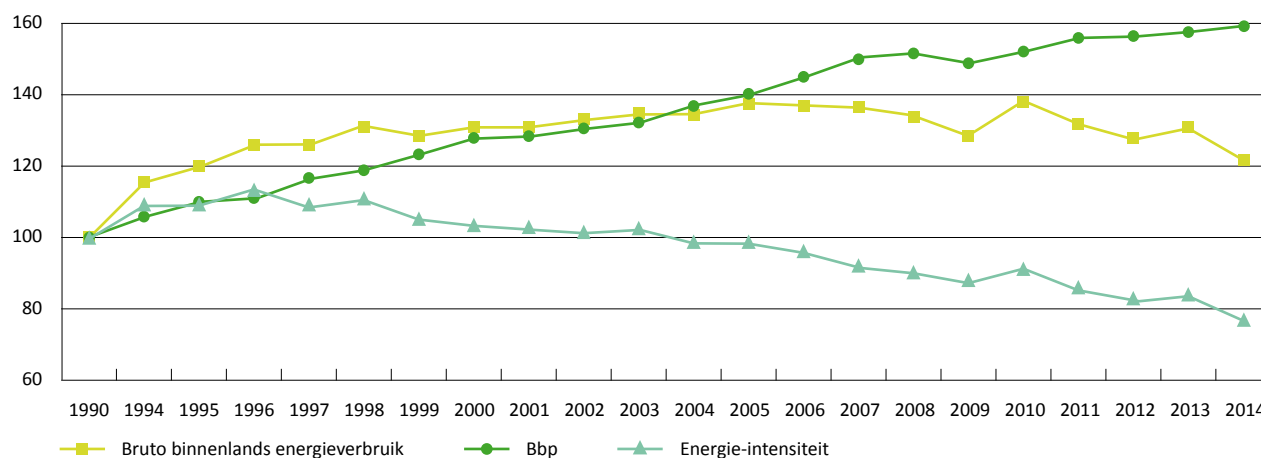
Vlaanderen streeft, in overeenstemming met Europees aange-gane verbintenissen, naar een verhoogde energie-efficiëntie tegen 2020 (doelstelling Pact 2020). België heeft in 2013 bij de Europese Commissie een primaire energiebesparing tegen 2020 van 18% ten opzichte van business-as-usual als doelstelling aangemeld. Deze 18% is een optelsom van besparingen door beleidsmaatregelen van de gewesten en de federale overheid.

Daarnaast verplicht de Europese Richtlijn Energie-efficiëntie van 2006 de lidstaten om het finale energiegebruik van activiteiten die niet onder het Europees Emissiehandelssysteem (ETS) vallen te beperken. Conform de indicatieve doelstelling in de richtlijn, streefde het eerste Vlaamse Actieplan Energie-efficiëntie ernaar om eind 2016 een absolute hoeveelheid energie te besparen die overeenkomt met 9% van het gemiddelde finale binnenlandse energiegebruik over de periode 2001-2005. In 2014 bleek uit berekeningen voor het derde Vlaamse Actieplan Energie-efficiëntie dat eind 2016 een energiebesparing van 14% mogelijk is, beter dus dan de vooropgestelde streefwaarde van 9%.

De energie-intensiteit vergelijkt het bruto binnenlands energieverbruik (BBE) met het bruto binnenlands product (bbp). Met uitzondering van 2010 (heropleving van de economie na het crisisjaar 2009 en bovendien een zeer koud jaar) is er sinds 2003 een ont koppeling tussen de economische groei en het energiegebruik. In 2014 was de energie-intensiteit 24% lager dan in 1990. Dit is zowel het gevolg van structurele effecten (verschuivingen van het belang van sectoren in de Vlaamse economie) als van een toegenomen energie-efficiëntie (verminderd energiegebruik per eenheid product of dienst).

5.98 Energie-intensiteit

Evolutie van het bruto binnenlands energieverbruik, het bruto binnenlands product en de energie-intensiteit van de economie, van 1990 tot 2014, index 1990 = 100.

Noot: bbp in kettingeuro's, referentiejaar 2005.

Bron: Energiebalans VITO, bewerking SVR.

Toch blijft de energie-intensiteit van Vlaanderen relatief hoog ten opzichte van de meeste andere EU-lidstaten. In 2014 had Vlaanderen - na Finland - de hoogste energie-intensiteit van de West-Europese lidstaten (EU15). Een belangrijke oorzaak voor dit hoge cijfer is de Vlaamse energie-intensieve industrie zoals de chemie, de ijzer- en staalsector en de voedingssector.

Bij de interpretatie van de energie-intensiteit is het belangrijk oog te hebben voor de grote diversiteit tussen de sectoren. Voor woningen en gebouwen van de tertiaire sector stimuleert de overheid al jaren een verbetering van de energetische kwaliteit, zowel via normering (het energieprestatiepeil voor nieuwbouw), via financiële stimuli (premies, goedkope leningen en belastingaftrekken) voor hoofdzakelijk betere isolatie

en voor meer efficiënte verwarmingssystemen, en tot slot via sensibilisering. De verbetering van de energie-efficiëntie voor het Vlaamse gebouwenpark is echter afhankelijk van de nieuwbouw-, renovatie- en sloopratio's. En deze liggen Vlaanderen relatief laag in vergelijking met de rest van Europa, en ons gebouwenbestand is relatief verouderd.

Voor het verbeteren van de energie-efficiëntie van de industrie en de transformatiesector rekent de overheid vooral op (vrijwillige) overeenkomsten en op het Europese systeem van emissierechten.

Het energiebeleid rond transport is nog vrij beperkt, met vooral fiscale maatregelen voor het stimuleren van wegvoer-

5.99 Energieverbruik en energie-intensiteit per sector

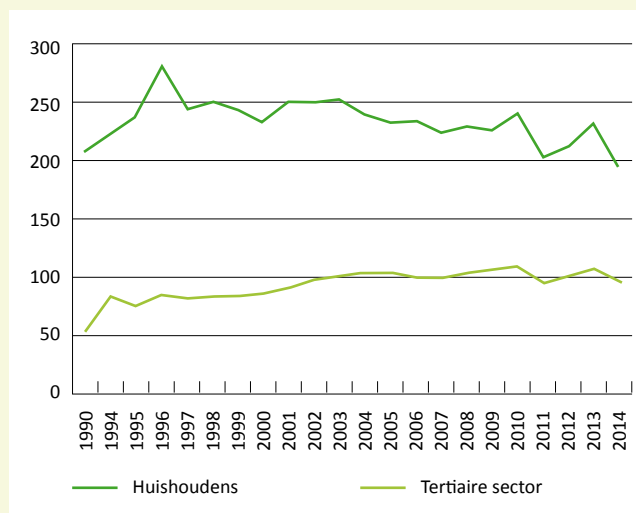
Evolutie van het energieverbruik (in PJ) en de energie-intensiteit per sector (in kgoe/1000 euro bbp), van 2005 tot 2014.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Energieverbruik (PJ)										
Industrie	408	412	391	389	348	400	388	380	398	383
Niet-energetisch eindverbruik	279	254	256	279	238	284	286	263	257	260
Tertiaire sector	104	100	100	105	108	109	96	102	108	98
Transportsector	196	199	203	197	194	196	196	196	200	202
Transformatiesector	390	403	423	379	390	392	376	342	334	282
Huishoudens	232	233	224	229	226	240	202	212	232	196
Landbouw	33	31	28	25	27	30	25	26	28	25
Energie-intensiteit (kgoe/1000 euro bbp)										
Industrie + Niet-energetisch eindverbruik	388	369	341	361	333	380	355	338	344	333
Tertiaire sector + Transportsector	65	63	61	60	60	60	56	57	59	56
Transformatiesector	1.987	1.969	1.950	1.699	1.617	1.449	1.320	1.287	1.121	905
Landbouw	411	353	316	284	339	354	296	305	361	325
Totale economie	220	212	203	199	194	204	189	183	186	170

Bron: Energiebalans VITO, bewerking SVR.

5.100 Energieverbruik gebouwenpark

Evolutie van het energieverbruik van de huishoudens en de tertiaire sector, van 1990 tot 2014, in PJ.

Bron: Energiebalans VITO.

tuigen die minder CO₂ uitstoten en een Vlaams actieplan om schone transportbrandstoffen (elektriciteit, aardgas en waterstof) te bevorderen. Integratie met ruimtelijke ordening om een verschuiving naar meer energie- en milieuvriendelijke transportmodi te bevorderen kan in de toekomst nog voor een belangrijke bijdrage zorgen.

Het bruto binnenlands energieverbruik bedroeg in 2014 1.449 PetaJoule (PJ). Dit is 21% meer dan in 1990 maar 7% minder dan in 2013.

In sectoren waarbij het buitenklimaat een rol speelt (voornamelijk de huishoudens, de tertiaire en de landbouwsector (glastuinbouw)) was er een daling van het energieverbruik vooral omwille van het warmere weer in 2014 tegenover 2013. De verwarmingsbehoefte, uitgedrukt in aantal graaddagen, lag in 2014 33% lager dan in 2013. Daardoor daalde het energieverbruik van de huishoudens en de tertiaire sector, die vooral energie gebruiken om gebouwen te verwarmen, met 15% (huishoudens) en 9% (tertiaire sector) ten opzichte van 2013.

Ook in de landbouw- en visserijsector was er in 2014 een daling van het energieverbruik met 9% tegenover 2013. Hier viel de voorbije jaren echter wel een toename van het aardgasverbruik op: ten opzichte van 2005 is het aardgasverbruik meer dan verdubbeld. Dit komt doordat er steeds meer WKK-eenheden in eigen productie worden opgestart. Dit geeft een verschuiving van het aardgasverbruik van de elektriciteits- en warmtesector naar de landbouwsector. Ook het biomassa-verbruik heeft de laatste jaren een enorme opmars gekend, deels te verklaren door inzet van groene WKK's. Sinds 2010 produceert de landbouwsector meer elektriciteit dan hij zelf verbruikt.

Het energetische verbruik in de industrie daalde met 4% ten opzichte van 2013, terwijl het niet-energetische verbruik als grondstof, solvent of smeermiddel - voornamelijk in de chemi-

5.101 E-peil

Spreiding van het E-peil van nieuwe woongebouwen per aanvraagjaar van de vergunning, van 2006 tot 2014, in %.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
E > 100	7,0	0,5	0,2	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
E80 - E100	62,7	57,7	49,1	37,0	1,2	0,9	0,1	0,1	0,0
E60 - E80	27,3	36,0	39,4	45,9	71,8	71,7	53,5	51,3	0,3
E40 - E60	2,5	4,6	8,5	12,6	19,9	19,5	36,7	36,4	68,3
E30 - E40	0,2	0,6	1,0	2,0	2,8	2,7	5,2	3,8	11,5
E ≤ 30	0,2	0,6	1,7	2,3	4,2	5,1	4,6	8,5	20,0

Bron: VEA.

sche industrie – steeg met 1%. Het totale industriële verbruik kent hierdoor een lichte afname met 2%. Bijna driekwart van het energieverbruik in de industrie komt op rekening van de sectoren ijzer- en staal, chemie en voeding.

Het energieverbruik in de transformatiesector (elektriciteitscentrales, raffinaderijen en cokesfabriek) lag 16% lager dan in 2013. De elektriciteitssector kende een sterke daling van het energieverbruik in 2014 ten opzichte van 2013 (-24%). Het nucleaire warmteverbruik is opnieuw gedaald door het uitvallen van Doel 3 (scheurtjes in het reactorvat) en Doel 4 (mogelijke sabotage). Bovendien bleef na een reeds sterke daling in de afgelopen jaren het gebruik van aardgas en vaste brandstoffen verder afnemen. Bij de raffinaderijen lag de productie en dus het energieverbruik dan weer 10% hoger in 2014 dan in 2013.

Het energieverbruik in de transportsector steeg met 1% ten opzichte van 2013. Hier neemt het wegtransport met 95% het grootste deel van het energieverbruik voor zich.

De Vlaamse overheid wil in het bijzonder het energieverbruik van het gebouwenpark doen dalen door voor nieuwe gebouwen strengere energienormen te hanteren en in het bestaande gebouwenpark maatregelen ter verbetering van de energie-efficiëntie te nemen. Dit kan ondermeer door het stimuleren van de plaatsing van dak- of zoldervloerisolatie, muurisolatie, de vervanging van enkel glas en inefficiënte verwarmingsinstallaties.

Het E-peil is een maat voor de energieprestatie van een woning en de vaste installaties ervan in standaardomstandigheden. Hoe lager het E-peil, hoe energiezuiniger de woning. Sinds 1 januari 2006 geldt de EPB-regelgeving (Energieprestatie en Binnenklimaat-regelgeving) voor elk bouw- en verbouwingsproject waarvoor een stedenbouwkundige vergunning wordt aangevraagd. Voor stedenbouwkundige vergunningsaanvragen tussen 1 januari 2006 en 31 december 2009 gold een maximaal E-peil voor nieuwe woongebouwen van E100. Vanaf 2010 gold een maximaal E-peil van E80, vanaf 2012 E70 en vanaf 2014 E60. Vanaf 1 januari 2016 geldt een maximaal E-peil van E50. Tot 2021 wordt het verplichte E-peil stapsgewijs aangescherpt: E40 in 2018 en E35 in 2020. Vanaf 2021 moet elke nieuwe woning minstens aan de BEN-eisen (bijna-energie neutraal) voldoen. Dat betekent dat bouwaanvragen vanaf 2021 het E30-peil moeten respecteren.

5.102 Importafhankelijkheid

Hoeveelheid (in PJ) en aandeel van de ingevoerde energie in het primair energieverbruik, naar energiebron, van 2005 tot 2014.

	Netto invoer van						Totaal netto invoer (PJ)	Primair verbruik (PJ)	Aandeel invoer (%)
	Kolen (PJ)	Petroleum-producten (PJ)	Gas (PJ)	Elektriciteit (PJ)	Splijstoffen (PJ)	Biomassa (PJ)			
2005	173,9	1.046,5	412,6	21,3	239,4	9,0	1.902,8	2.014,6	94,4
2006	163,9	1.069,6	414,0	31,6	235,8	10,7	1.925,6	2.039,3	94,4
2007	152,0	1.103,8	420,6	23,9	246,3	12,2	1.958,9	2.075,3	94,4
2008	138,8	1.092,6	433,4	32,7	222,2	14,1	1.933,7	2.060,7	93,8
2009	122,9	924,9	441,9	8,0	228,6	17,2	1.743,3	1.873,3	93,1
2010	130,9	981,2	487,5	17,8	234,6	19,1	1.871,1	2.018,8	92,7
2011	122,1	937,1	414,5	20,9	243,8	18,2	1.756,6	1.900,6	92,4
2012	122,5	873,9	421,1	36,1	195,3	22,2	1.671,1	1.822,6	91,7
2013	127,9	877,4	413,5	39,1	221,3	21,7	1.701,0	1.861,3	91,4
2014	117,2	854,8	363,8	67,2	150,3	19,4	1.572,8	1.719,5	91,5

Bron: Energiebalans VITO.

Nieuwe woongebouwen (teengezinswoningen en appartementen) worden jaar na jaar energiezuiniger. De aanscherping van het E-peil van E100 naar achtereenvolgens E80, E70 en E60 voor nieuwe woongebouwen heeft duidelijk tot een versnelling geleid in het energiezuiniger bouwen. De nieuwe woongebouwen waarvoor in 2014 een bouwvergunning werd aangevraagd, halen een gemiddeld E-peil van E44 (tegenover een gemiddelde van E88 in 2006).

Pas vanaf 2016 is E50 de maximumnorm, maar van de vergunningsaanvragen in 2014 voldoet al 55% van de nieuwe woongebouwen aan deze norm.

Voor het aanvraagjaar 2006 waren er quasi geen BEN-voorlopers. Voor het aanvraagjaar 2014 bedraagt het aandeel BEN-voorlopers ($\leq$ E30) 20%.

Energieopwekking

Vlaanderen heeft geen gekende reserves van uranium, aardolie of aardgas en door de goedkopere prijzen op de wereldmarkt werd de ontginning van steenkool stopgezet. Het gros van de benodigde primaire energiebronnen wordt ingevoerd: 91,5% in 2014. Dit cijfer vertoont de jongste jaren wel een dalende trend.

Voor uranium zijn geen specifieke importcijfers voor Vlaanderen beschikbaar, maar wereldwijd zijn Kazachstan, Canada en Australië de grootste leveranciers. Voor aardgas en petroleum-producten rekt Vlaanderen vooral op aanvoer uit andere Europese landen (Nederland en Noorwegen voor aardgas, Rusland en Noorwegen voor aardolie), aangevuld met leveringen uit het Midden-Oosten.

Niettegenstaande technisch winbare reserves voor steenkool in het Kempens bekken, voert Vlaanderen alle steenkool in, vooral uit Zuid-Afrika, de Verenigde Staten, Australië en Rusland.

Verder overschakelen op hernieuwbare energiebronnen is de sleutel voor een verhoogde zelfvoorzieningsgraad en dus garantie op stabiele energievoorziening in de toekomst.

5.103 Lokale energieproductie

Hoeveelheid (PJ) en aandeel lokale energieproductie (in %) in de totale Vlaamse energievraag, van 2008 tot 2014.

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Lokale energieproductie (PJ)	525	513	566	513	530	552	503
waarvan elektriciteitsproductie door WKK, zelfproducenten, autonome producenten (dus exclusief grote elektriciteitscentrales)	39	44	50	48	52	48	43
waarvan elektriciteitsproductie door wind, water en zon (niet-stuurbare productie)	1	2	3	5	9	10	11
waarvan totale warmteproductie	485	466	513	459	469	494	449
waarvan warmteproductie door WKK-installaties (exclusief de grote elektriciteitscentrales en turbojets Ebel en SPE)	45	51	58	59	64	54	63
waarvan warmteproductie door installaties die enkel warmte produceren	440	416	455	400	405	439	385
Totale Vlaamse energievraag (PJ) (totaal bruto binnenlands energieverbruik)	1.605	1.533	1.654	1.570	1.523	1.550	1.449
Aandeel lokale energieproductie in de totale Vlaamse energievraag (%)	32,7	33,4	34,2	32,7	34,8	35,6	34,7

Bron: VITO.

5.104 Interconnectiecapaciteit

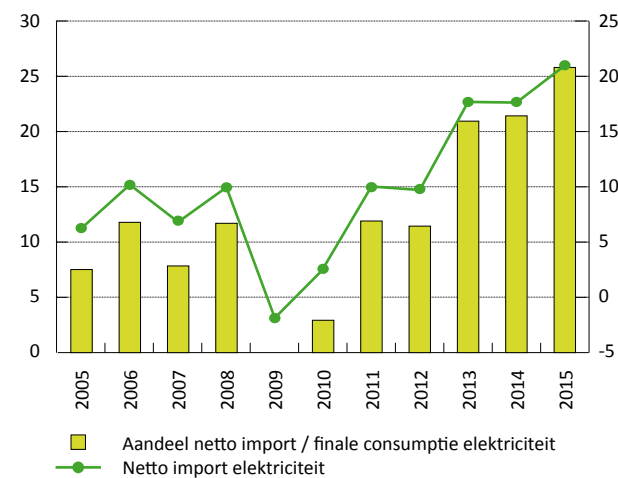
Interconnectiecapaciteit (Net transfer capacity) van België met de buurlanden, van 2007 tot 2016, in MW.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Frankrijk -> België	1.700	1.600	1.700	1.700	1.850	1.850	1.850	1.850	1.850	1.850
België -> Frankrijk	600	600	600	800	800	800	800	800	800	600
Nederland -> België	0	0	1.219	830	946	946	946	946	946	950
België -> Nederland	0	0	1.219	830	946	946	1.128	946	946	950

Bron: Elia.

5.105 Aandeel ingevoerde elektriciteit

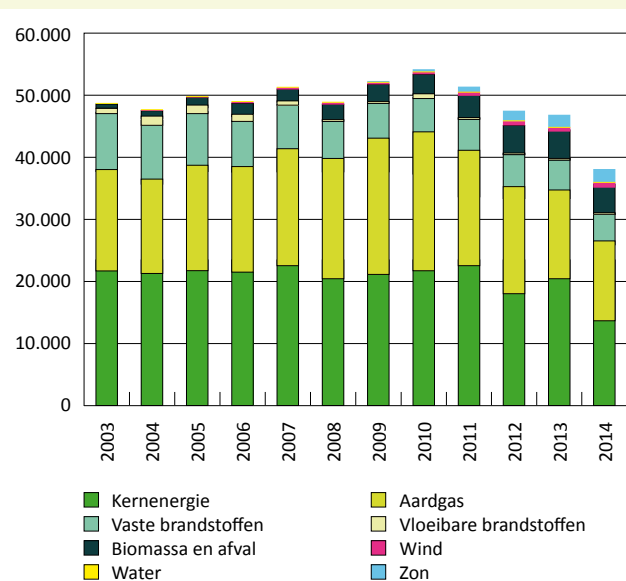
Netto import van elektriciteit (rechteras, in TWh) en aandeel netto import t.o.v. de finale consumptie van elektriciteit in België (linkeras, in %), van 2005 tot 2015.

Bron: FOD Economie, Algemene Directie Energie en Elia.

5.106 Elektriciteitsproductie

Aandeel van de energiebronnen in de netto elektriciteitsproductie (centrale productie + zelfproducenten), van 2003 tot 2014, in GWh.

Bron: VITO.

In Vlaanderen is er een toenemende trend naar energieproductie dichtbij of door de eindgebruiker zelf. Installatie van ondermeer WKK's, zonnepanelen, windturbines, zonneboilers en warmtepompen brengt zo het aandeel lokale energieproductie (elektriciteit en warmte) in de totale Vlaamse energievraag op 34,7% in 2014.

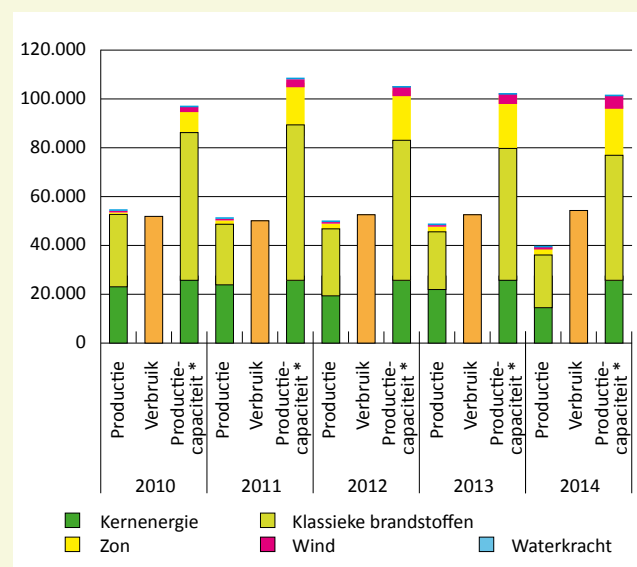
Dit aandeel omvat ook de warmte geproduceerd in verwarmingsketels bij eindgebruikers vertrekkende van ondermeer stookolie, aardgas en biomassa. De lagere verwarmingsbehoefte door het warmere jaar 2014 draagt dan ook bij aan de afname van het aandeel lokale productie.

Het aandeel netto ingevoerde elektriciteit in België schommelt van jaar tot jaar maar kent over het algemeen toch een stijgende tendens doorheen de tijd. In 2015 komt 26% van de in België verbruikte elektriciteit uit het buitenland. Uiteraard ook een gevolg van de problemen met de kerncentrales.

De toegenomen afhankelijkheid van ingevoerde elektriciteit houdt vanuit het perspectief van de energievoorradsingsze-

5.107 Productiecapaciteit elektriciteit

Vergelijking van de productie, het verbruik en de productiecapaciteit van elektriciteit per energiebron, van 2010 tot 2014, in GWh.

*: het gaat hier om een louter theoretische productiecapaciteit waarbij er vanuit gegaan wordt dat alle opgestelde vermogen het volledige jaar (8.766 uren) operationeel is, wat ondermeer in het geval van wind- en zonne-energie uiteraard niet mogelijk is.

Bron: VITO.

kerheid mogelijks een verhoogd risico in. Vanuit het perspectief van een transitie naar een koolstofarm geïnterconnecteerd Europees elektriciteitssysteem (supergrid) kan het op een positieve evolutie wijzen.

De netto elektriciteitsproductie in Vlaanderen (inclusief zelf-productie, zon, wind en water) daalde in 2014 met 19% ten opzichte van 2013. Bij de nucleaire productie is er een afname met 33% (het gevolg van het stilleggen van Doel 3 en 4), bij de niet-nucleaire productie is er een afname met 7% (het gevolg van het stilleggen van een aantal gas-, biomassa- en steenkoolcentrales).

Kernenergie blijft met een aandeel van 36% de belangrijkste energiebron bij de netto elektriciteitsproductie, gevolgd door aardgas met een aandeel van 34%. Steenkool heeft een aandeel van 11%. Het aandeel van hernieuwbare energiebronnen en afval kent de grootste stijging sinds 2003 en komt in 2014 uit op 19%.

Eind 2015 bedraagt het totaal elektrisch en mechanisch vermogen aan WKK-installaties (warmte-krachtkoppeling) in Vlaanderen 2.236 MW, 0,6% meer dan in 2014. De laatste jaren is er een stabilisatie opgetreden in het operationeel vermogen van WKK's met turbines, het vermogen van WKK's met motoren nam verder licht toe.

Alle WKK-installaties samen produceren 10,9 TWh elektriciteit (20% van het bruto binnenlands elektriciteitsverbruik) in 2015, een stijging met 8% ten opzichte van 2014.

Aardgas blijft met een aandeel van 62% de dominante brandstof voor WKK's in Vlaanderen, gevolgd door recuperatiestoom.

Warmte-krachtkoppeling is de gelijktijdige omzetting van energie in nuttige warmte en kracht (meestal gebruikt om stroom op te wekken). WKK-installaties benutten de primaire energiebronnen beter en verlagen de emissies in vergelijking met de gescheiden opwekking van elektriciteit en warmte. Op die manier dragen WKK's bij tot de realisatie van de energie- en klimaatdoelstellingen.

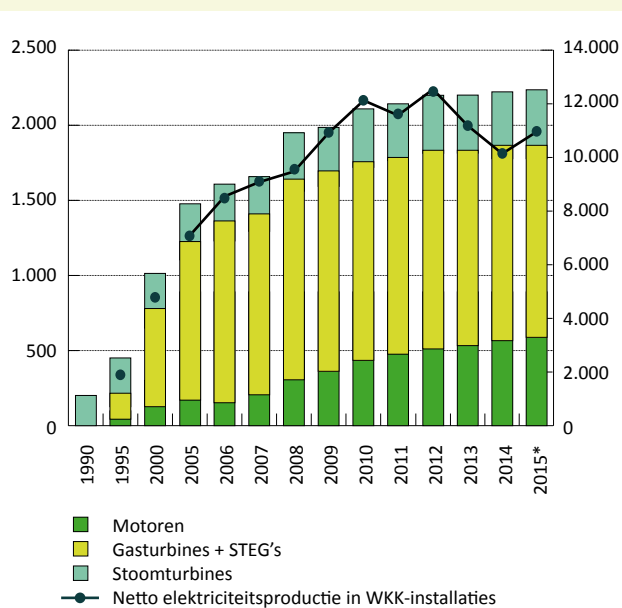
In de periode 2007-2015 is de totale warmte-krachtbesparing toegenomen van 24,8 PJ naar 39,7 PJ. In 2015 bedraagt de relatieve primaire energiebesparing 23,1%.

De Europese Richtlijn Hernieuwbare Energie van 2009 verplicht België om het aandeel hernieuwbare energie in het bruto finaal energiegebruik op te trekken naar 13% in 2020. Hiervoor wordt rekening gehouden met de inlandse productie van zowel groene stroom als groene warmte en koeling en met het gebruik van hernieuwbare energiebronnen voor transportdoeleinden (zowel biobrandstoffen in verbrandingsmotoren als groene stroom in elektrische voertuigen).

Rekening houdend met de doelstelling van eindenergieverbruik door België aangemeld aan de Europese Commissie in het kader van de omzetting van de energie-efficiëntierichtlijn, vertegenwoordigt de Belgische doelstelling van 13% inzake hernieuwbare energiebronnen een absolute waarde van 4,224 Mtoe (mega ton olie equivalenten). In dat kader verbindt het Vlaamse Gewest zich ertoe het eindverbruik energie uit hernieuwbare bronnen tot 2,156 Mtoe (of 90,3 PJ) te verhogen. In 2015 bedraagt dit eindverbruik uit hernieuwbare bronnen 1,4 Mtoe (of 58,6 PJ) in Vlaanderen, wat overeenkomt met een aandeel hernieuwbare energie in het bruto finaal energiegebruik van 6%. Tegen 2020 zou dit dus moeten verhogen tot

5.108 Warmtekrachtkoppeling

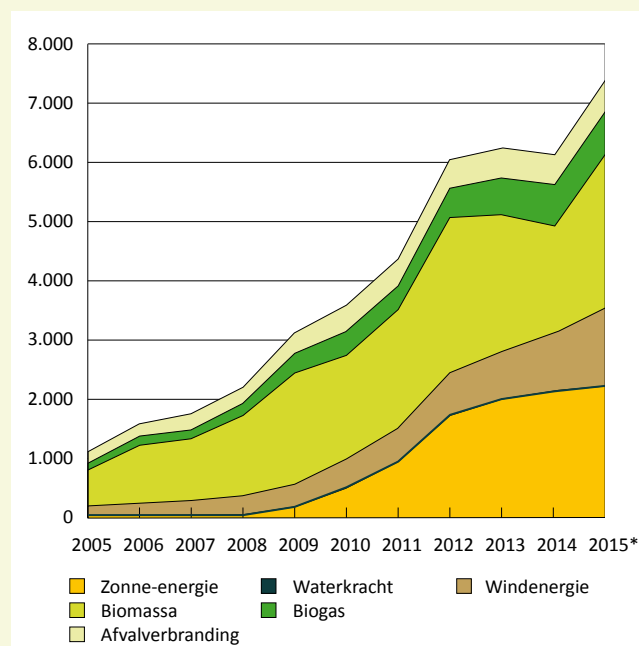
Evolutie van het operationeel elektrisch en mechanisch vermogen in MWe+m (linkeras) en elektriciteitsproductie in GWh (rechteras) in WKK's, van 1990 tot 2015.

*: voorlopige cijfers voor 2015.
Bron: VITO.

5.109 Groene stroom

Evolutie van de bruto productie van groene stroom, naar bron, van 2005 tot 2015, in GWh.

*: voorlopige cijfers voor 2015.
Bron: VITO.

5.110 Aandeel hernieuwbare energie

Evolutie van het totale aandeel hernieuwbare energie (groene stroom, groene warmte en hernieuwbare energie in transport) in het bruto finale energieverbruik, van 2005 tot 2015, in %.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*
Elektriciteit (1)											
Bruto groene stroom productie (GWh)	1.074	1.576	1.744	2.196	3.094	3.565	4.430	6.038	6.249	6.127	7.415
Bruto totaal elektriciteitsverbruik (GWh)	58.257	60.181	60.389	60.247	56.826	61.628	59.439	59.766	59.654	58.326	58.671
% groene stroom	1,8%	2,6%	2,9%	3,6%	5,4%	5,8%	7,5%	10,1%	10,5%	10,5%	12,6%
Verwarming en koeling (2)											
Bruto totaal verbruik van hernieuwbare energie voor verwarming en koeling (PJ)	16	17	18	19	21	26	21	25	28	24	26
Bruto totaal energieverbruik voor verwarming en koeling (PJ)	587	585	551	555	528	581	516	524	570	508	525
% groene warmte	2,7%	2,9%	3,3%	3,5%	3,9%	4,5%	4,0%	4,7%	4,8%	4,7%	4,9%
Vervoer (3)											
Eindverbruik van energie uit hernieuwbare bronnen in vervoer (PJ)	1,0	0,9	3,0	3,1	6,9	8,6	8,5	9,3	9,3	10,6	7,9
Finaal energieverbruik van vervoer (PJ)	186	190	195	188	184	187	187	188	192	195	199
% groen transport	0,5%	0,5%	1,6%	1,6%	3,7%	4,6%	4,5%	5,0%	4,8%	5,4%	4,0%
Hernieuwbare energie doelstelling (1+2+3)											
Totaal hernieuwbare energie (PJ)	20	23	26	29	38	46	44	54	58	55	59
Totaal bruto totaal energieverbruik (PJ)	1.031	1.040	1.014	1.013	963	1.036	967	976	1.024	964	984
% hernieuwbare energie / totaal bruto totaal energieverbruik	1,9%	2,2%	2,6%	2,9%	3,9%	4,5%	4,6%	5,6%	5,7%	5,7%	6,0%

*: voorlopige cijfers voor 2015.

Bron: VITO.

90,3 PJ om aan de afspraken van het Belgische lastenverdelingsakkoord te voldoen.

De totale bruto groene stroomproductie in 2015 bedraagt 7.415 GWh en is met 21% gestegen ten opzichte van 2014. Ten opzichte van 2005 is de bruto groene stroomproductie bijna met een factor 7 gestegen.

De grootste absolute stijging is er bij de biomassa-installaties die 785 GWh (+44%) meer groene stroom produceerden dan in 2014. Maar daarnaast is er ook (voor tweede jaar op rij) een aanzienlijke stijging in de productie door windturbines die 343 GWh (+34%) meer produceerden. De zonnepanelen produceerden 5% en de biogasinstallaties 7% meer dan in 2014.

De totale bruto groene stroomproductie in 2015 in Vlaanderen is voldoende om ongeveer 2,1 miljoen gezinnen van groene stroom te voorzien (gemiddeld 3500 kWh/gezin).

Het aandeel van groene stroomproductie in het Vlaamse bruto elektriciteitsverbruik bedraagt 12,6%.

Het totaal verbruik van 25,6 PJ groene energie voor verwarming en koeling heeft daarmee in 2015 een aandeel van 4,9% in het totale bruto eindverbruik voor verwarming en koeling. Dit betekent een lichte stijging ten opzichte van het aandeel in 2014 (+0,2 procentpunt).

In 2015 wordt bijna 94% van de groene energie voor warmte-toepassingen voorzien door installaties op basis van biomassa. De overige 6% wordt door warmtepompen, warmtepompboilers en zonneboilers voorzien. Hout is de belangrijkste biomassa voor warmte-toepassingen en genereert in 2015 70% van het vermelde groene eindverbruik voor verwarming.

De Richtlijn Hernieuwbare Energie van 2009 legt elke EU-lidstaat op om tegen 2020 minstens 10% hernieuwbare energie

in te zetten in het weg- en spoorvervoer.

Het aandeel energie uit hernieuwbare bronnen in het vervoer (biobrandstoffen en groene stroom) ten opzichte van het finale energieverbruik in het vervoer bedraagt 4% in 2015. Momenteel gaat het hierbij nog vooral om biobrandstoffen. Voor Vlaanderen wordt het eindverbruik van energie uit hernieuwbare bronnen in het vervoer in 2015 geschat op 7,9 PJ. Dit eindverbruik omvat enerzijds het verbruik aan bio-ethanol in benzine en biodiesel (6,3 PJ) en anderzijds een hernieuwbare fractie van de aangewende elektriciteit voor elektrische vormen van transport (1,6 PJ). Dit betekent een forse daling van het eindverbruik van hernieuwbare energie voor vervoer ten opzichte van 2014 met 26%. Het verbruik van biobrandstoffen in Vlaanderen is dan ook met 31% gedaald ten opzichte van 2014 (-35% voor biodiesel en -1,8% voor bio-ethanol). Het groene elektriciteitsverbruik voor elektrisch vervoer is daarentegen met 7,9% gestegen ten opzichte van 2014.

Oorzaak van de daling bij de biobrandstoffen is een, weliswaar tijdelijke, afwezigheid van een bepaald artikel in de wetgeving, waardoor een aantal bedrijven dit interpreterden als het ontbreken van een bijmengingsplicht voor biodiesel. Ondertussen is dit gecorrigeerd, maar in een bepaalde periode van 2015 werd er daardoor geen biodiesel bijgemengd in de voor de Belgische markt bestemde transportbrandstoffen.

De invoerwaarde van windturbines kent een wisselend verloop. De handel in zonnepanelen kende een forse toename tot 2011 maar lijkt sindsdien op de terugweg.

De eco-efficiëntie van de energiesector vergelijkt de milieudruk van de energiesector met de hoeveelheid geproduceerde energie bruikbaar voor de eindgebruikers. Relatieve ontkoppeling treedt op wanneer de groeisnelheid van een drukindicator

5.111 Handel in windturbines en zonnepanelen

Evolutie van de import en export van windturbines en zonnepanelen, van 2006 tot 2015, in miljoen euro.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Import generatoraggregaten werkend op windenergie	17,1	1,0	50,6	4,4	65,0	34,9	1,3	1,3	194,3	0,0
Export generatoraggregaten werkend op windenergie	0,2	0,3	0,0	0,9	176,2	0,0	0,0	0,1	2,8	0,0
Import lichtgevoelige halfgeleiderelementen incl. fotovoltaïsche cellen	30,5	80,9	265,2	760,2	716,7	889,2	423,1	152,2	84,0	2,2
Export lichtgevoelige halfgeleiderelementen incl. fotovoltaïsche cellen	51,1	87,8	186,4	133,2	208,7	175,1	91,7	44,7	27,9	0,1

Bron: Nationale Bank van België.

lager is dan de groeisnelheid van de activiteitsindicator. De ont koppeling is absoluut als de groei van de drukindicator nul of negatief is.

De energetische output van de energiesector – de som van de energie-inhoud van zijn eindproducten zoals motorbrandstoffen of elektriciteit – vertoont na 2002 een daling. Inmiddels ligt de output van de energiesector al 19% lager dan in 2000.

Het eigen energiegebruik en de energieverliezen bij de transformatie, het transport en de distributie van energie vertonen ook de jongste jaren een dalend patroon. Het energiegebruik en de -verliezen zijn voor circa 70% toe te schrijven aan de transformatieverliezen bij de opwekking van elektriciteit en warmte.

Ten opzichte van 2000 is er een duidelijke en aanhoudende absolute ont koppeling voor de emissies van ozonprecursoren (-66%), verzurende stoffen (-75%), zware metalen (-76%) en

fijn stof (-89%). Deze emissies zijn sterk afhankelijk van het steenkoolgebruik in elektriciteitscentrales. Voor de emissie van broeikasgassen is de daling pas in 2008 ingezet (-20%).

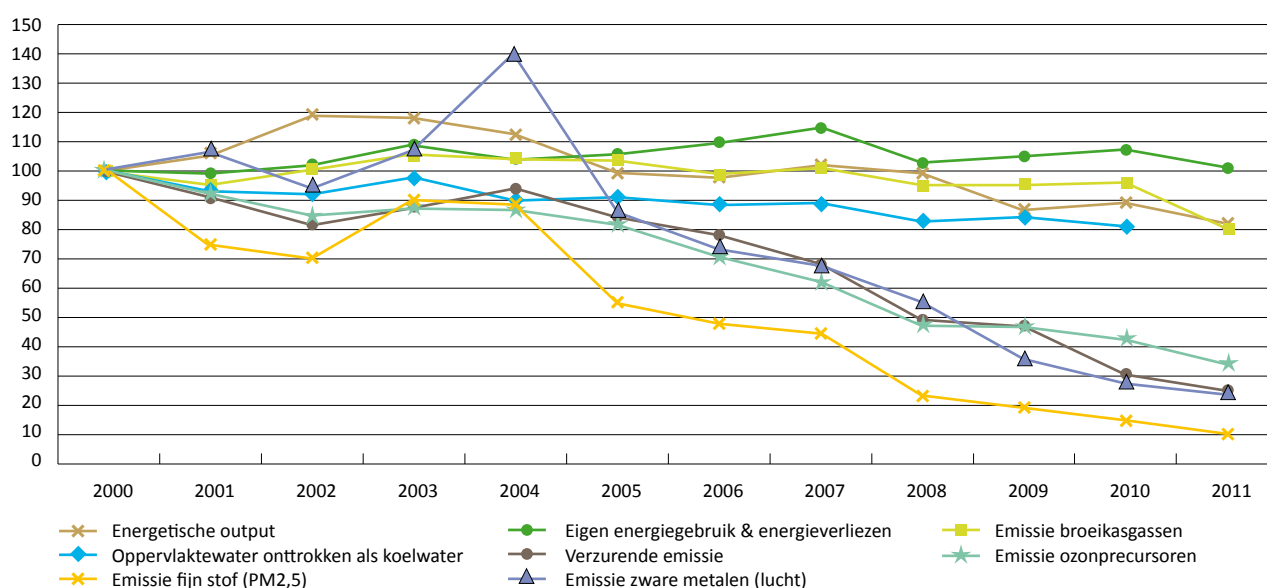
Aangestuurd door het lagere activiteitsniveau van de energiesector, daalt de bijhorende milieudruk verder in 2011, voor sommige indicatoren zelfs sterker dan het activiteitsniveau. Het bijkomend effect van milieugerelateerde maatregelen is het grootst bij de emissies van ozonprecursoren en fijn stof met een afname van respectievelijk 28% en 21% op één jaar tijd.

Energiearmoede

De beleidsnota Energie 2014-2019 stelt dat het beschikken over energie een belangrijke randvoorwaarde is om menswaardig te leven. Armoede mag geen aanleiding geven tot mensonwaardige levensomstandigheden door een gebrek aan warm water, verwarming of elektriciteit. Daarom mogen zonder sociaal

5.112 Eco-efficiëntie energiesector

Evolutie van de eco-efficiëntie van de energiesector, van 2000 tot 2011, index 2000 = 100.

Bron: VMM-MIRA.

5.113 Energiearmoede

Evolutie van het aantal klanten van de sociale leverancier, het aantal actieve budgetmeters en stroombegrenzers en het aantal afsluitingen na advies LAC, van 2005 tot 2015.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Klanten sociale leverancier elektriciteit (31/12)	35.994	53.645	52.170	60.026	72.978	77.324	82.287	80.571	80.295	77.812	76.139
Actieve budgetmeters elektriciteit (31/12)	15.901	25.405	34.300	36.059	40.341	41.200	43.999	44.039	42.891	42.310	40.619
Actieve stroombegrenzers (31/12)	3.292	3.743	3.424	2.728	2.509	2.790	1.661	2.081	2.175	1.969	2.068
In 20XX afgesloten toegangspunten elektriciteit na advies LAC	1.070	749	1.445	1.429	923	1.857	1.169	981	1.150	1.247	1.115
Klanten sociale leverancier aardgas (31/12)	24.702	37.948	36.127	41.521	50.721	54.701	59.069	58.028	58.421	57.083	55.917
Actieve budgetmeters aardgas (31/12)	0	0	0	0	4.488	18.190	24.220	27.232	27.554	28.339	27.760
In 20XX afgesloten toegangspunten aardgas na advies LAC	1.199	1.222	3.335	3.387	3.122	2.836	1.865	1.809	1.695	1.763	1.668

Bron: VREG.

onderzoek geen gezinnen afgesloten worden van elektriciteit of aardgas, tenzij in welbepaalde gevallen, bv. wanneer de veiligheid in het gedrang is. Zie ook hoofdstuk 3.3 Inkomen, armoede en sociale uitsluiting.

Nadat de commerciële energieleverancier het leveringscontract met een klant heeft opgezegd wegens wanbetaling, is het de netbeheerder die deze klanten zoals wettelijk bepaald verder belevt in zijn rol van leverancier in het kader van de sociale openbaredienstverplichtingen. Tussen 2005 en 2011 steeg het aantal huishoudelijke klanten van de netbeheerders fors. Vanaf 2011 was er echter een ommekeer en was er een daling merkbaar. Net als de vorige jaren daalt ook in 2015 het aantal gezinnen dat klant is bij de distributienetbeheerder zowel voor elektriciteit als voor aardgas met ongeveer 2%. In 2015 is 2,78% van de huishoudelijke elektriciteitsafnemers en 3,12% van alle huishoudelijke aardgasafnemers klant bij de netbeheerder.

Het aantal actieve budgetmeters - een van de meest relevante indicatoren voor de evolutie van energiearmoede - voor elektriciteit daalt met 4% in 2015. Eind 2015 blijven er nog 40.619 actieve budgetmeters over. Ongeveer 1,48% van de aansluitingen in Vlaanderen wordt dus belevd via een budgetmeter. Dit aandeel zakt structureel, in 2012 ging het nog om 1,64%. Het aantal actieve aardgasbudgetmeters daalt met 2%, eind 2015 nemen 27.760 gezinnen aardgas af via een budgetmeter (of 1,55% van de huishoudelijke aardgasafnemers).

Eind 2015 verbruiken 2.068 gezinnen elektriciteit via een stroombegrenzer, een toename met 5%. Het verbruik wordt daardoor begrensd tot een vermogen van 10 Ampère. Enkel waar plaatsing van een budgetmeter technisch niet mogelijk is, bijvoorbeeld door plaatsgebrek, worden nog stroombegrenzers geplaatst.

Vooraleer de netbeheerder een huishoudelijk toegangspunt mag afsluiten wegens wanbetaling, moet hij het dossier voorleggen aan de lokale adviescommissie (LAC) van de gemeente. In geval van fraude, bij onveiligheid, bij leegstand of wanneer de klant weigert om een contract te tekenen na verhuis, is geen LAC-advies nodig. In de loop van 2015 werden 1.115

toegangspunten afgesloten van stroom na LAC-advies, een afname met 11%. Voor aardgas werden 1.668 toegangspunten afgesloten na LAC-advies, een afname met 5%.

Er wordt gesproken over afgesloten toegangspunten en niet over huishoudens omdat niet geweten is of de toegangspunten ook effectief bewoond zijn.

Het aantal afgesloten toegangspunten na advies van de LAC voor aardgas ligt al jaren hoger dan voor elektriciteit. De schulden bij aardgasafnemers lopen vaak sneller op omdat het aandeel van de aardgaskost in het gezinsbudget meestal hoger is dan de elektriciteitskost. De netbeheerders hebben de indruk dat afnemers ook eerder hun elektriciteitsrekening betalen omdat voor verwarming op aardgas alternatieven voorhanden zijn, wat voor elektriciteit niet het geval is.

Elektriciteits- en aardgasmarkt

De Vlaamse overheid wil een goed werkende elektriciteits- en aardgasmarkt met een goede dienstverlening, actieve afnemers en concurrentiële prijzen. Ook een onafhankelijk netbeheer, een niet-discriminatoire toegang tot het net en een gelijk speelveld tussen de energieleveranciers zijn cruciaal.

Het aantal gezinnen en bedrijven dat van energieleverancier verandert, blijft hoog in 2015. 15,4% van alle elektriciteitsklanten wisselde van leverancier. Opvallend is de toename in de activiteit bij de kleine bedrijven waar maar liefst 24,3% een andere elektriciteitsleverancier koos. De activiteitsgraad op de aardgasmarkt ligt hoger dan voor elektriciteit, zo wisselden 17,7% van de aardgasklanten van leverancier (15,8% van de gezinnen en 29,3% van de kleine bedrijven).

Het aandeel in de elektriciteitsleveringen door de Engie groep (Electrabel) neemt opnieuw licht af naar 49%. In 2004, het eerste jaar van de vrijmaking van de markt, bedroeg hun aandeel nog 76%. De drie grootste elektriciteitsleveranciers (Engie, EDF-Luminus en Eni) leveren samen 75% van alle elektriciteit aan eindafnemers op het distributienet in Vlaanderen. Ook voor aardgas neemt de groep Engie nog steeds het grootste deel van de leveringen op het distributienet voor haar

5.114 Marktaandelen

Marktaandelen van leveranciers (uitgedrukt in geleverde elektriciteit en geleverd aardgas aan afnemers op het distributienet) en van elektriciteitsproducenten, van 2004 tot 2015, in %.

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Elektriciteitslevering												
Engie	75,8	69,8	68,6	70,6	70,1	68,9	66,4	62,1	55,9	50,3	49,6	49,0
EDF-Luminus	16,5	19,3	19,0	15,2	13,9	15,2	17,2	19,8	20,5	20,5	19,8	19,1
Eni	3,9	5,4	5,9	5,5	5,4	5,7	6,9	7,2	9,2	8,9	8,9	6,8
E.ON	0,7	1,1	1,9	2,3	2,9	3,1	3,7	4,7	4,3	3,9	4,6	4,7
Essent	1,3	2,0	2,3	2,2	2,2	1,8	1,7	2,0	3,3	4,8	4,3	4,2
Lampiris						0,1	0,5	0,9	2,3	3,6	3,1	3,5
Eneco	0,0	0,0	0,5	1,5	2,5	2,7	1,9	1,5	1,8	2,7	2,3	2,1
Overige	1,8	2,4	1,7	2,7	3,0	2,6	1,8	1,8	2,7	5,2	7,4	10,6
Gaslevering												
Engie	77,8	73,3	69,4	66,3	65,6	62,8	60,9	56,8	49,9	39,4	37,2	36,9
Eni	7,9	11,3	12,9	14,7	13,7	12,7	13,2	15,3	15,4	17,8	17,6	14,6
EDF-Luminus	13,0	12,3	14,8	13,9	14,5	16,0	16,2	16,7	16,7	16,7	15,1	14,3
Essent						1,3	1,2	1,8	4,6	6,7	5,7	6,1
Lampiris						0,4	1,3	2,9	5,0	7,2	6,4	6,0
Eneco						1,9	1,1	1,5	2,6	4,5	3,7	3,2
Wingas						1,9	1,8	1,7	2,3	2,1	3,4	2,5
Overige	1,4	3,2	2,8	5,1	6,2	3,1	4,4	3,3	3,6	5,6	10,9	16,4
Electriciteitsproductie												
Engie						79,3	69,8	68,2		73,5	57,8	
E.ON						nvt	9,0	7,4		5,2	5,8	
EDF-Luminus						8,3	7,9	4,9		6,1	6,6	
RWE						2,8	2,7	1,4		1,4	1,9	
Overige						9,7	10,7	18,2		12,9	27,8	

Bron: VREG.

rekening, maar met een marktaandeel van 37% is de dominantie sterk afgenomen de voorbije jaren. Voor aardgas zijn de drie grootste leveranciers Engie, Eni en EDF-Luminus. Samen leveren ze 66% van het totale volume aardgas aan de eindafnemers. In 2004 bedroeg dit nog bijna 99%. Er is hier dus een positieve evolutie merkbaar.

Bij de elektriciteitsproductie was de Engie groep met 58% verreweg de grootste producent in 2014. De afname tegenover 2013 is voornamelijk een gevolg van het stilleggen van Doel 3 en 4.

De Herfindahl-Hirschman index (HHI) is een vaak gebruikte maatstaf voor de concentratiegraad in een sector. De berekening is gebaseerd op de verdeling van de markt onder verschillende aanbieders. De uitkomst van de berekening ligt steeds tussen 0 (volledige mededinging) en 10.000 (monopolie). In het algemeen is een HHI onder 2.000 aangewezen. Een HHI boven 2.500 wijst op zware risico's voor de marktwerking.

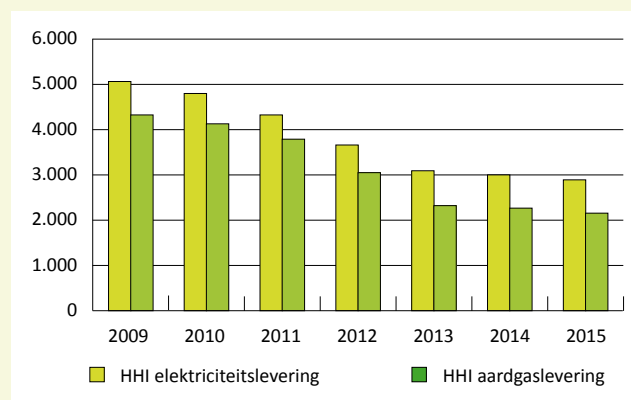
De positieve evolutie van de concentratiegraad in de leveranciersmarkt zet zich verder in 2015. De HHI daalt sterker dan in 2014, maar de evolutie was minder sterk dan in 2012 en 2013. Hoewel de index voor de elektriciteitsmarkt ook eind 2015 nog niet op het niveau is dat aanzien wordt als een volledig concurrentiële markt, betekent 2015 wel opnieuw een lichte verbetering op dit vlak.

Ook op de aardgasmarkt is een verdere verbetering merkbaar, maar net als bij de elektriciteitsmarkt veel minder uitgespro-

ken dan in 2012 en 2013. Hoewel de streefwaarde van 2000 nog niet bereikt is, komen we in Vlaanderen voor aardgas steeds dichterbij dit doel. De aardgasmarkt was in 2015 opnieuw minder sterk geconcentreerd dan de elektriciteitsmarkt. Al deze vaststellingen wijzen erop dat de concurrentie in de

5.115 Marktwerking levering

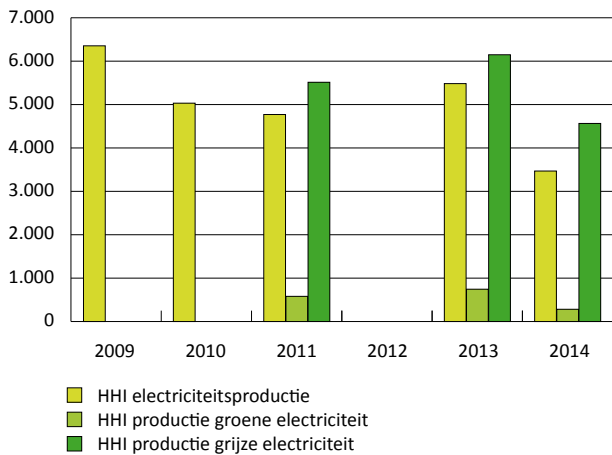
Evolutie van de Herfindahl-Hirschman Index voor de elektriciteits- en aardgaslevering op basis van marktaandelen in volumes, van 2009 tot 2015, index tussen 0 (volledige mededinging) en 10.000 (monopolie).

Bron: VREG.

5.116 Marktwerking productie

Evolutie van de Herfindahl-Hirschman Index voor de elektriciteitsproductie, van 2009 tot 2014, index tussen 0 (volledige mededinging) en 10.000 (monopolie).

Bron: VREG.

elektriciteits- en aardgasleveranciersmarkten veranderd is van dynamiek. De concurrentie speelt zich meer en meer af tussen de nieuwkomers en niet meer hoofdzakelijk tussen de historische leveranciers en de nieuwkomers op de markt.

De Vlaamse elektriciteits- en aardgasmarkt kon in 2015 dus opnieuw een verbetering op vlak van de marktconcentratie

– en dus van de concurrentie – optekenen. Deze positieve evolutie is zichtbaar in alle marktsegmenten, maar vooral in de professionele deelmarkten werd een opmerkelijke vooruitgang geboekt. Het gezamenlijk marktaandeel van de top-3 energieleveranciers neemt af in alle deelmarkten, het meest uitgesproken in deze voor professionele afnemers.

De elektriciteitsproductiemarkt blijft daarentegen zeer geconcentreerd, al is er ook hier een positieve evolutie. De productie van grijze stroom is meer geconcentreerd dan die van groene stroom. Dit is logisch, de productie op basis van hernieuwbare bronnen is veel sterker gedecentraliseerd en in handen van verschillende spelers dan de fossiele en nucleaire productie-installaties.

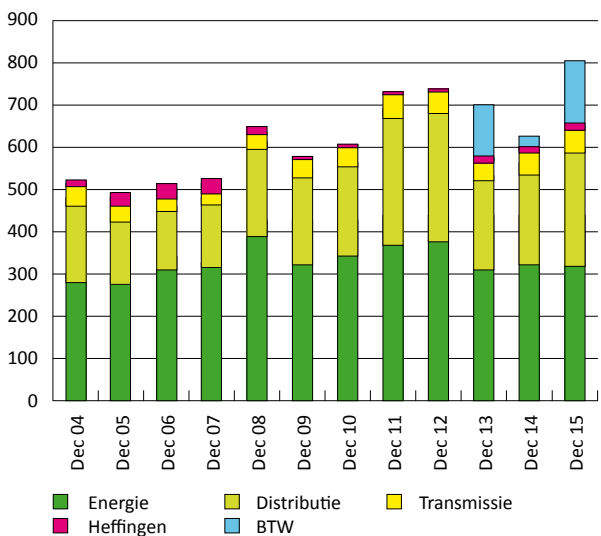
De gewogen gemiddelde elektriciteitsfactuur voor huishoudelijke afnemers ligt in december 2015 29% hoger dan in december 2014. Dit is voornamelijk het gevolg van de btw-verhoging van 6% naar 21% in september 2015 (nadat in april 2014 de btw verlaagd was van 21% naar 6% en de btw op de federale bijdrage voor elektriciteit afgeschaft werd). Daarnaast was er ook een forse toename van het prijsonderdeel distributie (+27%) ten gevolge van de stijging van het tarief openbare dienstverplichtingen en ten gevolge van de federale vennootschapsbelasting.

Voor kleine professionele afnemers lag de factuur 9% hoger dan in december 2014, ook hier voornamelijk door gestegen distributienettarieven.

De verhouding tussen de samenstellende elektriciteitsfactuuronderdelen voor huishoudelijke afnemers bedraagt in december 2015: 39% energiekost, 33% distributienettarief, 7% transmissienettarief, 2% heffingen en 18% btw.

5.117 Elektriciteitsfactuur huishoudelijke afnemers

Evolutie en verdeling van de elektriciteitsfactuur voor huishoudelijke afnemers met een doorsnee verbruik, van december 2004 tot december 2015, in euro.

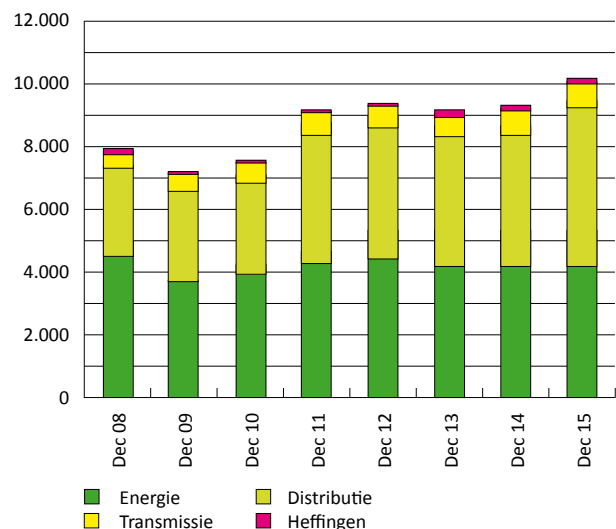

Opmerking: voor huishoudelijke afnemers, tot 2012 btw in de verschillende prijsonderdelen, vanaf 2013 btw apart.

Bron: VREG.

5.118 Elektriciteitsfactuur kleine professionele afnemers

Evolutie en verdeling van de elektriciteitsfactuur voor kleine professionele afnemers, van december 2008 tot december 2015, in euro.

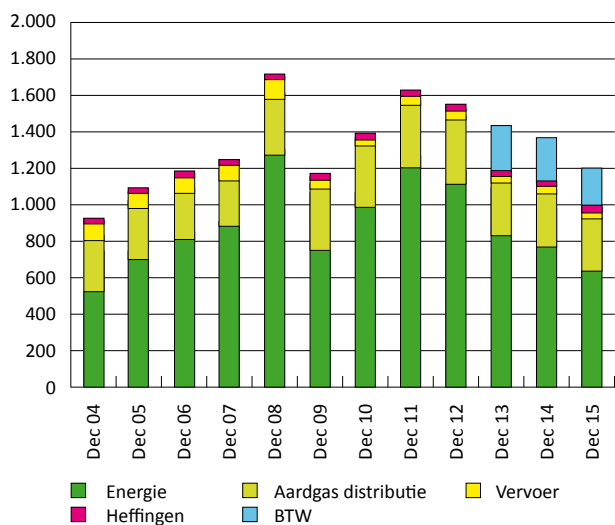

Bron: VREG.

5.119 Aardgasfactuur huishoudelijke afnemers

Evolutie en verdeling van de aardgasfactuur voor huishoudelijke afnemers met een doorsnee verbruik, van december 2004 tot december 2015, in euro.

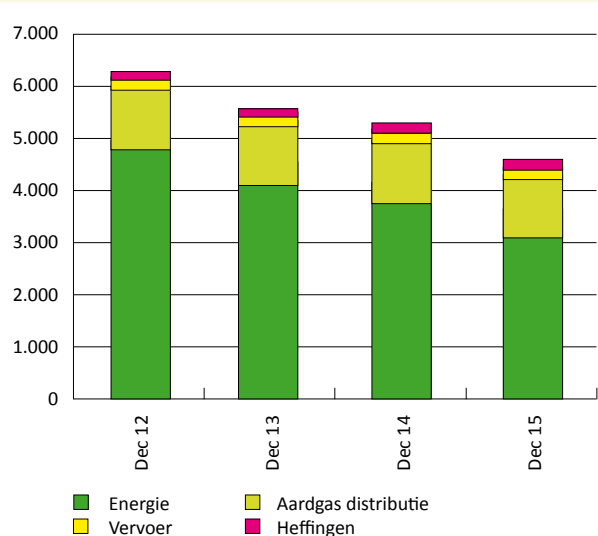

Opmerking: voor huishoudelijke afnemers, tot 2012 btw in de verschillende prijsonderdelen, vanaf 2013 btw apart.
Bron: VREG.

5.120 Aardgasfactuur kleine professionele afnemers

Evolutie en verdeling van de aardgasfactuur voor kleine professionele afnemers, van december 2012 tot december 2015, in euro.

Bron: VREG.

De gewogen gemiddelde aardgasprijs ligt in december 2015 zowel voor huishoudelijke (-12%) als kleine professionele afnemers (-13%) lager dan in december 2014. Voornamelijk door de afgenomen prijscomponent energiekost.

De verhouding tussen de samenstellende aardgasprijsonderdelen voor huishoudelijke afnemers bedraagt in december 2015: 53% energiekost, 24% aardgasdistributie, 3% vervoer, 3% heffingen en 17% btw.

Elektriciteits- en aardgasnetwerk

Uit internationale vergelijkingen blijkt dat de betrouwbaarheid van de elektriciteits- en aardgasvoorziening in het Vlaamse Gewest zeer hoog is. Het aantal en de duur van de stroom- en aardgasonderbrekingen zijn beperkt. De Vlaamse onderbrekingscijfers zijn vergelijkbaar zijn met die van Nederland en Duitsland, die in Europa tot de laagst vermelde behoren.

In 2015 werd de stroomvoorziening van een Vlaamse afnemer gemiddeld 0,37 keer onderbroken door incidenten op het middenspanningsnet en 0,04 keer door een incident op het laagspanningsnet. Op basis van dit gegeven wordt een Vlaamse klant gemiddeld eens in de 2,4 jaren door een stroomonderbreking getroffen.

De onbeschikbaarheid is voornamelijk het gevolg van defecten op middenspannings- en hoogspanningskabels, al dan niet veroorzaakt door derden.

Een gebruiker op het middenspanningsnet had in 2015 gemiddeld 15 minuten en 5 seconden geen elektriciteit als gevolg van incidenten, een sterke daling ten opzichte van 2013 en 2014. Sinds 2005 is er een positieve trend waarneembaar.

De onderbrekingsduur op het laagspanningsnet bedroeg in 2015 gemiddeld 4 minuten en 59 seconden.

Incidenten op laagspannings- en middenspanningsnet samen veroorzaken bij de laagspanningsnetgebruiker een gemiddelde spanningsonderbreking van 20 minuten en 4 seconden, zowat 2 minuten en 2 seconden beter dan vorig jaar.

5.121 Stroom- en gasonderbrekingen

Evolutie van de frequentie en de duur van de stroom- en gasonderbrekingen op het distributienet, van 2006 tot 2015.

		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Laagspanningsnet	Frequentie onderbrekingen			0,06	0,05	0,06	0,06	0,05	0,05	0,04	0,04
	Duur onbeschikbaarheid			0:06:23	0:05:35	0:07:04	0:07:36	0:06:24	0:07:15	0:05:57	0:04:59
Middenspanningsnet	Frequentie onderbrekingen	0,68	0,56	0,55	0,51	0,51	0,48	0,52	0,47	0,42	0,37
	Duur onbeschikbaarheid	0:28:22	0:22:19	0:22:07	0:21:30	0:20:06	0:17:55	0:19:39	0:19:24	0:16:09	0:15:05
Aardgasnet	Duur onbeschikbaarheid	0:06:00	0:06:00	0:05:00	0:05:00	0:05:30	0:07:12	0:06:24	0:06:54	0:05:14	0:04:04

Bron: VREG.

5.122 Slim net

Indicatoren rond slimme elektriciteitsnetten, van 2010 tot 2015.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Slimme meters						
Aantal AMR gemeten punten MS	13.042	14.353	15.934	17.330	18.112	18.714
Aandeel AMR gemeten toegangspunten in MS	64,5%	69,1%	72,4%	77,5%	81,0%	83,4%
Aantal AMR gemeten punten LS	7.589	9.315	11.347	12.755	13.353	13.760
Aandeel AMR gemeten toegangspunten in LS	0,2%	0,3%	0,3%	0,4%	0,4%	0,4%
Aantal geïnstalleerde slimme elektriciteitsmeters	3.268	3.285	3.709	28.709	29.395	29.978
Aandeel slimme meters in gemeten toegangspunten op LS	0,1%	0,1%	0,1%	0,9%	0,9%	0,9%
Geavanceerde sensoren						
Aantal telebediende schakelaars / km net	0,08	0,10	0,10	0,11	0,12	0,11
Aantal distributienetgebruikers / aantal telebediende schakelaars	400	303	282	276	266	267
Aantal telegelezen spanningspunten / aantal cabines	1,10%	1,12%	3,23%	4,34%	5,96%	7,02%
Aantal telegelezen stroommeetpunten / aantal cabines	4,91%	5,21%	7,13%	8,05%	9,68%	10,86%
Flexibiliteit						
Aantal regelbare productie installaties			311	284	286	443
Vermogen van regelbare productie installaties (MW)			742	983	1067	1146

Bron: VREG.

De gemiddelde onbeschikbaarheid van de toegang tot het aardgasnet werd per afnemer geschat op 4 minuten en 4 seconden in 2015. Deze onbeschikbaarheid is nagenoeg volledig toe te schrijven aan geplande werken. Dit heeft meestal geen al te grote impact op het gebruikerscomfort aangezien geplande werken op voorhand moeten aangekondigd worden of in overleg gebeuren met de getroffen eindafnemers.

Tussen 2010 en 2015 werden in totaal 29.978 slimme meters geïnstalleerd in het kader van een aantal pilootprojecten van de netbeheerders. 83,4% van de meetpunten op middenspanning (MS) zijn op afstand uitleesbaar (AMR) ten opzichte van 64,5% in 2010.

13.760 kleine industriële verbruikers op laagspanning (LS) met een aansluitingsvermogen >56 kVA werden ook al uitgerust met een telegelezen meter.

Ook de middenspanningscabines worden meer en meer uitgerust met telebediende schakelaars en sensoren wat de onderbrekingsduur verbetert. De evolutie van deze elementen wordt opgevolgd als indicator voor de uitrol van slimme netten.

Het totale vermogen van de 443 regelbare productie-installaties (gemiddeld 2,6 MW) zit globaal genomen op het niveau van een grote productiecentrale.

Netverliezen worden gedefinieerd als het verschil tussen de geïnjecteerde elektriciteit vanuit andere netten of lokale productie-eenheden aangesloten op het distributienet en de afgenomen elektriciteit door distributienetgebruikers aangesloten op het distributienet.

Voor Vlaanderen is het netverlies beperkt tot enkele procenten.

5.123 Distributienetverlies

Evolutie van het distributienetverlies, van 2009 tot 2012, in %.

	2009	2010	2011	2012
Distributienetverlies	3,81	4,12	3,73	3,72

Bron: VREG.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

- Aernouts, K., Jaspers, K. & Wetzels, W. (2016). *Energiebalans Vlaanderen 1990-2015*. Mol: VITO.
- Jaspers, K., Aernouts, K. & Wetzels, W. (2016). *Inventaris hernieuwbare energiebronnen Vlaanderen 2005-2015*. Mol: VITO.
- Wetzels, W., Aernouts, K. & Jaspers, K. (2016). *Inventaris warmte-krachtkoppeling Vlaanderen 1990-2015*. Mol: VITO.
- Turtelboom, A. (2014). *Beleidsnota Energie 2014-2019*. Brussel: Vlaams Parlement.
- Turtelboom, A. (2015). *Beleidsbrief Energie 2015-2016*. Brussel: Vlaams Parlement.
- Vlaams Energieagentschap (2016). *Cijferrapport: 10 jaar Energieprestatieregeling. Procedures, resultaten en energetische karakteristieken van het Vlaamse gebouwenbestand, periode 2006-2015*. Brussel.
- VREG (2016). *Marktrapport 2015*. Brussel.
- VREG (2016). *Sociale statistieken 2015*. Brussel.
- VREG (2016). *De kwaliteit van de dienstverlening van de elektriciteitsdistributienetbeheerders en de beheerder van het plaatselijk vervoernet in het Vlaamse Gewest in 2015*. Brussel.
- VREG (2016). *De kwaliteit van de dienstverlening van de aardgasnetbeheerders in het Vlaamse Gewest in 2015*. Brussel.

- Vlaamse Milieumaatschappij (VMM): <http://www.vmm.be>
- Milieu- en natuurrapport (MIRA): <http://www.milieurapport.be>
- Milieubeleidsplan: <http://www.milieubeleidsplan.be>
- Het energie- en milieu-informatiesysteem van het Vlaamse Gewest (EMIS): <http://www.emis.vito.be>
- Vlaams Energieagentschap: <http://www.energiesparen.be>
- Vlaamse Reguleringsinstantie voor de elektriciteits- en gasmarkt: <http://www.vreg.be>
- Vlaamse Instelling voor Technologisch Onderzoek (VITO): <http://www.vito.be>

DEFINITIES

Bruto binnenlands energieverbruik Primair energieverbruik, verminderd met de internationale scheepvaart- en luchtvaartbunkers (geleverde hoeveelheden energiedragers (hoofdzakelijk brandstof) aan zeeschepen of vliegtuigen die naar buitenlandse havens varen of op buitenlandse luchthavens vliegen).

Primair energieverbruik Hoeveelheid energie die een geografische entiteit nodig heeft om gedurende de bestudeerde periode aan de vraag naar energie te kunnen voldoen. Het primair energieverbruik is gelijk aan de som van de primaire energieproductie en de netto invoer van energie.

ETS Het gros van de CO₂-uitstoot in de sectoren industrie en energie wordt gereguleerd via een systeem van Europese emissiehandel (ETS). De doelstelling die Europa aan de lidstaten oplegt tegen 2020 heeft enkel nog betrekking op het niet-ETS gedeelte (niet-ETS industrie, transport, gebouwen en landbouw).

Bruto elektriciteitsverbruik Verbruik inclusief zelfproductie verbruikt on site + netverliezen + eigenverbruik centrales.

Energie-intensiteit Het bruto binnenlands energieverbruik (in kilogram olie-equivalenten) gedeeld door het bruto binnenlands product (in 1.000 euro, kettingeuro's met als referentiejaar 2005).

Graaddagen Eenheid gebruikt om de verwarmingsbehoefte in een jaar te bepalen. Elke gemiddelde etmaaltemperatuur wordt vergeleken met een constant etmaalgemiddelde van 15°C, dat wil zeggen elke graad die de gemiddelde etmaaltemperatuur beneden de 15°C ligt, wordt een graaddag genoemd. Alle etmalen van het jaar opgeteld, leveren het aantal graaddagen per jaar op. Hoe meer graaddagen een jaar heeft, hoe kouder het geweest is en hoe meer brandstof voor verwarming nodig was.

BLIKVANGERS

- Het aantal landbouwbedrijven is tussen 2000 en 2015 met 41% afgenomen. Er is een voortdurende schaalvergroting, ten opzichte van 2000 is de gemiddelde bedrijfsoppervlakte met meer dan de helft toegenomen tot 25,4 ha. Ook opereren steeds meer landbouwbedrijven onder de vennootschapsvorm. Bijna 15% van de landbouwbedrijven in Vlaanderen is in 2013 een vennootschap (figuur 5.127).
- De eindproductiewaarde van de land- en tuinbouwsector in 2015 wordt geraamd op 5,4 miljard euro of een verdere inkrimping met 1,7% ten opzichte van 2014. De veeteelt ziet zijn omzet voor het tweede jaar op rij fors slinken. Toch doet de daling van de intermediaire kosten en de toename van de netto subsidies, vooral dankzij het ketenoverleg, de netto toegevoegde waarde - als indicator voor het globale inkomen van de land- en tuinbouwactiviteit - stijgen met 3% ten opzichte van 2014 tot 1,2 miljard euro (figuur 5.130).
- De Vlaamse landbouwconjunctuurindex zakt in het voorjaar van 2016 naar een nieuw dieptepunt. De tevredenheid over de afgelopen zes maanden en het optimisme over de komende zes maanden nemen af, zodat de index strandt op 62. Alle deelsectoren doen het minder goed (figuur 5.132).
- In 2015 bedraagt de totale aanvoer in de visserij 22,5 ton (-7%) met een aanvoerwaarde van 81,8 miljoen euro (+0,7%). De lichte terugval in de aanvoer werd volledig gecompenseerd door betere visprijzen. Daarnaast waren ook de significant lagere gasoliekosten positief voor de rendabiliteit van de sector (figuren 5.149 en 5.150).

Dankzij het zachte klimaat, de rijke bodems en een lang groeiseizoen is Vlaanderen binnen Europa een ideale regio voor landbouwproductie. De professionalisering, verduurzaming en schaalvergroting in de land- en tuinbouw zetten zich in Vlaanderen, net zoals in de rest van Europa, in snel tempo door. De Vlaamse land- en tuinbouw is uitermate exportgericht. Vlaanderen neemt vier vijfde van de Belgische landbouwexport voor zijn rekening.

Het is deze toppositie die Vlaanderen wil handhaven en waar mogelijk verbeteren. Een performante landbouw heeft daarbij niet alleen aandacht voor de economische aspecten maar ook voor sociale en milieuaspecten. Dat alles gekaderd binnen het Europese landbouwbeleid, dat het gemeenschappelijk kader vormt waarbinnen lidstaten hun eigen accenten kunnen leggen.

Het eerste deel van dit hoofdstuk schetst de structuur van de Vlaamse landbouw en zijn bedrijven. Vervolgens worden de economische, sociale en milieuaspecten besproken. Een volgend deel biedt een inzicht in een aantal instrumenten die voorhanden zijn om het landbouwbeleid uit te werken. Tot slot komt de visserijsector aan bod die lokaal een belangrijke rol speelt, maar die het economisch moeilijk heeft.

Landbouwstructuur

In dit deel komen het landbouwareaal, de veestapel, de landbouwbedrijven en de biologische landbouw aan bod.

Landbouwareaal

Landbouw beslaat 45% van de totale Vlaamse grondoppervlakte. Vlaanderen telt in 2015 609.098 ha landbouwareaal, een afname met 4,4% sinds 2000. Deze daling is vooral toe te schrijven aan een afname van de oppervlakte weiden, grasland en voedergewassen. Ook de oppervlakte braakland is sterk teruggelopen.

Weiden, grasland en voedergewassen nemen 56% van het landbouwareaal in. Dit illustreert het grote belang van de rundveehouderij: op de helft van de Vlaamse landbouwbedrijven worden runderen gehouden.

De akkerbouw is goed voor 35% van het landbouwareaal. In de akkerbouw is de graanteelt de grootste activiteit, het telen van aardappelen en suikerbieten komt op respectievelijk de tweede en derde plaats. Het akkerbouwareaal neemt de jongste jaren af door de sterke terugloop van de suikerbieten teelt als gevolg van het verminderen van het Belgisch suikerquotum in het kader van de Europese herstructurering

5.124 Landbouwareaal

Evolutie van het landbouwareaal, in 2000 en van 2010 tot 2015, in ha en %.

		2000	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Totale oppervlakte cultuurgrond	ha	636.876	616.866	613.860	618.183	622.738	616.301	609.098
Weiden, grasland en voedergewassen	ha	361.375	338.852	338.620	345.847	351.544	347.236	342.285
Akkerbouw waarvan	ha	219.736	224.872	224.428	221.472	218.955	216.079	212.507
granen voor de korrel *	%	59,0	66,4	63,4	68,4	65,4	64,6	66,8
aardappelen	%	19,3	20,0	20,8	16,1	19,1	20,1	19,8
suikerbieten	%	15,4	9,2	9,5	9,3	9,6	9,2	8,3
Tuinbouw waarvan	ha	47.901	49.989	50.110	49.211	50.539	51.338	51.699
groenten	%	54,0	55,6	55,6	53,5	54,5	55,7	55,2
fruit	%	33,4	32,2	32,1	34,0	33,5	32,8	32,9
andere	%	12,6	12,1	12,2	12,5	12,0	11,5	11,9
Overige **	ha	7.864	3.153	702	1.652	1.700	1.648	2.607

* Met inbegrip van de droog en vochtig geoogste korrelmais.

** Bijna uitsluitend braakland.

Bron: ADS, bewerking Departement Landbouw en Visserij.

van de suikersector.

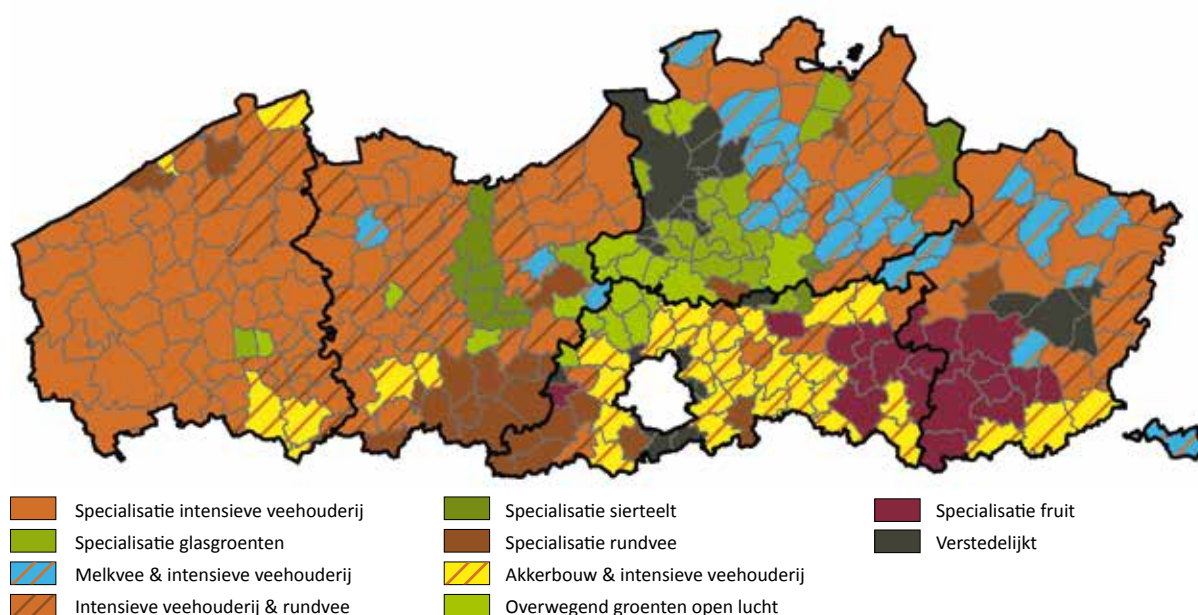
De tuinbouw neemt ten slotte slechts 8,5% in van het areaal, maar staat wel in voor bijna een derde van de Vlaamse landbouwmomzet. Ruim de helft van dat areaal wordt gebruikt voor de groenteteelt, de fruitteelt neemt een derde in en de resterende oppervlakte wordt gebruikt voor de sierteelt.

De agrarische productie vindt voornamelijk plaats op bedrijven die gespecialiseerd zijn in een bepaalde productierichting. Het merendeel van de landbouwbedrijven in Vlaanderen is gespecialiseerd in een van de drie sectoren, met veeteelt als de belangrijkste specialisatie, gevolgd door akkerbouw en tuinbouw. De specialisatie is regionaal gebonden, wat blijkt uit de landbouwtyperingskaart.

De regio's gespecialiseerd in één activiteit zijn duidelijk herkenbaar: fruit rond Sint-Truiden, glasgroenten ten noorden van Sint-Katelijne-Waver, sierteelt ten oosten van Gent, rundvee in de Vlaamse Ardennen en het Pajottenland en ten slotte intensieve veehouderij (varkens en pluimvee) verspreid over West-Vlaanderen, het Meetjesland, het Land van Waas en de Kempen. Rond Mechelen is er een streek met overwegend openluchtgroenten. In de omgeving van Leuven komt akkerbouw in combinatie met intensieve veehouderij voor. De Gentse sierteeltstreek wordt omgeven door een gebied met de combinatie intensieve veehouderij en rundvee. De streek rond Geel, Malle en Peer wordt geklasseerd als melkvee en intensieve veehouderij.

5.125 Landbouwtyperingskaart

Groepering van gemeenten met een gelijkaardige land- of tuinbouwactiviteit in 2012.

Bron: Departement Landbouw en Visserij, ADS en NGI-AGIV.

5.126 Veestapel

Evolutie van de veestapel, in 2000 en van 2010 tot 2015, in aantal dieren.

	2000	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Runderen waarvan	1.558.075	1.303.865	1.302.248	1.269.405	1.255.400	1.299.984	1.321.005
melkkoeien	327.067	285.125	279.190	279.171	285.346	290.513	304.304
zoogkoeien	182.913	175.096	174.400	175.394	168.840	152.368	153.268
Varkens waarvan	7.051.094	6.037.133	6.151.167	6.227.520	6.154.350	6.007.242	5.981.191
biggen	2.024.876	1.617.417	1.625.296	1.649.729	1.630.588	1.584.517	1.590.679
mestvarkens (vanaf 50 kg)	2.617.206	2.649.275	2.723.891	2.803.577	2.847.839	2.721.333	2.684.869
zeugen	690.345	505.930	498.618	476.120	473.839	437.603	429.916
Pluimvee waarvan	36.663.318	29.125.264	31.628.280	30.151.029	30.759.774	28.720.217	32.128.295
vleeskippen	21.632.697	18.310.246	19.726.754	18.980.411	20.226.313	17.684.941	19.930.414
hennen	14.198.520	9.961.226	10.883.620	10.385.011	9.861.131	10.417.392	11.667.474

Bron: ADS.

Veestapel

Het aantal runderen ligt in 2015 15% lager dan in 2000. Door een combinatie van de Europese melkquota en de toename van de melkgift per koe was er een daling van het aantal melkkoeien. Door een verruiming van het quotum komen er de jongste jaren opnieuw melkkoeien bij. Het aantal koeien voor de vleesproductie (zoogkoeien) daalt de laatste jaren. De rundvleessector kampt dan ook met lage rentabiliteitscijfers.

Het aantal varkens ligt 15% lager dan in 2000. De afbouw van de varkensstapel voltrok zich tussen 1999 en 2004 als gevolg van een prijsdaling, de dioxinecrisis, het strengere mestbeleid en de opkoopregeling waarbij landbouwers die vrijwillig stopten met de productie van varkensmest op een vergoeding konden rekenen. Tussen 2008 en 2012 was er opnieuw een toename. De introductie van het mestactieplan of MAP 3 zorgde voor nieuwe expansiemogelijkheden, want varkensbedrijven mogen sindsdien groeien als ze kunnen aantonen dat ze

mest verwerken. De groei was toe te schrijven aan de kweek van mestvarkens, want het aantal zeugen is blijven dalen. De slechte rentabiliteitscijfers van de afgelopen jaren en de verplichte omschakeling naar groepshuisvesting voor zeugen (waarbij zeugen niet meer in individuele hokken mogen zitten als ze minstens 4 weken drachtig zijn) in 2013 zijn daar zeker niet vreemd aan. De laatste drie jaar slinkt de varkensstapel opnieuw.

De pluimveestapel is 12% kleiner dan in 2000. De afname is een gevolg van de dioxinecrisis, de vogelpest en het mestbeleid en treft zowel de leg- als de vleessector. Maar ook hier is er sinds 2008 opnieuw een toename. Deze toename houdt eveneens verband met de introductie van MAP 3.

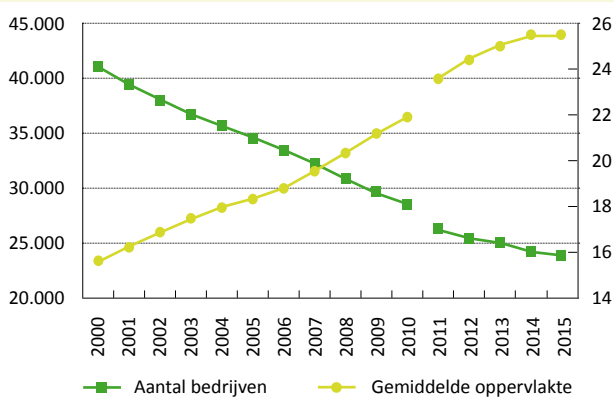
Landbouwbedrijven

Het aantal landbouwbedrijven is tussen 2000 en 2015 met 41% teruggelopen. Vooral de kleinere bedrijven stoppen, wat leidt tot een voortdurende schaalvergroting. Over dezelfde periode neemt de gemiddelde bedrijfsoppervlakte continu toe tot 25,4 ha in 2015.

Deze schaalvergroting is een normale evolutie die ook speelt in de andere takken van de economie. Investerings om te voldoen aan milieu-, voedselveiligheids- en dierenwelzijnseisen gaan meestal gepaard met een schaalvergroting. Op die manier kunnen de extra kosten waarmee deze investeringen gepaard gaan opgevangen worden. De continue verbetering van de techniek en de technologische ontwikkelingen maken het mogelijk om meer te produceren per ondernemer. Schaalvergroting in de land- en tuinbouw wordt ook beïnvloed door de bedrijven waarmee in de keten wordt samengewerkt, zowel toeleverende bedrijven als dienstverlenende bedrijven en afnemers van de productie. Bedrijfsleiders kunnen ook reageren op een dalende tendens van de verkoopprijzen door meer eenheden van hetzelfde product te produceren om zo hun inkomsten veilig te stellen en de kostprijs te drukken. Samenhangend met deze schaalvergroting is er een continue toename van de gemiddelde veebezetting per gespecialiseerd veebedrijf. Een gespecialiseerd rundveebedrijf telt ongeveer 134 runderen, een varkensbedrijf 2.070 varkens en een pluimveebedrijf 50.000 stuks pluimvee.

5.127 Land- en tuinbouwbedrijven

Evolutie van het aantal bedrijven (linkeras) en de gemiddelde oppervlakte in ha van de bedrijven (rechteras), van 2000 tot 2015.

Opm.: Vanaf 2011 is er een wijziging in de bevestigingsmethode van ADS waardoor er minder bedrijven zijn opgenomen in hun register. Tussen 2010 en 2011 is er dan ook een trendbreuk in de grafiek.

Bron: ADS.

5.128 Gemiddelde veebezetting

Evolutie van de gemiddelde veebezetting per gespecialiseerd rundvee-, varkens- en pluimveebedrijf op basis van standaardopbrengst, in 2005 en van 2010 tot 2015.

	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Aantal runderen per rundveebedrijf	86	106	111	113	119	129	134
Aantal varkens per varkensbedrijf	1.367	1.689	1.789	1.887	1.950	2.031	2.069
Aantal kippen per pluimveebedrijf	31.387	37.038	41.484	42.052	46.121	47.286	50.111

Bron: ADS, bewerking Departement Landbouw en Visserij.

Meer en meer landbouwbedrijven nemen ook de vorm aan van een vennootschap. Bijna 15% van de landbouwbedrijven in Vlaanderen is in 2013 een vennootschap. In 2000 was dat nog maar 4%.

Binnen Vlaanderen zijn er ook opmerkelijke verschillen tussen de provincies. Het aandeel is het hoogst in de provincies Antwerpen (24%) en Limburg (19%).

De keuze voor een vennootschap verschilt sterk volgens specialisatiegraad en -type. Gespecialiseerde pluimveebedrijven (30%), tuinbouwbedrijven (29%) en varkensbedrijven (26%) hebben het grootste aandeel vennootschappen. Gemengde bedrijven opteren zelden voor een vennootschap. Het aandeel vennootschappen neemt ook toe naarmate de economische bedrijfsomvang toeneemt. Bij de klasse '500.000 euro en meer' (gemeten in standaardopbrengst) heeft circa 39% gekozen voor een vennootschapsvorm. Het aandeel vennootschappen is ten slotte duidelijk groter bij bedrijven met jongere bedrijfsleiders.

Biologische landbouw

De groei van de biosector in Vlaanderen zet zich door in 2015. De sector telt eind 2015 370 bedrijven (+8% ten opzichte van 2014) die als producent gecertificeerd zijn ofwel een netto toe-

name van 27 bedrijven. Samen bewerkten ze een areaal van 5.343 hectare (+6%). Dat is een aandeel van 0,9% in het totale Vlaamse landbouwareaal.

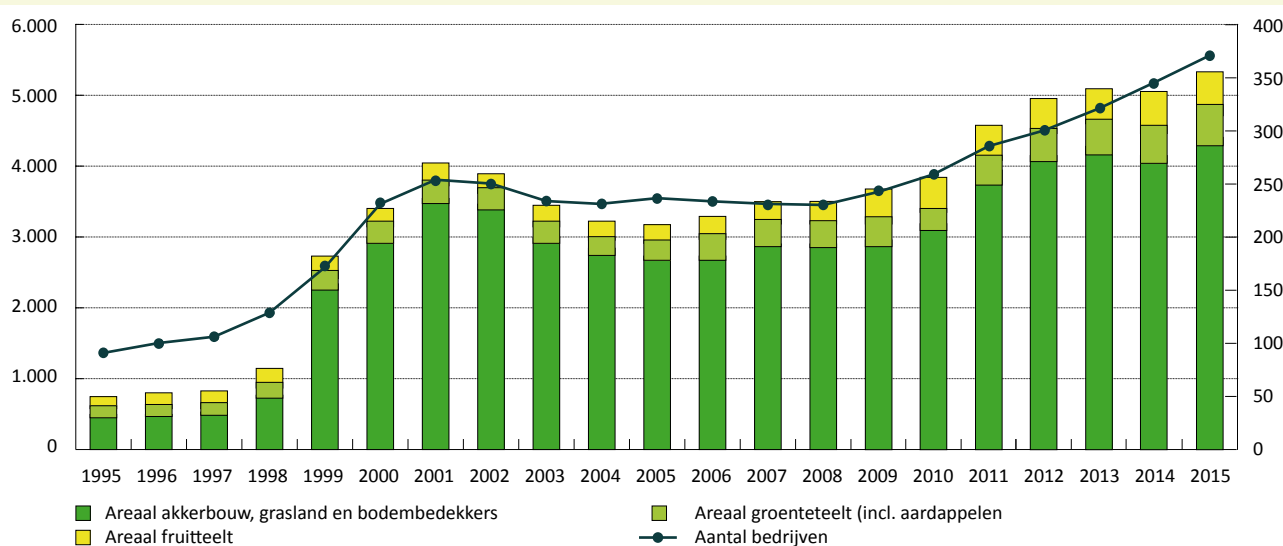
81% van de biologische bedrijven zijn gespecialiseerde bedrijven, ze halen hun opbrengsten dus hoofdzakelijk uit één productietak. De meest voorkomende specialisaties zijn groenten in openlucht (26%), dierlijke productie (17%), fruitteelt (15%) en akkerbouw (15%). Biologische bedrijven zijn ook vrij jonge bedrijven: precies de helft van de bestaande Vlaamse biologische bedrijven is aangemeld in de laatste vijf jaar. Daar staat tegenover dat 60% van de biobedrijven die voor 2010 gecertificeerd zijn, gestopt is.

Net geen derde van de biobedrijven (120 bedrijven) doet aan dierlijke productie. Een op de drie Vlaamse biobedrijven met dieren heeft enkel en alleen pluimvee. De totale biologische veestapel nam met 12% toe ten opzichte van 2014.

Het bio-areaal bestaat voor 46% uit grasland en gronden met natuurwaarde. 18% wordt ingenomen door bodembedekkers en 16% door akkerbouwgewassen. Aardappelen, groenten en kruiden nemen 11% van het bio-areaal in en fruit 9%. De akkerbouwgewassen en de categorie aardappelen, groenten en kruiden vertonen de belangrijkste areaaltoenames in 2015.

5.129 Biologische landbouw

Evolutie van het aantal bedrijven (rechters) en areaal in ha (linkers) met biologische landbouw, van 1995 tot 2015.

Bron: Departement Landbouw en Visserij op basis van Integra en Certisys.

De Belgische bestedingen aan biologische producten groeiden in 2015 met 18% en bedroegen 514 miljoen euro. Vlaanderen heeft hierin een aandeel van 237 miljoen euro. Het marktaandeel van bioproducten groeide ook verder. Binnen de verse voeding is het bio-aandeel in België gestegen van 2,3% naar 2,7%. Het grootste marktaandeel hebben de biologische vleesvervangers. Een op de vier gekochte vleesvervangers is biologisch.

Biologische versproducten zijn aan de kassa gemiddeld een derde duurder dan gangbare producten en dit prijsverschil blijft nagenoeg stabiel over de jaren heen. De klassieke supermarkt verloor terrein, maar blijft het grootste biokanaal. Op de tweede plaats volgt het gespecialiseerde kanaal (speciaalzaak/natuurvoeding/superettes, waaronder ook Bioplanet). De hard discount (Aldi, Lidl, ...) blijft bescheiden voor bio, maar groeit wel.

In 2015 trok Vlaanderen 3,9 miljoen euro uit voor de biosector, bijna 4% meer dan in 2014. De verdeling blijft gelijkaardig aan vorige jaren. 43% van de middelen komt rechtstreeks bij de biooer terecht in de vorm van hectaresteen, investeringssteun, bijdrage in controlekosten en bedrijfsadviesing. 22% werd besteed aan onderzoek en ontwikkeling, 20% aan keten- en marktontwikkeling en 15% aan communicatie, promotie en draagvlakverbreding. De uitgaven voor onderzoek namen met bijna 19% toe tot een bedrag van 863.000 euro. Bijna drie vierde van de onderzoeksuitgaven ging naar onderzoek naar gewasbescherming tegen ziekten en plagen en bodemzorg.

Economische aspecten

De economische aspecten van de landbouwsector worden besproken aan de hand van de omzet en de toegevoegde waarde, de evolutie van de landbouwconjunctuurindex en de buitenlandse handel in landbouwproducten.

Omzet en toegevoegde waarde

De eindproductiewaarde van de land- en tuinbouwsector in 2015 wordt geraamd op 5,4 miljard euro of een verdere inkrimping met 1,7% ten opzichte van 2014. De veeteelt ziet zijn omzet voor het tweede jaar op rij fors slinken, terwijl de akkerbouw en tuinbouw gemiddeld betere resultaten optekenen.

De veeteelt is in Vlaanderen de belangrijkste sector met 60% van de totale eindproductiewaarde. De drie voornaamste producten zijn varkens- en rundvlees en melk. In 2015 bedraagt de globale waarde van de veeteeltproducten naar schatting 3,3 miljard euro of een verdere terugval van 8,5% ten opzichte van 2014. Met uitzondering van de pluimveesector gaan alle veeteeltsectoren erop achteruit.

Na een daling van twee jaar tekent de productiewaarde van de tuinbouwproducten een stijging op van 6,4% en wordt voor 2015 geschat op 1,6 miljard euro. De tuinbouw neemt 29% van de totale productiewaarde voor zijn rekening, met groenten als grootste sector. Groenten en fruit nemen in waarde toe, maar de sierteelt ziet zijn omzet slinken.

De akkerbouw is met een aandeel van 11% in de totale eindproductiewaarde een kleinere sector. Granen en aardappelen zijn de twee voornaamste akkerbouwproducten. De waarde van de akkerbouwproducten tekent een gedeeltelijk herstel op na de zeer slechte resultaten van 2014 (+23%) en wordt geraamd op 591 miljoen euro.

De landbouwsector heeft de laatste jaren te kampen met hoge kosten. 2015 wordt echter gekenmerkt door een daling van die kosten. Volgens een eerste raming zou de waarde van het intermediair verbruik verminderen met 3% en 4 miljard euro bedragen. In 2015 lopen vooral de kosten voor veevoerders terug door lagere prijzen. Ook de kosten voor meststoffen en energie zijn afgenomen als gevolg van dalende prijzen.

Deze kostendaling en de toename van de netto subsidies, vooral dankzij het ketenoverleg, resulteren in een stijging van de netto toegevoegde waarde - als indicator voor het globale inkomen van de land- en tuinbouwactiviteit - met 3% ten opzichte van 2014 tot 1,2 miljard euro.

De intensieve productie van de Vlaamse landbouw leidt tot hoge opbrengsten per voltijdse arbeidskracht. De netto toegevoegde waarde per voltijdse arbeidskracht geeft een idee over het inkomen in de landbouwsector. Over de periode 2009-2013 behoort Vlaanderen met een gemiddelde waarde van 38.500 euro/VAK tot de kopgroep van de EU28, slechts voorafgaan door vier lidstaten: Denemarken, Nederland, België en het Verenigd Koninkrijk. Verder in de rij komen Duitsland, Frankrijk, Luxemburg en Zweden. Vooral lidstaten uit Zuid- en Oost-Europa blijven onder het Europese gemiddelde van 17.300 euro/VAK.

5.130 Waardecreatie land- en tuinbouw

Evolutie van de eindproductiewaarde, het intermediair verbruik en de netto toegevoegde waarde in lopende prijzen, in 2000 en van 2010 tot 2015, in miljoen euro.

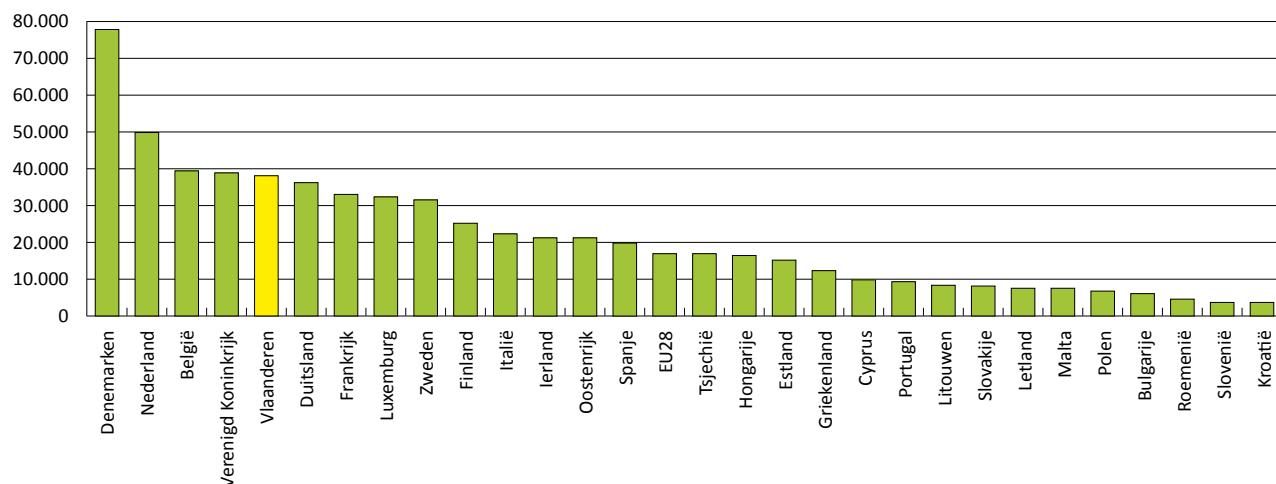
	2000	2010	2011	2012	2013	2014	2015*
Totale eindproductiewaarde	4.689	5.153	5.055	5.686	5.825	5.522	5.428
waarvan akkerbouw	386	591	488	668	627	481	591
waarvan tuinbouw	1.389	1.612	1.372	1.569	1.502	1.491	1.587
waarvan veeteelt	2.913	2.950	3.195	3.449	3.696	3.551	3.250
Intermediair verbruik (veevoerders, meststoffen, energie, ...)	2.945	3.611	4.001	4.210	4.296	4.105	3.993
Netto toegevoegde waarde	1.518	1.345	855	1.257	1.285	1.162	1.200

* Voorlopige cijfers.

Bron: Departement Landbouw en Visserij.

5.131 Netto toegevoegde waarde per voltijdse arbeidskracht

Netto toegevoegde waarde per voltijdse arbeidskracht, gemiddelde over de periode 2009-2013, in euro.

Bron: Departement Landbouw en Visserij op basis van FADN-database.

Landbouwconjunctuurindex

De halfjaarlijkse landbouwconjunctuurbarometer werd ontwikkeld om inzicht te krijgen in de economische schommelingen, het ondernemersvertrouwen en de geplande investeringen in de land- en tuinbouwsector. De bevraging gebeurt bij de circa 750 bedrijven die deel uitmaken van het Vlaams Landbouwmonitoringsnetwerk.

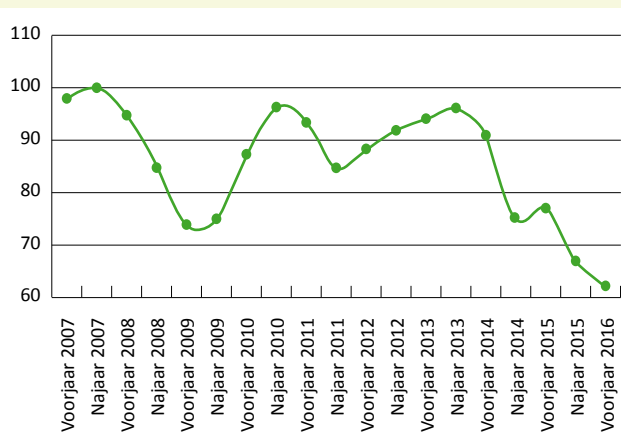
De Vlaamse landbouwconjunctuurindex zakt in het voorjaar van 2016 naar een nieuw dieptepunt. De tevredenheid over de afgelopen zes maanden en het optimisme over de komende

zes maanden nemen af, zodat de index strandt op 62. Bij een waarde van 100 zijn er evenveel negatieve als positieve antwoorden. Alle deelsectoren doen het minder goed.

Door de aanhoudende lage verkoopprijzen staat het landbouwincome nog steeds onder druk. Door het Russisch invoerverbod van 2014 zijn landbouwers nog altijd op zoek naar nieuwe exportkanalen. Eind 2015 ontving de vleses- en varkenshouderij een eenmalige rechtstreekse steun van Europa en via het ketenoverleg werd beslist om een crisistoelag te verlenen aan de melkvee- en varkenshouderij.

5.132 Landbouwconjunctuurindex

De evolutie van de Vlaamse landbouwconjunctuurindex, van het voorjaar 2007 tot het voorjaar 2016.

De berekening gebeurt op basis van vragen over de economische situatie van het bedrijf. De antwoorden worden geëxtrapolerd naar de totale Vlaamse landbouwpopulatie. De index kan gaan van 0 (landbouwers unaniem negatief) tot 200 (landbouwers unaniem positief). Bij een index van 100 zijn er evenveel negatieve als positieve antwoorden.

Bron: Departement Landbouw en Visserij.

Buitenlandse handel

In 2015 bedraagt de invoer van agrarische producten 35,9 miljard euro (1,4% meer dan in 2014), de uitvoer is goed voor 41,8 miljard euro (+4,5%). Het agrarische handelsoverschot neemt zo toe tot 6 miljard euro. Agrarische producten (incl. visserij, meststoffen, machines, gewasbeschermingsmiddelen) hebben een aandeel van 10,5% in alles wat in ons land ingevoerd wordt en 11,6% in alles wat uitgevoerd wordt. Dat wijst op het belang van de agrosector voor de Belgische handel. Het Vlaamse aandeel in de totale agrarische handel wordt op basis van gegevens van de Nationale Bank geraamd op 81% voor de invoer en 82% voor de uitvoer.

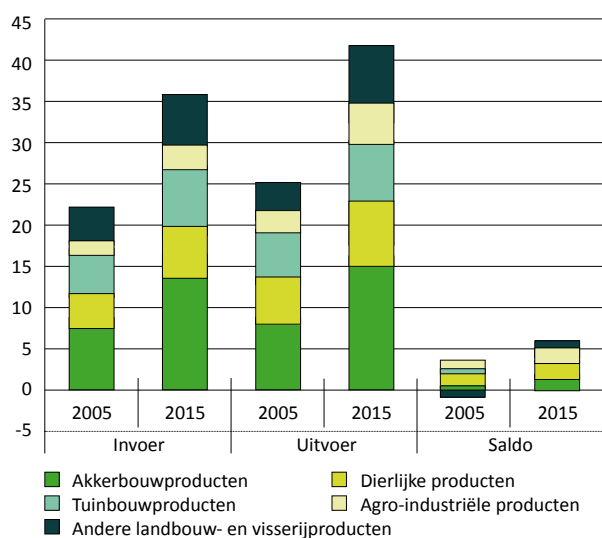
Akkerbouwproducten vertegenwoordigen in 2015 veruit de hoogste in- en uitvoerwaarde. België voert voor 13,7 miljard euro aan akkerbouwproducten in en voor 15 miljard euro uit. Dat resulteert in een handelsoverschot van 1,3 miljard euro. Producten als cacao, plantaardige oliën en koolzaad worden massaal ingevoerd uit niet-EU-landen. Aardappelbereidingen, banketbakkerswerk en chocoladeproducten zijn belangrijke exportproducten.

België boekt vooral een handelsoverschot bij de dierlijke producten (2 miljard euro) en de agro-industriële producten

5.133 Agrarische handel

Opsplitsing van de agrarische handel in diverse productcategorieën in 2005 en 2015, België, in miljard euro.

Agro-industriële product en: meststoffen, bestrijdingsmiddelen en landbouwmaterieel; Andere landbouw- en visserijproducten: vis en andere zeeproducten, dranken en veevoeders.

Bron: Eurostat, bewerking Departement Landbouw en Visserij.

(eveneens 2 miljard euro). Bij de dierlijke producten bestaat 40% van de uitvoerwaarde uit zuivelproducten en 37% uit vers vlees, vooral vers varkensvlees. Net iets minder dan de helft van de invoerwaarde bestaat uit zuivelproducten. Meststoffen nemen het grootste aandeel van de agro-industriële producten in, met 37% van de invoerwaarde en 39% van de uitvoerwaarde voor deze productgroep.

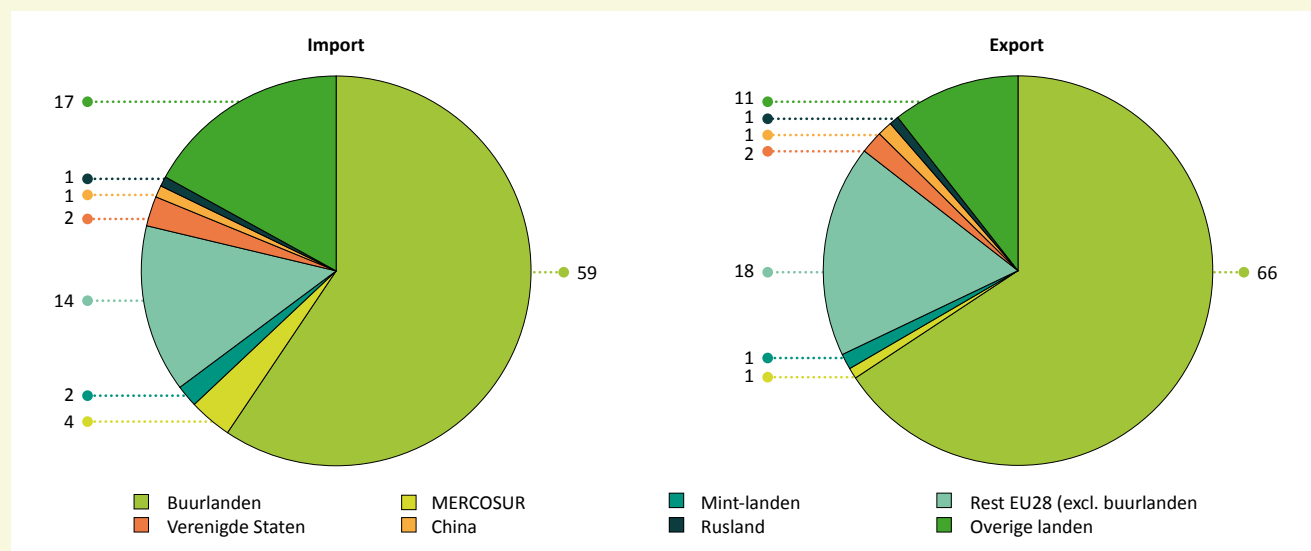
Bij de tuinbouwproducten valt vooral de invoer van tropische vruchten op. Het betreft voornamelijk bananen uit Colombia (385 miljoen euro), Ecuador (207 miljoen euro) en Costa Rica (179 miljoen euro). 87% van alle ingevoerde bananen wordt verder doorgevoerd binnen Europa. België voert ook voor 952 miljoen euro aan fruitsappen in. Belangrijke exportproducten zijn diepvriesgroenten (1.174 miljoen euro) en fruitsappen (869 miljoen euro). Zuidvruchten, diepvriesgroenten en fruitsappen zijn samen goed voor bijna de helft van de totale uitvoerwaarde van tuinbouwproducten in België. Bij verse groenten (808 miljoen euro) ging de export erop vooruit, terwijl er bij de sierteelt (542 miljoen euro) geen reden tot juichen was. Door de Ruslandcrisis was er in 2015 voor het tweede jaar op rij een klein handelstekort (62 miljoen euro) voor de tuinbouwproducten.

Bij de andere landbouw- en visserijproducten heeft 41% van de invoer en 40% van de uitvoer betrekking op dranken. België voert vooral wijn, water en frisdranken in uit Frankrijk. Bier is sterk exportgericht. Meer dan 62% van de productie is voor het buitenland bestemd, zowel binnen de EU als derde landen zoals de Verenigde Staten en China. De exportwaarde klimt duidelijk boven het miljard euro.

De agrarische handel vindt vooral plaats met de buurlanden. De invoer uit de buurlanden heeft een aandeel van 59% in de totale importwaarde in 2015, de export naar de buurlanden haalt een aandeel van 66%. De tweede belangrijkste landengroep vormen de overige EU28-landen, goed voor 14% van de invoer en 18% van de uitvoer. De agrohandel met de MERCOSUR-landen vertoont een handelstekort van 906 miljoen euro. Ook met de MINT-landen (112 miljoen euro) en de Verenigde Staten (105 miljoen euro) is er een tekort op de balans. Wel is er een handelsoverschot in de handel met China (159 miljoen euro) en Rusland (37 miljoen euro).

5.134 Handelspartners

Aandeel van de verschillende landengroepen in de totale agrarische in- en uitvoerwaarde, in 2015, in %.

Opmerking: MINT= Mexico, Indonesië, Nigeria en Turkije; MERCOSUR = Brazilië, Venezuela, Argentinië, Paraguay, Uruguay. Bolivia treedt in 2016 toe. Bron: Departement Landbouw en Visserij op basis van Eurostat (Comext).

5.135 Tewerkstelling

Evolutie van de tewerkstelling in de landbouwsector, in 2001 en van 2007 tot 2013, in aantal personen en voltijdse arbeidskrachten.

		2001	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Regelmatig tewerkgestelde personen	N	72.066	62.511	60.563	58.635	56.575	51.530	52.302	51.583
mannen	%	65,5	64,6	64,6	64,7	65,0	65,7	65,3	65,4
vrouwen	%	34,5	35,4	35,3	35,3	35,0	34,3	34,7	34,6
Voltijdse arbeidskrachten *	N	53.107	46.783	46.000	44.590	44.058	40.828	41.249	41.141

* Minstens 38 uur per week of 20 dagen per maand.
Bron: ADS.

Het is belangrijk te vermelden dat België een doorvoerland is. Veel producten worden door andere Europese landen in- en uitgevoerd via onze havens. Ook is het zonneklaar dat niet alle agrarische producten voor menselijke consumptie bedoeld zijn. Denk aan werktuigen, meststoffen, sierteeltproducten, niet-eetbare producten van dierlijke oorsprong, oliën en vetten en restproducten. De uitvoerwaarde van de verse en verwerkte voedingsproducten bedroeg in 2015 31,7 miljard euro en de invoerwaarde 28,2 miljard euro.

Sociale aspecten van de landbouw

In dit deel komt de tewerkstelling en het inkomen in de landbouwsector aan bod en wordt binnen de sector gekeken naar de leeftijd van de bedrijfshoofden, het al dan niet hebben van opvolgers en de opleiding van de starters.

Tewerkstelling

Het aantal regelmatig tewerkgestelde personen in de landbouwsector is sinds 2001 met 28% afgenomen. In 2013 zijn

dat nog 51.583 personen. Een derde van hen zijn vrouwen, een aandeel dat constant blijft in de tijd. Omgerekend naar voltijdse arbeidskrachten en rekening houdend met de niet-regelmatig tewerkgestelden komt dat neer op 41.141 voltijdse arbeidskrachten. Bijna een derde daarvan (32%) is in 2013 tewerkgesteld op gespecialiseerde tuinbouwbedrijven. Met 76% van de regelmatig tewerkgestelde arbeidskrachten die tot de eigen familie behoren, behoudt de landbouw zijn uitgesproken familiale karakter. Toch daalt ook dat percentage. In 2001 bedroeg het aandeel nog 86%.

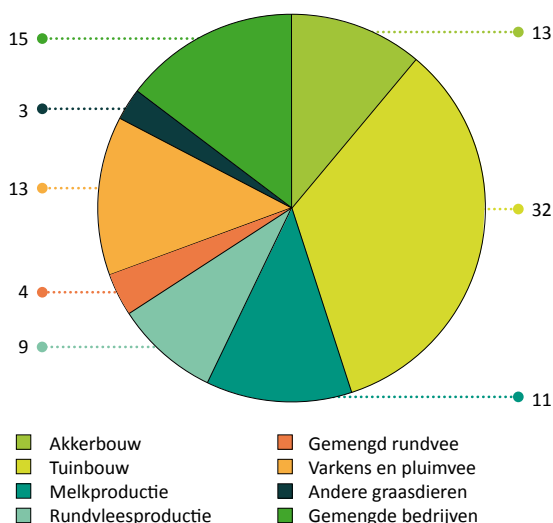
Inkomen

Uit de boekhoudgegevens van een 750-tal land- en tuinbouwbedrijven die deel uitmaken van het Landbouwmonitoringsnetwerk, blijkt dat het inkomen sterk schommelt over de jaren. Het inkomen in de tuinbouw daalt sterk na de goede resultaten van 2012. In de landbouwsector ligt het inkomen in 2013 iets lager dan het jaar ervoor.

Het globale inkomen maskeert echter een grote variatie tussen de subsectoren en tussen de bedrijven onderling.

5.136 Tewerkstelling naar productierichting

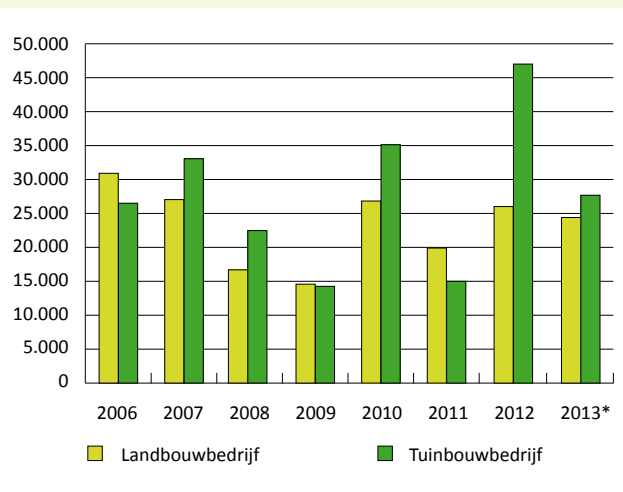
Indeling van de voltijdse arbeidskrachten naar productierichting op basis van standaardopbrengst, in 2013, in %.

Bron: ADS, bewerking Departement Landbouw en Visserij.

5.137 Arbeidsinkomen

Evolutie van het familiale arbeidsinkomen per familiale arbeidskracht voor land- en tuinbouwbedrijven, in euro, van 2006 tot 2013.

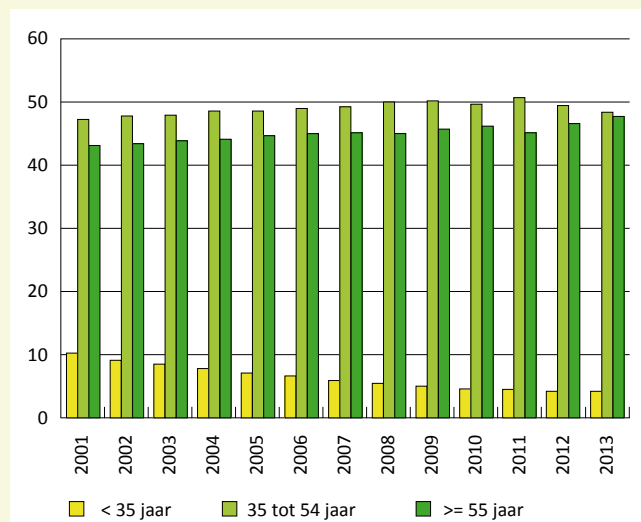

* Voorlopige cijfers.

Bron: Departement Landbouw en Visserij.

5.138 Leeftijd bedrijfshoofd

Evolutie van het aandeel van de bedrijfshoofden van landbouwbedrijven volgens leeftijdsklasse, van 2001 tot 2013, in %.

Bron: ADS, bewerking Departement Landbouw en Visserij.

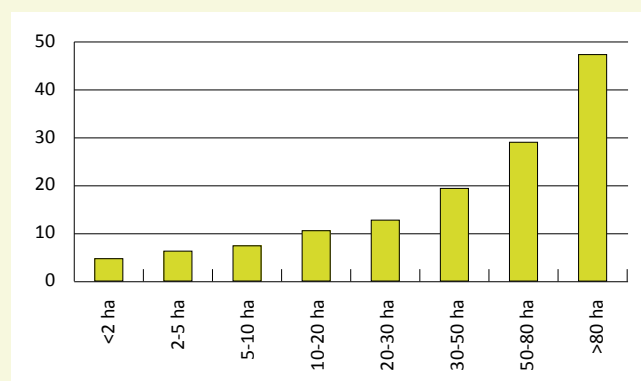
Binnen de landbouwsector komen de varkens- en de vleesvee-sector in 2013 als minst rendabele specialisaties naar voren. De akkerbouw scoort het best. Bij de tuinbouw behaalt het fruit in openlucht het hoogste arbeidsinkomen. De groentesector in openlucht behaalt de minst goede resultaten.

Leeftijd bedrijfshoofd

De gemiddelde leeftijd van de bedrijfshoofden van beroeps-landbouwbedrijven is de afgelopen jaren gestegen van 48 jaar in 2004 tot 52 jaar in 2013. In 2013 heeft slechts 4% van de bedrijven een bedrijfshoofd jonger dan 35 jaar, terwijl 48% ouder is dan 55 jaar.

5.139 Opvolging

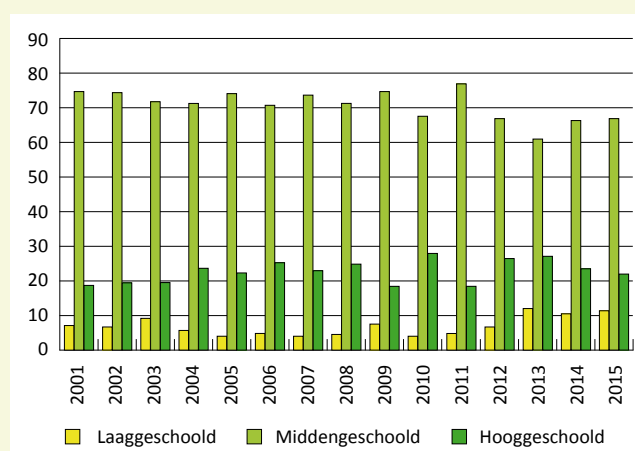
Aandeel bedrijfshoofden ouder dan 50 met vermoedelijke opvolger volgens bedrijfsoppervlakte in 2013, in %.

Bron: ADS, bewerking Departement Landbouw en Visserij.

5.140 Opleiding starters

Evolutie van de opleiding van starters in de land- en tuinbouw die steun gekregen hebben van het Vlaams Landbouwinvesteringsfonds, naar opleidingsniveau, van 2000 tot 2015, in %.

Laaggeschoold: maximaal lager secundair onderwijs; middengediplomeerd: hoger secundair onderwijs en de groep die een installatieattest behaalde; hooggeschoold: niet-universitair of universitair hoger onderwijs.
Bron: VLIF.

Het aandeel bedrijfshoofden ouder dan 55 jaar neemt het afgelopen decennium toe. Tegelijk is het aandeel jonger dan 35 jaar meer dan gehalveerd sinds 2001.

Opvolging

In 2013 beschikt slechts 13% van de bedrijfshoofden ouder dan 50 over een vermoedelijke opvolger. Steeds kapitaalintensievere productiesystemen, in combinatie met de huidige crisissituatie in de landbouw, zorgen voor een grote mate van onzekerheid. De opvolging stelt vooral problemen bij de bedrijven met een kleinere oppervlakte. Hoe groter de bedrijven, hoe groter het aandeel dat beschikt over een vermoedelijke opvolger.

Opleiding starters

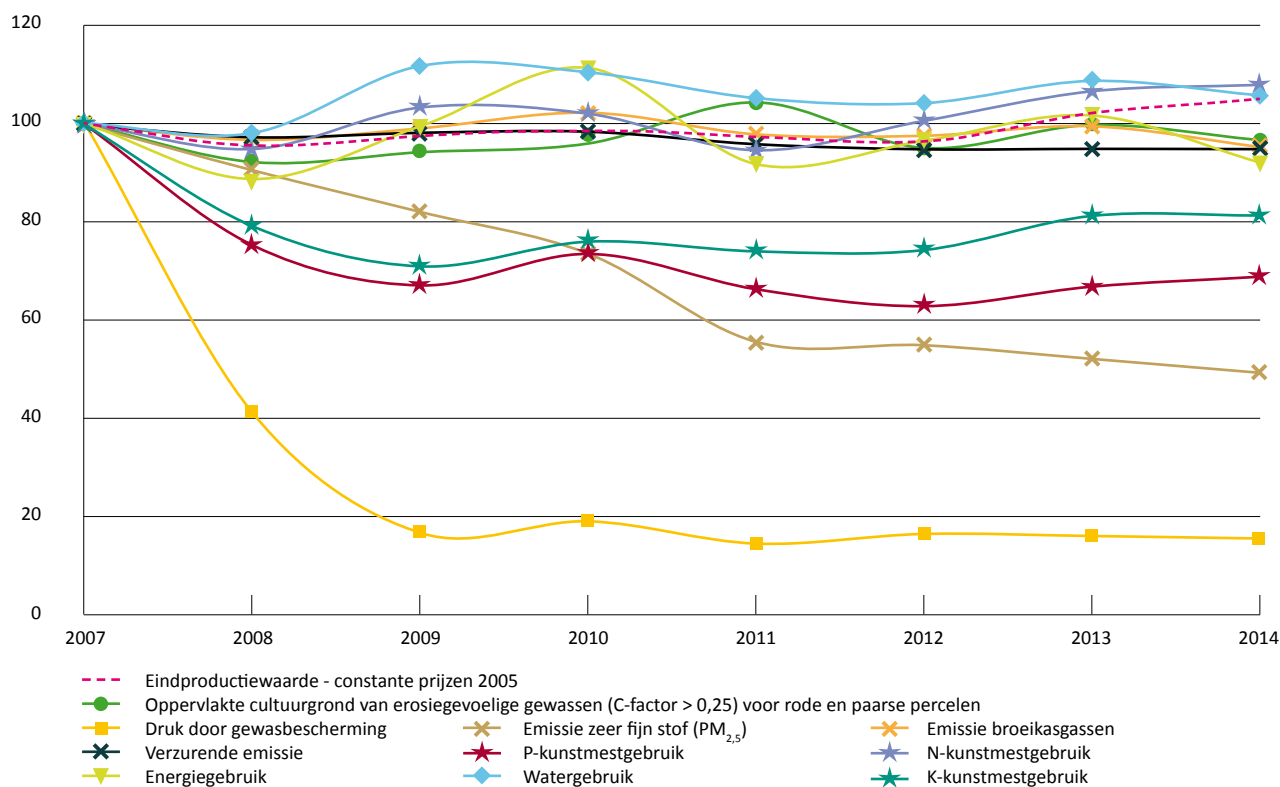
Van diegenen die een land- of tuinbouwbedrijf beginnen en in 2015 steun ontvangen van het Vlaams Landbouwinvesteringsfonds, is twee derde middengediplomeerd. Het aandeel met een hogere opleiding schommelt het voorbije decennium tussen de 20 en 30%. In 2015 is 11,4% van de starters laaggeschoold.

Landbouw en milieu

Om een beeld te krijgen van de eco-efficiëntie van de landbouw worden drukindicatoren tegenover een economische indicator geplaatst. Als drukindicatoren werden de gewaserosiegevoeligheid, het N-, P- en K-kunstmestgebruik, het watergebruik, het energiegebruik, de druk door gewasbescherming, de emissie van fijn stof en van broeikasgassen en de potentieel verzurende emissie gekozen. De economische indicator is eindproductiewaarde tegen constante prijzen.

5.141 Eco-efficiëntie

Index van de eco-efficiëntie van de landbouw, van 2007 tot 2014, index 2007 = 100.

Bron: Departement Landbouw en Visserij op basis van VMM, LNE, Eurostat.

In de periode 2007-2014 blijft de eindproductiewaarde min of meer stabiel om daarna licht te stijgen. De milieudrukindicatoren evolueren onderling verschillend ten opzichte van de eindproductiewaarde in die periode. Enkel voor de emissie van zeer fijn stof, het P- en K-kunstmestgebruik en de druk door gewasbeschermingsmiddelen is er een ont koppeling tussen de activiteit en de milieudruk en is er dus sprake van een verbeterde eco-efficiëntie. Drijvende kracht achter de sterke daling van het P-kunstmestgebruik is het gevoerde mestbeleid. Daarnaast spelen ook de stijgende prijzen van P-kunstmest een rol. De gunstige evolutie van de druk door gewasbeschermingsmiddelen kan verklaard worden door enerzijds de afname van het gebruik en anderzijds het uit handel nemen van de meest toxische producten. De daling van de emissie van zeer fijn stof hangt samen met de omschakeling naar aardgas. Daarentegen zijn de toenemende veestapel vanaf 2008 en het toenemende aantal WKK's in eigen beheer in de glastuinbouw belangrijke factoren die ervoor zorgen dat inspanningen voor het milieu zich niet vertalen in een daling van het energiegebruik, de emissie broeikasgassen en de potentieel verzurende emissie. Daarnaast is de oppervlakte erosiegevoelige gewassen op rode en paarse percelen, d.w.z. percelen met een hoge respectievelijk zeer hoge bodemerosiegevoeligheid, kleiner of gelijk ten opzichte van 2007 (uitgezonderd in het jaar 2011). Tot slot ligt het watergebruik hoger in de periode 2009-2014 ten opzichte van het jaar 2007, dat te kampen had met veel neerslag in februari, mei en juni.

De Vlaamse Regering besliste in april 2014 tot het instellen van een Programmatische Aanpak van de Stikstofdeposities (PAS). Deze programmatische aanpak beoogt het stelselmatig terugdringen van stikstofdeposities, voornamelijk via de lucht, zodat de habitattypes die ervoor gevoelig zijn uiterlijk in 2050 een gunstige staat van instandhouding kunnen bereiken en verdere achteruitgang van deze habitattypes intussen vermeden wordt. Dit wil zeggen dat een extra daling van de deposities wordt afgesproken met de betrokken sectoren, bovenop de daling die te verwachten is vanuit regulier beleid (mestdecreet, VLIF, MINA-plan, ...).

De stikstofdepositie omvat de droge en natte depositie van stikstofhoudende verbindingen (stikstofoxiden, ammoniakale stikstof en organisch stikstof) op Vlaamse bodem. Depositie is het resultaat van luchtverontreiniging, waar zowel Vlaamse als buitenlandse emissiebronnen toe bijdragen.

In 2012 bedroeg de gemiddelde stikstofdepositie in Vlaanderen 25,8 kg N/ha. De stikstofdepositie daalt in de tijd (-41% tussen 1990 en 2012 en -22% tussen 2000 en 2012) door de inspanningen om de uitstoot van stikstofverbindingen te beperken. De laatste jaren lijkt de dalende trend echter te stagneren. Ammoniakale stikstof levert de grootste bijdrage tot de stikstofdepositie (60% in 2012).

Door het effect van lokale emissiebronnen is de depositie zeer ongelijk gespreid in Vlaanderen. De stikstofdepositie varieerde

in 1990 tussen 17 en 182 kg N/ha. In 2012 lagen de uiterste depositiewaarden tussen 12 en 79 kg N/ha. In 2012 doet de depositie hoger dan 30 kg N/ha zich voornamelijk voor in landbouwintensieve gebieden in West-Vlaanderen, het noorden van Antwerpen en in beperktere mate het noorden van Oost-Vlaanderen. Ook in het noorden van Limburg is de depositie verhoogd, wat te verklaren is door de nabijheid van Nederlands-Limburg en het Duitse Ruhrgebied met hoge emissies. Deposities hoger dan 45 kg N/ha komen enkel nog voor op enkele plaatsen in West-Vlaanderen en het noorden van Antwerpen. Bepaalde autosnelwegen zijn zichtbaar als gebieden met depositie hoger dan 30 kg N/ha.

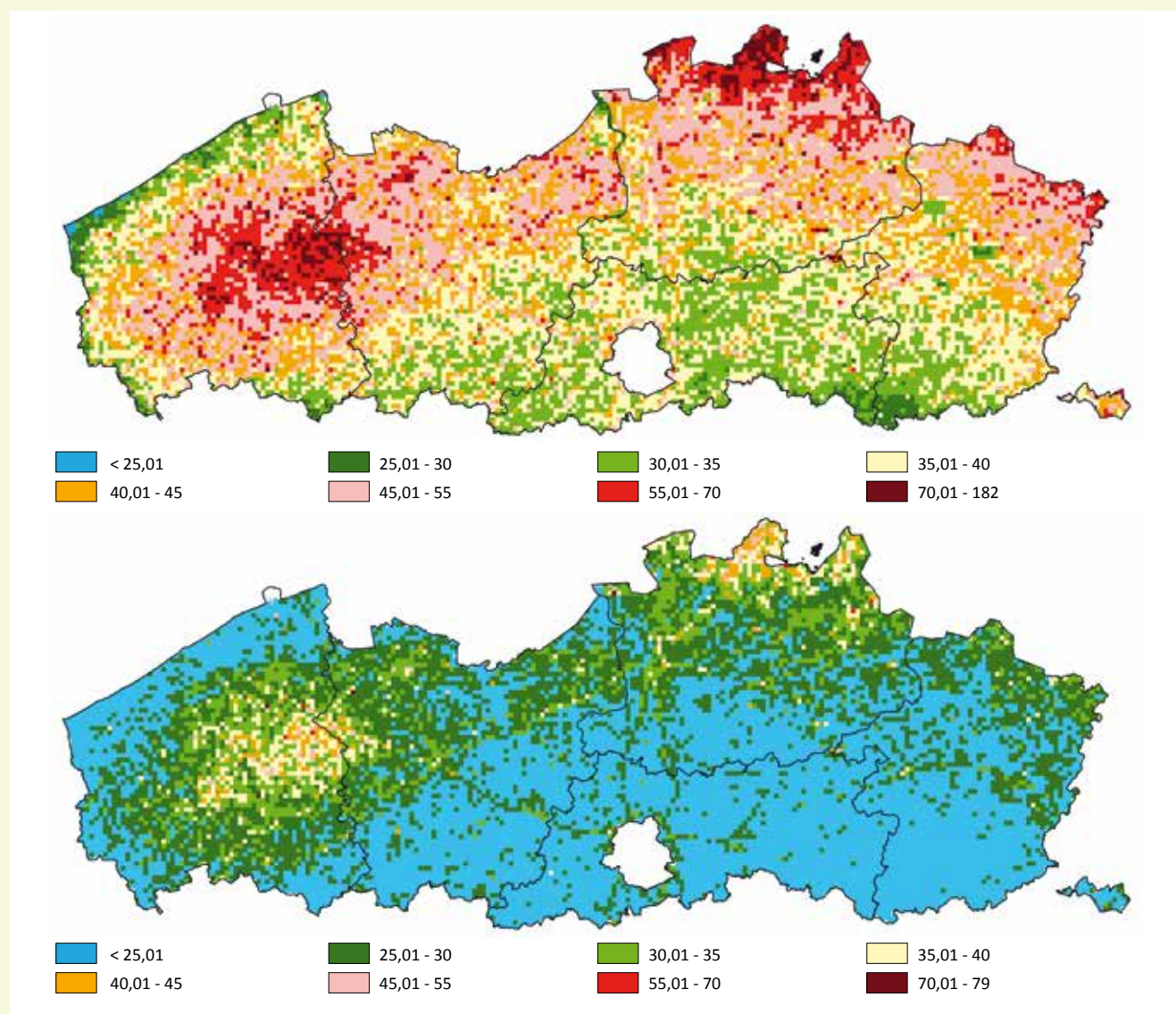
Landbouw- en plattelandsontwikkelingsbeleid

Het landbouwbeleid in Vlaanderen wordt grotendeels bepaald door het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) van de Europese Unie. Momenteel kunnen binnen het GLB twee pijlers onderscheiden worden. De traditionele markt- en prijssteun en de rechtstreekse steun vormen de eerste pijler. Gemeenschappelijke marktordeningen, zoals die voor groenten en fruit, vallen er ook onder. Het plattelandsbeleid vormt de tweede pijler.

Terwijl de GLB-uitgaven in de jaren 80 vooral besteed werden aan uitvoerrestituties en andere vormen van marktondersteuning, werd deze steun in het begin van de jaren 90 in belangrijke mate omgevormd naar inkomenssteun. Aanvankelijk ging het om (aan de productie) gekoppelde inkomenssteun, maar

5.142 Stikstofdepositie

Spreiding van de stikstofdepositie per km² in 1990 (boven) en 2012 (onder), in kg N/ha.

Bron: VMM-MIRA.

die werd vanaf 2005 grotendeels ontkoppeld. Over de beschouwde periode hebben ook de uitgaven voor plattelandsontwikkeling gaandeweg aan belang gewonnen.

In 2013 bereikte de EU een akkoord over een nieuwe hervorming van het GLB, die deels in 2014 en deels in 2015 in werking trad. Doel is een beleid dat beter inspelt op diverse uitdagingen op het vlak van de voedselproductie, de omgang met het leefmilieu en de natuurlijke hulpbronnen en de evenwichtige territoriale ontwikkeling. Het GLB staat minder op zich, maar is volledig geïntegreerd in de EU 2020-strategie voor slimme, duurzame en inclusieve groei. De steun wordt rechtvaardiger herverdeeld, zowel tussen als binnen de lidstaten, de coherentie en complementariteit van de twee pijlers wordt vergroot en er komt meer flexibiliteit voor het halen van de GLB-doelstellingen.

In het nieuwe GLB kunnen alleen nog uitvoerrestituties worden gegeven in welbepaalde uitzonderlijke omstandigheden en zijn de marktgerelateerde uitgaven beperkter en enigszins bijgestuurd. Gekoppelde rechtstreekse steun blijft mogelijk maar wordt onder voorwaarden en in beperkte mate nog alleen als overgangsmaatregel geduld. De rechtstreekse steun is 'groener' geworden omdat er bijkomende eisen aan worden gesteld en het belang van het plattelandbeleid is verder toegenomen.

Naast de rechtstreekse inkomenssteun worden in dit deel ook de plattelandsontwikkeling en de subsidieafhankelijkheid nader bekeken.

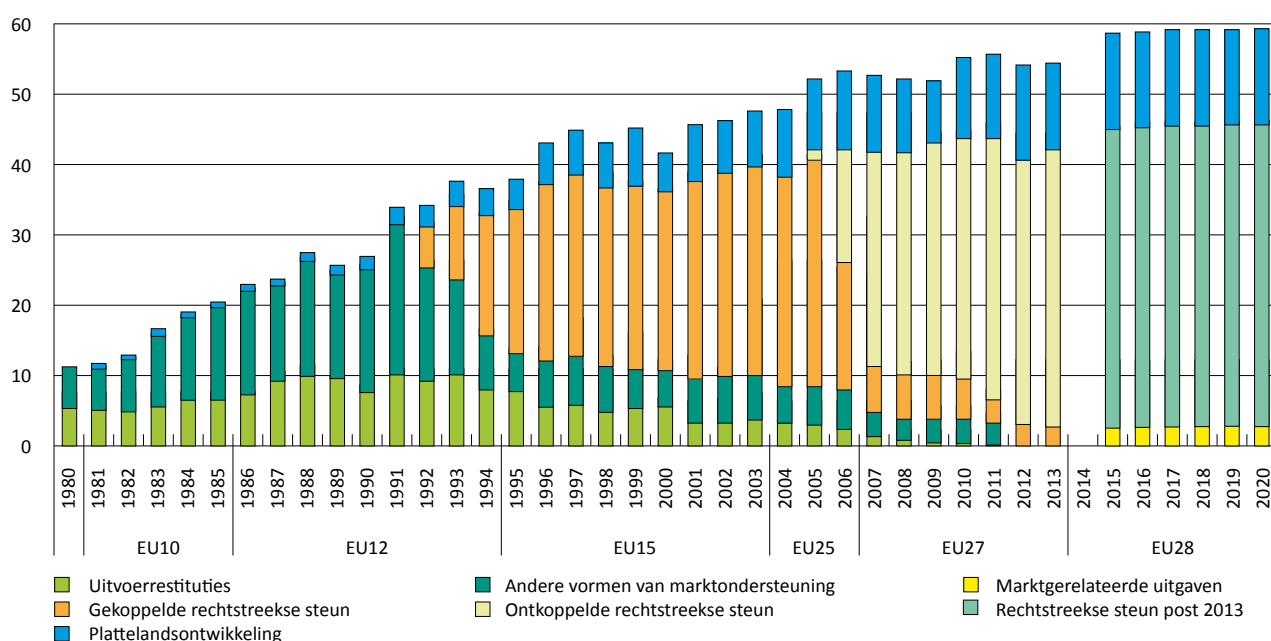
Rechtstreekse inkomenssteun

Sleutelement in het Europese landbouwbeleid in de periode 2007-2013 was de ont koppeling van de rechtstreekse steun. Ontkoppelen betekende dat de steun niet langer gerelateerd was aan het productieniveau (per hectare of per dier) maar wel in de vorm van een bedrijfstoelag werd uitgekeerd. Op die manier was er geen aansporing meer om te veel te produceren en werden landbouwers ertoe aangezet hun productie af te stemmen op de markt.

In het nieuwe GLB wordt de inkomenssteun gelijk, eenvoudiger en gericht ingezet. Ook zullen enkel actieve landbouwers nog inkomensondersteuning ontvangen. In Vlaanderen zijn de toeslagrechten in 2015 vervangen door betalingsrechten, waarvoor ook tuinbouwers in aanmerking komen. De betalingsrechten bestaan uit een gelaagde opbouw die verplicht uit drie onderdelen bestaat: de basisbetaling, de vergroeningspremie en de betaling voor jonge landbouwers. Met de vergroeningspremie wordt de toekenning van inkomenssteun voor 30% gekoppeld aan het respecteren van drie vergroeningspraktijken: gewasdiversificatie, het behoud van blijvend grasland en het aanhouden van ecologisch aandachtsgebied. De inkomensondersteuning voor jonge landbouwers heeft tot doel het probleem van opvolging in de sector aan te pakken. Daarnaast heeft Vlaanderen geopteerd voor gekoppelde rechtstreekse steun voor zoogkoeien en slachtkalveren (zoogkoeienpremie en slachtpremie kalveren). Door het lager beschikbaar budget voor directe steun zal de gemiddelde steun per landbouwer bij ongewijzigde bedrijfsgrootte tussen 2015 en 2019 aanzienlijk dalen.

5.143 GLB-uitgaven

Evolutie van de GLB-uitgaven naar type steun, van 1980 tot 2020, in miljard euro (lopende prijzen).

Bron: Europese Commissie – DG Landbouw en Plattelandsontwikkeling.

5.144 Rechtstreekse inkomenssteun

Evolutie van de rechtstreekse steun aan landbouwbedrijven per type steun, van 2007 tot 2015, in miljoen euro.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Bedrijfstoeslag	222,2	227,5	233,2	230,1	229,3	233,8	228,2	220,3	-
Zoogkoeienpremie	29,6	29,5	29,1	29,7	28,6	28,1	27,3	26,9	22,6
Slachtpremie kalveren	5,7	5,9	5,7	5,7	5,7	-	-	-	2,3
Overige plantaardige premies	0,7	0,8	0,8	0,0	0,0	-	-	-	-
Kwaliteitspremie	-	-	-	1,9	1,9	-	-	-	-
Extra betaling na modulatie	4,4	4,4	-	-	-	-	-	-	-
Groenbedekking	-	-	-	-	-	3,3	3,2	2,6	-
Steun Pietrain	-	-	-	-	-	0,1	0,1	0,1	-
Basisbetaling	-	-	-	-	-	-	-	-	135,2
Vergroening	-	-	-	-	-	-	-	-	68,5
Jonge landbouwers	-	-	-	-	-	-	-	-	4,0
Herverdelingsbetaling*	-	-	-	-	-	-	-	-	0,7
Totaal	262,6	268,1	268,9	267,3	265,5	265,3	258,8	249,9	233,3

* Bestaat enkel voor gronden in Wallonië.
Bron: Departement Landbouw en Visserij.

In 2015 werd in Vlaanderen 233 miljoen euro aan rechtstreekse steun uitgekeerd aan de landbouwers.

Plattelandsontwikkeling

Het programma voor plattelandsontwikkeling kadert binnen de tweede pijler van het GLB van de EU.

Terwijl de eerste pijler inkomenssteun verleent aan landbouwers, is de tweede pijler meer gericht op het multifunctionele karakter van de landbouw en de bredere maatschappelijke context waarbinnen de sector functioneert. Naast de verdere professionalisering van de landbouw, gaat het over de om-

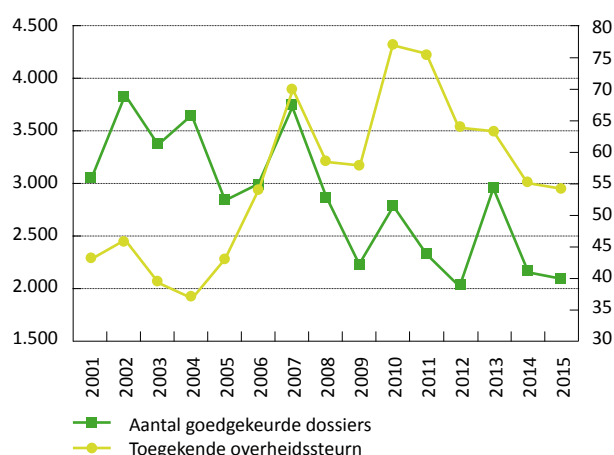
schakeling naar duurzame landbouw, het gebruik van hernieuwbare grondstoffen, een maximale instandhouding van het milieu en de biodiversiteit en de leefbaarheid en samenhang op het platteland.

Het tweede programma voor plattelandsontwikkeling (PDPO II, 2007-2013) is ten einde. 2014 en 2015 waren overgangsjaren naar de nieuwe programmaperiode (PDPO III, 2014-2020).

Tussen 2007 en 2015 werd 760 miljoen euro aan Vlaamse en Europese middelen geïnvesteerd in landbouw en platteland in Vlaanderen. In 2015 bedroeg de totale overheidssteun nog 20,6 miljoen euro. Daarvan ging 22% naar de verbetering van het

5.145 Investeringssteun PDPO II

Aantal goedgekeurde dossiers (linkeras) en toegekende overheidssteun in miljoen euro (rechteras) voor investeringssteun via de maatregel 'investeringssteun in landbouwbedrijven', van 2001 tot 2015.

Bron: Departement Landbouw en Visserij.

5.147 Bijdrage steun in bedrijfsinkomen

Bijdrage van de rechtstreekse steun Pijler I en Pijler II in het bedrijfsinkomen per bedrijfstype over de periode 2007-2013, in %.

	Aandeel Pijler I-steun	Aandeel Pijler II-steun
Akkerbouw	34	10
Melkvee	31	7
Rundvee*	99	14
Gemengd rundvee	43	7
Akkerbouw melkvee	30	11
Akkerbouw rundvee	57	13
Intensieve veehouderij	14	10
Veeteeltcombinaties	29	7
Gewascombinaties	23	7
Groenten openlucht	6	5
Boomkwekerij en sierteelt openlucht	0	3
Teelt onder glas	0	16
Fruit	2	8
Totaal	24	9

*: Gespecialiseerde vleesveebedrijven zonder mestkalverbedrijven.
Bron: Departement Landbouw en Visserij.

5.146 Agromilieumaatregelen

Evolutie van het areaal agromilieumaatregelen in het kader van het programma voor plattelandsontwikkeling, van 2007 tot 2014, in ha.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Mechanische onkruidbestrijding	6.191	5.969	4.616	3.931	3.877	3.485	3.170	2.803
Verwarringstechniek	0	0	0	7.485	7.866	8.006	8.145	8.105
Hoogstamboomgaarden	482	567	649	646	677	1.278	1.068	892
Vlinderbloemigen	5.751	6.472	5.902	5.364	5.057	4.660	4.462	4.261
Milieuvriendelijke sierteelt	920	965	1.133	1.232	1.192	1.264	1.331	1.219
Hectaresteen biolandbouw	2.704	2.674	2.795	3.270	3.569	3.943	4.099	3.998
BO perceelsrandenbeheer	1.204	1.280	1.395	1.266	653	1.192	1.245	1.205
BO soortenbescherming	732	728	774	601	953	1.213	1.293	1.264
BO erosiebestrijding	2.091	2.469	3.241	3.427	3.455	4.797	5.051	3.785
BO water	29.384	28.385	28.135	28.013	22.847	16.875	17.900	17.140
BO kleine landschapselementen*	4.634	118	129	124	120	163	180	170
Groenbedekking (uitdovend)	75.958	71.339	16.096	5.323	0	0	0	0
Hectaresteen geïntegreerd pitfruit (uitdovend)	396	0	0	0	0	0	0	0
BO botanisch beheer (uitdovend)	201	197	197	156	0	0	0	0
BO natuur (uitdovend)	1.403	1.216	987	869	0	0	0	0
Steun biovarkens (uitdovend)	6	0	0	0	0	0	0	0
Totaal areaal	132.057	122.379	66.049	61.707	50.266	46.876	47.944	44.842

Opmerking: Cijfers gebaseerd op verzamelaanvraag. Vanaf 2011 zijn er geen PDPO I-contracten meer in de verzamelaanvraag.

* tot 2007 de oppervlakte van het volledige landbouwperceel dat bij dit kleine landschapselement hoort, vanaf 2008 de oppervlakte van het kleine landschapselement zelf.

Bron: Departement Landbouw en Visserij en VLM.

concurrentievermogen van de Vlaamse landbouwsector (as 1), 20% naar de verbetering van het milieu en het platteland (as 2), 25% naar de leefkwaliteit op het platteland en de diversificatie van de plattelandseconomie (as 3) en 32% naar Leaderprojecten, de financiering van lokale en regionale initiatieven (as 4).

In februari 2015 kreeg het nieuwe Vlaamse programma voor plattelandsontwikkeling groen licht van de Europese Commissie. Met het PDPO III-programma streeft Vlaanderen vier strategische doelstellingen na:

- Inzetten op jonge landbouwers om de toekomst van de Vlaamse landbouwsector te bestendigen
- Investeren in innovatie en opleiding, met het oog op een toekomstgerichte aanpak van zowel de individuele, bedrijfsgerichte als de meer algemene maatschappelijke doelstellingen
- Focus op het verhogen van de weerbaarheid en verduurzaming van de landbouwsector in al zijn facetten
- Versterken van de kwaliteit en vitaliteit van het platteland, door het aanpakken van de veranderingen op het platteland als gevolg van de evoluties in de land- en tuinbouwsector

Voor de uitvoering van PDPO III is voor de periode 2014-2020 in totaal 671 miljoen euro gereserveerd.

In de periode 2014-2015 werd al 57 miljoen euro steun verleend. Het grootste deel van het budget ging naar VLIF-investeringssteun (61%), gevolgd door agromilieuklimaatmaatregelen (22%), vestigingssteun (9%) en opleiding in de landbouw (4%).

Subsidieafhankelijkheid

Voor de totale land- en tuinbouwsector bedraagt het aandeel van de rechtstreekse steun uit Pijler I in het bedrijfsinkomen gemiddeld 24%. Pijler II is goed voor gemiddeld 9% van het bedrijfsinkomen.

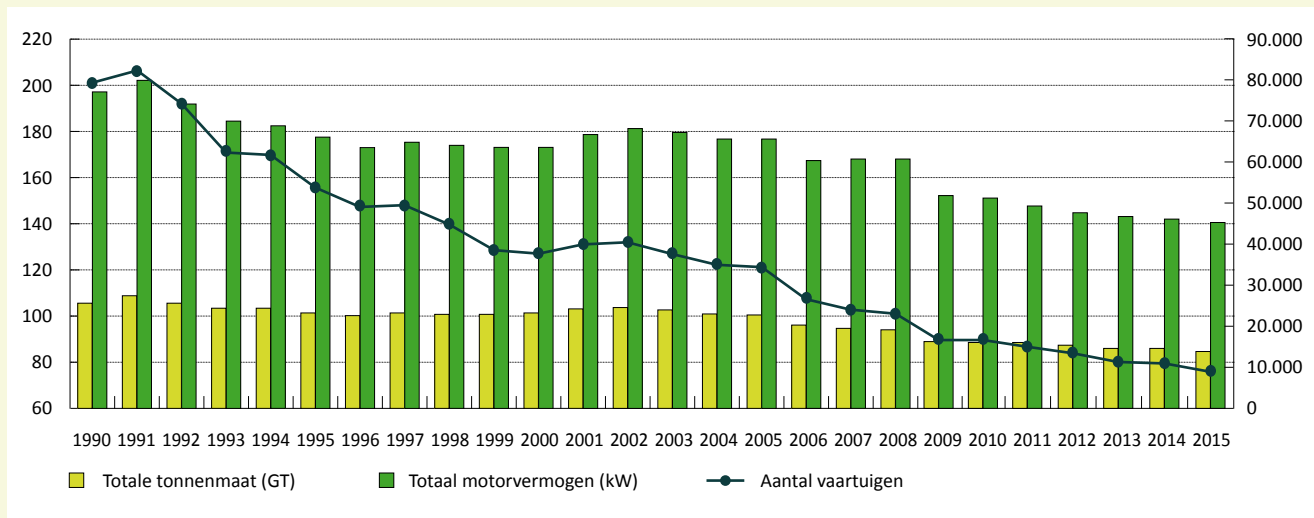
Het percentage van de rechtstreekse steun in het bedrijfsinkomen is in het algemeen hoog voor bedrijfstypes met rundvee (melkvee en vleesvee) en akkerbouw. In het bijzonder de bedrijfstypes vleesvee en akkerbouw-rundvee zijn erg afhankelijk van rechtstreekse steun. Een belangrijk deel daarvan is afkomstig van de zoekkoeienpremie. Het zeer hoge steunpercentage voor het bedrijfstype rundvee (99% van het bedrijfsinkomen) is het gevolg van veel steun enerzijds en van een zeer laag bedrijfsinkomen anderzijds. De afhankelijkheid van de steun is zeer laag bij de varkenshouderij, groenten, fruit en sierteelt. Pijler II-steun daarentegen is er voor alle bedrijfstypes, ook voor de varkenshouderij en tuinbouw.

Visserij

Het economische en ecologische aspect van de visserij zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Gezonde visbestanden zijn immers een absolute voorwaarde voor de rentabiliteit van de visserijsector. Op het Europese niveau ontstond de voorbije decennia een geïntegreerd maritiem beleid. Het voorlopige sluitstuk daarvan is de mariene strategie: lidstaten die een maritieme regio delen, leggen gezamenlijk hun normen voor een goede milieustatus vast en nemen maatregelen om tegen 2020 de visserijsector verder te verduurzamen.

5.148 Vissersvloot

Evolutie van het aantal vissersvaartuigen (linkeras) en de totale capaciteit van de vloot in GT en kW (rechteras), van 1990 tot 2015.

Bron: Departement Landbouw en Visserij.

Het nieuwe gemeenschappelijke visserijbeleid, dat in 2014 in werking is getreden, legt veel nadruk op een ecosysteemgerichte benadering en streeft naar een duurzame exploitatie van de levende biologische rijkdommen van de zee. Bedoeling is de visbestanden op een niveau te brengen dat een maximale duurzame opbrengst kan opleveren. Dit niveau zal indien mogelijk tegen 2015, en geleidelijk toenemend voor alle bestanden uiterlijk tegen 2020 worden verwezenlijkt. Voor de Vlaamse vloot, die gespecialiseerd is in de gemengde visserij, vormt de invoering van de aanlandingsplicht de grootste uitdaging. Vissers moeten voortaan selectiever vissen, zodat er zo weinig mogelijk ongewenste vangsten zijn.

De Vlaamse vloot bestaat voornamelijk uit boomkorvaartuigen, waarbij met een viskotter twee sleepnetten over de zeebodem worden getrokken. Om de impact op het mariene milieu te verminderen, is het merendeel van de vaartuigen de laatste jaren overgeschakeld op milieuvriendelijkere vistechnieken met minder bodembereoering en een hogere energie-efficiëntie. Voor die continue innovatie kan de sector een beroep doen op het Europees Fonds voor maritieme zaken en visserij, de opvolger van het Europees Visserijfonds, en het Financieringsinstrument voor de Vlaamse Visserij- en Aquacultuursector.

Binnen de Europese vloot mag dan al sprake zijn van overcapaciteit, de Vlaamse vissersvloot is de voorbije jaren al zwaar afgebouwd. In 1950 bedroeg de vloot nog 457 vaartuigen, in 2000 waren dat er nog 127, terwijl er eind 2015 nog maar 76 vissersvaartuigen zijn. Een verdere inkrimping van de vloot zou kunnen leiden tot het volledig verdwijnen van de visserijsector. Men spreekt daarom wel vaker over het kritisch minimum dat de vloot heeft bereikt. België ijvert daarom op Europees niveau sterk voor het behoud van zijn kleine, nationale vloot die op de rand van de economische leefbaarheid balanceert. De belangrijke reductie van de laatste jaren is vooral het gevolg van de slooprondte die de overheid in 2009 organiseerde.

Eind 2015 behoren 35 vaartuigen tot het grote vlootsegment (motorvermogen boven de 221 kW) en 41 tot het kleine vlootsegment. Zeebrugge is de thuishaven voor 40 vaartuigen, Oostende voor 21, terwijl Nieuwpoort 9 en Blankenberge 4 vaartuigen telden. Daarnaast zijn er ook nog 2 Schelde-estuariumvissersvaartuigen.

Een andere belangrijke uitdaging voor de sectorontwikkeling is de ouderdom van de Belgische vloot. Zo loopt de gemiddelde leeftijd ondertussen op tot meer dan 25 jaar. Vooral de romp van de vaartuigen is verouderd. Tot voor enkele jaren werd er nog wel aan motorvernieuwing gedaan, maar die tendens is nagenoeg stilgevallen. Binnen het gemeenschappelijke visserijbeleid is er ook geen financiële steun voor de nieuwbouw van schepen.

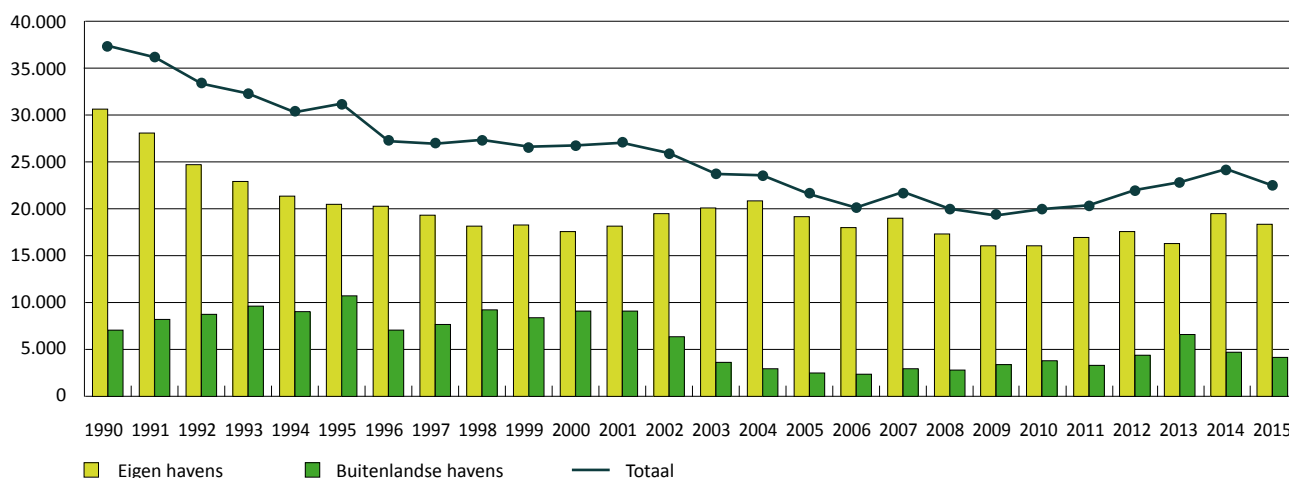
In 2015 daalt de aanvoer, zowel in eigen havens (met 7% tot 18,4 ton) als in vreemde havens (met 12% tot 4,1 ton). De aanvoer in vreemde havens daalt hiermee voor het tweede jaar op rij. De totale aanvoer daalde zo met 7% tot 22,5 ton, vergelijkbaar met het niveau van 2013.

In Zeebrugge wordt 65% van de aanvoer in de eigen havens afgezet, in Oostende 34% en in Nieuwpoort 1%. Voor de commerciële visserij is de aanvoer in Nieuwpoort verwaarloosbaar, maar in het kader van het kusttoerisme nog interessant. De verkoop van vis gebeurt voornamelijk in de Vlaamse Visveiling, een fusie van de stedelijke vismijn in Oostende en de private Zeebrugse Visveiling, die het daglicht zag in 2010. Meer dan de helft van de totale aanvoer in Belgische havens wordt in een buitenlandse haven aangeland, maar per koeltransport naar onze veilingen gebracht om daar verkocht te worden.

Het aandeel van de aanvoer in buitenlandse havens bedraagt 18%. Het overgrote deel van de aanvoer in buitenlandse havens (90%) vindt plaats in Nederland.

5.149 Aanvoer vissersvloot

Evolutie van de jaarlijkse aanvoer in eigen en vreemde havens, van 1990 tot 2015, in ton.

Bron: Departement Landbouw en Visserij.

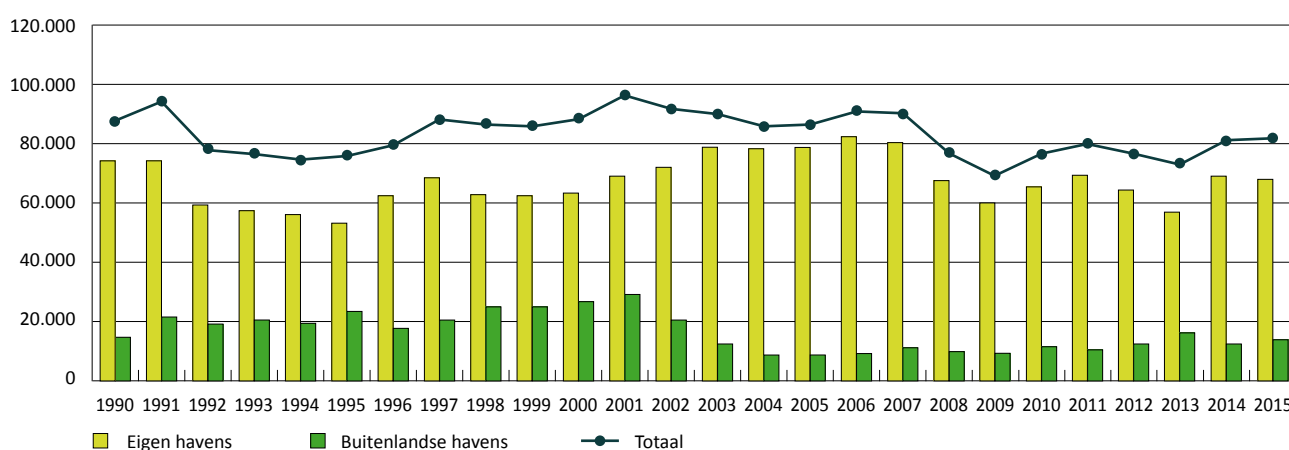
De omzet in eigen havens daalt licht ten opzichte van 2014, die in buitenlandse havens stijgt met 11%. De globale aanvoerwaarde stijgt met 0,7% en komt uit op 82 miljoen euro.

De gemiddelde visprijs steeg met 9% tot 3,6 €/kg (3,7 €/kg in Belgische havens en 3,4 €/kg in vreemde havens). De lichte teruggang in aanvoer werd volledig gecompenseerd door betere visprijzen. Daarnaast waren ook de significant lagere gasoliekosten positief voor de rendabiliteit van de sector.

In 2015 zijn de belangrijkste aangevoerde soorten pladijs (7.393 ton), tong (2.957 ton) en rog (1.242 ton). De omzet laat een ander beeld zien. Tong neemt met 30,6 miljoen euro maar liefst 40% van de waardecreatie in en laat pladijs (11,5 miljoen euro) en tongschar (4,6 miljoen euro) ver achter zich.

5.150 Aanvoerwaarde vissersvloot

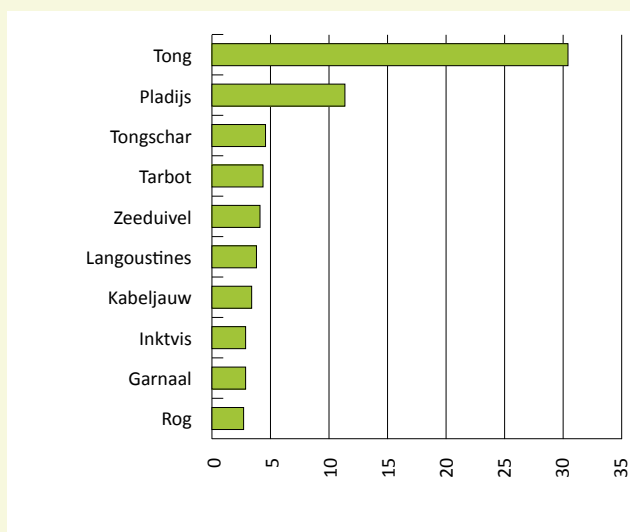
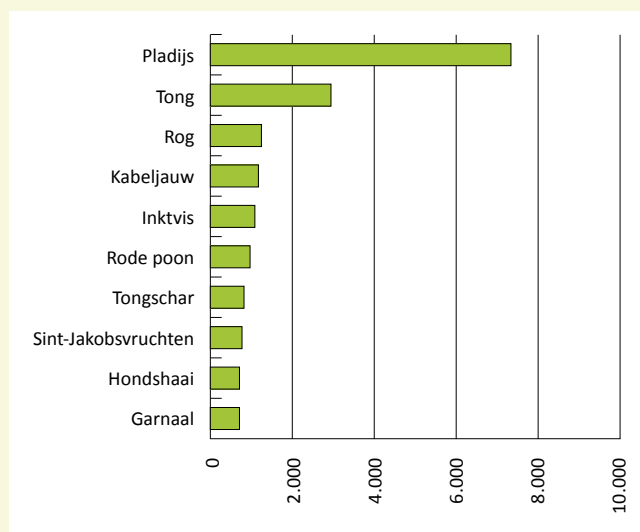
Evolutie van de jaarlijkse aanvoerwaarde in eigen en vreemde havens, van 1990 tot 2015, in 1.000 euro.

Bron: Departement Landbouw en Visserij.

5.151 Aanvoer en aanvoerwaarde top-10

Top-10 van de aanvoer (links) en aanvoerwaarde (rechts) per vissoort in 2015, in ton en miljoen euro.

Bron: Departement Landbouw en Visserij.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

- Platteau, J., Van Gijseghe, D. & Van Bogaert, T. (reds.) (2014). *Landbouwrapport 2014*. Brussel: Departement Landbouw en Visserij.
- Van Bogaert, T., Platteau, J. & Van Gijseghe, D. (reds.) (2014). *Visserijrapport 2014*. Brussel: Departement Landbouw en Visserij.
- Lenders, S. (2016). *De Vlaamse Landbouwconjunctuurindex - Resultaten enquête voorjaar 2016*. Brussel: Departement Landbouw en Visserij, afdeling Monitoring en Studie.
- Bernaerts, E. & Demuyne, E. (2015). *Productierekening van de Vlaamse land- en tuinbouw 2015*. Brussel: Departement Landbouw en Visserij, afdeling Monitoring en Studie.
- Samborski, V. (2016). *Buitenlandse handel van agrarische producten: stand van zaken in 2015*. Brussel: Departement Landbouw en Visserij, afdeling Monitoring en Studie.
- Samborski, V. & Van Belleghem, L. (2016). *De biologische landbouw in Vlaanderen – Stand van zaken 2015*. Brussel: Departement Landbouw en Visserij, afdeling Monitoring en Studie.
- Dumez, L. (2016). *Programma voor Plattelandsontwikkeling Vlaanderen 2007-2013 (PDPO II), Jaarverslag 2015*. Brussel: Departement Landbouw en Visserij, afdeling Monitoring en Studie.
- Dumez, L. (2016). *Programma voor Plattelandsontwikkeling Vlaanderen 2014-2020 (PDPO III), Jaarverslag 2014-2015*. Brussel: Departement Landbouw en Visserij, afdeling Monitoring en Studie.
- Departement Landbouw en Visserij, Afdeling Visserijbeleid en Kwaliteit Dier (2016). *De Belgische Zeevisserij - Aanvoer en Besomming 2015*. Brussel.

Beleidsdomein Landbouw & Visserij:

<http://www.vlaanderen.be/landbouw>

<http://statbel.fgov.be/nl/statistiek/cijfers/economie/landbouw/index.jsp>

Milieu- en natuurrapport (VMM-MIRA): www.milieurapport.be

DEFINITIES

Familiale arbeidsinkomen Het familiale arbeidsinkomen wordt verkregen door van de totale opbrengsten alle kosten, behalve het toegerekend loon van de familiale arbeidskrachten, in mindering te brengen. Het is de vergoeding van alle familiale arbeid vermeerderd met het netto bedrijfsresultaat. Het wordt uitgedrukt per aantal niet-betaalde (meestal familiale) volwaardige arbeidskrachten.

Familiale arbeidskrachten Het aantal niet-betaalde regelmatig en niet-regularitig tewerkgestelde personen die omgerekend worden tot volwaardige arbeidskrachten.

Verwarringstechniek Een groot aandeel van de gebruikte insecticiden in de fruitteelt gaat voornamelijk naar de bestrijding van de fruitmot. Door de biologische bestrijding van de fruitmot, kan het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen aanzienlijk dalen. In de verwarringstechniek worden dispensers met feromonen van de vrouwelijke fruitmot verspreid over het gehele perceel. De mannelijke fruitmot is hierdoor niet in staat om de vrouwelijke fruitmotten te lokaliseren. Deze bestrijdingstechniek is bovendien erg specifiek: andere insecten worden niet geschaad door het gebruik van deze techniek.

Standaardopbrengst De standaardopbrengst is de geldwaarde van de bruto landbouwproductie per eenheid (oppervlakte of dier) tegen prijzen af boerderij en exclusief BTW. De standaardopbrengsten worden per landbouwproduct vastgesteld. De lijst van de producten waarvoor de standaardopbrengsten worden berekend, is in overeenstemming met de lijst van de kenmerken voor de landbouwstructurenquêtes zoals vastgesteld bij Verordening (EG) nr. 1166/2008. In tegenstelling met het bruto standaard saldo wordt er bij de standaardopbrengst geen rekening gehouden met de subsidies en ook de specifieke kosten (zaad, meststoffen, bestrijdingsmiddelen, voeders, energie enz.) worden niet afgetrokken.

BLIKVANGERS

- Het personenvervoer met autobussen en –cars stijgt met 4% (figuur 5.153).
- Bij De Lijn neemt het aandeel eigen inkomsten in het totale budget gevoelig toe (figuur 5.154).
- De luchthaven van Zaventem verbreekt met 23,5 miljoen passagiers ruim het record van 2014. Ook de luchthaven van Antwerpen kende in 2015 een zeer goed jaar met bijna een verdubbeling van het aantal passagiers (figuur 5.158).
- De Antwerpse haven verbeterde opnieuw haar trafiekcijfers (figuur 5.170).
- De belangrijkste hoofdvervoerswijze voor het woon-werkverkeer is nog steeds de auto met een aandeel van 69,4% (bestuurder en passagier) in 2015-2016 (figuur 5.160).
- Het aandeel voertuigverliesuren in file schommelde de voorbije 5 jaar rond 6% (van de totaal aantal gepressteerde voertuiguren). In 2015 steeg het verder tot 7,4%. Er zijn grote regionale verschillen (figuur 5.187).
- De economische poorten zijn goed ontsloten en over het algemeen behoorlijk vlot bereikbaar (figuren 5.181 en 5.182). Al zijn er wel enkele wegsegmenten met meer hinder en tijdverlies, voornamelijk op de ring rond Antwerpen (figuur 5.184).
- De verdieselijking van het personenwagenpark stagneert met 62% dieselvoertuigen in het wagenpark in 2015. Bij de nieuw ingeschreven personenwagens is 59,5% uitgerust met een dieselmotor. Dit aandeel van diesel bij de nieuw ingeschreven voertuigen neemt al sinds 2011 af (figuur 5.201).

Het Vlaamse mobiliteitsbeleid streeft naar een verkeers- en vervoerssysteem dat tot de performantste van Europa behoort. Hiervoor wordt combimodaliteit als hoeksteen van het Vlaamse mobiliteitsbeleid toegepast. Dat betekent dat de meest optimale modus vanuit economisch, ecologisch en logistiek oogpunt wordt ingezet. Daarbij streeft de overheid naar een kwaliteitsvol, volledig, (kosten)efficiënt, vraaggestuurd en geïntegreerd openbaar vervoeraanbod, een uitgebreid fietspadennetwerk, en een toenemend gebruik van binnenvaart en spoor.

In het Pact 2020 staan doelstellingen geformuleerd over mobiliteit, logistiek en infrastructuur. Als logistiek Vlaanderen zijn rol als slimme draaischijf van Europa verder wil uitspelen, moeten de economische poorten via de verschillende transportmodi vlot bereikbaar zijn. Om de logistieke activiteiten maximaal te valoriseren, wil men logistieke spelers aantrekken die ten volle toegevoegde waarde en werkgelegenheid creëren. Vlot verkeer voor alle transportmodi is daarbij uiterst belangrijk. Het bestaande transportnetwerk moet daarom ten volle benut worden en de ontbrekende schakels in het netwerk moeten worden weggewerkt.

De overheid legt zichzelf bij de uitbouw van het performante vervoerssysteem strenge verkeersveiligheidsnormen op. De gehele vervoerssector mag bovendien maar een beperkte impact hebben op mens en milieu. Daarbij gaat specifiek aandacht naar de Europese milieudoelstellingen.

Dit hoofdstuk wil de mobiliteit in al haar aspecten bespreken. Een eerste deel beschrijft de evolutie van het personenvervoer. Daarna volgt een beschrijving van de logistieke sector. Een derde deel behandelt de mate waarin het verkeer zich vlot kan bewegen. Het vierde deel focust op verkeersveiligheid. Het laatste deel behandelt ten slotte de milieuaspecten van mobiliteit.

Personenvervoer

Dit deel beschrijft de evolutie van het personenvervoer. Een eerste focus ligt op de veranderingen per modus. Een tweede deel beschrijft het verplaatsingsgedrag van de Vlaming. De keuze van vervoerswijze voor bepaalde soorten verplaatsingen staat hierbij centraal.

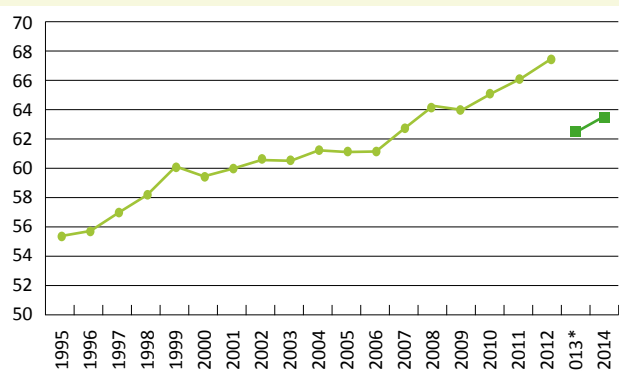
Transportmodus

Hieronder komen de veranderingen in het personenvervoer naar modus aan bod. Het individueel en collectief vervoer over de weg, het spoorvervoer, de luchtvaart en de zeevaart worden daarbij onder de loep genomen.

5.152 Personenkilometer personenwagens

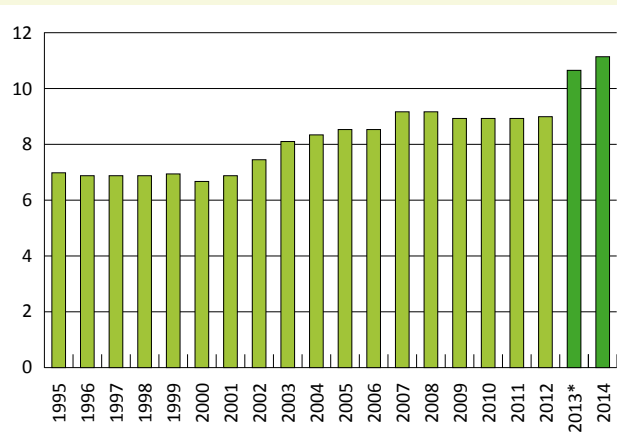
Evolutie van het aantal personenkilometer afgelegd met personenwagens en bestelwagens met passagier, ongeacht land van registratie, van 1995 tot 2014, in miljard personenkilometer.

Noot: sinds 2013 op basis van voertuigkilometer aangeleverd door Vlaams Verkeerscentrum o.b.v. Promovia-model. Voorheen eigen model FOD MV. Cijfers vóór 2013 kunnen niet vergeleken worden met cijfers vanaf 2013. Bron: FOD MV; Departement MOW.

5.153 Personenkilometer autobussen en -cars

Evolutie van het aantal personenkilometer afgelegd met autobussen en -cars, ongeacht land van registratie, van 1995 tot 2014, in miljard personenkilometer.

NOOT: nieuwe meetmethode sinds 2013. Cijfers vóór 2013 kunnen niet vergeleken worden met cijfers vanaf 2013. Bron: FOD MV; Departement MOW.

Personenwagen

Het aantal personenkilometer met personenwagens kende een neerwaartse knik in 2009. De economische crisis die begon op het einde van 2008 is hier een verklarende factor. De knik bleek echter een tijdelijk fenomeen te zijn want in de daaropvolgende jaren ging het aantal personenkilometer terug omhoog. Ook in 2014 is er een stijging van 1,6% ten opzichte van het jaar voordien.

Collectief vervoer via de weg

Het collectief vervoer over de weg steeg tussen 1995 en 2007 met bijna een derde, om daarna gedurende meerdere jaren te stagneren. Die toename was vooral te danken aan de uitbreiding van het aanbod en voordelige abonnementen bij De Lijn in de jaren na de eeuwwisseling. In 2014 steeg het aantal personenkilometer met autobussen en -cars met 4% ten opzichte van het jaar voordien.

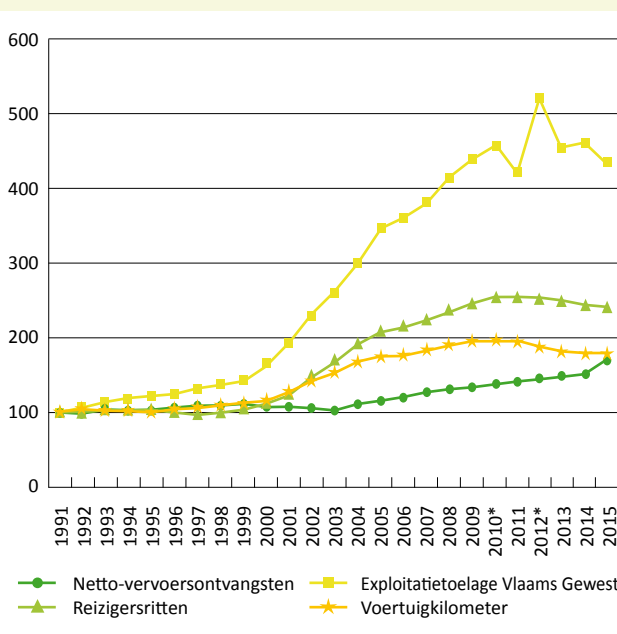
In 2015 zag De Lijn voor het vijfde jaar op rij een lichte terugval van het aantal vervoerde passagiers. Het aantal reizigersritten bleef vrijwel stabiel op 530 miljoen (-0,4%). Ook het aanbod bleef min of meer stabiel (-0,1%). De reizigersgroei in de periode tot 2010 was vooral te danken aan de toename van de voordelige netabonnementen. Daarnaast zorgde de uitwerking van de basismobiliteit en het netmanagement voor nieuwe lijnen, nieuwe haltes en verhoogde frequenties.

De financiering van de openbare vervoersmaatschappij bestaat deels uit eigen inkomsten en deels uit subsidies en toelagen. De overheid koos rond de eeuwwisseling voor een beleid van lage tarieven en een verhoogd aanbod. Dat weerspiegelde zich in een sterke toename van de exploitatietoelage. De eigen inkomsten stegen ook, maar niet in dezelfde mate als de

subsidies en de financieringen. De laatste jaren streeft De Lijn naar een hogere kostendekkingsgraad, met meer eigen inkomsten en minder toelagen. In 2015 daalde de exploitatietoelage met 6% in vergelijking met 2014, terwijl de eigen inkomsten

5.154 De Lijn

Index van het aantal reizigersritten en voertuigkilometer van De Lijn, netto-vervoersontvangsten De Lijn en exploitatietoelage Vlaams Gewest, van 1991 tot 2015, index 1991 = 100.

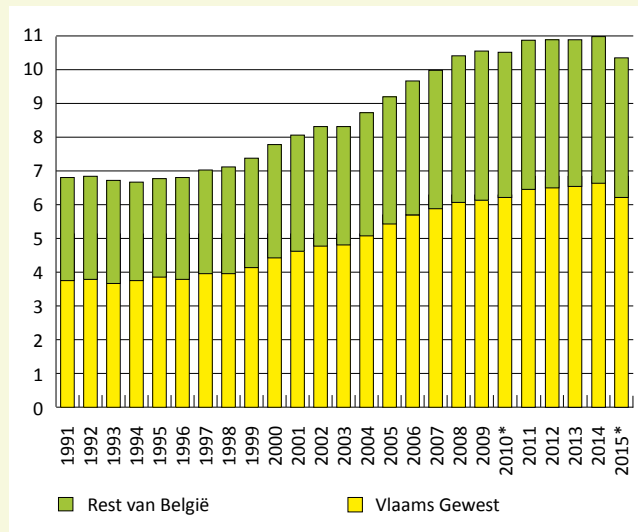

Noot: 2010: Gedurende een korte periode in 2004/2005 was de exploitatietoelage gesplitst krediet. 62,9 miljoen ordonnantie-krediet werd uiteindelijk uitbetaald in 2010.

2012: in 2012 werd de overflowdotatie ten belope van 138,6 miljoen uitbetaald. Bron: VVM De Lijn via Dataroom MOW.

5.155 Personenkilometer NMBS

Evolutie van het aantal personenkilometer, Vlaams Gewest en België, van 1991 tot 2015, in miljard personenkilometer.

* Cijfer Vlaanderen vanaf 2010 schatting o.b.v. Belgisch totaal en evolutie Vlaams aandeel in dit totaal. Sinds september 2010 exclusief Eurostar-verkeer, dat sindsdien een volledig zelfstandige onderneming is. Sinds april 2015 exclusief Thalys-verkeer, dat sindsdien een volledig zelfstandige onderneming is. Bron: NMBS.

met 13% toenamen. Vooral het abonnement voor 65-plussers zorgde voor heel wat inkomsten. Intussen kochten al 344.000 Vlaamse senioren een jaarabonnement. Dat is veel meer dan verwacht. Door de afschaffing van gratis abonnementen steeg het aandeel van betalende reizigers van 88,3% naar 94,5%. Hierdoor neemt de kostendekking voor het vierde jaar op rij toe.

Spoor

De NMBS boekte in 2015 voor het 19de opeenvolgende jaar een groei van het aantal reizigersritten. In totaal maakten 232 miljoen reizigers gebruik van de NMBS voor nationaal en internationaal vervoer. Binnen België werd in 2015 227 miljoen keer de trein genomen. Dat is een lichte stijging van 1% in vergelijking met 2014. In vergelijking met 1990 noteren we een stijging met 69%.

In 2015 werden in Vlaanderen 6,3 miljard personenkilometer afgelegd per trein. Het aantal nationale personenkilometer steeg nog licht, de internationale personenkilometer daalden in 2015 door enerzijds het niet langer meetellen van de Thalys-kilometers, maar ook de aanslagen in Parijs hadden een invloed.

Luchtvaart

Hieronder volgt eerst een kort overzicht van de evolutie van de Europese luchtvaart. Daarna volgt een beschrijving van de situatie op de luchthavens in Vlaanderen.

In 2015 steeg het aantal passagiers op Europese luchthavens met 5% ten opzichte van 2014. De luchtvaart kende in 2001

5.156 Luchthavens passagiers EU

Evolutie van de trafiek in de twintig belangrijkste luchthavens van EU28 in 2000 en 2014, in miljoen passagiers.

luchthavens	2000	2014
Londen Heathrow	64,3	73,4
Parijs Ch. de Gaulle	49,7	63,7
Frankfurt Rhein-Main	49,0	59,4
Amsterdam Schiphol	39,3	55,0
Madrid Barajas	32,7	41,5
Munchen	22,9	39,6
Rome Fiumicino	25,9	38,2
Londen Gatwick	32,0	38,1
Barcelona	19,4	37,4
Parijs Orly	25,4	28,8
Kopenhagen Kastrup	18,1	25,5
Palma de Mallorca	19,3	23,1
Wenen	11,9	22,5
Stockholm Arlanda	18,6	22,4
Manchester	18,3	22,0
Zaventem	21,6	21,9
Dusseldorf	15,9	21,8
Dublin	13,7	21,7
Berlijn Tegel	10,2	20,7
Londen Stansted	11,9	19,9

Noot: passagiers = aankomsten + vertrek + transit
Bron: EC DG Mobility & Transport.

en 2002 moeilijke tijden. De toenmalige economische crisis, de aanslagen van 11 september 2001, de SARS-epidemie, ... lieten hun sporen na. In beide jaren ging de passagiersluchtvaart in de EU25 licht achteruit. Sinds 2003 was er opnieuw groei, tot de economische crisis eind 2008 toesloeg. Sinds 2010 loopt het passagiersaantal weer op.

2015 was een jaar van groei voor de Vlaamse luchtvaart. Het aantal **vliegbewegingen** ging met 3% vooruit, en het aantal **passagiers** steeg met 7%.

Zaventem – Brussel Nationaal

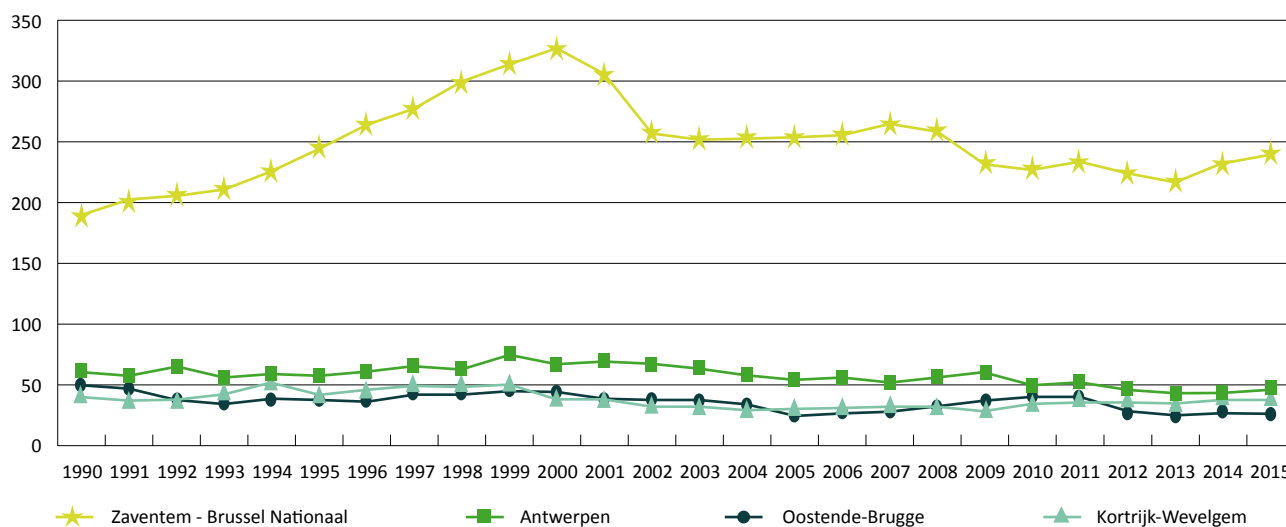
Zaventem is goed voor twee derde van de vliegtuigbewegingen en zelfs 98% van het aantal passagiers binnen het Vlaamse Gewest. In de Europese Unie was Zaventem in 2014 de zestiende passagiersluchthaven.

In 2015 steeg het passagiersaantal met 7% tot 23,5 miljoen reizigers, een verbetering van het record uit 2014. Het aantal bewegingen nam met 3% toe. De bezettingsgraad van de vliegtuigen ging licht vooruit. In 2015 verwelkomde de luchthaven drie nieuwe luchtvaartmaatschappijen, voegde zes nieuwe bestemmingen toe aan het aanbod, maar zag ook drie maatschappijen haar activiteiten stopzetten en vijf bestemmingen verdwijnen.

Het aantal lokale passagiers, die hun vliegreis beginnen of eindigen in Brussel, steeg naar 19 miljoen. Het aantal transferpassagiers nam toe met 15%, maar hinkt met slechts 4 miljoen passagiers achterop in vergelijking met andere grote luchthavens.

5.157 Vliegbewegingen

Evolutie van de bewegingen op de luchthavens, van 1990 tot 2015, in duizend vliegbewegingen.

Bron: luchthavenautoriteiten.

Als passagiersluchthaven is Zaventem vooral intra-Europees gericht.

Oostende – Brugge

De trafiek in de regionale luchthaven van Oostende-Brugge kende het voorbije decennium een verdubbeling. Het merendeel bestaat uit ad-hoc vluchten met de hele wereld als bestemming. Het belang van Oostende-Brugge ligt vooral in het vrachtverkeer en chartervluchten voor passagiers. Het aantal vliegbewegingen daalde in 2015 met 4%. Het aantal passagiers steeg met 9% tot 276.000.

Antwerpen

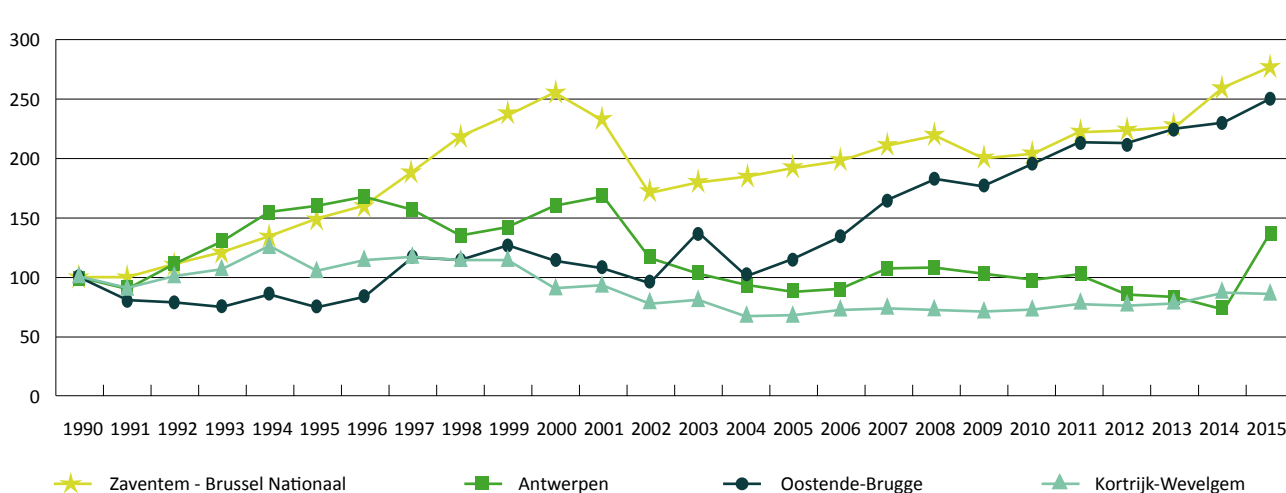
Antwerpen profileert zich als intra-Europese regionale zakenluchthaven. In 2015 verwerkte de luchthaven 221.000 passagiers, een spectaculaire stijging van 82%. De toename is vooral het gevolg van het uitbreiden van het aantal bestemmingen door zowel VLM Airlines als Jetairfly. Het aantal vliegbewegingen steeg met 4%.

Kortrijk – Wevelgem

De luchthaven Kortrijk-Wevelgem speelt op dit moment vooral een rol in de 'general aviation' (de kleinere privé-

5.158 Luchthavens passagiers

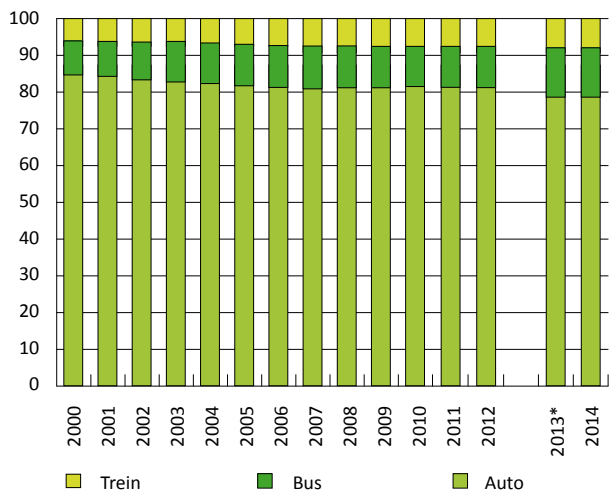
Index van het aantal passagiers op de luchthavens, van 1990 tot 2015, index 1990 = 100.

Noot: passagiers = aankomsten + vertrek + transit
Bron: luchthavenautoriteiten.

5.159 Modale verdeling personenvervoer

Evolutie van de modale verdeling van het personenvervoer volgens personenkilometer voor de voornaamste vervoerswijzen (personenwagens, bussen-autocars, treinen), ongeacht het land van registratie, van 2000 tot 2014, in %.

Noot: door een wijziging in meetmethode zijn resultaten van vóór 2013 niet te vergelijken met die vanaf 2013.
Bron: FOD MV; ADS; NMBS; Eurostat; Departement MOW.

luchtvaart) en scholingsvluchten. Ze tracht zich te ontwikkelen als regionale zakenluchthaven. Het aantal vlieg-bewegingen ging in 2015 met 2% achteruit, en het aantal passagiers daalde ook met 2% tot 78.000.

Zeevaart

Het aantal **passagiers** in de Vlaamse zeehavens nam in 2015 met 2% toe tot 839.873.

Zeebrugge is de belangrijkste zeehaven voor het vervoer van passagiers. Het aantal passagiers steeg er met 2% naar 824.475 personen. De zeehavens van Oostende, Antwerpen en Gent behandelen zeer weinig passagiers.

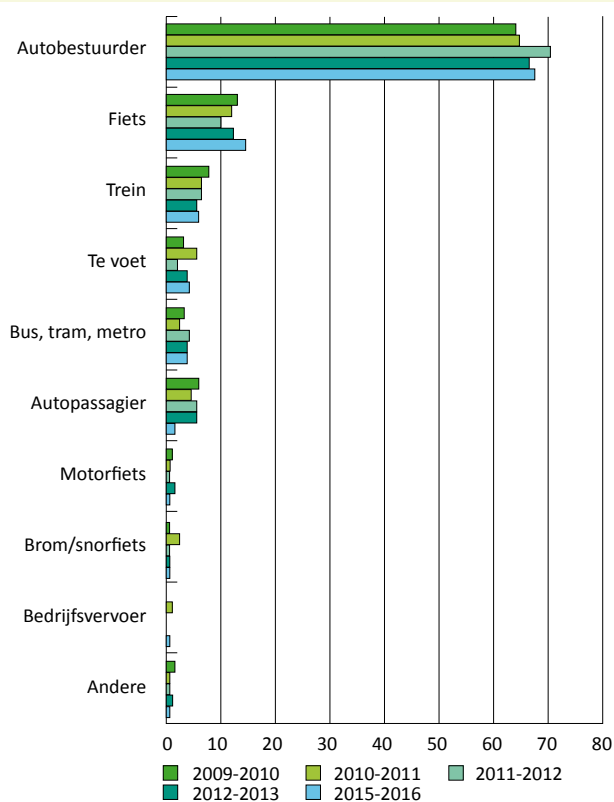
Verplaatsingsgedrag

De auto blijft het meest populaire vervoermiddel. Een verschuiving naar andere transportmiddelen biedt nochtans interessante perspectieven. Het kan het aantal files op de weg verminderen, de milieuschade beperken en de kans op verkeersongevallen doen dalen.

Door een wijziging in de meetmethode kunnen bij het **personenvervoer** de cijfers vanaf 2013 niet vergeleken worden met

5.160 Modale verdeling van het woon-werk-verkeer

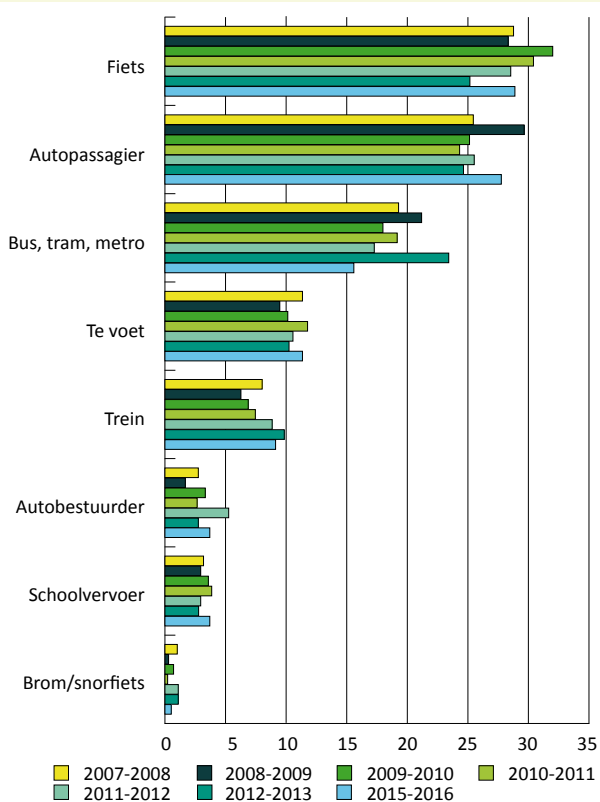
Verdeling van woon-werkverplaatsingen (beroepsactieven) volgens hoofdvervoerswijze, van 2009-2010 tot 2015-2016, in %.

Voor meer informatie: zie methodologie survey.
Bron: Onderzoek Verplaatsingsgedrag, Departement MOW via Dataroom MOW.

5.161 Modale verdeling van het woon-schoolverkeer

Verdeling van personen (scholieren en studenten) volgens hoofdvervoerswijze woon-schoolverkeer, van 2007-2008 tot 2015-2016, in %.

Bron: Onderzoek Verplaatsingsgedrag, Departement MOW via Dataroom MOW.

die van de voorgaande jaren. Die wijziging resulteerde vooral in een hoger aantal buskilometers en een lager aantal personenwagentkilometers.

Met de nieuwe meetmethode bedraagt het aandeel van busvervoer 13,7% in 2014. Het aandeel van personenvervoer met de wagen ligt op 78,2%, en bij de trein is dit 8,1%. In vergelijking met het EU28-gemiddelde ligt het Vlaams aandeel van personenwagens nu 4 procentpunten lager. Het aandeel vervoer per trein benadert het EU-gemiddelde. Het aandeel busvervoer ligt dan weer boven dat gemiddelde.

In het PACT 2020 wordt geijverd om 40% van de woon-werkverplaatsingen met het openbaar vervoer, de fiets en te voet te laten verlopen. De belangrijkste hoofdvervoerswijze voor het woon-werkverkeer is nog steeds de auto met een aandeel van 69,4% (bestuurder en passagier) in 2015-2016. 14,6% van de woon-werkverplaatsingen gebeurde met de fiets (incl. elektrische fiets) en 9,6% met het openbaar vervoer. Het totaal aandeel van collectief vervoer, fiets en te voet bedroeg 28,7%. De gemiddelde woon-werkafstand bedraagt 17,9 km en 48,9% van de beroepsactieven woont op maximum 10 km van de werkplaats.

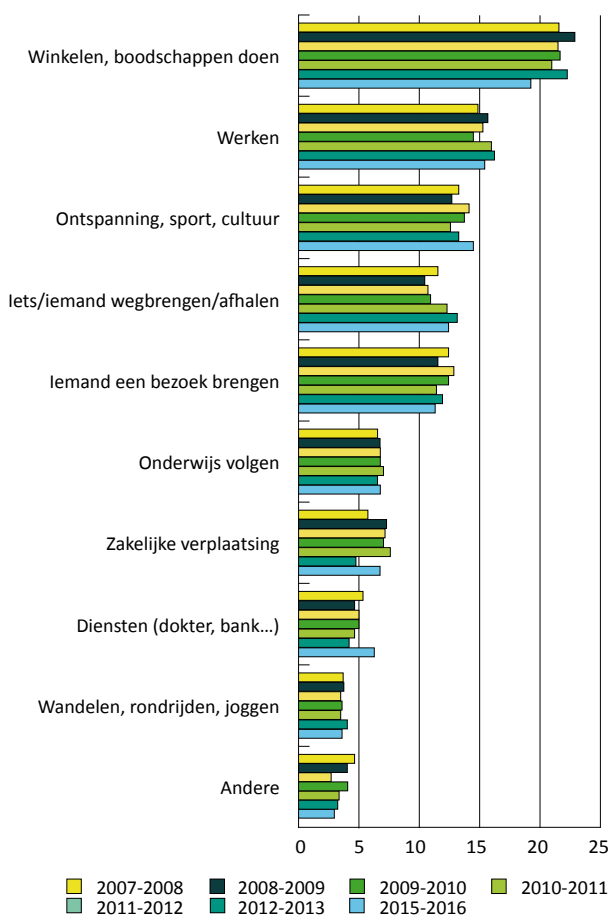
Voor het woon-schoolverkeer wordt de auto als hoofdvervoerswijze (31,4%) het meest gebruikt, gevolgd door de fiets (28,9%, incl. elektrische fiets) en het openbaar vervoer (24,7%).

In 2015 maakten de Vlamingen gemiddeld 2,74 verplaatsingen per persoon per dag. Het grootste aandeel van de verplaatsingen (22,4%) gebeurt voor werk-gerelateerde activiteiten (werken en zakelijk verkeer), direct gevolgd door winkelen (19,3%). Functionele verplaatsingen (werken, school en zakelijke verplaatsingen) maakten 29,3% uit en recreatieve verplaatsingen (bezoekje brengen, wandelen/rondrijden/joggen, ontspanning/sport/cultuur) 29,6%. Als we kijken naar de afgelegde afstand per persoon per dag, dan zijn de recreatieve verplaatsingen het belangrijkste met een aandeel van 38,7%, gevolgd door de werk-gerelateerde verplaatsingen (34,4%).

Niet iedereen kan of hoeft zich te verplaatsen. Bijna 24% gaf aan geen verplaatsing te maken op een welbepaalde dag. 47,7% van de niet-verplaatsers zegt daar geen behoefte toe gehad te hebben. 22,7% van de niet-verplaatsers geeft als reden 'ziekte of handicap' op. 1,2% doet aan telewerk en bijna 3% oefent zijn beroep thuis uit.

5.162 Motief van de verplaatsing

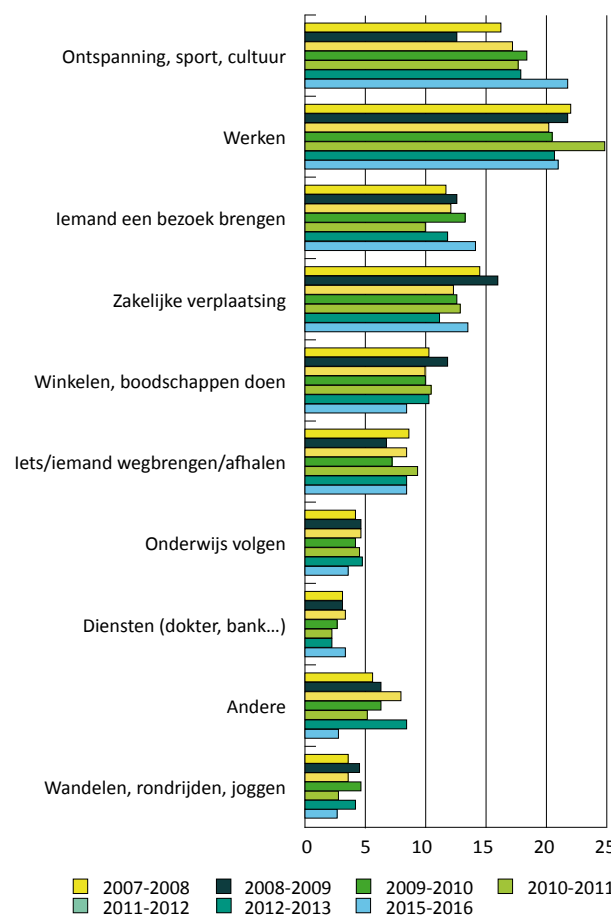
Evolutie van de verdeling van het gemiddeld aantal verplaatsingen per persoon per dag volgens motief, van 2007-2008 tot 2015-2016, in %.

Bron: Onderzoek Verplaatsingsgedrag, Departement MOW.

5.163 Motief van de afgelegde afstand

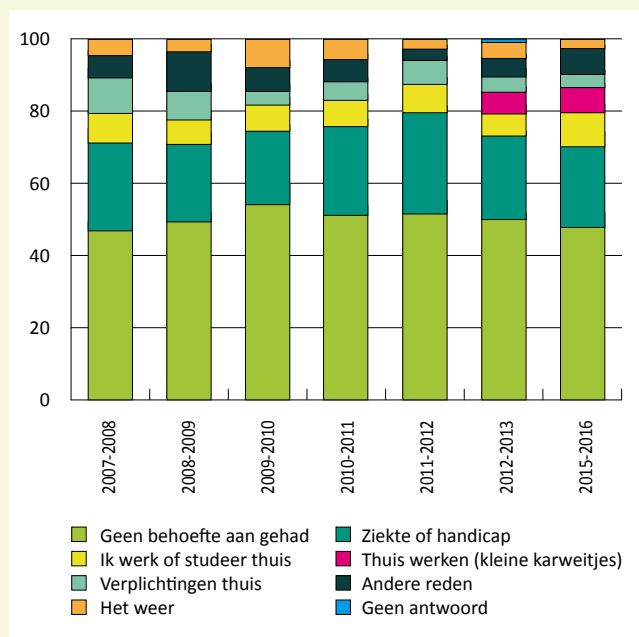
Evolutie van de verdeling van de gemiddelde afgelegde afstand per persoon per dag volgens motief, van 2007-2008 tot 2015-2016, in %.

Bron: Onderzoek Verplaatsingsgedrag, Departement MOW.

5.164 Motief van niet-verplaatsters

Evolutie van de verdeling van niet-verplaatsters volgens motief, van 2007-2008 tot 2015-2016, in %.

Opmerking: vanaf 2012-2013 is de categorie 'thuis werken/studeren' opgesplitst in 'thuis professioneel werken/studeren' en 'thuis karweitjes opknappen'.

Bron: Onderzoek Verplaatsingsgedrag, Departement MOW.

17,1% van alle verplaatsingen heeft een afstand korter dan 1 kilometer. Deze verplaatsingen gebeuren voornamelijk te voet of per fiets, maar de wagen heeft hier toch nog een aandeel van 31,4%. Bij verplaatsingen tussen 1 en 5 kilometer (goed voor ruim een derde van alle verplaatsingen) heeft de auto een aandeel van 70,5%. Het aandeel van te voet en per fiets neemt snel af naarmate de afstand toeneemt. Tram, bus en metro hebben een aanzienlijk aandeel bij de middellange verplaatsingen, de trein vooral bij de lange afstanden. De verplaatsingen van meer dan 40 kilometer zijn goed voor 7,8% van alle verplaatsingen.

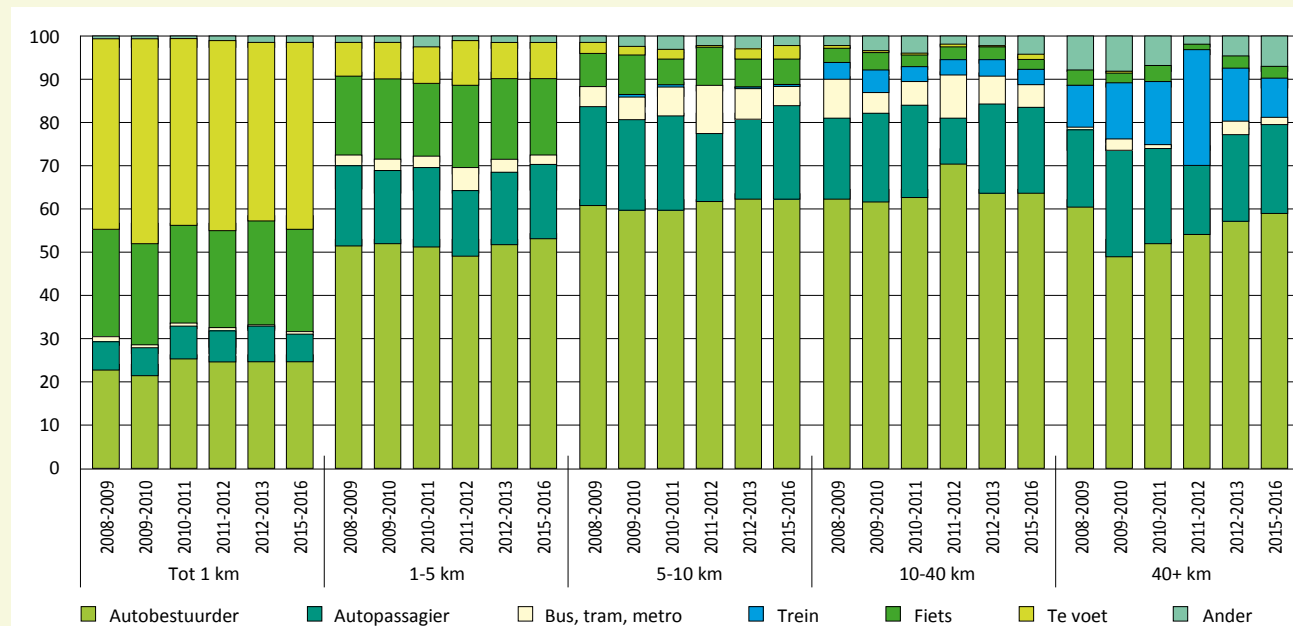
Logistiek

Vlaanderen heeft een centrale ligging binnen Europa. Het heeft ook een zeer dicht netwerk van transportinfrastructuur. Zowel voor wegen, spoorwegen als binnenvaart bekleedt het een toppositie binnen Europa. Hiermee heeft het Vlaams Gewest sterke troeven in handen en is het op logistiek vlak een topregio in Europa. Het beleid wil deze positie verder verbeteren door te blijven inzetten op slimme, duurzame en hoogwaardige logistieke activiteiten met een hoge toegevoegde waarde en werkgelegenheid.

Dit deel focust op het goederenvervoer. In een eerste deel volgt een beschrijving van de evolutie van het goederenvervoer per transportmodus. Een tweede deel bekijkt de modale verdeling van het vrachtvervoer. Het laatste deel gaat dieper in op het economisch belang van de logistieke sector, met aandacht voor de tewerkstelling en de toegevoegde waarde.

5.165 Modale verdeling naar afstand

Modale verdeling (hoofdvervoerswijze) naar afgelegde afstand, van 2008-2009 tot 2015-2016, in %.

Opmerking: andere omvat o.a. bromfiets en motor.

Bron: Onderzoek Verplaatsingsgedrag, Departement MOW via Dataroom MOW.

Transportmodus

Hieronder volgt een beschrijving van de evolutie van het goederenvervoer per transportmodus. Daarbij gaat achtereenvolgens aandacht naar vervoer via vrachtwagens, spoor, binnenvaart, zeevaart, luchtvaart en ten slotte pijpleidingen.

Vrachtwagen

Het vrachtverkeer over de weg kent sinds de economische crisis – na een jarenlange groei - een wisselend verloop. Na een scherpe daling in 2008 en 2009, volgden er jaren met afwisselend positieve en negatieve groeicijfers. In 2013 bedroeg het aantal door vrachtwagens gepresteerde tonkilometer 47 miljard. Door een gewijzigde methodologie is dit cijfer echter niet te vergelijken met de voorgaande jaren.

Spoor

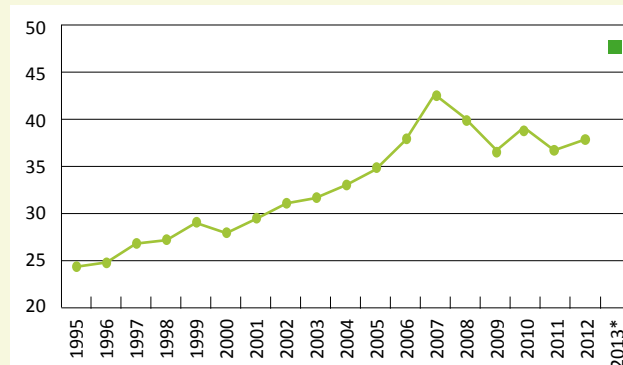
Het Vlaamse **spoorwegennetwerk** is het dichtste van de Europese Unie. Enkel Tsjechië komt in de buurt. In 2014 bleef het **goederenvervoer** per spoor min of meer stabiel. Het aantal tonkilometer afgelegd in het Vlaamse Gewest bedroeg 3,7 miljard. Sinds de gedeeltelijke vrijmaking van het spoorverkeer zijn er voor het goederenvervoer naast NMBS-dochter B-Cargo ook enkele kleinere private operatoren op Belgisch grondgebied actief.

Binnenvaart

Het Vlaamse **binnenwaterennetwerk** is, na het vlakke en waterrijke Nederland, het tweede dichtste van de Europese Unie. Na de sterke groeicijfers van 1999 tot 2008 kende de binnenvaart in Vlaanderen door de economisch moeilijke jaren een lichte terugval. In 2015 bleef het aantal tonkilometer status

5.166 Tonkilometer vrachtwagens

Evolutie van het aantal afgelegde tonkilometer met vrachtwagens, ongeacht land van registratie, van 1995 tot 2013, in miljard tonkilometer.

*: Breuk in de tijdlijn tussen 2012 en 2013 wegens nieuwe methodologie. Cijfers vanaf 2013 daardoor niet vergelijkbaar met voorgaande jaren. Bron: FOD MV.

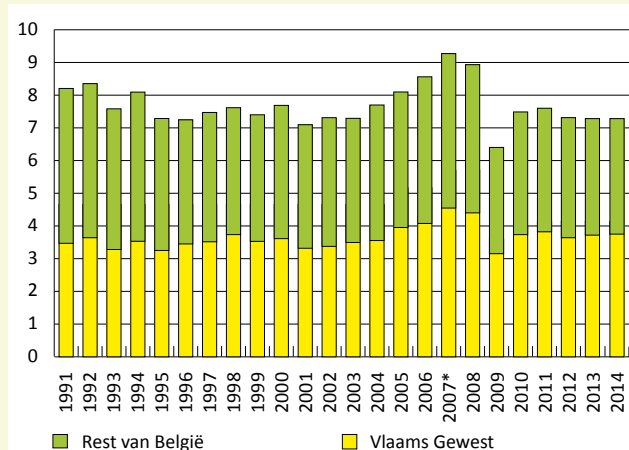
quo in vergelijking met het jaar voordien. De tonkilometers zijn in realiteit ietwat hoger dan de hier gerapporteerde cijfers, aangezien er een onderregistratie is op de Zeeschelde en de tijgebonden waterwegen.

Langs Vlaamse waterwegen werd in 2015 1% minder gelost dan het jaar voordien. Het aantal geladen ton steeg met 4%. In de Vlaamse havens daalde het binnenvaartvervoer met 6% in 2015, goed voor een overslag van ruim 112 miljoen ton.

Het containervervoer op de Vlaamse waterwegen zit sterk in de lift. De twaalf containerterminals langs de binnenwateren kwamen uit op een trafiek van 565.400 TEU (Twenty-foot Equivalent Unit). Dat is een toename van 1% in vergelijking met 2014.

5.167 Tonkilometer spoor

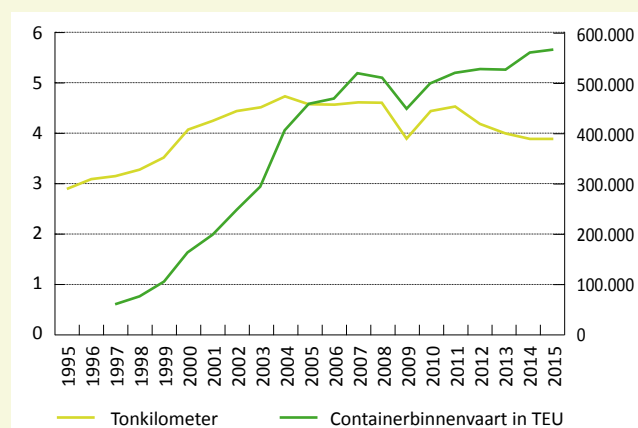
Evolutie van het goederenvervoer per spoor, Vlaams Gewest en België, van 1991 tot 2014, in miljard tonkm.

* Vlaams aandeel vanaf 2007 geschat o.b.v. trend 1991-2006. Bron: NMBS, Eurostat.

5.168 Binnenvaart

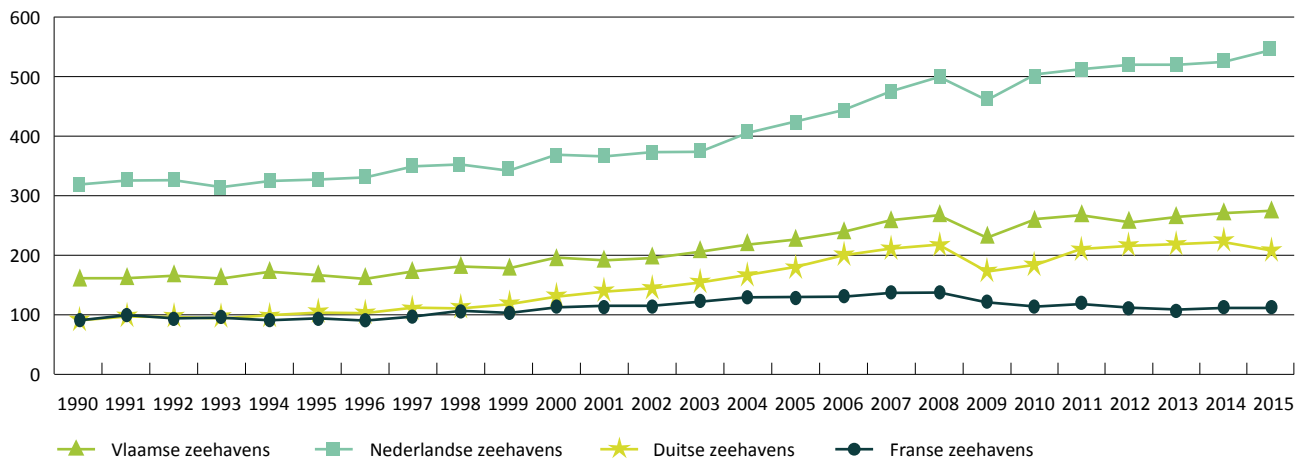
Evolutie van de goederentrafiek in de binnenvaart, in miljard tonkilometer (linkeras) en containerbinnenvaart in de Vlaamse containerterminals in TEU (rechteras), van 1995 tot 2015.

Bron: PBV, Waterwegen en Zeekanaal NV & NV De Scheepvaart via Dataroom MOW.

5.169 Haventrafiek Le Havre – Hamburg

Evolutie van de trafiek in de havens van de Le Havre – Hamburg range, van 1990 tot 2015, in miljoen ton.

Bron: VHC.

Sinds 1995 nemen de binnenschepen in aantal af. Het zijn vooral de kleinere schepen die uit de vaart verdwijnen en worden vervangen door schepen met een groter laadvermogen.

Zeevaart

Hieronder volgt eerst een korte beschrijving van de Le Havre-Hamburg range, daarna komt de situatie in de vier Vlaamse zeehavens meer uitgebreid aan bod.

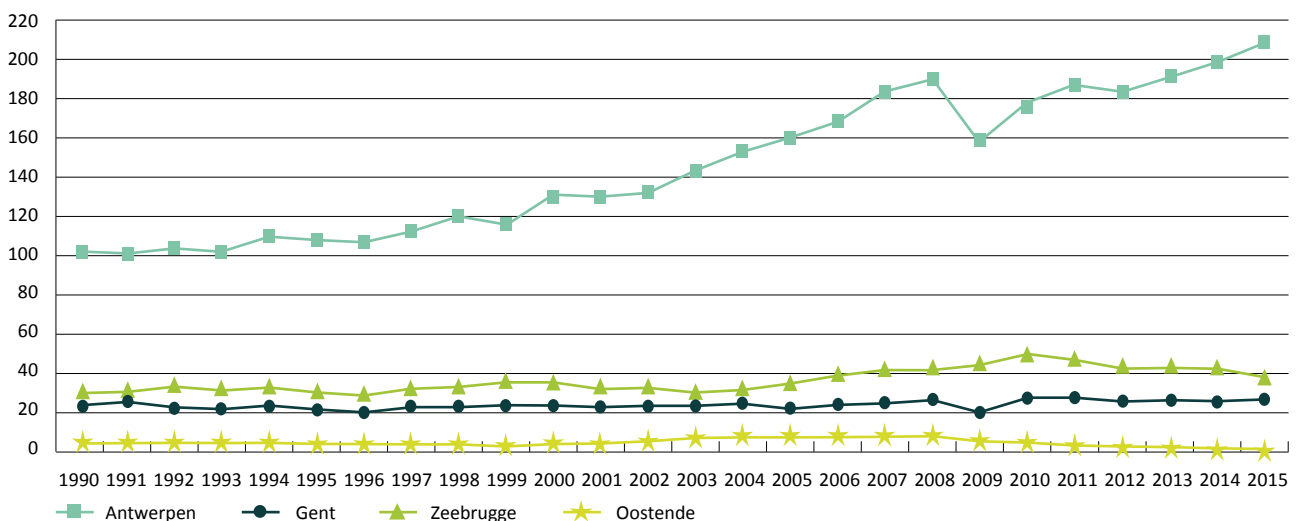
De Le Havre-Hamburg range omvat de belangrijkste zeehavens tussen deze twee steden. Hierbinnen vallen de havens van

Antwerpen, Gent, Zeebrugge, Oostende, Rotterdam, Amsterdam, Hamburg, Bremen, Duinkerke en Le Havre. Deze havens realiseerden in 2015 een overslag van 1.145 miljoen ton, dat is 1% meer dan in 2014. Het is tevens een verbetering van het vorige record uit 2014. Het aandeel van de Vlaamse trafiek steeg met 0,2 procentpunt naar 24,0%.

In de Vlaamse zeehavens kende de **goederentrafiek** in 2015 een lichte groei. Ze klokte af op een hoogte van 274 miljoen ton overslag, een toename van 2% ten overstaan van 2014. De binnenvaarttrafiek van en naar de zeehavens ging met 6% achteruit. De shortsea-trafiek steeg met 1% naar 145 miljoen ton.

5.170 Goederentrafiek zeehavens

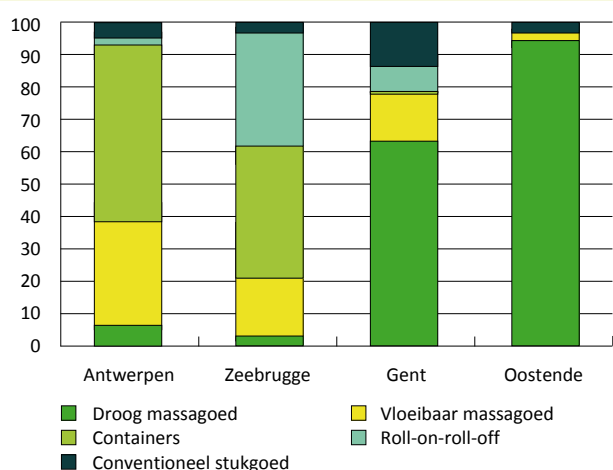
Evolutie van de goederentrafiek in de zeehavens, van 1990 tot 2015, in miljoen ton.

Bron: VHC.

5.171 Goederentrafiek naar soort

Goederentrafiek in de zeehavens in 2015, naar soort, in %.

Bron: VHC.

De Vlaamse zeehavens zijn ook belangrijke economische spelers. Samen waren ze in 2014 goed voor een directe **toegevoegde waarde** van 14,9 miljard euro (7,1% van de bruto toegevoegde waarde in het Vlaamse Gewest wordt gerealiseerd op de terreinen van de Vlaamse zeehavens), 102.510 directe banen en 4 miljard euro directe investeringen. De toegevoegde waarde steeg met 2% terwijl de **werkgelegenheid** met 1% daalde. De investeringen stegen met 29%. Daarnaast staan de Vlaamse havens ook nog in voor een indirecte toegevoegde waarde van 13,0 miljard euro en een indirecte werkgelegenheid van 123.917 voltijdse equivalenten.

In 2015 investeerde het Vlaamse Gewest 289 miljoen euro in de vier zeehavens en hun maritieme toegankelijkheid.

Antwerpen

In 2015 was Antwerpen de Europese nummer twee voor goederentrafiek, na de afgescheiden koploper Rotterdam. Antwerpen beheerst 76% van de Vlaamse markt, met een marktaandeel van 18% in de Le Havre-Hamburg range. Voor het containerverkeer komt Antwerpen wereldwijd op de **zestiende plaats**. In Europa behandelt alleen Rotterdam meer containers.

De goederen die in de haven van Antwerpen aankomen zijn voor 46% uit Europa afkomstig. Daarna volgen Azië, Noord-Amerika, Zuid-Amerika en Afrika. Bijna een derde van de goederen die de Antwerpse haven per zeeschip verlaat, vaart naar Azië. Daarna volgen Europa, Afrika en Noord-Amerika.

In 2015 realiseerde Antwerpen een goederenoverslag van 208 miljoen ton, een toename met 5%. Het containerverkeer steeg met 5% naar 113 miljoen ton en vormt het grootste pakket binnen het Antwerpse goederenverkeer. De overslag van vloeibare massagoederen nam toe met 6% en het roll-on-roll-off-verkeer steeg met 4%. Het aantal auto's dat in 2015 werd behandeld, bedraagt 1,3 miljoen, een stijging van 9%. De droge massagoederen (+2%)

en het niet-gecontaineriseerd stukgoed (+1%) noteerden een kleine groei.

Het aantal zeeschepen dat de haven van Antwerpen in 2015 aanliep, steeg met 3%. De schepen worden ook steeds groter. De gemiddelde bruto tonnenmaat van de schepen groeide in 2015 met 7%, wat aantoont dat de Antwerpse haven de vruchten plukt van de Scheldeverdieping.

De binnenvaart van en naar de Antwerpse haven is in 2015 met 5% afgenomen tot 91 miljoen ton. De shortsea-traffic ging met 5% omhoog. Het aandeel van de shortsea-traffic op de totale traffic in de Antwerpse haven lag iets onder de 50%.

De toegevoegde waarde van de Antwerpse haven steeg in 2014 met 1% tot 9,9 miljard euro. Dat is goed voor een aandeel van twee derde binnen het Vlaamse havenlandschap. De investeringen namen met 37% toe tot 3,2 miljard euro. De werkgelegenheid liep 1% terug, goed voor 60.586 voltijdse equivalenten.

Zeebrugge

Zeebrugge richt zich vooral op Europese traffic. Het is één van de belangrijkste Europese havens voor het rollend vrachtverkeer en het transport van nieuwe personenwagens. Voor Zeebrugge zelf maakt niettemin het containerverkeer het grootste deel van de traffic uit. Zeebrugge realiseerde in 2015 een overslag van 38 miljoen ton, 10% minder dan het jaar voordien. De daling is vooral te verklaren door een sterke terugval van het totale containervolume (-24%). De gewijzigde vaarschema's van de grote rederijallianties, die hun containertrafiek nu concentreren in Rotterdam en Antwerpen, zijn daarvan de oorzaak. Het transport van nieuwe personenwagens steeg met 10% naar 2,4 miljoen stuks. De vloeibare bulk steeg met 3%, terwijl de vaste bulk met 6% toenam. Het roll-on-roll-off-verkeer groeide met 3%.

Zeebrugge neemt 14% van de verscheepte tonnage in de Vlaamse havens voor zijn rekening.

De shortsea-traffic liep in 2015 met 4% terug. Drie kwart van de totale traffic bereikte op deze manier de haven.

Zeebrugge heeft een kleiner aandeel in de toegevoegde waarde, werkgelegenheid en investeringen dan de trafficcijfers laten vermoeden. De haven was in 2014 goed voor 9.365 voltijdse equivalenten, een daling van 4%. De toegevoegde waarde zakte eveneens met 4% naar 936 miljoen euro. Het investeringsbedrag bleef stabiel op 220 miljoen euro.

Gent

Gent zorgt voor 10% van de Vlaamse tonoverslag. Drie kwart van de behandelde tonnage bestaat uit aanvoer. Die aanvoer komt uit de hele wereld, met Europa en Noord-Amerika als voornaamste herkomstgebieden. De afvoer gaat voor 82% naar Europa. Droge massagoederen, vooral aanvoer naar het staalbedrijf ArcelorMittal Gent, maken bijna twee derde uit van de maritieme traffic.

De goederenoverslag via zeevaart in de Gentse haven steeg in 2015 met 2% en klokte af op 26,4 miljoen ton. De hoeveelheid vloeibare bulk steeg met 9% en het overig stukgoed groeide met 12%. Het tonnage droge bulk bleef nagenoeg stabiel. De trafiek van roll-on-roll-off-verkeer (-3%) en containers (-38%) liep dan weer terug. De binnenvaart ging met 8% achteruit en klokte af op iets meer dan 20 miljoen ton. De shortsea-trafiek daalde met 8%. Deze trafiek neemt in de haven 60% van de overslag via zeevaart op zich.

In verhouding tot haar trafiek creëert de haven van Gent een belangrijke toegevoegde waarde, die in 2014 goed was voor 3,6 miljard euro, wat een stijging van 5% betekent. De werkgelegenheid steeg met 1% tot 27.602 voltijdse equivalenten. De investeringen zakten met 4%.

Oostende

Oostende is de kleinste van de vier Vlaamse zeehavens, met een marktaandeel van 0,5%. De Oostendse haven kende voor het zevende opeenvolgende jaar een sterke terugval. In 2015 was er een trafiekdaling van 9% ten opzichte van 2014, wat volledig toe te schrijven is aan de verminderde aanvoer van zand en grind wegens minder openbare werken in de directe omgeving. De volledige trafiek in de Oostendse haven bestaat uit shortsea-trafiek. Het gaat hoofdzakelijk om grind en zand voor de bouw. Sinds enkele jaren profileert Oostende zich als hub voor de bouw en het onderhoud van windmolenparken in de Noordzee.

5.172 Vrachtluchthavens EU

Evolutie van de trafiek in de twintig belangrijkste luchthavens van de EU28 in 2000 en 2014, hoeveelheid vervoerde vracht, in duizend ton.

luchthavens	2000	2014
Frankfurt Rhein/Main	1.703	2.132
Parijs Ch. de Gaulle	1.067	2.033
Amsterdam	1.223	1.671
Londen Heathrow	1.307	1.586
Leipzig	14	904
Keulen/Bonn	438	736
Luxemburg	501	707
Luik	270	591
Milaan Malpensa	296	470
Zaventem	667	454
Madrid	305	377
Munchen	148	309
Nottingham East Midlands	179	307
Londen Stansted	168	226
Wenen Schwechat	66	210
Kopenhagen Kastrup	419	200
Helsinki	96	187
Rome Fiumicino	153	143
Dublin	35	127
Frankfurt Hahn	75	127

Bron: EC DG Mobility & Transport.

De toegevoegde waarde in de haven van Oostende bedroeg in 2014 492 miljoen euro. Dat is een stijging van 1%. De werkgelegenheid in de haven ging met 4.957 voltijdse equivalenten 2% achteruit. De investeringen stegen naar 119 miljoen euro (+56%).

Luchtvaart

Hieronder volgt eerst een korte beschrijving van de Europese luchthavens, daarna komt de situatie in de Vlaamse luchthavens aan bod.

In de vrachtluchtvaart zien we min of meer hetzelfde fenomeen als bij de passagiersluchtvaart: een scherpe daling in 2001 en een herneming vanaf 2003. In 2009 sloeg de economische crisis hard toe, om al een jaar later te herstellen van de klap. In 2015 bleef de trafiek op de Europese luchthavens nagenoeg stabiel.

De **goederentrafiek** op de Vlaamse luchthavens steeg met 6% tot 506.000 ton.

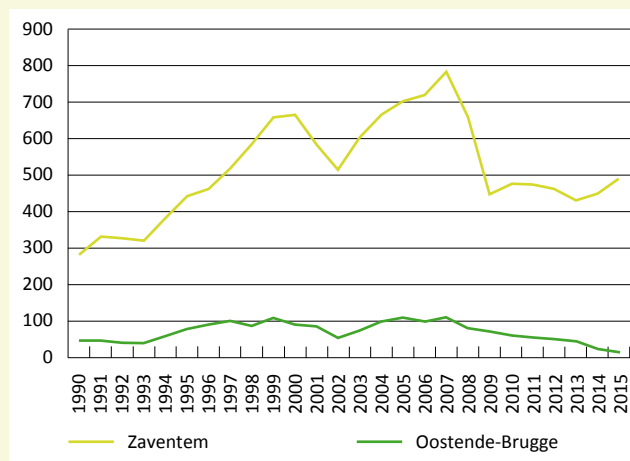
In 2015 nam het vrachtvervoer op de nationale luchthaven met 8% toe. Voor vrachtvervoer bekleedde Zaventem in 2014 de tiende positie onder de Europese luchthavens. Europa is het belangrijkste eind- of vertrekpunt, gevolgd door Noord-Amerika, Afrika, het Midden-Oosten en het verre Oosten.

De luchthaven van Oostende-Brugge kende een minder succesvol jaar met een daling van een derde van het vervoerde tonnage.

Op de andere twee Vlaamse luchthavens (Antwerpen en Kortrijk-Wevelgem) is het vrachtvervoer heel beperkt.

5.173 Luchthavens vracht

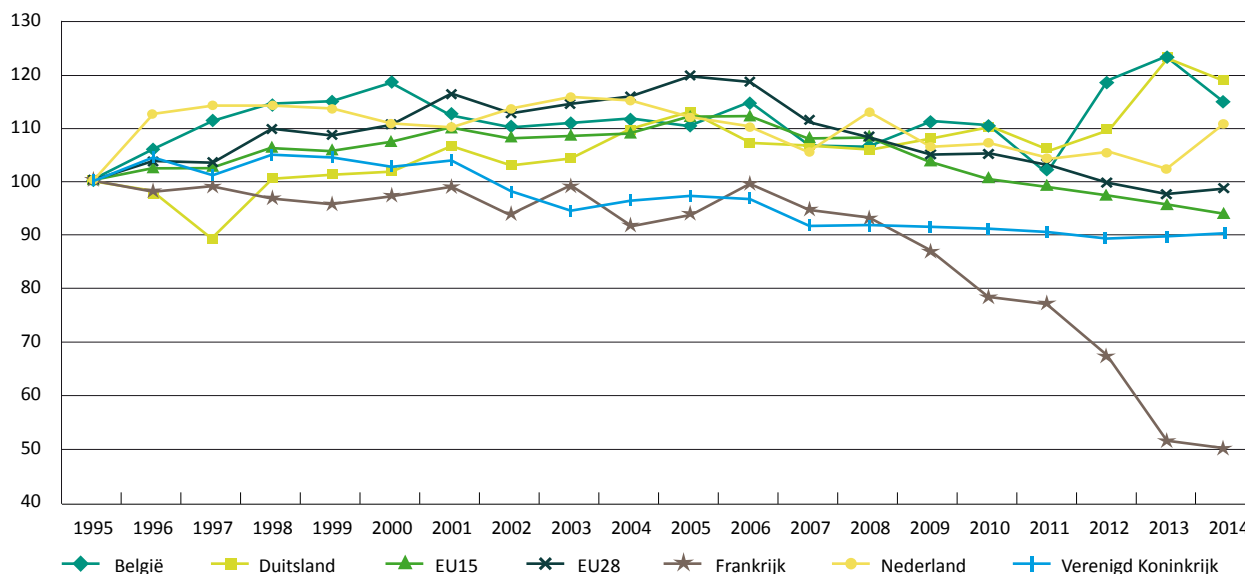
Evolutie van de vervoerde vracht op de luchthavens van Zaventem en Oostende-Brugge, van 1990 tot 2015, in duizend ton.

Bron: luchthavenautoriteiten.

5.174 Oliepijpleidingen

Index van het aantal tonkilometer, afgelegd via oliepijpleidingen, België, buurlanden, EU15 en EU28, van 1995 tot 2014, index 1995 = 100.

Bron: EC DG Mobility & Transport.

Pijpleiding

Een overzicht van de kerncijfers over het goederenvervoer is onvolledig zonder een blik op het transport via **pijpleidingen**. Er zijn pijpleidingen voor het transport van aardgas en voor het transport van olie.

Het pijpleidingennetwerk voor aardgastransport is met 2.450 kilometer per 1.000 km² in België het tweede dichtste van de hele Europese Unie.

Het Belgische netwerk voor olie is met 294 kilometer een stuk beperkter, al scoren we met een dichtheid van 9,7 kilometer per 1.000 km² boven het Europese gemiddelde.

In 2014 werd in België 1,6 miljard tonkilometer aardolie vervoerd, in de Europese Unie (EU28) 112,9 miljard.

Modale verdeling

Vlaanderen wil zich verder ontwikkelen als slimme draaischijf van Europa. Daartoe moeten de logistieke ketens geoptimaliseerd worden en moeten de logistieke stromen gebundeld worden tot grotere stromen, die beter in aanmerking komen voor vervoer via de alternatieve modi (binnenvaart, spoor).

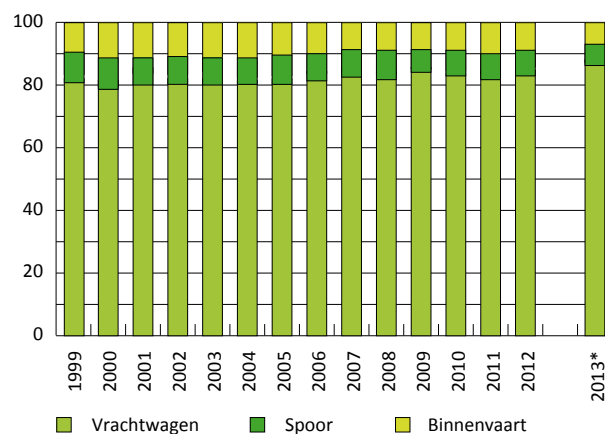
Bij het **goederenvervoer** was er in 2013 een lichte daling van het aantal tonkilometer bij de binnenvaart en een status quo bij het spoorvervoer. Het vrachtvervoer over de weg wordt sinds 2013 op een andere manier gemeten, waardoor vergelijken met de jaren voordien niet mogelijk is. Daardoor kan ook de modale verdeling van 2013 niet vergeleken worden met die van de voorgaande jaren. Met de nieuwe meetmethode komt het aandeel van het vrachtvervoer hoger uit, en ligt in 2013 op 86%. Zoals eerder opgemerkt, zijn de cijfers voor de binnenvaart ietwat lager dan de reële activiteit, door onderregistratie op de Zeeschelde en tijgebonden waterwegen.

Europees vergelijken is niet zo eenvoudig wegens definitieverschillen. Bij de Europese meting wordt bij het vrachtvervoer over de weg namelijk geen rekening gehouden met de tonkilometer gereden door buitenlandse vrachtwagens. In Vlaanderen is er echter een trend dat steeds meer buitenlandse vrachtwagens er goederen vervoeren. Om deze reden wordt een benchmark niet langer opgenomen in dit hoofdstuk.

5.175 Modale verdeling goederenvervoer

Evolutie van de modale verdeling goederenvervoer volgens tonkilometer voor de voornaamste vervoerswijzen (weg, spoor, binnenvaart), van 1995 tot 2013, in %.

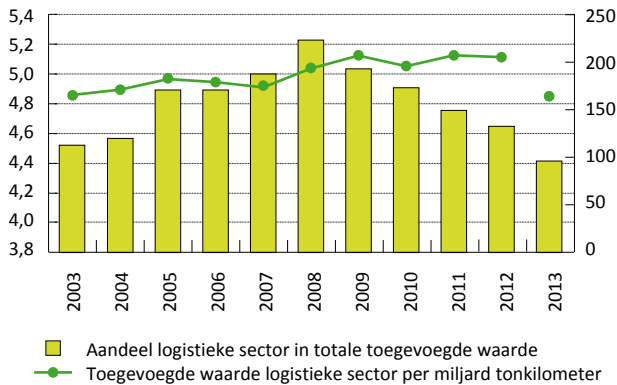

*: Door een methodologische wijziging bij het meten van het vrachtvervoer over de weg zijn cijfers vanaf 2013 niet te vergelijken met eerdere jaren. Bron: FOD MV, NMBS, Eurostat, Waterwegen & Zeekanaal nv, nv De Scheepvaart.

5.176a Logistiek - toegevoegde waarde

Evolutie van het aandeel van de logistieke sector binnen de totale (directe) toegevoegde waarde, in % (linkeras) en evolutie van de toegevoegde waarde van de logistieke sector, in miljoen euro per miljard tonkilometer (rechteras), van 2003 tot 2013.

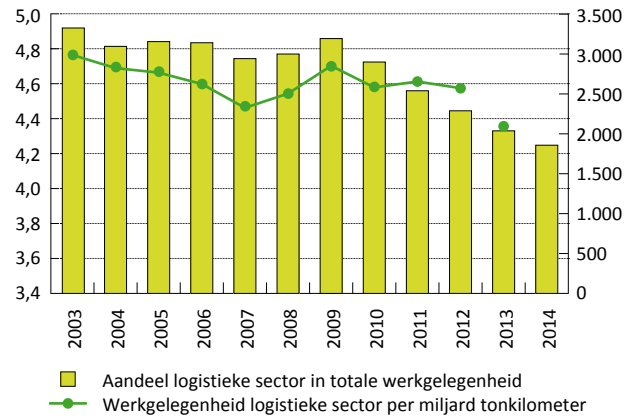
Noot: tonkilometer vanaf 2013 niet te vergelijken met daarvoor door gewijzigde meetmethode bij vrachtwagens.

Bron: raming SVR op basis van INR en studie NBB.

5.177a Logistiek - werkgelegenheid

Evolutie van het aandeel van de logistieke sector in de werkgelegenheid, in % (linkeras) en evolutie van de werkgelegenheid in de logistieke sector, per miljard tonkilometer (rechteras), van 2003 tot 2014.

Noot: tonkilometer vanaf 2013 niet te vergelijken met daarvoor door gewijzigde meetmethode bij vrachtwagens.

Bron: raming SVR op basis van INR en studie NBB.

5.176b Logistiek - toegevoegde waarde

Evolutie van de totale (directe) toegevoegde waarde in de logistieke sector, naar subsector, in miljoen euro, van 2003 tot 2013.

Toegevoegde waarde (in miljoen euro)	2003	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Vervoer te land; vervoer via pijpleidingen (partim)	2.476,1	2.534,7	2.389,2	2.421,9	2.441,5	2.435,8	2.401,5
Vervoer over water	92,3	915,9	342,0	613,1	321,0	335,6	324,3
Luchtvaart	28,8	41,4	34,9	31,6	27,1	27,9	28,4
Vervoerondersteunende activiteiten; reisbureau's (partim)	3.175,0	5.173,9	5.521,5	5.361,3	5.737,8	5.766,9	5.466,2
Post en telecommunicatie (partim)	795,8	906,9	783,9	771,0	763,8	758,4	793,2
Totaal Logistiek / vrachttransport	6.568,0	9.572,8	9.071,6	9.198,8	9.291,2	9.324,5	9.013,6
Algemeen totaal hele economie	145.241,1	183.138,5	180.340,0	187.818,2	195.737,9	201.026,4	204.478,7
Aandeel Logistiek / vrachttransport	4,5%	5,2%	5,0%	4,9%	4,7%	4,6%	4,4%
Toeg. waarde log. sector (in miljoen euro) per miljard tkm. *	166,2	195,0	207,0	194,6	205,9	205,2	163,9

Noot: tonkilometer vanaf 2013 niet te vergelijken met daarvoor door gewijzigde meetmethode bij vrachtwagens.

Bron: raming SVR op basis van INR en studie NBB.

5.177b Logistiek - werkgelegenheid

Evolutie van de werkgelegenheid in de logistieke sector, naar subsector, in aantal personen, van 2003 tot 2014.

Werkgelegenheid (in personen)	2003	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Vervoer te land; vervoer via pijpleidingen (partim)	46.165	41.278	40.859	39.878	39.119	37.803	38.294
Vervoer over water	3.117	3.272	3.319	3.176	2.861	2.929	3.124
Luchtvaart	353	381	374	388	395	396	395
Vervoerondersteunende activiteiten; reisbureau's (partim)	42.181	56.483	55.215	55.492	55.022	52.709	51.534
Post en telecommunicatie (partim)	25.899	23.860	22.638	20.658	19.897	19.761	18.769
Totaal Logistiek / vrachttransport	117.715	125.274	122.404	119.592	117.294	113.597	112.117
Algemeen totaal hele economie	2.394.076	2.579.556	2.592.652	2.625.132	2.638.502	2.627.285	2.639.520
Aandeel Logistiek / vrachttransport	4,9%	4,9%	4,7%	4,6%	4,4%	4,3%	4,2%
Werkgelegenheid logistieke sector per miljard tkm *	2.979,6	2.858,6	2.590,0	2.650,4	2.580,9	2.066,2	--

Noot: tonkilometer vanaf 2013 niet te vergelijken met daarvoor door gewijzigde meetmethode bij vrachtwagens.

Bron: raming SVR op basis van INR en studie NBB.

Economisch belang

Het aandeel van de logistiek in de bruto toegevoegde waarde bedroeg in 2013 4,4%. Dat is iets minder dan het jaar voordien, en bijna een volledig procentpunt minder dan in het recordjaar 2008. De logistieke sector werd hard getroffen door de economische crisis, waardoor haar aandeel in de bruto toegevoegde waarde terugliep. Het aandeel van de logistieke sector in de werkgelegenheid ligt iets lager en haalt 4,2% in 2014. Ook hier noteren we een continue daling sinds 2009.

Het afzetten van de toegevoegde waarde en de werkgelegenheid op het aantal tonkilometer door vrachtvervoer geeft een soort verhouding tussen de lusten en de lasten van logistiek. Het beleid streeft hierbij naar meer toegevoegde waarde en werkgelegenheid in de logistieke sector.

In 2008 en 2009 werd de continue groei van het aantal tonkilometer wegens de economische crisis doorbroken. De toegevoegde waarde en werkgelegenheid daalden minder snel dan het aantal tonkilometer, met als gevolg een toename van de toegevoegde waarde per tonkilometer en een breuk in de dalende trend voor werkgelegenheid per miljard tonkilometer. In 2010 nam het aantal tonkilometer opnieuw toe, maar bleef de werkgelegenheid teruglopen. Het gevolg was dat de verhouding werkgelegenheid op tonkilometer opnieuw begon te dalen. Bij de verhouding tussen toegevoegde waarde en tonkilometer is er eerder sprake van een aanhoudende licht opwaartse trend. Het meest recente cijfer van 2013 is niet te vergelijken met de voorgaande jaren, wegens grote methodologische verschillen bij het meten van het aantal tonkilometer bij het vrachtvervoer over de weg.

Vlot verkeer

Vlaanderen beschikt over een dicht wegennet. Toch ontstaan er geregeld files ten gevolge van piekbelastingen, ongevallen en wegenwerken. Deze files zorgen voor verliesuren met economische schade en bijkomende emissies tot gevolg. Het is dus belangrijk het wegennet zo optimaal mogelijk te benutten en het verkeer zo vlot mogelijk te laten verlopen.

In een eerste deel ligt de focus op de evolutie van het verkeersvolume in Vlaanderen. Filezwaarte en voertuigverliesuren krijgen de aandacht in het tweede deel. Daarna volgt een stuk over het inzetten van technische middelen om de capaciteit van de wegen optimaal te benutten. Ten slotte volgt een deel over de aanpak van ontbrekende stukken in het infrastructuurnetwerk, opdat het verkeer ook in de toekomst vlot kan verlopen.

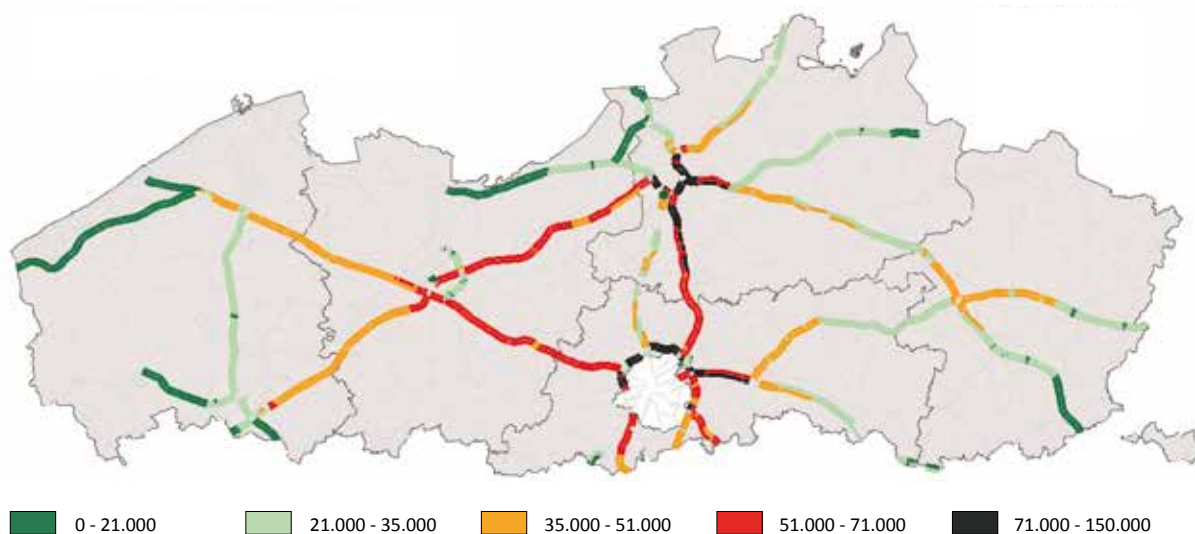
Verkeersvolume

Het Vlaamse autosnelwegennetwerk is, na het Nederlandse, het dichtste van de Europese Unie. Op een aantal wegen van het hoofdwegennet, vooral in de Vlaamse ruit, komen hoge dagvolumes voor. We kunnen de opsplitsing maken tussen vrachtwagens en niet-vrachtwagens. De grote regio om Brussel wordt gekenmerkt door een zeer laag aandeel vrachtverkeer door een combinatie van én lage aantallen vracht én grote aantallen niet-vrachtverkeer. De grote regio om Antwerpen alsook de E17 tot aan de Franse grens worden daarentegen gekenmerkt door een hoog aandeel vracht omwille van het grote aantal vrachtwagens en een laag aantal personenwagens nabij de landsgrens.

Om inzicht te bieden in de mate van verzadiging van de wegvakken (of anders uitgedrukt de relatieve benutting van de beschikbare wegcapaciteit), wordt de verhouding gemaakt

5.178 Totaal verkeersvolume

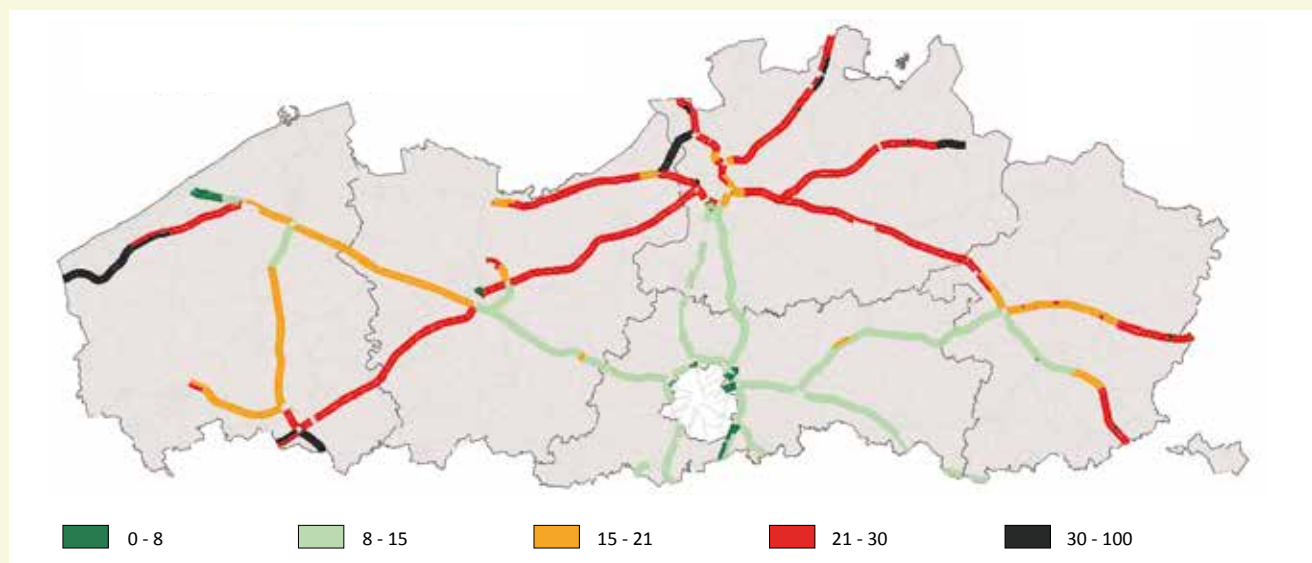
Gemiddeld dagvolume (werkdagen buiten de schoolvakantie) voor de totale verkeersstroom, per wegvak en per rijrichting, 2015.

Bron: Departement MOW.

5.179 Aandeel vrachtverkeer

Gemiddeld aandeel vrachtwagens (werkdagen buiten de schoolvakantie), per wegvak en per rijrichting, in %, 2015.

Bron: Departement MOW.

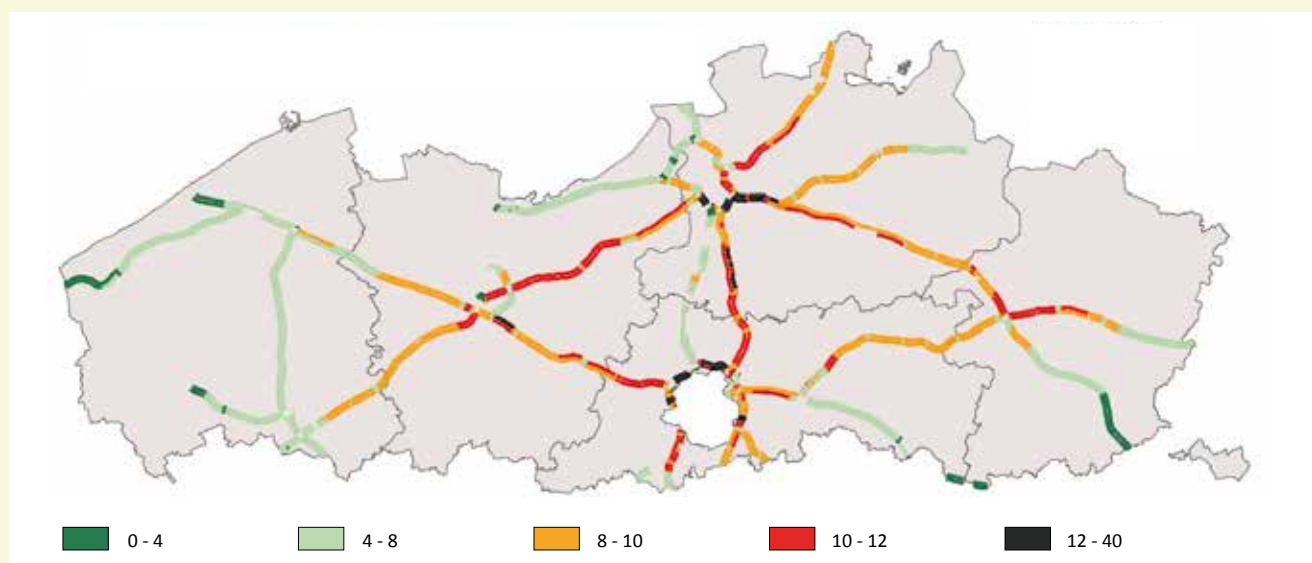
tussen de gemiddelde dagvolumes in 2015 en de uurcapaciteit van de weg. Het resultaat geeft aan hoeveel uur per dag de volledige beschikbare capaciteit nodig is om de huidige dagvolumes te kunnen verwerken. In de literatuur wordt een drempel van 10 uur gehanteerd als verzadigingsdrempel. De meeste wegvakken op de R1 (zuidelijke ring Antwerpen) en het noordelijk deel van de R0 (ring rond Brussel) kennen een zeer hoge graad van verzadiging. Ook op de radiale snelwegen komen hoge verzadigingsgraden voor. De verzadigingsgraad neemt ten opzichte van 2014 geleidelijk aan verder toe. Een van de weinige plaatsen waar er een afname te zien is, is op de A12 tussen Leuvenberg en Ekeren waar in 2015 met de aan-

leg van weefstroken in beide rijrichtingen extra wegcapaciteit werd voorzien.

Volgens het Pact 2020 dienen de economische poorten vlot bereikbaar te zijn met verschillende transportmodi. Op de kaarten is te zien dat de Vlaamse havens zowel via het hoofdwegennet, per spoor en over binnenwater te bereiken zijn. Voor de aan- en afvoer van en naar het hinterland worden de verschillende modi benut. De wijze van aan- en afvoer verschilt sterk van haven tot haven. Zo is binnenvaart erg belangrijk voor de haven van Gent, terwijl in Zeebrugge slechts een fractie van het transport via binnenwater gebeurt.

5.180 Verzadigingsgraad

Gemiddelde verzadigingsgraad (werkdagen buiten de schoolvakantie), per wegvak en per rijrichting, in uren, 2015.

Bron: Departement MOW.

De reisbetrouwbaarheid en reistijdfactor van vrachtwagens op de wegen rond de havens zegt iets over in welke mate deze economische poorten vlot bereikbaar zijn. De reistijdfactor is de verhouding van de ervaren reistijd op de reistijd bij "free flow" van het verkeer. Hoe meer file en vertraging, hoe hoger de reistijdfactor. Reisbetrouwbaarheid geeft aan welk aandeel van de reistijden op een bepaald traject betrouwbaar/voor-

spelbaar zijn. Het is het percentage van de voertuigen die een traject op tijd afleggen. Veel wegen rond de havens hebben een behoorlijke reisbetrouwbaarheid en reistijdfactor. Maar er zijn ook enkele delen met meer vertraging en file. Vooral op de ring rond Antwerpen ondervinden vrachtwagens vaak hinder en tijdverlies.

5.181 Ontsluiting economische poorten

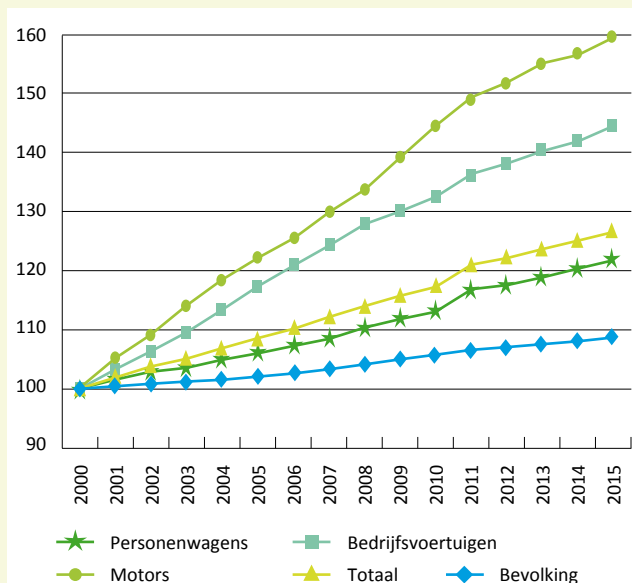
Evolutie van de ladingen en lossingen in de 4 Vlaamse havens, in miljoen ton, van 2009 tot 2015.

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Antwerpen							
Zeevaart	157,8	178,2	187,2	184,1	191,0	199,0	208,4
Binnenvaart	78,6	85,9	87,1	87,6	94,3	96,5	91,3
Spoor	19,0	16,1	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.
Gent							
Zeevaart	20,8	27,3	27,2	26,3	26,0	25,9	26,4
Binnenvaart	16,5	20,7	22,9	23,1	22,2	21,8	20,1
Spoor	3,6	4,0	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.
Zeebrugge							
Zeevaart	44,9	49,6	47,0	43,5	42,8	42,5	38,3
Binnenvaart	0,6	0,6	0,7	0,6	0,6	0,8	0,8
Spoor	5,8	3,6	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.
Oostende							
Zeevaart	5,4	4,9	3,8	3,2	1,8	1,4	1,3
Binnenvaart	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2
Spoor	0,0	0,0	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.

Bron: Vlaamse Havencommissie, NMBS.

5.183 Voertuigenpark

Index van het voertuigenpark, naar type voertuig, van 2000 tot 2015, index 2000=100.

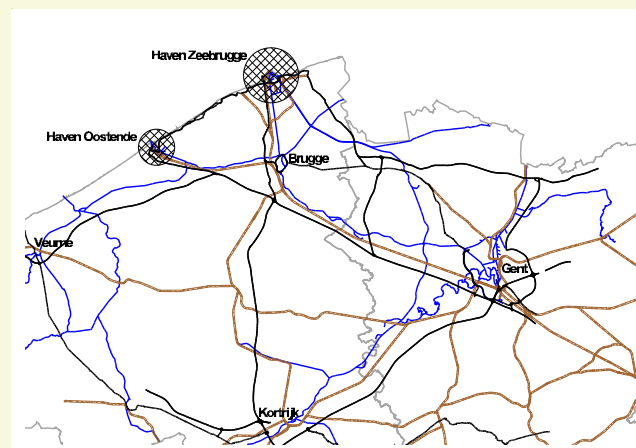
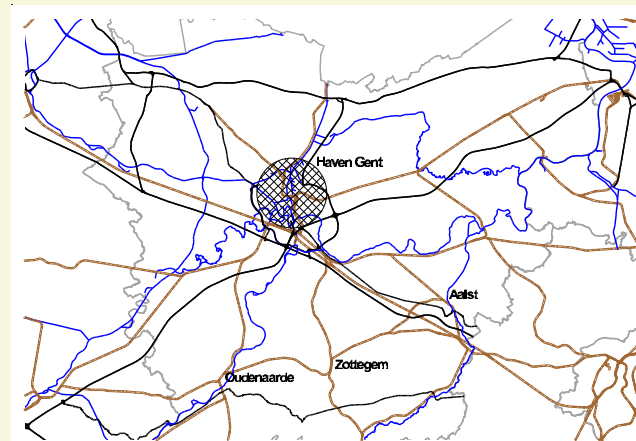
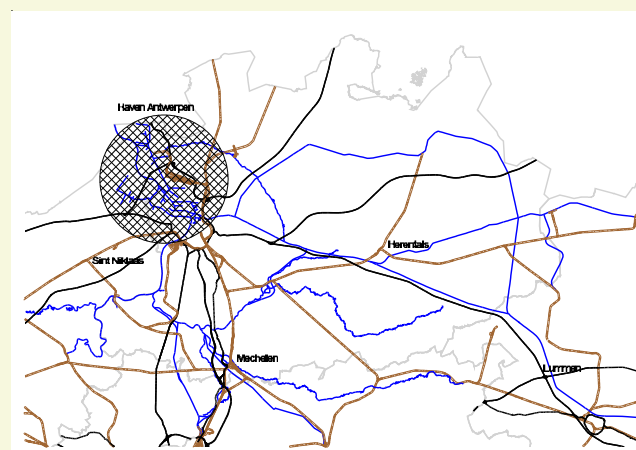

De categorie bedrijfsvoertuigen bestaat uit vrachtwagens, vrachtwagen-trekkers, landbouwvoertuigen en speciale voertuigen.

Bron: ADS, SVR.

5.182 Ontsluiting economische poorten

Multimodale ontsluiting van de 4 Vlaamse zeehavens.

— Spoorweg
— Autosnelweg/hoofdweg
— Waterweg

Bron: MOW.

In 2015 waren 4,29 miljoen **motorvoertuigen** ingeschreven, waaronder bijna 3,36 miljoen personenwagens (78,4%). In 2015 werden 284.302 nieuwe personenwagens ingeschreven, 7% meer dan het jaar voordien. Sinds 2000 steeg het aantal personenwagens met 21,7%. Het bedrijfsvoertuigenpark is in die periode met 44,4% toegenomen. In 2014 waren er 515 personenwagens per 1.000 inwoners en dat is meer dan het Europese gemiddelde van 491.

Het aantal motoren (zonder bromfietsen) steeg met 59,3% sinds 2000. Het totale voertuigenpark steeg sneller (26,6%) dan de bevolking (8,7%).

Het **wegverkeer** op de Vlaamse wegen nam in 2014 verder toe na de daling in 2008. Met 58,9 miljard voertuigkilometer werd een nieuw record gezet. Sinds 1990 nam de hoeveelheid verkeer met 43 procent toe. Vooral de verkeersintensiteit op de

5.184 Reisbetrouwbaarheid en reistijdfactor

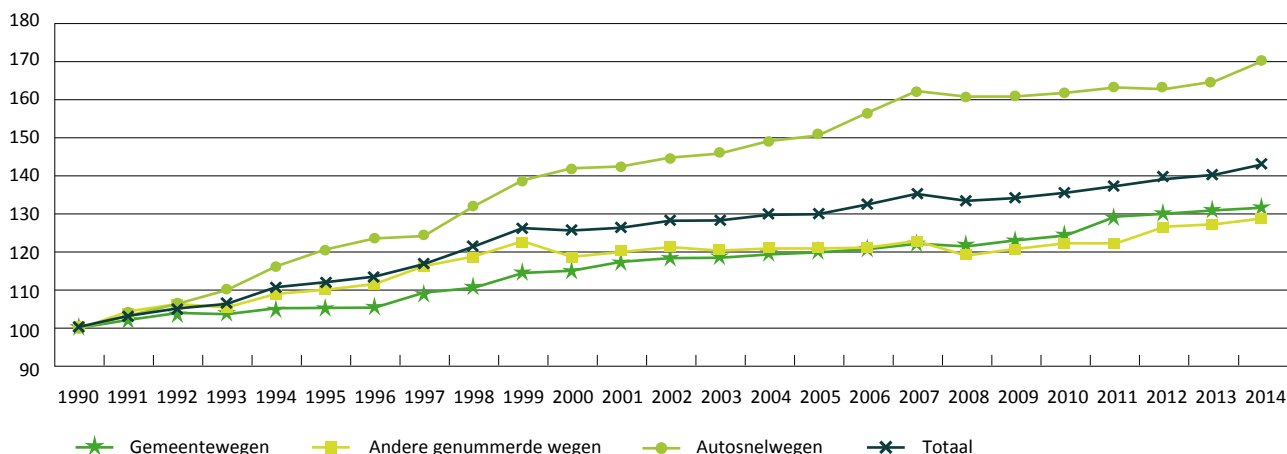
Reisbetrouwbaarheid en reistijdfactor van vrachtwagens op een schooldag voor wegsegmenten die relevant zijn voor ontsluiting van zeehavens, voortschrijdend jaargemiddelde op juli 2016.

	Haven	Reisbetrouwbaarheid			Reistijdfactor		
		7:00-9:00	11:30-13:30	16:00-18:00	7:00-9:00	11:30-13:30	16:00-18:00
A1 / E19							
Mechelen-Noord - Antwerpen Zuid (R1)	A	91,3	94,9	53,6	1,10	1,10	1,39
Antwerpen-Noord (R1) - Brecht	A	99,8	98,7	97,7	1,01	1,05	1,04
Brecht - grens Nederland	A	99,9	97,9	92,9	1,00	1,05	1,03
A10 / E40							
Erpe-Mere - Zwijnaarde (E17)	G	72,9	98,8	95,1	1,15	1,02	1,03
Zwijnaarde (E17) - Aalter	G	97,8	98,5	98,0	1,02	1,02	1,02
Aalter - Brugge (E403)	ZB	99,6	99,3	98,9	1,01	1,02	1,01
Brugge (E403) - Jabbeke	ZB, O	100	100	100	1,03	1,04	1,03
Jabbeke - Oostende	ZB, O	90,8	99,9	99,8	0,98	0,98	0,96
A11 / E34							
St-Anna-Linkeroever - Beveren (R2)	A, G, ZB	100	99,8	98,1	1,05	1,06	1,04
Beveren (R2) - Zelzate-West	A, G, ZB	99,8	100	97,0	1,01	1,02	1,01
A12							
Puurs - Schelle	A	60,9	97,3	79,8	1,19	1,04	1,08
Antwerpen-Noord (R1) - Antwerpen-Haven (R2)	A	95,0	98,6	98,8	1,05	1,05	1,04
Antwerpen-Haven (R2) - grens Nederland	A	100	99,2	97,8	1,01	1,05	1,04
A13 / E313							
Antwerpen-Oost (R1) - Ranst (E34)	A	98,9	98,1	72,0	0,99	1,01	1,05
Ranst (E34) - Geel-West	A	96,8	97,6	92,9	1,08	1,09	1,15
A14 / E17							
Antwerpen-West (R1) - Waasmunster	A	97,3	98,8	91,9	1,02	1,04	1,07
Waasmunster - Destelbergen (R4)	A, G	78,4	99,3	97,1	1,10	1,03	1,06
Destelbergen (R4) - Gent-Centrum	G	80,4	99,3	91,8	1,11	1,02	1,04
Zwijnaarde (E40) - Waregem	G	98,9	99,8	96,8	1,03	1,03	1,06
A17 / E403							
Roeselare-Izegem - Brugge (E40)	ZB	90,2	99,6	98,8	1,06	1,02	1,02
A18 / E40							
Jabbeke - Nieuwpoort	ZB, O	98,4	96,6	98,0	1,03	1,02	1,01
Nieuwpoort - grens Frankrijk	ZB, O	99,6	97,8	98,9	1,01	1,02	1,01
A21 / E34							
Ranst (E313) - Turnhout-West	A	99,7	98,2	96,6	0,99	1,02	1,03
A112							
Valaar (A12) - Antwerpen-Centrum (R1)	A	98,7	99,4	87,9	1,01	1,04	1,04
R1							
St-Anna-Linkeroever (E34) - Antwerpen-West (E17)	A	66,1	93,7	22,5	1,11	1,06	5,91
Antwerpen-West (E17) - Antwerpen-Centrum (A112)	A	80,9	61,2	44,5	2,10	1,77	4,49
Antwerpen-Centrum (A112) - Antwerpen-Zuid (A12+E19)	A	93,7	86,2	55,3	1,12	1,12	7,21
Antwerpen-Zuid (A12+E19) - Antwerpen-Oost (E313)	A	85,4	76,2	79,3	1,12	1,14	2,13
Antwerpen-Oost (E313) - Antwerpen-Noord (A12+E19)	A	97,3	97,7	98,6	0,99	1,01	1,00
R2							
Beveren - Antwerpen-Haven	A	97,4	95,8	78,8	0,96	0,99	0,99
R4							
Gent-Zeehaven - Destelbergen (E17)	G	98,3	99,7	99,0	1,08	1,08	1,08
Destelbergen (E17) - Merelbeke (E40)	G	98,8	100	75,0	0,98	0,97	0,99

Havens: A = Antwerpen, G = Gent, ZB = Zeebrugge, O = Oostende.
Bron: Departement MOW.

5.185 Wegverkeer

Index van het wegverkeer in voertuigkilometer, naar type weg, van 1990 tot 2014, index 1990 = 100.

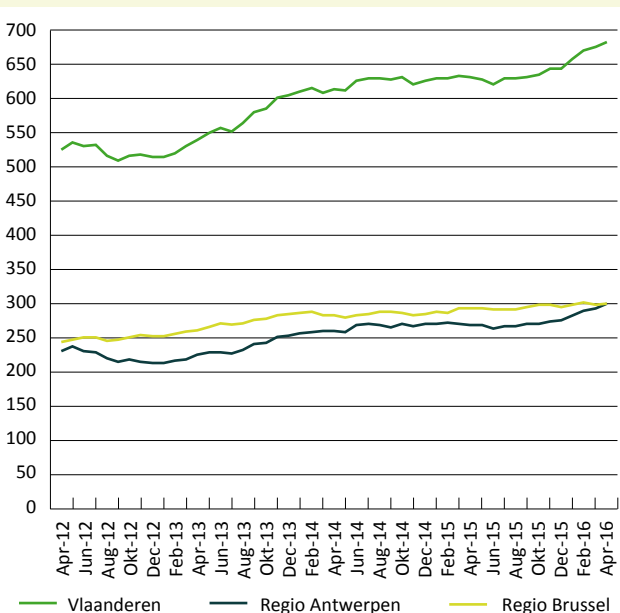
Bron: ADS.

autosnelwegen kende de voorbije decennia een sterke groei. In 2014 werd 83% van de vrachtwagen- en personenwagenkilometers gereden op autosnelwegen en gewestwegen.

De bezettingsgraad van personenwagens bepaalt in grote mate het verkeersvolume. Minder personen per wagen betekent meer wagens op de weg. De bezettingsgraad daalde vrij sterk voor de eeuwwisseling, maar blijft sindsdien vrij stabiel, met in 2014 een gemiddelde bezettingsgraad van 1,35 personen per personenwagen.

5.186 Filezwaarte

Evolutie van de filezwaarte op het autosnelwegennet, van 2012 tot 2016, in kilometeruren per dag (voortschrijdend jaargemiddelde).

Bron: Departement MOW via Dataroom MOW.

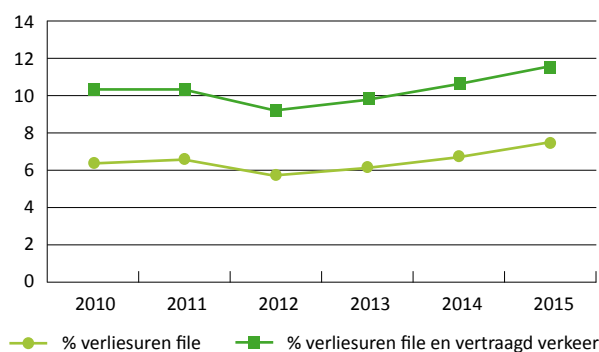
Files

De indicator **filezwaarte** houdt rekening met de lengte en de duur van de file maar niet met de snelheid tijdens de file of met het aantal voertuigen betrokken in de file. In 2013 was er een sterke algemene toename van de filezwaarte. De toename in Antwerpen is groter dan in Brussel. In 2014 was er een toename van de avondfiles maar een afname van de ochtendfiles. In 2015 was er een matige algemene toename van de filezwaarte. De voorbije jaren vonden er in de regio's Antwerpen en Brussel talrijke ingrijpende wegenwerken plaats die gepaard gingen met extra congestie. Hierdoor worden de evolutiecijfers verstoord. Tussen 2012 en 2015 is de filezwaarte in Vlaanderen toegenomen met 18 ('s ochtends) à 33% ('s avonds).

De tijdsverliezen die veroorzaakt worden door files en vertragingen worden getoond door de indicator voertuigverliesuren.

5.187 Voertuigverliesuren

Evolutie van het aandeel voertuigverliesuren in file en in file en vertraagd verkeer op het autosnelwegennet, van 2010 tot 2015, in %.

Bron: Departement MOW via Dataroom MOW.

Het PACT 2020 formuleert als concrete bereikbaarheidsdoelstelling: tegen 2020 realiseren we minder dan 5% verliesuren (op het totaal aantal gereden voertuigen) op de hoofdwegen. De indicator voertuigverliesuren geeft het verschil weer tussen de werkelijke op de weg gepresteerde trajecttijd en de tijd die in normale omstandigheden (bij normale kruissnelheid) hiervoor nodig was geweest. We geven enerzijds de voertuigverliesuren in file weer (als de gemiddelde snelheid daalt onder 50% van de normale snelheid) en anderzijds de voertuigverliesuren in file én vertraagd verkeer (als de gemiddelde snelheid daalt onder 90% van de normale snelheid). De verliesuren worden vermenigvuldigd met het aantal voertuigen dat zich op het wegvak bevindt op het ogenblik van de vertraging of de file.

Het aandeel voertuigverliesuren in file in Vlaanderen schommelde de voorbije 5 jaar rond 6% (van de totaal aantal gepresteerde voertuigen). In 2015 steeg het verder tot 7,4%. Er zijn wel grote regionale verschillen. In het invloedsgebied van Brussel loopt het aandeel verliesuren op tot meer dan 12% terwijl het in het invloedsgebied van Gent beperkt blijft tot 3,8%. Wanneer we de verliesuren in file én vertraagd verkeer bekijken, neemt het aandeel voor Vlaanderen toe tot 11,5% in 2015. In het invloedsgebied van Brussel loopt het zelfs op tot 19%. In 2015 is het aandeel voertuigverliesuren op de snelwegen toegenomen ten opzichte van 2014.

Dynamisch verkeersmanagement

Het optimaliseren van de capaciteit van het bestaande hoofdwegennet aan de hand van **dynamische verkeersmanagementsystemen** (DVM) moet meer voertuigen een vlotte rit garanderen zonder dure investeringen te maken in extra rijvakken en infrastructuur. DVM bestaat enerzijds uit dynamische verkeerssignalisatie en anderzijds uit instrumenten om het verkeer te monitoren (camera's en meetlussen). Het aantal geïnstalleerde DVM-systemen op de Vlaamse hoofdwe-

5.189 Uitbouw DVM

Uitbouw dynamische signalisatie op hoofdwegennet, aantal installaties en realisatiegraad, in februari 2016.

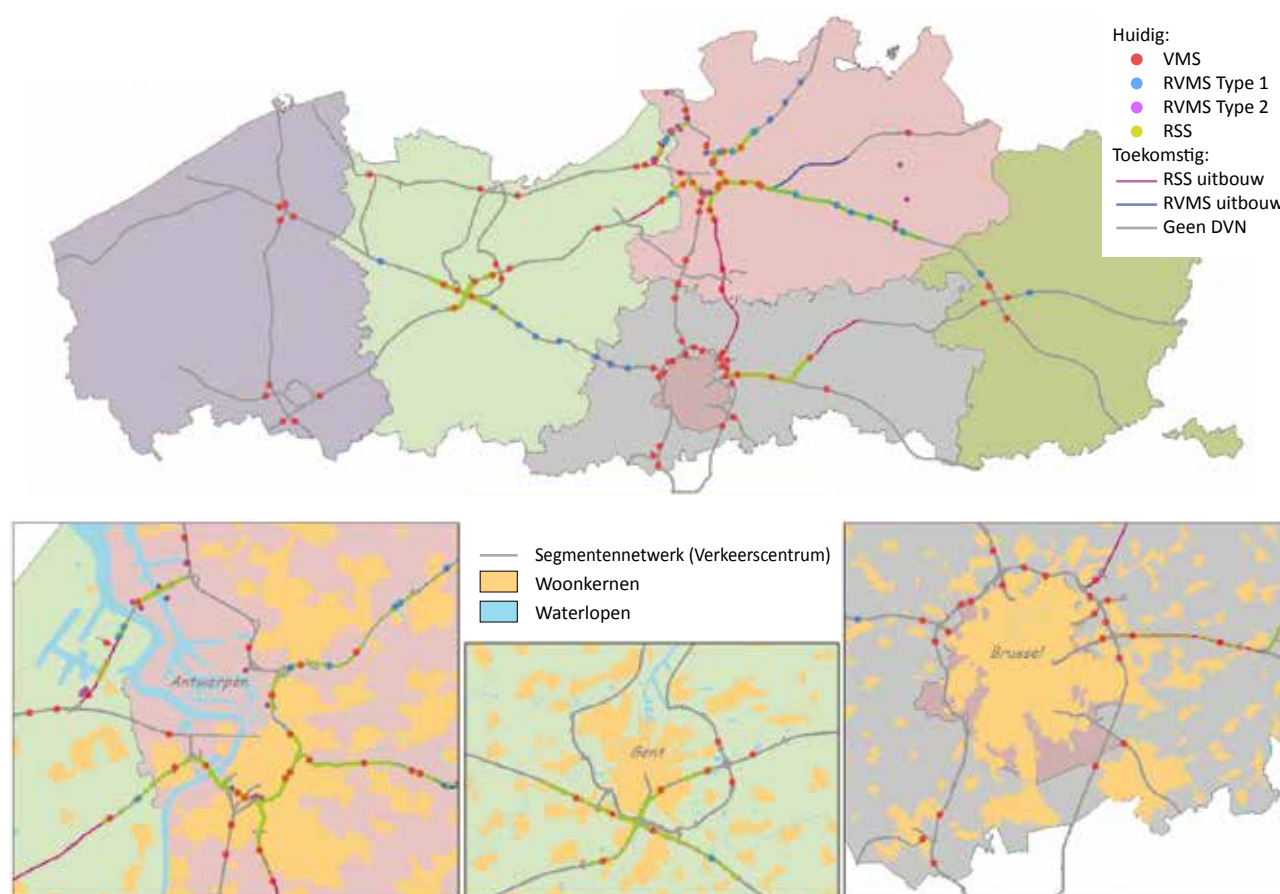
		Toestand februari 2016	Objectief 2020	Realisatiegraad
VMS	Dynamisch infobord boven de weg	87	87	100%
RVMS	Dynamisch infobord naast de weg	45	54	83%
RSS	Dynamische rijstrooksignalisatieportalen	331	485	68%

Bron: Departement MOW via Dataroom MOW.

5.188 DVM-infrastructuur

Spreiding van de huidige (februari 2016) en geplande (2020) DVM-infrastructuur op het Vlaamse hoofdwegennet.

Bron: Departement MOW via Dataroom MOW.

gen neemt snel toe, met een groei van goed 50% tussen 2011 en 2015. De streefcijfers voor 2020 komen binnen bereik. DVM wordt toegepast op de belangrijke knooppunten en filegevoelige stukken, niet op het volledige hoofdwegennet.

Ook bij de binnenwaterwegen wordt technologie ingezet om de veiligheid en efficiëntie te verhogen. De Rivier Informatie Diensten (beter gekend onder zijn Engelse afkorting RIS) zijn een pakket van uiteenlopende diensten die het verkeers- en vervoersproces moeten optimaliseren. RIS stroomlijnt de informatie-uitwisseling tussen de beheerders en de gebruikers van de waterweg. Vlaanderen speelt op Europees niveau een trekkersrol op vlak van de uitbouw van RIS en kan een status en een service voorleggen die verder gaan dan de Europese verplichtingen. 95% van de Belgische vloot is voorzien van een Inland AIS-transponder (automatisch identificatie systeem) wat tracking en tracing toepassingen toelaat.

Missing links

Het beter inschakelen van het bestaande wegennet zal niet volstaan om het verkeer vlot de economische knooppunten te laten bereiken. Omwille van ontbrekende schakels in het wegennet is de bereikbaarheid van een aantal regio's niet optimaal. In het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen en het Mobiliteitsplan Vlaanderen worden 25 missing links gedefinieerd. Daarnaast zijn er nog 2 belangrijke bottlenecks. 8 missing links zijn voltooid. De overige projecten zitten in de fase van de uitvoering of in ontwerp. Daarnaast wordt er ook gewerkt aan de projecten die in het Regeerakkoord 2014-2019 als prioritair genoemd worden. Concreet gaat het om de projecten 2, 6, 10a, 17, 19, 22, 27. De meeste daarvan zitten in de ontwerpfase.

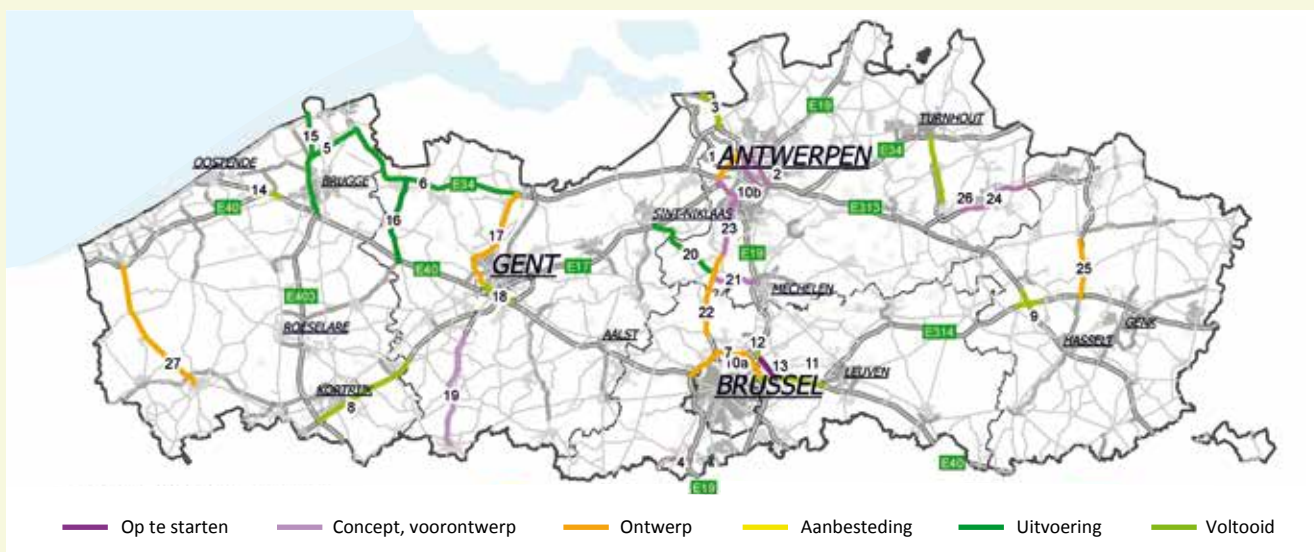
De toestand van de autosnelwegen gaat er sinds 2007 systematisch op vooruit. Het aantal normale en uitstekende

wegvakken is significant toegenomen en de onderhoudsachterstand is afgenomen. In 2015 scoorde 86,1% van de autosnelwegen in Vlaanderen behoorlijk tot uitstekend. Wat betreft de gewestwegen in de provincies Oost- en West-Vlaanderen was er in 2014 een lichte stijging van de onderhoudsachterstand en een afname van de normale onderhoudsbehoefte. Over de andere provincies kan volgend jaar worden gerapporteerd (de monitoring gebeurt afwisselend, elke provincie komt tweejaarlijks aan de beurt).

In 2015 werden verdere stappen gezet met betrekking tot de vertramming van het openbaar vervoernet. In het kader van het project Brabantnet, dat de aanleg van drie nieuwe, hoogwaardige openbaar vervoerlijnen in Vlaams-Brabant en de Brusselse rand omvat, werd gestart met de gemeentelijk ruimtelijk uitvoeringsplannen (GRUP) voor deze 3 lijnen. In Antwerpen werd gewerkt aan de tramprojecten BRABO 2 en Livan. De werken aan BRABO 2 zijn in maart 2016 gestart. De 'Reuzenpijp', de slapende metrokoker onder de Turnhoutsebaan, is in april 2015 in gebruik genomen. Gelet op de technische problemen met betrekking tot de tramdoortocht over de Wilhemina-brug in Maastricht, is er tot op heden geen duidelijkheid over de finalisering van het traject van de sneltramlijn 1 Hasselt-Maastricht tot aan het station van Maastricht. De Nederlandse Raad van State heeft het bestemmingsplan op 10 februari 2016 vernietigd. Inzake sneltramlijn 2 Hasselt-Genk wordt in overleg met de betrokken lokale besturen een startnota uitgewerkt. Aangaande sneltramlijn 3 Hasselt-Noord-Limburg wordt een voorleggingsnota aan de Vlaamse Regering voorbereid. In Gent zijn de werkzaamheden aan de tramverlenging Zwijsaarde Dorp in uitvoering en werd de tramverlenging naar UZ Gent in maart 2016 in gebruik genomen. Ook 'The Loop' kleine lus (fase 1) is sinds augustus 2015 in gebruik genomen. Voorbereiding van de vertramming van de lijnen 3 en 7 zijn lopende. De studie inzake de verlenging aan de beide uiteinden van de

5.190 Missing links wegennet

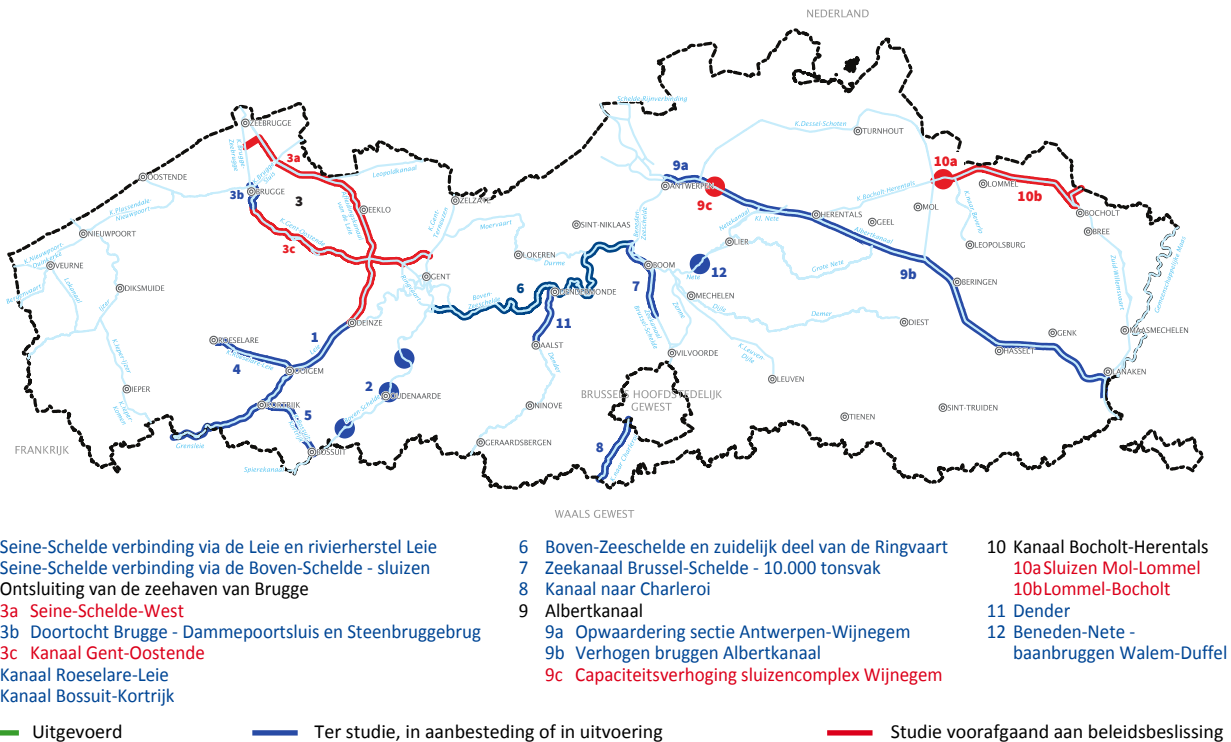
Stand van zaken van de aanpak van de missing links en bottlenecks uit het RSV en het Mobiliteitsplan Vlaanderen, voorjaar 2016.

Opmerking: voor een correcte interpretatie van de kaart wordt verwezen naar <http://wegenenverkeer.be/stand-van-zaken>.
Bron: MOW, Agentschap Wegen en Verkeer via Dataroom MOW.

5.191 Missing links waterwegen

Stand van zaken van de aanpak van de missing links voor de Vlaamse waterwegen, juli 2016.

Bron: Waterwegen en Zeekanaal NV, NV De Scheepvaart via Dataroom MOW.

Kusttram is lopende: in het westen van Koksijde naar Veurne, in het oosten een verlenging van Knokke naar Westkappelle en een aftakking van Zeebrugge naar Brugge. Inzake de spoorverbinding Brugge-Zeebrugge worden middels een maatschappelijke kosten-batenanalyse (MKBA) verschillende opties op hun technische haalbaarheid afgewogen.

Het Masterplan voor de binnenvaart op de Vlaamse waterwegen - Horizon 2020 van de Vlaamse waterwegbeheerders vormt het uitgangspunt om missing links, bottlenecks en tekortkomingen in het waterwegennet weg te werken. In 2015 kenden verschillende studies en deelprojecten in het kader van het globale Seine-Scheldeproject een belangrijke vooruitgang. Zo is er verder gewerkt aan het verruimen van het Afleidingskanaal van de Leie en de doortocht van de Leie te Wervik. De ontwerpstudie voor de bouw van een nieuwe sluis van Sint-Baafs-Vijve en de studies voor de modernisering van het kanaal Roeselare-Leie en het kanaal Bossuit-Kortrijk werden verdergezet. Het kanaalvak Wintam-Willebroek werd verder

afgewerkt. Voorbereidingen werden getroffen voor de opwaardering van het Kanaal naar Charleroi, voor de ontsluiting van de Haven van Zeebrugge, voor nieuwe sluisen op de Boven-Schelde, voor de opwaardering van de Dender afwaarts van Aalst en voor de bevaarbaarheid van de Boven-Zeeschelde. Ook de verruiming van het Albertkanaal tussen Wijnegem en Antwerpen kreeg verder vorm. Van de 14 km te herbouwen oevers is momenteel 4,5 km herbouwd en 0,8 km in uitvoering. De Vlaamse Regering heeft het project van de verhoging van de bruggen over het Albertkanaal erkend als PPS-project. Met reguliere kredieten werden de brugprojecten Massenhoven, Deurne-Bal en Genk opgestart. Met het oog op de opwaardering van het kanaal Bocholt-Herentals werd een bijkomende studie uitgevoerd in het kader van het project-MER.

Het **Bovenlokaal Functioneel Fietsroutenetwerk** is een van de instrumenten om meer en veiliger fietsgebruik te realiseren. Het is in de eerste plaats bedoeld voor de afwikkeling van woon-werk-, woon-school- en woon-winkelverkeer. Momenteel

5.192 Fietsroutenetwerk

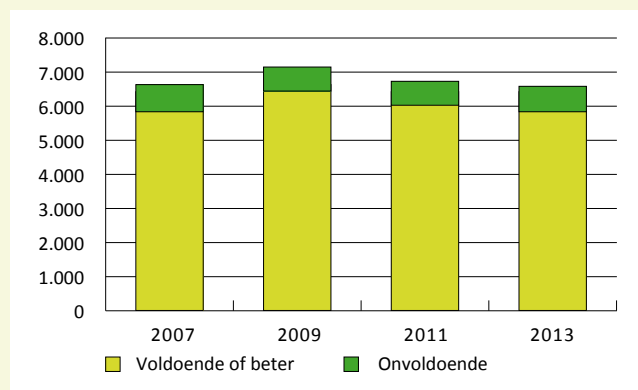
Evolutie van het Bovenlokaal Functioneel Fietsroutenetwerk, van 2005 tot 2012.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2016
Lengte (km)	11.733			11.793	11.898	11.928	12.017	12.086	13.039
Aandeel dat voldoet aan vademecum fietsvoorzieningen (%)	19			23	26	28	30	32	

Bron: MOW, afdeling Beleid Mobiliteit en Verkeersveiligheid.

5.193 Staat fietspaden

Evolutie van de staat van de geïnspecteerde fietspaden, van 2007 tot 2013, in km.

Bron: Departement MOW, Agentschap Wegen en Verkeer via Dataroom MOW.

is het Bovenlokaal Functioneel Fietsroutenetwerk 13.039 km lang. 32% van het netwerk voldeed in 2012 aan de normen uit het Vademecum Fietsvoorzieningen.

Tweejaarlijks gebeurt er een visuele inspectie van de staat van de fietspaden langs de gewestwegen. **88%** van de geïnspecteerde fietspaden scoorde voldoende of beter in 2013.

Veilig verkeer

Belangrijke stappen dienen gezet te worden om de vooropgestelde ambities inzake verkeersveiligheid te realiseren.

Op 24 juni 2016 werd het nieuwe Vlaamse Verkeersveiligheidsplan goedgekeurd. De overkoepelende doelstelling is het verminderen van het aantal verkeersslachtoffers door middel van ongevallenpreventie en ernst-reductie. Daarnaast werden ook een aantal streefcijfers naar voor geschoven, met als tijdshorizon 2030.

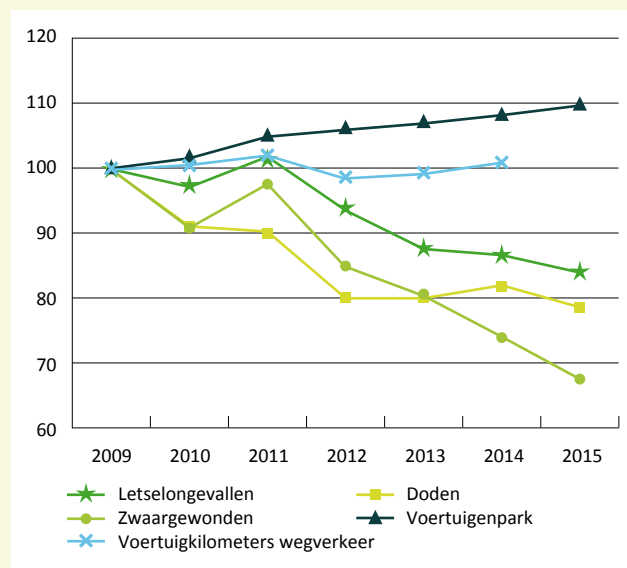
Zo willen we ten opzichte van 2010 het aantal letselongevallen met 50% doen dalen. Dit betekent dat er in 2030 maximaal 14.560 letselongevallen mogen zijn. We streven ook naar maximum 133 verkeersdoden en 1.000 zwaargewonden. Het aantal lichtgewonde verkeersslachtoffers willen we, in overeenstemming met het aantal letselongevallen, eveneens met 50% terugbrengen, tot 17.070 lichtgewonden in 2030. Er zijn ook een aantal specifieke streefcijfers geformuleerd voor de niet-beschermde weggebruikers (fietsers, voetgangers, motorrijders en bromfietzers) (maximaal 540 dodelijke en zwaargewonde verkeersslachtoffers) en jonge autobestuurders (18-24-jarigen) (maximaal 80 dodelijke en zwaargewonde verkeersslachtoffers).

Tegen 2050 willen we ten slotte tot 0 verkeersdoden komen, in overeenstemming met vision zero.

Volgens het Pact 2020 dient het jaarlijks aantal doden op minder dan 200 en het aantal zwaargewonden op minder dan 1.500 gebracht te worden tegen 2020. Tijdens de voorbije legislatuur werden middelen vrijgemaakt om de resterende gevaarlijke punten uit het gevaarlijke punten project weg te

5.194 Evolutie verkeersveiligheid

Index van het aantal letselongevallen, het aantal doden en zwaargewonden, het totale voertuigenpark en de afgelegde voertuigkilometers van het wegverkeer (excl. (brom)fietsen), van 2009 tot 2015, index 2009=100.

Opmerking: vanaf 2013 werden de voertuigprestaties berekend met het model PROMOVIA van het Vlaams Verkeerscentrum, voorheen met het model van de FOD MV.

Bron: ADS, Vlaams Verkeerscentrum.

werken. In het voorjaar van 2016 was 95,4% van de projecten in uitvoering of uitgevoerd.

In een eerste deel ligt de focus op de verkeersveiligheidscijfers in het Vlaamse Gewest. Dan volgt een vergelijking met andere Europese lidstaten en regio's.

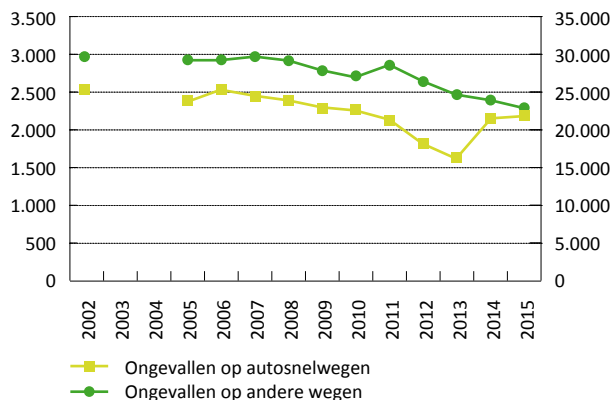
Vlaamse Gewest

In 2015 is het aantal **letselongevallen** verder gedaald tot 25.080. Er vielen zowel minder lichtgewonden (-2,9%), zwaargewonden (-8,9%) als doden (-3,8%) ten opzichte van 2014. In 2015 vielen er op de Vlaamse wegen 378 verkeersdoden te betreuren. Sinds 2009 is het aantal doden met 21% afgenomen en het aantal zwaargewonden met 32,5%. Het aantal doden is sterker gedaald dan het aantal ongevallen waardoor dus ook de ongevalsernst afneemt.

Het aantal letselongevallen neemt af, hoewel het aantal voertuigkilometers en het voertuigenpark alsnog toenemen. Slechts 8,7% van de ongevallen gebeurt op autosnelwegen. Het aantal ongevallen op autosnelwegen is in 2015 echter wel met bijna 2% toegenomen ten opzichte van 2014. Bijna de helft van de ongevallen vindt plaats binnen de bebouwde kom. 28% van de verkeersdoden en 43% van de zwaargewonden valt binnen de bebouwde kom. 68% van de dodelijke slachtoffers valt buiten de bebouwde kom. Van ongeveer 8% van de ongevallen is de locatie onbekend.

5.195 Ongevallen naar wegtype

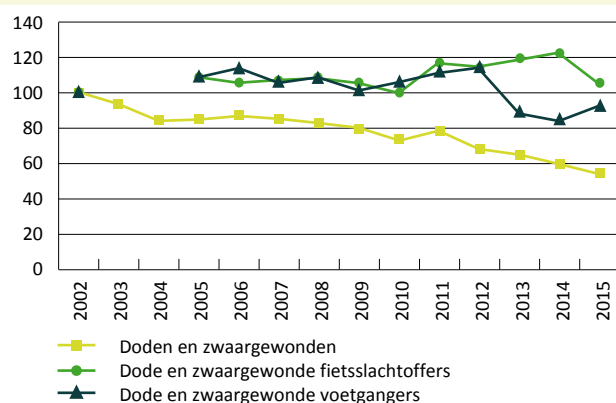
Evolutie van het aantal ongevallen op autosnelwegen (linker) en andere wegen (rechter), van 2002 tot 2015.

Bron: ADS.

5.196 Zwakke weggebruikers

Index van het aantal dode en zwaargewonde fietserslachtoffers en voetgangers en het totaal aantal dode en zwaargewonde verkeerslachtoffers, van 2002 tot 2015, index 2002=100.

Bron: ADS.

5.197 Doelstellingen verkeersveiligheid

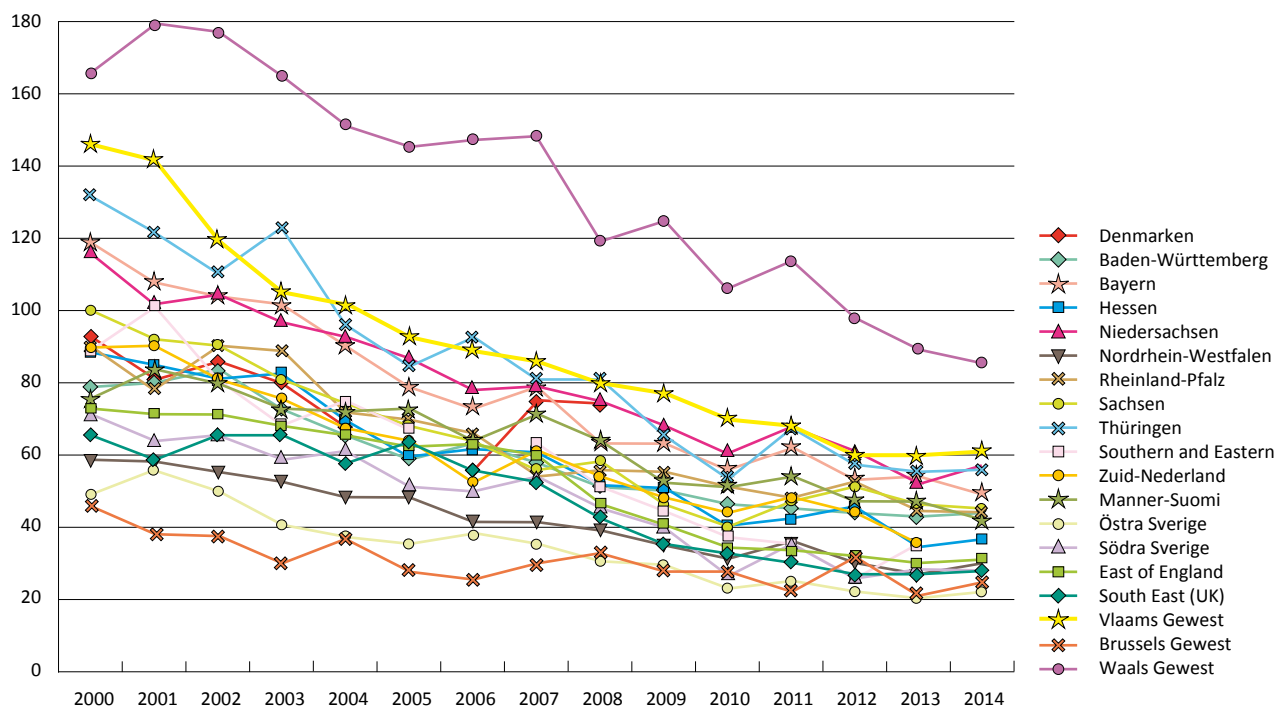
Evolutie in het bereiken van de Vlaamse verkeersveiligheidsdoelstellingen, van 2010 tot 2015.

	2010	2015		2020	% doelstelling bereikt in 2015	2030	% doelstelling bereikt in 2015
	Vertrekgetal	Aantal	Evolutie	Doelstelling		Doelstelling	
Doden en dodelijk gewonden	437	378	-13,5%	200	24,9%	133	19,4%
Zwaar gewonden	3.879	2.880	-25,8%	1.500	42,0%	1.000	34,7%
Letselongevallen	29.120	25.080	-13,9%	21.840	55,5%	14.560	27,7%
Licht gewonden	34.137	29.291	-14,2%	25.600	56,8%	17.070	28,4%

Bron: ADS, Departement MOW, SVR.

5.198 Verkeersveiligheid regio's

Evolutie van het aantal verkeersdoden per miljoen inwoners, van 2000 tot 2014.

Bron: Eurostat, ADS, bewerking SVR.

Fietsers en voetgangers behoren tot de zwakke weggebruikers. Het promoten van deze modi moet dan ook gepaard gaan met het verbeteren van de verkeersveiligheid en de infrastructuur. Er vielen in 2015 897 dode en zwaargewonde fietsersslachtoffers. Dat is een daling met 13% t.o.v. 2014. Het totaal aantal doden en zwaargewonden nam in 2015 af met 8,3%. 27,5% van de dode en zwaargewonde verkeersslachtoffers zijn fietsers, 12% zijn voetgangers.

Bij de voetgangers vielen er in 2015 390 doden en zwaargewonden, 10% meer als in 2014.

Het nieuwe Vlaamse Verkeersveiligheidsplan en het Pact 2020 beschrijven **verkeersveiligheidsdoelstellingen** tegen 2020 en 2030 met als ultiem streefcijfer om in 2050 in het verkeer geen doden meer te hebben. De evolutie richting deze streefcijfers zal de komende jaren verder gemonitord worden.

Europese Unie

Tegen 2020 wil Vlaanderen één van de beste Europese regio's zijn op het gebied van verkeersveiligheid, zowel uitgedrukt in functie van het aantal dode en zwaargewonde verkeersslachtoffers als per miljoen afgelegde kilometers en per miljoen inwoners.

In vergelijking met de Europese economische topregio's scoort Vlaanderen slecht. Onze regio telde in 2014, na Wallonië, het hoogste aantal dodelijke verkeersslachtoffers per miljoen inwoners (61). Wat betreft de evolutie van het aantal dodelijke slachtoffers per miljoen inwoners doet Vlaanderen het wel goed met een daling van 58% tussen 2000 en 2014. In de EU-28 vielen 53 verkeersdoden per 10 miljard personenkilometers. 13 lidstaten zaten onder dit EU-gemiddelde. Vlaanderen bevindt zich met een score van 61 boven het EU-gemiddelde. In de EU-28 vielen 51 verkeersdoden per miljoen inwoners in 2014. Vlaanderen bevindt zich met een score van 61 boven het EU-gemiddelde. Ook in verhouding tot het aantal personenwagens scoort het Vlaamse Gewest boven het EU-gemiddelde.

Milieuvriendelijke mobiliteit

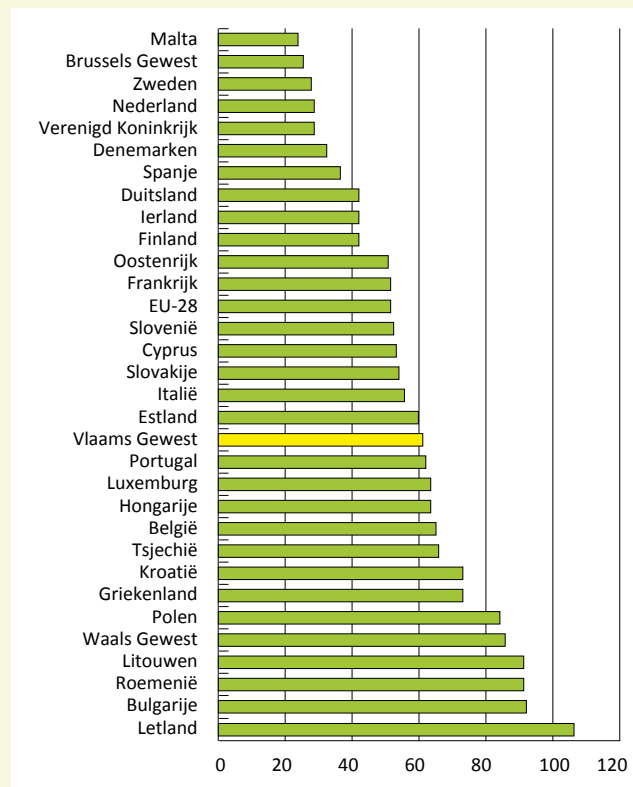
De overheid wil de impact van het verkeer op mens en milieu beperken. Zowel de verkeersinfrastructuur als het gebruik van gemotoriseerde vervoermiddelen zetten de leefkwaliteit onder druk. Luchtverontreiniging en gezondheidseffecten, geluid en trillingen, geurhinder en gebrekkige belevingswaarde komen over het hele grondgebied voor. Ook moeilijk oversteekbare plaatsen, parkeeroverlast en het gebrek aan ruimte voor voetgangers komen in mindere of meerdere mate voor.

De steeds groeiende vraag naar mobiliteit moet gecombineerd worden met aandacht voor het leefmilieu, zonder de sociale en economische functie van mobiliteit te ondermijnen. In deze context zijn de huidige transportsystemen niet duurzaam genoeg: de emissies liggen te hoog en de fossiele brandstoffen zijn niet onuitputtelijk.

In het eerste deel ligt de focus op de beschrijving van het personenwagenvoertuig. In het tweede deel ligt de nadruk op de

5.199 Verkeersdoden per miljoen inwoners

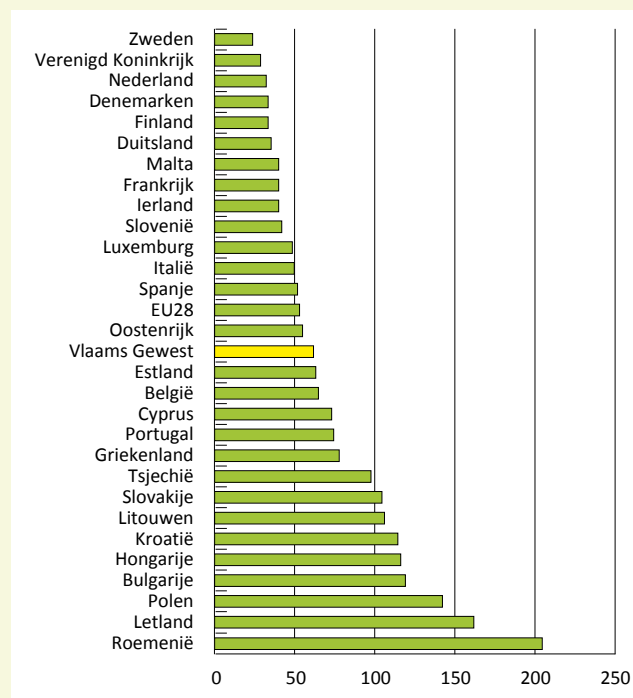
Aantal verkeersdoden per miljoen inwoners in Europese lidstaten, in 2014.

Bron: Eurostat, ADS, bewerking SVR.

5.200 Verkeersdoden per 10 miljard pkm

Aantal verkeersdoden per 10 miljard pkm (afgelegd met personenwagens en moto's) in Europese lidstaten, in 2014.

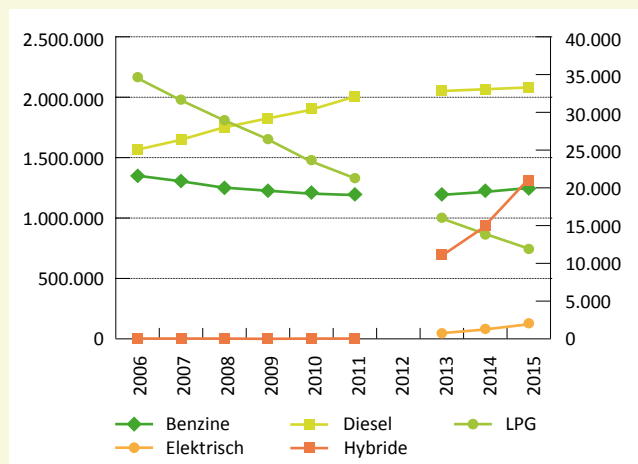

Opmerking: sinds 2013 op basis van voertuigkilometer aangeleverd door Vlaams Verkeerscentrum o.b.v. Promovia-model. Voorheen eigen model FOD MV. Bron: EC DG Mobility & Transport, ADS, Departement MOW, bewerking SVR.

5.201 Personenwagenpark

Evolutie van het aantal personenwagens naar brandstoftype, van 2006 tot 2015.

Opmerking: benzine en diesel op linkeras, LPG, elektrisch en hybride op rechteras. Hybrides worden pas geregistreerd vanaf 2013. Voorheen werden ze waarschijnlijk bij de benzine wagens geteld.
Bron: ADS.

milieu-impact van mobiliteit, met aandacht voor het energieverbruik, de aan het verkeer gelinkte emissies en de eco-efficiëntie van transport.

Beschrijving van het personenwagenpark

De **verdiezelijking** van het personenwagenpark stagneert met 62% dieselloertuigen in het wagenpark in 2015. Bij de nieuw ingeschreven personenwagens is 59,5% uitgerust met een dieselmotor. Het aandeel van diesel bij de nieuw ingeschreven voertuigen neemt al sinds 2011 af. Het Vlaams luchtkwali-

teitsplan streeft tegen 2015 naar 61,1% dieselloertuigen in het totale personenwagenpark en naar 57% voor de nieuw ingeschreven personenwagens. In 2015 ligt het aantal elektrische voertuigen 300 keer hoger dan in 2006. In absolute aantallen gaat het om 1.881 voertuigen. Er zijn momenteel 455 laadpunten voor elektrische voertuigen in België. De hybride voertuigen zijn aan een opmars bezig. In 2015 is het aantal opgelopen tot 20.557 (benzine + elektriciteit of diesel + elektriciteit). Dit is bijna een verdubbeling ten opzichte van 2013.

Met het actieplan 'Clean power for transport' wil de Vlaamse overheid een doorbraak voor elektrische voertuigen bewerkstelligen. Tegen 2020 moet het aandeel Batterij Elektrische voertuigen in de vloot van nieuw ingeschreven personenwagens 7,5% bedragen en moeten er 7.400 laadpunten beschikbaar zijn. Het aandeel CNG-voertuigen (aardgas) moet 5% bedragen.

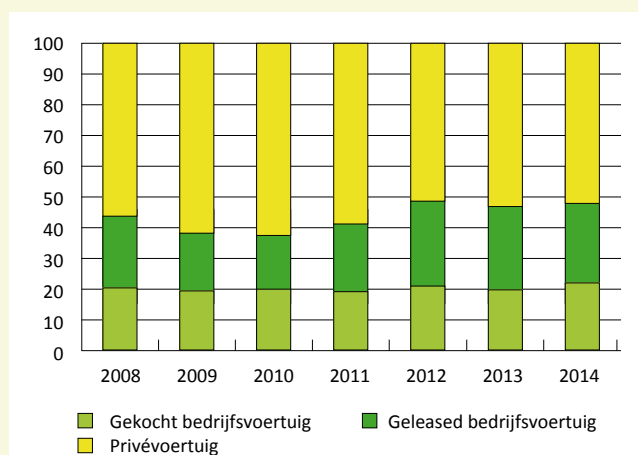
16,2% van het Vlaamse personenwagenpark bestond in 2014 uit **bedrijfswagens**. Van de nieuw ingeschreven personenwagens was zelfs 48% een bedrijfswagen. Deze bedrijfswagens onderscheiden zich van de privéwagens door een nog groter aandeel dieselloertuigen, een grotere cilinderinhoud, gewicht en vermogen. De bedrijfswagens hebben wel een hogere Euro standaard en een lagere CO₂-uitstoot dan privéwagens en een groter aandeel voertuigen met roetfilter.

De **ecoscore** laat toe om de milieuprestaties van een personenwagen in te schatten door rekening te houden met de belangrijkste milieu-impacts (emissies van broeikasgassen, fijn stof, stikstofoxiden, SO₂, CO, koolwaterstoffen en geluidsproductie) die het voertuig veroorzaakt. De ecoscore gaat van 0 tot 100. Een voertuig met een ecoscore lager dan 50 kan als zeer milieuonvriendelijk worden beschouwd. Voertuigen met een ecoscore van meer dan 70 zijn dan weer milieuvriendelijkere wagens.

In 2014 bedroeg de gemiddelde ecoscore voor het personenwagenpark op benzine 63 en op diesel 53. De gemiddelde ecosco-

5.202 Voertuigeigenaar

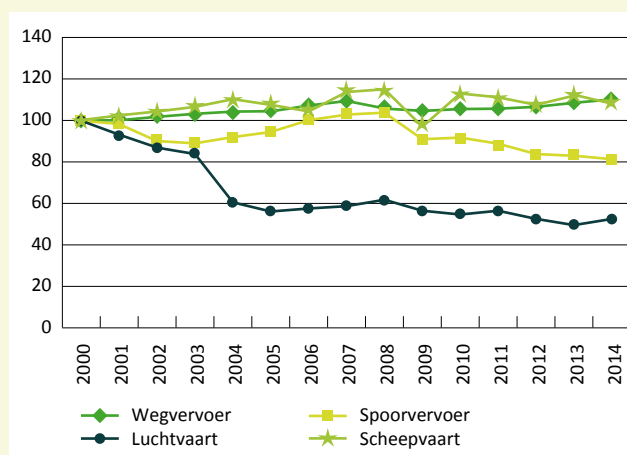
Verdeling van de nieuw ingeschreven personenwagens naar eigenaar, van 2008 tot 2014, in %.

Bron: VUB.

5.203 Energieverbruik

Index van het energieverbruik door het verkeer (excl. pijpleidingen), van 2000 tot 2014, index 2000 = 100.

Bron: Energiebalans, VITO.

re voor het totale personenwagenvoertuigenpark bedroeg 57. De nieuw ingeschreven personenwagens op benzine behaalden in 2014 een gemiddelde ecoscore van 70, dieselveertuigen realiseerden een gemiddelde ecoscore van 60. De elektrische voertuigen hadden een ecoscore van 85.

Milieu-impact

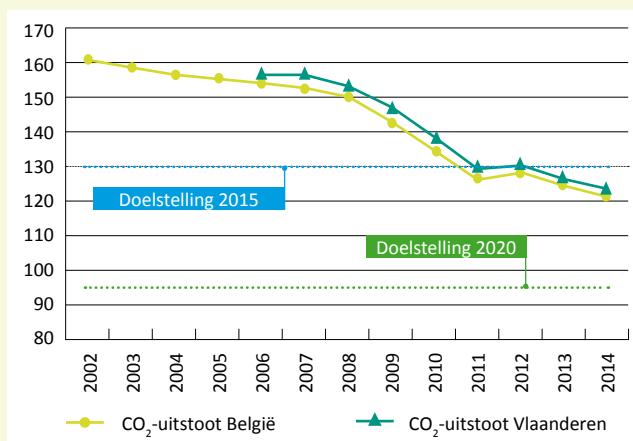
Het verkeer verbruikte in 2014 201 PJ energie of bijna 14% van het Bruto Binnenlands Energieverbruik. Het energieverbruik door verkeer steeg met 1,3% ten opzichte van 2013. De toename is bijna volledig te wijten aan het wegvervoer. Bij het spoorvervoer en de scheepvaart daalt het energieverbruik, bij de luchtvaart neemt het toe. Het wegvervoer is goed voor 96% van het totale energieverbruik voor verkeer.

De CO₂-emissies van het wegverkeer zijn tussen 2000 en 2014 met 4,8% gestegen (MIRA kernset). De Europese Commissie heeft een voorstel tot verordening aangenomen om de CO₂-emissies door nieuwe personenwagens te verlagen tot gemiddeld 130 g/km in 2015 en 95 g/km in 2020. In 2014 bedroeg de gemiddelde CO₂-uitstoot van alle nieuw verkochte personenwagens 123 g/km.

De broeikasgasemissies, uitgestoten door de totale transportsector, bedroegen 15.660 kton CO₂-equivalenten in 2014. De transportsector staat in voor 21% van de broeikasgasemissies in Vlaanderen. Het wegverkeer is verantwoordelijk voor 96,4% van de broeikasgasemissies van transport en levert aldus een belangrijke bijdrage aan de totale broeikasgasemissies. De broeikasgasemissies van de transportsector vertonen een stijgende trend tussen 2000 en 2010. Dit is in belangrijke mate te wijten aan de toegenomen emissies van het goederenverkeer (21% in die periode). Tussen 2010 en 2014 zijn de emissies van de transportsector met 4% gedaald. Bij alle subsectoren werd er een daling vastgesteld.

5.204 CO₂-uitstoot

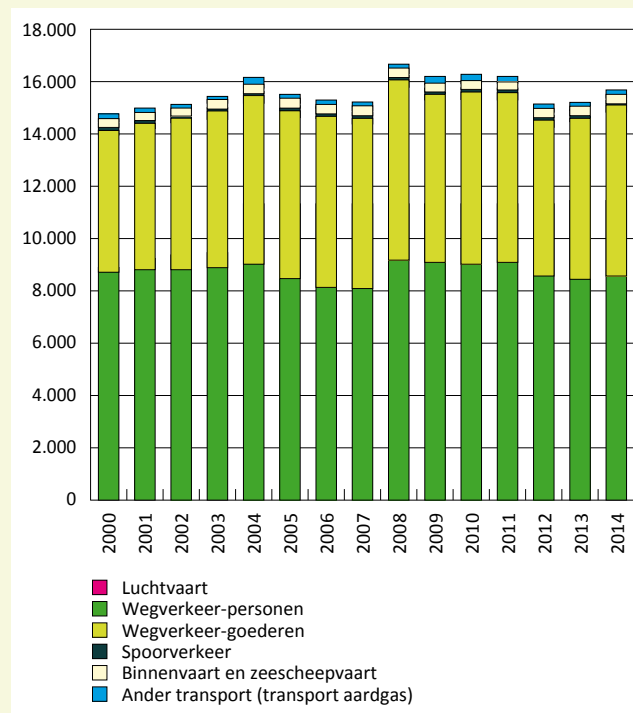
Evolutie van de gemiddelde CO₂-uitstoot van nieuw verkochte wagens, van 2002 tot 2014, in g/km.

Opmerking: vanaf 2008 wordt een nieuwe methodologie toegepast.
Bron: VMM-MIRA, VUB, Eurostat.

5.205 Broeikasgasemissies

Evolutie van de broeikasgasemissies van de transportsector, naar deelsector, van 2000 tot 2014, in kton CO₂-equivalenten.

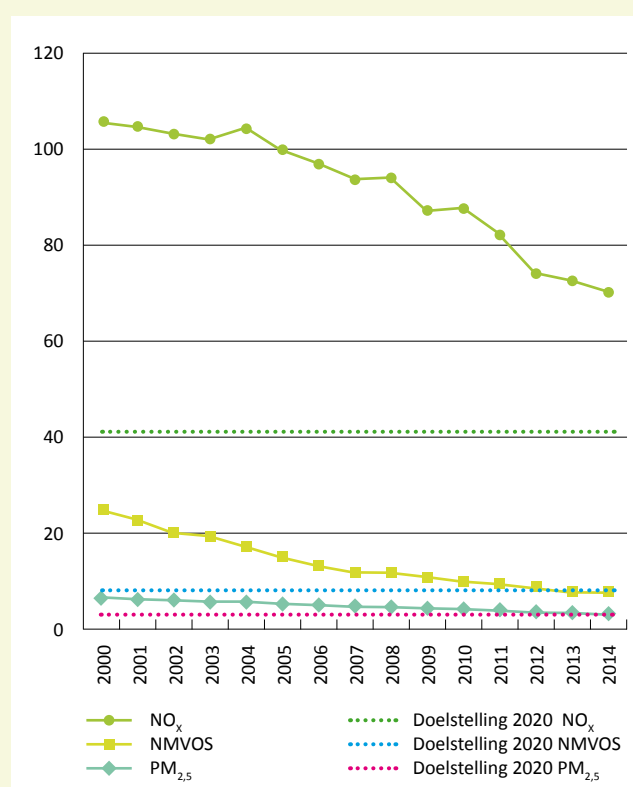

Bron: LNE, afdeling Lucht, Hinder, Risicobeheer, Milieu & Gezondheid.

5.206 Emissies Göteborg Protocol

Evolutie van de NO_x-, NMVOS- en PM_{2,5}-emissies van de transportsector, van 2000 tot 2014, in kton.

Bron: LNE, afdeling Lucht, Hinder, Risicobeheer, Milieu en Gezondheid.

5.207 Hernieuwbare energie

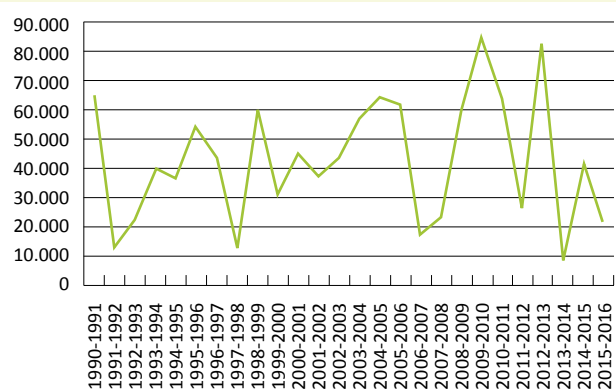
Evolutie van het hernieuwbare energieverbruik in vervoer ten opzichte van het finale energieverbruik van vervoer, van 2005 tot 2014, in %.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Eindverbruik van energie uit hernieuwbare bronnen in vervoer (PJ)	1	1	3	3,1	6,9	8,6	8,5	9,3	9,3	10,6
Finaal energieverbruik van vervoer (PJ)	186,4	190,3	194,5	188,2	184,3	186,5	187	188,4	192,3	195
% groen transport	0,5%	0,5%	1,6%	1,6%	3,7%	4,6%	4,5%	5,0%	4,8%	5,4%

Bron: Inventaris hernieuwbare energiebronnen, VITO.

5.208 Strooizout

Evolutie van de hoeveelheid gebruikt strooizout, van 1990 tot 2016, in ton.

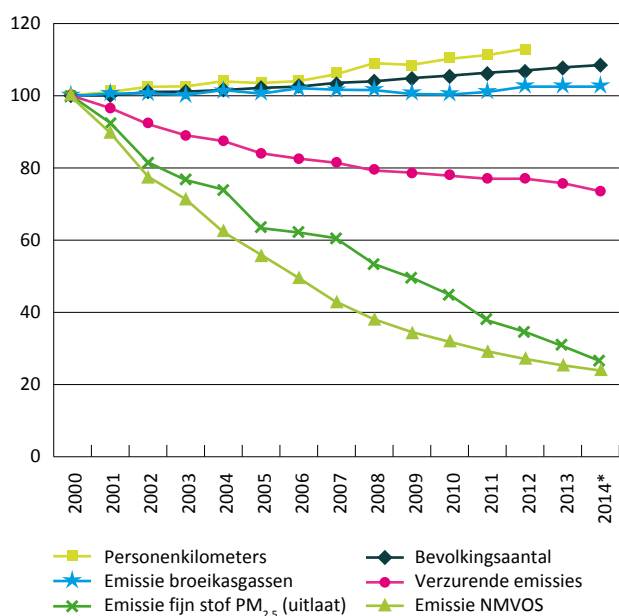
Bron: Agentschap Wegen en Verkeer via Dataroom MOW.

In het kader van het PACT 2020 volgen we de emissies (NO_x, NMVOS en PM_{2,5}) van de transportsector op en toetsen deze af tegen de emissieplafonds uit het Göteborg Protocol. De NO_x-emissies van de transportsector zijn tussen 2000 en 2014 met 33% gedaald. De emissies moeten echter nog eens met 42% dalen om de doelstelling tegen 2020 te kunnen halen. De NMVOS-emissies zijn met ruim 69% gedaald tussen 2000 en 2014 en daarmee is de doelstelling van maximaal 8,2 kton NMVOS in 2013 bereikt. De PM_{2,5}-emissies zijn met 54% gedaald waardoor de doelstelling van 3,1 kton PM_{2,5} in 2014 is behaald.

Naast het ontwikkelen en ondersteunen van zuinige en milieuvriendelijke voertuigen kan ook ingezet worden op milieuvriendelijke brandstoffen. Het aandeel **energie uit hernieuwbare bronnen** ten opzichte van de totale hoeveelheid transportbrandstoffen voor vervoer in Vlaanderen bedroeg 5,4% in 2014. In absolute cijfers uitgedrukt betekent dit dat er in Vlaanderen 9.100 TJ biobrandstof is verbruikt in 2014

5.209 Eco-efficiëntie personenvervoer

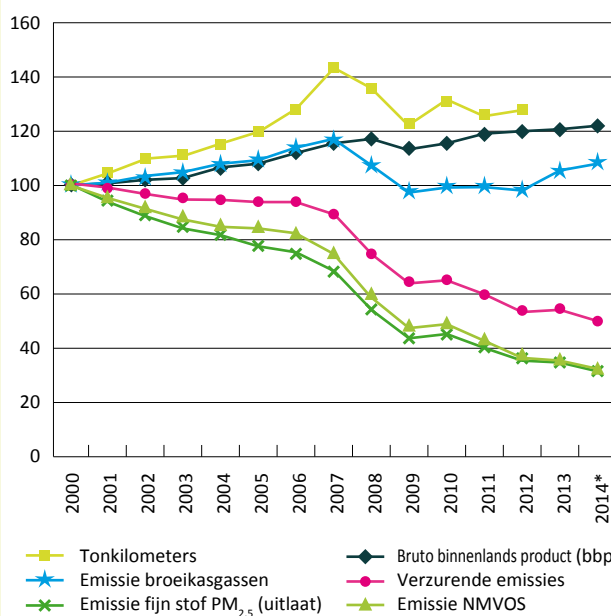
Index van de eco-efficiëntie van het personenvervoer, van 2000 tot 2014, index 2000=100.

*: voorlopige cijfers. Opmerking: Emissiedata 2013-2014 niet volledig vergelijkbaar met reeks 2000-2012 door wijziging methodologie.
Bron: VMM-MIRA.

5.210 Eco-efficiëntie goederenvervoer

Index van de eco-efficiëntie van het goederenvervoer, van 2000 tot 2014, index 2000=100.

*: voorlopige cijfers. Opmerking: Emissiedata 2013-2014 niet volledig vergelijkbaar met reeks 2000-2012 door wijziging methodologie.
Bron: VMM-MIRA.

en 1.500 TJ elektriciteit uit hernieuwbare bronnen. Er is een duidelijk effect merkbaar van de invoering van accijnsvrije productiequota (eind 2006) en van de verplichting om 4% biobrandstoffen bij te mengen in benzine en diesel (sinds juli 2009). Volgens het klimaatplan van de Europese Commissie moet het aandeel hernieuwbare energie voor het verbruik in de transportsector in België tegen 2020 10% bedragen. Onder hernieuwbare energie vallen naast biobrandstof ook elektrische energie en waterstofgas, voor zover deze uit hernieuwbare bronnen gewonnen worden.

Tijdens de winter worden er regelmatig **smeltmiddelen** gestrooid op het wegennet. Deze smeltmiddelen kunnen schadelijk zijn voor het milieu. Tegenwoordig wordt het agressieve calciumchloride nog zelden gebruikt en wordt meer gebruik gemaakt van het milieuvriendelijkere pekellooien (vloeibaar zout). Tijdens de winterperiode 2015-2016 is 21.310 ton zout gestrooid.

De **eco-efficiëntie** van de transportsector vergelijkt de activiteiten van de sector (personen- en tonkilometers) met de milieudruk (emissies en brongebruik). Er is een absolute ont koppeling als de milieudruk gelijk blijft of daalt terwijl de activiteiten toenemen. Relatieve ont koppeling treedt op als de milieudruk minder sterk stijgt dan de activiteiten.

Sinds 2000 is het aantal personenkilometers (wegverkeer en spoor) sneller gestegen dan het bevolkingsaantal. Voor het personenvervoer was er een relatieve ont koppeling tussen de broeikasgasemissie en de activiteit in de periode 2000-2012. De ont koppeling is vooral te danken aan een verhoogde energie-efficiëntie van de voertuigen en aan het stijgend gebruik van biobrandstoffen in het wegverkeer. Voor de andere milieuparameters van het personenvervoer was er een absolute ont koppeling in de periode 2000-2012. De emissie van de verzurende componenten, NMVOS en PM_{2,5} (uitlaat) daalde ondanks de stijgende activiteit. Dit kwam door het verstrengen van de Europese normen voor nieuwe voertuigen en brandstoffen. De verzurende emissie daalde in de periode 2000-2014 met ongeveer een kwart. De verzurende emissie is vooral afkomstig van de emissie van NO_x door het wegverkeer. Die daalde minder dan verwacht door de verdieselijking van het wagenpark. Bovendien bleek de NO_x-emissie van dieselwagens in het reëel verkeer hoger te liggen dan wat verwacht werd via de EURO-normen. Dit verschil werd groter met de jaren.

Het aantal tonkilometers van het goederenvervoer (zware vrachtwagens, spoor en binnenvaart) steeg in de periode 2000-2012 sneller dan het bbp. De financieel-economische crisis zorgde voor een daling van de transportactiviteit en ook van het globale bbp. De crisis had een groter effect op het goederenvervoer dan op het personenvervoer. Het verloop van de emissie van broeikasgassen door het goederenvervoer volgde het verloop van de tonkilometers, maar was minder uitgesproken. Ondanks een sterk stijgende activiteit in de beginjaren van het nieuwe decennium, daalde ook bij het goederenvervoer de emissie van NMVOS, verzurende componenten en PM_{2,5} (uitlaat) tussen 2000 en 2014. De steeds strengere Europese emissienormen leidden tot een absolute ont koppeling met de tonkilometers.

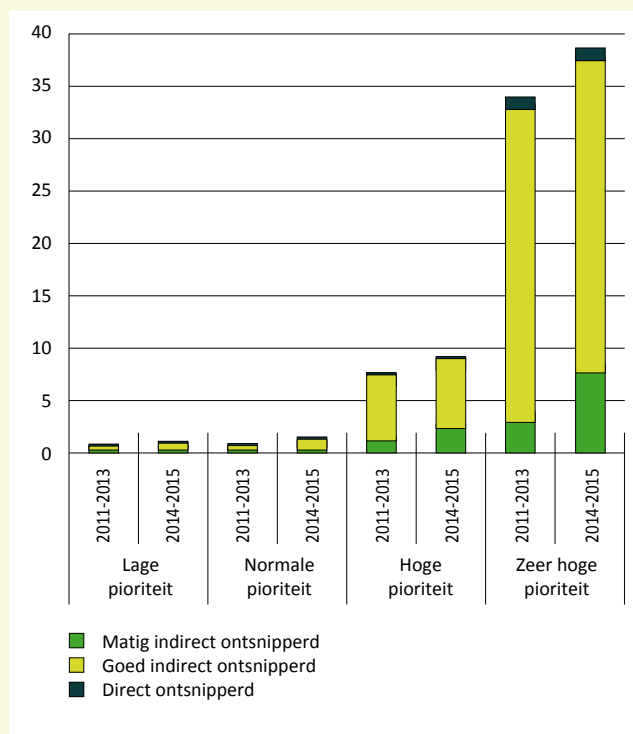
De vele wegen, spoorwegen en kanalen in Vlaanderen verdeelen het landschap in steeds kleinere, versnipperde stukken en veroorzaken daardoor allerlei problemen voor de natuur. Door deze versnippering is er bij veel diersoorten een potentieel probleem om een duurzame populatie in stand te houden. Bovendien kunnen dieren direct getroffen worden als ze het slachtoffer worden van een aanrijding. Er worden wel investeringen gedaan om de versnippering tegen te gaan. Het aantal kilometer ontsnippering langs Vlaamse transportwegen – plaatsen waar aan versnippering iets gedaan wordt door faunapassages – is nog zeer beperkt. Momenteel heeft ongeveer 4,5% van 1.200 km transportwegen met lage tot zeer hoge prioriteit voor ontsnippering, een matige tot goede ontsnippering voor een bepaalde diergroep.

Het verkeer is de belangrijkste bron van geluidshinder in Vlaanderen. Het PACT 2020 vraagt een significante daling van de potentieel ernstig gehinderden door geluidsoverlast door verkeer met 15% tegen 2020.

Uit het laatste Schriftelijk Leefomgevingsonderzoek van 2013 blijkt dat 9,7% van de Vlamingen ernstig of extreem gehinderd wordt door geluid van verkeer. Dit is het laagste aandeel sinds de start van het onderzoek in 2001. 16,6% voelt zich tamelijk gehinderd door geluid van verkeer. Het wegverkeer is de grootste bron van hinder met 8,5% van de Vlamingen die ernstige of extreme hinder ondervinden. Er is wel een dalende tendens bij de ernstige geluidshinder door wegverkeer. De dalende tendens kan te wijten zijn aan de gewijzigde meetmethodiek of het kan gaan om een genera-

5.211 Ontsnippering

Aandeel transportwegen met ontsnippering, naar type ontsnippering, 2011-2013 en 2014-2015 in %.

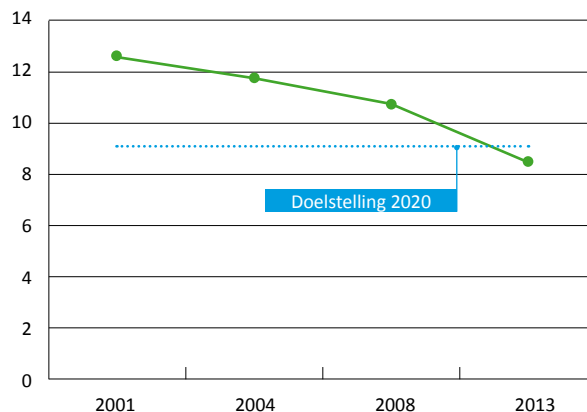
Bron: INBO, MOW Agentschap Wegen en Verkeer.

tie-effect (ingesteldheid ten aanzien van verkeer bij jonge leeftijdscategorieën verandert van generatie tot generatie).

De MITRANS-indicator is een geaggregeerde indicator die de totale milieu-impact van transport weergeeft. De indicator is opgebouwd uit 5 hoofdeffecten en 11 subindicatoren. De indicator is gelijk aan 100 voor het jaar 2000. Een waarde groter dan 100 betekent een verslechtering ten opzichte van het jaar 2000, een waarde kleiner dan 100 betekent een verbetering van de milieu-impact ten opzichte van 2000. In het algemeen zien we voor de periode 2000-2014 een daling van de totale milieu-impact van transport en zijn infrastructuur op het milieu en de natuur. De sterkste daling doet zich voor tussen 2000-2001 en 2010-2013. De daling tussen 2008 en 2009 komt voornamelijk door de daling van de indicatoren voor materiaalgebruik en de daling van de luchtvervuiling en de broeikasgasemissies. Dit is het gevolg van de financieel-economische crisis. In 2014 bedroeg de MITRANS 86. De milieu-impact van transport is tussen 2000 en 2014 dus met 14% gedaald.

5.212 Geluidshinder

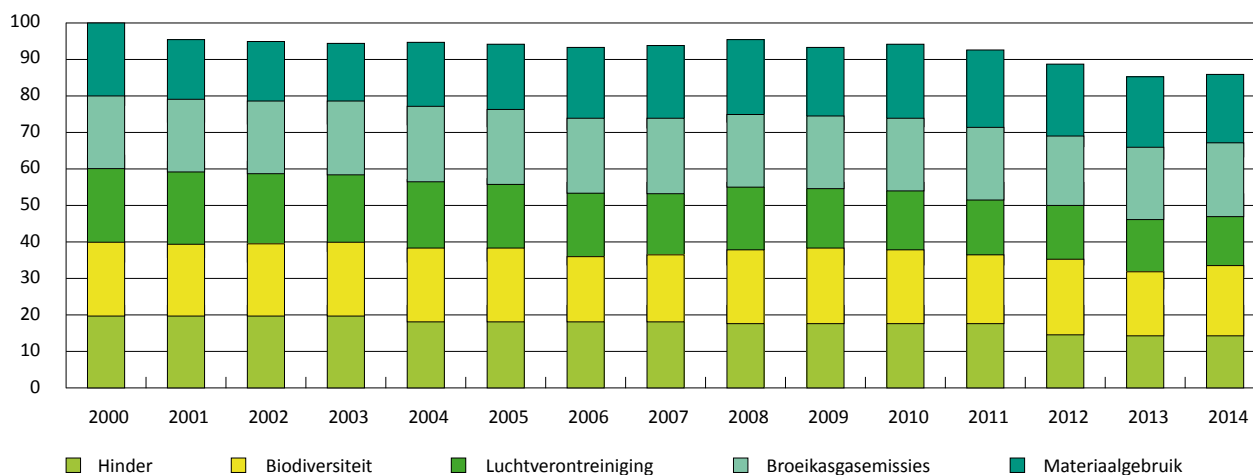
Aandeel Vlamingen dat ernstig of extreem gehinderd wordt door geluid van wegverkeer, van 2001 tot 2013, in %.

Bron: LNE, Schriftelijk Leefomgevingsonderzoek.

5.213 Milieu-impact transport

Totale milieu-impact van transport (MITRANS), van 2000 tot 2014, index 2000=100.

Bron: LNE, Transport & Mobility Leuven.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

- Aernouts, K., Jaspers, K., Wetzels, W. (2016). *Energiebalans Vlaanderen 1990-2015*, september 2016, VITO.
- Beckx, C., Michiels, H., Denys, T. (2015). *Analysis of the Belgian car fleet 2014*, Study accomplished under the authority of the Flemish, Walloon and Brussels Capital Region, VITO.
- Beyst, V. (2016). *Vlamingen verliezen flink wat tijd in file en vertraagd verkeer*, SVR-st@ts 2016/2, D/2016/3241/028.
- European Commission, DG Mobility and Transport (2016). *Statistical pocketbook 2016*.
- Hooftman, N., Messagie, M., Coosemans, T., Van Mierlo, J. (2014). *Indicators of the 2013 new and second-hand vehicle fleet in Belgium and the different regions*, Study accomplished under the authority of the Flemish, Walloon and Brussels Capital Region, VUB.
- Hoornaert, S. (2015). *Verkeersindicatoren hoofdwegennet Vlaanderen 2014*, Departement Mobiliteit en Openbare Werken.
- Jaspers, K., Aernouts, K., Wetzels, W. (2016). *Inventaris hernieuwbare energiebronnen Vlaanderen 2005-2015*, juli 2016, VITO.
- Langneaux, F. (2008). *Economic importance of Belgian Transport Logistics*, working paper 125, Nationale Bank van België.
- Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap (2011). *Definitief ontwerp MINA-plan 4*.
- Vlaamse Overheid, Departement Leefmilieu, Natuur en Energie (2013). *Uitvoeren van een uitgebreide schriftelijke enquête en een beperkte CAWI-enquête ter bepaling van het percentage gehinderden door geur, geluid en licht in Vlaanderen – SLO-3*. M.A.S., september 2013.
- Vlaamse Overheid, Departement Mobiliteit en Openbare Werken (2008). *Verkeersveiligheidsplan Vlaanderen*.
- Vlaamse Regering (2014). *Vertrouwen, verbinden, vooruitgaan, Regeerakkoord Vlaamse Regering 2014-2019*.
- Weyts, B. (2014). *Beleidsnota Mobiliteit en Openbare Werken, Beleidsprioriteiten 2014-2019*, VR 2014 2410 MED.0421/23TER, Vlaams Parlement.
- Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie: <http://statbel.fgov.be/nl/statistieken/cijfers/index.jsp>
- Eurostat: <http://ec.europa.eu/eurostat>
- Europese Commissie, themasite "Transport": http://ec.europa.eu/transport/index_en.htm
- Departement Mobiliteit en Openbare Werken - Mobiel Vlaanderen: <http://www.mobielvlaanderen.be/index.php>
- Federale Overheidsdienst Mobiliteit en Vervoer: <http://www.mobilit.belgium.be/nl/>
- Departement Mobiliteit en Openbare Werken - Vlaams Verkeerscentrum: <http://www.verkeerscentrum.be/verkeers-info/startpagina>
- Verkeersindicatoren Vlaams Verkeerscentrum: <http://indicatoren.verkeerscentrum.be/vc.indicators.web.gui/indicator/index>
- Milieurapport Vlaanderen (MIRA): <http://www.milieurapport.be>
- Agentschap Wegen en Verkeer (AWV): <http://www.wegenenverkeer.be>
- Ecoscore: <http://www.ecoscore.be>
- De Lijn: <http://www.delijn.be>
- EUROGAS: <http://www.eurogas.org>
- Haven Antwerpen: <http://www.portofantwerp.be>
- Haven Gent: <http://www.havengent.be>
- Haven Oostende: <http://www.portofoostende.be>
- Haven Zeebrugge: <http://www.zeebruggeport.be>
- Luchthaven Antwerpen: <http://www.antwerpairport.be>
- Luchthaven Oostende-Brugge: <http://www.ost.aero>
- Luchthaven Zaventem: <http://www.brusselsairport.be>
- Luchthaven Wevelgem: <http://www.kortrijkairport.be>
- NMBS: <http://www.b-rail.be/corp/N>
- Promotie Binnenvaart Vlaanderen: <http://www.binnenvaart.be>
- SERV - Vlaamse Havencommissie: <http://www.vlaamsehavencommissie.be/>
- SERV – Luchthavencommissie: <http://www.luchthavencommissie.be/>
- EMIS, Energie- en milieu-informatiesysteem voor het Vlaams Gewest: <http://www.emis.vito.be/>
- nv De Scheepvaart: <http://www.descheepvaart.be>
- Waterwegen en Zeekanaal nv: <http://www.wenz.be>

DEFINITIES

Beweging op de luchthaven Elke landing of opstijging van een vliegtuig is een beweging. Lokale vluchten worden dubbel geteld.

Economische knooppunten Een economisch knooppunt is een gebied met een hoog aandeel aan werkgelegenheid. De economische knooppunten vormen samen met de poorten de bestaande ruimtelijk-economische structuur van Vlaanderen. Het zijn de plaatsen waar het wenselijk is economische activiteiten te concentreren. Economisch knooppunt is aldus een beleidsmatig begrip.

Verkeersslachtoffers

- **Doden** Elke persoon die overlijdt binnen de dertig dagen na het ongeval.
- **Zwaargewonden** Elke persoon die in een verkeersongeval gewond wordt en waarbij een opname van meer dan 24 uur in een ziekenhuis noodzakelijk is.
- **Lichtgewonden** Elke persoon die in een verkeersongeval gewond wordt en op wie de bepaling van dodelijk of ernstig gewond niet van toepassing is.

Ozonprecursor Voorloperstof, stof waaruit ozon ontstaat door inwerking van zonlicht. Stikstofoxiden en niet-methaan vluchtige organische stoffen (NMVOS) zijn de belangrijkste ozonprecursoren.

METHODOLOGISCHE NOTA

Veelgebruikte surveys

Survey Sociaal-culturele verschuivingen (SCV-survey)

Sinds 1996 wordt jaarlijks op initiatief van de Studiedienst van de Vlaamse Regering en zijn voorgangers, een face-to-face enquête afgenomen bij een toevallige steekproef van Nederlandstalige inwoners van het Vlaamse Gewest en het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest van 18 jaar en ouder. Deze enquête peilt naar opvattingen, overtuigingen en handelingsbereidheid rond diverse maatschappelijke en beleidsrelevante thema's. De SCV-survey 2015 leverde 1.486 gevalideerde interviews op van de 2.529 beschikbare adressen. Dit komt neer op een bruto respons van net geen 59%, wat een behoorlijk resultaat is en in de lijn ligt van de responspercentages van de voorgaande jaren. De bevraging gebeurt in het Nederlands en het is niet de bedoeling dat interviewers de volledige vragenlijst vertalen.

De vraag dient gesteld of resultaten uit een peiling bij een beperkte groep wel kunnen worden doorgetrokken naar het 'totale universum' Vlamingen. Dit kan, maar dan onder bepaalde statistische voorwaarden. Allereerst moet de steekproef aselekt worden getrokken uit de doelpopulatie, wat er in principe op neerkomt dat iedereen in deze populatie een berekenbare - in principe gelijke - kans moet hebben om getrokken te worden. Ten tweede moet de omvang van de steekproef voldoende groot zijn. Aan beide voorwaarden is zeker voldaan. De steekproef werd trapsgewijs getrokken. Eerst werd een aselekt trekking uitgevoerd op postcodes en vervolgens een aselekt trekking van personen binnen de getrokken postcodes. Deze laatste trekking gebeurt op basis van een personenbestand op het rijksregister. Een steekproef van om en bij de 1.500 waarnemingseenheden is ook voldoende groot om schattingen van parameters in de populatie toe te laten.

Surveyonderzoek door middel van steekproeven heeft echter ook consequenties voor de statistische beschrijving en de analyse. In de VRIND-bijdragen, waarin gebruik wordt gemaakt van de resultaten van de survey, wordt de verdeling van respondenten over categorieën van variabelen in percenten uitgedrukt. Het zou meer accuraat zijn niet dit percentage te vernoemen maar een betrouwbaarheidsinterval met een onder- en bovengrens waarvan het vernoemde percentage het middelpunt is. Dergelijke orthodoxe statistische aanpak zou dan wel ten koste gaan van de leesbaarheid. Daarom de raad

aan de lezer om percentages te zien als een schatting van de overeenkomstige populatieparameter binnen een interval. Als we bijvoorbeeld stellen dat 50% van de Vlamingen lid is van een vereniging, zeggen we eigenlijk dat we 95% zekerheid hebben dat het werkelijke percentage zich bevindt tussen 47,5% en 52,5%. Het betrouwbaarheidsinterval is wel wat kleiner voor gerapporteerde percentages kleiner dan 20% of groter dan 80%.

Ten slotte, wanneer resultaten van steekproefonderzoek worden uitgedrukt in termen van samenhang tussen eigenschappen, zoals het verband tussen leeftijd en toekomstverwachtingen, dan moet telkens getoetst worden of deze samenhang wel significant is. Er moet m.a.w. worden gecontroleerd of vastgestelde verbanden tussen eigenschappen al dan niet het gevolg kunnen zijn van steekproeftoeval. Wanneer in deze VRIND de onderzoeksresultaten van de SCV-survey worden uitgedrukt in termen van samenhangende eigenschappen dan slaat dit steeds op een significante samenhang.

Onder- of oververtegenwoordiging van sommige groepen onder de respondenten wordt opgevangen door weging van de resultaten. De weging gebeurt naar opleiding, geslacht en leeftijd (tot en met 2009). Vanaf 2010 is een andere weegaanpak uitgewerkt. Die gebruikt dezelfde variabelen (opleiding, leeftijd en geslacht), maar ook nog het steekproefdesign en het rapport van de interviewer (Pickery, 2010).

Voor meer informatie: <http://www4dar.vlaanderen.be/sites/svr/Enquetes/Pages/Enquetes.aspx>.

Eurobarometer (EB)

Sinds 1973 houdt de Europese Commissie opiniepeilingen, de zogenaamde Eurobarometer-enquêtes (EB), om op de hoogte te blijven van de opvattingen van de inwoners van de Europese Unie. In deze bevragingen wordt onder meer gekeken naar de tevredenheid van de Europeanen met het leven dat ze leiden, hun verwachtingen, waarover ze zich zorgen maken, hun houding tegenover Europa en de Europese instellingen,...

De Standaard Eurobarometer wordt elk jaar in de lente en de herfst uitgevoerd en bestrijkt de EU-bevolking vanaf 15 jaar en ouder. Alle interviews worden face-to-face afgenomen bij de respondent thuis in zijn moedertaal. In alle landen is het steekproefdesign multi-stage en at random. Voor elk land van de EU is er in principe één steekproefgebied, waarbij enkel

Duitsland (Oost - West) en het Verenigd Koninkrijk (Groot-Brittannië - Noord-Ierland) verdeeld zijn. In elk steekproefgebied is het doel 1.000 interviews te realiseren, uitgezonderd voor Noord-Ierland (300), Luxemburg, Cyprus en Malta (500). De steekproef wordt gewogen, afhankelijk van de populatiecijfers voor elk steekproefgebied.

Vlaanderen kan op 2 manieren in beeld gebracht worden: ofwel via de taal waarin het interview werd afgenomen (Nederlandstaligen) of via de NUTS 1-indeling (Vlaams Gewest). Het aantal Nederlandstalige respondenten schommelt rond 520 à 550 personen.

Naast een aantal terugkerende achtergrondvariabelen en vragen, bevat de Standaard Eurobarometer ook één of meerdere variabele modules (Special Eurobarometer) over een meer diepgaand thema zoals bijvoorbeeld de toekomst van Europa.

Voor meer informatie: http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm.

Enquête naar de Arbeidskrachten (EAK)/Labour Force Survey (LFS)

De Labour Force Survey (LFS) is een door Eurostat gecoördineerde bevraging in de lidstaten van de Europese Unie. Bedoeling is Europees vergelijkbare informatie te verzamelen over onder meer tewerkstelling- en werkloosheidscijfers. De uitvoering van de Belgische variant, de Enquête naar de Arbeidskrachten (EAK), gebeurt onder de verantwoordelijkheid van de FOD Economie - Algemene Directie Statistiek.

De EAK-enquête is een driemaandelijks sociaal-economische enquête bij de huishoudens met als voornaamste doelstelling de populatie op actieve leeftijd (vanaf 15 jaar) op te delen in drie exhaustieve en onderscheiden groepen (tewerkgestelde personen, werklozen, niet-actieve personen), en over elk van deze categorieën beschrijvende en verklarende gegevens te verstrekken. De enquête omvat de gehele bevolking in privé-huishoudens (uitgezonderd dus collectieve huishoudens zoals bejaardentehuizen, gevangenis, kazernes, kloosters, weeshuizen, ...), die op het nationale grondgebied wonen. De enquête naar de arbeidskrachten is gebaseerd op een tweetrapssteekproef met stratificatie. De totale steekproef omvat ongeveer 60.000 huishoudens waarvan er 48.000 effectief bevraagd kunnen worden. Dit levert op jaarbasis informatie op over de arbeidsmarktsituatie van zo'n 90.000 inwoners van België van 15 jaar en ouder. De steekproef is gebaseerd op het Rijksregister van natuurlijke personen dat is afgeleid van de bevolkingsregisters van de gemeenten. De informatie wordt verzameld via face-to-face interviews. De respons (exclusief niet-uitgezette groepen) bedraagt 80% in het vierde kwartaal van 2015. Nagenoeg 5% van de non-respons betreft weigeringen om deel te nemen aan de enquête. Voor Vlaanderen ligt de respons op 81% en de non-respons op vlak van weigering ook op 5%.

Voor meer informatie: <http://statbel.fgov.be/nl/statistieken/gegevensinzameling/enquetes/eak/>.

Onderzoek Verplaatsingsgedrag (OVG)

Het Onderzoek Verplaatsingsgedrag (OVG) is een enquête van het departement Mobiliteit en Openbare werken over het verplaatsingsgedrag van de Vlamingen. Er werden tot nu toe 5 Vlaamse OVG's georganiseerd. OVG 1 liep van april 1994 tot april 1995, OVG 2 liep van januari 2000 tot januari 2001, OVG 3 van september 2007 tot september 2008, OVG 4 liep van september 2008 tot september 2013 en OVG 5 zal lopen van 2015 tot 2020.

De enquête bestaat uit een gezinsvragenlijst en een persoonsvragenlijst waarin de respondenten worden gevraagd om gedurende 1 dag (vroeger 2 dagen) hun verplaatsingen te noteren. In 2000 was er plaats voor 10 verplaatsingen, in 1994 slechts voor 6 verplaatsingen. De gegevens over de huishoudens, de gezinsleden en de verplaatsingen worden gewogen om vertekeningen te vermijden. Daarnaast gebeurde er ook een ophoogoperatie zodat men met absolute cijfers over heel Vlaanderen kon werken. De bevraging gebeurde in OVG 1 en 2 gedeeltelijk telefonisch en gedeeltelijk per post. De gezinsvragenlijst werd telefonisch afgenomen. De persoonsvragenlijsten werden per post opgestuurd naar alle gezinsleden ouder dan 6 jaar. Huishoudens zonder telefoon werden volledig postaal bevraagd. Er waren 2 momenten van non-respons. Het eerste moment was de telefonische afname van de gezinsvragenlijst (25% non-respons in 1994 en 20% in 2001). Het tweede moment was de postale bevraging op persoonsniveau (40% non-respons + nog een gedeelte dat afvalt bij het invullen van de verplaatsingsgegevens in 1994, 53% in 2001). Bij OVG 3 gebeurde de bevraging gedeeltelijk face-to-face en postaal. Bij OVG 1 en 2 was de steekproefeenheid het gezin, bij OVG 3 was dit het individu. Bij OVG 3 bestond de netto steekproef uit 8.800 personen ouder dan 6 jaar. De respons (75%) is verdubbeld t.o.v. OVG 2. Ook de item respons is over de hele lijn verbeterd. Eigenlijk kunnen de resultaten van OVG 3 niet zomaar vergeleken worden met de resultaten van OVG 1 en 2 omwille van de verschillen in steekproeftrekking. Bij OVG 3 werden 4 steekproeven (gespreid over het jaar) getrokken uit het rijksregister terwijl bij OVG 1 en 2 slechts 1 steekproef werd getrokken. Bij OVG 3 werden de respondenten face-to-face gerekruteerd terwijl ze in de vorige OVG's telefonisch werden gerekruteerd. De gewichten gebruikt voor de weging van de steekproef zijn in OVG 3 op een andere manier berekend dan in de vorige OVG's. Een aantal vragen werden ook inhoudelijk gewijzigd. OVG 4 en 5 zijn continue onderzoeken waarvan het veldwerk over 5 jaar verspreid is. Op die wijze is OVG 5 onderverdeeld in OVG 5.1 tot en met OVG 5.5. De toegepaste steekproefprocedure is een 'gestratificeerde tweetrapssteekproef met clustering op het niveau van postcodes'. Bij OVG 4 bestond de netto steekproef uit ongeveer 8.000 personen of ongeveer 1.600 personen per jaar. Algemeen kan gesteld worden dat de gegevens van OVG3 en OVG 4.1 tot 4.5 vergelijkbaar zijn.

Voor meer informatie: <http://www.mobielvlaanderen.be/ovg/ovgindex.php?a=19&nav=1>.

European Social Survey (ESS)

De European Social Survey (ESS) is een tweejaarlijkse cross-nationale survey die in 2002 is gestart. Hij wordt aangestuurd door een wetenschappelijk consortium waar o.a. de Universiteit van Leuven deel van uitmaakt. De bedoeling is onder andere data te verzamelen, te interpreteren en te verspreiden over de Europese sociale conditie waarbij de aandacht vooral gaat naar veranderende attitudes, waarden, percepties en gedragspatronen van burgers in verschillende Europese landen. Ondertussen loopt de 8ste bevraging. Het aantal deelnemende landen schommelt maar meestal zijn er data beschikbaar voor een twintigtal landen. Aan de jongste bevraging (2014) namen circa 1.000 inwoners van het Vlaamse Gewest deel.

Voor meer informatie: <http://www.europeansocialsurvey.org/>.

Enquête ICT- en internetgebruik bij huishoudens en individuen

De enquête over ICT- en internetgebruik bij huishoudens en individuen is een jaarlijks door Eurostat gecoördineerde bevraging in de lidstaten van de Europese Unie. Voor de organisatie van de bevraging en voor de verwerking van de Belgische cijfers is de Algemene Directie Statistiek van de FOD Economie (Statistics Belgium) verantwoordelijk.

De ICT-enquête bij huishoudens en individuen bestaat uit twee soorten vragen. Vooreerst zijn er de regelmatig terugkerende vragen, die veelal indicatoren zijn voor bestaande programma's van de Europese Commissies, waaronder de Digitale Agenda. Verder zijn er jaarlijks modules die een bepaald aspect van ICT-gebruik meer uitgebreid belichten zoals de veiligheid van het internet in 2015. De steekproef van de ICT-enquête bij huishoudens en individuen is in België een deelsteekproef van de enquête naar de arbeidskrachten (EAK). De enquête naar de arbeidskrachten is gebaseerd op een tweetrapssteekproef met stratificatie (zie aldaar). Na het afnemen van de enquête naar de arbeidskrachten bepaalt de enquêteur op basis van de verjaardagen welk gezinslid de vragen over het ICT-gebruik moet beantwoorden. Sinds 2009 worden er twee methodes van dataverzameling gebruikt: CAWI (Computer Assisted Web Interviewing) via een webapplicatie; SAPQ (Self Administered Paper Questionnaire) via een papieren formulier. Vóór 2009 werd de enquête mondeling afgenomen door een enquêteur.

De huishoudens die voor de ICT-enquête in aanmerking komen, zijn de privéhuishoudens met ten minste één persoon in de leeftijdsrange van 16 tot en met 74 jaar die voor het tweede trimester deelnemen aan de doorlopende enquête naar de arbeidskrachten. In 2015 nam 64% van deze huishoudens die aan de enquête naar de arbeidskrachten deelnamen, ook aan de ICT-enquête bij huishoudens en individuen deel. Dat komt neer op 6.418 huishoudens. Daaronder waren echter in totaal 361 huishoudens waarvoor de enquête niet gevalideerd werd (bijvoorbeeld doordat te veel vragen waarop geantwoord moest worden, niet beantwoord werden). Na validatie bleven dus uiteindelijk 6.057 huishoudens over (de nettosteekproef voor de ICT-enquête bij huishoudens en individuen). Dat is

60,4% van de huishoudens die aan de enquête naar de arbeidskrachten 2015 deelgenomen hebben en op basis van het vermelde leeftijdscriterium in aanmerking kwamen voor de ICT-enquête bij huishoudens en individuen, en 43,8% van de initiële brutosteekproef van de enquête naar de arbeidskrachten 2015 met uitsluiting van de huishoudens waarbij niet voldaan is aan bovenstaand leeftijdscriterium. De 6.057 huishoudens, die de nettosteekproef vormen, zijn als volgt over de drie gewesten verdeeld: 727 uit het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest, 3.262 uit het Vlaamse Gewest en 2.068 uit het Waalse Gewest.

Voor meer informatie: statbel.fgov.be/en/statistics/surveys-methodology/surveys/ICT-household/; ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/FR/isoc_bde15c_esms.htm.

Werkbaarheidsmonitor (WBM)

De werkbaarheidsmonitor is een instrument ontwikkeld door de Sociaal-Economische Raad van Vlaanderen (SERV) – Stichting Innovatie & Arbeid dat driejaarlijks de werkbaarheid of de kwaliteit van de jobs meet van de werknemers (sedert 2004) en de zelfstandige ondernemers (vanaf 2007) in Vlaanderen.

Vier facetten van werkbaar werk worden door de monitor in beeld gebracht: psychische vermoeidheid, welbevinden in het werk, leermogelijkheden en de werk-privé-balans. Om zicht te krijgen op oorzaken en achtergronden van werkbaarheidsknelpunten zoomt de monitor ook in op een reeks potentiële risicofactoren in de arbeidssituatie: werkdruk, emotionele belasting, belastende arbeidsomstandigheden, gebrek aan autonomie of taakvariatie en een deficit op het vlak van ondersteuning door de directe leiding.

Voor de WBM-meting is gekozen voor een anonieme schriftelijke bevraging van een representatief staal van werkende Vlamingen. Bij de werknemers gaat het om 20.000 eenheden en bij de zelfstandige ondernemers om 6.000 eenheden. In 2013 werd de steekproef voor werknemers verdubbeld tot 40.000 eenheden en die van zelfstandige ondernemers tot 12.000 eenheden. In 2013 ligt de respons bij de werknemers op 43,1% en bij de zelfstandige ondernemers op 32,2%. Zoals bij de vorige metingen zijn de data representatief naar geslacht, leeftijd en sector.

De vragenlijst bestaat voor een groot gedeelte uit zogenaamde 'vragenbatterijen'. Een vragenbatterij is een samenhangend geheel van vragen over één aspect, bijvoorbeeld 'vermoeidheid'.

Voor meer informatie: <http://www.werkbaarwerk.be/sites/default/files/documenten/nota%20methodologische%202013.pdf>.

Enquête naar de inkomens- en levensomstandigheden (SILC)

De 'European Union Statistics on Income and Living Conditions' (EU-SILC) is een enquête naar inkomens en andere levensomstandigheden, met als voornaamste doel het opstellen van

vergelijkbare indicatoren in het kader van armoede en sociale insluiting binnen de Europese Unie. De uitvoering van de EU-SILC-survey is sinds 2004 bij Europese verordening verplicht voor alle lidstaten. De EU-SILC wordt gecoördineerd door Eurostat en voor België uitgevoerd door de FOD Economie - Algemene Directie Statistiek.

Het betreft een enquête die wordt afgenomen bij een steekproef van private huishoudens uit het Rijksregister, waarbij de referentiepersoon van het huishouden (gezinshoofd) wordt geïnterviewd (face-to-face) evenals elk huishoudlid van 16 jaar en ouder. Deze aanpak resulteert in een dataset op huishoud en individueel niveau. De EU-SILC-survey is opgebouwd als een 4 jaar durend roterend panel. Dat betekent dat elk jaar een kwart van de huishoudens vervangen wordt door een nieuwe steekproef van huishoudens. De totale responsgraad bedraagt ongeveer 65%.

De EU-SILC-resultaten opgenomen in deze editie van VRIND zijn gebaseerd op de EU-SILC-survey van 2014. Daarbij werden in het Vlaamse Gewest in totaal via de huishoudvragenlijst en individuele vragenlijst gegevens verzameld voor 7.512 personen. In het Waalse Gewest ging het om 4.465 personen, in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest om 2.369 personen.

Voor meer informatie: <http://statbel.fgov.be/silc>.

Tevredenheidsbarometer

Sinds 2011 organiseert de Studiedienst van de Vlaamse Regering, in opdracht van het college van ambtenaren-generaal en het voorzitterscollege (sinds 2014), enquêtes om de tevredenheid van de burgers, bedrijven/organisaties en lokale besturen te kennen over de werking van de Vlaamse administratie.

Naast het imago, het vertrouwen en de algemene tevredenheid werden aan de doelgroepen vragen gesteld over hun concrete ervaring bij generieke dienstverleningsprocessen van de Vlaamse administratie, zoals het verlenen van vergunningen, subsidies, informatie,... De vragen over vertrouwen, tevredenheid en imago werden ook gesteld over de dienstverlening van administraties op andere bestuursniveaus. Hierdoor kan een benchmarking gebeuren tussen bestuurslagen.

De survey bij de lokale besturen gebeurt via een bevraging bij alle stads-/ gemeente- en OCMW-secretarissen en bij de 5 provinciegriffiers. Er zijn data beschikbaar voor 3 bevragingen (2011, 2014 en 2016). De bevraging van de burgers verloopt via een postale enquête op basis van een steekproef van 3.000 personen van 18 jaar en ouder bij het Rijksregister. Een nulmeting vond plaats in 2011, een tweede meting in 2013. De vervolgmeting is voorzien in het najaar 2016. Ook in 2011 ging een eerste bevraging door bij de bedrijven en organisaties. Daarvoor werd een steekproef van 6.000 eenheden getrokken op basis van de Kruispuntbank Ondernemen aangevuld met data van RSZ en RSZPPO. Een vervolgbefragung is voorzien in 2017.

Voor meer informatie: <http://www4dar.vlaanderen.be/sites/svr/Pages/2013-09-04-tevredenheidsbarometer.aspx>.

Verstedelijking

In deze VRIND-editie is geen afzonderlijk hoofdstuk rond verstedelijking opgenomen. Wel wordt in de verschillende hoofdstukken nagegaan of verstedelijking binnen Vlaanderen voor grote verschillen zorgt. De verstedelijking wordt in beeld gebracht aan de hand van een classificatie van gemeenten en steden. Deze is gebaseerd op de indeling van het Ruimtelijke Structuurplan Vlaanderen (RSV) waarbij de gemeenten die in het buitengebied liggen werden opgesplitst naar plattelandsgemeenten en overgangsgemeenten op basis van het

Strategisch Plan Ruimtelijke Economie (RSVE). Bij het gebruik van SCV-survey data horen bij de grootsteden ook de Brusselse respondenten (beperkt in aantal); de provinciale en de structuurondersteunende steden vormen hier samen 'kleinere steden'; bewoners van de rand rond Brussel worden bij de stedelijke rand gerekend. Naast het cijfer voor het Vlaamse Gewest wordt waar mogelijk ook de positie van het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest meegegeven.

VRIND-indeling verstedelijking

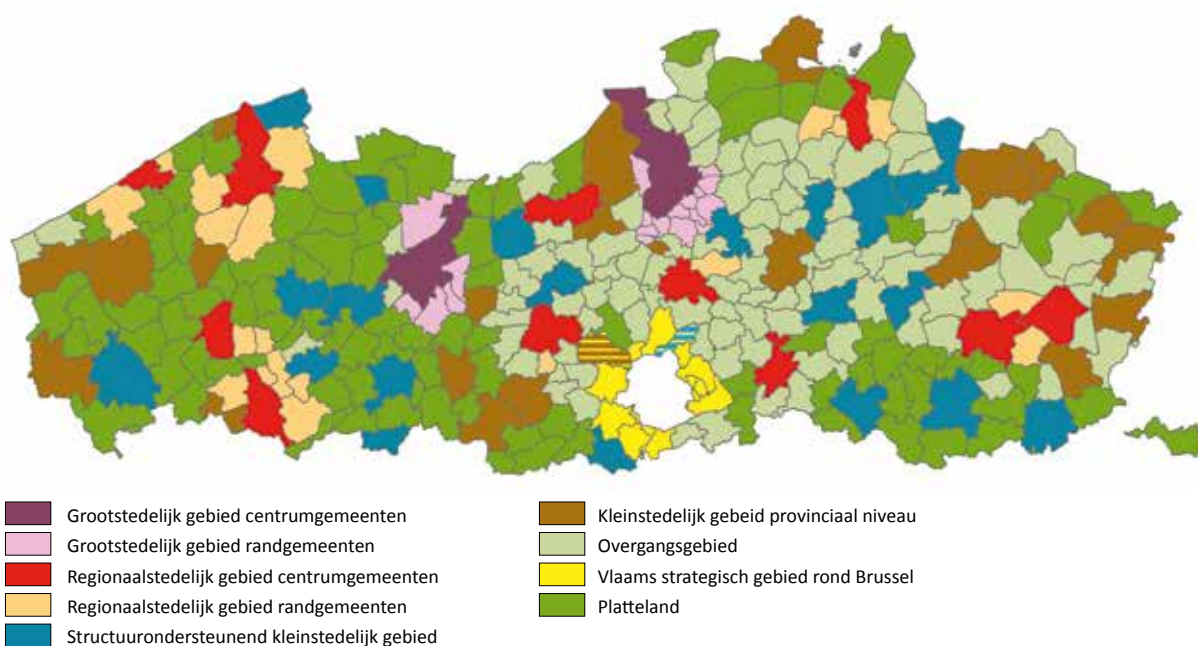
Gebiedsindeling van de gemeenten, aantal inwoners op 1 januari 2015, oppervlakte in km².

RSV	SPRE	Aantal gemeenten	Aantal inwoners	%	Oppervlakte (km ²)	%
Grootsteden		2	766.836	11,9	360,7	2,7
Centrumsteden		11	848.731	13,2	845,8	6,3
Grootstedelijke rand		19	289.725	4,5	315,8	2,3
Regionaalstedelijk gebied		20	374.384	5,8	790,1	5,8
Vlaams strategisch gebied rond Brussel		13	275.624	4,3	273,1	2,0
Structuurondersteunend kleinstedelijk gebied		21	693.361	10,8	1.406,4	10,4
Provinciaal kleinstedelijk gebied		25	667.576	10,4	1.726,1	12,8
Buitengebied	Overgangsgebied	96	1.516.043	23,5	3.439,9	25,4
	Platteland	101	1.011.847	15,7	4.364,2	32,3
Vlaams Gewest		308	6.444.127	100,0	13.522,3	100,0
Brussels Gewest		19	1.175.173		161,0	

Bron: ADS, bewerking SVR.

Gebiedsindeling VRIND

Gebiedsindeling van de gemeenten op basis van de indeling van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen (RSV) en het Strategisch Plan Ruimtelijke Economie (SPRE).

Bron: SVR, SPRE, bewerking SVR.

AFKORTINGEN

4G '4th generation'; vierde generatie van mobiele-telecommunicatiestandaarden
µm micrometer (10^{-6} meter)

ABB Agentschap voor Binnenlands Bestuur

AD audiobeschrijving

ADS Algemene Directie Statistiek

AES Adult Education Survey

AFM Autofinancieringsmarge

AGION Agentschap voor Infrastructuur in het Onderwijs

AHOVOKS Agentschap voor Hoger Onderwijs, Volwassenenonderwijs, Kwalificaties en Studietoelagen

AIDS Acquired Immune Deficiency Syndrome

AMECO Annual macro-economic database van de Europese Commissie

APA Algemeen Plan van Aanleg

ASEAN Brunei, Cambodja, Filippijnen, Indonesië, Laos, Maleisië, Myanmar, Singapore, Thailand en Vietnam

ASO Algemeen Secundair Onderwijs

AT Aziatische Tijgers (Zuid-Korea, Taiwan, Singapore, Hong Kong)

ATP Administratief en Technisch Personeel

AWW Algemeen Welzijnswerk

BBC Beleids- en beheerscyclus

BBE Bruto Binnenlands Energieverbruik

bbp bruto binnenlands product

BEA Belgian Entertainment Association

BERD Business Expenditure on R&D

BIPT Belgisch Instituut voor postdiensten en telecommunicatie

BISA Brussels Instituut voor Statistiek en Analyse

BLO Buitengewoon Lager Onderwijs

BLOSO Commissariaat-generaal voor de Bevordering van de Lichamelijke Ontwikkeling, de Sport en de Openlucht recreatie

BNI Bruto Nationaal Inkomen

BOIC Belgisch Olympisch en Interfederaal Comité

BPA Bijzonder Plan van Aanleg

BRIC Brazilië, Rusland, India en China

BRV Beleidsplan Ruimte Vlaanderen

BSO Beroeps Secundair Onderwijs

BUSO Buitengewoon secundair onderwijs

BZV biochemisch zuurstofgebrek

CAI Centrale Archeologische Inventaris

CAO Collectieve arbeidsovereenkomst

CAW Centrum Algemeen Welzijnswerk

CBE Centrum voor Basiseducatie

CDO Centrum voor Deeltijds Onderwijs

CDV Centrum Deeltijdse Vorming

CEPIP Centre d'Épidémiologie Périnatale

CGKR Centrum voor Gelijkheid van Kansen en Racismebestrijding

CGVS Commissariaat-generaal voor de Vluchtelingen en de Staatlozen

CH₄ methaan

CIM Centrum voor Informatie over de Media

CIS Community Innovation Survey

CJSM Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media

CKG Centrum voor Kinderzorg en Gezinsondersteuning

CLB Centrum voor Leerlingenbegeleiding

CNG Compressed natural gas

CO koolstofmonoxide

CO₂ koolstofdioxide

COFOG Classification of the Functions of Government

COPD Chronic obstructieve pulmonary disease

CRS Creditor-Reporting-System

CVO Centrum voor Volwassenenonderwijs

CZV Chemisch zuurstofverbruik

DAB Digital Audio Broadcasting

DALY Disability Adjusted Life Year of verloren gezond levensjaar

DBFM Design, Build, Finance en Maintain

DBSO Deeltijds Beroeps Secundair Onderwijs

DGD Directie-Generaal Ontwikkelingssamenwerking en Humanitaire hulp

DIBISS Dienst voor bijzondere Socialezekerheidsstelsels

DMFA Déclaration multifonctionnelle/ multifunctionele Aangifte

DVO diensten Vlaamse overheid

DVZ Dienst Vreemdelingenzaken (FOD Binnenlandse Zaken)

DWH AM&SB Datawarehouse Arbeidsmarkt en Sociale Bescherming

EAK Enquête naar de Arbeidskrachten

EB Eurobarometer

EC DG MOVE European Commission, Directorate-General for Mobility and Transport

ECB Europese Centrale Bank

ECOOM Expertisecentrum O&O Monitoring

EEA European Environment Agency

EK Europese kampioenschappen

EKM Erkende kredietmaatschappij

EPB Energieprestatie en Binnenklimaat

ESR Europees Systeem van Nationale en Regionale Rekeningen

ESS European Social Survey

ETS Emission Trading Scheme

EU Europese Unie

EU12 Polen, Hongarije, Estland, Letland, Litouwen, Tsjechië, Slowakije, Slovenië, Cyprus, Malta, Roemenië en Bulgarije

EU15 België, Nederland, Luxemburg, Italië, Frankrijk, Duitsland, Denemarken, Verenigd Koninkrijk, Ierland, Griekenland, Spanje, Portugal, Oostenrijk, Zweden en Finland

EU27 EU12 en EU15 samen

EU28 EU27 samen met Kroatië

EU-SILC European Union Statistics on Income and Living Conditions

EVC Erkenning van Verworven Competenties

EVCA European Venture Capital Association

EVK Eerder Verworven Kwalificatie
EWI Departement Economie, Wetenschap en Innovatie

FADN Farm Accountancy Data Netwerk
FB Departement Financiën en Begroting
FLEGA Flemish Games Association
FOD Federale Overheidsdienst
FOD MV Federale Overheidsdienst Mobiliteit en Vervoer
FOD SZ Federale Overheidsdienst Sociale Zekerheid
FOD WASO Federale Overheidsdienst Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal Overleg
FOS Federatie voor Open Scoutisme
FPB Federaal Planbureau

GEM Global Entrepreneurship Monitor
GERD Gross Expenditure on Research & Development
GIB Gewaarborgd Inkomen voor Bejaarden
GLB Gemeenschappelijk landbouwbeleid (EU)
GOK Gelijke onderwijskansen
GON Geïntegreerd Onderwijs
GOVERD Government Expenditures on R&D
GRUP Gewestelijk Ruimtelijk Uitvoeringsplan
GT gigaton
GWh Gigawattuur
GWO Grote Woononderzoek

ha hectare
HBO Hoger Beroeps Onderwijs
HCI geharmoniseerde competitiviteitsindicator
HERD Higher Education Expenditures on R&D
HFK fluorkoolwaterstof
HHI Herfindahl-Hirschman index
HIV Human Immunodeficiency Virus
HOKT SP Hoger Onderwijs van het Korte Type Sociale Promotie

IAB Interactive Advertising Bureau
IBO Individuele Beroepsopleiding in de Onderneming
ICO Indicator Competentiegericht Ondernemen
ICT informatie- en communicatietechnologie
IGO Inkomensgarantie voor Ouderen
IGVM Instituut voor Gelijkheid van Vrouwen en Mannen
ILO International Labour Organization (Internationale Arbeidsorganisatie)
IMF Internationaal Monetair Fonds
INBO Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek
INR Instituut voor de Nationale Rekeningen
IRCEL intergewestelijke cel voor het leefmilieu
ISB Vlaams Instituut Sportbeheer en Recreatiebeleid
ISCED International Standard Classification of Education van de UNESCO
ISCO International standard Classification of Occupations
ISEW Index for Sustainable Economic Welfare
IT Integratietegemoetkoming
ITP Intersectorale toegangspoort
IV Departement internationaal Vlaanderen
IVON Integraal Verwevings- en Ondersteunend Netwerk
IVT Inkomensvervangende Tegemoetkoming
IWEPS Institut Wallon de l'Evaluation, de la Prospective et de la Statistique
IZW Instellingen zonder winstoogmerk

JINT Jeugd Internationaal
JIP Jongereninformatiepunt
JOP JeugdOnderzoeksPlatform

KB Kanselarij en Bestuur (beleidsdomein of departement)
Kgoe kilogram olie-equivalenten
KLJ Katholieke Landelijke Jeugd
KSA Katholieke Studenten Aktie
KSO Kunst Secundair Onderwijs
KSZ Kruispuntbank van de Sociale Zekerheid
kVA kilovoltampère
kW kilowatt
kWh kilowattuur

LAC Lokale Adviescommissie
LEP Loonkost per eenheid Product
LFS Labour Force Survey
LNE Departement Leefmilieu, Natuur en Energie
LPG Liquefied Petroleum Gas

MAP Mestactieplan
Mbps megabits per seconde
MDG Millenniumdoelstelling voor ontwikkeling
MER milieueffectrapport
MERCOSUR Brazilië, Venezuela, Argentinië, Paraguay, Uruguay en vanaf 2016 Bolivia
Mhz megahertz
MINT Mexico, Indonesië, Nigeria en Turkije
MIRA Milieurapport Vlaanderen
MIST Mexico, Indonesië, Zuid-Korea, Turkije
MKBA Maatschappelijke kosten-batenanalyse
MMIF Multimetric Index Flanders
MOW Departement Mobiliteit en Openbare Werken
MWe+m Megawatt elektrisch en mechanisch vermogen

N stikstof
N11 Next 11 (Bangladesh, Egypte, Indonesië, Iran, Zuid-Korea, Mexico, Nigeria, Filippijnen, Pakistan, Turkije en Vietnam)
N₂O lachgas
NACE Statistische Nomenclatuur economische activiteiten in de Europese Gemeenschappen
NADO Nationale Antidopingorganisatie Vlaanderen
NARA Natuurrapport
NBB Nationale Bank van België
NEC Normaal Economisch Circuit
NGO Niet-gouvernementele organisatie
NMBS Nationale Maatschappij der Belgische Spoorwegen
NO₃ nitraat
NT2 Nederlands tweede taal
NUTS Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques
NVWG Natuurverwervingsgebieden
NWWZ niet-werkende werkzoekenden

O&O Onderzoek en Ontwikkeling
O&V Departement Onderwijs en Vorming
OCJ Ondersteuningscentrum Jeugd
OCMW Openbaar Centrum voor Maatschappelijk Welzijn
ODA Official Development Assistance
OESO Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
OS Olympische Spelen
OVAM Openbare Vlaamse Afvalstoffenmaatschappij

PAB persoonlijk assistentiebudget
PAK Polycyclische aromatische koolwaterstoffen
PAS Programmatische aanpak Stikstof
PBV Promotie Binnenvaart Vlaanderen
PDPO Programmeringsdocument Plattelandsontwikkeling
PFK perfluorkoolwaterstof

PISA Programme for International Student Assessment
PJ petajoules (10^{15} joules)
PM₁₀ Particulate matter (stofdeeltjes) met een diameter kleiner dan 10 μm
PM_{2.5} Particulate matter (stofdeeltjes) met een diameter kleiner dan 2,5 μm
PMAH personen met een arbeidshandicap
PNP Not for profit Organisations Expenditures on R&D
POD MI Programmatorische Federale Overheidsdienst Maatschappelijke Integratie
POP persoonlijk ontwikkelingsplan
PPS Publiek-private samenwerking
PS Paralympische Spelen
PWA Plaatselijk werkgelegenheidsagentschap

RESOC Regionaal Sociaal-Economisch Overlegcomité
RKW Rijksdienst voor Kinderbijslag voor Werknemers
RMH Recht op Maatschappelijke Hulp
RMI Recht op Maatschappelijke Integratie
ROP Register Onbebouwde Percelen
RSV Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen
RSZ Rijksdienst voor Sociale Zekerheid
RUP Ruimtelijk Uitvoeringsplan
RVA Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening
RVP Rijksdienst voor Pensioenen
RWZI rioolwaterzuiveringsinstallatie

SCV Sociaal-Culturele Verschuivingen Survey
SDG Sustainable Development Goal
SEE2001 Algemene sociaal-economische enquête 2001
SERV Sociaal-Economische Raad van Vlaanderen
SES Structure of Earnings Survey
SF₆ zwavelhexafluoride
SHM Sociale Huisvestingsmaatschappij
SILC Statistics on Income and Living Conditions
SMP Student Mobility for Placements (Erasmus stages)
SMS Student Mobility for Studies (Erasmus)
SNS-pas Sport-Na-School pas
SO₂ zwaveldioxide
SOI Seksueel Overdraagbare Infecties
SPE Studiecentrum voor Perinatale Epidemiologie
Sportsnack Sportief Naschools Active Kids
SSL Steunpunt Studie- en Schoolloopbanen
SVK Sociaal Verhuurkantoor
SVR Studiedienst Vlaamse Regering
SVS Stichting Vlaamse Schoolsport
SWAP SuperWijze Activiteitenpas

TEA Total entrepreneurial Activity Rate
TEU Twenty-foot Equivalent Unit
TJ terajoule (10^{12} joules)
TOR Tempus Omnia Revelat (onderzoeksgroep VUB)
TSO Technisch Secundair Onderwijs
TWh terawattuur

USD US dollar, Amerikaanse dollar

VAD Vereniging voor Alcohol- en andere Drugproblemen
VAK Voltijdse arbeidskracht
VAP verbeterings- en aanpassingspremie
VAPH Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap
VASO Vlaamse Aanbeveling Sportmedisch Onderzoek
VDAB Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding
VE Voltijds Engagement

VEA Vlaams Energieagentschap
VEN Vlaams Ecologisch Netwerk
VGC Vlaamse Gemeenschapscommissie
VGT Vlaamse gebarentaal
VHC Vlaamse Havencommissie
VIP Vlaamse Inschakelingspremie
VIP Jeugd Vlaams Informatiepunt Jeugd
VIPA Vlaams Infrastructuurfonds voor Persoonsgebonden Aangelegenheden
VITO Vlaamse Instelling voor Technologisch Onderzoek
VK vertrouwenscentra kindermishandeling
VKBO Verrijkte Kruispuntbank Ondernemingen
VLIF Vlaams Landbouwinvesteringsfonds
VLIR Vlaamse Interuniversitaire Raad
VLM Vlaamse Landmaatschappij
VMM Vlaamse Milieumaatschappij
VMMa Vlaamse Media Maatschappij
VMSW Vlaamse Maatschappij voor Sociaal Wonen
VN Verenigde Naties
VNJ Vlaams Nationaal Jeugdverbond
VOD Video-on-demand
VOP Vlaamse Ondersteuningspremie
VPJ Verloren Potentiële Jaren
VREG Vlaamse Reguleringinstantie voor de Elektriciteits- en Gasmarkt
VRGT Vlaamse Vereniging voor Respiratoire Gezondheidszorg en Tuberculosebestrijding
VRIND Vlaamse Regionale Indicatoren
VRM Vlaamse Regulator voor de Media
VSAWSE Vlaams Subsidieagentschap voor Werk en Sociale Economie
VSF Vlaamse Sportfederatie
VSV Vroegtijdige schoolverlaters
VTE voltijdse equivalenten
VTS Vlaamse trainersschool
VVJ Vereniging Vlaamse Jeugddiensten en –consulenten vzw
VVKSM Vlaams Verbond van Katholieke Scouts en Meisjesgidsen
VWF Vlaams Woningfonds
VZW Vereniging Zonder Winstoogmerk

WHO Wereldhandelsorganisatie
WIV Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid
WK Wereldkampioenschappen
WKK Warmtekrachtkoppeling
WSE Departement Werk en Sociale Economie
WVG Departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin

YIA Youth In Action

ZAP Zelfstandig Academisch Personeel
Zeq zuerequivalenten

Boudewijnlaan 30
1000 Brussel
T 02 553 52 07
E svr@kb.vlaanderen.be